

هنر عکس تمپورال

و متفرعات آن

شکل برسوابق و لواحق هنر در آسیای میانه و ممالک مجاور آن
با معرفی ۲۶۴۵ اثر هنری و فنارس هنرمندان و نامهای آثار

نوشته و فراهم آورده

عبدالتحی حبیبی

کابل

آشارات بنیاد فرهنگ ایران

«۲۲۱»

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
هفت	مقدمه
۳	فصل اول
	سوابق کتاب نویسی و کتاب آرائی ۳ سوابق تزئین و تذهیب و نقاشی
	۷ کتاب آرائی و نقاشی در عصر اسلامی ۱۶ تیمور و تیموریان ۳۱ مصوری در
	مکتب هرات ۴۵ بهزاد و مکتب او ۵۲ دنباله مکتب هرات ۶۳ افزایش جنبه
	هنری و تزئینی در خط ۷۴ دوره عروج خطوط ۹۱
۱۰۵	فصل دوم
۱۰۶	منابع ادبی تاریخ هنر تیموریان
۲۱۹	فصل سوم
۲۱۹	هنر کاتب سازی و خط در ادبیات فارسی
۲۶۵	فصل چهارم
۲۶۵	آثار باقیه هنر تیموریان از مکتب هرات و متفرعات آن مشمول بر ۲۶۴۲ نسخه و اثر
۷۸۷	فصل پنجم
۷۸۷	چند مجموعه هنری مطبوع
۸۳۹	فهرست ها
۸۳۲	نامهای هنروران
۸۵۲	نامهای مخطوطات و آثار هنری
۸۷۹	فهرست فصل دوم منابع ادبی تاریخ هنر تیموریان

نخاستهین سال
شاهنشاهی دودمان پهلوی

از این کتاب
۱۲۰۰ نسخه در سال ۲۵۳۵ شاهنشاهی در چاپخانه خواجه
چاپ شد

شش	هنر عهد تیموریان
۸۸۷	فهرست عمومی فصل اول تاریخ مختصر هنر آسیای میانه
۹۰۱	فهرست فصل دوم نامهای مؤلفان منابع تاریخ هنر
۹۰۷	فهرست فصل سوم هنر کتابسازی و خط
۹۱۱	فهرست فصل چهارم رجال و آثار هنری عصر تیموریان
۹۱۳	نامهای رجال هنر عصر تیموریان
۹۲۷	آثار هنر مربوط مکتب هنر تیموریان
۹۵۷	فهرست چند مجموعه هنری مطبوع
۹۶۰	تکمله هنر عهد تیموریان
۹۷۱	تصحیحات

پیش گفتار

از مدت دراز است، که کتب متعدد و ضخیم در تاریخ ملسل مشرق زمین، بزبانهای مختلف نوشته شده و نشر یافته است، که اکثر آن بوقایع جنگی و سیاسی و فتح و شکست و مظاهر نیروی جنگی زورآوران تعلق دارد، و خیلی کمتر به بیان احوال روحی و عاطفی و حیات معنوی و هنری پرداخته اند.

مدتها گذشت که کتابهای تاریخ این ملل را بزبانهای شرقی و غربی خواندمی، و آنچه در ضمن وقایع به نکته‌ی بر خوردمی، که نمودار وضع روحی و فکری و هنری بودی، آنرا جداگانه یادداشت کردمی، و این مجموعه یادداشتها کتابی را بوجود آورد، که اینک يك بخش آن به خوانندگان گرامی بامیدی عرضه می گردد، که نابسامانیها و نارساییهای آنرا بنظر اغماض و عفو نگرند.

دوره حکمرانی تیموریان درین سرزمین، عهد پرورش هنر نقاشی و مصوری و تزئین و تذهیب و خوشنویسی و تمام شقوق کتابسازیست. و درین کتاب هم آنچه بسوایق و لواحق این هنر تعلق دارد، فراهم آمده، و فصل اول و دوم و سوم آن، خواننده را مختصراً به چگونگی پیدایش و سوابق این هنر آشنا می سازد، و در فصل چهارم که از صفحه ۲۶۵ آغاز می شود تا (ص ۷۸۴) دو هزار و ششصد و چهل و پنج اثر باقیمانده و مشخص این دوره هنری از مکاتب متعدد آن، که اکنون در کتابخانهها و میوزیمها محفوظند ضبط گردیده، چه يك قطعه کوچک نوشته هنری، یا کتابی ضخیم مانند شاهنامه و خمسهها و سبزهها و غیره

باشد.

در فراهم آوری این یادداشتها از چندین کتاب و رساله سود فراوان برده‌ام، که یادآوری برخی ازان شایسته این مقامست:

اول: از کتاب خوشنویسان دوست مرحوم دکتور مودی یانی، طبع

دانشگاه تهران مواد زیاد گرفته شده که بعلامت (خ) بآن حواله داده‌ام. وی در فراهمی احوال و آثار خطاطان هنرمند رنجی فراوان برده و سفرهای طولانی انجام داده، و از هر گوشه، مواد نامعلومی را فراهم آورد، که من در اینجا مساعی آن دوست مسافر دیار عدم را ببنیکی می‌ستایم و روانش را شاد می‌خواهم.

دوم: رساله انگلیسی دانشمند ققید ترك، زکی ولیدی توغان در فراهم آوری و معرفی آثار این دوره هنری از کتب خانه‌های عظیم استانبول، نیز مورد استفاده من بود که بصورت کتاب چاپ نشده و درین کتاب با اشاره (ز) نشان داده شده است.

سوم: رساله انگلیسی چاپ نشده دکتور نذیر احمد، استاد محقق علی‌گر هند، که در معرفی آثار باقیمانده این هنر درهند، ترتیب داده و يك نقل آنرا در سمرقند بمن سپرده بود، و درین کتاب در قسمت آثار هند به علامت (ن) به آن اشاره شده است.

علاوه ازین ازمقالات و مجلات و کتب هنری شرق و غرب، تاجایی که میسر بود، مواد مهمی گرفته‌ایم، که با کثر آن در موقع استفاده حواله داده‌ام. ناگفته نماند: که کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی نیز ذخایر عظیم هنری شرق را حفظ کرده و ازان جمله چند مجموعه هنری را تا کنون با طبع نفیس رنگین که عین اثر را نمایندگی کند نشر کرده‌اند، که مورد استفاده من بود. و اینگونه مجموعه‌ها را در فصل پنجم کتاب، مورد کاوش و پژوهش قرار داده‌ام.

آنچه در کتاب ضخیم سروی هنر ایران، بهمت پروفیسور ققید پوپ فراهم آمده، همواره زیر نظر من بوده، و ازان کتاب نفیس نیز سود فراوان برده‌ام.

صورت استعمال کتاب و یافتن مطلب دران

این کتاب پنج فصل با يك تکمله دارد، که برای آن پنج فهرست

ساخته‌ام:

۱- فهرست عمومی فصل اول در تاریخ مختصر هنر آسیای میانه و مطالبی که ازین فصل در تاریخ هنر بکار آید، براساس اعداد صفحات کتاب و ترتیب القبائی مطالب.

۲- فهرست فصل دوم، در نامهای مؤلفان منابع تاریخ هنر تیموریان، مشتمل بر ۱۵۴ تن بترتیب القبائی اسماء مؤلفان یا آثار از (ص ۱۰۷ تا ۲۱۷)

۳- فهرست فصل سوم: هنر کتابسازی و خط در ادبیات فارسی (ص ۲۱۹ تا ۲۶۴)

۴- چون آثار هنری در ممالک و کتابخانه‌های مختلف دنیا متفرقت و نمی‌توان اثر مطلوب را ازین ۲۶۴۵ عدد به آسانی یافت، بنابراین بهر اثر هنری یا مجموعه، يك نمرة عمومی بین قوسین و يك نمرة خصوصی مملکت داده شده، پس اگر بخواهید که تمام آثار يك هنرمند را جستجو کنید، در فهرست چهارم در ردیف حروف تہجی، بحرف اول و دوم اسم او رجوع کنید، اعدادیکه در مقابل نامش نوشته شده، شما را بوجود نسخ و آثار متعدد او رهنمائی می‌کند، که در متن (بین قوسین) آمده است.

در آغاز فهرست چهارم نام ۱۴ مملکت و متفرقات ضبط شده، و در مقابل نام هر کشور، عدد صفحاتیست، که آثار آن کشور دران مذکورند، و این نامهای ممالک و ذکر آثار آنها هم بترتیب القبائیتست.

در قسمت دوم این فهرست بالعکس نامهای آثار و کتب بردیف القبا آمده، و عدد مسلسل که در متن کتاب بین قوسین است، در مقابل هر اثر هنری داده شده، تا هر اثر مخطوط را در متن، مطابق عدد بین قوسین در یابید.

مخفی نماند که در (ص ۳۸۴) سه اثر افغانستان و در (ص ۵۵۸) دو اثر پاکستان و در (ص ۵۵۵) یازده اثر ایران از عدد مسلسل ۹۳۹ تا ۹۵۰، در متن نیامده بود، بنابراین تلافی مافات را در تکمله آخر کتاب کردیم، و فائت آثار هنری هر سه کشور را به همان عدد مسلسل بین قوسین آوردیم، و در فهرست

هم آنرا بعدد مسلسل رسانیدیم، خواننده گرامی اگر نام اثر یا هنرمندی را در متن نیابد، بپیمان عدد مسلسل در تکمله یافته می‌تواند، و بعد ازین اعداد نشانی (تک) را هم نوشته‌ام.

۵- فهرست پنجم متعلق به شرح مجموعه‌های هنریست که از (ص ۷۸۷ تا آخر کتاب) در بارهٔ ۵۴ کتاب مطبوع ذکری مجمل یا مفصل آمده است.

باید گفت: که نام این کتاب «هنر عهد تیموریان» است که سهواً بر پیشانی صفحات مطبوعهٔ متن «هنر عهد تیموری» چاپ شده، و این نکته را در صحت نامهٔ آخر کتاب به تفصیل یادآوری کرده‌ایم، که باید «هنر عهد تیموریان و متفرعات آن» خوانده شود.

در خاتمه اعتراف می‌کنم که این سعی نارسای من درین موضوع يك قدم اولست، و آنچه درین کتاب فراهم آمده، عشر عشر آثار هنری باقیماندهٔ این عهد نخواهد بود. و امید است که آیندگان به تکمیل آن پردازند و با کرامت نفس از خطا و سهو و نارسایی من درگذرند که:

تادسترسم بود زدم چاک گریبان
شرمندگی از خرقهٔ پشمینه ندارم

عبدالحی حبیبی افغانی

کابل. ۲۶ سرطان ۱۳۵۵

متن کتاب

فصل اول

(۱)

سوابق کتاب نویسی و کتاب آرائی

در آسیای میانه از زمان بسیار قدیم، سنت کتابسازی وجود داشت و قدیمترین روایات درین باره اینست: که کتاب اوستا (فراورده زرتشت) را بر پوست گاو آراسته بآب زرنوشته بودند^۱.

در نامه تنسر (ص ۱۲) و مروج الذهب مسعودی و تاریخ الامم و الملوك طبری، همین گزارش کتب پهلوی نقل شده، که این اوستا باخط زرین بر ۱۲ هزار پوست گاو نگارش یافته بود، و فردوسی آنرا ۱۲۰۰ فصل نوشته بر الواح زرین گوید. و ابومنصور ثعالبی (حدود ۴۱۰ ق ۱۰۱۹ م) مینویسد: که زردشت کتابی در بلخ به گشتاسپ شاه آورد،

۱- ارداو، رافنامه ص ۲۲ دکتر رحیم هفیفی، تهران ۱۳۴۲ ش.

که آنرا بر پوست دوازده هزار گاو نوشتند، و هر کلمه را در پوست کنده، قشری را از طلا در آن قرار دادند^۱.

حمزه بن حسن اصفهانی (۳۵۰ ق ۹۶۰ م) گوید: در ایام ملوک اشکانی بعد از اسکندر ۷۰ کتاب این سرزمین را در علوم نجوم و طب و فلسفه و کشاورزی، بیونانی و قبطنی ترجمه کرده بودند^۲، و در سنه ۳۵۰ ق پنججاه عدل از بنگونه کتابهای نوشته بر پوستها (جلود) را از بنای قدیم جی-ساروبه (اصفهان) یافتند^۳، که ابن ندیم آنرا در بغداد، پیش شیخ خود ابوسلیمان دیده بود^۴، و او از تاریخ اسحاق راهب نقل نماید که تمام کتب این سرزمین، در تهاجمات اسکندر مقدونی برباد رفت و بعد از آن یکی از ملوک اسکندر، بقیه کتب را بوسیله زهیره نامی فراهم آورد، که جمله ۵۴۱۲۰ جلد بود، و او میگفت، که کتابهای زیاد هنوز هم بین سند و هندوچین و گرگان و ارمن و غیره باقی مانده است^۵.

آنچه در کتب پهلوی و به پیروی آن در کتب تاریخ عربی و فارسی درباره کتابسازی در آسیای میانه و ایران وارد است، چند روایت آنرا در بالادیدیم. در قرن بیستم در حفريات آسیای میانه در نسا و اورامان، برخی اسناد تحریری بر چرم گاو و الواح سفالین رنگین لعابدار،

۱- ترجمه فارسی غرملوک الفرس و سیرهم از محمود هدایت ۱۹۱۹ طبع

تهران ۱۳۲۹ ش.

۲- سنی ملوک الارض والانبیاء ۳۰ طبع برلن ۱۳۴۰ ق.

۳- همین کتاب ۱۲۷.

۴- الفهرست ۳۳۶ طبع قاهره ۱۳۴۸ ق.

۵- الفهرست ۳۳۴.

بزبان پارسی یعنی پهلوی شمالی، مربوط بدوره پارتیان (۲۵۰-۲۶۶ ق م) یافته اند^۱ و ازان پدید می آید: که نوشتن آثار دینی زردشتی بر پوست گاو، اینک سند مثبت علمی هم دارد.

از نمونه های قدیم کتاب و نوشته در آسیای میانه، اوراق کوچک رساله های « ابهی دهرمه » متعلق مذهب بزرگ بودائی Mahā-Yana و صفحات کتاب وینایا Vināyā مربوط مذهب کوچک بودائی Hinā-Yana است برسم الخط گوپتا و سنسکریت که در سنه ۱۹۳۰ م در حصص شرقی هیکل ۳۵ متری بودا در بامیان (افغانستان) بهمت موسیو هاکن باستان شناس فرانسوی کشف شد^۲، و اصل آن در موزه کابلست.

در قرن ۷-۸ م سنت کتاب نویسی در همین سرزمین زنده بود. ابن ندیم کتاب « احوال سمینیه » (بودائیان) و بوذاسف را که تألیف یک خراسانی بود، دیده بود^۳.

در سنه ۲۰۷ ق ۸۸۳ م یک شاعر مسلمان خراسانی که چند زبان هندوستان دانستی، قرآن عظیم را بزبان هندی ترجمه کرد^۴، و او گره-بوت معلم دربار کابلشاه اننده پاله بن جیه پاله کتابی در علم نجوم بنام شکست پرت تألیف کرده بود^۵، و نسب نامه کابلشاهان بر دیبائی نوشته شده بود، که در قلعه نغر (جنوبی پاره چنار کنونی) محفوظ بود^۶.

۱- اشکانیان، م، م، دیاکونوو.

۲- ژورنال آریاتیک پاریس، مارچ ۱۹۳۲ م.

۳- الفهرست ۲۸۲.

۴- بزرگی بن شهریار در عجائب الهند حدود ۳۰۰ ق ۹۱۲ م طبع لیدن.

۵- کتاب الهند ۱۰۵ طبع حیدرآباد دکن.

۶- کتاب الهند ۳۴۹.

در آغاز ورود اسلام (قرن ۷ م) مردم ولایات شرقی و شمالی افغانستان، مانند باختر و تخار بشمول بامیان، کاپیسا، کابل، لغمان، ننگرهار، گندهارا تا تکسیلا و قندهار، دین بودائی داشته و کتب دو مذهب کبیر و صغیر بودائی مروج بود، و هنگامیکه هیون-تسنگ زائر چینی در سال ۶۳۰ م این ولایات را میدید، وی از شش سلسله کتب دینی ذکر میکند، که اگر کسی همین شش دوره کتب را میخواند، آنوقت بمرتبه بلندتر علمی میرسید، که برای سواری خود فیلی با بدرقه‌ی همراه داشت و محفلی را برای مناظره، تشکیل داده میتوانست.^۱

پس مطابق بهمین روایات عربی و چینی باید گفت: که سنت کتاب نویسی و کتابخانه به افغانستان غربی و شرقی و خراسان و ماوراءالنهر و ایران از ازمینه قبل الاسلام بعصر اسلامی انتقال کرده بود، و از کتب قدیمی که در خراسان تألیف شد یکی اخبار ماوراءالنهر است که مؤلف آن خراسانی بود، و این ندیم اخبار خراسان قدیم را بخط مرد خراسانی دیده بود، و وی از کتاب دیگری که در شرح ملل و ادیان هند تألیف شده و نسخه آنرا در محرم ۲۴۹ ق ۸۶۱ م نوشته بودند خبر میدهد و گوید که یحیی بن خالد برمکی بلخی، شخصی را برای آوردن عقاقیر بهند فرستاد و ضمناً امر داد: که درباره ادیان هند اطلاعاتی فراهم آورد، و این مرد همین کتاب را نوشت.^۲

1. Si-yu.Ki 2/137 Calcutta 1958.

۲- الفهرست ۴۸۳-۴۸۴.

(۲)

سوابق تزئین و نقاشی و نقاشی

قدیمترین نمونه های تزئین خطوط و گل و برگ و تصاویر حیوانات و نقاشی مردم قدیم آسیا را بر آثار و ظروف گلی منقوش ازمنه قبل از تاریخ ایران و افغانستان، در حدود هفت هزار سال پیش در آق-کپروك Aq-Kupruk و دمراسی Dimrāsi و مندینگك Mundigak و غیره، و هم بر آثار مکشوفه تل ابلیس کرمان، و سیالک و چغازنبیل ایران و هم در نتر کمستان و وادی زرافشان میتوان دید، که همین میراث

۱- بنکرید:

دوره سنگ و برنج: نشر کرده اکادمی علوم شوروی، مسکو ۱۹۶۶ م.

کشور هزارشهر: و، م ماسون طبع مسکو ۱۹۶۶ م.

تحقیقات دوره قبل تاریخ در افغانستان: لوئیس دوپری در مجله ج. ه. ب. ت. -

فرهنگی دوره‌های کهن بزمانه‌های بعد از تاریخ انتقال یافته، و ما آثار تزئین و نقاشی رنگین و حتی تذهیب را در ابنیه و مخمطوطات مردم آسیای میانه و ایران می‌بینیم که از انجمله است:

منظومه داستان کهن عشق زریا و اودا در عصر هخامنشیان ایران، بین مردم رواج داشته که خارس می‌تی‌نی رئیس تشریفات اسکندر از آن یادآوری کرده و تلفظ یونانی آنرا زریاس - اوداتیس ضبط کرده است، که این دوشیدایان دلباخته، یکدیگر را در خواب می‌بینند و دل بهم می‌دهند. بقول خارس می‌تی‌نی داستان دلدادگی و عشق ایشان، در آنوقت شهرتی داشت و مردم با علاقه فراوان آنرا می‌خواندند و در معابد و کاخها بردیوارها منظرهائی از آن نقاشی میکردند.

با بدست آمدن چند قطعه نقاشی رنگین دیواری دوران هخامنشی پیداست که نقاشی دیواری آن دوران رنگین بوده و در آثار ادبی دوره اسلامی به نقل از کتابهای قبل از اسلام، داستانهای حماسی و پهلوانی را منقش و مصور می‌ساختند، چنانچه ازین ابیات علی بن محمد منجیک ترمذی شاعر قرن چهارم پیداست که شاهنامه‌های قدیم مصور بوده است:

به شاهنامه ار، هیأت تو نقش کنند

ز شاهنامه بمیدان رود بچنگک فراز

ز هیبت تو عدو نقش شاهنامه شود

کزونه مرد بکار آید و نه اسپ و نه ساز

شاعر دیگری نقش‌های ایوانها را چنین یاد کرده است:

فلسفی امریکا، ج ۶۲ شماره ۴ سنه ۱۹۷۲ م.

تاریخ مختصر افغانستان: عبدالحی حبیبی ج ۱ طبع کابل ۱۹۶۷ م.

برایوانها نقش بیژن هنوز

بزدان افراسیاب اندرست^۱

دیوارهای نگارین حفریات نواحی بلخ از دوره یونانیان باختر

که در سنه ۱۹۷۰ م در افغانستان شمالی کشف شد و مربوطست بدوره حکمرانی یونانیان اخلاف اسکندر در باختر (۲۵۶-۱۳۵ ق، م).

دیوارهای نگارین بسامیان با تصاویر رنگین در بتان بزرگ و

مغاره‌های کوهی اطراف آن، که اکنون بوسیله باستان شناسان هندی تصفیه و روشن گردیده.

و همچنین ظروف شیشه‌یی مصور و ملون بگرام شمال کابل.

آثار نگارین شهر یونانی آی خانم کنار آمو، و نقاشیهای دیواری

بتکده‌های هده جلال آباد و تپه سردار غزنی که درین اواخر کشف گردیده،

نمودار واضحیست از ذوق هنری و نقاشی و تزئینات رنگین در افغانستان

قدیم، که دیوارهای پنج کنت و شهر افراسیاب سمرقند با نقاشی‌های

ظریف نظائر آنست در ماوراءالنهر^۲.

تزئین و تذهیب کتاب - چنانچه در مورد اوستا قبلاً گفتیم - در

ازمنه پیش از اسلام، در کتب و آثار دینی هم بکار می‌رفت. چنانچه

۱ - مجله هنر و مردم شماره ۱۴۰، اردی بهشت ۱۳۵۳ ش طبع تهران.

۲ - بنگرید:

گر بگوری فرومکین: باستان شناسی آسیای میانه سویتی، طبع لیدن

۱۹۷۰ م.

بنجامن راولند: هنر قدیم افغانستان ترجمه و طبع کابل ۱۳۴۶ ش.

ش، مستندی: حفریات هده، در آرت آسیای ج ۱۹ طبع پاریس

۱۹۶۹ م.

ارنهر او فام پوپ: سروی آرت پررها، طبع لندن و نیویارک ۱۹۶۷ م.

مدعی نبوت ماننی (متولد ۲۱۶ م و کشته دوشنبه ۲۶ فیروزی ۲۷۷ م) در قرن سوم میلادی از هنر کتاب آرائی و مصوری در تبلیغات دینی خود کارگرفت، و چون سرزمین تبلیغات دینی او همین آسیای میانه از حدود ایران تا ختن بود، بنابراین مردم این سرزمین تا عصر اسلامی با همان روایات هنری او پیوندی داشته‌اند، و در ادبیات فارسی، ماننی نقاش و کتاب او ارژنگ یا ارتنگ ماننی، یگانه مایه هنر نقاشی شمرده شده^۱،

۱- از سنه ۱۹۰۲ تا ۱۹۱۴ م بهمت سازمانهای علمی المانی، انگلیسی و روسی در تورفان (صحرای گبی ترکستان خطا) اوراق زیاد مزین و مصور، دارای مجالس مصور کشف شد، که برخی ازان، مجالس تدریس علم موسیقی با اشکال نوازندگان است که آلات طرب امثال طنبور و رباب در دست دارند، و برخی هم دارای اشکال مصوران پیرومانی اند که عباهای سپید گردن بسته و کلاههای دراز سپید و ریشهای تنک و کاکلهای دراز سیاه و قلم در دست دارند و پیش روی ایشان میزهای کوچک افتاده، که تخته‌های کاغذ سپید بالای آن بنظر می‌آید. در متن هر صفحه سه و چهار سطر بخط اوینوری یا پهلوی سفیدی است و حواشی آن با گل و برگ و شاخه یا بوته‌های گل آفتاب گردان تزئین شده است، که هنر مصوری و نقاشی تزئینی را در آن عصر نمایندگی میکند. درباره هنرمانی مورخان شرقی چنین عقیده داشته‌اند: «معجزه اش آن بود: دایره چند خرد و بزرگ، که لااقل خطوط آنها پنج گز بودی بانگشت رقم نموده، چون پرکار نهادندی یکسر مو تفاوت نکردی. همچنین خطوط دراز و کوتاه کشیدی و همه بر مسطر راست بودی، و صورت ربع مسکون چنانکه تمامی شهرها و دریاها و رودها در آن ظاهر بود، و سه ربع غیر مسکون، در گویی برابر بیضه کشیده بود» (نگارستان هنر ۲۲۵) و همین داستانست که در شرفنامه اسکندری بخامه نظامی چنین نقش بسته:

و فرخی شاعر غزنه، هنگامیکه کاخ و باغ بوسهل حمدوی را می‌ستاید، در مدح مناظر زیبای باغ گوید:

باغی نهاده همبر او با چهار بخش

پر نقش و پر نگار چو ارتنگ مانوی^۱

ابوالمعالی محمد بن حسین علوی که شاید در سنه ۴۸۵ ق ۱۰۹۱ م در غزنه سکونت داشت گوید: که نسخه مصور ارتنگ ماننی در خزائن غزنین است^۲.

چنانچه تأثیر و سابقه هنرمانی در اذهان موجود بود، خود کتاب او را هم تا مدت پنج قرن بعد از قبول اسلام، در غزنه نگه داشته بودند و اثر هنر تزئین، در بت‌سازی مکتب هنری گریکو بود یسک‌گندها را و مکتب هنر کوشانی افغانستان و آسیای میانه بدرجه بیست که تاکنون هم جایگاه هر شهر قدیم را اگر بشکافی، بتهای زیبای مکاتب هنری مذکور ازان پدید آید. چنانچه صدها آثار آن از کاوشهای بامیان، بغلان، قندز، غوربند، بگرام، کابل، غزنه، هده و غیره بلاد تاریخی افغانستان بدست آمده است، حتی کلمه بد Buddh (از نام ساکیه مونی مؤسس بودیزم) در عصر اسلامی بمعنی مطلق يك مجسمه زیبا گرفته شد و جمع

شنیدم که ماننی بصورت‌نگری

ز بس جادوئیهای فرهنگ او بدو بکرویدند و ارژنگ او

(ص ۳۷۸)

۱- دیوان فرخی ص ۱۷۳ طبع تهران ۱۳۰۱ ش. بفصل هنر کتاب -

سازی در ادبیات نیز رجوع شود.

۲- بیان‌الادیان ص ۱۸ طبع تهران ۱۳۴۲ ش.

آنرا بقانون زبان عربی (بدده) ساختند^۱، و در فارسی بت بمعنی مجسمه زیبا یا تصویر دلکش و محبوب شد، و در ادب فارسی، بت قندهار (منسوب بهمان گندهارا) هر محبوب زیبا را گفتند، و در کتاب شاپورگان مانی، در پهلوی خراسانی هم (بد) بود^۲:

سنائی غزنوی راست:

صانعی باید حکیم وقادر وقائم بذات

تا پدید آید ز صنعوی بتان قندهار

ساختن این بتان زیبا و آرایش بتان بطلا و جواهر که مایه هنر مصوری قدیم درین سرزمین است تا بسط فتوح اسلامی در قرن هفتم رواج داشت. ابن ندیم و مسعودی و دیگر مورخان عرب از ارسلان بتان زیبای بامیان و کابل و داور و بست که بجواهر مرصع بودند، بدربار بغداد خبر میدهند، که این بتان را برای تماشای مردم، در قصر خلیفه بنمایش گذاشته بودند (۸۹۶م)^۳ و فردوسی هم در بیتی سوابق بت و نگار را درین سرزمین روشن میسازد:

نباشد چو آن بت بکابل نگار

نه در چینستان و نه در قندهار

(شاهنامه بایسنقری خطی سلطنتی ایران ص ۱۰۶)

۱- الفهرست ۳۴۷ و کتاب البدء والتاریخ ۱۹ و ملل و نحل شهرستانی

۲- آثار الباقیه ۲۲۹.

۳- الفهرست ۴۸۶.

مروج الذهب ۲/۱۷۲.

طبری ۲۳۴/۷.

واز همین مقوله است این بیت فرخی سیستانی:

بزم تو از ساقیان سرو قد چون بوستان

قصر تو از لعبتان قند لب چون قندهار

ناصر خسرو قبادیانی گفت:

سوی شاخ بادام شو بامداد

اگر دید خواهی همی قندهار

(دیوان ص ۲۰۰)

نظامی نگارخانه قندهار را چنین نقش بسته:

درآمد بآن شهر مینو سرشت

که تر کانش خوانند فرخ بهشت

بهاری دروید چون نوبهار

پرستش گهی نام او قندهار

عروسان بت روی در وی بسی

پرستنده بت شده هر کسی

دران خانه از زر بتی ساخته

بران خانه گنجی برانداخته

سر و تاج آن پیکر دلربای

بر آورده تا طاق گنبد سرای

دو گوهر بچشم اندرون دوخته

چو روشن دو شمع بر افروخته

(اقبالنامه ۱۵۸)

از کتابهای قدیم مذهب و مرصع این سرزمین کتابیست از کتابخانه

خیزدین کاووس مشهور به افشین که یکی از نجیب زادگان اسروشنه

ماوراءالنهر و قائد لشکری عصر معتصم عباسی (۲۱۸-۲۲۷ ق ۸۳۳-۸۴۱ م)

در بغداد بود، ولی او را به تهمت بیدینی و زندقه محاکمه کردند و در

شعبان ۲۲۶ ق ۸۴۰ م بکشند. یکی از علل اتهام او کتاب مذهب و مرصع

گوهر نشان بود، که در خانواده او از قدیم باقی بود. چون وزیر وقت از

او پرسید: که این کتاب آراسته بطلا و جواهر و دیبا چیست؟ وی گفت:

از پدر بمن مانده و از بهره ادبی آن تمتع می برم، ولی با کلمات کفریه

آن کاری ندارم. چون در سابق آنرا آراسته و پیراسته بوده‌اند، برحالت سابق باقی مانده، مانند کتاب کلبله و دمنه و کتاب مزدک که در خانه تست^۱.

این کتاب آراسته و پیراسته در ادبیات دری دوره اسلامی بنام «دفتر افشین» یا «گوهر افشین» نمونه تزئین و تذهیب شمرده شده است.^۲ و از بیان طبری پدیدار است که در کتابخانه‌های رجال بزرگ دربار خلافت، چنین کتابهای ملل غیر عربی بوده است.

درباره آرایش نامه و تزئین و رنگ و نگار مکاتب، فردوسی در شاهنامه اشارات متعددی دارد و ازان جمله است در داستان نبرد رستم با افراسیاب در شاهی کیقباد:

دبیر نویسنده را خواند شاه که پیش آر، قرطاس و مشک سیاه
یکی نامه بنوشت ارتنگ و وار برو کرده صدگونه رنگ و نگار
(ص ۹۰ شاهنامه بایسنغری خطی ایران)

نامه نوشتن بـمشک و عنبر و بر حـریر نیز در عنعنات باستانی بود:
نویسد ز مشک وز عنبر دبیر یکی نامه از پادشاه، بر حریر
(همین کتاب ۳۵۹)

این اشارات فردوسی اگرچه سند ثابت تاریخی نیست، ولی این مطلب را روشن میسازد، که در روایات قدیم مردم آسیای میانه و

۱- طبری ۳۶۵/۱۰.

۲- مختاری غزنوی (حدود ۵۰۰ ق ۱۱۰۶م) گوید:

گر بدیدی هنر بذله بر گوهر تو گوهر دفتر خود برفشاندی افشین
(دیوان مختاری ۲۲۷)

خراسان و ایران مفکوره نامه آرائی بوده است، و هم وی در شاهنامه گوید: که اندر زهای بزرگ مهر را بزر نوشته بودند، و نامه را با رنگ و نگار ارتنگ و ار یعنی منقش مانند ارتنگ مانی مینوشتند، و نظامی در شرفنامه اسکندری از تصاویر شاهان بر حریر خبر میدهد:

فرستاده ام سوی هر کشوری فراست شناسی و صورتگری
بدان تا ز شاهان اقلیم گیر ز ند صورت هر کسی بر حریر
نگارنده صورت از هر دیار سرانجام نزد من آرد نگار
(ص ۲۶۲)

و همدرین کتاب از بنای مجسمه زیبای زنانه دردشت قیچاق، داستانی هست که لااقل تراشیدن مجسمه‌های سنگی زیبا را در تصور مردم نشان میدهد:

جهان دیده دانا به نیک اختری در آمد بتدبیر صنعت گری
نو آئین عروسی در آن جلوه گاه بر انگیخت از خاره سنگی سیاه
برو چادری از رخسار سپید چو برگ سمن بر سر مشک بید
هر آن زن که دیدی در آزر م او شدی روی پوشیده از شرم او
در آورده از شرم چادر بروی نهان کرده رخسار و پوشیده موی

از آن روز قیچاق، رخساره بست

که صورتگر آن نقش بر خاره بست

(ص ۲۰۱)

انسانی را در سرتاسر دنیای اسلامی بوجود آوردند.

در مدت شش قرن اول اسلامی که نسل پیشقدم هنرمندان عصر تیموریان و مکتب هرات زندگی داشتند، هنر کتابسازی چه در دنیای عرب و چه در ایران و خراسان و ماوراءالنهر ترقی شایانی کرد، و عوامل اقتصادی این دوره نضج فیودالیزم تماماً مساعد پرورش این هنر گردید و درین مدت کتابخانه‌های بزرگی در بلاد قلمرو خلافت از قاهره تا خراسان و ترکستان وجود داشتند، چنانچه عتایی شاعر عرب (متوفای ۲۰۸ ق ۸۲۳ م) که از شعرای دربار عبداللّه بن طاهر پوشنگی بود، سه بار به کتابخانه‌های مرو و نسا بور آمد و گفت: که کتابخانه مرو از عصر یزدگرد تا کنون قائمست، و در کتب عجم معانی موجود است، لغت از ما و معانی از ایشانست^۱.

در عصر سامانیان و اوقات حکمرانی نوح بن منصور حدود ۳۸۷ ق ۹۹۶ م در بخارا کتابخانه بزرگی بود، که ابن سینا - بقول خود وی - از کتب آن، فوائد بسیار مهم علمی فراهم آورده بود^۲. و همدرین اوقاتست که برای تعمیم کتاب نویسی، کاغذ منصوروی منسوب به منصور سامانی و کاغذ نوحی منسوب به نوح سامانی (۳۳۱-۳۴۳ ق) در ماوراءالنهر و خراسان رواج داشت^۳.

۱- ابن طیفور احمد بن طاهر: در تاریخ بغداد ۷/ ۱۵۷.

بروکلن: در تاریخ ادبیات عرب ۲/ ۳۶.

۲- ابو عید جوزجانی در رساله سرگذشت ابن سینا از تقریر خود او،

طبع تهران ۱۳۳۱ ش.

۳- هما یونفرخ: کتاب و کتابخانه‌های ایران ۹۳.

(۳)

کتاب آرای و نقاشی در عصر اسلامی

مردم آسیای میانه و ایران با چنین سوابقی، تحت اثر روایات هنری چین و گریکو بودیک و هنر ایرانی ساسانی و بیزانتین Byzantien واقع بودند، و در قرن نخستین مسیحی، هنر دوره کوشانی در قلب آسیا نیز با خصایص مقامی خود تشکیل کرده بود، در قرن هفتم با فتوح لشکرهای عربی اسلامی مواجه شدند.

دین اسلام بت تراشی و مصوری را ممنوع شمرد ولی مردم ایران و خراسان و ماوراءالنهر که نو مسلمان شده بودند نتوانستند بکلی از سوابق هنری خود دست بردارند، بنابراین استعداد های هنری خود را به آراستن و تذهیب کتب دینی اسلامی، مخصوصاً قرآن و نقاشی مساجد و مقابر اسلامی توجیه کردند و یقیناً آثار برگزیده تاریخ هنر

در عصر اسلامی قرآن را بخط نیکو و قلم زر می نوشتند، یا زرانسود و پیراسته می کردند، این کار در قرن اول هجری بوسیله کاتب خوشنویس خالد بن ابوالهیاج در عصر خلیفه ولید بن عبدالملک (حدود ۹۰ ق ۷۰۸ م) آغاز شد و همین مرد خوشنویس، ربع آخر پاره آخر قرآن را بردیوار سمت قبله مسجد نبوی به آب زر نوشته بود.^۱

در پرورش حسن خط عربی، دست مردم خراسان سهمیم بود. وزیر بلخی یحیی بن خالد برمکی (متوفا ۱۹۰ ق ۸۰۵ م) اقوالی در دساتیر خط نویسی داشت^۲، و وزیر خراسانی دیگر فضل بن سهل سرخسی (ذوالریاستین) در حدود ۲۰۰ ق ۸۱۵ م خط ریاسی را وضع نمود و بدان در همین سال در مرو سکه زد^۳، که بقول ابن ندیم یکی از زیباترین خطوط بود، و ازان خطوط دیگر مثل ثلث و محقق و منشور و رقاع و غبار و نرجس و بیاض و غیره برآمدند که جمله ۲۴ قلم باشد^۴.

وزیر معروف یحیی بن خالد برمکی بلخی در دربار خلافت عباسیان بغداد به تهذیب و تحسین خط عربی کوشید، و احمد احوال بن- خالد خطاط بغداد را گماشت تا قواعد خوشنویسی را ترتیب کرد، و خطاطان بنوشتن خطوط زیبا با حروف قوی و درست پرداختند^۵، و ابو بکر محمد بن یحیی الصولی کتاب ادب الکتاب^۶ را در سنه ۳۲۵ ق ۹۳۷ م

۱- الفهرست ۱۰.

۲- الصولی: ادب الکتاب ۴۱ طبع قاهره ۱۳۴۱ ق.

۳- سروی آف پرشن آرت ۱۴۸۰-۱۷۱۷ طبع نیویارک ۱۹۶۷.

۴- الفهرست ۱۳.

۵- ابن قتیبه: ادب الکاتب ۲ طبع لندن ۱۹۰۰ م.

۶- طبع محمد بهجت اثری در قاهره ۱۳۴۱ ق.

واسحاق بن ابراهیم شاگرد ابن معدان تحفة الواثق را در حدود ۳۰۰ ق ۹۱۲ م و عبدالله بن درستویه (۲۵۸ - ۳۴۷ ق ۸۷۱ - ۹۵۸ م) کتاب- الکتاب^۱ را در مقاصد و قواعد خطاطی و اصول استینک آن نوشتند، و از بسا آثار هنری و خطوط و کتب مصور خبر میدهند.

خطوط احمد احوال چنان زیبا بود که چون از طرف مأمون خلیفه، مکتوبی بخطش به قسطنطنیه فرستاده شد، آنرا مدتی بردرب کلیسا برای تماشای مردم آویختند^۲، و خلیفه المعتمد در اواخر قرن نهم میلادی نامه‌ی بامپراطور بیزنتین فرستاد، آنقدر زیبا و خوشخط بود که امپراطور گفت: «بر هیچ چیزی از عرب رشک نبرم جز این خط زیبا»^۳.

علاوه بر حسن خط، کتب مصور هم بزبان عربی ترجمه و ترتیب شدی، مثلاً کتاب مصور شاهان ساسانی را علی بن حسین مسعودی در سنه ۳۰۳ ق ۹۱۵ م در استخر پارس دیده بود که در سنه ۱۱۳ ق ۷۳۰ م آنرا برای هشام بن عبدالملک از پارسی (پهلوی) بعربی نوشته بودند^۴، و همچنان اثر نقاشی و مصوری ساسانی بر بقایای کاخهای حیر مشاطه (حدود ۲۳۷ ق ۸۵۱ م) پدیدار است.

در مقدمه گلستان هنر می نویسد:

«قدیمترین اثری که از نقاشی صدر اسلام پیدا شده، در قصر کوچک عمرامی باشد، که در شمال شرقی بحرامیت کشف گردیده است.

۱- طبع لوئیس شیخو، بیروت ۱۹۲۱ م.

۲- ابن قتیبه: ادب الکاتب ۴۵.

۳- همین کتاب ۴۵.

۴- مسعودی: التنبیه والاشراف ۹۲ قاهره ۱۹۳۸ م.

مطهر بن طاهر مقدسی: کتاب البدء و الناریخ.

این قصر متعلق بیکى از خلفای بنی امیه بوده و دارای ایوانی مستطیل و شاه نشین های متعدد است که بر سقف آن تصاویری از شش پادشاه اسیر مغلوب خلیفه اموی نقش کرده اند. سقف های دیگر آن هم تصاویر نوازندگان ورقاصان برهنه و مناظر شکارگاه و ورزش دارد، و بر سقف شاه نشین بزرگ، تصویر پادشاه است بر تخت نشسته که شاید خلیفه اموی باشد که قصر را برای او ساخته اند. ولی سبک نقاشی این قصر با کاخ سامراء که بامر معتصم عباسی (۲۱۸ - ۲۲۸ ق) ساخته شده اختلاف دارد.

درین بنا نقوش برجسته بصورت اشکال هندسی و گل و بوته، نقاشی و گچ بری شده است، که بهر صورت وجود تصاویر و نقوش را در عصر اموی و عباسی ثابت میگرداند. و از مذهبین مشهور این زمانند: یقطینی، ابراهیم صغیر، ابو موسی بن عمار، ابن سقطی، محمد ۱.

در عصر سامانیان و غزنویان و سلاجقه، هنر کتابت مخلوط به نقاشی و تذهیب و تشعیر بر کتابها و مخصوصاً نسخ قرآن دوام یافت و تا کنون هزاران نسخه قرآن منقش و مذهب و پیراسته به الوان موجود است که یک ذخیره بزرگ آن در خزانه مشهد رضوی کشف شده و عبارتست از نسخ قرآن، که به مشهد رضوی از طرف شاهان و رجال بزرگ و وقف شده بود، مانند مخطوطه قرآن بخط عثمان بن حسین و راق غزنوی ۴۶۶ ق ۱۰۷۳ م مشهد رضوی که هم خط کوفی آن مشکول و تزئینی است، و هم صفحات آن دارای ترنجهای رنگین و مذهب زیباست.

قرآن دیگر بخط ابوبکر بن احمد غزنوی در رمضان ۵۶۶ ق

۱۱۷۱ م (موزه مصر) و هم نسخه چستر بیتی انگلستان و قرآن نوشته ۵۰۵ ق ۱۱۱۱ م در بست (کتابخانه پاریس) و قرآن گنجینه جدید مشهد بخط و تذهیب محمد بن عثمان و راق و مذنب غزنوی (وقفی سنه ۴۱۴ ق ۱۰۲۳ م) نمونه های نقاشی و تذهیب قرآن ۱۱-۱۲ م در خراسان شمرده می شوند، که صفحات آن زمینه های مشجر گل کاری نفیس با تشعیرها و تذهیب و حواشی زیبا با ترنجهای رنگین مذهب دارد.

در آسیای میانه و خراسان و ایران، هنر نقاشی گل و برگ مشجرو خطوط اسلیمی هندسی و نوشته کوفی مزین آمیخته با گل و برگ زیبا بر اینیه از قرن سوم هجری بعد رواج تام یافت، که از انجمله نقاشی مهندسی در خشت های بنای آرامگاه اسماعیل سامانی در بخارا (حدود ۳۰۰ ق ۹۱۲ م) و خط کوفی آمیخته با گل و برگ و اشکال تزئینی مسجد نائین خراسان (سال ۳۵۰ ق ۹۶۰ م) و مقبره پیر علمدار (۴۱۸ ق ۱۰۲۷ م) و بنای سنگ بست خراسان عصر سلطان محمود (حدود ۴۰۰ ق ۱۰۰۹ م) و نقاشی گل و برگ لوحه سنگی مرقد سلطان محمود در غزنه (حدود ۴۲۱ ق ۱۰۲۹ م) که از آثار نقاشی نفیس بر سنگ و گچ و آهک دیوارهای ابنیه عصر سامانیان و اوایل دوره غزنویان است، و بعد از آن در آسیای میانه دوره

۱- بنگرید:

گنجینه قرآن: گلچین معانی طبع مشهد.

سروی هنر پرشیا (انگلیسی) طبع نیویارک ۱۹۶۷ م.

کتاب و کتبخانه های ایران: رکن الدین همایون فرخ، تهران ۱۳۴۵ ش.

تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان: عبدالحی حبیبی طبع

کابل ۱۳۵۰ ش.

گلستان هنر: قاضی میر احمد منشی طبع احمد سهیلی، تهران ۱۳۵۲ ش.

مشعشع نقاشی عصر سلجوقیان آغاز میشود که نمونه‌های بسیار زیبا و دلکش آن، محراب مسجد جامع اولیا (حدود ۴۶۰ ق ۱۰۶۷ م) و بقایای نفیس نقاشی سنگی قصر مسعود سوم و منارها (حدود ۵۰۰ ق ۱۱۰۶ م) غزنه، و بنای معظم بسیار منقش مسجد نه‌گنبدان بلخ (حدود ۵۰۰ ق) و بقایای ابنیه چشت و جامع مسجد هرات (۵۹۷ ق ۱۲۰۰ م) و نقاشی‌های بنای مرقد امام یحیی در جوزجان (حدود ۴۳۰ ق ۱۱۳۵ م) و رباط شرف سرخس (حدود ۴۵۰ ق ۱۰۵۷ م) و منار جام غور (حدود ۵۹۰ ق ۱۱۹۳ م) و مدرسه جوند بادغیس (بنا کرده خانمی در سنه ۵۷۱ ق ۱۱۷۵ م) است که این سبک نقاشی ابنیه، يك قرن بعد در نقاشی دوره تیموریان نفوذ و ظهور میکند، و بمراحل تکامل خود میرسد، و در کتابها و مرقعات آنوقت، توأم با هنر خطاطی و خوشنویسی پدیدار است.

در عصر سلاجقه هنر کتابسازی با مصوری و خوشنویسی و نقاشی مورد توجه شاهان هم بود، چنانچه سلطان رکن‌الدین طغریل بن ارسلان پادشاه سلجوقی در سنه ۵۷۷ ق ۱۱۸۱ م زین‌الدین محمود راوندی را که استاد فقه و ادب بود، استاد خویش گردانید در علم خط و ادب. «این پادشاه مصحفی سی‌پاره مبدأ کرد و مینوشت و نقاشان و مذهبان بزرحل و تکحیل می‌کردند، و چون مؤلف راحة الصدور محمد بن علی راوندی تذهیب و تجلید یادداشت و هفتاد گونه خط را ضبط کرده بود، با او امر شد که این مصحف نوشته سلطانرا او تکحیل کرد، و بر هر جزوی سی پاره صد دینار مغربی (زر) خرج شد.»^۱

در عصر این پادشاه بقول راوندی: هنرمندان آسوده بودند و هر

۱- محمد بن علی راوندی: راحة الصدور ۴۴ طبع دکتور محمد اقبال،

خطاطی ده‌جا مکسب داشت. وی در سنه ۵۸۰ ق در صدد ترتیب مجموعه مصور اشعار بود، که آنرا زین‌الدین محمود مینوشت و جمال نقاش اصفهانی صورت هر شاعر را هم تصویر میکرد و در عقبش شعر می‌آورد و مضاحکی چند مینوشتند، و آن حکایت را صورت رقم می‌زدند^۱.

این جمال نقاش هم خطاط بود و هم شاعر، که جمال‌الدین عبد الرزاق اصفهانی شاعر معاصر او در يك قصیده مدحیه باین صفات او تصریح میکند^۲.

از آثار نقاشی و مصوری عصر سلجوقیان، قطعات چندی در «سروی هنر ایران» تألیف پوپ چاپ شده و از آن پدید می‌آید، که هنر کتاب آرائی و مصوری در دوره قبل از مغل، در نهایت رواج و قبول مردم بود، و در شهرهای آسیای میانه، کتابخانه‌های بزرگی وجود داشت. چنانچه یاقوت حموی تا سنه ۶۱۶ ق ۱۲۱۸ م در مرو مدت سه سال برای دیدن کتابخانه‌های این شهر سکونت داشت و او گوید که ده خزانه کتب و قفی که در جهان بی‌مانند است، درین شهر بود^۳.

همانطوری که تزئین معابد و مراقد، در شش قرن اول اسلامی در سرتاسر قلمرو خلافت تا خراسان و آسیای میانه بعروج و کمال خود رسید، و حتی در خط کوفی جنبه تزئینی آن باندازه‌ی فراوانی یافت، که در بنای مقبره پیر علمدار ۴۱۸ ق ۱۰۲۶ م و کتابه‌های مسجد جامع هرات (از دوره سلطنت غوریان) تزئین و گل و برگ و خطوط

۱- همین کتاب ۵۷.

۲- همین کتاب، تعلیقات ۲۷۷.

۳- معجم البلدان، کلمه مرو.

هندسی و اعوجاجها و کشش‌ها، بیش از قسمت نوشته شده آنست. و هم از بقایای تصاویر غلامان درباری بردیوارهای لشکرگاه بست^۱ (از عصر غزنویان) و هم تصاویر گچ‌کاری^۲ دوران طغریل بن ارسلان سلجوقی (حدود ۵۰۰ ق ۱۱۰۶ م) نمایان است، که برابنیه قصورشاهی اشکال انسانی و جانداران را هم نقش می‌کردند، چنانچه يك خانه نگارین با تصاویر شهوت انگیز، در باغ عدنانی هرات، برای شاهزاده مسعود در عصر سلطان محمود ساخته شده بود^۳.

در کتابهای همین سه و چهار قرن اول اسلامی، کتابهای مصوری را نیز می‌یابیم. مثلاً در کتاب نجوم مظفر بن هبة الله اسطرابلی در سنه ۳۷۲ ق ۹۸۲ م صورت مردی را کشیده‌اند که خنجری بدست دارد و در حالت رقص است، که یکی از کهنترین نقاشی‌های عهد سامانیست، و هم در رساله صورالکواکب^۴ حسن بن عبدالرحمن بن عمر الصوفی (۲۹۱-۳۷۶ ق ۹۰۳-۹۸۶ م) که برای فخرالدوله دیلمی تألیف گردیده و نسخه خطی آن در عصر مؤلف نوشته شده، صورتهای فخرالدوله دیلمی و مؤلف کتاب، با آب و رنگ نقاشی شده‌اند، و ۴۸ صورت آسمانی را نیز با کمال مهارت در آن تصویر کرده‌اند (این هر دو نسخه خطی قدیم در مجموعه نصیری تهرانست).

در قرن ۹ م در دارالترجمه متوکل در بغداد، با ترجمه کتب

۱- احمد علی کهزاد: لشکرگاه، طبع کابل ۱۳۳۲ ش.

۲- هما یونفرخ: کتاب و کتابخانه‌های ایران ص ۳۷ شکل ۳۴.

۳- تاریخ بیهقی ص ۱۲۱.

۴- طبع پترسبرگ ۱۸۷۴ م.

یونانی، نقل کتب مصور نجومی و علم حیوانات و نباتات هم آغاز شد، کتاب الحشایش فی هیولی العلاج الطبی De Materia Medica of Dioscurides را از یونانی، ترجمه مصور کردند، که اکنون نسخه یونانی مصور آن باقی نیست. از ترجمه عربی کتاب البیطره:

Oppin's Hippitrica تألیف قرن ۲ م هم سه نسخه مصور عربی قرن ۱۳ موجود است^۱ و کتاب العین حنین بن اسحاق هم مصور بود که يك نسخه مصور قاهره (قرن ۱۵ م) آن در موزه آرت اسلامی قاهره است. و کتاب الحیوان مصور مکتب بغداد (مربوط قرن ۱۳) در موزه برتانیای Or. Ms. 2784 است، و همچنین نسخ زیاد کتاب البیطره یا کتاب الحیوان مصور یا اسب نامه‌های فارسی در اوقات مختلف مصور شده‌اند که ما برای تفصیل آن بمقاله ارنتست ج. گروب Ernst J. Grube در فصل ۹۷ جلد ۱۴ سروی هنر پرشیا (ص ۳۱۳۸-۳۱۵۵) طبع جاپان ۱۹۶۷ م حواله می‌دهیم.

در خراسان نیز هنر نقاشی اهمیت داشت و حتی شخص فکور و شاعر زبردست نقادی مانند ناصر خسرو بلخی نیز ازین هنر مایه‌یسی داشت، وی در سفرنامه خود می‌نویسد: که در سنه (۴۴۲ ق ۱۰۵۰ م) در فلیج بادیه عرب، بوسیله نقاشی شاخ و برگ در میان محراب مسجد، صدمن خرما که در انجا بهای هنگفت داشت حق الزحمه گرفتم و «آن صدمن خرما فریادرس ما بود.»

۱- این کتاب در مجموعه مشهور کتب طیبی و بیطاری امپراتور کانستین

تین هفتم (۹۱۲-۹۵۹ م) هم شامل بود (پرشن آرت ۳).

داستان ابونصر عراق نقاش در عصر سلطان محمود مشهور است^۱، که در علم تصویرنخبیر بود، وی صورت بوعلی سینا را بر کاغذ نگاشت که از روی آن او را در اکناف مملکت بجویند^۲. وهم از قول ابوالفضل بیهقی، عبدالملك نقاش ومهندس در بار غزنه را در عهد سلطان مسعود می شناسیم^۳ و پیش ازین دوره، مصور ساختن نظم کلیله ودمنه رودکی را در عصر سامانیان بلخی سراغ داریم، که در مقدمه منشور شاهنامه ابومنصوری (۳۴۶ ق ۹۵۷ م) بآن اشاره شده، وهم هر تسفلد نمونه های دیوارهای نگارین کاخهای این دوره را در سیستان یافته است^۴.

در عصر مغل اگرچه کتابخانه ها و شهرهای آسیای میانه و خراسان از بین رفت، و کشتار و تخریب کلی روی داد، و قرن هفتم هجری دوره کشت و خون و سقوط مدنیت وهنر بود، ولی شهزادگان مغل و ایلخانیان

۱- در تهران نزد مهندس فروغی جام مفرغی مصور و منقشی موجود است که در بین آن در میان دائره، يك صورت شخص تیز کلاه (مانند خود ساکها) منقوش است که ریش دراز و نیزه دوپره (افغانی) بدست دارد، و در عقب او يك سپاهی عمامه داری ایستاده است. بر دو رادور این نقوش، کلماتی عربی بخط کوفی شبیه به نقش و نگارکنده شده، و در بین دائره، پیش روی شخص نیزه دار، در وسط دوخط بیضوی بالای شکل ماه (عمل ابونصر) خوانده می شود. ولی آیا وی همان ابونصر عهد سلطان محمود است؟

۲- عروضی سمرقندی: چهار مقاله ۸۷ طبع محمد قزوینی، برلن ۱۹۲۷ م.

۳- تاریخ بیهقی، طبع دکتور غنی و فیاض، تهران ۱۳۲۴ ش، ص ۴۹۹.

۴- صنائع ایران بعد از اسلام ۸۸.

در بقایای بلاد متمدن به امر زندگی کردن مدنی و هنر و عمران آشنا شدند، و چون پای بند شریعت اسلام نبودند، در مسائل هنری و مصوری جانداران تسامحی نشان دادند. بنابراین هنر مصوری و خوشنویسی در کتابها نمرد، و مکتب سلجوقی را پیروی می کردند، چنانچه نسخه دیوانهای سته شاعران فارسی در ۷۱۳ ق ۱۳۱۳ م نوشته شده و در آغاز هردیوان، صورت شاعر را به نقاشی رنگین کشیده اند که سبک چهره کشی آن از همان مکتب سلجوقیست^۱، و در موزه برتانیه نسخه مصور کتاب الحیوان Or. Ms. 2784 موجود است که در قرن ۱۳ م نوشته شده و تصاویر فراوان همین سبک دارد، و از کتاب البیطره همین عصر، سه نسخه مصور عربی باقی مانده است^۲. وهم در اوقات وزارت خواجه رشیدالدین فضل الله طبیب همدانی آثار هنری زیاد در بلاد ایران بوجود آمده و هنر تصویر و تزئین کتب در سرتاسر مملکت ایلخانی ترقی کرد، که از نمونه های آنست: نسخه مصور جامع التواریخ رشیدالدین وزیر، مکتوبه ۷۰۷ ق - ۷۱۴ ق دارای مجالس متعدد تصویر در کتابخانه انجمن شاهی آسیائی لندن، و منافع الحیوان بختی شوع دارای ۹۴ مجلس در سه جلد، که بامر سلطان محمود غازان خان در اواخر قرن هفتم هجری نگارش یافته (موزه متروپولیتن نیویارک) وهم نسخه دیگر جامع التواریخ است، که آثار مصوری و نقاشی استاد احمد موسی نقاش دارد، و شاهنامه موزه متروپولیتن (برای کتابخانه قوام الدین حسن وزیر

۱- عکس این نسخه در کتابخانه ملی تهرانست.

۲- سروی آف پرشن آرت ۳۱۵۲.

شاه ابواسحاق شیراز و دارای ۵ مجلس نقاشی^۱

استاد عبدالحی مصور و استاد سلطان جنید و استاد منصور و پسرش مظفر، مصوران ماهر این عصر اند. سلطان احمد جلایر بقول صاحب لب التواریخ درسرخن سنجی و شاعری و مصوری و مذهبی نظیر نداشت و بهفت قلم خوش می نوشت. دیوان اشعار او را سلطان جنید مصور نقاشی کرد. استاد عبدالحی مصور همانست که بقول محمد حیدر دوغلت در صفحائی قلم و نازکی و محکمی بلکه در همه اوصاف تصویر، مثلوی پیدا نشده است^۲. و نجم الدین محمود مذهب این عصر تا ۷۸۲ ق ۱۳۸۰ م زنده بود.

مظفر معاصر سلطان ابوسعید است که پدرش منصور هم استاد فن شمرده می شد، و بقول دوغلت، ازو بهتر مصوری دران عصر نبود، مگر کار پسر از پدر بمراتب بهتر شد، و قلمی داشت که درغایت باریکی و ملاحظت و پختگی، چشم بیننده خیره مانده و حتی بهزاد هم بمقدار شاه مظفر نازک دست نبود^۳.

يك نسخه شاهنامه فعلاً در موزه توبقاپو سرای استانبول هست، که در سال ۱۳۳۱ ق ۱۳۳۱ م نوشته شده، ولی صور و نقوش این نسخه برزخ میان صورتهای مکاتب سابق و لاحق بوده و بازگشت بزمینة قرمزی سلجوقی و سادگی و عدم تصنع در رسوم اشخاص آن دیده می شود که تأثیر روش مغولی در آرایش لباس و مناظر کوهستانی

۱- کتاب و کتابخانه های ایران ۱۰۷.

۲- تاریخ رشیدی ورق ۸۸ خطی کیمبرج ۲۹۴ Or.

۳- صنایع ایران ۹۶.

و گل و برتۀ آن نیز مشهود است، و نسخه مصورهای و همایون خواجو و شاهنامه دموت دارای ۵۵ مجلس نقاشی نگارش ۷۴۰ ق ۱۳۳۹ م از آثار نقاشی و مصوری این عصرند^۱.

نقاشان چینی و اویغوری و ایرانی در دربار ایلخانیان و قره-قویونلو و آق قویونلو بوده اند. بر نسخه های منقوش عهد ایلخانی، امضاهاى نقاشان احمد لاچین و موسی و احمد بن موسی دیده می شود، و آثار هنری عصر غازان خان و اولجایتو و رشیدالدین وزیر از طرف ۲۲ نفر نقاشان چینی و مغل و ترکی ساخته شده^۲، که اثر هنر چینی را در غرب آن نمایندگی می کند.

از بهترین صور نقاشی شده این سبک، در حدود بعد از قرن ۶ هجری مرقعی است از کلبله و دمنه که بعداً برای شاه طهماسب اول صفوی فراهم آوری شده و اکنون در کتابخانه یونیورسیتی استانبول است.

در کشیدن صورت اشخاص این مجموعه، دقت و مهارتی دیده می شود، و نقاش از روش های چینی، عناصری را دران اقتباس کرده که در مناظر طبیعی آن بنظر می آید، و مراعات حالت طبیعی و اتقان اشکال آدمی و حیوانی بحدی موفق است که هنرمندان و نقاشان تبریز هم بآن پایه نرسیده اند.

بهر حال يك روحانیت و حالت طبیعی در بین مجموعه مشهود است که بما اجازه می دهد آنرا از صنایع هرات که در نیمه قرن ۸ ق

۱- صنایع ایران ۹۶ کتاب و کتابخانه های ایران ۱۰۷.

۲- زکی ولیدی نوغان: در نسخ خطی استانبول ۲ طبع ۱۹۶۳ م.

صنایع و فنون دران بر اثر پایتخت بودن سلاطین کورت رونق یافته بود بدانیم. اما این صور و اشکال خالی از یک روح هندی نیست و شاید دلیل این باشد که سلاطین کورت منسوب بغوریان اند، که در سال‌های ۶۱۲/۵۲۳ ق (۱۱۴۸-۱۲۱۵ م) بر افغانستان و هند حکومت کرده اند، و این رابطه و نسبت که بین دوسلسله بوده، در فنون شهر هرات تأثیر داشته است^۱.

این رأی مولف صنایع اسلام قرین بصوابست، زیرا از ملاحظه تاریخ سیفی هروی که از مورخان دربار آل کورت هراتست بخوبی میدانیم، که شاهان آل کورت تا دره بولان و حدود سرزمین سنده حکمران داشتند و شاید آثار هنری هندی را بدر بار خویش در اثر تماس با مردم سنده، بهرات انتقال داده باشند.

در سال ۷۷۱ ق ۱۳۷۰ م سمرقند پایتخت تیمور شد. وی مشهورترین هنرمندان مانند میرعلی تبریزی خطاط و استاد عبدالحمی مصور و غیره را دران شهر فراهم آورد. اما تابلوهای نقاشی که بشهر سمرقند منسوبند خیلی کمیابند و بهمین جهت شاید ممکن نباشد، آثار فنی زیادی بآن نسبت داد، فقط میتوان اشکال منقولی از نمونه‌های چینی و بعضی اشکال دیگر را که روشهای چینی دران تأثیر کرده و مشتمل بر رسوم و اشکال حیوانات حقیقی و خرافاتی و بعضی کتابهای خطی علوم فلکی را منسوب بآن شهر دانست^۲.

(۴)

تیمور و تیموریان

هنر دوره ایلخانیان در قرن ۱۴ م بخروج امیر تیمور و فتوح و خونریزیهای او از دهلی تا سرزمین شام مواجه گردید. با وجودیکه تیمور طبعاً خشن و قهار بود، ولی تربیه او در محیط دانش و هنر و تصوف^۱، از خشونت چنگیزی او میکاست، و در صدد آن برآمد که سمرقند را مجمع دانشمندان و هنرمندان گرداند، وی مولانا نظام الدین شامی را در سنه ۸۰۲ ق ۱۳۹۹ م در حلب و مولانا شهاب الدین عبدالله لسان را در سنه ۸۰۴ ق ۱۴۰۱ م و شیخ قطب الدین بن شیخ محمود زنگی را در سنه ۸۰۶ ق ۱۴۰۳ م بحضور خود پذیرفت^۲،

۱- وی با سید برکه و خاندان سید امیر کلال و رجال روحانی عصر

خویش عقیدتی داشت.

۲- مطلع سعدین خطی ص ۵۹۹، ۶۲۵، ۷۰۸.

۱- صنایع ایران ۹۵.

۲- صنایع ایران ۹۹.

وخواجه عبدالحی مصور را از عراق بسمرقند آورد، و در سنه ۸۰۷ ق ۱۲۰۴ م چون از سمرقند بمصر ایلچی خود مولانا عبدالله کشی رامیفرستاد، مکتوبی بخط خوش مولانا شیخ محمد خطاط ماهر سمرقند در طول ۷ گز و عرض سه گز بزر نوشته و بنام پادشاه مصر ارسال داشت.^۲

از تمام این اسناد روشن می آید، که مبادی هنر مکتب تیموریان از دربار سلاطین گذشته، بدربار تیمور انتقال یافته و نقاشی نیز رواج داشت چنانچه تیمور بعد از فتوح هفت ساله روم (کشور عثمانی) در دوفرسنگی سمرقند، مجلس بزرگ جشن پیروزی را زیر خرگاه عظیم منقش و ملون و مذهب، بطلا و لاجورد که ده هزار کس در سایه آن نشستند ترتیب داد، و مورخان در توصیف نقش و نگار این خیمه رنگین منقش بزرگ رطب اللسانند.^۳

با وجودیکه در دوره بعد از فتح مغل، برخی از امراء و شهزادگان، هنرمندان را گرامی داشتند و باحیای هنر کوشیدند، ولی خطراتی هم متوجه این مردم و آثار ایشان از کتاب و منقوشات و مصورات بود مثلاً: در سنه ۷۲۶ ق ۱۳۲۵ امیر حسن بن امیر چوپان، بجانب قندهار و غزنین با سپاه پادشاه مغل ترمشیرین در آویخت، و چون امیر حسن بغزنین رسید، سپاه او خرابی تمام کردند، چنانچه گورخانه سلطان محمود را درهم شکسته، او را قاصد و کتب در زیر دست و پا آوردند.^۴

۱- تا: پیخ رشیدی خطی کیمبرج ۸۸، بعد و دیباچه دوست محمد کتابدار ۱۳.

۲- مطلع سمدین خطی ۷۲۹.

۳- نگارستان ۳۲۲.

۴- مطلع سمدین ج ۱ ص ۵۱ خطی انجمن تاریخ کابل.

در سال ۷۴۳ ق ۱۳۴۲ م ملک معزالدین محمد کورت، با خواجه وجیه الدین مسعود سربدار حرب کرد و درین گیرودار، دیوان اشعار امیرن محمود بن یمین مستوفی فریومندی غارت شد، و او از سبزووار بملک معزالدین این قطعه فرستاد:

گرچه آمد دل بدرد از گشتن دیوان تلف

از آن چه غم دارم چو طبع گوهر افشان با منست

گرچه دیوان دگر ترتیب دانم کرد، لیک

حاصل عمرم هبا شد، انده آن بامنست!

غیر از وقایع جنگی، گاهی هنرمندان بیگناه مورد سفاکی امراء

نیز قرار می گرفتند، مثلاً: در سنه ۸۰۷ ق ۱۴۰۴ م امیر تیمور بسمرقند برگشت و عمارت مسجد جامع را دید و برخواجه محمود داؤد و محمد جلد غضب کرد، که چرا ایوان مدرسه سرای ملک خانم را برای او مسجد جامع بلندتر ساخته اند؟ چون هر دو را معمار ایشان بودند، در کان کل سمرقند کشته شدند.^۲

فرزند تیمور، میران شاه حکمران قزوین بعیاشی پرداخته بود.

چون در سنه ۸۰۱ ق ۱۳۹۸ م در میان شهر قزوین با چند نفر نوکر با پدر خود ملاقات کرد، امیر تیمور ملول شده و از روی در کشید و تخلف ملازمان را بهانه ساخته و حکم نمود، که هر چه در آن نزدیکی بهر کس داده باشد، محصلان بخزانة فرود آورند. حریفان مجلس او را که هر يك نادره عصرو بی نظیر روزگار بودند، مثل نادره زمان و اعجونه دوران

۱- مجمل نصیحی ۶۲/۳.

۲- مجمل ۱۵۱/۳.

مولانا شمس الدین محمد کاخکی که با وجود تبحر در علوم در نظم و نثر وجود و هزل یگانه زمان بود، استاد قطب الدین نائی و حبیب عودی و عبدالؤمن گوینده که در صفت موسیقی هر یک فیثاغورث روزگار و سرآمد ادوار بودند، حاسدان غمازی کردند، که بسبب این جماعت که امیرزاده را بملاهی و مناهای ترغیب مینمایند مهمات ملکی نامضبوط میماند... مزاج صاحبقرانی متغیر شده، حکم سیاست فرمود، و آن جماعت باین سبب بقتل آمدند.

گاهی وقایع طبیعی هم دانشمندان را از بین می برد. در سنه ۸۰۶ ق ۱۴۰۳ م شیخ محمود زنگی عجم که کتاب «جوش و خروش» را در بعضی مآثر صاحبقران (تیمور) نظم کرده بود، بحضور تیمور می آمد... در پل تقلیس در آب مرد (غرق شد) و پسرش شیخ قطب الدین که ذیل آن کتاب ساخته باردوی تیمور رسید.^۲

گاهی برخی از مظاهران به ادب و علم، بنا بر دروغگوئی رسوا هم شده اند، مثلاً چون پسر کمال الدین، میر حسین ابیوردی را در زمان سلطان حسین میرزا بر سالت عراق سرفراز نمودند، میر علی شیر تحفه بی چند از نفایس، خصوصاً کلیات جامی را جهت قاضی عیسی صدر مقرر داشت. عبدالکریم کتابدار، کتاب فتوحات را بنا بر مشابتهتی که

۱- مطلع سعدین خطی ۵۷۶ در مجمل فصیحی (۱۴۳/۳) علاوه برین اشخاص، نام استاد اردشیر چنگی و خواجه یحیی نراد هم آمده، در نگارستان (ص ۳۲۱) گوید که خواجه عبدالقادر مصنف ازین کشتار هنرمندان فرار نمود و بعد از آن در ۸۳۸ ق ۱۴۳۲ م وفات یافت. تولد خواجه عبدالقادر غیبی ۷۵۲ ق ۱۳۵۳ م است، وی علاوه بر هنر موسیقی شاعر و خطاط هم بود.

۲- مطلع سعدین خطی ۷۰۸.

در حجم و جلد با کلیات جامی داشت بمیر تسلیم نمود، وی بی آنکه ببیند آنرا در بار بست. چون بحضور قاضی صدر رسید او پرسید: در سفر مشقتی ندیده باشند؟

ابیوردی که کتاب اهدائی را (بدون مطالعه و ملاحظه) در دست داشت گفت: «در تمام سفر این دیوان مولانا جامی را میخواندم، بنا برین رنجی حس نکردم.»

صدر با کمال اشتیاق از کتاب مذکور را گرفت، ولی چون کثود، کتاب فتوحات بود!!! بعد از مرگ تیمور، مملکت وسیع وی بین پسرانش - که در محیط دانش و هنر پرورده شده بودند - منقسم گردید، که هر یکی در قلمرو خویش از ماوراءالنهر و خراسان و عراق به پرورش هنر و تشویق و فراهمی هنرمندان پرداختند. از انجمله شاهرخ بهادر که در هرات تختگاه داشت، و عبدالرزاق سمرقندی قلمرو سلطنت او را از دریای سند تا قزوین و حدود تبریز «مملکت خراسان» می نامد^۲، هرات را پرورشگاه هنر ساخت، و بنا برین عروج مکتب هرات را از ۱۴۰۰ م تا اواخر عهد سلطان حسین بایقرا ۱۵۰۰ م میدانیم، که درین مدت یک قرن هنر کتابسازی این مکتب بشمول هنر-

۱- نگارستان ۳۳۶، ابن سید حسین ابیوردی در حدود ۸۹۸ ق ۱۴۹۲ م یکی از رجال دربار هرات بود که در ممالک عربی و روم سیاحتها کرده ومدتی در مکه بوده است. از آثار او چار تخت مثنوی منظوم و انیس العاشقین منشور فارسی بخط خود او در کتبخانه بونیوردستی او پسالا در سویدن است طبع فرهنگ ایران زمین ۱-۲ ج ۱۵ تهران ۱۳۲۷ م.

۲- مطلع سعدین ۲ ص ۹۹۲ و ۵۹۲ و ۶۰.

های خطاطی، نقاشی، مصوری، تذهیب و تجلید، بذروه عروج خود رسیده است و هنرمندان نامی از هرسوبه‌رات آمده‌اند. مثلاً در سنه ۸۱۳ ق ۱۴۱۰ م وقتیکه شاهرخ مدرسه و خانقاه هرات را بنا کرد، نفایس کتب را در آن فراهم آورد^۱، و در کتابخانه شهزاده بایسنقر میرزا چهل کاتب خوش‌نویس بود^۲ و شاهرخ مولانا معروف خطاط زبردست بغدادی را که روزی هزار و پانصد بیت، در غایت لطافت می‌نوشت^۳، بعد از فتح فارس و عراق، بهرات آورد، و کاتب خاص خود گردانید^۴. و مولانا شریف‌الدین عبدالقهار سمرقندی برادر مؤلف مطلع سعدین از مشاهیر دربار شاهرخ در هرات است که علاوه بر حسن خط، در موسیقی و سیاق و انشا هم ماهر بود^۵.

خواندمیر گوید: که به تشویق شهزاده بایسنقر، ارباب علم و کمال و هنر از اطراف و اکناف ایران و توران بهرات آمدند^۶ و هنرمندان اطراف عالم بتخصیص ممالک محروسه بردرگاه معظم (هرات در سنه ۸۷۰ ق ۱۴۶۵ م) حاضر بودند و همه بقوت ذهن خود، غرائب و عجائب نمودند^۷. بقول خواندمیر: حتی وزیر معروف هرات امیرعلی شیرنوائی هم در فن تذهیب و تصویر و کتابه‌نویسی نظیر نداشت^۸.

۱- مطلع سعدین خطی ۱۸۷/۱.

۲- احسن التواریخ ۲۰۷.

۳- نگارستان ۳۴۴.

۴- مطلع ۵۹۰/۱، احسن التواریخ ۱۹۳.

۵- مطلع ۱۲۹۳/۲.

۶- حبیب‌السیر ۶۲۲/۲.

۷- مطلع ۱۳۰۴/۲.

۸- خلاصه‌الانخبار خطی.

نسخه‌های خطی مکتب هرات چه از نظر موضوع و خط، چه از روی آرایش هنری (تصویر، تذهیب، نقاشی، تجلید) در آن عصر شایق و قدردان زیاد داشت، و بهرطرف بطور ارمغان برده و فرستاده میشد. در زمان سلطان حسین میرزا، سفیری را بعراق می‌فرستادند، میرعلی شیرنوائی در جمله نفایس تحف، کلیات جامی را جهت قاضی عیسی صدر مقرر داشت^۱. و دیوان مولانا جامی از هرات بحضور سلطان بایزید دوم عثمانی فرستاده شد^۲.

در نتیجه هنرمند پروری شاهزادگان تیموری هرات بود، که هنر خطاطی و کتاب‌نویسی و شاعری بسیار پیش رفت. چنانچه مولانا نسیمی نشابوری نستعلیق‌نویس و شاعر و منشی اعجوبه دهر بود، که روز یکشنبه ۱۲ ربیع‌الاول ۸۲۴ ق ۱۴۲۹ م در حضور عامه مردم از صبح تا شام ۱۲۰ مکتوب بلاغت اسلوب ده‌سطری انشا و خط نستعلیق خوب نوشت. و روزی در میدانی پیش روی مردم دوهزار بیت بر بدیهه گفت. و هم روز چهارشنبه ۲۶ جمادی‌الاولی ۸۲۵ ق ۱۴۲۰ م در محضر عامه مردم از طلوع تا غروب، چهار حکایت مختلف را در چهار بحر خمسة نظامی مجموعاً دوهزار بیت در کمال بلاغت منظوم کرده و بخط نستعلیق خوب در حالی نوشت که تمامی سازنده‌ها و نقاره‌چیان و خواننده‌ها معرکه را گرم داشتند، وی بدون فتور حواس به شعر گفتن و نوشتن پرداخت و نماز پیشین و نماز دیگر را هم ادا کرد. در مدح او گفتند:

۱- نگارستان ۳۳۶ چنانچه گذشت.

۲- منشآت فریدون بیگ ۳۶۱/۱.

یکروز بمدح شاه پاکیزه سرشت سیمه دوهزار بیت گفت و نوشت^۱

هنرهای کتاب سازی

هنر جلد سازی معرق نیز در عصر تیموریان در هرات رواج یافت. بایسنقر میرزا مجلد و صحاف معروف استاد قوام الدین را از تبریز بهرات خواست. وی در صحافی انواع هنر نمائی نمود، و ازان جمله معرق را که تا آن عهد نبود ساخت. روی جلد را ضربی طلا اندود کرده و پشت آنرا معرق می ساختند.

مولانا میرک اصفهانی، بجای ضربی یا ضربی مطلای دارای نقوش یا تشعیر برجسته، بر بوم مشکی تشعیر می ساخت، و تشعیر روغنی کار میرک، دارای گل و بوته و باغ و صحرا و اشکال سیمرخ و اژدها و پرندگان زیبا بود که آنرا شیوه «میرکی» گفتندی.

هنر ساختن کاغذ ابری، برای آرایش حواشی و گاهی متن کتابها، و انواع زرافشانی مانند میانه، غبار، چشم موری، سرموری، بیخته بر اوراق کتابهای نفیس، و صنعت عکس که استاد آن مولاکبک هروی نقاش بود، و تذهیب معرق و قطاعی از هنرهای مروج کتاب سازی عهد تیموریانست که بوسیله آن خطوط و نقوش را از کاغذی بریده، بر اوراق یا قطعات مطلوبه دیگر می چسباندند، و این هنرها را با ابزارهای خاص، با دقت و هنرمندی تمام، چنین انجام می دادند، که یک قطعه کاغذی را بدو نیمه می بریدند و خط یا نقش را ازان بر آورده، بجای دیگر بکار

می بردند. و بنا برین هنرهای کتابت، تحریر، تذهیب، قطاعی، تعریق، تشعیر، نقاشی، مصوری، تجلید و غیره رواج داشت. و این هنرمندان بنام کاتب، محرر، مذهب، نقاش، وصال، قطاع، معرق، تشعیر ساز، مصور و مجلد یاد می شده اند^۱.

در صفحات گذشته این کتاب، سوابق هنرهای مصوری و نقاشی را شرح دادیم، این هنرهای نفیس در صنعت کتاب سازی دوره تیموریان، منزلت رفیعی داشت، و هنر تذهیب نیز از هنرهای خیلی مهم دوره اسلامیست، و از نسخ خطی قرآن عظیم که در خزانه امام رضا در مشهد از قرن ۴ تا ۵ هـ محفوظند پدید می آید، که نسخه های کتاب آسمانی را با بهترین و دقیق ترین رسوم و اشکال، تذهیب و نقاشی می کردند و مذهبان ماهر در غزنه، بست، بلخ، و بلاد خراسان و عراق و ماوراءالنهر میزیستند و در مرتبه از خطاطان و مصوران کمتر نبودند.

مذهبان حواشی و صفحات اول و آخر و سرفصلها و عناوین کتب و اوائل سوره ها و احزاب قرآنی را با ستارگان و رسوم هندسی و گل و بوته و شاخه و برگها و انواع ترنجها و اشکال لوزی و بادامی و گاهی با اشکال انسان و پرندگان و آهو و مرغابی و غیره تزئین و تذهیب و رنگین می کردند، و مانند هنرمندان دیگر، نام خود را با صفت «مذهب» می نوشتند. و برای این کار مصارف گزافی با مواد قیمتی از قبیل طلا و نقره و لاجورد و کاغذ عالی و الوان گوناگون می شد، و قراری که هنرشناسان رأی داده اند، درین تزئینات تذهیبی و زراندودی، مخلوطی از رسوم ساسانی و بیزانس و نبطی و کتب یهود و مسیحیان

کلیسای شرقی هم اقتباس شدی^۱.

تاکنون کتب خطی تذهیب شده قدیمتری را از دوره غزنوی و سلجوقی یافته‌اند، که طریقه جدول کشی دور سطرهای نوشته شده و تزئین خارج آنرا با اشکال و رسوم نباتی از ابتکارهای همین عصر می‌دانند، و در نسخ خطی قرآنی که درین اواخر در یکی از مخازن مشهد رضوی کشف کردند، برخی از اشکال تذهیبی آنقدر سالم و درخشان و جالب باقی مانده که چشم بیننده را خیره می‌سازد.

در دوره مغال، مذهبان رنگهای طلائی و آبی و قرمز و سبز و پرتقالی را استعمال می‌کردند و رسوم و اشکال هندی گوناگون را با ستاره‌های متنوع و اشکال مربع و مسدس و مثنی و دوائر مشبک و دیگر اشکال مملو از شاخ و بوته نباتات و صور انسانی و حیوانی می‌نوشتند و دران منتهای دقت و استادی نشان میدادند.

از نسخه خطی شاهنامه بایسنغری موزه گلستان (۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م) که دران صورت مذهب نیز کشیده شده پدیدار است که مذهب نیز در جمله هنرمندان دیگر آبرو و مقامی درخور اهمیت داشته است^۲.

در دوره تیموریان هرات، براهمیت و رونق تذهیب افزوده شد، که همان نسخه شاهنامه بایسنغری، این هنر را در نهایت اوج نشان میدهد، و از مذهبان معروف مکتب هرات مولانا تاج محمد نقاش و مذهب بود، که در علم حیل (جراثقال) و میکانیک و چینی سازی هم دستی داشت، و امیر خلیل و میرک نیز ازین جمله‌اند^۳.

۱- صنایع ایران ۷۴.

۲- همین کتاب ۷۶.

۳- همین کتاب، بحواله مصوری در اسلام تألیف آنرولد ۲۳۹.

اما هنر صحافی و جلد سازی که در بالا بآن اشاره شد، بهترین نمونه آن وقایه بسیار نفیس شاهنامه بایسنغریست (بنگرید شماره اول ایران) کار قوام الدین، که این وقایه و جلد های کتب دیگر مکتب هرات از بهترین کارهای صحافی و تجلید شمرده شده است.

در دوره تیموریان صنعت صحافی و چرم کاری بحد کمال رسید و دارای طرحهای عالیست، که دران نهایت دقت و مهارت بکار رفته است. قسمت خارجی جلد معمولاً دارای تزئینات فشاریست، در حالی که در قسمت داخلی، طرحهای زیبای بریده شده، روی زمینه آبی رنگ قرارداد شده است. و نمونه‌های خوب صحافی و جلد سازی در نسخه‌های مؤرخ ۸۴۱ ق ۸۴۹ ق کتابخانه توبقا پوسرای استانبول و خمسة نظامی مؤرخ ۸۵۰ ق ۱۴۴۶ م متروپولیتن موجود است.

در قرن ۱۵ - ۱۶ م صنعت کتب ممالک اسلامی را در ایتالیا و مخصوصاً در شهر ونیز تقلید میکردند، و بدین وسیله بسیاری از نمونه‌های شرقی در طرحهای اروپا راه یافت و صنعت جلد سازی و طلاکوبی بسبک اسلامی، در تزئین جلد کتاب در اروپا شایع شد^۱.

اگر چه در این دوره هرات در فن جلد سازی و صحافی گوی پیشی را ربوده، اما غیر از آن مراکز دیگری نیز وجود داشته، که مهمتر از همه در خراسان و سمرقند و مرو و مشهد و بلخ و بخارا و نسا بور بود^۲ و جلد سازان برخلاف روشهای قدیم که در تزئین بکار میرفت، برای تزئین جلدها، مناظر طبیعی و اشکال حیوان و پرندگان

۱- رهنمای صنایع ۸۹.

۲- صنایع ایران ۱۶۴.

حقیقی و خرافانی را در نهایت دقت و اتقان بکار بردند. این هنرمندان فشار با ابزارهای ساده را برای ترسیم اشکال هندسی و شاخه و بوته بکار برده و با آنها بجلد فشار وارد آوردندی، و در اثر این فشار، اشکال نباتات و حیوانات و شکل آدمی را بطور برجسته در روی جلد نمایان می‌ساختند.

صحافان و جلدسازان مکتب هنری هرات از نیمه قرن دهم هجری (۱۶ م) برای تزئین جلدها، اشکال و رسمهای لاکی را نیز بکار بردند و قدیمترین جلدهای این نوع که بما رسیده در سال ۹۳۱ ق ۱۵۲۵ م است که از حیث رنگ آمیزی خیلی زیبا و ممتاز است و رنگهای مشکی و طلائی زیاد بکار رفته است.

مکتب هرات در فن جلدسازی تأثیر زیادی نسبت بسائر مراکزی فنی داشته، رفت و آمد هنروران بدان شهر فراوان بود، و اکادمی هنر هرات که در سال ۹۱۳ ق ۱۵۰۷ م با هجوم شیبانی‌خان منحل شد، اغلب هنروران آن بمرکز دیگر فنی در بخارا و هند و ایران و دربار عثمانی هجرت کردند.

باید دانست که این جلددهای آراسته، در دقت و نکات فنی و صنعتی یکی از معجزات فن بود، تنها منظور از ساختن آنها این نبود، که بمنزله غلافی کتابرا حفظ کنند، بلکه خود آنها جزئی از اجزای گرانهای کتاب بشمار میرفتند و کتاب با وقایه خود در محفظه‌ی از دیبا یا مخمل یا صندوق چوبی حفظ می‌شد.

ضرب و نقاشی گل و برگ و اشکال نباتی با ساقه‌های ممتد و

متناسب بر روی و پشت وقایه از قرن ۸ هجری (۱۴ م) بسوی تکامل رفته و در جلدسازی قرن ۱۰ - ۱۱ ق (۱۶ - ۱۷ م) ظرافت عنصر نباتی پدیدار است، که اشکال متکامل آن نمونه صادقی از نباتات طبیعی و حقیقی شمرده می‌شود، و شاید این تأثیر فنون و روشهای چینی بود که بوسیله مغل آمده باشد.

در هنر جلدسازی و انواع چرمها و کارهای لاکی و ضربی و آرایش روی و پشت وقایه با حواشی آن و تنوع در گلکاری و تزئین آن، مکتبهای هرات و بخارا و بلاد خراسان و شیراز و تبریز آنقدر پیشرفته‌اند، که انواع جلدسازی آن خیلی فراوان است، تا که در عصر مغولیه هند، بعد از فتح ثانوی همایون و انتقاد هنروران خراسان به هند (اواخر قرن ۱۶) این فن در کشمیر رونق یافت و جلدهای بسیار نفیس رنگین مزین لاکی و چرمی را ساخته‌اند، که بعد از سقوط مکتب هرات، بشهرهای دیگر افغانستان، آنرا از هند و کشمیر می‌آوردند و هم مکتب بخارا تا اواخر قرن ۱۳ م فعال بود که شاگردان در بلخ و کابل و هرات و دیگر بلاد افغانستان بکار جلدسازی می‌پرداختند.

یکی از خصائص مکتب بخارا این بود، که صحاف نام خود را با سنه هجری در قالبی می‌کند، و آنرا در بین يك ترنج گلدار مزین، بوسیله ضرب در چرم یا لاک وقایه جای میداد، که بدین وسیله نامهای بسا از صحافان را میتوان از روی جلدهای مصنوعه ایشان شناخت، مثلا همین الان کتاب خطی پیش روی نویسنده این سطور افتاده، که روی جلد آن لاک قرمز روشن کار کرده‌اند. يك ترنج کلان بیضوی منقش با گل و

برگ مشکى در وسط و دو ترنج حوزد در بالا و پائين آن قرار دارد .
درين ترنج هاى كوچك اين مصرع بخط نستعليق خوب ضرب شده
است : «دارد اميد شفاعت ز محمد ناصر ۱۲۰۰» و از اين ميدانيم كه كار
صحاف محمد ناصر در حدود ۱۲۰۰ ق است .

از صحافان قديم خراسان كه در نصف اول قرن نهم هجرى (۱۵ م)
زندگى داشت ، درویش محمد بن امير شيخ محمد رامكى غزنويست كه
از راه شهرت هنرى خود ، بملاقات بسا از سلاطين و رجال ادارى و
علمى دوره تیموریان در بلاد خراسان رسيد و مؤلف «انساب محمودى»
است (بنگرید : منابع تاريخ هنر) .

ديگر از صحافان متأخر سيد يدوسف حسين شاگرد عبد القادر
مجلد حدود ۱۲۲۸ ق ۱۸۱۲ م درهند است كه ناظم رساله منظوم فارسى
جلدسازى است مشتمل بر نه فصل در بيان لسوازم و هنر هاى جلدسازى
(بنگرید : منابع تاريخ هنر) .

(۵)

مصورى در مکتب هرات

چون در عصر شاهرخ (۸۰۷- ۸۵۰ ق ۱۴۰۴ - ۱۴۴۷ م) هرات
پایتخت مملکت خراسان گردید، روابط محکم بين دربار هرات و خاندان
منگ چین (۷۷۰- ۱۰۵۴ ق ۱۳۶۸ - ۱۶۴۳ م) قائم بود ، و سفرای
جانبن بدر بارهاى يکديگر فرستاده مى شدند . بنا برين تأثیر هنر چينى
در مکتب هنرى هرات نمايانست ، كه از جمله تزئين جلد هاى كتب
برسوم حيوانات خرافى چينى است^۱.

اگر چه نقاشان در بار به مصور ساختن شاهنامه ادامه ميدادند ، اما
موضوعى كه بيشتر توجه آنها را جلب ميكرد ، اشعار عاشقانه و داستانهاى
غرامى و تصوفى بود ، كه براى نقاشى اين اشعار ، مکتب هرات سبك
جديدى ابداع كرد ، كه متناسب با معنى و مفهوم اشعار غنائى عاشقانه باشد .

۱- زكى محمد حسن مصرى در صنايع ايران بعد از اسلام ۶۴ ترجمه و

معمولاً اشکال انسان در این تصاویر ظریف و کوچک ترسیم شده و منظره آن کاملاً محیطی و تزئینی و دارای افق بلند و جبال اسفنجی است. رنگ آمیزی این تصاویر، روشن و هم آهنگ است و با مقایسه با نقاشی دوره اولیه مغل، رنگهای جدید بآن اضافه شده است.

ایجاد این سبک خاص در نقاشی که بتدریج نفوذهای خارجی در آن مستهلك گردید، مرهون مهارت و تردستی استادان مکتب نقاشی هراتست بدین تفصیل:

درشاهی شاهرخ فن نقاشی، مرحله اقتباس و فراگرفتن از فنون اجنبی را پیمود و بدوره جوانی خود رسید و توانست چیزهایی را که از دیگران گرفته است در خود تحلیل کرده و جزء لایتجزای خود سازد. در صور و اشکالی که در اواخر قرن ۸ ق (۱۴ م) کشیده شده، میتوان مهمترین وسائل تزئینات سبکهای فنی را دید، و همین وسائل در قرن بعد از بزرگترین ممیزات نقاشی مکتب هرات گردید، که مهمترین خصائص آن همان مناظر زیبای گلها و گلزارها و بهارها و پس از آن رنگهای درخشان و روشنی است که هیچگاه خروج از رنگی بدیگری وحدت و استقلال آنها را متزلزل نمیسازد، و از ممیزات دیگر این مکتب، مناظر طبیعی و کوه و تپه‌هایی است بشکل اسفنج کشیده شده. و علاوه برین، نقاشان این دوره توانسته‌اند، میان اشخاص و ساختمانها یا سائر مناظری را که میکشند، نسبت‌های مقبول و معقولی را قائل شوند، و تطوره‌های مکتب هرات خیلی واضح‌تر و آشکارتر است. و از آثار مهم این دوره مجموعه اشعار یست بقلم مرتضی حسینی (قسمت اسلامی موزه دولتی آلمان در برلن) که در سنه ۸۲۳ ق ۱۴۲۰ م برای کتابخانه بایسنغر میرزا نوشته

شده است و امتیاز این نسخه درینست که نقاش توانسته است، صورت اشخاص را آنقدر که ممکن بود کم کند، و در رنگ آمیزی و کشیدن کوه و تپه مهارت نشان دهد.

نقاشان این دوره از سبکهای فنون چینی اقتباس کرده و هضم کرده‌اند، و يك سبک مستقل و قوی را که نماینده روح فنی عصر بود بوجود آورده‌اند^۱.

منیاتوره‌های کتب مکتب هرات از حیث سبک، بیکدیگر شباهت دارند و شیوه منیاتورسازی آن خصایصی دارد که عبارتست از کوه‌هایی در فواصل معین با سبزه پوشید و افق بلند و رنگهای جدید با الوان گوناگون. در تحت نظر این هنرمندان هرات و بدست آنان، عصر طلائی منیاتورسازی ظاهر گردیده، نقاشی‌ها و تصاویری که این صنعتگران کشیده‌اند، به مقیاس کوچک است، و در ساختن آن دقت زیاد کرده‌اند و مخصوصاً بریزه کاری خیلی اهمیت داده‌اند. این منیاتورها تأثیر آرایشی فراوان دارند و رنگهای جدیدی که در آن استعمال شده لطیف و خوش منظر است. در این منیاتورها فاصله‌های بین تصاویر، بطرز تازه نشان داده میشود و تصاویر در چند سطح کشیده شده‌اند، تا دوری و نزدیکی آنرا نسبت بیکدیگر بنمایند.

طبقات نازک صخره و کوه‌هایی که بافق منتهی میشود. بانواع رنگهای قشنگ ساخته شده، درختان گل و گیاه و جزئیات آن با دقت کشیده و نمایش داده شده است. آسمان بالای افق، اغلب طلائی رنگست و برای نشان دادن ابر، بیج نازکی بسبک چین کشیده شده

آسمان شب را با رنگ سرمه‌یی و ماه و ستارگان را با رنگ طلائی جلوه داده‌اند و چنانچه گفتیم نقاشان به مصور ساختن و مینیاتور کاری شاهنامه فردوسی ادامه میدادند، ولی درین زمان آثار شعرای بزمی و سیله و صحیفه جدیدی برای هنر نمایی ایشان شده است. کتب نظامی و سعدی را استنساخ کرده و با مینیاتورهای عالی آرایش کرده‌اند. و این آثار مانند عکاسی نیست، بلکه بیشتر جنبه آرایش و تزئین دارد، و هیچگاه سعی نشده است، منظره‌یی را نشان بدهند، که بعینها همان باشد که بچشم یا دوربین عکاسی می‌آید، و قوه متخلیه و تصور در آرایش آن میدان وسیعی دارد^۱.

تکنیک دقیق و طرز نشان دادن منظره و کوچکی اشکال از خصایص مکتب هرات در نیمه اول قرن ۱۵ م است^۲ که مصوران این مکتب هنر مانند عبد الرحمن و پسرانش عبد الرحیم انیسی و عبد الکریم بعد از عهد بایسنغر از هرات رفته، بدربار آق قویونلو تبریز پیوستند، و دوست محمد بن سلیمان هروی هم رفت و کتابدار بهرام میرزا صفوی شد.

از قدیمترین کتب خطی منسوب بمکتب هرات، کتاب کلیله و دمنه (کاخ گلستان تهران) است که در اتقان تصویر طبیعت و آثار آن و هضم و تحلیل عناصر چینی ممتاز است و نسخه خطی گلستان سعدی ۸۳۹م تا ۱۴۲۶م که برای بایسنغر میرزا نوشته شده و دارای ۸ مجلس تصویر بدیع و زیباست که تمام ممیزات و محسنات مکتب هرات را دارد^۳.

۱- همین کتاب ۱۷۰.

۲- دیماند: رهنمای صنایع اسلامی ۵۶ ترجمه و طبع تهران ۱۳۳۶ ش.

۳- صنایع ایران ۱۰۵.

در موزه هنرهای زیبای پاریس، تابلوی ملاقات همای و همایون در باغهای کاخ شاهی چین، از شهکارهای نقاشی مکتب هراتست که سراسر آن ابداع مقرون بزینائی و وفق دادن بین اجزاء و قدرت کامل بر تعبیر عواطف و افکار بوده و جنبه اشرافی و بزرگی اشخاص در آن بخوبی آشکاراست. رنگ آمیزی و گلهای زینائی که در آن کشیده شده، جذبه خاص بدان میدهد.

علاوه بر این تابلو، صورت مستقل دیگری نیز روی پارچه ابریشمی طبق روش چینی، در مکتب هرات کشیده شده و تصور میرود، که از آثار همان غیاث الدین نقاش باشد که در سالهای ۸۲۳-۸۲۷ ق با هیئت اعزامی شاهرخ بچین رفته بود. این آثار نفیس در موزه‌های نیویارک و بوستن و مجموعه کونتس دوبهک موجودند، که اجتماع سبکهای چینی و هراتی را در کمال مهارت و خوبی نمایندگی میکنند. اما مکتب فنی هرات، از نیمه قرن نهم هجری (۱۵ م) در پیوند صور و اشکال و رنگ آمیزی آنها، یک تشخیص قوی و مستقلی را تشکیل داد، که نسخه انجمن آسیائی لندن، نوشته شده برای محمد جوکی- ابن شاهرخ در حدود ۸۴۴ ق ۱۴۴۰ م نماینده آنست و همچنین دیوان اشعار سلطان حسین میرزا (حدود ۸۹۰ ق) در مناظر و تصاویر و ابنیه و سیما و چهره مغولی اشخاص و تناسب رنگها، از پیشرفت فنی هنرمندان مکتب هرات حکایه میکنند^۱.

از آثار بسیار نفیس و گرانمایه این دوره هنریست که بهترین نسخه خطی دنیا (شاهنامه بایسنغری) در هرات بوجود آمد (درین کتاب

۱- همین کتاب ۱۰۸.

در نسخه‌های ایران در شماره اول توصیف شده است).

گویند که بعد از مخطوطه نفیس، خمسة نظامی موزه بریتانیا کار قاسم علی و نسخ بسیار مزین و مصور زیبایی اشعار امیر علی شیر (کتابخانه بودلیان) و نسخه‌های مخزن اسرار کار محمود مذهب (موزه ملی پاریس) و خمسة نمبر H ۷۸۱ توپقا-پوسرای استانبول، و نسخ اشعار سعدی (نمبر ۱۴۱۲ ن، ف یونیورستی استانبول) و از آثار بسیار برگزیده هنری دوره تیموریه شمرده‌اند.

در جمله این آثار، نسخه نزهة الارواح میرحسینی غوری مرقومه جعفر بایسنغری را هم می‌شمارند، که در کتابخانه بنی جامع استانبول تا وقتی موجود بود، که میرزا حبیب اصفهانی کتاب خط و خطاطان را در سنه ۱۸۹۰ م می‌نوشت، ولی بعد از آن از بین رفته است^۱.

دوست محمد کتابدار درین مورد معلومات بسیار مغتنمی میدهد: «رسم صورت‌سازی در دیار ختا و در دیار فرنگ به آب و رنگ شد، تا آنکه سلطنت به ابوسعید خدا بنده رسید. استاد احمد موسی که شاگرد پدر خود بود، تصویری که حالا متداول است او اختراع کرد. از کارهای او ابوسعید نامه و کلبله و دمنه و معراجنامه بخط مولانا عبدالله صیرفی و تاریخ چنگیزی در کتابخانه سلطان حسین میرزا بود. دیگر امیر دولت بار از غلامان سلطان ابو سعید شاگرد ابوسعید شاگرد احمد موسی و سرآمد استادان بود، خصوصاً در قلم سیاهی، که مولانا ولی الله بکارهای دولت یار اعتراف نمود. دیگر از شاگردان ایشان استاد شمس الدین است که در عهد سلطان اویس بر شاهنامه قطع مربع

۱- زکی ولیدی توغان: مخطوطات استانبول ص ۳۴.

خط میرعلی (تبریزی) مواضع ساخت، و خواجه عبدالحی را تربیت نمود، و او استاد سلطان احمد بغداد بود، و امیر تیمور خواجه عبدالحی را بسمرقند آورد. و درینجا وفات یافت و همه استادان تتبع کارهای او را کردند، که استاد جنید بغدادی شاگرد شمس الدین است و پیر احمد باغ شمالی هم شاگرد خواجه عبدالحی بود.

بایسنغر میرزا سیدی احمد نقاش و خواجه علی مصور و استاد قوام الدین مجلد را از تبریز بهرات آورد و فرمود که با سلوب جنگ سلطان احمد بغدادی، بهمان دستور و قطع و سطر و مواضع تصویر بعینها کتاب ترتیب دهند و آنرا فریدالدین جعفر نوشت و جلد آنرا استاد قوام الدین که منبت کاری در جلد اختراع اوست ساخت و تزئین و تصویر مواضع آنرا امیر خلیل متعهد گردید، ولی قبل از اتمام جنگ مذکور میرزا بایسنغر مرد و فرزندش علاء الدوله برای تکمیل آن، جماعت مذکور را در کتابخانه خود جمع نمود، و از عقب خواجه غیاث الدین پیر احمد زر کوب، کسی به تبریز فرستاد و او در کتابخانه هرات جنگ مذکور را با الوان فتنه انگیز رنگ آمیز نمود، و میرزا المغ بیگ بعد از فتح هرات، مولانا شهاب الدین عبدالله و مولانا ظهیر الدین اظهر و سایر اهل کتابخانه (هرات) را بسمرقند برد. دیگر امیر روح الله مشهور به میرک نقاش هروی الاصل در تحریر و تذهیب و تصویر بی مثل بود، که کتابدار خاصه عهد سلطان حسین میرزا شد، و کمال الدین بهزاد شاگرد اوست^۱. (تم کلامه).

۱- دیباچه دوست محمد بر مرقع بهرام میرزا شماره ۲۱۵۴ خزینه

اوقاف استانبول، طبع عبدالله چغتائی، لاهور ۱۹۳۶ م.

بقول قاضی احمد : استاد از طفولیت از مادر و پدر مانده و استاد میرک که کتابدار سلطان حسین میرزا بود او را برداشته تربیت نمود ، و در اندک زمانی ترقی فرمود و کارش بجائی رسید که تا صورت نقش بسته ، همچو او مصوری کس در این روزگار ندیده^۱ .

بهزاد تا سنه ۹۱۶ ق ۱۵۱۰ م که سال لشکر کشی شاه اسماعیل صفوی بهرات باشد درین شهر میزیست ، وی در همین سال با میرک و حاجی محمد و قاسم علی و جمعی از هنرمندان به تبریز انتقال یافت و در آنجا بادامه تخلیقات هنری و تربیه شاگردانی مانند خواجه عبد العزیز و استاد مظفر علی پرداخت و بموجب فرمان ۲۷ جمادی الاولی ۹۲۸ ق

(۶)

بهزاد و مکتب او

بزرگترین نقاشان دوره اسلامی، کمال الدین بهزاد در سنه ۸۵۴ ق ۱۴۵۰ م در شهر هرات بدنیآ آمد و در سنه ۹۴۲ ق ۱۵۴۵ هجری در دارالسلطنه هرات وفات یافت و در حوالی کوه مختار در حظیره پرنقش و نگار مدفون شد^۱ .

۱- این قول قاضی احمد قمی در گلستان هنراست (ص ۱۳۴) و تاکنون هم در هرات مقبره بی بنام بهزاد و رستم علی خواهر زاده اش منسوب است و گویند که قبر رستم علی لوحه مکتوبه هم داشت که متأسفانه در حدود ۱۳۳۰ ش ازین برده شد ، ولی مؤلف گلستان هنر وفات و مدفن او را در ۹۷۰ ق در مشهد می نویسد (ص ۱۰۰) .

آقای احمد سهیلی محشی و ناشر گلستان هنر در حاشیه این تصریح احمد قمی (حدود سنه ۱۰۰۰ ق) مینویسد که این اشتباهست و وفات بهزاد در تبریز و قبر وی در باغ شیخ کمال واقع شده ، و این قطعه بر سنگ زارش نقش بوده است ، که سروده امیر دوست محمد هاشمی است :

وحید عصر بهزاد آنکه چون او ز بطن مادر ایام کم زاد ←

←

اجل چون صورت عمرش پرداخت قضا خاک وجودش داد بر باد

زمن صورتگری تاریخ پرسید بدو گفتم جواب ازجان ناشاد

اگر خواهی که تاریخش بدانی نظر کن به «خاک قبر بهزاد» ۹۴۲ ق

بموجب نوشته دوست محمد در دیباچه مرقع بهرام میرزا رحلت و قبر بهزاد در تبریز بود ، ولی خود قاضی احمد که چار صد سال پیش ازین در هرات زندگی داشت ، قبر او را در هرات دیده بود و اکنون هم در همین حوالی کوه مختار پهلوئی قبر رستم علی هست . فاصله زمانی بین مرگ بهزاد و ایام زندگانی احمد در هرات بیش از پنجاه سال نیست ، و درین مدت کم احتمال کمتر میرود که قبر شخص مشهوری مانند بهزاد در هرات ناپدید گردد .

قاضی احمد که شخص مطلع و با حیات هنرمندان آشنا و هم ظاهراً نویسنده جمال مزوری نیست، پنجاه سال بعد از مرگ بهزاد، حظیره او را پرنقش و نگار در حوالی کوه مختار هرات مینویسد . درین قول احتمال کذب و جعل نسبت بروایات ما بعد کمتر بنظر می آید ، در حالیکه قول دوست محمد نیز بکلی درخور تردید نیست .

۱- قاضی احمد قمی : گلستان هنر ۱۳۲ .

۱۵۲۲ م شاه اسماعیل صفوی به «منصب استیفاء و کلانتری مردم کتابخانه همایون و کاتبان و نقاشان و مذهبیان و جدول کشان و حلکاران و زرکوبان و لاجوردشویان» و غیره بعنوان «مستوفی و متعهد کلانتری کتابخانه» رسید، و القاب او «نادرالعصر، قدوة المصورین و اسوة المذهبین استاد کمال الدین بهزاد» شد.^۱

بابر بهزاد را بزرگترین نقاش دوره اسلامی گفته و مؤرخان دیگر نوشته اند که استادی و مهارتش نام سائر نقاشان را محو کرده، وی درین دوره اولین نقاش است که ملزم بامضای آثار هنری خود شده، و بر اثر علو مقام و منزلتی که داشته توانست که قدوة تمام نقاشان و خطاطان باشد. وی در رنگ آمیزی و دانستن خواص و ترکیب رنگها و در تعبیر حالات مختلفه نفسانی مهارت داشت و مخصوصاً در کشیدن اشکال ابنیه و مناظر طبیعی بحد اعجاز رسیده بود، در تصاویر وی آرامش و خوش سلیقه گی و ابداع و مهارت موجود است، و در ترکیب و تزئین آن و انسجام رنگها، کمال نقاشی مکتب تیموری را بروز داده است و مدققین رأی دادند که در تصاویر بهزاد، مقدار زیادی از عنصر حب الهی و مقام روحانیت و قدوسیت دیده می شود و شاید علت آن باشد که مشرب تصوف در زندگانی بهزاد، باوج خود رسیده بود.^۲

استاد بهزاد بعد از آنکه به تبریز آمد، مکتب بغداد و تبریز را که تا این زمان متداول بود منسوخ ساخت و سبکی نو در نقاشی پدید آورد، که اکثر مصوران، درین تجدید هنری از او پیروی کردند.

۱- ارنولد: نقاشی اسلامی ۱۵. نقل عین فرمان شاه اسماعیل در حاشیه

ص ۱۳۵ گلستان هنر طبع شده است.

۲- صنایع ایران ۱۱۲.

پیش ازو نقاشان چشم و ابرو و سائر مشخصات را متمایل بطرز چینی می ساختند و مجالس منقوشه، بشیوه چین آرایش می یافت.

بهزاد اسلوب نقاشی را بطبیعت و زندگانی مردم زمان نزدیک ساخت و در نقاشی شبیه سازی را که تا آن زمان معمول نبود مرسوم ساخت و تصاویر اشخاص را چنان نقش میکرد که گوئی زنده و جاندار است.^۱

منیاتورهای زیادی موجود است که به بهزاد نسبت داده شده، ولی اکثر آن مورد تردید بعضی از اهل بصیرتست. نقاشان عصر تیموریان قبل از بهزاد کارهایی انجام داده اند، که اگر کاملاً بیای کارهای بهزاد نرسد، نزدیک به آن میباشد. یکی از نقاشان عصر بهزاد و همکار او قاسم علی بود. گرچه شهرت بهزاد نداشت، اما کارهایش پایه کارهای او میرسید. دو نفر از شاگردان بهزاد، شیخزاده خراسانی و آقا میرک تبریزی تقریباً بهمان درجه استادی بهزاد رسیده اند. میتوان تصور کرد که بسیاری از نقاشی ها را خود استاد طرح ریزی کرده و شاگردانش تمام و کامل کرده اند.

منیاتور دولابی آن دوره که اکنون بدولت ایران تعلق دارد، دارای منظره باغ و تصاویر متعدد است. در گوشه راست در سمت پائین تصویر دو زنست که کتابی کوچک در دست دارند و روی آن کتاب بخط بسیار ریز نوشته شده: «تصویر سلطان حسین میرزا، عمل بهزاد».

منیاتور ناتمام دیگری که تقریباً مثنای کامل منظره قسمت چپ آن منیاتور دولابی میباشد در يك مجموعه شخصی است.

در مجموعه نفیس کور کیان در نیویارک صفحاتیست که در یکی از

۱- احمد سهیلی: مقدمه گلستان هنر ۲۰.

آن تصویر مدور است که پبرزن و جوانی را در دامنه کوهی برکنار رودی نشان میدهد و امضای بهزاد دارد^۱. هکذا تصویر شاه طهماسب صفوی بالای درخت دارای امضای (پیر غلام بهزاد) در موزه لوور است^۲.

کتاب هفت پیکر نظامی موزه متروپولیتن نیویارک که محتوی صور و اشکال بسیار بدیع زیبا و مناظر ممتاز شکار و منسوب به بهزاد است با دو تصویر نسخه خطی خمسة نظامی کتابت ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م منسوب به روح الله میرک نقاش استاد بهزاد از آثار برجسته مکتب هرات است^۳.

خصائص مهم سبک بهزاد:

کسانیکه در شناسایی آثار هنری ذوق و بهره‌ی دارند، سبک هنر بهزاد را چنین ستوده‌اند: که وی اعجوبه روزگار و استاد عصر بود. نه برای اینکه سبک جدیدی را در مینیاتور ایجاد نمود، بلکه بواسطه اینکه او صنعت را در کلیه جزئیات، بمنتهی درجه کامل کرد، و در آثار هنری او در سطور سابق اشاره شد، خصایص ذیل نمایانست:

- ۱- درستی و دقت کامل در خطوط تصاویر.
- ۲- نمایاندن وضع چهره و قیافه اشخاص بطور شگفت انگیز بوسیله ترکیب انواع رنگها.

۱- سروی هنر ایران ج ۵ تابلو ۸۸۵.

۲- ا، ساکسیان: مینیاتور ایران در قرن ۱۱-۱۷ تابلو ۷۵ طبع

پاریس ۱۹۲۹ م.

۳- صنائع ایران ۱۰۸.

۳- حرکت و مفهوم بودن اشارات تصویر.

۴- ظرافت در کشیدن درختان، گلها، و دورنماها. و نیز در نمایش اشعه خورشید و ابر.

۵- شماره رنگهای گوناگون و توافق آنها با یکدیگر که برنگهای «سرد» مانند سرمه‌یی، سبز، فیروزه‌یی، زیتونی، زرد و قهوه‌یی بیشتر توجه شده، طلا و نقره نیز بکار رفته و اقسام مختلف قرمز هم استعمال شده است^۱.

۶- چنانچه گفته شد، روحیه نهفته حب الهی و روحانیت خاصی هم در برخی از آثار بهزاد مشهود است.

۷- چهره کشایی و صورتگری خراسانی بجای چشم و ابروی قیافه مغولی، که هنرمکتب هرات را از تأثیر سنن هنری چینی آزادی داد، و در تحت اسلوب محیطی در آورد.

۸- ریزه کاری و دقت نگاری در ترسیم نقوش ابنیه و دیوارها و فرشها و گلها و تزیینات مجالس مصورو نگارش و آرایش انواع البسه با ریزه کاری خاص ملون، که از روی مجالس مصور این مکتب، نمونه‌های نقاشی فرشها و لباسها را از آن عصر بدست میتوان آورد.

آثار و نسخ خطی زیادی که دارای اینگونه خصایص هنری‌اند اکنون هم در کتابخانه‌ها و موزیم‌های دنیا موجودند. مثلاً: تصاویر خمسة نظامی مؤرخ ۸۴۶ ق ۱۴۴۲ م موزه برتانی که سه مینیاتور آن بعد از اتمام کتاب در سال ۸۹۸ ق ۱۴۹۳ م کشیده شده و امضای بهزاد دارد. رنگ آمیزی این آثار سرد آبی و خاکستری و سبز است.

۱- همین کتاب ۱۷۱.

يك میناتور بسیار زیبا و جالب توجهی که با همین صفات جنگ شتران را نشان میدهد در تصرف دولت ایرانست و میگویند که بهزاد آنرا در عمر ۷۰ سالگی ساخته است.

همچنین میناتورهای بوستان کتابخانه مصر، هنر بهزاد را در اوج کمال نشان میدهد، این تصاویر از لحاظ ترکیب و حقیقت بینی شاهکارند و در تصاویر اشخاص آن حرکت و شخصیت خاص بنظر می آید، و بوستان مذکور دارای شش تصویر مورخ ۸۹۳ ق ۱۴۸۸ م است که چهار تا از آن امضای بهزاد دارد^۱.

این نسخه را سلطان علی برای سلطان حسین بایقرا در هرات نوشت و بهزاد متمد نقاشی آن بود، که در تصاویر آن استادی کاملی را در ترکیب رنگها و حفظ نسبت تقسیم اشخاص در صورت و دقت در کشیدن اشکال نباتی و مهندسی بسیار دقیق بخرج داده است. در سه تصویر بخط بسیار باریک درجایی که دیدن آن خیلی مشکل است نام خود را نوشته، اما امضای چهارم در تصویر است که مباحثه و جدال فقها را در مسجدی نمایش میدهد.

درین مسجد طاق بسیار زیباییست که حاشیه آن دارای سیزده منطقه است و در منطقه اخیر نام بهزاد و تاریخ ۸۹۴ ق ۱۴۸۹ م دیده میشود و ثابت می آید که تکمیل این تصویر کاملاً یکسال بعد از نوشتن کتاب بوده است.

این کتاب نفوق و استادی بهزاد را در کشیدن صورت اسب و نمایش دادن زندگی روستایی و مناظر طبیعی نشان میدهد، و در اول کتاب، صورت

۱- دیواره برای: مبرات ایران ۲۲۷ ترجمه و طبع تهران ۱۳۲۲ ش.

سلطان حسین بایقرا را در مجلس جشن و مهمانی کشیده است^۱. همچنین شش میناتور دو صفحه ای در ظفر نامه بالتیمور محفوظست که در حاشیه آن تصاویر شاه جهانگیر آنرا کار بهزاد نوشته و کاتب آن خطاط مشهور شیرعلی در سنه ۸۷۲ ق ۱۴۶۷ م است و سبک نقاشی بهزاد در آن بنظر می آید. (بنگرید: شماره ۳۶ کتب آمریکا).

هکذا در موزه متروپولیتن یک صفحه نقاشی از دیوان جامی موجود است که درویش آنرا در حال رقص نشان میدهد (بنگرید شماره ۲۳ آمریکا) این نقاشی را میتوان به بهزاد نسبت داد، زیرا همه خصایص کارهای این استاد را دارد.

اگرچه عده زیاد هنرمندان هرات، در عصر صفویه، بدربار تبریز منتقل شدند، ولی بعضی از آنها در هرات مانده و آن سبک مخصوص را ادامه دادند و میناتورهای بسیار عالی هرات، پس از رفتن بهزاد ساخته شده است.

این هنرمندان به ریزه کاری که از خصایص سبک دوره تیموریانست اهمیت زیادی میدادند. توجه به جزئیات اشیا مانند قالی، اطاق، لباس و تزئینات معماری، نقاشی های هرات را در عالی ترین میناتورها قرار میدهد و ثابت میسازد، که بهزاد تنها نقاش منحصر بفرد نبوده و درین هنر نظائری هم داشته است^۲.

یکی از آثار مهم مکتب هرات، کتاب معراجنامه کتب خانه ملی پاریس است (شماره ۱۱ فرانسه) که در هرات در سنه ۸۴۰ ق ۱۴۳۶ نوشته شده

۱- صنایع ایران ۱۱۳.

۲- همین کتاب ۱۹۲.

و نظیر آن دو تصویر مهم موزه متروپولیتن است که متعلق بیک نسخه شاهنامه مکتب هرات بود، و از آن جمله تصویر است که رستم را در حال گرفتن اسب معروف خود رخس نشان میدهد. لباس زیبا و رنگارنگ رستم و شخص همراه او برزیبائی و ترکیب تصویر می افزاید، در حالیکه منظره طبیعی با درختان و دوقاز در حین پرواز، سبک چینی را نمایندگی میکند^۱.

قاسم علی هروی :

از نقاشان زبردست مکتب هرات در قرن نهم و دهم هجری (۱۱۵ م) است که قاضی احمد قمی او را جزو استادان مشهور ممالک خراسان مثل خواجه میرک و مولانا حاجی محمد و استاد بهزاد شمرده گوید :

«مولانا قاسم علی نقاش را در کتابخانه امیر کبیر علی شیر کسب نموده، و بسبب تعلیم ایشان گوی سبقت از اقران ر بوده و پیوسته در ملازمت امیر کبیر، کمر خدمت بسته بود»^۲.

در مکتب هنری هرات، اولین کسی که آثار فنی وی با استاد بهزاد شبیه است، همین قاسم علی مشهور به «چهره کشا» است، که غالب مؤرخان فنون اسلامی، آثارش را با کارهای بهزاد اشتباه کرده اند.

نمونه های نقاشی او در خمسة نظامی تحریر ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م موزه برتانیاست (بنگرید : شماره اول انگلستان) که از ملاحظه آن تأثیر سبک بهزاد، بهکمال و تمام نمایانست.

۱- دهیابد : رهنمای صنایع اسلامی ۵۶.

۲- گلستان هنر ۱۳۳.

قاسم علی در موضوعاتی که میکشد و در اسلوب نقاشی و تزئین مصورات خود، عموماً از بهزاد پیروی می کند، اما با وجود آنهم در بکار بردن رنگها و تمیز دادن سیما و چهره اشخاص و تعبیر از احساسات و عواطف بپایه استاد خود بهزاد نمیرسد^۱.

در کتابخانه بودلیان آکسفورد، نسخه خطی حیره الابرار کتابت ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م منسوب بقاسم علی موجود است (بنگرید : شماره ۲۸ انگلستان) که بهترین و زیباترین آن تصویر جماعت صوفیه در باغچه سبز و خرم میباشد^۲.

همچنین قاسم علی تصویر بهزاد را که در کتابخانه دانشگاه استانبول است کشیده است و از لباسهای بهزاد مفهوم می شود، که این تصویر را بعد از انتقال او از هرات به تبریز کشیده باشد^۳.

۱- زکی محمد حسن : صنایع ایران ۱۱۵.

۲- نگارهای داستان امیر علی شیر نوائی ۲۷/۲۲/۷ طبع تاشکند ۱۹۷۰ م.

۳- صنایع ایران ۱۱۶.

از شاگردان بهزاد از دوستان نزدیک شاه بود، یکی از شاگردان او که سلطان محمد نام داشت بمقام نقاشی دربار رسید و پیشوای عده‌یی از نقاشان معروف بود و بشاه جوان درس نقاشی میداد.

در سنه ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م يك نسخه شاهنامه برای شاه طهماسب ترتیب گردید (شماره ۸ فرانسه) که ۲۵۶ مجلس تصویر دارد، و اکنون در تصرف ایدورد روتشیلد EDUARD ROTHSCHILD در پاریس است، که نقاشی‌های آنرا از سلطان محمد میدانند، و نمونه مهم هنر عصر صفویانست.

کارهای این استاد از حیث تنوع، رنگ آمیزی، نقشه، ترکیب و نیز برای توجه مخصوص بر بزه کاری مشهور است. یکی از معروفترین مجموعه نقاشی این مکتب، نسخه مصورخمس نظامی موزه برتانیه است (شماره ۲ انگلستان) که کارهای مصوری آقا میرک، سلطان محمد، میرزا - علی، مولانا مظفر علی، میرسید علی دران موجود است، و اینهمه شاگردان مکتب بهزاداند.

این کتاب علاوه بر تصاویر ۳۹۶ ورق با حاشیه تزئین شده بسیار عالی از طلا دارد، که نقوش آن، اشکال حیوانات و گل کاری و غیره است. در میان این گروه شاگردان مکتب بهزاد، میرسید علی مقامی بلند دارد، که در تجسم مناظر طبیعت و زندگانی دهقانی ید طولی داشت. حیوانات را خیلی شبیه باصل کشیده. چادر را بطرز زیبایی تزئین کرده و دست هنرمندی وی در اشکال گل و پرنده و اشیای دقیق دیگر نیرومند است.

در اواخر سلطنت شاه طهماسب، استاد محمدی هم شهرت یافت،

(۷)

دنباله مکتب هرات

در ایران، هند، بخارا، ترکیه

هرات بمنزله مرکز تشعشع هنری آسیا مدتها باقی ماند، و انوار هنر آن در شرق و غرب و شمال تابید. بادرگذشت سلطان حسین بایقرا در ۹۱۱ ق ۱۵۰۵ م و افتراق شاهزادگان، «مملکت خراسان» تجزیه شد و مرکزیت سیاسی هرات سقوط کرد. از شمال خوانین ازبک و از غرب صفویان بران تاختند، و در شرق هم کابل و قندهار تا دریای سند بدست بابر افتاد.

دربار صفویان در ایران مرجع هنروران گردید، و سبکی که ادامه مکتب هرات بود، در خطاطی و نقاشی و مذهبی و مصوری در ایران پرورده شد که آنرا «هنر عصر صفویه» توان گفت.

دراوائل سلطنت شاه طهماسب صفوی (۹۳۰ ق ۱۵۲۴ م) بهزاد زنده بود و در پایتخت تبریز به فعالیت هنری ادامه میداد. آقا میرک

که پسر و شاگرد سلطان محمد بود، وی در نقاشی رنگی، سبک قشنگی را بوجود آورد، و نیز برای ظرافتی که در تصویرسازی انسان و حیوانات بکار برده مشهور است، و از خصایص هنر اوست که از خطوط خامه سیه کار مناظر لطیفی را می آفریند و هم وی هنرمندیست که نبوغ هنری خود را تنها وقف تصویر حیات اشرافی و درباری نساخته و با زندگانی عامه مردم مانند کسبه و بازاریان و قلندران و مطربان و کارگران نیز تماس داشته است.

شعبه‌یی از مکتب هرات، در شیراز که مقر سلطان ابراهیم بن-شاهرخ بود رونق گرفت و مجموعه مصوری از بهترین اشعار فارسی در سنه ۸۱۳ ق ۱۴۱۰ م نوشته شد که در موزه برتانیای محفوظست (۱۷-انگلستان) مجموعه دیگر اشعار فارسی بتاریخ ۸۲۳ ق ۱۴۲۰ م نوشته شده که در برلن است و برای کتابخانه بایسنغر میرزا ساخته شده (شماره ۶-آلمان) و نسخه شاهنامه از همین مکتب در بودلیان است، ولی بقول پروفیسور کوهنل Kuhnل منیاتورهای این مکتب از لحاظ رنگ آمیزی سبکتر و کم رنگتر از مکتب هرات است^۱.

از هنروران معروف و بقایای مکتب هرات در ایران، شاه محمود نشاپوری و محمود مذهب و مولانا یاری و قوام الدین مسعود و مولانا حسن بغدادی و مولانا عبد الله شیرازی و شیخزاده و خواجه عبدالعزیز و محمدی و سید میر نقاش و دوست محمد را هم نام برده میتوانیم که در تحریر و تذهیب و تصویر شهری داشته‌اند،^۲ و از آثار ایشان خمسة

۱- دهماند، راهنمای صنایع اسلامی ۵۵.

۲- راهنمای صنایع ۸۰ صنایع اسلامی ۷۷.

نظامی ۹۴۹ ق ۱۵۴۳ م (۲ انگلستان) است که برای ابراهیم میرزا خواهرزاده شاه طهماسب نوشته شده و هم سر لوحه بوستان ۸۹۳ ق ۱۴۸۸ م تذهیب یاری (دارالکتب مصریه، شماره ۳ قاهره) است که در آن تصاویر مرغابی در حالت پرواز دیده می‌شود، ولی در روش مکتب صفویه همان صفا و لطافت رنگهای مکتب هرات باقی نمانده و دقت ترسیم و تزئین نیز کم شده است^۱.

شیخزاده خراسانی با بهزاد از هرات به تبریز رفت. يك اثر نقاشی او در نسخه دیوان حافظ مجموعه کار تیه پاریس (شماره ۵ فرانسه) است، که برای سام میرزا صفوی نوشته شده و مجلس وعظ است، که در سیمای اشخاص تأثیر نطق واعظ کاملاً نمایانست، و نقاش توانسته است، با کمال مهارت، تأثیرات نفسی آنها را ظاهر و مجسم سازد و این نقاش کاملاً از اسلوب بهزاد و شاگردانش بهره‌مند بوده است^۲.

دکتر کوهنل عقیده دارد، که ده تصویر از چهارده تصویریکه در نسخه خطی خمسة نظامی ۹۳۱ ق ۱۵۲۵ م مخطوطه سلطان محمد نور در موزه متروپولیتن موجود است، کار شیخزاده است (۶ آمریکا). از کارهای خواجه عبدالعزیز، تصویر یکی از شاهزادگان صفوی در یکی از مرقعات تو بقا پوسرای استانبولست که در آن خواجه خود را از شاگردان بهزاد شمرده است. و هم پنج مجلس مصور کار آقا-میرک، در خمسة نظامی نوشته سال ۹۴۶ ق و ۹۴۹ ق در موزه برتانیاست (۴۸ انگلستان) از تمام رسوم و آثار و ابنیه و گلها و شاخه‌ها و درخت‌ها

۱- صنایع ایران ۷۷.

۲- همین کتاب ۱۲۱.

که درین تصاویر موجود است برمی آید ، که میرک از روش و اسلوب استاد خود بهزاد اقتباس کرده و حتی در برخی موارد بر استاد خود برتری هم داشته است .

گویند که سلطان محمد بعد از بهزاد ، ریاست مکتب صفوی را داشت و تصاویری در کتاب *خمسه نظامی* سابق الذکر دیده می شود . اسلوب این شخص واضح میسازد ، که میرک و سلطان محمد هر دو در مکتب بهزاد این هنر را فراگرفتند و بعد از سلطان محمد شاگردانش شاه محمد و میرنقاش کارهای مکتب بهزاد را در بلاد ایران رواج دادند و مظفرعلی و میرزاعلی و میرسیدعلی هم سنن مکتب بهزاد را زنده نگهداشته بودند^۱ .

اما در هند :

هندوستان در مورد نقاشی و مصوری سوابق طولانی در تاریخ دارد ، بت سازی نیز از موارد دینی هندیانست ، و در اینیه قدیم هندی نقاشی های ظریف و تصاویر گوناگون و همچنان پیکره تراشی های زیبا و جالب نظر دیده می شود و کتب طبی و صیدنه و کولک شاستر (روابط جنسی سنسکریت) نیز مصور بوده است .

در قرن چهارم هجری هنگامیکه امیر سبکتگین ناصر الدین در وادیهای کابل و لغمان با کابلشاهان در آویخته بود ، شیخ حمید لودی افغان - ملتان ، یک مرکز بزرگ هنری و دینی هند را در دست داشت و در سنه ۳۸۲ ق ۹۹۲ م با امیر ناصر معاهده بست . معبد با شکوه و مزین

آفتاب که بت رب النوع آفتاب را از طلای ناب با تزئینات جواهر گرانبها داشت ، بقول هیون - تسنگ زائر چینی (۲۳ ق ۶۴۳ م) درین شهر بود^۱ ، که مؤرخان مسلمان آنرا بیت الذهب گفته و از زیبایی اینیه و قبهها و بتها و گنبدها و تزئینات کاجها و ستونها و کاشیهای رنگین و محاسن هنری آن داستانها دارند^۲ .

سلطان محمود در سنه ۳۹۲ ق ۱۰۰۱ م و بهندکنار دریای سند را از کابلشاه آخرین گرفته و در ۳۹۶ ق ۱۰۰۵ م بر ملتان حمله برد و بعد از این با فتوحات این سلطان ، دین و ثقافت اسلامی به نیمه قاره هند راه یافت که به بت شکنی شهرت داشت ، ولی مطابق روایات ثقافی خراسانی اسلامی ، اینیه مساجد مزین و نسخ مزین کوفی قرآنی هم با نشر عقاید اسلامی از غزنی و سیستان و بست ، به وادی دریای سند و ماورای آن رسید که بعد از این بوسیله غوریان و خلجیان و تغلقیان و سادات و لودیان و سوریان افغانی ، این فرهنگ اسلامی خراسانی ، با هنرهای آن در اینیه و نقاشی و خطاطی تا بنگال هم رواج داشت . و ما نمونه ساختمان بناء و نقاشی و تزئینات معماری و خطوط کوفی تزئینی و غیره نقایس هنری منار جام غور را چند سال بعد در قلب هند در بناء قطب منار دهلی می بینیم که تأثیرهای هنری خراسان به سرزمین هند و فرهنگ و مدنیت آن انتقال یافته است .

۱- سی - یو - کی کتاب ۱۱ ص ۲۶۳ .

۲- بنگرید : کتاب الهند البیرونی ۲۵۰ کتاب الهند والصبین ابوزید-

سیرافی ۱۲۹ ، الفهرست ابن ندیم ۲۸۵ المسالك والممالك ابن خردادبه احسن التقاسیم بشاری مقدسی ۴۸۲ ، مروج الذهب مسعودی ۱/۳۷۵ تاریخ

سند ندوی ۲۱۴/۱۱۷ و نزهة المشتاق ادیبی ۴۲ .

در سنه ۹۳۲ ق ۱۵۲۵ م ظهیر الدین محمد بابر شهزاده تیموری از کابل برهند تاخت و دهلی را از سلطان ابراهیم لودی بگرفت. وی پادشاه هنرشناس دانشمندی بود، و آمدن وی در هند، برجریان ادبی و علمی و هنری آنها آنجا اثر افکند، بدین معنی که بسا از علما و شعرا و مؤرخان و هنرمندان خراسانی بهند آمدند، و از اینرو در کلتور هند و ادبیات و محیط علمی و هنری آنجا آثار جدیدی وارد کردند.

در سنه ۹۳۵ ق ۱۵۲۸ م خواند میرمورخ هرات و مولانا شهاب الدین معمائی و میر ابراهیم قانونی موسیقی نواز هرات بدربار بابر در هند رسیدند^۳، و این خود انتقال مبادی کلتوری را از خراسان بهند روشن می سازد.

فرزند بابر نصیر الدین همایون در سنه ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م از شیر شاه سوری افغان شکست خورد و بایران بدربار صفوی پناهد، و از آنجا در سنه ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م برتخت هند باز نشست. و این واقعه علت رواج هنر سبک بهزاد در هند گردید بدین وجه :

همایون حین بازگشت از ایران، چندتن نقاشان پرورده شده تبریز، خواجه عبدالصمد شیرازی و میرمصور بدخشانی و پسرش سید میرعلی را که در تبریز با ایشان آشنا شده بود، در سنه ۹۵۶ ق ۱۵۴۹ م بکابل خواست، تا داستان امیر حمزه را مصور سازند، و این دو نفر استاد که از بقایای مکتب بهزاد بودند، مکتب نقاشی مغولی هند را شالوده گذاشتند و کتاب حمزه اصلا ۱۴۰۰ قطعه نقاشی داشت، که از آن جمله برخی در موزه های اروپا و آمریکا دیده میشود.

۱- با برنامه، ترجمه عبدالرحیم خان خانان طبع بمبئی ۲۲۲.

اکبر که حامی هنر بود، بوسیله این دو هنرمند، مکتب نقاشی را در آگره گشرد، که تا صد نفر نقاش هندی در آن هنر می آموختند. بقول ابوالفضل نسخ زیاد استادان نامی مانند بهزاد و میرک و سلطان محمد در کتابخانه سلطنتی هند فراهم آمده بود. هفت پیکر نظامی بتاریخ ۹۸۸ ق ۱۵۸۰ م برای اکبر در رین هنر کرده به پیروی کارهای بهزاد نوشته شد و نسخه اکبرنامه چستریبیتی لندن که تصاویر آن بقلم هنرمندان هندی مانند هرمداس، سنواله، شنکر لعل، سورداس، نرسنگه، فرخ بیگ، موکند و گوردهن تهیه شده، و آمیزش سبک بهزاد را با مکتب هنری کشمیر و گجرات و پنجاب نمایش میدهد، از شاگردان این مکتب بساون و داسوناته و منوهر نیز شهرت دارند و تصاویر ترجمه فارسی مها بهارت در همین مکتب بود.

در عصر بعد از اکبر، منصور و مراد و منوهر و ابوالحسن پسر آقا رضا ملقب به نادر الزمان (نقاشان در بار جهانگیر) و فاخر الله و میرهاشم و هون هد و بیچی تر و انوپ چهارتر (نقاشان عصر شاه جهان) از بقایای این مکتب اند^۱.

مکتب هنری بخارا:

در اواخر دوره اوج هنری مکتب هرات، هنگامیکه مکتب صفوی و هندی از این منبع فیاض منشعب می شدند، در بخارا نیز سبک

۱- بنگرید:

راهنمای صنایع اسلامی ۶۹ بعد.

تاریخ صنایع ایران ۱۹۶.

صنایع ایران بعد از اسلام ۱۲۹.

مهم نقاشی از همین سرچشمه بوجود آمد.

در حدود ۹۴۲ ق ۱۵۳۵ م نقاشان و خوشنویسان زیاد مکتب هرات در اثر انقلاب روزگار و سلطه صفویان، به بخارا و ماوراءالنهر گریختند، و در آنجا با سلوب مکتب هرات و مخصوصاً بسبک بهزاد کار خود را ادامه دادند.

از آن جمله میرعلی هراتی شاگرد زین الدین محمود، از خطاطان مشهور هرات در سنه ۹۴۱ ق ۱۵۳۴ م بدربار بخارا رفت و راه و رسم خوشنویسی مکتب هرات را در آنجا ادامه داد، وی نسخه یوسف و زلیخای جامی را بتاریخ ۹۳۰ ق ۱۵۲۳ در هرات نوشت که در بخارا مصور و مذهب شد^۱.

از هنرمندان مشهور مکتب بخارا محمود مذهب شاگرد میرعلی خطاط و پیرو سلوب بهزاد است. وی در الفت دادن بین اشکال و پوشاندن زمینه تصاویر به ابنیه و اشکال اشخاص و تقسیم آنها، از روش بهزاد پیروی کرده و بعد از رفتن بهزاد به تبریز به بخارا رفته است.

از مشهورترین آثار هنری محمود مذهب تصاویریست که در نسخه خطی تحفة الاحرار جامی که در سنه ۹۵۵ ق ۱۵۴۸ در بخارا نگاشته شد (چستریبتی لندن شماره ۱۲۴ انگلستان) و نسخه دیگر همین کتاب که تصاویر آن بامضای محمود مذهب است، در مجموعه هومبرگ کتابخانه ملی پاریس است (۳۴ فرانسه).

در يك مجموعه نقاشی کتابخانه حضرت رضا در مشهد، مناظر بزمهای عشقی کار همین محمود مذهب و شاگردش عبدالله موجود است که

۱- رهنمای صنایع ۸۰.

کاملاً سبک نقاشی بخارا دارد.

دیگر نمونه کار محمود در منیاتور دو صفحه‌ی مورخ (۹۵۳ ق ۱۵۴۶ م) مخزن الاسرار نظامی کتابخانه ملی پاریس (۳۵ فرانسه) بامضای اوست که اصل کتاب در سنه ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م در بخارا بدست میرعلی نوشته شد و امتیاز آن در تناسب آن و تباین رنگهایش می باشد^۱.

دیگر نمونه مکتب بخارا، یوسف و زلیخای جامیست که میرعلی حسینی در سال ۹۳۰ ق ۱۵۲۳ م نوشته، ولی منیاتورهای آن در حدود ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م ساخته شده و نفوذ شدید مکتب بهزاد و هرات را را می‌رسانند (۵ آمریکا) يك نسخه بوستان سعیدی و فتوح الحرمین محیی لاری نیز دارای تصاویری بهمین سبک اند^۲.

دیگر از ناموران هنرمندان مکتب بخارا، شیخ زاده شاگرد بهزاد بود و منیاتورهای وی در بخارا بسبک کارهای آن استاد بزرگست و بسبب استعمال رنگهای روشن قرمز خیلی مشهور است^۳.

عبدالله مذهب نیز از مکتب هرات به بخارا هجرت کرد، که تصاویرش خیلی کم بدست می آید، و شاید مشهورترین آنها تصویر جوانی باشد که در زیر درخت پرگلی مشغول نواختن ساز است، و این پرده اکنون در موزه فنون نفیسه لیبریگ میباشد^۴.

۱- صنایع ایران ۱۱۸.

۲- رهنمای صنایع ۶۵.

۳- تاریخ صنایع اسلامی ۱۹۷.

۴- صنایع ایران ۱۱۸.

از ممیزات مکتب بخارا یکی اینست که پوشاک سر اشخاص عبارت از کلاه ترکدار بلند است که قسمت پائین آنرا عمامه‌یی پوشانیده است. و دیگر صورت اشخاص را بطور انفراد و مستقل کشیده هواخواهان نقاشی ازین تصاویر مرقعهای جداگانه ترتیب میدادند. تزئین حواشی نسخه‌های خطی این مکتب، بانواع نقش و نگارهای دورنگ طلائی و نقره‌ئی بر روی یک زمینه رنگ آمیز بود^۱.

در مکتب هنری بخارا، حسن خط و نستعلیق‌نویسی نیز از هنرات منتقل و پرورده شد و مولانا میرعلی حسینی هروی خوشنویس چیره‌دست هنرات را عبید الله خان از بک در سنه ۹۳۵ ق ۱۵۲۸ م در بخارا برد و در کتابخانه عبد العزیز خان ولد عبید خان بکتابت اشتغال داشت، تا که در سنه ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م در همین شهر درگذشت^۲.

همچنین خواجه محمود بن اسحاق شهابی از قریه سیاوشان هنرات بامر همین عبید الله خان به بخارا برده شد و در آنجا آنقدر پرورش دید، که بعضی خط او را بر خط استادش میرعلی هروی ترجیح میدادند^۳، و او را از مرو جان حسن خط در مکتب بخارا شمرده‌اند.

در ترکیه عثمانی:

کشور وسیع امپراتوری عثمانی در سه بر اعظم، جانشین خلافت عباسیان بغداد شد، و بنابراین دارای موارث هنری اسلامی هم بود.

۱- همین کتاب ۱۱۸.

۲- لاهی احمد قمی: گلستان هنر ۸۲.

۳- همین کتاب ۸۲.

این مملکت ملتقای سنن هنری اروپا از غرب و تأثیرات مکتب هنر تیموریان از شرق گردید، و اشعه خورشید هنر هرات، از راه پارس بر آنجا پاشید.

رضا عباسی و آقا رضا از اساتید مکتب هنری پارس‌اند، که از ضیای مکتب هنری هرات استناره کرده‌اند، و شاگردان ایشان مانند معین و یوسف وحیدرعلی و افضل و حبیب‌الله و حسین و قاسم در ایران و شاهقلی و ولیجان تبریزی در مملکت عثمانی، سبک نقاشی ترکیه را بوجود آوردند، که فرع بالواسطه مکتب هرات است.

تصاویر کار شاهقلی و ولیجان شاگرد سیاوش اکنون در موزه‌های معروف آمریکا و اروپا بنظر می‌آیند که اشکال حوریان بالدار بهشتی آن خیلی جالبست، و کتاب «سلیمان‌نامه» در همین سبک، توسط فردوسی نام اهل بروسه، برای سلطان با یزید دوم در حدود ۹۰۰ ق نوشته شده و نسخه دیگر آن مرقومه ۹۸۷ ق ۱۵۷۸ م در مجموعه چستربیتی لندن است. و نیز نسخه بی‌نامی دارای ۳۰ شکل در موزه متروپولیتن باقی مانده است که سبک هنری نقاشی ترکیه را نمایندگی میکند^۱.

کمال تبریزی شاگرد میرزا علی و شاهقلی از بقایای هنرمندان مکتب بهزاد بترکیه مسافرت کرد و بدربار سلطان سلیمان قانونی مقام بزرگی یافت^۲.

۱- رهنمای صنایع ۳۶.

۲- صنایع اسلامی ۱۳۰.

بر پوست گاو بخط خوش طلا نوشته شده بود. آثار دینی مانوی نیز نگارین و مصور بود و مؤرخان دوره اسلامی مانند ابن مقفع و البلاذری و ابن ندیم و ابن قتیبه و الصولی و ابن درستویه از بسا آثار هنری خطوط و کتب مصور خوشخط خبر میدهند^۱.

هنگام تشکیل خلافت عباسیان در اواسط قرن ۸ م که عربها از دریای نیل تا کناره‌های سند بر مملکت وسیعی حکم میراندند و مواریث هنری بیزانتین BYZANTIEN و ایران و هنر گندها را و سغد و مانیان بایشان رسیده بود، حتماً از دیدن ابنیه عالی نگارین و کتب و مواریث هنری این ملل متأثر می شدند.

ابن ندیم و طبری و مسعودی - چنانچه گذشت - از ارسال بتان زیبای بامیان و کابل و داور و بست که بجواهر مرصع و آراسته بودند بدربار بغداد خبر میدهند، که مدتها این بتان را برای تماشای مردم در قصر خلیفه و بعد از آن سه روز در اداره مرکزی پلیس بغداد به نمایش عامه گذاشته بودند^۲ که مورد تعجب و دلچسپی مردم بود و آنرا مثل مسلمانان قرن اول اسلامی نمی شکستاندند.

چون مسلمانان بموجب روایات دینی خود نمی توانستند، صورتهای انسانی را در معابد خود نقش کنند، بنا برین برای تزئین مساجد از هنر خطاطی و نقاشی اشیاء بی جان بر دیوارها و ابنیه دینی خود کار گرفتند، و این حرکت هنری ساختن خط از همان اوایل دوره عباسیان و اواسط قرن ۸ م آغاز شده بود، زیرا عوامل اقتصادی این دوره نضج

۱- سزوی هنر ایران ۱۷۰۹.

۲- الفهرست ۲۸۶ مروج الذهب ۲/۲.

(۸)

افزایش جنبه هنری و تزئینی در خط

خط از مظاهر زندگانی انسانیت و مانند دیگر مبادی حیاتی، با حرکات سیاسی و اقتصادی و روحی دستخوش تحول و ارتقا است. در آغاز زندگانی کوچی گری و زراعتی و تشکیل مراتب ابتدائی ملوک طوائف، خط همواره بحیث یک ضرورت ساده انسانی مروج می باشد، ولی در هنگام نضج و اقتدار سلطنت، این پدیده اجتماعی و مدنی انسانی، مانند هنرهای دیگر، مقام هنری را احراز می نماید و در صف هنرهای زیبا قدم می نهد.

ملتهای آریائی نژاد آسیای وسطی و ایران و هند، سوابق درخشان مصوری و نقاشی برابنیه و کتابها داشتند و نظائر آنرا در سطور سابق ذکر کردیم.

در خطوط ابنیه دوره هخامنشی ایران، استعمال رنگ و تزئین را یافته اند، و چنانچه گذشت، در کتب زردشتی گویند که اوستا

فیود الیزم تماماً مساعد پرورش این هنر بود. و حتی خط عربی کوفی تزئینی در اروپا نیز بواسطه مسلمانان فاتح اسپانیا از راه فرانسه نفوذ کرد، و در کتیبه‌های تزئینی ابنیه جای گرفت، حتی بردیوارهای ابنیه دینی و صوامع مسیحی در ایتالیا و اسپانیا و فرانسه، آیات قرآنی را نیز بغرض تزئین، به خط زیبای عربی نوشته‌اند. درب کلیسای بزرگ سنت پیتر St. Peter نیز به چنین نوشته آراسته بود، ولی بعد از آن آنرا ممنوع قرار دادند^۱ و اینگونه تأثیرهای هنری اهمیت تاریخی خود را از دست نداده و ارزش آرایشی آن در موزونیت Rhythm و تقارن Symmetry اشکال آن نهفته است^۲. که تأثیرهای آن در هنر تزئین ابنیه انگلستان هم نمایان باشد و بقول برگس M. S. Briggs این تأثیرها از راه فرانسه بانگلستان نیز نفوذ کرده بود، و پروفیسر لیتابی Lethaby آثار آنرا بر طاقچه‌های پشت محراب Retables و اکثر کلمکین‌های کلیسای ویست منستر در هنر تعمیر انگلستان نشان داده است^۳. حتی تأثیر هنری خط کوفی بدرجه‌ی بود، که پادشاه مسیحی مرسیا Mercia بنام اوفا Offa (۷۵۶ - ۹۶ م) سکه خود را بدین خط زده بود، و بر صلیب برونزی ایرلندی در قرن نهم میلادی بسم الله بخط کوفی دیده می‌شود، و هم در ایتالیا بر شانه راست تصویر حضرت عیسی، خط کوفی نمایانست^۴.

در عصر خلفای عباسی، خط عربی از حالت ساده نسخی خود

1— S. P. Scott's: History of Moorish Empire [1] 29.

2— E. Herzfeld: Encyclopaedia of Islâm I. 364, 365.

3— The Legacy of Islâm 178.

برآمده، بوضع بسیار دلکش تزئینی و هنری کوفی مهذب، بین نقاشی زیبا بر کتیبه مرمرین مسجد المهدی بغداد در ۱۵۵ ق ۷۷۱ م موجود است، و برخی نظایر آن که متعلق به ۱۷۵ ق ۷۹۱ م یا ۱۹۵ ق ۸۱۰ م باشد در بندر باکواز طرف خانیکوف کشف شده است^۱. و در خراسان هم در حدود ۳۰۰ ق ۹۱۲ م آثار و علایم کوفی بسیار خوشخط دیده میشود، که از آن جمله يك پارچه ابریشمین بسیار نفیس مصور و منقوش خراسانی موزه لوور پاریس است که بران کلمات « عز و اقبال للقاتل ابی منصور بختکین اطال الله بقره . . . » نوشته شده است، و این قائل عبد الملك بن نوح سامانی در سنه ۳۵۹ ق ۹۶۰ م کشته شده بود^۲ و نوشته این پارچه ابریشمین خراسانی نماینده رواج و پختگی کامل خط کوفی و نقاشی درین سرزمین است.

در گنجینه قرآن مشهد رضوی در حوت ۱۳۴۸ ش نسخه قرآنی بدست آمد، که در اصفهان در سنه ۳۲۷ ق بخط معقلی دارای زوایای گرد نوشته شده و قدیمترین نسخه مکشوفه قرآن در ایران شمرده می‌شود، که نوعی از خط کوفی متمایل به نسخی است، و در همین گنجینه مکشوفه جدید، قرآنی وقفی ابوالحسن عراقی دبیر سلطان محمود بخط نسخی متمایل به ثلث موجود است. و نسخه دیگر وقفی محمد بن-

۱- مسلم کالگرافی ۲۱، از قدیمترین نمونه این خط نسخه قرآنست در

موزه دمشق، که بقول دکتر صلاح الدین منجد در سنه ۲۶۷ ق نوشته شده است. اما آنچه وضع خط نسخ را به این مقله ابو علی محمد (۲۷۲ - ۳۲۸ ق ۸۸۵ - ۹۳۹ م) نسبت داده‌اند (گلستان هنر ۱۶) محل تألست، زیرا آثار ابتدائی آن قبلاً مشهود است. شاید این مقله به تهنید آن پرداخته باشد.

۲- سروی هنر ایران ۲۰۰۲.

موسی ۴۰۲ ق به نسخ آغازی نوشته شده^۱، که از تمام این آثار باقیمانده به تحول خط عربی پی توان برد .

اکثر محققانی که بر هنر خطاطی و نقاشی آسیای وسطی و ایران تحقیق کرده‌اند گویند که اثر هنر کتابسازی و نقاشی مانی و مانویان در خطاطی و نقاشی این سرزمین ظاهر است، و نسخه‌های مکشوفه مانویان در تورفان و ترکستان و دیگر مواقع، این اثر را بشبوت میرساند و^۲ چنانچه گذشت از وجود يك نسخه کتاب مانی یا منسوب باو، در خزانه غزنه هم خبری داریم .

ولی باید گفت : که هنر نقاشی و مصوری کتاب، همواره در ایران و خراسان بوده است که ما از کتاب «گوهر افشین» و غیره در سابق بحث کردیم، و هم کتاب مصور شاهان ساسانی را مطهر بن طاهر مقدسی در کتاب البدو والتاریخ (۳۵۶ ق ۹۶۶ م) ذکر کرده، و علی بن حسین مسعودی آنرا در (۳۰۳ ق ۹۱۵ م) در استخر یارس دیده بود، که نسخه آنرا در ۱۱۳ ق ۷۳۰ م برای هشام بن عبد الملك از فارسی بعربی نوشته بودند^۳. و بنا برین اسناد نتوان گفت که مردم این سرزمین، کتاب آرائی را تنها از مانویان آموخته باشند، و البته اثری از هنر مانی در کتب منقوش و مذهب و مصور توان دید .

اما اثر هنر مانی یا هنر دیگر بر خود خط کوفی تزئینی کمتر دیده می‌شود و ممکن است آنرا خود مردم عراق و ایران و خراسان

۱- یادداشت نویسنده از روی اصل نسخه‌های شهید رضوی .

۲- سروی هنر ایران ۱۸۲۰ و مسلم کالبرافنی ۳ .

۳- التیبه والاشراف ۹۲ طبع ماهه ۱۹۳۸ م .

بحالت تزئینی در آورده باشند . زیرا در اوراق مانوی خود خط مانوی مزین و مشجر یا گلدار و هندسی نیست ، بلکه صفحات و حواشی آنرا گل کاری یا مصوری کرده‌اند . ولی خط تزئینی کوفی چنین است که خود حروف آنرا باشکال دلکش تزئینی و هندسی در آورده‌اند و ما می‌بینیم که این تمایل تزئین حروف کوفی در قرن نهم و دهم مسیحی آهسته آهسته نشوونما کرده و مخصوصاً برابینه آنرا نوشته‌اند و شاید در کتابهایی که مرجع استفاده مردم بود ، آنقدر در تزئین حروف افراط نمی‌کردند .

مثلاً سر لوحه صفحات نخستین دو کتاب قدیم خطی کتاب الابنیه بخط اسدی طوسی (۴۴۷ ق ۱۰۵۵ م) و ترجمان البلاغه بخط اردشیر- ابن دیلمسپار قطبی در سنه ۵۰۷ ق ۱۱۱۳ م هر دو به کلمات (بنام خداوند بخشاینده بخشایشگر) آغاز می‌یابد ، ولی تزئین حروف یکسان است که حرف (ش) کلمه ۳ - ۴ را از متن بیرون کشیده و بالای آن بطور گلی آراسته‌اند . در حالیکه در متن کتاب هیچگونه تزئین هنری مشهود نیست . ولی تزئینات وافر و تکلفات پیچیده هنری در عین حروف کتابه‌های ابنیه در همین عصر موجود است ، که نمونه آن در خراسان در کتابه‌های کوفی مسجد خرگردد و بنای سنگ بست عصر سلطان محمود غزنوی دیده می‌شود^۱ .

در مسجد نائین شکل تزئینی بلند زاویه دار خط کوفی نمایانست که در سنه ۳۵۰ ق ۹۶۰ م کتابت شده و بعد از آن در سنه ۴۱۸ ق ۱۰۲۷ م در مقبره پیر علمدار ، آنقدر با گل و شاخ و برگ و اشکال

۱- سروی هنر ایران ۱۸۲۸ م .

تزیینی آمیخته، که انسان آنرا تنها خطوط و اشکال زیبا و نظربائی می‌پندارد^۱. وهمین شیوه منقش در قرن ۱۲ م برطاق مسجد مغاک عطاری بخارا در غایت پیچیدگی بنظر می‌آید^۲.

در خطوط ابنیه چنانچه دیدیم: تزئین و امتزاج نقوش و گلها و خط‌های هندسی غالب بود، ولی در کتابها که مورد خوانش و احتیاج عامه بودند، حتی المقدور از سادگی و خوانا بودن خط کارگرفته‌اند، و درینجاست که کوفی از امتزاج نسخی در بین کتابها، انواع متعدد دارد، و هم خطی بمیان آمده که این ندیم آنرا فیرآموز (معرب پیرآموز فارسی) خوانده است و از نام آن پیداست که در بین فارسی زبانان بوده و دنباله هر حرف آن با نیش قلم و بنازکی مو، با حرف دیگر پیوسته است و جنبه تزیینی آن غالب باشد، که بدان مصحف می‌نوشتند. و نمونه یک ورق قرآن باین خط در ذخائر مشهد رضویست^۳. و دیگر کتاب صفات الشیعه تألیف شیخ صدوق است که در سنه ۳۶۰ ق ۹۷۰ م تألیف شده و آنرا بهمین خط پیرآموز تزیینی، نصر بن عبد الله قزوینی در سال ۳۹۱ ق ۱۰۰۰ م نوشته^۴ که اکنون در یک مجموعه شخصی تهرانست.

از قرآن خط کوفی ساده آمیخته با نسخی، ذخایر آستان رضوی مشهد و قفی ابوالقاسم منصور بن محمد هروی وزیر سلطان محمود در

۱- همین کتاب ۱۷۲۲ لوحه ۲۶۶.

۲- ابنیه و آثار تاریخی اسلامی در اتحاد شوروی. طبع تاشکند ۱۹۶۳ م.

۳- گنجینه قرآن ۲۸.

۴- کتاب و کتابخانه‌ها ۹ مسلم کالبرالی ۸.

سنه ۳۹۳ ق ۱۰۰۲ م و قرآن وقفی ابوالبرکات رازی ۴۲۱ ق ۱۰۳۰ م^۱ و همچنین قرآنی که بخامه عیسی بن عبد الله بلخی در ۴۱۸ ق ۱۰۲۷ م نوشته شده^۲ (کتابخانه میلان) پدید می‌آید، که در اوائل قرن ۱۱ م جنبه هنری خط کوفی قرآنی متمایل به نسخی در کتابها کم بود، و اگر میخواستند آنرا مزین سازند بطور مشکول می‌نوشتند مانند خط عثمان بن حسین و راق غزنوی ۴۶۶ ق ۱۰۷۳ م (؟)^۳. ولی برابنیه و الواح آنرا زیباتر و با شاخ و برگ و خطوط هندسی و الف‌های کشیده و زوایای قائمه نوشته‌اند. و آثار اقدم این‌گونه خطاطی در غزنه بر قبور سبکتگین و سلطان محمود در اوائل قرن ۱۱ م پیداست، و حتی بر قبر محمود دو نوع بسیار زیبای کوفی و رقاع دیده می‌شود، که گل کاری منقور و زیبایی هم دارد.

غزنه که مرکز سیاست و ثقافت آسیای میانه در قرن ۱۱ - ۱۲ م بود، از نظر خطاطی نیز غنی‌ترین مراکز بشمار می‌آمد، و علاوه بر نمونه‌های نسخه‌های قرآنی که در صفحات گذشته نشان دادیم، مخطوطات خاص این مکتب قرآن نویسی موجودند، که آیات قرآنی را بخط کوفی مزین هنری برزمینه مشجر گل کاری نفیس با تشعیر زیبای حاشیه بصورتی نوشته‌اند، که تمام صفحه گل کاری است و خط آیات قرآنی با سیاهی پخته سایه‌دار خیلی برجسته بنظر می‌آید و نمونه بسیار زیبای این مکتب غزنه قرآنست که در رمضان ۵۶۶ ق جون ۱۱۷۱ م بخط ابوبکر بن احمد بن عبیدالله الغزنوی نوشته شده و در موزه مصر موجود

۱- گنجینه ۳۵.

۲- سروی هنر ایران ۱۷۲۲.

۳- گنجینه ۲۹.

است^۱. و هم نسخه دیگر قرآن در مجموعه چستر بیٹی انگلستان است^۲ که عیناً بهمین سبک نقاشی گلدار بر تمام زمینه صفحات دارد، ولی خط آن کوفی متمایل به پیر آموز است.

همچنین قرآنی که در سنه ۵۰۵ ق ۱۱۱۱ م در بست کنار هلمند نوشته شده (کتابخانه ملی پاریس) بهمین سبک نسبتی دارد^۳ و هم قرآنی در گنجینه مکشوفه جدید مشهد رضوی بخط و تذهیب محمد بن عثمان وراق و مذهب غزنوی بدست آمده، که تاریخ وقف آن ۴۱۴ ق است و یکی از آثار معتنم مکتب خطاطی کوفی و تذهیب غزنه شمرده می شود. در کتابه های تزئینی کوفی بعد از نوشته های مراقد سبکتگین و محمود، بسا الواح سنگی و نوشته های دیواری در غزنه موجود است، مانند نوشته های کوفی دو منار غزنه که یکی بنام بهرامشاه (۵۱۱-۵۴۷ ق ۱۱۱۷-۱۱۵۲ م) و دیگری از سلطان مسعود علاءالدوله بن ابراهیم (۴۹۲-۵۰۸ ق ۱۰۹۸-۱۱۱۴ م) است، و هم باستان شناسان ایتالوی در سالهای بعد از ۱۹۶۰ م در عصر سلطان مسعود مذکور، نمونه های ادبیات دری را به رسم الخط بسیار مزین کوفی بر سنگهای دیواری از زیر خاک بر آورده اند^۴. که آنرا مظاهر متکامل خط کوفی در اواخر دوره غزنویان توان شمرد، و الواح سنگی که از همین دوره در بست باقی مانده، و همچنان پارچه های نوشته های کوفی که بر دیوارهای قلاع غزنویان در لشکری بازار بست دیده می شود، نیز از بقایای خطوط

۱- سروی هنر ایران ۹۳۰ و مسلم کالیگرافی ۶.

۲- سروی ۹۳۱ کتاب و کتابخانه ها ۲۱.

۳- سروی ۹۲۷.

۴- کتابه های کوفی قصر مسعود سوم در غزنه، طبع روم ۱۹۶۶ م.

کوفی دوره غزنویانست.

از بقایای جامع اولیا طرف شرقی بالاحصار غزنه، محراب قدیمیست منقش و زیبا، که با خط کوفی مزین گلدار و خط رقاع (در بین) مزین است و سنگی در آن بخط رقاع نوشته شده که نام ظهیرالدوله سلطان ابراهیم بران منقور است و از این برمی آید، که در عهد سلطنت او (۴۵۱-۴۹۲ ق ۱۰۵۹-۱۰۹۸ م) بنا شده باشد و خطوط تزئینی کوفی گلدار بهم پیچیده رباط شرف سرخس^۲ در حدود ۵۴۰ ق نیز نمودار این سبک خط تزئینی است.

از دولوحه سنگی قبوری که در بست باقی است ۵۹۵ و ۶۱۱ و ۱۱۹۸ و ۱۴۱۴ م و لوحه قبر محمد بن اسماعیل غوری متوفی ۲۴ جمادی الاولی ۵۳۰ ق که از هرات بدست آمده (موزه هرات) پدیدار است که خط ساده کوفی متمایل به نسخ را بدون تزئین و گل پردازی نیز می نوشتند و نمونه آن در لوحه مزار واقع هرات نشان داده شده است. سیر تکامل تزئینی خطوط کوفی و نقوش گچی و حجری بر ابنیه، شکل غلو و افراط را بخود می گیرد که در دوره سلجوقیان نمونه آن بر قبر امام یحیی در جوزجان و محراب اولیا و منارها و سنگهای منقوش قصر مسعود سوم در غزنه و بقایای ابنیه لشکری بازار بست و چشت و بقایای مسجد نه گنبدان بلخ و مسجد جامع هرات از بناهای غیاث الدین محمد سام و مدرسه شاه مشهد جووند بادغیس (بنا کرده بانوئی) و منار زیبای جام در قرن ۱۲ موجودند، که تکامل تزئینی و نفاست هنری

۱- شیخ محمد رضا: ریاض الالواح ۱۳۸ طبع کابل.

۲- دکتر عیسی بهنام: مجله هنر ۵۲ بهمن ماه ۱۳۲۵ ش طبع تهران.

خط کوفی و نقاشی گچی دیواری را در ابنیه غزنویان و غوریان نمایندگی میکنند و روشن می‌آید، که سوابق هنری پیش از دوره تیموریان در افغانستان و ایران در تحت شرایط اقتصادی و اجتماعی هنر پرور سلطنت‌های قوی چگونه بوده است؟

زیرا ما در همین عصر یک کتابه خط عربی نامزین و نسخی شکسته را از بن چاهی در ویهند کنار اتک بدست داریم، که آنرا در ۴۸۲ ق ۱۰۸۹ م یک نفر فقیه جوزجانی ابو جعفر محمد بن عبدالجبار بن محمد در بنای چاهی نوشته است و اگر این خط را در پهلوی خطوط معاصر ابنیه مجلل سابق الذکر بگذاریم پدید می‌آید، که ارزش هنری خطوط تماماً مرهون پرورش ارباب اقتدار بوده و ابنیه بنا کرده رجال مقتدر مظاهر با شکوه هنری خطاطان گشته است.

از کتابهای قدیم زبان فارسی که تا کنون در دست است، کتاب ابنیه عن حقایق الادویه بخط اسدی طوسی در ۴۴۷ ق ۱۰۵۵ م قدیمترین و کتاب شرح تعرف مکتوب ۴۷۳ ق ۱۰۸۰ م (موزه کراچی) کتاب دوم و کتاب هدایة المتعلمین مکتوب ۴۷۸ ق ۱۰۸۵ م (کتابخانه بادلیان-اکسفورد) کتاب سوم دارای تاریخ معین کتابت شمرده می‌شوند، که شیوه خط کتاب ابنیه بکوفی شبیه‌تر و اسلوب دومی و سومی به نسخی متمایل است. در حالیکه نسخه خطی ترجمان البلاغه مسوزة استانبول نوشته ۵۰۷ ق ۱۱۱۳ م شبیه‌تر به کتاب ابنیه است، و ازین پدید می‌آید، که کاتبان در اختیار شیوه تحریر، تابع ذوق و رواج محیط خود بوده و در بین کوفی و نسخی، شیوه‌های مختلف را پدید می‌آورده‌اند، که سهولت قابل خواندن باشد. و در بین خط کتب، به تزئین‌ها و گل‌کاریهای-

فراوان هنری نمی‌پرداختند، الا در آغاز کتاب یا سر فصول و سوره‌های قرآنی که با یک سلیقه و ترکیب و تزئین بسیار مشابه در آغاز هر دو کتاب الابنیه و ترجمان البلاغه جمله (بنام ایزد بخشاینده بخشایشگر) بخط کوفی مزین کشش‌داری نوشته‌اند. در حالیکه متون هر دو کتاب ازین گونه آرایش‌های هنری عاریست. و تمایل کاتبان بطرف سلیقه خط نسخی و سادگی آنست و در نوشتن قرآنها هم حتی المقدور خوانا بودن آنرا رعایت کرده‌اند، و از پیچ و تابهای تزئینی کوفی که برابنیه موجود است، در نوشتن قرآن خودداری داشته‌اند. و اگر هم بتزئین و پیچ و تاب دادن خط می‌پرداختند، در سر سوره‌ها و پاره‌ها و منازل قرآنی بوده است.

در همین اوقاتست که خط نسخی در کتاب نویسی بسیار مستعمل است و ما می‌بینیم که بعد از ترجمان البلاغه ۵۰۷ ق ۱۱۱۳ م در حدود ۲۵ سال خط نسخی از آمیزش کوفی بکلی تغییر شکل داده و نسخی خالص بمیان آمده است که در نسخه تفسیر ابوبکر عتیق سوراآبادی ۵۲۳ ق ۱۱۲۸ م بخط محمود بن گرگین ترکی دیده می‌شود (نسخه خطی اندیا آفس لندن طبع عکسی تهران ۱۳۴۵ ش) ولی در نسخه خطی المختصر من کتاب الوقف، نوشته عبداللّه بن علی در ۵۲۶ ق ۱۱۳۱ م برای ابوبکر عتیق بن محمد بن خسرو (کتابخانه مرحوم محمد شفیق لاهوری) هنوز هم آثار کوچک کوفی در بین نسخی باقیست، و باید بموجب رسم الخط بسیار مهذب نسخی هدایة المتعلمین مکتوب ۴۷۸ ق (نسخه بادلیان اکسفورد) رواج نسخی را در کتب از اواسط قرن پنجم هجری حساب کرد.

چون در حدود ۴۷۰ ق درجه تهذیب و زیبایی نسخی را درین

کتاب می بینیم ، باید خط نسخی متمایل بکوفی ۲۳ صفحه باقیمانده داستان وامق و عذرای عنصری را مربوط به دوره نسخی + کوفی در حدود ۴۵۰ ق بدانیم ، که نماینده يك دوره خط در افغانستان است^۱ .

از رسم الخط قرآنی که در سنه ۵۸۴ ق بخط محمد بن عیسی بن علی نسابوری برای سلطان غور غیاث الدین محمد بن سام نوشته شده (۴ مجلد موزه ایران باستان) پدید می آید که در خط نسخی شیوه های ریحان و رقاع و توقیع بهم آمیخته شده است .

در کتابخانه خطی کابل مجموعه رسائل متفرقه موجود است که از بامیان بدست آمده و در سنه ۶۱۱ ق بخط دولتشاه بن صفی تولکی

۱- این اوراق را مرحوم پروفیسر محمد شفیع لاهوری در بین دفین کتاب کهنه المختصر من کتاب الوقت یافت و تشخیص کرد که از نسخه گم شده وامق و عذرای عنصریست و در بین ۲۳ ورق کهنه خطی ۳۵۳ بیت آن مثنوی محفوظست .

برورق اول يك فهرست کتابهای مملو که حاجب سری زکی بن محمد بن علی عبدالحمید بامیانی بخط تعلیق ابتدائی نوشته شده و باید که اصل نسخه مثنوی هم در افغانستان یا بامیان نوشته شده باشد ، که در ملک همین شخص بامیانی بود . اصل عکس این اوراق با شرح و تعلیق پروفیسر مرحوم در سنه ۱۹۶۷ م از لاهور طبع و نشر شده است .

در کتابخانه مخطوطات کابل نسخه قدیم بحر المعانی و صفوالامانی در تصوف و اخلاق بزبان دری قدیم محفوظست که از بامیان بدست آمده و برورق اول آن عیناً چنین فهرست کتب سری زکی چسپیده است که بعد از عبدالحمید کلمات «الشاعر البامیانی» هم دارد و معلومست که این هردو کتاب در بامیان در يك کتابخانه همین حاجب یا صاحب بوده اند . (برای شرح این مطلب بنگرید مقاله عبدالرحمن حبیبی در مجله بنما چاپ تهران شماره ۱-۲ سال ۲۸ سنه ۱۳۵۴ هـ) .

نوشته شده و خط آن نسخی دور از شیوه هنریست ، و آثار کوفی در آن مشاهد نیست ، و ازین برمی آید که از همین اوقات شیوه نسخی و تعلیق آمیزش یافته بود .

در قرن ۱۱-۱۲ م که آسیای میانه و خراسان در تحت اقتدار سیاسی غزنویان و سلجوقیان و خوارزمشاهیان و غوریان بود ، هنر خط نویسی کوفی و نسخی و ثلث با فروع آنها در خراسان و تمام ایران ، فراوان پرورش دیده بود . و اگر ما بقایای این نوع خطوط را در غزنه و هرات و بست و بلخ و مشهد و سمرقند و دیگر بلاد خراسان - بمعنی وسیع آن وقت - ببینیم می فهمیم ، که قرن ۱۲ م زمان ریحان هنری خطوط عربیست ، که خامه هنروران چیره دست این هنر ارزنده و بدیع را از نساپور تا بخارا و سمرقند و شاش و طراز و غزنه و ویهند کنارسند پرورانده است . حتی بهمت غزنویان و غوریان افغانی ، این متاع گرانبها در اواخر قرن ۱۲ م بقلب هند و دهلی نیز رسیده بود ، که در سنه ۵۹۶ ق ۱۱۹۹ م يك نظیر منار جام غور ، در مسجد قوه الاسلام بنام قطب منار ساخته شد ، که اینک بحیث نمونه نفوذ هنر و رسم الخط تزئینی خراسانی تاکنون در دهلی با شکوه و وقار عظیمی ایستاده و ما می بینیم که بعد از مدت سه قرن هنر خراسان از هرات و غور و غزنه بقلب هند نیز رسیده بود ، و در تحت اثر قوی محرکات سیاسی و عقیدوی و اقتصادی گسترش و نشو و نما می یافت و اغلب شاهان و مقتدران میخواستند با بنای کاخها و منارها و مساجد مجلل و مزین ، مراتب قدرت خود را تبارز دهند ، و بران ابنیه معظم ، بجای تصاویر انسانی ، خطوط نظرربای بسیار زیبا و نقوش مواد غیر حیه را بنویسند ، و برای این کار ،

خط کوفی بر از ندگی تمامی داشت و حتی تماماً به شکل گل کاری و نقاشی بدیمی در آمده میتوانست .

خط کوفی با انواع متکامل خود برابنیه ، بصورت تزئینی و در نسخ قرآن و کتب دیگر مقارن با خط نسخی نشوونما نمود و تا آغاز قرن ۱۳ م و خروج مغل در تمام کشورهای اسلامی با فروغ خود مورد استعمال و تبارز هنری مردم بود . مثلاً در گنبد مرقم ملک غیاث الدین غوری در مسجد جامع هرات ، رقاع ریحانی بسیار زیبا و گاهی برابنیه رقاع و ریحان و ثلث و محقق و ثلث خاص کتابه نویسی با الف‌های کشیده ، و هم محقق شجری و ثلث طغرا ، و ثلث تعلیق نما و دیگر شیوه‌های مخلوط این خطوط دیده می‌شود . و هم خط نسخی آنقدر مذهب و پرورده گردید ، که شکل کامل هنری را گرفت ، و نمونه آن در قرآن خط عبدالله صیرفی ۷۲۰ ق ۱۳۱۹ م گنجینه مشهد رضوی دیده می‌شود .

اگرچه چنگیزیان در مدت نیم قرن اول خروج خود ، بسا ابنیه و کتابه‌ها را در سمرقند و بلخ و مرو و نشابور و هرات و سیستان و دیگر بلاد معمور آنوقت از بین بردند ، و درین جمله هنرمندان و علما نیز تلف شدند ، و برخی به ممالک دوردست روم و هند گریختند ، ولی بعد از یک قرن حکمرانان مغل نیز با ثقافت و هنر خراسانی در ماوراء النهر و افغانستان و ایران آشنایی یافتند و درین میانه برخی از حکمرانان محلی مانند آل کورت هرات و امرای پارس از در مدارا با مغلان پیش آمدند ، و به حفظ هنر و کلتور خود توجه کردند . چنانچه از آثار این دوره در هرات نمونه‌های گرانبهای خطاطی و نقاشی بر مقابرو ابنیه

دوره آل کورت باقیست ، و این آثار هنری را ما يك حلقه وصل و پیوستگی هنری بین دوره قبل از مغل و آغاز رنسانس هنری تیموریان میدانیم که مواریت گرانمایه هنری مردم عصر غزنویان و سلجوقیان و غوریان را به رنسانس تیموریان انتقال داده‌اند .

از آثار خطاطی این دوره ، خط ثلث عالی بشیوه قدیم بر لوح مزار خواجه شهاب الدین عبدالله غاوردانی هراتست که در سنه ۷۴۴ ق ۱۳۴۳ م نوشته شده ، و خط توقیع نمای مزار جوانی در خاک شیخ - ابوالعلا در محرم ۷۵۹ ق ۱۳۵۷ م و خط توقیع تعلیق نما بر مزار طغرل بن امیران فوشنجی در رباط پی غربی هرات از ۷۵۶ ق ۱۳۵۵ م و خط رقاع تعلیق نمای سلطان شاه در سنه ۷۷۷ ق ۱۳۷۵ م بر ظرف هفت جوش جامع هرات که بامر سلطان غیاث الدین محمد کورت ساخته شده است .

فراموش نباید کرد : که در مدت پنج قرن اول دوره اسلامی هنگامیکه خط کوفی با انواع آن در عراق و ایران و خراسان و ماوراء النهر پرورده می‌شد ، يك شیوه خاص شمالی آن از قفقاز تا خوارزم در شمال وجود داشت که پیچیدگی و ابهام و اعوجاج خاصی در آن مشهود است و نمونه قدیم آن را در سال ۴۷۱ ق ۱۰۷۸ م بر کتابه ۴ سطری مسجد الرشید - ابن محمد بن ابی بکر در باکو توان دید ، و بعد از آن بر کتابه آرامگاه یوسف بن کبیر در ۵۵۷ ق ۱۱۶۱ م نوعی از این شیوه دید میشود و بقایای همین روش مذهب شده بر لوحه قبریست که در ۶۷۰ ق ۱۲۱۷ م کنده شده .^۱ و هم در اورگنج کهنه در قرن ۱۲ م بالای مدخل عمارت

مشهور بقبر فخر الدین رازی (؟) نوعی از آن در کنده کاری گل پخته با نقوش ظریف گل و بوته مشهود است .
حدس من اینست که نوع کوفی نویسی شمالی قفقاز و خوارزم، مبدأ خط ناشناسی است که نمونه متأخر آن در یک مصحف مشهد رضوی است و دانشمند گلچین معانی آنرا «خط بابر» اختراعی محمد بابر شاه مؤسس سلسله تیموری هند می داند ، که این سخن هم محل تأمل است و ثابت نیست^۱ .

(۹)

دوره هروج خطوط

در اواخر قرن ۱۴ م امیر تیمور در آسیای میانه امپراتوری وسیعی تشکیل داد، که تمام ممالک ماوراءالنهر و افغانستان و ایران را در بر گرفت. چون مردم این ممالک، مواریث هنری دوره غزنویان و غوریان و خوارزم شاهیان و سلجوقیان را با آثار هنر اسلامی از غرب و هنر چینی و هندی و مغلی از شرق پیش روی داشتند .

هنگامیکه شاهرخ پسر امیر تیمور در آغاز قرن ۱۵ م در هرات مرکز امپراتوری خود بنشست ، وی مواریث هنر را در سمرقند و هرات پروراند ، و این شهر مرکز رنسانس هنری آسیای میانه گردید و مخصوصاً هنر کتاب نویسی بمعراج خود رسید ، و ابنیه عظیمی که بران کتابه های زیبا بانواع خطوط تزئینی موجود است ساخته شدند . و این مکتب هنری هرات تا اواخر عصر سلطان هنر پرور حسین بایقرا و اواخر قرن ۱۵ م در هرات کرد ، و بعد از آن دیده میشود ، که

۱- برای تفصیل راج: گنجینه قرآن ۱۷۸ و تاریخ خط و نوشته های کهن

الاسکان ۱۰۲ و لوحه ۸۲ - ۸۳ - ۸۴ طبع کابل ۱۹۷۱ م .

هنرهای خطاطی، نقاشی، مصوری، کتاب‌سازی، منیات‌ور ازین رنسانس هنری به بخارا و اصفهان و تبریز و شیراز و هند انتقال کردند. درین رنسانس هنر، استعداد خلاق مردم هرات و تمام ملل مملکت - وسیع تیموریان هرات از مرزهای چین تا تبریز کار میکرد، و بنابراین هرات را دران اوقات مرکزی باید پنداشت که خلاقیت هنری تمام این مردم در آنجا فعالیت داشت و هزاران نفر هنرمند، خطاط، مصور، مذهب، نقاش، جلد ساز، محرز، معمار، کاشی ساز، و رنگ ساز و غیره در آن تحت پرورش رجال هنرخواه سلطنت تیموریان به تخلیق آثار خالد هنری می‌پرداختند.

رنسانس هنری هرات آثار جاویدانی را در شقوق مختلف هنری آفرید، که این کتاب حوصله شرح آنرا ندارد و باید اندران باره کتابها نوشته و پرداخته آید. ولی من درینجا دو شهکار جهانی این مکتب هنر را یادآوری میکنم:

اولین اثر خالد این دبستان، نسخه خطی شاهنامه فردوسی موزه گلستان تهران است در سنه ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م بخط جعفر بایسنغری که از لحاظ خط، نقاشی، مصوری، کاغذ تذهیب، جلد و صحافی به تشخیص متخصصان بین المللی، گرانبهاترین کتب جهان شمرده شده و نماینده عالی‌ترین مرحله کتاب‌سازی انسانست (بنگرید: شماره اول ایران).

دوم: مسجد گوهرشاد آستان قدس مشهد است، که بهمت ملکه هرات گوهرشاد و شهزادگان هنرمند و هنردوست تیموری در ۱۲ سال تحت نظر قوام الدین معمار ساخته شده و از نظر معماری سبک

خاص خراسانی و تزئین و کاشی‌کاری و خطاطی در زمره دوازده بنای بسیار عالی تاریخی دنیا و شهکارهای انسانی گذشته محسوبست و بنای آن در حدود ۸۲۱ ق ۱۴۱۸ م ختم شده است و بهترین نمونه‌های دوره عروج خطاطی دارد.

گفتیم که هنر خطاطی در بین ملل مسلمان از قرن ۸ بدینطرف مراحل تکامل خود را در مدنیت اسلامی بنحو احسن پیمود، و بجای هنر مصوری مکتب گندهارا و مانی و سوابق تصویرسازی امپراتوری کوشانی و ساسانی و بیزانتین و جریانهای هنر چینی و بودائی هم ایستاد، و بنابراین در ابنیة دینی بطور تزئینی بکار رفت. اگرچه شاهان در کاخهای شاهی خویش، گاهی دیوارهای نگارین و مصور هم داشتند که بر بقایای قصرهای لشکری بازار بست تصاویری نمایانست، و هم بیهقی مؤرخ در بار غزنه از يك خانه مصور و نگارینی که شهزاده مسعود در باغ عدنانی هرات ساخته بود خبر میدهد، ولی این عمل شهزاده مورد بازپرس و رنجش پسرش سلطان محمود واقع گردید، و از همین داستان می‌دانیم که گویا بر ابنیة دولتی و خصوصی، تصاویر رنگین و احیاناً شهوت‌انگیز را با احتیاط بکار می‌بردند. ولی ابنیة دینی و معابد و مقابر از ان خالی بود، و بجای تصاویر، انواع خطوط تزئینی و گل‌کاری‌ها و نقوش غیر جاندار را بکار می‌بردند، که همین عامل دینی و اخلاقی محرك پرورش و ایجاد و رواج انواع خطوط تزئینی در هنر اسلامی گردید، و هزاران نسخه خطی مزین و منقش و مذهب را از قرآن نوشتند و یا بر ابنیة خود انواع خطوط تزئینی و نقاشی‌های

گوناگون را باقی گذاشتند. و همین نظر دینی مؤید پیدایش خطوط و خطاطان بسیار ماهر چیره‌دست خلاق گردید، که برابنیه دینی، هنر در قالب عقیده دینی ریخته شد و توجه به هنر خطاطی در عصر تیموریان بدرجه‌ی بود که شهزادگان این خاندان مانند بایسنغر و ابراهیم و بدیع الزمان نیز خطاطان ماهر بوده‌اند.

از آغاز قرن ۸ تا قرن ۱۶ م در مدت ۷ قرن از خط کوفی و نسخی ساده اوائل دوره اسلامی، شروع هنری بوجود آمد، که نامهای انواع خطوط به پنجاه میرسد، ولی در قرن ۱۵ م «اقلام‌سته» ذیل بطور خطوط اساسی وجود داشت:

نگار من خط خوش مینویسد   بغایت خوب و دلکش مینویسد
مناشیر و محقق، نسخ و ریحان   رقاع و ثلث هر شش مینویسد

بر ابنيه و کتب دوره تیموریان، خط کوفی با انواع تزئینی آن نمودار است، از انجمله خط مشجر مشکول بیرونی گنبدگورامیر تیمور را در سمرقند ۸۰۷ ق ۱۴۰۴ م و هم در مدرسه الخ بیگ ۱۴۲۰ م و مرقد خواجه احمد یسوی در ترکستان از قرن ۱۴ م و هم بر برخی از ابنيه تیموریان در هرات و بلخ و جوند و کوهستان هرات، و انواع معقلی و مقفل و هندسی آن در خشت کاریهای مسجدگورهرشاد و مدرسه الخ بیگ و شاه زنده سمرقند و دیگر ابنيه آنوقت و همچنین در سر سوره‌های قرآنی مکتوب این عصر توان دید. و ازین بر می‌آید که کوفی نویسی درین عهد به تکامل نهایی خود رسیده بود.

در پهلوی تکامل و تنوع هفت‌قرنه خط کوفی، تهذیب و هنری شدن نسخی نیز جریان داشت و در کتاب‌های فارسی، روش کوفی مخلوط

با نسخی در جریان این قرون دیده می‌شود. ولی چون نسخی جنبه تزئینی کمتر داشت، بر ابنيه آنرا نمی‌نوشتند، و از تهذیب و هنری گردیدن کوفی و نسخی بود، که ثلث با فروع خود محقق و ریحان و رقاع بوجود آمد، و برای نوشته‌های دفاتر و مناشر خطی از امتزاج نسخی و فروع ثلث بنام توقیع یا مناشر رواج یافت، که نوشتن آن سهل و زود و بدون تکلفات هنری و بدیعی بود، و نمونه اینگونه خط و امتزاج فروع ثلث را در نسخه کتاب التفهیم البیرونی (کتابخانه مجلس تهران) توان دید، که در ۵۳۸ ق ۱۱۴۳ م نوشته شده است.

خطاطان و هنرمندان خلاق، در امتزاج این شیوه‌ها و پیدایش اسلوبهای خصوصی هنری در هر عصر، دستی داشتند، و بنا برین امتیاز انواع این خطوط ممزوج و تعیین نام هر شیوه دشوار است.

بر ابنيه و مقابر و کتب مربوط رنسانس تیموریان در مملکتی که مؤرخ دربار آن عصر عبدالرزاق سمرقندی آنرا مملکت خراسان گوید نمونه‌های ذیل دیده می‌شود:

اول: انواع متعدد و متکامل کوفی که چند نمونه آن گفته شد.
دوم: ثلث بسیار پخته و متکامل مانند هفت ورق قرآن بخط شهزاده بایسنغر بن شاهرخ متوفا ۸۳۷ ق ۱۴۳۳ م و شصت ورق قرآن بخط شیخ محمد طغرائی نوشته ۸۰۹ ق ۱۴۰۶ م و شانزده ورق قرآن بخط جلی ریحان و رقاع شهزاده ابراهیم بن شاهرخ نوشته ۸۲۷ ق ۱۴۲۳ م و قرآن بخط خواجه عبدالله مروارید متوفا ۹۲۳ ق ۱۵۱۶ م و قرآن بخط نسخ و ثلث و رقاع بسیار عالی عبدالله طبخ هروی مورخ ۸۲۵ ق ۱۴۴۱ م در گنجینه قرآن مشهد رضوی.

بر ابنیه نیز انواع متکامل و بسیار زیبایی خط ثلث نمایان است ، مانند خطوط ثلث و ریحان و محقق و رقا ع منارها و مسجد جامع و گازرگاه و شاه مشهد چونند هرات ، و ابنیه دیگر آن شهر و ثلث و تعلیق نمای بسیار عالی لوح مزار سیدحسن ابدال در قندهار و خطوط متعدد ثلث و ریحان بایسنقر بن شاهرخ بر پهلو ی ایوانها و پیشانی و گنبد های مسجد گوهر شاد مشهد در سنه ۸۲۱ ق ۱۴۱۸ م .

ابنیه دوره تیموریان در گازرگاه هرات و مشهد رضوی و سمرقند و بخارا در استعمال اقسام خطوط ثلث و کوفی و معقلی و ریحان و رقا ع و نسخی و محقق و توقیع ، مظاهر برجسته هنر خوش نویسی رنسانس تیموریان است ، و ازان جمله سنگ تاریخ مصلا ی هرات بخط جلی ثلث بسیار عالی عصر شاهرخ است که در چهار سطر بزبان فارسی با در ملکه گوهر شاد در سنه ۸۴۱ ق ۱۴۳۷ م بقلم جلال جعفر نوشته شده است و این شخص فرزند خطاط معروف جعفر بایسنقریست که نمونه های خطوط پدر و پسر هر دو بر ابنیه هرات موجود است .

همچنین قبر شیخ الاسلام محمد بن احمد ۸۳۸ ق ۱۴۳۴ م در گازرگاه خط ثلث بسیار عالی دارد ، و هم نمونه بسیار عالی خط ثلث در بقایای بنای محرابی در قصبه حوض کرباس غربی شهر هرات باقی مانده است و آنرا نمونه گرانهای خطاطی و سبک تزئین بنا از هرات دوره تیموریان گفته میتوانیم ، که شاید خط یکی از اساتید مانند جعفر یاپسرش باشد . و هم بر بالای محراب مسجد بلند و مدرسه میر عرب بخارا خط ریحان جلی بسیار عالی کتبه نویسی از قرن ۱۶ م و بر اطراف طاق نمازگاه بخارا نمونه معقلی قرن ۱۶ م و در مدرسه میر عرب بخارا و مسجد بی بی

خانم سمرقند او اخر قرن ۱۴ م نمونه بسیار عالی جلی ثلث ، و همچنین ثلث جلی و متوسط متمایل بریحانی بر لوح مرمرین حکیم ترمذی در قرن ۱۴ م و خط رقا ع ریحانی بسیار عالی در مقبره جنوبی اوزگند ۱۱۸۶ م نمایان است .

درینجا باید یادآوری کرد: که از آغاز قرن ۱۴ م در ترکستان ، شیوه خاصی در ثلث و ریحان و رقا ع و نسخی بوجود آمده بود ، که «شیوه ترکستانی» باشد ، و آنرا مخلوطی از ثلث و ریحان و محقق توان گفت که نمونه آن قرآن با ترجمه ترکی چغتائی ، بخط محمد بن شیخ یوسف اباری سید الخطاط ۷۳۷ ق ۱۳۳۶ م گنجینه قرآن مشهد رضوی است و در همین گنجینه قرآن بخط ثلث شیوه ترکستانی قرآنی از قرن ۱۶ م نیز موجود است که این شیوه خاص ترکستانی را در خطوط قرن ۱۴-۱۵ در آسیای میانه فراموش نباید کرد ، مخصوصاً نمونه بسیار زیبای جلی متمایل به تعلیق ، در تاریخ یکی از بناهای شاه زنده سمرقند در ۷۶۲ ق ۱۳۶۰ م و بر سنگ مرقد قثم بن عباس در سنه ۱۳۳۴ م و بر بالای ایوان قبر بیان قلی خان در بخارا ۱۳۵۹ م .

سوم : چنانچه گفته شد ، خطوط عربی در خراسان و تمام ایران تحول یافت و در طول قرن سیزدهم ، علاوه بر اقلام سته يك قلم جدید دیگر (که کاملاً محصول ذوق و سلیقه این مردم بود) متدرجاً بوجود آمد ، که آنرا تعلیق گفتند و مخلوطی بود از نسخی و رقا ع و توقیع . و چون این خط در مراسلات سرکاری و عامه استعمال گردید ، که آنرا ترسل هم گفتند و مولانا جامی گفت :

کاتبان را هفت خط باشد بطرز مختلف

ثلث و ریحان و محقق، نسخ و توقیع و رقاع

بعد از آن تعلیق آن خطست کش اهل عجم

از خط توقیع استنباط کردند، اختراع

تعلیق نسبت به خطوط دیگر پیچیده بود، و بنا برین قآنی آنرا با

زلف خوبان تشبیه نمود: «ای زلف تو پیچیده تر از خط ترسل». خط

تعلیق بر کتابه و ابنیه نوشته نمی شد، و گاهی در کتب و عموماً در

مراسلات استعمال می شد.

از صفحه اخیر نسخه خطی طبقات الصوفیه کتابخانه نافذ پاشا در

استانبول، که با نسخ پخته بخط دمتاش بن عبدالله در شعبان ۶۷۲ ق

۱۲۷۳ م غالباً در خراسان نوشته شده، ثابت می آید که خط نسخی درین

زمان متمایل به تعلیق گشته بود. زیرا درین صفحه اخیر نسخه سطور

مشابه بخط تعلیق از قلم همین کاتب دیده می شود، و بنا برین آغاز تعلیق

را یک قرن پیش از خروج امیر تیمور باید دانست. زیرا برگور همین

امیر در سمرقند خطی که به تعلیق نسخ آمیز متمایل به ثلث می ماند دیده

می شود، و هم نمونه نسخ تعلیق آمیز صفحات اخیر نسخه اسرار التوحید

کتابخانه سلیم آغا در استانبول است که در سنه ۷۰۰ ق ۱۳۰۰ م بخط

محمد صالح برای قاضی علی جوینی در خراسان نوشته شده، که آن را

نمونه رواج تعلیق گفته می توانیم.

از کتابه سمرقند قثم بن عباس در سمرقند نیز پدید می آید، که

در حدود ۱۳۳۴ م خط نسخی و ثلث ساوراء النهر نیز به تعلیق متمایل

بود، و شاید نمونه تبدیل تدریجی نسخی به تعلیق، همان قبالة زمین

باشد، که دکتور هورنل Hoernle یافت و مرگلیوث Margoliouth

تاریخ آنرا ۴۰۱ ق ۱۰۱۰ م خواند^۱. و هم بیلین Belin در کتابه

فارسی مسجد کهنه ارض روم بردیواری نوشته منقوری یافته بود^۲، که

که در سنه ۳۱۵ ق ۹۶۰ م نوشته شده^۳، و خط مدور متمایل به نسخ

و نستعلیق (؟) توقیع داشته است، که حلقه وصل با کوفی زاویه دار

شمرده می شود، و از اسناد جدیدی که درباره قدمت شیوه تعلیق بدست

آمده، سطور آخرین نسخه قرآنیست که در حوت ۱۳۴۸ ش از ذخیره

قرآنیهای آستان رضوی مشهد در یک پستخانه مسدود یافته شد، و این

عبارت در آخر آن بخط تعلیق خوانده میشود: «فرغ من کتبه یوم

الثلاثا السابع من ذی الحجه روز بهمن من شهر اسفندارمذ سنه خمس

عشر و اربع مائه» واقف این نسخه قرآن ابوالوفا نامداشت که در همین

سنه ۴۱۵ ق وقف کرده است^۴ و ازین هم برمی آید که خط تعلیق در

اوائل قرن پنجم هجری هم نوشته می شد، و هم شیوه های توقیع و تعلیق

گاهی باهم آمیخته بود^۴.

ازین اسناد حدس باید زد، که مبادی خط تعلیق قدیمتر است و

در قرن ۱۳ - ۱۴ راه خود را برواج عمومی و هنری شدن تزئینی گشوده

است. که نمونه های آنرا در خطوط بسیار استادانه زیبای تعلیق نویسان

دوره تیموریان: خواجه تاج الدین و خواجه اختیارهروی منشی سلطان-

۱- جرنال ایشیا تیک سوسایتی ۷۶۱ بابت اکتوبر ۱۹۰۳ م.

۲- همین مجله ۳۷۶ طبع ۱۸۵۲ م.

۳- این نسخه را نویسنده این سطور در حمل ۱۳۴۹ ش دیده ام.

۴- ابداع خط تعلیق را به حسن بن حسین بن علی فارسی (حدود

۳۵۰ ق ۹۶۰ م) کاتب عهد عضدالدوله دیلمی نسبت داده اند.

حسین بایقرا و عبدالحی منشی ابوسعید میرزا و خواجه عبدالله مروارید هروی توان دید .

چهارم :

در نصف اخیر قرن ۱۴م از امتزاج و تلفیق هنری نسخ و تعلیق خطی بسیار زیبا و دارای ارزش بدیعی بوجود آمده بود ، که آنرا نستعلیق گویند ، و نام آن هم دلالت بر آمیزش نسخ + تعلیق دارد . اگرچه واضح نستعلیق را میرعلی تبریزی قیلة الكتاب (حدود ۹۷۰ ق ۱۳۸۸ م) دانند و خطاط سلطان علی مشهدی گفته است :

نسخ تعلیق گر خفی و جلی است

«واضع الاصل»^۱ خواجه میرعلیست

وضع فرمود او ، ز ذهن دقیق

از خط نسخ و خط تعلیق

مگر بقول ابوالفضل علامی در دیباجة (مرقع شاهی) برخی از قطعات خط نستعلیق پیش از عصر تیمور یعنی ۷۷۱ ق ۱۳۶۹ م بنظر آمده و خود نویسنده این سطور هم نمونه‌های نستعلیق را پیش ازین عصر دیده‌ام . چنانچه کتاب مجمع النوادر تألیف محمد عوض بن بختی شوع بخط نستعلیق نگاشته ۷۸۵ ق ۱۳۸۳ م دیده شده ، که معاصر میرعلی است در کمال نفاست و نضج . و باید پیش ازین عصر مراتب آغاز و پختگی را طی کرده باشد ، و هم نسخه خط نستعلیق بسیار مهذب و پخته زیبای طبقات الصوفیة انصاری هروی در کتابخانه نور عثمانیه

۱- در کتابخانه لطیفی ایران قطعه خط جعفر بایسنغری موجود است دارای

چنین رقم : «کتابه المذنب جعفر الکاتب . . . علی طریق واضع الاصل

علی بن حسن السلطانی» .

استانبول بقلم نستعلیق نیمه جلی درویش صوفی در ۸۳۹ ق ۱۴۳۵ م موجود است که معاصر او اخر عمر میرعلی تبریزی باشد . و اگر واضح آن خط را میرعلی بدانیم نتوانیم گفت : که در همان عصر نستعلیق نویسان معاصرش هم بدان درجه پختگی و نضج هنری نستعلیق رسیده باشند . و ازینروست که غلام محمد هفت قلمی دهلوی مؤلف «تذکره خوشنویسان» در حدود ۱۲۳۹ ق ۱۸۲۳ م مینویسد : «که پیشتر از میرعلی تبریزی هم خط نستعلیق می نوشتند ، لیکن این مرد بزرگوار قواعد در خط نستعلیق مقرر نمود»^۱ . بنابراین زمان آغاز نستعلیق هنری را حدود ۷۰۰ ق ۱۳۰۰ م تعیین باید کرد ، در حالیکه اساس آن در خط تعلیق پیش از سه قرن گذاشته شده بود .

ما سندی در دست داریم که نمونه نستعلیق نویسی را در او اخر قرن هشتم هجری بخط يك هروی نشان میدهد . بدین معنی که نسخه خطی کتاب عجائب المخلوقات فارسی به نستعلیق خالص مورخ ربیع الاول سنه ۷۹۰ ق ۱۳۸۸ م در کتابخانه ملی پاریس موجود است (شماره ۳۳۲ تکلمه فارسی) که در آخر آن نوشته اند : «بتاریخ غره ربیع الاول سنه ۷۹۰ بخط العبد احمد هروی عفی عنه» .

این کتاب برای کتابخانه سلطان احمد خان (شیخ اویس ایلکانی ۷۸۴ - ۸۱۳ ق) نوشته شده است (یادداشت‌های قزوینی ۲۰۳/۷) و هم شاهنامه دموت دارای ۵۵ مجلس نقاشی مکتب تبریز در سنه ۷۴۰ ق ۱۳۳۹ م بخط خوش و پخته نستعلیق نوشته شده ، و دیوان مصور سلطان احمد به نستعلیق خفی صالح بن علی رازی در سنه ۸۰۰ ق ۱۳۹۷ م

۱- تذکره خوشنویسان ۴۳ طبع کلکته ۱۹۱۰ م .

(کتابخانه ایا صوفیه) و خمسه نظامی مصورموزه هنرهای اسلامی استانبول بخط نستعلیق ۸۰۱ ق ۱۳۹۸ م موجود است، و این همه دلالت دارد بر اینکه نستعلیق در اواسط قرن هشتم هجری هم بود.

علاوه برین شرح مختصر قاضی عضد بخط نستعلیق نجم الدین کرخینی در سنه ۷۸۵ ق ۱۳۸۲ م در تبریز نوشته شده، و در موزه برتانیای مثنویات خواجه به نستعلیق خفی ۷۹۸ ق ۱۳۹۵ م میرعلی بن-الیاس تبریزی موجود است که در بغداد نوشته شده است.

بهر صورت در عصر تیمور و شاهرخ خط نستعلیق که زیباترین خطوط بوده، و هم زاده قریحه تابناک مردم خراسان است، در مملکت تیموریان، رواج کامل یافت و برابریه و کتب مستعمل گردید و در بار تیموریان شاگردان میرعلی که استاد و مرتب این خط بود، بعد از عبدالله پسر هنرمندش پرورش یافتند، که از آنجمله مولانا جعفر و پسرش جلال و مولانا اظهر متوفا ۸۸۰ ق ۱۴۷۵ م و پسرش محمد و سلطان علی بن محمد مشهدی و میرعلی هروی و محمد اوبهی و سلطان محمد خندان و سلطان محمد نور و دیگر مشاهیر نستعلیق نویسان برآمدند، و بعد از قرن ۱۶ م سبک نستعلیق ایشان از هرات به ماوراءالنهر و ایران و هند و عثمانی نیز انتقال یافت.

نفایس آثار هنری برابریه تیموریان در هرات فراوانست. مانند لوح قدیم مولانا جامی منسوب بخط میرعلی هروی و لوح مزار شیخ-زین الدین خوافی ۸۳۸ ق ۱۴۳۴ م و لوحه سنگ مرمر با خط نستعلیق بسیار جلی و عالی در رواق حوض زمزم گازرگاه هرات و قطعات سنگ مرمر مرقد هرات ۸۵۹ ق ۱۴۵۲ م و الواح نستعلیق گازرگاه بر قبر

رستم محمدخان و خط نستعلیق سلطان علی مشهدی بر گور امیر غیاث الدین منصور پدر سلطان بایقرا ۸۸۲ ق ۱۴۷۷ م و چهار قبر دیگر شهزادگان تیموری بخط همین سلطان علی و چند مرثیه در اندرون گنبد آرامگاه شهزاده بایسنغر در خیابان هرات، و دو بیت بقلم بسیار قوی جلی نستعلیق بر مرمر سپید مرقد پیر هرات بخط حسن خان شاملو.

درین عصر عموماً کتابها را به نستعلیق خوش می نوشتند، و نستعلیق نویسان هرات، آثار گرانمایه و شکارهای خطی بوجود آورده اند، که از آنجمله جعفر بایسنغری نسخه نفیس مصور شاهنامه بایسنغری را در سنه ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م نوشت که در موزه گلستان تهران است. و هم سه ورق مجموعه خطوط نستعلیق و ریحان و نسخی و ثلث و رقاع و شکسته بامضای اوست در موزه ملی تهران. و هم هشت نمونه دیگر خط او بر کتب و دواوین شعرا و البها در موزه های دنیا موجود است.

پنجم:

خط تعلیق و نستعلیق در طول قرن ۱۵ م و خروج امیر تیمور در پهلوی نسخ و فروع ثلث در سرتاسر مملکت تیموریان رواج داشت و کاتبان دفاتر و امور عامه در ضمن چاپک نویسی از امتزاج و درهم شکستن هر دو خطی بوجود آوردند که آنرا شکسته یا شکسته نستعلیق گویند. اسلوب شکسته نویسی نیز در طول قرن ۱۵ - ۱۶ رنگ فنی و هنری گرفت و ما می بینیم که در عصر تیموریان هرات، علاوه بر اقلام سته اساسی بر دو قلم تعلیق و نستعلیق یک قلم نهم شکسته مستقلاً افزوده شد، و استاد جعفر بایسنغری در اوراق نمونه خطوط مذکور خویشت که در موزه ملی تهران است، دو سطر بسیار زیبا و نفیسی را بهمین

هیکنه نستعلیق هم نوشته است، که پختگی این شیوه را در عصر شاهرخ میرساند. و بعد از آن میرزا فصیحی هروی و شفیعی هروی، و مرتضی-قلی شاملو هروی و درویش عبدالمجید طالقانی و غیره از هنرمندان نامور این طریقه اند، و برخی از شکسته نویسان چون شیوه خاصی داشتند آنرا شکسته آمیز و منسوب به شفیعی هروی خط شفیعه هم گفته اند. ولی خط شکسته برای کتاب و کتابه نویسی کمتر استعمال شده و رواج آن تاکنون هم برای مراسلات عامه و دفتری بوده و گاهی بطور نمونه هنری و تزئینی بر قطعات زیبا نیز نوشته شده است، چنانچه در اواسط قرن ۱۳ ق استاد و شاعر سردار غلام محمد خان طرزی قندهاری قطعات زیبایی بخط شکسته نوشته و حتی بر قطعه عاج دربین نقاشی ظریف آنرا جای داده است (موزه کابل).

فصل دوم

منابع ادبی تاریخ هنر تیموریان

منابع ادبی تاریخ هنر تیموریان

در مکتب هرات و متعلقات آن

اکنون بعد ازین دیباجه مختصر بذکر منابع ادبی تاریخ هنر کتاب سازی مربوط این یک قرن حکمرانی تیموریان هرات و متعلقات آن می پردازیم ، و این منابع ادبی عبارتند از :

(۱)

تذکرهای شعرای زبان فارسی : قدیمترین کتبی که شبیه تذکرهای شعراء بزبان فارسی نوشته اند همانست که بنام مناقب الشعراء بقلم موفق الدوله ابوطاهر خاتونی وزیر عصر سلاجقه در حدود ۵۰۰ ق ۱۱۰۶ م نوشته شده بود^۱ و بعد از آن سلطان رکن الدین طغریل بن-

---

۱- محمد ترویجی ، مقدمه باب الالباب هج ۱ صفحات ۷، ز مقدمه.

ارسلان در سنه ۵۸۰ ق ۱۱۸۴ م يك مجموعه مصور اشعار را بخط زین-الدین محمود فراهم آورد ، که صور شعراء را دران جمال نقاش اصفهانی مینگاشت^۱ ، و این هردو کتاب مفقودند ، و بعد از آن تذکره لباب الالباب را نورالدین محمد بن عوفی بخاری در سنه ۶۱۸ ق ۱۲۲۰ م نوشت که موجود است^۲.

در عصر تیموریان تذکره الشعراء دولتشاه سمرقندی در هرات در سنه ۸۹۲ ق ۱۴۸۷ م به امیرعلی شیرنوائی اهداء شد ، و بعد از آن تذکره های متعدد نوشته اند که ما ذکر آنها را تا جاییکه به تاریخ هنر تعلق دارد ، درینجا بترتیب حروف تهجی می آوریم .

این تذکره های شعرا در تاریخ هنر کتابسازی منابع مهم اند زیرا برخی از شاعران فارسی اهل هنر یعنی مصور یا مذهب یا خطاط و مجلد هم بوده اند ، و در شرح احوال آنها مطالبی در تاریخ هنر کتابسازی بدست می آید .

(۲)

کتاب تاریخ عمومی یا تاریخ های هنر : که در دوره تیموریان و بعد از آن نوشته شده اند و در ضمن وقایع سیاسی گاهی از رجال هنر و ادب و کارنامه های هنری ایشان مانند خطاطی و مصوری و نقاشی و غیره ذکرها دارند ، یا در بعضی کتب ، فصل های خاصی در احوال رجال علم و ادب و هنر تخصیص یافته ، مانند حبیب السیر و روضة الصفا

۱- محمد بن علی راوندی : راحة الصدور ۴۴ طبع تهران ۱۳۳۳ ش .

۲- طبع محمد قزوینی در لیدن ۲ جلد ۱۹۰۳ - ۱۹۰۶ م .

طبع دوم سعید نفیسی در تهران ۱۳۳۵ ش در يك جلد .

و نگارستان هنر و غیره .

(۳)

نسخ خطی کتابها و قرآنها و مرقعات و نمونه های خوشنویسی که در خود مکتب هرات یا متفرعات آن در مکاتب مشهد و بخارا و هند و قزوین و شیراز و تبریز نوشته و آراسته شده اند و نقاشان و مذهبیان و خطاطان و مجلدان دران امضا کرده و تاریخ کتابت آن شهکارها را برخواستم کتاب نوشته اند .

از روی این مخطوطات نفیس ، اسالیب هنری و نامهای هنروران و اوقات زندگانی آنها را تعیین میکنیم و برخی از مرقعات مقدمه های مفیدی هم در تاریخ هنر و احوال هنروران دارند که هر یکی منبع مهم معاصر شمرده می شود . مانند مقدمه دوست محمد هروری بر مرقع بهرام میرزا و غیره . و گاهی مالکان کتب و کتابداران بر نسخه خطی سوابق آن مخطوطه را نوشته اند ، که در تاریخ هنر بکار آید ، مانند برخی از کتب خطی کتب خانه های شاهان تیموریه هندوستان و نسخ خطی استانبول .

(۴)

بعضی دواین شعرای معاصر مکتب هرات ، که گاهی مطالبی درباره کتب دارند و میتوان آنها را در تاریخ کتابسازی ذکر کرد مانند کلیات مولانا عبدالرحمن جامی و غیره .

(۵)

کتب منشآت و مجموعه های خطوط خصوصی و فرامین شاهان

و مراسلات رجال سیاسی و علماء و ادباء و هنرمندان که گاهی مطالب مهمی در احوال هنرمندان هم دارند . مانند فرمان مقررری بهزاد به کتابداری سلطان حسین بایقرا در هرات .

(۶)

کتابهایی که در تاریخ خط و شرح احوال خطاطان یا هنروران بعد از آغاز قرن شانزدهم تا کنون بـزبانهای فارسی ، عربی ، ترکی اردو ، پنبتو نوشته شده‌اند و دربارهٔ هنر کتابسازی از آن استفاده توان کرد .

منابع تاریخ هنر

بترتیب الفبائی نامهای مؤلفان

(۱) آصفی هروی

خواجه کمال الدین آصفی هروی بن خواجه نعمت الله قهستانی- ابن علاء الدین ، از رجال بزرگ هرات در عصر سلطان حسین بایقرا و امیر علی شیر و دارای دیوان اشعار فارسیست که در سنه ۸۵۳ ق ۱۴۴۹ م در هرات تولد یافت و عمری را به مشاغل مهمهٔ دولتی خراسان گذرانید و بتاريخ ۱۶ شعبان ۹۲۳ ق ۱۵۱۷ م بعمر ۷۰ سالگی در هرات از جهان رفت و در گازرگاه مدفون است، و در اشعار او بسا مطالب مفید دربارهٔ خطاطی و اصطلاحات هنر خط و کتابسازی آمده است .

دیوان آصفی (فارسی)

طبع هادی ارفع کرمانشاهی . ناشر کتابخانهٔ طهوری تهران

۱۹۶۳ م ۳۰۲ ص

(۴) ابن تغری بردی

امیر جمال الدین ابوالمحاسن یوسف بن تغری بردی قاهره‌وی
مؤرخ معروف مصری (۸۱۳ - ۸۷۴ ق ۱۴۱۰ - ۱۴۶۹ م) .
النجوم الزاهرة فی اخبار مصر والقاهرة (عربی)
در هفت جلد که مرتب است بر ترتیب سالها ، و وقایع سیاسی
و جنگی هر سال را به تفصیل آورده و وفیات اعیان و علماء و ملوک را
هم در آخر وقایع هر سال می آورد ، و از فتح اسلامی مصر در عصر
خلافت عمر و ولایت عمرو بن العاص گرفته تا وقایع ۸۵۷ ق ۱۴۵۳ م
تفصیل میدهد و ضمناً از روابط هرات با قاهره در عصر اولاد تیمور مطالب
مهمی دارد که در تاریخ هنر و کتابسازی بکار آید .

طبع این کتاب :

دو جلد اول و دوم طبع لیدن از ۱۸۵۵ تا ۱۸۶۱ بهمت
J. D. Carlyle و معاونت پروفیسور ماتس B. F. Mathas تا اوائل
دولت فاطمیه مصر .

جزء دوم :

طبع ولیم بوبر از یونیورسیتی کالیفرنیا از ۱۹۰۹ تا ۱۹۱۲ م از
اخبار فاطمیان تا ۵۲۴ ق ۱۱۲۹ م .

جزء سوم :

طبع ۱۹۱۳ م از ۵۱۵ تا ۵۶۶ ق ۱۱۲۱ - ۱۱۷۰ م .

جزء ششم :

در سه حصه از ۱۹۱۵ تا ۱۹۱۹ م وقایع ۸۰۱ تا ۸۲۳ ق ۱۳۹۸ -

۱۴۲۰ م .

جزء ششم :

حصه اول : ۱۹۲۱ - ۱۹۲۳ م تا وقایع ۸۴۱ ق ۱۴۳۷ م جمله
۸۵۶ صفحه .

حصه دوم : فهارس و مقدمه و تصحیحات انگلیسی
(معجم المطبوعات ۵۲) .

(۳) ابن الصایغ

(عبد الرحمن بن یوسف)

از مؤرخان و خطاطان قرن پانزدهم عرب متوفا ۸۴۵ ق ۱۴۴۱ م .

تحفة اولی الالباب فی صناعة الخط والکتاب (ع)

کتابیست در بیان تاریخ و انواع و ادوات خط .

طبع : هلال ناجی در تونس ۱۹۶۷ م .

(۴) ابوبکر طهرانی (قاضی)

از فضیای طهران ناحیه اصفهان و معاصر شاهرخ است که وقتی
قاضی و مدرس مدرسه غیاثیه هرات هم بود و بدر بارهای سلاطین تیموری
و آق قویونلو راه داشت .

از آثار اوست :

کتاب دیار بکره (ف)

درسنه ۸۷۵ ق ۱۴۷۰ م بنام حسن بیگ بن علی بیگ بن قرا عثمان

آق قویونلو تألیف شده که نام تاریخی آن «کتاب دیار بکره»

(= ۸۷۵ ق) است و مطالبی در تاریخ هنر و خط دارد .

طبع : انقره ۱۹۶۲ - ۱۹۶۴ م باهتمام نجاتی اوغال و حواشی

و مقدمه دکتر فاروق سومر .

(۵) ابو الفضل علامی بن شیخ مبارک ناگوری هندی

تولدش ۶ محرم ۹۵۸ ق ۱۴ جنوری ۱۵۵۱ م در هند و از رجال بزرگ دربار اکبری و مؤلف معروفست که در سنه ۱۰۱۱ ق ۱۶۰۲ م در اوخر عهد اکبری، بیرسنگه دیو او را به اشاره شهزاده سلیم (جهانگیر پادشاه مابعد) کشت و سرش را در اله آباد نزد شهزاده فرستاد .

(الف) آئین اکبری (ف)

دایرة المعارف هندوستانست که در حدود ۱۰۰۶ ق ۱۵۹۷ م در پنج دفتر ترتیب یافته و احوال شاعران و هنرمندان و کسبه هم دارد .

طبع سنگی دهلی ۱۸۵۵ م .

طبع سنگی کانپور ۱۸۸۲ با تکلمه سرسید احمد خان .

طبع کلکته ۱۸۶۷ م .

ترجمه انگلیسی بلاخن و جیرت ۱۸۶۸ - ۱۸۷۳ - ۱۸۹۴ با

متن فارسی .

(ب) مکاتبات علامی (ف)

فراهم آورده ۱۰۱۵ ق ۱۶۰۶ م از طرف خواهرزاده اش عبدالصمد مشتمل بر چهار دفتر ، که در دفتر سوم (ص ۳۲) آن مقدمه وی بر مرقع شاهی شهزاده سلیم درباره خطاطان و خوشنویسی هم آمده است و یک منبع تاریخ خط شمرده می شود (بنگرید ۱۲۲ و ایران ۷۴۰) .

طبع کلکته ۱۲۳۸ ق ۱۸۲۲ م

طبع کانپور ۱۸۷۲ م .

برای نسخ خطی بنگرید : ریو ۲ / ۸۳۸ ب

ایتی ۲۸۷ .

ستوری ۵۲۹ ، ۱۳۱۲ .

(۶) ابوالقاسم رفیعی مهرآبادی

از نویسندگان معاصر ایران .

تاریخ خط و خطاطان (ف)

طبع مصور تهران ۱۳۴۵ ش ۱۹۶۶ م ۲۶۰ ص که ذکر برخی

از خطاطان مکتب هرات هم دارد .

(۷) ابوالفداء خوارزمی (خواجه)

از شعرای معاصر شاهرخ میرزا است متوفی ۸۳۵ ق ۱۴۳۱ م .

در مجموعه اشعارش مطالبی درباره هنر این دوره بدست می آید .

نسخه خطی : دیوان نفیس مخطوط او در کتابخانه هما بونی

استانبول است .

(۸) احمد ابراهیمی (قاضی)

پدرش میرمنشی شرف الدین حسین حسینی قمی منشی سام میرزا

در هرات بود ، وی در سنه ۹۵۳ ق ۱۵۲۶ م در قم بدنیا آمد و میرمنشی

شاه طهماسب صفوی و وقتی هم وزیر سلطان ابراهیم حکمران خراسان

و استاد میرزا اسکندر بیگ مؤلف عالم آرای عباسی و در خطاطی شاگرد

شاه محمود زرین قلم نشابوری (متوفی ۹۷۲ ق ۱۵۶۵ م) بود ، و بتاریخ

جمعه ۷ ذیقعد سنه ۹۹۰ ق ۱۵۸۲ م مرد و در آستانه عبد العظیم ری

مدفون شد .

تالیفات او همه مراجع تاریخ هنر است مانند :

(الف) خلاصه التواریخ (ف) .

در ۵ جلد ، که اکبر جلد پنجم آن در احوال صفویه تا ۱۰۰۱ ق

۱۵۹۲ م در دست است و درباره خط و خطاطان مطالب مهمی دارد

که در اورینتل کالج میگزین لاهور (ج ۱۰ ش ۴) اگست ۱۹۳۴ م بکوشش مولوی محمد شفیع نشر شده (ص ۲۳ - ۳۰ مجله مذکور) و هم فصل مربوط به نخستین سالهای شاهی شاه عباس اول از ۹۹۶ ق تا اوائل ۱۰۰۱ ق (۱۵۸۷ - ۱۵۹۲ م) با ترجمه آلمانی هانس مولر بسال ۱۹۲۲ م ۱۰۲ + ۱۲۷ + ۴ صفحه در ویسبادن چاپ شده است .
برای نسخ خطی بنگرید: تاریخ تذکره‌ها ۶۰۸/۲ بعد .

ستوری ۱۰۷۴ و ۱۲۷۹ .

(ب) مجمع الشعراء و مناقب الفضلاء (ف)

مشمول بر احوال شعراء که تذکره عمومی مفصل است (مخطوطه مسکو که در سنه ۱۹۳۵ م کشف شده) .

(ج) گلستان هنر (ف)

در تاریخ هنر خطاطی و نقاشی و هنرهای کتابسازی (تذکره خوشنویسان و نقاشان) که در سنه ۱۰۰۶ ق ۱۵۹۷ م ختم شده مشتمل بر یک مقدمه احداث قلم و خط ، و فصل اول در بیان خط و ثلث و ما یشابه با ذکر ۵۸ تن استادان این خط .

فصل دوم : ذکر خط تعلیق با ۳۸ تن استاد آن .

فصل سوم : در شرح خط نستعلیق با ذکر ۶۷ تن استادان این خط .

فصل چهارم : ذکر احوال نقاشان و مذہبان و عکس‌سازان و قاطعان خط و افشانگران و صحافان ۴۱ تن .

خاتمه : در باب تذهیب و جدول و رنگ و السوان و ساختن

مرکب با انواع مختلف .

یک ترجمه روسی آنرا پروفیسر و ، زاخودر B.N. Zakhodera

بزبان روسی نشر کرده (مسکو ۱۹۴۷ م) .

ترجمه انگلیسی مینورسکی از روی مخطوطات لندن و آصفیه و مسکو ، طبع و اشنگتون ۱۹۵۹ م تمام متن فارسی گلستان هنر :

با اهتمام احمد سهیلی خوانساری طبع بنیاد فرهنگ ایران در تهران

۱۳۵۲ ش ۱۹۷۲ م .

(د) جمع الخیار (ف)

تذکره علما و شعراء ۶ جلدی که نسخه آن معلوم نیست .

بنگرید : اورینتل کالج میگزین ، لاهور مئی ۱۹۴۳ ص ۴۳ .

مجله ارمغان تهران سال ۱۹ شماره ۷ ص ۴۳۷ - ۴۴۰ .

تاریخ تذکره‌ها ۷۰۸/۲

برای نسخه‌های خطی گلستان هنر و مخطوطه مصور موزه تمدن

آسیای میانه مسکو بنگرید : تاریخ تذکره‌ها ۷۰۸/۲ .

ستوری ۱۰۷۴ .

(۹) احمد بن محمد غفاری (قاضی قزوینی)

وی منسوبست به امام نجم‌الدین عبدالغفار عالم شافعی مذہب

مؤلف الحاوی الصغیر متوفی ۶۶۵ ق ۱۲۶۶ م که پدرش محمد درری قاضی

بود و وصالی تخلص میکرد و در سال ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م از جهان رفت .

خود احمد مرد شاعر و خطاط و منشی فاضلی بود در دستگاه

سام میرزا صفوی مؤلف تحفه سامی که در سنه ۹۷۵ ق ۱۵۶۷ م در

دبیل سند درگذشت . وی دو کتاب نافع دارد ، که در هر دو برخی خطاطان

و نقاشان را ذکر کرده است .

(الف) تاریخ نگارستان (ف)

مشمول بر ۳۳۰ حکایت تاریخی که در رمضان ۹۵۹ ق ۱۵۵۱ م در دیبل سند بنام شاه طهماسب تألیف شده .
 طبع سنگی سرکاری هند ۱۸۲۹ م .
 طبع دوم سنگی بمبئی بوسیله میرزا محمد باقر شیرازی قطع
 وزیر ۱۲۷۵ ق ۱۸۵۸ م .

طبع سوم با اتمام مدرس گیلانی در تهران ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م .
 درین طبع مدرس در عبارات آن تصرفها کرده و آنرا در
 ۵۷۸ صفحه تلخیص و طبع کرده و تا ص ۳۵۹ مطبوع دارای
 حوادث تا سنه ۹۰۸ ق ۱۵۰۲ م است که از نسخه اصل مؤلف
 گرفته شده، ولی پس ازین از اوائل عصر صفویه (حدود ۹۰۶
 ق ۱۵۰۰ م) تدبیل و تکمیل است . بقلم خود مدرس گیلانی،
 و در آغاز کتاب ۲۴ صفحه مقدمه هم دارد .
 درباره نسخ خطی نگارستان بنگرید: مقدمه تاریخ جهان آراء .
 طبع تهران ۱۳۴۳ ش ۱۹۶۴ م .

ستوری: ۱۱۴، ۱۲۴۰ .

ریو: ۱۰۶/۱ .

(ب) تاریخ جهاد آرا (ف)

تاریخ عمومی است که در سنه ۹۷۲ ق ۱۵۶۴ م بنام شاه طهماسب
 تألیف یافته و مشتمل است بر سه نسخه و تاریخ تألیف آن هم «نسخ
 جهان آراء» است .

این کتاب مختصراً ذکر شامان هجم و عرب و انبیاء قبل از اسلام

و از عصر خلفاء تا احوال سلاطین صفویه و سال ۹۷۲ ق ۱۵۶۴ م دارد .
 طبع: کتابفروشی حافظ، تهران ۱۳۴۳ ش با مقدمه حسن نراقی
 ۳۹۲+۹ ص .

متن کتاب با اندکس، از روی مخطوطه استانبول و چند نسخه
 خطی دیگر .

(۱۰) اسکندر بیگ منشی ترکمان

تولدش در حدود ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م است، در سنه ۱۰۰۱ ق
 ۱۵۹۲ م میلادی در سلک منشیان دربار صفویه درآمد و شاهد اکثر وقایعی
 بود که در تاریخ خود نوشته و وفاتش ۱۰۴۳ ق ۱۶۳۳ م است .

(الف) عالم آرای عباسی (ف)

تاریخ صفویه مشتمل بر سه صحیفه که بمرگ شاه عباس اول
 (۱۰۳۸ ق ۱۶۲۹ م) خاتمه می یابد و در مجلد اول آن از ص ۱۳۹ تا
 ۱۹۱ احوال برخی از خطاطان و نقاشان هم مندرج است .
 چاپ اول سنگی ناقص یازده مقاله مجلد اول تهران ۱۳۱۴ ق
 ۱۸۹۷ م .

چاپ دوم سربی از روی همان چاپ اول در دو مجلد با اضافه
 ۱۱ مقاله ناقص از روی نسخه خطی مجلس با فهرس و مقدمه ایرج
 افشار، تهران ۱۳۳۵ ش .

(ب) ذیل عالم آرای عباسی (ف)

تألیف اسکندر بیگ و محمد یوسف مؤرخ .

طبع سربی تهران با تکملة احمد سهیلی خوانساری ۱۳۱۷ ش ۱۹۳۸ م .

برای نسخ خطی بنگرید: ستوری ۳۱۰، ۱۲۸۰.

(۱۱) امیری (یوسف)

از شعرای اوائل قرن ۱۵ م در بهار است که در دیوان اشعارش قصائدی در مدح بایسنغر میرزا و میرزا علاءالدوله موجود است. وی خطاط و مذهب و نقاش هم بود، نسخه بسیار مهم و مصور کلیله و دمنه توپقاپوسرای استانبول بقلم اوست که در سنه ۸۱۰ ق ۱۴۰۷ م نوشته شده است.

دیوان امیری (ف)

مخطوطه نهایت نفیس آن در کتابخانه ایاصوفیاست که برای کتابخانه پیر بوداق بهادرخان بقلم شرف الدین حسین مشهدی سلطانی نوشته شده و او یکی از خطاطان ماهر دربار سلطان یعقوب آق قویونلوست، و هم او نسخه خطی مجموعه اشعار حافظ و کمال (کتابخانه فاتح استانبول) را در سنه ۸۷۸ ق ۱۴۷۳ م نوشته است.

(۱۲) امین بن احمد رازی

بن خواجه احمد کلانتر شهر ری پسر مولانا امیدی است که در عصر اکبر از ایران بهند آمد، و چون عمزاده پدر خواجه غیاث الدین پدر نورجهان بیگم ملکه جهانگیر بود، در دربار هند راه یافت، و مرد دانشمند و مورخ بود و پیش از ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۵ م در هند وفات یافت.

هفت اقلیم (ف)

تذکره شعرای فارسی از تمام ممالک فارسی زبان که در مدت ۶ سال در سنه ۱۰۰۲ ق ۱۵۹۴ م تکمیل شده با تراجم یکهزار و پانصد و

شصت شاعر و عارف و عالم که برخی از آنها هنرمند و خطاط هم بوده اند. وی ذکر شعرا را بترتیب نامهای بلاد می آورد، و تا سی هزار بیت فارسی انتخاب میکند. قدیمترین مخطوطه آن در کتابخانه سپهسالار تهران است.

بنگرید: فهرست این کتابخانه ج ۲ شماره ۱۱۲۳ مورخ ۱۰۲۵ ق

۱۶۱۶ م.

برای نسخ خطی آن بنگرید: تاریخ تذکره های فارسی ۲/۴۱۴

ستوری ۱۱۶۹/۲.

طبع: يك قسمت سه جزوی طبع کلاکته در ۳۱۱ صفحه

۱۹۱۸-۱۹۲۷-۱۹۳۹ م تا اقلیم شیراز.

يك قسمت آن تا اقلیم سوم غزنین در ۳۲۸ صفحه طبع تهران.

تمام کتاب طبع کتابفروشی ادبیه تهران ۱۳۴۰ ش بسیار ناقص

و مغلو ط.

(۱۳) انندرام مخلص

فرزند راجه هروی رام لاهوری شاعر و نویسنده هندو در فارسی

که ناظم صوبه لاهور و ملتان و ملقب به «رای رایان» بود، در سنه ۱۱۶۴ ق

۱۷۵۱ م در دهلی بمرد، وی دیوان شعر فارسی و چندین کتاب

دیگر دارد.

(الف) مرآة الاسطلاح (ف)

در سنه ۱۱۵۷ ق ۱۷۴۴ م ختم شده.

طبع: يك فصل خوشنویسان آنرا پروفیسور محمد شفیع در

اورینتل کالج میگزین اگست ۱۹۳۴ م طبع کرد.

خطی : موزه برتانيا (ريو ۹۹۷/۳) بانكی پور (۴/۸۱۰) .

(ب) پریخانه (ف)

مقدمه بیست بريك مرقع نمونه های خطاطی و نقاشی تحریر ۱۱۴۴ ق

۱۷۳۱ م .

خطی : بانكی پور (۸۸۲/۹) ایشیاتك سوسایتی بنگال (مجموعه

كرزن ۱۵۶) .

(۱۴) اوحدی (تقی الدین محمد)

پسر معین الدین محمد بن سعد الدین محمد حسینی اصفهانی متخلص

به «اوحدی» است که در محرم ۹۷۳ ق ۱۵۶۵ م در اصفهان بدنیا آمد

و در رجب ۱۰۱۵ ق نوامبر ۱۶۰۶ م به هندوستان رفت و در ذیقعد

۱۰۲۲ ق ۱۶۱۳ م در آگره آغاز بتألیف تذکرة عرفات نمود و دو سال

در سنه ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۵ م ختم کرد . وی تا سال ۱۰۳۶ ق که کتاب

کعبه عرفان را تألیف میکرد در آگره زنده بود و مؤلفات زیاد منظوم

و منشور دارد و حیاتش تا سال ۱۰۴۲ ق ۱۶۲۳ م ثابت است .

عرفات العاشقین و عرصات العارفين (ف)

تذکرة عمومی بزرگ و جامع شعرای زبان فارسی در ایران و

هند و ماوراءالنهر و افغانستان است مشتمل بر ۲۸ عرصه که هر عرصه

مخصوص يك حرفست از رودکی ابوالشعر تا شعرای معاصر اوحدی

در حدود ۳۳۰۰ تن ، که ذکر برخی از شاعران هنرمند و خطاط هم دارد

مانند صادقی بیگ کتابدار و نقاش (عرفات خطی ص ۳۹۸) .

برای نسخ خطی آن بنگرید : ستوری ۸۰۹/۱ تاریخ تذکرة های

فارسی ۱۲/۲ .

(۱۵) ایو اغلی حیدر

ابوالقاسم حیدر بیگ ایو اغلی iwAGHLi ایشیک آقاسی دربار

شاه عباس اول و شاه صفی بود ۱۰۴۶ ق ۱۶۳۶ م ، که درسنه ۱۰۷۵ ق

۱۶۶۵ م شاه عباس دوم اورا کشت .

مجمع الانشا (ف)

نسخة جامعه مر اسلات اولو الالباب . مجموعه مر اسلات و فرامین

است که بشاه صفی در نصف اول قرن ۱۱ ه تقدیم شده و در نصف دوم

همین قرن تکمیل گردیده و مشتمل است بر مکاتبات از عصر الپارسلان

سلجوقی (۴۶۵ ق ۱۰۷۲ م) تا دوره شاه عباس صفوی (حدود ۱۰۷۷ ق

۱۶۶۶ م) و نقل برخی فرامین شاهان هرات و مکاتباتی که بنام خطاطان

و نقاشان صدور یافته هم دارد مشتمل بر ۲ جزء و يك خاتمه .

خطی : موزه برتانيا (ريو ۳۸۹/۱) و مجلس تهران ۱۰/۱۳۷۳ ش

۳۴۵۵/۲۷۲ .

بنگرید : فهرست براون ۶۶ ، اورینتل کالج میگزین لاهور مئی

۱۹۲۷ م .

(۱۶) باباشاه اصفهانی

متخلص به «حالی» خطاط بسیار ماهر نستعلیق نویس و شاعر قرن

۱۶ م است . و بسا کتابها و قطعات و مرقعات خطی بامضای او در کتابخانه

های دنیا موجود است . وی در هرات بشاگردی میرعلی هروی ، استاد

نستعلیق شد و به بغداد رفت . در سنه ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م در انجا

وفات یافت .

آداب المشق (ف)

رساله کوچکبست در بیان قواعد مشق خط نستعلیق به نثر فارسی .

طبع : با عکس نسخه خطی نستعلیق عالی خود باباشاه و مقدمه مولوی محمد شفیع لاهوری.

ضمیمه اورینتل کالج میگزین شماره ۱۰۱ مئی ۱۹۵۰ م لاهور.

(۱۷) بابر (ظهرالدین محمد)

پادشاه اول و مؤسس سلسله مغولیه هند در دهلی ، پسر عمر- شیخ بن سلطان ابوسعید بن سلطان محمد بن میرانشاه بن تیمور کورگان، که ولادتش ۶ محرم سنه ۸۸۸ ق (۱۴ فبروری ۱۴۸۳ م) در فرغانه است و روز سه شنبه ۵ رمضان ۸۹۹ ق (۱۰ جون ۱۴۹۴ م) بسن ۱۲ سالگی بر تخت شاهی اندجان نشست و در ربیع الآخر ۹۱۰ ق ۱۵۰۴ م از راه هندو کش بکابل آمد و در مدت ۲۰ سال ۵ بار بر هند حمله برد ، تا در حمله پنجم ۱۵ رجب ۹۳۲ ق ۲۵ اپریل ۱۵۲۶ م در جنگ پانی پت، سلطان ابراهیم لودی را کشت و دهلی را گرفت ، و پس از ۳۸ سال حکمرانی در ماوراءالنهر و کابل و هند ، روز ۶ جمادی الاولی ۹۳۷ ق ۲۶ دسمبر ۱۵۳۰ م بعمر ۴۸ سالگی در آگره وفات یافت و در کابل در سنه ۱۵۴۰ م مدفون گردید .

بابر نامه یا واقعات بابری (ف)

مشمول بر احوال و مشاهدات و افکار بابر از سن ۱۲ سالگی و جلوس او در فرغانه تا وقایع ۹۳۶ ق ۱۵۲۹ م که لیاقت و نظر دقیق او را در امور جهاننداری و جنگی و آتوبیوگرافی نویسی و تصویر اوضاع اجتماعی و جغرافیسی و ادبی و هنری روشن میسازد و گاهی نظرهای انتقادی هم دارد که در شناسائی احوال علماء و شاعران و هنرمندان عصر مرجع خوبیست .

این کتابرا بابر بترکی چغتائی (اوزبکی) نوشت و عبدالرحیم خان خانان در سنه ۹۹۸ ق ۱۵۹۰ م بامر اکبر بفارسی ترجمه کرد ، ولی متأسفانه هم نسخ ترکی و هم فارسی آن ناقص است و وقایع ۲۰ ساله مختلف آن نیست .

طبع :

چاپ سنگی مغلوط ترجمه خان خانان در بمبئی ۱۳۰۸ ق ۱۸۹۰ م بکوشش میرزا محمد شیرازی ۲۴۶ ص .

تنها قسمت مربوط به هنرمندان ، طبع محمد شفیع در اورینتل کالج میگزین ج ۱۰ شماره ۳ .
لاهور ۱۹۳۴ .

ترجمه انگلیسی : ج ، لیدین و ایرسکن (با تکمله و تعلیق) .

طبع اول لندن ۱۸۲۶ م .

طبع دوم لندن ۱۸۴۴ م .

طبع سوم آکسفورد ۱۹۲۱ م .

ترجمه انگلیسی : خانم بیوریج (با تکمله و تحشیه) .

طبع لندن ۱۹۱۲ - ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱ م .

طبع دهلی ۱۹۷۰ م .

ترجمه آلمانی از متن انگلیسی ایرسکن بوسیله کیسر طبع لپزیگ ۱۸۲۸ م .
ترجمه فرانسوی از ترکی قازان بوسیله پاویتدی کورلیتی طبع پاریس ۱۸۷۱ م .

ترجمه های متعدد فارسی و روسی و اردو هم دارد .

(۱۸) بخاری (درویش محمد بن دوست محمد)

از علمای بخارا در قرن ۱۶ م .

فوائد الخطوط (ف)

رساله در قواعد و رسم الخط و انواع خطوط به نثر و نظم، که در سنه ۹۹۵ ق ۱۵۸۶ م در بخارا تألیف شد.
مخطوطه: مجموعه شخصی مهدی بیانی، تهران.

(۱۹) بختاورخان

یکی از رجال مهم عصر اورنگ‌زيب در هند و داروغه خواصان دربار او بود. وفاتش در احمدنگر بتاريخ ۱۵ ربیع الاول ۱۰۹۶ ق ۱۹ فبروری، ۱۶۸۵ م است.

(الف) مرآة العالم (ف)

در سنه ۱۰۷۸ ق ۱۶۶۷ م تألیف شده که مؤلف اصلی آن محمد بقاین غلام محمد سهارنپوری (۱۰۳۷ - ۱۰۹۴ ق ۱۶۲۷ - ۱۶۸۳ م) است و نمود اول افزایش آن مخصوص احوال خطاطان است، و این فصل را محمد شفیع در اورینتل کالج میگزین لاهور بابت اگست ۱۹۳۲ ج ۱۰ شماره ۴ از ص ۳۳ تا ۶۵ چاپ کرده است.
برای نسخ خطی آن بنگرید: ستوری ۱/۱۳۲.

(ب) بیاض سواد اعظم (ف)

مشمول بر نمونه‌های خطوط و قطعات خوش‌نویسان مشهور، که نام سواد اعظم تاریخ فراهمی آنست (= ۱۰۸۲ ق ۱۶۷۱ م) و محمد امین خطاط مشهدی يك قطعه تاریخ را بخط خوش‌نویس دران نوشته و اوراق آن مجدول مطالاست.
(صحیفه خوشنویسان ۱۵۳)

(۳۰) بدایونی (عبدالقادر بن ملوک‌شاه بن حامد)

تولدش ۱۷ ربیع‌الثانی ۴۹۷ ق ۲۱ اگست ۱۵۴۰ م در قصبه.

توده جیپور (هند) است که در سنه ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۵ م از جهان رفته و دارای تألیفات زیاده است مانند کتاب احادیث (نام تاریخی ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م) نامه خرد افزا (= ۹۸۹ ق ۱۵۸۱ م) رزم نامه ترجمه مهاهارته در ۹۹۰ ق ۱۵۸۲ م و ترجمه کتاب راماین در ۹۹۲ ق ۱۵۸۴ م و تاریخ الفی و نجات‌الرشید (۹۹۹ ق ۱۵۹۰ م) و ترجمه تاریخ کشمیر در ۹۹۹ ق و ترجمه معجم البلدان در ۹۹۹ ق و انتخاب جامع‌رشدی در سنه ۱۰۰۲ ق ۱۵۹۱ م و بحر الاسمار در ۱۰۰۳ ق ۱۵۹۵ م.

منتخب‌التواریخ (ف)

یا تاریخ بدایونی در بیان تاریخ هند از فتح سبکتگین ۳۶۷ ق ۹۹۷ م تا ۱۰۰۴ ق ۱۵۹۵ م. که شرح حال مختصر برخی از دانشمندان و شعرا و هنرمندان هم دارد.

طبع متن فارسی:

- ۱ - باهتمام احمد علی و ناسولیس در کلکته ۱۸۶۴ - ۱۸۶۹ م.
  - ۲ - چاپ سنگی لکهنو ۱۸۶۸ م.
- برای نسخ خطی و ترجمه‌ها و اختصارات آن بنگرید: ستوری ۴۳۹.

(۳۱) بقائی (محمد عارف)

از مردم فرغانه است که در سنه ۹۹۵ ق ۱۵۸۵ م از فرغانه عزم

رفتن هند کرد و به آندجان رسید و در سنه ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م بسادداشتهای خود را درباره شرح حال و اشعار شاعران زبان فارسی ماوراءالنهر و خراسان فراهم آورد و آنرا بنام ابوالفتح سلطان اسفندیار بن سلطان خسرو بن سلطان یار محمد بن سلطان جانی بیگ که از حدود ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م در سمرقند حکمرانی داشت اهداء نمود، ولی چون در سال مذکور بهند رفت، کتاب خود را در آنجا بنام اکبر پادشاه هند تکمیل کرد.

مجمع الفضلاء (ف)

این تذکره در حدود ۲۵۰ شرح حال و نمونه اشعار شاعران فارسی زبان دارد و بقائمی در هند بعد از سفرهای دکن و گجرات در دهلی آنرا بدربار اکبر اهداء کرده، و وفاتش هم در هند در عصر جهانگیر است. مجمع الفضلاء يك مقدمه و سه فرقه و خاتمه دارد، که در فرقه اول از رودکی تا جامی و در فرقه دوم از جامی تا مولانا مشفق، و در فرقه سوم از شعراء معاصر خود بحث میکنند و در خاتمه متشعران ناموزون را ثبت کرده، و چون برخی از شاعران، خطاط و هنرمند هم بوده اند، ازین کتاب در تاریخ هنر هم سود توان برد.

مخطوطه: کتابخانه پوهنتون کابل.

بنگريد: طبقات شاه جهانی ورق ۳۰۴ بسدایونی ۱۹۶/۳
بیوگرافی قدیم بلیند ۱۶۶ ريو ۱۰۸۶/۳ تاریخ تذکره های فارسی
۱۰۴/۲

(۲۳) بلخی (محمد بن احمد ولی)

پدرش از باشندگان فرغانه (کاسان) و از خاندان سید جلال الدین-

کاسانی (قرن ۱۶ م) است که محمود بدربار حکمران بلخ نذر محمدخان (۱۶۴۲ - ۱۶۴۵ م) محشور و کتابدار بود، وی از سنه ۱۰۳۴ ق تا ۱۰۴۰ ق (۱۶۲۵ - ۱۶۳۰ م) تمام هندوستان را سیاحت کرد.

بحرالاسرار فی مناقب الاخیار (ف)

شبهه دائره المعارف کتابی بود در ۷ جلد مشتمل بر تاریخ، جغرافیا، احوال اجتماعی و طبیعی از معادن و نباتات و انساب اقوام و رسوم مردم آسیای میانه از ماوراءالنهر و افغانستان و هندوستان. که برخی نسخه های خطی آن در کتابخانه های شوروی و افغانستان موجود است و در ضمن شرح وقایع تاریخی، اشاراتی به احوال هنر و هنرمندان هم دارد.

مخطوطات: انديا آفس ۵۷۵، انستیتوت شرق شناسی اکادیمی علوم ازبکستان ۱۳۸۵، ۲۳۷۲، ۷۴۱۸، ۱۳۷۵.

(بنگريد: آریانا کابل ج ۲۸ ش ۶ ماه جدی ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰ م و

ستوری ۳۷۵)

(۲۳) بیانی (دکتور مهدی)

از محققان هنر شناسان معاصر ایران، استاد دانشگاه تهران و رئیس کتابخانه سلطنتی ایران. تولدش در همدان ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸ م. وفاتش ۱۷ بهمن ۱۳۴۶ ش ۱۹۶۷ م.

(الف) احوال و آثار خوشنویسان (ف)

مشتمل بر احوال و آثار نستعلیق نویسندگان ممالک آسیای از هند تا ترکیه ۱۵۲۶ نفر بترتیب ردیف الفبائی، که نام و احوال مختصر هر خطاط دارد، و هم اگر اثری از او معلوم باشد با نام موزیم و کتابخانه

آن نشان داده شده است، که يك مأخذ ما در يك قسمت معلومات آخر این کتابست به اشاره (خ).

طبع جلد اول از دانشگاه تهران ۱۳۴۵ ش ۱۹۶۶ م (ص ۱ تا ۳۰۴ حرف الف تا ش).

« جلد دوم » « » « ۱۳۴۶ ش ۱۹۶۷ م (ص ۳۰۵ تا ۵۹۲ حرف ش تا کاف).

« جلد سوم » « » « ۱۳۴۸ ش ۱۹۶۹ م (ص ۵۳۹ تا ۱۰۰۸ حرف گ تا ی).

(ب) تکوین و پیدایش خطوط در ایران (ف)

رسالة تاريخی در مجموعه ايران شهر جلد ۲ طبع یونسکو در تهران ۱۳۴۳ ش ۱۹۶۴ م.

(۲۴) پرویز ناتل خانلری (دکتور)

استاد دانشگاه تهران و رئیس بنیاد فرهنگ ایران و مؤسس مجله سخن از دانشمندان محقق نامور معاصر ایران و صاحب تألیفات متعدد تحقیقی.

شاهکارهای هنر ایران (ف)

اقتباس و نگارشی است از کتاب شاهکارهای هنر ایران تألیف آرثر ایهام پوپ: Masterpieces of Persian art. Nowyork 1945 که مکانب هنری سلاجقه و تیموریان و غیره را با تاریخ نقاشی و مصوری شرح میدهد و دارای ۱۵۷ لوحه مصورشهکارهای هنریست. ۲۰۸ صفحه طبع تهران ۱۳۳۷ ش ۱۹۵۸ م.

(۲۵) تقی الدین محمد بن علی حسینی کاشانی (متخلص به ذکری)

از رجال دانشمند ایران در عصر صفویانست که در اواسط قرن

۱۶ در ایران حیات داشت و در حدود ۱۰۲۲ ق ۱۶۱۳ م از جهان رفت. خلاصه الاشعار:

تألیف بین سالهای ۹۷۵-۱۰۱۶ ق (۱۵۶۷-۱۶۰۷ م) مشتمل بر چهار رکن و يك خاتمه و شامل احوال ۶۵۱ نفر شاعر قدیم و معاصرش که احوال برخی از هنرمندان و خطاطان شاعر هم دارد و مفصلترین تذکره شعرای فارسیست که تا کنون طبع نشده و نسخه‌های خطی آن در برخی کتابخانه‌ها موجود است، ر نسخه کاملتر آن در سنه ۱۰۱۶ ق ۱۶۰۷ م تکمیل شده است.

بنگرید: ستوری ۸۰۳/۱ و تاریخ تذکره‌های فارسی ۵۴۱/۱.

(۲۶) جامی (مولانا عبدالرحمن هر وی)

تولد: در جام ۲۳ شعبان ۸۱۷ ق ۷ نوامبر ۱۴۱۴ م.

وفات: در هرات ۱۸ محرم ۸۹۸ ق ۹ نوامبر ۱۴۹۲ م.

ار شعرای معروف و علماء نامی عصر سلطان حسین بایقرا در هراتست که دیوان اشعار و هفت اورنگ او بصددها جلد در مکتب هنری هرات کتابت و تذهیب و تصویر شده و مهمترین مظهر هنر کتابسازی بوده است، و اکنون صددها جلد کتب جامی در کتابخانه‌های دنیا موجودند که نمونه‌های برجسته هنر خطاطی و مصوری و نقاشی مکتب هرات و عصر تیموریان شمرده می‌شوند.

دیوان جامی (ف)

در لف اشعار جامی. مطالبی در باره هنر کتابسازی هم بدست می‌آید،

مانند خورش نوبس دارای سه قلم (ص ۷۹۷) و صفت يك نسخه زیبای

مزین (ص ۸۱۵).

طبع: دیوان کامل جامی به سعی هاشم رضی، تهران ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۲ م.

(۲۷) جنگ مرآئی بایسنغر میرزا

این شهزاده فرزند گرامی شاهرخ بهادر و جوان خوشنویس و کتابدوست فضل پروری بود، که یکی از بانیان مکتب هنری هرات و بوجود آورنده «شاهنامه بایسنگری» و دیگر نقایس هنریست که در کتابخانه او چهل تن خطاطان و نقاشان هنرمند فراهم بودند (مطلع سعدین ۶۵۵/۲).

این شهزاده هنرور و کتابدوست در سنه ۸۳۷ ق ۱۴۵۸ م در هرات از جهان رفت و رحلت او موجب تأثر هنرمندان دربار او گردید، و هر یکی ازین هنروران که شاعر و ادیب هم بوده اند، در مرثیه شاهزاده جوان مرگ اشعاری سرودند که مجموعه این مرآئی ملال آور را یکی از خوشنویسان کتابخانه او مولا اظهر تبریزی شاگرد کمال الدین جعفر بایسنگری با خط خوش خود نوشت و این جنگ در کتابخانه حاج محمد نخجوانی تبریز موجود است، که خود یکی از منابع تاریخ کتابسازی هنر هرات شمرده می شود و دارای اصطلاحات خاص هنر خط و کتابسازی است که درینجا برای نمونه چند بیت انتخاب می شود:

شهربارا! تا برفتی از سر اهل هنر

شد کتاب صبرما ابتر، ورق زیروزبر

(بقیه قصیده و چند بیت دیگر در فصل سوم: هنر کتابسازی و

خط در ادبیات خوانده شود).

(۲۸) جو نپوری (ممتاز حسین)

از هنرمندان قرن ۱۸ م هند، شاگرد علی یاور جو نپوری که در خطوط مختلف ماهر بود.

تعلیم خط و املا (اردو)

مشمول بر قواعد خط و ذکر برخی از خطاطان، طبع هند (؟)

(۲۹) جهانگیر (نورالدین بن اکبر پادشاه)

پادشاه چهارم سلسله تیموریان بآبروی هند که تولدش در فتح پور سیکری ۱۷ رجب ۹۷۷ ق ۳۱ اگست ۱۵۶۹ م و جلوسش بر تخت شاهی هند ۲۰ جمادی الثانیه ۱۰۱۴ ق ۲۰ اکتوبر ۱۶۰۵ م، و وفاتش در لاهور ۲۸ صفر ۱۰۳۷ ق ۷ نومبر ۱۶۲۷ م است، که شرح حال خود را خودش نوشته و دو حصه اول آن بقلم خود اوست و حصه سوم آن که بسیار مبالغه آمیز است شاید بقلم شخصی دیگر باشد.

تذکره جهانگیری (جهانگیرنامه) (ف)

آتوبیوگرافی بسیار مفید و به نثر فارسی روان و شیرین است که ضمناً مطالبی درباره تاریخ هنر و کتابسازی دارد.

طبع علمی گر (متن فارسی) ۱۸۶۴ م.

طبع لکهنو ۱۹۱۴ م.

ترجمه انگلیسی:

از میجر دی، پرایس طبع لندن ۱۸۲۹ و کلکته ۱۹۰۴ م.

از نمونه های اطلاعات مفید این کتاب درباره تاریخ هنر، شرح

پیدایش «مرفع امیر تیمور» است که عیناً درینجا آورده می شود:

«از نقایس و نوادر روزگار که خان عالم^۱ آورده، و الحق از تأییدات طالع او بوده که چنین تحفه‌بی بدست افتاده، مجلس جنگ- صاحبقران (امیر تیمور کورگان) است با توغتمش خان (پادشاه دشت قبچاق) و شبیه آنحضرت و اولاد امجاد و امراء عظام را که در آن جنگ، بسعادت همراهی اختصاص داشتند کشیده و نزدیک بهر صورتی نوشته که شبیه کیست؟ و این مجلس مشتمل است بر دو دست و چهل صورت، و مصور نام خود را خلیل میرزا شاهرخی نوشته، کارش بغایت پخته و عالیست و بقلم استاد بهر اد مناسب و مشابیه تمام دارد، اگر نام مصور نوشته نبودی، گمان میشد که کار بهزاد باشد، و چون بحسب تاریخ او پیشترست، اغلب ظن آنکه بهزاد از شاگردان اوست و بروش او متفق گشته.

این گرامی تحفه از کتابخانه علیین مکانی شاه اسمعیل ماضی و با از حضرت شاه طهماسب، بسرکار برادرم شاه عباس انتقال یافته و صدوقی^۲ نام کتابدار ایشان دزدیده، بدست شخصی فروخته، قضا را در صفاهان این مجلس بدست خان عالم می‌افتد و بشاه نیز خبر میرسد

۱- میرزا برخوردار ملقب به خان عالم از بزرگترین رجال دربار جهانگیر بود که در سال ۱۴ سلطنت جهانگیر بدربار صفویه ایران بهفارت رفت (۲۸ ق ۱۶۱۹ م) چون از آنجا راپس بهند رسید، جهانگیر فرامین متعدد بهانتقال او ارسال داشت و باری هم عطر جهانگیری با فرمان شاهی فرستاد و بران نوشت:

به سوبت فرستاده‌ام بوی خوبش که آرم ترا زودتر سوی خوبش

(ترك جهانگیری ۲۸۷)

۲- ترك: ردیف ص هجین فصل شماره (۶۲).

که او چنین تحفه‌بی بدست آورده و بهمرسانید، ببهانه تماشا ازو طلب میفرمایند. خان عالم هر چند خواست که بلطائف الحیل بگذراند. چون مکرر بمبالغه اظهار فرمودند، ناگزیر بخدمت ایشان فرستاده. شاه بمجرد دیدن شناخته‌اند، روزی نزد خود نگاهداشته‌اند. غایب چون توجه خاطر ما را بامثال این نقایس میدانند که در چه مرتبه است؟ از خواستن نیز در کلی و جزوی بحمدالله که مضایقه نیست، حقیقت را به خانعالم ظاهر ساخته، باز بمشارالیه لطف نمودند. (ترك جهانگیری ص ۲۸۸).

در باره نسخ خطی ترك جهانگیری رك: ستوری ۱/۵۵۸.

(۳۰) حاجت‌قلی مراغی:

از خطاطان نیمه دوم قرق ۱۱ ق (۱۷ م) ایران که خودش حکاک ماهر و پسر استاد مالک دلاک بود.

سلسله‌الصفویه (ف)

درین سلسله برخی از شاهان و شاهزادگان هنرمند و هنرپرور صفویه معرفی شده‌اند. مخطوطه کتابخانه ملی تهران بقلم حاجت‌قلی حکاک در بلده اهر، رجب ۱۰۹۹ ق ۱۶۸۶ م. (خوشنویسان ۱/۱۰ و ۱۳۳).

(۳۱) حافظ ابرو و عبداللّه (شهاب‌الدین) بن لطف‌الله خوافی هر وی:

تولدش در هرات و از رجال معروف عصر شاهرخ است که در سنه ۸۱۷ ق ۱۴۱۵ م بامر شاهرخ کتابی برجغرافیه نوشت. وفاتش در زنجان ۳ شوال ۸۳۳ ق ۲۵ جون ۱۴۳۰ م است. از مهمترین آثار اوست:

مجمع التواریخ (ف)

از آدم تا احوال ۸۳۰ ق ۱۴۲۷ م که بنام بایسنغر میرزا نوشته و مشتمل بر چهار ارباع است، که ربع چهارم آن بنام زبده التواریخ شهرت دارد. و مشتمل بر احوال تیمور و شاهرخ تا ۸۳۰ ق است، و در ضمن شرح احوال سیاسی و جنگی، برخی مطالب در کتابسازی و احوال هنرمندان عصر هم دارد. مانند سفرنامه چین بقلم غیاث الدین نقاش و غیره.

برای نسخ خطی بنگرید: ستوری ۸۸/۱.

(۳۴) حافظ (حسین تبریزی کربلائی)

از دانشمندان عصر صفویست که در قرن دهم هجری (۱۶ م) در تبریز زندگی داشت و از شاگردان علاءالدین علی بیگ تبریزی است که هم مؤلف و هم شاعر و مورخ بود و تخلص «خادم» داشت. وفاتش ۹۹۷ ق ۱۵۸۸ م در دمشق واقع شد. وی خطوط سه را خوش می نوشت.

روضات الجنان و جنان الجنان (ف)

مشتمل است بر متون مکاتیب بعضی از علما و مشایخ و مشاهیر و بیان عمارات و معابد و مجملی از احوال خلفا و سلاطین و امرا و شعرا و وزرا و خوشنویسان و ارباب هنر که تألیف آن از ۹۵۰ ق ۱۵۲۳ م تا ۹۷۵ ق ۱۵۶۸ م ادامه داشت و یک مقدمه و ۸ روضه دارد. طبع جزو اول آن از روی مخطوطات کتابخانه رضوی مشهد و کتابخانه اسعد افندی استانبول در ۶۹۲ + ۴۰ صفحه با فهرس در تهران ۱۳۴۲ ش. بسعی و مقدمه جعفر سلطان القرائی با نمونه خطوط مؤلف.

(۳۳) حائری: از نویسندگان معاصر ایران.

مجموعه حائری (ف)

مجموعه مکاتیب و فرامین مملو که حائری در تهرانست که مکاتیب

برخی از هنرمندان هم دارد. مثلاً يك مکتوب سلطان علی مشهدی (متوفا ۹۲۶ ق ۱۵۱۹ م) که بنام یکی از شهزادگان تیموری در هرات نوشته شده و دران نامهای چند تن از بزرگان هنرمندان معاصر و حتی زنان خوب روی بزم آرا ذکر گردیده است، و این مکتوب در شماره ۱۰-۱۱ سال سوم مجله موسیقی تهران طبع شده است. (خوشنویسان ۱/۲۲۷)

(۳۴) میرزا حمید اصفهانی:

از فضایی قرن ۱۹ م ساکن استانبول و مؤلف:

خط و خطاطان (ف)

تذکره ترکیست که در مطبعه ابوالضیاء قسطنطنیه بسال ۱۳۰۵ ق ۱۸۸۷ م در ۲۷۵+ ص بطبع سربی رسیده است و شرح احوال و آثار خطاطان قدیم و معاصرش دارد، و قسمت نستعلیق نویسان این کتاب اکثر متعلق به مکتب هرات و یا شعب آنست، که ذکر ۳۰۵ تن خوشنویس خراسان و ایران و عثمانی دران آمده است. وی واضع نستعلیق را میرعلی هروی و تکمیل کننده آنرا پسرش عبدالله شکرین قلم واضع زاده دانسته که شاگردانش حکیم جعفر هروی و مولانا اظهر هروی باشند. (تاریخ تذکره ها ۵۹۹/۲).

(۳۵) حمیمی (عبدالحی)

نویسنده این کتاب، ملیت افغان، متولد در قندهار (افغانستان)

۱۹۱۰ م. ساکن کابل. مؤلف ۸۰ جلد کتاب پشتو، فارسی، اردو،

عربی و انگلیسی که از انجمله ۶۸ جلد آن طبع و نشر گردیده، و از

تالیفات او آنچه بتاریخ خط و کتاب تعلق دارد:

الف: تاریخ خط و نوشته‌های کهن در افغانستان (ف)

مشمتمل بر پیدایش خط از آغاز تاریخ تا کنون، با تصاویر و بیان خط در دوره قبل از اسلام و خط و کتاب در دوره اسلامی و افزایش جنبه هنری و تزئینی خط و دوره عروج خطوط در عصر تیموریان و مکتب هرات. ۳۱۲+۱۶۳ عکس. طبع انجمن تاریخ کابل ۱۹۷۱ م.

ب: پیدایش و انکشاف شیوه‌های خوشنویسی عصر تیموریان و مظاهر هنری آن برابنیه و کتب (انگلیسی).

در مجله افغانستان جلد ۲۲ شماره ۳/۴ کابل ۱۹۷۰ م طبع شده.

ج: تأثیرات فرهنگی هرات بر آسیا (انگلیسی):

در مجله افغانستان جلد ۲۱ شماره ۱ کابل ۱۹۶۸ م طبع شده.

د: تاریخچه مختصر مخطوطات افغانستان (انگلیسی)

طبع کابل ۱۹۶۷ م.

ه: هنر هرات (ف)

تاریخچه مکتب هرات و مخطوطات هنری این مکتب و متفرعات

آن، مشتمل بر سه فصل:

فصل اول: سوابق کتاب‌نویسی و کتاب‌آرایی - سوابق تزئین و نقاشی - کتاب‌آرایی و نقاشی در عصر اسلامی - تیمور و تیموریان - مصوری در مکتب هرات - بهزاد و مکتب او - دنباله مکتب هرات - افزایش جنبه هنری و تزئینی خط - دوره عروج خطوط.

فصل دوم: منابع ادبی تاریخ هنر مکتب هرات و متعلقات آن.

فصل سوم: هنر کتابسازی و خط در ادبیات فارسی.

فصل چهارم: آثار باقیه مکتب هنر هرات و متفرعات آن.

فصل پنجم: چند مجموعه هنری.

فصل دوم این کتاب برای طبع در (مجموعه مصور هنر کتابسازی

آسیای میانه قرن ۱۴-۱۶ م) که از طرف یونسکو نشر میگردد، با انگلیسی

تلخیص شده است.

(۳۶) حسن بیک روملو:

تولدش در قم ۹۳۸ ق ۱۵۳۱ م و از رجال دربار شاه طهماسب

صفوی بود، که تا سال ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م در جمیع سفرها همراه اردوی-

شاهی بود و با شاعران و هنرمندان عصر آشنایی داشت.

احسن التواریخ:

تاریخ عمومی ۱۲ جلدیست که بترتیب کرونولوجی سال بسال

نوشته شده و جلد یازدهم آن مشتمل است بر وقایع ۸۰۷ تا ۹۸۵ ق

۱۴۰۵ - ۱۵۷۷ م که سال تکمیل کتابست و بنام شاه اسماعیل ثانی

صفوی تألیف شده، و ازین جلد جزو اول آن از ۸۰۷ تا ۹۰۰ ق ۱۴۰۵-

۱۴۹۳ م در تهران با اهتمام دکتر عبدالحسین نوائی در ۹۳۴ ص طبع شده

۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰ م.

جزو دوم آن مشتمل بر احوال ۹۰۰ تا ۹۸۵ ق با اهتمام چارلس نارمن

سیدن در بروده هند در ۱۹۳۱ م طبع شده و دران معلومات بسیار

مفیدی درباره احوال خطاطان و مصوران داده شده است.

از روی این طبع يك طبع دوم آفسیت نیز در تهران در سنه

۱۳۲۷ ش ۱۹۶۷ م بوسیله کتابفروشی شمس انتشار یافته است .

(۳۷) حسن خان شاملو :

متخلص به «آفتاب» پسر حسین خان شاملوست که بعد از مرگ پدر در سنه ۱۰۲۷ ق ۱۶۱۸ م بجایش حکمران هرات و بیگلربیگی خراسان گردید ، وی مرد اداره چپ و صاحب سیف و قلم و منشی و شاعر وهم نستعلیق نویس زبردستی بود، ودر آخر ۱۰۵۰ ق ۱۶۴۱ م در هرات مرد و نعش او را در مشهد دفن کردند ، و نمونه خط جلی نستعلیق بسیار خوب او بر مزار خواجه عبدالله انصاری در گازرگاه هرات نصب است .

منشآت حسن خان شاملو (ف)

مخطوطه موزه برتانیا (شماره ۷۸۰۲ ADD) از ورق ۶۴ تا ۱۱۰ مشتمل بر ۳۰ مکتوب و شش نثر و نظم فارسی بخط میرعماد و محمد هاشم قاینی و رشیدا که هر دو شاگرد میرعمادند (اواخر قرن ۱۷ م)^۱ . این منشآت در سنه ۱۶۴۹ م تکمیل شده و مطالبی درباره روابط سیاسی هرات با ایران و هند دارد که متعلق بزمان پیش از تکمیل این کتابست، اما آنچه بتاریخ هنر تعلق دارد اینست :

۱- دیباجه دیوان غزل خان عظیم الشان حسین خان شاملو پدر مؤلف (ورق ۶۶ الف) .

۲- دیباجه مرقع دوست علی سلطان (ورق ۶۶ تا ۶۷ الف) .

1- Riew, Catalogue of Persian Mss in the British

۳- دیباجه اشعار منتخب از دیوان ملا جامی در ستایش حضرت علی ، که بقلم خوش حسن خان نوشته شده بود (ورق ۹۷ الف تا ۹۸ الف) .

متن فارسی منشآت حسن خان شاملو ، باهتمام و مقدمه دکتر ریاض الاسلام در کراچی در سنه ۱۹۷۱ م طبع عکسی شده از ورق ۶۴ تا ۱۱۰ الف به نستعلیق بسیار خوب نیم جلی از روی مخطوطه سابق الذکر موزیم برتانیا که بر حاشیه ورق ۳۸ ب آن نوشته شده : «تا اینجا لاشک خط میرعماد است .» بر حاشیه ورق ۷ ب خط محمد هاشم دیده میشود. اوراق این نسخه گل کاری تزئینی رنگین دارد ، و در چندین کتابخانه مشاهیر هند و ایران داخل گردیده و نشانیهای «داخل شد و وقف و ملاحظه شد» دارد ، از سنه ۱۱۴۰ و ۱۱۴۱ ق .

بر ورق آخر آن نوشته اند : «برار باب دانش معلوم باشد که درین رساله سه خط مرقوم آمده: خط شریف میرعماد که الیوم سر آمد جمیع خطوط میباشد . باقی خط آقا هاشم شاگرد میر و ثالث خط رشیدا هم شاگرد اوست . . . سنه ۱۱۲۰ (مهر) این کتاب از خط میرعماد و میرزا هاشم و رشیدا از مال خالص عالیشان خواجه متین میباشد (مهر) تحریراً شهر رجب المرجب .

(۳۸) حسن بن لطف الله (رازی طهرانی)

خواجه لطف الله پدر او در سنه ۹۲۸ ق ۱۵۶۰ م از طرف شاه طهماسب وزارت خراسان یافت و چون بمرد پسرش حسن در سنه ۹۸۱ ق ۱۵۷۳ م جانشین او گردید و تا سنه ۱۰۴۰ ق ۱۶۳۰ م بر همین خدمت بود .

میخانه (ف)

تذکره شعراست مشتمل بر یک فاتحه در بیان شعرای عرب و چهارمقاله در بیان پادشاهان و عرفا و وزرا و شعرا از رودکی تا یوسف جامی و یک خاتمه دارد که در آن شعراء و نویسندگان معاصر خود را بیان داشته. این تذکره را بخواهش مربی خود حسن بیگ شاملو بیگلر بیگی خراسان در سنه ۱۰۴۰ ق ۱۶۳۰ م تألیف کرده و دوست او امیر محمد حسین تفرشی دیباجی بر آن افزوده است که ذکر برخی از خطاطان - شاعر هم دارد .

(برای نسخه خطی آن رک : ذیل فهرست ربو ۶۷ ب ۱۰۷ تاریخ

تذکره ها ۳۲۳/۲ ستوری ۸۱۴/۱) .

(۳۹) خواندمیر (غیاث الدین حسینی هروی)

پسر همام الدین محمد و از خاندان خواجه برهان الدین محمد وزیر سلطان محمود میرزا پسر سلطان ابوسعید کورگان و مادرش دختر میرخواند مؤلف روضة الصفاست، که در سنه ۸۸۰ ق ۱۴۷۵ م در شهر هرات بدنیا آمد و همدران شهر پرورش دید، و مرد عالم و مورخ و نویسنده و شاعر در باره هرات گردید و در سال ۹۰۴ ق ۱۴۹۸ م به محضر امیر علی شیر رسید و در کتابخانه خاص او راه یافت و مدتها وزیر بدیع الزمان میرزا بود، و بعد از وفات سلطان حسین بایقرا چون در محرم ۹۱۳ ق ۱۵۰۷ م شیبانی خان هرات را گرفت، وی تا ۹۲۳ ق ۱۵۱۷ م در هرات و غرjestان بود و بعد از آن در خلال سالهای ۹۲۷ ق ۱۵۲۰ م تا شوال ۹۳۳ ق ۱۵۲۸ م در هرات زندگانی داشت و در همین سال بقندهار رفت، و در دهم جمادی الاخری ۹۳۴ ق ۱۵۲۷ م از آنجا بهند حرکت کرد، و روز.

فصل دوم

۴ محرم ۹۳۵ ق ۱۵۲۸ م به آگره رسید و بعد از آن عمر خود را در حمایت بابر و پسرش همایون در هند گذرانید و در سنه ۹۴۲ ق ۱۵۳۵ م در شهر ماندو وفات یافت و در جوار شیخ نظام الدین و امیر خسرو در دهلی دفن شد .

از آثار او که در تاریخ هنر و خوش نویسی منابع خوبند :

الف : حبیب السیر فی اخبار افراد البشر (ف)

تاریخ عمومی مشهور است مشتمل بر یک افتتاح و یک اختتام و سه مجلد که در سنه ۹۲۷ ق ۱۵۲۰ م بتألیف آن آغاز و در ماه ربیع الاول ۹۳۰ ق ۱۵۲۴ م در هرات بنام خواجه کریم الدین حبیب الله ساوجی وزیر خاتمه و تسمیه یافته است .

خواندمیر در پایان کار هر حکمران، تراجم صدور و مشایخ و علماء و هنرمندان و شعرای زمان او را هم آورده است .

چاپهای این کتاب :

۱- طبع تهران در ۴ مجلد با مقدمه جلال الدین همائی و فهارس ۱۳۳۳ ش .

۲- چاپ سنگی تهران ۱۲۷۱ ق ۱۸۵۵ م .

۳- چاپ سنگی بهی ۱۲۷۱ - ۱۲۷۳ ق ۱۸۵۵ - ۱۸۵۷ م .

۴- قسمت رجال حبیب السیر را دکتر عبدالحسین نوائی از جمله مغول تا مرگ شاه اسماعیل اول بصورت کتابی با مقدمه و فهارس در ۳۰۳ صفحه در ۱۳۲۴ ش ۱۹۴۵ م در تهران چاپ کرده است .

(در باره نسخ خطی بنگرید : ستوری ۱۰۴/۱ تاریخ تذکره ها ۵۸۸/۲ مجله آریانا شماره ۷ - ۸ سال ۱۳۴۵ ش مقدمه انگلیسی هدایت حسین برقانون همایونی چاپ کاکنه ۱۳۱۹ ش مقدمه جلال همائی بو

حبیب‌السیر چاپ تهران ۱۳۳۳ ش).

ب: خلاصه‌الخبار فی بیان احوال‌الاخیار (ف)

از همین مورخ، تاریخ عمومیت تألیف ۹۰۵ ق ۱۵۰۰ م در يك مقدمه و ده مقاله و خاتمه، در احوال رجال مشهور که بنام امیرعلی شیرنوائی وزیر دانشمند هرات تألیف شده و خاتمه آن مشتمل است بر احوال دارالسلطنه هرات و ابنیه و باغها و تراجم مختصر ۹۸ تن از مشاهیر علمی و ادبی و هنری سلطنت حسین بایقرا و خوش‌نویسان و نقاشان و دیگر هنرمندان کتابخانه سلطانی.

طبع: قسمت اخیر خلاصه‌الخبار در کابل دوبار به تصحیح و تحشیه سرورگویا ۱۳۲۲ ش و ۱۳۴۵ ش در ۱۳۸ ص.
(برای نسخ خطی و ترجمه‌های آن بنگرید: ستوری ۱۰۲/۱).

ج: نامه نامی (ف)

از همین مورخ که دران برخی از فرامین دربار تیموریان و نامه‌های رجال آن عصر را فراهم آورده است و از انجمله است نشان کلانتری کتابخانه هرات با اسم کمال‌الدین بهزاد که سلطان حسین میرزا بایقرا بتاریخ ۲۷ جمادی‌الاولی سنه ۸۸۹ ق ۱۴۸۴ م صادر کرده است.
نسخه خطی: کتابخانه ملی پاریس.

(۴۰) - . . . . .

خرابات:

تذکره بیست از شعرای فارسی قرن ۹ ق = ۱۵ م تاریخ اول قرن ۱۱ ق = ۱۷ م بترتیب حروف تهجی که در اصل دو مجلد بوده و اکنون جلد اول خطی آن در کتابخانه ملک تهران بشماره ۳۸۴۱ در ۱۶۴ ورق

بخط مؤلف نامعلوم که نستعلیق تحریری صاف و پخته است بر کاغذ ختائی موجود است (۱۵/۸ × ۳۵/۶ سانتی).

این کتاب از سنه ۱۰۱۰ ق ۱۶۰۱ م تا ۱۰۲۵ ق ۱۶۱۶ م در دست-تألیف بوده و جلد اول آن از ردیف الف تا زینی مشهدیست و جلد دوم آن از سین تا (ی) ریده نشده است.

جلد اول مشتمل بر احوال و اشعار ۱۰۵ شاعر و منتخبات اشعار ۱۷۳ شاعر است ولی مؤلف این کتاب معلوم نیست و شخصی بود که در طفلی در هرات و در سنه ۹۹۰ ق ۱۵۸۲ م در مشهد بود، و در سنه ۹۹۵ ق ۱۵۸۶ م در اوقات هجوم اوزبک‌ازهرات بقزوین رفت و در سنه ۱۰۱۵ ق ۱۶۰۶ در قاین بود، و در سنه ۱۰۱۸ ق ۱۶۰۹ م بهندوستان رفت و در سال ۱۰۱۹ ق ۱۶۱۰ م در برهانپور بود و بعد از آن در سال ۱۰۲۵ ق ۱۶۱۶ م واپس به تفرش ایران آمد.

در تذکره او ذکر برخی از شاعران آمده که خطاط و خوشنویس هم بوده‌اند، مانند خواجه عبدالله مروارید، حافظ باباجان کاتب، باباشاه کاتب اصفهانی، مولانا شاه حالی خوش‌نویس و غیره.
(تاریخ تذکره‌های فارسی ۴۶۷/۱).

(۴۱) دانش پژوه (محمد تقی):

یکی از محققان کتاب‌شناس معاصر ایران در دانشگاه تهران.

گنجور و بر نامه او (ف)

يك سلسله مقالات تحقیقی است بر تاریخ کتابخانه‌ها و کتابها و هنر کتاب‌سازی و هنرمندان در دنیای اسلامی.
طبع: مجله هنر و مردم، تهران ۱۹۷۲ م.

(۴۲) درویش محمد صحاف:

بن امیر شیخ محمد الرامکی الغزنوی از مردم رامک یکی از روستاهای اطراف غزنه است. وی در عصر تیموریان از غزنه سفر کرد و بملاقات شاه نعمت‌الله ولی بن میر عبدالله کرمانی (۷۳۰ - ۸۳۴ ق ۱۳۲۹ - ۱۴۳۰ م) و امیر سید قاسم انوار (متولد تبریز ۷۵۷ ق ۱۳۵۵ م و متوفا در خرگرد هرات ۸۳۷ ق ۱۴۳۳ م) و امیر طاهر نیشابوری و امیر نظام‌الدین احمد بن امیر خصال‌الدین مدرس مدرسه سلطانی هرات و امیر سید جلال‌الدین قاننی و اعظ هرات و مولانا نظام‌الدین محمد خاموش و خواجه ابو نصر حافظ‌الدین پارسا (مدفون بلخ ۸۶۵ ق ۱۴۶۰ م) و خواجه ناصر‌الدین عبید الله (متوفا در سمرقند ۸۹۶ ق ۱۴۹۰ م) و شاهان تیموری مانند شاهرخ (۸۰۷ - ۸۵۰ ق ۱۴۰۴ - ۱۴۴۶ م) و ابراهیم سلطان بن شاهرخ (حدود ۸۳۸ ق ۱۴۳۴ م) و الغ بیگ بن ابوسعید حکمران کابل و غزنه (۸۶۱ - ۹۰۷ ق ۱۴۵۶ - ۱۵۰۱ م) و پدرش سلطان ابوسعید بن میرانشاه (۸۶۱ - ۸۷۳ ق ۱۴۵۶ - ۱۴۶۸ م) رسید.

وی شبی حضرت علی را بخواب دید و باشارت آنحضرت به آموختن شغل صحافی پرداخت و آنقدر شهرت یافت که بوسیله این هنر بمحضر مشاهیر عصر مانند رجال سابق الذکر رسید و کتب تاریخ و سیر را خواند.

انساب محمودی (ف)

این کتاب مشتمل بر پنج قسم است، چون درویش محمد صحاف بخاندان خادمان مرقد سلطان محمود و شهر غزنه رابطه داشت، این کتابرا بنام سلطان الغ بیگ غاری بن سلطان ابوسعید اهدا داشت.

وی در مقدمه انساب محمودی گوید: که علاء‌الدین جهانسوز چون بر غزنی مسلط شد، اکثر عمارات سلطان را خراب کرده و کتب خانه اکابر عظام را تاراج و غارت کرد و بعضی را به آتش بسوخت. چنانکه از کتب تواریخ و انساب در ولایت غزنین چیزی نماند، بنابراین من این انساب را از کتب تواریخ فراهم آوردم.

یک نسخه خطی مغلوط این کتاب در ۵۵ صفحه بخط نستعلیق غلام‌حیدر ولد میرزا نجیب‌الله خان در موزیم غزنه است که بتاریخ غره ربیع‌الاول ۱۲۹۱ ق ۱۸۳۷ م در وقت حاکم غزنی خدا نظر خان وردگی نوشته شده است (آریانا شماره ۲۹۵ سنبله ۱۳۵۰ ش).

(۴۳) دمشقی (مصطفی حسینی)

از خطاطان نیمه اول قرن ۲۰ عرب.

رسالة الیقین فی معرفة بعض انواع الخطوط والخطاطین (ع)

تألیف و طبع ۱۹۱۳ م در بیان انواع خطوط و شرح احوال

برخی از خوشنویسان.

(۴۴) دوغلات (میرزا محمد حیدر کورگانی)

فرزند محمد حسین کورگانی والی کاشغر که در سنه ۹۰۵ ق ۱۵۰۰ م در تاشکند بدنیا آمد و در سنه ۹۱۵ ق ۱۵۰۹ م پیش خاله زاده اش بابر بکابل رفت و در سنه ۹۱۸ ق ۱۵۱۲ م به سلطان سعیدخان حکمران کاشغر پیوست و سعید او را بعد از ۹۲۰ ق ۱۵۱۳ م به لشکر کشی بدخشان و تبت فرستاد.

چون در سنه ۹۳۹ ق ۱۵۳۳ م عبدالرشید خان بجای سعیدخان

نشست ، محمدحیدر بلاهورگریخت و در سال ۹۴۶ ق ۱۵۳۹ م بحضور
همایون در آگره رسید ، و در سنه ۹۴۸ ق ۱۵۴۱ م کشمیر را گرفت
و در انجا حکمران بود ، تا که در سنه ۹۵۸ ق ۱۵۵۱ م در بغاوتی
کشته شد .

تاریخ رشیدی (ف)

تألیف ۹۵۳ ق ۱۵۴۶ م که دفتر دوم آن در سنه ۹۴۸ ق ۱۵۴۱ م
تألیف شده و شرح حال علما و شعرا و صورتگران و مذهبان دارد .

طبع : همین دفتر باهتمام پروفیسور محمد شفیع در اورینتال کالج
میگزین لاهور ج ۱۰ ۳۱۰ مئی ۱۹۳۴ م .

ترجمه انگلیسی این فصل از ت ، دلبو آرنولد در مجله
تحقیقات شرقی لندن ج ۵ ش ۴ (۱۹۳۰ م) ص ۶۷۱ - ۶۷۴ .
متن فارسی : طبع سی ، سلیمان در مجله آسیا ، ج ۹ چاپ سنت
پترسبرگ ۱۸۸۸ م .

ترجمه انگلیسی تمام کتاب : ن ، الیاس ، ای ، دینس راس .
لندن ۱۸۹۵ م .

تمام متن فارسی : باهتمام سید حسام‌الدین راشدی در کراچی
(زیر طبع) .

(۴۵) دوست محمد گواشانی هروی :

فرزند سلیمان و از مردم قریه گواشان جنوب غرب هراتست که
در شاعری «گامی» تخلص میکرد و خطاط و صحاف و نقاش و مصور
و مذهب و قطاع زبردستی بود ، که به کتابداری شاه طهماسب اول
رسید و بحضور بهرام میرزا صفوی راه یافت و اقلام نستعلیق و نسخ و

ثلث و رقاع و شکسته را در کمال استادی مینوشت و امضاهاى او بر کتب
مخطوطش دوست محمد بن سلیمان هروی و دوست محمد قاطع یا
مذهب و محرر موجود است .

وی در هرات در ثلث اول قرن دهم هجری (اوائل قرن ۱۶ م)
بدنیا آمده و شاگرد مولانا قاسم شادیشاه است که در اوقات تألیف
تحفه سامی (۹۵۷ ق ۱۵۵۰ م) جوان خوش صحبتی بود ، و وفاتش بعد
از (۹۷۲ ق ۱۵۶۴ م) واقع شده باشد . زیرا نسخه مجلس العشاق
(کتابخانه مدرسه سپهسالار تهران) را به نستعلیق عالی در ربیع الثانی همین
سال نوشته است (رك : ۱۶۹ ایران) .

دیباچه دوست محمد کتابدار بر مرقع بهرام میرزا (ف)

در سال ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م شهزاده بهرام میرزا (متوفا ۹۵۶ ق ۱۵۴۹ م)
بن شاه اسماعیل اول صفوی بدوست محمد امر کرد که مرقعی را از
آثار اساتید ماضی و حال ترتیب و تزئین نماید که در آن نمونه‌های هنری
استادان خط و تصویر و تذهیب فراهم باشد .

نسخه خطی این مرقع اکنون در کتابخانه اوقاف توپقاوسرای
استانبول بشماره ۲۱۵۴ بقطع رحلی دارای ۱۴۸ ورق دو صفحه‌ی موجود
است که هر صفحه چند قطعه خطوط خوش و تصاویر عالی و حواشی
زرافشان و بهترین تذهیب‌ها دارد و مجموع مجالس تصویر آن
(۶۱) است .

دوست محمد برین مرقع نفیس هنری در سنه ۹۵۳ ق ۱۵۴۶ م
دیباچه‌ی بقلم نستعلیق نیم‌جلی بسیار خوش نوشت که جامع احوال
خطاطان و مصوران و صحافان و مذهبان است و کتاب کوچکی است

که در تاریخ هنرهای کتابسازی بهترین مأخذ شمرده می‌شود، و این وقتیست که مدرسه هنری هرات از دربار تیموریان بدربار صفویان انتقال کرده است.

طبع :

- ۱ - دیباجه دوست محمد بنام حالات هنروران، طبع لاهور ۱۹۳۶ م با مقدمه انگلیسی دکتر عبدالله چغتائی.
- ۲ - از روی اصل مرقع، طبع دکتر مهدی بیانی در احوال و آثار هنروران ج ۱ ص ۱۹۲-۲۰۳. چاپ تهران ۱۳۴۵ ش ۱۹۶۶ م.
- ۳ - ذکر برخی از خوشنویسان و هنرمندان: تعلیقات فکری سلجوقی هروی بردیباجه دوست محمد کتابدار هروی، طبع انجمن تاریخ افغانستان، کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰ م ۱۳۶ + ۳۲ جمله ۱۷۰ ص.

(۴۶) دولت‌شاه (امیر) بن علاءالدوله بختی شاه سمرقندی :

متخلص به علائی و از دانشمندان عصر سلطان حسین بایقراست و در سنه ۸۹۶ ق ۱۴۹۱ م هنگامیکه امیر علی شیر مجالس النفایس را مینوشت خبر وفاتش رسیده بود، از آثار اوست :

تذکره الشعرا (ف)

در سنه ۸۹۳ ق ۱۴۸۷ م تألیف و بنام امیر علی شیر اهدا شده مشتمل بر یک مقدمه در ذکر شعرای عرب و هفت طبقه و خاتمه در ذکر هفت نفر شعرای معاصر که در هر طبقه ذکر ۲۰ تن شاعر فاضل مسطور است و یادی از شعرای خطاط و هنرمند هم دارد.

(برای نسخ خطی و ترجمه‌ها بنگرید: ستوری ۱/۷۸۵)

چاپها :

- بمبئی ۱۳۰۵ ق ۱۸۸۷ م سنگی ۲۳۲ ص.
- بمبئی ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰ م سنگی ۲۲۱ ص.
- لندن و لیدن ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۱ م سربی ۵۴۰ ص + ۱۹ مقدمه فارسی + ۱۶ انگلیسی از ایدور براؤن.
- آله آباد ۱۹۲۱ م سنگی.
- لاهور ۱۹۲۲ م سنگی ۳۶۲ ص.
- تهران ۱۳۳۷ ش ۱۹۵۸ م سربی ۳۵ + ۶۵۰ ص.
- « ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م » ۳۵ + ۴۳۱ ص.
- ترجمه آلمانی وان همرطبع وین ۱۸۱۸ م J. Von Hammer.
- Vienna 1818.

ترجمه ترکی فهیم سلیمان افندی در سنه ۱۲۳۳ ق ۱۸۱۷ م. بنام سفینه الشعر ا طبع استانبول ۱۲۵۹ ق ۱۸۴۳ م.

ترجمه انگلیسی طبقه ۱ تا ۳ از وجه P. B. Vachha طبع بمبئی ۱۹۰۹ م.

(۴۷) راقم (سید شریف سمرقندی) :

اخوند ملا شرف‌الدین اعلم بن نورالدین اندجانی که در جوانی بسمرقند آمد و در اواسط قرن ۱۷ زندگانی داشت.

تاریخ راقم (ف)

تاریخچه بیست حاوی وقایع از سال ولادت تیمور ۷۳۶ ق ۱۳۳۵ م تا سنه ۱۰۵۵ ق ۱۶۴۶ م که در سنه ۱۱۱۳ ق ۱۷۰۲ م تألیف شده مشتمل بر وقایع مشهور تاریخی و ویات مشاهیر خراسان و ماوراءالنهر است

که در آن جمله ذکر برخی از خطاطان و هنرمندان هم دارد. این کتاب بنام تاریخ کثیره در حاشیه تحفة الاحباب رحمت الله واضح بخاری بسال ۱۳۳۲ ق ۱۹۱۳ م در تاشکند چاپ شد.

(برای نسخ خطی بنگرید: یادداشت‌های قزوینی ۱۵/۲ فهرست کتابخانه دانشکده ادبیات تهران ص ۶۵ مقالات الشعراء ۸۲ و ستوری ۱/۳۷۷).

(۴۸) رضوی (کیوان):

یکی از نویسندگان معاصر ایران.

تاریخچه هنر و نقاشی ایران در دوره اسلامی (ف).

یک سلسله مقالات در مجله بررسی‌های تاریخی طبع تهران. سال

سوم شماره‌های ۲ - ۳ - ۵ سنه ۱۳۲۷ ش.

(۴۹) رضاعلی شاه قادری هندی:

از مؤلفان هند در عصر انگلیسی است که کتابی ازو باقیست:

مفتاح الخطوط (اردو)

تکمله تذکره حبیب افندیست (رک: بدین نام) که در هند طبع

شده است (۴) و یک ترجمه آن نیز نشر شده که کلمان هوارت کرده است.

(۵۰) فراهی:

نام این مؤلف ناشناس فراهی معلوم نیست، وی نواده مولانا

عبدالله فراهی بود، که در عصر اکبری در هند مدتی میزیست.

ریحان نستعلیق (ف)

در سنه ۹۸۹ ق ۱۵۸۱ م در هند تألیف شده که نام «ریحان نستعلیق»

تاریخ تألیف آن بحروف جمل است.

این رساله مشتمل بر شرح ۱۲ خط است و برای هر خط يك فصل، که در آن ذکر برخی از خطاطان و از انجمله احوال مولانا علاءالدین محمد هروی خطاط ماهر هم آمده و از نسخهٔ خمسۀ امیر خسرو که او نوشته و محمد معصوم قندهاری ثم بگری در حین حکومت جونپور خریداری شده است (برای آثار علاءالدین هروی بنگرید فهرست آخر کتاب).

طبع: سنگی پونه بمبئی ۱۹۴۱ م بسعی محمد عبدالله چغتائی در ۲۸ ص خط نستعلیق با مقدمه اردو و انگلیسی. (تاریخ تذکره‌ها ۶۲۹/۲).

(۵۱) زکی محمد حسن مصری (دکتور):

مورخ معاصر از هنرشناسان قرن حاضر، از آثار اوست:

الف: التصوير فی الاسلام عند الفرس (ع):

تألیف دکتور موصوف بعربی، طبع مصور قاهره ۱۹۳۵ م با

۸۶ شکل.

ترجمه فارسی ابوالقاسم بن محمد زمان تفرشی، طبع مصور

تهران بنام «تاریخ نقاشی در ایران» ۱۹۵۹ م ۱۰۹ ص.

ب: الفنون الايرانية فی العصر الاسلامی (ع)

طبع قاهره ۱۹۴۰ م ۳۶۱ ص با ۱۶ تصویر.

این هردو کتاب عربی در شرح احوال و آثار هنرمندان و نقاشان

خراسان و عصر تیموریان مفیدند.

(۵۴) سام میرزا (ابوالنصر) بن شاه اسماعیل اول صفوی:

از شاهزادگان فاضل دودمان صفویست که تولدش در مراغه ۲۱ شعبان ۹۲۳ ق ۱۹ سپتمبر ۱۵۱۷ م بوده و مدتها حکمران خراسان در هرات بود .

در سنه ۹۷۴ ق ۱۵۶۷ م در قلعه قهقهه در منزلی که سام میرزا و اولادش موقوف بودند ، زلزله عظیمی روی نمود و آن منزل بر سر ایشان فرود آمد و مجموع هلاک شدند ، و این تاریخ وفات او را زین العابدین علی عبدی بیگ نویدی شیرازی بن عبدالمؤمن متوفا ۹۸۸ ق ۱۵۷۹ م صاحب تکملة الاخبار نوشته است (تاریخ تذکره های فارسی ۱۵۷/۱) .

تحفه سامی (ف)

مشمول بربك مقدمه وهفت صحیفه تألیف حدود ۹۵۷ ق ۱۵۵۰ م در شرح احوال رجال مشهور مانند علما و سادات و شاهان و وزیران و ارباب قلم و فصحاء و عوام و غیره که گاهی از هنرمندان نقاش و کتابسازان و خطاطان هم صحبتی دارد شامل تراجم ۶۳۳ نفر .

(برای نسخ خطی آن بنگرید : ستوری ۷۹۹/۱) .

طبع مولوی اقبال حسین در پتنه (هند) ۱۳۱۳ ش ۱۹۳۲ م در ۱۹۳ ص با مقدمه فارسی و انگلیسی و فهرست .

طبع وحید دستگردی در مطبعة ارمغان تهران ۱۳۱۴ ش ۱۹۳۶ م با فهرست در ۱۹۱ ص .

طبع قسمت راجع به هنروران : بسعی محمد شفیع در اورینتل کالج میگزین لاهور ج ۱۰ شماره ۲ فروری ۱۹۳۴ م . ص ۷۳ - ۱۲۸ .

(۵۳) سجان رای (منشی بهنداری)

عالم هندی در فارسی و عربی و سنسکریت و یکی از منشیان عصر خویش در هند است که خطاط ماهر هم بود ، وی خلاصة التواریخ را در سنه ۱۱۰۷ ق ۱۶۹۶ م تألیف کرد ، و تألیف دیگرش خلاصة الانشاء تألیف ۱۱۰۲ ق ۱۶۹۰ م است و هم :

خلاصة المکاتیب (ف)

برای پسر خود در سنه ۱۱۱۰ ق ۱۶۹۸ م تألیف کرده که نسخه خطی بی تاریخ آن در اندیا آفس موجود است (ایتهی ۲۱۰۹) .
طبع :

پروفیسور محمد شفیع فصل تعریف خط آنرا در شماره اگست ۱۹۳۴ م اورینتل کالج میگزین طبع کرد . ج ۱۰ شماره ۴ ص ۶۶ - ۶۷ .

(۵۴) سحر بدایونی (دیپمی پرشاد):

خطاط و مؤلف و شاعر متخلص به سحر فرزند چنی لال اخگرست که بتاريخ ۱۴ دسمبر ۱۸۴۰ م در بدایون هند بدنی آمد و دپتی انسپکتر مکاتب بود از جمله تألیفات اوست :

ارژنگ چین (اردو) در فن خطاطی و پیدایش هنر خطاطی بانمو نه- های خطوط موجه آسیای میانه و ایران و هند .
طبع لکهنو (؟) .

(۵۵) سعید فتاح عباده:

از مؤلفان اوائل قرن ۲۰ عرب .

انتشار الخط العربی (ع) کتابیست مفید بر تعمیم و انتشار خط عربی در شرق و تاریخ آن. طبع قاهره ۱۹۱۵ م.
(۵۶) سلطان علی مشهدی:

فرزند محمد یکی از باشندگان مشهد است که باغلب احتمال در سنه ۸۴۱ ق ۱۴۳۷ م تولد یافته و در همین شهر درس خواند و خوش-خطی آموخت و درین هنر آنقدر ترقی کرد که به خطاطی دربار سلطان حسین بایقرا رسید و القاب نظام الدین قبله الکتاب و زبده الکتاب و سلطان الخطاطین یافت و در ایام سلطنت بایقرا (۸۷۳ - ۹۱۱ ق ۱۴۶۸ - ۱۵۰۵ م) در کتابخانه خاصه سلطنتی هرات بعنوان «کاتب السلطانی» بنویشتن کتب و قطعات زیاد پرداخت و آثار منظوم و منثور جامی را در هرات کتابت کرد و سلطان هرات و دربار او را بنظر احترام دیدندی. ولی چون شیبانی خان اوزبک هرات را فتح کرد، وی از هرات در مشهد عزلت گزید و بتاريخ ۱۰ ربیع الاول ۹۲۶ ق ۱۵۱۹ م بسن ۸۵ سالگی از جهان رفت و در پای مرقد حضرت امام رضا مدفون است.

(برای آثار باقیه مخطوط او بنگرید: احوال و آثار خوش-

نویسان ۲۲۱/۱ بیعد و هم این کتاب از روی فهرست).

رساله منظوم در علم خط نستعلیق (ف) سلطان علی مشهدی يك رساله مثنوی منظومی در ۲۷۰ بیت در محرم ۹۲۰ ق ۱۵۱۳ م سروده که بنامهای صراط السطوری یا صراط الخطوط و قواعد خطوط نیز نامیده شده و مطالب

مهمی درباره تاریخ خط و تعلیم و اصول و لوازم و قواعد آن دارد و باین ابیات آغاز میگردد:

ای قلم نیز کن زبان بیان   بهر حمد خدای هر دو جهان
آن خدایی که آفریده قلم   زان قلم حرف صنع کرده رقم
بعد از حمد و نعت و نسبت خط بحضرت شاه ولایت گوید:

در جوانی بدی بخط میلم   عشق خط راندی از مژه سلیم
بر سر کوی کم قدم زدمی   تا توانستی قلم زدمی . . .
از قضا میر مفلسی روزی   پیشم آمد بسان دلسوزی
قلم و کاغذ و دو اتم جست   بیست و نه حرف را ز حرف نخست
بنوشت و روان بدستم داد   شدم از التفات او دلشاد
زانکه ابدال بود و صاحب حال   گشته حالش مبدل الاحوال
زین سبب عشق خط زیاده شدم   دل گرفتار مرد ساده شدم . . .

درین مثنوی بیان حسن خط، بیان قلم، بیان مرکب ساختن، تعریف کاغذ و رنگ کردن، باب آهار ساختن و کاغذ آهار کردن، صفت مهره زدن، تعریف قلم تراش، باب قلم تراشیدن، بیان قط زدن قلم، بیان تجربه قلم به نقطه، بیان واضع خط نستعلیق خواجه میر علی، بیان ترکیب و قواعد خط و نقل خط، و ذکر تعلیم خط و قواعد آن، بیان کشش-های خط، بیان تعلیمات مفردات، بیان خوش نویس شدن، بیان انزوا که لازمه خوشنویسی است نظم شده است و در آخر آن گوید:

بود هشتاد و چار عمر عزیز   گشته زایل تمام عقل و تمیز . . .
سال تاریخ نظم این نامه   نهصد و بیست زد رقم خامه
بود ماه نخست اول سال   که با آخر رسید قبل و مقال

نسخه‌های خطی :

کتابخانه ملی پاریس، بودلیان انگلستان، انجمن آسیائی کلکته. بخت میرعماد در کتابخانه مهندس عباس مزدا (تهران) بخط خود سلطان-علی مشهدی در کتابخانه عمومی لنین گراد، که از روی آن يك نسخه هکسی با مقدمه روسی خانم گالیناکستی نوا در لنین گراد بسال ۱۹۵۷ م چاپ شده است. این نسخه مخطوطه خود مؤلف که بسیار مزین است از طرف شاه عباس صفوی بر آستانه شیخ صفی الدین اردبیل وقف بود، ولی در سنه ۱۸۲۷ م با نسخ دیگر آن کتابخانه به کتابخانه عمومی لنین گراد نقل شده است. و هم ترجمه انگلیسی آنرا پروفیسور مینورسکی از روی نسخه خطی گلستان هنر بسال ۱۹۵۹ م در واشنگتن نشر داد (احوال و آثار خوشنویسان ۱/۲۴۱) طبع متن کامل فارسی منظوم این رساله در نسخه مطبوع گلستان هنر (ص ۶۴ - ۷۸) صورت گرفت، که این کتاب در سنه ۱۳۵۲ ش در تهران از طرف بنیاد فرهنگ ایران چاپ شد.

(۵۷) سنگلاخ (میرزا محمدعلی خبوشانی خراسانی)

وی دانشمند جهانگرد نستعلیق نویس و هنرشناسی بود که مدتها برای دیدن آثار هنری سیاحت میکرد و مدتی در ترکستان و افغانستان و ترکیه و مصر میگشت و در قندهار چندین قطعه خطوط میرسیدعلی جواهر رقم و مذهب و کتابدار شاه جهان را دید، و در سنه ۱۲۹۲ ق ۱۸۷۷ م در تبریز مرد.

تذکره الخطاطین مسمی به امتحان الفضلا (ق)

در دو مجلد و یک دیباچه که در آن احوال قدمای خطاطان نستعلیق و

نسخ و خوشنویسان دولت عثمانی و رساله منظوم سلطان علی مشهدی و مداد الخطوط میرعلی هروی هم آمده است.

طبع: ۱- مجلد اول در سنه ۱۲۹۱ ق ۱۸۷۲ م در ۴۶۵ صفحه و مجلد ثانی در ۱۲۹۵ ق ۱۸۷۷ م بخط نسخ خوش میرزا محمد علی و نقاشی میرزا عبدالعلی مذهب اصفهانی در مطبعه کربلائی اسدآقا واقع تبریز بطبع سنگی رسیده که نهایت نفیس است، ولی زبان آن در نهایت پیچیدگی و ساختگی است که فهم آن دشوار باشد.

۲- طبع سنگی استانبول ۱۲۷۶ م باهتمام نجف علی دانش ۱۷۶+۱۲۵+۱۳۱ ص. (تاریخ تذکره‌ها ۵۷۵/۲)

۳- دکتر مهدی بیانی در تهران بسال ۱۳۲۵ ش تذکره الخطاطین را تهذیب و تلخیص کرده و بزبان ساده نوشته است که شامل تراجم ۹۵ تن خطاطست از ابن مقله تا میرعبدالرحمن هروی (تاریخ مذکور- ۶۰۳/۲).

۴- اصول خطوط سته آنرا ایرج افشار در نشریه فرهنگ ایران زمین دفتر ۱- ۲ طبع کرده است.

(۵۸) سید احمد مشهدی:

از سادات حسینی مشهد و پدرش شمع ریز بود، وی مدتی در بخارا از میرعلی هروی مشق خط کرد، و در سنه ۹۶۹ ق ۱۵۶۱ م واپس بهرات آمد و در حدود ۹۸۲ ق ۱۵۷۶ م بخدمت شاه طهماسب پیوست. وفاتش در ۹۸۶ ق ۱۵۷۷ م است. کتابهای خطی زیاد و قطعات بامضای او در کتابخانه‌های دنیا موجود است و يك مرقع خاص

مخطوط او در کتابخانه یونیورسیتی استانبول است .

(برای آثار او بنگرید : این کتاب از روی فهرست آخر) .

مقدمه مرقع امیر غیب بیگ (ف)

غیب بیگ از امرای دربار شاه طهماسب است که این مرقع بهترین قطعات خوش نویسی و نقاشی و تذهیب آن عصر ، برای او بهمت سید احمد مشهدی ساخته شده و بسال ۹۷۱ ق ۱۵۶۳ مقدمه بی بران بخط خود نوشته است ، که در آن ذکر بسا خوشنویسان انواع خطوط آمده و تمام مرقع در سه سال تا ۹۷۳ ق ۱۵۶۵ میلادی تکمیل شده که منبع مفید تاریخ هنر خطاطی و نمونه های خطوط و نقاشی استادان بزرگ مکتب هرات است .

مخطوطه : خزینة اوقاف توبقا پوسرای استانبول شماره ۲۱۶۱

و ۲۱۵۶ .

(۵۹) شاغل عثمانی (مولوی احترام الدین احمد)

خطاط و مورخ و شاعر هند ، ساکن جیپور در حدود ۱۹۵۰ م از آثار

اوست :

صحیفه خوشنویسان (اردو)

مشمول بر تاریخ خط و احوال و آثار خوش نویسان قدیم تا عصر مؤلف
ها شرح سامان و لوازم و اصطلاحات و اصول خوش نویسی و نمونه های
وصلی اساتید خط با يك شجرة خوش نویسان .

طبع علی گڑ ۱۹۳۳ م ۲۶۶ ص + ۵۷ نمونه خطوط .

(۶۰) شاهی (سبزواری ، امیر) :

نامش امیر آق ملک متخلص به «شاهی» پسر ملک جمال الدین و
مولدش سبزواری بود ، که بایسنغر میرزا او را بهرات آورد و بعد از آن
بدربار ابوالقاسم بابر در استرآباد بود ، تا که در سنه ۸۵۷ ق ۱۴۵۲ م
بمرد و در سبزواری دفن شد .

وی شاعر و موسیقی دان و در انواع خطوط ماهر بود و دیوان
شعر او مشهور است و نسخه های خطی فراوان دارد که بخط اساتید
مکتب هرات در برخی از مخازن مخطوطات دنیا موجود اند . درین
دیوان اشعار ، مطالبی در تاریخ هنر عصر تیموریان بدست می آید . از
جمله مخطوطات دیوان شاهی : مجدول مذهب سرلوحه دارحاشیه الوان -
افشان بطلامصور بخط زین الدین در گنجینه شیخ صفی در اردبیل (ایران)
و سه مجلد دیگر همین دیوان بخط سلطان محمد خندان با جداول و تذهیب
و حواشی الوان افشان در همین خزینه .

(۶۱) صادق علی خان دهلوی :

از خطاطان هند در حدود ۱۹۰۰ م ، از آثار اوست :

قواعد الحروف (اردو) :

در باره اصول خطوط و ذکر برخی از اساتید خوش نویس .
طبع دهلی (تاریخ چاپ ندارد) .

(۶۲) صادقی بیگ افشار (کتابدار)

وی شاعر و نقاش و کتابدار و مؤلف عصر شاه عباس اول صفوی

و شاگرد مظفر علی خواهر زاده بهزاد است که در سنه ۹۴۰ ق ۱۵۳۳ م در تبریز زاد، و در سنه ۱۰۱۸ ق ۱۶۰۹ درگذشت که تاریخ وفاتش از مجموعه حروف این مصراع میرالهی همدانی بحساب جمل برمی آید:

« دگر عجب که دمد صبح صادق از شب ما » = ۱۰۱۸

این شخص هنرمند که بقول قاضی احمد قمی « در فن نقاشی و تصویر بیدیل^۱ بود، به درشتی و تند خوئی شهرت داشت و طوریکه اسکندر بیگ در عالم آرای عباسی گوید: « در جنگ استرآباد، جلادتهای بی عقلانه ازو بظهور رسید » وی غالباً همان کتابدار صفویه است که جهانگیر پادشاه هندوستان در ترك خود از سرقت او ذکری دارد، که يك مرقع مصور امیر تیمور کار امیر خلیل را از کتابخانه شاهی صفویه کشیده و برخان عالم میرزا برخوردار، یکی از رجال درجه اول و سفیر جهانگیر در ایران فروخته شده بود تا که آنرا به هندوستان آورد.^۲

در يك مجموعه نقاشی کتابخانه مدرسه شرقیه لنین گراد « شبیه تیمورخان ترکمان » موجود است و بران نوشته اند: در سنه ۱۰۰۲ ق ۱۵۹۳ م مرحوم صادقی بیگ افشار ساخته بود، بنده کمینه معین مصور در سنه ۱۰۵۹ ق ۱۶۴۸ م با تمام رسانید. و ازین هم مقام رفیع صادقی در هنر پدید می آید.

از آثار او دیوان فارسی و ترکی و منشآت و فتوحات شاه عباس

۱- گلستان هنر ۱۵۲.

۲- ترك جهانگیری طبع میرزا هادی در لکهنو ۱۳۲۷ ق صفحه ۲۸۷. قراریکه خود جهانگیر می نویسد: بتاریخ ۲۰ صفر ۱۰۱۸ ق میرزا برخوردار را به خطاب «خان عالم» سرافراز ساختم (ترك جهانگیر ۲۵).

و مثنوی سعد و سعید را ذکر کرده اند، و دو کتاب ذیل او چاپ شده است:

الف: مجمع الخواص (ف)

در سنه ۱۰۱۶ ق ۱۶۰۷ م بترکی چغتائی تألیف شده و مشتمل بر هشت مجمع و تراجم ۳۳۳ تن شعرای فارسی و ترکی زبان که از عهد شاه اسماعیل اول تا دوره شاه عباس اول در مدت يك قرن تا آغاز قرن ۱۶ م میزیستند و هم بعضی از آنها خطاط و هنرمند بوده اند، و صادقی برخی از اوضاع هنری عصر خود را روشن ساخته است.

طبع: متن ترکی و ترجمه فارسی آن از دکتر عبدالرسول خیامپور در تبریز ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ۳۲۷ ص.

(برای نسخ خطی آن بنگرید: تاریخ تذکره ها ۱۳۲/۲ مقدمه مجمع الخواص چاپی و ستوری ۱۳۳۵/۲).

ب: قانون الصور (ف)

صادقی این کتاب خود را در فن نقاشی و لوازم و اسباب آن در بحر هزج مسدس بنام قانون الصور منظوم ساخته که در تاریخ هنر نقاشی بسیار مفید است و چنین آغاز می شود:

سلاطین را در آغاز جوانی	بخدمت صرف کردم زندگانی
شمردم عمار آیین دگر را	فرو نگذاشتم رسم پدر را
ولی گساهی ز طبع نکته زایم	بگوش دل رسیدی این ندایم
که از قرب سلاطین دوری اولی	ازین بزم هوس مهجوری اولی
مکن این نکته را از من فراموش	که تاباشی بی کسب هنر کوش ...

صادقی اینچنین بفکر تحصیل هنر بهزادی می افتد و بشاگردی

مظفر علی تلمیذ و خواهرزاده بهزاد میرسد :

تمنای دلم این بود پیوست که گیرد همت بهزادیم دست
 بآیین هوس میشد ز هر سو دلم استاد بهزادی نسب جو
 شد آخر هادیم روشن ضمیری چراغ افروز رایم دستگیری . . .
 یکی از وارثان کلک بهزاد ز شاگردی او بهزاد دلشاد . . .

چو نام نامی آن پیر سرور

شدم بر کشور این فن مظفر

مثنوی قانون الصور عناوین ذیل دارد :

سبب نظم این رساله .

نصیحت فرزند .

صفت نقاشی و بستن قلم موی .

گرفتن قلم .

رنگ آمیزی .

صفت شستمان .

حل طلا و نقره .

تعریف صورتگری .

صفت جانورسازی .

بیان رنگ و روغن .

طریق رنگ جسمی .

آداب نقره پوش .

قاعده رنگ زنگار .

روش رنگهای سریشمی .

ساختن سفیداب و سرنج .

زنگار ساختن .

شنجرف پختن .

ساختن لعلی .

پختن روغن کمان .

طبع : قانون الصور در ذیل ص ۱۵۳ - ۱۶۴ فصل چهارم گلستان هنر
 طبع بنیاد فرهنگ ایران در تهران در سنه ۱۳۵۲ ش چاپ شده است .

(۶۳) صنیع الدوله (محمدحسن خان مراغی اعتماد السلطنه)

فرزند حاجی علیخان مقدم مراغی از رجال علمی دوره قاجاری

ایرانست که بتاريخ ۲۱ شعبان ۱۲۵۸ ق ۱۸۴۱ م در تهران متولد گردیده

و روز جمعه ۱۵ شوال ۱۳۱۳ ق ۱۸۹۵ م بسن ۵۳ سالگی در تهران

بمرض سکنه بمرد و در وادی السلام نجف مدفون است .

وی مدتها ریاست دارالطباعة دولتی و دارالترجمة ناصرالدین

شاه را با لقب «صنیع الدوله» داشته و هم از سنه ۱۳۰۰ ق ۱۸۸۲ م تا

آخر عمر وزیر انطباعات و عضو مجلس شورای دولتی بود . در سنه

۱۳۰۳ ق ۱۸۸۵ م عضو انجمن آسیائی پاریس ، و در سنه ۱۳۰۶ ق

۱۸۸۸ م عضو انجمن آسیائی لندن و در سنه ۱۳۰۴ ق ۱۸۸۶ م لقب

اعتمادالدوله یافت و مؤلف کتابهای متعدد و ناشر جرائد دولتی و

سفرنامه هاست که یکی ازانست :

مطلع الشمس . (ف)

در بیان جغرافیا و تاریخ بعضی از بلاد خراسان که بخش دوم

جلد سوم آن در ذکر شعراء و مشاهیر خطاطان مشهد است از ص ۲۲۳

تا ۲۵۰ .

طبع سنگی جلد اول ۱۳۰۱ ق ۱۸۸۳ م در تهران .

« « جلد دوم ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م

« « جلد سوم ۱۳۰۳ ق ۱۸۸۵ م

(تاریخ تذکره‌ها ۷۸۸/۲)

(۶۴) طیبی شافعی (محمد بن حسن)

خطاط و مورخ عربی قرن ۱۶ م .

جامع محاسن کتابه الكتاب و نزهة اولی البصائر والالباب (ع)

کتابیست مشتمل بر تاریخ و آداب کتابت تألیف ۹۰۸ ق ۱۵۰۲ م .

طبع : بیروت ۱۹۶۲ م .

(۶۵) عبدالاحد رابط :

فرزند محمد فایق از خطاطان و نویسندگان هند است در قرن

۱۸ م .

قواعد ابجد و قانون خوشنویسی (ف)

کتاب کوچکی است در قواعد خط و بیان برخی از خطاطان .

مخطوطه مجموعه سالار جنگ دکن شماره ۱۴۳۶ .

(۶۶) عبدالباقی نهاوندی (ملا ، خواجه)

متولد در جولک نهاوند در سنه ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م و نام پدرش

آقا بابا مدرکی (وزیر همدان متوفا ۱۰۰۰ ق ۱۵۹۱ م) است . چون

برادرش آقا خضرا وزیر کاشان در سنه ۱۰۱۶ ق ۱۶۰۷ م کشته شد،

وی از شغل وزارت همدان استعفا کرده و بکاشان آمد و از آنجا در سنه

۱۰۲۳ ق ۱۶۱۲ م بهند رفت و در دکن میزیست و با عبدالرحیم خان

خانان محشور بود، تا که در سنه ۱۰۲۲ ق ۱۶۳۲ م در هند بمرد (?) در حالیکه

در يك مخطوطه کلکته (ابوانوف ۱۴۰) یادداشت‌های او تا سنه ۱۰۴۶ ق

۱۶۳۷ م موجود است (ستوری ۵۵۳) .

مآثر رحیمی (ف)

در سنه ۱۰۲۵ ق ۱۶۱۶ م بنام عبدالرحیم خان خانان تألیف شده،

که قسم سوم خاتمه آن در بیان سپاهیان و مستعدان و هنرمندان اصنافست

و ذکر ۴۸ نفر دارد (ج ۳ ص ۱۵۷۷ - ۱۶۹۷) .

طبع : بسمی هدایت حسین در سه جلد بزرگ ۱۶۹۹ ص در

کلکته ۱۹۱۰ - ۱۹۳۱ م . (تاریخ تذکره‌ها ۷۴۶/۲) .

(۶۷) عبدالرزاق بن اسحاق سمرقندی :

در سنه ۸۱۶ ق ۱۴۱۳ م در هرات تولد یافته و در همین شهر

پرورش دید . عالم ، مورخ ، نثرنگار و منشی و شاعر و به دربار

محشور بود .

در سنه ۸۲۵ ق ۱۴۲۱ م از دربار شاهرخ به هند جنوبی فرستاده

شد و از آنجا در سنه ۸۴۸ ق ۱۴۴۴ م بهرات برگشت و در سال رحلت شاهرخ

۸۵۰ ق ۱۴۴۷ م بسفارت گیلان رفت و در عهد سلطان ابوسعید تیموری

روزیکشنبه سیوم جمادی الاولی ۸۶۷ ق ۱۴۶۲ م از طرف صاحب اعظم

خواجه قطب‌الدین طاؤس سمنانی بحضور امراء و وزراء و اهالی هرات،

منصب شیخی خانقاه همایون بدو سپرده شد، و در زمان شاهرخ متعهد

مناصب بزرگ، و در خدمت شاهزادگان تیموری بمنصب صدارت

رسید و اکثر وقایع عصر بعد از شاهرخ را به چشم دید و آنرا نوشت

و در ضمن حوادث، برخی اطلاعات مفید درباره هنر خط و نقاشی و هنرمندان هم دارد.

سمرقندی در هرات بتاریخ ۸۸۷ ق ۱۲۸۲ م مرد.

مطلع سعدین و مجمع بحرین (ف)

تاریخ مفصل است در دو جلد، که جلد اول آن از سنه ۷۰۴ تا ۸۷۵ ق (۱۳۰۴ - ۱۳۷۰ م) مشتمل وقایعست از ولادت سلطان ابوسعید بهادرخان تا روز پنجشنبه ۲۷ محرم ۸۷۵ ق که جمله ۱۷۱ سال بقید هر سال باشد و این وقایع را با از مؤلفات حافظ ابرو و با از مشاهدات خود نوشته است، که نسخه‌های خطی آن در اکثر کتابخانه‌ها و از-انجمله در کتابخانه خطی کابل و انجمن تاریخ کابل (تحریر بلخ در ۱۲۴۵ ق ۱۸۲۹ م ۷۸۰ ص) موجود است.

طبع:

جلد دوم جزو اول: وقایع ۸۰۷ تا ۸۳۳ ق ۱۴۰۴ - ۱۴۲۹ م
طبع مولوی محمد شفیع ۱۳۶۰ ق ۱۹۴۰ م در لاهور ۲۲
مقدمه + ۶۶۵ ص.

جلد دوم جزو دوم و سوم: وقایع ۸۳۳ تا ۸۷۵ ق ۱۴۲۹ - ۱۴۷۰ م
طبع محمد شفیع در لاهور ۱۹۴۹ م ۱۰ مقدمه + ۶۲۱ تا ۱۴۴۱ ص
با تعلیقات جمله ۱۵۵۸ ص.

(برای شرح نسخ خطی و ترجمه‌ها بنگرید: ستوری ۱/۲۹۳ ببعده).

(۶۸) عبدالعزیز (جوهر کلام)

نویسنده معاصر ایرانی.

کتابخانه‌های ایران پیش از اسلام تا این عصر (ف)

طبع تهران ۱۳۱۳ ش ۱۰۷ ص.

(۶۹) عبدالله صیرفی (خواجه)

ولد خواجه محمود صراف تبریزیست که در خدمت سید حیدر شاگرد یاقوت مستعصمی بدرجه استادی رسید و در خطوط سته مخصوصاً نسخ بی نظیر شد، شاگرد و خواهرزاده اش شیخ محمد بندگیر در عصر امیر تیمور در خطوط سته شهرت یافته، وفات صیرفی ۷۵۳ ق ۱۳۵۱ م است.

خطوط سته یا رساله خط (ف)

یکی از رسائل قدیمتر خطاطان اسلامی بر انواع خط و اصول خطوط سته است در یک مقدمه و دو باب و یک خاتمه که سند استادان عراق و خراسان بود و یعقوب سراج حسینی شیرازی در تحفة المجالس و فتح الله سبزواری در دیباجه اصول قواعد سته از آن استفاده کرده است. مخطوطه: در رضا لایبریری رامپور هند و دانشکده الهیات مشهد ۲۱۷ و کتابخانه مجلس تهران ۵: ۴۹۹.

(۷۰) عبدالله مروارید (خواجه شهاب الدین بیانی هروی)

فرزند شمس الدین محمد کسرمانی و متولد شهر هرات و مرد سیاست و علم و ادب و هنر است که خطاط و منشی دربار سلطان حسین بایقرا و هم مدتی بعد از استعفای امیر علی شیر «صدر» بود، و مثنوی مونس الاحباب ازوست. وفاتش در هرات سال ۹۲۲ ق ۱۵۱۵ م است.

شرفنامه یا منشآت مروارید (ف)

مجموعه منشآت و مکاتبات و فرامینی است که وی بنام شرفنامه فراهم آورده و در آن مقدمه‌یی موجود است که او برای «مرقع میر علی

شیر» نوشته (ص ۷۴ الف) وهم مطالبی در تاریخ خط و کتابسازی دارد.
 طبع: عکسی اصل نسخه فارسی بخط نستعلیق خوش با ترجمه
 المانی و تفسیر هانس روبرت رومر، در سلسله نشرات مستشرقین
 اکادمی ماینس (جلد سوم) ویسبادن ۱۹۵۱ م.

(۷۱) عبدالله بن عیسی بیک تبریزی (میرزا، افندی)

از دانشمندان اواخر عهد صفوی و معاصر محمدعلی حزین در
 حدود ۱۱۳۵ ق ۱۷۲۲ م است که در اصفهان کتابخانه‌یی داشته است.

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء (ف)

در احوال علمای اسلامی که در آن ذکر بسا کتابخانه‌ها و کتب
 هم آمده است.

مخطوطه: کتابخانه شیخ محمد باقر اصفهانی ۲ جلد و نسخه

ثقة الاسلام تبریزی.

(تاریخچه کتابخانه‌ها ۸۱ - ۸۲)

(۷۲) عبدالله (دکتور، چغتائی)

از هنرشناسان معاصر در لاهور.

اسلامی مصوری (اردو)

طبع لاهور ۱۹۳۶ م. ص ۶۲

(۷۳) عبدالمحمد (حاج میرزا، ایرانی)

مدیر مجله چهره نما در قاهره و زنده در حدود ۱۹۰۴ م - ۱۹۲۶ م.

مؤلف امان التواریخ و فؤاد التواریخ و غیره.

پیدایش خط و خطاطان (ف)

تذکره خوشنویسان و تاریخ خطوط اسلامی (مصور).
 طبع قاهره ۱۳۲۵ ق ۱۹۲۶ م ص ۲۶۴.

(۷۴) علاءالدوله بن میریحیی (حسینی قزوینی)

خانندان وی از سادات سنی مذهب قزوین بود که کاکایش
 میرعبداللطیف از قزوین بهند آمد و بدربار همایون رسید و خطاب
 «نادرالملک همایون شاهی» یافت و بسبب هنر مصوری مورد توجه دربار
 گردید و «تصویرات او را تعریفات» میفرموده‌اند.

خود علاءالدوله در سنه ۹۶۳ ق ۱۵۵۶ م بدربار اکبر پیوست
 و مرد فاضلی بود که در شعر «کافی» تخلص داشت، وفاتش را در سنه ۹۸۲ ق
 ۱۵۷۴ م نوشته‌اند.

نفایس المآثر (ف)

تذکره شعرای فارسی سلف و خلف است که در سنه ۹۷۳ ق
 ۱۵۶۶ م بتألیف آن در هند آغاز کرده (نام کتاب تاریخ آغاز آنست)
 و بموجب تاریخهائی که در مخطوطه علی‌گر مرقومه ۱۰۸۵ ق ۱۶۴۸ م
 نوشته در ۹۹۸ ق ۱۵۸۹ م ختم شده است، که دارای شرح حال دقیق
 و اشعار ۳۵۰ شاعر است و از انجمله ۶۱ تن هندی فارسی‌گوی‌اند.

مؤلف نفایس المآثر در ضمن ذکر شعراء، نکات بسیار مفیدی
 درباره تاریخ هنر و کتابنویسی هم دارد و خود وی مؤلف کتابیست در
 فن خطاطی بنام صحیفه الأرقام.

از جمله اطلاعات مفید او در هنر کتابسازی شرح حال میرسیدعلی

و ترتیب مرقع مصور قصه امیر حمزه در ۱۲ جلد بامر اکبر است .
علاءالدوله مینویسد : میرعلی در سنه ۹۵۶ ق ۱۵۲۸ م در کابل
بملازمت همایون رسید و حالا بحکم شاه اکبر در کتابخانه او از هفت
سال به تصویر قصه امیر حمزه مشغولست و بسر مرقعات ، هر واقعه قصه
را در تصویر نشان میدهد و از ذقایی صورتگری دقیقه‌ی نامرعی
کمینگذارد ، و خلاصه مطلب همان صفحه را خواه عطاء الله منشی قزوینی
در قسمت بالای صفحه مرتب می‌سازد .

این مرقع در ۱۲ جلد هر جلد صد ورقی ختم خواهد شد که هر
ورق آن يك ذراع در ذراع است دارای دو مجلس تصویر .

هفت سال است که سی نفر برین مرقع کار میکنند تا کنون چهار
جلد آن ختم نشده . چون اکنون میر سید علی به حج رفت ، اهتمام این کار
بخواجه عبدالصمد شیرازی سپرده شد . (نقایس المآثر خطی نسخه
پروفیسر سراج‌الدین آذر لاهوری) .

همین مطالب در آیین اکبری (۱۱۷/۱) و منتخب التواریخ
بدایونی (۲۱۱/۳) هم مختصر گردیده ، و بدایونی هم تخلص میر سید
علی را (جدائی) نوشته و گوید : که هر صفحه تصویر وی کارنامه‌ایست
و در هندوستان ثانی مانی بود و قصه امیر حمزه در ۱۶ جلد مصور ساخته ،
هر جلدی صندوقی و هر ورقی يك ذراع در يك ذراع ، و در هر صفحه
صورتی . در آیین اکبری (۵۴/۱ کلکته) نام وی سید علی پسر میر
منصور است (؟)

متن نقایس المآثر درباره سید علی اینست :

«جدائی : اسمش میر سید علی و خلف صدق میر منصور مشهور

است . اصل ایشان از ترمذست و بعضی اوقات اجداد وی در بدخشان
می‌بوده‌اند . میر حیثیات بسیار دارد و در وادی تصویر که امر موروثی
اوست استاد بی نظیر است و در فن شعر و دریافت آن بغایت بهره‌مند
و خبیر . . . . .»

در آخر این شرح حال ، پنج بیت جدایی را آورده و گوید :
قصائد و مقطعات و رباعیات بسیار دارد ، ولی بدایونی اضافه کرده
که جدائی دیوان اشعار خود را مکمل کرده است . (درباره مخطوطات
نقایس المآثر بنگرید : تاریخ تذکره‌های فارسی ۳۶۴/۲ بعد
وستوری ۱/۸۰۰) .

(۷۵) علی شیر (میر ، قانع تنوی)

از مشاهیر مورخان قرن ۱۸ م در تته‌سند است (۱۱۴۰ - ۱۲۰۳ ق
۱۷۲۷ - ۱۷۸۸ م) که اجدادش از هرات بسند رفته بودند ، وی مؤلف
۴۳ جلد کتاب فارسی است در تاریخ و تذکره شعراء و اشعار .

تحفة الکرام (ف)

تألیف بین سال ۱۱۸۰ تا ۱۱۸۸ (۱۷۶۶ - ۱۷۷۳ م) مشتمل بر سه
جلد ، که جلد دوم آن ذکر حالات ملوک و اعیان و فضلاء و وجوه اهل
هنر هم دارد .

طبع سنگی لکهنو ۱۳۰۴ ق ۱۸۸۶ م در ۳۴۲ ص .

طبع دوم با اهتمام و تحشیه سید حسام‌الدین راشدی در کراچی

۱۹۷۱ م .

(۷۶) علی شیر نوالی (میر نظام‌الدین فانی)

بن‌امیر کچکینه بهادر ، متولد هرات در ۱۷ رمضان ۸۲۲ ق ۹
 فبروری ۱۲۲۱ م و متوفا در هرات ۱۲ جمادی الاخری ۹۰۶ ق ۳ جنوری
 ۱۵۰۱ م از رجال معروف علم و ادب و سیاست آسیای میانه و صاحب
 تألیفات زبان ازبکی و وزیر مقتدر سلطان حسین بایقرا و پرورنده هنر
 در مکتب هراتست ، و از جمله تألیفات اوست :

مجالس النفايس (ف)

تذکره شعراء بزبان ترکی چغتائی (ازبکی) است که ذکر مختصر
 ۳۸۵ تن شعرای فارسی و ترکی قرن نهم هجری (۱۵ م) از سمرقند تا
 تبریز دارد ، و در سنه ۸۹۶ ق ۱۲۹۱ م یعنی ده سال قبل از وفات مؤلف
 آن امیر علی شیر تألیف یافته است .

درین کتاب ذکر برخی از رجال هنرمند و خطاط دربار این وزیر
 دانشمند هم آمده و ازان ترجمه‌های فارسی یا تکمله‌های ذیل
 موجود است :

۱ - مجالس النفايس فارسی مسمی به اطائف‌نامه ترجمه سلطان
 محمد بن امیری متخلص به فخری هروی در سنه ۹۲۸ ق ۱۵۲۱ م با
 برخی ایزادات ، که قسم پنجم مجلس نهم آن مخصوص ارباب هنر
 یعنی خطاطان و نقاشانست .

طبع اول تاشکند ۱۹۰۸ م .

طبع دوم : در اورینتل کالج میگزین (اگست ۱۹۳۱ - ۱۹۳۳ م) .
 طبع سوم : مکمل بضمیمه ترجمه حکیم شاه محمد قزوینی در
 ۲۷۱ ص + ۳۸ ص مقدمه به تصحیح و تحشیه علی اصغر حکمت ۱۳۲۳ ش

۱۹۲۲ م تهران .

۲ - مجالس النفايس فارسی ترجمه حکیم شاه محمد بن مبارک
 قزوینی در سنه ۹۲۷ تا ۹۲۹ ق (۱۵۲۱ - ۱۵۲۲ م) در استانبول ، که با
 ترجمه فخری هروی به سعی علی اصغر حکمت در تهران چاپ شده
 ۱۳۲۳ ش ۱۹۲۲ م ، و بر اصل ترکی ، احوال ۴۰ تن شعرای عراق و
 آذربایجان را که بدربار سلطان یعقوب آق قویونلو بوده‌اند افزوده
 است ۱۷۹ + ۴۰۹ ص .

۳ - ترجمه فارسی بنام بقیه نقیه از شیخزاده فیض نیمردانی در

۹۶۱ ق ۱۵۵۳ م .

نسخه خطی : مرحوم طاهری شهاب (ساری ، ایران) .

۴ - ترجمه فارسی از شاه علی بن عبدالعلی در اوائل قرن ۱۱ ق .

مخطوطه موزه برتانيا (بنگرید : ریو ۱۰۴) .

۵ - ترجمه فارسی از میرزا عبدالباقی شریف رضوی متخلص

به وفا که در مدراس هند در سال ۱۲۴۲ ق ۱۸۲۷ م انجام یافته است .

(بنگرید فهرست کتابخانه مدراس شماره ۲۲۵) .

(مقدمه حکمت بر مجالس النفايس طبع تهران ، تاریخ تذکره‌های

فارسی ۱۱۸/۲ ، ستوری ۷۹۳/۲) .

(۷۷) علی هروی (میر - کاتب السلطانی)

از سادات حسینی هرات و از کاتبان دربار سلطان حسین بایقرا
 بود ، که تا سنه ۹۱۱ ق ۱۵۰۵ م و آخر حیات سلطان حسین بایقرا در
 هرات ، و بعد ازان پیش امرای صفویه در مشهد بود ، و در سنه ۹۳۵ ق .

۱۵۲۸ م عبیدالله خسان از بك او را به بخارا برد و به معلمی فرزندش عبدالعزیز خان و کتابت سرکاری گماشت و در همین شهر در سنه ۹۵۹ ق ۱۵۵۱ م درگذشت (مذکر احباب خطی).

میر مدتی در بخارا در کتابخانه عبدالعزیز خان ولد عبید خان بکتابت اشتغال داشت و این قطعه را در آن وقت از غایت خستگی دماغ و دلتنگی در بخارا گفته :

عمری از مشق دو تا بود قدم همچون چنگ
تا که خط من بیچاره بدین قانون شد
طالب من همه شاهان جهانند و مرا
در بخارا جگر از بهر معیشت خون شد
سوخت از غصه درونم چکنم چون سازم؟
که مرا نیست ازین شهر ره بیرون شد
خوشنویسان جهان ساغر عشرت نوشند
ساغر عیش مرا بین که سراسر خون شد
این بلا بر سرم از حسن خط آمد امروز
وه که خط سلسله پای من مجنون شد
گویند که میر در کمال حسن و وجاهت و قابلیت بوده و جامی
از جمله عشاق او بود. وی در اوائل پیش مولانا زین الدین محمود
شاگردی کرده و بعد از آن در مشهد بخدمت مولانا سلطان علی رسید و در
آخر خط بر طاق بلند نهاد که دست هیچ خطاطی بدان نمیرسد، ولی
بمرتبه استاد خود نرسید و گفته اند :

«آری که هیچ میر به سلطان نمیرسد»

(گلستان هنر ۷۸)

مهدی بیانی تاریخ وفاتش را در ۹۵۱ ق گوید (ص ۵۰۰ خوش نویسان) که کلمات «میر علی فوت نموده» تاریخ وفات اوست. ولی این کلمات ۹۳۱ ق است نه ۹۵۱. در مذکر احباب نثاری بخاری تاریخ وفاتش چنین است :

آن بحر فضائل سر ارباب هنر را در واقعه دیدیم باطوار ستوده
گفتیم که تاریخ وفات تو چه گوئیم؟ گفتا که «بگو میر علی فوت نموده»
باید کلمات «بگو میر علی فوت نموده» را بحساب جمل بشماریم
که ۹۵۹ ق باشد. چون در مرقع گلشن کتابخانه سلطنتی ایران (بنگرید:
ایران شماره) قطعه نوشته میر علی در بخارا بسال ۹۵۱ ق موجود است باید
همین سال صحیح باشد. اما آنچه قاضی احمد تاریخ وفاتش را ۹۴۴ ق
نوشته (گلستان هنر ۸۳) درست نیست، مدفن او در صفحه مولانا صالح
جوار مزار شیخ سیف الدین باخرزی در فتح آباد بخارا است.

مداد الخطوط (ف)

این رساله در سال وفات استادش سلطان علی مهدی که در سنه
۹۲۶ ق ۱۵۱۹ م بوده تکمیل شده و مشتمل بر ۵ بابست :

- ۱- بیان اقسام خطوط و سطح و دور و وجه تسمیه هر یک.
- ۲- ذکر استادان و مخترعان و بیان مرتبه ایشان.
- ۳- در بیان ادوات کتابت.
- ۴- در بیان قواعد مفردات و اصول ترکیب خطوط.
- ۵- در بیان کتابت و انواع حروف.

طبع :

۱- ضمیمه تذکره الخطاطین میرزا سنگلاخ در تبریز ۱۲۹۱ ق.

۱۸۷۳ م در پنج باب .

۲ - در کتاب ذکر برخی از خوش نویسان و هنرمندان فکری سلجوقی طبع انجمن تاریخ کابل ۱۳۲۹ ش ۱۹۷۰ م ۱۳۲۹ ش ۱۹۷۰ م (ص ۱۱۰ - ۱۲۲) فقط سه باب اول آن چاپ شده .

(۷۸) غلامرضا ریاضی:

از نویسندگان معاصر خراسان است که بعد از ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م زندگی داشت .

دانشوران خراسان (ف)

مشمول بر جغرافیای تاریخی و سیر ادب و علم در خراسان است که احوال و آثار مشاهیر را در آن فراهم آورده و از آنجمله طبقه پنجم خوشنویسانند از ص ۲۶۶ تا ۲۷۱ . و جمله کتاب ۳۴۷ صفحه دارد . طبع سربی مشهد ۱۳۳۶ ش ۱۹۵۷ م .

(۷۹) غلام، محمد دهلوی (هفت قلمی)

وی در دهلی میزیست و «راقم» تخلص میکرد و در اقسام خطوط نسخ و تملیق و نستعلیق و ثلث و شکسته و شفیعه و ریحان مهارتی تمام داشت و مدتی در لکهنو بطبابت پرداخت و شاگرد میرزا محمد عشق بود . وفاتش ۱۲۳۹ ق ۱۸۲۴ م در لکهنو باشد از آثار اوست :

الف : تذکره خوش نویسان (ف)

در ذکر احوال خوشنویسان قدیم که قاضی احمد در گلستان هنر ذکر کرده و بعد از آن خطاطان دیگر را تا زمان تألیف از منابع دیگر جمع آوری کرده است .

اصل دوم

طبع : محمد هدایت حسین در کلکته ۱۳۲۸ ق ۱۹۱۰ م در ۱۳۱ ص با فهارس و مقدمه انگلیسی .

ب : مسوده تاریخ خط و خوش نویسان (ف)

از ابتداء تا زمان تألیف سنه ۱۲۳۹ ق ۱۸۲۳ م .

مخطوطات : ریو ۲/۵۳۲ ب (نامکمل تحریر قرن ۱۹ م) رام پور (بنام تذکره الکاتبین) بانکی پور (۱۱/۱۰۷۷) .

ج : رساله متضمن حالات خوش نویسان خطوط (ف)

مشمول بر احوال خطاطان هند از عهد اکبر تا عهد مؤلف، منقسم بر چهار فصل :

۱ - نستعلیق نویسان .

۲ - شکسته و شفیعی نویسان .

۳ - نسخی و طغرانویسان .

۴ - حکاکان مهر کن .

مخطوطه : موزه برتانیای ۳/۱۰۳۳ الف تحریر حدود ۱۸۵۰ م .

(۸۰) فتح الله سبزواری :

پسر احمد بن محمود سبزواریست که ظاهراً بین قرن هشتم و نهم هجری میزیست ، از آثار اوست :

اصول و قواعد سته (ف)

مشمول بر قواعد خطوط سته محقق، ثلث ، نسخ ، ریحان، توقیع رقاع . که از روی يك مخطوطه بقلم کاب عالی ۱۱۲۸ ق ۱۷۱۵ م ، در فرهنگ ایران زمین دفتر ۱ - ۴ جلد ۱۱ (سال ۱۳۲۲ ش) ص ۱۰۳ تا

۱۳۳۳ طبع تهران بسعی ایرج افشار چاپ شده است. درباره احوال مؤلف و نسخه دیگر خطی از رساله او در خصوص خط بنگرید : صفحات ۱۶ - ۱۹ مقدمه زاخودر بر ترجمه انگلیسی آن بقلم مینورسکی در کتاب خوشنویسان و مصوران Calligraphers and Painters طبع واشنگتن ۱۹۵۹ م.

(۸۱) فخری هروی :

سلطان محمد بن محمد امیری از رجال قرن دهم هجری در هرات که در حدود ۹۰۰ ق ۱۴۹۳ م در هرات و خراسان زندگی داشت و سه زبان فارسی، ترکی، عربی را میدانست و بدربار حکمرانان هرات و قندهار و سند محشور بود، وی در حدود ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ م در عهد شاه حسن ارغون و میرزا عیسی خان ترخان از هرات و قندهار به تته سند رفت و از آنجا عازم حجاز گردید و بعد از عودت خود در سند بتألیف و شعر سرایی پرداخت.

از تألیفات وی بوستان خیال مشتمل بر منتخبات اشعار متحد القافیه فارسی و تحفة الحبيب منتخبات اشعار ۱۸۰ شاعر فارسی بترتیب الفبا که در سنه ۹۳۰ ق ۱۵۲۳ م در هرات بنام خواجه حبیب الله ساوه جی حکمران آنجا اهداء شده، و هفت کشور کتابی در تاریخ و اخبار، و صنایع الحسن در بلاغت و صنایع شعری تألیف حدود ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ و دیوان اشعار او و تذکره جواهر العجائب در احوال شاعرات تا ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م است و هم ازوست :

روضه السلاطین (فی)

مشتمل بر احوال و آثار ۸۶ تن شهریاران و امرای سخنگوی که

در سنه ۹۶۰ ق ۱۵۵۲ م در تته سند بحضور شاه حسن ارغون اهداء کرده و باب هفتم آن مخصوص احوال و آثار همین شاه سخن پرداز سند است که «سپاهی» تخلص داشت.

این کتاب مطالبی درباره تاریخ هنر و احوال هنروران نیز دارد. طبع اول : بسعی دکتر خیام پور در تبریز ۱۳۴۵ ش ۱۷۹ ص. طبع دوم : با حواشی و تعلیقات مفصل سید حسام الدین راشدی در کراچی ۱۹۶۸ م (برای شرح حال مفصل و نسخ خطی آثار فخری بنگرید : مقاله حبیبی بر فخری هروی در مجله آریانا کابل سال ۲۵ شماره ۳ و مجله سروش کراچی اجنوری ۱۹۵۸ م و ستوری ۷۹۶).

(۸۲) فریدون بیگ (احمد)

در قرن ۱۵ م در دربار سلاطین عثمانی استانبول، توفیقی نشانچی (منشی فرمان نویس) بود.

منشآت السلاطین (ف، ع، ت)

فریدون بیگ در سنه ۹۸۲ ق ۱۵۷۲ م فرامین و نامه های تاریخی فارسی و عربی و ترکی را به تعداد ۱۸۰۰ قطعه بنام «منشآت السلاطین» فراهم آورده و بسلاطین مراد ثالث عثمانی تقدیم کرد، که برخی از آن مطالبی درباره تاریخ هنر دارد.

خطی : موزه برتانیای ۶۱ OR (ریو ۳۹۴).

طبع : دو جلد در استانبول ۱۲۶۵ ق ۱۸۴۸ م.

(۸۳) فصیحی (فصیح الدین احمد بن جلال الدین محمد خوافی)

تولدش در هرات ۷۷۷ ق ۱۳۷۵ م و وفاتش همدین شهر در

سنه ۸۲۵ قی ۱۴۴۱ م است. وی از رجال دربار شاهرخ و بایسنقر و مشهور به فصیح خوانفی بود، که در کتاب ذیل، ذکر برخی از هنرمندان و خطاطان هم دارد.

مجمعل فصیحی (ف)

تاریخ دوره اسلامیست بقید سنوات هجری (کرونولوجی) از آغاز سنه هجری تا حوادث ۸۲۵ قی ۱۴۴۱ م مختصراً، که یک مقدمه بر وقایع از هیوط آدم تا ولادت محمد صلعم هم دارد:

مقاله اول: از ولادت علی تا هجرت جمله ۵۳ سال.

مقاله دوم: از هجرت تا ۸۲۵ ق.

خاتمه احوال هرات.

طبع: بسعی محمود فرخ در مشهد ۱۳۳۹ - ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۰ -

۱۹۶۲ م با فرهنگ جغرافی و فهارس.

جلد اول: ۳۲ + ۵۲۳ ص.

جلد دوم: ۵۳۲ ص.

جلد سوم: ۳۱ + ۴۲۰ ص شامل وقایع ۷۰۱ - ۸۴۵ ق طبع

۱۳۳۹ ش. (برای نسخ خطی آن بنگرید: ستوری ۱/۹۰).

(۸۴) فکری هروی (عبدالرؤف)

از نویسندگان معاصر افغانستان متوفا در کابل ۱۳۴۸ ش ۱۹۶۹ م

یکی از آثار اوست:

ذکر برخی از خوش‌نویسان و هنرمندان (ف)

تعلیقاتیست بر دیباجة دوست محمد هروی (بنگرید ۲۵) مشتمل

بر احوال خطاطان معروف مکتب هرات و متفرعات آن.

طبع مصور انجمن تاریخ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰ م ۱۳۶ + ۳۲ ص

(۸۵) فضائلی (حبیب‌الله اصفهانی)

از خطاطان و دانشمندان معاصر ایران ساکن اصفهان.

اطلس خط (ف)

کتاب بسیار مفید در تاریخ خطوط اسلامی و خطاطان قدیم و

عصر تیموریان و بعد از آن با تصاویر و نمونه‌های خطوط.

طبع: مصور با قطع بزرگ و چاپ نفیس. نشریه انجمن آثار

ملی اصفهان ۱۳۹۱ ق ۱۹۷۰ م.

(۸۶) قاطعی هروی (ملا)

شاعر زبان فارسی و مذهب و مجلد و رنگ‌آمیز استاد و قاطع

ماهر بود، که بدربار نورالدین جهانگیر در آگره رسیده و عمرش از

صد سال متجاوز بود، وفاتش ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م است. مولانا قاسم کاهی

کابلی (متوفا ۹۸۸ ق ۱۵۷۹ م استاد او بود. از آثار اوست:

مجمع الشعرای جهاتگیری (ف)

شرح احوال شعرای فارسی که بعد از ۱۰۱۴ ق ۱۶۰۵ م تألیف

شده و نسخه خطی قسمت ثالث آن در کتابخانه بادلین (شماره ۳۷۱)

بخط خود مؤلف موجود است و احوال برخی از شعرای هنرمند هم دارد.

(ستوری ۱/۸۱۳ تاریخ تذکره‌های فارسی ۱/۱۴۲).

(۹۰) کریم‌الله خان:

از خطاطان و مورخان متأخر هند در حدود ۱۹۰۰ م .

دفتر خطاط (اردو)

مشمول بر تاریخ و قواعد خوشنویسی و ذکر برخی از اساتید

نستعلیق و خطوط دیگر .

طبع هند (۱)

(۹۱) کردی :

محمد طاهر بن عبدالقادر مکی خطاط معاصر عربی .

تاریخ الخط العربی و آدابه (ع)

در تاریخ و آداب خط عربی تألیف ۱۳۵۸ ق ۱۹۳۷ م .

طبع قاهره ۱۹۳۹ م .

(۹۲) کلیم همدانی (ابوطالب) :

از شعرای معروف سبک هند است که از ایران بهند رفت و

ملك الشعراء دربار شاه جهان شد . وفاتش ۱۰۶۱ ق ۱۶۵۰ م است .

دیوان کلیم (ف)

طبع پرتو بیضائی ، تهران ۱۳۳۶ ش ۱۹۵۷ م که مطالبی درباره

کتابسازی دارد، مانند توصیف مرقع شاهی (ص ۷۱) تذهیب و رنگ آمیزی

و سرلوح يك دفتر اشعار (ص ۳۱) جلد صدف کاری يك كتاب (ص ۳۶۲)

و غیره .

(۹۳) گلچین معانی (احمد)

از دانشمندان معاصر ایرانی و صاحب چند تألیف مفید بزبان

(۸۷) قطب قصه‌خوان :

در اواسط قرن دهم هجری زندگی داشت و با هنرمندان عصر

خود محشور بود .

مقدمه مرقع شاه طهماسب (ف)

بر مرقع نفیسی که از نمونه‌های دلکش خطاطی و مصوری و

نقاشی برای شاه طهماسب صفوی ترتیب کرد در سنه ۹۶۱ ق ۱۵۵۳ م

مقدمه‌یی نوشت که در تاریخ هنر کتابسازی بکار آید .

(۸۸) قلقشندی :

احمد بن علی شافعی قاهری (۷۵۶ - ۸۲۱ ق ۱۳۵۵ - ۱۴۱۸ م)

مؤلف و مورخ عرب در قاهره دارای تألیفات زیاد که یکی از انست :

صبح الاعشى فی کتابة الانشا (ع)

کتاب بزرگ ۷ جلدی در صناعت انشا که در سنه ۸۱۴ ق ۱۴۱۱ م

ختم شده و در مجلد ۲ - ۳ آن بابی بتاریخ و انواع و ادوات خط

مخصوص است .

طبع : آکسفورد ۱۹۱۴ م .

بولاق مصر ۱۹۰۵ .

دارالکتب مصریه ۱۹۱۳ - ۱۹۲۰ م .

(۸۹) قمر آریان :

از نویسندگان معاصر ایران .

بهزاد (کمال‌الدین) (ف)

درباره هنر بهزاد . چاپ وزارت فرهنگ و هنر ایران تهران

۱۹۶۸ م ۱۰۲ ص .

فارسی که از انجمله است :

تاریخ تذکرة های فارسی (ف)

مشمول بر ذکر ۵۲۹ تذکرة فارسی با شرح حال مؤلفان و نسخ خطی و چاپی هر کتاب ، که اطلاعاتی درباره تاریخ هنر و کتابسازی هم دارد .

طبع دانشگاه تهران با ضمایم و فهرس :

جلد اول : مقدمه ۸+۷۶۵ ص ، تهران ۱۳۴۸ ش ۱۹۶۹ م .
جلد دوم : مقدمه ۲+۱۰۲۹ ص ، تهران ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م .

(۹۴) لسان الملك (هدایت الله میرزا سپهر کاشی)

از دانشمندان عصر ناصرالدین شاه قاجارست که در تهران در نصف اول قرن ۱۴ ق زندگی داشت و دارای چند تألیف است که به ملك المؤرخین ملقب بود و شعر هم دارد . یکی از آثار اوست :

تذکرة خوشنویسان (ف)

در ذکر مختصر ۲۵۰ تن خوشنویس قدیم و جدید که با اشاره میرزا یوسف مستوفی الممالک عصر قاجاری ایران تألیف شده و از خطاطان معروف دوره تیموریان هرات نیز ذکرها دارد .

نسخه خطی کتابخانه ملی تهران .

طبع محمدباقر در لاهور ۱۹۶۵ م ۷+۱۰۲ ص .

(تاریخ تذکرة ها ۵۷۷/۲)

(۹۵) مالك دیلمی :

تولدش ۹۲۴ ق ۱۵۱۷ م در قزوین و شاگرد مولانا رستم علی

خواهرزاده بهزاد ، و یکی از خطاطان و هنرمندان عصر خود است که در سنه ۹۶۴ ق ۱۵۵۶ م به کتابخانه سلطان ابراهیم میرزا صفوی بمشهد رفت و بعد از آن در قزوین بدربار شاه طهماسب بود ، و در ذیحجه ۹۶۹ ق ۱۵۶۱ م در قزوین مرد .

مقدمه مرقع امیر حسین بیگ (ف)

مخطوطه خزینه اوقاف استانبول ، و این الیم برای این امیر که خزانه دار شاه طهماسب اول صفوی بود ساخته شده و مالك دیلمی بسال ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م بران مقدمه نوشت .

مرقع مذکور جامع بهترین خطوط و تصاویر و مذہبات هنرمندان قرن ۹ - ۱۰ ق (۱۵ - ۱۶ م) است و مقدمه آن در ترجمه احوال هنرمندان مقتنم است و بخط عالی نستعلیق مالك است .

(طبع ناقص این مقدمه در خوشنویسان طبع تهران ۱/۳ ۶۰ سنه ۱۳۴۸ ش ۱۹۶۹ م) .

در همین مرقع رساله بی در ۴۱ باب بخط خوش مالك در سنه ۹۶۷ ق ۱۵۵۹ م موجود است .

(۹۶) مجموعه ترجیع بندها (ف)

۲۱ ترجیع بند از شانزده شاعر که خطاطان دربار پیر بوداق بن جهان شاه قراقویونلو کتابت کرده و در يك مجموعه فراهم آورده اند . خطاطان این مجموعه از اساتید معروف اند ، که از محتویات آن در تاریخ هنر معلوماتی بدست می آید :
مخطوطه کتابخانه مجلس تهران .

(۹۷) مجنون رفیقی :

فرزند کمال‌الدین محمود رفیقی هروی است که وی هم خطاط و شاعر بود که بخط او «ذخیره الملوك» سیدعلی همدانی در موزه هرات محفوظ است که در سنه ۸۹۸ ق ۱۴۹۲ م آنرا به نستعلیق خوش و دلکش نوشته است.

مجنون خوشنویسی را از پدر بارت برد و از سلطان علی مشهدی نستعلیق و خطوط دیگر آموخت و بدرجه شهرت و استادی رسید. وی در رساله سوادالخط گوید که خطی بنام «توامان» اختراع کردم که مرکب از معکوس و غیر معکوس است بشکل انسان. و بنا برین او را در هنر خوش نویسی و خطاطی بدرجه مخترع شمرده اند.

زندگانی مجنون تا ۹۵۷ ق ۱۵۴۹ م که سام میرزا تحفه خود را مینوشت (بنگرید شماره ۵۲) ثابت است و بعد از آن معلوم نیست، از آثار اوست :

الف : رساله رسم الخط (ف)

تألیف ۹۰۹ ق ۱۵۰۴ م در بیان شش خط بنام مظفر حسین بن سلطان حسین بایقرا، که در مخطوطه ۲۲۵۲/۳ دانشگاه تهران، قسمت مفردات آنست و قسمت مرکبات آن در کتابخانه سالار جنگ دکن موجود است، که بخط شیخ محمد ذاکر در سنه ۱۲۷۲ ق ۱۸۵۵ م نوشته شده (شماره ۱۴۳۶).

نسخ خطی : بودلیان و موزه برتانیای و اندیا آفس و کتابخانه جمعیت آسیائی بنگال در کلکته. (بنگرید ستوری ۱۰۷۲/۲).
طبع اول سنگی ۱۲۶۲ ق.

۲ - بسی یاسین نیازی در اورینتل کالج میگزین جلد ۱۱ شماره

۲ ماه فیروزی ۱۹۳۵ م ص ۴۶ - ۷۴.

۳ - بکوشش مائل هروی در مجله آریانا طبع انجمن تاریخ

کابل شماره ۵ سال ۲۹ عفر ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م و شماره اول سال ۳۰ (حوت ۱۳۵۰ ش) و شماره ۲ سال ۳۰ (نور ۱۳۵۱ ش ۱۹۷۲ م).

ب : آداب الخط (ف)

رساله منظوم بنام سام میرزا صفوی اهدا شده در بحر لیلی و مجنون

در قواعد خط و بیان قلم و سیاهی و رنگ و کاغذ و غیره که پیش از ۹۵۷ ق ۱۵۶۷ م تألیف شده.

مخطوطه : دانشگاه تهران ۴۷۳۶/۲۴ (ورق ۱۴۸) دو نسخه موزه

برتانیای (ریو ۵۳۲).

طبع : در مجله آریانا، کابل شماره ۴ جلد ۳۰ (سنبله ۱۳۵۱ ش

۱۹۷۲ م).

ج : سواد الخط (ف)

در بیان مفردات، بر نقطه و میزان مرکبات و بیان اقسام خط.

در اکثر مضامین با مداد الخطوط میرعلی هروی شباهت دارد.

مخطوطه : مجموعه دانشگاه تهران ۲۲۵۲/۳ و موزه سالار جنگ

حیدرآباد دکن ۵/۲.

طبع : آریانا انجمن تاریخ کابل شماره ۳ جلد ۳۰ (سرطان ۱۳۵۱ ش

۱۹۷۲ م) و شماره ۴ جلد ۳۰ (سنبله ۱۳۵۱ ش).

د : رساله مرکب سازی (ف)

مخطوطه دانشگاه تهران ۲۲۵۲/۳ : مجموعه رسائل مجنون

تحریر ۱۲ شعبان ۱۰۵۶ ق ۱۶۴۵ م بخط اسمعیل کاشی .

طبع : بکوشش مائل هروی در مجله آریانا (کابل) شماره ۴ جلد ۳۰ (سنبله ۱۳۵۱ ش ۱۹۷۲ م) مؤلف گلستان هنر مثنوی ناز و نیاز را هم ازو دانسته است (مخطوطه دانشگاه تهران ۴۷۳۶/۵۵) و همین مؤلف ، مجنون را بصفت چپ‌نویس ناظم کتاب لیلی و مجنون هم میداند (گلستان هنر ۸۵) .

(۹۸) محمد اسحاق صدیقی :

از محققان هند در اوائل قرن ۲۰ م .

فن تحریر کی تاریخ (اردو)

کتاب بسیار مفیدیست بر تاریخ خط و خطوط آسیای میانه و ایران .
طبع :

انجمن ترقی اردو ، لکهنو ۱۹۶۲ م ۳۸۵ ص با فهرس و نقشه‌ها

و تصاویر .

(۹۹) م ، جودت :

از محققان ترك در نصف اول قرن ۲۰ م .

ذیل علی فصل الاخیه الفعیان التریکیه فی کتاب الرحله لابن بطوطه (ع)

در تاریخ جوانمردان و پیشه‌وران و هنرمندان عثمانی از موسیقاران و نقاشان و خوشنویسان و مجلدان و کاشی‌کاران و دیگر هنرمندان از قرن ۹ تا ۱۱ ق ، با سندهای کهن .

طبع : مطبعه قورتولوس ۱۳۵۱ ق ۱۹۳۲ م ۲۵۲ ص .

(۱۰۰) محمد صالح اصفهانی :

فرزند میرزا ابوتراب ، خوشنویس شاگرد میرعماد است که تا سنه ۱۱۲۶ ق ۱۷۱۳ م حیات او یقینی است و سفری هم به حلب کرده بود . وی مورخ و شاعر و نستعلیق‌نویس ماهر بود ، ازوست :

تذکره خط و خطاطان (ف)

این تذکره را در احوال خوشنویسان و اقسام خطوط نوشته که نسخه خطی آن در سنه ۱۳۴۶ ش ۱۹۶۷ م بوسیله دکتر مهدی بیانی شناخته شد و در سنه ۱۲۸۱ ق ۱۸۶۴ کتابت شده است (خوشنویسان ۷۶۷) .

(۱۰۱) محمد صالح کنبوه لاهوری :

از فضایی قرن ۱۷ م هند است که تا ۱۱۲۰ ق ۱۷۰۸ م هم

زنده بود :

شاه جهان‌نامه (عمل صالح) (ف)

در سنه ۱۰۷۰ ق ۱۶۶۰ م تکمیل شده که در آخر جلد دوم آن

شرح حال هفت نفر خطاط هم دارد (ص ۴۴۳ - ۴۴۶) .

طبع :

ارتام کتاب درسه جلد چاپ ایشیاتک سوسایتی بنگال در کلکته

۱۹۱۲ م .

حصه خوشنویسان آنرا ضمیمه تذکره خوشنویسان هفت قلمی

در کلکته چاپ کرده‌اند (بنگرید ۷۹) (برای نسخ خطی بنگرید :

ستوری ۸۳۲) .

(۱۰۲) محمدعلی (میرزا):

از مؤرخان قرن ۱۸م و مؤلف:

لذکره خوشنویسان (ف)

نسخه خطی کتابخانه سالار جنگ حیدرآباد دکن . ۷۴ ص

۹ × ۶ فی صفحه ۹ سطری . (فهرست سالار جنگ ص ۸۳۲) .

(۱۰۳) محمدحسن هروی:

از خوشنویسان و مصوران مکتب هرات در قرن ۱۵ م و از

باشندگان هراتست . چون فریدون میرزا فرزند نوجوان سلطان حسین

بایقرا ، بوسیله جمعیتی از دانشمندان ، دیوان حافظ را تکمیل و ترتیب

کرد ، خواجه عبدالله مروارید ، يك مقدمه منثور بران نوشت (۹۰۷ ق

۱۵۰۲ م) که خواجه آنرا در شرفنامه مجموعه منشآت خود آورده است

(طبع ویسبادن ۱۹۵۱ م) و این مقدمه بنام همین شاهزاده و کیفیت بزم

ادبی و فراهم آوردن دیوان کامل حافظ مشحونست و يك نسخه آن بخط

همین محمدحسن هروی با يك تصویر فریدون میرزا و الواح ملون و

مذهب و صفحات مجداول آراسته ، در نسخ خطی کابل محفوظست

(رك : ایران - ترکیه) .

مرقع محمدحسن هروی (ف)

در خزینه اوقاف استانبول مجموعه نفیسی از قطعات خطوط و

تصاویر برگزیده اسنادان خط نستعلیق موجود است که آنرا همین

محمدحسن هنرمند هرات فراهم آورده و مقدمه بی بقلم عالی نستعلیق

بران نوشته است ، و در آخر رقم محمدحسن فی بلدة هرات سنه ۹۹۰ ق

(۱۵۸۱ م) دارد ، و این مرقع با مقدمه و خاتمه آن يك منبع مهم تاریخ

کتابسازی و خطاطی مکتب هرات است.

طبع مختصر این مقدمه : در احوال و آثار خوشنویسان تألیف دکتر

مهدی بیانی ، جلد سوم ص ۸۳۴ ، تهران ۱۳۴۸ ش ۱۹۶۹ م .

چند قطعه از نمونه‌های خطاطی این مرقع :

۱ - دو قطعه خط محمدامین کاتب شاگرد میرمحمد باقر بن میرعلی

هروی تحریر ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م .

۲ - يك قطعه بهترین خط سلطان محمد خندان (هروی) آخر

جمادی الاولی ۹۵۷ ق ۱۵۲۹ م .

۳ - يك قطعه نستعلیق با رقم «فقیرحالی» .

۴ - يك قطعه نستعلیق عیشی هروی متوفا ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م از

کاتبان ابراهیم میرزا صفوی در مشهد .

۵ - يك قطعه خط محمدقاسم شادیشاه کاتب هرات در حدود

۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م .

(۱۰۴) محمد مفیدی (مستوفی بافقی):

پدرش نجم‌الدین محمود بن حبیب‌الله بود . وی در سنه ۱۰۷۷ ق

۱۶۶۶ م مستوفی اوقاف یزد بود ، در سنه ۱۶۷۰ ق ۱۰۸۱ م باصفهان

رفت و از راه پارس و بصره در سنه ۱۰۸۲ ق ۱۶۷۱ م بهندوستان آمد

و بتألیف و سیرو سیاحت پرداخت و تا ۱۰۹۱ ق ۱۶۷۹ م در هند زنده

بود و کتابی بنام مجالس الملوك تألیف کرده است و هم ازوست :

جامع مفیدی (ف)

در سنه ۱۰۹۱ ق ۱۶۷۹ م تألیف این کتابرا در لاهور انجام داد

و مشتمل است بر شرح احوال مشاهیر و از آنجمله هنرمندان و خطاطان

در سه جلد .

(۱۰۶) محمد یوسف (میرزا، لاهیجی)

یکی از خطاطان و مؤرخان ایران در قرن ۱۸ م، از آثار اوست:

کلام الملوك، فی بیان ظهور و ایجاد الخط و احوال الخطاطین (ف)

در تاریخ خط و احوال خوش نویسان.

مخطوطه: کتابخانه مجلس تهران ۶۵۶ و نسخه کتابخانه خدیویه

قاهره، تحریر ۱۲۷۵ ق ۱۸۵۸ م (ص ۵۰۰ فهرست و ستوری ۱۰۷۸/۲).

(۱۰۷) محمد یوسف بن مقصود سبزواری :

وی شاگرد علاء الدین سبزواری خطاط قرن ۱۷ م است.

رسالة دستور خطاطی (ف)

تألیف ۱۰۹۹ ق ۱۶۸۷ م در دساتیر و لوازم و آلات خطاطی.

مخطوطه يك مجموعه شخصی در اصفهان (ص ۵۳۹ اطلس خط).

(۱۰۸) محمود بن محمد :

در نیمه دوم قرن دهم هجری در خراسان زندگی داشته و با شعرا

و خطاطان محشور بود، ازوست :

قواعد خطوط (ف)

در قواعد خوش خطی و احوال برخی از خوشنویسان پیش از

۹۶۹ ق ۱۵۶۱ م تألیف شده است.

مخطوطات :

۱ - بودلیان اکسفورد شماره ۲۸ مورخ حدود ۹۶۹ ق. ص ۳۱.

۲ - موزة برتانيا . تاریخ تذکره ها ۶۹۹/۲

طبع :

جلد اول وسوم در تهران با اهتمام ایرج افشار ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م

۹۲۲ ص.

جلد دوم

« « ۱۳۴۲ ش ۱۹۶۳ م.

(تاریخ تذکره ها ۵۸۵/۲).

۱۰۵ محمد مؤمن بن خواجه عبدالله مر وارید :

مانند پدرش مرد دانشمند و منشی و خطاط ماهر هفت قلم و شاعر

بود، که بدربار شاه اسماعیل اول صفوی استاد سام میرزا شد و این

شهرزاده در تحفه سامی او را بصفت استاد خود مینویسد که در هرات و

شیراز با او بود و منصب صدارت داشت، و بعد از آن از شاه طهماسب

رنجید و در سنه ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م بهند رفت و یکسال بعد در ۹۴۸ ق.

۱۵۴۱ م در آنجا مرد.

مرقع خطوط او (ف)

محمد مؤمن بنام شاه طهماسب بهادرخان مرقعی عظیم ترتیب

داد، که جامع انواع خطوط او بود، و اکنون او را ق آن در مرقع مالک

دیلمی و مرقع سید احمد مشهدی در کتابخانه خزینه اوقاف تو بقا بوسرای

استانبول و هم در يك مرقع دانشگاه استانبول متفرق است، و از ملاحظه

آن ارتقای انواع خطوط را در مکتب هرات تخمین کرده میتوانیم، و

چند نمونه خط نستعلیق او تحریر ۹۲۵ ق ۱۵۱۸ م و ۹۲۴ ق ۱۵۱۱ م

دار السلطنه تبریز، و ۹۲۷ ق ۱۵۴۰ م و رجب ۹۳۲ ق ۱۵۲۷ م و ۹۲۵ ق

۱۵۳۸ م و ۹۲۷ ق ۱۵۴۰ م بامضای او درین مرقعها موجوداند.

(۱۰۹) محمودعلی خان ماهر (حکیم)

از علمای طب و مؤلف کتب متعدد در طب یونانی و هندیست و کتابها بنام ابوحنیفه و معاشرت افغانان بزبان اردو دارد، اصلاً اکبرآبادی افغان و در اواسط قرن ۲۰ در دهلی ساکن بود. از آثار اوست:

علم الحروفی یا تحقیقات ماهر (اردو)

کتاب جامع و مفید است بر تاریخ خط و آغاز و تکامل آن در بشریت در چهار حصه و یک ضمیمه، که شرح پیدایش تمام خطوط عربی و اسلامی را در ممالک شرقی داده و در هر دوره، مشاهیر خطاطان را هم نشان میدهد و حصه سوم کتاب مخصوص است به بیان کاغذ، قلم، سیاهی و در حصه چهارم ۵۴ صفحه عبارت از اشکال و نمونه های مختلف خطوط قدیم و جدید است که در مارچ ۱۹۳۴ م تألیف آن در دهلی ختم شده.

طبع: دهلی ۱۹۳۴ م.

(۱۱۰) محمود کمال اینال:

از مؤلفان ترکیه عثمانیه در اوائل قرن ۲۰ م، که از آثار اوست:

خطاطان (ترکی)

تذکره خوشنویسان. چاپ استانبول ۱۹۵۵ م.

(۱۱۱) محمود هر وی (امیر):

وی فرزند مؤلف حبیب السیر خواند میر است که در اواسط قرن

دهم هجری (۱۶ م) در هرات زندگی داشت، و از مؤلفات اوست:

تاریخ شاه طهماسب یا ذیل حبیب السیر (ف)

در بیان احوال وقایع عصر شاه طهماسب اول صفوی در سال ۹۵۳ ق ۱۵۴۵ م به تشویق محمد خان اوغلی حاکم هرات بتألیف آن آغاز کرده و در سنه ۹۵۷ ق ۱۵۵۰ م بانجام رسانیده است و شرح حال مشاهیر رجال و امراء و هنرمندان و فضایل معاصرش دارد.

مخطوطه کتابخانه ملی تبریز ۳۵۹ ص بخط زیبای نستعلیق.

مخطوطه موزه برتانیای ۳۲۴۸ شرقی و ۳۰۲۹ شرقی.

مخطوطه کیمبرج شماره ۷۴ فهرست نسخ فارسی.

(تاریخ تذکره ۵۴۰/۲ ستوری ۳۰۴)

(۱۱۲) مرقع خطوط جعفر و غیره (ف)

این مرقع نفیس و عظیم، شامل انواع خطوط جعفر بایسنغری و دیگر خطاطان و آثار نقاشان عصر تیموریانست. مخطوطه تو بینگن آلمان.

(۱۱۳) مرقع خوب (ف)

مرقع نفیس خزینه اوقاف استانبول، مشتمل بر قطعات شیوای

۱- در کتابخانه های استانبول در حدود ۴۰۰ نسخه خطی مصور و ۴۰

الیم مصور نفیس وجود دارد که علاوه بر تصاویر و منیا تورها و قطعات خوش نویسی و صفحات مزین و منقش، برخی معلومات تحریری هم درباره هنر و هنرمندان در آن دیده می شود و هر یکی از منابع تاریخ هنر کتابسازی شمرده میشود.

(بنگرید: زکی و لیدی توغان: منیا تورها در کتابخانه های استانبول ۱۹۶۳ م:

Zeki Velidi Toghân: On The Miniatures in İstanbul Libraries. İstanbul 1963.

(برای شرح مرقعات استانبول بنگرید: ترکیه ۱-۴۱)

نستعلیق استادان بزرگ مانند سلطان علی مشهدی، میر علی هروی، محمود - بن اسحاق شهابی، محمد حسین تبریزی، میر معز کاشانی و سید احمد مشهدی و غیره، با چندین مجلس تصویر منیا تور عالی که محمد صالح آنرا بنام محمد بهادر خان (ظاهر آ و لدجان محمد خان امیر بخارا ۱۰۱۴-۱۰۱۸ ق) فراهم آورده و مقدمه‌یی بخط خود بران نگاشته است. این محمد صالح هرویست که خود را «الکاتب الخاقانی» گوید و تاریخ این کتاب «مرقع خوب» ۱۰۱۸ ق ۱۶۰۹ م است، و بخط او قطعات زیادی دیده شده که یکی در مجموعه دکتر مهدی بیانی تهران در سنه ۱۰۷۲ ق ۱۶۶۱ م نوشته شده است و ازین برمی آید که محمد - صالح فراوان سال زیسته است (بنگرید: ترکیه ۲۳).

(۱۱۴) مرقع داراشکوه (ف)

این مرقع هم جامع انواع خطوط استادان و آثار هنروران خراسان و هند است که در اواسط ۱۷ م برای فرزند شاه جهان شهزاده داراشکوه متوفا ۱۶۵۸ م در هند فراهم آمده است. برای وصف نسخه خطی آن بنگرید: اورینتل کالج میگزین فروری ۱۹۵۵ م.

(۱۱۵) مرقع زیب النساء (ف)

این مرقع مشتمل بر قطعات خطوط و تصاویر کار هنرمندان آسیای میانه و هند است که در حدود ۱۷۰۰ م برای دختر اورنگ زیب زیب النساء و دلرس بیگم فراهم آمده، و مقدمه آنرا ملارضای راشد نوشته و مطالبی

در تاریخ خطاطی و نقاشی دارد.

مخطوطه: کتابخانه خدا بخش در پتنه (هند).

(۱۱۶) مرقع سلطان مراد (ف)

مجموعه نفایس خوشنویسی و نقاشی.

نسخه خطی: کتابخانه ملی وین. (خویشنویسان ۱/۲۷۹)

(۱۱۷) مرقع سلطان حسین بایقرا (ف)

در خزینه اوقاف استانبول. شامل نمونه‌های خطاطان استادان معروف خوشنویسی و از آن جمله عبدالله طباطبائی هروی که در سنه ۸۵۵ ق ۱۴۵۰ م در سمرقند نوشته است (بنگرید: ترکیه ۲۰).

(۱۱۸) مرقع سلطان یعقوب آق قویونلو (ف)

این مرقع بسیار نفیس، دارای قطعات انواع خطوط استادان ماهر خوشنویسی مکتب هرات و متفرعات آنست، که تمام محتویات آن در تاریخ خطاطی بکار آید و در حدود ۸۸۰ ق ۱۴۷۵ م ترتیب شده باشد و اکنون در خزینه اوقاف استانبول محفوظست.

نمونه‌های خطاطی بسا از هنرمندان مکتب هرات و اساتید بزرگ با تاریخ و امضای ایشان دارد و مکتوبی بخط شیخ محمود هروی شاگرد جعفر بایسنغری و رئیس کتابخانه سلطان یعقوب، خطاب بهمین سلطان ادب و هنرخواه نیز دارد، که آنرا در احوال و آثار خوشنویسان (ج ۳ ص ۸۹۲) طبع کرده‌اند.

درین مرقع ۶۸ قطعه خطوط عبدالکریم بن عبدالرحمن خوارزمی نیز محفوظست (بنگرید: ترکیه ۱).

(۱۱۹) مرقع شاه اسماعیل (ف)

مجموعه بهترین آثار خطاطی و نقاشی استادان مکتب هرات و متفرعات آن، که برای شاه اسماعیل صفوی ساخته شده (بنگرید: ترکیه ۸) مخطوطه: خزینه اوقاف استانبول (خوشنویسان ۲۷۸/۱)

مرقع شاه عباس (ف)

(۱۲۰) کتابخانه دانشگاه استانبول. یکی از اجزاء آن رقم «فقیرالمذنب حسین» دارد. و بهمین امضا قطعه نستعلیق دیگری هم در خزینه اوقاف استانبولست.

(۱۲۱) در خزینه اوقاف استانبول، جامع انواع خطوط خوشنویسان. (بنگرید: ترکیه ۳۶) (خوشنویسان ۲۷۸/۱)

(۱۲۲) مرقع شاهی یا مرقع گلشن (ف)

کتابخانه سلطنتی ایران.

مجموعه نفیس آثار خوش نویسی و نقاشی آسیای میانه و هند و ایرانست، که در هند برای شاهان مغولیه دهلی فراهم آمده و برخی حواشی این مجموعه بقلم آقا رضا مصور هروی در هند بتاريخ ۱۰۰۸ ق ۱۵۹۹ م نقاشی شده و آثار چندین نفر خطاطان معروف و مصوران هرات دارد.

آغاز ترتیب این مرقع بامر جهانگیر در سنه ۱۰۳۱ ق ۱۶۲۱ م بوده و در عهد شاه جهان در سنه ۱۰۴۰ ق ۱۶۳۰ م ختم گردیده و کاتب

دیباچه و خاتمه آن ظاهرأ محمدحسین کشمیری «زرین رقم» است و شاه جهان بخط خود نام «مرقع شاهی» بران نوشت و مخطوطه این مرقع در ایام ولیعهدی ناصرالدین شاه در سنه ۱۲۶۳ ق ۱۸۴۶ م بایران رسیده و داخل کتابخانه شاهی تهران گردید مشتمل بر ۱۷۶ ورق در یک مجلد نفیس.

(برای شرح مزید بنگرید: ایران ۵۱۸ و فصل سوم: توصیف مرقع شاهی و ۵ ب).

(۱۲۳) مرقع کتابخانه سلطنتی ایران (ف)

درین مرقع علاوه بر استادان نستعلیق و انواع خطوط دیگر، مکتوبی بخط و انشاء میرعلی هروی خطاط معروف مکتب هرات در عصر سلطان حسین بایقرا (متوفا در بخارا ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م) مضبوطست که با کمال الحاح وزاری از حضور عبیدالله خان ازبک، اجازت عودت بوطنش هرات را خواسته است.

مرقعات گنجینه شیخ صفی در اردبیل ایران (ف)

این گنجینه در ایام صفویه غنی ترین خزینه کتب خطی و نقایس هنری بود، که از آن جمله مرقعات ذیل در (۲۲۴ ورق) تاکنون باقی مانده است:

(۱۲۴) مرقع ۳۸ ورق:

بخط نسخ و نستعلیق و ثلث مجدول مذهب حاشیه السوان جلد مقوا تیماجی.

(۱۲۵) مرقع ۶۲ ورق :

بخطوط مختلف خوش نویسان ، مجدول مذهب حاشیه ، کاغذ الوان افشان مصور با سر لوحه ها و جلد مقوا تیماجی اندرون مشبك منقوش .

(۱۲۶) مرقع ۳۶ ورق :

مجدول مذهب بخط خوشنویسان ، حاشیه الوان افشان نقاشی بطلا و دو صفحه اول مصور :

(۱۲۷) مرقع ۶۸ ورق :

به خطوط مختلفه خوشنویسان ، مجدول مذهب مصور سر لوحه دار ، حاشیه الوان افشان .

(۱۲۸) مرقع ۲۰ ورق :

به خطوط نستعلیق خوش نویسان ، مجدول مذهب سر لوحه دار مصور .
(گنجینه شیخ صفی ص ۵۵ طبع تبریز ۱۳۴۸ ش)

مرقعات ولی الدین افندی :

وی فرزند مصطفی آقای صولاق باشی و شیخ الاسلام دولت عثمانی و مرد عالم و خطاط هنر شناسی بود . وفاتش بسن ۸۳ سالگی در حدود ۱۱۷۳ ق ۱۷۵۹ م در استانبولست که زبردست ترین نستعلیق نویسان عثمانی و شاگرد طور مشزاده خطاط بود .

سه جلد از مرقعات ترتیب کرده اودر کتابخانه دانشگاه استانبول است که همه آن در تاریخ خطاطی بکار آید .

(۱۲۹) جلد اول :

مشمول بر خطوط میر عماد حسنی و قطعاتی که خود ولی الدین از روی آن نوشته و نهایت مهارت هنری وی در آن آشکار است .

(۱۳۰) جلد دوم :

مجموعه خطوط میر علی هروی .

(۱۳۱) جلد سوم :

مجموعه خطوط استادان طراز اول نستعلیق .

قطععات زیاد خط ولی الدین در مرقعات اباصوفیه و دانشگاه و

موزه آثار اسلامی استانبول موجود است . (خوشنویسان ۹۵۵)

(۱۳۲) مرقع امیر تیمور (مجلس جنگ) بنگرید : جهانگیر ۲۹

« بهرام میرزا « دوست محمد ۴۵ و

ترکیه ۷

« پریخانه « اندرام مخلص ۱۳

« خطوط « محمد مؤمن ۱۰۵

« خطوط و تصاویر « محمد محسن ۱۰۳

« شاه طهماسب « ترکیه ۶

« یوسف بهادر « « ۹

« « ۲۱۲۷ « « ۱۰

« « ۲۱۲۲ « « ۱۱

« « ۲۱۲۶ « « ۱۲

« « ۲۱۲۰ « « ۱۳

۱۴	بنگرید : ترکیه	۲۱۶۲ مرفع
۱۵	« «	۲۱۶۸ «
۱۶	« «	۲۱۲۵ «
۱۷	« «	۲۱۵۶ «
۱۸	« «	۲۱۶۶ «
۱۹	« «	۲۱۵۹ «
۲۰	« «	۲۱۵۵ «
۲۱	« «	۲۳۱۰ «
۲۲	« «	۲۱۵۷ «
۲۳	« «	۲۱۳۹ «
۲۵	« «	۲۱۴۲ «
۲۶	« «	۲۱۴۳ «
۲۷	« «	۲۱۶۵ «
۲۸	« «	۲۱۷۶ «
۲۹	« «	۲۱۵۸ «
۳۰	« «	۱۴۸۳ «
۳۱	« «	۱۴۸۸ «
۳۲	« «	۱۴۸۹ «
۳۳	« «	۱۴۹۱ «
۳۴	« «	۱۴۹۶ «
۳۵	« «	۱۵۱۲ «
	« منابع ۱۴۸ وصفی.	« شاه اسماعیل اول صفوی

(۱۳۳) مستقیم‌زاه :

سلیمان سعدالدین افندی از شعرای عصر عثمانیه ترك و متولد در استانبول در سنه ۱۱۳۱ ق ۱۷۱۸ م است که طریقت نقشبندی داشت ، به ترکی و عربی و فارسی تألیفات زیاد دارد. وفاتش ۱۲۰۲ ق ۱۷۸۷ م است. (قاموس الاعلام شمس الدین سامی طبع استانبول ۱۳۱۱ ق جلد ۴ ص ۲۶۲۰) از آثار اوست :

تحفه خطاطین (ف)

در بیان قواعد و تاریخ خط و احوال خطاطان .

طبع استانبول ۱۹۲۸ م .

(۱۳۴) مصطفی عالی افندی :

دفتردار بغداد مؤلف کتابی بنام منشأ الانشا در ۵ فصل .

تولد ۹۴۸ ق ۱۵۳۱ م

وفات ۱۰۰۸ ق ۱۵۹۹ م

از آثار اوست :

مناقب هنروران (ت)

محمد قطب الدین یزدی در سنه ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م مأمور دفتر داری خزینة بغداد و جوان ۲۰ ساله خوش نویس ماهر بود . وی تذکره‌ئی در ترجمه ۵۲ تن خوش نویس نوشت که اکنون در دست نیست ، ولی عالی افندی که در بغداد یزدی را دید ، این تذکره او را گرفت و در سنه ۹۹۵ ق ۱۵۸۶ م در عصر سلطان مراد عثمانی بترکی ترجمه کرد ، و احوال چند خطاط دیگر را بران افزود ، که از منابع هنر خطاطی است . طبع استانبول (؟)

(۱۳۵) مطربی (اصم سمرقندی) :

ولادتش ۹۶۶ ق ۱۵۵۸ م در سمرقندست و در سن رشد به هند رفت و در رجب ۱۰۳۴ ق اپریل ۱۶۲۵ م که عمرش ۶۸ بود، در هند بتألیف تذکرة خود پرداخت که در جمادی الاخری ۱۰۳۶ ق ۱۶۲۶ م ختم شد، وی در سنه ۱۰۳۷ ق ۱۶۲۷ م ببلخ باز آمد.

تذکرة مطربی (ف)

مشمول بر احوال بعضی امرای ازبک و شاعران فارسی‌زبان ماوراءالنهر و بلخ و خراسان بترتیب الفبائی تخلص‌های ایشان که بعضی از آنها خطاط هم بوده‌اند در حدود ۳۵۰ تن مربوط قرن ۹ - ۱۱ ق. نسخه خطی اندیا آفس شماره ۳۰۲۳ مورخ ۲۳ شعبان ۱۰۷۵ ق ۱۶۶۵ م.

مخطوطه کتابخانه آکادیمی علوم ازبکستان ۲۳۵۳ و مجموعه شخصی محمد صالح پروتا در کابل.

۱۳۶ منشآت (ف)

نام مؤلف و جامع آن معلوم نیست و مشتمل است بر مناشیر و فرامین و نامه‌ها از عهد شاهرخ تا سلطان ابوسعید میرزا مورخ ۸۸۶ ق ۱۴۸۱ م که مطالبی در تاریخ هنر دارد.

مخطوطه: کتابخانه یونیورسیتی استانبول.

(۱۳۷) منشآت خطی کتابخانه مهدی بیانی تهران (ف)

این کتاب ده سال قبل در تهران بود، و در آن بسا از منشآت علی

یزدی و دیگران نقل شده و از انجمله يك منشور امیرزاده ابراهیم سلطان (فرزند شاهرخ) بنام خواجه نصیرالدین محمد مذهب است که وی در کتابت و تذهیب و تصویر و نقاشی و حسن خط استاد بود و او را در هرات مقدم و کلانتر کتابخانه همایون مقرر داشته‌اند.

تاریخ این منشور ۲۵ ذی‌قعدة سنه ۸۰۵ ق ۱۴۰۲ م است و در تاریخ خطاطی و مکتب هنری هرات، سند بسیار مفید و قویست، اینک نقل آن: «چون خواجه نصیرالدین محمد مذهب، از فضیلت حسن خط و لطف تحریر، بخطی وافر کامل و نصیبی موفور بهره‌ور و محفوظست، و در صنعت تذهیب و نقاشی سرآمده دوران و فایق بر سایر امثال و اقران. و مدتی مدید است تا بکلك توفیق، نقوش اخلاص و خدمتگاری، بر صفحات احوال خویش نگاشته، علی‌الدوام بسعی دوام و وظائف نیکو، بندگی بتقدیم میرساند، و بصنوف خدمات پسندیده مواظبت می‌نماید.

درینوقت بحکم من منع المستوجبین فقد ظلم، تقدم و پیشوایی طوایف مذکور، بتخصیص مذهبان و نقاشان و مزوقیان و تقویم کارهای کتب‌خانه عامره و غیر آن از کتابت و تذهیب و تصویر و تجلید و نقاشی و عمارت و تعیین جمهور مذهبان و مزوقیان، خواجه نصیرالدین مشارالیه را مقدم و کلانتر خود دانسته، طریق متابعت و انقیاد مسلوک دارند. و کارکنان کتابخانه همایون و نقاشان عمارات خاصه و غیرهم، تقویم او را معقول شناسند، و از سخن و صوابدید او که هر آینه متضمن صلاح‌کار باشد تجاوز ننمایند... فی‌الخامس والعشیرین فی ذی‌القعدة الحرام سنه خمس وثمانمئة الهجریه.»

(خوش‌نویسان ۹۲۲)

(۱۳۸) منشآت و رساله خط و قلم (ف)

مجموعه منشورات و مراسلات مشاهیر بخارا و بلخ تا قرن ۱۹م، که یکی از اجزاء آن رساله «خط و قلم» است. نسخه خطی: کتابخانه تاشکند.

منشآت عبدالله مروارید: بنگرید: ۷۰

«حسن شاملو» ۳۷

«ابوالفضل (مکاتبات)» ۵

(۱۳۹) میرخانی:

از خطاطان معاصر ایران، ازوست:

تذکره خوش نویسان (ف)

مجموعه هنر خط و اقسام خطوط با نمونه خط برخی از خطاطان خراسان و افغانستان طبع تهران ۱۳۴۵ش ۱۹۶۶م ۱۵۰ص (راهنمای تاریخ افغانستان ۱۸۱/۲)

(۱۴۰) ناجی زین الدین (مهندس عراقی)

از دانشمندان محقق معاصر عراقی در بغداد، تألیف اوست:

الخط العربی (ع)

مصور ۲۲۰ص مشتمل بر تاریخ و اشکال خطوط اسلامی، از مطبوعات مجمع علمی عراقی بغداد ۱۹۶۸م، چاپ مطبعة حکومتی بغداد، قطع بزرگ، آرت پیپر.

(۱۴۱) ناصرالدین حنفی حسنی بخاری

از مولفان قرن ۱۸م ماوراءالنهر، از آثار اوست:

تحفة الزائرین (ف)

در شرح برخی از مزارات ماوراءالنهر که ذکر برخی از خطاطان هم دارد. طبع بخارا ۱۳۳۸ق ۱۹۱۹م.

(۱۴۲) نثاری بخاری:

نامش سیدحسن خواجه پسر سید پادشاه خواجه مشهور به نقیب-الاشراف، از مشاهیر رجال دربار شاهان بخارا و شیخ الاسلام و صدر بود که در نیمه آخر قرن دهم هجری میزیست. وفاتش در بخارا سنه ۱۰۰۵ق ۱۵۹۶م و از آثار اوست:

مذکر احباب (ف)

نام کرونوگرام تذکره شعرای فارسی است که در ۹۷۴ق ۱۵۶۶م تألیف آن ختم شده، و یکی از مآخذ شرح حال برخی از شاعران هنرمند است، که مؤلف آن از ارادتمندان حافظ سلطان عالی اوبهی خطاط معروف (متوفا ۹۰۹ق ۱۵۰۳م) بود. و درین تذکره ذکر ۲۸۳ تن شعرای معاصر و سابق از هند تا خراسان و ماوراءالنهر آمده.

نسخ خطی:

۱- موزه برتانیای مرقوم ۸۸۷ق ۱۵۷۸م

۲- اکادیمی علوم شرقی لنین گراد.

۳- کتبخانه نواب صدر یار جنگ (هند)

۴- کتبخانه بران شماره ۶۴۵ بخط نستعلیق خوش ویسی هروی

که در سنه ۹۸۳ق ۱۵۷۵م در مکه نوشته شده.

طبع :

- ۱- شرح حال هفت تن شاعر خطاط که درین تذکره آمده، بوسیله نواب صدر یار جنگ در اورینتل کالج میگزین لاهور ج ۱۱ مورخه ۲ فیبروری ۱۹۳۵ م طبع شده است ص ۳۹-۴۵.
- ۲- طبع تمام متن فارسی مذکر احباب در حیدرآباد دکن ۱۹۶۹ م ۵۲۰ صفحه متن + ۴۸ فهارس + ۹۸ مقدمه انگلیسی . بکوشش فضل الله استاد فارسی جامعه عثمانیه حیدرآباد دکن (هند) .
بنگرید: راهنمای کتاب شماره ۴ سال ۳ آریانا کابل شماره ۱۱ سال ۱۹ نشریه کتابخانه مرکزی، تهران ج ۲ سال ۱۳۴۱ ش.
تاریخ تذکره های فارسی ۲/۲۱۹ (۱۴۳) نصرآبادی :

نامش محمد طاهر اصفهانی متولد ۱۰۲۷ ق ۱۶۱۸ م از تذکره نویسان و شاعران قرن ۱۷ م ایران و مؤلف گلستان خیال است که وفاتش در اواخر قرن ۱۷ م باشد. و هم از آثار اوست .

تذکره نصرآبادی (ف)

در ذکر شعرای عهد صفوی تقریباً ۱۰۰۰ نفر، بنام شاه سلیمان صفوی از ۱۰۸۳ تا ۱۰۹۰ ق ۱۶۷۳ م نوشته شده مشتمل بر یک مقدمه در ذکر شاهان و شاهزادگان و :

صف اول : در ذکر امراء و خوانین ملازمان پادشاه از ایران و هندوستان و وزراء و مستوفیان و دیوانیان .
صف دوم : ذکر سادات و نجباء .

صف سوم : ذکر علماء و فضلاء و خوش نویسان و فقراء و درویشان .

صف چهارم : شعرای عراق و خراسان و ماوراءالنهر و هندوستان .

صف پنجم : ذکر مؤلف و اقوام او .

خاتمه : در تواریخ و الغاز و معماها .

نسخه خطی :

۱ - دانشگاه تهران ۳۳۴۲ .

۲ - کتابخانه وزیری یزد . این نسخه ذیلی هم دارد ، که در

سنه ۱۰۹۱ ق ۱۶۷۹ م بامضای نصرآبادی رسیده .

طبع :

۱ - قسمت احوال خوشنویسان آن طبع محمد شفیع در اورینتل

کالج میگزین ج ۱۱ شماره ۴ ماه اگست ۱۹۳۵ م ص ۵۲ - ۱۵۹

۲ - چاپ متن کامل آن بکوشش وحید دستگردی در مطبعه

ارمغان تهران ۱۹۳۸ م . (برای نسخ خطی بنگرید : ستوری ۸۲۰)

(۱۴۴) نعیمی (علی احمد)

از نویسندگان انجمن تاریخ کابل، متوفی ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م،

ازوست :

صورتگران و خوشنویسان هرات در عصر تیموریان (ف)

مشتمل بر معرفی نقاشان و خطاطان هرات، بترتیب الفبای نامهای

هنرمندان هرات در عصر تیموریان .

طبع: انجمن تاریخ کابل ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م ۱۲۴ ص

(۱۴۵) واصفی هروی :

زین الدین محمود بن عبدالجلیل هروی است که در سنه ۸۹۰ ق ۱۴۸۴ م در هرات بدنیا آمد و شاعر و مؤرخ و واعظ و نثرنگار هرات است که در محرم ۹۱۸ ق ۱۵۱۱ م از هرات به ماوراءالنهر پناه برد، و در حدود ۹۶۰ ق ۱۵۵۲ م بسن ۷۰ سالگی در تاشکند وفات یافت، و از آثار مفید اوست :

بدایع الوقایع (ف)

برخی اطلاعات بسیار مفید درباره اوضاع شاعران و مؤلفان و هنرمندان هرات و آسیای وسطی و دربارهای هرات و بخارا و سمرقند و تاشکند دارد، و یکی از مآخذ عمده تاریخ اجتماعی این سرزمین است .
طبع :

۱ - در دو جلد چاپ مسکو ۱۹۶۱ م بسعی الکساندر بلدروف
۵۰+۱۳۷۵ ص .

۲ - در دو جلد چاپ بنیاد فرهنگ ایران :

جلد اول ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰ م ۵۳۳ ص با فهرس .
جلد دوم ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م ۴۲۲ ص با فهرس .

(۱۴۶) واله داغستانی :

علی قلی خان تذکره نگار فارسی که در سنه ۱۷۱۲ م در اصفهان بدنیا آمد و در سنه ۱۷۳۱ م بهند رفت و بمنصب بزرگ رسید و در سنه ۱۱۷۰ ق ۱۷۵۶ م در دهلی مرد ، ازوست :

ریاض الشعراء (ف)

تذکره ۲۵۰۰ شاعر قدیم و جدید فارسی است بترتیب الفبائی

که در سنه ۱۷۴۸ م تألیف آن انجام یافته و ذکر برخی از هنرمندان شاعر هم دارد . (برای نسخ خطی آن بنگرید : ستوری ۸۳۲) .

(۱۴۷) واله قزوینی :

محمد یوسف، ولادتش سنه ۹۸۸ ق ۱۵۷۹ م و برادر میرزا محمد طاهر وحید مؤرخ قزوینی است که در سال ۱۰۵۸ ق ۱۶۴۷ م در فتح قندهار همراکب شاه عباس ثانی صفوی بود و منصب منشی ارقام شاهی داشت ، و بعد از آن به وزارت توپخانه رسید ، و تفسیری برقرآن مینوشت و در نظم و نثر استاد و هم خطاط مسلم بود ، از آثار اوست :

خلد برین (ف)

تاریخی است مشتمل بر هشت روضه ، که در زمان شاه سلیمان صفوی در سنه ۱۰۷۸ ق ۱۶۶۸ م تألیف شده که حدیقه دوم از روضه هشتم و مجلس ششم آن در ذکر خوش نویسان و مجلس هفتم در ذکر نقاشان و مذهبیان است . (برای نسخ خطی بنگرید : تاریخ تذکره ها ۶۱۶/۲ ستوری ۱۳۱) .

(۱۴۸) واصفی (شمس الدین محمد)

از هنرمندان و خطاطان اواخر عهد تیموریان هرات است که بامر شاه اسماعیل اول صفوی قطعات خطوط استادان عصر را فراهم آورد و مقدمه مفیدی بران نوشت .

مقدمه مرقع شاه اسماعیل صفوی (ف)

در باب خوش نویسان و هنرمندان در ۹۱۶ ق ۱۵۳۷ م نوشته شده .
مخطوطه خزینه اوقاف استانبول .

(۱۴۹) هروی :

در اواخر قرن ۱۵ م زندگی داشت و نامش معلوم نیست .

جوامع الانفا (ف)

مشمول بر مکاتبات و نامه‌های عصر سلطان ابوسعید میرزا و سلطان حسین بایقرا و حسن بیگ و دیگر مراسلات آن عهد که در تاریخ خط و هنر مطالبی دارد .
خطی : نور عثمانیه استانبول .

(۱۵۰) همایون قرخ (رکن الدین)

از محققان معاصر ایران ساکن تهران ، از آثار اوست :

۱ - تاریخچه کتابخانه‌های ایران (ف)

طبع تهران (بی تاریخ) مصور ۱۸۴ ص

۲ - کتاب و کتابخانه‌های ایران (ف)

طبع مصور نفیس تهران ۱۳۴۵ ش ۱۹۶۶ م ۱۵۵ ص

۳ - سیر تحول و تکامل خط فارسی دری (ف)

یک سلسله مقالات در مجله بررسی‌های تاریخی ، طبع تهران

(سال ۴ شماره‌های ۲ ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۶) ۱۳۴۸ ش ۱۹۶۹ م .

۴ - هنر کتابسازی در ایران (ف)

در شماره ۴ - ۵ - ۶ راهنمای کتاب طبع تهران (سال ۱۴

سال ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۲ م)

(۱۵۱) هیرالال مونس (منشی)

از مؤلفان و خطاطان قرن ۱۹ م هند ، پسر رام‌جیون لال ساکن

چیپور که وفاتش غالباً ۱۹۲۱ م است ، و از آثار اوست :

طفرای نستعلیق (اردو)

در شرح حال خطاطان نستعلیق وقواعد این خط . طبع هند (۲)

(۱۵۲) یعقوب بن حسن :

ابوالداعی سراج حسنی شیرازی خطاط اقلام سنه و استاد نستعلیق در قرن ۱۵ م . که بقلم او ظفر نامه تیموری تحریر پنجشنبه ۲۴ جمادی الاخری ۸۴۰ ق ۱۴۳۶ م در کتابخانه مجلس تهران موجود است و از آثار اوست :

تحفة المجالس (ف)

مطالب مهم در تاریخ خطاطی دارد ، و یکی از مآخذ وی رساله

خواجه عبدالله صیرفی است .

نسخه خطی :

کتابخانه خدابخش در پتنه هند شماره ۱۰۸۶

(۱۵۳) یوسف حسین (سید)

پیش از ۱۲۲۸ ق ۱۸۱۲ م در هند میزیست و از عبدالقادر مجلد ،

هنر جلدسازی و صحافی آموخت و تألیف اوست :

رساله جلدسازی (ف)

این رساله منظوم فارسی که از نظر ادب سست و ناقص است در نه

فصل منظوم گردیده ، که در تاریخ هنر تجلید و اصطلاحات آن یک اثر

نافع شمرده میشود :

فصل اول : ساختن مقوا و اهار .

فصل دوم : ساختن وصالی و فصالی .

فصل سوم : در بیان جزبندی و سیفه و پستی و پرازه و شیرازه

و شکنجه .

فصل چهارم : در بیان اقسام و چگونگی سختیان .

فصل پنجم: در مقوا کنندن، منبت بر مقوا چسپانیدن، ورقی تراشیدن و لنگردادن و بر کتاب بستن و جلادادن و قلم کاری کردن و مستور نمودن.

فصل ششم: در بیان جلد یک پوستی و دو پوستی و جلد کاغذی. فصل هفتم: در بیان قلمدان و زیرمشق و جلد آینه و غلافها و مروحه و آفتاب گیری...

فصل هشتم: در بیان اشکال و چگونگی آلات و... فصل نهم: در بیان حل زر و نقره و تذهیب و زرافشان و جدول راست کردن رنگها چون لاجورد و شنجرف و زرنیخ و زنگار و سیاهی و غیره، و چربه و چین کاغذچیدن و اهر کردن و پشت آینه بستن.

خطی: یک نسخه خطی ناقص این رساله منظوم که غلطی های زیاد دارد، بخط جمال صاحب در سنه ۱۲۲۸ ق ۱۸۱۲ م نوشته شده و در کتابخانه مخطوطات شرقی

Government Oriental Manuscripts Library

مدراس به شماره M ۴۳۷ موجود است (بنگرید: فهرست همین کتابخانه ج ۱ طبع ۱۹۳۹ م).

طبع:

از روی همین نسخه ناقص در فرهنگ ایران زمین ج ۱۶ - ۱۷ طبع تهران ۱۳۲۹ ش ۱۹۷۰ م (ص ۱-۲۳) چاپ شده است.

(۱۵۴) یوسف محرز جامی (جلال الدین)

از مؤلفان خراسان بعد از قرن ۹ هجریست که نام او را یوسف بن محمد بن شهاب الجمالی آورده اند و هنرمند جامع الصنائع مکتب

هرات و نویسنده مهمترین نسخه های خطی خمسة نظامی نمره H ۷۸۱ توپقاپوسرای استانبولست که در هرات در سنه ۸۴۹ ق ۱۴۴۹ م برای خاتون بنت امیر عثمان نوشته شده است (بنگرید: ترکیه ۴۲ بیعد) و هم ازوست:

فرائد غیاثیه (ف)

کتابیست مفید و دارای نکات کارآمد در تاریخ خطاطی.

از آنجمله مکتوبی از زبان مولانا احمد بن محمود جامی بانشاء یوسف خطاب به جعفر بایسنغری است که اختلاف جعفر را با شمس الدین محمد بن حسام هروی خطاط دربار بایسنغر (متوفا ۸۵۰ ق ۱۴۴۶ م) نمایندگی میکند، و این مکتوب در خوشنویسان دکتر بیانی (ص ۳۱۳) طبع شده است.

مخطوطه: شماره ۴۱۵۵ ایاصوفیه استانبول.

فصل سوم
هنر کتابسازی و خط در ادبیات فارسی

توصیف مرقع شاهی و مدح شاه جهان^۱

پرورده کدام بهار است این چمن
کز بهر دیدنش نگه از هم کنیم وام
هر خط او چو خطه کشمیر دلفریب
وز حلقه حروف براه نظاره دام
از دیدنش نظاره گیان مست می شوند
آن باده ای که دایره ها را بود بجام
از بسکه دیده خیره شود در نظاره اش
نتوان شناخت دیده کدام است و خط کدام؟
یا قوت ثلث این خط اگر مینگاشتی
مستعصمش بدیده نشاندی ز احترام
تذهیب داد شاهد خط را چه زینتی
آری شفق فزوده بحسن و جمال شام

---

۱ - ظاهراً وصف مرقع معروف به گلشن است، که اکنون در کتابخانه
سلطنتی ایران محفوظ است (بنگرید: فصل دوم ۱۲۲ و ایران ۷۴۰)

آراسته بهشتی ، تصویر حوریان

حوری که باشد او را غلمان کمین غلام

چسپان شد اختلاط خط و صورتش بهم

پیچد بموی طره تصویر زلف لام

مو از زبان چو خامه نقاش سرزند

نطق از حسن صورت او سرکند کلام

تصویرو خط چو صورت و معنی بهم قرین

وز اتحاد کرده در آغوش هم مقام

تمکین حسن اگر نشدی مانع ، آمدی :

در باغ صفحه شاهد تصویر در خرام

چندین هزار نقش بدیع انتخاب کرد

دوران که شد «مرقع شاه جهانش» نام

صاحبقران ثانی از اقبال سرمدی

شاه ستاره لشکر و خورشید احتشام

(ص ۷۱ دیوان کلیم طبع تهران ۱۳۳۶ ش)

۳ - جلد

حذا دیوان تو کز بهر جلدش در ختن

پوست را از تن بدنان می کشد بیرون، غزال

(کلیم)

۱ - این ابیات از قصیده لامبه در مدح روح الامین شهرستانی اصفهانیست

که در هند منصب مهر جمله داشت .

۳ - جزوه و شیرازه

بسکه مربوطند معنی‌ها بهم چون سلسله

جزوه‌ها یابند بسی شیرازه باهم اتصال

(کلیم)

۴ - دفتر ، تذهیب ، سرلوح

چونکه دارد نسبتی با دفتر اشعار تو

دفتر گل را نیارد زد بهم باد شمال

از پی تذهیب او خورشید را حل کرده‌اند

تا ز سرلوحش بسازند آفتاب بی‌زوال

آسمان افتاده در پیش مذهب چون صدف

وز شفق شنجرف در وی سوده بهر رنگ آل

(دیوان کلیم ص ۳۱)

۵ - خوشنویسان با سهو قلم

خوش نویسی چو عارض خوبان سخنم را بخط خوب آراست

لیک در هر غزل بسهو قلم گاه چیزی فرود و گاهی کاست

کردم اصلاح آن من از خط خویش گرچه نامد چنانچه دل میخواست

هر چه او کرده بود با سخنم

با خط او قصور کردم راست

(جامی)

۶ - قلم تراش

بکلك تیز فلان خوشنویس شعر مرا

نزد رقم که زهر بیت شد به زخمی خاص

کنون من از پی اصلاح شعر ، بر خط او
 قلم تراش کشیدم که «الجروح قصاص»
 (دیوان جامی به تصحیح هاشم رضی، طبع تهران ۱۳۴۱ ش ص ۷۹۷)

۷ - نسخه زیبای مزین

این نسخه که نزهتگه عقل و جانست
 در خوبی او چشم خرد حیرانست
 محرم چمنیست از گل و ریحان پر
 اوراق گل و خطوط او ریحانست
 (جامی ص ۸۱۵)

۸ - انحراف خامه

محرف تراش و محرف نویس
 بانندک زمانی شود خوش نویس
 آصفی هروی گوید :

جز مست انحراف خطش با من ای رقیب !

بهر سواد ، خامه محرف مساز قط
 (ص ۱۲۷ دیوان آصفی هروی ۸۵۳ - ۹۲۳ ق
 طبع هادی ارفع ، تهران ۱۳۴۲ ش)

۹ - قط قلم

استخوانم صد نشان دارد ز تیغ نو خطان
 بسکه در مکتب برویش خامه میگردند قط
 (ص ۱۲۸ دیوان آصفی)

هوای نو خطان مکتبم کاش استخوان سازد
 که بهر خامه قط کردن ، برندم سوی مکتب ها
 (ص ۹ آصفی)

۱۰ - حسن خط

شد ز خط عنبرین ، حسن تو صد چندان که بود
 يك دليل حسن روز افزونت آمد حسن خط
 (ص ۱۲۹ آصفی)

در آرایش صفحه روزگار
 ربایند خطش چو خط نگار
 بر خط نویسی عالم زان نمط
 که رخسار خوبان کند مشق خط
 (نورالدین ظهوری در مدح میر خلیل خطاط)

۱۱ - خط غبار

مصحف حسنت بخط خوب غبارست
 من صفت آن خط غبار چه گویم ؟
 (ص ۲۲۵ کلیات قاسم انوار متوفا ۸۳۷ ق طبع سعید نفیسی
 تهران ۱۳۳۷ ش)

۱۲ - نسخ و تعلیق

نتوانند چو خط تو نوشت ار بکند
 نسخه خط ترا ، نسخ نویسان ، تعلیق
 (میرجوچک علی سرپل بلخ حدود ۱۰۰۰ ق از مجمع الفضلا)

۱۳ - خط ترسل

ای زلف تو پیچیده تر از خط ترسل

بر دامن زلف تو مرا دست توسل

(قاآنی)

۱۴ - چند خط در يك بيت

ز نستعلیق گویا قوت لب، ریحان خطی دارم

کز انگشت شهادت میکشد، خط پر غبار من

(محمد سعید اشرف از فرهنگ اندراج)

۱۵ - مرکب ، قلم

منشی دیوان کل ، آندم که کرد انشا قلم

از خط و خالت مرکب بود با سودا قلم

(کاتبی ترشیزی نسابوری)

۱۶ - دوات

نام لعلت نقش اگر سازند در چین بر دوات

نی قلم شان پر عسل گردد ز موم سردوات

(کاتبی)

۱۷ - کتب خانده

عماد فقیه کرمانی در مثنوی صفانامه در باره خواجه محمود که

خانقاهی در کرمان در سنه ۶۶۶ ق ساخته بود گوید :

۱ - نستعلیق گویی : کتابه از حرف به تکلف زدن و الفاظ را بمخرج

ادا کردن . (فرهنگ اندراج) .

سال ز هجرت چو رسیدش بهفت

در صدد زمرة حفاظ رفت

کلك ودواتش گه و بیگاه پیش

کرد کتب خانده پر از خط خویش

(اورینتل کالج میگزین لاهور ، نومبر ۱۹۲۸ م)

۱۸ - خطوط زرین

گر ابن مقله دگر باره در جهان آید

چنانکه دعوی معجز کند بسحر مبین

بآب زر نتواند کشید چون تو الف

بسیم حل نگارد بسان نغز تو سین

(سعدی)

۱۹ - مجلد و شکنجه

دیدم مجلدی که شکنجه همی نمود :

دیوان روح پرور خواجه کمال را

گفتم : مجلدا! تو شکنجه چرا کنی؟

این نظم روح پرور سحر حلال را

گفتا که برده است کمالات اهل فضل

اشکنجه میکنم که نماید کمال را

بساطی سمرقندی متوفا ۸۶۲ ق از نسخه خطی تذکره

مجمع الفضلاء محمد عارف بقائی ۹۹۶ ق

۴۰ - مشق مداوم

چهل سال عمرم بخط شد تلف
 سر زلف ناید به آسان بکف
 ز مشقش دمی هر که فارغ نشست
 چو رنگ حنا رفت خطش زدست
 مکن جز به تحریر ، اوقات صرف
 که صورت نمی آید از صوت حرف
 (قاضی احمد غفاری)

۴۱ - خط برخطها کشیدن

خامه می ترسم ز دستش سرکشد
 ناگهان خطی بخطها درکشد
 (ظهوری)

۴۲ - قلم گل نگار

خوشگویی نشد از قلمش هر که نگفت
 نوکش چه گهرهای معانی که نفت
 گر خار نوشت ، در دل خصم خلید
 ور گل بنوشت بررخ دوست شگفت
 (ظهوری)

۴۳ - عقد گهر

آنانکه بچستن جواهر چستند
 در عقد گهر گذشته ، خطش چستند

خطها همه آب در خراسان از شرم

ورنه ، به-راق عراقیان می شستند
 (ظهوری در مدح میرخلیل خوش نویس)

۴۴ - اهل سواد

در سلسله وصف خط ، این بس که ز کلکم
 هر نقطه سویدای دل اهل سواد است
 (طالب آملی)

۴۵ - ستایش قلم

بهین وارثی مرد را یادگار   قلم باشد این نکته را گوش دار
 جهان از قلم یافت نام و نشان   قلم گزیده بودی ، نه بودی جهان
 کسی کونه گشت از قلم بهره مند   مدانش به نزد خرد ارجمند
 قلم را چه دانند هر بوالهوس   قلم زن شناسد قلم را و بس
 (ملا محمد حسین خطاط تبریزی استاد میرعماد قزوینی)

۴۶ - جلد صدف کاری کتاب

(برحاشیه آن نوشته شد)
 چو دست قضا نقش این جلد بست
 پر و بال طاووس درهم شکست
 کتابش چو گوهر بود از شرف
 مناسب فتادست جلد از صدف
 کند خرده کاریش را چون نگاه
 گذارد فلك عينك از مهر و ماه

چو خود را سزاوار این جلد دید
 صدف دامن از دست گوهر کشید
 تراوش ز بس میکنند آب ازو
 گلش را نشسته است شبم برو
 برای تماشای این نوبهار
 نگه باز گردانم از روی یار
 کتابی کزو گشت زینت پذیر
 میان دو گلشن شود جایگیر
 (دیوان کلیم طبع پرتو بیضائی، تهران ۱۳۳۶ ش)

۴۷ - نگارخانه چین

صورتگران چین اگر آن چهره بنگرند
 نقش و نگارخانه چین را کنند حک

۴۸ - صورت دلستان

گرمصور صورت آن دلستان خواهد کشید
 حیرتی دارم که نازش را چسان خواهد کشید؟
 (بیدل)

۴۹ - دست از قلم کشیده

بصورتی که تویی کمتر آفریده خدا
 ترا کشیده و دست از قلم کشیده خدا
 (سلیم)

۳۰ - صورتگر چین

نقاش چین چو صورتش آورد در نظر
 زد بر زمین قلم که چها میکشیم ما
 (سلطان حسین میرزا صفوی)

صورتگر چین از حسد صورت خویش
 هم خامه شکستست و هم انگشت گزیدست
 (امیر معزی)

سخن ز صورت چین میگذشت در مجلس
 کشید زلف ز عارض که نقش چین اینست
 (بابا فغانی)

۳۱ - مصوران چابکدست

تمثال رخ ترا بسچین بردستند
 آنجا که مصوران چابکدستند
 در پیش مثال روی تو بنشستند
 انگشت گزیدند و قلم بشکستند
 (شیخ شطاح شیرازی)

اگر جماعت چین صورت ترا بینند

شوند جمله بشیمان ز بت پرستیدن
 (سعدی)

۳۲ - صورت انگبختن

فکرت من در تو نیست، در قلم ایزدیت
 کو بتواند چنین صورتی انگبختن
 (سعدی)

گویی از خامه تقدیر غرض نقش تو بود

کز ازل تا به ابد این همه تصویر کشید

(نیاز اصفهانی)

۳۳ - سلسله پای

حسن خط بهر خلاصی ز جنون می‌جستم

وہ کہ خط سلسله پای من مجنون شد

(تمام این غزل در شرح حال میرعلی هروی ۷۷ فصل دوم

خوانده شود)

۳۴ - شاعر خطاط

شاعر نازک سخن و ساحرم در فن خط نیز بسا ماهرم

فیض مسیحا ز دم می‌چکد آب حیات از قلم می‌چکد

(میرعلی هروی)

۳۵ - صد الم

چشم صاد وزلف دال و قد الف

طره لام است و دهان میم مراد

کلك استاد ازل زین پنج حرف

«صد الم» بر روی جان ما کشاد

(میرعلی هروی)

۳۶ - پنج شرط خطاطی

چند در وادی خط می‌کنی ایدل تک و پوی

بشنو این نکته و چون من بنشین فارغبال

پنج چیزست که تا جمع نگردد باهم

هست خطاط شدن نزد خرد امر محال

قوت دست و وقوفی ز خط ودقت طبع

طاقت محنت و اسباب کتابت بکمال

گر ازین پنج قصور است یکی را حقا

ندهد فائده گر سعی نمایی صد سال

(میرعلی هروی)

۳۷ - مرثیه هنر

از کمال‌الدین جعفر تبریزی خطاط معروف هرات در مرثیه بایسنغر:

شهریارا تا برفتی از سر اهل هنر

شد کتاب صبر ما ابتر ورق زیر و زیر

یافتی از لطف شه، هر کهنه خطی عمرنو

بشکنند پشتش کنون چون رفت پشتیبان زسر

از مرقع ناله‌ها آید بگوش جان مرا

صورت بیجان مگر گشتند ازین غم باخبر

خواندن اشعار بی‌معنی شد و صورت حرام

پادشاه صورت و معنی ز عالم شد مگر

قطعه‌ی یاقوت دادی قطعه یاقوت را

صیرفی کو، تا شناسد لعل و یاقوت از حجر

گشت خط منسوخ و صورت تگر بجان درمانده است

چون عطا نبود کشد جدول کش از خون جگر

داشتی صد برگ جلد نسخه‌یی از زرکون
ای مذهب مشکلت از زر نگردد حل دگر
می‌نویسم جنگ و در دم میشود تر ز آب چشم
کرده‌ام بعد از تو شاها! خط خود را خوبتر

نسخه‌ها زفتند در جلدسیاه از سوز و درد
بسته برسر جلدول زر، هم کبود از لاجورد...
تا محقق گشت بر کتاب عالم ابن خبیر
در زبان کلك‌ها ناید برون جز آه آه
تا بتوقیع اجل شد نامه عمرش سجل
حال من چون خط پریشان گشته، خط اینک گواه

نسخ و تعلیق از غبار غم نسازد چهره پاک
چون نخواندش دگر، هرگز بنزد پادشاه

از مرثیه سروده مولانا منشی

دی در کتابخانه شدم دیدم اندر او
جمعی بگریه جمله گره بر جبین زده
اهل کتابخانه همه جامه‌ها سیاه
انداخته دوات و قلم بر زمین زده
کاتب سیاه کرده قد و قامت الف

بس نقطه‌سیه برخ حرف شین زده
(تاریخچه کتابخانه‌های ایران از رکن‌الدین همایونفرخ
طبع تهران (بی‌تاریخ)

۳۸ - جمال مرد

خط حسن جمال مرء ان کان لعالم فاحسن
الدر مع البنات اجلی والدر مع البنات ازین
(گلستان هنر)

۳۹ - حسن خط

خط که از شایبه حسن تهیست
بهره کاغذ ازو روسیهیست
خط چنان به ز قلم راننده
که بیاساید ازو خواننده
(لااعلم)

ناسفته گوهریست ز بحر ولایتش
هر نقطه کامد از قلم درفشان او
گویی که بوده در ید قدرت اناملش
چون خامه در انامل معجز نشان او
(عبدالله مروارید)

۴۰ - سرو قلم

هستی ز قلم رقم پذیرست
زو شمع رقم فروغ گیرست
سرویست قلم بیباغ ادراک
سایه ز رقم فکنده بر خاک
(لااعلم)

۴۱ - وصف قلم

طرفه نگار قصب آل پوش
 با دو زبان در سخن ، اما خموش
 جلوه کنان سرو قدی سایه سای
 گیسوی شبرنگ کشان زیر پای
 سرو قدی همچو کمان توز پوش
 با شب تاریک ، رخ روز پوش
 تیر نه اما هدف ره سپر
 بوده ز کاغذ هدفش بیشتر
 کارگر و پر هنر خسرده بین
 کرده همه کار به کد یمین
 پیشه او معجزه ساحری
 گاه کلیمست ، گهی سامری
 کرده گهی موی شکافی شعار
 گاه فرومانده بمویی ز کار

۴۲ - کلید هنر

کلید خرد را هنر شد علم
 کلید هنر چیست ؟ نوك قلم
 قلم نقشبندست و چهره کشای
 قلم بر دو نوع آفریده خدای
 یکی از نبات آمده دلپذیر
 نی قند گشته ز بهر دبیر

دگر نوع او نوع حیوانی است

کش از آب حیوان درافشانی است
 نگارنده نقش مسانی فریب
 ازو روزگار هنر دیده زیب

۴۳ - مفتاح رزق

علیکم بحسن الخط فانه من مفاتیح الرزق (منسوب بحضرت علی)
 غرض مرتضی علی از خط نه همین لفظ بود و حرف و نقط
 بل اصول صفا و خوبی بود زان اشارت بحسن خط فرمود
 (سلطان علی مشهدی)

فزاید ز خط ، حسن نازك عذاران

علیکم بحسن الخط ای دوستاناران
 شود تازه از خط بهار جوانی
 بدانگونه کز سبزه عهد بهاران

۴۴ - آرایش توانگر

تعلم قوام الخط یا ذالتادب
 فما الخط الا زینة المتادب
 فان كنت ذامال فخطك زینة
 وان كان محتاجاً فافضل مكسب
 (منسوب به علی رض)

خط خوب ای برادر دلپذیراست

چو روح اندر تن برنا و پیرست

اگر منعم بود آرایش اوست
وگر محتاج باشد دستگیر است

۴۵ - الخط نصف العلم

خط که فرموده است نصف العلم
سرور انبیا بعلم و بحلم
آن خط مرتضی علی بودست
زان نبی نصف علم فرمودست
کردی اکثر کتابت مصحف
خط از آن یافت رسم عز و شرف
آنچنان خط کجاست حد بشر
قلم دیگرست و خط دیگر
قلم پاک آن رفیع جناب
خورده از جویبار جنت آب
دست در پاش او خزانه رزق
خامه او کلید خانه رزق
از مدادش چه گویم و ز دوات
آب حیوان نهفته در ظلمات
ورقی را که خط شاه بر اوست
بوسه گاه ملایک و بشر اوست
(سلطان علی مشهدی)

اگر نه قید کتابت بود کجا باشد
شگفته معنی رنگین فکر جان پرور

۴۶ - هفت خط

طومار و محقق و رقاع و ریحان
نسخ است که ثلث او به توقیع نوشت
***
محقق بنزدیک هر کس که هست
که ریحان خطش برد دل ز دست
رقاعش پسندیده روزگار
به توقیع او سحر را ختم کار
غبارش بر اطراف سیمین حریر
چو آثار خط بر رخ دلپذیر

۴۷ - اقلام هسته

نگار من خط خوش مینویسد
بغایت خوب و دلکش مینویسد
مناشیر و محقق، نسخ و ریحان
رقاع و ثلث هر شش مینویسد

۴۸ - نستعلیق

نسخ تعلیق گر خفی و جلیست
«واضع الاصل» خواجه میرعلیست
وضع فرمود او ز ذهن دقیق
از خط نسخ و ز خط تعلیق
(سلطان علی مشهدی)

۴۹ - تعلیق

کاتبان را هفت خط باشد بطرز مختلف
ثلث وریحان و محقق، نسخ و توقیع و رقاع
بعد از آن تعلیق آن خطست کش اهل عجم
از خط توقیع استنباط کردند، اختراع
(جامی)

۵۰ - قلم انگشت

شناسای رقوم هفت خط مولی نظام الدین^۱
که مانند خطش در عرصه آفاق کم باشد
نویسد از سر انگشت خط ثلث را یارب
که دیدست اینچنین کاتب که انگشتش قلم باشد
(بهرام میرزا)

۵۱ - خط سلطان علی مشهدی

آنکه در عالم بخط مشک فام
نسخ کرده خط استادان تمام
گشته شاگردانش از راه یقین
در طریق حق «کرام الکاتبین»

۱ - مولانا نظام الدین بحارایی خطوط سته را خوش می نوشته و در کتابخانه بهرام میرزا بوده و با انگشت خط ثلث را با اسلوب و نزاکت تمام می نوشته و این نظامه نواب میرزایی در باب ثلث نویسی او با انگشت مشهور می باشد (گلستان هنر ۲۳).

مولانا محمد ابریشمی که سرآمد شاگردان سلطان علی مشهدی
بود بر لوح مزارش بخط خود نوشته :

آنکو رقم زدی قلمش خط جانفزا
در حرف او کشیده قلم کاتب قضا
جان یافتی قلم چو رسیدی بخط او
آخر ، ولی شدش قلم دست خاک پا
خطش همین نبود نکو ، در طریق نظم
لطف سخن چو حسن خطش بود دلکشا
ره داد از مناسبت نام نزد خویش
سلطان ابوالحسن علی موسی رضا
رو در فناست هرچه ببینی بغیر او
ماند همین خدا و نماید بجز خدا

۵۲ - قلم جوان

مرا عمر شصت و سه شد بیش و کم
هنوزم جوانست مشکین قلم
هنوز آنچنان هستم از فضل حق
که باطل نگردانم الحق ورق
توانم هنوز از خفی و جلی
نویسم که «العبد سلطان علی»

۵۳ - سند علم خط

پیشتر از زمان شاه رسل خلق راهنمای نشاه قل

سر بخطی که خامه فرسودی
خط عبری و معقلی بودی
مرتضی اصل خط کوفی را
کرد پیدا و داد نشو و نما
وین خطوط دگر که استادان
وضع کردند هم ز کوفی دان
واضعان کاسمشان درین بابست
ابن مقله است و ابن بوابست
سند علم خط بحسن عمل
پس بود مرتضی علی ز اول
زانکه هم اوست در تمام علوم
علما را بعلم امام عموم
هر که داند در مدینه علم
نقد و قتش شود خزینه علم
(سلطان علی مشهدی)

۵۴ - اصول خط

اصول و ترکیب کراس و نسبت
صعود و تشمیر نزول و ارسال
(یاقوت)
ظاهر خط اصول و ترکیبست
گرسی و نسبتش بترتیبست
بعد اینها بود صعود و نزول
شمره هم داخلست و هست قبول
نسخ تعلیق را مجو ارسال
کاندرین باب نیست قال و مقال

هست ارسال در خطوط دگر
این بدان و ازین سخن مگذر
جمع میکن خطوط استادان
نظری میفکن درین و دران
طبع تو سوی هر کدام کشید
جز خط او دگر نباید دید
تا که در چشم پرشود ز خطش
حرف حرفت چو در شود ز خطش
(سلطان علی مشهدی)

۵۵ - کاغذ و رنگ

کاغذی بهتر از ختایی نیست
حاجت آنکه آزمایشی نیست
حنذا کاغذ سمرقندی
مکنش رد اگر خردمندی
خط برو صاف و خوب می آید
لیک پاک و سفید می باید
خواه رسمی و خواه سلطانی
جهد کن تا که خوب بستانی
هیچ رنگی به از ختایی نیست
با تو گویم که رنگ آن از چیست؟
زعفران و حنا و قطره چند
از مدادست بیش ازین میسند

خط برو خوب و هم طلا خوبست

زینت خط خوب مرغوبست

چشم را رنگ سرخ و سبز و سفید

خیره سازد چو دیدن خورشید

بهر خط نیم رنگ می باید

تا ازو دیده‌ها بیاساید

رنگهایی که تیره رو باشد

خط رنگین برو نکو باشد

کاغذ سرخ را سفید نویس

تا نماید خط تو خوب و نفیس

کاغذی کان کبود رنگ بود

از سفیداب دلپسند بود

(سلطان علی مشهدی)

۵۶ - در باب خوش نویس شدن

ایکه خواهی که خوشنویس شوی !

خلق را مونس و انیس شوی !

خطه خط مقام خود سازی

عالمی پر ز نام خود سازی !

ترك آرام و خواب باید کرد

وین ز عهد شباب باید کرد

سربه کاغذ چو خامه فرسودن

زین عمل روز و شب نیاسودن

زارزوه‌های خویش بگذشتن

وزره حرص و آز برگشتن . . .

هر که از مکر و حيله و تلبیس

پاك گَرديد گشت پاك نویس

داند آنکس که آشنای دلست

که صفای خط از صفای دلست

خط نوشتن شعار پاکانست

هرزه گشتن نه کار پاکانست

گوشه انزوا نشیمن کن

یادگیر این سخن ز پیر کهن

(سلطان علی مشهدی)

۵۷ - پشیمانی استاد

خواجه محمودبن خواجه اسحق شهابی از قریه سیاوشان هرات

و شاگرد میرعلی هروی بود وی در خدمت میر کاررا بجایی رسانید ، که

بعضی خط او را برخط میرترجیح میدادند ، و او هم بنام استاد قطعاتی

مینوشت ، میرعلی درشکوه گفت :

خواجه محمود آنکه يك چندی

بود شاگرد این حقیر فقیر

یاد دادم باو ز قلت عقل

آنچه دانستم از قلیل و کثیر

بهر تعلیم او دلم خون شد

تا خطش یافت صورت تحریر

در حق او نرفت تقصیری !

گرچه او هم نمیکند تقصیر !

هرچه را مینویسد از بد و نیک

جمله را میکند بنام حقیر

(نگارستان هنر ۸۲)

۵۸ - مناجات کاتب

الهی همه عمر ، محمود کاتب

اگرچه بعصیان سیه کرده دفتر

بحرف خطایش خط عفو درکش

بحق علی بن موسی بن جعفر

بفضل خود ای پادشاه خطابخش!

بخط خطایش بکش خط سراسر

(شاه محمود نشابوری زرین رقم متوفا در مشهد ۹۷۲ ق)

۵۹ - خط یاقوت

خط یاقوت را هر کس که دیدی

بیک مقال زر حرفی خریدی

اگر یاقوت خط او بدیدی

بصد مقال هر حرفی خریدی

۶۰ - خط دلفریب

خطش چون خط نیکوان دلفریب

ز دل برده آرام و از جان شکیب

بود کلکش آن جادوی بوالعجب

که بر روی روز افکند زلف شب

۶۱ - تراشه قلم

محقق است که گرا بن مقله زنده شود

تراشه قلمش را بمقله بردارد

۶۲ - اسلامی و ختائی

شنیدم که صورتگران ختای

نخستین که گشتند صورت کشای

بخون جگر رنگی آمیختند

مثال از گل و لاله انگیختند

چو مو گشته باریک از آن آرزوی

پی موشگافی قلمشان ز موی

ز گلهای یکی صفحه آراستند

بآیین و زیبی که خود خواستند

نهادند از انرو ختاییش نام

که کلک ختایی از او یافت کام

چو دور نبوت به احمد رسید

قلم بر سر دیگر ادیان کشید

خطا پیشه گان ختایی نژاد

نمودند نقش نخستین سواد

بدعوی یکی صفحه آراستند

نظیرش ز شاه رسل خواستند

نه از نقش آراسته يك ورق
 كه پر کرده از لاله و گل طبق
 بردندش از عين كافر دلی
 بدعوی سوی شاه مردان علی
 چو شاه ولایت بدید آن رقم
 باعجاز بگرفت در كف قلم
 رقم کرد اسلامی دلربای
 كه شد حیرت افزای اهل ختای
 چو آن اصل افتاد در دستشان
 بشد نقشهای دگر پستشان

(گلستان هنر ۱۲۸)

۶۳ - هنر و خیال

گویند كه بود پادشاهی
 بودش به رخی چو لاله راغ
 فرخنده مصاحبی قرین داشت
 مانی رقمی كه گاه تصویر
 برسنگ چو نقش آب بستی
 بردور مه ار قلم كشیدی
 از عين تری كه در قلم داشت
 نقش رقمش طراز چین بود
 از عالم جان، صد آفرین داشت
 خورشید لقا شه فلك خشم
 مه طلعت و آفتاب جاهی
 يك نرگس ناشگفته در باغ
 كو نقد هنر در آستین داشت
 ماندی رقمش بنقش تقدیر
 هر كس دیدی سبو شكستی
 مه ظلمت سلخ را ندیدی
 آثار حیات در رقم داشت
 صورتگریش بلای دین بود
 جان خود قلمش در آستین داشت
 میدید بمایش بيك چشم

مانی قلمی دگر ، قرین داشت
 میخواست كه حيله‌یی بسازد
 زد نقش : كزوشه جهاندار
 آن نقش طراز مانوی دست
 برداشت صحیفه‌یی دل‌افروز
 شه را تیری بدست و ازخشم
 از تیر گه كچی ستادن
 زین تازه‌خیال ، آن خردمند
 شه یافت چو فكر سحر سنجش
 كز وی در دل ، نهفته كین داشت
 با وی نقشی بمكر باز
 شد صورت خویش را طلبگار
 با خویش خیال نقش شه بست
 بنگاشت بران بطبع فیروز
 زد تاب سنان بگوشه چشم
 باید چشمی بهم نهادن
 بكشاد ز رشته هنر بند
 بخشید دو ملك دسترنجش

زان يك صله هنر طرازش

وان يك صله خیال‌بازیش

زان كار ، دل حسود بشكست

نومید بكنج غصه بنشست

(گلستان هنر ۱۳۱)

۶۴ - تصویر سخن‌گوی

خوشا خامه سنجان جادو طراز
 روانبخش از خامه سحر ساز
 به هر آفریده در آویخته
 نظیری ز هر يك برانگیخته
 شده پیرو صنع یزدان پاك
 ز پر كار افلاك تا سطح خاك

سوی آفرینش نظر داشتند

سوادی ز هر اصل برداشتند

بنقش جهان صنعشان رهنمون

قلم پیششان بهر سجده نگون

ندانم بصورت چه فن میکنند ؟

که گویی بمردم سخن میکنند !

(گلستان هنر ۱۳۲)

۶۵ - بهزاد

استاد زمانه حضرت بهزادست

کو داد هنروری بعالم دادست

کم زاد بسان مانی از مادر دهر

بالله که بهزاد ازو به زادست

***

نگار زغالش بچابک روی

بهست از قلم گیری مانوی

اگر مانی از وی خبر داشتی

ازو طرح و اندازه برداشتی

بود صورت مرغ او دلپذیر

چو مرغ مسیحا شده روح گیر

سال وفات بهزاد ۹۴۲ ق ۱۵۲۵ م.

وحید عصر بهزاد آنکه چون او

ز بطن مادر ایام کم زاد

اجل چون صورت عمرش پرداخت

قضا خاک وجودش داد برباد

ز من صورتگری تاریخ پرسید

بدو گفتم جواب از جان ناشاد

اگر خواهی که تاریخش بدانی

نظر افکن به «خاک قبر بهزاد»

۹۴۲ (گلستان هنر ۱۳۵)

۶۶ - پادشاه هنرمند طهماسب

تعالی الله آن خامه دلقریب

کزو یافت اورنگ افلاک زیب

چسان جان نیابد ز کلکش رقم

که جان میچکاند ز نوک قلم

بود آفرینش همه پست او

زده هر رقم بوسه بردست او

چو خواهد قلم از برای رقم

ز پر فرشته ببندد قلم

ز شوقش صدف سر برآرد ز آب

که از ابر دستش شود کامیاب

قلم را از آن کار بالا گرفت

که اندر دو انگشت او جا گرفت

قلم چون به تشعیر گیرد دبیر

ازان موی خیزد براندام شیر

(گلستان هنر ۱۳۸)

۶۷- بت صورتگر

عشق بت صورتگری افگند شوری در سرم
 خلقی بصورت عاشق و من عاشق صورتگر
 (مولانا نظری نقاش قمی حدود ۹۵۰ ق)

۶۸- مهاجرت هنر

جانب هند میروم کانبجا کار اهل هنر نکو رفته
 که سخاو کرم ز اهل زمان بزمین سیه فرو رفته
 (میرمصور بدخشی حدود ۹۵۰ ق)

۶۹- موی جان ده

موی قلمش ز اوستادی جان داده بصورت جمادی

۷۰- وصف مرقع سلطان ابراهیم میرزا در مشهد

ز اشکال گلها و نقش طیور
 بهشتی ز باد خزان بی تصور
 که از روی پاکیزگی و تمیز
 بجز جان نگنجد در او هیچ چیز
 هزاران گل و لاله اش شاخ و برگ
 همه امن از آسیب باد و تگرگ
 مصور جوانان خورشید روی
 لب از شرم هم بسته در گفتگوی

به هم يك جهت جمله در صلح و جنگ

نه چون اهل عالم دو روی و دو رنگ
 شب و روز با یکدگر هم وثاق
 به هم صحبتی مردم بی نفاق
 (گلستان هنر ۱۲۳)

۷۱- کتب خانه

از کتب خانه اش اوراق فلك دیوانیست
 که برو ثبت شده از کرم یزدانی
 از شهاب و خور و قوس قزح و سیاره:
 جدول و شمس و شیرازه و زرافشانی

۷۲- تاریخ نقاشی قبه امام رضا

بود چون توفیق نقاش ازل
 شد تمام این طرح و نقش از کلک من
 خواستم از هانفی تاریخ گفت
 « نقش کرد این قبه زیبا حسن »
 ۹۸۰ ق
 (استاد حسن مذهب بغدادی)

۷۳- در مدح مظفر مصور

یکی از وارثان کلک بهزاد
 ز شاگردی او بهزاد دلشاد
 در ایوان قلم بالا نشینی
 بآیین بصارت دوربینی

بچشمی گر مه و خورشید دیدی
 بمویی هر دو عالم را کشیدی
 خردمندی که چون گشتی قلمزن
 عطارد را زبان گشتی باحسن
 هدی گر صورتی را چهره پرداز
 توانستی شمردی سحر و اعجاز
 بمثال کسی کردی چو رغبت
 چنانش ساختی کز اصل صورت :
 نیارستی کسی فرقی نهادن
 مگر از جنبش و از ایستادن
 ز رهنایی چو گشتی صورت آرای
 هوس را پای لغزیدی بصد جای
 بنقاشی چو سردادی قلم را
 نمودی نوبت دیگر ارم را
 دلبری را چو دادی صورت از نقل
 تهور مومیائی جسته از عقل
 برنگ و روغنش هر که نظر بود
 صفا را از حیا خون در جگر بود
 (از قانون الصور صادقی بیگ افشار متوفا ۱۰۱۷ ق)

۷۳ - هفت اصل

همچنانکه در خط شش قلم اصل است ، درین فن نیز هفت اصل
 معتبر است : اسلامی ، ختایی ، فرنگی ، فصالی ، ابر ، واق ، گره
 (گلستان هنر ۱۳۲)

ز نقاشی چو خواهی کام یابی
 گشایم بر تو از هر سوی بایی
 ولی چیز هفت نبود اصل این کار
 چگویم زانکه دارد فرع بسیار
 چنین کرد اوستادم رهنمایی
 که هست اسلامی و دیگر ختایی
 ز ابر و واق اگر آگاه باشی
 چو نیلوفر ، فرنگی خواه باشی
 مکن از بند رومی هم فراموش
 کنی چون اسم هر یک جای در گوش
 (قانون الصور)

۷۴ - داستان مانی صورتگر

شنیدم که مانی بصورتگری
 زری سوی چین شد به پیغمبری
 ازو چینیان چون خبر یافتند
 بران راه پیشینه بشتافتند
 درفشنده حوضی ز بلور ناب
 بران راه بستند چون حوض آب
 گزارندگیهای کلک دیبر
 برانگیخته موج ازان آبگیر
 چو آبی که بادش کند بیقرار
 شکن برشکن میدود برکنار

همان سبزه کو بر لب حوض رست

بسبزی بران حوض بستند چست
 چو مانی رسید از بیابان دور
 دلی داشت از تشنگی ناصبور
 سوی حوض شد تشنه تشنه فراز
 سر کوزه خشک بکشاد باز
 چو زد کوزه بر حوضه سنگ بست
 سفالین بد آن کوزه حالی شکست
 بدانست مانی که در راه او
 بد آن حوضه چینیان چاه او
 برآورد کلکی بآیین و زیب
 رقم زد بران حوض مانی فریب
 نگارید ازان كلك فرمان پذیر
 سگی مرده بر روی آن آبگیر
 در و کرم جوشنده بیش از قیاس
 کزو تشنه را در دل آمد هراس
 بدان تا چو تشنه دران حوض آب
 سگی مرده بیند نیارد شتاب
 چو در خاک چین این خبر گشت فاش
 که مانی بران آب زد دور باش
 ز بس جادوئیهای فرهنگ او
 بدو بگرویدند و ارژنگ او

(شرف نامه نظامی ص ۳۷۹)

۷۶ - صورتهای شاهان

ز هندوستان تا بیابان روم
 ز ویران زمین تا به آباد بوم
 فرستاده ام سوی هر کشوری
 فراست شناسی و صورنگری
 بدان تا ز شاهان اقلیم گیر
 زند صورت هر کسی بر حریر
 نگارنده صورت از هر دیار
 سرانجام نزد من آرد نگار
 چو آرند صورت بنزدیک من
 درو بنگرد رأی باریک من
 گوا خواهم آن نقش را درنوشت
 زهرکس که این از که دارد سرشت؟
 چو گویند نقش فلان پادشاست
 پذیرم که آن نقش نقشیست راست
 پس از ناخن پای تا فرق سر
 گمارم بهر صورتی بر نظر
 ز هر سالخوردی و هر تازه
 بگیرم بقدر وی اندازه
 بدو نیک هر صورتی از قیاس
 شناسم که هستم فراست شناس

(شرف نامه نظامی ص ۲۶۲)

(۷۷) تاریخ مرقع امیر علی شیر

تا نسخه جهانرا زینت شد این مرقع
 یابد ازو عطارد در کار خود نسقها
 کافور گون بیاضش تا گشت دلکش از خط
 هر دم برد بخوبی از نو خطان سبقها
 بر صفحه‌های نسرین انداخت سایه سنبل
 تا ریخت مشک سوده برسیمگون طبقها
 پرسد اگر کس از من تاریخ اختتامش
 گویم پی مرقع جمع آمده ورقها (۸۹۷ ق)
 (خواجه عبدالله مروارید)

۷۸ - هنر و بشر

كلك الهی چو رقم زد صور
 مظهر فضل و هنر آمد بشر
 در پی اظهار هنر چون شتافت
 صفحه ایام ازو زیب یافت
 گاه بنوك قلم مشکسای
 کرد رقم خط فضیلت فزای
 گاه برانگیخت بهم آبرنگ
 ساخت عیان ماهرخی بیدرنگ
 گاه بگلزار سخن از هنر
 کرد روان جویچه آب زر

گاه برافراخت درخت بلند
 میوه او قوت دل مستمند
 ساخت گهی از قلم سحر فن
 گلین پرگل بریاض سخن
 کرد بتذهیب سخن چون شتاب
 شد خجل از شمسۀ او آفتاب
 حسن خط و صورت مردم فریب
 میرد از خاطر دانا شکیب
 دیده شد از صورت خط بهره‌ور
 دل بود از معنی او بیخبر
 (نامه نامی مخطوطه کتابخانه ملی پاریس)

(۷۹) كلك نقاش

طلب کردند آن نقاش استاد
 که کلکش جام جان را آب می‌داد
 خردمندی ، حکیمی ، نکته دانی
 گرو بر بود از شاپور و مانی^۱
 زمانی کان نقوش اندر خطا بود
 به پیش نقش او آنها خطا بود
 بصورت كلك او با كلك تقدیر
 برابر بود در تحریر و تصویر

(۱) این مصراع در اصل غلط چاپ شده: کزوپر بود از شاپور و مانی؟

قلم‌هایش بسرخی گشته خونریز
 چو مژگان بتان ، باریک سرتیز
 چو او نقشی زدی بروی نامه
 بنان^۱ عقل را می‌کرد خامه
 اگر نقش پری تصویر کردی
 پری را ، بررخش تسخیر کردی
 چنان زیبا کشیدی صورت حور
 که از وی چشم رضوان یافتی نور
 لب حوران چنان شیرین کشیدی
 که جان قدسیان بر لب رسیدی
 به نقش لب چو کردی خامه را تر
 ز لطفش می‌چکیدى آب کوثر
 بدینسان برکشیدی صورت جان
 که جان بر صورتش میگشت حیران
 اگر تمثال یوسف برکشیدی
 برو یوسف ، دل و جان می‌دریدی
 چنان چشم بتان را نقش می‌بست
 که بروی آهوی وحشی شدی مست
 به نقش از صورت آهـو کشادی
 ز نافش ، نافه^۲ مشکین فتادی

۱- در نسخه مطبوع بتان است؟ ولی بنان به معنی انگشتان باشد.

اگر کلکش بیستی ، هیث باز
 بیک دم در هوا رفتی به پرواز
 چو کردی نقش مهر عالم افروز
 نمودی در دل شب ، چهره^۳ روز
 وگر قد نگاری برکشیدی
 روان اندر خرامیدن رسیدی
 (از مثنوی مهر و ماه جمالی دهلوی ۹۰۵ ق، ص ۳۸ طبع لاهور ۱۹۷۳م)

(۸۰) صندوق کتاب

آن دلبر شوخ طبع شیرین گفتار
 خوش گفت بشیخ خویش: کای شیخ کبار!
 ز نهار مکن تکیه به صندوق کتاب
 سودی نکند کتاب بر پشت حمار
 از انیس العاشقین حسین ابیوردی (فرهنگ ایران زمین ج ۱۵)

۸۱ - دارالکتب غزنه

بیاراید کنون دارالکتب را
 بتوفیق خدای فرد جبار
 ز هر دارالکتب کاندر جهانست
 چنان سازد که بیش آید بمقدار
 به شادی برجهد هر بامدادی
 بروبد خاك هر حجره بر خسار
 به جان آنرا عمارت پیش گیرد
 که چون بنده نباشد هیچ معمار

دهد هر علم را نظمی که هر کس

بود از علم نوعی را خریدار

کند مشحون هم طاق و رف آن

به تفسیر و به اخبار و به اشعار

گر این گفتار او باور نیاید

ترا ظاهر شود زین پس بگردار

(دیوان مسعود سعد سلمان، چاپ رشید یاسمی، تهران ص ۲۲۴)

(۸۲) عبرت از خواندن خط

نبشتم خط ندانم تا که خواند

که بی شک من بمیرم این بماند

هر آن عاقل کی این خط را بخواند

بداند کی جهان باکس نماند

(از آخر کتاب السبعیات بخط محمود بن محمد بن محمود قرن ۶ هـ)

(۸۳) - خط یادگار

روزی که نه شادی و نه شیون ماند

نه دست و قلم، نه جان و نه تن ماند

بر خاطر دوستان دهد یاد مرا

خطی که بیادگار از من ماند

(از يك مجموعه خطی قرن ۷ هـ در کتابخانه مجلس سنا، تهران)

(۸۴) تبریک کتاب

تا که باشد در آسمان مهتاب

تا بود زلف نیکوان در تاب

باد یارب مبارك و فرخ

ببر خداوند این کتاب کتاب

(از خاتمه دیوان سلمان ساوجی ۸۵۹ ق در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)

(۸۵) خامه مشکین

آن روز که ید ز کار خواهد ماندن

خطست که یادگار خواهد ماندن

این نقش که از خامه مشکین سرزد

بر صفحه روزگار خواهد ماندن

(از خاتمه التحفة السعدیه قطب شیرازی، کتابت زین العابدین

شاه محمد استرآبادی در سنه ۱۰۱۳ ق. کتابخانه وزیری یزد)

(۸۶) دولت خط

خدا چو داد ترا دولت نوشتن خط

یقین شدت که برین عمر اعتباری نیست

کتاب چند پس از خویش یادگار گذار

که خوبتر ز کتب هیچ یادگاری نیست

(از خاتمه شرح بیست باب مورخ ۱۰۳۱ ق خط کاظم بن محمد فرشته

در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)

(۸۷) یادگار بهترین

هر چند به عمر اعتباری نبود ما را به جهان دمی قراری نبود

جز خط سیاه در جهان بعد از ما بهتر به زمانه یادگاری نبود

(از خاتمه نزهة القلوب خط حسن بن عبدالمجید اصفهانی قرن ۱۲ هـ

در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)

(۸۸) خط پریشان

خط مشوش است و پریشان چو زلف بار
 عیم مکن که در شب هجران نوشته‌ام
 (از خاتمه انوار سهیلی مورخ ۱۲۹۴ ق خط اسماعیل بن گل محمد
 در کتابخانه ملی تبریز)^۱

فصل چهارم

آثار باقیه هنر تیموریان از مکتب هرات و متفرعات آن

۱- از عدد ۸۲ تا ۸۸ منقولست از مقاله شعرهای پایان نسخه بقلم
 ابرج الفار در شماره ۱۳۹ هنر و مردم، اردیبهشت ۱۳۵۳ ش طبع تهران.

اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

- ۱ -

لوايح جامی ، بقلم احمد حسینی :

۱۷ × ۲۶ سانتی ، بقلم احمد الحسینی مشهدی الکاتب در سنه ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م . منیاتور نگار آن میرزا علی شاگرد بهزاد است که مکتب هنر هرات را در مکتب مشهد نشان میدهد و برای امیر سلطان مراد خان حسینی نوشته شده .

(کتابخانه عامة لنین گراد ۲۵۶ دورن - خ ۴۸) برورق اول ب و دوم الف این نسخه دو مجلس منیاتور دو صفحه‌ی مهمانی با رنگهای گرم ابنیه و منظر باغ با البسه رنگین و سروهای بلند و درختان شگوفه‌دار دارد . چهره اشخاص خراسانی با ریش‌های کوتاه سرخ فامست ، ولی این تصویر تملقی با متن کتاب ندارد و منیاتورهای اصل کتاب قرار ذیل است :

(۱) شاه و صوفی ۱۷ × ۹ سانتی

(۲) شهزاده و پری ، که حواشی این صفحه بر زمینه آسمانی

منظر درختان با مرغان زرین در کمال زیبایی دارد، و در متن صورت شهزاده و پری بالدار نشسته در زیر درخت پرگل برقالین زیبایی در حال معاشره دیده شود، و پس منظر آن کوهست (۱۷×۹ سانتی)

(۳) پری بالدار زیبا با لباس فاخر با دیو شاخدار قوی هیکل در دامنه کوهی که درختان پرشگوفه دارد، و دیو از صراحی خود آبرا در صراحی پری می‌ریزد (۵، ۱۷×۹ سانتی) حاشیه این منظر برزمینه آسمانی شاخسار و حیوانات جنگلی مانند آهو و شیر شکاری و پرندگانست.

(۴) يك صفحه مصور این کتاب نفیس در منیا توره‌های قرن ۱۴ - ۱۷ شوروی با رنگهای بسیار زیبای اصیل نشر شده (۹، ۱۶×۹،۳ سانتی لوحه ۳۸)

درین منظر شاه با قبای زنگاری تیره گلدار مطلا و پیراهن دراز گل طلائی و عمامه و جیغه سیاه کوچک در گلزاری سرسبز بر صفحه کوچک سنگی نشسته و چهره نیمه مغولی دارد. سه نفر غلام خوشروی امرد با البسه دراز زیبای رنگین دارای گل‌های کوچک طلائی در عقب و پیش او ایستاده‌اند. گل‌های چمن با لطافت و رنگ‌های طبیعی‌اند سروهای سربلک کشیده و درختان پرگل درین چمن در دامنه کوهی که رنگ طلائی دارد دیده می‌شوند.

صوفی با ریش نیمه دراز سیاه و چهره ماوراءالنهری با دستار خراسانی و عبای آسمانی رنگ در حضور شاه نشسته و باو خطاب میکنند. آسمان بالای قله کوه رنگ طبیعی زیبا دارد، و در بالا و پائین این منظر بدیع که خصوصیات هنری هرات را حفظ کرده بخط بسیار جالب

زیبای نستعلیق جلی نوشته‌اند:

هر صورت دلکش که ترا روی نمود خواهد فلکش زود ز چشم تور بود

- ۲ -

سبحة الابرار جامی

ثلث دوم قرن ۱۶ دوام هنر هرات در ایران (۹×۱۵ سانتی) در کتابخانه عامه لنین گراد ۴۲۹ دورن.

منیا تور دو صفحه‌ی مجلس علماء که با متن کتاب مربوط نیست، البسه اشخاص جوان و پیر با رنگ گرمست و نشستن گاه ایشان سبزه-زاریست در دامنه کوه که بالای آن رنگ روشن آسمان زرد، اوقات غروب را نشان میدهد، و بیرون این مجلس علمای نشسته، جوی آبست که یکنفر بران آبدست می‌سازد.

درختان پر شگوفه و سروهای این منظر دیدنیست و با نقاشی سه تصویر دیگر متن کتاب تفاوتی دارد، که باید کار نقاش دیگری باشد. حواشی این صفحات برزمینه آسمانگون طلاشان مانند آسمان پرستاره مینماید. خط این نسخه نستعلیق عالی خفی و نیمه جلی است و هر دو صفحه مجلس مصور آن خیلی ساده و دارای رنگ‌های معتدل است که در یکی جوانی مغرور، درویشی را از بام می‌اندازد (۷×۱۳ سانتی) و در دیگری عارفی ژنده پوش به محتشم زاده با نخوت دارای البسه فاخر بند میدهد (۵، ۱۳×۵ سانتی) که:

گفت کای تازه جوان تند مرو بند سنجیده پیران بشنو

- ۳ -

سلسلة الذهب جامی بقلم میرعلی:

این نسخه در سنه ۱۵۱۹ م بقلم میرعلی حسینی خطاط معروف

هروی نوشته شد و جای تصاویر آن سپید بود ، تا که در حدود ۱۵۵۵ م بفرمایش ابراهیم میرزا حکمران مشهد مصور گردید و نقاشی آن منسوب به شاگرد سلطان محمد در مکتب هنری مشهد است .

(موزه دولتی هنر شرقی مسکو ۱۹۶۱ مخطوطات)

خط این نسخه نستعلیق خفی بسیار خوش است ، حواشی صفحات گل کاری لطیف بر زمینه زردگون کم رنگ دارد ، يك صفحه مجلس مصور آن در دامنه کوه اسفنجی دارای درختان و گلهاست که در افق آن ابرهای سپید و سیاه نمایانست (۷ ، ۱۶ X ۲۴ سانتی) که ۱۴ نفر اشخاص ریش سیاه را بشمول جوانان بی ریش امرد خوش پوش با البسه رنگین در حالت مغالزه و مصاحبه ایستاده و نشسته نشان میدهد و مربوط بحکایت جوانیست نیکرو و دلکش که هر کس به صحبت و رفاقت او میل دارد ، او از پدر خود می پرسد که با که آمیزد ؟ پدر به او پاسخ میدهد که به زیبایی ظاهری و حسن چهره فریب نخورد ، زیرا این زیبایی گذشتنی است و باید بزبانی معنوی توجه کند .

تناسب و رنگ آمیزی این منظر استادانه و شبیه کارهای مدرسه هرات است . مجلس دیگر (۵ ، ۱۵ X ۵ ، ۲۰ سانتی) از همان هنرمند است که حواشی آن عیناً مانند مجلس گذشته ، لطیف و نازک گل کاری شده و در دامنه کوه کوچک اسفنجی و بیخ درختی کهنسال بی برگ و بار سایبانی نفیس و منقش به صور پرندگان رنگین ایستاده ، و زیر آن سه نفر با ریش های سیاه و البسه فاخر برقالین گلدارد و رنگه نفیس نشسته اند و جوانی امرد در عقب ایشان ایستاده ، و این منظر یست از مراسم مزاجت دو نفر عاشق و معشوقه بنام عینه و ربا ، که قصه آن در سلسله الذهب

جامی منظومست .

بیرون سایبان متعلقان داماد و عروس از زن و مرد دیده می شوند و در کوه اسفنجی کوچک ، منظر بز و آهو و شبان نی نواز و دختریکه اسپ وحشی را رام ساخته و کلاهی شبیه شاپوی امروز بر سر دارد دیدنیست . در پای درخت کهنسال خیمه کوچکی دیده می شود که دختر مهر وئی از آن به خارج می بیند . درین مجلس رنگهای گرم و سرد با تناسب خاصی که استادی مصور را نمایندگی کند کار شده است .

- ۴ -

کلیات جامی :

اواسط قرن ۱۶ دوام هنر هرات در مکتب هنری مشهد (کتابخانه عامه لنین گراد ، لنس ۱۰۹)

این نسخه نیز مانند برخی از مکتب هرات در آغاز تصویر دو صفحه بی يك مجلس مهمانی در باغ و گلزار دارد (۴ ، ۱۲ X ۸ ، ۲۰ سانتی) که با هیچ موضوعی از کلیات تعلق ندارد و صرف بغرض تزئین ملحق شده ، مناظر این مجلس از آسمان و کوه و اشخاص و سبزه زار رنگ سرد دارد و مجلس شاه را با مطربان و خدمتگاران و طباطبایان در دو صفحه نشان میدهد . تزئین حواشی این دو صفحه با ترنجهای رنگین لوزی بر زمینه زرد کم رنگ جالب است .

تصویر دیگر مربوط به متن این کلیات هم با اواسط قرن ۱۶ تعلق دارد (۶ ، ۱۲ X ۸ ، ۲۰ سانتی) که منظر بازار فروش یوسف را بر زمینه

۱ - این دو صفحه مصور در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل

۱۷۳ - ۱۷۴) نیز طبع سیاه دارد .

زرد خفیف با الوان سرد نشان میدهد که یوسف در بین بازار بر کرسی نشسته و از کلکین‌های متعدد دو طرفه منزل دوم و سوم این بنا، زنان متعدد به تماشای حسن یوسف سرگرمند، حاشیه لوزی با ترنج‌های زمینه سیاه دارد و اشکال اشخاص خراسانیست.

تصویر دیگر همانست که زنان مصر در تماشای حسن یوسف، دستهای خود را بکارد می‌برند. تزئینات این مجلس بر زمینه زرد کم‌رنگ با رنگ‌های گرم خیلی عالیست. حاشیه زیبای ترنجی زرد وزنگار دارد، چهره‌های زنان با البسه ایشان خراسانیست. زلیخا بر تخت نشسته و جیغه شاهانه دارد. یوسف با لباس فاخر در حالیکه اشعه مقدس از روی او میدرخشد، ابریق در دست ایستاده و زنان مجلس به حسن او متحیرند.

- ۵ -

تحفة الاحرار جامی :

از ثلث آخر قرن ۱۶ دوام هنر هرات در مکتب هنر قزوین، بخط نستعلیق بسیار خوش و بهترین تصاویر این عصر و شبیه بکار محمدی. (کتابخانه عامه لنین گراد ۴۲۶ دورن).

ازین نسخه چهار صفحه مصور ذیل در مجموعه تصاویر آثار جامی نشر گردیده :

(۱) دو بط کشفی را بهوا می‌برند، که موجب تعجب بینندگان میگردد، بر زمینه نارنجی خفیف با الوان سرد نقش شده، منظر کوه و درختان و سرو بلند و چمن‌زار است که بران دو مرد و دو زن با البسه فاخر در حالت تعجب ایستاده‌اند (۹ × ۶، ۱۶ سانتی).

(۲) معاشقه پیرمرد با زن خوشروی (۵، ۹ × ۷، ۱۶ سانتی)

در دامنه کوه اسفنجی سبزه‌زار با درختان شگوفه‌دار است که دران پیرمردی عصادار با زن بلند قد زیبایی که چادر از روی خود برداشته ایستاده و به گفتگوی عاشقانه پرداخته است.

حاشیه این مجلس درختستان جنگلی بر زمینه آسمانی برنگ زرد خفیف کار شده است که دران بوزینه‌ها و حیوانات جنگلی بنظر میرسند رنگهای آن متوسط و باتناسب است.

(۳) داستان لاغری شاعر با متمول فر به (۷، ۹ × ۲، ۱۷ سانتی) زمینه تمام صفحه با حاشیه نارنجی است با همان تزئین حاشیه نمبر ۲، و در متن بنائیت دو منزله منقش با رنگهای خفیف و سرد که در هر دو منزل آن اشخاص مربوط داستان نشسته یا ایستاده‌اند.

(۴) دو جوان خوشروی شاعر و نوازنده که شاعر کتابی در دست دارد و با شوق و هیجان شعر میخواند، و جوان امرد دیگر طنابوری می‌نوازد، هر دو بر چمن زیر درختان پرگل نشسته‌اند و صراحی می‌در بین ایشان افتاده. این تصویر به مضمون کتاب تحفة الابرار تعلق ندارد و در خاتمه کتاب آمده است (۸ × ۸، ۷ سانتی) حاشیه این صفحه هم با درختان و حیوانات جنگلی به نقاشی خفیف بر زمینه زرد مزین است.

- ۶ -

سلسله الذهب جامی :

بخط بسیار خوش نستعلیق و دوام هنر هرات در قزوین ۹۹۵ ق

۱۵۸۷ م .

(موزه هرمتاج لنین گراد . وای ، پی ۹۹۲)

ازین نسخه دو مجلس منیاتور در مجموعه جامی آمده :

۱ - دادخواهی پیرزن بدر بار سلطان محمود غزنوی (۱۷ × ۱۱ سانتی) سلطان محمود با تاج و جیغه شاهانه و لباس فاخر دارای قیافت زیبای ترکانه با ریش سیاه تنگ و هیکل قوی متناسب در ایوان مجلل کاخی بر تخت نشسته و وزیرش پیش روی وی بر سطح منقش گلدازمین نشسته گپ میزنند. ایوان قصر مزین و منقش است و بالای آن منزل مزین عالی دیگرست که در يك گوشه آن خانمی زیبا تا سینه بنظر می آید که روی او نمایان و موی سرش با موی بند زیبایی بسته است. گنبد بالای قصر کاشی کاری آسمانگون دارد و کاشی دیوار آسمانی و سرخ و عنابی و مطلا و سبز با رنگهای سرد است. بیرون در این قصر مجلل پیرزنی منحنی با عصای دراز ایستاده و عریضه بی دردست دارد، غلامی خوش پوش در را کشاده و با او گپ میزند، غلامان سرایی از برآمده منزل دوم بطرف بیرون قصر این منظر را تماشا میکنند.

۲ - صفحه مصور دیگر (۱۴ × ۲۰ سانتی) داستان کلنگ و گازر بر کنار دجله، منظرست لطیف که ماهیان در آب دجله شناکنان نمایانند، آب دریا رنگ سیاه و سپید موج دارد، بر کنار آن گلزارست سبزو جوانان خوشروی با البسه مجلل، کلنگی را از بین آب کشیده اند، و جمعی از گازران با او گفتگو دارند.

- ۷ -

سلامان و ابدال جامی بخط محمد حسینی :
از مخطوطات کتابخانه عامه لنین گراد (پنس ۱۴۵).
دوام هنر هرات در قزوین، بخط خفی نستعلیق بسیار زیبای محمد بن ملا میرالحسینی ۹۸۹ ق ۱۵۸۱ م.

يك صفحه این کتاب که فقط تزئینات سرد رنگ حاشیوی، و هم سه تصویر جوانان بر حاشیه دارد، در مجموعه آثار مصور جامی طبع شده، که فقط يك نمونه تزئین حواشی شمرده می شود (۲۸ × ۱۸ سانتی).

- ۸ -

یوسف و زلیخای جامی بخط فرید :
در کتابخانه عامه لنین گراد (دورن ۴۳۰).
دوام هنر هرات در مکتب هنری شیراز، بقلم فرید ۹۴۶ ق ۱۵۳۹ م.
در مجموعه آثار مصور جامی تصاویر ذیل ازین نسخه طبع گردیده:
۱ - وصول زلیخا به مصر (۲، ۵ × ۵، ۹ سانتی)
صفحه کوچکیست که بدو طرف منظر مقطوع دارد، و موکب زلیخا را بر عمارت رنگین و اشتران قوی هیکل نشان میدهد، که بانویی زیبا با لباس فاخر در عمارت نشسته و اشتر او را ساربان جوانی مهار میکشد. تماشا بینان این موکب با حیرت و اشتیاق، سوار و پیاده در عقب منظر دیده میشوند :
رنگ آسمان زرد خاموش و با پاره های پیچان ابر است. یکی از تماشاگران احجار نفیسه را بر موکب زلیخا نثار میکند.
کنار نیل پرگل است و آب نیل رنگ سیاه دارد که ماهیان سپید رنگ در آن شنا دارند.

۲ - يك صفحه مصور با رنگ های سرد زرد و عنایست (۱، ۱۰ × ۱۷ سانتی)

شاه مصر بر تختی در ایوان بزرگ و مجلل نشسته، و یوسف را که خریده اند، پیش او می آورند در حالی که اشعه مقدس از چهره او

تلاؤ دارد، ولی این منظر هم مقطوع است و نصف بدن یوسف دیده می‌شود. بر طاق ایوان بالا به نستعلیق و سپیدآب برزمینه زنگاری نوشته‌اند:

رواق منظر چشم من آئینه تست کرم‌نما و فرود آ که خانه خانه تست
بر بالای دروازه این قصر کلمات «السلطان الاعظم» بخط نسخ
دیده می‌شود. قیافت‌سازی و منظره‌کشی و رنگ آمیزی این مجلس
سرد و خفیف است.

(۳) زلیخا یوسف را تعقیب میکند (۱، ۱۰ × ۱۷ سانتی) داخل
اطاق است با بستریکه قالین مزین زنگاری بران پهن و بالشی نفیس
هم افتاده و فرش اطاق هم قالین گلدار سرخ حاشیه است، تزیینات
داخلی اطاق کاشی‌کاری آسمانی و سپید گلدار است. زلیخا لباس ساده
دراز سرخ کم‌رنگ پوشیده و یوسف را که اشعه مقدس از سر او
تشفیع دارد و سپیدپوش است تعقیب میکند و در دروازه اطاق دامن
و دست او را گرفته، بر بالای این در به سپیدآب برزمینه زنگاری
«یا مفتح الابواب» به نستعلیق خفی خوش خوانده میشود.

(۴) مجلس زنان مصر با زلیخا (۲، ۹ × ۵، ۱۳ سانتی) که
یوسف با اشعه مقدس و لباس سبزرین ابریقی را به آن محفل می‌آورد
و از دروازه وارد می‌شود در متن شبستان زلیخا بر تختی نشسته و
دورادور او زنان مصر با البسه فاخر و رنگین نشسته‌اند و بالای مجلس
«یکی از تیغ انگستان قلم کرد بدل حرف وفای او رقم کرد»
خوانده می‌شود. و بر جبهه طاق به سپیدآب برزمینه زنگار به نستعلیق
خوش نوشته است:

ز در درآ و شبستان ما منور کن بیوی مجلس روحانیان معطر کن
(۵) منظر وصال زلیخا با یوسف (۵، ۸ × ۱۲ سانتی) طاق مزین
به گل‌کاری نازک و برزمینه سپیدآب است که دیوارهای مزین
برنگهای خفیف و سرد دارد، دو مرغ کوچک هم بر دو طرف داخل
طاق بر همان زمینه سپیده نقش گردیده و بر بستری مزین در سطح اطاق
دو دلداده جوان در حالت بوس و کنار دیده می‌شوند و درب اطاق
را بروی جهانیان بسته‌اند و این بیت‌های جامی به نستعلیق خوش خفی
بر بالا و پائین تصاویر نوشته است:

نمک چون شور شوقش بیشتر کرد دو ساعد در میان او کمر کرد
بزیور آن کمر، نابرسده رنجی نشانی یافت از نایاب گنجی

- ۹ -

یوسف و زلیخای جامی:

از او اوسط قرن ۱۶ م دوام هنر هرات در شیراز (مؤسسه تحقیقات
شرقی اکادمی علوم از بکستان شوروی. شماره ۹۵۹۷ تاشکند) بانستعلیق
بسیار عالی استادانه.

ازین نسخه مصور مناظر ذیل در مجموعه مصور آثار جامی آمده:
(۱) مالک یوسف را از چاه میکشد. وی بر صخره‌های سنگ ایستاده
و دهان چاه سیاه است و یوسف که اشعه مقدس از روی او نبعان میکند
دست بر سن گرفته و از چاه برآمده که از سر تا سینه او دیده می‌شود.
بر سر صفحه به نستعلیق بسیار جالب نوشته‌اند:

بشارت کز چنین تاریخ جانی برآمد بس جهان افروز ماهی
(۲) منظر فروش یوسف در بازار برده فروشی: اصل منظر دو
حصه دارد، در بالا در پای کوهی سپید رنگ یوسف جوان زیبا با پیراهن

سرخ و عبای سیاه گلدار و دستار سپید با اشعه مقدس بر تختی نشسته و چهار نفر با البسه رنگین فاخر کیسه‌های طلا در دست ایستاده‌اند. پیرزن منحنی با چادر سپید و عصا با کلاوه نخ در دست بخیرداری یوسف آمده است.

در صحنه پائین جوی پیچان آب برنگ سیاه دیده می‌شود که زلیخا کیسه جواهر در دست در داخل عماری بالای اشتری بنظر می‌آید و مهار آنرا ساربانان خوش لباس میکشد، این همه برای خریدن یوسف حاضرند.

(۳) یوسف شبانی میکند: منظر است برزمینه سبز و جوی آب روان برنگ سیاه و درختی که برگهای آنرا یوسف بوسیله چوبی می‌ریزند، و گوسفندان و بزبان سپید و سیاه و سرخ و آبی رنگ آنرا می‌خورند. اشعه مقدس از چهره یوسف نبعان کرده، در عقب وی يك دختر سرخ-پوش نشسته دوغ را از مشکى که بسه پایه آویزانست در کاسه‌ی می‌گیرد، و هم دختری دیگر آفتابه را از جوی آب پر می‌سازد. این نقش از متن صفحه به حاشیه دوام یافته و رنگهای البسه سرخ گرم و زرد سرد است.

(۴) نقش بسیار لطیف است که البسه اشخاص آن سرخ و عنابی گرمست برزمینه سبز و برکنار جوی آب زیر درختی شگوفه‌دار یوسف با چهره زیبای دارای شعاع مقدس بر تختی نشسته و زلیخا هم نشسته با او گپ می‌زند، خدمتگاران مهروی جوان میوه‌ها در ظروف انداخته در دست دارند و دوصراحی در طشت بر زمین دیده می‌شود، دو سرو روان درین منظر دیدنی‌اند.

(۵) زلیخا دامن یوسف را می‌درد. در طاق بسیار بلندی که به

کاشیهای لوزی آسمانی رنگ سرد با حواشی رنگین گرم مزین است یوسف با عبای سرخ و اشعه مقدس که از کله او می‌جوشد با قدرسا ایستاده و بدست راست اوزلیخا با عبای بسیار فاخر و زیبا و جیغه مکمل تشسته و دامن عبای یوسف را گرفته و پاره کرده است. نگاه زلیخا بطرف یوسف والهانه و عاشقانه است. و یوسف میکوشد خود را از چنگش برهاند. حواشی این صفحه رنگ آسمانی دارد بی‌نقش و نگار. این تصویر در عین سادگی دلچسپ و زیبا و فریباست.

(۶) منظر آمدن یوسف به مجلس زنان مصر و بریدن دستها بکار در حیرت بحسن یوسف، این منظر برزمینه رنگین و کاشی کاری ملمع ساخته شده ولی اشکال اشخاص آن خوب مشخص و روشن نیست شاید آسیبی بدان رسیده باشد.

(۷) یوسف در زندان: زمینه زندان برنگ خیره متمایل بسیاه است در بین آن یوسف با شعاع طلائی نوری که از کله او میدرخشد برقالین سرخی نشسته و غل و زنجیر در گردن و دستهای اوست و عبای گلدار آسمانی رنگ دربر دارد، دو نفر زندانی دیگر یکی با لباس سرخ و دیگر لباس عنابی بیک طرف زندان با هم گپ می‌زنند و زندان بان عصا در دست دروازه زندان را نگهداری میکند و بالای این در طبقه بنای بالای دروازه است که دو نفر زن با لباسهای فاخر از آن بصحن زندان و یوسف می‌بینند.

۸ - یوسف در حضور عزیز مصر بعد از خروج از زندان: این مجلس نهایت مجلل و رنگین است تزئین دیوار قصر کاشیهای لوزی زرد و سیاه است. برخی از حواشی دیوارها گل کاری زرد و سرخ برزمینه

زنگاری متحرك ببالا دارد، در وسط قسمت بالا عزیز مصر با عبای سرخ و پیراهن زرد و تاج و جیغه مکمل با یوسف که پیش او نشسته صحبتی دارد، وی عبای گلدار آسمانی رنگ و پیراهن گلابی سرد بردارد و اشعه تقدس از کله او برخاسته و جمعی از اهل دربار ایستاده اند. بیرون این صحنه حارسان قصر بنظر می آیند. رنگ آمیزی این منظر روشن و تابان و متوازن است.

(۹) زلیخا در رهگذر موکب یوسف: دامنه کوهی است گلابی سرد و زلیخا پیش سپنج نشسته قیافت پیرزنی عصا بکف دارد، پیراهن دراز سرخ و چادر سپید پوشیده، موکب یوسف با لباس فاخر سرخ و سیاه با خدمه میرسد، هاله طلائی مقدس نور از چهره او برخاسته اسپ وی رنگ آسمانی و هیکل قوی دارد. زلیخا تمام جاه و جلال خود را از دست داده و پیرزن درویش اسپنج نشین پارسای خداپرستی است که بفضل خدا مورد توجه یوسف میگردد.

(۱۰) بدعای یوسف، زلیخا جوان میگردد و درین منظر، وصال و هم آغوشی هر دو تصویر شده که دو جوان دلداده زیبا در آغوش یکدیگر، بر تختی رنگین و زیبای منقش بین قصری دیده می شوند. تزئینات داخلی قصر کاشیهای منقش سرخ و سیاه است. گل کاری مختصری بر سر قصر جالب است و نازک کاری نقوش تخت برنگ های گرم سیاه و زرد و سرخ و آسمانی سرد بسیار دلکش است. هاله نور بر سر و چهره یوسف در حالت بوس و کنار هم دیده می شود.

(۱۱) مرگ یوسف: صحن مجلل و زیبای قصریست که متن آن بر زمینه آسمانی رنگ سرد نقش های سرخ و زرد سرد مویع دارد، و

حواشی آن بطرف چپ و راست لوزی زنگاریست. در وسط این صحنه یوسف با پیراهن خاکسی و دستار سیاه و هاله نوری برقالین گلابی رنگ حاشیه منقش مرده بیجان افتاده و پیش نعش وی زلیخا غشی کرده و زنی او را در آغوش خود تکیه داده و پنج نفر زنان گریان و متأسف پیش وی دیده میشوند.

خمسه نظامی بخط محمود:

۵۰۲ ورق ۲۹ × ۱۷،۵ سانتی متر. کاتب: محمود هروی در ۱۰ ربیع الثانی ۸۳۵ ق (۱۶ دسمبر ۱۴۳۱ م) که برای کتابخانه شاهرخ بخط خفی نستعلیق عالی نوشته شده و سی منیاتور کار هرات دارد (مخطوطه ۱۰۰۰ و ، پ موزه هرمیتاج لنین گراد).

(کتلاگ نمایش هنر عصر تیموریان در سمرقند ۱۹۶۹ م، ص ۴۸)

(رك: منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷ شماره ۱، ۲ مجموعه هنری)

رقم آخر کتاب: «قد وقع الفراغ من تحریر هذا الكتاب الشريف

وتسطير ذلك الرق المنيف باشارة الخان بن الخان . . . . غياث السلطنة

والدنيا والدين شاهرخ . . . . علی بد العبد الضعیف . . . . محمود . . .

فی عاشر ربیع الآخر سنه خمس و ثلاثین و ثمان مائة الهلالیه بدار السلطنة هراة».

-۱۱-

کلیله و دمنه ابن المقفع:

۲۳۰ ورق ۲، ۳۱ × ۱۸، ۴ سانتی، دارای ۳۴ منیاتور و حواشی

منقش رنگین کار هرات در اواسط قرن ۱۵ م (مخطوطه مؤسسه شرقیات

اکادیمی علوم اوزبک نمبر ۹۱۰۹). (کتلاگ ص ۴۸).

-۱۲-

مناظر شکار در سلسله‌الذهب جامی :

منیاتور دو صفحه‌بی ۳۷۵ × ۲۷۰ م و ۳۷۸ × ۲۵۵ م .
 کارهرات از ربع سوم قرن ۱۵ م ، به نسخه خطی سلسله‌الذهب
 جامی مورخ اول شعبان ۹۵۶ ق = ۲۵ اگست ۱۵۴۹ م که در اردبیل
 بقلم شاه محمود نسابوری کتابت شده ، الحاق گردیده است (مخطوطه
 کتابخانه عامه لنین‌گراد ، مجموعه دورن ۴۳۴ کتلاگ ص ۴۸) .
 ازین نسخه ۴ صفحه کامل شکار در منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷
 شوروی نشر شده است :

اول : دو صفحه کامل ۲۱۰ × ۳۱۷ م لوحه ۴۲ - ۴۳ :

منظر بسیار زیبا با رنگهای معتدل و تصاویر ماهرانه آهوان و
 شتران و سگهای شکاری و سواران شکارنده و زمینه سرسبز و تیرزان
 شکاری که یکنفر تفنگ (سلاح آتشین) هم دارد ، در ثقت و مهارت و
 لطافت بی نظیر است . چهره کشایی ایرانی دارد ، و انواع حیوانات
 وحشی بکمال استادی در حالت شکار کشیده شده است ، که کار آن به
 مکتب تبریز شباهت دارد از ۱۵۳۰ تا ۱۵۵۰ م .

دوم : دو صفحه کامل منظر شکار که با مضامین کتاب ربطی ندارد
 و آنرا بعدها با این نسخه الحاق کرده باشند و منظر اول هم شاید
 تقلیدی ازین کارهرات باشد : (۵ ، ۳۷ × ۲۷ سانتی لوحه ۱۸ - ۱۹)
 در دامنه کوهی جرگه حیوانات وحشی مانند انواع آهوان و
 پلنگ و طیور کوهیست . جم غفیر سواران ، تیر و کمان در دست که
 خودهای آهنین بسر دارند ، بشکار و محاصره جانوران پرداخته‌اند .

چهره کشی و لباس خراسانیست ، کلاه‌های آهنین تمام سواران خصوصیتی
 دارد ، و از خرسنگهای کوه اشکال سر حیوان ساخته‌اند ، و پرچمی با
 خطوط منکسر متوازی هم در دست پرچمدار جوان خوشرویی بر سر
 نیزه طویل در اهتزاز است و پدید می‌آید که در چنین شکارهای دسته-
 جمعی و جرگه حیوانات ، کلاه‌های آهنین کوچک می‌پوشیدند . ولی
 چون این منظر بمکتب هرات و حوالی ۱۴۶۰ تا ۱۴۷۰ متعلق است
 مانند منظر اول ، سلاح آتشین دران بنظر نمی‌آید و با تیرو کمان شکار
 میکنند ، و این منظر با تمام خصوصیات هنری خود از شکارهای خوب
 مکتب هرات بنظر می‌آید .

-۱۳-

خمسه نظامی بخط محمدتقی :

۳۰۸ ورق ۳۵ × ۵ ، ۲۲ سانتی بقلم محمدتقی ۵ ذیحجه
 ۸۸۶ ق = ۲۵ جنوری ۱۴۸۲ م دارای ۴۵ قطعه منیاتور بسیار شبیه به
 مدرسه هنر هرات .
 مخطوطه کتابخانه عامه لنین‌گراد ، دورن ۳۳۸ (کتلاگ ۴۸)

-۱۴-

کستان سعدی :

کتابت ۹۷۴ ق ۱۵۶۶ م مربوط به بقایای مکتب هرات (کتابخانه
 مذکور ، لنس ۱۱۰)

-۱۵-

دربار شاه طهماسب :

یک تصویر دو صفحه‌ئی کتابخانه اکادیمی لنین‌گراد ، دارای

منظر دربار شاه طهماسب صفوی ، منسوب به عمل سلطان محمد یا شاگردش استاد محمدیست (سروی ۱۸۷۷)

-۱۶-

منیاتور هرمیناج :

از مخطوطات فارسی شماره ۹ : يك ورق منیاتور با سلوب بهزاد که آنرا قبلا عمل شخص او پنداشته بودند ، ولی اکنون آنرا عمل قاسم علی شاگردش می‌شمارند .

-۱۷-

مرقع مصور کتابخانه عامه ننین گراد :

این البیم که درون بشماره ۴۸۹ ضبط کرده مربوط بمکتب هنری مشهد دنباله هنر قرن ۱۶ م هراتست که سه مجلس بزرگ تمام صفحه آن طبع شده و يك تصویر استادان و شاگردان از حیث شباهت با کارهای بهزاد ، عمل او شمرده می‌شود (سروی ۱۸۶۵)

۱- منظر مدرسه (۲۲۴ × ۱۶۳ م لوحه ۲۴)

زیر درختان برزمینه پرگل دو قالبین بزرگ دارای خطوط لوزی پهن است و دو استاد در حالت تعلیم با کودک و دختران آموزنده کتاب در دست دیده می‌شوند . کتابها بر راحیل هم افتاده و صراحی آبخوری در بین مجلس است . در يك کنار مجلس مودنی ایستاده و انگشتان در گوش اذان میدهد و بطرف دیگر چندین نفر از يك کرائی (ظرف) بزرگ بعمل اهار دادن کاغذ می‌پردازند و آنرا در زیر درختان برای خشک کردن پهن می‌اندازند .

چهره کشی استادان با لباس و قیافت دختران و پسران آموزنده خراسانیست .

۲- تدریس در مدرسه (۱۶۴ × ۲۲۶ م لوحه ۲۵)

رواق عالی مرکزی مدرسه مزین و در بین آن محراب مشبك است . کلکین‌ها و در و دیوار این بنا و ملحقات آن هم به کاشی کاریها مزین است . بالای دو جانب رواق هم در بالاخانه‌ها وهم بالای بام گنبدین اشخاصی بنظر می‌آیند . زیر رواق برفرشی مخطط لوزی ساده دو نفر جوان با عباهای سیاه نشسته‌اند که یکی کتابی در دست دارد و دیگری که کلاه تاج آسا بر سر دارد شرح میدهد .

بیرون رواق بر صحنه مفروش به خشت‌های مربع ، جوانان ایستاده و نشسته . کتاب در دست در حالت مکالمه و مخاطبه‌اند ، و پائین ازین صحنه چمن زار پر گلست که در کنار راست بیننده ، غلامی سیاه-چرده ، دیگری را بر آتشدان نهاده و با چمچه ازان غذا میکشد و پیاله‌های پهن و کوچک بدورش افتاده و زنی سیاه ، کودک قنداق بسته در آغوش او ، پیش دیگران نشسته است .

در سمت راست بیننده سپید داری کهن سال سر با آسمان کشیده که زیر آن سه نفر نشسته و از خوانی غذا می‌خورند . مناظر و چهره کشی و ریزه کاری نقوش و گل کاری و قیافت اشخاص مطابق سنن هنر هراتست .

۳- شکارگاه شاه (۲۰۵ × ۳۰۹ م لوحه ۴۵)

این منظر را که دارای رقم «عمل بهزاد» است ، مربوط مدرسه مشهد (در حدود ۱۵۶۵ م ۹۷۳ ق) شمرده‌اند ، و خصایصی از خلط ممیزات عصر صفویه مانند رویهای گرد و عمامه‌ها و کلامهای کشیده دارد .

بر سر شاه تیر و کمان در دست و سوار چتری مزین است. سبزه زار و دشت پر از انواع حیوانات وحشی مانند آهو و گوزن و اسب وحشی و پلنگ و خرس در حالت رمیدگی است که سواران اسب و اشتر و پیاده‌گان با تیر و کمان و شمشیر و حربه بر آنها حمله کرده‌اند.

خرسی سیاه در حالت جنگ با شکاری دیده می‌شود و سواری چوچه پلنگ را که سر آن شبیه بگوسپند است بر اسبی پس پشت خود برداشته و او را می‌نوازد. بهر صورت در انتساب این عمل به بهزاد شك است. و این مجلس منیاتور در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۷۶) نیز عیناً رنگین طبع شده است.

۴- شکارگاه پرندگان کوهی (۲۲۵ × ۳۱۰ م لوحه ۴۶)

يك منظر همین مرقع لوحه‌ایست بدیع که نقوش آن بهر طرف از حدود صفحه بحواشی گذشته و دوام منظر را بهر سو نشان می‌دهد و درختی است کهن سال عظیم سپیدار سربفلك کشیده که در بین کوه‌های اسفنجی ملون ایستاده و پرندگان در شاخسار آن دیده می‌شوند و در کوه هم کبکان خرامنده می‌دوند. شکاریان خوشروی با البسه فاخر رنگین و بازان شکاری و تیر و کمان در حالت شکار، یا نشسته و ایستاده دیده می‌شوند، که از اسپان قوی هیکل دارای یراق شاهانه پیاده شده‌اند.

چهره‌کشی و طرز البسه و دستار این اشخاص بکارهای مکتب قزوین می‌ماند (دنباله مکتب هرات) رنگ‌های گرم معدنی جالب نظر در آن کار شده و در تزئین و رنگ آمیزی و ریزه‌کاری هنری بر یراق اسب و عبا‌های رنگین و ترسیم گل و شگوفه و دستار خدمتگار بسیار زیبای گلندامی که انار و نالرا در ظرف مطلا، بیکی از صیادان جوان گلروی

تقدیم می‌کند، برزینت این منظر نفیس می‌افزاید و هنرمند سعی کرده که چهره‌ها و البسه شکاریان و بازداران را بسیار زیبا و جالب نظر بسازد، و منظری را از نقایس هنری بوجود آورد.

این منظر در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۷۷) نیز رنگین طبع شده است.

-۱۸-

لیلی و مجنون نظامی:

در موزه هر میتاج است که علایم کار بهزاد در آن بنظر می‌آید، شاید بخامه قاسم علی باشد (سر وی ۱۸۶۶)

-۱۹-

یوسف و زلیخای جامی بخط جمال‌الدین حسینی:

دوام هنر هرات در مکتب شیراز در ثلث اخیر قرن ۱۶ بخط جمال‌الدین حسینی شیرازی است.

(کتابخانه عامه لنین گراد، پنس ۳۸۹)

هنر مصوری این نسخه شبیه است بر رنگ آمیزی و نقاشی و نگارش چهره‌های انسانی و مناظر شاهنامه کتابخانه عامه لنین گراد تحریر ۹۹۲ ق ۱۵۸۴ م (دورن ۳۳۴) و یوسف و زلیخا بقلم شاه محمود الکاتب (موزه برتانیای لندن شماره ۴۱۲۲ شرقی) که ظاهراً نسخه سوم و نسخه اول هر دو مصوری خامه يك نفرند که در حدود ۱۵۸۰ م نگارش یافته باشند که دوره ریعان مکتب شیراز است و تصاویر ذیل از آن در مجموعه مصور آثار جامی آمده است:

(۱) مجلس دو صفحه‌نی مهمانی (۹۰۴ × ۱۶ سانتی) که هر دو صفحه

حاشیه‌ی ترنجی بسیار نفیس رنگ زرد برزمینه‌ی زنگاری دارد و تصویر متن با مضامین کتاب تعلقی ندارد. صفحه اول مجلسی است برزمینه‌ی کاشی گلابی سرد که در پهلوی آن چمنی پرگل و درختان شکوفه‌دار با سروهای بلند واقع است و بوسیله‌ی یک دیوار سرخ رنگ نیم‌قدی از زمینه مجلس جدا شده و در چمن آن باغبانی بیل‌زنی میکنند، در داخل مجلس مدعوین و خدمتگاران و مطربان بیکطرف اسپه باعنان کش جوان بنظر می‌آیند. در صفحه‌ی دیگر هم پادشاه با مدعوین در حالت باده‌پیمائی و میوه‌خوری‌اند، در بین مجلس صراحی‌ها و پیاله‌های میگساری و کاسه‌های پر میوه مصور گردیده و زمینه‌ی آن گل کاری ریزه برزمینه‌ی گلابی است اشخاص این مجلس البسه‌ی فاخر رنگین و دیوارهای آن کاشی نازک کاری آسمانی رنگ دارند، و این دو صفحه مصور مجلس مهمانی شباهتی با مجلس مهمانی کتاب لوایح جامی نمبر اول دارد که هر دو فرآورده‌ی هنر شیرازاند و نظیر یکدیگر شمرده می‌شوند و تقلید کار میرزا علی است.

(۲) معراج : منظریست بدیع و جالب با رنگهای گرم سرخ و زنگار و اشعه‌ی طلائی (۱۱ × ۶، ۱۴ سانتی) خطاط این نسخه جمال‌الدین حسینی شیرازی است به خط بسیار خوش نستعلیق در ثلث سوم قرن ۱۶ م. زمینه‌ی تمام صفحه رنگ گرم آسمانی است که در وسط آن صاحب معراج با عبا‌ی خاکی و پیراهن سرخ کم رنگ بر براق زرد دارای خالهای سپید و سر یک زن سوار است و هاله‌های نور از بدنش در فضای آسمان پراکنده، ولی روی او سپید است و بینی و دهان و چشم او دیده نمیشود، عمامه‌ی سپید و کلاه سرخی بر دارد. پیش روی براق، جبرئیل

با پیراهن خالدار خاکی و کورته سرخ کوتاه تا زانو کمر بسته و ببرقی در هر دو دست با چهره جوان خوشروی و کلاه تاج آسا بنظر می‌آید، که دو بال بزرگ سرخ و آسمانگون دارد. تمام این منظر پرست به فرشتگان بالدار زیبای آسمانی که تحفه‌های نورانی تقدیم صاحب معراج مینمایند، رنگ آمیزی و نورافشانی اندرین تصویر منظر جالب و دلکشی را با روحانیت خاص در عالم بالا نشان میدهد.

(۳) زلیخا یوسف را بخواب می‌بیند و عاشق وی می‌شود : تصویر بیست بدیع (۸، ۱۰ × ۶، ۱۴ سانتی) که زمینه‌ی گلابی مزین به گل‌های بسیار نازک فاقع دارای حاشیه آسمانی گلدار دارد، دیوار یک طرف به کاشی‌های آسمانی خیره و نقطه‌های زرد مزین گردیده و قسمت بالای آن همان زمینه گلابی گلدار نازک است، حاشیه‌ی زمین و یسار و بالای این منظر به اشکال مدور زرد و سرخ رنگ چهار سانتی متری تزئین گردیده و در وسط این خانه در مقابل دروازه ارسی وار زلیخا در حالت غشی دیده می‌شود که زنی از پشت باو تکیه داده و زنجیری از احجار کریمه دورادور دوش و ساعدش بسته که ابتلا بزنجیر عشق باشد. هشت نفر خدمه زن و دو نفر پیش خدمت جوان با البسه‌ی فاخر رنگین بخدمت او حاضرند. بدست چپ بیننده از طرف بالا منظر بوستان سرسبز پر گل و درخت شگوفه‌دار با یک سرو دارای قد موزونی بنظر می‌آید که منظره‌ی بیرونی جالبی را نشان میدهد.

(۴) یوسف در بازار برده‌فروشان (۵، ۱۱ × ۵، ۱۴) جوان زیبایی با هاله و اشعه‌ی نور در بین خریداران دیده می‌شود که کیسه‌های طلا در دست دارند و یکی از خریداران همان پیرزن چادر سپید منحنی

عصا دار است که کلاوه رشته سپید در دست دارد و این منظر در دامنه کوهی که بخطوط سیاه مشخص گردیده و رنگ سردگلایی و یک درخت کوهی دارد واقع است. بدست چپ بیننده کاخ دو منزله مزین است از منزل دوم آن زلیخا و یکزن دیگر نگران منظر پائین اند.

(۵) حیرت و دلدادگی زنان مصر بجمال یوسف و بریدن انگشتان (۲، ۱۲×۱۲ سانتی) بدست راست مجلسی است که زنان مصر با البسه فاخر در محفل زلیخا نشسته اند و یوسف با عبای زرد و پیراهن دراز سرخ-رنگ سرد ابریق در دست وارد مجلس می شود، زنان همه بطرف او می بینند و دلدادگی جمالش می شوند. بدست چپ بیننده کاخ دو منزله رفیع مزین بالوان کاشی هاست که در منزل بالا پنج دختر از برآمده علیا در تماشای حسن یوسف متحیرند و در دروازه پائین خدمتگاری ایستاده متحیر و غرق تماشا.

-۲۰-

هفت اورنگ جامی:

دوام هنر هرات در مکتب شیراز، بخط پیر محمد الکاتب در

سنه ۱۰۰۶ ق ۱۵۹۷ م.

در کتابخانه عامه لینن گراد (پنس ۸۶)

این نسخه نمونه اواخر هنر مکتب شیراز است که خط و تصاویر آن چندان پختگی ندارد، هیکلهای انسانی را کلاتر میکشد و اشخاص آن عمامه های بزرگی دارند که آنرا با رشته های لک بسته اند و خطوط این رشته ها بنظر می آید و شکل عمامه هم طویلست که پیش یا پس آن بطور کسروی برآمده و رنگ آن سپید و زرد و سرخ و عنابی و غیره

است. که این نوع تحول در تصاویر دیوان عبدالواسع جبلی (کتابخانه بودلیان) هم دیده میشود، و روبنسون آنرا متعاقب به ۱۶۰۰ تا ۱۶۰۵ م (۱۰۰۹ - ۱۰۱۴ ق) دانسته است.

تصاویر این نسخه بقلم دو نفر هنرمند است که در اسلوب خود با هم فرق دارند و الواح (۱ - ۴) از سقوط مکتب شیراز در قرن ۱۶ نمایندگی میکنند که ترکیب ساده و یک آهنگی دارد.

نسخه هفت اورنگ جامی نمره ۸۶ لینن گراد نمونه این هنر متحول است که یک مجلس آن رقص درویشان خامست (۱۰۲×۱۳۷ م) جمعی پیر و جوان دست زنان و پای کوبان میرقصند. یکی دایره و دیگری نی مینوازد، رنگ آمیزی البسه سرد و گرم، اما خامست.

چهره کشائی اشخاص ایرانیست. این همه برزمینه گلدارگلایی سرد تصویر گردیده که دامنه کوهست و درختان کوهی برقله آن نمایانند که بالای آن آسمان با رنگ خیره و لکه های سپید دیده میشود.

این منظر از شعریست که در حصه دوم سلسله الذهب جامیست، و خط پیر محمد کاتب نستعلیق متوسطست که چندان جالب نباشد.

۲- شخم زمین و کشف ظرف طلا و گوهر (۱۰۰×۱۵۵ م):
برزمینه آسمانی رنگ سرد، دهقانی در قلبه بوسیله دو گاو زرد و ابلق قوی هیکل یوغ در گردن، زمین را شخم می کند. درختی عنابی رنگ با برگهای سبز، و خرابه بنائی که دو مرغ سپید بر بالای دیوار آن نشسته نمایانست.

دهقان دیگسری از دور می بیند و در حین شخم زمین، کوزه منقش بزرگی که پر از زر و گوهرست از زمین پدیدار میشود، که

فقط حصه بالای این کوزه نمایانست. نقص کار هنرمند درینست که زمینه را آسمانی رنگ داده و هم نشان خطوط قلبه، در زمین شخم شده نمایان نیست.

۳- منظر دیگر این مخطوطه، خلیل و پیر مرد آتش پرست است

(۱۰۱ × ۱۵۵ م).

خلیل با عبای سیاه و ریش کوتاه حنائی و دستار سپید، با اشعه انواریکه از کله اش فراخیزد، برفرشی عنابی دارای خطوط منکسر، زیر چادر منقش زیبا نشسته و خوان طعام پیش اوست. خدمتگاری با عبای سرخ بدست چپ بیننده ایستاده و بیرون خیمه بدست راست، پیرمردی با لباس زرد فاقح و کلاهی ترکانه دیده می شود، که خلیل او را از خوردن طعام رد کرد، ولی در وحی الهی باو گفته شد که:

گرچه آن پیر نه بر دین تو بود منعش از طعمه نه آئین تو بود
پس ابراهیم او را به خوان کرم خویش باز میخواند. در عقب این خرگاه بر زمینه سبزه دار آسمانی رنگ، ساربانان که گوسپندان میچرانند دیده می شود.

۴- مجلس وصال:

منظری از یوسف و زلیخای جامی (۱۰۱ × ۱۱۰ م) در قصری که به هفت رنگ کاشی مزین است یوسف با لباس سیاه و اشعه نورانی با زلیخای زیبا ملبس به عبای سرخ به ملاعبه و معاشقه پرداخته و در يك گوشه بالای این کاخ زن جوانی که کودکی قنطاق پیچ در بغل دارد بنظر می آید.

۵- منظر دیگر همین یوسف و زلیخا (۱۰۰ × ۱۳۶ م):

نازک کاری و کوچکی طبیعی هیاکل اشخاص و رنگ آمیزی روشن و پخته آن دلالت دارد که بقلم هنرمند دیگر است و یوسف را در بزم طرب عزیز مصر می نماید.

منظر کاخ مجلل است، و پرده سرخ دروازه نیم آویخته است. دیوار دو طرف دروازه کاشی سبز و سیاه گرم رنگی دارد، که برخی ازان ریخته. در صحنه مجلس بر زمینه گل کاری ریزه زرد خام رنگ، زلیخا با لباس گلدار زنگاری و سرخ بر تختی نشسته و رباب نواز و قوال و دفزن و غیره در حالت طرب دیده می شوند، در حالیکه يك جوان زیبا در بین صحنه میرقصد و یوسف با عبای گلدار سرخ و اشعه انوار مقدس و عمامه سپید با چهره گیرا و زیبا بنظر می آید.

۶- مجنون نزد کعبه، از لیلی و مجنون جامی (۱۰۱ × ۱۵۷ م):
این منظر نیز بقلم همان آرتست استاد نگارنده منظر سابقست. زمینه خاکی متمائل بزردی دامنه کوهی است که در بین آن خانه کعبه با پوش سیاه و دروازه نارنجی رنگ مقل بشکل مکعب مستطیل است. دورادور آن زایران احرام پوش با سرهای برهنه تراشیده، در حالت تضرع و دعا دیده می شوند. مجنون بعد از ملاقات لیلی پا پیاده بمکه رفت و زیارت کعبه مشرف شد، که درین منظر قفل دروازه کعبه را بدست گرفته است.

۷- بقراط حکیم نبض شهزاده اسکندر را می بیند:

منظریست از خردنامه اسکندری. کاخیست ملون، بر زمینه گلابی سرد گلدار، شهزاده مریض نشسته و طبیبی با لباس فاخر، نبض او را در دست دارد.

چندین دختر جوان گلروی خوش بوش، درین محفل دیده میشوند، که بنوبت به داخل خانه آمده‌اند، و بقراط از حرکات نبض شهزاده دلداة مریض معلوم میکند که معشوقه او کدام یکی است؟
مصور این مجلس هم همان هنرمند نگارنده منظر ۵-۶ خواهد بود.

-۲۱-

تحفة الاحرار جامی بخط میرکلنگی :

از مخطوطات کتابخانه عامه لنین گراد (دورن ۲۲۵) که نماینده دوام هنر هرات در قرن ۱۶ م در مکتب هنری بخارا است و بخط میرحسین-الحسینی (میرکلنگی خواجه) خطاط پرکار هرات نوشته شده، که ما مخطوطات دیگر این خوشنویس ماهر را در ایران - ترکیه - هند و غیره نشان داده‌ایم.

این نسخه نماینده سبک هنری بخارا است که در نصف دوم قرن ۱۶ م از طرف هنرمندانی که از هرات بدربار بخارا رفته بودند بنیان-گذاری شد، و مبادی مکتب هرات را پیروی کردند. آثار این مکتب شباهت بسیار به تصویر بوستان سعدی دارد، که در سنه ۱۵۴۲ م (۹۴۹ ق) فنان مشهور محمود مذهب کار کرده است و سنن هنری هرات را مراعات می نماید. ولی شاگردش عبدالله دارای آنقدر مهارت فنی نیست و عناصر محلی در آن مخلوط است که در حدود ۱۵۴۵ م (۹۵۲ ق) باشد و کار هنرمندان بخارا نیز در پیروی اوست.

هنر بخارا بین ۴۰ تا ۸۹ قرن ۱۶ م رنگهای صاف و ترکیب ساده دارد، که عناصر هنری هرات، نخست در کارهای محمود مذهب و بعد از آن عبدالله بصورت ضعیفتر انتقال یافت تا بمکتب بخارا هم رسید و

در ماوراءالنهر هم آثار جامی را مصور کرده‌اند که اکثر همان مجالس مکتب قزوین و شیراز را هنرمندان بخارا نیز نگاشته‌اند.

یکی از آثار مفتنم مکتب بخارا، همین تحفة الاحرار بخط میرکلنگی است که بین ۱۵۶۰ - ۱۵۷۰ م در بخارا نوشته شده و حواشی صفحات آن ساده غیر منقش است و از خصائص سبک بخارا درخشانی و تابندگی رنگها و کلانی تن اشخاص و عمامه‌های گرد سپید و عبا‌های رنگین آستین دار برای پخته سالان، و نیمه آستین دار برای جوانان است. کمر را هم اکثر بسته‌اند و چهره‌های مدور، مهتابی گلابیست. در مجالس زنان کمتر بهره دارند، و اگر باشند چادر تمام تن سپید پوشیده‌اند.

چهره‌های ماوراءالنهری زیبا در تمام اوقات عمر و چشمان متوسط بین میشی و مغولی و هیاکل تنومند، نسبت به منیا توره‌های مکتب تبریز و قزوین و مشهد کلانتر، از خصائص این مکتب است و سه مجلس ذیل ازین نسخه در مجموعه آثار جامی چاپ شده :

۱- یوسف در آئینه می بیند (۱۱۸ × ۲۱۵ م).

منظر یست روشن از یک داستان تحفة الاحرار در صفحه تمام. در بین این مجلس چبوتره مزین نظر ربائیست که یوسف دران نشسته. جوانیست زیبای مهروی با عبای گلابی رنگ غلیظ، ولی چهره یوسف مانند سنن مکاتب هنری پارس، هاله نور ندارد. و در ماوراء این چبوتره مزین، منظر درختزار پرشگوفه است بر آسمان زرد رنگ خام.

زمینه مجلس دو رنگ سبز متمایل به سیاه پرگل و کاشیهای لوزی سپید و گلابی رنگ سرد دارد. اصل چبوتره و مجلس یوسف بر زمینه

سبز مذکور است و شش نفر جوان زیبای خوش پوش و دو نفر با ریش
حنائی و یکی سپید نشسته یا ایستاده اند .

۲- دو بط سنگی پشتی را بهوا برده اند (۱۲۶ × ۲۰۸ م)
منظر آسمان بالای کوهی با رنگ طبیعی نمایانست و خود کوه
رنگی زرد سرد دارد و دامنه آن بر زمینه گلابی سرد گلزار و درختی
پر شگوفه و جوی آب روان با کناره های پر گل دیده می شود که در بین
آب مرغابی ها شناوری دارند .

بر کناره این جوی هفت نفر جوان خوش روی خوش پوش با قباهای
رنگین بتماشای بط و سنگ پشت بیالا می بینند و يك نفر بر کنار جوی
وضو میسازد .

۳- عشق بازی پیرمرد با زن زیبای جوان (۱۲۰ × ۲۰۷ م)
داستان تحفة الاحرار است که مصور گردیده . کاخ است دو منزله
مزمین به کاشیهای زرد و آسمانی و سپید و منقش روشن .

درختان پر شگوفه اطراف آنرا پیچانده در پائین آن بیک پهلو
نقاشی گل کاری زرد بر زمینه سیاه دیوار ، بر شکوه قصر افزوده و پیش
روی آن بر فرش خشت های مستطیل کم رنگ آسمانگون ، خانمی زیبا
با چادر سپید، روی برهنه با مردی پیر سپید ریش، دارای قبای آسمانی
رنگ و کمر بسته گپ میزند .

حرکات دستهای پیرمرد حالت خطاب عاشقانه اش را نشان میدهد،
و در کلکین های منزل دوم کاخ ، دختران جوان مهر روی خوش پوش ،
این منظر را تماشا میکنند، و حرکات عشق بازی این پیرمرد مورد حیرت
و تعجب و تمسخر ایشانست .

-۲۲-

نزهة العاشقین بخط احمد مشهدی :

در کتابخانه عامه لنین گراد (دورن ۴۷۸)

این کتاب تألیف علی بن محمود الحاج است که بخط احمد-
الحسینی مشهدی در سنه ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م نوشته شده است .

-۲۳-

شاهنامه فردوسی :

در کتابخانه مذکور (دورن ۳۳۴) مکتوب سنه ۹۹۲ ق ۱۵۸۴ م

از اواخر متفرعات هنر هرات .

-۲۴-

بوستان سعدی :

در کتابخانه مذکور (لنس ۲۶۹)

بقلم خطاط بخارا عبدالله در سنه ۹۸۳ ق ۱۵۷۵ م، که از شاگردان
محمود مذهب و بقایای نمایندگان هنر هرات است .

-۲۵-

بوستان سعدی بخط سلطان علی مشهدی

۲۱ ورق ۲، ۲۱ × ۵، ۱۳ سانتی . بقلم سلطان علی مشهدی در

هرات اول جمادی الاخری ۸۹۹ ق = ۹ مارچ ۱۴۹۴ م . دارای ۳

مینیاتور کار هرات که یکی بعدتر نگارش یافته . (کتابخانه مخطوطات

آکادمی علوم آذربایجان شوروی م ۱۱۳ - ۲۳۷۸) (کتلاگ ۴۸)

-۲۶-

دیوان سلطان حسین بایقرا :

۵۲ ورق ۲۵ × ۱۶ سانتی دارای ۵ مینیاتور کار هرات در حدود ۱۵۲۰ م.

(مؤسسه شرقیات اکادمی علوم شوروی بی ۲۸۲) (کتلاگ ۴۸)

-۲۷-

اسکندرنامه احمدی بخط میرعلی هروی
۲۳۳ ورق ۲۴ × ۵، ۱۵ سانتی. بخط میرعلی الکاتب درهرات،
رمضان ۹۲۹ ق = جولای ۱۵۲۳ م برای درمش خان نوشته شده، که
تذهیب آن کار کمال الدین المذهب است و ۱۱ منیاتور کار هرات حدود
۱۵۲۰ م دارد.

(کتابخانه عامه لنین گراد، دورن ۵۶۵) (کتلاگ ۴۸)

-۲۸-

خسرو و شیرین نظامی بخط علی حسینی:
۶۸ ورق ۲۱ × ۵، ۱۳ سانتی بخط علی الحسینی الکاتب در سلخ
محرم ۹۲۲ ق = مارچ ۱۵۱۶ م. دارای یک منیاتور دو صفحه‌بی کار
هرات حدود ۱۵۲۰ م (۹۲۶ ق)

(کتابخانه مخطوطات کهن اکادمی علوم ارمنیه شوروی
نمبر ۵۸۴) (کتلاگ ۴۹)

-۲۹-

احسن الکبار محمد الحسینی الورا مینی:
۵۰۸ ورق ۳۸ × ۲۶ سانتی بخط خضر شاه کاتب خاصه شریفی
در ۴ ربیع الاول ۸۳۷ ق = ۱۹ اکتوبر ۱۴۳۳ م، دارای ۳۹ منیاتور
که چهار عدد آن از زمان مابعد است. و منیاتور ورق ۳۷۳ آن امضای
قاسم بن علی بتاریخ ذیحجه ۹۳۲ ق = ستمبر ۱۵۲۶ م دارد، و هنراین
صفحه عموماً مربوط به مدرسه هراتست (؟)
حدود ۱۵۲۰ م است (کتابخانه عامه لنین گراد، دورن ۳۱۲) (کتلاگ ۴۹)
(رک: شماره ۱۰ منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷)

-۳۰-

فتح نامه شادی:

۲۲۲ ورق ۲۱ × ۸، ۱۳ سانتی دارای ۷ منیاتور، که دو تاه
آخرین آن دو صفحه‌بی مربوط به هنر آسیای میانه ربع اول قرن
شانزدهم است (ادامه مکتب هرات) (مؤسسه شرقیات اکادمی علوم
ازبکستان شوروی نمبر ۵۳۶۹) (کتلاگ ۴۹)

-۳۱-

دیوان نوایئی بخط سلطان علی مشهدی

۲۰۴ ورق ۲۴ × ۳، ۱۶ سانتی بقلم سلطان علی مشهدی در
آخر قرن ۱۵ م در هرات برای کتابخانه سلطان حسین باقرا با ۶ منیاتور
نگاشته شده. (کتابخانه مؤسسه شرقیات اکادمی علوم ازبکستان
شوروی نمبر ۱۹۹۵) (کتلاگ ۴۹)

-۳۲-

دیوان قاسم انوار:

۱۰۶ ورق ۲۷ × ۱۸، ۵ سانتی دارای دو منیاتور سبک آسیای
میانه نصف اول قرن ۱۶ (ادامه هنر هرات) در حدود ۱۵۲۰ تا ۱۵۳۰ م.
(مؤسسه شرقیات اکادمی علوم ازبکستان شوروی نمبر ۲۱۰۸)
(کتلاگ ۴۹)

-۳۳-

منتخبات غزلیات شعرا، بخط میرعلی حسینی:

۵۹ ورق ۲۳ × ۸، ۱۱ سانتی بقلم علی الحسینی الکاتب السلطانی،
در بخارا ذوالقعدة ۹۳۳ ق - جون ۱۵۲۹ م، دارای ۲ منیاتور هنر

آسیای میانه حدود ۱۵۵۰ - ۱۵۴۰ م. (موسسه شرقیات اکادمی علوم شوروی ۱۹۶۰ C) (کتلاگ ۴۹)

-۳۴-

غرائب الصغر نوایی:

۱۹۸ ورق ۲۴ × ۱۶ سانتی. اوائل قرن ۱۶ مدرسه نقاشی هرات که دو ورق اول آن با عنوانها و سرنامهها مزین و منقش است و هفت منیاتور دارد، که دو ازان متأخرتر است. (موزه آثار علی شیرنوائی نمبر ۱۰۷ تاشکند) (کتلاگ ۴۹)

-۳۵-

شاهنامه فردوسی بخط محمد هروی:

۵۹۲ ورق ۳، ۳۸ × ۲۲ سانتی. بقلم محمد هروی که در تبریز ۵ بتاريخ ۵ محرم ۹۳۱ ق = ۲ نومبر ۱۵۲۴ م نوشته شده و ۲۷ منیاتورسبک تبریز (ادامه مدرسه هرات) در حدود ۱۵۲۰ م دارد (موسسه شرقیات اکادمی علوم شوروی د، ۱۸۴) (کتلاگ ۵۰)

-۳۶-

مجمع التواریخ حافظ ابرو:

دو حصه ۶۹۶ ورق ۵، ۱۴ × ۲۸ برای کتابخانه بایسنقر میرزا در هرات در حدود ۱۴۲۰ م نوشته و تزئین شده است، که عناوین زیبا دارد. (کتابخانه عامه لنین گراد، دورن ۲۶۸) (کتلاگ ۵۳)

-۳۷-

تاج المآثر صدرالدین محمد بن حسن نظامی بخط قطب الدین:

۲۸۹ ورق ۵ × ۱۶، ۱۶ سانتی بقلم قطب الدین بن حسن شاه-

الکرمانی در ۲۵ شوال ۸۲۹ ق = ۳۱ اگست ۱۴۲۶ م در هرات برای کتابخانه میرزا بایسنقر نوشته و تزئین شده (عنوان و نقاشی حاشیه ورق اب و ۲ الف در قرن ۱۹ آسیب دیده) (کتابخانه شرقیات یونیورسیتی لنین گراد نمبر ۵۷۸) (کتلاگ ۵۴)

-۳۸-

ترجمه فارسی تاریخ طبری بخط قطب الدین:

۴۹۷ ورق ۳۳ × ۲۱ سانتی بقلم قطب الدین بن حسن شاه الکرمانی، در هرات بتاريخ ۲۰ جمادی الاخری ۸۳۳ ق = ۲۱ مارچ ۱۴۳۰ م برای کتابخانه بایسنقر میرزا نگاشته شده، تزئینات عناوین و وقایع آن از قرن ۱۵ م است (کتابخانه عامه لنین گراد ۴۹) (کتلاگ ۵۴)

-۳۹-

دیوان کمال خجندی بخط سلطان علی مشهدی:

۲۸۲ ورق ۲، ۲۲ × ۱۵ سانتی بقلم سلطان علی مشهدی بتاريخ ۳ ذیقعده ۸۷۸ ق = ۲۲ مارچ ۱۴۷۴ م در هرات نوشته و تزئین گردیده و دیباجه آن دو صفحه مزین است (کتابخانه مخطوطات اکادمی علوم آذربایجان شوروی م، ۷۷ - ۱۱۷۱۸) (کتلاگ ۵۴)

-۴۰-

کلیات امیر خسرو دهلوی بخط سلطان احمد

۱۰۳۴ ورق ۵، ۲۵ × ۱، ۱۷ سانتی بقلم سلطان احمد در هرات بتاريخ ۱ ذیحجه ۸۸۵ ق = افروزی ۱۴۸۱ م در هرات نوشته و تزئین شده، که عناوین و دیباجه آن گل کاریست. (کتابخانه شرقیات یونیورسیتی لنین گراد نمبر ۴۹) (کتلاگ ۵۴)

-۴۱-

دیوان نوالی :

۱۸۸ ورق ۶، ۲۳ × ۱۵ سانتی ، که بتاریخ ۱۵ جمادی الاولی ۸۸۹ ق = ۱۰ جون ۱۴۸۲ م نوشته شده و تزئینات آن به مکتب هرات تعلق دارد . (مخطوطات اکادمی علوم آذربایجان شوروی م ۱۴۲ - ۳۰۱۰) (کتلاگ ۵۵)

-۴۲-

خمسه نوایی بخط عبدالجمیل :

۳۲۵ ورق ۵، ۲۷ × ۱۹ سانتی . برای شخص نوائی بقلم عبد-الجمیل الکاتب که خطاط شخصی نوائی بود در سنه ۸۸۹ ق ۱۴۸۲ م نوشته شده ، و تزئینات آن از مکتب هنر هراتست (مؤسسه شرقیات اکادمی علوم ازبکستان شوروی نمبر ۵۰۱۸) . (کتلاگ ۵۵)

-۴۳-

هفت اورنگ جامی بقلم عبدالواحد جامی :

۲۶۴ ورق ۵، ۲۳ × ۵، ۱۶ سانتی . بقلم عبدالواحد بن محمد-ابن احمد الجامی که در هرات در ماه شوال ۸۹۵ = اگست ۱۴۹۰ م نوشته و تزئین گردیده . (مؤسسه شرقیات اکادمی علوم ازبکستان شوروی نمبر ۱۰۶۵) (کتلاگ ۵۴)

-۴۴-

حائنامه عارفی بخط زین الدین محمود :

۱۹ ورق ۸، ۲۳ × ۱۵ سانتی بقلم زین الدین محمود الکاتب در هرات ۹۰۱ ق ۱۴۹۵ برای معز الدین احمد ، که سرورق و عناوین آن

فصل چهارم

۳۰۳

بسبک هنر هرات بخامه عبدالصمد و غیاث الدین تزئین گردیده . (کتابخانه عامه لنین گراد ، دورن ۴۴۰) (کتلاگ ۵۵)

-۴۵-

خمسه امیر خسرو دهلوی :

۲۰۰ ورق ۲۳ × ۱۷ سانتی تحریر ۱۷ ذیحجه ۹۰۴ ق ۲۴ جولای ۱۴۹۹ م سرورق دو صفحه بی و عناوین آن تزئینات مکتب هرات دارد . (مخطوطات اکادمی علوم تاجیکستان شوروی نمبر ۸۱۷) (کتلاگ ۵۵)

-۴۶-

دیوان شاهی بخط زین الدین محمود :

۲۵ ورق ۵، ۲۶ × ۱۷، ۱۷ سانتی . بقلم زین الدین محمود-الکاتب در سنه ۹۰۶ ق ۱۵۰۰ م مربوط مکتب هنری هرات با وقایه خوب . دو نقاشی آن از نصف دوم قرن ۱۶ و مکتب قزوین در آغاز کتاب الحاق گردیده . (کتابخانه عامه لنین گراد ، دورن ۴۱۷) (کتلاگ ۵۵)

-۴۷-

کلیات جامی بخط محمد هروی :

۶۲۱ ورق ۵، ۳۸ × ۲۸، ۲۸ سانتی . بقلم محمد بن حسن شاه-الکاتب الهروی ۹۰۸ ق ۱۵۰۳ م . عناوین و سرورق و وقایه آن کار هرات اواخر قرن ۱۵ و آغاز قرن ۱۶ م است . (مؤسسه شرقیات اکادمی علوم ازبکستان شوروی ۱۳۳۱) (کتلاگ ۵۵)

-۴۸-

دیوان نوالی :

۱۸۲ ورق ۳، ۲۵ × ۱۵، ۷، ۱۵ سانتی . در آخر تاریخ ۱۱۰۶ ق

۱۶۹۵ م دارد، ولی نقاشی و تزئین آن از اواخر قرن ۱۵ و آغاز قرن ۱۶ م مربوط مکتب هنری هرات است، سرورق و عناوین منقوش گلدار دارد. (مخطوطات اکادمی علوم آذربایجان شوروی ۱۹۹ م ۲۹۹۹). (کتلاگ ۵۵)

-۴۹-

خمسه نوایی :

۳۶ ورق ۴، ۲۳×۱۶ سانتی. نقش و نگار عناوین و سرورق آن از مکتب هرات اواخر قرن ۱۵ و آغاز قرن ۱۶ م است (مؤسسه شرقیات اکادمی علوم ازبکستان شوروی نمبر ۷۵۵۴) (کتلاگ ۵۵)

-۵۰-

ساقی نامه سنائی :

۹ ورق ۲۳×۱۶ سانتی. مربوط به مکتب هنری هرات در آغاز قرن ۱۶ م. عناوین و حواشی آن منقش رنگین و مذهب با وقایه ساخت نفیس همان وقت. (مؤسسه شرقیات اکادمی علوم ازبکستان شوروی ۳۳۱۸) (کتلاگ ۵۵)

-۵۱-

گلشن راز محمود شبستری بخط علی :

۲۳ ورق ۲۲×۳، ۱۳ سانتی بقلم علی در ربع اول قرن ۱۶ م نوشته شده و نقش و نگار آن از مکتب هرات است، سرورق دو صفحه بی مزین و حواشی منقش دارد (مخطوطات اکادمی علوم آذربایجان شوروی ۲۱۵ م ۱۳۶۶۰) (کتلاگ ۵۶)

-۵۲-

دیوان علی شیر نوائی بخط سلطان علی مشهدی :

۱۴۳ ورق ۲۳×۳۴ سانتی. بقلم سلطان علی مشهدی در سنه ۸۷۰ ق ۱۴۶۶ م (نسخه خطی کتابخانه عامه لنین گراد. دورن ۵۶۴) در آخر آن نوشته شده «حرره العبد سلطان علی المشهدی فی شهر سنه سبعین وثمانمائه فی ایام الشیب». (راپور نمایش هنر سمرقند ۱۹۶۹ ص ۲۳)

-۵۳-

خمسه علی شیر نوائی خط سلطان علی مشهدی :

۳۲۵ ورق ۵، ۲۴×۱۷ سانتی. برای کتابخانه سلطان حسین بایقرا در سنه ۸۹۸ ق ۱۴۹۲ م نوشته شده که ۲۲ قطعه تصاویر (غالباً کار بهزاد) از مدرسه هرات دارد، و در آخر آن نوشته اند: «خمسه میر علی شیر نوائی بخط قبله الکتاب مولانا سلطان علی المشهدی و بمذهبی مولانا یاری مذهب و جلدکاری نادر العصری استاد سلطان علی مجلد مروزی سامی»

(کتابخانه عامه لنین گراد، دورن ۵۶۰) (راپور ۲۴)

-۵۴-

شاهنامه فردوسی بقلم محمد :

مدرسه یزد، بقلم محمد ابن جلال الرشید در رمضان ۸۲۹ ق = دسمبر ۱۲۲۵ م نمره سی ۱۶۵۲، ی ن اهر میتاج (۱، ۱۲×۵، ۹ سانتی) (رك : منیاتورهای قرن ۱۴ تا ۱۷ شماره ۳)

-۵۵-

خمسه نظامی :

مکتب شیراز ، تحریر ۱۶ شعبان ۸۸۴ ق = ۲ نومبر ۱۴۷۹ م
(لنین گراد ۳۳۷ دورن) خط این نسخه نستعلیق بسیار خوب و خفی و
تصاویر آنهم عالیست (رك : منیاتورهای قرن ۱۴ تا ۱۷ شماره ۴)

-۵۶-

خمسه نظامی :

مکتب شیراز، تحریر شوال ۸۹۶ ق = اگست ۱۴۹۱ م (کتابخانه
عامه لنین گراد ۸۳) خط نستعلیق عالی خفی با تصاویر رنگین بسیار
روشن و جالب . (رك : منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷ شماره ۵)

-۵۷-

لیلی و مجنون امیر خسرو دهلوی :

مکتب هرات ، دارای تاریخ رجب ۹۰۰ ق = اپریل ۱۴۹۵ م
(دورن ۳۹۵ کتابخانه عامه لنین گراد) خط نستعلیق بسیار عالی خفی و
نقاشی ریزه کاری دقیق با محاسن هنری مکتب هرات . (رك : منیاتورهای
قرن ۱۴ - ۱۷ شماره ۶)

-۵۸-

لیلی و مجنون امیر خسرو دهلوی بخط سلطان محمد هروی :

مکتب هرات . بخط بسیار خوش و عالی نستعلیق خفی سلطان-
محمد هروی در قرن ۱۶ م .
(دورن ۳۹۴ کتابخانه عامه لنین گراد) از نقایس آثار هنری عالی
مکتب هراتست .

(رك : منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷ شماره ۷)

-۵۹-

سوو و چوگان عارفی بقلم شاه طهماسب

مکتب تبریز ، بخط نستعلیق متوسط جلی طهماسب الحسینی
(شاه طهماسب اول صفوی) در سنه ۹۳۱ ق ۱۵۲۵ م در تبریز نوشته شده
(دورن ۴۴۱ کتابخانه عامه لنین گراد) (رك : منیاتورهای قرن ۱۴-۱۷
شماره ۹) .

-۶۰-

شاه و درویش هلالی بخط کمال :

مکتب تبریز، بخط نستعلیق خفی بسیار خوب خطاط کمال در ۹۴۴
ق = ۱۵۳۸ م نوشته شده و اکثر خصائص مکتب هرات دارد، رنگ آمیزی
و تزئین و ریزه کاری نقاشی و چهره کشی و مناظر آن شبیه است به کار
استادان هرات ، ولی عمامه صفوی و کلاه دراز سر کشیده اشخاص آنرا
متمایز می سازد (کتابخانه عامه لنین گراد، دورن ۴۵۹) (رك : منیاتورهای
قرن ۱۴ - ۱۷ شماره ۱۱) .

-۶۱-

خمسه نظامی بخط حسن شیرازی :

مکتب شیراز. خط خوش نستعلیق نیم جلی حسن الحسینی الکاتب-
الشیرازی از ۹۳۹ تا ۹۴۸ ق = ۱۵۳۲ - ۴۲ م هر میتاج (لنین گراد و، پ
۹۹۹) خصوصیات هنری البسه و کلاه و رویهای گرد آن تماماً از مکتب
شیراز است ، و يك مجلس این کتاب کسه سکندر را بر تخت شاهی
بین بزم شاهانه نشان میدهد ، در منیاتورهای قرن ۱۴-۱۷ شوروی
لوحة ۲۱ سیاه طبع شده است. که از متفرعات مکتب هرات بشمار می آید.

-۶۲-

پنج منج امیر خسرو دهلوی :

مکتب تبریز در حدود ۱۵۴۵ م که سنه ۱۰۱۲ ق = ۱۶۰۳ م در آخر آن نوشته شده (؟) و يك صفحه مصور آن (۴، ۱۶ × ۶، ۲۴ سانتی لوحه ۴۶) در مجموعه منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷ شوری چاپ شده که دیدار خسرو و شیرین باشد و خصایص هنر عهد صفویه دارد (هرمیتاج لنین گراد ۲۶۷).

-۶۳-

دیوان مانی بخت حیدر حسینی :

مکتب تبریز (؟) بقلم جلی حیدر ابن ابراهیم الحسینی در ماه رجب ۹۶۱ ق = ۱۵۵۴ م از کتب مزار شیخ صفی الدین اردبیل (کتابخانه عمومی لنین گراد ، دورن ۴۶۷) دو صفحه مجلس شهزاده ازین کتاب در مجموعه منیاتورها طبع شده (۶، ۸ × ۳، ۱۵ سانتی لوحه ۴۷ - ۴۸) که شباهتی بکارهای شیراز دارد ، نقاشی متن منظر و حواشی کتاب که درختان و پرندگان و حیوانات وحشی است در خور توجه است ، شهزاده با لباس فاخر و چهره زیبا بر تختی زیر چبوتره مزین در بزم طرب و باده پیمائی نشسته و نی نوازی با ترانه‌های خواننده ، نی مینوازد. تزئین و ریزه کاری هنری و چهره کشی و البسه این مناظر بکارهای خوب مکاتب فرعی هرات میماند .

-۶۴-

سوی و چو سمان عارفی بقلم میرعلی هروی

مکتب قزوین در حدود ۱۵۸۵ م . بقلم میرعلی الکاتب السلطانی هروی در هرات بخت بسیار عالی و زیبای نستعلیق نیمه خفی (کتابخانه

عامه لنین گراد پ ، ن ، س ، ۱۰۶) ازین نسخه نفیس که غالباً به خامه هنرمندان مکتب هرات ، رفته بقزوین یا مشهد نقاشی شده و نمونه خط نستعلیق میرعلی هروی است سه مجلس در منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷ شوری سیاه طبع شده (۸، ۱۱ × ۴، ۲۲ سانتی لوحه ۵۳ ، ۵۴) که در آن بزم شهزاده با دقایق هنری تصویر گردیده و (لوحه ۵۶) شاه و درویش را در میدان چوگان بازی با مهارت نشان داده (۷ × ۱۳، ۶ سانتی) و درویش با لباس و موی ژولیده گوی در دست پیش شهزاده گلروی اسب سوار چوگان بدست ایستاده و میگوید :

کاشم سر و دیده گوی بودی تا شاه بصولجان ربودی^۱

-۶۵-

دیوان سهیلی :

کار مکتب هرات (؟) در حدود ۱۵۲۵ م بخت بسیار خوش نستعلیق نیمه جلی که بعضی صفحات مصور هم دارد خط سلطان علی (مشهدی؟) (کتابخانه عامه لنین گراد - دورن ۴۵۲) تصویری ازین دیوان مصور در منیاتورهای قرن ۱۴ - ۱۷ شوری چاپ شده (۶، ۱۱ × ۲، ۱۴ سانتی لوحه ۵۵) که این بیت سهیلی :

مکن شرمنده در میدان سر بازان سهیلی را

که مدت‌هاست در میدان چوگان سر افکنده

را مصور ساخته و دو سوار جوان مهروی زیبای چوگان باز را در

۱- عین همین تصویر در هنرهای زیبای هرب و ایران (شکل ۱۷۸)

هم سیاه طبع شده است .

میدان چوگان بازی با اسپان قوی هیکل تازان نشان میدهد، و سر بالایی کوهی که میدان در دامنه آن واقع است شاعر با معشوقه گلروی زیبای خود به مغالزه پرداخته و بحرکات چوگان بازان نگرانست. خصایص چهره کشی و پرداز و توازن و رنگ آمیزی این تصویر آمیخته بخصایص هنری خراسان و ایرانست، شاید مربوط بمکتب هرات یا مشهد باشد.

-۶۶-

کار رضا عباسی در هرات :

در نصف اول قرن ۱۷ با عروج دولت صفویه ایران و پایتخت شدن اصفهان بقایای مکتب هرات از مشهد و قزوین و شیراز در اصفهان فراهم گشته و در آنجا مکتبی که جامع اکثر مزایای مکاتب هنری خراسان و ایران بود بوجود آمد.

ستاره درخشانده این مکتب هنر رضا عباسی است که یقیناً سنن هنری سابقه را زنده نگهداشته و با نبوغ خود آنرا ارزش های فراوان بخشید.

بعد از سال ۱۰۰۰ هجری ۱۵۹۱ م با ظهور رضا عباسی و هنرمندان دیگر مانند محمد یوسف مصور (۱۰۶۸ ق) شفیع عباسی (۱۰۴۲ ق) صادقی بیگ افشار (۱۰۰۲ ق) علی قلی بیگ جباردار و معین مصور (۱۰۹۵ ق) محمد سلطانی (۱۱۰۹ ق) مکتب اصفهان در تزلزل و سقوط صفویان و غلبه ملوک طوائف در ایران ناپدید گردید.

کارهای رضا عباسی دارای محاسن رنگ آمیزی روشن و جالب گرم و توازن و زیبایی منظر و چهره کشی دلکش زنان و جوانان و نقاشیهای نظر ربای رنگین و سیاه قلم و غیره است که باین مبحث ما

تعلق ندارد. ولی در البم کتابخانه عامه لنین گراد (دورن ۴۸۹) تصویر دلچسپی بامضای رضا موجود است (۴، ۷×۴، ۱۰ سانتی لوحه ۶۵-۴ منیا توره های شوروی) که دختر و جوان زیبایی را ایستاده در حالت معانقه و معاشقه نشان میدهد و از نظر خصایص هنری و تصویر حالت روحی این دو دلدادۀ بهم رسیده نهایت ارجمند است و زیر آن بخط نستعلیق آمیخته بشکست خفی نوشته شده: «در دار السلطنه هراة ساخته شد راقمه رضا». این کار رضا عباسی را که بعد از سال هزارم هجری بعمل آمده خاتمه اشعه هنر در آسمان هرات توان گفت.

-۶۷-

مشق اظهر

يك قطعه بقلم متوسط با رقم «مشقه اظهر» در کتابخانه عمومی لنین گراد.

-۶۸-

دیوان جامی بخط پیرعلی

کتابخانه فردوسی دوشنبه تاجیکستان شوروی. بقلم کتابت خوش با رقم «کتبه العبد الفقیر الحقیر پیرعلی بن عبدالرحمن الجامی . . . فی اواخر رجب سنه ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م» (خ ۱۰۲/۱)

-۶۹-

خسرو و شیرین نظامی بخط جعفر :

در کتابخانه مؤسسه زبانهای شرقی لنین گراد، کتابت ۸۲۴ ق

۱- در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران این لوحه سیاه طبع شده

شکل ۱۸۸.

۱۴۲۱ م دارای امضای : المفتقر الی رحمة الله الغنی الاکبر ابن علی ،
جعفر البایسنفری . (خ ۱/۱۲۰) .

-۷۰-

یک مغنوی شیخ عطار ، بخط دوست محمد :

در کتابخانه عمومی لنین گراد به نستعلیق خوش با رقم دوست-
محمد الکاتب الشاهی در ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م . (خ ۱۹۱)

-۷۱-

زبدة الحقائق عين القضاة همدانی بخط سلطان علی قاینی :

در کتابخانه عمومی لنین گراد ، بقلم نستعلیق جلی خوش با امضای
سلطان علی یعقوبی (قاینی متوفا ۹۱۴ ق ۱۵۰۸ م) .
این نسخه از کتابهای موقوفه مزار شیخ صفی اردبیل بوده و
در سنه ۸۸۴ ق ۱۲۷۹ م کتابت شده است . (خ ۲۳۸)

-۷۲-

دیوان غزلیات شاهی بخط سلطان علی مشهدی :

در کتابخانه عامه لنین گراد . بقلم نستعلیق خوش سلطان علی-
المشهدی (خ ۲۵۹)

-۷۳-

ترجمه منظوم چهل حدیث بخط سلطان علی مشهدی :

در کتابخانه عامه لنین گراد . با رقم سلطان علی مشهدی بتاریخ
۹۰۳ ق ۱۴۹۷ م در هرات . (خ ۲۵۹)

۷۴-۷۵

۷۴- دیوان نوالی (ترکی) در همین کتابخانه ، بخط سلطان علی مشهدی

بتاریخ ۸۷۰ ق ۱۴۶۵ م .

۷۵- همین کتاب در همین کتابخانه بخط و رقم سلطان محمد خندان
هروی در سنه ۹۳۵ ق ۱۵۲۸ م . (خ ۲۷۰)

-۷۶-

دیوان سهیلی بخط سلطان محمد نور :

در کتابخانه فردوسی دوشنبه تاجیکستان ، بقلم خوش با رقم :
سلطان محمد نور (خ ۲۷۶)

-۷۷-

خسرو و شیرین نظامی بخط سلطان محمد نور :

در کتابخانه عامه لنین گراد . به نستعلیق خوش با رقم : سلطان-
محمد نور ، در سنه ۹۳۷ ق (۱۵۳۰ م) بمدينة هراة . (خ ۲۷۷)

-۷۸-

قطعه خط سلطان محمد نور هروی :

در کتابخانه عامه لنین گراد بکتابت خوش ورقم وی در دار السلطنه
بخارا . (خ ۲۷۹)

-۷۹-

کلمن راز بخط عبدالرحیم خوارزمی :

در کتابخانه فردوسی دوشنبه تاجیکستان ، بقلم نستعلیق جلی خوش
عبدالرحیم خوارزمی که در ترنجی پشت صفحه اول بقلم رقاع عالی
بزر نوشته :

«برسم خزانه الکتب السلطان الاحظم الاکرم... یعقوب بهادر خان...»

بکتابه العبد انیس السلطانی» (خ ۳۸۸ رلا: ایران ، ترکیه)

-۸۰-

قطعه خط عبدالکریم خوارزمی بن عبدالرحمن خوارزمی :
در کتابخانه عامه لنین گراد ، به نستعلیق متوسط با رقم «عبد-
الکریم الخوارزمی در ده سالگی نوشته شد.» (خ ۲۱۱)

-۸۱-

خط محمد ابریشمی مشهدی (رک : ایران)
یک قطعه در کتابخانه عامه لنین گراد .

-۸۲-

خمسه نظامی بخط محمد قوام کاتب شیرازی مشهور به حمامی :
در کتابخانه مدرسه السنه شرقیه لنین گراد، مورخ ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م.
در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران دو صفحه سیاه (شکل
۱۶۲ - ۱۶۳) و یک صفحه رنگین (شکل ۱۶۴) طبع شده که خط آن
نستعلیق مدور خفی خوش و دلکش است . چهره کشی این منیاتورها
کاملاً ایرانی و تزئینات آن هم جالب و عالیست و مخصوصاً مصور در
کشیدن شکل زنان ماهروی و ابروان و چشم زیبا مهارت نشان داده و
در تصویر طبیعت و مناظر بزمی نهایت موفق است و آنرا از شهکارهای
مدرسه هنری شیراز دنباله مکتب هرات توان شمرد .

-۸۳-

خط میر معزالدین حسینی کاشانی :
یک قطعه بشیوه میرعلی هروی مورخ ۹۷۱ ق ۱۵۶۳ م در کتابخانه
عامه لنین گراد . (خ ۸۲۳ رک : ایران ، ترکیه)

-۸۴-

ظفر نامه بخط مرشد الکاتب شیرازی :
در کتابخانه عامه لنین گراد، مورخ ۹۵۳ ق ۱۵۲۵ م (رک : ایران،
انگلستان ، امریکا)

-۸۵-

گلستان بخط میرک تاشکندی :
در کتابخانه خاورشناسی لنین گراد با رقم : «بابا میرک تاشکندی
در سنه ۹۵۷ ق» (۱۵۲۹ م) (خ ۹۳۳)

-۸۶-۸۷-

مخطوطات مالک دیلمی :
۸۶- رساله حسن و دل فتاحی نشابوری بخط مالک دیلمی در ۹۵۴
ق ۱۵۲۶ م .
۸۷- یک قطعه نستعلیق خوش جلی و خفی او مورخ شوال ۹۶۹ ق
۱۵۶۱ م که رقم «نمقه العبد الفقیر مالک الدیلمی» دارد .
(هر دو در کتابخانه عامه لنین گراد)

-۸۸-۹۰-

مخطوطات شاه محمود نشابوری :
۸۸- هفت اورنگ جامی بکتابت عالی در شعبان ۹۵۶ ق ۱۵۴۸ م
که جزو کتب موقوفه مزار شیخ صفی الدین اردبیل بود و اکنون در
کتابخانه عامه لنین گراد است .
۸۹- منتخب اشعار متفرقه و اشعار خود شاه محمود بقلم خفی
خوش در ۹۵۸ ق ۱۵۵۰ م در همین کتابخانه .

۹۰- يك قطعه نستعلیق خوش برقم «العبد شاه محمود نشابوری در سنه ۹۶۵ ق ۱۵۵۷ م در همین کتابخانه . (خ ۳۰۶)

-۹۱-

دیوان علی شیر نوائی (ترکی)

مخطوطه B ۲۴۷۱ مؤسسه مردم آسیا در اکادمی علوم شوروی لنین گراد، که در ۴۹۲ صفحه بخط نستعلیق متوسط نوشته شده و صفحات آن جداول رنگین مذهب هم دارد و مشتمل است بر :

۱- مقدمه ص ۶ - ۳۱ منشور و منظوم ترکی .

۲- غزلیات ص ۳۲ - ۳۹۱ .

۳- مستزاد و مخمس و مسدس و ترجیع بند و مثنوی و مقطعات

ص ۳۹۲ - ۴۳۹ .

۴- رباعیات ص ۴۴۰ - ۴۷۱ .

۵- لغز و معما ص ۴۷۲ - ۴۸۴ .

۶- تویوغ و مفردات ۲۸۴-۲۹۱ (تویوغ = تویوق = توشوق

نوعی از منظومات ترکی) این نسخه که در سنه ۱۹۶۴ م از طرف اکادمی علوم شوروی در مسکو با چاپ عکسی و يك مقدمه روسی ۴۱ صفحه نشر شده نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد ، ولی از روی الواح منقش و مرصع و تذهیب و منیاتور و تصویر حکم توان کرد ، که کار مدرسه هراتست ، در همان آغاز قرن دهم هجری .

برورق اول ب و ۲ الف در بین نقاشی رنگین دقیق گل کاری و

تشمیر بخط رقا ع سیداب نوشته اند :

«الديوان البديع البليغ الفصيح المليح من كلام افصح الفصحا-

واملح الشعرا امیر علی شیر المتخلص بنوائی علیه الرحمة . . . »

وازين برمی آید این نسخه بعد از وفات امیر علی شیر ۱۲ جمادی-

الآخری ۹۰۶ ق (۳ جنوری ۱۵۰۱ م) نوشته شده باشد .

یازده قطعه سر لوحه های کلان و کوچک و چهار صفحه منیاتور

مصور این نسخه کار مکتب هراتست که متأسفانه در نسخه مطبوع سیاه

چاپ شده و بسیار روشن و درخور درک و تحلیل نیست .

-۹۲-

شاهنامه کتابخانه عامه لنین گراد :

در فهرست دورن شماره ۳۳۲ دارد ، منیاتورهای آن مربوطه مکتب

شیراز است که کار حدود ۱۴۴۰ م ۸۴۴ ق تخمین شده میتواند ، و

کتابت آن به نستعلیق خوش خفی ۸۴۸ ق ۱۴۴۴ م است که (۱۷) صفحه

مصور منیاتور دارد ، که از آن جمله تصویر کفش گر شیر سوار در کتاب هنرهای

زیبای عرب و ایران چاپ شده است (شکل ۱۰۵) و چهره کشی و البسه

و خصائص آن ایرانیست . و آنچه فردوسی در بیتی وضع کفش گر

مست را شرح کرده ، عین آن بخامه هنرمند مصور گردیده است :

ازان می سر کفشگر مست بود بدربا در انگشت او شست بود

این کفشگر مست با دست راست از پس پشت ، گوش شیر زبان

را آنقدر تاب و فشار داده که اثر زور دست او در چهره شیر نیز نمایانست ،

و این وضع موجب حیرت و تعجب شیردار و بیننده گان دیگر گشته است .

-۹۳-

شاهنامه شعبه شرق شناسی لنین گراد :

در سنه ۸۲۹ ق ۱۴۲۵ م نوشته شده و منیاتورهای آن شبیه

مکتب شیراز معاصر هنر هرات است. و یکی از مناظر رنگین آن که در هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۰۷) طبع شده، شهسوار جوان تاجدار است که لباس شاهانه فاخر دارد و بر اسب تازی سیاه دهنده سوار و با تیرو کمان حمله ور می شود. چستی و چالاکی و دلاوری در حرکات این جوان تازه نمایان است. رنگ آمیزی تمام منظر متناسب و جالب است. خط نستعلیق خفی این نسخه متوسط و از خطوط بسیار عالی نیست. منظر دیگر رودابه دختر زیبایی است که از بالای قصر گیسوی تابدار خود را فروهشته و زال آن را گرفته و به مدد آن بالا می رود، و مردی دیگر در سبزه زار روبروی قصر انگشت تعجب به دهان گرفته و نگران این منظر بدیع عاشقانه است.

چهره کشی ایرانی و البسه و تزئینات قصر نهایت جالبست و این مایه هنر را از سوابق مکتب هرات توان شمرد.

-۹۴-

دیوان نوائی کار مکتب هرات

کتابخانه عامه لنین گراد شوروی. به نستعلیق نیمه خفی عالی که در حدود ۱۵۳۰ م ۹۳۷ ق نوشته و پیراسته شده و از آثار مربوط به اواخر مکتب هرات و عروج مکتب صفویست.

این دیوان در آغاز دو صفحه تمام منیاتور و نقاشی عالی شبیه شاهنامه بایسنغری مکتب هرات دارد، که ریزه کاری های هنری و رنگ آمیزی اصیل معدنی و چهره کشی و ظرافت مصوری آن در خوردیدن است. هر دو صفحه حاشیه نقاشی دقیق دارای ترنج های لاجوردین با خطوط هندسی رنگین و گل کاری سبز و سرخ و آسمانگون بر زمینه طلائی دارد، در قسمت بالا آسمان خیره با رنگ طبیعی آن وزیر آن کوه بچه نیلگون

است که در دامنه آن شهسواران تازه دلیر به شکار شیر و ببر و پلنگ و آهو با شمشیر و خنجر و تیر و کماند می تازند.

البسه فاخر رنگین و شکل اسپان تازی با زین و یراق فاخر آن و تفکیک رنگهای حیوانات شکاری بر زمینه خاکمی و همچنین پرش طیور در فضای نیلگون و چهره کشی خراسانی اشخاص با کلاه های دراز کشیده سرخ و سیاه جالبست.

در صفحه مقابل بزمیست عالی و پر نشاط در داخل قصر که در صدر آن شهزاده جوانی به باده پیمائی نشسته و اهل دربار او هم بخورد و نوش و سماع اخذ باده و کباب از دست ساقیان مهجبین پرداخته اند. تزئینات قصر نهایت ظریف و عالی است و ریزه کاری های ملون گوناگون را در آن بکار برده اند. در بین بزم حوضی است کوچک مسدس که در آن فواره و مرغابی و ماهی بنظر می آید. و این هر دو صفحه که مربوط به متن کتاب نیست و مطابق سنت کتاب سازی مکتب هرات، آنرا با اعتنای کامل هنری پیراسته اند از شهکارهای منیاتور توان شمرد.

یک صفحه دیگر این میراث نفیس هنری صحنه شکار پرندگان و ماهیان بوسیله بازان دست آموز است، که بقایای هنر هرات را در عروج هنر صفویان نشان میدهد، و دارای خصائص اوایل مکتب هرات است.

-۹۵-

شاهنامه سبک هنری شیراز

مخطوطه موزه هنرهای خلقی شرق در مسکو (اتحاد شوروی) که مطابق موازین سبک هنری شیراز (دنباله مکتب هرات) در قرن

۱۶ م = ۱۰ هجری نوشته و پیراسته شده است .

ازین شاهنامه يك قطعه منیاتور نیم صفحه‌ئی در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۶۱) چاپ رنگین ، باصل الوان گوناگون شده و در دامنه کوه اسفنجی اسفندیار شیری را می کشد و سپاهیان وی از بالای کوه با خودهای زره پوش و نیزه های بلند ناظر این دلآوری اسفندیارند .

اسفندیار برگردونی سوار بود که دو اسپ سیاه و سپید آنرا می کشید ، شیری زبان بروحمله آورد و اسپ سپید را مجروح ساخته بر بالای گردون او آمد ، اسفندیار با جلادت تام و دلآوری خود را نباخت و با شمشیر تیز و سپر او را مغلوب ساخت و با يك ضربت شمشیردهان شیر را پاره نمود .

اسفندیار خود آهنین جیغه دار و کرتی چست سرخ تا زانو پوشیده که زره او تا ساق پای میرسد . کفشی سیاه پهای دارد ، و تیردان او بر پشت و کماندانش بکمر آویزانست ، شمشیرش رنگ سیاه و سپر رنگ پسته‌یی دارد .

پراق و محمول اسپان نهایت نفیس و عالیست ، شیر رنگ سپید و خالهای زرد دارد ، که دهانش به ضربه شمشیر اسفندیار خون آلود شده ، و از بالای سرشیر ، مرغی عظیم افسانوی (سیمرغ) با بالهای عظیم سرخ و سبز و نیلگون و نوکی چون پیکان حمله آورده و چشم شیر را کور می سازد .

چهره کشی این منظر ایرانی و الوان آن روشن و اصیل معد نیست و میتوان آنرا نمونه خوب ادامه مکتب هرات در سبک شیراز شمرد .

-۹۶-

شاهنامه سبک شیراز

از مخطوطات کتابخانه عامه لنین گراد اتحاد شوروی ، که به سبک هنری شیراز دنباله هنر هرات در سنه ۱۵۸۵ م ۹۹۳ ق بخط بسیار خوب نستعلیق خفی نوشته و پیراسته شده و از جمله صفحات منیاتور آن که در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۷۱) سیاه طبع شده ، منظر حمام و بخشیدن سلسله سلطان محمود از طرف فردوسی به فقاعی حمام است . که تزئینات بنای آن خیلی عالی و مخصوصاً گل کاری ظریف و لطیف دیوار داخلی حمام جالب است . چهره کشی اشخاص این منظر در داخل حمام و خارج آن ایرانیست ، تصویر اشخاص عریان و آب تنی آنها در حمام دیدنیست ، در بیرون حمام شهسواری از اسپ پائین آمده که گویا صله سلطنتی را به فردوسی آورده باشد . در مدخل داخلی حمام فقاع فروش برسکوئی نشسته که فردوسی صندوق کوچکی باو در بهای جامی از آب جو میدهد .

خصوصیات این منظر و دقایق هنری آن از تناسب رنگ آمیزی و چهره کشی و روشنی تمام مرئی و تصویر حرکات شست و شو کننده گان داخل حمام با اعمال حجام و مالش کننده گان و آب دهان و غیره درخور دیدن و ستودن است ، که باید آنرا از کارهای دقیق مکتب هنری شیراز در دنباله مکتب هرات شمرد .

-۹۷-

بوستان سعدی کار مکتب شیراز

از مخطوطات نفیس کتابخانه عامه لنین گراد (دورن ۳۶۲) که

در حدود ۱۵۷۰م ۹۷۸ ق بخط بسیار خوش و عالی نستعلیق نیمه جای نوشته شده و با اهتمام فراوان مطابق سنن مکتب شیراز دنباله هنر هرات ۱۲ مجلس نقاشی عالی دارد .

يك صفحه مصورزیبای این نسخه نفیس در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۷۲) برنگهای اصلی بسیار زیبا طبع گردیده که منظر داخلی قصر زلیخاست که در آن حضرت یوسف را به معاشقه میخواند، و برای ترضیه بر پای او افتاده است .

منظر داخلی قصر آنقدر پرشکوه و نقش و نگار ظریف است که از بهترین تصاویر تزئین داخلی کاخهای شاهی شمرده می شود ، و بردیوارهای آن تصاویر رنگین متعدد معاشقه های زن و مرد در حالت ایستاده و نشسته و خفته موجود است .

برای جلب نظر بیننده رنگهای گرم بکار رفته و در چهره کشی زیبای تمام اشخاص و خود یوسف و زلیخا هنرنمایی کامل مصور بکار رفته و يك گروه کنیزکان و غلامان خارج قصر نیز خیالی زیبا و دلکش تصویر شده اند .

در وسط این کاخ عظیم مزین و فاخر زلیخا به پای یوسف که هاله مقدس بالای سر او فروزانست افتاده و در حرکانش ظاهر است که از قبول خواهش شهوی زلیخا انکار دارد ، و بر عفت خود می لرزد ، و ازو دوری میجوید .

این منظر بدیع و رنگین زیبا را از شهکارهای بقایای هنر هرات در ایران توان شمرد.

-۹۸-

شاهنامه کار قدیم شیراز

کتابخانه عامه لنین گراد ، که در سنه ۱۳۳۳ م ۷۳۴ ق به خصصت نسخ خفی نوشته و پیراسته شده و از سوابق هنر هرات است .

از يك مینیاتور کوچک رنگین این نسخه که در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۹۸) طبع شده برمی آید، که چهره کشی آن کاملاً ایرانی بوده و مصوری در و دیوار و تزئینات کاخها کاملاً هندسی نبوده است .

درین مینیاتور دو پرستار جوان زیبای مؤنث با سرو موی برهنه (مانند دختران امروزه) بنظر می آیند و تزئینات البسه نیز عادی است که هنر دقیق و لطیف نیست .

-۹۹-

خمسه امیر خسرو دهلوی

مؤسسه مطالعات شرقی اکادمی علوم تاشکند اوزبکستان شوروی . این مخطوطه مصور به مکتب هنری شیراز قرن ۱۴ م = ۸ ق تعلق دارد ، و از سوابق مدرسه هرات است.

-۱۰۰-

خمسه نظامی :

در مؤسسه اکادمی علوم شوروی شهر (.....؟) که غالباً به هنر مکتب بخارا ربط دارد .

خواجه عبدالله مروارید در شرفنامه خود مینویسد که :

«در سنه ۹۰۷ ق (۱۵۰۲ م) همین شهزاده با جمع کثیر از فضیلات
جلیس خود به تصحیح و ترتیب این دیوان پرداخت» .

برای این دیوان مقدمه‌یی نوشته شده که در دو نسخه خطی
کتابخانه کابل موجود است و هم در شرفنامه خواجه عبدالله مروارید
عین همین مقدمه آمده و معلوم است که این مقدمه را همین منشی عبدالله
مروارید نوشته و در آغاز دودیوانیکه بامر فریدون میرزا نوشته و مصور
کرده اند الحاق گردیده و هم در شرفنامه عبدالله مروارید نقل شده است.
نسخه خطی نوشته بقلم محمد محسن در آغاز دو لوحه زیبای
متناظر داشت که از بین رفته ولی يك تصوير فریدون میرزا که جوان
زیبای خوشروی با کلاه (غالباً آهنین شکاری) و قبای نیمه آستین تا
زانواست، هم درین نسخه دیده می‌شود که با حاشیه مزین گلداز بعرض
يك سانتی متر بین جداول رنگین و مذهب تزئین گردیده است .

این نسخه تاریخ تحریر ندارد و مهرهای کتابخانه امیر عبدالرحمن
خان و امیر حبیب‌الله خان بران دیده می‌شود . و برخی غزلیات منسوب
به حافظ را که درین دیوان نبود، در سنه ۱۳۲۷ ق ۱۹۰۹ م بخط نستعلیق
میرزا محمد جعفر قندهاری نوشته و بر حواشی آن چسبانده‌اند و وقایه
آن مقوای لاکی گل کاری زر کوبست .

-۲- (۱۰۲)

تحفة الاحرار جامی :

عدد ۲۴۵۹/۱۴ کتابخانه ارگ کابل ، ۲۰×۱۲ س ۵۰ ورق
۱۴ سطری . به نستعلیق تاریخ محرم ۸۹۹ ق ۱۴۹۳ با سر لوحه زرین

افغانستان

شماره خاص این مملکت - ۱ - (۱۰۱) شماره عمومی

دیوان حافظ

حواشی ابری ملون . بقلم محمد محسن خطاط هروی خط نستعلیق
خفی بسیار خوب . دارای الواح و نقاشی و تذهیب و تشعیر کار هرات
حدود ۹۱۰ ق ۱۵۰۵ م (۲۵×۱۹ سانتی) این دیوان بامر ابوالفتح
فریدون میرزا حسین بهادر بن سلطان حسین میرزا^۱ بایقرا ترتیب یافته و
در مقدمه آن نوشته‌اند که انجمنی از فضلا که در محضر این شهزاده
هرات برای شعرخوانی بزم می‌آراستند و منشی آن خواجه عبدالله
مروارید خطاط و منشی آن عصر بود از طرف این شهزاده گماشته
شدند تا از روی نسخه‌های خطی متعدد که کاتبان همواره آنرا غلط
نوشته‌اند يك نسخه صحیح فراهم آوردند .

۱- وی از بطن بی بی آغا چه مهد منگلی ترك و فرزند سلطان حسین
بایقراست که در سنه ۹۱۵ ق ۱۵۰۹ م در کلات بدست ازبکان مقتول گردید
(حبیب السیر ۳/۳۲۱ و ۳۹۴)

آسمانگون و سرخ گرم ، متن سه ستونی ، صفحات اول آن مذهب و گل کاری آسمانی رنگ ، با جداول شنگرف و سرورق مزین و عنوان کلائی ، وقایه چرمی خاکی که برخی از صفحات حواشی هم دارد (مربوط مکتب هرات)

-۳- (۱۰۳)

هدیقه سنائی بخط میرعلی (منتخب) :

۱۹۷۶/۳۶ کتابخانه ارگ کابل . ۵ . ۲۵ × ۱۶ س ۲۱ ورق
۱۴ سطری به نستعلیق زیبای میرعلی حسینی الکاتب با سرلوحة نفیس مزین طلاکار و عناوین بالوان مختلف ، و حواشی منقش گل کاری طلا و آسمانی بدون تاریخ تحریر که يك مهر ۱۱۲۴ ق (۱۷۱۱ م) و يك نوشته ۱۱۲۹ ق (۱۷۱۵ م) دارد ، وقایه آن چرمی خاکی قرمز نفیس روغنی است (مربوط مکتب بخارا ادامه هنر هرات)

-۴- (۱۰۴)

خاتم نامه حسین واعظ کاشفی تألیف ۹۱۰ ق (۱۵۰۴ م) :

ارگ کابل ۲۵۹۱/۳۸ . ۲۵ × ۱۴ س ۴۳ ورق ۱۱ سطری به نستعلیق زیبای تحریر ۹۹۱ ق (۱۵۸۲ م) برای کمال الدین طهماسب قلی بیگ . دارای سرلوحة مزین و مطلا با الوان سیاه و نیلگون و قرمز گل کاری و جداول ملون و حواشی منقش گلدار (ادامه مکتب هرات)

-۵- (۱۰۵)

بهارستان جامی بخط علی رضا کاتب :

ارگ کابل ۱۹۳۳/۴۴ . ۲۴ × ۱۴ س ۹۶ ورق ۱۲ سطری به نستعلیق عالی خوش رقم «علی رضا الکاتب» در سنه ۹۸۳ ق (۱۵۷۵ م)

کاغذ خان بالغ جلد چرمی عنابی دو صفحه اول مرصع و مذهب مجدول بطلا حاشیه تشعیر شده که در بین سطور هم منقوش است .

-۶- (۱۰۶)

دیوان جامی بخط میرعلی هروی ؟

ارگ کابل ۱۹۳۳/۴۵ . ۳۰ × ۲۰ س ۱۱۷ ورق ۱۹ سطری به نستعلیق خوش بدون نام کاتب و تاریخ تحریر .
تمام صفحات و بین السطور و حواشی آن مزین و تحریر شده به الوان مطلا و دلکش است بر ورق ۳۶ الف منیاتور زیبا و بر ۳۶ ب سرلوحة زرین و ملون به مشکی و نیلگون و قرمز دارای گل کاری نفیس دارد ، که خط آنرا از میرعلی هروی و تزئینات و نقاشی آنرا از کمال الدین بهزاد تشخیص کرده اند و وقایه آن چرمی نسواری کارهراست .

-۷- (۱۰۷)

دیوان جامی بخط محمد حسین :

ارگ کابل ۲۲۹۱/۴۶ . ۲۴ × ۱۷ س ۳۱۱ ورق ۱۷ سطری بدون ذکر تاریخ بقلم نستعلیق خوب محمد حسین بن خواجه سیف الدین علی که اوراق ۱ ، ب آن نقاشی جاذب نیلگون مطلائی گل کاری و تمام نسخه جداول طلائی سیاه و آسمانی رنگ و سرورق مطلا و نقاشی بین سطور دارد . بموجب يك نوشته ورق اول این کتابرا شهاب الدین احمدخان در محرم ۹۷۶ ق ۱۵۶۸ م به خواجه محمد یحیی در احمدآباد سپرده بود و مواهیر سنه ۱۰۴۲ و ۱۰۵۹ و ۱۰۶۳ ق دارد ، و وقایه آن دارای نقوش و ضربه های سرخ و سیاه و طلائی رنگین است .

۸- (۱۰۸)

دیوان حافظ بخت سلطان علی مشهدی :

ارگ کابل ۴۸/۲۲۷۰-۵۰، ۲۰×۱۳ س ۱۳۴ ورق ۱۴ سطری
به نستعلیق خوش و عالی ۲۰ ربیع الثانی ۸۹۶ ق ۱۴۹۰ م بمصر ۵۵
سالگی که در هرات برای امیر شمس الدین محمد کوکلتاش نوشته و
نقاشی و تزئین و تذهیب گردیده ، جداول و حواشی مطلا و تشعیر شده
منقوش نظرربائی دارد ، و وقایه زیبای نفیس چرمی آنرا حسین صحاف
در مشهد در سنه ۱۲۴۵ ق ۱۸۲۹ م ساخته است .

۹- (۱۰۹)

دیوان حافظ بخت حاجی محمد هروی :

ارگ کابل ۴۹/۲۵۲۹-۲۱×۱۴ س ۲۰۰ ورق ۱۱ سطری . به
نستعلیق خوش بی تاریخ حاجی محمد هروی نوشته شده که نقاشی و
تزئینات و جداول رنگین و مطلا و عناوین منقش و تذهیبات اوراق آن
نهایت دلکش است و وقایه چرم آهو دارد . (مربوط مکتب هنر هرات)

۱۰- (۱۱۰)

دیوان شاه قاسم انوار ۸۳۷ ق

ارگ کابل ۵۱/۲۰۱۳-۵۰، ۲۶×۱۷ س ۱۴۰ ورق ۱۲ سطری
نستعلیق خوش که نام کاتب و تاریخ ندارد .
بر ورق اول ب سرلوحه بسیار زیبای آسمانگون گرم با کار طلا
و شنگرف و گل کاری سیاه دارد ، که عنوان آن هم در بین گل و تذهیب
پیچیده و جداول آن زرین و نسواری سیاه و آسمانی است ، و در بین السطور
نقوش دندان موش طلائی و حواشی تشعیر شده مزین به گل و برگ و
وقایه چرم آهو دارد و هنر آن شبیه مکتب هرات است .

۱۱- (۱۱۱)

دیوان مشفق :

ارگ کابل ۵۵/۵۲۸۶-۲۳×۱۵ س ۱۰۴ ورق ۱۴ سطری به
نستعلیق خوش که نام کاتب و تاریخ آن نوشته نشده . سرلوحه و جداول
آن زرین و آسمانیست . و از یک نوشته مورخ ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م آن برمی آید ،
که پیش ازین سال در اواخر عروج مکتب هرات نوشته شده باشد .
وقایه آن چرمی سیاه است .

۱۲- (۱۱۲)

سکندر نامه نظامی

ارگ کابل ۶۷/۴۵۶۶-۲۷×۱۷ س ۸۰ ورق ۲۲ سطری ۴
ستون . به نستعلیق بسیار عالی بدون ذکر نام و تاریخ . سرلوحه زرین
گلدان آسمانگون . و جداول سبز و قرمز مطلا و عنابی ، که عناوین
آن همه منقش و مرصع است . اوراق ۳۰ و ۶۶ منیاتوری داشت که
آنرا گل و تراش کرده اند . این نسخه از طرف احمدقلی خان رئیس
گمرک هرات در سنه ۱۳۳۲ ش اهداء شده است .

۱۳- (۱۱۳)

قران السعدین امیر خسرو دهلوی بخت سلطان محمد نور :

ارگ کابل ۹۱/۴۶۵۲-۵۰، ۲۲×۱۴ س ۱۰۸ ورق ۱۲
سطری به نستعلیق عالی سلطان محمد نور هروی در سنه ۹۸۲ ق ۱۵۷۴ م .
سرلوحه مطلا نیلی و سبز و جداول طلا و مشکی و قرمز و
عناوین طلای ناب و حواشی تشعیر شده ملون گوناگون . وقایه چرمی
نسواری ضریبی (ادامه مکتب هرات)

-۱۴- (۱۱۴)

دیوان مولانا نظام استرآبادی زنده در حدود ۹۲۵ ق بخط علی حسینی :
ارگ کابل ۲۴۹۵/۹۳ . ۵ . ۲۳ × ۵ ، ۱۵ س ۱۰۳ ورق ۱۸
سطری به نستعلیق زیبای علی بن لطف‌الله معاذ حسینی در سنه ۹۷۴ ق
۱۵۶۶ م .

دارای سر لوحه منقش مرصع وجداول نیلی مطلا و وقایه چرمی
سیاه کوب (ادامه هنر هرات)

-۱۵- (۱۱۵)

قصیده برده بوصیری با ترجمه فارسی :

ارگ کابل ۴۹۱۱/۹۵ . ۵ . ۱۸ × ۱۲ س ۴۱ ورق ۶ سطری که
متن عربی نسخی عالی و ترجمه فارسی آن به نستعلیق خوش است ،
ولی رقم کاتب و تاریخ ندارد ، و از تشابه خط توان گفت که خط
سلطان‌علی مشهدی است .

تزیینات سرلوحه ، طلا و گل کاری نیلگون و جداول آن هم
آسمانی و شنگرف مطلاست ، که بکار هرات شباهت دارد .

-۱۶- (۱۱۶)

گوی و چوستان عارفی بخط علی یزدی :

ارگ کابل ۱۶۰/۱۰۶ . ۵ . ۳۰ × ۲۰ ، ۲۰ س ۲۸ ورق ۱۰ سطری
به نستعلیق زیبای شرف‌الدین علی یزدی بدون تاریخ (؟)

سرلوحه و خاتمه کتاب منقوش و مرصع و جداول آن گلدار
و عناوین نگارین و حواشی با تشعیر و تذهیب دارای شاخ و برگ است
و برخی منیا توره‌های آنرا تراشیده و حک نموده‌اند . برورق ۱۳ و ۱۶ ب

و ۲۴ الف نیز منیا تور دارد و در سال ۱۳۲۹ ش آنرا به کتابخانه اهدا
کرده‌اند که وقایه چرمی بلوطی رنگ دارد (مربوط مکتب هرات)

-۱۷- (۱۱۷)

گوی و چوستان عارفی بخط عماد حسینی :

ارگ کابل ۲۶۳۴/۱۰۷ . ۵ . ۲۲ × ۱۴ ، ۱۴ س ۲۲ ورق ۱۲ سطری
به نستعلیق بسیار خوش و زیبای عمادالحسنی القزوینی بدون تاریخ .
تزیینات عالی و سرلوحه وجداول زرین مرصع و مشککی و حواشی
تشعیر شده گلدار و عناوین مزین دارد ، (ادامه هنر هرات) و برخی از
ترمیم‌های حواشی این نسخه را بموجب نوشته علی احمد ، شیخ محمد-
رضا خان نقاش کابل کرده است و در کتابخانه سردار نصرالله خان بود .

-۱۸- (۱۱۸)

گوی و چوستان عارفی بخط میرعلی :

ارگ کابل ۵۳۷۶/۱۰۸ . ۵ . ۱۷ × ۱۱ ، ۱۱ س ۱۹ ورق ۱۳
سطری به نستعلیق بسیار عالی و رقم میرعلی در سنه ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م .
سرلوحه نیلگون مطلا و گل کاری و جداول آبی رنگ مطلا با
نقوش سبز و مشککی و حواشی مزین بالوان نقوش دارد ، که کار عالی
هرات شمرده می‌شود .

-۱۹- (۱۱۹)

مختار الاختیار علی المذهب المختار بخط درویش علی :

مؤلف کتاب اختیار بن غیاث‌الدین حسینی بزبان عربی است .
ارگ کابل ۵۱۴۹/۱۲۰ . ۵ . ۲۲ + ۱۶ س ۲۶۶ ورق ۲۲ سطری به نسخی
عالی درویش علی بن درویش محمد در محرم سال ۹۱۵ ق ۱۵۰۹ م

نوشته و برخی تزئینات هم دارد (مربوط مکتب هرات)

-۴۰- (۱۲۰)

مخزن الاسرار نظامی :

ارگ کابل ۱۹۷۷/۱۲۲ ۲۳×۱۵ س ۳۶ ورق ۱۷ سطری به نستعلیق عالی درسنة ۱۰۵۰ ق ۱۶۴۰م در بخارا برای عبدالعزیز بهادرخان نوشته شده که نام کاتب ندارد ، و ادامه مکتب هرات در بخارا است ، با جداول نیلگون مطلا و شنگرفی و سرورق و سرلوحه زیبای ملون آسمانی و سرخ زرنگار ، وقایه چرم آهو .

-۴۱- (۱۴۱)

مرصادالعباد نجم‌الدین دایه

ارگ کابل ۱۲۶/۲۳۴۰ ۲۴×۱۴،۵ س ۱۴۸ ورق ۱۴ سطری به نستعلیق خوب بدون ذکر نام کاتب و تاریخ .
سرلوحه زیبای مذهب آسمانگون شنگرفی و جداول زرین و نیلی که ابیات را در متن بطلا نوشته اند و یکی از مالکان این نسخه درسنة ۸۷۱ق ۱۴۶۶م ملکیت خود را بران نوشته و ازین برمی آید که قبل ازین سال نوشته و تزئین و تذهیب شده باشد . و مهری از تاریخ ۱۰۶۲ ق (۱۶۵۱) هم برانست و وقایه چرمی عنابی است (مربوط هنر هرات)

-۴۲- (۱۴۴)

نقحات الانس جامی :

ارگ کابل ۱۳۸/۴۵۲۵ ۲۴×۱۷ س ۳۰۸ ورق ۲۰ سطری .
به نستعلیق زیبا ذیحجه ۹۴۰ق (۱۵۳۴م) بدون ذکر نام کاتب که پیش از آغاز متن نه صفحه فهرست هم دارد . سرلوحه آن ملون برنگهای نیلی و سیاه و

قرمز و زرد و جداول آن طلائی با خطوط سیاه و سبز است و مالکی در سنه ۱۰۰۶ ق ۱۵۹۷ م ملکیت خود را بران نوشته وقایه آن چرمی سرخ زرکوب است (ادامه هنر هرات)

-۴۳- (۱۴۳)

نقحات الانس جامی :

ارگ کابل ۱۳۹/۴۵۲۵ ۲۴×۱۶ س ۵۳۱ ورق ۱۵ سطری به نستعلیق خوب شوال ۹۸۸ ق ۱۵۷۹ م کاتب نامعلومی نوشته شده ، ورق اول و دوم آن منقوش مرصع و جداول آن زرین سیاه و آسمانگون و وقایه چرمی سیاهست (ادامه هنر هرات)

-۴۴- (۱۴۴)

نقارستان ملا معین جوینی (?) بخط فخرالدین علی :

ارگ کابل ۱۴۰/۲۲۸۳ ۳۲×۲۱ س ۲۶۱ ورق ۱۴ سطری .
به نستعلیق خوب فخرالدین علی بن حاجی محمد البخاری الهروی ، که اوراق نخستین آن منقش و عناوین آن زرین و جداول طلائی و سبز و وقایه چرمی لیموئی دارد (از متفرعات هنر هرات)

-۴۵- (۱۴۵)

هفت اورنگ جامی بخط ابوظاهر :

ارگ کابل ۱۴۳/۲۵۹۱ ۳۵×۲۱ س ۲۶۵ ورق ۲۰ سطری ۴ ستونی به نستعلیق بسیار زیبا جمادی الاولی ۹۰۷ ق (۱۵۰۱م) با رقم ابوظاهر الکاتب که صفحات اول آن نقاشی و ترصیع و تذهیب و گل-کاری و عنوان نیلی و هراورنگ (دفتر) آن سرلوحه‌های مزین و جداول طلا و مشکلی و نیلی و وقایه چرمی دارد (کار مکتب هرات)

-۳۶- (۱۳۶)

یوسف و زلیخا جامی بخط سلطان علی مشهدی :

ارگه کابل ۱۳۴/۲۵۹۲ . ۵ . ۲۳ ، ۵ × ۱۳ ، ۵ س ۱۵۰ ورق ۱۴
سطری به نستعلیق عالی بر کاغذ زردگون بدون تاریخ با رقم سلطان علی
مشهدی در هرات .

ورق اول آن تماماً منقش مرصع با بسوته‌های الوان و عنوان
آسمانگون و سرلوحه نیلی و سیاه طلائی پر گل و جداول صفحات آن
سبز و سیاه آسمانی و وقایه آن چرمی سرخ است .

-۳۷- (۱۳۷)

مجموعه کتب بخط عبدالخالق هروی :

ارگه کابل ۱۵۶۶/۱ . ۲۳ × ۱۴ س تحریر ۹۷۷ ق با رقم عبد-
الخالق بن حبیب الله هروی که جداول و سرلوحه و حواشی منقش مرصع
دارد ، مشتمل بر اربعین جامی و وصایای حضرت علی به امام حسین
(ادامه هنر هرات)

-۳۸- (۱۳۸)

بوستان سعدی بخط میرعلی هروی :

نسخ خطی کتابخانه عامه کابل ص ۱۰۸ فهرست دیورکوی .
۲۴ × ۱۴ ، ۵ س ۳۰۱ صفحه ۱۴ سطری به نستعلیق نیمه جلی عالی
خوش و کاغذ خان بالغ دارای چهار تابلوی مناظر دور نما بدون تصویر جاندار
و دو صفحه مرصع با رقم «علی الحسینی الکاتب شوال ۹۲۱ ق (۱۵۱۴م)
بقصبة التربة الحیدریه» که جداول آن مطلا و رنگین و وقایه آن لاکی
قرمزی ساخت افغانستان و خصایص هنری این نسخه شبیه اواخر
مکتب هرات است .

-۳۹- (۱۳۹)

بوستان سعدی بخط اظهر :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۰۸ فهرست) ۲۷ × ۱۴ ، ۵ س ۱۷۸
ورق ۱۲ سطری با نستعلیق میانه و رقم و تاریخ : مشقه اظهر الکاتب
فی شعبان ۹۸۷ ق (۱۵۷۸ م) (از متفرعات هنر هرات)
بر ورق اول ب آن سرلوحه زرین سبز و سرخ گل اندود دارد و
عناوین آن هم گل کاری طلائی و جداول با طلا و سیاهی نیلگون است .
حواشی ملون و سرورق مزین به طلا و شنجرف و نیلی دارد و مهری
با سنه ۱۰۲۲ ق (۱۶۱۲ م) هم بر ورق اول آن دیده می شود . وقایه
آن چرمی گندمیست و کاغذ خوقندی .

بقول مهدی بیانی اظهر کاتب این نسخه غیر از اظهر تبریزی است
و بنام همین «اظهر کاتب» دیوان حافظ بدون تاریخ بخط نستعلیق عالی
جلی در مجموعه دکتور اصغر مهدوی در تهران است (خوشنویسان ۷۳)

-۳۰- (۱۳۰)

بوستان سعدی بخط عماد حسنی :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۰۸ فهرست) ۲۵ × ۱۶ س ۱۷۴
ورق ۱۲ سطری . به نستعلیق بسیار عالی خفی ممتاز و کاغذ خان بالغ
با رقم : کاتب عماد الحسنی در ربیع الاول ۱۰۱۲ ق (۱۶۰۳ م) دارای
سرلوحه مرصع و مذهب رنگین گلدار و عناوین طلا و جداول زرین
و سبزو شنگرف و نیلگون و سرورق مذهب و حواشی مزین بگل و برگ
(از متفرعات هنر هرات) (این نسخه نفیس را در سنه ۱۳۳۱ ق در کابل
بزیکنوگراف طبع عکسی کرده اند) .

-۳۱- (۱۳۱)

بدایع الافکار فی صنایع الاشعار تألیف حسین بن علی واعظ کاشفی در ۹۱۰ ق :
خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۰۸ فهرست) ۲۴ × ۵ ، ۱۴ س
۳۰۱ صفحه ۱۴ سطری . به نستعلیق خوب شیوه بخارا بتاریخ ۶ محرم
۹۱۲ ق (۱۵۰۶ م) که نام کاتب آن نوشته نشده ، سرلوحه و جداول
آن منقش طلائی رنگین است ، با وقایه چرمی سیاه (غالباً کار بخارا از
متفرعات هنر هرات)

-۳۲- (۱۳۲)

دیوان جامی بخط علی رضا :
خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۰۹ فهرست) ۲۲ × ۵ ، ۱۳ س
۲۶۸ ورق ۱۶ سطری . به نستعلیق زیبایی عالی علی رضا در سنه ۹۸۳ ق ۱۵۷۵ م
دارای همان ممیزات مخطوطه نمره (۵) که شاید اجزای يك نسخه قدیم
بوده و بعد از آن از هم جدا و جلد شده باشند . دو صفحه اول متناظر آن
منیاتور بسیار عالی نازک کاری ملون و مذهب دارد مربوط به اواخر
مکتب هرات .

-۳۳- (۱۳۳)

تحفة الاحرار جامی ، مخطوط در حیات مؤلف :
خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۱۴ فهرست) ۲۷ × ۱۷ س ۸۷
ورق ۱۱ سطری . به نستعلیق ریزاعلی ، اصل صفحات نوشته قدیم
۱۲ × ۶ سانتی سنه ۸۸۳ ق ۱۴۷۸ م . که نام کاتب ندارد و الواح آغاز
آن نقاشی و منیاتور اصیل هرات و عناوین آن سپیداب و جداول طلائیست .
این نسخه در ربیع الثانی ۱۲۹۶ ق ۱۸۷۸ م بامر سردار عطاءالله خان
ترمیم گردیده و حواشی ابری افشان برای آن ساخته اند ، و هم چند

صفحه آن که شاید مفقود شده بود از سرنو نوشته اند . این نسخه نفیس
مکتب هرات مدتی در هند بوده و بران خطوط کتابخانه های شاهان
با یریه هند دیده می شود .

این نسخه مانند نسخ معتبر هرات در آغاز دو صفحه کامل مصور
دارد، که با مضامین متن کتاب تعلق ندارد ، بر هر دو صفحه بطور متناظر
نقاشی شده و بر صفحه اول تصویر شاهزاده جوان سوار با يك شاطر
است که هر دو زیر درخت خرما دیده می شوند .

بر صفحه مقابل دیگر پورتريت شهزاده جوان با لباس بسیار فاخر
است که بر چین دراز سرخ او اشکال متعدد انسانی بطلا نقش شده اند .
چهره کشی اشخاص این دو مجلس متناظر ماوراءالنهری و خصوصیات
هنری آن متعلق به اوقات عروج مکتب هراتست که از نقایس آثار
هنری شمرده می شود .

شاید این پورتريت تصویر یکی از شاهزادگان هنرپرور هرات باشد
که این کتاب را برای وی نوشته باشند .

-۳۴- (۱۳۴)

جام جم اوحدی بخط محمود :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۱۸ فهرست) ۲۳ × ۱۴ س ۱۵۸
ورق ۱۵ سطری . نستعلیق خوب محمود بن نظام زرین قلم ۸ شوال ۹۳۸ ق
(۱۵۳۱ م)

صفحه اول مذهب و مرصع و ورق دوم آن مفقود است ، جداول
طلائی و سیاه نیلی است با وقایه چرمی سرخ مربوط به اواخر مکتب هرات .

-۳۵-(۱۳۵)

چهار کتاب امیر خسرو دهلوی :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۲۲ فهرست) ۵، ۲۵ × ۵، ۱۸ س
۱۳۸ ورق ۲۵ سطری ۴ ستونی نسخی متمایل به تعلیق تحریر ۸۳۲ ق
۱۴۲۸ م بدون ذکر نام کاتب ، که چند ورق آن افتاده است .

درین مجموعه نفیس قطع کلان چهار کتاب امیرخسرو دهلوی
۱- خسرو شیرین ۲- لیلی و مجنون ۳- آئینه اسکندری ۴- هشت-
بهشت بر کاغذ سمرقندی نوشته شده ، که هر کتاب آن يك سرلوحه
نفیس دارد که برزمینه لاجورد بطلای ناب گل کاری کرده و در بین آن
نام کتاب را برزمینه سپیداب بطلا نوشته اند .

در هر صفحه ۴ ستون و بین هر ستون جدول دو خطه شنجرفست
و جز از کار لطیف منیاتور لوحه های اوائل هر کتاب، دیگر تزئینات ندارد .
در آخر کتاب خسرو و شیرین چنین نوشته اند :

«تم الكتاب بعون الملك الوهاب فی تاریخ یوم الثلثا سادس عشر
رجب المرجب سنه اثنین وثلثین وثمانمائه» .

از طرز خط نسخی این کتاب و نقوش الواح آن پدید می آید،
که در محیطی نوشته و نقاشی شده که اثر عروج خطاطی نستعلیق و
منیاتور کاری رنگین و گوناگون مکتب هرات با آنجا نرسیده بود ، و خط
آن از نسخ به تعلیق متمایل گردیده ، ولی نستعلیق خالص مترقی مکتب
هرات نیست در گل کاری الواح آن فقط سه رنگ لاجورد ، طلا و سپیداب
استعمال شده و از تنوع الوان مکتب هرات و ابتکارهای نقاشی خالیست ،
و از ملاحظه عمیق آن گفته میتوانیم که این نسخه بطرف غرب یا شرق ،

بیرون از محیط خراسان نگاشته شده باشد ، که آنرا از متعلقات
پیشین هنر هرات شمرده میتوانیم .

-۳۶-(۱۳۶)

خمسه امیرخسرو و بخط محمد بن علاء الدین :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۲۲ فهرست) ۲۳ × ۳۴ سانتی
۲۳۳ ورق ۱۹ سطری ۴ ستونی و کاغذ خان بالغ لک، دارای ۲ صفحه
مرصع متناظر نقاشی ظریف شبیه کار شاهنامه بایسنغری با حواشی تشعیر-
کاری دقیق و ترنجهای دلکش منقش ، و سه مجلس مصور منیاتور و
حواشی وصلی طلا افشان رنگارنگ که برخی لوحه های آن رقم «عمل-
محمدی» دارد .

در تمام کتاب رنگهای معدنی اصیل و طلای نساب و زنگار و
لاجورد متمایل بسیاه و شنگرف کار کرده اند و حواشی تمام کتاب
زمینه های مختلف رنگین با افشان طلا دارد، عناوین آن لوحه های کوچک
زمینه طلا با نقاشی دقیق و خط نستعلیق به سپیدابست .

سه مجلس مصور و مرصع آن با الوان معدنی و ریزه کاری گل
و برگ رنگین ، چهره کشی خراسانی دارند و به کارهای اصیل مدرسه
هرات شباهت میرسانند ، که متأسفانه چهره برخی از اشخاص آنرا
گل کرده اند .

هر کتاب در آغاز يك لوحه حجم متوسط رنگین با نقوش زنگار
و لاجورد و شنگرف و سپیداب و غیره دارد ، و این لوحه ها بین سالهای
۹۸۹-۹۸۲ ق (۱۵۷۴-۱۵۸۰ م) نگاشته شده است .

در آخر کتاب اول رقم «تحریراً فی غرة صفر ۹۸۹ ق» نوشته

شده ، و در آخر کتاب سوم چنین است :

«تمت الكتاب بعون الملك الوهاب ، تحريراً في ذى حجة الحرام
سنه احدى وسبعين وتسعمائة ٩٧١» .

اما رقم آخر تمام کتاب این است :

«تمت الكتاب بعون الملك الوهاب، تحريراً في شهر رجب المرجب
سنه اثنا ثمانين وتسعمائة ، كتبه العبد المذنب فقير ، محمد بن علاء الدين
رزه غفر ذنوبه وستر عيوبه به ولايت خواف در قرية نشتقان صورت تحرير
يافت تمت الكتاب تم تم تم» .

خط این نسخه که بین ۹۷۱-۹۸۹ ق تکمیل شده ، نستعلیق عالی
نیمه خفی است ، و بران نوشته اند که بدر بار جلال الدین محمد اکبر
پادشاه هند اهدا شده بود ، و بعد ازین تاریخچه آن بخط خوش نستعلیق
شیخ محمد رضا خراسانی بر ورق آخر کتاب چنین نوشته شده است :
«بحضور اعلیحضرت سراج الملة والدین امیر حبیب الله خان
پادشاه افغانستان ، هدیة جناب عالی سید عالم خان امیر بخارا، مصحوب
ایشان طوره خواجه صدر، و حاجی قطب الدین صدر ، ماه صفر المظفر
۱۳۳۷ ق» .

جلد این نسخه لاکی سرخ با ضربی لاکی لاجورد است که روی
داخلی آن هم لاکی سرخ با ضربی های طلائی منقش باشد و بر صفحه های
خارجی نشانه حرفه صحافت را دو بار ضرب کرده که در بین يك دائره
کوچک چنین نوشته شده : «دارد امید شفاعت محمد ناصر ۱۲۵۰» و
ازین برمی آید که در اواسط قرن ۱۳ هجری در بخارا این وقایه را
محمد ناصر صحافت ساختند است .

بخط علاء الدین رزه باخرز چندین نسخه درین کتاب آمده (رك :
فهرست) و معلومست که پدر و خاندان او اصلاً باخرزی خراسانی
بوده اند، ولی پسرش محمد در او اخر قرن دهم هجری درخواف زندگانی
داشت و این نسخه را درانجا نوشت ، که بعداً بهند برده شد و نمیدانم
چه وقت به بخارا انتقال یافت ؟

همین محمد رزه تیمور نامه کتابخانه علی گرا در ۹۹۲ ق ۱۵۸۳ م
در شهر بلخ، و خمسة جامی (رضا لائبریری رامپور ۴۱۵۶) را در ۹۷۲ ق
۱۵۶۲ م نوشت و خمسة نظامی کتابت او در پتنه پیش سید ظهور بود .

-۳۷-(۱۳۷)

دقائق الحقائق احمد رومی بخط علاء الدین اخسیکتی :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۲۴ فهرست) ۲۲ × ۱۴ س ۲۰۰ ورق
۱۷ سطری. نستعلیق خوش ذی حجه ۹۶۷ ق ۱۵۵۹ م، با رقم علاء الدین
ابن شیخ احمد کاتب اخسیکتی. که ورق اول آن بخط نواست و جداول
صفحات آن طلائی سیاه و نیلی ، و جلد آن چرمی طلا کوبست .
(رك : ترکیه ۱۳۶۴)

-۳۸-(۱۳۸)

دیوان جامی بخط محمد حسین بن علی :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۲۶ فهرست دی بور کوی) ۲۷ × ۱۷
س ۳۰۴ ورق ۱۷ سطری. به نستعلیق خوب ادامه مکتب هرات ۱۰۰۹ ق
۱۶۰۰ م ورقم محمد حسین بن غیاث الدین علی. . . (شایدوی میر محمد-
حسین باخرزی عموی امیر خلیل قلندر هروی باشد). تاریخ این نسخه را
دی بور کوی فهرست نگار ۹۰۰ خوانده، در حالیکه در اصل نسخه «بتاریخ

نه (و) هزار است مربوط به متفرعات هنر هرات .

بر ورق اول ب سر لوحه منقش نفیس مطلا و رنگین گلدار و بر صفحات دیگر جداول نیلی و قرمز و سیاه طلائی دارد ، و وقایه چرمی مزین سرخکوب دارد . مهرهای امیر عبدالرحمن و امیر حبیب الله هم بران دیده می شود .

(۱۳۹)-۳۹-

دیوان حافظ بخط احمد بن سلطان علی :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۲۷ فهرست) ۲۲×۵ ، ۱۳ س ورق ۲۲۴ و ورق ۱۲ سطری . به نستعلیق خوش احمد بن سلطان علی بدون تاریخ که سر لوحه ورق ا ب ۲ الف نقاشی متناظر نفیس نیلگون طلاکاری شنگرفی با گل و بوته دارد . جداول صفحات آن سیاه و آسمانی و قرمز و سبز مطلاست . در بین سطور نقوش دندان موش ملون و عناوین طلائی و وقایه چرمی سرخ ضربی دارد . مرحوم فکری سلجوقی ابن احمد را فرزند سلطان علی مشهدی میدانند .

(۱۴۰)-۴۰-

دیوان حافظ بخط سلطان محمد خندان :

خطی کتابخانه عامه کابل (ص ۱۲۷ فهرست) ۲۲×۵ ، ۱۳ س ورق ۱۴ سطری . به نستعلیق بسیار عالی و رقم سلطان محمد خندان در اوائل شهر ربیع الاول ۹۲۶ ق ۱۵۱۹ م . دارای سر لوحه مذهب رنگین مشجر و جداول طلا و سیاه و نیلی و عناوین زرین و وقایه چرمی سرخ زرکوب .

(۱۴۱)-۴۱-

دیوان سعدی بخط راجو :

خطی کابل (ص ۱۲۹ فهرست) ۲۵×۱۴ س ۳۲۴ ورق ۱۷ سطری ،

فصل چهارم

۳۲۳

(۱۴۲)-۴۲-

دیوان سعدی بخط میر محمد :

خطی کابل (ص ۱۲۹ فهرست) ۵ ، ۳۴×۵ ، ۳۲ س ۱۶۸ ورق ۱۳ سطری به نستعلیق خوش میر محمد بن علی در سنه ۱۰۱۲ ق ۱۶۰۳ م که از بقایای نفیس هنر هرات در بخارا است .

ورق ۱ ب و ۲ الف متناظر آن منقوش مذهب و رنگین مزین بشاخه و برگ است و عناوین طلائی و سر لوحه مذهب با رنگهای نیلی و سبز مشجر و حواشی منقش گلدار دارد ، که در صفر ۱۳۳۷ ق ۱۹۱۸ م از طرف امیر بخارا به امیر افغانستان حبیب الله خان اهداء شده و وقایه آن چرمی عنابی زرکوب است .

(۱۴۳)-۴۳-

سبحة الابرار جامی بخط علی :

خطی کابل (ص ۱۳۸ فهرست) ۲۲×۱۴ س ۱۱۶ ورق ۱۴ سطری به نستعلیق خوش نیمه جلی و رقم : علی الکاتب فی شهر سنه ۹۱۱ ق (۱۵۰۵ م) که زیر آن بطلا نوشته اند : «جهت کتابخانه عامه نواب فلك جناب . . . السلطان عبدالعزيز خان . . . صفت اختتام پذیرفت» . سر لوحه کتاب مطلا و رنگین گلدار و جداول آن آسمانگون و سبز و سیاه مطلا و حواشی آن تشمیر با گل و برگ و عناوین هم طلائی و وقایه چرمی سیاه ضربیست ، و مهرهای امیر عبدالرحمن و امیر-

حبیب‌الله دارد .

در حقیقت اصل تاریخ نوشتن کتاب ۹۴۹ ق (۱۵۴۲ م) بوده و آنرا تراشیده و ۹۱۱ ساخته‌اند . و این صحیح است زیرا عبدالعزیزخان پادشاه بخارا از ۹۴۷ تا ۹۵۷ ق (۱۵۴۰ - ۱۵۴۹ م) حکم رانده و این نسخه برای او نوشته شده و از بقایای مکتب هرات در بخارا است .
اما آنچه دی‌بورکوی (ص ۱۳۸ فهرست) اورا سلطان عبدالعزیز عثمانی پنداشته سهواست زیرا این سلطان از ۱۸۳۰ تا ۱۸۷۶ م در اواسط قرن ۱۳ هجری زندگی داشت ، پس چگونه سه قرن قبل کتابی برای کتابخانه او نوشته شده باشد !!

مرحوم فکری سلجوقی هم در خوشنویسان و هنرمندان (ص ۴۰) گوید که ظاهراً سنه کتابت ۹۲۹ یا ۹۳۹ بوده و عمداً تراشیده و ۹۱۱ درست شده . در حالیکه این تعیین سنین نیز خطاست . و درین سنوات سلطان عبدالعزیزخان پادشاه نبوده است .

-۴۴- (۱۴۴)

اربعین جامی بخط محمدقل :

خطی کابل . به نستعلیق نیم‌جلی و خفی بسیار عالی محمدقل در سنه ۹۵۳ ق ۱۵۴۵ م که يك سرلوحه كوچك شبیه اواخر کار هرات با منیاتور ظریف ریزه‌کار و الوان معدنی اصیل دارد .

حواشی صفحات آن بر زمینه آبی ، دارای سه ترنج زردگون بر راست و چپ و بالاست . و گمان می‌رود که این نسخه در ماوراءالنهر نوشته و پیراسته شده باشد .

-۴۵- (۱۴۵)

گوی و چوستان عارفی بخط محمدقاسم شادشاه :

خطی کابل (ص ۱۹۲ فهرست) ۲۷ × ۵ ، ۱۶ س ۱۱ سطری نستعلیق نیم‌جلی بسیار عالی با رقم : «علی‌بد . . . محمدقاسم بن شادشاه (شاگرد سلطان محمد خندان) بدارالسلطنه هرات سنه ۹۵۱ ق (۱۵۴۴ م) دارای دو سرلوحه متناظر نقاشی نفیس طلا و نیلی و سیاه‌گلدان و جداول آسمانگون روشن مطلا و شنگرف و عناوین زرین و حواشی رنگین طلاکاری که در يك وقایه با يك مثنوی در شرح حال و مناقب احمد جامی تحریر ۹۸۷ ق ۱۵۷۸ م جلد شده است . گوی و چوگان از ورق ۱ تا ۲۵ الف و مناقب از ۲۶ ب تا ۸۲ .

(بخط محمدقاسم شادشاه چندین نسخه درین کتاب آمده از روی فهرست آنرا بشناسید) .

منیاتور بسیار نفیس و نقاشی و ترصیع و تذهیب و تحریر این نسخه شبیه شهکارهای مکتب هرات از قبیل شهنامه بایسنقریست ، که باید شاگردان استادان همین مکتب در اواخر تشعشع هنری آن نوشته و آراسته باشند .

-۴۶- (۱۴۶)

خمس نظامی :

خطی کابل (ص ۲۴۳ فهرست و ۹۵ فکری) ۲۳ × ۱۶ س ۲۳۹ ورق ۱۷ سطری نستعلیق خوش و کاغذ خان بالغ کتابت ۲۴ رمضان ۸۹۵ ق ۱۴۸۹ م که نام کاتب ندارد .

این نسخه عالی مکتب هرات مطموس است ، ولی از روی خط

و تزئین و تصویر و دو سر لوحه نفیس و زرین و نیلگون شنجرفی و هفت تصویریکه دارد از کارهای نفیس هنر هرات است که جلد چرمی گلدار کهنه مقوایی دارد .

-۴۷- (۱۴۷)

شرح رباعیات و لوائح جامی بخط برهان :

خطی کابل (ص ۲۸۲ فهرست) ۱۸ × ۱۰،۵ س ۷۴ ورق ۱۵ سطر . بارقم: «کتابه العبد برهان الهروی الکاتب . . . فی شهر سنه نهصد و چهل و شش در مصر قاهره». این نسخه به نستعلیق خوش در ۱۵۳۹ م در قاهره نوشته شده است .

-۴۸- (۱۴۸)

یک مجموعه بخط عمادالدین :

خطی کابل (ص ۲۸۶ فهرست) ۲۰ × ۱۲ س ۱۴۰ ورق ۱۵ سطر به نستعلیق روش بخاری خوش با رقم : عمادالدین آهنگران در بخارا سنه ۹۸۰ ق (۱۵۷۲ م). که عناوین شنگرفی و وقایه مقوای لاکمی سرخ سیاه کوب دارد مشتمل بر :

از ص ۱ تا ۲۳۷ ب حاشیه شرح عقائد احمد الجندی . از ص ۲۳۸ تا ۲۳۹ رساله در تحقق جسم از مولانا صادق نصر . این نسخه ادامه مکتب هرات در بخارا است .

-۴۹- (۱۴۹)

خمسه جامی بخط ابوالوفا :

خطی کابل (ص ۳۰۶ فهرست) ۲۴،۵ × ۱۷،۵ س ۲۶۳ ورق ۲۳ سطر . بدون تاریخ با رقم ابوالوفابن نورالله به نستعلیق خوش

و سر لوحه مزین نیلگون طلائی و جداول نیلی و سبز طلاکار . نسخه آینده نمره ۵۰ هم بقلم همین کاتب است در ۹۴۰ ق ۱۵۳۳ م .

-۵۰- (۱۵۰)

هفت اورنگ جامی بخط ابوالوفا

خطی کابل (ص ۳۱۰ فهرست) در ۲۶۳ ورق ۲۰ سطر ۴ ستونی نستعلیق خوش با رقم : ابوالوفابن نورالله دوشنبه ۲۸ صفر ۹۴۰ ق (۱۵۳۳ م) در اواخر مکتب هنر هرات .

صفحه اول آن منقش گلدار رنگین مطلا و سر لوحه آن هم نفیس منقوش با الوان نیلی مطلا و شنجرف و عناوین زرین و جداول طلا و سبز و نیلگون و وقایه چرمیست که مهر سردار نصرالله خان هم دارد .

-۵۱- (۱۵۱)

مشکوة بخط قطبالدین :

موزة هرات (ص ۳۲۰ فهرست) ۲۹ × ۱۶،۵ س ۲۸۴ ورق ۲۴ سطر بخط نسخی خوب در هرات نوشته قطبالدین جمال برکاغذ خوقندی با وقایه چرمی عنابی . تحریر یکشنبه ۲۰ ذوالحجه ۹۴۳ ق (۱۵۳۶ م) از متفرعات هنر هرات .

-۵۲- (۱۵۲)

اخلاق محسنی بخط حسن محمد :

موزة هرات (ص ۳۲۱ فهرست) ۲۵ × ۱۴ س ۲۱۰ ورق ۱۲ سطر نستعلیق خوش با رقم : «کتابه العبد حسن محمد الکاتب عفی عنه . . . فی سنه احدی وستین وتسعمائه» (۱۵۵۳ م) .

صفحات نخستین این نسخه خیلی زیبا و منقش رنگین آسمانی و شنگرف مطلا و جداول آن هم نیلی و سیاه طلاکش و وقایه چرمیست. از متفرعات هنر هرات .

بقول مهدی بیانی: شاید این حسن محمد کاتب همان حسن باشد که يك نسخه دیوان حافظ کتابخانه سلطنتی تهران تحریر حسن الکاتب ۹۶۳ ق (۱۵۵۵ م) بقلم اوست (خ ۱۴۷)

-۵۳- (۱۵۳)

تیمور نامه هاتقی :

موزه هرات (ص ۳۲۲ فهرست) ۵، ۲۲ × ۱۴ س ۱۵۷ ورق ۱۵ سطری . تاریخ تحریر آن آسیب دیده خوانده نمیشود . کاتب آن ... بن مولانا عبدالعزیز و کاغذ خوقندی و خط نستعلیق خوش درهراتست . صفحات اول آن با نقوش طلائی نیلی شنگرف و گل کاری سیاه و جداول آن هم آسمانگون سیاه طلائی و قرمز و وقایه چرمی سرخست .

-۵۴- (۱۵۴)

تفسیر حسینی بخط جلال الدین هروی :

موزه هرات (ص ۳۲۲ فهرست) ۵، ۲۸ × ۱۸ س ۲۹۰ ورق ۲۷ سطری به خط نسخ خفی و رقم جلال الدین بن طاهر هروی شهرذوالقعدة ۹۶۱ ق (۱۵۵۳ م) بر کاغذ خان بالغ که صفحات نخستین و عناوین آن مطلا و سرلوحه آن هم زرین و سرخ و سبز و جداول آن نیلی شنگرف سیاه طلاکش و آیات قرآنی در متن قرمز و وقایه طلاکوبست . از متفرعات هنر هرات .

-۵۵- (۱۵۵)

ذخیره الملوك سيدعلی همدانی بخط محمود رفیقی (رك : ترکیه)

موزه هرات (ص ۳۲۴ فهرست) ۲۳ × ۱۰،۵ س ۱۱۹ ورق ۱۵ سطری به نستعلیق خوش ورقم : العبدہ محمود الرفیقی الهروی فی شهور سنه ۸۹۸ ق (۱۴۹۲ م) بر کاغذ خان بالغ درهرات نوشته شده که سرلوحه آن سبز و نیلی و سیاه و شنگرفی طلاکش و وقایه کیمخت سیاهست .

-۵۶- (۱۵۶)

سلسله الذهب بخط دوست محمد هروی :

موزه هرات (ص ۳۲۴ فهرست) ۱۸ × ۱۱ س ۲۰۴ ورق ۱۷ سطری به نستعلیق بسیار عالی مکتب هرات بدون تاریخ با رقم: دوست- محمد هروی که سرلوحه نیلی و سیاه و قرمز و جداول آسمانگون سیاه طلاکش نگاشته در هرات دارد (رك : ایران ، ترکیه)

-۵۷- (۱۵۷)

دیوان جامی :

موزه هرات (ص ۳۲۶ فهرست) ۲۸ × ۱۷ س ۱۶۲ ورق ۱۲ سطری، به نستعلیق خوش بدون تاریخ و نام کاتب بر کاغذ خان بالغ کتابت و تزئین و نقاشی در هرات با حواشی گلدار و سرلوحه ملون مطلا و جداول نیلی مذهب و سبز و سرخ و عناوین طلائی و سه صفحه منیاتور شیوه هرات با وقایه چرمی .

-۵۸- (۱۵۸)

دیوان جامی :

موزه هرات (ص ۳۲۶ فهرست) ۲۲ × ۱۵ س ۲۸۳ ورق ۱۲

-۶۲- (۱۶۲)

مجموعهٔ مثنویات جامی بخط سلطان محمد نور و غیره

موزهٔ هرات (ص ۳۳۰ فهرست) ۵ × ۲۲،۵، ۱۲ اس ۱۸۰ ورق ۱۳

سطری. تاریخ ندارد کاغذ آن خانبالغ و خط نستعلیق عالی و سرلوحهٔ طلائی سبز و نیلی و شنگرفی مطلا و جداول آسمانگون سیاه طلاکشی و وقایه چرمیست مشتمل بر:

از ورق ۱ تا ۶۴ تحفة الاحرار با رقم سلطان محمد نور هروی.

از ورق ۶۵ تا ۱۸۰ سبحة الابرار با رقم ترسون محمد بلخی.

-۶۳- (۱۶۳)

بهارستان جامی بخط ناصرالدین علی:

نسخ خطی کتابخانهٔ عامه کابل با رقم ناصرالدین علی در سنه

۹۰۸ ق ۱۵۰۲ م در يك مرقع آستان رضوی مشهد قطعهٔ نستعلیق او با

رقم کتبه ناصرالدین علی ببلدة بخارا موجود است. (خ ۹۳۷)

-۶۴- (۱۶۴)

منتخب بوستان و رباعیات جامی بخط محمدصالح:

از نسخ خطی کتابخانهٔ عامه کابل با رقم «کتبه... محمدصالح

در نه صد و نود و شش ۹۹۶ ق (۱۵۸۷ م) تحریر یافت»

شاید این کاتب همان محمدصالح دردمند باشد (رك: ترکیه) و

از بقایای مکتب هراتست.

سطری. به نستعلیق خوش و نقاشی و تزئین و تذهیب هرات و يك سرلوحهٔ زرین ملون و جداول سیاه و طلاکشی.

-۵۹- (۱۵۹)

کلیات عطار:

موزهٔ هرات (ص ۳۲۶ فهرست) ۳۱ × ۲۲ س ۹۰۰ صفحه ۲۱

سطری. به نستعلیق خوش تحریر در هرات بر کاغذ خانبالغ با سرلوحهٔ زرین و شنگرف و سیاه آسمانگون و جداول نیلی و سیاه طلاکش و سبز و وقایه چرمی سرخ.

-۶۰- (۱۶۰)

نفعات الانس بخط ملا وپسا هروی:

موزهٔ هرات (ص ۳۲۸ فهرست) ۱۹ × ۱۲،۵ اس ۵۶۹ صفحه ۱۷

سطری. به نستعلیق خوش ملا وپسا هروی بر کاغذ سمرقندی که در سنه ۹۷۴ ق ۱۵۶۶ م در مکه نوشته است و صفحات نخستین آن مزین ملون نیلی و طلائی شنگرفی سبز و جداول آن آسمانگون سیاه طلاکشی و وقایهٔ آن چرمی سرخست. بخط همین ویسی هروی مجاور حرم کتابی دیگر هم هست (رك: آلمان ۸)

-۶۱- (۱۶۱)

هفت اورنگ جامی

موزهٔ هرات (ص ۳۲۹ فهرست) ۲۳ × ۱۶ اس ۲۹۲ ورق ۲۱ سطر.

به نستعلیق خوش ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م در هرات نوشته شده که نام کاتب ندارد و کاغذ آن سمرقندی و سرلوحهٔ آن زیبا و مذهب رنگین و جداول آن نیلی و سیاه طلاکشی و وقایهٔ آن مقوای با چرمست.

-۶۵-(۱۶۵)

مرصادالعباد بخط علی تبریزی :

کتابخانه عامه کابل . بخط نستعلیق خوش علی بن محمود تبریزی که ظاهراً در نیمه دوم قرن ۹ میزیست و غیر از میرعلی تبریزیست (خ ۲۲۶)

-۶۶-(۱۶۶)

مناجات حضرت علی بخط میرعلی هروی :

ارگ کابل . بقلم نستعلیق عالی و رقم میرعلی هروی (خ ۵۱۳)

-۶۷-(۱۶۷)

مرقع قصیده حضرت علی بخط میرعلی :

کتابخانه ملا محمد صدیق هروی در هرات ، دو قطعه قصیده منسوب بحضرت علیست بخط خفی میرعلی الکاتب در شوال ۹۳۰ ق (۱۵۲۳ م) (فکری)

-۶۸-(۱۶۸)

رساله طب بخط مرشد (رک : آلمان ۵)

خطی کتابخانه عامه کابل . با رقم : فی شهورسنه نهصد و چهل و دو هذ خط المرشد الکاتب . (فکری ۴۶)

-۶۹-(۱۶۹)

روضه الصفا بخط علی سمرقندی :

خطی کتابخانه عامه کابل . رقم آن : به اشارت و عنایت عالی

رتبت . . . فولاد خواجه ابن مرحومی دیوانه خواجه روز یکشنبه ۷ ذیقعده فی تاریخ ۱۰۱۸ ق (۱۶۰۹ م) بردست بنده حقیر . . . خواجه علی بن میرک خواجه علی سمرقندی (فکری ۴۰) گویا این نسخه از بقایای اواخر مکتب هراتست .

-۷۰-(۱۷۰)

مجموعه سبعة جامی و خمستین نظامی و امیر خسرو :

از نفیس ترین مخطوطات کتابخانه عامه کابل (ص ۱۲۲ فهرست دی بور کوی) $۲۶\frac{۱}{۴} \times ۳۷\frac{۱}{۴}$ سانتی قطع بزرگ و ضخیم ۴۱۳ ورق = ۸۲۶ صفحه . که ده صفحه اوائل کتاب نقاشی نفیس رنگین عالی متناظر و جمله کتاب ۴۳ مجلس مصور، والواح مرصع و مذهب مطلای متعدد کار هرات دارد ، که بخط نستعلیق عالی ریزاحمد الشیرازی بین ۸۹۹ ق (۱۴۹۳ م) در ایام عروج مکتب هرات نوشته و تصویر و تذهیب و تحریر گردیده، که تصاویر آنرا به شاگردان بهزاد نسبت توان داد، و با وجودیکه در ترصیع و تزئین و تصویر این نسخه بسیار اهتمام بکاررفته باز هم خصایص هنری آن به پختگی کار شاهنامه بایسنغری نمیرسد ، ولی این کتاب نفیس را در سرآمد آثار هنری مدرسه هرات توان شمرد ، که دارای مزایای فراوان هنری از نظر کم و کیف هر دوست .

چهره کشی افراد و تزئینات و خصوصیات البسه عموماً خراسانی و شبیه آثار معتبر مکتب هراتست ، و مزیت خاص این نسخه اینست ، که در (ص ۴) مجلس دوم يك صفحه کلان کامل دربار عظیم بلقیس را

با تخت و تاج او تصویر کشیده و دران جم غفیر نسوان درباری را با انواع البسه و زینت‌های فاخر زنانه نشان میدهد، که اینگونه تصویر جمعیت بزرگ نسوان در آثار باقیمانده هنری بسیار کمست، و یکنفر محقق میتواند ازین مجلس، وضع مادی و روحی نسوان عصر تیموریه، مخصوصاً طبقات اشراف را تعیین و تشخیص نماید.

درین صحنه بلقیس بر تخت نفیس کار بسیار ریزه زمینه طلا با تاج زرین و سیاه و عبای سرخ و پیراهن لاجوردی نشسته و دورادور تخت او جم غفیر زنان خوش پوش با چهره‌های خراسانی و ماوراءالنهری نشسته و ایستاده دیده می‌شوند، در فضای مجلس فرشتگان زیبای بالدار در پروازند، در آخر صحنه وسیع مفروش به کاشیهای رنگین خوشنما، جوی آب با رنگ تیره و حوضی کوچک دارای ماهی دیده می‌شود. در بین صحنه دو تن زن رقصنده زیبا دارای قدهای رسا و با لباسهای مزین میرقصند. و حواشی و اطراف این صحنه آنقدر با ترنجهای گوناگون و اشکال و خطوط و تشعیرها تزئین شده که حقیقتاً نظر را باست. در مقابل این صحنه کلان، صفحه متناظر ۳ بین همان حواشی ترنجی رنگین یک مجلس بزرگ مردانه است که در دامنه کوههای اسفنجی کمی سرخ‌رنگ، مردی با عمامه سپید متوسط و کلاه سیاه و عبا و پیراهن فاخر مزین به گل کاری ریزه با چهره خراسانی بر تختی مرصع و مطلای بسیار زیبا نشسته ولی مانند پیامبران و روحانیان هنر هرات، هاله نور و فرآسمانی بدور چهره او دیده نمیشود، و فقط شاهی است بر تخت نشسته که فقط جنبه روحانی و پیامبری او را با عمامه سپید و انموده‌اند.

این سلیمان داستانهای ماست که بدو طرف راست و پائین تختش انواع دیوان مهیب و حیوانات واقعی و تخیلی از زرافه تا گژدم و شیر و آهو و خرگوش و پلنگ و اشتر و سگ و غیره با رنگهای گوناگون و هم فیلی با یراق رنگین نفیس و فیلبان نیمه عربان هندی دیده می‌شوند و بطرف چپ جم غفیر مردم ریش‌دار تنگ‌موی با عمام و برخی با خود و کلاهی مانند فرنگی و چهره‌های خراسانی + ماوراءالنهری روی‌گرد تنگ‌موی معم‌اند، و هنرمند توانسته انواع حیوانات و دیوان و انسانها را در يك صحنه فراهم آورد.

فضا و آسمان این مجلس بالای کوههای اسفنجی رنگ طبیعی آسمانی دارد، که دران مرغان کوچک و کلان در پروازند، و يك پرنده با هیكل عظیم و شکل عجیب و چنگال و بال و پر بسیار دراز فضا را سراپا گرفته که این شکل تخیلی سیمرغ افسانوی باشد.

این مجلس در بار سلیمان و بلقیس ملکه او که بر دو صفحه متناظر در آغاز کتاب تصویر گردیده، مطابق سنت نسخه‌های معتبر مکتب هراتست، که در آغاز شاهنامه بایسنغری (ایران شماره ۱) و لسوایح جامی (اتحاد شوروی شماره ۱) و خمسه نظامی (انگلستان ۱) و غیره نیز چنین صفحات متناظر مصور و مرصع منقش خارج از متن کتب دیده میشود.

بعد ازین دو صفحه مصور متناظر، تا صفحه ۱۱ همه صفحات تمام منقوش مرصع ملو نیست، که رنگهای اصیل گوناگون معدنی در نقاشی ترنجها و جداول و گل کاریهای آن کار شده، ولی تمام این آرایش‌های فراوان به لطافت و ظرافت شاهنامه بایسنغری نیست، و از آن پدید می‌آید

که کارمکتب هرات بعد از انتقال به بخارا یا به مشهد و قزوین و شیراز کم کم همان اصالت و ظرافت خاص خود را از دست داده ، و با اذواق مختلف هنرمندان محیط‌های دیگر در آن اثر خود را گذاشته است .

ص ۵ تماماً مرصع و مطلا و ملون به لاجورد و شنگرف و اشکال و خطوط گوناگون و تشجیر و تشعیر است که دورهای مکرر ترنج‌های کلان و کوچک و جداول و گل کاریها دارد ، و در بین این نقوش نظر را به سپیداب در متن صفحه این بیت اول مخزن الاسرار نظامی مسطور است :

هست کلید در گنج حکیم الخ . . . .

صفحه ۶ هم تماماً نقاشی متناظر با ص ۵ است . و از (ص ۷) سبعة مولانا جامی در متن آغاز می‌شود ، و بعد ازین تا آخر کتاب هر سه صفحه دارد :

در متن هفت اورنگ جامی .

حاشیه اول دو ستونه مزین و منقش با دندان موش تحریر بین-السطورین خمسة نظامی . حاشیه دوم دو ستونه خمسة امیر خسرو .

خلائی بین ابیات نقاشی ریزه دارد ، و برای تقسیم ستونها پنج جدول زنگاری با گلهای کوچک سپیداب کشیده‌اند ، و این ترتیب تا ص ۱۱ با رعایت تناظر هنری صفحات دوام میکند .

از ص ۷ در متن تحفة الاحرار جامی و بر حاشیه اول مخزن الاسرار نظامی و بر حاشیه دوم مطلع الانوار امیر خسرو آغاز می‌شود و بعد ازین تا آخر کتاب هر صفحه سه ترنج طلائی با نقاشی‌های کوچک در کنج‌ها دارد ، و عناوین بین ستونهای کوچک نقاشی شده به سپیداب نوشته شده است .

در آغاز هر کتاب چه در متن آثار جامی و چه در دو حاشیه خمسة نظامی و خمسة امیر خسرو يك سر لوحه نفیس كوچك مرصع و منقش رنگین دارد ، که در بین آن نام کتاب و مؤلف را با سپیداب نوشته‌اند .

این کتاب علاوه بر صفحات گذشته منقش و ملون و مصور سابق-الذکر (۴۳) مجلس تصویر و منیاتور مربوط به مضامین کتب سه شاعر هم دارد با قطع‌های مختلف ثلث و ربع و خمس صفحه یا کوچکتتر ازان در صفحات ذیل :

۳-۴-۵۲-۵۶-۶۱-۷۰-۸۶-۹۶-۱۰۹-۱۳۰-۱۴۱-۱۴۹-

۱۸۲-۱۸۸-۱۹۳-۲۰۰-۲۰۷-۲۲۲-۲۵۰-۲۵۶-۲۷۹-۳۰۱-۳۱۸-

۳۲۸-۳۳۶-۳۵۲-۳۵۷-۴۰۵-۴۱۹-۴۲۸-۴۵۴-۴۶۲-۴۷۱-۴۸۴-

۴۹۳-۴۹۶-۵۰۲-۵۰۷-۵۱۳-۵۱۶-۵۳۴-۵۶۸-۶۷۸ .

این مجالس مصور خورد و کلان ، غالباً بقلم هنرمندان متعدد نگاشته شده ، زیرا در خصوصیات هنری و چهره‌کشی آن فرقی دیده می‌شود و برخی ازین مجالس را از متن مکتوب کتاب به حاشیه‌های خالی آن هم برده‌اند .

ترتیب کنابت آثار سه شاعر درین مجلد ضخیم :

در متن سبعة جامی :

تحفة الاحرار ص ۷ . سبحة الابرار ۷۷ . یوسف و زلیخا ۱۹۱ .

سلسلة الذهب ۳۳۹ . سلمان و ابسال ۵۸۱ . لیلی و مجنون ۶۲۵ .

خردنامه اسکندری ۷۶۱ .

حاشیه اول خمسة نظامی :

مخزن الاسرار ص ۷ . لیلی و مجنون ۶۴ . خسرو و شیرین ۱۷۹ .

لیلی و مجنون مکرر ۳۲۳ . هفت پیکر ۴۳۶ . شرفنامه اسکندری ۵۵۶ .
اقبالنامه ۷۱۸ .

حاشیه دوم خمسة امیر خسرو :

مطلع الانوار ص ۷ . خسرو و شیرین ۲۳۲ . لیلی و مجنون -
۴۶۳ . آئینه سکندری .... هشت بهشت ۶۳۷ .

کاتب این نسخه ضحیم و مهم که از آیات هنر خراسان شمرده
می شود، خطاط ماهر این عصر احمد شیرازیست که بخط نستعلیق خوش
او يك نسخه مطلا و منقش و مصور مجالس العشاق منسوب به سلطان -
حسین بایقرا با ۳۲ مجلس مصور سبک هرات در بانگی پورهند (نمبر
۶۶۳) موجود است که تاریخ کتابت ندارد ، ولی در آخر رقم «احمد -
الحافظ الشیرازی» دارد . (رك : هند ۴۷)

احمد در آخر سلسله الذهب جامی (ص ۵۸۰) چنین رقم
کرده است :

«تم الكتاب المسمى بسلسلة الذهب بتوفيق الملك الرب المسبب
لكل سبب الفقير المستجير من كرمه من نار ذات لهب ، احمد الشیرازی» .
در خاتمه این مجلد ضحیم تاریخ ختم آن چنین است (ص ۸۲۶) :
«تمت الخمستين والسبعة بتوفيق الله الملك المنان ، فی شهور تسع -
وتسعين وثمانائة» .

این نسخه نفیس در کتابخانه امیر عبدالرحمن خان در کابل بود،
و مهر کتابخانه او هم دارد . بعد از آن بکتابخانه پسرش امیر حبیب الله
خان انتقال یافته و مهر کتابخانه او دارد .

نمیدانم کدام وقت این نسخه صحافی شده و حواشی کاغذی
اصل آنرا بریده اند ، و حواشی عریض ابری خوشنمای منقش را با
تمام اوراق آن چسبانده و اضافه کرده اند . ولی از وقایه آن معلومست
که در همین عصر امیر حبیب الله خان در سنه ۱۹۱۵ م سالیکه شیخ -
محمد رضا ورق فهرست و معرفی نامه رامینوشت ، يك وقایه لاکئی لاجوردی
رنگ روغنی را برای آن ساخته و نشان محراب و منبرین شعاع آفتاب
را در کابل بران زرکوبی کرده اند .

در ربیع الاول ۱۳۳۴ ق ۱۹۱۵ م بفرمان امیر حبیب الله خان يك
صفحه معرفی و تقریظ و فهرست این کتاب را شیخ محمدرضا خراسانی
بخط خوش نستعلیق در آغاز این کتاب ضم کرد ، و همین مطالب را
درین صفحه نوشت ، که اکنون هم با آن موجود است .

با این معرفی نامه فهرست کتابهای این مجموعه بزرگ با فهرست
تصاویر ضمیمه شده ، که اینک ما درینجا مجلس آخرین مصور این
مجموعه نفیس را که بر حاشیه خارج از متن جامی بر (ص ۶۷۸) واقع
شده ذیلا معرفی میکنیم :

این تصویر مجلس مهمانی کردن خاقان چین اسکندر راست، که
خاقان چین جوانیست بی ریش تاجدار با خصائص چهره کشی چینی ،
که بدست راست اسکندر بر تختی عالی و مزین مرصع نشسته اند ، و
اسکندر شخص ریش دار با چهره خراسانیست و تاجی فاخر بر سردارد .
تزیینات و رنگ آمیزی و خصایص هنری این مجلس ، مانند مجالس
دیگر این کتاب متعلق به فروع مکتب هراتست .

-۷۱-(۱۷۱)

کیمیای سعادت امام غزالی کار هرات :

از مخطوطات نفیس کتابخانه عامه کابل .

بخط نسخ خوب نیم جلی و قطع کلان . چند سر لوحه نفیس

عالی منیاتور کار هرات دارد ، ولی نام کاتب و تاریخ ندارد .

-۷۲-(۱۷۲)

تحفة الاحرار جامی به خط خواجه جان :

خطی کتابخانه عامه کابل . بخط نستعلیق خوش خواجه جان بن

سلطان احمد سیاوشانی (هروی) غره محرم ۹۳۹ ق (۱۵۳۲ م)

بخط همین خواجه جان نسخه دیگر تحفة الاحرار در مجموعه

چستریبتی لندن نیز هست که در بخارا در سنه ۹۵۴ ق ۱۵۴۶ م نوشته

شده (خ ۱۸۱)

-۷۳-(۱۷۳)

مثنوی معنوی بخط سلطان محمود هروی :

در ملك مايل هروی در کابل . ۲۲ × ۱۲ س به نستعلیق عالی و

دو صفحه نقاشی طلا و شنگرف و لاجورد کار هرات .

آخر دفتر اول : تمام شد دفتر اول مثنوی مولوی در شب جمعه ...

الفقير سلطان محمود کاتب الهروی .

آخر دفتر دوم : تمت المجلد الثاني . . . فی يوم الجمعة ۹۰۷ هجری .

آخر دفتر سوم : تمت الكتابة المثنوی معنوی المولوی فی جمادی -

الاولی سنه تسع وتسعمائة علی يد العبد الفقير المذنب سلطان محمود الكاتب .

بدین نهج این نسخه نفیس از ۹۰۷ تا ۹۰۹ ق (۱۵۰۱-۱۵۰۳ م) تحت

کتابت بوده و بعد از آن بهند برده شده و در ۹۷۷ ق ۱۵۶۹ م در کتابخانه

منعم خان بود و بر صفحه اول آن چنین نوشته اند :

«این کتاب را خواجه زین پیشکش کرد ، روز دو شنبه غره شهر

صفر المظفر سنه سبع و سبعین و تسعمائة ببلده جونپور . . . الراجی الی -

الکرم المکرم منعم بن منعم» .

-۷۴-(۱۷۴)

تیمور نامه هاتقی بخط میر علی :

از نسخ خطی کتابخانه عامه کابل . ۵ ، ۲۴ × ۱۵ س ۱۶۱ ورق

۱۲ سطری به نستعلیق ممتاز دارای يك سر لوح مذهب و حواشی مزین

با رقم «علی الکاتب الهروی» ارقام تاریخ آن زیر طلا و دندان موش

مذهب رفته و خوانده نمیشود . تزئینات و نقاشی آن بسبک مکتب

هراتست ، دو صفحه اول متناظر منیاتور عالی و دندان موش مطالی

بین السطورین دارد ، حواشی آن تماماً گـل کاری افشان طلا و رنگین

بسیار عالی هرات دارد .

-۷۵-(۱۷۵)

قرآن شریف کار هرات :

در ملك شخصی مايل هروی در کابل . ۴۱ × ۲۴ س ۱۰ سطری

به ثلث بسیار عالی و جلی با نشانه های طلائی آیات و جداول طلائی و

شنگرف . هر صفحه نوشته شده ده سطری ۲۹ × ۱۶ سانتی بین جداول

طلائی و شنگرف بر کاغذ خا نبالغ اعلی .

حواشی آن سپید است و بران صدها ترنج زیبا از نسخه دیگری

بریده و چسبانده اند. اوائل سوره‌ها لوحهای زیبا تا ۱۱۳ لوحه به طرح-های مختلف طلاکاری و نقاشی با لاجورد دارد، که همه کار قدیم هرات است و خط آن هم به یکی از استادان این مکتب می ماند. ورق اول و در آخر از سوره تبارک ۲۹ تا پایان قرآن نو نوشته شده و هر صفحه قدیم آن افشان طلا دارد که ممیزات تزئین آن بکار هرات شباهت تمام می رساند.

-۷۶-(۱۷۶)

يك كتابه سلطان على مشهدى در هرات

به نستعلیق بسیار زیبای جلی روی سنگ مرمر طرف غربی مزار خواجه عبدالله انصاری در گازرگاه هرات بردیوار سکوئی نوشته است: «این صفحه بدیع البنیان منبع الارکان که از کمال صفوت و صفا و غایت بهجت و بها، حاکی نزهت ریاض رضوان و راوی زینت مناظر جنان است و انوار رحمت الهی و آثار فضل نامتناهی از ساحت با راحتش لایح و تابان. از برای مرقد سلطان سعید، مغفور غیاث السلطنه والدین منصور و اولاد مبرورش عمارت یافت بتاریخ سال هشتصد و هشتاد و دو، که فضل بی پایان بیان آن می نماید و نفحات خلد برین از شمایم تربت عنبرینش متنسم آید:

چون بهشت از «مرقد منصور سلطان» رخ نمود

این عمارت را بوجه بس نکو تاریخ بود»

بدینطور نمونه بسیار عالی نستعلیق جلی سلطان علی مشهدی برین صفحه مرقد منصور میرزا پدر سلطان حسین باقرا باقیست که تاریخ کتابت آن «مرقد منصور سلطان» ب- ۸۸۲ ق (۱۲۷۷ م) باشد.

-۷۷-(۱۷۷)

هشت بهشت امیر خسرو بخط محمد فوشنجی:

از کتب خطی کتابخانه پوهنتون کابل ۵۴۷۱۲ خ ۱۶۰. ۹۱ صفحه ۴ ستونی. بر کاغذ خانبالغ خط نستعلیق خفی زیبا و جلد ابری دوره چرمی. با رقم: محمد بن ناصر الدین فوشنجی در سنه ۸۹۰ ق ۱۲۸۴ م. این نسخه سرلوحه زیبایی داشته که مطموس شده و جدا اول صفحات آن طلائی خفیف و خط و تزئین آن بکار هرات نزدیک دارد.

-۷۸-(۱۷۸)

مجموعه رسائل بخط قطب هروی:

خطی پوهنتون کابل ۴۱۱ خ ۱۸ × ۲۳ س ۵۱۰ صفحه بر کاغذ سمرقندی جلد چرمی بخط نستعلیق قطب الدین احمد الهروی بن علی شاه در ده نوچغانیان ۹۳۴ ق ۱۵۲۷ م مشتمل بر:

۱- رساله شرح اربعین امام نووی.

۲- رساله حق نماء شیخ سعدالدین حموی.

۳- رساله در بیان نقطه.

۴- ملفوظات شاه نقشبند.

۵- رساله حورائیه ناصرالدین عبیدالله خواجه احرار.

۶- رساله سعدالدین کاشغری.

این مجموعه رسائل نایاب از حیث موضوع نیز مقتنم و مبین وضع فکری آسیای میانه در ربیعان هنری مکتب هرات است.

-۷۹-(۱۷۹)

روضه الاحباب بخط باقی محمد:

خطی پوهنتون کابل ۲۶۲ خ ۲۵ × ۱۶ س ۸۷۸ صفحه بر کاغذ

خانبالغ جلد چرمی مطموس شیرازه شده و به نستعلیق کتابت باقی محمد بن سلطان علی النونداکی در سنه ۹۲۷ ق ۱۵۲۰ م در هرات نوشته شده است، که تألیف آن هم از میر جمال الدین عطاء الله در هرات است.

—۸۰—(۱۸۰)

لوايح جامی

خطی پوهنتون کابل ۴۷۸ خ ۱۶×۲۵ س ۵۲ صفحه بر کاغذ خانبالغ رنگه بصورت قطعه سازی به نستعلیق بسیار اعلی که نام کاتب و تاریخ ندارد.

صفحه اول این کتاب ترنج تشعیری عالی دوره تیموریان دارد، که بعداً بران وصل شده و تمام کتاب نماینده هنر هرات در عصر جامی است.

—۸۱—(۱۸۱)

قرآن شریف بخط سیاوش بن احمد و تذهیب عبدالصمد:

نسخه نفیس خطی پوهنتون کابل ۴۹۰ خ، که منقش و مجدول مطلای رنگین است. در هر سه صفحه آیات قرآنی را به ثلث جلی عالی طلا و لاجورد نوشته و در بین این سه سطر جلی، بخط نسخ زیبای خفی چندین سطر را به سیاهی نگاشته است. و هر صفحه جداول تحریر شده طلایی دارد، علامات رکوع بر حاشیه شمشه های مدور رنگین لاجورد و طلاست که به نقاشی لطیف آراسته اند. اوائل سور لوجه های مستطیل کوچک مرصع با نقاشی دقیق دارای خطوط اسلیمی و نوشته خط رقاع دارد.

در آغاز قرآن، سورة فاتحه و اوائل سورة الم بردو صفحه متناظر به خط رقاع طلائی برزمینه لاجوردی در بین ترنج مدور مرصع و منقش دقیق نوشته شده و دور نوشته طلائی يك خط سیاه دارد که کاتب این خطوط زیبا یکنفر خطاط بسیار ماهر و استاد است کم شناخته شده بنام سیاوش بن احمد.

در آخر قرآن دو صفحه متناظر دارای نقاشی عالی شبیه مکتب هرات است، که در بین هر صفحه يك ترنج مشابه دو صفحه اول قرآن دیده می شود، که برزمینه لاجورد بخط رقاع طلا در بین گل کاری لطیف چنین نوشته اند:

«هو الله سبحانه وتعالى. این مظهر خیر الکلام سبحانه و مظهر بدایع حقایق و معانی که خط الواحش از خوبی خطوط شمس زنگار مهر و الواح لاجوردی سپهر را زیور است، و هر يك از آیات بلند آیاتش بر اوج رفعت و ذروه هدایت اختری.

در سنه ثلاث و اربعین و تسعمائه صفت اتمام یافت و سمت تحریر پذیرفت. شرف بکتابته اقل الخلائق الموفق بعنايت الملك الاحد الصمد سیاوش بن احمد و خدمه بتذهيبه و تحريره عبدالصمد الشيرازي الحافظ احسن الله حالهما و ما لهما آمين».

در پنج ورق ما بعد زیر يك سر لوحه مرصع زمینه لاجورد، فالنامه قرآنی بخط نستعلیق خوش نیمه جلی نوشته شده که بین السطورین منقوش دارد، و عدد اوراق تمام اوراق نسخه ۸۹۱ بقطع ۱۷×۱۲ سانتی است. چون مضمون خاتمه نسخه بین دو شمس مرصع اخیر مطموس بود، در سنه ۱۳۳۳ ق ۱۹۱۴ م مالک این نسخه عبدالقادر خان کرنیل

طرق آنرا در کابل به شیخ محمدرضا خراسانی سپرد تا آنرا خواند و عین مضمون فوق را بخط خوش نسخ خود در دو شمسۀ نظیر اصل ، که محمدرضا خان نقاش نائب السلطنه سردار نصرالله خان بن امیر عبد الرحمن خان نقاشی و تقلید کرده است نوشت و در دو صفحه جدید این مطالب بخط نسخ خوش شیخ محمدرضا خراسانی دیده می شود .

چنین بنظر می آید که کاتب متن قرآن در تمام خطوط دست قوی داشت و در متن ثلث و نسخ و رقاع را در کمال قدرت نوشت و در آخر فالنامه را هم به نستعلیق خوش با مزۀ نیمه جلی نگار داد ، و این سال ۹۴۳ ق ۱۵۳۶ م است که عبدالصمد شیرازی مذهب و محرر این نسخه هنوز در تبریز و ایرانست و او را همایون پسر بابر شاه در سنه ۹۵۶ ق ۱۵۴۹ م بکابل خواست و از آنجا با خود بهند برد .

بنابرین باید گفت که متن نسخه باید در ایران در مکاتب متفرع از هنر هرات در عصر صفویان نوشته و آراسته شده باشد و کاتب آن سیاوش بن احمد را از خطاطان همین عصر باید شمرد. (رک: انگلستان ۷۳)

علاوه بر محاسن فراوان هنری ، وقایۀ این نسخه که بسیار سالم مانده ارزش خاصی دارد ، که روغنی لاکمی مرصع و طلاکار نفیس است ، نقاشی آن در کمال زیبایی و دلکش است و هر دو صفحه اول و آخر بیرونی آن متناظرند و دو صفحه درونی آن هم مرصع و منقش با گل کاری دلکش و نظر نواز ساخته شده و الوان گوناگون را با نقوش متوازن در آن کار کرده اند ، که از مصنوعات بسیار عالی کشمیر در عصر مغولیۀ هند باشد .

-۸۴- (۱۸۴)

یک تفسیر عربی

خطی پوهنتون کابل ۱۱۱۳۵۱ بقطع کلان ۴۵ × ۳۰ س و حجم در حدود ۵۰۰ ورق بر کاغذ خوقندی بخط نسخ متوسط و جداول سیاه و لاجورد که در بین آن طلای خفیف کار شده ، و یک سر لوحۀ شبیه کارهرات دارد برزمینۀ لاجوردی و گل کاری سرخ و عنابی و طلای خفیف .

-۸۳- (۱۸۳)

مجموعۀ سه کتاب جامی

مشمول بر دو حصۀ سلسلۀ الذهب و سلامان و ایسال که در سنه ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م در هرات نوشته شده و سه لوحۀ کارهرات دارد . (در یک مجموعۀ شخصی کابل)

-۸۴- (۱۸۴)

قرآن عظیم به خط شمس الدین بن فخرالدین :

این نسخه نفیس بقلم بسیار عالی متوسط نسخ در سنه ۹۲۰ ق ۱۵۱۳ م نوشته شده که کاتب آن غالباً همان شمس الدین کرمانیست که آثار خط او در ایران و ترکیه موجود است . این نسخه در یک مجموعۀ شخصی کابل دیده شد (رک : فهرست)

علاوه بر خط بسیار ممتاز این نسخه دارای محاسن هنریست اوائل سور آن لوحه های بسیار زیبای شبیه کارهرات دارد ، و بر حواشی اکثر صفحه ها ترنج های مرصع بسیار زیبای کوچک و متوسط رنگین با الوان سرد کار شده است .

کاغذ سمرقندی ۲۸ × ۱۸ سانتی ۴۱۸ ورق که ۱۱۲ سر لوحۀ نفیس منقش اوائل سوره ها و هم بر حواشی آن از ۱ تا ۴ ترنج ملون

با انواع مختلف در حدود هزار ترنج در تمام قرآن دارد و کاتب در آخر آن شمس‌الدین الحافظ الکاتب امضا کرده است .

-۸۵- (۱۸۵)

گلستان سعدی بخط پیرعلی :

نسخه نفیس قطع بزرگ به نستعلیق جلی بسیار عالی که در زمان شاه جهان پادشاه مغولیه هند بخط پیرعلی هروی ابن ملا عبدالرحیم عنبرین قلم در سنه ۱۰۳۸ ق ۱۶۲۸ م در مدرسه هنری مغولیه هند که متفرع از مکتب هراتست نوشته و آراسته و تذهیب شده است .

کاغذ این نسخه ملون و حواشی ابری منقش آن بعداً قطاعی و پیوسته شده ، و منیاتور و نقاشی همین عصر هندوستان دارد (کتابخانه عامه کابل ، شعبه نسخ خطی)

این نسخه نفیس قبلا بدر بارشاهان افغانی تعلق داشت و بر صفحه اول آن امیر حبیب‌الله خان چنین نوشته است :

«در سنه يك هزار و دود و صد و نود و هشت هجری قبله مرحوم ضیاء‌الملة والدین پادشاه افغانستان کتاب هذا را بدست مبارك خود جهة درس من مرحمت فرموده بودند .

در سنه ۱۳۲۶ هجری بطریق یادداشت تحریر شد . دستخط سراج‌الملة والدین امیر حبیب‌الله» .

-۸۶- (۱۸۶)

مناجات عبدالله انصاری بخط ابن محمد حسین :

از نسخ خطی کتابخانه عامه کابل . به نستعلیق بسیار عالی جلی

چهار رنگ لاجورد ، سیاه ، شنجرف ، طلا با رقم «ابن محمد، حسین-الحسینی» بر کاغذ خان‌بالخ که سنه کتابت ندارد ، و در اول دو لوحه متناظر کار او آخر مکتب هرات با منیاتور زیبای مرصع و مذهب دارد .

-۸۷- (۱۸۷)

کلیات سعدی بخط محمدعلی :

از مخطوطات کتابخانه عامه کابل . به نستعلیق خفی کاتب محمدعلی در سنه ۱۰۶۴ ق ۱۶۵۳ م که از متفرعات او آخر مکتب هراتست . سر لوحه کتاب منیاتور کار بخارا با حواشی مشجر زیبا دارد . بقول مرحوم فکری سلجوقی این محمدعلی داماد عمادالحسینی است .

-۸۸- (۱۸۸)

شرح نهج البلاغه بخط عبدالله :

از مخطوطات کتابخانه عامه کابل . قطع کلان به نستعلیق و نسخ خوب کاتب عبدالله بن علی در ۱۰۶۱ ق ۱۶۵۰ م نوشته شده که سر لوحه منیاتور شبیه کار بخارا دارد .

از نظر هنر این نسخه خیلی رنگین و جالبست ، حواشی مشجر رنگین مطلا بر کاغذ خوقندی دارد ، و یکی از نسخیست که به يك فرع مکتب هرات غالباً در خراسان در او آخر تشعشع هنری هرات تعلق میگیرد .

-۸۹- (۱۸۹)

تفسیر حسینی کار بخارا :

از مخطوطات کتابخانه عامه کابل . به نستعلیق خفی خوب ، قطع کلان در دو جلد . در اوائل سور لوحه‌های کوچک او آخر کار مکتب هرات در بخارا دارد . جداول صفحات آن طلا و لاجورد است . نام

خطاط و تاریخ کتابت ندارد .

این نسخه در کتابخانه امیر عبدالرحمن خان بود که مهرهای همین کتابخانه دارد .

۹۰- (۱۹۰)

نقحات الانس کار هرات :

از مخطوطات کتابخانه عامه کابل . به نستعلیق عالی نیمجای خطاط نامعلومی در سنه ۹۸۹ ق ۱۵۸۰ م نوشته شده که کار تذهیب و ترصیع آن بهرات میماند و یک سرلوحه منیاتور دقیق با گل کاری و تشعیر و نقاشی کار هرات دارد .

در سنه ۱۰۲۲ ق ۱۶۱۲ م تکمله عبدالغفور لاری را برین کتاب ، با خط خوش نستعلیق دیگری نوشته و ضمیمه این نسخه نفیس نموده اند .

۹۱- (۱۹۱)

معارج النبوه کار بخارا :

از مخطوطات کتابخانه عامه کابل . تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد ، و بامر سلطان عبدالعزیز خان بن عبیدالله خان در ارگ بخارا نوشته و پیراسته شده ، خط آن نستعلیق عالی و در آغاز دو صفحه متناظر منیاتور کار بخارا دارد ، که نهایت جالب و عالیست .

۹۲- (۱۹۲)

معارج النبوه بخط دولت محمد :

از مخطوطات کتابخانه عامه کابل . نستعلیق متوسط با رقم کاتب دولت محمد در سنه ۱۰۰۷ ق ۱۵۹۸ م . دو صفحه اول آن لوحه های متناظر منیاتور نفیس شبیه کار بخارا

دارد صفحات آن با جداول رنگین و طلائیست ، که از کارهای اواخر مکتب هرات در ماوراءالنهر شمرده می شود .

۹۳-۹۷ (۱۹۳-۱۹۷)

چند نسخه خطی مثنوی مولوی در شعبه مخطوطات کتابخانه عامه کابل (مربوط عدد ۷۳)

۹۳ (۱۹۳) - مثنوی مولوی بخط محیی هروی و پسرش :

مخطوطه بسیار مهم ۳۴۴ ورقی ۵×۳۸ ، ۲۴ سانتی ۲۱ سطری ۴ ستونی . با وقایه مقوای لاکمی طلاکوب گلدار ، که هر دفتر آن سرلوحه زیبای گل و برگ مجدول با منیاتور دقیق رنگین برزمینه لاجورد کار هرات دارد ، که نمونه بقایای مکتب هرات در بلخ است .

این نسخه بخط نستعلیق خوش با مزه عالی و هم یک حصه آن

با نسخ پخته و دلکش خطاط معروف محیی هروی و پسرش عماد در قبه الاسلام بلخ برای ابوالغازی عبدالؤمن خان نوشته و تزئین و تذهیب و تحریر شده ، جداول طلائی رنگین و حواشی تشعیر با اشکال حیوانی و نقوش لطیف دارد :

رقم آخر دفتر اول : محیی الهروی ۱۰۰۳ ق (۱۵۹۳ م)

رقم آخر دفتر سوم : محیی الهروی بقبه الاسلام بلخ ۱۰۰۵ ق

(۱۵۹۶ م)

رقم دو دفتر دیگر : عمادالدین محیی الهروی - عمادالدین بن محیی .

رقم آخر کتاب :

«فی شهور سنه خمس والفاء علی یدالعبد المذنب محیی الکاتب

غفر ذنبه» .

آنچه دی بورکوی در فهرست کتب خطی افغانستان (ص ۱۶۴) نام خطاط این نسخه را تنها یحیی الکاتب الهروی نوشته ، سهو است . این محیی هروی متوفا ۱۰۲۸ ق ۱۶۱۸ م مدفون باغدشت هرات، مخطوطات دیگری هم درین کتاب دارد (رک : فهرست)

نسخه کنونی نماینده خوب دوام مکتب هنری هرات در بلاد دیگر بعد از یک قرن است، که وقتی مالکی آنرا در قندهار به صد روپیه ابتیاع نموده و این مطلب را در سنه ۱۱۶۹ ق ۱۷۵۵ م بران نوشته است .

۹۴(۱۹۴) - مثنوی مولوی کار هرات :

شش دفتر به نستعلیق ریز مجدول مطلا که هر دفتر سر لوحه منیاتور زیبا و مرصع شبیه کار هرات دارد .

وقایه این مخطوطه بسیار رنگین مرصع مذهب لاکمی و روغنی کار بخارا است که در نهایت زیبایی و ریزه کاری نقش و ترصیع و تذهیب شده است ، و از بهترین نمونه های تجلید این دوره بشمار می آید . ولی نام کاتب و تاریخ این نسخه نوشته نشده است .

۹۵(۱۹۵) - مثنوی مولوی بخط اسکندر بن مسعود :

مخطوطه نفیس قطع کوچک به نسخ عالی خفی کاتب اسکندر - ابن مسعود در سنه ۸۸۰ ق ۱۴۷۵ م ، که هر دفتر آن صفحات منیاتور بسیار زیبای متناظر دارد با رنگهای معدنی و طلائی ناب و ریزه کاری و ترصیع بسیار عالی نفیس کار قدیم مکتب هرات .

۹۶(۱۹۶) - مثنوی مولوی کار بخارا :

بدون نام کاتب و سنه کتابت بخط نسخ عالی که هر دفتر آن دو

صفحه متناظر منیاتور عالی با رنگهای اصیل معدنی شبیه کار بخارا دارد ، و باید در اواخر قرن دهم کتابت و آراسته شده باشد .

۹۷(۱۹۷) - نسخه ناسخه مثنوی مولوی :

يك نقل خوب همان نسخه ناسخه مثنویات سقیمه است که عبد- اللطیف عباسی بنیری در حدود سنه ۱۰۴۷ ق ۱۶۳۷ م در تیراه و باجور (مساکن افغانان قبائل آزاد افغانستان) از روی هشتاد نسخه خطی مثنوی فراهم آورد ، و نسخ فراوان آنرا نوشت و نویسانید . این نسخه مربوط به دوام مکتب هنری هرات در بلخ و بخارا است و هر دفتر آن سر لوحه دلکش مرصع و مذهب منیاتور عالی دارد ، نام کاتب آن معلوم نیست .

۹۸- (۱۹۸)

هشت بهشت بخط محمد فوشنجی :

کتابخانه پوهنتون کابل . ۹۱ صفحه قطع کوچک . خط نستعلیق خفی خوب ، هر صفحه در چارستون مجدول زرد و لاجورد . عناوین طلائی و قرمز ، که در آغاز يك لوحه مستطیل ۲ سانتی . منقش طلا و لاجورد شبیه کار هرات دارد ، و در آخر کتاب رقم کاتب و تاریخ کتابت چنین است :

«پنج گنج حضرت امیر خسرو الدهلوی . . . . . اسکنه فی فرادیس الجنان ، بتوفیق الملك المنان . . . الضعیف التحیف المحتاج الی رحمة الله محمد بن ناصر الدین الفوشنجی غفرله ولوالدیه ولجميع المؤمنین والمؤمنات والمسلمین والمسلمات فی تاریخ یوم الخامس والعشر من شهر رمضان المبارك سنه ست و تسعین و ثمانمائة ۸۹۶ هجری»

-۹۹- (۱۹۹)

خمسه نظامی بخط سلطان علی هروی و خامه بهزاد

درین مجموعه پنج اثر گنجوی. بطور غیر مرتب به قرار ذیل وقایه شده و در یک کتابخانه شخصی کابل موجود است .

(۱) سکندرنامه - هردو قسمت آن یعنی-اقبالنامه - و شرفنامه

(۲) خسرو و شیرین

(۳) لیلی و مجنون

(۴) هفت پیکر

(۵) یکی دو صفحه از مخزن الاسرار - که اولین کتاب خمسه

است .

چون این اثر نفیس بدست یکی از دشمنان صنایع ظریفه و شخص متعصب و ذوق افتاده در بیشتر موارد این نسخه جمیل و زیبا تصرف نموده خصوصاً تصاویر نفیس آنرا مضموس نموده و به تیغ ظلم و ستم چهره‌های اشخاص را تراش داده و در میان سطور شیوای این کتاب خط نا زیبا و بدنمای خود را ثبت نموده ، حتی چند تصویر زیبای آنرا بکلی از بین برده است ، صحافی که این نسخه ستمدیده را وقایه کرده کمتر از مالک بسی ذوق آن در باره این کتاب تقصیر نکرده ، و بقول خود نظامی نسب نامه دفتر کیقبادرا بدست باد داده، هر صحیفه را به جائی و هر برگگی را بهوائی سپرده .

نسب نامه دفتر کیقباد ورق بر ورق هر طرف برد باد

اکنون این کتاب بر حسب ترتیب، چون تمثال مرمرین و عروس زیبایی است که سر را بجای سینه و دست را بجای پا گذاشته باشد ،

فصل چهارم

۳۷۵

باوصف این همه جفاها و ستمها باز هم خوش بختانه مقدار زیادی از اوراق این کتاب موجود است که میتوان از آن يك سکندرنامه و خسرو شیرین مکمل بدست آورد . از هفت پیکر و لیلی و مجنون نسبت به آن دو کتاب اول قدری بیشتر مفقود شده . باز هم قسمت زیادی از این دو کتاب موجود است .

تصاویر :

در این کتاب ده تصویر موجود است به ترتیب ذیل :

تصویر اول . مربوط به داستان رفتن اسکندر به هندوستان و خراب کردن بتخانه قنوج است. که در کنار دریا واقع بوده- درین تصویر صورت بت زرین در رواق بتکده معلوم میشود، کشتی سکندر نیز بر کنار دریا در پهلو بتکده سر بر آورده این تصویر نهایت زیبا و نفیس است. در مجله روزگار نو نظیر آنرا کاپی کرده ، ولی کتیبه که برفوق تصویر مندرجه کتاب ماست از کتیبه تصویر مجله روزگار نو فرق دارد .

کتیبه تصویر ما اینست : کشتی که درین گرداب گرفتار مانده باشد ، در محل قصد کردن نهنگ بدان کشتی با کوفتن این دهل خلاص میشود .

تصویر دوم :

از چند بیت سکندرنامه معلوم میشود که تصویر مربوط به داستان سکندر به کوه البرز و فتح دژ دربند است، در برجهای حصار به خط کوفی برنگ لاجورد که در ظاهر بصورت کاشی معلوم میشود ، کلمه طیبه و چند کلمه دیگر نوشته شده در کمر بند يك برج زیر کلمات طیبات این مصرع به خط نسخ به سفیداب خوانده میشود : (اگر افتد

از برج او سنگی) و در مدخل حصار در پیشانی دروازه، این مصرع خواجه شیراز بخط نسخ به سفید آب نوشته شده (بس در بسته به مفتاح دعا بگشایم) و چند کلمه دیگر نیز در کمر بندهای بروج خوانده میشود که از هم گسیخته و معلوم نمیشود که نظم است یا نثر - مزیت خاص این تصویر درین است که به همان خطی که تمام خمسه نوشته شده این کلمه در زیر این تصویر واضح نوشته شده است (صورت بهزاد) این تصویر در امتزاج رنگ و نفاست اشکال و ترسیم خطوط، نهایت زیبا و ممتاز است مع الاسف که اکثر صورتها مطموس شده.

تصویر سوم:

مرکب از دو پارچه میباشد، که در گوشه بالای آن طرف راست يك پارچه جدید نصب شده، که به هیچ صورت به سائر تصاویر این کتاب مانند نیست و بدیگر قسمت‌های این تصویر نیز شباهتی بهم نمی‌رساند. در بالای تصویر تذهیبی که شده جدید و نسبت به سائر زراوندی‌های این کتاب خام و کودکانه است. تصویر عبارت از يك صحرای عربستان و سیاه چادر مجنون و داستان شوریدگی و صحرا - نشینی مجنون با سباع و وحوش و آمدن نوفل نزد اوست.

تصویر چهارم:

این تصویر نسبت به سائر تصویرها ثابت تر مانده و معلوم میشود که آموزشگاه مجنون است. آموزشگاه به شکل مساجد اسلامی ترسیم شده، طرف راست رواق بزرگ مسجد و در وسط بشکل محراب است. در پیشانی رواق مسجد به خط ثلث به سفید آب نوشته شده است:

«قال النبي صلى الله عليه وسلم عجلوا بالصلوة قبل الفوت، وعجلوا

بالتوبة قبل الموت» برفراز کلمات مذکور بخط کوفی و بحل طلا چهار مرتبه الملك لله نوشته شده که تا خوب دقت نشود خوانده نمی‌شود - برفراز محراب بخط ثلث به سفید آب «الصلوة عماد الدين» نوشته شده، خطوط ثلث آن بحدی زیبا و نفیس نوشته که بیننده را مات و مبهوت میسازد، گل و برگها و سائر خطوط و اشکال و ظرایف و دقایق و ریزه کاریهای رواق و محراب و منبر درین تصویر که از خصایص بهزاد و دبستان اوست تا اندازه ثابت مانده و مایهٔ اعجاب و شگفت بیننده است. بر سر در مدرسه دو بیت نوشته شده است که بخط کاتب این نسخه است و بیتهای مربوط به داستان مکتب و بروزن لیلی و مجنون نظامی است و آن دو بیت اینست.

هر کودکی که از امید و از بیم مشغول شده به درس و تعلیم با آن پسران خرد پیوند هم لوح نشسته دختران اند این مدرسه با تمام ریزه کاریها و دقایقی که بخانهٔ بهزاد تصویر شده عیناً شبیه مدرسهٔ بی بی خانم در سمرقند است، که یکی از شهکارهای صنعتی و معماری دورهٔ تیموری است.

تصویر پنجم:

اشکال این تصویر نیز ثابت مانده ولی باز چیزیکه دیده میشود منظر صحرای عرب و ریگ سیاه و دشت خضرا و ناقةٔ صحرا و رفتن پدر مجنون بغرض نصیحت نزد وی است. بالای صفحهٔ اطراف راست چند بیت از لیلی و مجنون نظامی بخط کاتب نسخه نوشته شده است که بخوبی خوانده میشود.

تصویر ششم:

این تصویر منظره ساختن يك بنا است که نظامی آن را قصر

خورنق خوانده و معمار آنرا سمنار می نامد - درین منظره حالت هر کارگر با ممیزات مخصوص آن ترسیم شده . کسی خشت میدهد ، و کسی گل بالا میکند - یکی تیشه بدست مصروف نجاری است و دیگر مشغول گلکاری - قصر بحالت نیم کاره با خوازه های آن معلوم میشود با وجودیکه اشکال والوان آن ثابت نمانده ، باز هم بعضی قسمت های آن بخوبی معلوم میشود . در بالای تصویر این بیت نظامی در صفت معمار نوشته شده است :

چابک و چرب دست و شیرین کار   سام نسلی و نام او سمنار
تصویر هفتم :

تصویر جان دادن شیرین در دخمه خسرو است که نظامی آنرا
درین ابیات آورده :

زهی شیرین و شیرین مردن او   زهی جان دادن و جان بردن او
چنین واجب کند در عشق مردن   بجانان جان چنین باید سپردن
یک حصه این منظر مطموس شده ، ولی اکثر آن بجا و روشن
است . در بالای این تصویر این ابیات نظامی بخط کاتب اصل نسخه
نوشته شده :

پناه و پشت شاهان عجم کو ؟   سپه سالار و شمشیر و علم کو ؟
کجا آن خسرو دنیاش خوانند   گهی پرویز و گه کسراش خوانند
بر فراز عمارت بخط نسخ به سفیداب در متن لاجورد این ابیات
سعدی نوشته شده :

هر که آمد عمارت نو ساخت   رفت و منزل بدیگری پرداخت
وان دگر بخت این چنین هوسی   این عمارت بسر نبرد کسی

در گوشه بالای تصویر طرف چپ بخط کاتب نسخه این بیت
نظامی دیده می شود :

کشاده سر کنیزان و غلامان   چو سروی در میان شیرین خرامان
تصویر هشتم :

این تصویر منظر شفاعت کردن مردان کهن سالست ، که خسرو -
پرویز به بارگاه پدر خود برای پوزش گناه خود فرستاده ، و خود نیز
با کفن و شمشیر به بارگاه پدر حاضر شده .

این تصویر نسبتاً ثابت مانده و ریزه کاریهای آن نظر بیننده را
جلب میکند . بر فراز رواق دیوان ، کتیبه بخط ثلث به سفیداب ، روی
متن لاجورد نوشته شده که بزحمت خوانده می شود ، ولی خط آن
نهایت زیبا و دل انگیز است . عبارات کتیبه نظم است و دوبیت آن اینست :

بزمگاهی دل نشان چون قصر فردوس برین
گلشنی پیراهنش چون روضه دار السلام

صف نشینان نیکخواه و پیشکاران با ادب
دوستانان صاحب اسرار حریفان دوستکام
در قسمت بالای طرف چپ صفحه این بیت نظامی بخط کاتب این
نسخه نوشته شده .

کفن پوشیده تیغ تیز برداشت   جهان آواز رستاخیز برداشت
این تصویر نسبتاً ثابت مانده و بسیار زیبا و ظریف است .
تصویر نهم .

این تصویر از هفت پیکر و مربوط به افسانه گفتن دختر پادشاه

اقلیم سوم در گنبد سبز نزد بهرام است . و این منظره همان جایی است که نظامی میگوید .

بد درخت سطر و عالی شاخ سبز و پاکیزه و بلند و فراخ
سبزه در زیر او چو سبز حریر دیده از دیدنش نشاط پذیر
آگنیده خم سفال درو آبی الحق خوش و زلال درو
درین تصویر عظمت درخت بخوبی مشاهده میشود و چهره بشر
پهلوان افسانه نیز هویدا است ، در يك گوشه درخت خط کاتب نسخه
این بیت نظامی نوشته شده :

چون دراو شد نه خم، که چاهی بود تا بن چه دراز راهی بود
تصویر دهم :

این تصویر داستان بهرام و گل اندام است که نظامی آنرا در
هفت پیکر سروده ، کنیزک گاو را در اثر تعلیم و تربیت بر فراز قصر
بدوش می برد ، و در تصویر حیرت بهرام و قسمتی از نردبان بخوبی
دیده میشود . اما شکل گل اندام و قسمت بالائی گاو بکلی مطموس
شده در بالای قصر به خط ثلث به سفید آب روی متن لاجورد این بیت
نوشته شده :

ای بخوبی جنت آئین آمده رشک صورتخانه چین آمده
و در طرف چپ در قسمت بالائی صفحه این بیت نظامی بخط
کاتب نوشته شده :

گاو بر گردن ایستاده بپای شیر چون گاو دید جست ز جای
قسمتی که از تصویر بجا مانده خط وریزه کاری های آن ثابت و
قابل حیرت است در میان بیت بالا که بخط ثلث نوشته شده ، مانند
اکثر تصاویر این کتاب «الملك لله» بخط کوفی بقلم زر نوشته شده و
در بالای مدخل قصر چند کلمه به عبارت کوفی نوشته شده .

تبصره

تمام این تصاویر بقلم يك شخص وهمه شبیه به تصویر دومست ،
که رقم «صوره بهزاد» دارد . پس حکم میتوان کرد ، که این تصاویر
بقلم استاد بهزاد است .

درین کتاب فقط در آخر لیلی و مجنون امضای کاتب دارد و چنین
مرقوم است : «کتبه الفقیر الحقییر سلطان علی الهروی»
پس آیا این خط از سلطان علی مشهدی نیست ؟ و کاتب آن
سلطان علی الهروی غیر ازوست ؟

دلیلی که بر نقض آن است تنها همین است که اگر این خط از
سلطان علی مشهدی میبود ، چرا سلطان علی مشهدی یا سلطان علی کاتب
امضاء نکرده ، چنانچه رسم و عادت اوست . البته این تعارض قوی است ،
ولی که میتواند بطور قطع ادعا کند که سلطان علی همیشه مشهدی امضاء
کرده و هیچگاه هروی ننوشته کسی که پنجاه سال در شهری بسر برده ،
اگر روزی خود را بدان شهر منسوب کند چه غرابتی دارد ؟ وی همان
کسی است که سلطان علی کاتب نیز امضاء نموده . پروفسور محفوظ-
الحق استاد دانشگاه کلکته در کتاب رباعیات خیام که به خط سلطان-
علی طبع نموده ، در بین هم نامان او از يك سلطان علی هروی نیز نام
می برد ، که رساله اضطرابات را در ۹۹۹ ق نگاشته است . اما بطور
یقین میگوئیم سلطان علی کاتب این نسخه آن سلطان علی نیست ، زیرا
تصویرهای این کتاب به خامه بهزاد است ، و بهزاد در سال ۹۲۴ ق در هرات
فوت شده و در حوالی کوه مختار مدفون است از سال مرگ بهزاد تا
نگاشتن این رساله اضطرابات ۵۷ سال میگذرد به این حساب اگر کم

از کم ده سال قبل از مرگ خود آن رساله را نگاشته باشد و هنگام نوشتن این نسخه ۳۵ سال که موافق به چنین خط شیوا و زیبا است عمر داشته، باید هنگام نوشتن رساله ۹۷ سال عمر کرده باشد. که در آن وقت نوشتن يك رساله آنهم به خط زیبا و شیوا از نوادر است. علاوه بر این کسیکه چنین خط مقبول و زیبا داشته باشد، اگر بهتر از خط سلطان علی مشهدی نیست، کمتر از آن هم نیست، باید چنین گم نام و دور از نظرها نمی بود، مخصوصاً کسی که اثر او سبب اشتراك هنرو توجه استادی چون بهزاد شده و وی بهترین شهکار و هنر خود را در بطون این اوراق بیادگار گذاشته است. با وجود این دلائل و مخصوصاً یکرنگی و هم آهنگی در شیوه و اسلوب خط و بودن تصاویر بهزاد درین کتاب به اقرب احتمال بلکه بطور یقین میتوان گفت این خمسه به خط سلطان علی مشهدی خطاط معروف و تصاویر همکار نامور آن استاد بهزاد است.^۱

۱۰۰- (۲۰۰)

قرآن عظیم خط الماس :

کتابخانه مزار شریف علوی در بلخ. به خط ثلث عالی نیم جلی، که ترجمه تحت اللفظ فارسی هم دارد. در آخر قرآن رقم کاتب : محمد حسین الماس در سنه ۹۳۰ ق ۱۵۲۳ م است .

۱- این معرفی نسخه و تبصره بقلم مرحوم گویا اعتمادی در شماره ۲ جلد پنجم مجله آریانا (کابل) در سنه ۱۳۲۶ ش طبع شده که در بالا تلخیص شد، ولی اینکه کاتب نسخه سلطان علی مشهدی، توفی ۹۲۶ ق باشد، مورد شك است!

تزیینات و جداول و علائم حواشی ابن قرآن به کار مکتب هنر بخارا میماند .

۱۰۱- (۲۰۱)

خط حسن شاملو

بر لوحه مزار شریف خواجه عبدالله انصاری در هرات بخط جلی نستعلیق بسیار عالی این دو بیت را نوشته است با رقم ذیل :

لراقمه حسن بن حسین شاملو، هزار و چهل و نه (۱۰۴۹ ق = ۱۶۳۹ م) دهد تا ساقی عرفان دلت را جام هشیاری
ورا در بزمگاه خواجه عبدالله انصاری
بود لوح مزارش نازنین سروی که از شوخی
ملایک را چو قمری کرده گرم ناله و زاری
(تاریخ خط در افغانستان ۲۳۷)

(برای معرفی خاندان شاملو و آثار دیگر حسن رك : ایران ۱۰۷ - ۱۱۰)

۱۰۲- (۲۰۲)

مرفع قطعات خطاطی :

در ملك مائل هروی (کابل) . مجموعه قطعات مختلف خطوط ثلث ، نسخ ، نستعلیق ، توقیع ، رقاع است که هر قطعه علاوه بر ارزش خوش نویسی نقاشی های ظریف هم دارد ، و تصاویر انسانی و حیوانی و طیور و غیره هم بران نمایانست .

تمام این قطعات خطوط زیبای مختلف که متأسفانه جز یکی امضا و تاریخ ندارد، به متفرعات هنر هرات شباهت میبرساند . نقاشی، تصویر، تذهیب ، تسمیر آن پخته و دلکش است و (۱۶) قطعه این مرفع در مجله

هنر مردم شماره ۱۴۳ مورخ شهریور ماه ۱۳۵۳ ش طبع تهران عکاسی شده است و از آن جمله قطعه پنجم امضای زین العابدین بن محمد الکاتب - الشیرازی دارد بدون تاریخ . ولی در کتابخانه مشهد رضوی نسخه قرآنیست بخط ثلث و نسخ که رقم زین العابدین بن محمد الکاتب الشیرازی در سنه ۸۷۸ ق (۱۴۷۳ م) دارد و برای ابو الفتح مظفر الدین حسن بهادر - خان نوشته شده است .

آلمان

۱ (۲۰۶)

مرقع حسن بن اسدالله حسینی بخط جعفر :

در کتبخانه پوهنتون توپینگن Tubingen آلمان .

مرقع بزرگ هفت قلم: ریحان، ثلث، رقاع، توقیع، نسخ، شکسته،

تعلیق است و مقداری هم بخط نستعلیق است .

چهار صفحه این مرقع نفیس بقلم بسیار استوار و زیبای جعفر

بایسنغری است که در آخر آن جعفر الحافظ التبریزی امضا کرده بروز

دوشنبه ۱۴ ربیع الثانی سنه ۸۲۰ ق (۱۴۱۶ م) بدار العباد یزد ، صاحبه و

مالکه حسن بن اسدالله الحسینی . (خ ۱۲۱)

۴-۳ (۲۰۷-۲۰۹)

مخطوطات سلطان علی مشهدی :

۲ (۲۰۷) گلستان سعدی بقلم نستعلیق عالی .

در موزه هنرهای لایپزیگ . Kunstgewerbe Museum که حواشی

ابری ملون و مصور و منقش دارد درک : ۳۴۴ (خ ۲۶۰)

(۲۰۸) ۳ دیوان امیر شاهی :

به نستعلیق خوش و عناوین بقلم رقاع در همین موزه. (خ ۲۶۰)

(۲۰۹) يك مرقع با مقدمه :

بخط نستعلیق عالی در همین موزه. (خ ۲۶۰)

(۲۱۰) ۵

لیلی و مجنون هاتفی :

به نستعلیق عالی شیخ مرشدالدین عطار شیرازی در سنه ۹۴۱ ق

۱۵۳۴ م که در کتابخانه دولتی برلن است. (رك : ایران ، انگلستان ، امریکا ، هند ، شوروی)

(۲۱۱) ۶

جنگ مصور خط مرتضی حسینی (محمود ؟)

در قسمت اسلامی موزه دولتی المان در بران ، مجموعه مصور اشعار است که در شیراز بخط مرتضی حسینی در سنه ۸۲۳ ق ۱۴۲۰ م برای کتابخانه بایسنغر میرزا نوشته شده و نقاش توانسته است که در تصاویر آن، صورت اشخاص را بقدر ممکن کم کند و در رنگ آمیزی و کشیدن کوه و تپه مهارت نشان دهد .

خط نستعلیق خفی این مجموعه مصور درجه متوسط دارد ، و يك صفحه آن در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۱۰) سیاه طبع شده و از سوابق مکتب هرات شمرده می شود (۲۸ × ۱۹ سانتی) چهره کشی شهسواران رزمنده این منظر ترکیبی و ایرانیست ، خودهای آهنین این سواران با ریشهای تراشیده و بروتهای کشیده جالب است ، و منظر جنگ بهرام و خسرو بر اسپان قوی هیکل تازنده در دامنه کوهی

با پرچمهای سیاه و سپید مهیب و بیمناکست . این دو شهسوار دلاور باهم جنگ میکنند ، یکی از آنها که دیگری را تعقیب می کند ، شمشیری خون آشام حواله سوار پیش تاز می نماید و او را از عقب بالای شانه های وی میزند ، که در حالت فرو افتادن است .

در کنج راست این صفحه مصور ، ابیات ذیل که حاکی از

هیبت جنگ است نوشته اند :

غریو کوس داده مرده را گوش دماغ زندگانرا برده از هوش
جنیبتهای زرین نعل بسته ز خون بر گستوانها لعل بسته
سواران تیغ برق افشان کشیده هزاران سو بسو دندان گزیده
اجل بر جان کمین سازی نموده قیامت را یکی بازی نموده
سنان بر سینه ها سر تیز کرده جهانرا روز رستاخیز کرده
چنان می شد بزیر درعها تیر که زیر پرده گل باد شبگیر

ازین مجموعه نفیس خطاطی و نقاشی و تصویر چند مجلس

منیاتور نفیس در کتاب سروی هنر ایران سیاه چاپ شده :

۱ - سرورق نفیس منقش و مرصع آن (لوحه ۹۴۱) دارای

يك دور کم عرض تشعیر ظریف که بعد ازین در داخل صفحه يك حاشیه نوشته شعراست و باز در داخل بین همین صفحه هفت بیت آغاز شاهنامه فردوسی است که در بین ترنجهای کوچک و بزرگ متناظر و نقوش ریزه کاری دلکش جای دارند و این نقاشی بهم پیوسته و غلو نظیر نسخه (۲۶۲۲ و ۲۶۲۱) است .

۲ - يك صفحه کامل نقاشی متناظر با ترنجها کوچک و ریزه کاری

گل و برگ که نهایت انبوه و متوارن است و در بین اشکال مدور و

مستطیل نامهای محتویات این مجموعه با خط خوش تعلیق و نسخ نوشته است. (لوحة ۹۴۳ سروی هنر)

۳- اسکندر موکب دارا را تعقیب میکند (لوحة ۸۶۲ سروی) در بین دو کوه سواران دارا پیش می‌گریزند که از شاخ کوه فقط عقب و دم سه اسب دیده می‌شود، و از شاخ کوه دیگر اسکندر با سواران خود می‌تازد که فقط سر اسکندر و اسپش با سر سه سوار دیگر نمایان است.

۴- کیقباد با افراسیاب می‌جنگد: در دامنه کوهی دو سوار مهیب مبارز با همدیگر در آویخته‌اند. یکی سوار است که با نیزه دراز بر حریف خود تاخته و نیزه را در شکمش فرو برده و این حریف دیگر که از اسب افتاده با تیر و کمان از خود دفاع میکند (لوحة ۸۶۲ ب)

۵- مجنون در صحرا: با هیکل نحیف در بین حیوانات وحشی و آهوان که شیری هم بر بالای تپه می‌نماید (لوحة ۸۶۳)

۶- دیدار خسرو و شیرین: که هر دو سوارند و در دامنه کوهی با هم ملاقی میشوند و نظر هر دو عاشقانه است (۸۶۳ ب)

۷- پیرزن و سلطان سنجر (لوحة ۸۶۴) پیرزن با لباس سپید عصا در دست پیش روی اسب سلطان ایستاده و شکوه می‌نماید که «شحنة مست آمده در کوی من . . .»

۸- غشی همایون از دیدن تصویرهای: بنا و تزئین و چهره‌کشی و تصویرهای نهایت عالیت (لوحة ۸۶۴ ب)

-۷-(۲۱۴)

يك پرده بقلم عبدالله مذهب خراسانی:

در موزة هنرهای زیبای لیپزیک المان. کار عبدالله که از مکتب

هرات به بخارا هجرت کرد و این پرده تصویر جوانیست که زیر درخت پرگل مشغول نواختن ساز است. (صنایع ایران ۱۱۸)

يك اثر دیگر او تصویر ملاقات زن و مردیست در کوهی ۹۹۰ ق ۱۵۸۲ م (سروی ۱۸۷۱)

-۸-(۲۱۳)

مذکر احباب بخت ویسی هروی:

موزة دولتی برلن، ۳۱۲ صفحه با خط نستعلیق بسیار خوش بامزة ویسی هروی (ویسا) که در آخر نسخه تاریخ کتابت آنرا در مکه چنین سروده:

ویس هروی مجاور خاک حرم در راه نیاز کمتر از خاک قدم در نهصد و هشتاد و سه این نسخه نوشت او را بدعا یادکنند اهل کرم بدینطور ویسی هروی در مکه در سنه ۹۸۳ ق ۱۵۷۵ م این نسخه نفیس را نوشته که تألیف نثاری بخاریست. ویسی از بقایای او اواخر مکتب هراتست که نسخه نفحات جامی را نیز در مکه در سنه ۹۷۴ ق نوشت. (رك: افغانستان ۶۰)

-۴- (۲۱۷)

يك تصوير ديوان نوایی :

بسبك مصوری بهزاد است دارای منظر مزرعه طلابی و درخت
بزرگ چنار با برگهای افشان . موزه متروپولیتن نیویارک .

-۵- (۲۱۸)

بوستان سعدی :

دارای ۲۷ تصویر کار بخارا با رنگهای زنده قرمز شنگرفی
دنباله سبک هرات . موزه متروپولیتن .

-۶- (۲۱۹)

یوسف و زلیخاء جامی : بخط میرعلی :

رقم میرعلی الحسینی دارد . موزه متروپولیتن .

-۷- (۲۲۰)

خمسۀ نظامی بخط سلطان محمد نور :

اسلوب بهزاد و خط سلطان محمد نور ۹۳۱ ق = ۱۵۲۵ م .
موزه متروپولیتن .

این کتاب تا ۱۹۰۸ م در کتابخانه سلطنتی ایران بود ، و تصاویر
آنرا بنا بر شباهت سبک به شیخزاده شاگرد بهزاد نسبت میدهند و يك
صفحه مصور دربار شاهی ازین نسخه در سروی هنر ایران طبع سیاه
خورده است (لوحه ۸۹۳ الف) که چهره کشی و منظر آرائی و البسه
اشخاص مشابه اسلوب بهزاد است ، فقط کلامهای آنان دراز صفویست
و آنرا کار مکتب تبریز پنداشته اند .

امریکا

-۱- (۲۱۴)

کتاب کواکب (زیج الف بیگی)

در علم نجوم بامر الخ بیگ نوشته شده که دارای ۵۰ تصویر است
در موزه متروپولیتن نیویارک .

-۲- (۲۱۵)

خمسۀ نظامی :

در موزه دانشگاه پنسیلوانیا با رقم «قاسم الکاتب الشیرازی» که
در سنه ۹۲۰ ق (؟) در شیراز نوشته شده و این کاتب در کتابخانه سلطان
حسین بایقرا در هرات کار کرده است (خ ۵۸۱)

-۳- (۲۱۶)

دیوان جامی بخط عبدالکریم (رک ، فهرست)

در عصر شاعر بخط عبدالکریم بن عبدالرحمن خوارزمی نوشته
شده ۱۶ تصویر دارد . موزه متروپولیتن (راهنمای صنایع
اسلامی ۵۷)

-۸- ۲۳ (۲۲۱-۲۳۶)

در مجموعه بنیاد کورکیان نیویارک : Kevorkian

- (۲۲۱) ۸- یوسف و زلیخای جامی :
- بخط سلطان علی مشهدی به تاریخ ۸۹۸ ق ۱۴۹۲ م .
- (۲۲۲) ۹- مجموعه غزلیات موسی : بهمین خط .
- (۲۲۳) ۱۰- شاهنامه فردوسی . کتابت ۹۱۲ ق ۱۵۰۶ م .
- (۲۲۴) ۱۱- سبحة الأبرار جامی : بکتابت عالی با رقم میرعلی-
- الکاتب السلطانی (هروی) سنه ۹۳۵ ق ۱۵۲۸ م (خ ۵۱۴)
- (۲۲۵) ۱۲- تیمورنامه هاتفی : بخط نستعلیق شاه محمود نیشابوری بی تاریخ .
- (۲۲۶) ۱۳- یوسف و زلیخای جامی : بخط میرعلی هروی در بخارا (خ ۵۱۴)
- (۲۲۷) ۱۴- دیوان نوائی : با رقم قاسم علی الکاتب الشیرازی (از کاتبان دربار سلطان حسین بایقرا)
- (۲۲۸) ۱۵- بوستان سعدی : بخط محمد بن نظام الدین محمد ۹۲۱ ق ۱۵۱۴ م .
- (۲۲۹) ۱۶- خمسة نظامی : بخط محمد قوام شیرازی مشهور به حامی ۹۴۳ ق ۱۵۳۶ م .
- (۲۳۰) ۱۷- سبحة الأبرار جامی : خط همین قوام در سنه ۹۵۸ ق ۱۵۵۰ م .
- (۲۳۱) ۱۸- کلیات سعدی : خط همین قوام .
- (۲۳۲) ۱۹- مثنوی خضر خان و دولرانی امیر خسرو دهلوی :

خط همین قوام (خ ۸۱۴)

- (۲۳۳) ۲۰- يك قطعه اثر مصور بهزاد. در نمایش لندن گذاشته شده بود (شماره ۵۴۲ ب) که در ملک کورکیان Kevorkian است و مهرهای شاهان مغولیه هند دارد .
- صفحه بیست که داستان جوان مغرور را با پیرمرد نصیحت گوی مصور کرده و باین بیت آغاز می شود :
- محتشم زاده ز نخوت و جاه می خور امید ظریفانه براه
- چهار سطر ابیات این داستان بر قسمت علیا و چهار سطر هم پائین است ، در بین آن مربعی است که در چهار کنج خود ترنج گل- کاری نازک دلکش دارد ، و در بین این مربع دایره ئیست که دوره منقش ظریفی دارد، و بین دایره را منظر کوه اسفنجی و دامنه پرگل و درخت پر کرده و درین جاست که پیرمرد مؤقری با جوان رعنا مغرور خوشرویی مخاطب است، و هر دو باهم گفتگو دارند که از حرکات دست و چهره هر دو آشکار است . در قسمت خالی بیرون قطب جنوبی دایره چنین مرقوم است : «صوره العبد بهزاد»
- در سروی هنر ایران (ج ۹ تا بلو ۸۸۵) تاریخ این قطعه هنری را که خط خوش نستعلیق خفی دارد، سنه ۹۳۰ ق ۱۵۲۴ م تعیین کرده اند، که گویا بر خود نسخه نوشته بوده است .
- (۲۳۴) ۲۱- خمسة نظامی : با رقم «مرشد الدین محمد» در ۹۱۹ ق ۱۵۱۲ م در شیراز .
- (۲۳۵) ۲۲- شاهنامه فردوسی : با رقم «مرشد الدین کاتب شیرازی» در ۹۲۵ ق ۱۵۳۸ م .

(۲۳۶) ۲۳- عجائب المخلوقات قزوینی با رقم «مرشد الشیرازی الملقب عطار در ۹۵۲ ق» (۱۵۴۴ م) (خ ۹۰۰ . رك: ایران ، انگلستان ، هند ، شوروی)

-۲۴-(۲۳۷)

يك صفحه ديوان جامی :

در موزه متروپولیتن . درویشان را در حالت رقص و وجد نشان میدهد ، خصائص هنری این تابلو شبیه کار بهزاد است .

-۲۵-(۲۳۸)

يك ورق شاهنامه :

در موزه متروپولیتن ، که از يك شاهنامه مکتب هرات باقی مانده و رستم را در حال گرفتن اسب خود رخس نشان میدهد .

لباس زیبا و رنگارنگ رستم و شخص همراه او برزیبائی و ترکیب تصویر می افزاید ، در حالیکه منظره طبیعی با درختان و دو قاز در حین پرواز ، سبک چینی را نمایندگی میکند (راهنمای صنایع اسلامی ۵۶)

-۲۶-(۲۳۹)

خمسه امیر خسرو :

در سنه ۹۰۹ ق ۱۵۰۳ م در بلخ نوشته و نقاشی شده ، که دارای خصائص مکتب بهزاد و هرات است . سه منیاور عالی آن در موزه متروپولیتن امریکا و دو در کتابخانه مای پاریس است .

-۲۷-(۲۴۰)

خمسه امیر خسرو :

بخط علاءالدین محمد الهروی ۹۰۹ ق ۱۵۰۳ م . در موزه متروپولیتن .

-۲۸-(۲۴۱)

هفت اورنگ جامی کار مکتب مشهد :

در شهر مشهد برای ابراهیم میرزا (۱۵۵۶-۱۵۶۵ م) نوشته شده که در فریر گالری واشنگتون محفوظ است .

این نسخه را در حدود ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م با مر ابراهیم میرزا نگاهشته اند که جامع مزایای هنری استادان هرات و تبریز است که ناشران و پیراینده گان آثار جامی بوده اند و هنرهای ایشان اثرهای مرکبه پیچیده را نمایندگی میکنند .

ازین مخطوطه نفیس ، دو صفحه منیاور خیال انگیز در کتاب هنرهای عرب و ایران (شکل ۱۶۹-۱۷۰) سیاه طبع شده ، و در یکی یقیناً خیال و عاطفه و عشق را در مناظر آن آمیخته اند .

بر کنار تالاب بزرگ که او آخر آن را ابرهای ضخیم پوشیده و در بین آن مرغابی و انواع ماهی و کشف و غیره شناکنانند ، بر صخره بزرگی دختری زیبا با البسه فاخر نشسته و جوانی ماهروی پیش او ایستاده و باهم نجوای عاشقانه دارند .

چنین بنظر می آید که این جوان شیفته بوسیله کشتی کوچکی که سرو شکل آن مثل مرغابیست از انطرف تالاب ، به محضر معشوقه خود رسیده و تیر و کمان هم در دست دارد .

درختان جنگلی و شگوفه دار و سرو ، این منظر ظریف را آرایش میدهند و بوزینه‌ئی هم در يك گوشه بر خرسنگی برآمده تا این معاشقه و مغالزه را تماشا کند .

چهره کشتی و جزویات هنری و دیگر لطائف این منظر ، خیلی

عالی و خیال‌انگیز است ، چهره‌های عاشق و معشوقه خیلی زیبا و حرکات ایشان متناسب بنظر می‌آید .

منظر دیگر ازین نسخه نفیس ، ورود موکب زلیخا در عماری اشتر است که ده‌ها سوار اسپ و پیاده با او روانند و از هر طرف برو در و گوهر نثار می‌شود ، و زلیخا با حسنی جالب و دلکش درون عماری بنظر می‌آید ، و بی‌کطرف قصریست عالی و زیبا ، دارای بروج و دروازه عظیم و يك گلدسته بالای منار بلند ، که از کلکین‌های اطاقها و بامها و مناره‌های آن زن و مرد بدیدن موکب زلیخا سرکشیده و سرگرم نظاره‌اند .

چهره‌کشی این منظر غلو ، ایرانی و خیلی دلکش است ، تزئینات قصر و برگهای درختان و برج و باره و منار بلند آن دیدنیست و باید آنرا نمونه خوب مکتب هنری مشهد دانست که دنباله مکتب هرات بشمار می‌آید .

-۲۹- (۲۴۲)

يك ورق مصور :

در فریز گالری يك ورق مصور و منقش موجود است که بران نوشته‌اند : «عمل بهزاد» . ولی این نوشته مورد اعتماد کامل نیست . (سر وی ۱۸۶۴)

-۳۰- (۲۴۳)

ربودن شاهدخت :

در فریز گالری يك ورق (نمبر A ۸۹۹) تصویر ربودن شاهدخت از دریا موجود است که آنرا به بهزاد نسبت داده‌اند .

-۳۱- (۲۴۴)

خمسه نظامی منسوب بروح‌الله ميرك :

در موزه متروپولیتن ، کتابت ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م که تصاویر آن منسوب به روح‌الله ميرك استاد بهزاد و از آثار برجسته مکتب هراتست . (صنائع ایران ۱۰۸)

-۳۲- (۲۴۵)

هفت پیکر نظامی بخط اظهر :

در موزه متروپولیتن نیویارک . بخط و امضای اظهر تبریزی . دارای صور و اشکال و مناظر بسیار بدیع و ممتاز منسوب به بهزاد . (خ ۷۳)

-۳۳- (۲۴۶)

ظفر نامه هاتفی بخط پیرعلی :

در مجموعه شهر بالتیمور امریکا در گالری هنری والتر . کتابت متوسط پیرعلی الجامی . (خ ۱۰۷)

-۳۴- (۲۴۷)

دیوان حافظ بخط زین‌الدین :

در همین گالری بالتیمور . بکتابت متوسط بشیوه اظهر با رقم «زین‌الدین بن رحمان جامی سنه ۹۱۸ ق» (۱۵۱۱ م) (خ ۲۲۳)

-۳۵- (۲۴۸)

هفت اورنگ جامی بخط شاه محمود :

در فریز گالری واشنگتون . به کتابت عالی شاه محمود نیشابوری در سنه ۹۷۲ ق ۱۵۲۲ م و دارای رقم مسالك دیلمی در سنه ۹۶۳ ؟ (خ ۳۰۳)

-۳۶- (۲۴۹)

ظفرنامه تیموری بخط شیرعلی :

در والتر آرت گالری بالتیمور . بخط شیرعلی نستعلیق نویس
کتابخانه بایسنغر میرزا بتاریخ ۸۷۲ ق ۱۴۶۷ م برای کتابخانه سلطان
حسین بایقرا در هرات نوشته شده و بعد از آن در کتابخانه شاهان مغولیه
هند بوده و بخط جهانگیر پادشاه در پشت کتاب نوشته شده که شش
منیاتور کار بهزاد دارد . (خ ۳۲۴)

-۳۷- ۳۹ (۲۵۰-۲۵۲)

مخطوطات شیخ مرشدالدین عطار شیرازی (نیمه قرن دهم)

(۲۵۰) ۳۷- کلیات سعدی : در والتر آرت گالری (بی تاریخ)

(رك : ایران ، انگلستان ، هند ، ترکیه)

(۲۵۱) ۳۸- مهر و مشتری : در همین گالری هنر .

(۲۵۲) ۳۹-خمسه نظامی : نوشته سنه ۹۵۵ ق ۱۵۴۶ م در فریر گالری

واشنگتون .

-۴۰- (۲۵۳)

خمسه نظامی بخط نعیم الدین الکاتب شیرازی :

در موزه متروپولیتن نیویارک . نوشته سنه ۹۱۵ ق ۱۵۰۹ م (رك :

ایران و انگلستان) (خ ۹۴۶)

-۴۱- (۲۵۴)

پارچه ابریشمی :

در موزه نیویارک . که طبق روش چینی در مکتب هرات نقش

کشیده شده و شاید از آثار غیاث الدین نقاش هرات باشد که در سالهای

۸۲۳-۸۲۷ ق ۱۴۱۹-۱۴۲۳ م از دربار شاهرخ در هیثمی بچین

فرستاده شد .

این پارچه نفیس اجتماع سبکهای چینی و هراتی را در کمال
مهارت نمایندگی میکند . (صنایع ایران بعد از اسلام ۱۰۸)

-۴۲- (۲۵۵)

مهر و مشتری عصار :

در فریر گالری هنر . کتابت سنه ۹۲۹ ق ۱۵۲۳ م . منسوب به
محمود مذهب . (سروی ۱۸۷۱)

-۴۳- (۲۵۶)

خاورنامه کار فرهاد مصور

اوراق این کتاب در بین چند موزیم امریکا متفرقاً محفوظ است . نسخه
بسیار نفیس منیاتور مکتب ترکمن در شیراز که بین ۱۲۷۶-۱۴۸۷ م
(۸۸۱-۸۹۳ ق) بقلم فرهاد مصور پیراسته و ترتیب شده و نماینده کمال
و ظرافت و شگفتگی این مدرسه معاصر هنر هرات است .

از نقایس هنری این نسخه گرانها يك صفحه در هنرهای زیبایی
عرب و ایران (شکل ۱۱۲) سیاه طبع شده که از نظر نقاشی و چهره-
کشی و رنگ آمیزی و تخیل بسیار جالب است ، در زیر آسمان ابری
در باغی که درختان انار و شگوفه دار دارد برکنار جوی و حوضی که
دو مرغابی در آن شنا کند ، دو مرد عباپوش با عمامه های سنگین و
کلاه های سیاه دارای چهره های مقدس یکی پیر با ریش سپید و دیگری
با ریش سیاه و البسه فاخر ایستاده اند . چهره کشی این منظر کاملاً
ایرانیست .

در فضای این بوستان جبریل (فرشته بالدار) با چهره دلکش يك

زن مجلل و مسو بهای جالب سیاه مجعد بال‌ها کشوده و بطرف شخص جوان ریش سیاه با دست راست اشاره می‌نماید. شخص ریش سفید بطرف جبریل می‌بیند و انگشت تعجب بدن‌دان گرفته است. گویا این شخصیت ریش سیاه جوان حضرت علی باشد.

-۴۴- (۲۵۷)

شاهنامه کار قدیم شیراز ۱۳۴۱ م ۷۴۲ ق
از مخطوطات گالری هنر در بالتیمور امریکا (۲۴ × ۱۰ سانتی)
که يك منیاتور كوچك آن در كتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۰۰) سیاه چاپ شده و منظریست از دوشیدن گاو بوسیله يك زن که چند تن دیگر نگران آنند.

چهره کشی مرد و زن ایرانی و البسه ساده و اشکال برگ‌ودرخت نیز کاملاً هندسی و هنری نیست. و آنرا مانند شاهنامه ۱۳۳۳ م کتابخانه عامه لنین‌گراد از سوابق مکتب هرات در شیراز توان شمرد.

-۴۵- (۲۸۵)

جوان نقاش، کار بهزاد:

تصویر يك جوان نقاش بر يك صفحه است، که در قسمت پائین رقم «صوره العبد بهزاد» دارد و اکنون در فریر گالری هنر و اشنگتون است که در نمایش لندن تحت نمره ۴۸۷ گذاشته شده بود.

زمینه این تابلو زرد نازنجی است، و هنرمند جوان از طرف راست نیم چهره تصویر شده که قیافتش خراسانی و لباس او هم زیبا و دیدنیست.

دستار سپید کلان و کلاه سرخ دارد، چپن سبز پوشیده که آستین-

های آن مسانند اکنون دراز است، چون هنرمند دستهای خود را برای کار تصویرسازی از آستین کشیده، چین‌های آن نمایانست. ولی بالای این چین يك عباي دراز خاصی هم پوشیده که آستین‌های آن تا بازو رسیده و رنگ بنفش خیره مخطط دارد و کمر خود را با پارچه‌های سپید و رنگین بسته است.

این هنرمند جوان خامه بدست دارد، و صورت شخصی را می‌سازد، که لباس وی سرخست، و بر سر لوحه تصویر کشی قرار دارد، و تمام صفحه را دو خط ضخیم سیاه و سرخ فرا گرفته و بوسیله جداول طلا از همدیگر جدا شده‌اند.

این صورتگر جوان که خط بروتش نوسر کشیده کیست؟ شاید یکتن از شهزادگان شیفته هنر یا شاگردان بهزاد باشد، که بهر حال از آثار نفیس مکتب هنر هرات شمرده می‌شود.

-۴۶- (۲۵۹)

دیوان امیر خسرو کار مکتب هرات:

در فریر گالری واشنگتون، کتابت او اواخر قرن ۱۵ م، که با سلوب هنر بهزاد نقاشی و تصویر شده و يك صفحه آن منظر کشتی و دریا دارد، که با مهارت تصویر گردیده و چهره کشی اشخاص آن کاملاً خراسانیست (لوحه ۸۹۱ الف سروی هنر ایران) اصل کتاب به نستعلیق خوش خفی نوشته شده است.

-۴۷- (۲۶۰)

صحنه شکار:

از آثار بنیاد کورکیان. يك صفحه کامل شکارگاه کار مکتب

بخارا در قرن ۱۶ م، که در نمایشگاه لندن نمره ۵۵۱ داشت و در دامنه کوه اسفنجی صحنه شکار شهسواران دلیر را نشان می‌دهد و انواع حیوانات درنده و وحشی از شیر و ببر و پلنگ و آهو و گوزن و خرس و خوک و غیره را تصویر کرده که با شکاریان سوار بجنک و جمله و دفاع و گریز مشغولند، و این صحنه خیلی غلو و پر از حیوانات وحشی و شاخسار و گیاه و جنگل است. و بهترین نمونه دلیری شکاریان و منظر آرائی و چهره کشی شمرده می‌شود (لوحة ۸۹۲ سروی هنر ایران)

انگلستان

۱- (۲۶۱)

خمسه نظامی کار بهزاد و قاسم‌علی:

در موزه برتانيا (۶۸۱۰ شرقی) بهترین و مزین‌ترین نسخه‌های خطی خمسه نظامی عصر تیموریه است^۱، که در هرات برای امیرعلی برلاس (یکی از سالاران لشکری تیموریه و از دوستان نوائی) ساخته شده و چند تصویر آن امضای بهزاد در سنه ۸۹۸ ق ۱۴۹۴ م دارد. و هفت قطعه منیا تور آن بقلم قاسم‌علی در ۸۹۹ ق ۱۴۹۵ م است. همچنین برخی از تصاویر آنرا بهزاد در سنه ۹۰۰ ق ۱۴۹۶ م نگاشته، و این نسخه نفیس را تالی شاهنامه بایسنغری موزه گلستان تهران شمرده‌اند (ز ۳۴)

شاهنامه شماره ۱۵ هم برای همین امیرعلی ترتیب یافته است.

۱- مضمون مارتین برنسخ خمسه نظامی طبع لندن ۱۹۲۹ م و بیرون‌نگری: منیا تور و مصوری ایران طبع لندن ۱۹۳۳ م، ص ۸۵.

-۲-(۲۶۲)

خمسه نظامی کار شاگردان بهزاد بخت شاه محمود :

در موزه برتانيا (دوام مکتب هرات در مکتب تبریز) برای شاه طهماسب صفوی (۱۵۳۹-۱۵۴۳ م) نوشته شده و آقا میرک اصفهانی شاگردشاگرد بهزاد و سلطان محمد کتابدار شاه طهماسب و میرزا علی شاگرد بهزاد و مظفرعلی و میرسید علی دران کار کرده اند ، ۳۹۶ ورق آن دارای حاشیه تزیین شده بسیار نفیس مذهب با نقوش حیوانات و گل و غیره است .

برین کتاب نوشته اند : بحکم کتابخانه سلطان ابراهیم میرزا (۹۵۰ ق = ۱۵۴۳ م) این شخص خواهرزاده شاه طهماسب بود متوفی ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م (سروری ۱۸۵۹) (رک : ۸ مجموعه های هنری) کاتب این نسخه بی نظیر شاه محمود نشاپوری به نستعلیق بسیار زیبا و با مزه خفی در تبریز است ، در سلخ ربیع الاول سنه ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م و مجلد آن سلطان محمود مجلد است ، و در طراوت الوان و رنگ آمیزی روشن نظرر با و منظر آرائی نظیر ندارد و از بهترین کارهای شاگردان مکتب بهزاد در مکتب تبریز است ، که کار آن در مدت ۴ سال تکمیل شده و ۱۶ لوحه منیا تور نفیس مصور و مرصع آنرا لارنس بینون در لندن در سنه ۱۹۲۸ م طبع کرده است (رک : عدد ۸ مجموعه هنری)

در سروری هنر ایران چند صفحه این اثر نفیس رنگین طبع شده :

الف : جلوس خسرو و شیرین کار آقا میرک (لوحه ۸۹۶

سروری هنر)

این منظر تمام صفحه را فرا گرفته (۳۶۸ × ۲۵۴ سانتی) و حاشیه آن منقش و مصور مذهب است . در وسط صفحه رواق مطمئن عالی بسیار مزین و رنگین است که بر بالا بجای گنبد ، چوب تره چهار ستونی کوچک منقش دارد ، کنگره علیای رواق با اشکال لوزی سرخ برزمینه سبز گلدار مزین است و زیر آن مستطیلیست مشتمل بر دو حصه که زمينه لاجوردین دارد و در بین آن در لف گل های لطیف نازک کاری به نستعلیق خفی بسیار زیبا بسپیداب این بیت دیده میشود :

رواق منظر چشم من آشیانه تست کرم نما و فرود آ ، که خانه خانه تست

زیر این ستون نقاشی متناظر گلهای لطیف سرخ و زرد و سپید است که بر بالا و یمین و یسار طاق دوام دارد و بعد ازان جداول سبز و سرخ که در بین آن برزمینه زرد بسپیداب تشعیر ریزه شده نظر رباست . داخل طاق بر قسمت علیای دو کنج نقاشی گل های ریزه کاری

ظریف رنگین برزمینه لاجوردین است که این نقاشی در وسط داخلی بالای طاق بهم وصل شده و فضای طاق آسمانگون خفیف است . در صحن طاق که با کاشی های سبز و لاجوردین مدور و ستاره دار مفروش است تخت زرین بسیار مزین و مرصع با زینه های طلائی سوادکاری افتاده که بران بدست راست خسرو و بچپ شیرین نشسته اند خسرو با حرکت دست راست باو خطاب مینماید و در قسمت بالای صفحه بر کنج راست این ابیات نظامیست که مصور چیره دست بنوک خنامه تصویر آنرا کشیده است :

سعادت برکشاد اقبال را دست قران مشتری با زهره پیوست

چو آمد در سخن نوبت به شاپور سخن را تازه کرد از عشق منشور
(خسرو و شیرین نظامی)

در باریان با البسه فاخر رنگین و دستارهای سپید و کلاههای سرکشیده سرخ بدست راست تخت ایستاده و خدمتگاران نیز با همین لباس فاخر طبق‌های سرپوشیده خوردنیها در دست دارند، چراغ‌ها و شمعدانها فروزانند، ساقیان سیم‌تن گلندام ساتگین‌های شراب‌میگردانند، قوالان و سراینده‌گان مردانه يك طرف و دختران خوش‌آواز خوش‌پوش قدح در دست طرف دیگر نشسته به آواز و سرود پرداخته‌اند و در بین این بزم رندانه حوض آب با رنگ سیاهست که در بین آن سه مرغابی سپید شناگری دارند و اطراف این طاق دربار بوستانیست پرگل و سبزه و درختان شگوفه‌دار و سروهای سربفلك کشیده.

درین منظر دلکش و زیبا عموماً رنگهای اصیل گرم کار شده، منظر آرائی آن نهایت لطیف و موزون و عالیت، آسمان رنگ صاف طبیعی پرستاره دارد، در آرایش البسه ظرافت و ریزه‌کاری خاصی بکار رفته و زنان آن لباسهای رنگین فاخر و چادرهای کوچک سپید دارند که فقط تا بناگوش میرسد. ولی این تابلو که کار تبریز پیر و مکتب هراتست در چهره‌کشی مردان با مکتب هرات بسیار فرق ندارد، اما در چهره‌کشی زنان اسلوب خاصی دارد، که روی زنان قدری دراز بیضوی و ابروان کشیده کمانی و چشمان کاملاً بادامیست که در مکتب هرات و بخارا چهره عموماً گرد ماهتابیست، و غبغب هم اینقدر نمایان نیست.

خود خسرو که عمامه سپید کلان جیغه‌دار و پیراهن گلدار سرخ

و عبای بنفش بتن دارد، نیز دارای همین قیافت است و شیرین که پیراهن قهوه‌بی و عبای پسته رنگ پوشیده، دارای روی بیضوی و غبغب است که زنجیر طلا از حد شقیقه برآمده و بران غبغب سیمین پیچیده است. در بین سراینده‌گان این بزم، آلات طرب و موسیقی دیده نمی‌شوند، و معلوم است تنها به ترنم و تغنی می‌پرداخته‌اند. از حرکات دستهای زنان آشکار است که از مرد سراینده جوان نغمه‌ها شنیده و متأثر و با او هم‌نوا شده‌اند.

در قسمت زیرین این بزم بیک گوشه حوض کوچک که دیوارک آن رنگ عنابی دارد، به نستعلیق بسیار خفی نوشته‌اند: «آقا میرک»
ب: يك صفحه کامل منظر معراج (لوحه ۸۹۷ سروی هنر):

فضای آسمانی رنگ طبیعی بسیار خیره‌دار، و دران ابرهای اسفنجی پراکنده‌اند. حضرت رسول (صلعم) با عمامه سپید و عبای سبزگون که چهره‌اش نمی‌نماید بر براق گلایی رنگ که سرزن زیبای تاجداری دارد سوار است و اشعه طلایی نور بهر طرف از بدن مبارکش بالاست. دور او در فضا فرشتگانی دیده می‌شوند که طبق‌های سرپوشیده و مشعل‌های نورافکن و خلعت‌های گوناگون بدست دارند، بالها، لباسها، تاجهای این فرشتگان رنگین، زیبا و دیدنیست و چهره‌های زنان زیبا، بیضوی غبغب‌دار از همان مکتب تبریز (لوحه سابقه) است.

جبرئیل که رهنمائی براق را می‌نماید، چهره زن تاجدار با بالهای رنگین دارد، که اشعه نور از سر و دوش او در فضا پراکنده است، که کار این لوحه نفیس را به سلطان محمد منسوب داشته‌اند.

ج: خسرو شیرین را در حین آب‌تنی می‌بیند (لوحه ۸۹۸)

سروی هنر) :

مجلس منیا تور رنگین نفیس تمام صفحه ، که هنرمند چیره دست نازک نگار این ابیات نظامی را در توصیف بدن شیرین و آب تنی او با مهارت مصور گردانیده و ادب را با هنر همدوش ساخته :

بلب گلنار و بالا همچو سروی سرین فربه ، میانش همچو غروی
در آب نیلگون چون گل نشسته پرنده نیلگون تا ناف بسته
ز هر سوشاخ گیسو شانه میگرد بنفشه بر سر گل دانه میگرد
(خسرو و شیرین نظامی)

در دامنه کوه اسفنجی رنگین جوی آب روان تالاب کوچکی را تشکیل داده ، که رنگ آب آن مطابق سنن مکتب هرات و متفرعات آن سیاه سرخگونه است . در بین این تالاب کوچک شیرین با بدن سیمین و دو گیسوی دراز و چهره بیضوی با لنگ نیلگون نشسته و لباس و کلاه خود را بر شاخ درختی کنار تالاب نهاده است و اسپ سیاه قوی هیکل او با زین و یراق مزین فاخر در چمن زار کنار تالاب ایستاده است . از انطرف کوه شهسوار جوان خوش پوش با عمامه سپید جیغه دار شمشیر و ترکش بسته بر اسپ گلابی رنگ زیبائی سوار است ، چون این دختر گلندام زیبا را برهنه در تالاب می بیند آشفته و با اشتیاق آمیخته به تعجب و عشق انگشت حیرت بدنان میگذرد ، و شیرین هم ملتفت این احوالست ، و مخصوصاً اسپ سیاه او با وضع عجیبی این حادثه لطیف عشق و اشتیاق دو جوان را اشعار میدارد ، که حاکی از قدرت منظر نگاری و تصویر احساس و حالت روحی يك حیوان هوشیار است .

درین منظر رنگهای گرم و سرد بجا بکار رفته و منظر آرائی آن هم دلکش است ، و در قسمت زیرین صفحه بريك خرسنگ کنار جوی آب بخط خفی نستعلیق نوشته اند : «عمل سلطان محمد» (نظیر این منظر را بنگرید : مجموعه هنری ۴/۵)

د : منظر این بیت نظامی از مخزن الاسرار :

پیرزنی را ستمی در گرفت دست زد و دامن سنجر گرفت
اگرچه عین همین داستان در خمسه کتابخانه عامه لنین گراد هم مصور شده (رک مجموعه هنری ۱/۸) ولی این منظر نهایت زیبا و رنگین و مجلل است آسمان رنگ طبیعی با لکه های ابر دارد ، که تابش اشعه طلائی آفتاب از کنج بالای دست چپ آنرا جمال و شکوه خاصی میدهد . در زیر این آسمان جمیل کوهساریست با درخت و گل که خرسنگهای آن رنگ گلابی خیره با قطعات سبزه زار دارد ، تنه يك سپیدار و برگهای زرد آن بالای کوه نمایانست و کبکان دری خرامانند . در دامنه چنین کوه زیبا مو کب سنجر مشتمل بر بازدار و چتردار و چاوش و شاطر زیباروی خوش پوش و غیره بر زمین طلائی دشت و گلزاری دیده می شود و عبارتند از شهسواران معمم خوش لباس و اسپان قوی هیکل که اسپ خود سنجر رنگ بنفش خفیف با خالهای سپید دارد . و پیرزنی خمیده که چادر دراز سپید و عبای بنفش دراز پوشیده ، گوشه قبای سلطان را گرفته و عرض شکوه میکند .

چهره کشی این منظر ، رویهای بیضوی مکتب تبریز و رنگ آمیزی آن در نهایت ظرافت و نظر نواز و متوازن است و خط نسخه هم همان نستعلیق بسیار عالی خفی شاه محمود است . و سرورق منقش متناظر

نقیس آن هم در لوحه ۹۴۹ سروی هنر ایران چاپ شده است .

۳- (۳۶۳)

خمسۀ نظامی کار بهزاد :

در موزه برتانیای تصاویر این نسخه بقلم بهزاد است در سنه ۸۴۶ ق
۱۴۴۲ م (سروی ۱۸۵۹) سه منیاتور آن بعد از ترتیب کتاب در سنه ۸۹۸ ق
۱۴۹۳ م کشیده شده که نام بهزاد دارد .

در سروی هنر ایران دو صفحه ازین نسخه چاپ سیاه کرده اند ،
(لوحه ۸۸۵ ب سی)

اول : مصاف کردن نوفل بار دوم ، از داستان لیلی و مجنون
نظامی (لوحه سی)

در قسمت بالای صفحه بطرف چپ این ابیات نظامی بخط خفی
خوش نستعلیق نوشته شده :

از خون روان که ریگ می شست از ریگ روان عقیق میرست
شمشیر کشیده نوفل گرد میکرد بحمله کوه را خرد
در گوشۀ دست راست بالای این صفحه، مجنون جوان خوشروی
با سربرهنه و لباس عادی عربی ایستاده و در پائین منظری را می بیند که
در دشتی هنگامه معرکه گرمست . جنگاوران عربی شتر سوار بشمشیر
و نیزه می جنگند و سپرهای آهنین سیاه خالدار منقش در دست دارند .
چهره کشی و لباس آرائی همه عربیست ، و مصور ریگزار عرب را با
زی و قیافت مبارزان شترسوار قبیلوی بخوبی تصویر کشیده است . در
قسمت بالا جاییکه ابیات نظامی را نوشته اند ، بین جدول فاصل مصرعین
بخط نستعلیق خفی چنین رقم شده «صوره العبد بهزاد»

این صفحه منیاتور بتاریخ ۸۹۸ ق ۱۴۹۳ م و از کارهای مکتب
هراتست .

دوم : يك صفحه هفت پیکر نظامیست (لوحه ۸۸۵ ب) که تمام
صفحه را يك منظر جنگ بهرام با اژدها گرفته و در گوشه های آن چند
بیت از داستان ، مربوط باین معرکه بخط خوش نستعلیق خفی نوشته
شده و خود منیاتور عبارتست از کوه اسفنجی با درختان کهن سال و
آسمان صاف که در دامنه کوه اژدهائی با بدن و پای و پنجه سوسمار ،
ولی سر و دهان و دندانهای مهیب برتنه درختی بزرگ در حالت حمله
و جهش است . بهرام براسپی قوی هیکل سیاه چرده سوار است و اژدر
را تیرباران میسازد ، از بالای کوه آهویی بسوی اژدر متهاجم می بیند .
در قسمت پائین این صحنه مهیب در جدول بین السطرین بهمین
خط نستعلیق خوش «صوره العبد بهزاد» نوشته اند .

اگرچه این هر دو تابلوی خمسۀ نظامی را کار سال ۸۹۸ ق ۱۴۹۳ م
و عمل بهزاد نوشته اند ، ولی هم برین دو و هم بر تابلوی مجموعه
کورکیان (۲۳۳ ، امریکا) رقم بهزاد ، بخط خوش نستعلیق نسخه های
اصلیست ، که خط و امضای خود بهزاد نباشد (؟)

۴- (۳۶۴)

خمسۀ نظامی بخط نعیم الدین الکاتب الشیرازی :

در کتابخانه بودلیان اکسفورد ، که در سنه ۹۰۷ ق ۱۵۰۱ م
کتابت شده (خ ۹۴۶) (رك : امریکا ، ایران)

۵- (۳۶۵)

همای و همایون بخط میرعلی تبریزی ؟

در موزه برتانیای نستعلیق قبله الکتاب میرعلی تبریزی؟ در ۷۹۹ ق

۱۳۹۶ م از خطاطان عصر تیمور (۱۹ × ۳۰ سانتی) دارای بهترین نقاشی و خط .

اصل کتاب نظم کرده خواجوی کرمانیست .
(رهنمای صنایع اسلامی، تهران ۱۳۳۶ ش)^۱

۶- (۲۶۶)

مجننگ اشعار فارسی و عربی بخط جعفر:

در مجموعه چستر بییتی دو بلن . بقلم نستعلیق خفی و رقم جعفر-
التبریزی کتابت ۸۳۵ ن ۱۴۴۱ م مزین و مصور نفیس (۱۷ × ۸ سانتی)
(لوحة ۹۴۴ الف سروی هنر ایران)

۷- (۲۶۷)

گلستان سعدی بخط جعفر :

در مجموعه چستر بییتی دو بلن . که در سنه ۸۳۰ ق ۱۴۲۶ م به
نستعلیق جعفر بایسنغری در هرات نوشته شده و این نسخه مزین و مصور
به کتابخانه بایسنغر میرزا تعلق داشته و علامت کتابخانه او دارد .
عنوانها بقلم رقاع عالیست . (خ ۱۲۰)

۱- این نسخه نفیس جزو کتابخانه بهرام میرزا فرزند شاه اسماعیل
بود ، و در آخر آن تاریخ ۸ جمادی الاولی سنه ۷۹۸ ق ۱۳۹۵ م ورقم «میرعلی-
ابن الیاس التبریزی الباردوجی» آمده است . ولی جعفر بایسنغری شاگرد شاگرد
میرعلی تبریزی با صراحت نام پدر او را حسن ضبط کرده است و هم الیاس
باورچی سندی ندارد . بنابراین انتساب این نسخه بخط میرعلی تبریزی واضح-
الاصل ضعیفست و مصور آنرا جنید السلطانی از مکتب بغداد قرن ۱۴ م شماره اند.
که دو منظر ظریف این کتاب در هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۵۵-۵۶)
نشر شده و از سوابق کارهای هنریست که مبنای مکتب هرات بوده است .

۸- (۲۶۸)

شاهنامه موزة بریتانیا :

قسمتی از شاهنامه فردوسیست که در سنه ۸۰۰ ق ۱۳۹۷ م نوشته
شده و پیش از ظهور مکتب هنری هراتست ، ولی این هنر در اساس
هنر هرات اثری دارد . و مقدمه این جنبش را دران توان دید . (تاریخ-
صنایع ۱۶۸)

۹- (۲۶۹)

شاهنامه فردوسی لندن :

در حدود ۸۴۴ ق ۱۴۴۰ م برای محمد جوکی پسر شاهرخ در
مکتب هنری هرات بوجود آمده و در کلاکسیون انجمن شاهی آسیائی
لندن محفوظست ، امضاهاى شاهان مغولیه هند دارد (سروی ۱۸۵۵)
این نسخه بهترین نماینده خصایص هنر هرات در بیوند صور و
اشکال و رنگ آمیزی آنهاست . که در سروی هنر ایران دو منظر رنگین
آنرا طبع کرده اند :

۱- آمدن تهمینه ببالین رستم: رنگ آمیزی و چهره کشی و هندسی-
بودن و تزئینات و نقاشی بنا در نهایت ثقت و لطافت است ، رستم که
برخوابگاه خود زیر لحافی آرمیده نیم بالای بدن او دیده می شود ،
عمامة سپید دارد ، بردست چپ خود تکیه کرده و زیر بسترش قالین
رنگین گلداردارای حاشیه زرد و سرخ هموار است ، دیوارهای خوابگاه
با کاشی خیره آسمانگون منقش مزین گردیده و بالای آن حاشیه طلای
ناب دارد ، پیش بستر رستم شمعی روشن است و نزدیک شمعدان ظروف
آبخوری و صراحی افتاده .

این اطاق دری دارد، که پرده آنرا غلام سیاه چرده جوان سرخپوش فراگرفته و از آن دختری زیبای خوش پوش با خرام و ادای جانانه وارد می‌گردد، و با نگاه فتنه‌انگیز بسوی رستم می‌بیند، در نگاه رستم هم عشق و حیرت دیده می‌شود (لوحة ۸۷۵ سروی هنر)

هنرمند هرات تمام اداهای شاعرانه فردوسی را در هنر خود مصور کرده و درینجاست که بیننده تصور میکند، که خودوی در بزم آرائی فردوسی همراه اوست:

یکی بنده شمعی معتبر بدست	خرامان بیامد ببالین مست
پس از بنده اندر یکی ماهروی	چو خورشید تابان پر از رنگ و بوی
دو ابرو کمان و دو گیسو کمند	بیالا بگردار سرو بلند
لبان از طبر زد، زبان از شکر	دهانش مکمل بدر و گهر
روانش خرد بود و تن جان پاک	تو گفتی که بهره ندارد ز خاک
ازو رستم شیر دل خیره ماند	برو آفرینهای یزدان بخواند
بیرسید ازو، گفت: نام تو چیست؟	چه جوئی شب تار، کام تو چیست؟
چنین داد پاسخ که تهمینه ام	تو گویی دل از غم بدو نیمه ام
بگیتی ز شاهان مرا جفت نیست	چومن زیر چرخ بلند اند کیست

(شاهنامه)

۲- سیمرخ زال را به سام می‌سپارد: در زیر آسمان ابر آلود زیبا کوهی است اسفنجی ملون با درختان کوهی و شاخسار پر گل که منظر نگاری بسیار دلکش و رنگین عالی دارد و رنگهای سرد و گرم را بجای خود استعمال کرده، درین دامنه کوه سام بر دوزانو در حالت تضرع نشسته که اشتیاق و زاری از قیافت و حرکت دستهای او پدید است.

در عقب او جوان خوشرویی با لباس سرخ و سبز عنان دواسپ را گرفته است.

در قسمت بالای کوه سیمرغی که بالهای رنگین و پرهای عظیم او در فضای لاجوردین پهن گردیده، طفل شوخ و شنگی را با موی سپید در لاف بالهای خود گرفته و او را به پدرش سام تقدیم میکند.

(لوحة ۸۷۶ سروی هنر)

این صفحه منیا تورهات بهترین نمونه منظر نگاری و استعمال رنگهاست، هنرمند در نقش کوه اسفنجی رنگهای مختلف را بصورتی بکار برده که صخره‌های کوه را اشکال مختلف حیوانی مانند موش و مرغ توان شمرد.

در رنگ آمیزی ابرهای اسفنجی نیز نیروی خامه مصور پدیدار است، زیرا پاره‌های بزرگ ابرهای خروشان را در پیچ و خم خطوط ذره بینی سیاه کم رنگ بصورتی در آورده، که خود آن يك نوع جمال خاموش است.

-۱۰- (۴۷۰)

ترجمه تاریخ طبری کار هرات:

در مجموعه چستریبتی انگلستان است که برای شهزاده هرات بدیع الزمان میرزا در سنه ۸۷۴ ق ۱۴۶۹ م در مکتب هنری هرات نوشته و پیراسته شده است (سروی هنر ۱۸۵۵)

خط این نسخه نستعلیق عالی بامزه خفی نزدیک به نیمه جلی است که عناوین آن بر قاع دلکش نوشته شده و بهترین نمونه هنر خطاطیست. لوحة ۸۸۰ سروی هنر ایران يك صفحه این کتاب گرانبهاست،

مشمتمل بر دربار جمشید که خودش با تاج بر تخت شاهسی نشسته و درباریانش عمامه‌های متوسط خراسانی و عبا‌های دراز دارند، دو خدمتگار جوان خوش روی هم درین محضر ایستاده‌اند، این دربار بر زمین سبزه زاریکه بیک سویش درختان تنومند و کوچک پرگل دیده می‌شوند جریان دارد و حصه بالای آن هشت سطر از متن طبری «حدیث پادشاهی جمشید و احوال او» است و یک درخت بلند پنجه چنار بصورتی نقش شده که تنه آن در نهایت صحنه دربار است و سر آن از بالای سطور نوشته شده به حاشیه علیای صفحه کتاب برآمده و درانجا ترنجی از برگ تشکیل داده است. در صحنه دربار پیشه‌وران مختلف مانند نجار و آهنگر و فخار و زرگر و بافنده و درزی و غیره با آلات حرفت خود بکار مشغولند، و این تابلو عیناً نظیر لوحه ۹ ص ۳۱ شاهنامه بایسنغری « جشن جمشید » است (به ۳۴۶ رجوع شود) با فرق اینکه چهره کشی این نسخه طبری خراسانی و البسه مخصوصاً عمامه‌ها و عباها کاملاً هر اتیست و کلاه آهنین ندارند، و شاید علت این تحول چهره کشی و پوشاک آرابی فاصله ۴۰ ساله بین نسخه‌های بایسنغری و بدیع الزمانی باشد، که گویا هنر هرات در حدود ۸۷۴ ق بسیار بومی و محیطی شده بود، یا اینکه درین نسخه تنها، هنرمند هراتی کار کرده باشد.

-۱۱- (۲۷۱)

رباعیات عمر خیام بخط شیخ محمود هروی :

از کتابخانه بودلیان با رقم : « کتبه العبد ... شیخ محمود پیر بوداقی صفر ۸۶۵ ق ۱۴۶۰ م در شیراز. این نسخه با ترجمه انگلیسی رباعیات بسال ۱۸۹۸ م در لندن چاپ شد (خ ۸۹۳)

-۱۲- (۲۷۲)

اوراق شاهنامه (لندن):

در مجموعه DR. P. W. Schulz اوراق يك شاهنامه خطی مربوط مکتب هنری خراسان (؟) موجود است که شاید در عهد اوزون حسن پادشاه آذربایجان نوشته شده باشد ۸۵۷-۸۸۳ ق (سروی ۱۸۵۶)

-۱۳- (۲۷۳)

خمسه نظامی لندن :

در سنه ۸۵۴ ق ۱۴۵۰ م نوشته شده که در مجموعه چستر بیته دو بلن است .
برخی از منیاتورهای آن که در ۸۶۸ ق ۱۴۶۳ م نقاشی شده به مکتب اصفهان منسوبست. (سروی ۱۸۵۶)

-۱۴- (۲۷۴)

شاهنامه فردوسی موزه بریتانیا :

نوشته و پیراسته ۸۹۱ ق ۱۴۸۶ م در مکتب هرات بخط بسیار عالی نستعلیق خفی که يك منظر کبخسرو در کشتی آن طبع شده (لوحه ۸۸۳ الف سروی هنر ایران) و کار آن تماماً خصایص هنر هرات دارد و چهره کشی و منظر آرابی آن عالیست. و کشتی که کبخسرو در آن افراسیاب را تعقیب میکند شکل اسپ دارد.

-۱۵- (۲۷۵)

دیوان امیر خسرو دهلوی (بلخی) :

در مجموعه Jeuniette لندن بود و در رنگ آمیزی و دیگر

خصوصیات اهمیت زیاد دارد (سروی ۱۸۵۷) يك صفحه آن که در سروی هنر ایران (لوحه ۸۸۳ ب) سیاه چاپ شده بخط بسیار عالی نستعلیق خفی است و هم تصویر آن کار پخته و نفیس مکتب هرات است (اواخر قرن ۱۵ م) و مصور چیره دست این بیت امیر خسرو را مصور ساخته است:

ببام خویش چو آن ترك کج کلاه برآید

نفیر و ناله من بر سپهر و ماه برآید

درینجا کاخچیت عالی مزین که بالای دروازه آن بخط ثلث بسیار خوب «السلطان الاعظم خاقان المعظم» نوشته شده و در بسته است.

بالای این طبقه گنبدیست منقش و خوش نما و نقاشی ایوان و پایه‌ها و اطراف دروازه و غیره دلکش و دیده نواز است. پیش این گنبد بامیست که بران يك جوان رعنا و پری چهره با نگاههای پر ناز و ادای خود ایستاده است.

زیر این کاخ پیش دروازه دو نفر نیم شفته یکی جوان بی ریش و دیگر با ریش سیاه کوتاه ایستاده با واسع و اشمیاق به آن دلبر شیرین حرکات مینگرند.

چهره کشی این منظر خراسانی و رنگ آمیزی هم جالب نظر و لطیف و عالیست. در نقاشی بنا ظرافت و ریزه کاری و مهارت بکار رفته و خود دروازه چوبی هم نقش زیننده‌یی دارد، که مصور توانسته است، ظرافت کلام امیر خسرو را درین منظر تصویر کشد و جمال هنر خود را با جمال شعر آن شاعر شیرین سخن توأم گرداند، در حالیکه کاتب زیبا نویس این نسخه حق زیبایی خط را دران داده است.

-۱۶- (۲۷۶)

اشعار نظامی:

در کتابخانه بودلیان اکسفورد انگلستان. از آثار مکتب هرات نوشته شده سنه ۹۰۶ ق ۱۵۰۰ م.

-۱۷- (۲۷۷)

گلچین اشعار فارسی

از نسخ خطی موزة برتانیایا، به نستعلیق خفی محمد الحلوائی الجلالی- الاسکندری و ناصر الکاتب در پارس در سنه ۸۱۳-۸۱۴ ق ۱۴۱۰-۱۴۱۱ م برای میرزا اسکندر بن عمر شیخ بن تیمور نوشته و آراسته شده (۱۸۴ م ۱۲۷۷) که تصاویر و نقاشی‌های آن بمکتب هنر شیراز قبیل هنر هرات تعلق دارد.

از این نسخه دو صفحه آخر نقاشی (لوحه ۹۴۵) و دو مجلس منیاتور (لوحه ۸۵۸) برنگ سیاه در سروی هنر ایران چاپ شده، که نقاشی آن شبیه نسخه سابق الذکر است، ولی نقاش در بین برخی از ترنج‌ها در بین گل کاری اشکال حیوانی و مارپیچی را بوجود آورده و شکل سیمرغ افسانوی را در خلال این نقاشی بصورتی جای داده که بیننده آنرا خطوط متوازن نقاشی می‌شمارد.

تصاویر آن چهره کشی ایرانی جنگ‌اوران مهیب ریش‌دار با خودهای آهنین و البسه جنگی دارد و کوههای آن اسفنجی و گیسوان زنان بسیار دراز و رویهای گرد جذابی دارند.

خط نستعلیق این نسخه نیز به پختگی و مزه آثار هنر هرات نمی‌رسد، ولی تعلیق و نسخ آن خوبتر است و شاید ناصر کاتب همان

خوشنویس باشد که کتاب (۸۲۷ و ۸۲۸) را نوشته است.
ذکر یکنفر خوشنویس حمامی شیرازی در عدد ۲۶۱ گذشت،
ولی تصور نمی‌رود که این دو حمامی يك شخص باشند.

۱۸- (۲۷۸)

بوستان سعدی، لندن:

در مجموعه چستر بیتمی تحریر ۸۸۳ ق ۱۴۷۸ م که منیاتورهای آن
کار بهزاد است در ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م (سروی ۱۸۶۳) این نسخه یازده
تصویر با رقم (العبد بهزاد) دارد و کاتب آن میر شیخ محمد بن شیخ
احمد است.

۱۹- (۲۷۹)

اشعار میر علی شیر نوایی، اکسفورد:

این مجموعه اشعار که در کتابخانه بودلیان آکسفورد است در
سنه ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م نوشته شده که سه تصویر آن از کار بهزاد در بوستان
قاهره نقل گردیده است. (سروی)

۲۰- (۲۸۰)

خمسه امیر خسرو، لندن:

کلکسیون چستر بیتمی تحریر ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م، نقاشی‌های آن کار
بهزاد شمرده شده است (سروی ۱۸۶۷)

۲۱- (۲۸۱)

ذخیره نامه علی یزدی:

مر بوط کلکسیون Garrett که برای سلطان حسین بایقرا در

هرات در ۸۷۲ ق ۱۴۶۷ م نوشته شده و امضایی ندارد. ولی این نسخه
که وقتی در هند بوده، جهانگیر پادشاه بران نوشته که تصاویر آن کار
بهزاد است.

شش منیاتور دو صفحه‌ی بسیار عالی دارد که بعداً با این نسخه
اضافه شده و بهترین مراتب هنر هرات را نمایندگی میکند و با منیاتور-
های امضا شده بهزاد موجود در قاهره شباهت تام دارد (سروی ۱۸۶۲)

۲۲- (۲۸۲)

تصاویر اد نبره:

تصاویر متعدد موزه سکا تلند در ادنبره عمل سلطان محمود شاگرد
بهزاد است. (سروی ۱۸۷۶)

۲۳- (۲۸۳)

تحفة الاحرار جامی، بخط خواجه جان:

مجموعه چستر بیتمی بخط خواجه جان بن سلطان احمد سیاوشانی
(هروی) در بخارا بتاریخ ۹۵۴ ق ۱۵۴۶ م نوشته شده (خ ۱۸۱)

۲۴- (۲۸۴)

تحفة الاحرار جامی کار محمود مذهب:

تزیین و تذهیب محمود مذهب در ۹۵۵ ق = ۱۵۴۸ م.
(کلکسیون چستر بیتمی لندن - سروی ۱۸۷۰)

۲۵- (۲۸۵)

نقاشی‌های موزه بریتانیا:

يك مجموعه نقاشی‌های متعدد موزه بریتانیا منسوب به شاه محمد

شاگرد مکتب هنر هرات است که دو نقاشی او در البم توپقاپوی استانبول نیز هست. (رک: لوحه ۹۰۱ ب سروی)

(سروی ۱۸۷۸)

-۴۶-(۲۸۶)

مهمانی در باغ :

در موزه هنرهای زیبای بوستون انگلستان منیاتور ۲ صفحه‌ی مهمانی در باغ موجود ورقم (عمل بهزاد) دارد (حدود ۹۰۶ ق. ۱۵۰۰ م) اگرچه اسلوب هنر آن به مکتب بهزاد نزدیکست، ولی این امضا مورد شك است. (سروی ۱۸۶۴ و لوحه ۸۹۱ ب)

-۴۷-(۲۸۷)

دیوان معزی

از سوابق مکتب هرات شبیه تصاویر کلبیله و دمنه قصر بلدین تحریر ۷۱۴ ق = ۱۳۱۴ م. (اندیا آفس)

-۴۸-(۲۸۸)

حیرةالابرار (ترکی سروده نوائی)

کتابخانه بودلیان اکسفورد نمبر ۲۸۷ ساخته و پرداخته هرات ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م منسوب بقاسم علی. نسخه ممتاز خط نستعلیق باتصاویر و نقاشی بسیار عالی مکتب هرات به قطع $۱۶\frac{۱}{۳} \times ۱۱\frac{۱}{۳}$ سانتی. که بهترین مخطوطه هنر هرات شمرده میشود و مناظر ذیل از آن در مجموعه نگارهای داستان علی شیر نوائی (طبع مسکو از نشرات فرهنگستان علوم اوزبکستان شوروی - تاشکند ۱۹۷۰ م) طبع و نشر شده است:

۱- پیغامبر با صحابه خویش بشمول يك حبشی سیاه چرده در عمارت مسجد گنبدی بسیار مزین دارای محراب و منبر که کاشی کاری رنگین آن به سه طرز نهایت نظر باست (ص ۷)

۲- درویشان در صحبت خواجه عبدالله انصاری، که درین منظر بنای مزین کاشی کاری با رنگ‌های سرد و قالین بسیار مزین رنگین و دورنمایی از کوههای اسفنجی با خرگوش و آهو، حال خاصی دارد (ص ۲۴)

۳- نوشیروان با شاه بانو در قصرشاهی. رنگها و دقایق نقاشی کاخ و پختگی الوان کاشی‌ها و منظری از گلزار متصل آن با ساخت قالین زرد حاشیه‌دار سرخ و سپید همه کارهای شاهانه است (ص ۲۷)

۴- آوردن شیخ عراقی پیش مردم. جمعی از اعزه و اشراف با سپاهیان و دو اسپ و يك غلام سیاه چرده در صحرایی که سبزه و گل‌های خودرو دارد ایستاده‌اند، و شیخی را که دستار در گردنش افتاده با سر برهنه کشان‌کشان پیش این جمعیت می‌آورند. البسه اشراف و سپاهیان و شیوخ با منظر سبزه صحرا و آسمان مینائی دیدنی است (ورق ۳۴ الف)

-۴۹-(۲۸۹)

حیرةالابرار نوائی:

نسخه خطی مصور و آراسته کتابخانه شاهی ویندسور لندن نمبر ۶۵ بقطع $۲۴ \times ۱۶\frac{۱}{۳}$ سانتی بخط سلطان علی مشهدی از ص ۳۶ ب این نسخه يك صفحه منظر داخل حمام است که از کارهای بسیار خوب مدرسه هنر هرات شمرده میشود در ۸۹۷ ق ۱۴۹۲ م در مجموعه نگارهای

داستان نوائی (ص ۵) طبع شده است.

این منظر مخلوطی از رنگهای گرم و سرد است که صحن حمام و بدنهای برهنه و نقوش دیوارهای گرما به و آبدان بهر دورنگ کار شده و بالای رواق آبدان نقاشی رنگ سردخاکی مانند، با دوفرشته بالدار در دو طرف بالای رواق دارد. کاشی کاری دیوار پایین آبدان و سه طاق کوچک آبدان با زنگار و سپیده است در مدخل گرما به سه نفر خدمتگار شاه دیده میشود، درب و حواشی و بالای آن نهایت زیباست و بالای درب با سپیده نوشته خط خوب رقا ع است و منظر بیرونی گرما به با رنگ سرد خاکی تیره پر از گلبرگ است.

بر قسمت بالای رواق آبدان، زیر گنبد يك سطر خط رقا ع با سپیده در بین زنگار گرم دیده می شود، که در آخر آن سنه ۹۴۷ (۱۵۴۰ م) نوشته شده و ممکن است این قسمت منظر در همین وقت کار شده باشد.

۳۰- (۲۹۰)

فرهاد و شیرین نوائی:

نسخه مصور آراسته زیبا در بودلیان نمبر ۴۰۸ ساخته و پرداخته هرات ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م با همان قطع حیره الا برار عدد ۲۹. در (ص ۶۶) تصویری از منظر کوه کنی فرهاد دارد، در حالیکه خبر دروغین مرگ شیرین را باو میرسانند.

منظر کوههای اسفنجی با رنگهای سرد و حیوانات وحشی و در ورای آن دشتی خشک با رنگ خاکی دیده میشود که تماماً منظر یأس و حرمان است. فرهاد در همین حالت با آلات کوه کنی بنظر می آید.

۳۱- (۲۹۱)

لیلی و مجنون نوائی:

این نسخه نفیس نیز در همان مجموعه بادلیان نمبر (۳۳۹) است، محصول مکتب هرات در ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م با همان قطع کتاب نمبر ۲۹. صفحه ۳۹ منظر است از داخل خانه لیلی در نهایت تزئین و رنگینی، که غیر از سطح خانه دیگر مناظر آن با رنگهای گرم زنده و خیره کننده کار شده و نقاشی های بالای طاق آن بسیار لطیف و نظر را باست. که در زنگار با سپیده و رنگهای حنائی و سرخ و زرد کار شده و نقوش کاشی های دیوار آن هم روشن و گرم است. درب نیمه بازیکه مجنون از آن وارد میشود، پله های آن با سپیداب و رنگ سبز و عنابی دقیق کار شده و قالین درازیکه لیلی بر آن نشسته رنگهای گرم زنده و درخشان و گل کاری دلکشی دارد.

پیش روی این دالان مزین صحنی و در آن جوی آب و حوضی است که آب آن رنگ تیره دارد.

۳۲- (۲۹۲)

سبعه سیاره نوائی:

این مخطوطه اشعار ترکی نوائی نیز مانند حیره الا برار و لیلی و مجنون با همان خط و تزئین و مزایای هنری مکتب هرات در سنه ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م ترتیب یافته، که در کتابخانه بودلیان به نمبر (۳۱۷) محفوظ است و بر صفحه ۱۴ تصویری رنگین دارد، که مانی تصویر دلارام را به بهرام نشان میدهد. درین منظر بدیع و دلکش تزئینات سایه بان و قالین شاه و لباس درباریان با گلزار و درختان و ابرها بر آسمان مخصوصاً جالب نظر

است که در مجموعه نگارها (ص ۸) طبع شده است.

در همین نگارها (ص ۹) منظر فراهمی حکما برای معالجه بهرام است، که رنگهای زنده و پکه هردو بکار رفته و نقش و نگار فرش و دیوارها و درها و سردر بها و گل و درخت بسیار زیبا و دلکش است و از صفحه ۲۱ نسخه خطی گرفته و چاپ شده است.

—۳۳— (۲۹۳)

آئین اکبری بخط محمدحسین کشمیری:

این خطاط از بقایای مکتب هنری هرات در هند و مشهور به «زرین رقم» و شاگرد مولانا عبدالعزیز بود، متوفادر هند ۱۰۲۰ ق ۱۶۱۴ م. وی بحکم اکبر نسخه آئین اکبری را نوشت که تصاویر آنرا هم مصوران دربار اکبری ساخته‌اند. و سه صد هزار روپیه بران صرف شده، و این نسخه از اوچین هند به لندن موزیم رسیده است (صحیفه خوش نویسان ص - ۱۵۷ بحواله تحقیقات ماهر) (رک هند)

—۳۴— (۲۹۴)

سبعة سیارة نوایی:

نسخه دیگر مخطوط و منقوش سبعة نوایی است که در کتابخانه بودلیان بشماره ۳۱۸ موجود است و ادامه مکتب هنری تیموریه در بخارا شمرده میشود و در سنه ۱۵۵۳ ق ۹۶۰ بقطع $\frac{۱}{۳} \times ۲۲$ سانتی در بخارا ترتیب شده، که خط نستعلیق و نقاشی و مصوری و رنگ آمیزی و صحنه آرایی آن تقلیدیست از سبعة سیارة نسخه ۳۱۷ همین کتابخانه بودلیان. ولی متانت و پختگی رنگ و کار و ثقتی که در همه

مناظر نسخه ۳۱۷ کارهرات دیده می‌شود، درین نسخه کار بخارا موجود نیست.

۱- صفحه خیره سبزه چمن و گل‌های زرد و سرخ و جوی آب خیره رنگ آن طراوت و تازگی دارد، ولی مانند ۳۱۷ متین و سنجیده و مجلل نیست.

بهرام برقالین چه زرد رنگی زیر سایه بان منقشی نشسته که همان شکوه سایبان ۳۱۷ ندارد. و مانی که تصویر دلارام را به بهرام پیش می‌کند، قیافت و زی یک اخوند بخارائی دارد تا به چهر و اندام یک مانی آرتست.

این منظر از ورق ۱۴ نسخه ۳۱۸ بودلیان در مجموعه نگارهای داستان نوایی تحت نمره (۱۲) چاپ شده است.

۲- یک صفحه دیگر همین کتاب که تحت نمره (۱۳) از روی (ورق ۱۸ ب) چاپ شده منظر بهرام و دلارام در شکار است، که با منظر شکار نسخه ۳۱۶ کتابخانه ملی پاریس شباهت دارد، ولی نه با آن پختگی و دلکشی و تنوع و متانت. درین لوحه انواع حیوانات شکاری محدود به دو نوع شیر و آهوست، در حالیکه در منظر دلکش نسخه پاریس بیش از هفت نوع است و هر نوعی از آن با مهارت تصویر گردیده و رنگهای اسپان و جانوران آن هم طبیعی است.

۳- یک صفحه مصور بدیع دیگری از همین کتاب به نمره ۱۴ از روی ص ۳۰ چاپ شده و عموماً رنگهای نیمه سرد را در آن کار کرده‌اند که مانند بزم باده پیمائی نسخه ۳۱۶ پاریس است، دختران نوازنده قانون و دف‌زن و ترانه‌گو و ساقیان سیمین تن آن نظیر نسخه

پاریس است، الا اینکه این ساقیان و مطربان تماماً لباس زرد پکه کم رنگی دارند و لباس بهرام و دلارام هم همین طور است. قالین فرش نشستن گه بهرام و دلارام، شکل و طرز عادی با رنگهای متعدد و نقاشی عادی دارد.

بر بالای طاق منقش بخط رقاع به سپیداب بر زمینه زنگاری نوشته اند: «برسم کتابخانه سلطان الاعظم الاکرم ابوالفتح محمدیار بهادرخان خلدالله تعالی ملکه» مصوری و نقاشی و رنگ آمیزی این صفحه با مهارتست که قدرت خامه مصور از آن آشکاراست، و در ادامه مکتب هرات، کار ممتازی شمرده میشود.

۴- بهرام در کاخ سبز: از روی (ورق ۳۴ ب) عکاسی شده و در ثقت و پختگی کار به مجلس سابق میماند و این هم همان نوشته «برسم . . . .» دارد. زمینه زنگاری و گل کاری نازک زرد و سرخ قالین ایوان، رنگ گرم و طرز دلچسپی دارد که بهرام و دلارام بران نشسته اند دارای قیافت وزی و اندام بخارائی. تزئینات طاق ایوان با رنگ سبز سرد است و گل کاری ریز سیاه بر زمینه آبی داخل طاق دیدنی است.

دختر دفزن و کمانچه با سراینده لباس های خیره عادی دارند ولی گل چهره و دلربا اند. این بزم قدری محافظه کاری مذهبی دارد، زیرا قدح در دست هیچیک از اشخاص مجلس دیده نمیشود، و با تصاویر بزهای مستانه کار هرات نمی ماند.

۵- بهرام در کاخ گلرنگ: نمبر ۱۶ نگارها از روی (ورق ۴۰ ب) نسخه ۳۱۸ بودلیان که همان نوشته «برسم . . .» سنه ۹۶۰ ق ۱۵۵۲ م

هم دارد.

فرق این منظر با منظر سابق اینست که این قدری مستانه و طربناکست بهرام و دلارام باده پیمائی دارند و ساقیان و نوازندگان همه بانشاطند. فقط ایوان قصر رنگ زرد و عنابی سرد دارد، و قالین آن با همان مزایا و اشکال و رنگ منظر سابق الذکر است و البسه اشخاص متناسب با رنگ کاخ است.

۶- بهرام در کاخ آبی: نمبر ۱۷ نگارها از روی (ص ۴۷) نسخه ۳۱۸ بودلیان، همان بزم باده پیمائی و سرود در قصر آبی رنگ، که لباسهای افراد این منظر متوازن با رنگ قصر و نقشها و گل کاریهای آبی رنگ آنست، ولی قالین نشست بهرام و دلارام با زمینه زنگاری گلهای ریزه کاری زرد و سرخ و یک حاشیه ملون گل کاری بر زمینه زرد دارد، ساقیان و نوازندگان بزم منظری طربناک دارند و نقاشی پیش روی طاق ایوان هم زیبا و لطیف است، چهرهای اشخاص زیبا و دارای ریشهای حنایی بخارایی است.

۷- بهرام در کاخ صندل رنگ: نمبر ۱۸ نگارها از روی (ص ۵۷ ب) نسخه ۳۱۸ بودلیان. همان بزم سرود و همان نوشته «برسم . . .» سنه ۹۶۰ ق (۱۵۵۲ م) رنگ کاخ و البسه اشخاص و صحن متوازن با رنگ صندلی است و سبک مصوری آن همان کار بخارایی مناظر سابق الذکر نسخه ۳۱۸ بودلیان است.

۸- بهرام در کاخ سپید: نمبر ۱۹ نگارها از روی (ورق ۵۷ ب) نسخه ۳۱۸ بودلیان. همان بزم باده پیمائی و سرود که اشخاص آن لباس سپید متناسب با کاخ سپید دارند و دیگر الوان آن هم سرد کار شده و

همان نوشته «برسم...» مثل تصاویر بالا دارد و کار خوب مکتب بخارا شمرده میشود که از متفرعات هنر هرات است.

۹- بازگشت دلارام بنزد بهرام. نمبر ۲۰ نگارها، از روی (ص ۴۶) نسخه ۳۱۸ بودلیان. درین صفحه مصور منظر گلزار و سبزه و درخت کهن سال و خیمه و سایبان و البسه اشخاص همه رنگین و دارای الوان گرم است و بهرام جامی در دست دارد و دلارام برای او نعمات قانون مینوازد، چهره‌ها دلکش و بشاش است و از کارهای بهترین همان مکتب بخارا است.

-۳۵- (۲۹۵)

سد اسکندری ترکی:

نسخه بسیار مهم مکتب هرات شماره ۳۳۹ کتابخانه بودلیان $۱۶\frac{۱}{۳} \times ۱۱\frac{۱}{۳}$ سانتی. که برای کتابخانه بدیع الزمان میرزا در سنه ۸۹۰ ق ۱۴۸۵ م ترتیب یافته است.

تمام تصاویر و تزئینات این مخطوطه در کمال ثقت و مهارت تهیه شده و هنرمندان چیره دست مدرسه هرات در آن کار کرده‌اند، و این مهارت و طراوت و چیره دستی در هر صفحه آن ظاهر است. در مجموعه نگارهای داستان نوائی این تصاویر سد اسکندری نوائی طبع شده است:

۱- پذیرائی اسکندر از شاهی که فقر اختیار کرده، از روی (ص ۱۷) مخطوطه ۳۳۹ بودلیان که تمام محاسن هنر هرات را در بردارد (عدد ۲۱ مطبوع نگارها)

اسکندر با تاج شاهی و عبای نارنجی و پیراهن سبز بر قالین زمینه زنگار و نقوش لطیف و ستارهای زرد نشسته و شاه فقیر با بدن

نجیف ریاضت کشیده و لباسی فقیرانه پیش او زانو زده و درباریان دیگر با پوشیدنیهای فاخر ایستاده‌اند و شاه تاجدار با شاه فقیر مکالمه دارد.

ایوانیکه سکندر در آن نشسته دروازه‌های زرد رنگ و دیواری پر از نقوش کوچک و لطیف زرد بر زمینه سیاه دارد، که بالای آن در زمینه سپیداب دو نقش لطیف آسمانی رنگ در دو جناح نگاهشته شده، ولی منظر ایوان در پایین کاشی‌های آسمانگون منقش و در قسمت‌های بالا نقاشی‌های حنائی و آسمانی بر زمینه زنگار پخته و گرم دارد، که گل‌های سرخ و زرد و غیره برزینت آن افزوده است. برجین ایوان در بین این نقاشی‌ها بر زمینه زنگاری گرم با سپیداب بخط رقاع قلم متوسط نوشته‌اند:

« اللهم ابد ظلال دولة السلطان الاعظم خاقان المعظم السلطان ابن السلطان سلطان بدیع الزمان بهادر خان خلد مملکه. » زنجیره حنائی رنگ منقش قسمت‌های تزئینات ایوان را از هم جدا میکند و پیش ایوان در صحن مفروش به خشت‌های مستطیل لیموئی جوی آب و حوضی مستطیل با رنگ خیره آب دیده می‌شود و کنگره بالائی ایوان نقاشی صندلی رنگ لطیفی دارد.

۲- سد بستن اسکندر ضد یاجوج و مأجوج، از روی (ورق ۷۷ ب) همین مخطوطه ۳۳۹ بودلیان، تحت نمبر ۲۲ نگارهای مطبوع:

منظر عمومی رنگ لیموئی متمایل به حنائی پکه و کوه‌های اسفنجی دارد، که در بین این کوه‌ها خالیگاهی است و عمله مشغول‌اند که آنرا بوسیله قطعات سنگهای تراشیده پرنمایند، معمارها در بالا بردن

این بنا فعالیت میکنند و کارفرمائی با عصا و عبای سرخ به معماران هدایت میدهد.

۳- بزم ادب نوایی در بین شعرای بزرگ: از روی (ورق ۹۵ب) نسخه ۳۳۹ بودلیان. تحت نمره ۲۳ نگارهای مطبوع: منظر بیست بدیع در بین گلزار و درختان پرگل و آسمان زنگاری رنگ گرم با تابش ماهتاب سه شبه. در بین این گلزار فرشی ساده با رنگ لیموئی دیده میشود، که هفت نفر با عباهای رنگین و عمامه‌های سپید بران نشسته‌اند و با هم بحث و مذاکره دارند. سه نفر بیرون فرش با همان گونه عباه و عمامه‌ها نشسته‌اند و بر فرش در بین این اشخاص چند کتاب با دوات و قلمدان افتاده است.

اشخاصی که درین بزم ادبی شاملند چنین معرفی شده‌اند:

(۱) حسن دهلوی: ایستاده با عبای زنگاری و عمامه و ریش تنک سیاه.

(۲) علی شیر نوایی: نشسته با عبای آبی رنگ و عمامه و ریش متوسط سپید.

(۳) عبدالرحمن جامی: نشسته در حالت تکلم با عبای عنابی پکه و عمامه و ریش غلو سپید در حالیکه کمر خود را بالای عبا به تکه آبی رنگ بسته.

(۴) نظامی گنجوی: نشسته مخاطب با جامی با عبای عنابی تیره دارای گردن و شانه آسمانی رنگ و ریش سپید دراز و عمامه.

(۵) خسرو دهلوی: نشسته باریش سیاه و عمامه و عبای آبی رنگ.

(۶) شیخ سعدی: نشسته در حال خطاب با شخص دست چپ

خود. دارای عبای خاکی تیره و ریش دراز سپید که کتابی در دست چپ دارد.

(۷) ابوالقاسم فردوسی: نشسته و بسخن سعدی گوش داده، که عبای آسمانی رنگ و عمامه سپید در بردارد، ریش او تنک مخلوط سیاه و سپید است.

(۸) سنائی: نشسته و کتابی در دست دارد، عبای سبز خیره پوشیده، ریش او تنک سیاه است.

(۹) انوری: بر زمین بیرون فرش بدست راست بیننده نشسته و بطرف شیخ سعدی متوجه است. عبای زنگاری رنگ پکه و عمامه سپید و ریش سیاه تنک دارد.

(۱۰) خاقانی: پهلوئی دست راست انوری نشسته با عبای سرخ و ریش سیاه و عمامه سپید.

-۳۶- (۲۹۶)

سد اسکندری:

نسخه دیگریست که در کتابخانه بودلیان بشماره ۳۴۰ محفوظ و در بخارا در سال ۹۶۰ ق ۱۵۵۳ م نوشته و آراسته شده است. $۲۳\frac{۱}{۴} \times ۱۳\frac{۱}{۴}$ سانتی خط نستعلیق متوسط.

مناظر ذیل از این نسخه در نگارهای آثار نوایی طبع شده است:

(نمره ۲۶)

۱- پذیرائی اسکندر از شاه فقیر: از روی (ورق ۱۷ب) نسخه

۳۴۰ بودلیان. تقلیدیست از مجلس نمره ۲۱ سد اسکندری که برای

بدیع‌الزمان نوشته شده و شرح آن بعدد (۳۵) گذشت. ولی از کارهای متوسط بخارا است، رنگ آمیزی آن گرم و نظر بر بااست و خصوصیات هنری آن مانند نسخه بدیع‌الزمان قوی و جالب و متین و پخته نیست. نقاشی چبوتره که اسکندر با چهره وزی بخارایی در آن نشسته و بر بالشتی رنگین تکیه زده چندان زیبا نیست.

(نمره ۲۷)

۲- اسکندر و دارا در حالت نزاع. از روی (ص ۳۲) نسخه ۳۴۰ بودلیان. دارا با عباى دراز زرد و ریش تنک سیاه در حالت نزاع افتاده و تاج شاهی سیاه دارای ستاره‌های زرد و جیغه سپیدی بر سر دارد و اسکندر با خود سبز و لباس سبز در حالیکه قمه‌یی بکمر بسته بالای سر اوزانو زده و با دقت و حیرت چشم به روی دارا دوخته و یونانیان خودهای سیاه سهمگین و لباسهای سیاه و عنابی و زنگار پوشیده‌اند. منظر بیست دارای مزایای هنری متوسط، از ادامه مکتب هرات در بخارا.

۳- سرباز در خدمت شاه زانو زده (نمره ۲۸ نگارها) از روی (ص ۵۲) نسخه ۳۴۰ بودلیان: پادشاه با شمشیر آخته بر اسب مدرع منقش سوار است و سواران لشکر او با اسلحه و سپر و پرچم و کرنا و غیره ملبس به البسه رنگارنگ در عقبش ایستاده‌اند پیش روی این صف سواران سربازیکه کوت و خود سیاه پوشیده با تیردان، دست بسته، زانو زده و جلادی سیاه‌چرده شمشیر در بغل با او ایستاده است.

۴- جنازه اسکندر (نمره ۲۹ نگارها) از روی (ص ۹۲) نسخه ۳۴۰ بودلیان. جمعی بزرگ جنازه اسکندر را برداشته و مشایعت میکنند، زنان عموماً سیاه پوشند و مردان هم لباسهای سیاه یا خیره رنگین پوشیده‌اند،

گرفته و سرشک خود را پاک میکنند، جمعیت حزین و نالان و پرغریو بنظر می‌آید. سه نوع پرچم‌های طویل نیز برافراشته‌اند. در لباس، چهره، سبز رنگ‌های گرم کار شده و منظری لطیف از آسمان ابرآلود هم دارد. چند کتاب از مجموعه مشهور چستر بییتی، دوبلین انگلستان:

-۳۷- (۴۹۷)

مجموعه اشعار متفرقه:

بقلم نستعلیق خوش با رقم سلطان علی مشهدی و تاریخ ۸۸۰ ق

۱۴۷۵ م (خ ۲۶۰)

-۳۸- (۴۹۸)

کلیات خواجو کرمانی بخط سلطان علی مشهدی:

بهمان قلم و رقم و تاریخ ۸ ربیع‌الاول سنه ۸۷۳ ق ۱۴۶۸ م

(خ ۲۶۰)

-۳۹- (۴۹۹)

تیمور نامه هاتقی بخط شاه قاسم:

به نستعلیق خوش ورقم شاه قاسم کاتب هروی در ۲۰۲ ق (۱۴۹۶ م)

در هرات برای کتابخانه شاملو نوشته شده (خ ۲۹۱)

-۴۰- (۳۰۰)

تحفة الاحرار جامی بخط شاه حسین:

به نستعلیق خوش ورقم شاه حسین بن فخرالدین علی شهابی هروی

خطاط دربار حکمران خراسان حسین شاملو، تحریر هرات در ۹۹۲ ق

۱۵۸۳ م (خ ۱۶۵)

-۴۱- (۳۰۱)

مثنویات جامی بخط میر کلنگی:

به نستعلیق خوش و رقم میر حسین الکاتب الخاقانی حسینی ۹۵۰

ق ۱۵۴۳ م (خ ۱۶۵)

-۴۲- (۳۰۲)

تحفة الاحرار بخط میر کلنگی:

به نستعلیق خوش و همین رقم در سنه ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م (خ ۱۶۵)

(رك: ۱۳، ۲۰، ۲۴، ۶۰، ۶۱، انگلستان)

-۴۳- (۳۰۳)

بوستان سعدی بخط شاه محمود نشابوری:

کتابت عالی در سنه ۹۵۸ ق ۱۵۵۰ م (خ ۳۰۳)

چند کتاب از موزه بریتانیا (لندن): رك ۶۳، ۵۹

-۴۴- (۳۰۴)

دیوان حافظ بخط سلطان محمد خندان:

نستعلیق زیبا با رقم فوق در سنه ۹۲۱ ق ۱۵۱۴ م.

-۴۵- (۳۰۵)

قران السعیدین بخط سلطان محمد خندان:

نستعلیق خوش و مذهب با رقم فوق در سنه ۹۲۱ ق ۱۵۱۴ م

(خ ۲۶۸)

-۴۶- (۳۰۶)

مخزن الاسرار نظامی برقم سلطان علی مشهدی:

به نستعلیق خوش و رقم فوق بتاریخ جمادی الثانیه سنه ۸۶۵ ق

(م ۱۴۶۰) (خ ۲۶۱)

-۴۷- (۳۰۷)

مجموعه ۴ مثنویات بخط سلطان محمود نور:

هفت منظر، شیرین و خسرو، لیلی و مجنون، تیمور نامه هاتفی با

رقم فوق (خ ۲۷۶)

-۴۸- (۳۰۸)

نقاشی منیا تور بر پارچه ابریشم:

موزه برتانیای، مربوط به مکتب تبریز در اواسط قرن ۱۶ م.

تصویر سرخان بیگ بامضای میر مصور (لوحه ۹۰۱ سروی هنر ایران

الف)

(۵۰۰۴۹) (۳۰۹-۳۱۰)

خط عبدالرحیم هروی عنبرین قلم:

دو قطعه نستعلیق خوش اودر کتابخانه بودلیان آکسفورد (خ ۳۹۱)

(۵۳۰۵۱) (۳۱۱-۳۱۳)

خط میر محمد صالح کشفی متوفا در آجهیر هند ۱۰۶۱ ق ۱۶۵۰ م

سه قطعه از يك مربع بودلیان آکسفورد که يك قطعه خط اودر

کتابخانه ملی تهران تاریخ ۱۰۴۸ ق ۱۶۳۸ م دارد، وی از اولاد شاه نعمه الله

ولی و از بقایای خطاطان در هند است. (خوشنویسان ۷۷۸)

(۵۴) (۳۱۴)

بوستان سعدی بخط میرعلی تبریزی :

این نسخه مصور بخط میرعلی تبریزی بسال ۷۷۹ق ۱۳۷۷م برای تقدیم امیر تیمور کتابت شده، که عکس يك صفحه آن در کتاب «فهرست برگزیده نسخ خطی منیاتور ایرانی و هندی» بزبان انگلیسی که بسال ۱۹۳۵م در لندن بچاپ رسیده منعکس است و درین کتاب این نسخه خطی را معرفی کرده اند. (خوشنویسان ۴۴۵)

مخطوطات محمد قوام کاتب شیرازی مشهور به حمامی (رک: ترکیه، ایران)

(۵۵) (۳۱۵)

یوسف وزلیخای جامی تحریر ۹۵۴ق ۱۵۴۶م کتابخانه کیمبریج.

(۵۶) (۳۱۶)

یوسف وزلیخای جامی (بی تاریخ) کتابخانه اندیا آفس .

(۵۷) (۳۱۷)

شاهنامه فردوسی تحریر ۹۶۰ق ۱۵۵۲م موزه هنرهای زیبای بستن.

(۵۸) (۳۱۸)

هفت اورنگ جامی کتابخانه بودلیان دوبلین . (خ ۸۱۶)

مخطوطات شیخ مرشدالدین عطار شیرازی (رک: امریکا، هند، ایران، ترکیه، شوروی)

(۵۹) (۳۱۹)

ظفرنامه تیموری از علی یزدی، با رقم « مرشد الکاتب الشهیر عطار الشیرازی » ۹۲۹ق ۱۵۲۲م موزه برتانیای.

(۶۰) (۳۲۰)

خمس نظامی تحریر ۹۳۵ق ۱۵۲۸م در مجموعه چستریتی دوبلین

(۶۱) (۳۲۱)

خمس نظامی تحریر ۹۳۶ق ۱۵۲۹م در همین مجموعه

(۶۲) (۳۲۲)

ظفرنامه تیموری تحریر ۹۳۹ق ۱۵۳۲م در اندیا آفس لندن

(۶۳) (۳۲۳)

ظفرنامه تیموری تحریر ۹۵۹ق ۱۵۵۱م موزه برتانیای^۳ (خ ۹۰۰)

(۶۴) (۳۲۴)

مطلع سعدین عبدالرزاق سمرقندی بخط فولاد محمد :

جلد دوم کتابست در آندیا آفس لندن مشتمل بر ۲۹۷ ورق (۳۸

۲۵× سانتی) که در فهرست ایتھی نمبر ۱۹۴ دارد.

این نسخه نفیس بخط نستعلیق فولاد محمد بن یار محمد بخاری در سنه ۱۰۱۰ق (۱۶۰۱م) نوشته شده، کاغذ آن زرافشان و بر دو صفحه اول لوحه های منقش زیاد دارد، ده صفحه کامل آن مجالس مصور است که به متن تاریخ تعلق دارد و نقاشی و مصوری و تزئینات آن کار بخارا دنباله مکتب هرات است.

(دباجه مطالع سعدین صفحه ح طبع لاهور ۱۳۶۰ق)

(۶۵) (۳۲۵)

خسرو و شیرین نظامی بخط اظهر:

کتابخانه John Rylands منچستر با رقم اظهر و تاریخ ۸۲۴ق

۱۴۲۰م (خ ۷۲) از سوابق هنر هرات.

(۶۶) (۳۲۶)

قطعه خط حسن شاملو:

مرقمی در کتابخانه بودلیان انگلستان يك قطعه دارد بقلم جلی و

کتابت خوش با رقم « در بلدة هراة سمت تحریر یافت . مشقه حسن شاملو » (خ ۱۴۴)

(۶۷) (۳۲۷)

هفت منظر هاتفی بخط شاه محمود نسابوری:

نستعلیق عالی بر رقم فوق در سنه ۹۴۶ ق ۱۵۳۹ م در کتابخانه بودلیان آکسفورد انگلستان (خ ۳۰۴)

(۶۸) (۳۲۸)

خمسه جامی بخط عبدالله هروی :

به نستعلیق خوش عبدالله هروی شاعر و خطاط دربار امیر علی- شیر در هرات تحریر سنه ۹۳۷ ق ۱۳۵۰ م که در کتابخانه ترنتی کالج کیمبریج انگلستان است (خ ۳۶۰)

(۶۹) (۳۲۹)

شاهنامه فردوسی بخط حسن :

نسخه نفیس مزین و دارای تصاویر مرغوب متعدد بقلم حسن بن محمد احسن در سنه ۹۶۷ ق (۱۵۵۹ م) در شیراز، که ادامه مکتب هرات در شیراز است . کتابخانه اندیا آفس لندن. (خ ۱۴۸)

(۷۰) (۳۳۰-۳۳۱)

تحفة الاحرار بخط میر کلنگی (رک: ۴۲)

۱- بر رقم میر حسین الحسینی در سنه ۹۶۲ ق (۱۵۵۴ م) در مجموعه کلود انیت انگلستان (خ ۱۶۵)

۲- بر رقم میر حسین المشهور بمیر کلنگی در سنه ۹۸۳ ق ۱۵۷۵ م در مجموعه مشهور دیموت Demotte (خ ۱۶۶)

(۷۲) (۳۳۲)

غزلیات امیر خسرو بخط سلطان علی مشهدی

منتخبی است از غزلیات امیر خسرو دهلوی که بخط خوش

نستعلیق عالی سلطان محمد مشهدی در سنه ۸۷۶ ق ۱۴۷۱ م نوشته شده (موزه برتانيا ۱۳۲۸ شرقی)

-۷۳- (۳۳۳)

خمسه نظامی بخط عبدالرحیم هروی و کار عبدالصمد:

از نسخ خطی موزه برتانيا، که قبلاً در ملك دایسون پرینز بود، و از گرانبهاترین نسخ خطی مصور متفرعات مکتب هرات در هند است، که خط آنرا عبدالرحیم خطاط معروف دربار اکبر مشهور به عنبرین قلم در سنه ۱۰۰۲ ق ۱۵۹۳ م نوشته و بقول ابوالفضل سیزده نقاش بزرگ و از انجمله عبدالصمد شیرین قلم در نقاشی و تذهیب و تحریر آن سهم بوده اند، که اوقات پیری این هنرمند است.

(رک: افغانستان ۸۱)

(۷۴-۷۸) (۳۳۴-۳۳۸)

چند صفحه مصور کار محمدی هروی:

(مربوط عدد ۱۵ فرانسه)

(۳۳۴) ۷۴- شکل دو دل داده در موزه هنرهای زیبای بوستون

انگلستان که در کمال زیبایی نقش شده و نماینده استعداد خلاق محمدیست.

(۳۳۵) ۷۵- يك صحنه مصور مطروحه موزه مذکور که این

هر دو با برخی از آثار دیگر محمدی در نمایش هنر ایران در لندن ۱۹۳۱ م مورد توجه خاص هنرشناسان شرق بود.

(۳۳۶) ۷۶- بقول بازل گری در مصوری ایران (ص ۱۳۹-۱۵۵)

طبع نیویارک (۱۹۶۱ م) بسا از الواح منقوشه اندیا آفس لندن شباهتی به

کارهای محمدی دارند ولی انتساب همه آنها به محمدی مورد تأملست، و خصایص کامل حقیقت کاری هنر محمدی در همه آنها پدیدار نیست. (۳۳۷) ۷۷- تصویر مکمل رنگین زیبا و ماهرانه مناظر میکده در موزه بوستون، که در زیر یک درخت کهن سال یک جمعیت مردم را در حال میکشی با خم می و جامها و کاسه‌های تصفیه می تصویر کرده و چهره کشی اشخاص آن خراسانی و هندیست. تزئینات گل کاری نازک خم و پیاله و رنگ آمیزی گل و برگ و صحنه مجلس و تنه درخت عظیم آن جالبست و این مجلس نقاشی را یک منظر کامل میکده و ساقیان و دردکشان و مغ بچه ادبیات فارسی توان گفت که بخط نستعلیق نیمه جلی «راقم محمدی» برکنج راست این صحنه نوشته و برزاویه راست بالا مهر حسن علی دارد.

(۳۳۸) ۷۸- در موزه برتانیای یک صفحه تصویر یک شاهزاده جوان زیبائی با لباس فاخر و چهره دلکش خراسانی و دستار صفوی موجود است که این جوان بر کرسی مزین نشسته و کتابی باز کرده در دست دارد و آنرا میخواند پیش روی او بر زمین صراحی و جام افتاده است.

بسر قسمت بالای راست این تصویر با نستعلیق خفی خوش نوشته اند:

«حسب الامر نواب کامیاب و اشرف اقدس اعلی خلدالله ملکه ابداء، این صورت کار استاد محمدی هراتی علیه الرحمة والمغفرة، فقیر احقر العباد پی کسودم و بمهر اشرف مشرف و مزین گردید. رقم کمیته رضا عباسی.» (مجله اسلامک کلچر حیدرآباد دکن مضمون دکتور عبدالله چغتائی)

-۷۹- (۳۳۹)

شاهنامه فردوسی بخط محمود بن مرتضی:

(۱۵ × ۲۴ سانتی) موزه برتانیای، که در سنه ۸۱۴ ق ۱۴۱۰-۱۴۱۱ م بقلم خطاط محمود بن مرتضی الحسینی برای اسکندر سلطان تیموری (۱۴۰۹-۱۴۱۴ م) نوشته شده و از سوابق هنری مکتب هرات است، و یک منظر بسیار بدیع آن در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۰۳) سیاه طبع شده است:

این منظر شکست داراب از اسکندر است، که سواران رزمنده با اسپان زره پوش و خودهای آهنین در بین دامنه کوهی که یکطرف آن بدریا محاطست دیده می شوند و داراب را با سر برهنه و دست بسته به اسکندر جوان شهسوار مهیب در حالتی پیش می آرند، که زانو زده است.

چهره کشی اشخاص همه ایرانیست و تمام منظر محاطست به یک شبکه گل کاری تزئینی که این اثر هنری مهارت مصوری عهد شاهرخ و اخلاف تیمور را نمایندگی می کند.

-۸۰- (۳۴۰)

شاهنامه کار مکتب شیراز

مخطوطه کتابخانه بودلیان اکسفورد انگلستان، که بین ۱۴۲۵ - ۱۴۳۵ م ۸۲۹-۸۳۹ ق نوشته و مطابق سنن مکتب هنری شیراز قبیل مکتب هرات مصور گردیده است.

-۸۱-(۳۴۱)

شاهنامه کار شیراز

در کتابخانه بودلیان اکسفورد انگلستان شاهنامه بخط بسیارخوش نستعلیق خفی موجود است که در شیراز برای ابراهیم سلطان تیموری نوشته و پیراسته شده که این شهزاده بین ۱۴۱۵ - ۱۴۳۵ م حکمرانده و سالهای کتابت و نگارش این نسخه را بین ۱۴۲۵-۱۴۳۵ م (۸۲۹-۸۳۹ ق) تعیین کرده اند.

یک صفحه این مخطوطه که نصف آن منیاتور مصور است، برنگ سیاه در هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۱۱) طبع شده که دارای منظر رخس گرفتن رستم است.

بر زمین سبزه زار لطیف یک اسپ سپید و دو اسپ سیاه قوی هیکل وحشی دیده می شوند که در حالت تازنده گی و رم و دوش اند، رستم جوانیست ستمبر و نیرومند با دو بروت کوتاه و ریش تراشیده و چهره خراسانی و هیکل زره پوش، که با کمندی اسپ سپید (رخس) را میگیرد:

کمند کیانی همی داد خم که آن کره را بازگیرد زرم

درینجا یک جوانی با لباس چوپانی که خمچه درازی در دست دارد نیز بنظر می آید، که به عمل رستم و در کمند گرفتن رخس با تعجب می بیند و دانسته نمی شود که چرا هنرمند مصور بجای چوپان فردوسی «برستم چنین گت چوپان پیر» درینجا قیافت جوان زیبا را با کلاه گنبدی پرده دار کشیده است؟

بهر صورت این نسخه و هنر آنرا از سوابق هنرهرات در شیراز توان شمرد، که به ربیعان هنری بهزاد در هرات منجر شده است و نظیر

این منظر در یک ورق باقیمانده شاهنامه در موزه متروپولیتن موجود است (رک: امریکا ۲۵)

-۸۲-(۳۴۲)

خمسه نظامی کار میرک خراسانی:

مخطوطه موزه برتانیای، که در سنه ۹۰۱ ق ۱۴۹۶ م نوشته شده و از آثار مکتب هراتست. در آغاز این کتاب دو صفحه منیاتور نفیس مشتمل بر یک مجلس دربار شاهی دیده می شود که یکی از آن رقم «عمل میرک خراسانی» دارد، و این میرک در حدود ۸۸۵ ق ۱۴۸۰ م زندگی داشت.

این هر دو صفحه تصویر یک دربار است (لوحة ۸۸۲ سروی هنر ایران) که بر زمین زرد گیاهدار نگار یافته و شاهی که عمامه سپید و کلاه آسمانگون دارد بر توشکی بر یک گوشه قالبین منقوش با مربعات کوچک دنداندار سرخ و سیاه نشسته و درباریانش هم همه معمماند و عباهای رنگین دراز پوشیده اند، و یک دسته نوازندگان، چنگ و نای و دف می نوازند که یک نفر هم دستک بهم میزند.

قالینی که این نوازندگان بران نشسته اند، نهایت نفیس و دارای گل کاری لطیف و ریزه کاریست.

منظر نگاری این تابلو بسیار عالی و دارای گل و درخت و سبزه و شاخسار سرسبز است چهره کشی این مجلس خراسانی + ماوراءالنهری و البسه آن هراتی با عمامه است.

رنگ آسمان طبیعی ولی رنگ آب جوی تیره است، خیمه بیکه پادشاه زیر آن نشسته سایه بانی مزین دارد، و پیش روی شاه باز داری

هم ایستاده و شخصی باو نامه‌یی در داخل لفافه تقدیم میکند و دورتر در آخر مجلس، با نظرف جوی، نامه بر سرخ‌پوش از اسپه فروآمده بنظر می‌آید. و هم خدمتگاران متعدد خوردنیها را در ظروف آن بین حاضران تقسیم میکنند.

-۸۲-(۳۴۳)

يك صفحه منیا تور اسلوب بهزاد:

که در نمایشگاه لندن تحت شماره (۴۸۲) به نمایش گذاشته شده بود، و در سروی هنر ایران هم رنگین چاپ شده (لوحة ۸۸۹) که نیم کاره مانده و رنگ آمیزی آن هم کامل نشده است. معلوم نیست که این صفحه از کدام کتاب باقیمانده ولی در ملک فیلیپ هافر بود، که آنرا اسلوب هنر بهزاد شمرده‌اند و تا جایی که رنگ آمیزی و تکمیل شده کار نهایت ظریف و دلکش است، که زمینه آن رنگ سبز خیره و گل‌های زیبا دارد.

يك طرف منقل کباب پزیست که خدمتگاران سیخ‌های کباب را از انجا به اشخاص ایستاده میدهند (گویا بوفی مروج کنو نیست) و هم مردی از افراط در میخواری بیهوش افتاده و مردی دیگر اباغ در دست دارد.

از مناظر این بزم در گلزار قالینی است که کار آن تکمیل شده و نهایت زیباست، متن آن لاجوردین روشن با خطوط اسلیمی و گل‌های زرد و سپید و سرخست، دوره قالین زمینه بنفش و گل‌های زرد با خطوط نازک اسلیمی دارد، که زیبایی این قالین بینظیرست. نصف کار این تابلو ناتمام مانده ولی طراحی اشخاص و تزئینات آن دیده میشود، و بیننده میتواند تصور کند که هنرور چگونه مراحل کار تکمیل يك تابلو را

میگذرانید؟ و طرح خطوط ابتدائی آنرا چگونه انجام میداد؟ قسمت نامکمل این تابلو طرح ابتدائی يك دسته نوازندگانست که چهارتن چهار آله طرب در دست دارند، ولی چون تکمیل و رنگ آمیزی نشده، به جزویات آن نمیتوان پی برد.

-۸۳-(۳۴۴)

گلستان سعدی

در موزه هنرهای زیبای بوستون انگلستان، که آنرا کار هرات یا بخارا در اوائل قرن ۱۶م شمرده‌اند. (لوحه ۸۹۲ الف سروی هنر ایران)

نستعلیق خفی آن خیلی عالی و بامزه و دلکش است، حواشی تمام صفحات این نسخه نفیس بر زمینه رنگین نقاشی شاخ و برگ و حیوانات و طیور و اشخاص دارد، که ابری رنگین منقش و مصور است. عیناً نظیر همین نسخه با همین خط ولی کمی جلی با چنین حواشی مصور در موزه B. Kunstgewerbe لیپزیک آلمان محفوظست که آنهم از کارهای هرات شمرده شده است. و خط نستعلیق سلطان‌علی مشهدی باشد (رك : ۲۰۷)

-۸۴-(۳۴۵)

خهسه نظامی کار میر سید علی

از نسخ موزه برتانیای که در بین سنوات ۹۴۶-۹۴۹ ق (۱۵۳۹-۱۵۴۳م) در مکتب هنری تبریز (دنباله مکتب هرات) نوشته و بخامه میر سید علی پیراسته شده است.

ازین نسخه نفیس يك صفحه کامل منیا تور رنگین دارای رقم

«عمل میرسید علی» در سروی هنر ایران (لوحه ۹۱۰) رنگین طبع شده، و از داستان لیلی و مجنون منظریست که مجنون را زنجیر بگردن به خیمه لیلی می آورند که نظامی گفت:

بنواخت ببند گردن او را می برد رسن بگردن او را

حواشی این نسخه تزئینات زرین شاخ و برگ و حیوانی زیبا دارد، و تمام خصائص بقایای هنر هرات در نقاشی و منظر نگاری و چهره کشی و تزئین البسه و زمینه و خیمه ها و چادرهای بادیه نشینان عربی با دوشیدن گوسپندان و پختن غذا و دوش سگان محافظ و غیره آن دیده می شود.

ایران

۱- (۳۴۶)

شاهنامه بایسنغری

۶۹۰ صفحه ۳۸ × ۲۶ سانتی دارای ۱۲ صفحه نقاشی بسیار

ظریف با رنگهای دلکش معدنی و ۲۲ صفحه تصاویر در هر صفحه ۹۳ بیت بقلم متوسط نستعلیق عالی جعفر بایسنغری و وقایه لاکمی منقش گلدان بسیار نفیس با رنگهای مشکلی و طلائی.

این کتاب که شهکار هنر مکتب هراتست در سنه ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م به همکاری ماهرترین هنرمندان عصر از خطاط و نقاش و مصور و مذهب مانند میرزا خلیل و جعفر بایسنغری و مولانا علی مصور و قوام الدین مجلد و خواجه غیاث الدین و احمد رومی و سیف الدین و معروف نقاش و پاینده درویش و غیره برای شاهزاده هنردوست بایسنغر در هرات نگاشته و ساخته شده و اکنون در موزه سلطنتی ایران در قصر گلستان (=س) محفوظست، و در سال ۱۳۵۰ ش يك طبع عینی آنرا با همان مزایای نقاشی رنگین و کاغذ عالی و عین همان وقایه با مصارف گرافیکی نشر کرده اند.

این کتاب را متخصصان هنرشناس از گرانباترین کتب دنیا تشخیص کرده‌اند و تذهیب و تزئین و تمام کارهای هنری آن - که در هر صفحه، چندین عنوان مذهب گسل کاری و بین‌السطور دندان موش هم دارد - توسط هنرمندان ماهر درباری انجام شده و طرحهای گل و گیاه این تذهیب، نمونه دقت در جزئیات و شفافیت رنگست.

پروفیسر د، یرت گوید: بایسنغر میرزا پسر شاهرخ (متوفای ۸۴۶ ق ۱۴۴۲ م) هنرمندان زبردست را از سرتاسر امپراتوری تیموریان در دارالعلم هرات گرد آورد. درین شهر بود که کاغذ ساز، خطاط، تذهیب کار، صحاف، رنگساز، نقاش، شیرازه بند در تهیه کتابهایی که میتوان بعضی از آنها را از عالی ترین کتابهایی که در تاریخ بشر ساخته شده دانست، همکاری میکردند، و نسخه شاهنامه بایسنگری را بوجود آوردند، که در خطاطی و تذهیب و نقاشی شهکاری شمرده میشود.

صحافان نیز از نظر هنر، از همکاران هنرمند خود عقب نماندند و نفیس ترین جلدی برای آن ساخته‌اند، و حتی نمونه‌های این تجلیل خراسانی، مورد تقلید جلدسازان اروپا گردید، و این کتاب عالی ترین مرحله کمال کتابسازیست (میراث ایران ۲۴۵)

امتیاز این نسخه در اتقان تصاویر و ابداع در تزئین و استادی در رسم حوادثست. بطوریکه روحانیت مخصوصی دارد، و در تماسک اجزای رسم و وحدت تألیف بین آنها، و تنوع در مناظر و خالی بودن از مکررات ملال آور مکتب‌های تبریز و شیراز، و مراعات کمال دقت در کشیدن اسپها و بوته‌ها و گلها و پرندگان و زینت لباسها و انواع فرش و قالی و غیره مزایای گفتمنی دارد (صنایع ایران بحواله سروی هنر

پریشیا ۱۸۵۱/۳) نوشته خاتمه این نسخه:

«قد وقع الفراغ من تحریر هذا الكتاب الشريف و تسطیر ذلك الرق المنيف باشارة الخان بن الخان سلطان سلاطين العهد و الزمان . . . غياث السلطنة و الدنيا و الدين بایسنغر بهادر سلطان . . . علی يد العبد الضعيف المفتقر الى رحمة الله الباری جعفر البایسنغری اصلح الله احواله، فی الخامس من جمادى الاولى لسنة ثلاث و ثلثین و ثمانمائه هلالیه، و الحمد لله اولاً و آخراً.»

در یکی از نسخ خطی استانبول، گزارش از جعفر بایسنگری هنرمند بزرگ هرات و کاتب این نسخه موجود است و در آن گوید: تصاویر این نسخه را مولا علی ساخته، وای سازنده و قایم آن مولانا قیام‌الدین است. زیرا چشم مولانا علی، در اواخر عمرش بزحمت کار میداد.

جعفر در همین راپور مینویسد: امیر خلیل هم یکی از مصوران نسخه شاهنامه بایسنگریست، و همو در گلستان، شکل امواج دریا را تکمیل کرده بود، و مؤلف معزالانساب او را فرزند محمد جهانگیر میرزا نواسه جهانگیر میرزا پسر کلان تیمور میداند (ز ۳۱)

خصایص این نسخه

۱- ورق سر آغاز کتاب (عدد ۲) در بین آن ترنج مدور رنگین نظر بر بایست به قطر ۴/۱۶ سانتی که در آن ده رنگ معدنی خالص با طلای ناب استعمال شده و دایره اول آن ۳۴ شکل صراحی سپیداب با انواع گلها برزمینه خیره آسمانی دارد، نقاشی بین صراحی‌های سپیدابی سبز و طلائی با سواد کمست.

نقوش دایره دوم در عرض، نصف دایره اولست، که تشعیر و گل کاری لطیف آن سیاه و آبی و سرخ برزمینه زرین است و بهفت گل سرخ بین دایره کوچک تقسیم شده و در بین این دایره برزمینه آسمانی رنگ، گل کاری دقیق با رنگهای سرد سرخ و سبز و گلابی دیده میشود، و هفت ترنج کوچک گل کاری شده برزمینه مطلا دارد، که در مرکز آن يك ترنج کلاتر برزمینه زرین با نقاشی سبز و آسمانی بهم پیچیده است، و در بین آن بخطی ثلث متسایل بر قاع میان خالی چنین نوشته اند، که اگر بزواویه خاصی دیده شود خوانده می شود، و الا ناظر گمان میکند، که بین ترنج مرکزی گل و شاخچه کاریست:

مضمون نوشته

« قد رتبت غرر هذه الابیات و نوادرها و رتبت در رهذه المعانی و جواهرها، برسم خزانه السلطان الاعظم، مالک رقاب الامم، حامی حوزة الاسلام، اعظم سلاطین الانام، غیاث السلطنة و الدنيا و الدین بایسنغر بهادرخان خلدالله سلطنته.»

بالای این ترنج کلان بسیار زیبا، ترنجی خورد تراست با نقاشی لطیف طلا و سواد برزمینه زنگاری.

۲- منظر شکار دو صفحه کلان: در بین تشعیر و نقاشیهای گلدار رنگین حواشی، که گلهای آن با سپیداب بسیار نازک از هم جدا شده و نقاش توانسته است، زیبایی خاصی را در بین جداول حواشی با ریزه کاریهای هنری بیافریند. زمینه شکارگاه در هر دو صفحه سپید است با گلها و گیاههای سبز و درختان کوهی با آسمان طلائی.

دیوسواران خوش پوش مسلح به شمشیر و تیر و کمان و گرز،

حیوانات وحشی گرگ، خرس، شیر، آهو و شغال را تعقیب و شکار میکنند، تیرهای جان شکار شکاریان تازه سوار بر اسپان قوی هیکل، حیوانات رمنده وحشی را بهم میدوزند و علایم خونریزی بر هیکل آنها نمایانست و منظر یست مهیب.

البسة اشخاص با زین جامه و لگام اسپان، نهایت نفیس است و ریزه کاریهای خیلی لطیف رنگین و زرین دارد. چهره کشائی اشخاص ماوراءالنهری از بکی است. شهزاده با لباس سبز بر اسپ سپید قوی هیکل در زیر چتر سرخ آراسته بزر ایاغ باده در دست به تماشا مشغولست.

شکاریان و سواران کلاهای آهنین و بعضی دستارهای روش ماوراءالنهری بر سر دارند. منظر گل و بوته و درختان پر گل و شگوفه سپید، بسیار جالب و نظر رباست.

پیش روی شاهزاده، ساقیان به باده پیمائی و تقسیم میوه، و مطرب سواری هم به خنیاگری سرگرمست، و این دو صفحه کامل بهترین نمونه مکتب هرات در چهره کشی و رنگ آمیزی و ریزه کاری و تناسب و صورت آرائی احوال روحی شکاریان و تشویش و رمندگی حیوانات و نخچیرانست که بازل گری آنرا منظر شکار شهزاده بایسنغر میدانند

۱- مراد خلط علایم چهره مغولی + ترکی + تاجیک است، که روی گرد با کمی سرخی و چشم گربه‌یی و بینی متوسط و ریش حنائی تنک باشد، و این سبک چهره کشی در آغاز مکتب هنری تیموریان عامست، زیرا خود شاهان تیموری و اکثر رجال دربار و افراد لشکری آنها از مردم ازبک ماوراءالنهر و دارای چنین شکل و شمائل بوده اند، و بلاشک این سبک، اثری از هنر چینی و اوغوری هم دارد.

(منیاتور ایرانی ۸)

۳- صفحه ۵-۶ کاملاً نقاشی و هنر آفرینی است، و آنرا بهترین نمونه صفحه آرایبی رنگین توان گفت. هر دو صفحه آنقدر با هم متناظرند که در نقوش و رنگها و فواصل و نازک کاریهای هنری هیچ فرقی ندارند، رنگهای خاص معدنی و سپیداب و طلای ناب در آن کار کرده اند. دقت تناسب و رنگ آمیزی و هنر آفرینی بسیار نازک و دلکش این دو صفحه، ناظر را آنقدر بخود جلب می نماید، که از دیدار آن سیر نمیگردد. اگر به تعبیر شعرای سبک هند «بهشت جاوه و دیدار آن متصور باشد، باید درین نقاشی و رنگینی و ریزه کاری جستجو شود.

نوشته های صفحه ۵

با همان خط ثلث رقاعی میانه تهی که بزایوه خاصی دیده و خوانده میشود:

«هذا کتاب فيه نقایس بواقیت الاخبار، الموضوعه علی الاحدق عنداولی الابصار. و فراید فوائد لآلی ابحار الاشعار. . . عن قصص السلاطین والملوک الاخبار. قد امر بتحریر هذا الكتاب الشریف وتسطیر ذلك السرق المنیف، الذی کانت کلماته کالجواهر الزواهر، و الفاظه کاللالی النواثر. و اشار بتذهیبه و تصویره السلطان الاعظم و الخاقان الاکرم، زبدة الملوک و السلاطین، و عمدة الاکاسرة و الخواقین غیاث الساطنة و الدنيا والدین بایسنغر بهادرخان، زین الله سریر السلطنة بوجوده.»

۴- دو صفحه ۷-۸ در نقاشی و آرایش متناظر یکدیگرند، در متن حواشی منقش رنگین زیبا، با نستعلیق متوسط، دیباجه معروف بایسنغری به «افتتاح سخن آن به که کنند اهل کمال + بنای ملک الملک

خدای متعال» آغاز شده و بر جبین و پائین این نوشته نستعلیق، چهار سطر کوفی منقش و مزین با سپیداب دارد، ولی نقوش حواشی آن غیر از نقوش صفحات ۵-۶ است، و نقاش تکرار سابق را نخواسته و به ابداع نقوش نو پرداخته است.

صفحات مابعد تا آخر دیباجه منشور، جداول متعدد طلا بطور مثنی و تحریر و سطور منقش زرین و فواصل زرین جملات مانند وقوف قرآنی دارد.

۵- صفحات ۱۳-۱۴ تماماً در بین سطور، پرکاری زرین دندان موش دارد، و در آخر صفحه ۱۳ منظر گلزار باصفا و جوی آب روان (بارنگ سیاه) برزمینه آبی رنگ سبز هزار است، که در آن عنصری و فرخی و عسجدی در گلشن غزنه با دو غلام گلروی به عیش و نوش شاعرانه مشغولند و فردوسی با عبای آسمانی رنگ منقش طلا و دستار سپید، دارای ریش تنگ سیاه بریشان وارد میشود. البسه فاخر اشخاص، رنگهای گرم دارد، چهره کشائی آن ماوراءالنهریست. حرکات دست و سر سه شاعر هم یزم، حالت روحی هر سه را از آمدن فردوسی نمایندگی میکنند، و همین کیفیت معارضه و مقابله شعری، در پیکر فردوسی هم نمایانست.

۶- دو صفحه ۲۳ و ۲۴ متناظر، آیت هنر نقاشی و رنگ آمیزی و تناسب و هم آهنگی اند، و میتوان آنرا عالی ترین نمونه نقاشی شرقی شمرد، در حدود ده رنگ معدنی خالص در گل کاری و تشجیر و ریزه- کاری نفیس دلکش آن با تناسب و موازنه خاصی کار شده، و مخصوصاً کار سپیداب آن بر زمینه سیاه، خیلی نظر را و کیف آفرینست.

برجبین صفحه ۲۳ در بین نقاشی سهر نگه و تشعیر سپیداب بر زمینه طلا بخط میانه تهی، ثلث رقاعی که بنظر نخستین جزو نقاشی شمرده میشود و آنرا بزائویه خاصی توان دید نوشته‌اند:

«تذكرة اسماء السلاطين مفرح الخواطر»

در دامن صفحه بین همان نقاشی متناظر با بالا:

«من دعاهم بالحسنة فله الرحمة المتكاثرة»

گویا این دو صفحه فهرست شاهنامه است که در متن سه سلسله نقاشی رنگین و زیبای حاشوی در بین دایره‌های ملون و منقش کوچک با سپیداب نام شاهان مذکور در شاهنامه نوشته شده:

در صفحه ۲۳ از کیومرث تا بهافرید ۳۵ نفر در ۳۵ دایره منقش.

در صفحه ۲۴ از تلاش (؟) تا یزدجرد ۳۵ نفر در ۳۵ دایره منقش.

برجبین صفحه ۲۴ با همان مزایای صفحه ۲۳ نوشته‌اند:

«وتحریر احوال الخواقین محیی الضمائر»

بر دامن صفحه ۲۴:

«من الله الاحد الصمد الواهب الغافر»

نویسنده این دو صفحه، نوشته‌ی برجبین صفحه ۲۳ را با جبین ص ۲۴

پیوست داده، و همچنین نوشته‌ی دامن ص ۲۳ به ص ۲۴ پیوسته است، که باید چنین خوانده شود:

تذكرة . . .

و تحریر . . .

من دعاهم . . .

من الله . . .

۷- دو صفحه منقوش رنگین متناظر ۲۵ و ۲۶ آغاز کتاب شاهنامه از (بنام خداوند جان و خرد) تا (بدید آمد این گنبد تیزرو + شگفتی نمایندۀ نوبنو) است.

متن ۱۳ سطری ابیات شاهنامه با دو عنوان رنگین مطالای منقش «اندر ستایش خرد» و «اندر آفرینش عالم» است، که در جبین و دامن هر دو صفحه بکوفی آسمانی رنگ نوشته دارد، و دو حاشیه کوچک و عربی آن نقاشی بسیار نفیس رنگین نظرر بای ریزه کاریست که مخصوصاً کار سپیداب آن در بین الوان گرم دیگر جالب است.

قالب گل کاری و نقاشی این دو صفحه متناظر هم ماسوای نقاشی صفحات دیگر است. یعنی نقاش چیره دست خواسته، در هر صفحه از تخیلی نو کار بگیرد و به تکرار نقوش الوان نپردازد. وی بیش از هفت رنگ را بر زمینه آسمانی خیره، با مهارت و تردستی کار کرده، که در تناسب و فواصل و حجم و سازش اشکال بینظیرست.

۸- صفحه ۲۷ در پیشانی عنوان جلی «در بیان آفرینش افلاک و

انجم» با سپیداب جالب در بین سر لوحه نقاش زیبای مستطیل دارد، و در متن صفحه سه عنوان کوچکست که هر عنوان نقاشی و رنگ و اسلوب خاصی دارد، و بین السطور هر دو صفحه، نقاشی زرین و تحریر دندان موش است و عناوین فرعی مباحث در هر صفحه مابعد در بین گل و برگ طلا نوشته شده است.

۹- نصف صفحه ۳۱ با حاشیه تمام راست آن مجلس مصور جشن

جمشید است، که پادشاه با لباس سبز دارای نقوش مطلا و تاج زرین بر تخت زرین نشسته، در حالیکه بازدار باز سپیدی را بر دست راست

او که دستکش چرمی پوشیده می‌نشانند. در صحنهٔ بزم، اصناف مختلف کسبه مانند کوزه‌گر، خیاط، نجار، آهنگر، بافنده با آلات و اوزار حرفهٔ خود دیده می‌شوند.

رجال دربار لباسهای فاخر زراندود و کلاههای آهنین دارند. کسبه عمامه و عرق‌چین عادی پوشیده‌اند. ریزه‌کاری سیاه بر زمینهٔ طلای تخت، نهایت لطیف است، مخصوصاً گل‌کاری دقیق طلائی بر زمینهٔ آسمانی خیرهٔ پارچه‌پوش تخت، آیت نازک‌کاری هنریست.

زمینهٔ بزم آبی‌رنگ است که گویا تخت‌شاهی را درگزلزاری گذاشته‌اند. منظر گل‌های این گلشن با درختانیکه بر حاشیهٔ راست واقع شده‌اند دیدنی و جالب است. چهره‌های اشخاص این مجلس همه ماوراءالنهری از بکی است، که ریش‌داران آن ریشهای تنک متمایل به سرخی دارند و برهنه‌رویان گلروی نیز با همان چهره‌اند.

۱۰- در بین ص ۴۰ منظر است از کوه‌های اسفنجی دارای رنگ‌های مختلف کوهی با درختان و مرغان جنگلی، که این منظر بر حاشیهٔ چپ بریده شده و بر بالای صفحه هم دوام دارد و بیننده را بیک کوهستان پر درخت و مناظر رنگارنگ خرسنگ‌های کوهی می‌برد.

درین کوه غاریست سیاه که در آن ضحاک مار دوش را میخکوب میکنند و اینجا کوه دماوند است که فردوسی گوید:

بیاورد ضحاک را چون نوند	بکوه دماوند و کردش ببند
بکوه اندرون جای تنگش گزید	نگه کرد غاری بنش ناپدید
بیاورد مسمارهای گران	بجائی که مغزش نبود اندران
فرو بست دستش بدان کوه باز	بدان تا بماند بسختی دراز

در سیاهی غار کوه ضحاک با تن برهنه و فقط يك تنبان سپید با مویهای غلو سپید دیده می‌شود، که دو مار از دو دوش او برآمده و به مغز سروی چسبیده‌اند. قیافت ضحاک از بکی نیست، و در اینجا دوسوار با البسهٔ فاخر ملون شاهانه دیده میشوند، که فریدون دارای تاج زرین و عبای سبز و پیراهن سرخ براسپ عنابی رنگ (نه قوی هیکل) سوار است و سواریکه از عقب او فقط دستش دیده می‌شود چتر زراندودشاهی را بر سر او گرفته.

بر دو پستان ضحاک دو میخ سیاه زده‌اند، کف دست چپ او میخکوب است، بر دست راست او جوانی قوی اندام چکش در دست تبریزین بر میان با عبای فاخر سبزرین کار و کلاه آهنین ایستاده و دست راست او را هم بکوه میخکوب می‌سازد.

بر پای او سر‌بازی شمشیر بر میان سرخ‌پوش آهنین کلاه میخ میکوبد. چهره کشایی اشخاص این مجلس بشمول فریدون، متمایل بقیافت ماوراءالنهریست.

۱۱- بر نصف آخر صفحه ۶۲ مجلس دیدار زال و رودابه بسا یکدیگر است. قالین مستطیل حاشیه عنابی با نقوش سرخ و سبزرنگین که بران پیش دو بال‌ش کلان، جوانی سپیدموی بسا عمامهٔ سپید و عبای سرخ زراندود و پیراهن سبز نشسته و در آغوش او در حالت بوس و کنار دختری با تاج زرین و البسهٔ فاخر (ولی با چهرهٔ مغولی رخان‌پندیده و چشم گربه‌یی که چندان جالب نیست) دیده می‌شود. دست چپ هر دو با هم یکجا شده و جام می‌بدهند گرفته‌اند. بکطرف مجلس يك زن نی‌نواز با دو دختر دف‌زن و چنگ‌زن در حالت طرب‌اند. پیش روی

میز طلائی با صراحی و جامها دیده می شود. دودختر خدمتگار گلروی خوش پوش که بمراتب از رودابه حسین تراند، میوه و خوردنیها در دست ایستاده اند.

بهتر است تصویر ادبی ابن بزم عاشقانه و عواقب آنرا از فردوسی بشنویم، که چگونگی هنر با ادب سازگار گردیده و منظر این بزم مهیج را بروی کاغذ کشیده است:

سوی خانه ز رنگار آمدند   بدان مجلس شاهوار آمدند
بهشتی بد آراسته پر ز نور   پرستنده بر پای و در پیش حور
شگفت اندرو مانده بد زال زر   بدان روی و بالا و آن موی و فر
ابا باره (؟) و طوق و با گوشوار   ز دیا و گوهر چو باغ بهار
دو رخساره چون لاله اندر سمن   سر زلف جعدش شکن بر شکن
همان زال با فر شاهنشهی   نشسته بر ماه با فرهی
حمایل یکی دست اندر برش   زیاقوت سرخ افسری بر سرش
زدیدنش رودابه می نارمید   بدزدیده در وی همی بنگرید
ازان شاخ و یال و ازان فر و برز   که خارا چو خاک آمدی روبگرز
فروغ رخس را که جانرا فروخت   درویش دید و دلش بیش سوخت

همی بود بوس و کنار و نبید

مگر شیر کوگور را نشکرید!

(ص ۶۳)

منظر بنا بسیار باشکوه و مزین است بکاشی های رنگین ریزه کار سرخ دارای نقاط سبز و آسمانی با نقاشی نازک آمیخته بسپیداب. دروازه های بنا از چوب عنابی رنگ نفیس ساخته شده و پرده های کلکین ها

هم سرخ و سبز زرین است.

این بنای مجلس بر بالای قلعتی استوار که کنگرهای آن خیالی بلند و دارای تیرکشاها و دیوار سنگهای تراشیده منظم است واقع شده و در زیر کنگره برسطری که زمینه آسمانی خیره و نقاشی ریزه طلا دارد، با سپیداب بخط رقاع مانند نوشته اند:

« امرینا هذه العماره السلطان الاعظم و المخاقان الاعدل الاکرم
غیاث السلطنه و الدنيا والدین) بایسنغر بهادرخان خلد الله ملکه.»

بر بالای دروازه طویل دست راست بناء بالا بهمین خط با سپیداب خفی نوشته اند:

« یا مفتوح الابواب»

۱۲- ص ۱۰۱ وقف تصویر رزم رستم با دیو سپید است. رنگ کوه و تپه سرخ کمرنگ زرد آلود است که حصص سنگلاخ آن رنگهای اسفنجی طبیعی کوهی دارد و مصور در رنگ آمیزی و نمایش رنگهای طبیعی خر سنگهای کوهی، مهارت نشان داده، و این کوه درختان خنجک زیادی هم دارد.

در بین صخرها غاریست تاریک که دران دیو سپید مغلوب نبرد رستم گردیده و خنجری در قلبش فرو رفته و یک پای او بریده است. دیو سپید، شکل انسانی مهیب با دو شاخ کوچک و دستهای بوزینه آسا با ناخنهای تیز دراز دارد و رستم که او را خوابانده جوانیست قوی. هیکل زره و خود پوشیده که خنجر و شمشیری بکمر دارد. ریش رستم سیاه تنک و قیافت وی خراسانیست، یعنی خلط چهره مغولی دران کم مشهود است، ولی هیبت و صلابت پهلوانی ازان هویدا است.

خامه مصور در صلابت منظره کوه و هیبت تاریکی غار و جنگ
هولناک پهلوان با دیو سپید، تمام روح و معنای این اشعار فردوسی را
مجسم ساخته:

وزان جایگه پیش دیو سپید	بیامد بکردار تابنده شید
بمانند دوزخ یکی جای دید	تن جادو از تیرگی ناپدید
بتاریکی اندر یکی کوه دید	سراسر شده غار ازو ناپدید
برنگ شبه موی و چون شیرروی	جهان پر ز بالا و پهنای اوی
ازو شد دل پیلتن پر نهیب	بترسید کامد بتنگی نشیب
بر آشفست بر سان شیر ژبان	یکی تیغ تیزش بزد بر میان
بنیروی رستم ز بسالای او	بینداخت یکران و یکپای او
فرو برد خنجر دلش بردرید	جگرش از تن تیره بیرون کشید

بدست راست بیننده درختی تنومند با شاخهای غلو سبز رنگ
ایستاده که به تنه آن اولاد با کمندی محکم بسته، و هیونی تیزپای بسا
براق فاخر پیش رویش ایستاده و تیردان او بهمان درخت آویخته است.
چهره اولاد نیز خراسانست و شاید چهره کشای این مجلس، غیر از
چهره کشایان مناظر سابق باشد، که نخواستہ چهره مردم آریائی را
شبه مغولی بکشد.

۱۳- ص ۱۶۳ تمام شامل منظر است که هشت نفر پهلوانان جنگی
را با دو اسب در میدان پرسیزه بین کوهسار نشان میدهد. زمینه میدان
رنگ طبیعی و آسمان رنگ خیره آسمانی دارد. درختان و مرغان آن با
مهارت کشیده شده اند. خود و زره و سلاح و سپر و تیردان و کمان
پهلوانان، نهایت مزین است و نازک کاریهای هنری مخصوصاً در آرایش

سپر و تیردان و یراق اسب بکار رفته و همه اشخاص البسه فاخر رنگین
و زرین ببر دارند.

این جایست که بموجب داستان شاهنامه، سیاوش را در آن
میکشند. پهلوانی او را فروخوابانده و بسا دشنه خونچکان، رگهای
گردن او را بریده، خون گلگون از گردنش فوران دارد، و پهلوان مویها
سر او را محکم گرفته تا خون وی در طشتی زرین - که مرد جنگی
دیگری در پیش روی او گرفته - برود، و این همانست که فردوسی گفت:

بیاده همی برد مویش کشان	چو آمد بدان جایگاه نشان
که آنروز افکنده بودند تیر	سیاوخش و کرسیوز تیزویر
بیفگند پیل ژبان را بخاک	نه شرم آمدش زان سپهدنه باک
یکی طشت بنهاد زرین، کروی	بپیچید چون گوسپندانش روی
جدا کرد زان سروسیمین سرش	همیرفت در طشت خون از برش
بجایی که فرمود شه طشت خون	کروی رزه بردو کردش نگون
همان دم گیاهی برآمد ز خون	از انجا که آن طشت شد سرنگون

گیا را دهم من کنونت نشان

که خوانی همی خون اسیاوشان

(ص ۱۶۴)

چهره کشایی این منظر برخلاف منظر ۱۲ آمیزش چهره کشی
ماوراءالنهری دارد.

۱۴- ص ۲۱۹ تماماً مختص منظر جنگ رستم و گرفتار شدن خاقان
چین است. زمینه منظر دشتی است دارای گیاهان خورد، که بدست
راست و چپ دو لشکر سواران مسلح زره و خودپوش، دارای نیزه های

تیز و دراز صف کشیده‌اند. پرچم سواران رزمندۀ رستم، سپید اژدهاوش است. درحالیکه لشکریان خاقان چین درفش زرد رنگ متمایل بسرخ اژدهاوش دارند.

اسپان سواران هر دو لشکر قوی هیکل و با رنگها و براقهای مختلف رنگین زرانند و دارند. سپرهای لشکریان رستم، سپیداب کاری لطیف دارند، درحالیکه سپرهای خاقانیاں باریزه کاری زرین آراسته‌اند.

جنگ دیوسواران طرفین، با نیزه‌های دراز صورت میگیرد، و فقط لشکر خاقان یک پیل سپید هم دارند با براق فاخر و هودج زرین منقش.

رستم رخس سوار، خود و زره پوش، با قیافت پهلوانی خراسانی از صف خود حمله کنان پیش آمده و کمندی ماهرانه انداخته و خاقان را از درون هودج بوسیله کمند خویش بیرون میکشد، که سرنگون گردیده و خود و تاج از سرش پائین افتاده است، و این تصویر ابیات ذیل فردوسی است، که هنر با ادب و بیان همدوش گردیده است:

چو از دست رستم رها شد کمند سر شهریار اندر آمد ببند
ز فیل اندر آورد رو بر زمین ببستند بازوی خاقان چین
پیاده همی رفت تا کوه شهد نه پیل و نه تخت و نه تاج و نه مهد
چنین است رسم سرای فریب
که گاهی فراز است و گاهی نشیب

(ص ۲۲۰)

درین منظر آرایش لباس و سلاح و براق اسپان و خود و زره در نهایت اتقان و لطافت با رنگهای گرم و خیره است. چهره کشی

لشکریان هر دو طرف هم متمایل به خراسانیست و اثر مغولی کمتر دارد. اکثر دیوسواران ریش‌های تنگ دارند و جوانند.

۱۵- ص ۲۵۷ منظر جنگ برزو با رستم سه ربع این صفحه است، برزمینه دشت گیاه‌دار در دامنه کوهی که چند درخت هم دارد، از سوی راست برزو با سواران نیزه‌گزار خود حمله آورده و رستم با رخس زرد رنگ خود پیش رفته که ضربت شدیدگوز برزو را با سپر بگیرد و با دست راست خود گوز را بلند برده که بر سر برزو ضربتی وارد آورد.

برزو جوان زیبای دلیر تنومند، دارای خود زرین و زره سیاه بر اسپ سرخی سوار است، چهره کشی اشخاص این منظر خراسانیست و آسمان هم با رنگ طبیعی بسیار خیره کشیده شده که در فضای آن چند مرغ در پروازند.

۱۶- دو ثلث ص ۳۱۸ منظر است که نبرد کودرز را با پیران ویسه تورانی تصویر کرده، دو اسپ سپید و فاقع در دامنه کوهی که خرسنگهای آن رنگهای طبیعی اسفنجی دارد ایستاده‌اند، دو پهلوان که یکی نیزه و سپر، و دیگر شمشیر و سپر در دست دارند، تن بتن درین کوه به نبرد مشغولند.

چهره هر دو خراسانیست و خود و زره و لباس فاخر ببرد دارند. منظر طبیعی و آسمان و درختان و گلها و طیور نهایت دلکش و طبیعی است.
۱۷- تمام ص ۳۳۵ منظر رزم کیخسرو و افراسیابست برزمینه ریگزار آبی رنگ کنار آمو، که بیکطرف آن دو درخت کهن سال سبز برگ دیده می‌شود و طیور رنگین برفراز آن پروازند.

دو صف دیو سواران رزمنده بدست راست و چپ صف کشیده اند. نیزه‌های سواران و بوق کرنا و اسپان رنگارنگ تنومند تازنده و شمشیرهای آخته و چهره‌های سهمگین خراسانی جنگاوران متهور و تیراندازی صفوف پیاده بر هیبت و سهمناکی منظر کارزار می‌افزاید. سواران دلاور و تازنده خسرو بدست چپ در حالت تاخت و تاز و هجوم‌اند، جوشن‌های تابنده زرین بر تن، و خودهای طلائی بر سر دارند. خود خسرو بر اسپ سپید سوار است، شمشیر آخته در دست راست و سپر منقش مطالا در دست چپ دارد. جوشن پوش و مسلح است. وی بر شهسوار رزمنده تورانی که پیش آمده بود بتاخت، و او را به تیغ تیز از کمر دو نیمه کرد، که سرنگون از اسپ افتاده و تنش خون‌چکانست:

چو آن دید، شاه از میان گروه	برانگیخت اسپ از میان گروه
بزد نیزه بر استتبتلای گردد	ز زین برگرفتش زمین را سپرد
دماشان ویلا به پیش سپاه	یکی نیزه زد بر کمر بند شاه
نبد کارگر نیزه بر جوشنش	نه ترس آمد اندر دل روشنش
چو خسرو دل و زور او را بدید	سبک تیغ تیز از میان بر کشید
بزد بر میانش بدو نیم کرد	دل بر زویلا پر از بیم کرد

(ص ۳۳۴)

درین منظر سه درفش لشکریان کیخسرو جالبند که متصل همدیگر افراشته شده‌اند. سه چوب و سه قبه و پرچم آن نمایانست، رنگ درفش نخستین، آسمانی منقش بخطوط زرین و مستطیل است که از قسمت بالائی آن ستونی شبیه میل توپ با رنگ گلابی و خطوط دقیق طلائی

شکل اثر در برآمده است. چون این اعلام متصل همدیگر واقع شده‌اند جزویات دو علم دیگر در ماورای علم اول پنهانند. فقط رنگ علم دوم سیاه با گل‌های زرین و از علم سوم رنگ مخلوط رعنا زیباست که در فضای طلائی دیده میشود.

درین درفش‌ها علایم اهتزاز و حرکت از وزش باد نیست و چنین بنظر می‌آید که آنرا از مواد جامده ساخته باشند.

۱۸- تمام ص ۳۶۲ منظر بر تخت نشستن لهر اسپ و سخن گفتن اوست. بنایست نهایت آراسته و پیراسته با انواع کاشی‌های رنگین و نقاشی‌های دقیق الوان متعدد، که در بین آن تختی زرین با سوادکاری نازک مرکوز است. لهر اسپ با قیافت ماوراءالنهری و تاج زرین و عبای آسمانی رنگ زرا ندود و پیراهن سبز گلدار زرین نشسته و کمر خود را برسم ماوراءالنهریان با رشمه زرین بسته و ریش تنک حنایی کوتاهی دارد.

دو پیش خدمت ریش‌دار که یکی کلاه آهنین و دیگری عمامه آخوندی بسر دارد، به شاه جام می و نقل تقدیم میکنند. دو خانم سبزپوش جوان، ولی نه چندان زیبا هم بدست راست و چپ تخت شاهی ایستاده‌اند، که یکی دستمال سپید و دانه آلو در دست دارد.

پیش روی تخت، میزی زرین افتاده که بران سه صراحی دیده می‌شود. خادمی جوان سرخ‌پوش، صراحی طلائی در دست دارد، و در مقابل وی خدمتکاران جوان بروت‌دار دیگر است که سه دانه امرود را در طبقی زرین بدست گرفته، ولی چهره کشایی اشخاص این منظر ماوراءالنهریست.

این مجلس بطرف چپ، در حاشیه صفحه دوام دارد، و بیننده را بوسعت باغ و گلزار و دوام منظر رهنمونی میکند. درختان سرسبز و گل‌های زیبا و پرش مرغان در فضای آن جالب است، در حالیکه چهار نفر سرباز خوش‌پوش شمشیردار در بیرون مجلس، برای نگهداری، بر زمین سبزه‌زار بیرونی نشسته‌اند.

۱۹- ص ۳۹۳ منظر خوان اول یعنی اسفندیار و کشتن گرگان است، که در دامنه کوهی اسفنجی و مشجر میدانست دارای گل و سبزه و چند درخت. درینجا دیوسواری دلاور شمشیر آخته مسلح جوشن‌پوش بسیار مزین که بر اسب تازی سیاه سوار است، دو گرگ درنده دارای دندانهای تیز از دهان برآمده را بوسیله تیرهای جان‌شکار مجروح ساخته و بوسیله شمشیر بر آنها تاخته است.

گرگان با تن خون‌آلود، که تیرهای اسفندیار بر بالای پوست آنها نمایانست با وحشت و دوش و رمندگی ترس‌آلودی می‌دوند و میگریزند. منظر آسمان طبیعی و چهره اسفندیار خراسانی و بارش و پروت کوتاه زیننده است.

نازک‌کاری تزئینی جوشن و غلاف شمشیر و رنگ طبیعی گرگان رمنده و رنگ آمیزی طبیعی کوه‌های اسفنجی و گیاهان و درختان و پرندگان این منظر، درخور دیدن و یادآور است.

۲۰- ص ۴۰۱ تمام، منظر کشتن ارجاسپ است بدست اسفندیار: حصنی است منبع با خندق آب تیره رنگ، که دیوار آنرا از سنگ‌های مخطط مستطیل ساخته‌اند و بروج آن بکاشی‌های رنگین زیبای سه‌رنگه گرم مزین است، و هرکاشی را خط نازک سپیداب از دیگری جدا کرده.

زیرکنگره‌های مزین و منقش قلعه دو سلسله نقاشی طلا والوان دلکش بنظر می‌آید، و در سلسله پایین نقاشی بسا سپیداب و خط رقاغ خوش چنین نوشته‌اند:

« هذه قلعه منقشة لیس فی الکائنات تالیها ، طیب الله عیش امیرها و خلد ملک والیهها . . . زهرالروض فی جوانبها، روضة الخلد فی حوالیهها . . . »

مدخل این حصن نهایت مزین و شکوهمند و دارای دروازه بزرگ زمینه طلائی سوادکاری لطیفست که بالای آن بخط کوفی به سپیداب نوشته‌اند: الحمد لله علی شانه.

بعد از این قلعه نخستین، برخی ابنیه کوچک و باغ و درختانست، که در یکی از ابنیه آن دو خانم خوش‌پوش غمگین بر قبالین نفیس منقشی نشسته‌اند، و قلعه دوم با همان حصانت و نقاشی وزبائی بروج و کنگره‌های منقش و زرین بنا یافته، که باز مدخلی منقوش و مزین، اما کوچک دارد، و بالای آن بخط کوفی زرین « یا مفتح الابواب » بر زمینه نقاشی آسمانی رنگ خیره‌نوشته‌اند. از دروازه اول تا داخل قلعه دوم سپاهیان اسفندیار با شمشیرهای آخته و جوشن‌های زرین و خودپوش سپر بدست بنظر می‌آیند، که خود اسفندیار هم همین لباس دارد، وی با پهلوانان دلیر خود داخل حصن رفته و به خوابگاه ارجاسپ میرسد و او را با ضربت‌های شدید سرنگون ساخته و به بستم او سرگرمست که تصویر این‌گفته فردوسی باشد:

بر اویخت ارجاسپ و اسفندیار از اندازه بگذشتشان کارزار
بیک پاس شب تیغ وخنجر زدند گهی بر میان، گاه بر سر زدند

بزخم اندر ار جاسپ را کرد سست بنگذاشت بر تنش جایی درست
 ز پسای اندر آمد تن پیلوار جدا کردش از تن سر، اسفندیار
 چنین است کردار گردنده دهر
 گهی نوش یابم ازو گاه زهر

(ص ۴۰۲)

چهره کشایی این منظر هم ماوراءالنهریست و حتی پهلوانان اسفندیاری و خود او را هم آمیزش چهره مغولی دادند. خودار جاسپ و سپاهیان او با رنگ لباس از افراسیابیان متمایزند، و امتیاز خاص این منظر از مناظر دیگر اینست که در دو جا فرش قالین نفیسی را نقش کرده اند: اول در همانجا که ار جاسپ را سرنگون خوابانده و بسته اند، قالین دراز کم عرضی است که متن آن رنگ خاکی و حواشی آن نقاشی سرخ تیره، و در بین خطوط سبز دارد. دوم قالینچه دیگری که دو خانم غمگین بران درین انبیه دو قلعه نشسته اند، این هم حواشی نقاشی سرخ تیره و متن سرخ روشن دارد. بر جبین سلسله دوم نقاشی زیر کنگره حصن دوم بخط رقاع سپیداب، این کلمات بنظر می آید:

« لقد نقشت حصن الحصین کانه . . . حهما . . . فی التثید و العلاء، مع النور وصل اصله و بناؤه مع الشمس حاذفی الشرافة والیا . . . »

۲۱- سه ربع ص ۴۱۳ مجلس پاسخ دادن اسفندیار رستم راست، که آسمان آن طلایی و زمینه عمومی خاکی متمایل بگلایی دارای گل و سبزه و درختان شگوفه دار با پرندگان رنگین است در دامنه کوهی که در پای درخت تنومند سرسبزی قالین نفیس با حاشیه نقاشی سه رنگه و خطوط سبز و زرد پهن است. متن قالین نقاشی روشن سبز و سپیداب

و بنفش دارد، که بران دو نفر با البسه فاخر و کلاه آهنین و تاجپوش نشسته و دست بدست یکدیگر داده اند، هر دو ریش حنایی تنک و بروت کوچک و قیافت ماوراءالنهری دارند، دورادور ایشان سپاهیان خوش-پوش با البسه زرین و رنگین، کمان و تیر و گرز در دست یا شمشیر بکمر ایستاده اند، یکی از سپاهیان غلاف شمشیر بر دست و شانه دارد با رنگ سیاه که دورادور آن ماری سپید پیچیده و شخص دیگری هم طنبور می نوازد. دو پیش خدمت خوش پوش دستمالهای سپید در دست، بدو طرف میز کوچکی ایستاده اند، که بران دو صراحی زرین با یک مرتبان کاشی و یک جام طلائی افتاده است.

چهره کشی اشخاص تماماً ماوراءالنهریست و ۱۴ نفر شامل این منظر همه کلاههای آهنین و عباهای رنگین نفیس دارند. رنگهای روشن و گرم در آن کار شده است. ولی چون پهلوانان جنگی در بزم صلح و صفا با هم اشتراک کرده و دست آشتی و دوستی بهم داده اند، از چهره های همه صفا و خوشی نمایانست.

مصور این منظر، دوام صحنه و وسعت مجلس را بدینطور نشان داده که آنرا از متن صفحه به حاشیه دست راست برده و سر درخت بزرگ تنومند را هم بالای حاشیه فوق برده است و باین نهج بیننده بدوام منظر و وسعت صحنه رهنمون می شود، و فردوسی از این صحبت دو پهلوان چنین نتیجه گیری میکند:

چنین گفت رستم باسفندیار که کردار مانند ز ما یادگار
 کنون داد ده باش و بشنوسخن ازین نامبردار مرد کهن

(ص ۴۱۴)

۲۲- ص ۴۲۹ تماماً منظر زاری کردن فرامرز بر مرگ رستم

است :

این منظر از روی نقاشی لطیف و نازک کاری و رنگ آمیزی و آرایش بنا و حصن و گنبد و دیوار و درخت و گل بی نظیر است . رنگهای گرم در آن کار شده و مصور توانسته است، بنای بسیار مزین و زیبایی را تصویر کشد.

این دخمه رستم است، که بنای آن سه طاق عالی دارد خیلی زیبا و مزین. طاق بینی خالی و در دو طاق راست و چپ دو تابوت مزین پایه دار برصحنی افتاده که با کاشی های نفیس و منقوش دارای ریزه - کاریهای هنری مزین شده است .

این بنای گنبدی معظم مدخلی دارد ، و دورادور آنرا حصنی منیع دارای کنگره ها و بروج بسیار مزین احاطه کرده که محاطست به خندقی که آب خیره رنگ سیاه دارد و منظر حصن و بنای دخمه و گنبد آن خیلی عالیست . بر پیشانی بنا، زیر گنبد و کنگره بخط رقاع بسپیداب نوشته اند :

« اعلم ان الدوله ربح قلت، و القدره برق جلت، فلاتكن ممن يذرا لخرة و يلغيبها و يحب العاجلة و يبتغيها و الحمد لله وحده. »

زیر کنگره های حصن نیز چنین جمل عربی با سپیداب به نظر می آید :

« الموت باب و كل الناس داخله .

لعمرك لن معوق المنون مال ولا بنون ولا يفيد اهل القبور سوى - العمل المبرور، و طوبى لمن سمع و وعى و حقق مادعى و نهى النفس

عن الهوى .»

در طاق میانه بنای دخمه، فرامرز با چپن سرخ کم رنگ و کلاه آهنین شمشیر بکمر رو بطرف تابوت واقع طاق دست چپ گشته اند و دست بدعا برداشته است (!) وی چهره ماوراءالنهری با ریش حنایی و بروت کوتاه دارد. چهره کشی سپاهیان وی نیز همین طور است و همه کلاه های آهنین بر سر دارند. این بنای بسیار مزین دخمه، همانست که فردوسی گفت:

بباغ اندرون دخمه ساختند سرش را بگردون برافراختند

برابر نهادند زرین دو تخت بران خوابگه شد گونیکبخت

در دخمه بستند و گشتند بساز شد، آن نامور شیرگردن فراز

بیننده این منظر بدیع و لطیف و پر هیمنه و تابوت مزین رستم، تمام قدرت و کامرانیهای حیات و لطافت اندیشه و ظرافت اورامی بیند. گویا مصور با خامه بداعت نگار خود توانسته است بعد از مرگ رستم، تمام داستان حیات او را در هنر خود خلاصه و مصور گرداند. هنریکه زبان و بیان آن درین تابلو، یاد آور جلال و عظمت زندگانی و محرومیت مرگ، و در عین زمان زیبایی و تابندگی خاطرات پهلوان در اذهان مردمست.

رستم در تاریخ داستانی و باز در شاهنامه ها و تا کنون هم در خاطرات مردم این سرزمین سمبول جلال و شکوه و نیرو و کامرانی و درخشندگی است، و ازینجاست که مصور تمام این مفاهیم شکوهمند را در تابوت و دخمه او بقوة خامه سحر آفرین خود گنجانیده است، و این بذات خود شعر است مجسم و بیانیست شیوا و بدیع و ظریف! ولی

خاموش و بیصدا، که مرگ اندوه‌افزایی را با خاطرات زندگانی مجالی و نیرومند و پرافتخار یادآوری میکند!

۲۳- ص ۲۶۹ تماماً وقف منظر دیدن اردشیر گلنار را از بام قصر است:

این صفحه نیز از حیث رنگ آمیزی و توازن و لطافت منظر و نقاشی دل‌انگیز و ریزه‌کارهای هنری شهکار است. چهره سه زن و سه جوان را با زیبایی مخلوط ماوراءالنهری و خراسانی و ابروان پیوسته کشیده‌اند و معلومست که هنرمند عمداً چهره‌کشی زنان را به اسلوب خراسانی کشانده است.

بنابینست رفیع و عالی دو منزله، که کنگره‌های منقش رنگین‌زیبا و دیوار کاشی زرین کار نارنجی رنگ با کلکین‌های پنجره‌طلایی دارد. چون صحنه عشق و دلرباییست، در گل کاری و تزئین درخت و سبزه‌زار آن بر زمینه زرین و فضای آسمانی و پرواز پرندگان آن دقتی کامل نموده‌اند.

اردشیر جوانیست زیبا، که پیراهن دراز سبز زرنگار، و بالای آن چین سرخ بهر دارد، کلاهش آهنین و بر اسب سیاه قوی هیگلی سوار است، و پیش جوی و حوض کوچک آب (سیاه‌کم رنگ) بر صحن مفروش به سنگهای منقش گلابی رنگ ایستاده و دو پرستار گلروی زیبای خوش‌پوش او را استقبال کرده، که یکی صراحی و دیگری طبق زرین میوه در دست دارد.

البسه این دو دختر خسروی، نهایت نفیس و زیبا و جالب و دراز آسمانی خیره باکلهای زرین نازک و سرخ زرکشیده است. هردو چادر

کوچکی که تا گردن میرسد پوشیده‌اند و این منظر پایین صحنه است. اما از بالا، از کلکین طبقه دوم کاخ، ماهروی خوش‌پوش زیبای دیگری اردشیر سوار را می‌بیند و باو دل میدهد، و این دختر زیبا، گلنار گنجور اردوان شاهست.

خامه مصور، این صحنه معاشقه را با مهارت و توانائی صورت‌گری کرده، ولی فردوسی شاعر این داستان را تا بوس و کنار دو دل‌داده زیبا می‌رساند:

یکی کاخ بود اردوان را بلند	بکاخ اندرون بنده ارجمند
که گلنار بد نام آن ماهروی	نگاری پراز گوهرور نگه‌بوی
بر اردوان همچو دستور بود	بگنجش بر او نیز گنجور بود
بر او گرامی‌تر از جان بدی	بدیدار او شاد و خندان بدی
چنان بد که روزی برآمد بیام	دلش گشت از آن خرمی شاد کام
نگه کرد خندان لب اردشیر	جوان بر دل ماه شد جایگیر
همی بود تا روز تارک شد	سیه‌گشت شب، ماه باریک شد
کمندی بدان کنگره در بیست	گره ز دبر و چند و بسو دست
بگستاخی آمد ز بالا فرود	همی داد آن نوجوان را درود
چو آمد خرامان بر اردشیر	پراز گوهر و مشک و بوی و عبیر
ز بالین دیبا سرش بر گرفت	چو بیدار شد تنگ در بر گرفت

(ص ۴۷۰)

درینجاست که زبان ادب، روان و شیواست و تسلسل داستان عاشقانه را با آغاز و انجام لحظات دلچسب دیدار و معانقه و غیره در بیتی چند تصویر میکشد، ولی خامه هنرمند فقط مرحله نخستین دیدار

این دو دلداده زیبا را درین مجلس، گنجانیده توانسته است و هر قدر زیبایی که مقدور خامه مصور بود در همین منظر آفریده! که این خود یکی از معجزات نقاشی و مصوریست، ولی خارقه بی ناتمام، که تشنگی بیننده را رفع نمیکند و او میخواهد بداند که «چو بیدار شد تنگ در برگرفت» آیا بعد ازین این دو دلداده جوان زیبا چه کرده باشند؟

زیر کنگره عالی کاخ بسپیداب و خط رقاع نوشته اند:

«امر ببناء هذه العماره السلطان الاعظم بايسنغر بهادرخان خلدالله ملكه»

۲۴- بیش از نیم صفحه ۴۹۸ تصویر یزدگرد و سپردن بهرام نوزاد به منذر است:

یزدگرد با تاج زرین بر تخت زرین نشسته و عبائی سبز ببردارد. ممیزات چهره اشخاص و مناظر صحنه و البسه، مانند سابقست. ولی اکثر اشخاص این صحنه جز دو نفر خدمتگار دربار شاهی چین‌های دراز و عمامه کلان پوشیده اند که بگفته فردوسی:

بیامد زهر کشوری موبدی جهان دیده و نیکدل بخردی

درین زمره منذر با ریش متمایل به سپیدی و عمامه و عبای آبی دراز (ولسی قیافت ماوراءالنهری) پیش روی تخت شاهی نشسته و یزدگرد او را مخاطب ساخته است که فرزند نوزاد او بهرام را ببرد و پرورش دهد، ولی:

چنین گفت منذر که ما بنده ایم خود اندر جهان شاه رازنده ایم
 هنرهای ما شاه داند همه که او چون شبانست و ما چون زمره
 سواریم و گردیم و اسب افکنیم کسی را که دانا بود نشکنیم

پراز مهر شاهست مارا روان بدین کار داریم شاها توان
 در پیش تخت شاهی بر زمینه گلابی زیبا، قالینچه نفیسی بسا
 حواشی سرخ و نقاشی سپید و متن گلدار سرخ و سبز و سپید افتاده و
 دو پرستنده زیبای خوش پوش پیوسته ابروی خالدار، قنذاق طفل را که
 با پوش سیاه زرنگار پوشیده است نهاده اند، و این بهرام نوزاد است که
 به منذر سپرده میشود:

نگه کرد از آغاز انجام را بدو داد پرمایه بهرام را

(ص ۴۹۸)

۲۵- صفحه ۵۷۲ تصویر آوردن شطرنج نزد نوشیروان است:

نوشیروان بر تخت زرین در ایوان بسیار مزین عالی نشسته، که دیوار آن سپید است. بهر دوست وی در طبقه پایین ندیمان و درباریان ایستاده اند، که همان چین‌های دراز فاخر زرین رنگارنگ و عمامه و کلاه پوشیده اند. يك غلام سیه چرده حبشی هم درین جمله دیده می‌شود.

در صحنه پائین که با خشت‌های مزین مفروش است، بساط بسیار زیبای شطرنج که نازک کاری هنری دارد بنظر می‌آید که بر است و چپ آن دو نفر قباپوش با عمامه و ریش‌دار نشسته اند و در حالت تفکر با هم تکلم میکنند. گویا رای دهند، پیش نوشیروان يك بساط و مهره‌های شطرنج فرستاده تا هوشیاران عجم رموز و اسرار این بازی را دریابند، و بوزر جمهر بعد از تأمل يك شباروز بحل آن موفق گردید. این داستان را از فردوسی بشنوید:

فرستاده رای را پیش خواند بر نامور بارگاهش نشاند
 بدو گفت گوینده بوزر جمهر که ای موبدراد خورشید چهر

ازین مهره‌ها شاه با توجه گفت؟ که همواره با تو خرد باد جفت
 چنین داد پاسخ که فرخنده رای چو از پیش او من برفتم ز جای
 مرا گفتم: این مهره ساج و عاج بپر پیش تخت خداوند تاج
 بگویند که با موبد رای زن بنه پیش و بنشان یکی انجمن
 چو این نغز بازی بجای آورند پسندیده و رهنمای آورند
 همین بدره و برده و باژ و ساو فرستیم چندانک داریم تاو
 و گر شاه و فرزانشانگان، این بجای نیارند و روشن ندارند رای
 بدانش بود شهریار ارجمند نه از گنج و مردان و تخت بلند
 نباید که خواهد ز ما باج و ساو دریغ آیدش جان دانا بتاو
 چو بیند دل و رای باریک ما
 فزوتتر فرستد بنزدیک ما

چون بوزر جمهر معمای شطرنج را حل کرد، کسری به فرستاده
 رای هند گفت:

چنین گفت کسری که یزدان سپاس که هستم خردمند و یزدان شناس
 مهان تاج و تخت مرا بنده اند دل و جان به مهر من آکنده اند
 شگفتی تر این کار بوزر جمهر که دانش بدو داد گردان سپهر
 (ص ۵۷۴)

از خصایص هنری این مجلس است که چهره کشی اشخاص آن
 تماماً ماوراءالنهری است، و همه اشخاص آن عمامه پوش اند، و اکثر
 آنها دارای ریش حنایی کوتاه اند، و خود نوشروان هم قیافت يك از يك
 معمم سنی بخارایی دارد!

۲۶- نیم ص ۶۰۴ تصویر رزم بهرام با ساوه شاه و کشتن اوست:

این نیم صفحه صحنه جنگ ، بوسیله درختان تنومند سر بفلک
 کشیده در حاشیه دست چپ و بالای صفحه دوام منظر دارد و نبردگاه
 هم يك دشت خاکی کم گیاه است.

دیوسواران جنگی تازنده بهرام چوبینه با تیر و کمان چاچی و
 سپرهای مزین مسلح اند، جوشن های زرین و رنگین و خودهای زرین
 پوشیده اند. سه سوار نیزه دار که در قسمت بالای نیزه پرچم موی هم
 دارند سپر بدست در عقب تیراندازان دلاور می تازند. منظر اسپان و
 سواران حمله آور و تیراندازی آنها هولناک و مهیب است.

در طرف مقابل نبرد آزمايان ساود شاه همه فیل سوارند، سه فیل
 سیاه و يك فیل سپید را به جبهه جنگ بدست راست آورده اند، سپاهیان
 فیل سوار ساوه شاه لباس بنفش زرانسود و خودهای زرین و زره
 پوشیده اند. یراق پیلان نیز خیلی فاخر و مزین است، ولی سوار پیل سپید
 بر دل خود تیر جگر خراشی خورده و از بالای هودج پیل سرنگون
 افتاده است ، و این علامت شکست این دسته رزمندگان ساوه شاه
 باشد .

چهره کشی افراد هردو لشکر متخاصم ، همان سبک ماوراء -
 النهریست با رویهای گرد، ریش های تنک حنائی و چشمان گره به بی. و
 این آخرین صحنه مصور جنگی این نسخه شاهنامه بایسنغریست.

صفحات آخر و وقایع

دو صفحه اخیر متناظر ۶۸۹-۶۹۰ نقاشی رنگین عالی حواشی
 و سرو پای صفحه دارند، که در بالا و پایین چهار سطر خط کوفی به
 سپیداب نوشته اند، و در آخر صفحه ۶۹۰ همان نوشته کاتب کتاب جعفر-

بایسنگریست که ما در اوائل این مبحث آورده‌ایم.

اما وقایه این کتاب مهم هم با همان اهتمام هنرمندان ساخته شده و خود آن شهکار جلدسازی و آرایش لاک‌ی است که سازنده آن را مولانا قیام‌الدین دانسته‌اند. گل کاری زرد و سرخ و گلابی حاشیه و بعد ازان استعمال سواد بر زمینه طلا با گل کاری خیلی لطیف و دقیق، و استعمال الوان آسمانی در آن بصورتیست که اگر زاویه مستقیم آن را ببینی، استعمال سواد و گل‌های آسمانی رنگ بر زمینه زرین است، ولی اگر بزویه منحرف دیده شود، استعمال سواد بر زمینه زرین جدا بنظر می‌آید، و نقاشی لطیف و نازک کاری آسمانی رنگ خفیف آن منظری علاحه دارد. و این خود هنر نقاشی و رنگ آمیزی مجلد است که يك صفحه لاک‌ی را بچندین رنگ دیدنی و نادیدنی مزین کرده و منظر وقایه را در زاویه‌های مختلف مریا و مناظر، مختلف ساخته است.

صفحات بیرونی پشتی اول و دوم، مناظر و بکلی مشابه یکدیگرند و هنرمند توانسته که قدرت خامه و هنر خود را در تناظر و تشابه کلی این صفحه لاک‌ی در فواصل تزین و حتی خطوط بسیار کوچک سواد کاری و نقاشی دقیق نازک نشان دهد، و این خود آیت هنر است.

اما دو صفحه داخل دو پشتی اول و دوم باز هم مناظر و کاملاً شبیه‌اند بر زمینه مخلوط سرخ + سیاه، جد اول زرین و نقاشی و گل کاری آسمانگون مطلقاً دارد که متانت و سادگی و ریزه کاری را در آن توان دید. این نقاشی در لاک و ریزه کاری دقیق و استعمال الوان مشاهد و نامشاهد در آن، شهکاریست در جلدسازی که نظیر آن کمتر است.

۲- (۳۴۷)

اوراق قرآن بخط بایسنغر میرزا:

این شهزاده هنرمند هنر پرور هرات فرزند شاه رخ و نواسه تیمور است: (۷۹۹-۸۳۷ ق ۱۳۹۶-۱۴۳۳ م) که خود خطاط ماهری بود، و نمونه نوشته جلی ثلث عالی او بر وراق مسجد گوهرشاد مشهد رضوی موجود است، که مادرش گوهرشاد بنا کرده است.

ظاهراً این شهزاده هنرمند، قرآنی بخط خود نوشته بود، که اکنون فقط چهار صفحه آن در کتابخانه سلطنتی ایران باقیست (نمره ۲۲۱) و قسمتی از اوراق آن در کتابخانه آستان رضوی مشهد است.

اوراق کتابخانه سلطنتی ۱۱،۸ × ۱۸،۳ سانتی بر کاغذ سمرقندی به ثلث جلی با رقم بایسنغر نوشته شده و ناصرالدین شاه قاجار آنرا از قوچان به تهران آورد، که تاریخ کتابت ندارد و چهار قطعه در دوائر تزئینی متن طلا پوش است که اصلاً دو ورق را دو پوست کرده و مبدل به چهار صفحه، روی مقوا الصاق کرده‌اند و يك سرسوره دارد مستطیل مجدول طلائی با اسلیمی بند رومی مشکی رنگ با آب زر و خط ثلث اعراب بر رنگ لاجورد و آیات سورة البروج و السماء و الطارق و چند آیه سورة عنكبوت.

(فهرست قرآنهاي خطی سلطنتی ایران ص ۴۹۰ طبع تهران ۱۳۵۱ ش)

در باره این قرآن آقای یحیی ذکا رئیس کتابخانه ملی تهران

می‌نویسد:

« شهزاده بایسنغر این نسخه را برای اهداء به مقبره جد خود تیمور نوشته، و در سمرقند بر قبر تیمور افتاده بود. بقول اعتماد السلطنه در مطلع الشمس چون نادرشاه افشار سمرقند را فتح کرد، این نسخه در دست لشکریان او ورق و ورق گشت و این اوراق در تصرف لشکریان به قوچان انتقال یافت و بر مرقد سلطان ابراهیم که مردم او را فرزند امام رضا شمرند فراهم گردید، ولی اکثر اوراق این نسخه نفیس مفقود شد، تا که در سنه ۱۳۳۱ ق شهزاده محمد هاشم افسر رئیس معارف خراسان این اوراق را در يك صندوق آهنین از زیر خاك كشید که برخی مطموس و آسیب دیده بود، و آنرا به کتابخانه آستانه رضوی سپرد. که فقط هفت ورق آن سالم مانده بود، و قبل ازین همین کتابخانه پنج ورق دیگر هم از آن داشت.

آنچه تاکنون معلومست اجزاء ذیل این نسخه باقی مانده اند:

- ۱- در کتابخانه سلطنتی ایران چهار ورق مکمل.
- ۲- در کتابخانه ملی تهران دوازده قطعه که هر یکی يك تا دو سطر دارد.
- ۳- موزه ایران باستان در تهران يك صفحه کامل.
- ۴- موزه هنرهای زیبای تهران يك قطعه يك سطر.
- ۵- در مجموعه‌های شخصی تهران، چند قطعه دارای چندین سطر.
- ۶- برخی از قطعات آن در کتابخانه‌های ترکستان و اروپا که از آن اطلاع کاملی نداریم.

(مجله موسسه فرهنگی منطقه‌بی طبع تهران جلد ۲ شماره ۲ بهار ۱۹۶۹ م)

۳- (۳۴۸)

قرآن بخط محمود سلطانی:

در کتابخانه سلطنتی ایران نمره ۲ قطع خستی ۲۴×۱۷/۵ سانتی ۳۳۳ صفحه ۲۱ سطری بر کاغذ خانبالغ بخط نسخ ریحانی و کتابت خفی ممتاز که آنرا محمود سلطانی در سنه ۸۴۶ ق ۱۴۴۲ م از خط یاقوت مستعصمی در هرات نقل کرده و در آخر آن به توفیق نیمه جلی ممتاز نوشته است: «نقل من کتابه سید الاصحاب سند الكتاب... یاقوت المستعصمی... علی ید... محمود السلطانی... فی آخر جمادی الاول سنه ست و اربعین و ثمانمائه بدار السلطنه هراة.»

صفحات اول و دوم این نسخه شریفه مجدول باحاشیه مذهب مرصع مار پیچ و متن لاجوردی مزین بطلا و السوان مختلف است دارای چهار کتیبه بازوبندی، مذهب مرصع که بقیه اوراق آن مجدول کمند اندازی زرین باحواشی و متن ساده است. فواصل آیات، دوائر کوچک طلائی و آغاز هر جزو و نصف جزو و حزبها، دوائر تزئینی و سوره‌ها بر قاع نیمه جلی ممتاز و مستطیل‌های تزئینی آب زر دارد. و قایه آن ساغری مشککی ضربیست و با این خصائص و خط از آثار نفیس مکتب هنری هرات بشمار می آید.

(فهرست مذکور، ص ۳)

۴- (۳۴۹)

منشآت بخط درویش عبدالله و خواجه اختیار:

در کتابخانه سلطنتی ایران ۱۹۵ × ۳۲۰ میلی. جلد ساغری ضربی سوخت عالی، بخط شکسته نستعلیق ۱۴ رقه نیمه جلی و خفی رقم خواجه اختیار منشی هروی و غیره از جمله يك قطعه نیمه جلی عالی رقم «درویش عبدالله سلطانی (بدون تاریخ) مربوط بقرن ۹ هـ»

(سلطنتی ایران ۱۹)

۵- (۳۵۰)

مکاتیب سلطان حسین بایقرا رقم خواجه اختیار:

۱۶۳ × ۲۲۵ م، جلد تیماج ترنج منگنه ۳۲ صفحه.

خط شکسته تعلیق نیمه جلی عالی، رقم قاضی اختیار الدین

گنابادی بتاریخ (۹۳۵ ق ۱۵۲۸ م) (س ۲۰)

۶- (۳۵۱)

مکاتیب سلطان حسین بایقرا رقم خواجه اختیار:

۱۳۷ × ۲۱۷ م، جلد تیماج مذهب منگنه، صفحات متن و حاشیه

طلا اندازی و مرصع عالی و يك سر لوح مذهب مرصع عالی ۳۰ صفحه.

خط شکسته تعلیق نیمه جلی ممتاز رقم همان خواجه اختیار منشی

در سنه ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م (س ۲۱)

۷- (۳۵۲)

حائنامه بخط سلطان علی مشهدی:

مثنوی گوی و چوگان عارفی است ۱۴۰ × ۲۲۰ میلی متر، جلد ضربی و سوخت معرق عالی. سرلوح و ترنج مذهب مرصع و حواشی صفحات تشعیر سازی مذهب عالی بایک مجلس منیا تور عالی ۵۲ صفحه. خط نستعلیق کتابت خفی خوش بار رقم سلطان علی مشهدی بتاریخ

۴ ذی قعدة ۸۷۴ ق ۱۴۶۹ م در هرات (س ۲۲)

(رك: ۱۰۲-۱۲۸)

۸- (۳۵۳)

دیوان جامی بخط سلطان علی قاینی:

۲۲۵ × ۳۵۵ م. جلد تیماج مذهب جدید. متن و حاشیه افشان.

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب مرصع ممتاز. سرلوحها و سرفصول و لچکیهای متعدد مذهب مرصع ممتاز ۴۵۲ صفحه.

به خط نستعلیق جلی خوش سلطان عالی قاینی در سنه ۸۹۸ ق

۱۴۹۲ م. (۸۰ ورق از میان ساقط بود که عبدالرحیم عنبرین قلم آنرا

بخط خود تکمیل کرده و اصل دیوان عبارت از فاتحه الشباب و واسطه

العقد است) (س ۲۴)

۹- (۳۵۴)

خمسه نظامی بخط میر علی:

۲۲۵ × ۲۴۰ میلی. جلد سوخت عالی. صفحات متن و حواشی

تشعیر سازی مذهب عالی. دو صفحه اول در متن و حاشیه مذهب مرصع

تشعیر شده ممتاز. سرلوحها و سرفصلهای متعدد مذهب مرصع ممتاز. ده مجلس منیا تور عالی ۴۰۶ صفحه.

خط نستعلیق عالی بقلم میرعلی هروی در سنه ۹۲۸ ق ۱۵۲۱ م (س ۲۵)

۱۰-۱۱-۱۲-(۳۵۷-۳۵۵)

سه کتاب بخط جعفر حسینی:

در کتابخانه سلطنتی ایران:

۱۰- گلستان بایک مثنوی دیگر کتابت جلی و خفی خوش

سنه ۹۹۴ ق ۱۵۸۵ م با رقم: کتبه جعفر الحسینی.

۱۱- گلستان با یک مثنوی امیر خسرو، کتابت خفی خوش

بتاریخ ۱۲ جمیدی الثانی ۹۹۵ ق ۱۵۸۶ م.

۱۲- (۳۵۷) مثنوی عشق و روح فضولی بخط نستعلیق خوش سنه

۱۰۴۶ ق ۱۶۳۶ م. (نام این خطاط جعفر بن علی معروف بسید آقاسیز واریست

که مخطوطاتش در کتابخانه های استانبول نیز بین ۹۹۴ تا ۱۰۴۶ ق

۱۵۸۵-۱۶۳۶ م هست. خ ۱۲۴)

۱۳-(۳۵۸)

کلیله و دمنه در کتابخانه سلطنتی ایران:

یکی از نسخ بسیار نفیس و معتبر مکتب هراتست که در اتقان

تصویر طبیعت و آثار آن و هضم و تحلیل عناصر چینی ممتاز است.

(صنایع ایران ۱۰۵)

بازل گری در منیا تور ایران (ص ۱۳) گوید که از کیفیت هنری و

غنا تصاویر آن پدید می آید، که برای یکی از حکمداران هنر پرور

نگاشته شده باشد. ولی چون اکنون خاتمه کتاب از بین رفته، نه نام کاتب و هنرمند آن معلومست و نه حکمرانی که برای او آنرا ترتیب کرده اند، فقط از خصایص هنری، تاریخ نگارش و آرایش آنرا توان دریافت، که یک نسخه دیگر همین کتاب در توپقاپوسرای به نمره R ۱۰۲۷ موجود است، و آنرا بایسنغر میرزا در هرات نگاشته اند (رك: ترکیه ۶۶)

نسخه کتابخانه سلطنتی ایران در جاننداری و ظرافت نقاشی و استعمال الوان لطیف، ارزش خاصی داشته و در نفایس هنر هرات جای دارد.

یک مجموعه منتخب اشعار، برای اسکندر سلطان در سنه ۱۴۱۰ م-۱۴۱۱ م مصور گردیده (شماره ۲۴۹۴) که اکنون در مجموعه گل بنکیان Gulbenkian موجود است. درین کتاب نفیس تصویر بست از مجنون، که در بیابان با وحوش در آمیخته و یکی از مناظر آن غزالیست که کاملاً طبیعی نقش شده و شباهت تامی با تصاویر این نسخه کلیله و دمنه دارد و کشیدن درختان گلپوش طراوتناک در تحت آسمان طلائئی از ممیزات نفیسه هردو نسخه است، ولی در تنوع تراکیب و تصویر پدیدده های روحی در زندگی حیوانات، این نسخه کلیله و دمنه امتیازی خاص دارد و بکارهای مکتب بایسنغر در هرات شباهت میرساند.

در دو نسخه دیگر مکتب هرات که در سنه ۱۴۲۶ و ۱۴۲۷ م نقاشی شده اند طرح تزئین مفروشات و نقشه ابنیه مانند تجیر پهن سطح بنا و یک دروازه نیمه باز که شخصی ازان میگذرد، باین نسخه شبیه است، بنابراین ما این نسخه را کار عصر تیموریان حدود ۱۴۲۰-۱۴۲۵ م

شمرده می‌توانیم که برای یکی از پرورندگان هنرمانند ابراهیم بابایسنغر ساخته شده باشد.

سرورق این نسخه که دو صفحه کامل بود، اکنون آسیب دیده و نقایص آنرا باز نقاشی کرده‌اند، ولی خصایص هنری و منظر مطمئن این مجلس، دربار و جلوس شاهی را بر اورنگ سلطنت درباغی بصورتی نشان میدهد که کمال هنر نقاشی این دوره باشد.

شهزاده جوان و پرندگان در حالت پرواز بر صفحه دست چپ در حالت بسیار طبیعی نقاشی شده‌اند، که ساقی ماهر وئی باده رادر باغ شهزاده از صراحی میریزد و طوریکه در نسخ معتبر این دوره دیده میشود، همواره این سرورقهای مصور و مرصع با مضمون متن کتاب ربطی ندارند و اکثر هم دو صفحه کامل را میگیرند، درحالیکه منیاتورهای دیگر کتاب مستطیل‌اند و بلندی آن بیش از عرض آنست.

طرح تصویر برزو، مترجم داستان کلبله و دمنه سنسکریت که آنرا به نوشیروان تقدیم می‌نماید، با وجود مشابهت موضوع، فرقی با دیگران دارد، که گره‌بندی اشکال آن آزاد و مختصر است و ما را فوراً بدنیای خیالی می‌برد، که داستانش دران وقوع یافته‌اند.

هنرمندی که دو منیاتور واپسین این مخطوطه را آفریده، آنقدر نیروی خامه داشت که دروازه یک دنیای خالی را با قوت فراوان تخیل شاعرانه بروی ما بکشد و یقیناً کار همان هنرمند ماهر آثار نخستین باشد.

در منظر نخستین چهار نفر دوست: غزال و کلاغ و سنگ پشت و موش بر دور تالایی که درختان لیمو و نارنج بران سایه افکنده دیده

می‌شوند که در اطراف آن منظر بوته‌های گلدار در دامنه کوه خشکی، خوش آیند است.

منظر دیگر این نسخه شدت حمله شیر کهن سالیست بر گورخری که شغالی او را بچنگ این شیر مفترس انداخته. ولی این هم وضع بسیار طبیعی را نمایش میدهد که قسمت روشن تر نابلوست و بطرف راست آن منظر سبزگون خیره درختان بانس (خیرزران) آنرا زندگی دیگری می‌بخشد، و این طبیعت‌نگاری از روایات قدیم هنر چینی نگاشتن گلها، در قرن ۱۴م بوسیله مغول انتقال یافته که در جذبات شاعرانه دنیای عشق و دلربائی این سرزمین کاملاً ظهور کرده و صورتگران را به تمثیل طفلانه دنیای طبیعت آشنا ساخته است. چنانچه در یکی از تصاویر آن سیمرخ افسانوی شهنامه که مورد توجه شاهست با خصایصی نقش گردیده که پروبال عظیم و نول سرخ آن به آثار چینی می‌ماند، ولی قوت خود را از شباهت با سمبول بالدار اهوره مزدا، خدای قدیم دوره هخامنشیان ایران می‌گیرد.

در سرورق هنر ایران چهار مجلس منیاتور ظریف این نسخه را رنگین چاپ کرده‌اند:

۱- دهقانی که مرغان مخرب گل‌ها را در تور خود می‌گیرد. در دامنه کوه اسفنجی دارای رنگ خاکی زیر درخت کهن سال دهقانی با عبای سبزرنگ دراز و چهره خراسانی ایستاده و ریسمان توری را میکشد که مرغان سیاه و سپید زیاد درون تور با اضطراب و پرزنی دیده می‌شوند. وضع روحی دهقان ریسمان‌کش نیز در چهره و چشمانش مشاهده است که مهارت مصور را میرساند. رنگ آمیزی این منظر سرد

وخاموش است، گل آرائی و شاخ و برگ درختان دلکش و لطیف است
(لوحه ۸۶۵)

۲- داستان کشف و آهو و کلاغ برکنار تالاب، که این منظرهم دارای خصایص مجلس سابق است. و آب تالاب هم رنگ طبیعی دارد، درحالیکه دربرخی کارهای هنری آبرارنگ سیاه داده‌اند. منظرنگاری و گل آرائی و کوهک اسفنجی آن دیدنیست (لوحه ۸۶۶)

۳- داستان مردکهنسال و دو مرغ: مردی با ریش نیمه سپید و چین نیمه آستین دراز سبزرنگ زیر درخت قوی تنه حنایی رنگ و دو مرغ بالای آن نشسته‌اند. منظر آرای و خصایص آن هم مثل سابقست (لوحه ۸۶۷)

۴- جنگ بومان کلاغان: بالای کوه رنگین اسفنجی که درختان کوهی کشتی دارند، بومان با رنگ زرد و خطوط سیاه و کلاغان سیاه بجنگ و حمله بریکدیگر پرداخته‌اند. وضع روحی مرغان جنگنده مهارت مصور را وانمود میکند، منظر آرای و رنگ آمیزی سرد این منظر دلکش و لطیف است، آسمان و فضای آن رنگ زرد آمیخته با کمی سرخی دارد. (لوحه ۸۶۸)

۱۴- (۳۵۹)

مجموعه کتابخانه سلطنتی ایران:

از مهم‌ترین بقایای مکتب هراتست که در عصر شاهرخ پسر تیمور (۸۰۷-۸۵۰ق) مصور گردیده و آنرا بطن غالب، کار خلیل نقاش شمرده‌اند (سرروی هنر ایران)

۱۵- (۳۶۰)

.....

۱۶- (۳۶۱)

ظفر نامه بخط سلطان محمد نور و کار بهزاد

در کتابخانه سلطنتی کاخ گلستان تهران (۲۶).

۲۳۰ × ۳۷۰ م، جلد سوخت ممتاز. دو صفحه اول آن تماماً

مذهب و مرصع ممتاز کار میرعصد است که تمام کتاب ۲۴ مجلس تصویر و منیاتور ممتاز مکتب بهزاد (تبریز) دارد، جمله ۷۵۰ صفحه به نستعلیق نیکو در سنه ۹۳۵ ق ۱۵۲۹ م نوشته شده و رقم خاتمه آن چنین است:

«کتبه سلطان محمد نور، و ذهبه میرعصد، و صوره بهزاد ۹۳۵ ق»

ازین کتاب ۵ صفحه مصور عالی در سرروی هنر ایران سیاه طبع شده (لوحه ۹۰۵-۹۰۷) که تمام خصائص هنری مکتب بهزاد دارد.

۱۷- (۳۶۲)

شاهنامه فردوسی:

ملکیت مهدی ویشکائی در ایران.

کار اوائل دوره صفوی دارای ۵۲ تصویر عمل دوسه نفر نقاش،

که بعضی تصاویر سبک هرات در اواخر عهد تیموریان هم دارد، جمله ۵۲۵ ورقست، که «اول و آخرین کهنه کتاب افتاده.»

۱۸-۱۹- (۳۶۳-۳۶۴)

دو شاهنامه (تهران)

هر دو مربوط دوره صفویه که یکی در ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م نوشته شده

و ۴۰ تصویر دارد. نسخه دیگر که در سنه ۱۰۱۴ ق ۱۶۰۵ م نگاشته شده

دارای ۸۵ مجلس مصور است.

منیاتورهای این هر دو جلد، بسبک رضای عباسی (دنبالهٔ مکتب بهزاد هرات) است.

-۴۰- (۳۶۵)

کارهای محمود مذهب:

وی شاگرد میرعلی هروی مذهب و خطاط بود مربوط به مکتب بخارا (خ ۲۸۱) تصاویر متعدد در کتابخانهٔ مشهد رضوی محفوظست کار محمود مذهب برقم «سلطان محمود» که از همه اهم پورتريت امير على شير نوائيست با عصا و عباى دراز و رقم: «عمل محمود مذهب» که پيش از سنه ۹۰۷ ق ۱۵۰۱ م ساخته شده است.

-۴۱- (۳۶۶)

منیاتور دولایی عمل بهزاد:

در موزهٔ دولتی ایران باستان.

دو زن کتاب کوچکی در دست دارند، روی آن کتاب نوشته شده: «تصویر سلطان حسین میرزا، عمل بهزاد».

(تاریخ صنائع ۱۷۱)

-۴۲- (۳۶۷)

جنگ شتران عمل بهزاد:

در موزهٔ کاخ گلستان تهران. يك منظر جنگ دو شتر ژيانست، که بران «عمل بهزاد» نوشته شده، ولی چون در سن بالاتر از ۷۰ بهزاد نوشته شده مورد شک است (سروی هنر ۱۸۶۴)

-۴۳- (۳۶۸)

جنگ ابراهیم میرزا تیموری:

دارای خط خوب و نقوش و تذهیبات دورهٔ هنر تیموریه، در کتابخانهٔ جعفر سلطان القرائی تبریز ایران. (هنر و مردم ۱۲۲)

-۴۴- (۳۶۹)

انيس الناس:

این نسخه در کتابخانهٔ مجلس شورای ملی ایران (تهران) است که برای ابراهیم سلطان شهزادهٔ تیموری هرات نوشته شده و چنین مرقومست:

«برسم خزانهٔ الاعظم الاعدل مغیث الدین و الدین ابراهیم سلطان» (هنر و مردم ۱۲۲)

-۴۵- (۳۷۰)

مخزن الاسرار نظامی:

از کارهای ادامه مکتب هرات در عصر صفویه است، نسخهٔ ممتاز زرکشیده آستان رضوی مشهد با رقم:

«برسم کتب خانهٔ شهریار ابوالفتح بهرام جم اقتدار»

-۴۶- (۳۷۱)

شاهنامه و خمسة نظامی بخط محمد بن مطهر:

در کتابخانهٔ ملی ملک تهران، که در سنه ۸۳۳ ق ۱۴۲۸ در هرات برای بایسنغر میرزا نوشته شده و رقم ذیل دارد:

«برسم خزانهٔ الکتب السلطان الاعظم . . . غیاث السلطنه و الدینا

بایسنقر بهادرخان . . . علی ید . . . محمد بن مطهر بن یوسف بن ابی سعید القاضی النیسابوری بدار السلطنة هراة . . . فی شعبان سنه ۸۳۳ هـ» (خ ۸۳۸)

۲۷-۲۹- (۳۷۴-۳۷۲)

مخطوطات جعفر بایسنقری:

(۳۷۲) ۲۷- دیوان حسن دهلوی:

کتابخانه مجلس تهران. کتابت خفی متوسط ۸۳۵ ق ۱۴۳۱ م
رقم ختم کتاب چنین است: «کتبه العبد المحتاج الی الله الغنی جعفر
بایسنقری . . . فی خامس عشرین و ثمانمائه الهجرية بدار السلطنة هراة...
(خ ۱۱۹/۱)

(۳۷۳) ۲۸- صفحه آخر يك سفینه:

در کتابخانه سلطنتی ایران به نستعلیق متوسط، که سفینه مذکور
از بین رفته و درین صفحه چنین مرقوم است: این سفینه را جعفر
بایسنقری در دار السلطنة هرات در سنه ۸۲۷ ق نوشت. (= ۱۴۲۳ م)

(۳۷۴) ۲۹- يك صفحه آخر يك سفینه:

در مرقع گلشن کتابخانه سلطنتی ایران صفحه بی بقلم غبار عالی
بامضای جعفر الکاتب است که در هرات نوشته با رقم: «علی طریق واضح-
الاصل علی بن حسن السلطانی.» که گویا واضح قلم غبار همین علی بن
حسن باشد. (خ ۱۲۰/۱)

۳۰- (۳۷۵)

مرقع محمد امین کاتب مشهدی متوفا در هند:

در کتابخانه سلطنتی ایران بر رقم محمد امین ۹۸۸ ق (۱۵۷۹ م)
(خ ۶۵۰)

۳۱-۶۲- (۳۷۶-۴۰۷)

مخطوطات شاه محمود نشابوری (متوفا در مشهد، حدود ۹۸۲ ق):

(۳۷۶) ۳۱- دیوان امیرشاهی:

کتابت خفی عالی در دار السلطنة تبریز ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م در کتابخانه

سلطنتی ایران (س)

(۳۷۷) ۳۲- صد کلمه حضرت عالی:

با ترجمه منظوم فارسی بقلم خفی عالی (س)

(۳۷۸) ۳۳- بوستان سعدی کتابت عالی (س)

(۳۷۹) ۳۴- منتخب بوستان سعدی کتابت خفی عالی (س)

(۳۸۰) ۳۵- منتخب اشعار اهلی شیرازی کتابت عالی ۹۵۰ ق

۱۵۴۳ م (س)

(۳۸۱) ۳۶- سبحة الابرار جامی کتابت خفی ممتاز ۹۴۴ ق

۱۵۳۷ م (س)

(۳۸۲) ۳۷- اسرار نامه عطار نستعلیق خفی عالی ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م

در کتابخانه مجلس تهران ۶۸ صفحه مذهب ممتاز ۲۱۵ X ۳۱۰ م

(۳۸۳) ۳۸- حاتمیه حسین کاشفی کتابت خوش شعبان ۹۷۶ ق

۱۵۶۸ م ملک دکتر مهدوی تهران.

(۳۸۴) ۳۹- دیوان جامی کتابت خوش ۲۰ جمادی الاخری ۹۵۵

ق ۱۵۴۷ م در يك مجموعه خصوصي تهران.

(۳۸۵) ۴۰- چهل حدیث با ترجمه منظوم جامی کتابت خفی عالی

۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م ملک دکتر مهدوی بیانی تهران.

- (۳۸۶) ۴۱- ترجمه فارسی نصائح منسوب بحضرت محمد (ص) کتابت جلی عالی ۹۵۵ ق ۱۵۴۷ م ملک دکتر مهدی بیانی تهران.
- (۳۸۷) ۴۲- چهل کلمه حضرت علی با ترجمه منظوم حسین بن سیف‌الدین هروی کتابت خفی ملک دکتر مهدی بیانی تهران.
- غبار ممتاز در مشهد ۹۶۴ ق ۱۵۵۶ م مذهب.
- (۳۸۸) ۴۳- بوستان سعدی کتابت خوش ۹۲۳ ق ۱۵۱۶ م ملک دکتر مهدی بیانی تهران.
- (۳۸۹) ۴۴- جزو قرآن به نستعلیق عالی و دو سرسوره فتح و مزمل به ثلث عالی
- در تبریز نوشته شده. در مجموعه کریم‌زاده تهران.
- (۳۹۰-۴۰۰) ۴۵-۵۵- یازده قطعه خفی و غبار ممتاز بارقم‌های وی، یکی با تاریخ ۹۶۵ ق ۱۵۵۷ م در کتابخانه سلطنتی ایران (س)
- (۴۰۱-۴۰۵) ۵۶-۶۰- پنج قطعه غبار عالی خوش، یکی با تاریخ ۹۴۲ ق ۱۵۴۵ م در مدرسه سپهسالار و کتابخانه ملی تهران و سلطان‌القرائی.
- (۴۰۶) ۶۱- يك قطعه در کتابخانه آستانه مشهد رضوی، نوشته شده در تبریز.
- (۴۰۷) ۶۲- چهل کلمه حضرت علی بقلم غبار خفی عالی ۹۶۶ م ۱۵۵۸ م نسخه مذهب در تهران. (خ ۳۰۴)
- ۶۳-۶۴- (۴۰۸-۴۰۹)
- خطوط محمد محسن هروی: (رك : ترکیه)
- (۴۰۸) ۶۳- يك قطعه از مرقع سلطنتی تهران، کتابت رجب ۹۸۳ ق ۱۵۷۵ م.

- (۴۰۹) ۶۴- يك قطعه در مجموعه مهدی بیانی تهران با رقم: مشقه محمد محسن. (خ ۸۳۳)
- ۶۵-۶۶- (۴۱۰-۴۱۱)
- مخطوطات عبدالله طباخ هروی:
- وی در هرات بدنیا آمده و از مشاهیر هنرمندان کتابسازی هرات است که مدتی در سمرقند هم بود. و در سنه ۸۸۵ ق ۱۴۸۰ م در بادغیس از جهان رفت از آثار اوست:
- (۴۱۰) ۶۵- ادعیه حفظ الآفات: به نستعلیق متوسط در جمادی- الاولی ۸۶۶ ق ۱۴۶۱ م در هرات نوشته شده از مجموعه مهدی بیانی تهران.
- (۴۱۱) ۶۶- يك قطعه نستعلیق خوش که بتاريخ جمعه ۳ رمضان ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م نوشته شده در مجموعه سلطان‌القرائی تهران (خ ۳۶۳)
- ۶۷- (۴۱۲)
- خط شیخ محمد کمال کاتب نشابوری:
- صد کلمه حضرت علی در کتابخانه سید نصراله تقوی تهران، به نستعلیق خوش خفی به شیوه شاه محمود نشابوری. متن کلمات به لاجورد و زر و ترجمه بقلم مشککی است که در سنه ۹۴۳ ق ۱۵۳۶ م نوشته شده است. (خ ۸۲۶)
- ۶۸-۷۰- (۴۱۳-۴۱۵)
- مخطوطات عبدالرحمن خوارزمی:
- وی استاد مسلم نستعلیق و مقارن اظهر و سلطان علی مشهدی و

شاگرد میر عبدالله بن میرعلی تبریزی است که مدت‌ها بدربار هرات و تبریز بود، وفاتش بعد از سال ۸۸۶ ق ۱۴۸۰ م است. (رك: ترکیه)

(۴۱۳) ۶۸- در مجموعهٔ ترجمیات کتابخانهٔ مجاس تهران، يك ترجیع بند بقلم نستعلیق جلی متوسط با رقم عبدالرحمن الخوارزمی است که بسال ۸۶۶ ق ۱۴۶۱ م در دارالسلام بغداد نوشته شده.

(۴۱۴) ۶۹- شش دفتر مثنوی مولوی به نستعلیق متوسط و رقم «عبدالرحمن کاتب سنه ۸۳۹ ق» (۱۴۳۵ م) در ملك مجید موقر تهران.

(۴۱۵) ۷۰- خمسة نظامی: نستعلیق خفی و اندکی رقاع با رقم «کتبه عبدالرحمن الکاتب در سنه ۸۳۹» (۱۴۳۵ م) که از تهران بموزه برتانیا رفته و دکتر مهدی بیانی این دو کتاب اخیر را با وجودیکه نسبت خوارزمی ندارد، بنا بر تشابه خط و وحدت زمان، ازین شخص دانسته است (خ ۳۸۰)

-۷۱- (۴۱۶)

حائنامه بخط عبدالکریم خوارزمی (رك: ترکیه):

يك نسخهٔ حائنامهٔ عارفی و روشنائی نامه بقلم نستعلیق جلی متوسط عبدالکریم بن عبدالرحمن خوارزمی که در ۱۵ شعبان ۸۸۳ ق ۱۴۷۸ م نوشته شده، در کتابخانهٔ مجلس تهران محفوظست (خ ۴۱۱)

-۷۲- (۴۱۷)

گوی و چوگان عارفی بخط میرزا محمد بن شاه محمد ترکستانی:

این نسخه در محرم سنه ۹۸۳ ق ۱۵۷۵ م نوشته شده و در کتابخانه سلطنتی ایران است. (خ ۶۶۶)

-۷۳- (۴۱۸)

کلیات خاقانی بخط محمدلطیف شوخی بخاری:

در شعبان ۱۰۱۵ ق ۱۶۰۶ م نوشته شده و در کتابخانهٔ سلطنتی ایرانست (خ ۸۳۰)

-۷۴- (۴۱۹)

سلسله الذهب جامی بخط شاه محمد مهدی:

۱۳ × ۲۳۰ میلی جلد روغنی عالی، صفحات و حاشیه قطعه- سازی با حواشی افشان. دو صفحهٔ آخر منقش با يك سرلوح مذهب مرصع عالی ۱۲۰ صفحه نستعلیق عالی بدون تاریخ در کتابخانهٔ سلطنتی ایران (س ۳۳)

-۷۵- (۴۲۰)

دیوان امیرشاهی بخط سیداحمد مهدی:

۲۱۰ × ۳۲۵ حواشی صفحات افشان و متن مذهب لاجوردی ۶۲ صفحه.

خط متن نستعلیق خفی عالی که در سنه ۹۸۲ ق ۱۵۷۴ م بقلم سید احمد مهدیست. ولی در آخر رباعیات متفرقه نیمه جلی خوش بقلم محمدرضا تبریزی نوشته شده است. (س ۳۴)

-۷۶- (۴۲۱)

مقالات خواجه عبدالله انصاری بخط معزالدین:

۲۱ × ۳۰ سانتی جلد روغنی و سوخت ممتاز. حواشی عموماً تشعیر سازی ممتاز مرصع و مذهب. سراوح مذهب مرصع عالی ۷۰

صفحه ۵ سطری.

خط نستعلیق نیمه جلی عالی با رقم: معزالدین محمدالحسینی-
الکاتب در سنه ۹۸۵ ق ۱۴۸۰ م که ادامهٔ مکتب هراتست. (س ۳۵)

-۷۷-(۴۲۲)

سلامان و اقبال جامی بخط محمد امین:

۱۸۰ × ۲۹۵ جلد روغنی ممتاز ضربی طلاپوش. حواشی عموماً
منقش مذهب با يك مجلس منیا تور ممتاز ۹۸ صفحه، که بخط نستعلیق
خوش محمد امین کاتب در سنه ۱۰۰۱ ق ۱۵۹۲ م برای دین محمد سلطان
نوشته شده و ادامهٔ مکتب هراتست (س ۳۶)

-۷۸-(۴۲۳)

گلستان سعدی بخط شاه قاسم:

۲۲۰ × ۳۵۰ جلد ضربی مذهب. حواشی تشعیر سازی مذهب.
دو صفحه اول مذهب مرصع عالی ۷۸ صفحه (س ۳۷)
خط نستعلیق خفی عالی شاه قاسم در سنه ۱۰۰۱ ق ۱۵۹۲ م که
ادامهٔ مکتب هراتست. (رك:)

-۷۹-(۴۲۴)

حائله بخط عبدی نیشابوری:

گوی و چوگان عارفیست ۱۶۵ × ۲۵۵ جلد ساغری مشکی
ضربی عالی، صفحات و حواشی زرافشان. يك سر لوح و سرفصلها و
لچکیهای متعدد مذهب ممتاز مرصع. ۵۰ صفحه خط نستعلیق خوش
بقلم عبدی نیشابوری (بدون تاریخ، ولی مربوط بقرن ۱۰) (س ۲۸)

-۸۰-۹۹-(۴۲۵-۴۴۴)

خطوط محمود شهابی:

وی در سنه ۹۳۵ ق از خراسان به بخارا رفت و از آنجا در بلخ
ساکن شد، شاگرد ارشد میرعلی هرویست، آثار خطی او تا ۹۹۳ ق
۱۵۸۴ م هم دیده شده (خ ۸۷۸) از آثار اوست:

(۴۲۵) ۸۰- دیوان حالای چغتائی:

۱۳۰ × ۲۱۵ جلد تیماج. حواشی عموماً تشعیر سازی مذهب
مرصع عالی ۵۴ صفحه.

خط نستعلیق خوش محمود بن اسحاق شهابی سیاوشانی هروی در
سنه ۹۶۱ ق ۱۵۵۳ م (س ۲۹)

(۴۲۶) ۸۱- منتخب مثنوی مولوی:

خط نستعلیق همین خطاط (س)

(۴۲۷) ۸۲- اخلاق محسنی:

به نستعلیق خوش او نوشته ۹۶۹ ق ۱۵۶۱ م در مجموعهٔ سلطان-
القرائی تهران.

(۴۲۸-۴۴۴) ۸۳-۹۹ - هفده قطعه خطوط گوناگون او در
کتابخانه‌های سلطنتی و ملی و سپهسالار (تهران) و آستان رضویست
(خ ۸۸۰) (رك: هند و ترکیه)

-۱۰۰-(۴۴۵)

منتخب بوستان بخط محیی:

۱۵۵ × ۲۴۰ م جلد ضربی و سوخت معرق عالی، صفحات متین

و حاشیه قطعه سازی، حواشی زرافشان. سرلوح و سرفصلها مذهب مرصع ممتاز است ۴۶ صفحه.

خط نستعلیق عالی بقلم محیی در سنه ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م (س ۳۰)
(رك: افغانستان)

-۱۰۱-۱۰۳- (۴۴۶-۴۴۸)

خطوط ابراهیم:

وی در قرن دهم نستعلیق نویس ماهر و شاگرد سلطان محمد نور هروی و منشی آستان رضوی بود (خ ۸/۲) از آثار اوست:

(۴۴۶) ۱۰۱- يك قطعه خوش نستعلیق بی تاریخ در يك مرصع کتابخانه سلطنتی ایران.

(۴۴۷) ۱۰۲- يك قطعه نستعلیق خوش بامضای ابراهیم در يك مرصع کتابخانه آستانه رضوی مشهد.

(۴۴۸) ۱۰۳- اسکندرنامه ترکی:

در کتابخانه سلطنتی ایران به نستعلیق خوش که در آخر آن مرقومست:

« قد وقع الفراغ من تحریر هذا الكتاب . . . علی ید العبد . . .
ابراهیم المنشی الحضرة الرضوی بتاريخ شهر رمضان سنه ۹۳۷ ق
(۱۵۳۰ م) (خ ۲۱/۱)

-۱۰۴-۱۰۵- (۴۴۹-۴۵۰)

خطوط جاهی (۹۴۶-۹۸۴ ق)

۱۰۴-۱۰۵: دو قطعه خط نستعلیق خوش سلطان ابراهیم «جاهی»

ابن بهرام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی. بقلم رنگه بسپیداب و زعفران برقم: « فقیر ابراهیم بن بهرام ذنوبه » و « فقیر ابراهیم ». در کتابخانه دکتور بیانی تهران (خ ۱۳/۱)

-۱۰۶- (۴۵۱)

دیوان جاهی بخط جمال مشهدی:

برین دیوان شهزاده ابراهیم سابق الذکر، دو هنرمند مکتب مشهد، فرع مکتب هرات کار کرده اند، خط نستعلیق خوش آن بقلم جمال مشهدیست و کار تصویر و تذهیب آنرا مولانا عبدالله المذهب در سنه ۹۸۹ ق ۱۵۸۰ م انجام داده است، که در کتابخانه سلطنتی ایران محفوظست. يك قطعه خط خوش جمال در يك مرصع کتابخانه اوقاف استانبول هم موجود است (خ ۱۲۸)

-۱۰۷-۱۱۰- (۴۵۲-۴۵۵)

خطوط حسن شاملو:

وی فرزند حسین خان شاملوست که بعد از مرگ پدرش بیگلر بیگی خراسان و حاکم هرات گردید، وفاتش در هرات سنه ۱۱۰۰ ق ۱۶۸۸ م و آثار او از اواخر مکتب هراتست:

(۴۵۲) ۱۰۷- بر مزار خواجه عبدالله انصاری بخط جلی نستعلیق بسیار عالی دو بیت را بر سنگی نقر کرده است که به آثار هنری افغانستان تعلق دارد. (رك: افغانستان ۱۰۱)

(۴۵۳) ۱۰۸- در کتابخانه سلطنتی ایران يك قطعه نستعلیق خوش او موجود است که « جهت فرزندی میر عبدالصمد » نوشته است.

-۱۱۶-۱۴۰- (۴۵۹-۴۷۰)

خطوط سلطان علی مشهدی (رك: ۷ و فهرست)

(۴۵۹) ۱۱۶- رباعیات خیام:

کتابخانه سلطنتی ایران . قطع رحلی، نستعلیق خوش با رقم

«سلطان علی الکاتب المشهدی» (خ ۲۵۷)

(۴۶۰) ۱۱۵- تحفة الاحرار جامی:

کتابخانه مذکور. به نستعلیق خوش همین کاتب در جمادی الاولی

۹۲۱ ق ۱۵۱۴ م. (خ ۲۵۷)

(۴۶۱) ۱۱۶- مخزن الاسرار نظامی:

در همین کتابخانه بهمین خط و رقم. (خ ۲۵۷)

(۴۶۲) ۱۱۷- دیوان حافظ:

در همین کتابخانه بهمین خط بطریق مرقع که در آخر رقم ندارد،

ولی شباهت تام با خطوط سلطان علی مشهدی دارد، وجهانگیر پادشاه

هند بخط خود در پشت آن چنین نوشته: «خط ملاسلطان علی است و

صفحه اول آن تصویر استاد بهزاد است و صفحه آخر کار فرخ و چهار

لوح تحریر، عمل یاری مذهب، حرره نورالدین جهانگیر روز یکشنبه

سنه ۱۰۱۷ ق» (۱۶۰۸ م) (خ ۲۵۸)

(۴۶۳) ۱۱۸- دیوان شاهی (ترکی):

در همین کتابخانه، به نستعلیق خوش با رقم سلطان علی المشهدی

در سنه ۸۹۵ ق ۱۴۸۹ م (خ ۲۵۸)

(۴۶۴) ۱۱۹- گل و مل سلطان حسین میرزا:

در کتابخانه دکتور مهدوی تهران. با همین رقم و همین تاریخ (خ ۲۵۸)

-۱۰۹ (۴۵۴) - همچنین يك قطعه نستعلیق خوش در کتابخانه

مشهد رضویست با رقم: «مشقه حسن شاملو سنه ۱۰۳۷ ق» (۱۶۲۷ م)

(۴۵۵) ۱۱۰- يك قطعه نستعلیق او در همین کتابخانه با رقم

«مشقه حسن شاملو ۱۰۴۵ ق» (۱۶۳۵ م) (خ ۱۴۳)

-۱۱۱- (۴۵۶)

دیوان ابن یمن بخط حسین خوارزمی:

به نستعلیق متوسط حسین الخوارزمی در سنه ۹۴۹ ق ۱۵۴۲ م

در کتابخانه سلطنتی ایران. (خ ۱۵۱/۱)

-۱۱۲- (۴۵۷)

دیوان نوائی (ترکی) بخط حسین شهابی:

در کتابخانه سلطنتی ایران، به نستعلیق خفی خوش شاه حسین بن

فخرالدین علی شهابی هروی در نمره شوال سنه ۱۰۱۴ ق ۱۶۰۵ م برای

کتابخانه حسین خان شاملو والی خراسان نوشته شده.

آثار خطی دیگر شهابی در یونیورسیتی استانبول و چستر بیتی

انگلستانست. (خ ۱۵۵/۱)

-۱۱۳- (۴۵۸)

دیوان حسینی بخط خلیل:

در کتابخانه سلطنتی ایران، دیوان ترکی حسینی به نستعلیق متوسط

خلیل تبریزی موجود است که آنرا در محرم ۹۴۳ ق ۱۵۳۶ م از خط

زبدة الکتاب سلطان علی مشهدی نقل کرده است. (خ ۱۸۰)

(۴۶۵) ۱۲۰- دیوان سلطان حسین میرزا با یقرا:

در کتابخانه مهندس عباس مزدا تهران، به نستعلیق جلی خوش و رقم سلطان علی مشهدی در اوخر ربیع الآخر سنه ۸۹۹ در دارالسلطنه هراة (۱۴۹۳م) (خ ۲۵۸)

(۴۶۶) ۱۲۱- کلیات داعی شیرازی:

در کتابخانه سلطنتی ایران، به نستعلیق عالی جلی و رقم سلطان علی روز جمعه ۲۷ ذیحجه ۸۷۶ق (۱۴۷۱م) (خ ۲۶۵)

(۴۶۷) ۱۲۲- خمسه امیر خسرو دهلوی:

در همین کتابخانه بهمین رقم بتاریخ دو شنبه ۴ شعبان ۸۶۳ق (۱۴۵۸م) (خ ۲۶۵)

۱۲۳-۱۳۷: پانزده قطعه در مرقعات مختلف کتابخانه سلطنتی ایران (خ ۲۶۶)

(۴۶۸) ۱۳۸- دیوان امیر خسرو:

در کتابخانه دکتور مهدوی تهران، با رقم سلطان علی بتاریخ روز دوشنبه ۵ جمادی الثانیه سنه ۸۶۱ق (۱۴۵۶م) (خ ۲۶۵)

(۴۶۹) ۱۳۹- رساله اسماء اعظم:

خط سلطان علی در کتابخانه سپهسالار تهران (خ ۲۶۵)

(۴۷۰) ۱۴۰- رساله علم فراست:

یک رساله کوچک با رقم سلطان علی در کتابخانه مهدی بیانی تهران (خ ۲۶۶)

۱۴۱-۱۴۹- (۳۷۱-۴۷۹)

خطوط سلطان محمد خندان هروی (متوفا بعد از ۹۵۷ق در هرات):

(۴۷۱) ۱۴۱- یوسف و زلیخای جامی:

در کتابخانه ملی تهران، به نستعلیق خوش سلطان محمد خندان.

(۴۷۲) ۱۴۲- یوسف و زلیخای جامی:

در یک مجموعه خصوصی تهران، مذهب و نستعلیق خوش با رقم سلطان محمد خندان در جمادی الآخره سنه ۹۱۵ق (۱۵۰۹م)

(۴۷۳) ۱۴۳- سبحة الابرار جامی:

در مجموعه جعفر سلطان القرائی تهران، نستعلیق خوش در سنه ۹۳۰ق ۱۵۲۳م.

(۴۷۴) ۱۴۴- بوستان سعدی:

بهمین قلم و قطع و تذهیب در سنه ۹۲۰ق ۱۵۱۳م. در مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۴۷۵) ۱۴۵- یک قطعه نستعلیق خوش با رقم او در کتابخانه سپهسالار تهران.

(۴۷۶-۴۷۸) ۱۴۶-۱۴۸: سه قطعه کتابت خوش دارای رقم او در کتابخانه آستانه رضوی مشهد.

(۴۷۹) ۱۴۹- یک قطعه جلی خوش با رقم او در مجموعه مهدی بیانی تهران (خ ۲۶۹-۲۷۰) (رک: فهرست)

۱۵۰-۱۵۹- (۴۸۰-۴۸۹)

خطوط سلطان محمد نور هروی: (رک: فهرست)

وی فرزند نورالله هروی و از خطاطان دستگاه امیرعلی شیر در هراتست (۸۷۷-۹۴۰ق) ۱۴۷۲-۱۵۳۳م (رک: فهرست)

(۴۸۰) ۱۵۰- یک رقع در یک مرقع سلطنتی ایران، بکتابت خفی عالی.

(۴۸۱-۴۸۳) ۱۵۱-۱۵۳: سه رقع از یک مرقع آستانه رضوی

مشهد بکتابت عالی .

(۴۸۴) (۱۵۴) يك قطعه بقلم کتابت خفی خوش مشق، در مجموعه

شخصی مهدی بیانی تهران. (خ ۲۷۹)

(۴۸۵) (۱۱۵) منتخب اشعار سعدی و جامی:

سلطنتی ایران، بقلم کتابت عالی برقم منظوم « بنده سلطان

محمد بن نور » در سنه ۹۲۵ ق ۱۵۱۸ م.

(۴۸۶) (۱۵۶) دیوان حافظ :

مجلس شورای ملی تهران، برقم سلطان محمد نور بدار السلطنه

هراة (خ ۲۷۵)

(۴۸۷) (۱۵۷) بوستان سعدی:

کتابخانه ملی تهران، بقلم کتابت خفی خوش بارقم سلطان محمد

نور بی تاریخ (خ ۲۷۶)

(۴۸۸) (۱۵۸) گلستان سعدی:

در مجموعه مهدی بیانی تهران، بقلم کتابت خوش خفی با رقم

و تاریخ سلطان محمد نور ۹۰۷ ق ۱۵۰۱ م (خ ۲۷۶)

(۴۸۹) (۱۵۹) منتخب اشعار جامی:

بقلم کتابت خفی خوش با رقم سلطان محمد نور در سنه ۹۳۱ ق

۱۵۲۴ م (خ ۲۷۷)

۱۶۰-۱۶۲- (۴۹۰-۴۹۳)

مخطوطات سلطان علی قاینی:

وی شاگرد اظهر تبریزی و از مجلسیان امیر علی شیر و ملازم

جامی بود متوفا ۹۱۴ ق ۱۵۰۸ م (رك: ۶-۸)

(۴۹۰) (۱۶۰) کلیات جامی:

کتابخانه سلطنتی ایران، بقلم نستعلیق خوش با عناوین رقاع،

بامضای سلطان علی قاینی در ربیع الاول سنه ۸۹۸ ق ۱۴۹۲ م.

(۴۹۱) (۱۶۱) ظفر نامه علی یزدی:

کتابخانه مجلس تهران، بقلم نستعلیق و عناوین رقاع خوش،

بامضای سلطان علی قاینی جمعه ۲۰ شعبان ۸۹۲ ق ۱۴۸۶ م (خ ۲۳۷)

(۴۹۲) (۱۶۲) يك قطعه خط: در کتابخانه سلطنتی ایران، بارقم:

«حرره الغریب سلطان علی القاینی» (خ ۲۳۸)

۱۶۳-۱۷۰- (۴۹۳-۵۰۰)

مخطوطات میر کلنگی

میر حسینی نسفی بخاری مشهور بمیر کلنگی کاتب سلطانی و

کاتب خاقانی کتابدار عبدالله خان ثانی امیر بخارا و خطاطوی بین سنوات

۹۴۲-۹۸۳ (۱۵۴۵-۱۵۷۵ م) بود، از آثار اوست:

(۴۹۳) (۱۶۳) گلستان سعدی:

در کتابخانه سلطنتی ایران، بقلم کتابت خوش بارقم میر حسین

حسینی مشهور بمیر کلنگی کاتب در دارالخلافة بخارا سنه ۹۲۲ ق

(م ۱۵۱۵)

(۴۹۴) (۱۶۴) یوسف و زلیخای جامی:

در همین کتابخانه، خط همین کاتب در بلدة بخارا سنه ۹۶۶ ق

(م ۱۵۵۸) (خ ۱۶۵)

(۴۹۵) (۱۶۵) بوستان سعدی:

در همین کتابخانه، خط همین کاتب در بلدة بخارا (خ ۱۶۶)

(۴۹۶) (۱۶۶) رباعیات سید محمد جامه بافی:

در کتابخانه سید نصرالله تقوی تهران، قلم کتابت خوش خفی
بارقم: میرحسین الحسینی الکاتب فی بلدة دارالامان لاهور(?) (خ ۱۶۶)

(۴۹۷) (۱۶۷) يك قطعه خط در کتابخانه ملی تهران، بارقم

«الداعی میرکلنگی الکاتب الحسینی.»

(۴۹۸) (۱۶۸) يك قطعه با رقم میرحسین کلنگی در کتابخانه

مشهد رضوی.

(۴۹۹) (۱۶۹) يك قطعه در همین کتابخانه بارقم میرحسین-

الحسینی النسفی.

(۵۰۰) (۱۷۰) يك قطعه دیگر غزل حافظ بکتابت خوش بارقم

میرحسین فی شهر ۹۵۴ ق (۱۵۴۶ م) در مجموعه مهدی بیانی تهران

(خ ۱۶۶)

۱۷۱-۱۷۲- (۵۰۱-۵۰۲)

خطوط خواوند سالک:

(۵۰۱) ۱۷۱- کلیات جامی:

در کتابخانه سلطنتی ایران، به نستعلیق متوسط خواوند سالک بن

میرک در بلدة سمرقند در سنه ۹۹۵ ق (۱۵۸۶ م) در موضع باغ میدان.

(۵۰۲) ۱۷۲- تحفة الاحرار جامی:

در ملک میجر د، میکالی Major D. Macauly بارقم «خواوند

سالک بن میرک در سنه ۹۹۰ ق» (۱۵۸۱ م) (خ ۱۸۲)

۱۷۳-۱۷۶- (۵۰۳-۵۰۶)

خطوط محمد بهرام (رک: ترکیه)

(۵۰۳) (۱۷۳) اخلاق منصورى غیاث منصور:

بارقم محمد بهرام روزیکشنبه ماه ربیع الثانی ۹۵۸ ق ۱۵۵۰ م در

مجموعه سلطان القرائی ایران.

(۵۰۴-۵۰۶) (۱۷۴-۱۷۶) سه قطعه خفی که یکی تاریخ ۹۵۸ ق

۱۵۵۰ م در مدینه دمشق دارد، در مجموعه کریمزاده تهران (خ ۶۶۳)

۱۷۷-۱۸۲- (۵۰۷-۵۱۲)

خطوط باباشاه اصفهانی (رک: فهرست)

(۵۰۷) (۱۷۷) نصاب الملوك:

در کتابخانه سلطنتی ایران بخط عالی و رقم فقیر باباشاه در سنه

۹۸۰ ق (۱۵۷۲ م) جهت میرعبدالرحیم بن فضل الله محتسب (خ ۹۱)

(۵۰۸) (۱۷۸) خمسة نظامی (متن) خمسة امیر خسرو (حاشیه):

در کتابخانه سلطنتی ایران. کتابت خفی عالی بارقم و تاریخ:

«نمقه العبد المذنب الحقیق بابا شاه فی سنه ۹۹۴ ق (۱۵۸۵ م) (خ ۹۱)

(۵۰۹) (۱۷۹) منتخب اشعار جامی:

در مجموعه مهدی بیانی تهران، با قلم عالی و رقم «کتبه العبد-

المذنب باباشاه اصفهانی» (خ ۹۱)

(۵۱۰) (۱۸۰) سلسله الذهب جامی:

۱۵۵ × ۲۴۵ میلی متر، جلد روغنی و سوخت معرق ممتاز، صفحات

متن بسوخته سازی عالی. حواشی تماماً تشعیر سازی. سرلوحها مذهب

مرصع ممتاز. دارای ۱۲ مجلس منیاتور ۴۹۸ صفحه.

خط نستعلیق خفی عالی با شاه اصفهانی در سنه ۹۷۷ ق (۱۵۶۹ م)
این نسخه نمونه ادامه مکتب هرات در اصفهان است (س ۳۲) (خ ۹۰)

(۵۱۱) (۱۸۱) چهل حدیث نبوی:

سلطنتی ایران. کتابت نستعلیق خفی با رقم و تاریخ: «با شاه

اصفهانی ذیحجه ۹۸۲ ق» (۱۵۷۴ م) (خ ۹۱)

(۵۱۲) (۱۸۲) چهل کلمه:

در کتابخانه مذکور، به نستعلیق ممتاز، نوشته رمضان ۹۷۸ ق

۱۵۷۰ م. نسخه نهایت نفیس مزین منقش زر افشان، که در سنه ۱۰۷۷ ق
۱۶۶۶ م مرتضی قلی خان بیگلربیگی گنجه، بدر بار صفویه پیشکش کرده
است.

۱۸۳-۱۸۹- (۵۱۳-۵۱۹)

مخطوطات شاه قاسم کاتب هراتی:

وی در هرات کاتب حسین خان شاملو و تا سال ۱۰۲۸ ق ۱۶۱۸ م

زنده بود، و آثار او دوام مکتب هراتست (رك: فهرست)

(۵۱۳) (۱۸۳) منتخب مثنوی و حدیقه بکتابت عالی برای

کتابخانه حسن خان شاملو در هرات ۱۰۲۸ ق ۱۶۱۸ م. در کتابخانه
سلطنتی ایران.

(۵۱۴) (۱۸۴) دیوان حافظ کتابت عالی در سنه ۱۰۱۰ ق ۱۶۰۱ م،

سلطنتی ایران.

(۵۱۵) (۱۸۵) بوستان سعدی کتابت جلی خوش برای کتابخانه

شاملو در هرات صفر ۱۰۱۴ ق ۱۶۰۵ م، سلطنتی ایران.

(۵۱۶) (۱۸۶) دیوان حافظ کتابت خوش برای سلطان بیرام علی

چکنی در غره شوال ۱۰۰۲ ق ۱۵۹۳ م، سلطنتی ایران.

(۵۱۷) (۱۸۷) دیوان حافظ کتابت خفی خویش ۱۰۲۵ ق ۱۶۱۵ م

موزه ایران باستان، تهران.

(۵۱۸) (۱۸۸) تحفة العراقین کتابت خفی خوش ذیقعدہ ۱۰۱۲ ق

۱۶۰۳ م دکتور بیانی دیده.

(۵۱۹) (۱۸۹) يك قطعه خط عالی که در هرات برای نواب بیرام

علی چکنی نوشته، کتابخانه سلطنتی ایران. (خ ۲۹۱)

۱۹۰-۲۱۷- (۵۲۰-۵۴۷)

مخطوطات شاه محمد مهدی:

وی فرزند محمود مهدی متخلص به واثقی (متوفای ۹۷۷ ق ۱۵۶۸ م)

خطاط ماهری بود:

(۵۲۰) (۱۹۰) صد کلمه حضرت علی مرصع و مذهب بقلم جلی

عالی و ترجمه فارسی نستعلیق خوش ۹۷۶ ق (۱۵۶۸ م) در کتابخانه
سلطنتی ایران ۳۷۷.

(۵۲۱) (۱۹۱) سبحة الابرار جامی به نستعلیق خوش در همین

کتابخانه.

(۵۲۲) (۱۹۲) کلیات سعدی کتابت جلی موزه ایران باستان

تهران.

(۵۲۳) (۱۹۳) شاهنامه فردوسی کتابت متوسط ۹۳۸ ق (۱۵۳۱ م)
در موزه ایران باستان.

(۵۲۴-۵۴۴) (۱۹۴-۲۱۴) ۲۱ قطعه کتابت خوش که در مشهد
نوشته شده، در کتابخانه سلطنتی ایران.

(۵۴۵) (۲۱۵) يك قطعه در مجموعه سلطان القرائی تهران.

(۵۴۶) (۲۱۶) يك قطعه در مجموعه کریمزاده تهران.

(۵۴۷) (۲۱۷) گلستان و بوستان سعدی بقلم عالی شیوا، غره ذیقعه
۹۶۳ ق (۱۵۵۵ م) در مجموعه مهدی بیانی تهران.

(خ ۲۹۲-رك: ۷۴ و فهرست)

-۲۱۹-۲۱۸- (۵۴۸-۵۴۹)

خطوط سلیم نشابوری:

وی خطاط و مذهب و نقاش و شاگرد شاه محمود نشابوری و
از اقران سلطان محمد نور بود که در سنه ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م در مشهد
درگذشت، از آثار اوست:

(۵۴۸) (۲۱۸) چهل حدیث بکتابت خوش خفی رنگه در مشهد در

سنه ۹۶۴ ق ۱۵۵۶ م نوشته شده، از مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۵۴۹) (۲۱۹) يك قطعه کتابت جلی خوش تحریر مشهد ۹۶۸ ق

۱۵۶۰ م از مجموعه سلطان القرائی تهران. (خ ۲۸۴)

-۲۳۰-۲۳۱- (۵۵۰-۵۵۱)

خطوط محمد حسین بن خواجه سیف الدین علی:

(۵۵۰) (۲۲۰) دیوان جامی نوشته ۹۷۱ ق ۱۵۶۳ م در کتابخانه

سلطنتی ایران.

(۵۵۱) (۲۲۱) کلیات جامی نوشته ذیحجه ۹۷۴ ق ۱۵۶۶ م کتابخانه

مجلس تهران (خ ۶۸۷)

-۲۲۲-۲۲۳- (۵۵۲-۵۵۳)

مجموعه ترجیع بندها (رك: فهرست)

در کتابخانه مجلس تهران مجموعه ۲۱ ترجیع بند بخطوط خوش

خطاطان در بار پیر بوداق بن جهان شاه قراقویو نلومو وجود است و ترجیع بند

سعدی و ترجیعی از سلمان ساوجی بقلم جلی خوش شرف الدین حسین

مشهدی است که مخطوطاتش در ایاصوفیه و کتابخانه فاتح استانبول

هم هست. در همین مجموعه ترجیعها، ترجیعی بقلم جلی خوش سلطان

علی مشهدی هم موجود است. (خ ۱۵۶/۲۷۲)

-۲۲۴- (۵۵۴)

مجموعه اشعار بخت حسن تونی:

حسین بن علی تونی از خطاطان نیمه اول قرن ۹ ه و مقلد روش

اظهر تبریزی است. يك مجموعه اشعار کمال و امیر خسرو و بساطی و

عصمت و ناصر بخاری بقلم خفی او در کتابخانه مهدی بیانی در تهران

بود که در او آخر جمادی الاولی سنه ۸۲۱ ق ۱۴۱۷ م در مشهد رضوی

نوشته است. (خ ۱۵۸)

-۲۲۵-۲۲۸- (۵۵۵-۵۵۸)

مخطوطات کمال الدین حسین هر وی:

(۵۵۵) (۲۲۵)- کلمات قصار حضرت علی در کتابخانه سلطنتی

ایران (نمره ۴۰۵) ۴۴ صفحه ۷ سطری نسخه بسیار برگزیده مذهب و مرصع عالی بارقم اودر ربیع الاول سنه ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م (۵۵۷-۵۵۶) ۲۲۶-۲۲۷: دو قطعه بقلم ثلث و نسخ ممتاز و عالی برقم: کمال الدین حسین الحافظ الهروی فی المشهد المقدس شهر ربیع-الاول ۹۳۳ ق (۱۵۲۶ م) درهمین کتابخانه.

(۵۵۸) ۲۲۸- کتیبه صفة مسجد جامع اصفهان نیز بقلم عالی ثلث اوست «انجام یافت فی تاریخ ثمان و ثلاثین و تسعمائه، کتبه کمال الدین حسین حافظ هروی.» (خ ۱۶۹)

-۴۲۹- (۵۵۹)

خط پیرعلی جامی:

ظفر نامه هاتفی در کتابخانه سپهسالار (تهران) خط جلی متوسط پیرعلی الکاتب الجامی که تا سنه ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م زنده بود، و در دستگاه امیرعلی شیر درهرات کتابت میکرد. (خ ۱۰۶)

-۴۳۰- (۵۶۰)

خط نورالدین محمد پورانی (رک: ترکیه)

یک قطعه از یک مرقع بارقم «مشقه نورالدین محمد پورانی» در کتابخانه سپهسالار تهران. (خ ۶۶۴)

-۴۳۱- (۵۶۱)

خط دوری درمکه

قطعه نستعلیق نیم جلی خوش بارقم و تاریخ «العبد کاتب المملک المشتهر بدوری فی تاریخ شهر شوال سنه ۹۸۵ (۱۵۷۷ م) تحریراً فی مکه»

المشرفه» در مجموعه خانم پروین شیبانی تهران (خ ۹۶)

-۴۳۲- (۵۶۲)

قطعه خط بهرام میرزا

در مجموعه مهدی بیانی تهران، بقلم خوش بارقم «مشقه بهرام»

الصفوی» (خ ۱۰۴)

-۴۳۳- (۵۶۳)

تیمورنامه هاتفی خط شاه محمد دره‌بی

بقلم شاه محمد دره‌بی ۷ ربیع الثانی ۹۷۶ ق (۱۵۶۸ م) در بلدة

قندهار نوشته شده (خ ۲۹۲)

-۴۳۴- ۲۳۵-۵۶۴ (۵۶۵)

خطوط اظهر تبریزی (رک: فهرست)

(۵۶۴) (۲۳۴) سفینه اشعار در مجموعه مخطوطات حاج محمد

نخجوانی تبریز بقلم نستعلیق خوش و عناوین رقا ع بخط اظهر تبریزی

مرقوم سنه ۸۷۷ ق (۱۴۷۲ م) (خ ۷۱/۱)

(۵۶۵) (۲۳۵) مثنوی مولوی بلخی شش دفتر کامل: در مجموعه

مهدی بیانی تهران، نستعلیق خفی و عناوین رقا ع بامضای اظهر تبریزی در

ربیع الاول سنه ۸۷۲ ق (۱۴۶۷ م) (خ ۷۱/۱)

-۴۳۶- (۵۶۶)

یوسف و زلیخا بخط بابای حصارى:

در کتابخانه سلطنتی ایران، بارقم: المحتاج الی رحمة الباری بابای

حصاری... در بلدة حصار نوشته شد سنه ۹۷۳ ق (۱۵۶۵ م) (خ ۸۴/۱)

-۲۳۷-۲۳۸- (۵۶۷-۵۶۸)

خط درویش محمد سمرقندی (رك: فهرست)

از خطاطان قرن دهم هجری، نویسنده قطعه خط در کتابخانه سلطنتی ایران (خ ۷۱۶) و گلستان سعدی به نستعلیق خوش برقم درویش محمد-الکاتب در غره ربیع الآخر ۹۳۵ ق (۱۵۲۸ م) (خ ۱۸۷)

-۲۳۹-۲۴۲- (۵۶۹-۵۷۳)

خطوط یاری هروی متوفای درهرات ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م

(۵۶۹-۵۷۰) (۲۳۹-۲۴۰) دو قطعه از يك مرقع کتابخانه سلطنتی

ایران.

(۵۷۱) (۲۴۱) يك قطعه: مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۵۷۲) (۲۴۲) يك قطعه از يك مرقع آستانه رضوی مشهد.

(۵۷۳) (۲۴۳) دیوان خطائی (شاه اسمعیل صفوی) و ده نامه

خطائی به نستعلیق خوش، بارقم: «برسم خزانة عالیشان عدالت نشان...»

محمدخان فی شهر ۹۵۴ ق (۱۵۴۶ م) کتبه یاری الکاتب» در کتابخانه

سلطان القرائی تهران. (رك: ترکیه) (خ ۹۶۶)

-۲۴۴-۲۴۵- (۵۷۴-۵۷۵)

خطوط یعقوب بن حسن:

(۵۷۴) (۲۴۴) ظفر نامه تیموری علی یزدی به نستعلیق خوش و

عنوانها به ثلث و رقاع عالی برقم: «یعقوب بن حسن الملقب به سراج

الحسنی القطانی روز پنجشنبه ۲۴ جمادی الاخری سنه ۸۴۰» (۱۴۳۶ م)

در کتابخانه مجلس تهران.

(۵۷۵) (۲۴۵) دیوان حافظ:

در کتابخانه سلطنتی ایران برقم: «البد المذنب یعقوب الکاتب...»

۲۰ ربیع الآخر ۸۵۰» (۱۴۴۶ م) (خ ۹۷۱)

-۲۴۶- (۵۷۶)

گلستان سعدی مصور:

در کتابخانه سلطنتی ایران. که برای بایسنغر میرزا در سنه ۸۳۹ ق

۱۴۲۶ م در هرات نوشته و پیراسته شده و هشت تصویر بدیع و زیبا

دارد، که حاوی تمام محسنات و ممیزات هنر هرات است. (صنایع ایران

(۱۰۵

-۲۴۷-۲۴۹- (۵۷۷-۵۷۹)

خطوط محمد رحیم مشهدی شاگرد سید احمد مشهدی:

(۵۷۷) (۲۴۷) يك قطعه کتابخانه آستانه مشهد.

(۵۷۸) (۲۴۸) دیوان حافظ در مجموعه سلطان القرائی تهران،

نوشته ۹۹۳ ق (۱۵۸۴ م)

(۵۷۹) (۲۴۹) يك قطعه وی در مرقع روان کوشکو استانبول هم

هست. (خ ۷۲۱)

-۲۵۰- (۵۸۰)

خط محمد سعید هروی بن سعید:

کلیات امیر خسرو دهلوی در کتابخانه سلطنتی ایران، که برای

قطب شاه هندی در ۹۷۲ ق (۱۵۶۴ م) نوشته است. (خ ۷۴۷)

-۲۵۱- (۵۸۱)

شاهنامه بخط محمد شنقشی:

نام وی محمد بن محمد علی حنفی از قدیمترین نستعلیق نویسان است که شاهنامه کتابخانه سلطنتی ایران را به خط نسخ و ثلث عالی در سلخ صفر ۸۴۴ ق ۱۴۴۰ م نوشته است (خ ۷۵۵)

-۲۵۲- (۵۸۲) - (۵۸۶)

خطوط شفیعی حسینی هروی

(محمد شفیع شکسته نویس قرن ۱۱ ه از بقایای مکتب هرات)

(۵۸۲) (۲۵۲) يك قطعه نستعلیق از مرقع کتابخانه ملی تهران

(بی تاریخ)

(۵۸۳-۵۸۴) (۲۵۲-۲۵۴) دو قطعه نستعلیق از همین کتابخانه بارقم

محمد شفیع هروی. (بی تاریخ)

(۵۸۵-۵۸۶) (۲۵۵-۲۵۶) دو قطعه نستعلیق مجموعه مهدی بیانی

تهران. (بی تاریخ) (خ ۷۶۴)

-۲۵۷- (۵۸۷)

خط محمد صالح بن کمال الدین حسین مشهدی

مجالس المؤمنین در کتابخانه سلطنتی ایران نوشته ۲ ذیحجه

۱۰۷۲ ق ۱۶۶۱ م از اواخر هنر هرات (خ ۷۷۸)

-۲۵۸- (۵۸۸)

خط محمد صالح هروی

يك قطعه نستعلیق خوش مجموعه مهدی بیانی تهران در ۱۰۸۷ ق

۱۶۷۵ م از اواخر هنر هرات (خ ۷۷۹)

-۲۵۹- (۵۸۹) - (۵۹۷)

خطوط مالک دیلمی (رك: تركیه) از متفرعات هنر هرات

(۵۸۹) (۲۵۹) رساله باب حادی عشر بارقم مالک دیلمی در شهور

۹۵۶ ق ۱۵۴۸ م در کتابخانه نصرالله تقوی تهران.

(۵۹۰-۵۹۶) (۲۶۰-۲۶۶) هفت قطعه خطوط وی در کتابخانه

سلطنتی تهران و مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۵۹۷) (۲۶۷) منتخب سبحة الأبرار جامی برای عبدالمحسن

در ذی قعدة ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م در مجموعه مهدی بیانی تهران.

-۲۶۸- (۵۹۸)

خط محمد تقی هروی از متفرعات هنر هرات:

منتخبات اشعار در مجموعه مهندس مزدا تهران، با کتابت عالی

در سنه ۹۹۷ ق ۱۵۸۸ م (خ ۶۷۱)

-۲۶۹- (۵۹۹)

خط محمد بن عبدالله معروف به ابوليث ستاران:

نسخة كتاب علم هیئت کتابخانه مجلس تهران بخط تعلیق متمایل به

نستعلیق او اسطر جیب ۸۲۶ ق ۱۴۲۲ م که از سواد مؤلف نقل کرده و این

نسخه مورد مطالعه الغ بیگ کورگانی هم بوده و بخط او مطالبی دارد.

(خ ۷۸۶)

-۲۷۰-۲۷۲- (۶۰۰-۶۰۳)

خطوط محمد ابریشمی مشهدی شاعر و سلطان
عالی مشهدی متوفای ۹۳۵ ق ۱۵۲۸ م

(۶۰۰) (۲۷۰) يك قطعه در مرقع کتابخانه سلطنتی تهران.

(۶۰۱) (۲۷۱) سورة فاتحه در مجموعه کریمزاده تهران.

(۶۰۲) (۲۷۲) يك قطعه در مجموعه مهدی بیانی تهران.

-۲۷۳-۲۷۴- (۶۰۳-۶۰۴)

خطوط میر محمد باقر بن میر عالی هروی (رك: ترکیه)

(۶۰۳) (۲۷۳) يك قطعه در مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۶۰۴) (۲۷۴) مقدمه مرقع خط میر علی پدر خود را به خط عالی

نوشته در مجموعه مذکور (خ ۶۰)

-۲۷۵-۲۷۶- (۶۰۵-۶۰۶)

خطوط محمود مذهب هروی:

(۶۰۵) (۲۷۵) - سبحة الأبرار جامی نوشته شده در مکه ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م

بارقم «کتبه العبد محمود المذهب الهروی» مهدی بیانی در تهران دیده

(خ ۸۹۲)

(۶۰۶) (۲۷۶) - يك قطعه کتابت خوش وی بسفیداب در مجموعه مهدی

بیانی تهران (رك: ترکیه شاه اسماعیل و ۲۰)

-۲۷۷- (۶۰۷)

خط محیی شیرازی استاد اقلام سته:

صد کلمه حضرت علی با ترجمه منظوم فارسی به نستعلیق خفی

۱۲ جمادی الاخری ۸۷۸ ق ۱۴۷۳ م در کتابخانه سلطنتی ایران (خ ۸۹۵)

-۲۷۸-۲۸۵- (۶۰۸-۶۱۵)

مخطوطات محیی هروی (رك: افغانستان - ترکیه)

(۶۰۸) (۲۷۸) - دیوان ترکی نوائی در کتابخانه سلطنتی ایران،

بکتابت خفی «کتبه... محیی هروی ۹۸۶ ق» ۱۵۷۷ م

(۶۰۹) (۲۷۹) - منتخب بوستان سعدی در همین کتابخانه، مؤرخ آخر

شعبان ۹۶۷ ق ۱۵۶۰ م

(۶۱۰-۶۱۱-۶۱۲-۶۱۳) (۲۸۰-۲۸۳) سه قطعه خوش خط اودر

همین کتابخانه و يك قطعه کتابت اودر مورخ ۹۸۲ ق ۱۵۷۴ م در کتابخانه

ملی تهران.

(۶۱۴-۶۱۵) (۲۸۴-۲۸۵) دو قطعه از يك مرقع آستانه مشهد

(خ ۸۹۶)

-۲۸۶-۲۹۱- (۶۱۶-۶۲۱)

مخطوطات شیخ مرشدالدین عطار شیرازی (قرن دهم)

(۶۱۶) (۲۸۶) - حدیقة الحقیقه سنایی مؤرخ نه صد... در شیراز (رقم

عشرات محو شده) سلطنتی ایران.

(۶۱۷) (۲۸۷) - شاه و درویش هلالی مؤرخ ۲۲ رمضان ۹۵۰ ق

۱۵۴۳ م در همین کتابخانه.

(۶۱۸) (۲۸۸) - سلسله الذهب جامی مؤرخ جمادی الثانيه ۹۴۸ ق

۱۵۴۱ م در مجموعه عباس مزدا، تهران.

(۶۱۹) ۲۸۹- حالنامه عارفی بتاریخ رمضان ۹۴۹ ق ۱۵۴۲ م در مجموعه سلطان القرائی، تهران.

(۶۲۰) ۲۹۰- مثنویات خواجو مؤرخ ۳ محرم ۹۵۳ ق ۱۵۴۵ م در مدرسه سپه سالار، تهران.

(۶۲۱) ۲۹۱- کلیات سعدی مؤرخ شوال ۹۳۲ ق ۱۵۲۵ م عتیقه فروشی تهران.

- ۲۹۲-۲۹۴ (۶۲۳-۶۲۴)

خطوط مظفر حسین بن محمد امین (قرن دهم)

(۶۲۲) ۲۹۲- خسرو و شیرین هاتقی در کتابخانه سلطنتی ایران، نوشته ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م.

(۶۲۳-۶۲۴) ۲۹۳-۲۹۴ دو قطعه در همین کتابخانه با رقم «مشقه مظفر حسین» (رك: تركیه، خ ۹۰۰)

- ۲۹۵- (۶۲۵)

مجموعه خط مولانا معروف بغدادی:

يك مجموعه منتخب اشعار و از انجمله برخی اشعار خود معروف که همه به نستعلیق متوسط اوست و باید آنرا بین ۷۸۴-۷۸۸ ق ۱۳۸۱- ۱۳۸۵ م نوشته باشد و قدیمترین مجموعه مدون این خط است در کتابخانه سلطنتی ایران است که در آخر امضای معروف دارد.

وی از خطاطان معروف عصر تیموریان است که در سنه ۷۸۴ ق ۱۳۸۱ م در بغداد بدربار سلطان احمد جلایر پیوست و بعد از آن بامیرزا سکندر گورگانی بود، و در سنه ۸۱۷ ق ۱۴۱۴ م شاهرخ او را از اصفهان

به هرات آورد و در سنه ۸۳۰ ق ۱۴۲۶ م در قضیه سوء قصد بر شاهرخ متهم گشت و در حصار هرات در حبس مرد. (خ ۹۱۵)

- ۲۹۶-۲۹۸ (۶۲۶-۶۲۸)

مخطوطات محمد مؤمن بن شاه محمود هروی

برادر محمد حسین مجلد و پسر شاه محمد هرویست که بعد از ۹۷۱ ق ۱۵۶۳ م از هرات بهند رفت و در کتابخانه عبدالرحیم خان خانان بود که در سنه ۱۰۲۵ ق ۱۶۱۵ م در هند مرد، از آثار اوست:

(۶۲۶) (۲۹۶) شاهنامه فردوسی در دو مجلد که برای خان خانان در سنه ۱۰۱۳ ق ۱۶۰۴ م نوشته با رقم: «محمد مؤمن بن شاه محمود- الهروی» در کتابخانه ملک تهران است.

(۶۲۷) (۲۹۷) دیوان امیرشاهی بتاریخ شهر محرم الحرام ۹۷۱ ق (۱۵۶۳ م) در دار السلطنه هرات نوشته در مجموعه مهندس عباس مزدا، تهران.

(۶۲۸) (۲۹۸) رساله موجودات میرسید شریف بقلم خفی نوشته ۱۰۱۸ ق ۱۶۰۹ م بمقام برهان پور «کتبه محمد مؤمن الهروی» در کتابخانه سید نصرالله تقوی، تهران. (خ ۸۴۶)

- ۲۹۹-۳۰۰ (۶۲۹-۶۳۰)

مخطوطات جلال الدین محمد شاکرد سلطان محمد مشهدی (رك: ترکیه)

(۶۲۹) (۲۹۹) سبعة جامی کتابخانه سلطنتی ایران، با رقم: «جلال الدین محمود بن فیروز بخت الحسینی» دارای تواریخ: رمضان

۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م و رمضان ۹۷۶ ق ۱۵۶۸ و محرم ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م.

(۶۳۰) (۳۰۰) دیوان شاهی با رقم میر محمود ۱۰۰۴ ق ۱۵۹۵ م

در همین کتابخانه. (خ ۸۶۴)

-۳۰۲-۳۰۱- (۶۳۲-۶۳۱)

مخطوطات زین الدین محمود شاگرد سلطان علی مشهدی (متوفای ۹۲۵ ق ۱۶۱۸ م)
(۶۳۱) (۳۰۱) دیوان نظام هروی بکتابت جلی ورقم «زین الدین
محمود الکاتب ۹۰۷ ق» ۱۵۰۱ م در کتابخانه سلطنتی ایران.
(۶۳۲) (۳۰۲) دیوان جامی در مجموعه عبدالحسین انصاری
تهران. (خ ۸۶۵)

-۳۰۳- (۶۳۳)

خط محمود بن سلطان علی (رك: ترکیه)
دیوان امیرشاهی کتابخانه سلطنتی ایران برقم «کتبه محمود بن
سلطان علی سنه ۹۶۷ ق» ۱۵۵۹ م (خ ۸۷۵)

-۳۰۴-۳۰۵- (۶۳۵-۶۳۴)

مخطوطات شیخ محمود هروی (رك: ترکیه، انگلستان)
(۶۳۴) (۳۰۴) چهل کلامه با ترجمه فارسی به نستعلیق خوش در
سنه ۸۶۹ ق ۱۴۶۴ م در بغداد نوشته در کتابخانه عباس مزدا تهران.
(۶۳۵) (۳۰۵) چند ترجیع بند در مجموعه ترجیعات بکتابت
جلی ۷ ذیحجه ۸۶۶ ق ۱۴۶۱ در کتابخانه مجلس تهران.

-۳۰۶- (۶۳۶)

خط میر محمد علی
يك قطعه نستعلیق کتابخانه آستانه مشهد بسا رقم «بدار السلطنه

سمرقند . . . میر محمد علی فی شهور سنه ۱۰۰۱ ق» ۱۵۹۲ م (خ ۷۹۰)

-۳۰۷-۳۰۹- (۶۳۷-۶۳۹)

خطوط شیخ محمد بن فخرالدین احمد کاتب سلطانی هروی (رك: هند، ترکیه)
(۶۳۷) (۳۰۷) دیوان جامی در مجموعه سلطان القرائی تهران با
رقم: «شیخ محمد بن فخرالدین احمد السلطانی... فی سلخ رمضان سنه
۹۱۴ و شوال ۹۲۱ ق» (۱۵۰۸-۱۵۱۴ م)
(۶۳۸) (۳۰۸) شش دفتر مثنوی مولوی در مجموعه دکتور
صحت تهران با رقم همین شیخ محمد الکاتب سنه ۹۰۲ ق ۱۴۹۶ م.
(۶۳۹) (۳۰۹) دیوان جامی در مجموعه مجید موقر تهران با رقم
همین شیخ محمد در سنه ۹۱۹ ق ۱۵۱۲ م. (خ ۸۰۵)

-۳۱۰-۳۱۶- (۶۴۶-۶۴۰)

خطوط محمد قاسم بن شادیشاه حدود ۹۶۰ ق ۱۵۵۲ م (رك: ترکیه)
(۶۴۰) (۳۱۰) دیوان امیرشاهی سبزواری در کتابخانه سلطنتی
ایران، ۱۵۰ × ۲۶۵ جلد ساغری، صفحات متن و حاشیه و سرلوح
مذهب مرصع عالی ۸۲ صفحه، خط نستعلیق خفی خوش بقلم محمد قاسم-
ابن شادیشاه در سنه ۹۵۵ ق ۱۵۴۷ م.
(۶۴۱) (۳۱۱) گوی و چوگان عارفی به نستعلیق خوش که در
دارالسلطنه هرات نوشته (تاریخ آن خوانده نمیشود)
(۶۴۲-۶۴۳) (۳۱۲-۳۱۳) دو قطعه جلی و خفی خوش در
کتابخانه سلطنتی ایران.
(۶۴۴-۳۱۴) يك قطعه خوش کتابخانه ملی تهران.

(۶۴۵) (۳۱۵) يك قطعه خوش مجموعه دکتر دهدوی تهران.
 (۶۴۶) (۳۱۶) يك قطعه خوش مجموعه هدی بیانی تهران.
 (خ ۸۰۸)

-۳۱۷-۳۲۰- (۶۴۷-۶۵۰)

مخطوطات محمد قوام شیرازی مشهور به حمامی (رك: ترکیه)
 (۶۴۷) (۳۱۷) صفوة الصفی شوال ۹۵۸ ق ۱۵۵۰ م سلطنتی ایران.
 (۶۴۸) (۳۱۸) خمسة نظامی (بی تاریخ) همین کتابخانه.
 (۶۴۹) (۳۱۹) گلستان و بوستان سعدی (بی تاریخ) در مجموعه
 اسفراجانی اصفهان.
 (۶۵۰) (۳۲۰) رباعیات خیام ۹۵۸ ق ۱۵۵۰ م کتابخانه مرکزی
 دانشگاه تهران.

-۳۲۱-۳۲۳- (۶۵۱-۶۵۳)

خطوط دوست محمد هروی (رك: فصل ۲ عدد ۴۵ و فهرست)
 (۶۵۱) (۳۲۱) قرآن شریف:
 موزه قم ایران، دوست محمد این نسخه را بسه قلم نسخ و ثلاث
 و ریحان برای شاه طهماسب در سنه ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م نوشت و حاج آقا
 کافور آنرا در سنه ۱۰۹۴ ق ۱۶۸۲ م وقف آستانه معصومه قم نمود.
 (خ ۱۹۰)

(۶۵۲) (۳۲۲) مجالس العشاق:

در کتابخانه مدرسه سپه سالار تهران، به نستعلیق خوش و رقم
 «دوست محمد الکاتب در ربیع الثانی سنه ۹۷۲ ق ۱۵۶۴ م (خ ۱۹۱)

(۶۵۳) (۳۲۳) يك قطعه خط:
 در مجموعه سلطان القرائی (ایران) به نستعلیق خفی خوش با رقم
 «اقل العباد دوست محمد» (خ ۱۹۱)

-۳۲۴- (۶۵۴)

حالنامه عارفی بخط سلطان حسین:
 در کتابخانه سلطنتی ایران، بکتابت خوش با رقم: «سلطان حسین-
 الهروی در سنه ۹۶۳ ق (۱۵۵۵ م) در بخارا در خانقاه خواجه محمد پارسا.»
 (خ ۲۳۳)

-۳۲۵- (۶۵۵)

قرآن شریف:
 بخط عبدالخالق بن حبیب الله هروی در سنه ۹۸۴ ق ۱۵۷۶ م.
 در موزه ایران باستان تهران.

-۳۲۶- (۶۵۶)

خمس نظامی بخط شمس الدین محمد:
 وی اصلاً کرمانی و از خطاطان مکتب هراتست که این خمس
 را در ذیحجه ۹۱۷ ق ۱۵۱۱ م در تبریز ختم کرده و تاریخهای رمضان
 ۹۱۵ ق ۱۵۰۹، و ۹۱۸ ق ۱۵۱۱ م هم دارد، در کتابخانه مجلس تهران
 (رك: ترکیه) (خ ۸۲۴)

-۳۲۷- (۶۵۷)

دیوان اوحدی بخط علی جان:
 در کتابخانه مدرسه سپه سالار تهران، بقلم علی جان بن حیدر علی

هروی در جمادی الاخری سنه ۱۰۰۵ ق ۱۵۹۶ م به نستعلیق خفی متوسط، که این کاتب گمنام قرن دهم از بقایای مکتب هراتست (خ ۴۵۱)

-۳۲۸- (۶۵۸)

دیوان جامی بخط درویش علی:

در کتابخانه سید نصرالله تقوی تهران، به نستعلیق خفی متوسط بشیوه اظهر با رقم درویش علی در اواخر محرم سنه ۸۶۹ ق ۱۴۶۴ م (خ ۴۵۶)

-۳۲۹- (۶۵۹)

خمسه جامی بخط قاسم علی شیرازی:

وی شاگرد میرعلی هروی و محمد ابریشمی و از خوشنویسان کتابخانه سلطان حسین بایقرا در هرات بود (حدود ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م) در کتابخانه سلطنتی ایران (خ ۵۸۱)

-۳۳۰-۳۳۲- (۶۶۰-۶۶۲)

مخطوطات کمال ثانی:

در عصر تیموریان قرن نهم نستعلیق نویس بود، در مجموعه عالی تورک گلدی سفیر ترکیه در تهران دیوان سوزنی برقم «کمال ثانی» بتاریخ ۱۰ رجب ۸۶۴ ق ۱۴۵۹ م موجود بود.

در کتابخانه سلطنتی ایران دیوان سیف اسفزننگ و دیوان خاقانی به نستعلیق و رقم «کمال ثانی در سنه ۸۶۶ ق» محفوظست که برای سلطان محمد بن سلطان مراد عثمانی نوشته شده است. (خ ۵۸۹)

-۳۳۳- (۶۶۳)

خمسه نظامی کارمیرک هروی:

امیر روح الله معروف به میرک هروی خوشنویس و مذهب و نقاش استاد مکتب هراتست که کارهای او بین ۸۸۵ تا ۹۳۵ ق ۱۴۸۰-۱۵۲۸ م دوام داشت. از آثار وی سه مجلس در خمسه نظامی کتابخانه فخرالدین نصیری در تهران است و دران بهزاد و قاسم علی هم نقاشی کرده اند (کتابخانه های ایران ۱۲۲)

-۳۳۴-۳۳۵- (۶۶۴-۶۶۵)

مخطوطات عبدالرحیم انیسی خوارزمی:

فرزند خطاط ماهر عبدالرحمن خوارزمی است که بعد از ۹۰۲ ق ۱۴۹۶ م از جهان رفته و بدربار سلطان یعقوب و پسرش رستم محشور بود و یعقوبی و رستمی امضا می کرد، از آثار اوست:

(۶۶۴) (۳۳۴) دیوان حافظ به نستعلیق خفی متوسط با رقم عبدالرحیم در جمادی الاخره ۸۶۴ ق ۱۴۵۹ م در مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۶۶۵) (۳۳۵) صفحه آخر دیوان مزین خود انیسی با رقم کتبه عبدالرحیم اتحافاً لحضرة . . . الامیر محمد بن الدستور اعظم الامیر فضل الله سنه ۸۹۹ ق ۱۴۹۳ م. (مجموعه مهدی بیانی تهران)

-۳۳۶-۳۶۱- (۶۶۶-۶۹۱)

مخطوطات عبدالرحیم هروی (عنبرین قلم)

وی در جوانی از خراسان بهند رفت و در کتابخانه عبدالرحیم-

خان خانان و دربار جهانگیر بود و القاب عنبرین قلم و روشن قلم و جهانگیر شاهی یافت، آثار خوش نویسی او از ۹۹۹-۱۰۳۴ ق ۱۵۹۰-۱۶۲۴ م دیده شده و از بقایای مکتب هرات در هند است:

(۶۶۶) (۳۳۶) جهانگیر نامه بقلم نستعلیق خوش درسنه ۱۰۳۴ ق

۱۶۲۴ م با رقم عبدالرحیم الهروی عنبرین قلم در آگره نوشته که در کتابخانه سلطنتی ایران است.

(۶۶۷-۶۶۸) (۳۳۷-۳۳۸) : دو قطعه از مرقع گلشن در کتابخانه

سلطنتی ایران (رک مرقع گلشن)

(۶۶۹-۶۷۱) (۳۳۹-۳۴۱) سه قطعه بقلم نستعلیق عبدالرحیم

عنبرین قلم در کتابخانه آستانه رضوی مشهد .

(۶۷۲-۶۷۴) (۳۴۲-۳۴۴) دو قطعه در دو مجموعه خصوصی

تهران با نستعلیق خوش و یکی با تاریخ ۹۹۹ ق ۱۵۹۰ م در آستانه مشهد .

(۶۷۵) (۳۴۵) يك قطعه برای کتابخانه شاهزاده سلطان خرم در

مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۶۷۶-۶۹۰) (۳۴۶-۳۶۰) پانزده قطعه مرقع شاه جهان با رقم

عبدالرحیم هروی که یکی تاریخ ۱۰۰۲ ق ۱۵۹۳ م دارد از مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۶۹۱) (۳۶۱) يك قطعه در مجموعه کریم زاده تهران. (خ ۳۹۰-

۳۹۱)

-۳۶۲- (۶۹۲)

تیمور نامه هاتفی بخط علاءالملک:

در کتابخانه عبدالرحیم خلخالی تهران ، به نستعلیق متوسط

علاءالملک سبزواری درسنه ۹۳۶ ق ۱۵۲۹ م خطاط و شاعر عصر امیر-
علی شیرنوائی (خ ۴۳۲)

-۳۶۳- (۶۹۳)

نمونه خطوط جعفر بایسنغری (رک: ۲۷ و ۶۰۲)

در کتابخانه ملی تهران سه صفحه نمونه‌های خطوط مختلف جعفر: نسخ، ریحان، ثلث، نستعلیق، رقاع، شکسته نستعلیق موجود است، که نمونه بهترین خطاطی مکتب هرات باشد، این سه صفحه در سروی هنر ایران (س ۳۱۳۴-۳۱۳۶) تحت نمره اشکال ۱۱۶۴-۱۱۶۶ درسنه ۱۹۶۰ م طبع شده است.

-۳۶۴- (۶۹۴-۶۹۸)

خطوط نصیرکاتب نشابوری (متوفا ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ م)

(۶۹۴) (۳۶۴) يك قطعه ثلث و نسخ و رقاع خوش با رقم

«نصیر المنشی النیسابوری در سنه ۹۳۵ ق (۱۵۲۸ م) بمقام ترقون از اعمال سیستان» در مجموعه مهدی بیانی تهران.

(۶۹۵-۶۹۷) (۳۶۵-۳۶۷) : سه قطعه در مرقع بهرام میرزا

(ترکیه ۷)

(۶۹۸) (۳۶۸) : يك قطعه در کتابخانه عمومی لینن گراد، که در محرم

۹۴۸ ق ۱۵۴۱ م در اصفهان نوشته شده است. (خ ۹۴۴)

-۳۶۹- (۶۹۹)

تحفة الاحرار بخط نظام بن یقینی:

در کتابخانه مجلس تهران، بدون تاریخ، که در قرن نهم نوشته

شده باشد (خ ۹۴۴)

۳۷۰-۳۷۲- (۷۰۰-۷۰۲)

خطوط مقصود هروی :

(۷۰۰) ۳۷۰- دیوان جامی :

در کتابخانه مدرسه سپه سالار تهران، کتابت ساخ ذی‌قعدة ۹۵۹ ق

۱۵۵۱ م (خ ۹۱۷)

(۷۰۱) ۳۷۱- تحفة الأحرار جامی :

در مجموعه مهدی بیانی تهران، نوشته ۹۲۸ ق ۱۵۲۱ م

(خ ۹۱۹)

(۷۰۲) ۳۷۲- خمسة جامی :

بموجب شرحی که بازل‌گری در منیاتور ایرانی (ص ۲۱) می‌دهد

یک نسخه خطی خمسة جامی مکتوبه ۹۲۸ ق ۱۵۲۲ م موجود است که

پنج مجلس مصور دو صفحه‌ی بامضای یکی از شاگردان بهزاد دارد،

و یک مجلس آن که سکندر موسیقی می‌شنود (لوحه ۲۶ منیاتور ایرانی)

بامضای مقصود است که تمام سنن هنر هرات را با خلاقیت کاملی دران

رعایت کرده و صفحات مصور آن سبک هنر هرات دارد، که در حدود

۱۵۴۰ م در مکتب بخارا تعقیب می‌شد و وظیفه پرورش هنر را درین

ایام، شاهان ازبک شیبانی بدوش خود گرفته و بقایای مصوران و

خوش نویسان هرات را به بخارا جلب کرده بودند (متأسفانه بازل‌گری

نوشته که این نسخه خطی خمسة جامی در کجاست؟)

در سروری هنر ایران لوحه ۹۰۳ الف، ب غالباً از همین نسخه قصر

گلستان تهرانست، که هر دو مناظر یوسف وزلیخاست و رقم «عمل قاسم

علی چهره‌کشا» دارد، و چهره‌کشی و منظر آرایبی آنرا از مکتب تبریز
قلمداد کرده‌اند.

۳۷۳-۴۷۵- (۷۰۳-۸۰۵)

مخطوطات میرعلی هروی (رک: فهرست و فصل ۲ عدد ۷۷)

وی بلاشک یکی از اساتید بزرگ نستعلیق و همدوش سلطان

علی مشهدی است و مخطوطات بسیار عالی و نفیس او در جهان زیاد

است که از انجمله است:

(۷۰۳) (۳۷۳) هفت اورنگ جامی در کتابخانه سلطنتی ایران

با رقم «علی‌الحسینی الهروی» در ربیع‌الاول ۹۲۸ ق ۱۵۲۱ م.

(۷۰۴) (۳۷۴) جام جم اوحدی در همین کتابخانه با رقم علی-

الحسینی در اواخر رمضان ۹۳۰ ق ۱۵۲۳ م در هرات.

(۷۰۵) (۳۷۵) تیمور نامه هاتفی در همین کتابخانه با رقم فقیر

میرعلی.

(۷۰۶) (۳۷۶) نزهة العاشقین علی بن محمود در همین کتابخانه با

رقم الفقیر میرعلی.

(۷۰۷) (۳۷۷) نصایح لقمان با رقم میرعلی الکاتب در همین

کتابخانه.

(۷۰۸) (۳۷۸) مناجات حضرت علی با رقم الفقیر علی‌الحسینی

در شهر سنه ۹۱۴ ق ۱۵۰۸ م نسخه مذهب و مرصع ممتاز در همین

کتابخانه.

(۷۰۹) (۳۷۹) ترجمه چهل حدیث بقلم خفی عالی با رقم میرعلی-

الکاتب در همین کتابخانه.

(۷۱۰) (۳۸۰) ترجمه چهل حدیث با رقم میرعلی الکاتب ببلده بخارا، در همین کتابخانه مذهب و مجدول و مرصع کار بخارا.

(۷۱۱) (۳۸۱) مناجات خواجه عبدالله انصاری با رقم علی الکاتب فی سنه ۹۳۵ (۱۵۲۸م) ببلده بخارا، در یک مجموعه خصوصی تهران.

(۷۱۲) (۳۸۲) چهل حدیث بکتابت خفی با رقم میرعلی الکاتب در شهر رمضان ۹۴۸ ق (۱۵۴۱م) در کتابخانه مجلس تهران.

(۷۱۳) (۳۸۳) ترجیع بندی از جامی با رقم علی الکاتب فی سنه ۹۳۵ ق ببلده بخارا در کتابخانه مدرسه سپه سالار تهران.

(۷۱۴) (۳۸۴) صد کلمه حضرت علی با ترجمه فارسی با رقم علی الحسینی الکاتب فی سنه ۹۲۸ ق ۱۵۲۱ م در مجموعه مهندس عباس مزدا، تهران.

(۷۱۵) (۳۸۵) گلستان سعدی با رقم میرعلی الکاتب در کتابخانه مدرسه سپه سالار، تهران.

(۷۱۶) (۳۸۶) نای نی جامی، بصورت مرقع در ۲۰ رقع، کتابت جلی ممتاز که بهترین خطوط میرعلی است با رقم میرعلی الکاتب در سنه ۹۴۰ ق ۱۵۳۳ م در مجموعه کتابهای خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

(۷۱۷-۷۲۷) (۳۸۷-۳۹۷) مرقع ۱۱ رقع با رقم میرعلی در سنه ۹۳۶ ق ۱۵۲۹ م، در یک مجموعه خصوصی تهران.

(۷۲۸-۷۴۱) (۳۹۸-۴۱۱) مرقع ۱۴ رقع با رقمهای مختلف

در کتابخانه آستانه مشهد.

(۷۴۲) (۴۱۲) بوستان سعدی: در کتابخانه سلطنتی ایران با رقم میرعلی السلطانی در هرات ۹۰۷ ق ۱۵۰۱ م که منیا تورهای عالی آن در ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م با امر عبدالله خان ثانی بن اسکندر پادشاه ازبک ساخته شده است (خ ۵۱۶)

(۷۴۳-۸۰۳) (۴۱۳-۴۷۳) در مرقع گلشن شصت و یک رقعہ بقلم اوست (رک: فهرست)

(۸۰۴-۸۰۵) (۴۷۴-۴۷۵) دو قطعه نستعلیق جلی با مضای میرعلی (؟) در مجموعه مهدی بیانی تهران (خ ۱۱/۲)

یادداشت: دکتر مهدی بیانی در حدود ۳۰۰ قطعه بقلم‌های مختلف با تاریخ‌های بین سال ۹۲۵ تا ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م در کتابخانه‌های دنیا دیده است (خ ۵۱۶)

-۴۷۶-۴۹۲- (۸۰۶-۸۲۲)

مخطوطات میرعلی تبریزی

فرزند حسن تبریزی و استاد خطوط و حافظ قرآن و شاعر دربار امیر تیمور کورگان و شاهرخ است که او را «واضع الاصل» نستعلیق گفته‌اند، وفاتش ۸۵۰ ق ۱۴۴۶ م است.

(۸۰۶-۸۱۷) (۴۷۶-۴۸۷) مرقع دوازده قطعه مناجات حضرت علی با ترجمه فارسی آن در کتابخانه سلطنتی ایران با رقم «فقیر میرعلی».

(۸۱۸) (۴۸۸) خمسة نظامی در متن و خمسة امیر خسرو دهلوی

بر حاشیه در کتابخانه ملی تهران به نستعلیق خفی با رقم (کتبه العبد عالی) در سنه ۸۲۴ ق ۱۴۲۰ م.

(۸۱۹) (۴۸۹) کلیات سعدی به نستعلیق خفی در یک مجموعه شخصی تهران که تاریخ شعبان ۸۴۰ ق ۱۴۳۶ م دارد، و در یک قصیده فارسی به نام ممدوح خود علی و نام خود علی و متاع شعر و خط خود اشاره می کند.

(۸۲۰) (۴۹۰) یک قطعه منظومه سه بیتی فارسی که شاید از اشعار خود میر علی باشد و در آخر آن رقم صریح «میر علی کاتب تبریزی» دیده می شود در مجموعه مهدی بیانی تهران بود.

ازین چهار اثر فقط اثر چهارم بلاشک بمیر علی تبریزی واضح- الاصل نسبت شده میتواند، در انتساب دیگران باو شک است.

(۸۲۱-۸۲۲) ۴۹۱-۴۹۲: دو رقه کتابخانه روان کوشکو در استانبول، که سوره فاتحه بقلم بسیار استوار و پخته و زیبای نستعلیق است. این دو اثر با وجودی که رقم «الفقییر علی تبریزی» دارد، ولی وجود چنین خط پخته استوار را در ابتدای وضع نستعلیق مستبعد شمرده اند، پس باید نویسنده این فاتحه، علی بن محمود تبریزی باشد که یک نسخه مرصادالعباد بخط او در موزه کابل بود (خ ۴۴۶)

یاد آوری: درباره قدمت خط نستعلیق و پختگی آن قبل از میر- علی، به فصل اول این کتاب رجوع شود.

-۴۹۳- (۸۲۳)

یوسف و زلیخای جامی بخط علی جامی:

به نستعلیق متوسط فخر الدین علی بن محمد اصغر الجامی بتاریخ

۶ ربیع الاول سنه ۹۹۱ ق (۱۵۸۲ م) در دارالسلطنه هرات نوشته شده و در مجموعه مهدی بیانی تهران است (خ ۴۵۰)

-۴۹۴-۴۹۶- (۸۲۴-۸۲۶)

مخطوطات عبدالواحد مهدی:

از شاگردان سلطان علی مهدی و خطاطان دربار سلطان سلیمان عثمانی (۹۲۶-۹۷۴ ق ۱۵۱۹-۱۵۶۶ م)

(۸۲۴) (۴۹۴) دیوان سلطان سلیم عثمانی به نستعلیق خوش با رقم عبدالواحد در کتابخانه سلطنتی ایران.

(۸۲۵) (۴۹۵) بسوستان سعدی با رقم عبدالواحد مهدی در کتابخانه سید نصرالله تقوی، تهران.

(۸۲۶) (۴۹۶) روشنائی نامه به نستعلیق خوش با رقم عبدالواحد مهدی که در پشت کتاب در شمسه مرصعی بقلم ربیعان خوش بزر نوشته «برسم الخزانة العامرة السلطانية عمرها الله» در کتابخانه تقوی مذکور تهران (خ ۴۱۷)

-۴۹۷-۴۹۸- (۸۲۷-۸۲۸)

مخطوطات ناصر کاتب:

(۸۲۷) (۴۹۷) تحفة الاحرار جامی بی تاریخ در کتابخانه سلطنتی ایران.

(۸۲۸) (۴۹۸) مثنوی مولانا و دیوان شمس - مورخ ۸۳۳ ق
۱۴۲۹ م در همین کتابخانه (خ ۹۳۶)

-۴۹۹-۵۰۰-۸۲۹-۸۳۰

مخطوطات عبدالوهاب حجازی:

از خطاطان قرن دهم متعلق بمکتب هرات و پیرو شیوه سلطان
محمد نور است:

(۸۲۹) (۴۹۹) خمسه امیرعلی شیر نوائی (ترکی) به نستعلیق
متوسط با رقم عبدالوهاب الحجازی در رجب ۹۸۷ ق ۱۵۷۸ م در
کتابخانه سلطنتی ایران.

(۸۳۰) (۵۰۰) خمسه نظامی : که مهدی بیانی در تهران دیده
به نستعلیق خفی متوسط با رقم عبدالوهاب بن ابوالمکارم الحجازی در
ذی حجة سنه ۹۸۲ ق ۱۵۷۴ م (خ ۴۱۸)

-۵۰۱-۵۰۲-۸۳۱-۸۳۲

مخطوطات نعیم الدین الکاتب شیرازی (رک: انگلستان، امریکا)

(۸۳۱) (۵۰۱) دیوان کمال خجندی کتابخانه سلطنتی ایران
تحریر ۹۰۱ ق ۱۴۹۵ م.

(۸۳۲) (۵۰۲) دیوان امیر خسرو دهلوی تحریر جمادی الاولی
۸۹۸ ق ۱۴۹۲ م در تهران دیده شده (خ ۹۴۶)

-۵۰۳-۵۰۵-۸۳۳-۸۳۵

مخطوطات عبدی نساوری شاهی (رک: ۷۹)

نامش عبدالله بن حسن شاگرد سلطان علی مشهدی و از خطاطان
عهد امیرعلی شیر بود، چون بدر بار شاه طهماسب اول پیوست خود را
«شاهی» نامید و بعد از ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م درگذشت از آثار اوست :
حالنامه عارفی در کتابخانه سلطنتی ایران (در شماره ۷۹ گذشت)
(۸۳۳-۸۳۴) (۵۰۳-۵۰۴) دو قطعه نستعلیق عالی خوش در همین
کتابخانه .

(۸۳۵) (۵۰۵) یک رقعہ بقلم نستعلیق خوش در کتابخانه مجلس،
تهران. (خ ۴۲۵)

-۵۰۶-۵۰۹-۸۳۶-۸۳۹

محمد رزه ئی باخرزی بن علاءالدین شاگرد سلطان علی مشهدی (رک: هند
-افغانستان)

(۸۳۶) (۵۰۶) یوسف و زلیخای جامی تحریر صفر ۹۶۸ ق
۱۵۶۰ م مجموعه سلطان القرائی تهران.

(۸۳۷) (۵۰۷) دیوان حافظ تحریر ربیع الثانی ۹۸۱ ق ۱۵۷۳ م
مجموعه سلطان القرائی تهران.

(۸۳۸) (۵۰۸) سلسله الذهب جامی تحریر غره شعبان ۹۶۹ ق
۱۵۶۱ م کتابخانه سلطنتی ایران .

(۸۳۹) (۵۰۹) تیمور نامه هاتفی تحریر رجب ۹۹۳ ق ۱۵۸۴ م
کتابخانه مجلس تهران (خ ۷۲۳)

-۵۱۰-۸۴۰

آئینه اسکندری :

آستانه مشهد رضوی ۱/۸۲۳۲ (جلد ۸ فهرست مطبوع ۵،

۱۷، ۲×۱۲ س به نسخ و نستعلیق زمان تألیف (حدود ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م) بر کاغذ سمرقندی حنائی، دوا بر و جداول بشنگرف ۱۳ سطری جلد تیماج عنابی.

این نسخه وقفی نادرافشار در ۱۱۴۵ ق ۱۷۳۲ م است و مهری هم دارد: غلام خسرو غازی محمد ایغورسنه ۹۳۸ ق (۱۵۳۱ م) و ازین سنه تاریخ کتابت نسخه را حدس توان زد.

-۵۱۱- (۸۴۱)

زیج ایلخانی بخط زین العابدین

آستانه رضوی ۵۳۳۱ (ج ۲۲۴/۸) ۲۳×۱۷، ۸ س ۱۶۵ ورق بخط نسخ ابو الفتح زین العابدین بن ابو المعالی بن زین العابدین حسینی گنابادی در دار السلطنه هرات بتاریخ چهارشنبه ۱۲ محرم الحرام سنه ۹۰۷ ق (۱۵۰۱ م) بر کاغذ سمرقندی با جلد چرمی مستعمل دارای جداول شنگرف. وقفی تاجماه بیگم در ۱۲۶۲ ق (۱۸۴۵ م)

-۵۱۲- (۸۴۲)

سفر الغبراء والخضراء بخط شاه حسین سبزواری:

آستانه رضوی (عربی) ۵۳۳۷ (ج ۲۳۱/۸) ۱۰×۱۶، ۵ س ۱۷ سطری این کتاب در هیئت تألیف یکی از رجال دربار هرات امیر غیاث الدین منصور دشتکی متوفای ۹۴۸ ق ۱۵۴۱ م است که به نستعلیق خوش کاتب شاه حسین سبزواری در شعبان سنه ۹۵۷ ق ۱۵۴۹ م

بر کاغذ حنائی با عناوین و اشکال بشنگرف نوشته شده و ابن خاتون آنرا در ۱۰۶۷ ق ۱۶۵۶ م وقف کرده است.

-۵۱۳- (۸۴۳)

دعوات بخط علاء الدین

کتابخانه سلطنتی ایران ۱۱۳۳/۲۲۷ (ص ۴۸۶ فهرست) ۱۵، ۵×۹، ۵ سانتی ۱۳ صفحه ۷ سطری به نستعلیق بسیار عالی و رقم: کتبه الفقیر علاء الدین ۹۸۴ ق نسخه نفیس زرافشان مزین دارای مهر ناصر الدین شاه قاجار. (آیا این علاء الدین پدر محمد رزه‌ئی مذکور در در ۵۰۶ نیست؟)

-۵۱۴- (۸۴۴)

احسن الکبار بخط غیاث الدین بن علاء الدین:

کتابخانه سلطنتی ایران (۷۶۷/۵) فهرست کتب دینی ص ۹ طبع تهران ۱۳۵۲) ۱۹×۲۸ س ۱۴۹۵ صفحه ۱۷ سطری به نستعلیق خوب با رقم: «تمت الكتاب فی شهر اربع و سبعین و تسعمائه کتبه احقر العباد غیاث الدین بن علاء الدین...»

کاغذ دولت آبادی صفحه اول و دوم مجدول زرین لاجوردی، حواشی و متن کتابت ساده و بدون تزئین در پیشانی صفحه اول يك سرلوح مذهب بطرح نیم ترنج در متن لاجوردی و طلاپوش با اسلیمی و گل‌های الوان. دارای مهر ناصر الدین شاه قاجار. وقایه مقوای روکش تیماج قهوه‌ای.

-۵۱۵- (۸۴۵)

چهل حدیث بخط میرعلی:

کتابخانه سلطنتی ایران (۱۳۰/۱۹۰۵ ص ۲۸۵ فهرست) ۱۵ × ۲۴
 ۲۴ س ۱۵ صفحه ۳ سطری به نستعلیق ممتاز ورقم: کتبه الفقیر المذنب
 میرعلی هروی، بر کاغذ ترمه حواشی الوان زرافشان که در پیشانی صفحه
 اول يك سرلوح بطرح کتیبه مذهب مرصع ممتاز در زمینه لاجورد و
 پیچک و گل‌های ریز الوان دارد، تمام نسخه مذهب کاره‌رات است و مهر
 ناصرالدین شاه قاجار هم دارد. جلد این نسخه نفیس مقوای روغنی
 با ترنج وسطی و طلاکوب است.

-۵۱۶- (۸۴۶)

چهل کلمه علی بخط شاه محمود:

سلطنتی ایران (۱۳۱/۲۲۰۹ ص ۲۸۷ فهرست) ۱۳ × ۵، ۱۹
 ۱۶ صفحه ۳ سطری. به نستعلیق جلی و خفی ممتاز بر کاغذ سمرقندی
 متن طلاپوش و حواشی غبار زرافشان.

تمام صفحات این نسخه نفیس مجدول زرین و رنگین و افشان
 طلا دارد، که متن عربی کلمات بخط نستعلیق جلی و ترجمه منظوم
 فارسی مولانا جامی در جداول کوچک به نستعلیق خفی است.

رقم آخر آن: علی ید العبد المذنب شاه محمود الکاتب... فی شهر

سنه خمسین وتسعمائه بدار السلطنه تبریز.»

وقایه چرم لاکی با کمند زرین دارد.

-۵۱۷- (۸۴۷)

خطوط غیاث‌الدین علی‌الجامی:

تیمورنامه هاتقی

بخط نستعلیق متوسط ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م در کتابخانه مجلس

تهران .

(دیوان جامی کتابت وی در ۹۳۷ ق ۱۵۳۰ م در اکادیمی شرقیات

یوگوسلاوی موجود است) (خ ۴۵۰)

-۵۱۸-۵۱۹- (۸۴۸-۹۲۴)

مرقع گلشن یا مرقع شاهی:

در کتابخانه سلطنتی ایران- تهران. مجموعه ارزشمند آثار هنری

آسیای میانه و ایران و هند که در سنه ۱۰۴۰ ق ۱۶۳۰ م درهند بحکم

شاه جهان ترتیب آن خاتمه یافته و در سنه ۱۸۴۶ م بایران برده شد، و

اکنون در کتابخانه سلطنتی ایران محفوظست و ۱۷۶ ورق منقش و

مصور زیبا با جلد نفیس دارد (رک: منابع تاریخ هنر)

بازل‌گری در کتاب منیاتور ایران (ص ۱۷) در باره تصاویر این

مرقع می‌نویسد: «مرقع گلشن نیز مانند مرقعات نفیس دوره تیموریان

بر سر ورق خود یک مجلس دو صفحه‌بی مصوری دارد و یک شهزاده را در

صمیم حرم نشان می‌دهد که عبارت از سلطان حسین میرزا باشد، و در

بیرون پرده مطربان بسرود و نواختن سازی بردازند. بدین مجلس مصور

نام بهزاد نوشته شده ولی امضای خود او بنظر نمی‌آید، و بنا برین

محل تردید است که این نقاشی بهزاد باشد.

از قیافت سلطان حسین میتوان تخمین کرد که این تصویر در حدود ۱۴۸۰ م (۸۸۵ ق) و سال چهل و یکم زندگانی وی کشیده شده باشد (یا کمی پیشتر) که باید از کارهای ایام جوانی بهزاد محسوب گردد. شکل آفتاب دارای اشعه طولانی از آداب نقاشی اوائل دوره صفوی حدود ۱۵۰۶ م (۹۱۲ ق) است، ولی طرح متناسب اشکال و هم آهنگی الوان آن بخصایص هنر بهزاد می ماند. همچنین خط مورب قوی پرده دیوار که دو نصف بنا را بهم وصل می سازد، از خصایص نقاشی ابنیه خامه بهزاد است.

این اوراق را شاید باراده خود سلطان که شاعر هم بود در اواخر حیاتش طراحی و نقاشی کرده باشد. زیرا بنظر اول مراتب عالی حیات صاحب تصویر از آن پدید می آید.

يك صفحه دیگر مصور این البم مربوط بعصر يك نسل بعد است که در بارشاهی را در دو صفحه روبرو نقاشی کرده که تاریخ آنرا در حدود ۱۵۳۰ م (۹۳۷ ق) و اندی تخمین توان کرد و خصایص هنر دوره صفوی و نصف اول عصر سلطنت شاه طهماسب دارد که دوره پرورش هنر او از ۱۵۳۰ تا ۱۵۴۵ م است و درین دوره هنرمندانی امثال عبدالصمد و میرسیدعلی بوده اند که بعدها بدر بارهما یون در هند پیوستند (حدود ۱۵۵۰ م = ۹۵۷ ق)

این تصویر مانند تصاویر دیگر این مرقع در اوائل قرن ۱۷ م بامر جهانگیر توسیع و در مرقع نصب گردیده که یکی از تصاویر آن امضای هنرمند در بار جهانگیر دولت هم دارد و این می رساند که وی منظر کوهسار را در عقب شکارگاه تکمیل کرده است. همچنین از يك

صفحه نقاشی بزم شاهی در بین خیمه پدید می آید که نخست دولت یا هنرمند دیگری آنرا ترمیم کرده و پس از او در حدود (۱۱۱۲ ق) ۱۷۰۰ م آسمان آنرا هنرمند دیگری ابرآلود ساخته است.

منظر دیگر این مرقع (لوحه ۲۱) موكب شاهی و شكار است و در حدود ۱۵۲۵ م (۹۳۲ ق) در بخارا تصویر گردیده که در انجا شیانیان برخی از هنرمندان هرات را پروردند، و ایشان روایات هنری دوره تیموریان را بدون اینکه تمایلات جدید عصر صفوی را بپذیرند حفظ نمودند. در حصه بالای این صفحه تزئیدی بخامه دولت در هند در حدود ۱۰۱۹ ق ۱۶۱۰ م بعمل آمده است.

در صفحه ۲۳ منیاتور ایران مجلس مجلل میله شبانه شاهی عصر شاه طهماسب حدود ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م است، که شاید کار سرآمد هنرمندان این عصر میرمصور باشد، ولی از نواصی آن پدید می آید، که باید آنرا پسرش میرسیدعلی ساخته باشد که بعد از ده سال به هند رفت. در عقب این صفحه سر صخره کوهی نمایان است که به آسمان نیلگون شب پیوسته است.

در يك صفحه دیگر این مرقع در قسمت پائین منظر زندگانی مجنون در بین جانوران صحراست (لوحه ۲۴ منیاتور ایرانی) که در اواخر قرن ۱۵ م بخامه یکی از شاگردان بهزاد در تبریز کشیده شده و آثار مکتب هرات در آن نمایانست تا حدود ۱۵۳۰ م (۹۳۷ ق) اما در قسمت بالای آن صورت دو تن ملبس به البسه درباری عصر همایون در هند دیده می شود (لوحه ۲۳) که بموجب يك نوشته همین مرقع باید کار عبدالصمد در سنه ۹۵۹ ق ۱۵۵۱ م باشد.

همچنین درین مرقع صفحات مصور يك دعوت مهمانی حدود ۱۵۳۰-۱۵۴۰ م (لوحه ۱۸) و دو صفحه منظر پذیرائی يك شهزاده از مهمانان در باغ حدود ۱۵۳۰-۱۵۴۰ (لوحه ۱۵) و تصویر یکی از شریف-زادگان جوان اهدا به فرخ بیگ، کار يك هنرمند ایرانی در بار مغولیه‌ها ۱۵۸۵-۱۶۱۰ م (لوحه ۲۰) است.

از جمله محتویات این مرقعست:

(۸۴۸) ۵۱۸- يك ورق نستعلیق عالی سلطان علی مشهدی مورخ صفر ۹۰۴ ق ۱۴۹۸ م سه بیت حسب حال خود نوشته است (خ ۲۵۱) (۸۴۹) ۵۱۹- رقعہ بقلم غبار عالی با رقم سلطان محمد نور، که جهت فرزند ارجمند امیر عزالدین محمود نوشته.

(۸۵۰-۸۵۱) ۵۲۰-۵۲۱ دو قطعه نستعلیق خوش عبدالرحیم هروی عنبرین رقم (خ ۳۹۰)

(۸۵۲-۸۵۸) ۵۲۲-۵۲۸ چند قطعه نستعلیق اظہر تبریزی متوفا ۸۸۰ ق ۱۴۷۵ م کتابت خنی خوش (رک: فهرست)

(۸۵۹) ۵۲۹- حواشی برخی از خطوط مرقع گلشن را آقارضای مصور هروی حاشیه سازی و چنین رقم کرده است:

«غلام با اخلاص شاه سلیم، آقا رضای مصور فی تاریخ رمضان ۱۰۰۸ ق» (م ۱۵۹۹)

(در باره آقارضای هروی رک: ایران ۵۹۷)

(۸۶۰) ۵۳۰- دولت جهانگیری تصویر عبدالرحمن جامی را از روی عمل استاد بهزاد نقل نموده است.

(۸۶۱-۹۲۴) ۵۳۱-۵۹۵ شش قطعه خط محمد حسین زرین قلم

کشمیری مورخ ۱۰۱۷ ق ۱۶۰۸ م بحکم جهانگیر، که پنج قطعه دیگر وی هم در بین مرقع‌های کتابخانه سلطنتی ایران و ۵۳ قطعه در مرقع مهدی بیانی تهرانست. (رک: منابع تاریخ هنر ۱۲۲) (خ ۷۰۴) یادداشت: شصت و یک رقعہ از جلی تا خفی ممتاز با رقم‌های مختلف میرعلی هروی در مرقع گلشن است. (رک: ۳۷۳)

-۵۹۶- (۹۲۵)

انیس العشاق شرف‌الدین حسن محمد راعی بخط امامی:

در کتابخانه سلطنتی ایران (۱۷ × ۲۶،۵ س) جلد ساغری ضری مذهب.

صفحات متن و حاشیه مذهب با سر لوحه مرصع عالی ۸۹ صفحه. بخط نستعلیق خوش شیخ محمد امامی هروی در سنه ۸۸۷ ق ۱۴۸۱ م (س ۲۳) (رک: ترکیه)

-۵۹۷- (۹۲۶)

منیاتور کار آقارضا مصور هروی (رک: ۵۴۹)

این مصور و نقاش چیره دست مکتب هرات و متولد در هرات در ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م است که در سنه ۱۰۰۷ ق ۱۵۹۸ م از مشهد و قندهار به هندوستان بدر بار جهانگیر رفت و از این رو خود را «جهانگیر پادشاهی» می‌نامید.

در کتابخانه ملی ایران يك صفحه مجلس رنگین منیاتور بسیار نفیس کار همین رضا هروی مصور موجود است که شهزاده جوان زیبا با لباس فاخر و قبای سرخ زیر درختان پرشگوفه بر صحنه سبز پرگل چمن در دامنه کوهی با پیرمرد نورانی ریش سفیدی نشسته و کبکسی مألوف و رام بدست راست شهزاده دیده می شود، پیش روی این دونفر نشسته جوی آب روان است و باین طرف جوی نوازنده زیبای جوانی طنپوری در دست دارد و می نوازد. اسپهی مجهز وزین شده پس پشت این نوازنده، مسحور نغمه طنپور است و پیش روی وی سنگ تازی با يك نفر شکاری دارای شمشیر و قبای زرد و ریش سیاه با بنیه فربه دیده می شود، که همه گوش به نغمه نوازنده دلر با داده اند.

چهره کشائی این مجلس خراسانی و مربوط بمکتب متأخر هرات است، رنگ آمیزی آن متوازن بوده و بسیار تند و گرم نیست به قله کوه درختانی دیده می شوند که يك نفر در آن به همیزم چینی مشغولست.

منظر عمومی و گل کاری و سروهای سربفلك کشیده و چهره کشی زیبای شهزاده و طنپور نواز دلر بای مهروی و تصویر اثر نغمات وی بر اسپ و سنگ تازی و شکاری درین مجلس مهارت مصور را ثابت می سازد.

-۵۹۸-۶۰۱-(۹۲۷-۹۳۰)

خطوط میرمعز الدین محمد کاشانی حسینی

معاصر و محشور با اساتید مکتب هرات مانند سید احمد مشهدی و سلطان علی مشهدی و میرعلی هروی و غیره بود، و قطعه‌ئی در مرگ

سید احمد و محمد حسین تبریزی در ۹۸۶ ق ۱۵۷۷ م گفته و از آثار اوست:

مقالات خواجه عبدالله انصاری تحریر ۹۸۵ ق ۱۵۷۷ م کتابخانه سلطنتی ایران (که ذکرش در ۷۶ گذشت)

(۹۲۷) (۵۹۸) يك قطعه در يك مرقع همین کتابخانه تحریر ۹۸۷ ق

۱۵۷۸ م

(۹۲۸) (۵۹۹) يك قطعه در مجموعه کریم زاده تهران تحریر ۹۸۴ ق

۱۵۷۶ م

(۹۲۹-۹۳۰) (۶۰۰-۶۰۱) دو قطعه جلی مجموعه مهدی بیانی

تحریر سنه ۹۸۵ ق ۱۵۷۷ م و ۹۸۷ ق ۱۵۷۸ م (خ ۸۲۳)

-۶۰۲-(۹۳۱)

ذخیره خوارزمشاهی:

این کتاب طبی تألیف اسماعیل بن حسن جرجانی در حدود ۵۰۵ ق ۱۱۱۱ م است که این نسخه خطی در کتابخانه ملی تهران موجود است (شماره ۱۱۲۶ ف صفحه ۱۴۵ ج ۳ فهرست) و بتاریخ ۱۸ جمادی الاولی سنه ۸۵۸ ق ۱۴۵۴ م به نستعلیق نوشته شده و نام کاتب آن معلوم نیست. سرفصلها مرکب قرمز و جلد تیماج سبز ضریبی مقوایی و کاغذ آن بخارائی است جمله ۶۱۳ ورق ۲۹ سطری ۱۳۵ × ۲۱۵ م.

-۶۰۳-(۹۳۲)

دیوان حافظ کار محمود مذهب

مخطوطه ۱۲۴۸ ف کتابخانه ملی تهران دارای دوسر لوحه زر

و بنفش و شنجرف و آبی کار محمود مذهب هروی به نستعلیق خوش قرن دهم هجری. که جداول دور سطور آن هم زر و سیاه و آبیست و میان مصاریع دو جدول زرین سیاه دارد.

جلد تیماج قرمز کوبیده مقوائی، کاغذ دولت آبادی ۲۸۶ ورق ۵۰ × ۱۰۰ م ۱۲ سطری. (فهرست ۳/۳۰۴)

-۶۰۴- (۹۳۳)

اسرار حج تألیف و خط مجیبی:

نسخه ۱۲۹۶ ف کتابخانه ملی تهران. سفرنامه حج به معرف فارسی که برخی اشعار مولانا عبدالرحمن جامی را هم تضمین کرده و دارای مجالس نقاشی برخی امکنه دینی است و سرلوحه مذهب و شنجرف و لاجورد و سبز و جداول دور سطور بزر و سیاه و آبی دارد، سرفصلها با مرکب قرمز و میان مصاریع جدول زرو سیاه است. کاغذ آن دولت آبادی و جلد تیماج مقوائی ۱۶۵ × ۲۴۰ م و عدد اوراق ۶۷ هفده سطریست (فهرست ۳/۳۶۰)

-۶۰۵- (۹۳۴)

مواهب علیه ۲ جلد خط درویش محمد بن علی

شماره ۱۳۳۳ ف ۳۳۴ ف کتابخانه ملی تهران. به نستعلیق و نسخ درویش محمد کاتب بن علی. جلد اول ۳۰۶ ورق ۱۴۰ × ۲۵۰ م و جلد دوم ۳۰۱ ورق ۱۳۰ × ۲۳۰ م. که در سنه ۹۰۵ ق ۱۴۹۹ م نوشته شده دارای سرلوحه های مذهب و منقش به شنجرف و لاجورد و سبز، سرفصلها

و جمل عربی به مرکب قرمز و جدول دوسطور بزر و سیاه و آبیست. کاغذ دولت آبادی و جلد تیماج قرمز و مشکی مقوائی دارد. (فهرست ۳/۳۹۴)

-۶۰۶- (۹۳۵)

رسالة معماء حسین بن محمد کارهرات

شماره ۱۴۱۰ ف کتابخانه ملی تهران. که در سنه ۹۵۷ ق ۱۵۵۰ م درهرات به خط نستعلیق خوب نوشته شده و سرلوحه مذهب و رنگین شنجرف و لاجورد و سرفصلها با مرکب قرمز و جداول دور سطور باطلا و سیاه و آبی و جلد تیماج مشکی ترنجی کوبیده مقوائی دارد. جمله ۶۱ ورق ۱۴ سطری بر کاغذ دولت آبادی ۱۳۰ × ۲۱۰ م (فهرست ۳/۴۶۸)

-۶۰۷- (۹۳۶)

يك صفحه منیا تور کار مکتب بخارا:

در موزه قصر گلستان تهران. يك صفحه کامل تصویر وصول موکب شاهست به خیمه گاه خویش، که در نصف اول قرن ۱۶ م نقاشی شده و کار مکتب هنری بخارا از متفرعات هنر هراتست.

چهره کشی و طرز البسه این منظر ماوراءالنهر است، منظر آرایبی دقیق و ریزه کاریها دارد، چترشاهی و خیمه و سایه بانسی که در صحنه نصب کرده اند، خیلی مزین و شبیه تزئینات خیام هراتست، و این معخیم شاهی در دامنه کوه اسفنجی واقع شده که در ماورای آن کاخی مزین با

نقوش دقیق دیده می‌شود.

عکس سیاه این تابلوی نفیس را در سروی هنر ایران سیاه چاپ کرده‌اند (لوحة ۸۹۳ ب) وزیر آن نوشته‌اند. که عمل محمود مذهب است و در نمایشگاه لندن نیز به نمره ۴۹۶ بمعرض نمایش گذاشته شده بود.

-۶۰۷- (۹۳۷)

دو صفحه منیا تورکار عبدالصمد زرین قلم:

۱- در موزه قصر گلستان تهران. که در حدود ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م در هند بوسیله عبدالصمد مصور تصویر و تزئین گردیده و همایون و اکبر را در صفة باغی نشان می‌دهد و آنقدر پر از مناظر مختلف بوستان و درخت و گل و ابنیه و چبوتره و درو دیوار و تجیر و انسان و حیوان و غیره است که مهارت مصور را در کشیدن انواع موجودات نشان می‌دهد، و هیچ خلأئی در آن دیده نمی‌شود (لوحة ۹۱۲ سروی هنر ایران) رنگ آمیزی و منظر نگاری و لباس آرائی و چهره کشی آن هم خراسانیست، نقاشی ابنیه و البسه دقیق و رنگین است، انواع السوان گرم و سرد در آن بکار رفته و بهترین اثر دنباله مکتب هرات و تبریز در هند است.

۲- اسپ و مهتر آن که در حدود ۹۵۷ ق ۱۵۵۰ م مصور گردیده و رقم عبدالصمد زرین قلم دارد و در موزه قصر گلستان تهرانست (لوحة ۹۱۳ ب سروی هنر ایران)

-۶۰۸- (۹۳۸)

جزو قرآن شریف بخط ابراهیم سلطان بن شاهرخ:

در موزه مشهد رضوی ایران. که در سنه ۸۲۷ ق ۱۴۲۴ بخط ثلث نیمه جلی شاهزاده مذکور نوشته شده و حواشی صفحات آن نقاشی و شاخ و برگ گل و ترنجمای نفیس دارد.
(لوحة ۹۴۰ الف سروی هنر ایران)

از شاگردان میرعلی هروی (متوفای ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م) در کتابخانه یونیورسیتی پنجاب (لاهور) با رقم «کاتبه مصنفه باباشاه اصفهانی» این رساله در اورینتل کالج میگزین لاهور شماره ۱۰۱ مئی ۱۹۵۰ م با مقدمه پروفیسور محمد شفیع طبع و نمونه مخطوط آن عکاسی شده است.

(۹۵۴) -۴-

دیوان حافظ بخط میرکلنگی:

کتابخانه دانشگاه حیدرآباد سند ۵ (پاکستان) بخط میرحسین حسینی مشهور به میرکلنگی، که در سنه ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م در بخارا نوشته شده است (خ ۱۶۵)

(۹۵۵) -۵-

سبحةالابرار جامی بخط سلطان محمد نور:

در مجموعه کتب پروفیسور محمد شفیع لاهور، کتابت خوش نستعلیق با رقم «سلطان محمد نور» در شهر رجب سنه ۹۲۹ ق ۱۵۲۲ م (خ ۲۷۹)

(۹۵۶) -۶-

قصائد عربی بخط شاه قاسم:

در کتابخانه یونیورسیتی حیدرآباد سند ۵. به نستعلیق خوش بسا رقم «شاه قاسم» ۱۰۱۳ ق (۱۶۰۴ م) کاتب هرات. مربوط به بقایای هنر هرات.

پاکستان

(۹۵۱) -۱-

خمسه نظامی

درموزه لاهور، دارای تصویر شاه و درباریانش، که شاید شیرو-انشاه خلیل باشد و در آذربایجان نگارش یافته (زکی ۲) مربوط به سوابق هنر هرات.

(۹۵۲) -۲-

خمسه نظامی و امیر خسرو دهلوی بخط اظهر:

کتابخانه یونیورسیتی پنجاب در لاهور. بقلم خوش نستعلیق اظهر تبریزی در دارالامان اصفهان در ماه رجب ۸۷۷ ق ۱۴۷۲ م نوشته و آراسته شده که مربوط به سوابق هنر هرات است.

(۹۵۳) -۳-

آدابالمشق بخط باباشاه:

تألیف و خط نستعلیق بسیار عالی نیم جلی باباشاه اصفهانی یکی

-۷- (۹۵۷)

دیوان حافظ بخط محمود بن حسن نساپوری:

از مخطوطات موزه لاهور، مورخ سنه ۸۹۴ ق ۱۴۸۸ م
(خ ۸۹۱)

-۸- (۹۵۸)

کلیات سعدی بخط مظفر بن عبدالله کاتب دربار سلطان ابراهیم تیموری:

در کتابخانه یونیورسیتی پنجاب لاهور با رقم: «دیوان املح-
الشعراء... سعدی... در عهد خلافت... ابو الفتح ابراهیم سلطان...
بارشاد جناب... خواجه غیاث الدین محمد فرج الله مدظله علی یدالعبد
مظفر بن عبدالله... در شهور ۸۲۹ ق» (۱۴۲۵ م)
بر پشت صفحه اول این نسخه نوشته اند: «برسم خزانه السلطان...
ابراهیم خلد الله ملکه»
یک نسخه مجموعه اشعار، بقلم همین خطاط، در کتابخانه سلطان-
القرائی تهران است. (خ ۹۱۱)

تورگبه

آثار هنری در استان بول

مدرسه هنری هرات در اثر توجه و پرورش شاهان هنرپرور مانند
شاهرخ و سلطان ابوسعید و حسین بایقراوشهزادگان هنرمند و هنرخواه
مثل بایسنقر و ابراهیم و مؤمن و مظفر حسین از حدود ۸۱۰ تا ۹۱۴ ق
(۱۴۰۷-۱۵۰۶ م) مدت یک قرن کانون پرورش هنر و هنروران بود،
ولی با موت سلطان حسین بایقرا و خانه جنگی های شهزادگان تیموریه
و ابلغارهای شیانی خان و خوانین اوزبک از شمال و قوای صفویه از غرب،
این کانون بینظیر رنسانس هنری تیموریه خاموش گشت، هنروران آن
ناچار بیه دربار هند - بخارا - صفویه ایران پناه بردند و بقایای این
مدرسه هنری را دران ممالک ادامه دادند.

شاگردان فراوان ازان اساتید هرات هنر آموختند و این همانست
که ما درین کتاب آنرا ادامه هنر هرات در ماوراءالنهر یا هند یا ایران
می گوییم.

کاروانهای علما و عرفا و شاعران و هنرمندان (خطاطان - نقاشان -

مذهبان- جلدسازان- کتاب سازان - رنگ سازان و غیره) از شهرستان جامی و نوایی به رسو روان شدند و از انجمله بدیع الزمان میرزا و برادرش مظفر حسین میرزا بعد از آنکه هرات را اوزبکان گرفتند ازین شهر برآمدند (۲۱ می ۱۵۰۷ = ۹۱۳ ق) و با آل و عیال و خزاین و آثار هنری خود بگرگان رفتند^۱.

اوزبکان بعد از فتح هرات، گرگانرا نیز بگرفتند و این شهزادگان تیموری به تبریز پس نشستند و مهمان شاه اسماعیل صفوی بودند، ولی چون بعد از جنگ چالدران سلطان سلیم عثمانی تبریز را گرفت، این شهزادگان او را دران شهر استقبال کردند (۶ ستمبر ۱۵۱۴ = ۹۲۱ ق) و بدعوت این سلطان با تمام کاروان هنر به استانبول رفتند که خود بدیع الزمان میرزا بعد از سه و چهار ماه درانجا بمرد.

بدین منوال آثار هنری هرات با شهزادگان و هنرمندان و علما و سوداگران و سیاحان به ممالک عثمانی و ایران و ماوراءالنهر و هند انتقال یافت و دران کشورها هنرمندان هرات به ادامه کارهای هنری پرداختند و هنرمندان آنجا ازیشان آموختند، و آثار برگزیده هنری مکتب هرات را تقلید کردند.

این مبادله فرهنگی و انتقال هنری با فرنگیان نیز جریان داشت، برخی البومهای هرات و تبریز که اکنون در ممالک اروپا محفوظند، آنرا شاید سیاحان با خود برده باشند مانند سیاح ایتالوی Lodovico Varthema که در آخرین ایام دولت تیموری بهرات آمد و نیز يك نفر دیگر ایتالوی در عهد اوزون حسن حدود ۸۹۰ ق ۱۴۸۴ م

به تبریز آمده بود و مردم هم فرنگی را میشناختند، چنانچه میرعلی شبر نوایی در محبوب القلوب مصنوعات هنر فرنگی را ذکر می کند و هم جامی جامه فرنگی و شیشه فرنگی و چشم فرنگی (عینک) را ذکر کرده است^۱:

سلاطین عثمانی و رجال دربار و وزراء قسطنطنیه (استانبول) و مدارس و مساجد بزرگ این پایتخت خلافت اسلامی کتابخانه های عظیمی داشتند، و این آثار آواره که از هرات، بخارا، بلخ، سمرقند، قزوین، تبریز، شیراز و دیگر مراکز هنری بدان مملکت میرسید، خلفای عثمانی و رجال آندولت باولع تمام میخریدند و در کتابخانه های خود حفظ میکردند، و ذخایر عظیم مخطوطات کنونی استانبول عبارت از آنست که نامهای هنرمندان جاوید مکتب هرات و یا متفرعات آن بران دیده میشود، مثل: خواجه غیاث الدین تبریزی، جعفر بایسنغری، احمد رومی، معروف نقاش، پاینده، درویش محمد هروی (اعضای اکادیمی هنر بایسنغر) خواجه علی، خواجه عبدالحی، محمود شاه خیام و پسرش محمد خیام و علی یزدی و امیر جلال الدین کاسی، موسی مصور، محمد نقاش هروی، اظهر شماخی، محمود نقاش، شیخی بیگ نقاش، شریف الدین حسینی، سلطان عالی مشهدی، عبدالرحیم، عبدالکریم، عبدالباقی، سناءالله، محمد بیگ داماد بهزاد.

قراریکه زکی ولیدی توغان مینویسد: تنها در کتابخانه توپقاپو- سرای استانبول، وی ده نسخه حافظ و ۳۴ نسخه جامی و ۱۶ مخطوطه

۱- زکی ولیدی توغان: مخطوطات استانبول ص ۷. خود ولاناجابی

گفت: از دو چشم من نباید هیچکار از فرنگی شیشه ناگشته چهار (ح)

از دیوان نوایی و سلطان بایقرا و ۷۵ نسخه خطی خمسة نظامی و ۴۲ نسخه شاهنامه و بسا نسخه‌های نفیس دیگر دیده است و مخصوصاً مجموعه مرقعات ۲۴۴۹ موزه هنر اسلامی و ترك بسیار مهم است و در حدود ۴۰۰ نسخه مصور و مزین و ۴۰ البم دارد که تحقیق همه این آثار کار يك جمعیت علما و هنرشناسانست.

اکنون ما چند البم و نسخ خطی مصوری و نقاشی و خطاطی هرات و با متفرعات آنرا که در استانبول زیر نمره و مطالعه آمده اند در ذیل این سطور می آوریم:

آثار موزه هنر اسلامی در یونیورسیتی استانبول

چهار البم ۲۱۵۲ تا ۲۱۵۴ و نمبر ۴۰۶۰.

(۹۶۱) - ۱-

البم ۲۱۵۳ B ۸۷ F متعلق به سلطان یعقوب بیگ آق قویونلو پسر اوزون حسن پادشاه تبریز بود (۸۸۴-۸۹۶ ق ۱۴۷۹-۱۴۹۰ م) که مولانا جامی شاعر هرات، مثنوی سلامان و ایسال خود را بنام او اهدا کرد و گفت:

شاه یعقوب آن جهانداری که هست با علوش ذروه افلاک پست
برین البم يك یادداشت، بقلم سلطان احمد اول و سوم عثمانی
موجود است (ز) از جمله خطوط این مرقعت:

۱- سه قطعه بقلم ثلث و ریحان کتابت جلی و نسخ کتابت خفی و رقاع کتابت جلی ممتاز و نستعلیق کتابت خفی خوش برای بایسنغر نوشته شده و یکی تاریخ ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م دارد، همه خط جعفر بایسنغری.

۲- يك قطعه خط شکسته تعلیق عالی بر رقم سلطان علی مشهدی در سنه ۸۷۸ ق ۱۴۷۳ م (خوشنویسان بیانی ص ۲۶۵)

۳-۲۲ قطعه بقلم‌های جلی و متوسط تا غبارخوش بارقم عبدالرحیم خوارزمی و عبدالرحیم یعقوبی، که یکی از ان در یازده سالگی نوشته (خ ۳۸۷)

۴-۶۷ قطعه خطوط گوناگون عبدالکریم بن عبدالرحیم خوارزمی، بارقم‌های: «در یازده سالگی نوشته شد» و «در دوازده سالگی نوشته شد» و «نقل از خط سلطان علی مشهدی» و «کتبه عبدالکریم البیعوبی» (خ ۴۱۱)

۵-۱۵ قطعه کتابت خفی خوش شیخ محمد امسامی هروی (خ ۶۴۳)

۶- مکتوبی از شیخ محمود جعفری هروی خطاب به سلطان یعقوب، که ظاهراً سمت ریاست کتابخانه او را داشت.

۷-۳۹ قطعه خطوط مختلف همین شیخ محمود هروی بر رقم‌های شیخ محمود پیربوداقی ۸۷۱ ق (۱۴۶۶ م) در بلده ساوه و شیخ محمود الهروی در ۸۷۱ ق بحوالی درگزین و رجب ۸۷۱ ق در بلده ساوه و محرم ۸۶۴ ق (۱۴۵۹ م) در شیراز، و ۸۷۷ ق (۱۴۷۲ م) در بغداد، و ۸۵۸ ق (۱۴۵۳ م) و محرم ۸۷۷ ق (۱۴۷۲ م) و ۸۶۹ ق (۱۴۶۴ م) و ۸۶۴ ق (۱۴۵۹ م) در شیراز، و ذیقعه ۸۶۳ ق (۱۴۵۸ م) در شیراز (خ ۸۹۴)

(بنگرید: انگلستان، ایران)

البم ۲۱۵۳ نود ورق دارد که تصاویر آن در هرات و سمرقند

برای تیموریان و در تبریز و یزد و بغداد برای شهزادگان تهیه شده ، مانند :

- ۱- تصویر الجایتو بقلم موسی مصور.
  - ۲- نقاشی بقلم عبدالحی تبریزی.
  - ۳- شکارشاهزاده بقلم استاد محمد نقاش هروی .
  - ۴- تصویر دواسپ جنگنده، کار درویش محمد نقاش هروی.
  - ۵- تصویری از یک حکمران و قصر او عمل شیخی بیگ.
  - ۶- تصاویر بقلم جعفر تبریزی.
  - ۷- تصاویر بخامه انظر شماخی (هر دو اعضای اکادمی بایسنغر) درین مجموعه راپور مهمی بر فعالیت‌های هنرمندان مکتب هرات و متفرعات آن دیده می‌شود که برای شاهزادگان ترکمن جهان‌شاه میرزا و پیربوداق و یعقوب بیگ و رستم میرزا، آثار هنری خود را ایجاد کرده‌اند مانند :
- کارهای شیخ محمود و شیخ محمد هرات، و شیخی بیگ نقاش و محمد نقاش و درویش محمد نقاش و شریف‌الدین حسینی و سلطان علی مشهدی و عبدالرحیم و عبدالکریم و تمام حاملان سنن مکتب بایسنغر و علی شیردر هرات.
- ترتیب دهنده این راپور، جعفر بایسنگریست که دران نام ۲۳ نفر هنرور و مصور و چندین نفر آرایشگر Decorators و جلد ساز و منذهب و نقاش و کاشی‌ساز و خیمه‌ساز داده شده و در صف اول آن امیرخلیل و مولانا علی تبریزی مصور و در خطاطان جعفر بایسنگری هرویس (۱۴)

۲- (۹۶۲)

اما البیم ۲۱۵۲ مشتمل است بر صد ورق ۵۱×۸۹ سانتی که جمله ۶۵۰ تصویر و اشکال دارد، و در هرات برای بایسنغر میرزا ابراهیم آوری شده و ممکن است یکی از مجموعه‌های هنری بخامه امیرخلیل مصور و نقاش هرات باشد که دوست محمد هروی همین مطلب را ذکر کرده و پروفیسور محمد شفیع لاهوری آنرا در دایره معارف اردو «مرقعات بایسنگری» نامیده است.

این البیم امضاهاى بایسنغر و برادرش ابراهیم میرزا دارد، و خطاطان و نقاشان آن خواجه علی و خواجه عبدالحی و محمود شاه خیام و پسرش محمد خیام و علی یزدی‌اند.

خواجه غیاث‌الدین و جعفر و احمد و معروف و پاینده و درویش اعضای اکادمی هنری هرات، تحت پرورش بایسنغر بودند که درین البیم، مناظر معراج و جنگها و زراعت و شکار و ماهی‌گیری و اساطیر و بلقیس را ساخته‌اند.

بر تصویری نام مصور آن جلال است که شاید امیرجلال‌الدین کاسی باشد پدر نظامی مصور کاسی و دیگر تصاویر مهم آن عبارتند از: خلیل میرزا نواسه تیمور در محاصره سمرقند (ورق ۱) جلوس تیمور (ورق ۲) که هر دو کار حاجی محمد خیام در هرات است .

تصویر يك نقاش در دربار تیمور (ورق ۱۱ C X)

شکل شاهزاده سوار اسب و تیمور در فتح خراسان (ورق ۱)

نقاشی منسوب به الخ بیگ (ورق ۱۱ C X)

خیمه مزین عصر تیمور (ورق ۱۷ C X)

ازین البم‌ها شماره ۲۱۳۵ و ۲۱۶۰ منابع مهمی اند بر حیات کلتوری مردم آسیای میانه در عصر تیموریان که چگونگی در بین جریانه‌های مدینت عرب، پاریس، ترك و اوغور محشور بوده‌اند؟

بر ۸ ورق این البم، شجره انساب تیمور و چنگیز در ۵۷ منظر تصویر شده، و در البم ۲۱۵۳ تفصیلی در باره پسران تیمور، عمر شیخ و مهران شاه موجود است که باید بعد از ۱۴۲۳ م (۸۲۷ ق) ترتیب شده باشد. این البم بتصرف ابوسعید و سلطان حسین میرزا بود، که بقول بلوشه، بدیع الزمان میرزا آنرا با خود باستانبول برده باشد.

شرح چند شکل البم ۲۱۵۲--۲۱۵۳ H

(۱) برص ۴۸ البم ۲۱۵۳ منظر است که رستم بر رخس سوار با شمشیر تیز خود اژدهائی را می کشد و کار هنرمندیست که شدیداً زیر تأثیر هنر چینی بوده است.

اژدهای افسانوی برخرسنگهائی افتاده که همه رنگ سپاه دارند و مناظر دورنمای این صفحه شبیه سبک نقاشی مدرسه جلاپریان نصف دوم قرن چهاردهم میلادیست.

(۲) منظر دیگر همین البم (ص ۱۷۰) که دران اسکندر بدیدار زاهدی رفته، نیز متعلق به همین مکتب است.

درختان دارای برگهای لطیف و تنه‌های قوی سر بیالاکشیده، که از ریشه آن تنه کوچک دیگری برآمده و بر تنه بزرگ می پیچد، در دو منظر این البم شبیه تر بهم بنظر می آیند.

(۳) در کنار چپ منظر ص ۱۵۸ همین البم که بهرام گور شیری را با تیردالدوز می کشد، عین چنین درختی دیده می شود. بهرام با

قیافت و چشمان مغولی و خود آهنین، تیر خود را بدهان شیریکه اسپ تازی او را تعقیب می کند می دوزد، که دران اثر سبک مغول آشکار است و متعلق به اواخر قرن ۱۴ یا آغاز قرن ۱۵ م باشد.

(۴) صفحه دیگر البم ۲۱۵۲ (شماره ۸۹) منظر جنگ دو پهلوان سوار مبارز است که با نیزه‌های دراز بر یکدیگر حمله آورده‌اند، و یکی ازیشان، جنگاور مقابل خود را با نیزه تیز سرنگون می سازد.

این جنگ بین دو درختی که تنه‌های نحیف و برگهای خفیف دارند واقع می گردد، که آنرا متعلق به آغاز قرن ۱۵ تصور توان کرد و قیافت جنگاوران کمتر شباهتی به چهره‌های مغولی دارد.

(۵) ص ۹۳ البم ۲۱۵۲ منظر شکار بهرام است که اژدهای مهیبی را به تیر می زند، در حالیکه وی در عقب سنگری قرار دارد. ولی چهره، لباس و وضع عمومی شکاری و شکل اژدهای مزین و منظر سنگر، شباهت تام با آثار مکتب مظفریان شیراز می رساند و با مناظر سابق الذکر فرق کلی دارد، و نقاشی ناتمام آن زرین است.

(۶) مجلس دیگر (ص ۵۹ همین البم) نیز در خصوصیات هنری، شبیه کار عصر مظفریان شیراز است، که اژدهای سهمگینی بر درخت تناوری پیچیده و دو دیوسوار تازنده، یکی با تیر و دیگری با نیزه دراز بروحمله می کنند. رنگهای خفیف و طلاکشی نقوش با شکل و لباس و وضع سواران و تزئین اژدها مربوط بمدرسه مظفریه شیراز است.

(۷) برص ۹۸ البم ۲۱۵۳ شکل نقاشی بر حریر بقلم نقاش استادی کشیده شده که طرح نرم و ریز آن اثر هنر چینی دارد، ولی چهره‌های

اشخاص و حیوانات آن خصوصیات هنر کهن عصر تیموریان را وانمود می‌کند و بعضی اشخاص آن خودهای مغولی پوشیده‌اند.

(۸) برص ۹۷ البم ۲۱۵۲ منظر بست کما لاً زرین که دران شهسواری با شمشیر بجنگ اژدهای عظیم بسیار مهیب دیده می‌شود و خصایص هنر عصر تیموریان دارد.

(۹) ص ۴۵ همین البم: منوچهر تور را می‌کشد: منظر بست که دوشهسوار جنگاور را در حالت کارزار نشان می‌دهد و یکی با شمشیر تیز سر آند یگر را میبرد. اسپان هر دو زره پوش‌اند، ولی نقوش این منظر، خیلی ضعیف و کم رنگست مربوط به آغاز قرن ۱۵ م.

(۱۰) ص ۷۹ همین البم مانند شماره ۹ تصویر دوشهسوار جنگاور است که سوار عقبی، سر سوار گریزنده پیشین را با شمشیر دراز می‌برد. پس منظر تصاویر این نقوش، امواج پیچ‌پیچ مانند برخی از تصاویر جنگی نسخ جامع التواریخ دارد.

(۱۱) ص ۲۱ البم ۲۱۵۳ سواری با سر نیزه دراز سوار دیگری را تعقیب کرده و از پس پشت او را می‌زند. این صفحه نیز خصایص نقوش شماره ۱۰ دارد و چهره کشی آن خراسانیست مربوط به قرن ۱۵ م.

(۱۲) ص ۱۰۴ همین البم: حمله شهسوار تیرانداز بر شیر، که چهره کشی خراسانی و پس منظر مواج پیچیده و نقاشی آغاز قرن ۱۵ م دارد و با طرح قوی تصویر گردیده و شبیه کامل همان صفحه مصور است که در مجموعه سکسیان Sakisian بوده و در صفحه ۱۱۲ منیا تور ایرانی طبع پاریس ۱۹۲۹ م (لوحه ۵۷) چاپ شده است. و سکسیان آنرا کار مدرسه هرات و آغاز قرن ۱۵ م می‌داند.

(۱۳) ص ۷۹ ب البم ۲۱۵۲: شهسواریکه با شمشیر بر شیر ژبانی می‌تازد. طرح این تصویر بسیار قوی نیست، ولی منظر درختان کهن سال و کوه بچه اسفنجی و خصائص آن بمکتب هرات و آغاز قرن ۱۵ م میماند.

(۱۴) ص ۸۷ همین البم: رستم رخس (اسپ وحشی) را در کمند می‌گیرد: جوان قوی هیکل پیراهن و تنبان خراسانی پوشیده، کمندی بگردن یکی از دو اسپ وحشی تا زنده رمنده افکنده است، که طرح این تصویر نیز شبیه سابق است.

(۱۵) ص ۴۹ الف البم ۲۱۵۲: رستم حکمران چین را با فیلی که بران سوار است در کمند خویش می‌کشد. در خطوط این تصویر که شهسوار کمند اندازی را در کمال جلالت نقش کشیده، مهارت استادانه نقاش بنظر می‌آید و تاج حکمران چین هم سبک تاجهای عصر تیموریان دارد، که تمام این منظر، نتیجه کاریک آرتست ماهر با قلم موین آزاد است.

(۱۶) ص ۴۹ همین البم: تصویر دوسوار تا زنده، بقلم همین هنرمند دارای همان چهره کشی خراسانی و خصایص هنری که برین صفحه چسپانده شده.

(۱۷) ص ۴۹ همین البم: دوشهسوار شیرکش. خصایص هنری و چهره کشی آن با کارهای قرن ۱۵ م مانند است: دوشهسوار یکه بطرف چپ بیننده اسپ می‌تازند، شیری را در بین گرفته، یکی با تیر و دیگر با سر نیزه آنرا مجروح می‌سازند.

این معرکه بر کنار تالابی واقع می‌شود، که عکس يك سوار

تازنده دارای نیزه معکوساً در آب صاف نمایانست، ولی عکس سوار کنار راست در آبی که گل آلودست پدیدار نیست.

(۱۸) ص ۶۷ ب البم ۲۱۵۲: شهسواریکه شیر ژبان را به تیر میزند. این سوار تاج و لباس عصر تیموریان دارد و برنگ قرمز و سیاه نقاشی شده، ولی نشانیهای سوزن و گزده زغال که برین صحنه نمایانست و انمود می کند که این صفحه طرح ساده يك مجلس نقاشی بوده که تکمیل نشده.

(۱۹) ص ۳۸ ب البم ۲۱۵۲: همان منظر با همان بقایای نشانیهای ابتدایی گزده زغال و سوزن و خصائص هنری ناتمام.

(۲۰) ص ۹۲ الف همین البم: دو پهلوان با دو شیر ژبان پنجه داده و شیرها را با کاردها مجروح میسازند. این هر دو تصویر در يك صفحه مربوط بقرن ۱۵م است.

(۲۱) ص ۸۸ ب همین البم: يك پهلوان با يك شیر ژبان در حال جنگ و کارد زنی با سبزه کوچک.

(۲۲) ص ۵۲ الف همین البم: بهرام گور سوار بر شیر ژبان حمله آور میشود. طرح این تصویر علائم ابتدائی نقاشی دارد، ولی تکمیل نشده و قد تمام بهرام گور و اسپش و هم شیر کاملاً بنظر نمی آید. سوزن با قیافت های خراسانی، ناظر صحنه شیر کشی بهرامند. خود سوار هم چهره خراسانی و تاج عصر تیموریان دارد، که متعلق بقرن ۱۶م باشد. چهره اسب بهرام، شباهت کامل با اسب تصویر شماره ۱۴ دارد.

(۲۳) ص ۹۶ ب همین البم: شهسوار با خصائص فوق، در جنگ با شیر ژبان.

(۲۴-۲۵) ص ۷۰ الف همین البم: در بالا شهسوار تازنده با شمشیر آخته، که چهره کشی آن با کلاه سوار، نظیر کارهای قرن ۱۵م عصر تیموریان است، و در پائین آن شیر ژبانی تصویر شده، که تیری را در نوک بینی میخورد. این هر دو تصویر نامکمل اند، و آثار سوزن مصوری در آن پدیدار.

(۲۶) ص ۹۵ ب همین البم: بهرام گور سوار با شمشیر آخته بر ازدهائی مهیب حمله می آورد که تاج و چهره و سلاح و وضع عمومی وی به آثار قرن ۱۵م و عصر تیموریان شباهت تام دارد.

(۲۷) ص ۹۳ الف همین البم: سواری با همان تاج و قیافت خراسانی عصر تیموریان تازان و سلاح در دست که سلاحش در تصویر بنظر نمی آید مربوط بقرن ۱۵م.

(۲۸) ص ۴۹ الف همین البم: همان بهرام گور با همان تاج و لباس که با شمشیر آخته بر شیر ژبان می تازد، دارای سبک و خصائص عصر تیموریان.

(۲۹) ص ۱۱۵ ب همین البم: رستم، شهسوار با ریش سیاه و قیافت خراسانی دارای کلاه ترکانه (سبک ترکمن و سلاجقه) سوار دیگر (افراسیاب) را تعقیب کرده و او را از کمرش گرفته به عقب زین میکشاند.

گمان میرود که این تصویر اثری از هنر ترکمن داشته باشد. زیرا چهره کشی و شکل خودهای سواران مانند تاجهای عصر تیموریان نیست، بلکه نوک تیز و جیغه کوچک دارد. و ریش رستم هم سیاه و انبوه متمایل بدر است.

(۳۰) ص ۶۱ ب همین البیم: گویو سوار تازنده باریش سیاه دراز و چهره خراسانی و اسپ زره پوش، پیران را به کمند خود انداخته و از اسپش می کشاند. این نقاشی از داستانهای شاهنامه فردوسی مربوط به نصف اول قرن ۱۵ م تخمین میشود (سبک ترکمن مانند شماره ۲۹ بالا)

(۳۱) ص ۹۵ ب همین البیم: رستم دارای ریش سیاه، کلاه و رشاخدار را بزور میکشاند. این هم شباهتی بدو تصویر سابق دارد.

(۳۲) ص ۷۴ ب همین البیم: جنگ یک پهلوان با شیر ژبان، از همین مکتب و سبک. این پهلوان جوان بی ریش بروتی عماسه دار، پیش قبضی در دست دارد که چهره او ترکانه و دارای کاکل های دراز سیاه است.

(۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶) ص ۶۳، ۵۱، ۵۸، ۸۱ همین البسم. مناظر جنگ با شیران ژبان و دیوان، که چهره کشی و خصائص هنری آن مانند ۲۹، ۳۰، ۳۱ است و باید آنرا از آثار قرن ۱۵ م و سبک هنر ترکمن شمرد.

دکتر نورخان اتاسوی. یونیورسیتی استانبول. تلخیص از مجله کلتور منطقوی ج ۳ شماره ۱-۲ بهار ۱۹۷۰ م طبع تهران.

(۹۶۳) - ۳ -

البیم نمبر ۲۱۶۰ دارای نود ورق و ۶۹ منیاتور است که برای سلطان یعقوب آق قویونلو در عصر بایسنغر و علی شیر در هرات ساخته

شده و مصوران آن امیر خلیل و حاجی محمد قفل ساز و شاه محمد خیام و شیخی بیگ و محمد بیگ و محمد نقاش سیاه قلم^۱ و درویش محمد هروی و عبدالباقی باکو و سناء الله نقاش اند.

درین البیم کارهای مصوران عهد ایلخانی که دارای تاریخند نیز دیده می شود مانند عبدالله صراف و سلطان احمد جلایر (احمد ویسی) (ز)

(۹۶۴) - ۴ -

البیم ۱۴۲۳ F کتابخانه یونیورسیتی استانبول: دارای ۱۶۶ ورق که در کارخانه سهیز، انور مربوط دربار سلطان محمد فاتح بوده، نام «مجموع العجائب» بران نوشته شده و بخط بایسنغر میرزا است، و هم قطعاتی

(۱) حاجی محمد سیاه قلم مصور و مذهب هرات همانست که علی شیر نوایی او را «خارقه دوران» می نامد و بدربار سلطان باقرا محترم و مانند محمود الکاتب بخشی سر منشی او بود که او را رئیس اکادیمی هرات توان شمرد و کاشی ساز هم بود. وی از هرات بعراق رفت و مدتی بدربار آق قویونلو کار کرد، که درین البیم آثار او محفوظند. و هم منیاتوری درین البیمست که آنرا محمد نقاش و شیخی هر دو کار کرده اند (لوحه ۱۸)

حیدر میرزا دوغلات کاشغری که شاگرد درویش بود گوید: استادش از شاه مظفر سیاه قلم مصور دربار سلطان ابوسعید در هرات هنر آموخت و در کارهای مدرسه هنری هرات آثار هنر او یغور و چین نیز مشهود است (ز)

حاجی محمد بقول خلاصه الاخبار در کتابخانه امیرعلی شیر صندوق ساعتی ساخته بود و پیکر صورتی تعبیه کرده بود که چوبی در دست داشت و چون یک ساعت از روز میگذشت آن پیکر چوب را یک نوبت بر نقاره که در پیش او بود میزد و بعد از گذشتن ساعت دوم دو نوبت و الی آخر . . . . . وفاتش ۹۱۳ ق ۱۵۰۷ م است.

از خطوط اویغوری بخط زین العابدین جرجانی دارد، که یکی از منشیان اویغور بود.

(۹۶۵) - ۵ -

البم ۱۴۲۲ F یونیورستی استانبول: نسخه مهم مکتب هراتست که آنرا شاه طهماسب صفوی در سنه ۱۵۷۶ م بوسیله شاه قلی خلیفه به سلطان مراد ثالث عثمانی اهدا کرده و ۸۸ ورق مزین دارد، و در آن يك تصویر شاه غریب میرزا پسر سلطان حسین بایقراست. و بر ورق ۴۶- ۴۷ آن خط اسماعیل صفوی و بر ورق ۶۲ خط عبدالله بن محمد الهروی دارد، و این هنگامی نوشته شده که وی نزد الخ بیگ در سمرقند بود. بر ورق ۶۴ خط شاه طهماسب و قطعات کار قادمی مصور صفوی دارد. يك پورتريت عمل بهزاد بر ورق ۳۲ ب و هم پورتريت عمل کوپك نقاش وغيره بدان دیده میشود (ز ۴۴)

درین مجموعه، فرمانها و نوشته‌های ابنیه هرات نقل گردیده، و از انجمله نثری درباره بنایی در کوی خیابان هراتست و هم در ختم این البم، مرتب آن عبدالله بن محمد هروی تاریخ آنرا چنین سروده:

پرسد اگر کسی از من تاریخ اختتامش

گویم «پی مرقع جمع آمده ورق‌ها»

که بحساب جمل ۸۹۷ ق ۱۴۹۱ م باشد.

(آریانا، کابل شماره ۳۰۷ حوت ۱۳۵۲ ش)

(مضمون استاد خلیلی)

هنر این نسخه کار بعد از قرن ششم هجریست و تصاویر بید پای

کلیله و دمنه وغيره که بعداً برای شاه طهماسب اول صفوی فراهم آمده، در نقاشی آن، روشهای چینی در مناظر طبیعی بنظر می آید، و يك روحانیت و حالت طبیعی مقارن با روح هندی هم دارد، و در مراعات حالت طبیعی و اتقان اشکال آدمی و حیوانی بحدی موفق است که هنرمندان تبریز هم بآن پایه نرسیده‌اند (صنایع ایران ۹۵)

مجموعه‌های هنری

در کتابخانه خزینة اوقاف توپقاپوسرای استانبول

نمبر ۲۱۳۷ H - ۲۱۷۳ و ۲۳۱۰

(۹۶۶) (۶)

البم ۲۱۶۱ الف: مسمی به مرقعات شاه طهماسب، که بقول مؤلف نزهة اسرار الاخبار . . . (H ۱۳۳۹) شاه صفوی وفدی را بریاست امیر دیوان شاه قلی ستاجلو، بدر بار سلطان سلیمان عثمانی فرستاد و با او نسخ خطی مصورگرانبها با هدایای دیگر بود، که از آنجمله شاهنامه مصور، و يك مجموعه مزین و مصور اشعار هم بود.

این البم نمونه خط سید احمد حسینی مشهدی خطاط و مصور، و مخطوطات و نقاشی‌های دوره تیمور و بهزاد و شاگردان او عبدالعزیز و درویش محمد هروی و زین الدین محمود و شیخ محمود و دوست محمد و میر علی و سلطان محمد خندان و سلطان محمد نور دارد که بدر بار صفویه رفته بود، و همچنین آثار محمود مذهب و بعضی از مصوران عهد ایلخانی و صفویه دارد.

آثار خامه بهزاد و محمد بیگ داماد او، و شیخ محمد الهروی

درین البیم مهم‌اند، و یک تصویر هانفی هروی مؤلف تیمورنامه هم بقلم بهزاد است و چهار مجلس مصور اشعار ترکی امیر علی شیر دارد، که یک شعر ترکی را محمود مذهب مصور هرات و دیگری را سلطان‌علی مشهدی و یکی را هم مولانا حسین مذهب ساخته است.

بر ورق ۲۴۰ این مجلد نوشته‌اند که مناظر حیات شاه طهماسب در ۲۵۹ تصویر این مجموعه نشان داده شده که اکنون این تصاویر در آن موجود نیست، ولی تصویر ۲۷ الف بسیار زیباست که شاه مذکور را مانند یک ملای ترکی نگاشته است (ز ۱۷)

این مرقع عظیم خزینة اوقاف بکوشش امیر غیب بیگ یکی از امرای دربار شاه طهماسب اول صفوی از مجموعه قطعات خوش نویسی و نقاشی و تذهیب مرکب گردیده که جامع آن سید احمد مشهدی در مدت سه سالست و مقدمه آنرا هم او نوشته مشتمل بر ذکر بسا از خطاطان که در سنه ۹۷۳ ق ۱۵۶۵ م ختم یافته و نمونه‌های خطوط خود او هم دارد (خ ۵۳۱) از نقایس این مرقعست :

۱ - يك قطعه بقلم خوش نستعلیق با رقم «مشقه بايزيد الپوراني» (خ ۹۵)

۲ - يك قطعه كتابت عالی با رقم «میر حسین الحسینی الكاتب - الخاقانی (میر کلنگی) در سنه ۹۵۴ ق ۱۵۴۶ م .

۳ - دو قطعه جلی عالی و خوش نستعلیق با رقم «حیدر الحسینی - الكاتب»

۴ - سیزده قطعه نستعلیق خوش بامضای سلطان محمد خندان

هروی بدون تاریخ (خ ۲۷۱)

۵ - هفت قطعه نستعلیق عالی با رقم «مشق سلطان محمد نور» بدون تاریخ (خ ۲۷۸)

۶ - نود و سه قطعه به قلم‌های جلی تاغبار ممتاز و عالی همگی با رقم «شاه محمود نشابوری و تاریخ‌های ۹۲۹ ، ۹۴۲ ، ۹۵۴ ، ۹۶۱ ، ۹۶۳ ، ۹۷۱ .

بر یکی مینویسد : «جهت فرزند ارجمند محمد حسین تحریر شد» (خ ۳۰۵)

۷ - دو قطعه نستعلیق خوش عبدالله زیارتگاهی (هروی) بشیوه اظهر تبریزی در سنه ۸۳۲ ق ۱۴۲۸ م (خ ۳۵۶)

۸ - يك قطعه نستعلیق خوش خفی عبدالرحیم بن محمد قاسم از خطاطان قرن دهم (خ ۳۹۲)

۹ - دو قطعه نستعلیق جلی متوسط با رقم عبدالکریم خوارزمی (بن عبدالرحمن خوارزمی) (خ ۴۱۱)

۱۰ - سه قطعه نستعلیق رنگی با محرر عبدالوهاب حسینی مشهدی در حدود ۱۰۰۰ ق در مشهد . وی شاگرد و نواده دختری سلطانعلی مشهدی است (خ ۴۲۱)

۱۱ - پنج قطعه نستعلیق عبدی نشابوری متوفاً بعد از ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م که یکی رقم «عبدی الشاهی» دارد . (خ ۴۲۵)

۱۲ - دو قطعه جلی خوش نستعلیق شیخ محمد امامی هروی که قاطع آن دوست محمد است . (بی تاریخ) (خ ۶۴۳)

۱۳ - يك قطعه خط عالی با رقم «محمدالوہبی» (متوفاً در مشهد ۹۵۱ ق ۱۵۴۲ م) (خ ۶۵۲)

- ۱۴ - دو نسخه مفردات کامل میر علی تبریزی بارقم «میر علی الحسینی در هرات ۰»
- ۱۵ - نسخه دیگر مفردات مذکور بارقم «علی الحسینی الکاتب در سنه ۹۳۲ ق» (۱۵۲۵ م)
- ۱۶ - شش قطعه از يك مرقع با رقم «عیشی هروی» که یکی تاریخ ۹۶۵ ق ۱۵۵۷ م دارد. (وی از هرات به مشهد رفت و در کتابخانه ابراهیم میرزا صفوی کتابت میکرد، و در سنه ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م درگذشت) (خ ۵۴۶)
- ۱۷ - يك قطعه بقلم زر تحریر دار بارقم «حرره کمال الدین مذهب» (چون خط آن رقم دیگری ندارد، ممکن است که خط و تحریر هر دو از خود او باشد) بنگرید: ترکیه ۱۷۵ (خ ۵۹۰)
- ۱۸ - سه قطعه خطوط محمد قاسم شادشاه کاتب هرات در حدود ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م بنگرید: ایران ۳۰۶ ترکیه ۳۹۶ (خ ۸۰۹)
- ۱۹ - يك قطعه خط نستعلیق خوش میر معزالدین حسینی کاشانی در ۹۵۲ ق ۱۵۵۴ م. بنگرید: ایران ۷۳۶ (خ ۸۲۲)
- ۲۰ - يك قطعه خط نستعلیق خوش جلال الدین محمود (حدود ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م) بنگرید: ایران ۲۹۲ (خ ۸۶۴)
- ۲۱ - دو قطعه نستعلیق خوش مظفر علی تربتی فرزند حیدر علی خواهر زاده بهزاد، که هم نقاش و خطاط بود و هم شاعر. بنگرید: فصل ۲ عدد ۶۲ و فصل ۳ عدد ۷۱ (خ ۹۱۲)
- ۲۲ - يك قطعه نستعلیق میرسید تحریر ۹۵۴ ق ۱۵۷۶ م برای محضر نواب نامدار سلطانی خلد سلطنته (خ ۹۳۱)

- ۲۳ - دو قطعه نستعلیق جلی عالی یاری کاتب هروی (حدود ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م) بنگرید: ایران ۲۳۱ و ترکیه ۱۲۴۷ (خ ۹۶۵)
- ۲۴ - يك قطعه رباعی یاری مذهب هروی بخط نستعلیق خوش او (خ ۹۶۷)
- ۲۵ - يك قطعه نستعلیق برقم «الفقییر الحقیر المذنب ابراهیم غفر له» بی تاریخ کتابت قرن ۱۰ (خ ۵۳)
- (۹۶۷) - ۷ -

البم دیگر خزینه اوقاف توپقابو سرب بنام بهرام میرزا نمبر ۲۱۵۴ H در ۱۴۸ ورق دارای ۶۱ منیاتور و چهار شکل است با مقدمه بی در تاریخ مختصر نقاشی و خطاطی از دوره ایلخانی تا عصر نویسنده آن دوست محمد هروی ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م.

وی از هرات به آذربایجان رفته بود، و درباره وی به فصل ۲ عدد ۴۵ این کتاب رجوع شود.

این البم منیاتورهای مصوران دوره ایلخانی و تیموریان مانند احمد موسی و بهزاد و یاری مذهب و عبدالحمی مصور دربار تیمور و بشدان قره و میرزا عنایت بن بیگدلوخان دارد، که يك تصویر بهرام - میرزا از شاهقلمی نقاش هم در آنست.

این شاه قلمی بعداً به استانبول رفت و در هنروران دربار عثمانی درآمد.

در این مجموعه، صفحات مزینی از اشعار سلطان حسین میرزا و مجالس النفایس نوایی موجود است که شاید بدربار سلطان حسین

تقدیم شده بود، و نمونه های خطوط خوش عبیدالله خان و پسرش عبدالعزیز خان شاهان بخارا (۱۵۴۰ - ۱۵۵۰ م) هم دارد، و خطی از نوروز احمد حکمران تاشکند در انست، و هم يك تصوير داستان سيف الملوک زبان ترکی را مظهر سیاه قلم مصور در بار ابوسعید تیموری ساخته است (ز ۱۸)

این مرقع معلومات خوبی درباره تاریخ خطاطی هم دارد. مثلاً اظهر تبریزی در آن نوشته است: واضع الاصل نستعلیق خواجه امیرعلی و مخترع الثانی آن شیخی و قبلتی مولانا جعفر تبریزست (!) برخی از محتویات نفیسه این مرقع:

۱- دو قطعه نستعلیق خوش ابراهیم شاگرد سلطان محمد نور بر رقم: «حرره الفقیر ابراهیم غفر له سنه ۹۳۳ ق (۱۵۲۶ م) (خ ۸)
۲- دو قطعه نستعلیق خوش حافظ باباجان بن حافظ عبدالعلی تربتی خراسانی، خطاط و مذهب و نقار و شاعر متوفی ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م درین مرقع هست که بر یکی نوشته: «کاتبها حافظ بابا جان و قاطعها دوست محمد». رقم قطعه دیگر: کتبه العبد باباجان بهرامی» (خ ۸۴)
۳- يك قطعه نستعلیق بقلم خفی خوش با رقم «مشقه العبد الفقیر بابامیر»

۴- چهار قطعه نستعلیق خوش با رقم «مشقه العبد المذنب بایزید-الپورانی» (خ ۹۵)

۵- يك قطعه نستعلیق خوش با رقم «مشقه العبد بایسنغر» این شهزاده فرزند محمود بن احمد بن ابوسعید کورگان است که از سنه ۸۷۹ تا ۹۰۰ ق (۱۴۷۴ - ۱۴۹۴ م) در بدخشان حکومت داشت (خ ۹۶)

۶- خطوط خوش نستعلیق خود بهرام میرزا بن شاه اسماعیل اول صفوی متخلص به بهرامی (متوفی ۹۵۶ ق ۱۵۴۸ م) که خطاط و موسیقی-دان و نقاش و شاعر بود:

- يك قطعه نستعلیق جلی که عنوان يك تصوير است با رقم «برای فقیر الحقییر ساخته شد العبد بهرام الحسینی».

- يك قطعه بقلم خوش با رقم «کتبه بهرام بن اسمعیل الحسینی نقل از خط سلطان محمد نور»

- يك عنوان تصوير دیگر با رقم: «صورت تاج الدین قوم استاد شیخی ریخته گر، کتبه العبد بهرام بن اسماعیل الحسینی بدار السلطنة تبریز فی سنه ۹۳۴ ق (۱۵۲۷ م) (خ ۱۰۴)

۷- يك قطعه کتابت خفی خوش با رقم «بیر علی الجسامی» (از شاگردان سلطانعلی مشهدی، کاتب میرعلی شیر نوایی که تا سال ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م زنده بود) رك: ۱۴۱۶ (خ ۱۰۶)

۸- چند قطعه خط جعفر بایسنگری که بنام میرزا بایسنغر نوشته، و يك قطعه دیگرش مورخ ۸۳۰ ق ۱۴۲۶ م بنام جلال الدین میرانشاه، و قطعه دیگر بنام میرزا علاءالدوله بن بایسنغر مورخ ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م است. (خ ۱۲۱)

۹- يك قطعه بقلم جلی خوش با رقم «لمولانا هلالی سلمه الله-تعالی... کتبه حسین الفیض». چون هلالی در سنه ۹۳۹ ق ۱۵۳۲ م مرده، این نوشته پیش ازین سال باشد. (خ ۱۶۰)

۱۰- چهارده قطعه کتابت خوش با مرکب الوان، رقم یکی: «بفرموده حضرت شاه، جهت ابراهیم دوات دار، مشقه رستم علی الشاهی»

رقم دیگری: «کاتبها رستم علی و قاطعها مظفر علی.» (خ ۲۰۹)

۱۱- سیزده قطعه خطوط سلطان علی قاینی یعقوبی در دار السلطنه

تبریز (خ ۲۳۹)

۱۲- ترجمه منظوم چهل حدیث از جامی بکتابت جلی با رقم

سلطانعلی مشهدی در عشر اول صفر ۸۹۷ ق ۱۴۹۱ م نوشته شده در

هرات (خ ۲۵۹)

۱۳- دو قطعه خوش خط متوسط با رقم «کتبه سلطانه بنت

اسمعیل الحسینی الصفوی» که دختر شاه اسماعیل اول صفوی و شاگرد

دوست محمد هروی بود (خ ۲۶۷)

۱۴- چهل قطعه انواع خطوط، بعضی به سپیداب با رقم:

«سلطان محمد خندان هروی» (خ ۲۷۱)

۱۵- سی قطعه خطوط خوش با مرکب الوان بامضای سلطان

محمد نور بمدينه هراة، دارای سنوات ۹۳۴ - ۹۳۵ - ۹۳۷ ق که بر

بعضی نوشته «حرره العبد هاشم المذهب و حرره مولانا یاری المذهب

(خ ۲۷۸)

۱۶- يك قطعه بشیوة اظهار تبریزی بخط خوش سلیمان از خطاطان

قرن ۹ ه که شاید پدر دوست محمد هروی باشد. (خ ۲۸۵)

۱۷- هفتاد و دو قطعه بقلم‌های مختلف جلی تاغبار ممتاز و عالی

خوش و رنگه که رقم‌های بعضی چنین است:

کاتبها شاه محمود و قاطعها دوست محمد مصور.

مشقه شاه محمود نیشابوری، حرره العبد میر مصور.

مشقه العبد شاه محمود، حرره دوست محمد مصور.

مشقه شاه محمود النیشابوری بدار السلطنه تبریز سنه ۹۳۹ ق. و

بعضی با تاریخهای ۹۳۲ و ۹۴۲ و ۹۵۰ ق (خ ۳۰۵)

۱۸- يك قطعه شعر شمس محمد لطف الله خطاط قرن ۹ ه که بزر

تحریر شده «کاتبه و قائله شمس محمد لطف الله، حرره میر مصور.»

(خ ۳۱۷)

۱۹- يك قطعه خط شیر علی خطاط کتابخانه بایسنغر میرزا در

هرات (خ ۳۲۴)

۲۰- يك قطعه بشیوة اظهار تبریزی بقلم خوش عارف هروی بن

روح الله حسینی، که در حدود ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م زنده بود (خ ۳۳۸)

۲۱- هفده قطعه خطوط متنوع عبدالرحیم خوارزمی متخلص

به انیسی به قلم‌های جلی تا غبار خوش با رقم‌های او: عبدالرحیم -

خوارزمی یا رستمی یا یعقوبی (خ ۳۸۷)

۲۲- سی و نه قطعه بقلم‌های مختلف خوش عبدی نیشابوری متوفا

بعد ۹۹۶ ق، که یکی تاریخ ۹۲۸ ق ۱۵۲۱ م و دیگری نام شاه اسماعیل

بهادرخان، و دیگری رقم «بقرموده جناب سلطنت شعاری بهرام میرزا»

و دیگری «نقل من خط مولانا سلطان علی المشهدی» و دیگری سنه

۹۴۰ ق ۱۵۳۳ م بجهة شاهزاده بهرام میرزا دارد (خ ۴۲۶)

۲۳- يك قطعه نستعلیق خوش با رقم «مشقه عماد الفراهی» که این

خوشنویس گمنام در قرن دهم میزیست. (خ ۵۳۹)

۲۴- سه قطعه کتابت خوش غیاث الدین مذهب مشهدی شاگرد

سلطانعلی مشهدی بدون تاریخ (خ ۵۵۹)

۲۵- يك قطعه خط خوش مجنون الرفیقی هروی (خ ۶۱۶)

۲۶- دو قطعه خط محمد ابریشمی مشهدی (خ ۶۳۲)

- ۲۷- هشت قطعه خطوط خوش شیخ محمد امامی هروی (خ ۶۴۳)
- ۲۸- سه قطعه خط نورالدین محمد پورانی هروی (خ ۶۶۴)
- ۲۹- يك قطعه نستعلیق خوش محمد قاسم بخاری از خوشنویسان قرن دهم (خ ۸۰۶)
- ۳۰- بیست و دو قطعه خطوط محمد قاسم شادیشاه خطاط هرات حدود ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م (خ ۸۰۹)
- ۳۱- يك قطعه خط محمد قاسم منجم از خطاطان قرن دهم هجری (خ ۸۱۲)
- ۳۲- سه قطعه نستعلیق خوش شمس الدین محمد الکاتب کرمانی کتابت تبریز ۹۱۸ ق ۱۵۱۱ م . بنگرید : ایران (خ ۸۲۵)
- ۳۳- شانزده قطعه نستعلیق زین الدین محمود شاگرد سلطانعلی مشهدی متوفا ۹۲۵ ق ۱۵۱۸ م بنگرید : شوروی ، ایران (خ ۲۶۵)
- ۳۴- يك قطعه نستعلیق محمود بن علی (خطاط گمنام قرن دهم) (خ ۸۸۲)
- ۳۵- يك قطعه نستعلیق میر دانگ (خطاط گمنام قرن دهم) (خ ۹۴۱)
- ۳۶- پنج قطعه نستعلیق میر شیخ پورانی (هروی) یکی نوشته ۹۳۹ ق ۱۵۳۲ م (خ ۹۳۲)
- ۳۷- سه قطعه نسخ و رقاع و نستعلیق خوش نصیر کاتب برای بهرام میرزا نوشته . (نصیر متوفا در ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ م) رك : ایران (خ ۹۴۱)
- ۳۸- يك قطعه نستعلیق برقم : مشقه الفقیر یاری البخاری . که يك

قطعه خط او در موزه چارترسکی کراکوی لهستان نوشته ۹۵۹ ق ۱۵۵۱ م موجود است . (خ ۹۶۴)

(۹۶۸) - ۸ -

البم دیگر توپقا پوسرای ۲۱۳۸ H برای شاه اسماعیل دوم صفوی ۹۸۴ ق ۱۵۷۶ م در ۶۷ ورق ساخته شده که ۱۵ منیاتور مصوران عهد تیموریه دارد، و در آن نوشته انظر گدا هم دیده میشود، و او شاعر زبان چغتائی بود، و صورتی از تیمور و خیمه بارگاه او دارد که آنرا در العصر مولانا ناکپک عکاس الهروی و سلطانعلی مشهدی و دامادش زین الدین محمود و سلطان محمد نورکار کرده اند (ز ۱۸) از جمله نقایس این مرقعت :

- ۱- دو قطعه خط خوش محمد ابریشمی مشهدی شاگرد سلطانعلی مشهدی که چند بیت سروده خود را نوشته (خ ۶۳۱)
- ۲- يك قطعه خط خوش محمد رضا مشهدی شاگرد سید احمد مشهدی متوفا ۹۹۲ ق ۱۵۸۳ م (خ ۷۳۶)
- ۳- يك قطعه نستعلیق خوش الوان با رقم «کتبه محمود المذهب هروی لمولانا جامی قدس سره . (خ ۸۹۴)
- ۴- يك قطعه کتابت خوش با رقم «جهت امین الدین مرقوم قلم شکسته رقم گشت العبد حیدر الحسینی» (این میر حیدر در بخارا تا ۸۶۸ ق ۱۴۶۳ میزیست) (خ ۱۷۱)
- ۵- يك قطعه بقلم خوش با رقم «العبد سلطان حسین التونی» (وی شاگرد میر حسین باخرزی است که پیش از ۱۰۳۴ ق ۱۶۲۴ م) -مرده

است (خ ۲۳۲)

۶- سه قطعه خط عالی برقم «سلطان محمد نور در سنه ۹۲۵ ق

(م ۱۵۱۸) (خ ۲۷۸)

۷- پانزده قطعه خط عالی بقلم‌های مختلف از جلی تا غبار خوش

با رقم شاه محمود نشابوری» که یکی تاریخ ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م دارد

(خ ۳۰۵)

۸- يك قطعه نستعلیق عالی عبدالله طباطبائی هر وی در سنه ۸۴۶ ق

۱۴۴۲ م (خ ۳۶۳)

۹- دو قطعه خفی خوش عبدی نشابوری که یکی رقم «عبدی بن

حسن قلندر سنه ۹۹۶ ق» ۱۵۸۷ م دارد . (خ ۴۲۵)

۱۰- يك قطعه خوش نویسی محمد صالح دردمند، از خطاطان

شیراز و کرمان در سنه ۹۷۴ ق ۱۵۶۶ م . (رك : خطوط محمد صالح

دردمند ۱۲۵۱) .

(۹۶۹) - ۹ -

البم ۲۱۵۱ H دارای ۱۰۱ ورق و وقایه نفیس چرمیست که آنرا

برای یوسف بهادر خلاده . . . ساخته‌اند، که اکثر آن کار هنرمندان عصر

تیموریان هرات و صفویانست . این یوسف بهادر، یکی از شاهزادگان

آق‌قویونلوست که شاید برادر یعقوب و پدر الوتد میرزا باشد .

يك صفحه البم امضای محمد بن عبدالحی در ۸۰۶ ق ۱۴۰۴ م و

پسر خواجه عبدالله مصور عصر تیموریان دارد . يك تصویر دیگر در

سمرقند به قلم شهاب‌الدین عبدالله هر وی مصور و خطاط بن میرعلی

معاصر الخ بیگ نگاشته شده و اشعار چغتائی از نوائی و سلطانی مشهدی

و شاه محمود نشابوری و غیره دارد .

دو قسمت نثر آن از عبدالرحیم الغلسوتی پسر شمس تبریزی

المشرفی (مرشد مولوی بلخی) و از محمد مؤمن خطاط و مصور هرات

پسر عبدالله مروارید است و هم تصویری از علی بیگ‌الکاتب برای يك

شهزاده سابق‌الذکر دارد . (ز ۱۹)

(۹۷۰) - ۱۰ -

البم ۲۱۴۷ H سی و دو ورق و نه منیا تور دوره مابعد مکتب تیموریه

دارد که آثار زین‌الدین محمود و میر محمد سمرقندی و يك تصویر شاه

اسماعیل اول بر تخت، و کارهای ولیجان مصور در انست .

(۹۷۱) - ۱۱ -

البم ۲۱۴۴ H نیز متعلق به مابعد عصر تیموریه و دوره صفویه

مشمول بر ۱۳ ورق است که کارهای میر علی، بهزاد، عمادالحسینی

دارد .

(۹۷۲) - ۱۲ -

البم ۲۱۴۶ H هژده ورق دارای کار عمادالحسینی و ولیجان نقاش

و پورتریت صدیقی بیگ تبریز نویسنده زبان چغتائی .

(۹۷۳) - ۱۳ -

البم ۲۱۴۰ H سی و هشت ورق مشتمل بر کارهای قاسم نقاش و

بهزاد و صدیقی بیگ و اشعار چغتائی و نثر عماد .

(۹۷۴) - ۱۴ -

البم ۲۱۶۲ H سی و چهار ورق از کارهای ولیجان نقاش، بهزاد،

و تصویر معراج پیغمبر و پورتريت خود و لیجان نقاش .

(۵۹۷) - ۱۵ -

البم H ۲۱۶۸ H ۲۱۶۸ چهار وسی ورق مشتمل بر آثار خامه بهزاد، و لیجان، محمود مذهب و تصویری از راهب عیسوی بقلم بهزاد و دو شهزاده از محمود .

(۹۷۶) - ۱۶ -

البم H ۲۱۴۵ H ۲۱۴۵ ورق دارای مجلس نقاشی اشعار حافظ و کارهای شاه محمود نشابوری و محمد شریف هرات و قاسم شادیشه .

(۹۷۷) - ۱۷ -

البم H ۲۱۵۶ H ۲۱۵۶ صد ورق و ۴۶ منیاتور که بريك صفحه کامل منظری از بزم يك شاه صفوی دارد، و هم اشعاری از سلطان حسین بایقرا و ثری از دوست محمد بامضای «دوست محمد بن سلیمان الهروی» و مرقعی از اشعار علی شیر و داستان زندگانی او، و منظری بقلم محمد هروی بن عبدالله نقاش هروی دارد که استاد نستعلیق نویسی بایسنغر و از درباریان الخ بیگ بود، و هم : اشعار شاه محمود نشابوری بزبان چغتایی .
يك تصویر شهزاده ترك پیشکش شیخ پورانی کار بهرام قلی مصور .

مرقعی از اشعار نوائی مزین با تصاویر در ۹۶۸ ق ۱۵۸۰ م .

حصه‌یی از نسخه مذهب مجالس النقایس نوابی .

از محتویات این مجموعه هنریست .

(۹۷۸) - ۱۸ -

البم H ۲۱۶۶ H ۲۱۶۶ ۲۷ ورق با تصاویر کار علی رضا، آقا رضا از مناظر قرا و قصبات، که تقلید تصاویر عهد تیموریان و ایلخانی شمرده میشود .

(۹۷۹) - ۱۹ -

البم H ۲۱۵۹ H ۲۱۵۹ ۱۸ ورق با ۴۴ منیاتور، که برای خزانه عبدالعزیز خان بخارا تربیت شده و يك پارچه منثوری ازو هم دارد . تصاویر آن ادامه مکتب تیموریان و صفویان است و آثار خط سلطان علی به تخلص «خطائی» و يك شعر ترکی غربی از مالک دیلمی و هم صفحاتی از مجالس النقایس دارد .

(۹۸۰) - ۲۰ -

البم کوچک H ۲۱۵۵ H ۲۱۵۵ مشتمل بر اشعار حسین بایقرا و وزیرش علی شیر نوائی و : تصویر کوچک میرزا و علی شیر نوائی با گل و برگ .

يك پورتريت سفیر روس بدربار صفوی .

اشعار جامی که منظر آنرا عبیدالله بخاری (شاید برای عبیدالله خان پادشاه بخارا) ساخته .

چند تصویر کار مسعود بن میرك نقاش دربار بایسنغر، و محمد

بیگ الهروی و سلطان علی مشهدی .

يك نمونه نستعلیق خفی متوسط عبدالله طباطبائی هروی نوشته عشر

اول ربیع الثانی سنه ۸۵۵ ق ۱۴۵۰ م که در سمرقند کتابت شده درین

مرقصست (ز ۲۱) وهم يك قطعه ديگر وي نوشته ۸۳۴ ق ۱۴۳۰ م در
يونبورستی استانبولست. (خ ۳۶۳)

(۹۸۱) - ۲۱ -

البيم خطاطی و منياتور H ۲۳۱۰ دارای ۱۰۲ ورق، برای خزانه
شهزاده مرات بايسنغر خان ترتيب شده و نمونه های خطاطی کاتبان متعدد با
مهرهای سلطان حسين ميرزا دارد، که بران «راستی رستی» نوشته اند (ز ۲۱)

(۹۸۲) - ۲۲ -

البيم خطاطی و منياتور H ۲۱۵۷ قطعات خط زین العابدین بن
سلطان بخت جرجانی از دیهنامه اویغوری امیری و يك پارچه نشر ۹۱۷ ق
۱۵۱۱ م از محمد بن سلطان شاه هروی، و کارهای خطاطان دوره ایلخانی
دارد.

(۹۸۳) - ۲۳ -

البيم H ۲۱۳۷ بنام «مرقع خوب» برای خزانه ولی محمد خان
حکمران استرخانی (۱۶۰۵ - ۱۶۱۱ م) نگاشته شده، که دیباچه آن بسیار
مزیّن است و محمد صالح هروی منشی خان مذکور آنرا ترتیب داده
و چند تصویر دارد، که از کارهای عصر بایری هند و رضا عباسی به بخارا
هدیه شده و برخی تصاویر سبک اروپائی هم دارد.

این محمد صالح از خطاطان هراتست که يك قطعه نستعلیق خوش
وی در مجموعه مهدی بیانی تهران است نوشته ۲ ذیحجه ۱۰۷۲ ق
۱۶۶۱ م.

این البیم توپقا پوسرای مجموعه نفایس خطوط است از انجمله :

۱- سه قطعه نستعلیق ممتاز و عالی با رقم شاه محمود نشابوری
(رك : ایران)

۲- يك قطعه مشق مير معزالدين محمد حسینی کاشانی در ۹۶۲ ق
۱۵۵۴ م.

۳- يك قطعه نستعلیق شيخ محمد مصور که شعر استاد خود میر-
علی هروی را در سنه ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م در مشهد نوشته «نقل از خط
شريف حضرت استادى و مخدومى امير على .»

۴- قطعه نستعلیق سلطانعلی مشهدی .

۵- « « مير على هروی

۶- « « محمود شهابی

۷- « « محمد حسين تبریزی .

۸- « « سيد احمد مشهدی .

۹- مقدمه این مرقع بخط خوش همین محمد صالح الکاتب -

الخاقانی است که تاریخ ترتیب آن «مرقع خوب» = ۱۰۱۸ ق (۱۶۰۹ م)
باشد (خ ۷۷۷) (رك : منابع تاریخ هنر ۱۱۳)

(۹۸۴) - ۲۴ -

البيم كوچك H ۲۱۳۹ ۲۹ ورق و ۱۱ منياتور با قطعات اشعار
نوائی و سلطان حسين بايقرا و يك شعرزبان چغتائی سلطانعلی مشهدی .

(۹۸۵) - ۲۵ - البیم نمبر H ۲۱۴۲

(۹۸۶) - ۲۶ - البیم نمبر H ۲۱۴۳

(۹۸۷) - ۲۷ - البیم نمبر H ۲۱۶۵

(۹۸۸) - ۲۸ - البیم نمبر H ۲۱۷۶

این چهار البم شاید از شاهان بابر هند بوده باشد. البم ۲۱۴۲ تصاویر منقول از کارهای بهزاد است و هم صور شاهان بابر هند و مجالس ایشان را دارد. يك منیاتور از حاجی محمد مصور است که باید از بخارا به بابران هند رسیده باشد (ز)

- ۲۹ - (۹۸۹)

البم ۲۱۵۸ H مجموعه مخلوطیست از آثار هنروران عصر تیموریه و صفویه و عثمانیه. مانند بهزاد، سلطانعلی مشهدی، محمد امین مذهب، رضا عباسی با اشعار ترکی عثمانی و چغتائی (ز ۲۲)

- ۳۰ - (۹۹۰)

البم ۱۴۸۳ H در سنه ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م ترتیب شده دارای ۳۲ قطعه تصاویر بقلم محب الله الکاتب از عصر صفویه بقایای مکتب تیموریه.

- ۳۱ - (۹۹۱)

البم ۱۴۸۸ H ساخته محمد باقی الکاتب در ۱۵۶۵ م مشتمل بر ۲۸ تصویر که در آخر آن نوشته شده «در کتابخانه شهریار کامگار ابوالغازی عبدالله بهادر خان محرم ۹۷۲ ق در بلدة فاخره بخارا» (ز ۲۳)

- ۳۲ - (۹۹۲)

البم ۱۴۸۹ H نقل تصاویر دوره غازان خان و شاهرخ تیموری که در سنه ۸۸۷ ق ۱۴۸۲ م غالباً در سمرقند کار شده است (ز ۲۳)

- ۳۳ - (۹۹۳)

البم ۱۴۹۱ H بقلم خان علی الکاتب در سال ۹۰۱ ق ۱۴۹۶ م در هرات برای خزانه سلطان علی حکمران گیلان نگاشته شده باشد. (ز ۲۳)

- ۳۴ - (۹۹۴)

البم ۱۴۹۶ H بقلم محمد بن محمد بقال برای ابوسعید میرزا تیموری در هرات در سنه ۸۶۸ ق ۱۴۶۴ م ساخته شده که چندین نسخه خطی دیگر توپقاپو بخامه اوست و جدش با دربار بایسنغر پیوستگی داشت.

در این البم اثر منیاتورهای شاهنامه عصر شاهرخ و بایسنغر دیده میشود. (ز ۲۳)

- ۳۵ - (۹۹۵)

البم ۱۵۱۴ H در سنه ۹۴۲ ق ۱۵۳۵ در بخارا بقلم محمد بخاری نوشته شده و ۳۶ تصویر دارد.

- ۳۶ - (۹۹۶)

مرقع شاه عباس صفوی در خزینه اوقاف استانبول که جامع انواع قطعات خطوط خوشنویسانست و از آن جمله:

يك قطعه نستعلیق گلزار با رقم «مشقه العبد مسعود بن میرکی المذهب.» (خ ۹۰۳)

- ۳۷ - (۹۹۷)

مرقعات میر عماد یا مرقعات ولسی الدین افندی در کتابخانه

یونیورسیتی استانبول، که فراهم آورده شیخ الاسلام ولی الدین افندی خطاط و عالم ترکست مشتمل بر انواع خطوط خود وی و خطوط میر عماد و استادان دیگر و از انجمله :

۱- يك قطعه نستعلیق خوش محیی هروی در سنه ۹۷۵ ق ۱۵۶۷ م (رك) : ایران و افغانستان

۲- کار هنری قطاعی نقشی مذهب (خ ۸۹۶) (بنگرید : فصل ۲ منابع ۱۲۹ - ۱۳۱)

(۹۹۸) - ۳۸ -

مرقع مالك دیلمی (رك : منابع ۹۵)

در خزینة اوقاف استانبول، که جامع آن مالك دیلمی شاگرد میر علی هروی در هرات است که از اینجا بمشهد رفت و در کتابخانه سلطان ابراهیم کتابت میکرد، تا شاه طهماسب او را بقزوین برد. وفاتش ۹۶۹ ق ۱۵۶۱ م است. از نفایس این مرقعست :

۱- سه قطعه بخط خوش جعفر بایسنغری (خ ۱۲۱)

۲- يك قطعه خط خوش حسین علی شاگرد سید احمد مشهدی

(متوفا ۱۰۳۰ ق ۱۶۲۰ م) که تاریخ ۹۹۲ ق ۱۵۸۳ م دارد (خ ۱۵۹)

۳- دو قطعه خط خوش حیدر الحسینی بکتابت عالی (خ ۱۷۱)

سه قطعه خطوط او در همین خزینة اوقاف نوشته سنه ۸۶۸ ق ۱۴۶۲ م موجود است و یکی هم در کتابخانه روان کوشکو استانبولست .

۴- سه قطعه بخط خوش جلی با رقم «عبد سلطان محمد نور»

(خ ۲۷۸)

۵- يك قطعه کتابت خوش سلیم نشابوری شاگرد شاه محمود

نشابوری (خ ۲۸۴)

۶ - ۲۵ قطعه بقلم های جلی تاغبار با رقم «شاه محمود نشابوری»

و تاریخهای ۹۶۲ و ۹۶۵ ق (خ ۳۰۵)

۷ - يك قطعه نستعلیق عبدالکریم بن عبدالرحمن خوارزمی متوفا

۸۹۲ ق ۱۴۸۶ م (خ ۴۱۱)

۸ - دو قطعه نستعلیق بهترین عبدی قلندر نشابوری متوفا بعد

۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م (خ ۴۲۵)

۹ - يك قطعه نستعلیق خوش عیشی هروی کاتب ابراهیم میرزا

صفوی در مشهد متوفا ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م (خ ۵۴۶)

۱۰ - يك قطعه نستعلیق خوش معین الدین محمد شریفی تبریزی

شاگرد میر علی هروی، که در مشهد نوشته بی تاریخ (خ ۶۶۵)

۱۱ - يك قطعه نستعلیق شیخ محمد بن شیخ کمال سبزواری،

نوشته ۹۷۶ ق ۱۵۶۸ م این شیخ محمد شاگرد سید احمد مشهدی و متوفا

در سنه ۹۸۵ ق ۱۵۷۷ م است (خ ۷۴۲)

۱۲ - دو قطعه خط نستعلیق خوش میر معز الدین حسینی کاشانی

در ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ م و ۹۷۶ ق ۱۵۶۸ م (خ ۸۲۲) رك : ایران .

۱۳ - يك قطعه نستعلیق شمس الدین محمد کرمانی نوشته در هرات

در جمادی الاولى ۹۱۶ ق ۱۵۱۰ م (خ ۸۲۵) رك : ایران .

۱۴ - يك قطعه نستعلیق جلال الدین محمود حدود ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م

رك: ایران (خ ۸۶۴)

۱۵ - چند قطعه خطوط محیی هروی حدود ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م (رك:

ایران و افغانستان)

۱۶ - دو قطعه شعر خودیاری مذهب هروی به نستعلیق عالی او در حدود ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م (خ ۹۶۷)

(۹۹۹) - ۳۹ -

مرقع سید احمد مشهدی (متوفا ۹۸۶ ق ۱۵۲۷ م)

در کتابخانه خزینة اوقاف، توپقاپوسرای استانبول. از تفاسیس این مرقعست:

۱- يك قطعه بخط آقا جان بقلم نستعلیق خوش با رقم «تشریف بکتابتها العبد آقا جان غفر ذنوبه بدار الارشاد اردبیل فی شهر سنه ۹۶۸ هجریه» (خ ۲)

۲- قطعه نستعلیق خوش بر رقم «کتابه العبد احمد لال»

۳- ۵۳ قطعه بقلم های مختلف عالی مورخ ۹۶۵ ق ۱۵۵۷ م و ۹۷۳ ق ۱۵۶۵ م، نوشته خود سید احمد، وهم ۳۵ قطعه دیگر او بدون تاریخ در مرقعات بهرام میرزا و شاه اسماعیل و مالک دیلمی استانبولست.

۴- يك قطعه نسخ و رقاع بقلم جلی ممتاز با رقم «مشقه العبد کمال الدین حسین حافظ هروی»

۵- يك قطعه قلم های ثلث و نسخ و رقاع عالی بخط دوست محمد- ابن سلیمان الهروی در محرم ۹۳۸ ق ۱۵۳۱ م.

۶- يك قطعه بقلم نیم جلی خوش سلطان حسین در تون (وی شاگرد میر حسین باخرزی متوفا پیش از ۱۰۳۴ ق است) (خ ۲۳۳)

۷- دو قطعه نیم جلی و خفی خوش با رقم «مشقه رستم علی» (خ ۲۰۹)

۸- دو قطعه کتابت خوش سلطان محمد خندان هروی بدون تاریخ

(خ ۲۳۳)

۹- پنج قطعه کتابت عالی سلطان محمد نور هروی که یکی تاریخ

۹۳۴ ق و «حرره یاری المذهب» دارد. (خ ۲۷۸)

۱۰- پنج قطعه بقلم های مختلف و کتابت عالی و خوش با رقم

«شاه محمود نشابوری» و تاریخ های ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ م، و ۹۶۳ ق

(خ ۳۰۴)

۱۱- يك قطعه نستعلیق متوسط عبدالله هروی (طباخ) و حرره

عبدالواسع بدون تاریخ (خ ۳۶۳)

۱۲- يك قطعه خط عبدالرحیم بن محمد قاسم کاتب قرن دهم

(خ ۳۹۲) در موزه آثار اسلامی استانبول مناجات خواجه عبدالله انصاری

بخط نستعلیق او موجود است.

۱۳- سه قطعه به نستعلیق قلم های مختلف، بعضی رنگی و محرر

عبدالوهاب مشهدی شاگرد سلطانعلی مشهدی نگاشته در مشهد (خ ۴۲۱)

۱۴- يك قطعه نستعلیق عبدی نشابوری بر رقم «عبدی قلندر» متوفا

بعد از سنه ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م (خ ۴۲۵)

۱۵- هفت قطعه خطوط محمد قاسم شادیشاه کاتب هرات در حدود

۹۵۰ ق (رك : ایران و ترکیه)

۱۶- يك قطعه خط با رقم «شیخ محمد مصور» که شاگرد میرعلی

هروی و در سنه ۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م ساکن مشهد بود. (رك : مرقع محمد

صالح ۲۳)

۱۷- يك قطعه خط جلی جلال الدین محمود بن فیروز بخت الحسینی

(حدود ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م) (رك : ایران)

- ۱۸- قطعات متعدد نستعلیق زین الدین محمود شاگرد سلطانعلی مشهدی متوفا ۹۲۵ ق ۱۵۱۸ م (رك : شوروی، ایران)
- ۱۹- چندین قطعه خط محیی هروی که یکی تاریخ ربیع الاول ۹۷۱ ق ۱۵۶۳ م در منزل امین سعادت ودین محمودا دارد (رك: ایران)
- ۲۰- دو قطعه نستعلیق مهدی قلی شاگرد میرمعز کاشانی که بقلم همین مهدی قلی یک قطعه نوشته ۹۷۷ ق ۱۵۶۹ م در خزینه اوقاف استانبولست (خ ۹۲۸)
- ۲۱- دو قطعه «مشقه میر شیخ الپورانی» (هروی حدود ۹۴۰ ق ۱۵۳۳ م - خ ۹۳۲)
- ۲۲- چهار قطعه نستعلیق عالی باری هروی حدود ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م (رك: ایران)
- ۲۳- يك قطعه نستعلیق خوش با رقم «علی الحسینی الموسوی» در ۹۳۷ ق ۱۵۳۱ م (خ ۴۵۳)
- ۲۴- يك قطعه نستعلیق جلی عالی با رقم «علی رضا مشهدی» که شاگرد میرزا سید احمد مشهدی بود و بالواسطه به سلطانعلی مشهدی هم می پیوست متوفا ۹۸۶ ق ۱۵۷۷ م . و در همین خزینه اوقاف استانبول يك قطعه دیگر خط او هم محفوظست . (خ ۴۶۷)
- ۲۵- دو قطعه کتابت خوش عیسی هروی متوفا ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م (خ ۵۴۶)
- ۲۶- يك قطعه نستعلیق خوش غیاث الدین مذهب مشهدی شاگرد سلطانعلی مشهدی (خ ۵۵۹)
- ۲۷- يك قطعه خط جلی خوش محمد ابریشمی مشهدی (خ ۶۳۲)

- ۲۸- يك قطعه خط شیخ محمد امامی هروی (خ ۶۴۳)
- ۲۹- مفردات نستعلیق میرعلی تبریزی (خ ۴۹)
- ۳۰- دو قطعه کتابت خوش سلیم نشابوری در مشهد ۹۷۲ ق ۱۵۶۴ م (خ ۲۸۴)
- (۱۰۰۰) - ۴۰ -
- مرقع و خطوط محمد حسن هروی : (رك : فصل ۲ منابع، مرقع محمد محسن) . وی از هنرمندان کتابسازی مکتب هرات در حدود ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م است و از آثار اوست :
- ۱- يك نسخه دیوان حافظ با نستعلیق خوش و رقم محمد محسن که صفحات مذهب و ملون و يك تصویر فریدون میرزا و يك مقدمه با نشاء خواجه عبدالله مروارید در سنه ۹۰۷ ق ۱۵۰۲ م دارد، ولی تاریخ کتابت نسخه نیست (رك. افغانستان)
- ۲- مقدمه مرقع محمد محسن هروی در خزینه اوقاف استانبول، که این مجموعه را اواز قطعات خطاطی استادان بزرگ نستعلیق فراهم آورده و مقدمه مذکور را در بیان خطاطان مکتب هرات بقلم خویش در هرات در سنه ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م بران افزوده است .
- (مختصر آن در احوال خوش نویسان مهدی بیانی طبع تهرانست ج ۳ ص ۸۳۳) چند قطعه این مرقع :
- دو قطعه خط محمد امین کاتب شاگرد میرمحمد باقر بن میرعلی هروی نوشته ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م .
- يك قطعه خط سلطان محمد خندان هروی نوشته آخر جمادی - الاولی ۹۵۷ ق ۱۵۴۹ م .

۱- يك قطعه نستعلیق «حالی»

۲- يك قطعه نستعلیق عیشی هروی متوفا ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م.

۳- يك قطعه نستعلیق محمد قاسم شادیشاه هروی در حدود ۹۵۰ ق

۱۵۴۳ م.

۴- منتخب اشعار جامی کتابخانه یونیورسیتی استانبول.

۵- نصیحت نامه خواجه عبداله انصاری (مهدی بیانی دیده)

۶- يك قطعه نستعلیق از يك مرقع خزینه اوقاف استانبول، نوشته

دارالسلطنه هرات بامضای محسن الهروی.

(۱۰۰۱) - ۴۱ -

مرقع و خطوط محمد مؤمن بن خواجه عبدالله مروارید

(متوفا در هند ۹۴۸ ق ۱۵۴۱ م):

این مرقع در کتابخانه یونیورسیتی استانبول است که در آن

نمونه‌های خوش نستعلیق فراهم آمده و از انجمله است:

۱- يك صفحه برقم «کتبه محمد مؤمن»

۲- دو صفحه برقم «مشقه... محمد مؤمن بن عبدالله المروارید

۹۲۵ ق» (۱۵۱۸ م)

۳- دو صفحه نستعلیق او بنام السلطان... شاه طهماسب بهادرخان

صفوی حسینی.

۴- يك صفحه نوشته شهر ربیع الثاني ۹۲۴ ق ۱۵۱۷ م بدارالسلطنه

تبریز.

۵- يك صفحه با رقم محمد مؤمن بن عبدالله سنه ۹۴۷ ق

(۱۵۴۰ م)

۶- يك صفحه نوشته رجب ۹۳۴ ق ۱۵۲۷ م.

۷- يك صفحه نوشته ۹۴۵ ق ۱۵۳۸ م.

۸- يك صفحه برقم «کتبه محمد مؤمن»

۹- يك صفحه جلی برقم محمد مؤمن.

۱۰- يك صفحه خفی برقم «کتبه محمد مؤمن بن عبدالله»

۱۱- يك صفحه برقم «نمقه محمد مؤمن بن عبدالله ۹۴۷ ق»

(۱۵۴۰ م)

۱۲- يك صفحه برقم «راقمه محمد مؤمن»

۱۳- يك صفحه نوشته در تبریز ۹۴۷ ق (۱۵۴۰ م)

۱۴- يك صفحه نوشته ۹۳۱ ق ۱۵۲۴ م.

۱۵- يك صفحه نوشته در تبریز ۹۴۵ ق ۱۵۳۸ م.

۱۶- يك صفحه نستعلیق بهت-رین او نوشته ۹۴۵ ق (خ ۸۴۴)

(رك: منابع فصل ۲ مرقع محمد مؤمن)

(۱۰۰۴ - ۱۰۱۸) - ۴۲ - ۵۸ -

نسخه‌های خمسة نظامی

(رك: ۱۳۷۷ بعد)

کتابخانه توپقاپوسرای استانبول در حدود ۷۵ نسخه خطی خمسة

نظامی و غیره دارد، که از انجمله است:

(۱۰۰۴) - ۱ -

(۴۲): نمبر ۷۶۱ H ۳۱۰ × ۲۰۵ م ۳۰۹ ورق ۴ ستونی ۲۵

سطری.

در سنه ۸۸۱ ق ۱۴۷۶ م بقلم فخرالدین احمد برای اوزون حسن آق قویونلو خطاطی و تزئین شده، ولى يك حصه آن در سنه ۸۶۶ ق ۱۴۶۲ م از طرف نقاش معروف و خطاط شیخ محمد هروی برای پیر - بوداق سلطان حکمران بغداد نوشته شده است (ز ۲۵) این نسخه ۵ سرلوحه و ۱۶ مجلس منیاتور دارد (فهرست ۱۵۰)

(۱۰۰۳) - ۲ -

(۴۳) مخطوطه ۷۶۲ H ۳۰۰ × ۱۹۵ م ۳۱۷ ورق نستعلیق زیبا ۴ ستونی ۲۵ سطری. نزده منیاتور دلچسب مورخ ماه محرم سنه ۸۸۶ ق ۱۴۸۱ م بخامنه عبدالرحمن یعقوبی دارد که از هنرمندان دربار شاهرخ در هرات بود. این مخطوطه مذهب دارای سه سرلوحه مرصع هنگامی ترتیب شده که عبدالرحمن خوارزمی بدربار یعقوب میرزا بود (ز ۲۵)

(۱۰۰۴) - ۳ -

(۴۴) مخطوطه نمبر ۷۶۷ H ۲۹۵ × ۱۸۵ م ۳۹۲ ورق ۴ ستونی ۱۹ سطری. بقلم سلطانعلی مشهدی در سنه ۹۰۰ ق ۱۴۹۵ م نوشته شده دارای ۳۴ مجلس منیاتور است (ز ۲۵ فهرست ۱۶۵)

(۱۰۰۵) - ۴ -

(۴۵) مخطوطه ۷۷۱ H ۲۹۰ × ۱۸۰ م ۴۰۱ ورق نستعلیق ۴ ستونی ۱۹ سطری.

در سنه ۸۹۵ ق ۱۴۸۹ م بقلم حسین گیلوئی عضو مدرسه هنر هرات نوشته شده، که يك صفحه آن تاریخ ۸۹۳ ق ۱۴۸۶ م هم دارد (ز ۲۶) این نسخه ۲ عنوان و ۵ سرلوحه مذهب و ۵ مجلس منیاتور و

وقایه چرمی قهوه‌ئی دارد. (فهرست ۱۵۱)

(۱۰۰۶) - ۵ -

(۴۶) مخطوطه نمبر ۷۷۳ H ۲۵۵ × ۱۷۵ م ۳۵۱ ورق ۴ ستونی ۲۱ سطری. کار مدرسه هراتست مورخ ۸۶۵ ق ۱۴۶۱ م دارای تصاویر متعدد (ز ۲۶) این نسخه در آخر رقم عبدالرحمن بن محمد اسماعیل و ۵ سرلوحه و ۱۳ منیاتور عصر تیموریان دارد. صحائف و عناوین آن مذهب است. (فهرست ۱۵۰)

(۱۰۰۷) - ۶ -

(۴۷) مخطوطه نمبر ۷۷۴ H: کار هرات یا سمرقند در ۸۴۴ ق ۱۴۴۰ م که ۵۱ قطعه تصویر دارد، و از انجمله صورت الغ بیگ حکمران سمرقند.

(۱۰۰۸) - ۷ -

(۴۸) مخطوطه ۷۷۹ H: در سنه ۸۴۳ ق ۱۴۴۰ م بدست عماد ابرقوهی تکمیل شده، ولى يك حصه آن تا ورق ۱۷۵ الف بوسیله عبدالرحمن خوارزمی در سنه ۸۵۷ ق ۱۴۵۳ م هنگام توقف هرات ترتیب شده که ۲۰ مجلس مصور دارد، و بر ورق ۹۸ صورت ابوسعید میرزا در هراتست (ز ۶۴)

(۱۰۰۹) - ۸ -

(۴۹) مخطوطه ۷۸۶ H ۲۴۰ × ۱۶۵ م ۳۱۸ ورق ۴ ستونی ۲۳ سطری: در سنه ۸۵۰ ق ۱۴۴۶ م برای یوسف شاه بن میر میران تبریز نوشته و پیراسته شده که ۲۰ مجلس منیاتور برقم: «مذهبا و مصورها

سلطان علی الباوردی» دارد (ز ۲۶)

این نسخه مذهب است و ده عنوان مرصع و جلد سیاه لاکمی دارد

(فهرست ۱۴۹)

(۱۰۱۰) - ۹ -

(۵۰) مخطوطه نمبر ۸۷۷ R ۳۵۵ × ۲۳۰ م ۳۴۱ ورق ۴ ستونی

۲۱ سطری : دارای ۲۳ مجلس منیاتور به نستعلیق نیکوی محمد قاسم

اشکابادی بن سلطان محمود در رمضان ۹۳۳ ق ۱۵۲۷ م (ف ۱۵۹)

(۱۰۱۱) - ۱۰ -

(۵۱) مخطوطه ۸۵۵ R ۱۹۰ × ۱۲۳ م ۳۹۱ ورق ۴ ستونی ۱۹

سطری : در ربیع الاول ۸۵۰ ق ۱۴۴۶ م در اواخر عهد شاهرخ در هرات

نوشته شده که هشت مجلس منیاتور دارای اثر سبک چینی و اویغوری

مربوط اوائل عصر تیموریه دارد (ز و فهرست ۱۴۹)

(۱۰۱۲) - ۱۱ -

(۵۲) مخطوطه نمبر ۸۵۷ R ۲۵۷ × ۱۸۰ م ۳۸۶ ورق ۴ ستونی

۱۹ سطری کار محمد الحسینی در هرات در سنه ۱۴۹۲ م دارای ۲۱

قطعه منیاتور (ز ۲۷) نقاشی و خصایص هنری عصر تیموریان و جلد چرمی

دارد (فهرست ۱۵۳)

(۱۰۱۳) - ۱۲ -

(۵۳) مخطوطه ۸۶۲ R در سنه ۸۴۶ ق ۱۴۴۲ م در هرات نوشته

شده و چهار تصویر دارد، که برای کتابخانه سلطان محمد فاتح بن سلطان

مراد تهیه شده و غالباً بطور هدیه از دربار هرات فرستاده اند (ز ۲۷)

(۱۰۱۴) - ۱۳ -

(۵۴) مخطوطه ۸۷۰ H ۲۵۵ × ۱۷۳ م ۳۰۷ ورق ۴ ستونی ۲۵ سطری

بر کاغذ اهاری کار ابو بکر بن اسماعیل بن محمود بن علی الفاروقی که

یک هنرمند مدرسه هرات بود، در ربیع الاول سنه ۸۴۸ ق ۱۴۴۴ م نوشته

شده که ۲۴ منیاتور و ۵ سرلوحه دارد با تصاویر الخ بیگ و اسکندر و

یک منظر معراج، که اثری از معراجنامه دوره ایلخانی دارد.

(۱۰۱۵) - ۱۴ -

(۵۵) مهمترین این نسخه‌های خمسه، مخطوطه ۷۸۱ H است

۲۴۵ × ۱۶۵ م ۳۲۵ ورق ۴ ستونی ۲۳ سطری که در سنه ۸۴۹ ق ۱۴۴۶ م

در هرات برای خزانه خایرخاتون بنت امیر عثمان بن عباس ترتیب شده،

و عثمان یکی از افسران بزرگ لشکری امیر تیمور بود. یک تصویر

شاهرخ و نمونه‌های خطاطی سنه ۸۰۹ و ۸۳۳ و ۸۴۹ ق و برخی بی تاریخ

دارد، و بر بعضی از آن خواجه علی خطاط و نقاش اکادیمی شاهرخ و بایسنغر

چنین رقم کرده: کتبه علی خواجه التبریزی الخوارزمی، کتبه علی خواجه-

ابن محمد العارف الخوارزمی ۸۰۹ هجری و این همان هنرمند است که

دوست محمد هروی او را «خواجه علی المصور» گوید، و او در جمله

مصوران شاهنامه بایسنغری نیز بود. (ز ۲۸) صفحات این نسخه مذهب

بوده و ۵ سرلوحه و ۱۳ منیاتور نفیس هرات دارد در آخر این نسخه بسیار

مهم خمسه مکتب هرات چنین نوشته اند :

«برسم خزانه مهدعلیا عصمة الدنیاتاج الاسلام خایر بنت امیر اعظم

عثمان بهادر . ذهبه و صوره خواجه علی التبریزی، کتبه العبد یوسف-
الجامی فی تاریخ تسع وتسعین وثمانمائه بدار السلطنة هرات .
این کاتب نسخه شاید همان یوسف بن محمد بن شهاب الجامی باشد
که مؤلف فرائد غیائی است . (مخطوطه نمبر ۴۱۵۵ ایا صوفیه)
(رک : فهرست ۱۴۹)

(۱۰۱۶) - ۱۵ -

(۵۶) يك نسخه خمسہ R ۸۱۰ بقلم سلطانعلی مشهدی در سنه
۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م در اوقات حیات نوائی نوشته شده و شهکار خطاطی و
تزیین است .

(۱۰۱۷) - ۱۶ -

(۵۷) خمسہ بقلم خوش درموزه آثار اسلامی و ترک استانبول خط
سالم نسابوری شاگرد شاه محمود نسابوری متوفا ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م نوشته
سنه ۹۶۱ ق ۱۵۵۳ م (خ ۲۸۳)

(۱۰۱۸) - ۱۷ -

(۵۸) خمسہ نظامی H ۷۵۶ توپقاپو ۳۲۷ × ۲۰۵ م ۳۷۰ ورق
۴ ستونی ۲۱ سطری . به نستعلیق خوش محمد قوام الکاتب شیرازی
(مشهور به حمامی) در ربیع الآخر ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م دارای ۲ عنوان
مذهب در هر صفحه ۵ سرلوحه و ۲۷ مجلس منیاتور عصر صفوی با
جداول لاجورد و جلد چرمی (فهرست ۱۶۱ خ ۸۱۵)

نسخ متفرقه

(۱۰۱۹) - ۵۹ -

نسخه H ۱۹۵ توپقاپو تعلق بمکتب هنری هرات دارد، و در سنه
۸۸۲ ق ۱۴۷۸ م نوشته شده که تصاویر حکمرانان تیموری هرات و سمرقند
در آن است (ز ۳۵)

(۱۰۲۰) - ۶۰ -

نسخه H ۸۰۱ توپقاپو

در سنه ۹۰۲ ق ۱۴۹۶ م میلادی برای سلطان محمود تیموری
حکمران سمرقند نوشته شده و ۱۸ منظر رنگین دارد (ز ۳۵)

(۱۰۲۱) - ۶۱ -

نسخه R ۹۶۱ توپقاپو دیوان ناصر خسرو :

دوازده منظر زیبا دارد، که متعلق به مکتب هنر هرات باشد.

(۱۰۲۲) - ۶۲ -

دیوان حافظ نمبر N ۹۳ توپقاپوسرای :

از جمله ده نسخه خطی دیوان حافظ، این نسخه بمکتب تیموریه
تعلق دارد، که در سنه ۸۷۳ ق ۱۴۶۹ م آنرا با پنج منیاتور کوچک
نگاشته اند .

- ۶۳ - (۱۰۲۳)

مجموعه اشعار نوائی، مخطوطه R۸۰۸ توپقاپو بخط درویش محمد هروی:
این مجموعه در حیاتش ترتیب یافته و اصلاحاتی بقلم خود نوائی
در آنست و ۸۰۲ صفحه بسیار مزین و منقش دارد بقلم درویش محمد
طاقی هروی (ز ۳۶)

- ۶۴ - (۱۰۲۴)

دیوان اشعار سلطان حسین باقرا، نسخه HE ۱۶۳۶ توپقاپو بخط سلطان
علی مشهدی :

نسخه بسیار مزین و مصور است بقلم سلطانعلی مشهدی در سنه
۸۹۷ ق ۱۴۹۲ م نوشته شده و ۱۲۳ ورق دارد، که چهار منیاتور آن مانند
تزیینات اول و آخر آن خیره کننده است (ز ۳۶) و هم شکلی دارد که
سلطانعلی این دیوان را به سلطان حسین در هرات تقدیم میکند (ز ۶۵)

- ۶۵ - (۱۰۲۵)

تیمور نامه هاتفی، نسخه H ۱۵۴ توپقاپو بخط محمود هروی :

نوشته خطاط معروف محمود المذهب در بخارا، که در آخر آن
مینویسد : « کتبه العبد ... محمود الکاتب این نظام الهروی فی آخر شهر
ذی قعدة سنه ۹۴۷ ق بفاخره بخارا » (ز ۳۷)

- ۶۶ - (۱۰۲۶)

کلیله و دمنه R ۱۰۲۲ توپقاپو بخط شمس الدین بایسنغری :

نسخه های خطی کلیله و دمنه از مهمترین آثار توپقاپوسرایست ،

که از انجمله نسخه فوق بقلم شمس الدین بایسنغری (محمد بن حسن یا
حسین) است، که در سنه ۸۳۳ ق ۱۴۳۰ م برای بایسنغر میرزا نوشته شده
و ۲۶ منیاتور کار هرات دارد (ز ۳۹)

بازل گری د منیاتور ایرانی (ص ۱۳) این نسخه را بعد از
شاهنامه بایسنغری مهمترین آثار هرات می شمارد که مانند شاهنامه در
آغاز آن دو صفحه کامل منیاتور بسیار نفیس است . نقاشی های این نسخه
استانبول را با تصاویری که نسخه دیگر کلیله و دمنه در تهران دارد فرقیست
بین، که با رنگ آمیزی درخشان و دقت و نازکی تصویر، شباهت تام با
شاهنامه بایسنغری دارد، که در همین سال کتابت و تصویر آن ختم شده
است (رك : ایران ۱۳)

در فهرست توپقاپو (ص ۳۰۱) نام کاتب محمد بن حسام شمس-
الدین بایسنغری است که در هرات آنرا نوشته و سر لوحه نفیس و جداول
مذهب و ۲۶ منیاتور زیبای اصیل هرات و جلد سیاه چرمی دارد
۲۹۰ × ۱۹۵ م ۱۴۶ ورق ۲۱ سطری .

- ۶۷ - (۱۰۲۷)

کلیله و دمنه توپقاپوسرای بخط یوسف امیری :

نسخه بسیار مهم کلیله و دمنه در ربیع الاول سنه ۸۱۰ ق ۱۴۰۷ م
در هرات بقلم خطاط و شاعر یوسف امیری نوشته شده، وی از هنرمندان
عصر تیمور بود و در آخر این نسخه ۱۹ منیاتور و خطوط یوسف هم دارد

۱- بازل گری این نام را محمد بن حسام خوانده و عدد منیاتورهای متن
کتاب را ۲۲ مجلس می نویسد (منیاتور ایرانی ۱۳) رك : ۱۲۲۹ ترکیه .

چنین امضا میکند: «کتابه العبد یوسف المشهور بامیری» و گاهی «یوسف المذهب» است، که هم کتابت و هم تذهیب و نقاشی کرده است.

درین نسخه مشق خط بایسنغر و همکارش احمد رومی و قطعانی چند از احمد چوره ۸۱۲ ق هم موجود است که بعبارات:

«کمترین بندگان سلطان بایسنغر»

امضا کرده است (ز ۳۹)

قطع این نسخه ۱۹۵ × ۱۲۲ م و ۲۰۲ ورق ۱۷ سطری دارد.

(فهرست ۳۰۱)

۱۰۳۸ - ۶۸ -

کلیله و دمنه نمبر ۳۶۳ H توپقاپو بخط جعفر:

این نسخه هم مصور و مزین است و ۱۹ منیاتور زیبا دارد، که جعفر بایسنگری برای بایسنغر میرزا نوشته است (ز ۴۲)

اگر این نسخه را نظیر شاهنامه بایسنگری قرار دهیم جا دارد. زیرا نویسنده این هم خطاط معروف جعفر و پرورنده اش میرزا بایسنغر است. حجم این نسخه ۲۳۰ × ۱۹۵ م ۱۹۵ ورق ۱۹ سطریست. رقم: برای بایسنغر بهادرخان بقلم جعفر در سنه ۸۳۴ ق (۱۴۳۰ م) دارای سر لوحه و جد اول مذهب و ۱۹ منیاتور کار هرات و جلد قهوه‌یی چرمی

ضربی منقش (فهرست ۳۰۲)

۱۰۳۹ - ۶۹ -

جامع بایسنگری از حافظ ابرو:

نسخه مکمل تاریخ حافظ ابرو ۱۶۵۳ H توپقاپو تألیف مورخ هرات حافظ ابرو ۵۴۵ × ۳۸۰ میلی ۴۳۵ ورق ۳۵ سطری به نستعلیق خوش ۸۱۹ ق ۱۴۱۷ م در حیات مؤلف نوشته شده و ۸ سر لوحه مذهب و مرصع و ۱۴۲ مجلس مصور منیاتور دارد که برخی از اشکال و تصاویر آن اینست:

۱ - بر ورق ۲۷۴ ب جنگ سامانیان با قره خان در ۹۹۰ م.

۲ - « ۲۸۴ ب جنگ ایلک خان و قره خانیان و منتصر

سامانی در ۱۰۰۳ م.

۳ - بر ورق ۲۸۵ ب منتصر سامانی و اوغز در مقابل ایلک خان.

۴ - « ۳۳۰ الف خوارزم شاه ایل ارسلان بر تخت در حدود

۱۱۵۶ م.

۵ - بر ورق ۳۷۸ ب اوغزخان و هجوم او بر روسیه اروپا.

۶ - « ۳۸۲ الف اوغزخان در شام و شکست مصریان.

۷ - « ۳۸۳ ب اوغزخان بشمال افغانستان بر میگردد.

۸ - « ۴۲۹ ب صورت شاه رخ نشسته بر تخت.

۱۰۴۰ - ۷۰ -

تاریخ حافظ ابرو کار هرات:

نسخه ۲۸۲ H توپقاپو از همان کتاب حافظ ابروست که برای

کتابخانه شاهرخ نوشته شده و ۲۰ منیاتورکار هرات دارد (ز ۴۲)

(۱۰۳۱) - ۷۱ -

ظفر نامه شرف‌الدین علی یزدی کار هرات :

نسخهٔ نمبر ۱۵۲۲ R توپقاپو، کتابت ۸۸۴ ق ۱۴۷۹ م در هرات است

که دو منیاتور بسیار زیبا، وبر ورق ۵ پورتریت سلطان حسین بایقرا دارد (ز ۶۷)

(۱۰۳۲) - ۷۲ -

ظفر نامه یزدی بخط مرشد :

نسخهٔ دیگر همین کتاب نمره ۱۳۷۰ توپقاپو ۳۳۵×۲۱۰ م در

۴۸۸ ورق ۱۹ سطری بقلم مرشد الکاتب (عطار شیرازی) در سنه ۹۳۲ ق

۱۵۲۵ م در شیراز نوشته شده دارای ۲۱ منیاتور عصر صفوی از متفرعات

مکتب هرات (ز ۴۲ فهرست ۵۴)

(۱۰۳۳) - ۷۳ -

عجائب المخلوقات قزوینی بخط محمد بقال :

نسخهٔ ۴۱۰ H توپقاپو ۲۵۴×۱۵۵ م ۴۲۹ ورق ۱۵ سطری که

در هرات بقلم محمد بن محمد بقال در ربیع الاول سنه ۸۸۴ ق ۱۴۷۹ م

نقاشی و خطاطی شده، و او همان هنرمند است، که البسم ۱۴۹۶ H

سابق‌الذکر هم بقلم اوست. این نسخه ۱۸۹ منظر مصور دارد. عناوین

وسر لوحه و جداول آن مذهب و مرصع است (فهرست ۷۴)

(۱۰۳۴) - ۷۴ -

همین کتاب :

نسخه ۴۰۲ H توپقاپو ۳۵۰×۲۳۰ م ۲۸۷ ورق ۱۷ سطری نوشته

۷ شعبان ۹۸۵ ق ۱۵۷۷ م بخط زیبا با یکصد و هفتاد و شش منظر مصور

منیاتور و جداول لاجورد و عناوین مذهب (فهرست ۷۶)

(۱۰۳۵) - ۷۵ -

همین کتاب :

نسخه ۴۰۳ H توپقاپو ۳۳۵×۲۱۵ م ۴۲۱ ورق ۱۵ سطری، خط

علاء‌الدین بن هدایت‌الله الشریف در سنه ۹۷۶ ق ۱۵۶۹ م مخطوطهٔ مزین

دارای ۱۲۴ منظر مصور منیاتور و سر لوحهٔ مذهب و جداول مرصع.

(فهرست ۷۵)

(۱۰۳۶) - ۷۶ -

عجائب المخلوقات بخط محمد قوام :

نسخه ۴۰۷ H توپقاپو ۲۷۰×۱۶۰ م ۴۷۸ ورق ۱۵ سطری، بخط

محمد القوام شیرازی در ذیحجه ۹۷۶ ق ۱۵۶۹ م مخطوطهٔ مذهب زیبا

دارای ۱۲۴ منظر مصور منیاتور و ۲ عنوان مذهب و جداول لاجورد

(فهرست ۷۵)

(۱۰۳۷) - ۷۷ -

همین کتاب :

نسخهٔ ۴۰۴ H توپقاپو ۳۴۵×۲۳۵ م ۳۱۱ ورق ۱۷ سطری، خط

قرن دهم دارای ۲۸۳ منظر مصور حیوانات و نباتات و سر لوحه‌ها و

عناوین و جداول مذهب و مرصع. (فهرست ۷۶)

- ۷۸ - (۱۰۳۸)

عجائب المخلوقات :

نسخهٔ نمبر ۱۹۵۷ ن موزهٔ هنر اسلامی دارای صدمنظر مصور .

- ۷۹ - (۱۰۳۹)

عجائب المخلوقات :

نسخهٔ نمبر ۲۰۱۳ ن همین موزه ، نوشته ۱۵۶۲ م دارای هشتاد

منظر مصور (ز ۴۴)

- ۸۰ - (۱۰۴۰)

شاهنامه فردوسی :

نمبر ۱۴۰۶ ف یونیورستی استانبول بخط سالک : بحکم

السلطان میرزا علی برای خودش بقلم سالک بن سعید در ۸۹۹ ق ۱۴۹۴ م

با ۱۰۹ منظر مصور نوشته شده. و این علی پسر سلطان محمود میرزا

حکمران حصار در اوخر دورهٔ تیموریان هراتست، که خمسۀ نظامی

موزهٔ برتانیا نمبر ۶۸۱۰ شرقی هم برای او نوشته شده بود . (ز ۴۶)

(رک انگلستان نمبر ۱ در همین کتاب)

- ۸۱ - (۱۰۴۱)

دیوان سلمان ساوه‌چی نمبر ۳۵۶۳ A بخط نعیم‌الدین :

در توپقاپوسرای استانبول چهار نسخهٔ خطی مصور دیوان سلمان

موجود است، که یکی از آن نمبر فوق بقلم نعیم‌الدین الکاتب بن صدر-

الدین المذهب در سنه ۸۸۶ ق ۱۴۸۲ م در هرات نوشته شده و ۱۱ منظر

مصور زیبا دارد، و بمناسبت جلوس سلطان بایزید دوم عثمانی از طرف

سلطان حسین بایقرا اهدا شده و بران نوشته است :

«برسم خزانه السلطان الاعظم السلطان بن السلطان السلطان بایزید بن

محمدخان خلدالله ملکه و سلطانه» (ز ۳۶ رک : ۱۴۰۹ - ۱۴۳۰)

- ۸۲ - (۱۰۴۲)

مخزن الاسرار نظامی بخط امیر

نسخه ۱۳۸۴ ف یونیورستی استانبول بقلم امیر بن محمد علی

اردستانی در سنه ۹۹۴ ق ۱۵۸۶ م دارای ۶ منظر مصور .

- ۸۳ - (۱۰۴۳)

نسخهٔ نمبر ۱۳۰۹ ف یونیورستی استانبول بخط یار محمد هروی :

بقلم یار محمد الهروی در سنه ۹۲۳ ق ۱۵۱۷ م، که وی هنرمند

زبردست و از معرزان دربار سلطان حسین بایقرا بود (ز ۴۶)

- ۸۴ - (۱۰۴۴)

کلیات سعدی ۱۴۰۲ ف یونیورستی استانبول :

در عصر شاهرخ بتاریخ ۸۴۶ ق ۱۴۴۲ م در هرات نوشته شده و

تصاویر شاهرخ باشهکارهای خطاطی شبیه خط عبدالرحیم و عبدالکریم

خوارزمی، و جعفر بایسنغری دارد (ز ۴۶)

- ۸۵ - (۱۰۴۵)

بوستان سعدی ۱۴۱۰ ف یونیورستی استانبول بخط علی حسینی :

به خط خوش نستعلیق علی‌الحسینی در هرات در سنه ۹۳۲ ق

۱۵۲۶م نوشته شده است .

- ۸۶ - (۱۰۴۶)

بوستان سعدی ۱۴۱۱ ف یونیورستی استانبول :

نسخه بی تاریخ بقلم خوش شاه محمد الکاتب .

- ۸۷ - (۱۰۴۷)

غرائب الصغر نوایی نمبر ۵۶۶۹ ت یونیورستی :

بقلم علاءالدین الهروی دارای ۶ منیاتور مکتب هرات .

- ۸۸ - (۱۰۴۸)

غرائب الصغر نوایی نمبر ۵۴۷۰ ت یونیورستی :

بقلم علی قائنسی که در ملک خود امیر علی شیر بوده و هشت منیاتور آن شهکار است .

- ۸۹ - (۱۰۴۹)

دیوان حافظ ۱۳۹۷ ف یونیورستی :

دارای منیاتورهای عالی هرات .

- ۹۰ - (۱۰۵۰)

دیوان حافظ ۱۳۱۶ ف یونیورستی :

با منیاتورهای هرات (ز ۴۷)

- ۹۱ - (۱۰۵۱)

چهار مقاله عروضی نمبر ۱۹۴۶ موزه هنر اسلامی ترکیه :

یکی از نقایس مکتب هنری هراتست که در سنه ۸۳۵ ق ۱۴۳۱ م

در هرات کتابت و تزئین گردیده و بران نوشته است :

«برسم خزانه السلطان بایسنغر بهادرخان خلد ملکه» (ز ۴۷)

- ۹۲ - (۱۰۵۲)

منتخب اشعار امیرعلی شیر نوایی ۱۹۴۶ یونیورستی بخط میر علی بخاری :

در سنه ۹۴۳ ق ۱۵۳۶ م بقلم میرعلی بخاری برای عبدالعزیزخان

نوشته شده و هشت منیاتور کار محمود مذهب هروی دارد و نهایت مزین

است (ز ۵۰)

- ۹۳ - (۱۰۵۳)

گلچین اشعار تاریخی در توپقا پوسرای استانبول :

ظاهراً برای شاهرخ بین ۸۰۷ - ۸۵۱ ق ۱۴۰۴ - ۱۴۴۷ م در هرات

نوشته شده باشد و با معراجنامه پاریس شباهت هنری دارد .

- ۹۴ - (۱۰۵۴)

مخطوطه H ۲۱۵۳ توپقا پوکار عبدالحی و درویش محمد :

منظری بقلم عبدالحی مصور در بسار تیمور و يك منظر مصور

عمل درویش محمد هرات دارد .

- ۹۵ - (۱۰۵۵)

مخطوطه H ۲۱۶۰ توپقا پو عمل عبدالحمی
صورت تیمور نشسته بر تخت دارد عمل عبدالحمی مصور .

- ۹۶ - (۱۰۵۶)

مخطوطه H ۸۳۹ توپقا پو عمل محمد بیگ در هرات :
پورتريت عمل محمد بیگ نقاش هرات دارد .

- ۹۷ - (۱۰۵۷)

مخطوطه H ۲۱۶۱ توپقا پو عمل شیخ محمد :
پورتريت عمل شیخ محمد نقاش هرات دارد .

- ۹۸ - (۱۰۵۸)

مخطوطه ۲۱۶۸ یونیورستی عمل بهزاد :
پورتريت عمل بهزاد دارد .

- ۹۹ - (۱۰۵۹)

مخطوطه H ۶۷۶ یونیورستی :

بر ورق اول صورت محمد محسن میرزا بن سلطان حسین بایقرا
در حالت شکار دارد .

- ۱۰۰ - (۱۰۶۰)

خمسه نوایی R ۸۰۴ یونیورستی خط سلطان علی مشهدی :
يك نسخه خطی بسیار نفیس و مزین بقلم سلطانعلی مشهدی .

- ۱۰۱ - (۱۰۶۱)

مخطوطه H ۱۶۵۴ یونیورستی :

بر ورق ۱۹۲ ب منظری از فتح سلطان محمود در هند، و بر ورق
۳۳۸ الف شکلی است که راجگان هند، پیش سلطان محمود زانورده اند
(ز ۶۵)

- ۱۰۲ - (۱۰۶۲)

نظم الجواهر نوایی ۱۹۸۸ یونیورستی خط سلطان علی :

۳۷ ورق بخط سلطانعلی مشهدی .

- ۱۰۳ - (۱۰۶۳)

دیوان امیری در کتا بخانه ایاصوفیه استانبول :

بخط میرشرف الدین حسین مشهدی که بران نوشته اند :
«برسم خزانة ... پیربوداق بهادرخان ... من رشحات اقسام
مولانا یوسف امیری .» که ظاهراً دنباله هنر هرات در بخارا است .
(خوشنویسان بیانی ۱۵۶)

- ۱۰۴ - (۱۰۶۴)

کلیات عماد فقیه کرمانی بخط اظهر :

در خزینة اوقاف توپقا پوسرای استانبول ، بقلم خوش اظهر
تبریزی با رقم : «برسم خزانه الکتب السلطان الاعظم بایسنغر خان ...
اظهر ذوالحجه ۸۳۴ ق»

- ۱۰۵ - (۱۰۶۵)

دیوان حافظ بخط جعفر

در موزه آثار اسلامی ترك، استانبول، بامضای جعفر بایسنغری
در هرات (خ ۱۲۰)

- ۱۰۶ - (۱۰۶۶)

تیمور نامه هانفی بخط هدایت :

در موزه آثار اسلامی استانبول ، بقلم هدایت الله شیرازی در سنه
۹۹۹ ق ۱۵۹۰ م (خ ۹۶۱)

- ۱۰۷ - (۱۰۶۷)

لباب الاختیار بخط نعمت الله :

در کتابخانه یونیورستی استانبول ، بخط نعمت الله بن محمد
نیسابوری (الشریف) که روز جمعه ۲۱ ذی قعدة سنه ۸۷۰ ق ۱۴۶۵ م نوشته
شده است (خ ۹۴۵)

- ۱۰۸ - (۱۰۶۸)

ظفر نامه تیموری بخط حمد الله :

در موزه آثار اسلامی استانبول بقلم خوش با رقم : «نمقها
حمد الله بن شیخ مرشد الکاتب» سنه ۸۹۱ ق (۱۴۸۵ م) (خ ۱۷۰)

- ۱۰۹ - (۱۰۶۹)

جزو قرآن بخط دوست محمد

در خزینة اوقاف توپقاپوسرای استانبول بخط خوش نستعلیق

دوست محمد هنرمند معروف هروی بامضای «الفقیر دوست محمد

الکاتب» (خ ۱۹۱)

مخفی نماند که صاحب گلستان هنر، نسخه کامل قرآن را بـخط

نستعلیق همین دوست محمد هروی ذکر کرده است (ص ۹۹)

- ۱۱۲ - ۱۱۰ - (۱۰۷۲ - ۱۰۷۰)

دیوان کاتبی وقطعات خط سلطان حسین :

- ۱۱۰ (۱۰۷۰) - دیوان کاتبی در کتابخانه یونیورستی استانبول

بقلم جلی خوش با رقم : «سلطان حسین» روز چهارشنبه سلخ صفر سنه

۸۹۳ ق (۱۴۸۷ م)

- ۱۱۱ (۱۰۷۱) - يك قطعه خط خوش همین کتابخانه بهمین امضا.

- ۱۱۲ (۱۰۷۲) - يك قطعه نستعلیق خوش در يك مرقع خزینة

اوقاف استانبول، بهمین امضا (خ ۲۳۲)

- ۱۱۵ - ۱۱۳ - (۱۰۷۵ - ۱۰۷۳)

خطوط خلیل جامی :

- ۱۱۳ (۱۰۷۳) - دیوان جامی : به کتابت جلی خوش با رقم

«خلیل بن درویش محمد الجامی» ذی حجه ۹۷۶ ق (۱۵۶۸ م) در کتابخانه

یونیورستی استانبول (خ ۱۸۱)

- ۱۱۴ (۱۰۷۴) - خمسة امیر خسرو : در موزه آثار اسلامی و ترك

استانبول . بکتابت خفی خوش در رجب ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م با رقم «خلیل-

بن درویش محمد الجامی» (خ ۱۸۱)

۱۰۷۵) ۱۱۵ - کلیات جامی : همین موزه بامضای همین کاتب
در ذیقعه ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م (خ ۱۸۱)

(۱۰۷۶ - ۱۱۴۶) - ۱۱۶ - ۱۶۶ -

قطعات خط سلطانهلی قاپنی :

۵۱ قطعه نستعلیق و غبار بامضای سلطان علی یعقوبی و سلطانهلی
السلطانی در مرقعات خزینه اوقاف استانبول .

بر یکی نوشته : روز نوروز ۸۹۲ ق (۱۴۸۶ م)
بر دیگری نوشته : نقل از خط مولانا کمال الدین جعفر بایسنغری .
بر دیگری نوشته : سلطانهلی الرستمی در تبریز بنام «سلطان رستم
بهادرخان» بدار السلطنه تبریز ۸۸۲ ق (۱۴۷۷ م) (خ ۲۳۹)

(۱۱۳۰ - ۱۱۴۷) - ۱۶۷ - ۱۷۰ -

از مخطوطات سلطانهلی مشهدی (رك : ۷۳۸)

(۱۱۲۷) ۱۶۷ - حالنامه عارفی (گوی و چوگان) : در موزه آثار
اسلامی ترکیه نمبر ۱۸۱۰ به نستعلیق خفی خوش سلطانهلی مشهدی
(۸۷۰ - ۸۸۰ ق) (خ ۲۵۹)

(۱۱۲۸) ۱۶۸ - بسوستان سعدی : در همین موزه بخط همین
سلطانهلی مشهدی (خ ۲۵۹)

(۱۱۲۹) ۱۶۹ - مجموعه اشعار : در کتابخانه یونیورستی
استانبول بخط سلطانهلی مشهدی روز پنجشنبه ۷ شعبان ۸۷۵ ق ۱۴۷۰ م
(خ ۲۶۶)

(۱۱۳۰) ۱۷۰ - کلیات کاتبی : در همین کتابخانه بخط همین
خطاط بتاریخ دوشنبه ۳ صفر ۸۶۷ ق ۱۴۶۲ م . رك : ۱۵،۶۴ (خ ۲۶۶)

(۱۱۳۱ - ۱۱۳۳) - ۱۷۱ - ۱۷۳ -

مخطوطات علی بن حیدر حسینی قاسمی (کاتب هرات در نیمه دوم قرن ۹ هـ):

(۱۱۳۱ - ۱۱۳۲) ۱۷۱ - ۱۷۲ : دو مجلد مجموعه اشعار: منتخب
اشعار عراقی، حسینی، اوحدی، مغربی و غیره در کتابخانه یونیورستی
استانبولست بکتابت متوسط که یکی رقم «علی بن حیدر القاسمی بمقام
مهرآباد نيسابور در شهر رجب سنه ۸۹۷ ق» (۱۴۹۱ م) دارد .

(۱۱۳۳) ۱۷۳ - مختارنامه : بخط همین کاتب هرات در همین
یونیورستی با رقم «تمام شد مختارنامه... بجوار مزار... خواجه عبدالله
انصاری... روز سه شنبه ۵ ماه جمادی الاولى سنه ۹۰۲ ق بر دست...
علی بن حیدر الحسینی القاسمی...» (خ ۴۷۳)

(۱۱۳۴) - ۱۷۴ -

دیوان سلطان حسین بایقرا (رك : ایران) بخط قاسم علی :

بخط قاسم علی شیرازی و کتابت جلی متوسط در کتابخانه
ایاصوفیه استانبول، که رقم قاسم علی در سنه ۹۵۸ ق ۱۵۵۰ م دارد. وی
از کاتبان کتابخانه حسین بایقرا در هرات بود (خ ۵۸۱)

(۱۱۳۵) - ۱۷۵ -

مفردات میرعلی تبریزی :

در کتابخانه روان کوشکو استانبول به کتابت جلی متوسط با

تاریخ ورقم : «کتابه کمال سنه ۹۴۷ هـ»

این خطاط در قرن دهم کار تحریر و خطاطی و قاطعی و مذهبی داشت و با استادان مکتب هرات و متفرعات آن محشور بود، چندین قطعه خط میرعلی هروی را برقم «حرره کمال» تحریر کرده است (خ ۵۹۰) (رك : مرقع امیرغیب بیگ و هند)

(۱۱۳۶) - ۱۷۶ -

تحفة الاحرار جامی بخط کمال نیشابوری :

در موزة آثار اسلامی استانبول ، بکتابت جلی خوش با رقم «کمال نیشابوری نور بخشی او اخر جمادی الاول ۹۲۹ ق» بخط همین هنرمند دیوان حافظ در کتابخانه رامپور هند نیز موجود است (خ ۵۹۱) رك : هند

(۱۱۳۷ - ۱۱۳۸) ۱۷۷ - ۱۷۸

مخطوطات محمد باقر هروی :

فرزند میرعلی هروی است که در هند تا ۹۸۲ ق ۱۵۷۴ م در دستگاه عبدالرحیم خان خانان میزیست .

(۱۱۳۷) ۱۷۷ - يك قطعه نستعلیق خوش او در مرقع کتابخانه

اوقاف استانبولست به سفیداب بارقم «فی سنه ۹۸۲ هجری باقر الهروی»

(۱۱۳۸) ۱۷۸ - يك قطعه نستعلیق او در مرقع روان کوشکو

استانبول (خ ۶۵۹)

(۱۱۳۹ - ۱۱۴۳) ۱۷۹ - ۱۸۳ -

خطوط نورالدین محمد پورانی هروی (رك : مرقع بهرام میرزا - ترکیه)

(۱۱۳۹) ۱۷۹ - يك قطعه نستعلیق در يك مرقع خزینة اوقاف

استانبول با رقم «مشقه نورالدین محمدالپورانی»

(۱۱۴۰) ۱۸۰ - يك قطعه از يك مرقع کتابخانه یونیورستی

استانبول بی تاریخ (خ ۶۶۴)

(۱۱۴۱) (۱۱۴۳) ۱۸۱ - ۱۸۳ سه قطعه در مرقع بهرام میرزا

نمبر ۷

(۱۱۴۴) - ۱۸۴ -

مناجات حضرت علی بخط اسماعیل هروی :

ملك حسین طاهرزاده بهزاد (استانبول) به نستعلیق خوش اسماعیل

ابن ابراهیم استرآبادی هروی یکی از خطاطان دربار بایسنغر متخلص

به نجاتی متوفا ۹۳۲ ق ۱۵۲۵ م (خ ۶۵)

(۱۱۴۵) - ۱۸۵ -

مجموعه کتب شعر بخط اسماعیل :

در موزه آثار اسلامی استانبول مجموعه شاهنامه فردوسی و خمسة

نظامی و مثنوی های شیخ عطار بقلم رقا ع عالی و در آخر بخط غبار با

رقم «کتابه العبد اسماعیل الحسینی» موجود است، که وی از خطاطان قرن

۹ هجریست (خ ۶۶)

(۱۱۴۶) - ۱۸۶ -

مثنویات شیخ عطار بخط جهانگیر :

در کتابخانه یونیورستی استانبول بقلم خفی کتابت جهانگیر

سلطانی در ربیع الاول سنه ۸۴۹ ق ۱۴۴۵ م (خ ۱۳۰)

(۱۱۴۷ - ۱۱۵۲) - ۱۸۷ - ۱۹۳ -

قطعات خط حسن‌علی مشهدی :

وی شاگرد سید احمد مشهدیست که در هرات میزیست و در سنه ۱۰۰۳ ق ۱۵۹۴ م در مدینه درگذشت. بخطوی شش قطعه زیبا در مرقات مختلف خزینه اوقاف استانبولست با رقم‌های :
حسن‌علی مشهدی ببلده هرات، حسن‌علی مشهدی، حسن‌علی در کربلا و غیره (خ ۱۴۶)

(۱۱۵۳) - ۱۹۳ -

کستان سعدی بخط شاه حسین :

در کتابخانه فاتح استانبول . بقلم کتابت خوش شاه حسین ابن فخرالدین علی الشهابی (هروی) در سنه ۹۹۲ ق ۱۵۸۳ م نوشته شده، که این هنرمند، خطاط دربار حکمران خراسان حسین خان شاملو بود (خ ۱۵۵)

(۱۱۵۴) - ۱۹۴ -

مجموعه اشعار حافظ و کمال بخط حسین سلطانی:

در کتابخانه فاتح استانبول، بقلم خوش شرف‌الدین حسین سلطانی (مشهدی) کاتب دربار پیر - وداق سلطان بتاریخ ۸۷۸ ق (۱۴۷۳ م) (خ ۱۵۶)

(۱۱۵۵ - ۱۱۶۷) - ۱۹۵ - ۳۰۷ -

قطعات خط همین شرف‌الدین حسین سلطانی:

در مرقات خزینه اوقاف استانبول ۱۱ قطعه خط این کاتب

دربار آق‌قویونلو موجود است، که یکی در زمان سلطان یعقوب بهادر خان در سنه ۸۸۹ ق و دیگری هم در سنه ۸۸۹ ق ۱۴۸۳ م در تبریز نوشته شده و همه امضای این خطاط خراسانی دارد.
و هم در مرقمی از همین خزینه اوقاف، دو عریضه بقلم او موجود است که بحضور سلطان یعقوب نوشته است. (خ ۱۵۷)

(۱۱۶۸) - ۴۰۸ -

جام جم اوحدی بخط حسین کلو:

در کتابخانه ایاصوفیه استانبول بقلم خوش بارقم: «حسین الملقب بکلو» فی شهر صفر سنه ۸۹۸ ق ۱۴۹۲ م. (خ ۱۶۷)

(۱۱۶۹ - ۱۲۳۹) ۳۰۹ - ۲۷۹ -

مخطوطات عبدالرحیم انیسی خوارزمی (رک: ایران)

(۱۱۶۹) ۲۰۹ - منتخب غزلیات شعرای فارسی:

به نستعلیق جلی خوش با رقم «عبدالرحیم بن عبدالرحمن الخوارزمی السلطانی در ۲۶ ذی‌عده ۸۷۹ ق ۱۴۷۴ م در کتابخانه ایا - صوفیه استانبول.

(۱۱۷۰ - ۱۱۹۹) ۲۱۰ - ۲۳۹: سی قطعه در مرقات مختلف خزینه

اوقاف استانبول، بقلم‌های جلی تاغبار خوش دارای رقم‌های: عبدالرحیم خوارزمی و عبدالرحیم سلطانی، و عبدالرحیم خوارزمی ساکن شیراز، و عبدالرحیم یعقوبی.

(۱۲۰۰ - ۱۲۱۶) ۲۴۰ - ۲۵۶: هفده قطعه خطوط خوش او در مرقع

بهرام میرزا (رک: ۷)

(۱۲۱۷-۱۲۳۵) ۲۵۷-۲۷۸: ۲۲ قطعه خطوط زیبای او در مرقع سلطان یعقوب (رك: ۱)

(۱۲۳۹) ۲۷۹- منتخبات اشعار فارسی:

که دران اشعار خود انیسی نیز به نستعلیق عالی و خوش نوشته شده که از بهترین خطوط اوست بارقم: عبدالرحیم خوارزمی در سنه ۸۸۴ ق ۱۴۷۹ م در کتابخانه یونیورستی استانبول (خ ۳۸۸)

(۱۲۴۰-۱۳۱۲) ۲۸۰-۳۵۲

مخطوطات عبدالکریم بن عبدالرحمن خوارزمی (رك: ایران)

(۱۲۴۰-۱۲۴۱) ۲۸۰-۲۸۱: دو قطعه در مرقع امیر غیب بیگ

خزینة اوقاف استانبول (رك: همین مرقع ۶)

(۱۲۴۲) ۲۸۲- يك صفحه در مرقع شاه طهماسب در همین خزینه

(رك: همین مرقع ۶)

(۱۲۴۳) ۲۸۳- يك قطعه در مرقع مالك دیلمی در همین خزینه

(رك: همین مرقع ۳۸)

(۱۲۴۴-۱۳۱۰) ۲۸۴-۳۵۰: ۶۷ قطعه در مرقع سلطان یعقوب

در همین خزینه (رك: همین مرقع ۱)

(۱۳۱۱-۱۳۱۲) ۳۵۱-۳۵۲: دو قطعه از مرقعی بقلم متوسط

بارقم عبدالکریم الخوارزمی در کتابخانه یونیورستی استانبول (خ ۴۱۱)

(۳۱۳) -۳۵۳

خمسة جامی بخط محمود رفیقی هروی:

در کتابخانه ایاصوفیه استانبول، بقلم خوش خفی نستعلیق و تعلیق

ورقاع و شکسته محمود الرفیقی در شعبان ۸۹۰ ق ۱۴۸۴ م، و ۸۹۳ ق ۱۴۸۷ م (خ ۸۷۴) (رك: افغانستان)

(۱۳۱۴ - ۱۳۵۴) ۳۵۴ - ۳۹۴

خطوط شیخ محمود جعفری هروی:

از شاگردان جعفر بایسنغری است و هنگامیکه در هرات بود خود را منسوب باو جعفری میگفت، و این مطلب از يك قطعه خطش در يك مرقع خزینة اوقاف استانبول روشن می آید که بر ان نوشته «کتبه شیخ محمود الجعفری بمزار متبرک گازرگاه هرات (خ ۸۶۸)

وی از خراسان بعراق و بغداد رفت و بدر بار پیر بود اقی بن جهان شاه قره قویونلو و سلطان یعقوب بن اوزون حسن پیوست و گاهی شیخ محمود پیر بود اقی هم رقم کرده است. از آثار اوست:

(۱۳۱۴ - ۱۳۵۳) ۳۵۴ - ۳۹۳: در مرقعی که برای سلطان

یعقوب با کمال نفاست ساخته شده (رك: عدد ۱) مکتوبی بخط شیخ محمود هروی محفوظ است. و همدرین مرقع ۳۹ قطعه خطوط متنوع

اوست که امضای شیخ محمود پیر بود اقی و شیخ محمود هروی دارد، و در بلاد ساوه، در جزین، شیراز و بغداد نوشته شده است، دارای تاریخهای ۸۷۱ ق ۱۴۶۶ م در ساوه. و ۸۷۱ ق در جزین، و محرم ۸۶۴ ق ۱۴۵۹ م در بغداد، و ۸۵۸ ق، و محرم ۸۷۷ ق و ۸۶۹ ق و ۸۶۴ ق در شیراز، و ذی قعدة ۸۶۳ ق ۱۴۵۸ م در شیراز (خ ۸۹۳)

(۱۳۵۴) ۳۹۴ - مجموعه غزلیات امیر شاهی: در کتابخانه

یونیورستی استانبول، کتابت ربیع الاول سنه ۸۶۴ ق ۱۴۵۹ م در شیراز (خ ۸۹۳) (رك: مرقع سلطان یعقوب ترکیه ۱ و ایران و انگلستان)

- ۳۹۵ - (۱۳۵۵)

لیلی و مجنون نظامی بخط عماد هروری :

مخطوطه R ۸۸۲ توپقاپوسرای استانبول، ۲۷۰ × ۱۶۵ م ۶۵ ورق ۴ ستونی ۱۹ سطری، به خط کاتب مشهور عماد بن محمد الهروی در قرن دهم که ده مجلس منیاتور کارهات با سر لوحه وجد اول لاجوردو مذهب و جلد چرمی قهوه‌ئی با کاغذ زرافشان دارد (فهرست ۱۶۹)

- ۳۹۶ (۱۳۹۳ - ۱۳۵۶) - ۴۳۳

خطوط محمد قاسم شادشاه : (رك : ایران و ترکیه ۱۴۶۰)

- ۳۹۶ (۱۳۵۷ - ۱۳۵۶) : دو قطعه در دو مرقع خزینه

اوقاف استانبول در ۹۳۲ ق ۱۵۲۵ م.

- ۳۹۸ (۱۳۵۸) - يك قطعه از مرقع محمد محسن همین خزینه ،

بی تاریخ (رك : مرقع محمد محسن ۴)

- ۳۹۹ (۱۳۶۵ - ۱۳۶۵) : ۴۰۵ : هفت قطعه از مرقع سید احمد مشهدی،

بی تاریخ (رك : مرقع سید احمد ۳۹)

- ۴۰۶ (۱۳۸۷ - ۱۳۶۶) : ۲۲ قطعه از مرقع بهرام میرزا

بی تاریخ (رك : مرقع بهرام میرزا ۷)

- ۴۲۸ (۱۳۹۰ - ۱۳۸۸) : سه قطعه از مرقع امیر غیب

بیگ، بی تاریخ (رك : مرقع امیر غیب ۶)

- ۴۳۱ (۱۳۹۲ - ۱۳۹۱) : دو قطعه در دو مرقع یونیورستی

استانبول بر کاغذ لاجوردی.

- ۴۳۳ (۱۳۹۳) - يك قطعه از مرقع روان کوشکو استانبول، برای

میرهادی نوشته شده (خ ۸۰۹)

- ۴۳۴ (۱۳۹۵ - ۱۳۹۴) - ۴۳۵

خطوط قطب الدین محمد یزدی :

ماموردفتر خزانه بغداد در حدود ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م و خطاط و مؤلف تذکره گمشده خطاطانست که يك قطعه خط خوش او در يك مرقع خزینه اوقاف استانبول محفوظست که در سنه ۹۸۸ ق ۱۵۷۹ م در بغداد نوشته، وهم يك قطعه خطش که در سنه ۹۷۸ ق ۱۵۷۰ م جهت امیر - کمال الدین محمد شیرازی در بغداد نوشته در مجموعه مهدی بیانی تهرانست (خ ۸۱۳)

- ۴۳۶ (۱۳۹۹ - ۱۳۹۶) - ۴۳۹

مخطوطات محمد قوام شیرازی مشهور به حمامی :

- ۴۳۶ (۱۳۹۶) - دیوان شاهی نستعلیق خوش موزه آثار اسلامی

استانبول (بی تاریخ)

- ۴۳۷ (۱۳۹۷) - شاهنامه فردوسی نوشته در شهر شیراز، در همین

موزه (بی تاریخ)

- ۴۳۸ (۱۳۹۸) - هدیه الملوك و هدایة السالوك در یونیورستی

استانبول

- ۴۳۹ (۱۳۹۹) - خمسة نظامی نوشته ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م در موزه

توپقاپوسرای استانبول (خ ۸۱۵) (رك : ایران ، انگلستان ، امریکا ،

شوروی)

۴۴۱ - ۴۴۰ (۱۴۰۱ - ۱۴۰۰)

خطوط محمدکاتب :

(۱۴۰۰) ۴۴۰ - قرآن شریف به نسخ و ریحان و رقاع در سنه ۹۵۶ ق نوشته شده، ولی قسمت نستعلیق آن تاریخ ۱۰ رجب ۹۵۷ ق ۱۵۴۹ م دارد. در موزه آثار اسلامی استانبول .

(۱۴۰۱) ۴۴۱ - يك قطعه از يك مرقع با رقم «محمد الكاتب در بغداد» در همین موزه (خ ۸۱۷)

۴۶۱ - ۴۴۲ (۱۴۲۱ - ۱۴۰۲)

خطوط مالك ديلمی :

(۱۴۰۲) ۴۴۲ - مقدمه وی بر مرقع امیرحسین بیگ بخط مالك که يك حصه آن در مرقع سيداحمد مشهدی در استانبولست .

(۱۴۰۳ - ۱۴۱۸) ۴۴۳ - ۴۵۸ : شانزده قطعه خطهای مختلف او در همین مرقع .

(۱۴۱۹) ۴۵۹ - رساله چهل و يك باب بخط او در همین مرقع که در سنه ۹۶۷ ق ۱۵۵۹ م نوشته شده است .

(۱۴۲۰) ۴۶۰ - يك غزل خودش بقلم وی در همین مرقع .

(۱۴۲۱) ۴۶۱ - مناجات حضرت علی با مفردات نستعلیق ،

کتابت ۹۵۵ ق ۱۵۴۷ م در تبریز؛ در کتابخانه یونیورستی استانبول (خ ۶۰۸) (رك : مرقع مالك ديلمی ترکیه ۳۸ و منابع ۹۵)

۴۶۲ - (۱۴۲۲)

خط میر محمد سمرقندی شاعر میرعالی :

يك قطعه در يك مرقع خزینه اوقاف استانبول، بی تاریخ (خ ۷۴۸)

۴۶۵ - ۴۶۳ (۱۴۲۵ - ۱۴۲۳)

خطوط محمد شریف هروی :

سه قطعه در خزینه اوقاف استانبول، بی تاریخ (خ ۷۵۴)

۴۷۲ - ۴۶۶ (۱۴۳۲ - ۱۴۲۶)

خطوط محمد ابریشمی مشهدی (رك : ایران)

(۱۴۲۶) ۴۶۶ - رساله علم قافیه در بین يك مرقع یونیورستی استانبول نوشته ۹۲۰ ق ۱۵۱۳ م .

(۱۴۲۷) ۴۶۷ - يك قطعه خط او در همین کتابخانه .

(۱۴۲۸) ۴۶۸ - منطق الطیر عطار نوشته ۹۲۳ ق ۱۵۱۶ م در موزه آثار اسلامی استانبول .

(۱۴۲۹ - ۱۴۳۰) ۴۶۹ - ۴۷۰ : دو قطعه خط او در مرقع شاه اسماعیل خزینه اوقاف استانبول (خ ۶۳۱) .

(۱۴۳۱) ۴۷۱ - يك قطعه از مرقع سيد احمد مشهدی (رك : ترکیه ۳۹)

(۱۴۳۲) ۴۷۲ - يك قطعه از يك مرقع خزینه اوقاف استانبول که برای فرزند شاه حسین نوشته (خ ۶۳۲)

- ۴۷۳ - (۱۴۳۳)

دیوان قاسم انوار، خط محمود بن سلطان علی :

بکتابت جلی بسیار عالی شیوا در موزه آثار اسلامی استانبول با
رقم : «ربیع الثانی سنه ۹۵۸ ق (۱۵۵۰ م) بدارالسلطنه بلخ بید . . .
محمود بن سلطان علی (خ ۸۷۵)

- ۴۷۴ - (۱۴۳۴)

شرح معمای امیر حسین، خط موسی بن عیسی سمرقندی :

در کتابخانه یونیورستی استانبول نوشته ۸ شعبان ۹۷۷ ق ۱۵۶۹ م
(خ ۹۲۳)

- ۴۷۵ - (۱۴۳۵)

خط میر محمد معصوم بخاری :

وی شاگرد میر علی هروی متوفا ۹۷۰ ق است (۱۵۶۲ م) يك قطعه
خطش در يك مرقع خزینه اوقاف استانبول موجود است با رقم «کتابه
محمد معصوم الحسینی» (خ ۸۳۸)

- ۴۷۶ - (۱۴۳۶)

دیوان شاهی بخط محمد بهرام :

در کتابخانه ایاصوفیه استانبول با رقم «محمد بهرام بمدینه الشام
۹۵۹ ق» (خ ۶۶۳) يك قطعه خط او در مرقع یونیورستی استانبول
نیز هست (خ ۱۰۴)

- ۴۷۷ - (۱۴۳۷)

خط محمد بلخی :

از خوشنویسان قرن دهم هجریست که يك قطعه خط خوش او
در يك مرقع اوقاف استانبول است با رقم «مسوده محمد بلخی» بی
تاریخ (خ ۶۶۲)

- ۴۷۸ - (۱۴۳۸)

روشنائی نامه بخط عبدالواحد :

به نستعلیق خوش با رقم «عبدالواحد المشهدی در بقعه مولانا -
جلال الدین قونیه» (خ ۴۱۷)

۴۹۸ - ۴۷۹ (۱۴۵۸ - ۱۴۳۹)

خطوط عبدی نشابوری :

۴۹۵ - ۴۷۹ (۱۴۵۵ - ۱۴۳۹) : هفده قطعه در مرقعات مختلف
خزینه اوقاف استانبول .

۴۹۶ - ۴۹۸ (۱۴۵۸ - ۱۴۵۶) : سه قطعه از مرقعات مختلف
کتابخانه یونیورستی استانبول، که یکی سه بیت خود اوست با رقم
«لقائله و کاتبه عبدی النیشابوری» (خ ۴۲۶)

- ۴۹۹ - (۱۴۵۹)

کلیات نوائی بخط میر علی بخارائی :

وی از خطاطان قرن دهم در بخارا است ، که کلیات امیر عالی شیر
را برای کتابخانه عبدالعزیزخان به نستعلیق خوش بتاریخ ۱۰ صفر

۹۴۳ق ۱۵۳۶م نوشت و در موزه آثار اسلامی استانبولست . (خ ۴۳۹)

۵۰۱ - ۵۰۰ (۱۴۶۱ - ۱۴۶۰)

دیوان انوری بخط علی :

در کتابخانه خزینه اوقاف استانبول با رقم «حافظ علی الکاتب در ۹۳۱ق» (۱۵۲۴م) که در همین خزینه يك قطعه نستعلیق خوش با رقم «مشقه علی الحافظ» هم ازوست .

وی فرزند نورالدین از مردم غوریان (غربی هرات) است که منصب استادی ابوتراب میرزا فرزند سلطان حسین بایقرا داشت و مدتی از جمله کاتبان چهل گانه کتابخانه بایسنغر میرزا بود (خ ۴۵۱ - ۵۴۷)

۵۰۵ - ۵۰۲ (۱۴۶۵ - ۱۴۶۳)

مخطوطات میرعلی حسینی :

وی بشیوه میرعلی هروی مینوشت و در اواخر حیاتش «کاتب السلطانی» رقم مینمود و خطاط ماهر او اواخر مکتب هراتست از آثار اوست :

(۱۴۶۲) - ۵۰۲ - دیوان شاهی : بقلم خفی غبارخوش با رقم «میر -

علی الکاتب السلطانی» در سنه ۱۰۰۸ق در کتابخانه یونیورسیتی استانبول .

(۱۴۶۳) ۵۰۳ - يك قطعه از مرقع خزینه اوقاف استانبول : بقلم

جللی عالی با رقم «علی الحسینی الکاتب»

(۱۴۶۴) ۵۰۴ - يك قطعه از مرقع کتابخانه روان کوشکو

استانبول : بقلم خوش با رقم «میرعلی الحسینی سنه ۹۸۷ق»

(م ۱۵۷۸)

(۱۴۶۵) ۵۰۵ - يك قطعه در يك مرقع همین کتابخانه : بقلم جللی

عالی با رقم «علی الحسینی سنه ۱۰۰۱ق» (۱۵۹۲م) (خ ۴۵۳)

(۱۴۶۶) - ۵۰۶ -

خط محمد بدخشی حسینی (رك : ۱۴۲۰ - ۱۴۸۲)

از خوشنویسان قرن دهم هجریست که يك قطعه او در يك مرقع

خزینه اوقاف استانبولست (خ ۶۶۱)

(۱۴۶۷ - ۱۵۰۷) ۵۰۷ - ۵۴۷

خطوط شیخ محمد هروی :

وی فرزند فخرالدین احمد از مردم هرات و خوشنویس پرکار

قرن نهم هجریست و از آثار اوست :

(۱۴۶۷) ۵۰۷ - هفت اورنگ جامی : خط خفی خوش ۸۹۹ق

۱۴۹۳م در یونیورسیتی استانبول .

(۱۴۶۸) ۵۰۸ - اشتر نامه عطار : در سمرقند بتاریخ ۵ ذیقعد

۸۲۱ق ۱۴۱۷م ختم شده در همین کتابخانه .

(۱۴۶۹) ۵۰۹ - دیوان جامی : بی تاریخ در مجموعه قاسم زاده

استانبول .

(۱۴۷۰) ۵۱۰ - يك صفحه از يك مرقع (بسی تاریخ) خزینه

اوقاف استانبول .

(۱۴۷۱ - ۱۴۸۵) ۵۱۱ - ۵۲۵ : پانزده قطعه در مرقع سلطان

یعقوب برقم شیخ محمد یعقوبی در همین خزینه (رك ۱)

(۱۴۸۶ - ۱۵۰۳) ۵۲۶ - ۵۴۳ : هژده قطعه در مرقع های مختلف

خزینة اوقاف استانبول.

(۱۵۰۴ - ۱۵۰۵) ۵۴۴ - ۵۴۵: دو قطعه از مرقعی در یونیورسیتی

استانبول. (خ ۶۴۴)

(۱۵۰۶) ۵۴۶ - دیوان شمس کتابت ۸۳۲ ق ۱۴۲۸ م در کتابخانه

ایاصوفیه استانبول (خ ۶۳۲)

(۱۵۰۷) ۵۴۷ - دیوان مغربی: بارقم «شیخ محمد بن فخرالدین

احمد» در سنه ۸۸۹ ق ۱۴۸۳ م در موزه آثار اسلامی استانبول (خ ۸۰۵)

(رك: ایران و ۱۴۲۷ ترکیه)

(۱۵۰۸ - ۱۵۱۲) ۵۴۸ - ۵۵۲

خطوط محمد امین هروی در خزینة اوقاف استانبول:

(۱۵۰۸) ۵۴۸ - یوسف وزلیخا و تحفة الاحرار و سبحة الابرار جامی

با رقم «محمد امین الکاتب الهروی» بمحررسة مصر فی شهر سنه ۹۹۳ ق

(۱۵۸۴ م).

(۱۵۰۹) ۵۴۹ - يك قطعه خط خوش وی در يك مرقع با رقم

«مشقه محمد امین الهروی» (خ ۶۵۱)

(۱۵۱۰ - ۱۵۱۲) ۵۵۰ - ۵۵۲: سه قطعه خط وی برقم «محمد

بن ابراهیم المذهب ۹۹۰ ق» (۱۵۸۲ م) که بر یکی «حرره بمکه فی شهر

سنه ۹۹۱ ق» (۱۵۸۳ م) نوشته شده است (خ ۶۵۰)

(۱۵۱۳ - ۱۵۱۴) ۵۵۳ - ۵۵۴

خطوط محمد بقال:

(۱۵۱۳) ۵۵۳ - دیوان کاتبی در موزه آثار اسلامی استانبول.

(۱۵۱۴) ۵۵۴ - دیوان امیر خسرو برقم «محمد بن محمد» مشهور

به بقال در ذیقعده ۸۷۰ ق ۱۴۶۵ م در همین موزه (خ ۶۶۴) (رك: البیم

۱۴۹۶ - ۳۴)

(۱۵۱۵) - ۵۵۵ -

خط زین الدین محمود:

يك قطعه جلی در يك مرقع یونیورسیتی استانبول با رقم «مشقه

زین الدین محمود» (خ ۸۶۶) (رك: ایران، شوروی، مرقع بهرام میرزا

ترکیه)

(۱۵۱۶) - ۵۵۶ -

خط محمد ناصر بخاری:

در حدود ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م در بخارا میزیست از شاگردان میر -

کلنگی بود. يك قطعه جلی وی در يك مرقع روان کوشکو استانبول

بامضای «مشقه محمد ناصر» موجود است. (خ ۸۵۲)

(۱۵۱۷) - ۵۵۷ -

خط جلال الدین محمود:

يك قطعه از يك مرقع با رقم «مشقه جلال الدین محمود» در

کتابخانه روان کوشکو (خ ۸۶۴) (رك: ایران)

(۱۵۱۸ - ۱۵۵۱) ۵۵۸ - ۵۹۱

خطوط اظهر تبریزی (رك: ۱۰۴ - ۱۴۴۸)

(۱۵۱۸ - ۱۵۲۲) ۵۵۸ - ۵۶۲: پنج قطعه در مرقعات مختلف

به نستعلیق خوش در استانبول، که یکی در یونیورسیتی استانبول رقم
«اظهار الکاتب دار السلطنة هرات در ۸۵۳ ق» (۱۴۴۷ م) دارد.

(۱۵۲۳ - ۱۵۵۱) ۵۶۳ - ۵۹۱ : بیست و نه قطعه در مرقات بهرام
میرزا و شاه اسمعیل و امیر حسن بیگ و امیر غیب بیگ که بخطوط ممتاز
رقاع عالی و نستعلیق تاریخهای ۸۴۰ تا ۸۷۳ ق (۱۴۳۶ - ۱۴۶۸ م)
دارد.

یکی در «دار الامان سمرقند در عهد ابوسعید کورگان» . . .
و دیگر در بلدة شماخی در ۸۷۳ ق (۱۴۶۸ م) بنام سلطان ابراهیم بن شاهرخ
نوشته شده (خ ۷۲)

(۱۵۵۲) - ۵۹۲ -

مقطعات ابن یمین بخط اظهار :

مخطوطه موزه اسلامی استانبول بقلم خفی نستعلیق خوش اظهار
تبریزی نوشته ۴ رجب ۸۶۴ ق ۱۴۵۹ م.

(۱۵۵۳ - ۱۵۶۵) ۵۹۳ - ۶۰۵

قطعات خط سلطان محمد نور هروی و پسرش :

(۱۵۵۳ - ۱۵۵۴) ۵۹۳ - ۵۹۴ : دو قطعه از دو مرقع کتابخانه
یونیورسیتی استانبول بخط جلی و خفی و غبار با رقم‌های وی (خ ۲۷۷)
(۱۵۵۵ - ۱۵۶۴) ۵۹۵ - ۶۰۴ : ده قطعه از مرقعات مختلف
خزینة اوقاف استانبول بخطوط عالی بعضی رنگه و برخی بزر با رقم
وی در سنه ۹۲۷ ق ۱۵۲۰ م (خ ۲۷۸)

(۱۵۶۵) ۶۰۵ - يك قطعه کتابت خوش بامضای «شادی محمد بن

سلطان محمد نور سنه ۹۵۵ ق «۱۵۴۷ م در خزینة اوقاف استانبول (رك :
(۱۲۲۷)

(۱۵۶۶ - ۱۵۶۸) ۶۰۶ - ۶۰۸

خط سلیم نشابوری :

وی شاگرد شاه محمود نشابوری متوفا ۹۹۰ ق در مشهد است
و از آثار او سه قطعه کتابت خوش در خزینة اوقاف استانبولست :

(۱۵۶۶) ۶۰۶ - مشق سلیم در مشهد ۹۷۶ ق ۱۵۶۸ م .

(۱۵۶۷) ۶۰۷ - مشق سلیم در مشهد .

(۱۵۶۸) ۶۰۸ - مشق سلیم در مشهد (خ ۲۸۴)

(۱۵۶۹ - ۱۵۷۰) ۶۰۹ - ۶۱۰

خطوط بابا شاه :

(۱۵۶۹) ۶۰۹ - يك قطعه نستعلیق عالی با رقم «کتبه العبد المذنب

بابا شاه العراقی» در خزینة اوقاف استانبول .

(۱۵۷۰) ۶۱۰ - يك قطعه نستعلیق بابا شاه در کتابخانه یونیورسیتی

استانبول .

(۱۵۷۱) - ۶۱۱ -

خط دوری :

این خطاط هروی در هند بود و در سفر حج ۹۸۶ ق ۱۵۷۷ م غرق

شد . يك قطعه نستعلیق خوش او با رقم «سلطان بایزید دوری» در يك

مرقع خزینة اوقاف استانبولست (خ ۹۵)

(۱۵۷۲ - ۱۵۹۴) - ۵۱۲ - ۶۳۴

قطعات خط جعفر بایسنغری :

(۱۵۷۲ - ۱۵۷۴) ۶۱۲ - ۶۱۴: سه قطعه ثلث و نسخ و رقاع عالی و نستعلیق خفی خوش، که یکی تاریخ ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م دارد، در خزینه اوقاف استانبول (خ ۱۲۱)

(۱۵۷۵ - ۱۵۹۲) ۶۱۵ - ۶۳۲: هزده قطعه دیگر در مرقعات خزینه مذکور، دارای تاریخ‌های ۸۵۹ ق ۱۴۵۴ م و ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م و همچنین ابیاتی در مدح بایسنغر بهادرخان (خ ۱۲۲)

(۱۵۹۳ - ۱۵۹۴) ۶۳۳ - ۶۳۴: بهترین خطوط نستعلیق جعفر دو صفحه اشعار حافظ است بکتابت خوش در همین خرینه (خ ۱۲۲)

نوت: چهار قطعه او در مرقع حسن بن اسدالله هم هست (رك :

المان)

(۱۵۹۵) - ۶۳۵ -

خط میرکلنگی :

در کتابخانه خزینه اوقاف استانبول، بقلم خوش بارقم «مشقه میرکلنگی» (خ ۱۶۶)

(۱۵۹۶ - ۱۵۹۷) ۶۳۶ - ۶۳۷

از شاهنامه‌های استانبول :

خزینه اوقاف توپقاپوسرای استانبول جمله ۴۲ نسخه خطی شاهنامه مصور دارد، که از انجمله است :

(۱۵۹۶) ۶۳۶ - مخطوطه H ۱۴۷۹ از سوابق مکتب هرات است

که برای وزیر غیاث‌الدین محمد پسر رشیدالدین وزیر بتاریخ ۷۳۱ ق ۱۳۳۱ م نوشته و مصور شده، و ورق اول آن صورت پادشاه عصر ابوسعید ایلخانی دارد (ز ۲)

صور و نقوش این نسخه برزخی میان صورتهای مکاتب سابق و لاحق بوده و بازگشت بزمنه قرمز رنگ سلجوقی و سادگی و عدم تصنع در رسوم اشخاص آنست که تأثیر روش مغولی در آرایش لباس و مناظر کوهستانی و گل و بوته آن نیز مشهود است. (صنایع ایران ۹۶)

(۱۵۹۷) ۶۳۷ - مخطوطه H ۱۴۷۵ شاهنامه فردوسیست که در بخارا برای عبیدالله خان یا پسرش عبدالعزیزخان نگاشته شده و ۳۸ مجلس مصور دارد (ز ۲۲)

(۱۵۹۸ - ۱۶۰۲) ۶۳۸ - ۶۴۳

خطوط میرحبیب‌الله بن محیی‌کرمانی (شیخ ثانی)

وی شاگرد سیداحمد مشهدی بود و در نصف دوم قرن دهم هجری

زندگی داشت از آثار اوست :

(۱۵۹۸) ۶۳۸ - يك قطعه در مرقع سلطان حسین بایقرا در خزینه

اوقاف استانبول .

(۱۵۹۹) ۶۳۹ - يك قطعه در مرقع سید احمد مشهدی در همین

خزینه .

(۱۶۰۰ - ۱۶۰۱) ۶۴۰ - ۶۴۱: دو قطعه در دو مرقع دیگر

همین خزینه .

(۱۶۰۲) ۶۴۲ - يك قطعه کتابت خوش او در سنه ۹۹۵ ق ۱۵۸۶ م

در کتابخانه روان کوشکو استانبول (خ ۳۲۳)

(۱۶۰۳ - ۱۶۸۶) ۶۴۳ - ۷۲۶

مخطوطات شاه محمود نشابوری (رك : ایران و ترکیه ۱۴۶۳)

وی مشهور به زرین رقم و از کاتبان کتابخانه شاه طهماسب اول صفوی بود، در سنه ۹۶۴ ق ۱۵۵۶ م بمشهد رفت و در حدود ۹۸۲ ق ۱۵۷۴ م در انجا مرد، از آثار اوست :

(۱۶۰۳) ۶۴۳ - چهل کلمه حضرت علی، عیناً مثل دو نسخه ایران در موزه آثار اسلامی استانبول.

(۱۶۰۴) ۶۴۴ - چهل کلمه به کتابت خوش سفیداب و لاجورد در جمیدی الثانی ۹۸۲ ق در همین موزه .

(۱۶۰۵) ۶۴۵ - منتخب بوستان سعدی کتابت عالی در همین موزه .

(۱۶۰۶) ۶۴۶ - نصایح بزرگمهر و خواجه عبدالله انصاری کتابت جلی عالی در همین موزه .

(۱۶۰۷ - ۱۶۳۱) ۶۴۷ - ۶۷۱ : بیست و پنج قطعه در چند مرقع از جلی تا غبار ممتاز و عالی بمرکب مشکمی و الوان با رقم او بدون تاریخ در کتابخانه یونیورسیتی استانبول، که بهترین مجموعه خطوط او شمرده میشود (خ ۳۰۴)

(۱۶۳۲ - ۱۶۸۴) ۶۷۲ - ۷۲۴ : ۵۳ قطعه در مرقعات خزینه اوقاف استانبول بخط جلی و متوسط و خفی ممتاز با رقم او و تاریخهای ۹۶۴ و ۹۶۵ و ۹۶۶ ق .

(۱۶۸۵ - ۱۶۸۶) ۷۲۵ - ۷۲۶ : دو قطعه در مرقع خزینه اوقاف

که یکی يك غزل اوست باین مطلع :

باز طوف کعبه کسوی تو دارم آرزو

مسجد و محراب ابروی تو دارم آرزو

«مشقه شاه محمود» (خ ۳۰۶)

(۱۶۸۷) - ۷۲۷ -

قرآن مجید بخط اسدالله کرمانی :

در کتابخانه ایاصوفیه استانبول . وی از شاگردان انیسی و کاتبی است که وفاتش در سنه ۸۹۳ ق ۱۴۸۷ م باشد، و این نسخه قرآن را بخط خوش نسخ در سنه ۸۶۳ ق ۱۴۵۸ م نوشته است . (خ ۶۴)

(۱۶۸۸ - ۱۶۹۱) ۷۲۸ - ۷۳۱

خطوط شیر علی هروی :

وی خطاط کتابخانه بایسنغر میرزادر هرات بود و ۴ قطعه خطوط او در مرقعهای مختلف خزینه اوقاف استانبول است بقلمهای جای و غبار خوش در سنه ۸۵۳ ق ۱۴۴۸ م (خ ۳۲۴)

(۱۶۹۲) - ۷۳۲ -

نزهة الارواح امیرحسینی و لمعات عراقی بخط عارف هروی :

در کتابخانه یونیورسیتی استانبول . بقلم کتابت خفی متوسط عارف هروی فرزند روح الله حسینی از شعرای دوره سلطان حسین - بایقر است که در سنه ۹۰۱ ق ۱۴۹۵ م نوشته شده است (خ ۳۳۸)

۱۶۹۳ - ۱۶۹۷ (۷۳۳ - ۷۳۷)

مخطوطات میرعلی هروی (رك : ایران)

۱۶۹۳ (۷۳۳) - لوايح جامی: در موزه آثار اسلامی استانبول،

با رقم «علی الکاتب»

۱۶۹۴ (۷۳۴) - بوستان سعدی: در همین موزه، بکتابت جلی

عالی با رقم «علی الحسینی الکاتب در اوخر رجب ۹۲۵ ق (۱۵۱۸ م) در

دار السلطنه هرات

۱۶۹۵ (۷۳۵) - بوستان سعدی: در کتابخانه یونیورسیتی استانبول

بکتابت عالی با رقم «علی الحسینی الکاتب در او اسطذيقعه سنه ۹۱۹ ق»

۱۵۱۲ م) بر پشت صفحه اول نوشته «صاحبه خواجه ميرك»

۱۶۹۶ (۷۳۶) - بوستان سعدی: در همین کتابخانه، که قبلا از

موقوفات آستانه صفی الدین اردبیل بود. کتابت آن خفی نزدیک بغبار

عالی است و در آخر چنین رقم دارد:

«علی الحسینی الکاتب در اوخر ربيع الثاني ۹۳۲ ق (۱۵۲۵ م)

بمدینه هرات

۱۶۹۷ (۷۳۷) - دیوان ریاضی: در همین کتابخانه، بکتابت خفی

خوش با رقم «میرعلی الکاتب در سنه ۹۴۶ ق» (۱۵۳۹ م)

۱۶۹۸ - ۲۱۷۵ (۷۳۸ - ۱۲۱۵)

قطعات خط سلطان علی مشهدی (۸۴۱ - ۹۲۶ ق = ۱۴۳۷ - ۱۵۱۹ م):

۱۶۹۸ (۷۳۸) - يك قطعه ابیات مدح سلطان یعقوب در خزینه

اوقاف استانبول.

۱۶۹۹ - ۱۷۰۵ (۷۳۹ - ۷۴۵): هفت قطعه در کتابخانه یونیورسیتی

استانبول، که بر یکی مهری دیده میشود: «بندة صاحب‌دلان سلطان علی»

۱۷۰۶ - ۲۱۷۵ (۷۴۶ - ۱۲۱۵): ۴۷۰ قطعه در مرقعات بهرام

میرزا، امیرغیب بیگ، شاه اسماعیل، شاه طهماسب و شاه عباس صفوی

و غیره در کتابخانه‌های توپقاپوسرای استانبول، دارای تاریخهای ۸۸۵ ق

۱۴۸۰ م تا ۹۰۳ ق ۱۴۹۷ م در دار السلطنه هراة .

بر یکی نوشته: مشقه سلطان علی المشهدی جهة مولانا عبدالصمد،

حرره یاری مذهب .

بر دیگری: کاتبها سلطان علی المشهدی . قاطعها شیخ عبدالله -

الهروی .

بر دیگری: کاتبها سلطان علی المشهدی . صاحبه بهرام . قاطعها

شیخ عبدالله (خ ۲۶۲) (رك : ۱۶۷)

۲۱۷۶ - ۲۱۸۶ (۱۲۱۶ - ۱۲۲۶)

خطوط سلطان محمد خندان هروی:

۲۱۷۶ - ۲۱۷۸ (۱۲۱۶ - ۱۲۱۸): سه قطعه کتابت خفی خوش

با رقم او در کتابخانه یونیورسیتی استانبول .

۲۱۷۹ - ۲۱۸۵ (۱۲۱۹ - ۱۲۲۵): هفت قطعه از مرقع‌های

کتابخانه اوقاف، استانبول با رقم او بدون تاریخ .

۲۱۸۶ (۱۲۲۶) - يك قطعه بسیار اعلی با کتابت بهترین او بدون

تاریخ در کتابخانه روان کوشکو استانبول (خ ۲۷۰)

(۲۱۸۷ - ۲۱۸۸) ۱۲۲۷ - ۱۲۲۸

مخطوطات سلطان محمد نور :

(۲۱۸۷) ۱۲۲۷ - بوستان سعدی: در کتابخانه ایاصوفیه استانبول

بقلم غبار خوش ورقم «سلطان محمد نور» در سنه ۹۳۳ق (۱۵۲۶م) در شهر هرات (خ ۲۷۶)

(۲۱۸۸) ۱۲۲۸ - یوسف وزلیخای جامی : در همین کتابخانه ،

بکتابت حفی خوش سلطان محمد نور در سنه ۹۳۸ق ۱۵۳۱م در هرات (خ ۲۷۶)

(۲۱۸۹ - ۲۱۹۱) ۱۳۲۹ - ۱۳۳۱

قطعات خط شمس الدین محمد بن حسام بایسنغری هروی :

(۲۱۸۹) ۱۳۲۹ - يك قطعه در يك مرقع خزینه اوقاف استانبول

با رقم « محمد بن حسام المشتهر بشمس الدین بایسنغری فی دار السلطنه هراة »

(۲۱۹۰ - ۲۱۹۱) ۱۲۳۰ - ۱۲۳۱ : دو قطعه دیگر با تنوع خطوط

ونستعلیق بشیوه اظهار تبریزی با رقم او در هرات . در همین خزینه (خ ۳۱۵)

(۲۱۹۳ - ۲۱۹۴) ۱۲۳۲ - ۱۲۳۴

خط عبدالرحیم هروی (عنبرین قلم) :

سه قطعه نستعلیق حفی خوش در کتابخانه دانشگاه استانبول ، که

یکی رقم « عبدالرحیم عنبرین قلم » جهانگیر شاهی ، و دیگری هم

عبدالرحیم جهانگیر شاهی سنه ۱۰۳۲ق (۱۶۲۲م) ودیگری: عبدالرحیم روشن رقم سنه ۱۰۱۳ق (۱۶۰۴م) در آگره دارد (خ ۳۹۱) وی از بقایای مکتب هرات در هند است (رك : وین)

(۲۱۹۵ - ۲۱۹۷) ۱۲۳۵ - ۱۲۳۷

خطوط یوسف علی سبز مشهدی (قرن نهم) :

(۲۱۹۵ - ۲۱۹۶) ۱۲۳۵ - ۱۲۳۶ : دو قطعه از يك مرقع خزینه

اوقاف استانبول بشیوه سلطانعلی مشهدی که رقم «العبد یوسف علی سبز مشهدی» دارد (خ ۹۷۳)

(۲۱۹۷) ۱۲۳۷ - مهدی بیانی دیوان کاتبی را در تهران دیده با

رقم : « تمت الکتاب فی ۲۳ شوال ۸۵۰ق (۱۴۴۶م) کاتبه یوسف » (خ ۹۷۳)

(۲۱۹۸ - ۲۲۰۵) ۱۳۳۸ - ۱۳۴۵

خطوط رستم علی :

در مرقع های مختلف کتابخانه یونیورستی استانبول، هشت قطعه

بقلم های مختلف خوش با رقم «مشقه رستم علی شاهی» (خ ۲۰۹)

(۲۲۰۶) - ۱۳۴۶ -

صورت بهزاد بقلم قاسم علی :

در کتابخانه یونیورستی استانبول، که از لباسهای بهزاد مفهوم

می شود، که این تصویر را بعد از انتقال او از هرات کشیده باشد

(التصویر الاسلامی تابلو ۲۰)

۱۲۴۷ (۲۲۰۷ - ۲۲۱۰) - ۱۲۵۰

مخطوطات یاری کاتب هروی (رك: ۱۴۷۳)

۱۲۴۷ (۲۲۰۷) - بوستان سعدی، با رقم «کتابه یاری الکاتب

۹۵۴ق» (۱۵۴۶م) در موزه آثار اسلامی استانبول.

۲۲۰۸ - ۲۲۱۰ (۲۲۱۰ - ۱۲۴۸ - ۱۲۵۰: سه قطعه خط اودر مرقع های

خزینة اوقاف استانبول. در کتابخانه عمومی لنین گراهم يك قطعه خط

یاری هروی موجود است (خ ۹۶۶)

۱۲۵۱ (۲۲۱۱ - ۲۲۱۳) - ۱۲۵۳

خطوط محمد صالح دردمند:

۱۲۵۱ (۲۲۱۱) - در خزینة اوقاف استانبول در مرقع شاه

اسماعیل، فراهم آورده شمس الدین محمد وصفی يك قطعه برقم محمد

صالح دردمند محفوظ است که وصفی او را از خوشنویسان شیراز و

کرمان شمرده است، و او قطعه مذکور را در سنه ۹۷۳ق ۱۵۶۶م نوشته

(رك: افغانستان)

۲۲۱۲ - ۲۲۱۳ (۲۲۱۳ - ۱۲۵۲ - ۱۲۵۳: دو قطعه در موزه آثار اسلامی

ويك قطعه در روان کوشکو استانبولست بسخط خوش زر و مرکب

الوان با رقم های:

محمد صالح ۹۸۷ق (۱۵۷۸م)

محمد صالح فی شهر ۹۸۸ق (۱۵۷۹م) (خ ۷۷۵)

۱۲۵۴ (۲۲۱۴) - ۱۲۵۴

دیوان حافظ بخط قطب الدین محمد حسینی:

در کتابخانه یونیورسیتی استانبول که بخط خفی ساخ محرم ۹۷۶ق

۱۵۶۸م در مشهد نوشته شده است (خ ۸۱۲)

۱۳۴۹ (۲۲۱۵ - ۲۳۰۹) - ۱۲۵۵

خطوط محمود بن اسحاق شهابی هروی:

۱۲۵۵ (۲۲۱۵) - بوستان سعدی: بکتابت جلی خوش در موزه

آثار اسلامی استانبول.

۱۲۵۶ (۲۲۱۶) - بوستان سعدی: که آنرا در دار السلطنة بلخ در

سنه ۹۸۰ق ۱۵۷۲م نوشته، در همین موزه.

۱۲۵۷ (۲۲۱۷) - خمسة جامی: نوشته ۹۶۴ق ۱۵۵۶م (عکس

يك صفحه آنرا کوهنل در کتاب خود چاپ کرده است)

۲۲۱۸ - ۲۳۰۹ (۲۳۰۹ - ۱۲۵۸ - ۱۳۴۹: نود و دو قطعه نستعلیق

خوش او در مرقعات مختلف خزینة اوقاف و روان کوشکو استانبول

موجود است از:

۹۷۰ ق ۱۵۶۲ م

۹۲۴ ق ۱۵۱۷ م

۹۸۷ ق ۱۵۷۸ م

۹۸۸ ق ۱۵۷۹ م (رك: ایران - هند) (خ ۸۸۱)

(۲۳۱۰ - ۲۳۱۱) ۱۳۵۰ - ۱۳۵۱

مخطوطات محمود بن محمد بن یوسف نستری مشهور به کاغذی :

(۲۳۱۰) ۱۳۵۰ - شاهنامه فردوسی: کتابت خفی ۵ شعبان ۸۳۹ ق

۱۴۳۵ م در موزه آثار اسلامی استانبول .

(۲۳۱۱) ۱۳۵۱ - لمعات دیوان عراقی و عشق نامه : کتابت خفی

۲۲ محرم ۸۶۲ ق ۱۴۵۷ م در یونیورسیتی استانبول (خ ۸۷۹)

(رك : ایران - هند)

(۲۳۱۲ - ۲۳۱۳) ۱۳۵۲ - ۱۳۵۳

مخطوطات مظفر حسین بن محمد امین (قرن ۱۰)

(۲۳۱۲) ۱۳۵۲ - یوسف وزلیخای جامی : کتابت خفی خوش

با رقم او در تاریخ غره شعبان ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م . در موزه آثار اسلامی

استانبول .

(۲۳۱۳) ۱۳۵۳ - يك قطعه از يك مرقع همین موزه با رقم

«مشقه مظفر حسین» (خ ۹۱۱)

(۲۳۱۴ - ۲۳۱۸) ۱۳۵۴ - ۱۳۵۸

قطعات نستعلیق میر شیخ پورانی هروی :

(۲۳۱۴ - ۲۳۱۸) ۱۳۵۴ - ۱۳۵۸ : پنج قطعه در مرقعات خزینه

اوقاف وروان کوشکو استانبول . يك قطعه او مورخ ۹۶۸ ق ۱۵۶۰ م

در آستان رضوی مشهد است (خ ۹۱۱)

(رك : مرقع بهرام وسید احمد)

(۲۳۱۹ - ۱۳۵۹) -

دیوان حافظ بخط جعفر بایسنغری :

در موزه آثار اسلامی و ترك استانبول (سروی ۳۱۳۶)

(۲۳۳۰ - ۱۳۶۰) -

اربعین جامی بخط شاه محمود نشابوری :

مخطوطه ۶۸۱ E. H توپقاپوسرای استانبول . بر کاغذ زر افشان

مذهب و مزین ۱۹۵ × ۱۲۰ میلی هشت ورقی به خط خوش مرقوم

شاه محمود نشابوری در محرم ۹۴۲ ق ۱۵۳۵ م در تبریز (فهرست ۷)

(۲۳۳۱ - ۱۳۶۱) -

اربعین جامی بخط محمد القوامی الشیرازی (رك ۴۳۶)

مخطوطه ۳۲۷ R توپقاپوسرای، بر کاغذ زر افشان نسخه مذهب و

مزین . ۲۵۰ × ۱۶۸ میلی هشت ورقی ۳ سطر تعلیق و ده سطر نستعلیق

جمله ۱۳ سطر در هر صفحه . با رقم محمد القوام الشیرازی در سنه ۹۵۷ ق

۱۵۵۰ م (فهرست ۷)

۱ - از شماره ۱۳۶۰ تا ۱۴۸۲ آثار است که از فهرست مطبوع کتابخانه

موزه توپقاپوسرای (نسخ فارسی) تالیف فهمی ادهم کره نای یادداشت شده،

و این کتاب بزبان ترکی از طرف توپقاپوسرای موزه استانبول در سنه ۱۹۶۱ م

چاپ شده ۳۹۵ صفحه در بیان ۹۴۰ نسخه خطی فارسی (نمره ۱۲ نشرات

موزه توپقاپوی سرای)

- ۱۳۶۲ - (۲۳۲۲)

حزراالامان من فتن آخر الزمان بخط سلطان محمد خندان هروی

تألیف ملامحسن واعظ کاشفی هروی، مخطوطه ۱۱۷ H توپقاپو،
۲۲۸ × ۳۷۲ میلی، ۲۸ ورق هر صفحه دو ستونی ۱۲ سطری. نوشته
سلطان محمد خندان در قرن دهم به نستعلیق خوش، نسخه مذهب و مرصع
(فهرست ۳۶)

- ۱۳۶۳ - (۲۳۲۳)

نقحات الانس جامی بخط عزالدین هروی:

مخطوطه ۳۰۶۰ A توپقاپو ۲۷۵ × ۱۷۰ م ۳۶۸ ورق ۱۵ سطری.
مرقومه رجب ۹۵۴ ق ۱۵۴۷ م به نستعلیق عزالدین محمد الهروی
(فهرست ۶۷)

- ۱۳۶۴ - (۲۳۲۴)

روضه الاحباب عطاءالله حسینی بخط علاءالدین:

مخطوطه ۳۰۶۲ A توپقاپو، ۳۰۵ × ۲۲۵ م ۶۲۲ ورق ۱۷
سطری. بقلم علاءالدین بن شیخ احمد الاخسیکتی در شوال ۹۵۴ ق
۱۵۴۷ م، دارای سرلوحه مذهب و جداول طلا، که غالباً ادامه مکتب
هرات در ماوراءالنهر است (فهرست ۶۸)

(رك : افغانستان ۳۷)

- ۱۳۶۵ - (۲۳۲۵)

نقحات و رشحات بخط محمد یوسف:

مخطوطه ۳۵۲ R توپقاپو، ۲۴۰ × ۱۷۵ م ۲۶۶ ورق ۱۷ سطری.
کتاب اول بخط محمد یوسف حسینی در سنه ۸۸۳ ق ۱۴۷۸ م نوشته
شده، دارای يك سرلوحه مرصع و صفحات مذهب و جداول لاجورد
(فهرست ۷۰)

- ۱۳۶۶ - (۲۳۲۶)

عجائب المخلوقات قزوینی:

مخطوطه توپقاپو ۴۰۱ H ۳۵۵ × ۲۴۵ م ۲۷۳ ورق ۱۷ سطری،
کتابت قرن ۱۰ ه. نسخه مذهب دارای ۷ سرلوحه و ۱۸۹ منظر مصور
منیاتور (فهرست ۷۷) رك ۷۳ ببعده.

- ۱۳۶۷ - (۲۳۲۷)

لوامع الاشراق جلالدوانی بخط میرکلنگی:

مخطوطه توپقاپو ۱۳۲۲ H ۲۹۵ × ۱۸۷ م ۱۲ ورق نستعلیق میر-
حسین کلنگی در سنه ۹۸۸ ق ۱۵۸۱ م (فهرست ۸۲) (رك : ۱۴۷۷)

- ۱۳۶۸ - (۲۳۲۸)

مقاصد اللاحان عبدالقادر غیبی بخط محمد:

مخطوطه ۱۷۴۶ R توپقاپو ۳۱۰ × ۲۱۵ م ۷۹ ورق ۱۷ سطری.

خط محمد بن محمد بن الیاس در سنه ۸۳۸ ق ۱۴۳۸ م با عنوان و سرلوحه
مذهب وجداول لاجورد (فهرست ۱۰۶)

- ۱۳۶۹ - (۲۳۲۹)

قیافت نامه سیدعلی همدانی بخط نواسه میرعلی حسینی :

مخطوطه ۱۳۵۱ H . E . توپقاپو ۲۴۰ × ۱۵۰ م ۸ ورق ۱۱ سطر.
بخط محمد جعفر بن محمد باقر بن میر علی الحسینی هروی در قرن ۱۱
با سرلوحه مذهب و حواشی زرافشان (فهرست ۱۱۰) این خطاط نواسه
میرعلی هروی سرحلقه مکتب هراتست .

- ۱۳۷۰ - (۲۳۳۰)

شاهنامه فردوسی بخط محمد بقال :

مخطوطه ۱۴۹۶ H توپقاپو، ۳۴۰ × ۲۵۰ م ۶۸۶ ورق ۴ ستونی
۲۱ سطر . بخط محمد بن محمد البقال (رك ۷۳) در ذیحجه ۸۶۸ ق
۱۴۶۴ م دارای دو سرلوحه و عناوین مذهب و ۳۰ مجلس مصور منیاتور
وجداول لاجورد (فهرست ۱۲۸)

- ۱۳۷۱ - (۲۳۳۱)

شاهنامه فردوسی بخط حاجی محمد مشهدی

مخطوطه ۱۴۸۰ H توپقاپو، ۳۴۰ × ۲۳۵ م ۵۲۷ ص ۴ ستونی
۲۵ سطر . بخط حاجی محمد الکاتب المشهدی در ذیحجه ۹۲۷ ق
۱۵۲۱ م دارای سرلوحه مذهب وجداول لاجورد و ۱۲۸ مجلس مصور
منیاتور (فهرست ۱۳۱)

- ۱۳۷۲ - (۲۳۳۲)

شاهنامه فردوسی بخط محمد الکاتب :

مخطوطه ۱۴۸۵ H توپقاپو، ۳۴۵ × ۲۰۵ م ۶۲۶ ص ۴ ستونی
۲۴ سطر . بخط محمد بن جمال الدین الکاتب در رجب ۹۲۸ ق
۱۵۲۲ م . دارای ۲ سرلوحه مذهب و ۴۳ مجلس منیاتور و جداول
لاجورد (فهرست ۱۳۲)

- ۱۳۷۳ - (۲۳۳۳)

شاهنامه فردوسی بخط محمود بلخی :

مخطوطه ۱۵۱۴ H توپقاپو، ۵۵۰ × ۲۴۰ م ۵۱۳ صفحه ۴ ستونی
۲۵ سطر . بخط محمود بن محمد البلخی که در سنه ۹۴۲ ق ۱۵۴۰ م در
بخارا نوشته و ۲ عنوان مذهب و ۳۶ مجلس مصور منیاتور و جداول
لاجورد دارد (فهرست ۱۳۲)

- ۱۳۷۴ - (۲۳۳۴)

شاهنامه فردوسی بخط محمد باقی :

مخطوطه ۱۴۸۸ H توپقاپو، ۳۳۰ × ۲۰۱ م ۶۸۶ ورق ۴ ستونی
۲۳ سطر . بخط محمد باقی الکاتب برای کتابخانه ابو الغازی عبدالله خان
در سنه ۹۷۲ ق ۱۵۶۵ م نوشته شده که ۲ عنوان مذهب و يك سرلوحه و
۲۸ مجلس مصور منیاتور وجداول دارد (فهرست ۱۳۴)

- ۱۳۷۵ - (۲۳۳۵)

رباعیات عمر خیام بخط علی حسینی :

مخطوطه H ۸۱۱ توپقاپو ۲۷۵ X ۱۷۰ م ۴۰ ورق ۲ ستونی ۱۱
سطری. بخط خوش علی الحسینی در هرات بتاریخ ۹۲۴ ق ۱۵۱۸ م.
دارای سرلوحه مذهب وجداول لاجورد و يك منياتور سبك بهزاد
(فهرست ۱۴۲)

- ۱۳۷۶ - (۲۳۳۶)

حدیقه الحدیقه عطار؟ بخط شمس الدین کرمانی :

مخطوطه R ۱۰۴۰ توپقاپو ۲۳۵ X ۱۵۵ م ۲۵ ورق ۳ ستونی ۱۱
سطری و بر حاشیه آن ۲۴ سطر دیگر هم دارد، بخط شمس الدین محمد-
الشریف الکرمانی (رك البیم ۷ عدد ۳۲) که در سنه ۹۱۶ ق ۱۵۱۱ م در
هرات نوشته است. دارای اوراق و سرلوحه مذهب وجداول لاجوردین
(فهرست ۱۴۴)

- ۱۳۷۷ - (۲۳۳۷)

خمسه نظامی عصر تیموریه

مخطوطه R ۸۷۴ توپقاپو ۳۱۰ X ۱۹۰ م ۳۴۳ ورق ۴ ستونی ۲۱
سطری. که در ربیع الآخر ۸۸۱ ق ۱۴۷۶ م نوشته و آراسته شده، ۵ سر
لوحه مذهب و مرصع و ۱۶ مجلس منیاتور اسلوب عصر تیموریان دارد
(فهرست ۱۵۰)

- ۱۳۷۸ - (۲۳۳۸)

خمسه نظامی بخط مرشد :

مخطوطه H ۷۵۴ توپقاپو ۳۴۵ X ۲۲۵ م ۳۶۵ ورق نستعلیق زیبای
۴ ستونی ۲۱ سطری مرشد الدین محمد الکاتب در شیراز در سنه ۸۸۸ ق
۱۴۸۳ م دارای سرلوحه ۱۵ و ۲۸ مجلس منیاتور و صفحات مذهب و
جداول لاجورد و جلد چرمی قهوه‌ئی. (فهرست ۱۵۱)

- ۱۳۷۹ - (۲۳۳۹)

خمسه نظامی بخط محمد بن ابراهیم :

مخطوطه H ۷۶۸ توپقاپو ۳۰۵ X ۲۰۰ م ۳۳۲ ورق نستعلیق ۴
ستونی ۲۳ سطری کتابت محمد بن ابراهیم بن مسعود در سنه ۸۹۰ ق
۱۴۸۵ م مذهب دارای ۲ عنوان و ۵ سرلوحه مرصع و ۲۷ مجلس منیاتور
عصر تیموریان و جلد چرمی نخودی رنگ (فهرست ۱۵۱)

- ۱۳۸۰ - (۲۳۴۰)

خمسه نظامی بخط علی بن حاجی مذهب :

مخطوطه H ۷۸۷ توپقاپو ۲۴۵ X ۱۶۵ م ۳۷۹ ورق ۴ ستونی ۱۹
سطری نستعلیق علی بن حاجی المذهب (غالباً حاجی محمد هروی) در
ذیحجه ۸۹۹ ق ۱۴۹۴ م دو عنوان و ۵ سرلوحه مذهب و ۲۵ مجلس منیاتور
و جلد چرمی دارد (فهرست ۱۵۲)

- ۱۳۸۱ - (۲۳۴۱)

خمسه نظامی عصر تیموریه :

مخطوطه ۱۴۷ B توپقاپو ۳۳۵ × ۲۵۰ ورق ۴ ستونی ۲۱ سطر
نستعلیق خوش بدون امضا و تاریخ. نسخه نفیس مرصع و زیبا دارای ۱۵
مجلس مصور منیاتور عصر تیموریه. (فهرست ۱۵۳)

- ۱۳۸۲ - (۲۳۴۲)

خمسه نظامی عصر تیموریه :

مخطوطه ۱۴۶ B توپقاپو ۴۳۰ × ۲۷۵ م ۳۸۱ ورق ۴ ستونی
۲۰ سطر بدون رقم و تاریخ ولی مربوط قرن نهم هجری (۱۵ م) تخمین
می شود، دارای صفحات زرافشان به نستعلیق زیبا و خصایص هنری عصر
تیموریان با ۵ سرلوحه مذهب و مرصع و ۶۵ مجلس منیاتور و جلد
نفیس منقش (فهرست ۱۵۴)

- ۱۳۸۳ - (۲۳۴۳)

خمسه نظامی عصر تیموریه :

مخطوطه ۷۷۵ H توپقاپو ۲۴۷ × ۱۷۰ م ۳۹۴ ورق ۴ ستونی ۱۹
سطری. به خط نستعلیق خوش در محرم ۱۴۹۷ م نوشته شده که
۲ عنوان مذهب و ۵ سرلوحه و ۲۸ مجلس مصور منیاتور عصر تیموریان
دارد (فهرست ۱۵۵)

- ۱۳۸۴ - (۲۳۴۴)

خمسه نظامی بخط مثالی کاشانی :

مخطوطه ۱۴۵ B توپقاپو ۲۴۵ × ۱۷۰ م ۴۱۶ ورق ۴ ستونی ۱۷
سطری. به نستعلیق مثالی کاشانی در محرم ۱۴۹۸ م نوشته شده
که ۴ سرلوحه مذهب و ۱۵ مجلس مصور منیاتور اسلوب هرات و جلد
چرمی دارد. (فهرست ۱۵۵)

- ۱۳۸۵ - (۲۳۴۵)

خمسه نظامی عصر تیموریه :

مخطوطه ۷۶۹ H توپقاپو ۲۸۵ × ۱۷۵ م ۴۰۲ ورق ۴ ستونی ۱۹
سطری. به نستعلیق خوب رجب ۱۵۰۵ ق (۱۵۰۰ م) نسخه مذهب دارای
۲ عنوان و ۵ سرلوحه و ۴۴ مجلس منیاتور عصر تیموریه و جلد اول
لاجورد و رنگین با جلد چرمی عنابی (فهرست ۱۵۵)

- ۱۳۸۶ - (۲۳۴۶)

خمسه نظامی عصر تیموریه :

مخطوطه ۸۶۳ R توپقاپو ۲۴۵ × ۱۷۰ م ۳۲۹ ورق ۲ ستونی
۲۲ سطر. به نستعلیق ۱۵۰۱ ق ۹۰۶ م نسخه مذهب دارای ۲ عنوان و
۴ سرلوحه مرصع و ۱۸ مجلس منیاتور زیبای عصر تیموریه و جلد
چرمی (فهرست ۱۵۶)

- ۱۳۸۷ - (۲۳۴۷)

خمسه نظامی بخط مرشدالدین :

مخطوطه H ۷۸۴ توپقاپو ۲۵۵ × ۱۵۰ م ۵۸۲ ورق ۳ ستونی
 ۱۹ سطری. به نستعلیق مرشدالدین در سنه ۹۰۹ ق ۱۵۰۴ م مذهب دارای
 ۲ عنوان و ۵ سرلوحه و ۲۹ مجلس منیاتور با جلد چرمی (فهرست
 ۱۵۷)

- ۱۳۸۸ - (۲۳۴۸)

خمسه نظامی بخط سلطان علی مشهدی و کار بهزاد :

مخطوطه H ۹۵۷ توپقاپو ۳۰۰ × ۲۲۰ م ۴۸۸ ورق ۴ ستونی ۲۵
 سطری. به نستعلیق خوش سلطانعلی مشهدی برای شاه اسماعیل صفوی نوشته
 شده، و تذهیب آن را مولانا یاری در سنه ۹۱۶ ق ۱۵۱۰ م و تصاویر آنرا
 در سنه ۹۱۸ ق ۱۵۱۲ م بهزاد ساخته است. عناوین مذهب و ۵ سرلوحه
 مرصع و ۴۰ مجلس مصور منیاتور و جلد سیاه چرمی دارد (فهرست
 ۱۵۷)

- ۱۳۸۹ - (۲۳۴۹)

خمسه نظامی بخط مرشدالدین :

مخطوطه H ۷۷۰ ۳۰۰ × ۱۸۵ م ۳۹۳ ورق ۴ ستونی ۱۹ سطری.
 به نستعلیق خورش مرشدالدین محمد در سنه ۹۱۸ ق ۱۵۱۲ م نسخه مذهب
 ۲ عنوان و ۵ سرلوحه و ۲۹ مجلس منیاتور عصر صفوی و جلد چرمی
 دارد. (فهرست ۱۵۸)

- ۱۳۹۰ - (۲۳۵۰)

خمسه نظامی بخط مرشد عطار :

مخطوطه R ۸۶۰ توپقاپو ۳۲۰ × ۲۰۰ م ۴ ستونی ۱۹ سطری.
 به نستعلیق مرشد کاتب عطار در سنه ۹۲۷ ق ۱۵۲۰ م نسخه مذهب دارای
 ۵ سرلوحه و ۲ عنوان و ۳۶ مجلس منیاتور نفیس صفوی با جد اول آبی
 و لاجورد و جلد قهوه‌ئی چرمی (ف ۱۵۹)

- ۱۳۹۱ - (۲۳۵۱)

خمسه نظامی بخط سلطان محمد نور :

مخطوطه H ۷۸۵ توپقاپو ۲۵۳ × ۱۶۵ م ۳۴۱ ورق ۴ ستونی ۲۱
 سطری، به نستعلیق عالی سلطان محمد نور در سنه ۹۳۴ ق ۱۵۲۷ م نوشته
 شده ۲ عنوان و ۵ سرلوحه مذهب و هشت مجلس منیاتور و جلد لاکه
 منقش دارد (ف ۱۵۹)

- ۱۳۹۲ - (۲۳۵۲)

خمسه نظامی بخط یار محمد هروی :

مخطوطه R ۸۷۱ ۳۱۵ × ۱۸۵ م ۳۵۶ ورق دو ستونی ۲۱ سطری
 به نستعلیق یار محمد الهروی در رمضان ۹۳۴ ق ۱۵۲۸ م دارای ۲ عنوان
 و ۵ سرلوحه مذهب مرصع و ۲۶ مجلس منیاتور اسلوب صفوی و
 جد اول لاجورد و جلد چرمی (ف ۱۶۰) (رك : ۸۳)

- (۲۳۵۳) - ۱۳۹۳ -

خمسه نظامی بخط مرشد :

مخطوطه ۷۶۰ H توپقاپو ۳۲۰ X ۲۰۰ م ۴۰۱ ورق ۴ ستونی
۱۹ سطری . به نستعلیق مرشد الکاتب الشیرازی در جمادی الاولی ۹۴۱ ق
۱۵۳۴ م . دارای ۲ عنوان و ۵ سرلوحه مذهب و مرصع و ۳۰ مجلس
منیاتور نفیس عصر صفوی با جداول لاجورد و جلد چرمی (فهرست
۱۶۰)

- (۲۳۵۴) - ۱۳۹۴ -

همین کتاب بخط همین کاتب :

مخطوطه ۷۵۸ H توپقاپو ۲۲۴ X ۲۰۰ م ۴۰۲ ورق ۴ ستونی
۱۹ سطری . به نستعلیق زیبای مرشد الکاتب الشیرازی در ربیع الاخر
۹۴۵ ق ۱۵۳۸ م . دارای دو عنوان و ۵ سرلوحه مذهب و ۲۰ مجلس
منیاتور نفیس، با جداول و سرلوحه لاجوردین و جلد چرمی (فهرست
۱۶۱)

- (۲۳۵۵) - ۱۳۹۵ -

خمسه نظامی بخط محسن سبزواری :

مخطوطه ۷۸۰ H توپقاپو ۲۵۵ X ۱۷۰ م ۴۵۵ ورق دو ستونی
۳۲ سطری با ۱۵ سطر حاشیه صفحات . به نستعلیق خوش محسن بن -
لطیف الله معاد الحسنی السبزواری در ذی قعدة ۹۶۸ ق ۱۵۶۱ م نسخه مذهب

دارای ۶ سرلوحه و ۵ مجلس منیاتور و جداول لاجوردین آبی با جلد
چرمی کار ایران (فهرست ۱۶۲)

- (۲۳۵۶) - ۱۳۹۶ -

خمسه نظامی بخط خلیل جامی :

مخطوطه ۸۶۴ R توپقاپو ۲۵۰ X ۱۸۰ م ۲۹۳ ورق ۱۹ سطری .
بقلم نستعلیق خلیل بن درویش محمد الجامی در مشهد بتاریخ محرم
۹۷۹ ق ۱۵۷۲ م دارای ۴ سرلوحه و جداول رنگین و جلد چرمی قهوه‌ئی
(فهرست ۱۶۳) (رك : ۱۱۳ - ۱۱۵)

- (۲۳۵۷) - ۱۳۹۷ -

لیلی معنون نظامی بخط سلطان محمد ؟

مخطوطه ۸۷۹ R توپقاپو ۳۶۰ X ۲۴۰ م ۶۸ ورق کاغذ الوان
زرافشان ۴ ستونی ۱۷ سطری به نستعلیق زیبای سلطان محمد ؟ حدود
قرن دهم (۱۶ م) با سرلوحه مذهب و هشت مجلس منیاتور بسیار زیبا
(فهرست ۱۶۸)

- (۲۳۵۸) - ۱۳۹۸ -

لیلی معنون بخط میر شیخ سمرقندی :

مخطوطه ۷۳۱ H توپقاپو ۲۳۰ X ۱۶۳ م ۶۵ ورق ۴ ستونی ۱۷
سطری . به نستعلیق میر شیخ بن قتلخ حاجی بن عبد الله سمرقندی در

ربیع الآخر ۸۹۴ ق ۱۴۸۹ م با جلد چرمی (فهرست ۱۶۸)

(۲۴۵۹) - ۱۳۹۹ -

شرفنامه نظامی بخط احمد هروی:

مخطوطه ۸۸۳ R توپقاپو ۲۷۵ × ۱۷۰ م ۲۵۵ ورق ۲ ستونی ۱۲
سطری. بر کاغذ زرافشان الوان به نستعلیق بسیار زیبای احمد بن سلطان
علی الهروی در سنه ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م مذهب دو عنوانی دارای هفت
مجلس منیاتور کار هرات و جلد چرمی قهوه‌ئی (فهرست ۱۷۰)

(۲۳۶۰) - ۱۴۰۰ -

شرفنامه نظامی بخط شاه محمود:

مخطوطه ۱۶۵۴ E. H توپقاپو ۲۲۵ × ۱۳۵ م ۳۸ ورق ۱۲ سطری
به نستعلیق خوب شاه محمود الکاتب حدود قرن دهم (۱۶ م) با سر لوحه
مذهب و جلد چرمی و کاغذی. (فهرست ۱۷۰)

(۲۳۶۱) - ۱۴۰۱ -

سته عطار بخط عبدالملک:

مخطوطه ۳۰۵۹ A توپقاپو ۳۵۵ × ۲۲۵ م ۱۴۶۹ ورق ۲۵ سطری
بر کاغذ الوان بخط نستعلیق بسیار زیبای عبدالملک در شوال ۸۴۱ ق
۱۴۸۸ م برای سلطان شاهرخ نوشته شده که سر لوحه‌های نفیس مذهب با
جداول رنگین و لاجوردین و جلد نفیس چرمی قهوه‌ئی ضربی دارد
(فهرست ۱۷۱)

(۲۳۶۲) - ۱۴۰۲ -

منطق الطیر عطار بخط عبدالرحیم خوارزمی:

مخطوطه ۱۰۴۲ R توپقاپو ۲۰۰ × ۱۳۷ م ۳۰ ورق ۲ ستونی ۹
سطری. بخط بسیار زیبای نستعلیق عبدالرحیم الخوارزمی در تبریز نوشته
و چهار مجلس منیاتور و صفحات مذهب بر کاغذ زرافشان و جلند سیاه
لاکی دارد (فهرست ۱۷۵) (رك : ۳/۱)

(۲۳۶۳) - ۱۴۰۳ -

جواهرالذات عطار بخط احمد هروی (رك : ۱۳۹۹)

مخطوطه ۱۰۴۴ R توپقاپو ۳۰۵ × ۱۸۵ م ۵۰ ورق دو ستونی
۱۰ سطری به نستعلیق احمد بن سلطان علی در سنه ۹۸۱ ق ۱۵۷۳ م دارای
سر لوحه و جداول مذهب و دو مجلس منیاتور با جلد چرمی (فهرست
۱۷۶)

(۲۳۶۴) - ۱۴۰۴ -

بلبل نامه عطار بخط حبیب سمرقندی:

مخطوطه ۶۹۷ H توپقاپو ۲۰۵ × ۱۲۵ م ۵۸ ورق ۲ ستونی ۱۷
سطری. به نستعلیق حبیب بن حسین سمرقندی در سنه ۸۷۱ ق ۱۴۶۶ م
دارای سر لوحه مذهب و جداول لاجورد و جلد چرمی قهوه‌ئی
(فهرست ۱۷۶)

- ۱۴۰۵ - (۲۳۶۵)

دیوان کمال اصفهانی بخط شیخ محمود پیر بوداقتی هروی (رک ۷/۱)

مخطوطه A ۲۴۸۸ توپقاپو ۲۵۲ × ۱۲۸ م ۲۴۰ ورق ۲ ستونی
 ۱۷ سطری . به نستعلیق زیبای شیخ محمود پیر بوداقتی که در رجب
 ۸۶۶ ق ۱۴۶۲ م در بغداد نوشته و دارای سرلوحه‌ها و جداول مذهب و
 رنگین است (فهرست ۱۷۶)

- ۱۴۰۶ - (۲۳۶۶)

مثنوی مولوی بخط ابوالقاسم :

مخطوطه A ۱۳۵۷ توپقاپو ۲۶۵ × ۳۱۸ م ۴ ستونی ۲۳ سطری .
 به نستعلیق ابوالقاسم علی بن احمد بن عبدالوهاب، بتاریخ ۸ شوال
 ۸۵۳ ق ۱۴۳۴ م نوشته شده و سرلوحه‌ها و عناوین و صفحات مزین و
 مذهب نفیس با جلد چرمی قهوه‌ئی دارد (فهرست ۱۷۷)

- ۱۴۰۷ - (۲۳۶۷)

مثنوی مولوی بخط اسماعیل :

مخطوطه R ۴۳۴ توپقاپو ۲۶۳ × ۱۶۵ م ۵۱۸ ورق ۳ ستونی ۱۹
 سطری و برحواشی ۳۳ سطر . به نستعلیق زیبای اسماعیل الکاتب در
 ربیع الآخر ۸۵۰ ق ۱۴۴۶ م دارای ۶ سرلوحه و عناوین مذهب مرصع و
 جلد نفیس چرمی (فهرست ۱۷۷)

- ۱۴۰۸ - (۲۳۶۸)

مثنوی مولوی بخط محمد مرشدی :

مخطوطه E. H ۱۲۳۹ توپقاپو ۲۶۳ × ۱۶۵ م ۶۵۰ ورق ۳
 ستونی ۱۶ سطری و ۱۰ سطری بیرون صفحه بخط نسخ خوب
 ابوالمکارم محمد بن علی بن محمد المرشدی در رمضان ۸۶۲ ق ۱۴۵۷ م
 با صحایف و عناوین مذهب و جداول لاجوردین و سیاه (فهرست
 ۱۷۸)

- ۱۴۰۹ - (۲۳۶۹)

مثنوی مولوی بخط نعیم الدین (رک : ۸۱)

مخطوطه M ۵۰۴ توپقاپو ۳۰۰ × ۱۷۰ م ۳۵۳ ورق ۲۱ سطری .
 به نستعلیق زیبای نعیم الدین الکاتب بن الحاج صدرالدین، در رجب
 ۹۰۴ ق ۱۴۹۹ م با ۴ عنوان مذهب و صفحات مجداول لاجوردین و ملون و
 جلد چرمی (فهرست ۱۸۰)

- ۱۴۱۰ - (۲۳۷۰)

مثنوی مولوی بخط مرشدالدین :

مخطوطه A ۱۳۵۹ توپقاپو ۲۹۵ × ۱۸۰ م ۳۷۵ ورق ۴ ستونی
 ۱۹ سطری ، بخط مرشدالدین محمد در جمادی الاخری ۹۲۲ ق ۱۵۱۶ م
 (فهرست ۱۸۰)

- ۱۴۱۱ - (۲۳۷۱)

کلیات سعدی بخط مرشد :

مخطوطه ۰۹۲۶ R توپقا پو ۲۷۵ × ۱۶۵ م ۴۷۳ ورق ۳ ستونی
 ۱۷ سطری. بخط مرشد الدین الکاتب شیرازی در محرم ۹۳۹ ق ۱۵۳۲ م،
 دارای ۱۸ سرلوحه و ۱۴ مجلس منیاتور اسلوب صفویه، نسخه مذهب
 و مرصع (فهرست ۱۸۷)

- ۱۴۱۴ - (۲۳۷۲)

کلیات سعدی کار هرات :

مخطوطه ۰۹۲۲ R توپقا پو ۲۴۸ × ۱۴۶ م ۳۲۵ ورق ۳ ستونی ۲۲
 سطری. بدون امضا و تاریخ، ولی کار هرات در حدود قرن دهم (۱۶ م)
 دارای ۳ سرلوحه و ۱۷ مجلس منیاتور و صفحات مذهب هنر هرات با
 جلد چرمی (فهرست ۱۸۸)

- ۱۴۱۳ - (۲۳۷۳)

گلستان و بوستان بخط مظفر علی :

مخطوطه ۰۲۴۰۶ Y توپقا پو ۱۹۰ × ۱۱۰ م ۱۳۹ ورق ۲ ستونی
 ۱۱ سطری. به نستعلیق زیبا با رقم «کاتب السلطانی مظفر علی» در سنه
 ۹۷۵ ق ۱۵۶۷ م دارای سرلوحه مذهب و جداول لاجورد و جلد چرمی
 (فهرست ۱۹۱)

- ۱۴۱۴ - (۲۳۷۴)

گلستان سعدی بخط محمد صالح :

مخطوطه ۰۹۳۸ R ۳۴۵ × ۲۳۵ م ۱۲۴ ورق ۱۱ سطری. بخط
 نستعلیق محمد صالح بن محمد باقی در صفر ۹۹۱ ق ۱۵۸۳ م دارای
 ۶ مجلس منیاتور نفیس هرات و کاغذ اهاری و صالی و حواشی و
 صفحات مرصع (فهرست ۱۹۲)

- ۱۴۱۵ - (۲۳۷۵)

بوستان سعدی بخط شاه محمود :

مخطوطه ۰۹۳۰ R توپقا پو ۲۲۵ × ۱۳۰ م ۱۵۲ ورق ۲ ستونی ۱۴
 سطری. به نستعلیق زیبای شاه محمود نیشاپوری در مشهد در ماه رجب
 ۹۲۵ ق ۱۵۱۹ م نوشته شده و سرلوحه و جداول مذهب و جلد چرمی
 نخودی دارد (فهرست ۱۹۴)

- ۱۴۱۶ - (۲۳۷۶)

بوستان سعدی بخط پیرعلی جامی (رك : ۷۷)

مخطوطه ۰۶۸۱ H توپقا پو ۲۴۰ × ۱۵۰ م ۱۶۰ ورق ۲ ستونی
 ۱۴ سطری. به نستعلیق پیرعلی بن عبدالرحمن جامی در صفر ۹۴۰ ق
 ۱۵۶۳ م دارای صفحات مذهب و جداول لاجورد و جلد چرمی قهوه‌ئی
 (فهرست ۱۹۴)

- ۱۴۱۷ - (۲۳۷۷)

بوستان سعدی بخط علی :

مخطوطه ۹۳۱ R. توپقا پو ۲۸۰ × ۱۸۰ م ۱۶۳ ورق ۲ ستونی
 ۱۳ سطری . به نستعلیق زیبای علی الکاتب در بخارا در سنه ۹۹۱ ق
 ۱۵۸۳ م نوشته شده، که صفحات و عناوین بسیار زیبای مذهب با ۶ مجلس
 منیاتور و جلد چرمی بخارا دارد (فهرست ۱۹۶)

- ۱۴۱۸ - (۲۳۷۸)

بوستان سعدی بخط محمد رضا مشهدی (رک : ۳۸)

مخطوطه ۹۳۵ R. توپقا پو ۲۶۵ × ۱۷۰ م ۱۷۹ ورق ۲ ستونی
 ۱۱ سطری . بخط نستعلیق زیبای محمد رضا مشهدی در جمادی الاولی
 ۹۹۳ ق ۱۵۸۵ م . دارای صفحات مذهب و ۵ مجلس منیاتور زیبا که
 حواشی آن منقوش و دارای صور حیوانات و گل و برگست (فهرست
 ۱۹۶)

- ۱۴۱۹ - (۲۳۷۹)

بوستان کار هرات :

مخطوطه ۹۳۶ R. توپقا پو ۳۳۰ × ۲۲۰ م ۲ ستونی ۱۵ سطری .
 به نستعلیق زیبای قرن دهم (۱۶ م) دارای صفحات و عناوین زیبای
 مذهب و سه مجلس منیاتور کار هرات یا بخارا (فهرست ۱۹۷)

- ۱۴۲۰ - (۲۳۸۰)

منتخب بوستان بخط محمد بدخشی (رک : ۵۰۶)

مخطوطه ۹۸۴ R. توپقا پو ۲۶۰ × ۱۸۰ م ۳۶۲ ورق ۲ ستونی
 ۱۵ سطری . بخط زیبای نستعلیق محمد البدخشی الحسینی در سنه ۹۰۴
 ق ۱۴۹۹ م دارای سر لوحه مذهب برای سلطان بایزید دوم استنساخ شده
 (فهرست ۱۹۸)

- ۱۴۲۱ - (۲۳۸۱)

دیوان امیر خسرو بخط یار محمد هروی (رک : ۸۳)

مخطوطه ۹۷۱ R. توپقا پو ۲۸۵ × ۱۸۰ م ۲۶۷ ورق ۱۵ سطری .
 بخط یار محمد الهروی در سنه ۹۳۴ ق ۱۵۲۷ م، دارای سر لوحه های
 رنگین آبی و لاجوردی و صفحات مذهب (فهرست ۲۰۱)

- ۱۴۲۲ - (۲۳۸۲)

خمسه امیر خسرو بخط محمود کاتب (رک : ۳۸)

مخطوطه ۱۰۲۱ R. توپقا پو ۳۶۷ × ۲۳۰ م ۱۹۰ ورق ۴ ستونی
 ۲۵ سطری . بخط محمود الکاتب در شوال ۸۶۷ ق ۱۴۶۳ م دارای ۶
 سر لوحه مذهب و جدا اول قرمز لاجوردی و ۸ مجلس منیاتور (فهرست
 ۲۰۳)

- ۱۴۲۳ - (۲۳۸۳)

خمسه امیر خسرو بخت شاه محمود :

مخطوطه ۰۷۹۷ H. توپقاپو ۲۹۰ × ۱۸۰ م ۲۱۹ ورق ۴ ستونی ۲۱
سطری . بخت شاه محمود نیشابوری در شوال ۹۲۷ ق ۱۵۲۱ م ،
دارای ۵ سر لوحه و صفحات مذهب و ۱۳ مجلس منیاتور (فهرست
۲۰۵)

- ۱۴۲۴ - (۲۳۸۴)

خمسه امیر خسرو بخت محمد جنابدی :

مخطوطه ۰۱۰۲۹ R. توپقاپو ۲۴۰ × ۱۷۰ م ۲۷۳ ورق ۴ ستونی
۱۷ سطری . به نستعلیق محمد بن اسحاق جنابدی در سنه ۹۷۹ ق
۱۵۷۱ م . دارای سر لوحه مذهب و دو مجلس منیاتور (فهرست
۲۰۵)

- ۱۴۲۵ - (۲۳۸۵)

هشت بهشت امیر خسرو بخت سلطانعلی مشهدی :

مخطوطه ۰۶۷۶ H. توپقاپو ۳۸۰ × ۲۶۰ م ۴۱ ورق ۴ ستونی
۲۳ سطری . بخت سلطانعلی مشهدی در صفر ۹۰۲ ق ۱۴۹۶ م برای
سلطان محمد محسن خان کتابت شده و دارای صفحات مذهب نفیس
و دو مجلس منیاتور است (فهرست ۲۰۶)

- ۱۴۲۶ - (۲۳۸۶)

قران السعدین امیر خسرو بخت سلطان محمد نور:

مخطوطه ۰۸۷۱ H. توپقاپو ۲۶۸ × ۱۷۰ م ۱۳۸ ورق ۱۳ سطری .
به نستعلیق عالی زیبای سلطان محمد نور الکاتب در ۹۲۲ ق ۱۵۱۵ م .
دارای عناوین نفیس و ۳ مجلس منیاتور و صفحات مذهب و جلد چرمی
جگری (فهرست ۲۰۷)

- ۱۴۲۷ - (۲۳۸۷)

جام جم اوحدی بخت شیخ محمد انصاری (رك: ۵۰۷)

مخطوطه ۰۱۰۰۵ R. توپقاپو ۲۴۵ × ۱۴۳ م ۱۹۴ ورق ۲ ستونی
۱۲ سطری . به نستعلیق زیبای شیخ محمد فخرالدین احمد الانصاری
در سنه ۹۰۰ ق ۱۴۹۴ م دارای سر لوحه نفیس مذهب و جلد اول لاجورد
و جلد چرمی جگری (فهرست ۲۱۰)

- ۱۴۲۸ - (۲۳۸۸)

دیوان ابن یمین بخت سلطان محمد خندان:

مخطوطه ۰۱۰۰۱ R. توپقاپو ۲۳۵ × ۱۱۵ م ۱۴۷ ورق ۲ ستونی
۱۴ سطری . بخت نستعلیق زیبای سلطان محمد خندان در قرن نهم (۱۵ م) .
(فهرست ۲۱۰) رك: ۱۲۱۶ ترکیه .

- ۱۴۲۹ - (۲۳۸۹)

همای و همایون خواجو کارهرات:

مخطوطه ۰۱۰۴۵ R. توپقاپو ۲۸۷ × ۱۹۰ م ۵۰ ورق ۴ ستونی ۲۵ سطری .

دارای سرلوحه نفیس و صحایف مذهب و سه مجلس منیاتور زیبای کارهرات، بدون امضای کاتب به نستعلیق عالی زیبای قرن نهم (۱۵ م).
(فهرست ۲۱۱)

- (۲۳۹۰) - ۱۴۳۰

مهر و مشتری عصار تبریزی بخط نعیم الدین کارهرات:

مخطوطه ۳۵۶۳ A توپقا پو ۲۱۵ × ۱۲۰ م ۱۹۱ ورق ۱۴ سطری.
به نستعلیق زیبای نعیم الدین الکاتب بن صدرالدین (رك : ۸۱ ترکیه)
در رمضان ۸۸۷ ق ۱۴۸۲ م دارای عناوین مذهب و ۱۱ مجلس منیاتور
نفیس کارهرات. این نسخه مربوط کتابخانه سلطان بایزید بن محمد
بوده و جلد چرمی جگری دارد. (فهرست ۲۱۳)

- (۲۳۹۱) - ۱۴۳۱

مهر و مشتری عصار بخط محمدالحسین هروی:

مخطوطه ۱۰۲۸ R توپقا پو ۲۲۰ × ۱۳۵ م ۱۸۶ ورق ۲ ستونی
۱۴ سطری. به نستعلیق زیبای محمدالحسین بن حاجی محمد الهروی
در سنه ۹۷۹ ق ۱۵۷۱ م. دارای سرلوحه و جداول مذهب و جلد چرمی
سرخ (فهرست ۲۱۴)

- (۲۳۹۲) - ۱۴۳۲

دیوان حافظ بخط جعفر حافظ (?)

مخطوطه ۹۴۷ R توپقا پو ۱۸۰ × ۱۱۵ م ۱۴۱ ورق ۲ ستونی
۱۵ سطری. به نستعلیق زیبای جعفرالحافظ در سنه ۸۲۲ ق ۱۴۱۹ م. دارای

سرلوحه و جداول مذهب و جلد چرمی. (فهرست ۲۱۶)
آیا کاتب این نسخه همان جعفر بایسنغری معروف هرات نیست؟

- (۲۳۹۳) - ۱۴۳۳

دیوان حافظ بخط محمود هروی:

مخطوطه ۱۰۱۵ H توپقا پو ۱۹۵ × ۱۲۰ م ۱۶۴ ورق ۲ ستونی
۱۵ سطری. به نستعلیق شیخ محمود (رك ۳۵۴) در سنه ۸۷۰ ق ۱۴۶۶ م
در بغداد برای کتابخانه سلطان پیربوداق بهادر نوشته شده و سرلوحه
و عناوین مذهب رنگین با جلد چرمی دارد. (فهرست ۲۱۶)

- (۲۳۹۴) - ۱۴۳۴

دیوان حافظ بخط مرشد (رك ۱۲۷۸)

مخطوطه ۹۴۲ R توپقا پو ۲۱۰ × ۱۲۰ م ۱۹۱ ورق ۲ ستونی
۱۲ سطری. بخط شیخ مرشدالدین در شیراز در ۹۰۶ ق ۱۵۰۰ م نوشته
شده، دارای سرلوحه و خاتمه و جداول مذهب لاجورد و آبی. (فهرست
۲۱۷)

- (۲۳۹۵) - ۱۴۳۵

دیوان حافظ بخط قوام (رك ۴۳۶)

مخطوطه ۱۰۰۹ H توپقا پو ۲۶۷ × ۱۶۵ م ۲۳۰ ورق ۱۲ سطری
بخط نستعلیق خوب قوام بن محمد شیرازی در قرن ۹ ق (۱۴ م) دارای
سرلوحه و عناوین مذهب و ۴ مجلس منیاتور با جلد چرمی سرخ

(فهرست ۲۱۸)

- ۱۴۳۶ - (۲۳۹۶)

دیوان حافظ بخط احمد الحسینی:

مخطوطه H ۱۰۱۲ توپقاپو ۲۴۵ × ۱۶۰ م ۱۷۴ ورق ۱۲ سطری.
 بخط نستعلیق احمد الحسینی المشهدی در قرن دهم (۱۶ م) دارای
 سرلوحه و صحایف مذهب با جلد چرمی (فهرست ۲۱۹)

- ۱۴۳۷ - (۲۳۹۷)

دیوان سلطان احمد جلایر بخط عبیدالله:

مخطوطه H ۹۰۹ توپقاپو ۱۹۰ × ۱۲۴ م ۸۰ ورق ۱۷ سطری.
 بخط نستعلیق عبیدالله بن علی الکاتب السلطانی در سنه ۸۰۹ ق ۱۴۰۷ م
 (فهرست ۲۲۳)

- ۱۴۳۸ - (۲۳۹۸)

دیوان بسحق بخط عبدالله سمرقندی:

مخطوطه H ۹۸۱ توپقاپو ۱۷۸ × ۱۱۵ م ۳۹ ورق ۱۵ سطری.
 بخط عبدالله سمرقندی در ۸۴۸ ق ۱۴۴۴ م (فهرست ۲۲۵)

- ۱۴۳۹ - (۲۳۹۹)

کلیات کاتبی نشاپوری بخط میرک:

مخطوطه R ۹۹۱ توپقاپو ۲۰۳ × ۱۲۵ م ۳۴۶ ورق ۱۵ سطری.
 به نستعلیق زیبای میرک در قرن ۹ (۱۵ م) با سرلوحه‌های نفیس مذهب

و جداول طلاکش لاجوردین و جلد منقش چرمی جگری. (فهرست
 ۲۲۷)

- ۱۴۴۰ - (۲۴۰۰)

دیوان عصمت بخاری بخط نعیم (رك : ۸۱ - ۱۴۰۹)

مخطوطه H ۹۴۲ توپقاپو ۲۱۰ × ۱۴۰ م ۱۶۲ ورق ۱۲ سطری.
 بخط نستعلیق بسیار زیبای نعیم الدین در ربیع الآخر ۸۹۹ ق ۱۴۹۴ م
 دارای سرلوحه مذهب و جداول لاجورد و نه مجلس منیاتور نفیس با
 جلد چرمی جگری (فهرست ۲۲۷)

- ۱۴۴۱ - (۲۴۰۱)

حسن و دل فتاحی نشاپوری بخط مرشد:

مخطوطه R ۱۰۳۳ توپقاپو ۲۱۰ × ۱۲۲ م ۲۳۶ ورق ۱۱
 سطری. به نستعلیق خوب مرشد الکاتب در شیراز در سنه ۸۸۴ ق
 ۱۴۸۰ م نوشته شده، دارای صحایف و عناوین مذهب و یازده مجلس
 منیاتور با جلد سیاه چرمی. (فهرست ۲۲۹)

- ۱۴۴۲ - (۲۴۰۲)

حائنامه محمود عارفی هروی بخط شاه محمود و حسن علی و کار بهزاد؟

مخطوطه R ۱۰۴۶ توپقاپو ۲۴۳ × ۱۵۰ م ۲۷ ورق ۱۲ سطری،
 بخط شاه محمود الکاتب در سنه ۹۵۶ ق ۱۵۴۹ م و یک رساله که در
 مشهد بخط حاجتی حسن علی نوشته و تذهیب شده، دارای سرلوحه

مذهب و حواشی نفیس منقش و مصور، که حالنامه هشت مجلس منیاتور بهزاد دارد (فهرست ۲۲۹) (رك : ۶۴۳)

- ۱۴۴۳ - (۲۴۰۳)

حالنامه بخط علی حسینی در هرات :

مخطوطه H ۸۳۵ توپقاپو ۲۳۵ X ۱۳۷ م ۲۰ ورق ۱۴ سطری
 بخط نستعلیق بسیار زیبای علی الحسینی در هرات ۹۳۱ ق ۱۵۲۵ م .
 دارای سرلوحه نفیس مذهب و جداول لاجورد، که يك امضای شاه
 محمد خدا بنده در سنه ۹۸۷ ق ۱۵۸۰ م هم دارد با جلد چرمی سرخ
 (فهرست ۲۲۹)

- ۱۴۴۴ - (۲۴۰۴)

دیوان شاهی بخط سلطان علی مشهدی (رك : ۷۲۸)

مخطوطه H ۱۰۹۱ توپقاپو ۲۶۵ X ۱۷۵ م ۵۲ ورق ۱۶ سطری .
 به نستعلیق زیبای عالی سلطان علی مشهدی در هرات بتاريخ ۹۲۱ ق
 ۱۵۱۶ م نوشته شده، دارای صفحات و عناوین مذهب و حواشی منقوش
 و منیاتور عالی (فهرست ۲۳۱)

- ۱۴۴۵ - (۲۴۰۵)

دیوان شاهی بخط شاه محمد (رك : ۸۶)

مخطوطه R ۹۹۹ توپقاپو ۲۹۵ X ۱۸۰ م ۴۷ ورق ۱۴ سطری .
 به نستعلیق زیبای عالی شاه محمد در شوال ۹۴۹ ق ۱۵۴۳ م، دارای

سرلوحه و جداول مذهب رنگین با جلد لاکی سیاه منقش . (فهرست ۲۳۱)

- ۱۴۴۶ - (۲۴۰۶)

کلیات جامی بخط حسین در هرات :

مخطوطه R ۸۸۶ توپقاپو ۳۳۰ X ۱۴۰ م ۹۰۰ ورق ۲۵ سطری .
 به نستعلیق زیبای حسین بن محمد بن شریف الحسینی در هرات بتاريخ
 ۹۳۱ ق ۱۵۲۴ م . دارای سی سرلوحه مذهب و جداول لاجورد و آبی
 کار هرات با جلد لاکی سیاه ضربی (فهرست ۲۳۵)

- ۱۴۴۷ - (۲۴۰۷)

دیوان جامی بخط نعیم (رك : ۱۴۴۰)

مخطوطه R ۹۵۴ توپقاپو ۲۳۰ X ۱۳۰ م ۳۱۸ ورق ۱۵ سطری .
 به نستعلیق زیبای نعیم الدین الکاتب قرن نهم (۱۵ م) دارای صحایف مذهب
 و جداول لاجورد و جلد چرمی . (فهرست ۲۳۸)

- ۱۴۴۸ - (۲۴۰۸)

دیوان جامی بخط اظهر (رك : ۱۰۴)

مخطوطه A ۲۵۴ توپقاپو ۲۲۰ X ۱۳۰ م ۲۱۹ ورق ۱۷ سطری
 به نستعلیق زیبای اظهر الکاتب السلطانی در قرن نهم (۱۵ م) دارای سر-
 لوحه های مذهب و خاتمه مزین با جداول زنگاری و آبی و جلد چرمی
 جگری (فهرست ۲۴۰)

- ۱۴۴۹ - (۲۴۰۹)

غزلیات جامی بخط مجنون رفیقی

مخطوطه B ۱۴۲ توپقاپو ۳۳۰ × ۲۲۵ م ۳۵۲ ورق ۱۵ سطری.
 بخط مجنون الرفیقی قرن ۹ (۱۵ م) دارای سرلوحه و جداول مذهب
 لاجوردی (فهرست ۲۴۳)

- ۱۴۵۰ - (۲۴۱۰)

غزلیات جامی بخط سلطان علی

مخطوطه H ۹۸۵ توپقاپو ۳۰۳ × ۲۱۵ م ۱۳۴ ورق ۱۲ سطری.
 بخط نستعلیق زیبای سلطان علی در قرن ۱۰ (۱۶ م) دارای سرلوحه
 مذهب منقش و دو مجلس منیاتور با جداول لاجوردین و جلد منقش
 لاکسی سیاه (فهرست ۲۴۳)

- ۱۴۵۱ - (۲۴۱۱)

هفت اورنگ جامی بخط محمدکار هرات :

مخطوطه R ۹۱۲ توپقاپو ۲۴۵ × ۲۹۲ ورق ۴ ستونی ۲۱
 سطری . به نستعلیق محمد بن عبدالرزاق الطیب در جمادی الآخره
 ۹۳۰ ق ۱۵۲۴ م. دارای ۹ سرلوحه مذهب و مرصع و ۱۴ مجلس منیاتور
 کار هرات با صفحات مجداول لاجوردین و آبی و جلد چرمی ضربی .
 (فهرست ۲۴۵)

- ۱۴۵۲ - (۲۴۱۲)

هفت اورنگ جامی بخط شیخ محمد :

مخطوطه R ۸۹۰ توپقاپو ۳۰۰ × ۲۱۰ م ۳۴۴ ورق ۴ ستونی
 ۱۸ سطری . بخط شیخ محمد بن حسین الکاتب اللاری در رمضان ۹۵۸ ق
 ۱۵۵۱ م. دارای سرلوحه مذهب و جداول رنگین مطلا و جلد چرمی .
 (فهرست ۲۴۵)

- ۱۴۵۳ - (۲۴۱۳)

هفت اورنگ بخط سلطان علی :

مخطوطه R ۸۸۸ توپقاپو ۴۳۵ × ۲۸۰ م ۱۷۰ ورق ۴ ستونی
 ۲۵ سطری . بخط سلطان علی المشهدی در ۹۱۲ ق ۱۵۰۶ م . دارای
 ۵ سرلوحه مذهب و ۱۷ مجلس منیاتور با حواشی منقش و جداول
 لاجوردین و جلد چرمی (فهرست ۲۴۷)

- ۱۴۵۴ - (۲۴۱۴)

هفت اورنگ بخط عبدی (رک ۸/۳۸)

مخطوطه H ۸۰۴ توپقاپو ۲۷۰ × ۱۸۰ م ۱۹۴ ورق ۴ ستونی
 ۲۱ سطری . به نستعلیق عبدی نشاپوری در سنه ۹۲۹ ق ۱۵۲۲ م،
 دارای جداول و ۴ سرلوحه مذهب و ۶ مجلس منیاتور و جلد لاکسی
 ضربی (فهرست ۲۴۷)

- ۱۴۵۵ - (۲۴۱۵)

هفت اورنگ بخط سلطان محمد :

مخطوطه H ۸۰۵ توپقاپو ۱۷۵ × ۲۴۰ م ۲۱۰ ورق ۴ ستونی
۱۹ سطری . بخط سلطان محمد الکاتب در ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م ، دارای
چهار سرلوحه مذهب و ۸ مجلس منیاتور و جداول لاجورد و آبی و
جلد چرمی جگری . (فهرست ۲۴۸)

- ۱۴۵۶ - (۲۴۱۶)

هفت اورنگ بخط میر محمد و کار هرات :

مخطوطه R ۸۹۲ توپقاپو ۲۴۵ × ۱۶۴ م ۲۲۲ ورق ۴ ستونی
۱۹ سطری . بر کاغذ زرافشان و خط نستعلیق زیبای میر محمد در قرن
۱۰ (۱۶ م) دارای ۴ سرلوحه و عناوین و جداول مذهب و ۳۰ مجلس
منیاتور نفیس کار هرات و جلد منقش سیاه لاکی (فهرست ۲۴۸)

- ۱۴۵۷ - (۲۴۱۷)

هفت اورنگ کار هرات :

مخطوطه R ۹۱۱ توپقاپو ۳۰۰ × ۱۸۵ م ۱۷۲ ورق ۴ ستونی
۲۳ سطری . بدون تاریخ و امضا، دارای سرلوحه و جداول مذهب و
شش مجلس منیاتور زیبای کار هرات در قرن ۱۰ (۱۵ م) . (فهرست

(۲۴۹)

- ۱۴۵۸ - (۲۴۱۸)

هفت اورنگ بخط سلطان محمد نور :

مخطوطه R ۸۹۵ توپقاپو ۱۷۵ × ۲۷۵ م ۲۳۵ ورق ۲ ستونی
۱۵ سطری . به نستعلیق سلطان محمد نور الکاتب در سنه ۹۲۵ ق ۱۵۱۹ م ،
دارای جداول و دو سرلوحه مذهب و ۸ مجلس منیاتور ، برای کتابخانه
سلطان ابوالغازی عبدالله بهادر خان با حواشی منقش رنگین . (فهرست
۲۴۹)

- ۱۴۵۹ - (۲۴۱۹)

تحفة الاحرار جامی بخط سلطان محمد نور :

مخطوطه H ۷۳۸ توپقاپو ۲۳۵ × ۱۴۷ م ۶۸ ورق ۲ ستونی
۱۴ سطری . به نستعلیق زیبای سلطان محمد نور بر کاغذ زرافشان
دارای حواشی مذهب نفیس منقوش و جداول لاجورد و طلا با جلد
لاکی زیبای منقش . (فهرست ۲۵۱)

- ۱۴۶۰ - (۲۴۲۰)

تحفة الاحرار جامی بخط محمد قاسم شادشاه :

مخطوطه H ۶۸۲ توپقاپو ۲۶۰ × ۱۱۰ م ۲ ستونی ۱۴ سطری .
به نستعلیق عالی زیبای محمد قاسم بن شادشاه (رك : ۳۹۶) که در سنه
۹۲۹ ق ۱۵۲۲ م در هرات نوشته شده و کاغذ رنگین اهارای با صحائف
مذهب و جلد سیاه چرمی دارد (فهرست ۲۵۱)

- ۱۴۶۱ - (۲۴۲۱)

سبحة الابرار جامی بخط محمود :

مخطوطه ۸۹۹ R توپقاو ۲۴۰ × ۱۵۵ م ۱۰۴ ورق ۲ ستونی
 ۱۵ سطری . بامضای محمود بن میرک بایک مجلس منیاتور عهد
 صفوی (فهرست ۲۵۳)

- ۱۴۶۲ - (۲۴۲۲)

سبحة الابرار بخط باباشاه (رك ۶۰۹)

مخطوطه ۹۱۵ R توپقاو ۲۹۵ × ۱۶۵ م ۵۰ ورق ۱۲ سطری .
 به نستعلیق عالی زیبای باباشاه بن سلطان عالی در ربیع الاول ۹۸۹ ق
 ۱۵۸۱ م . دارای سرلوحه مذهب و جداول رنگین و جلد زیبای چرمی .
 (فهرست ۲۵۴)

- ۱۴۶۳ - (۲۴۲۳)

سبحة الابرار بخط شاه محمود (رك ۶۴۳)

مخطوطه ۹۱۰ R توپقاو ۲۳۵ × ۱۴۰ م ۱۵۰ ورق ۱۴ سطری به
 نستعلیق عالی زیبای شاه محمود نشابوری در شوال ۹۳۱ ق ۱۵۲۵ م با
 سرلوحه زیبای مذهب و جداول و حواشی و منیاتور نفیس کار هرات
 و جلد لاکه منقش زیبا (فهرست ۲۵۵)

- ۱۴۶۴ - (۲۴۲۴)

سبحة الابرار بخط محمد قاسم جامی :

مخطوطه ۷۲۵ H توپقاو ۲۵۰ × ۱۴۲ م ۱۵ سطری به نستعلیق
 زیبای محمد قاسم الجامی در سنه ۹۴۸ ق ۱۵۴۲ م دارای سرلوحه مذهب
 و ۵ مجلس منیاتور و جلد سیاه لاکه ضربی . (فهرست ۲۵۶)

- ۱۴۶۵ - (۲۴۲۵)

سبحة الابرار بخط شاه محمود مشهدی :

مخطوطه ۸۱۲ H توپقاو ۲۵۷ × ۱۵۳ م ۱۷۷ ورق ۲ ستونی
 ۱۲ سطری . به نستعلیق زیبای شاه محمود الکاتب المشهدی در شبراز
 ۹۹۷ ق ۱۵۶۷ م . با کاغذ وصلی زرافشان و سرلوحه مذهب و جداول
 رنگین و ۸ مجلس منیاتور زیبا و جلد چرمی . (فهرست ۲۵۶)

- ۱۴۶۶ - (۲۴۲۶)

سبحة الابرار بخط معزالدین (رك : ۱۴۳۸)

مخطوطه ۹۰۷ R توپقاو ۲۶۵ × ۱۶۰ م ۱۷۵ ورق ۲ ستونی
 ۱۲ سطری به نستعلیق زیبای معزالدین محمد الحسینی در ۹۸۲ ق ۱۵۷۴ م .
 دارای ۲ سرلوحه مرصع مذهب و هفت مجلس منیاتور و جداول
 لاجوردین مطلا (فهرست ۲۵۷)

- ۱۴۶۷ - (۲۴۲۷)

آثار منقحر بخت محیی هروی :

مخطوطه ۱۲۳۳ H توپقاپو ۳۳۵ × ۲۳۰ م ۱۸۹ ورق ۱۷ سطری.
به نستعلیق زیبای محیی الکاتب هروی در ذیقعدہ ۹۷۵ ق ۱۵۶۸ م. با
سر لوحه و جداول مذعب و مزین و ۷ مجلس منیاتور کارهرات. و جلد سیاه
لاکی منقش (فهرست ۲۶۰)

- ۱۴۶۸ - (۲۴۲۹) - ۱۴۶۹

دیوان سلیمی (سلطان سلیم) بخت عبدالواحد

۱۴۶۸ - مخطوطه ۷۳۷ R توپقاپو ۲۱۵ × ۱۳۵ م ۲۴ ورق
۱۳ سطری .
۱۴۶۹ - مخطوطه ۷۳۸ R توپقاپو ۲۵۰ × ۱۶۰ م ۳۲ ورق
۱۲ سطری .

این دو نسخه مذعب و مرصع به نستعلیق عالی زیبای
عبدالواحدالمشهدی نوشته شده که تاریخ ندارد (فهرست ۲۶۲)

- ۱۴۷۰ - (۲۴۳۰)

تیمور نامه هاتقی بخت محمود هروی :

مخطوطه ۱۵۹۴ H توپقاپو ۲۵۵ × ۱۶۵ م ۱۶۶ ورق ۲ ستونی
۱۵ سطری . به نستعلیق زیبای کاتب محمود بن نظام الهروی در بخارا
در ذیقعدہ ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م نوشته شده ، دارای سر لوحه و جداول
مذعب و مرصع و ۹ مجلس منیاتور زیبای کار بخارا . (فهرست ۲۶۴)

- ۱۴۷۱ - (۲۴۳۱)

تیمور نامه بخت شاه محمود مشهدی :

مخطوطه ۱۴۶۵ H توپقاپو ۲۴۵ × ۱۴۸ م ۱۱۸ ورق ۱۵
سطری به نستعلیق عالی زیبای شاه محمودالمشهدی در ذیقعدہ ۹۵۲ ق
۱۵۴۶ م . دارای سر لوحه مذعب و جلد چرمی جگری . (فهرست
۲۶۵)

- ۱۴۷۲ - (۲۴۳۲)

ساسةالذهب جامی بخت علی رضا مشهدی (رک ۲۴۳۹)

مخطوطه ۸۹۷ R توپقاپو ۲۵۰ × ۱۷۵ م ۷۸ ورق ۲ ستونی
۱۳ سطری ، به نستعلیق زیبای علی رضا الکاتب در رجب ۹۷۶ ق ۱۶۶۸ م.
دارای سر لوحه و جداول مذعب و ۴ مجلس منیاتور زیبا و جلد نفیس
چرمی (فهرست ۲۵۰)

- ۱۴۷۳ - (۲۴۳۳)

دیوان هلالی بخت یاری هروی (رک : ۱۲۴۷)

مخطوطه ۱۰۱۲ R توپقاپو ۳۰۰ × ۱۹۰ م دارای صفحات
مجدول مذعب ۱۱ سطری با سر لوحه مرصع ، به نستعلیق زیبای یاری -
الکاتب ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ م و یک مجلس منیاتور زیبا (فهرست ۲۶۶)

- ۱۴۷۴ - (۲۴۲۴)

دیوان هلالی بخط محمود شهابی :

مخطوطه ۱۰۳۴ R توپقاپو ۲۶۵ × ۱۷۰ م ۴۶ ورق ۲ ستونی
۱۲ سطری . به نستعلیق زیبای محمود بن اسحاق الشهابی الهروی در
۹۹۱ ق ۱۵۸۳ م .

دارای صحایف زرافشان و سر لوحه و جداول مذهب رنگین
نقیس (فهرست ۲۶۷)

- ۱۴۷۵ - (۲۴۲۵)

صفات العاشقین هلالی بخط محمد (رك : ۴۴۰)

مخطوطه ۹۱۸ R توپقاپو ۲۴۵ × ۱۵۵ م ۵۸ ورق ۲ ستونی
۱۲ سطری . به نستعلیق زیبای محمد الکاتب در شعبان ۹۳۹ ق ۱۵۸۱ م ،
دارای سر لوحه و جداول مذهب لاجورد که منیاتورهای سبک صفوی آنرا
عبدالله شیرازی ساخته و جلد چرمی منقش زیبا دارد (فهرست ۲۶۸)

- ۱۴۷۶ - (۲۴۲۶)

صفات العاشقین بخط سلطان محمد خندان (رك : ۱۲۱۶)

مخطوطه ۱۰۳۶ R توپقاپو ۲۲۵ × ۱۴۵ م ۵۶ ورق ۲ ستونی
۱۱ سطری . به نستعلیق سلطان محمد خندان در سنه ۹۹۲ ق ۱۵۸۴ م .
دارای سر لوحه و جداول مذهب و جلد چرمی سیاه ضربی . (فهرست

۲۶۸)

- ۱۴۷۷ - (۲۴۲۷)

اظهار المضمیر احمد الحسینی بخط میر کلنگی؟

مخطوطه ۱۴۸ B توپقاپو ۲۶۰ × ۱۷۵ م ۲۱ ورق ۱۳ سطری .
به نستعلیق میر حسین الحسینی . دارای حواشی منقش زرافشان . در سنه
۹۹۴ ق ۱۵۴۲ م نوشته شده است . (فهرست ۲۷۰)

- ۱۴۷۸ - (۲۴۲۸)

شاهنامه قاسم جنابادی بخط محمد قوام :

مخطوطه ۱۵۴۹ R توپقاپو ۲۳۰ × ۱۴۵ م ۱۹۰ ورق ۲ ستونی
۹ سطری . به نستعلیق زیبای محمد القوام ، دارای سر لوحه و صحایف
مجدول مذهب و ۱۰ مجلس منیاتور . (فهرست ۲۷۲)

- ۱۴۷۹ - (۲۴۲۹)

نقش بدیع محمد غزالی مشهدی بخط سلطان محمد خندان :

مخطوطه ۱۰۳۸ R توپقاپو ۲۳۰ × ۱۵۸ م ۳۸ ورق ۲ ستونی ۱۲
سطری . به نستعلیق زیبای سلطان محمد خندان در شهر سبزوار ۹۸۲ ق
۱۵۷۴ م با سر لوحه مذهب و جداول لاجورد و ۲ مجلس منیاتور و جلد
چرمی جگری (فهرست ۲۷۲)

- ۱۴۸۰ - (۲۴۴۰)

مجموعه اشعار بخط شاه محمود نناپوری :

مخطوطه ۹۵۷ R توپقاپو ۲۶۵ × ۱۷۷ م ۲۸ ورق ۱۲ سطری .

به نستعلیق زیبای عالی شاه محمود نشابوری بدون تاریخ . دارای سر لوحهٔ مذهب و جداول لاجورد و يك پورتريت عمل علی الحسینی با جلد منقش سیاه لاکه (فهرست ۳۱۳)

(۲۴۴۱) - ۱۴۸۱ -

نفحات الانس جامی بخط درویش احمد :

مخطوطه ۱۴۰۷ A توپقا پو ۲۶۰ × ۱۵۵ م ۳۴۲ ورق ۱۹ سطری، به نستعلیق درویش احمد بن شیخ حسن قرن دهم (۱۶م) دارای سرلوحه مذهب و جداول لاجورد . امضای مالک کتساب شریف بن عبدالغنی ۹۱۴ ق ۱۵۰۸ م و محمود ناردوی ۱۰۰۰ ق ۱۵۹۱ م هم دارد . (فهرست ۳۲۴)

(۲۴۴۲) - ۱۴۸۲ -

اساس الاقتباس بخط محمد بدخشانی :

مخطوطه ۳۴۴۴ A توپقا پو ۳۰۵ × ۱۸۳ م ۲۲۷ ورق ۲۳ سطری . به نستعلیق محمد البدخشانی در ماه صفر ۸۸۰ ق ۱۴۷۵ م (فهرست ۳۲۵) (رك : ۵۰۶ - ۱۴۲۰ ترکیه)

(۲۴۴۳) - ۱۴۸۳ -

شاهنامه فردوسی آثار مدرسه شیراز

مخطوطهٔ توپقا پو، کتابت ۷۷۲ ق ۱۳۷۰ م .

منظری بسیار عالی و نفیس ده رنگه ازین نسخه در هنرهای زیبای

عرب و ایران (شکل ۸۲) با رنگهای اصیل آن چاپ شده که بهرام گور با اژدهای مهیب افسانوی با تیر و کمان میجنگد . رنگ آمیزی تمام این منیاتور عالی نهایت اصیل و دارای الوان سرد و گرم است .

تخیل شکل و دهان و دندان و پای و دم و برخی از لواحق لامسه بدن این اژدهای مهیب و کشیدن خصائص و پیچ و خم هیکل مهیب آن و مخصوصاً رنگ آمیزی بدن اژدها با لون لاجورد سیاه گون و خطوط بسیار ریزهٔ آن با طلای خفیف وزمینه خاکی این رزمگاه و شطارت سوار کماندار با جهش اسب سیاه تازنده در زیر آسمان نیلگون دیدنی و ستودنیست و مهارت مصور چیره دست آنرا نمایندگی میکند ، و از نفایس آثار مقدم بر مکتب هراتست که هنرمندان این مکتب در تحت تأثیر آن بوده اند، و شکل اژدها را از روی آن تخیل و تصویر کرده اند، که در آثار متعدد مابعد تقلید آن دیده می شود .

(۲۴۴۴) - ۱۴۸۴ -

شاهنامهٔ توپقا پوسرای :

از سوابق هنری مکتب هرات در مکتب شیراز که بیش از ده نسخهٔ خطیست، یکی همین مخطوطه است که در سنه ۱۳۳۰ م ۷۳۱ ق نوشته و پیراسته شده است .

در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران يك منظر (شکل ۹۹) از مردن طوس و فریبرز و گیو و بیژن در میان برف برنگ سیاه طبع شده که چهره کشی آن با البسه و خود وزره و غیره کاملاً ایرانیست و کوههای پر برف را هم عیناً بشکل طبیعی کوهسار دارای قله های متعدد اهرامی

صورت کشیده، که پیش از سنت هنری کوه‌های اسفنجی مکتب هرات است.

- ۱۴۸۵ - (۲۴۴۵)

دیوان امیر خسرو

به نستعلیق زیبا نوشته ۸۲۲ ق در کتابخانه عامه بیورسه ترکیه، دارای جلد زیبای روغنی که يك غزل امیر خسرو دران بین نقاشی نوشته شده است.

صویدن

- ۱ - (۲۴۴۶)

جلال و جمال محمد آصفی بخط سلطان علی قاننی :

در کتابخانه شاهی اوپسالا (سویدن) که بقلم سلطان علی در سنه ۹۰۸ ق ۱۵۰۲ م در دارالسلطنه هرات نوشته شده و يك مجلس منیاتور سال ۹۰۹ ق ۱۵۰۳ م و دیگری از سنه ۹۱۰ ق ۱۵۰۴ م هم دارد (سروی ۱۸۵۷)

این نسخه مثنوی جلال و جمال محمد آصفی است که بسیار نفیس و مشحون به مجالس تصویب و تذهیب عالیست و صفحات مصور آن با مقدمه و توصیف نسخه بسال ۱۹۴۸ م در اوپسالا چاپ عکسی شده است، و هم فقط يك صفحه مصور آن در سروی هنر ایران چاپ سیاه خورده (لوحه ۸۸۴) که در منظر نگاری و تزئین بی نظیر است. به عقیده دکتور مهدی بیانی، خطاط این نسخه که فقط «سلطان علی» امضاء کرده، بنا بر تشابه خط با آثار باقی مانده سلطان علی قاننی همین شخص است نه سلطان علی مشهدی. (خ ۲۴۰)

- ۲ - (۲۴۴۷)

شاه و صدای هلالی بخط شاه محمود :

در موزه ملی استکهلم که در آخر رقم : « شاه محمود نسابوری

شاهی» دارد. (خ ۳۰۳)

فرا نسه

- ۱ - (۲۴۴۸)

خمس نظامی کار محمود مذهب

در بخارا برای عبدالعزیزخان شیبانی نوشته شده و دوام مکتب

هنری بهزاد است تصاویر آن امضای محمود مذهب ۹۵۲ ق = ۱۵۴۵ م

دارد (رك : ایران)

(کتابخانه ملی پاریس)

- ۲ - (۲۴۴۹)

خمس جامی (کار محمود)

کار محمود مذهب، ادامه مکتب هرات در بخارا .

(کتابخانه ملی پاریس - سروی ۱۸۲۰)

- ۳ - (۲۴۵۰)

يك غزل شاهی (کار محمود)

در ۹۲۰ ق = ۱۵۱۴ م کار محمود مذهب در همین کتابخانه .

- ۴ - (۲۴۵۱)

گوی و چوستان عارفی (رک: ایران)

کتابت جلی عالی با رقم علی الحسینی (میرعلی هروی) که در ۹۲۹ق ۱۵۲۲م در هرات نوشته شده و در کتابخانه جهانگیر پادشاه هند بود و بعد بدست فتح علی شاه قاجار افتاد، و بعد از آن در پاریس پیش M . L . Cartier بود (خوشنویسان ۵۱۴)

- ۵ - (۲۴۵۲)

دیوان حافظ (بهزاد؟)

برای سام میرزا صفوی برادر جوان شاه طهماسب در حدود ۹۴۲ق = ۱۵۳۵م با مضای بهزاد ترتیب شده، ولی آنرا کار شیخ زاده دانسته اند و یک صفحه آن که خصائص مکتب تبریز و تعقیب هنر هرات دارد در سروی هنر ایران سیاه چاپ شده است (لوحه ۸۹۵) و لوحه ۹۰۰ همین کتاب منظر زیبای رنگین در بار سام میرزا است که رقم سلطان محمد دارد و از بهترین آثار شاگردان هنر هرات در تبریز شمرده می شود.

(کلکسیون لویی کاتبیه در پاریس - سروی ۱۸۷۲)

- ۶ - (۲۴۵۳)

تصویر شهزاده صفوی (کار عبدالعزیز)

در کتابخانه ملی پاریس تصویر یک شهزاده صفوی موجود است

که بران عمل خواجه عبدالعزیز شاگرد بهزاد نوشته اند، ولی این نوشته از خود خواجه نیست. (سروی ۱۸۷۳)

- ۷ - (۲۴۵۴)

شاهنامه (کار عبدالعزیز)

یک شاهنامه نامکمل کتابخانه ملی پاریس هم عمل همین عبدالعزیز شمرده شده.

(سروی ۱۸۷۴)

- ۸ - (۲۴۵۵)

شاهنامه فردوسی (کار سلطان محمد و میرک . . .)

در کلکسیون روتشیلد پاریس، تحریر ۹۴۴ق = ۱۵۳۷م دارای ۲۵ منیاتور منسوب به سلطان محمد شاگرد مکتب بهزاد (سروی ۱۸۷۶)

همین کتاب دو منیاتور با مضای شاگردان بهزاد دارد: میرک و مظفرعلی و میر سیدعلی (رهنمای صنایع ۶۳)

- ۹ - (۲۴۵۶)

خمسه امیر خسرو دهاوی بخط شاه محمود:

از نسخ کتابخانه ملی پاریس که در سنه ۹۷۹ق ۱۵۷۱م نوشته شده و رقم شاه محمود نشابوری دارد. (خ ۳۰۳)

- ۱۰ - (۲۴۵۷)

خمسه نظامی :

در همین کتابخانه که از نسخ سوابق مکتب هراتست و مهر
شاهرخ دارد.

- ۱۱ - (۲۴۵۸)

معراج نامه بخط مغولی :

در همین کتابخانه، که در سنه ۸۳۹ ق ۱۴۳۶ م در هرات نوشته و
پیراسته شده است. در سروی هنر ایران (لوحه ۸۷۷) يك صفحه این
نسخه نفیس را سیاه طبع کرده اند که در چهره کشی آن اثر اندک مغولی
پدیدار است، و این منظر است از معراج حضرت رسول (صلعم) که
چهره مبارک او را عربی کشیده اند، ریش متوسط سیاه و روی دراز
دارد. لباس و عبا و عمامه او هم عربیست. بر براق که سرزن خوشروی
تاجداری دارد سوار است و شعله های نور از جسم او در فضا پراکنده
گردیده و جبریل که شکل زن ماهروی بالدار تاجپوشی دارد با دودست
خود باو اشاره میکند.

پروازگاه این موکب در فضاست که رنگ فضا دارد، ولی پیش
روی این موکب دروازه ایست با پرده ها پوشیده که پیش آن چهار نفر
زن یکی هم تاجدار با البسه دراز فاخر بر صدفه مفروش به پارچه های
مستطیل سنگی ایستاده اند و با ادب از موکب نبوی استقبال میکنند.
این منظر روحانیت خاصی دارد، ولی چهره کشی این چهار نفر

زن استقبال کننده نیمه مغولیت و شاید آنرا هنرمندی کشیده باشد که
از هنر چین متأثر بوده است.

- ۱۲ - (۲۴۵۹)

زیج الف بیگی : (کتابخانه مذکور)

- ۱۳ - (۲۴۶۰)

دیوان نوایی کار سلطان محمد :

این مجموعه اشعار میرعلی شیر تحریر هرات ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م
است که به تبریز پیش شاه طهماسب صفوی برده شد و سلطان محمد
روی بعضی تصاویر آن کار کرد.

(کتابخانه مذکور)

- ۱۴ - (۲۴۶۱)

بوستان سعدی (خط میرعلی هروی)

کتابت خفی عالی با رقم علی الحسینی (هروی) و تاریخ ۹۳۱ ق
۱۵۲۴ م متعلق به H. vever در پاریس (خوشنویسان ۵۱۴)

(۲۴۶۲ - ۲۴۶۵) - ۱۵ - (چهارقطعه)

کارهای محمدی :

چند تصویر از کتب مختلف در موزه لوور و کتابخانه ملی

پاریس و موزه هنرهای زیبای بوستون متعلق به اوایل دوره صفوی هست که بعضی ازین آثار هنری امضای استاد محمدی مکتب بهزاد دارد .

این هنرمند فرزند استاد محمد هرروی و شاگرد اوست که در مصوری سیاه قلم ماهر بود و در آثار خود شیوه ریلزم و تصویر مناظر حقیقی روستائی و حیات صحرائشینی رامیکشد و از ان جمله يك صفحه سیاه قلم منظر کوه و صحراست که در دامنه کوهی دهقانی بسوسيله يك جفت گاو و یوغ و سپار زمین را شخم کند، و پهلووی این زمین زنان غزوی نشین زیر سیاه چادر خود نشسته اند و منظر عموموی دشت و حیوانات دشتی و درختان کوهی و پرندگان ظریف تماماً طبیعی و حقیقی و دلنشین است . این منظر در موزه لوور پاریس است که رقم «قلم فقیرالداعی محمد مصور فی سنه ۹۸۶ق» دارد = ۱۵۷۶ م .

(مصوری و منیاتور شرق اسلامی از کوهنل ص ۶۰)
مشابه این لوحه مصور دو صفحه سیاه قلم در کتابخانه دولتی پترسبرگ بود (لوحه ۶۶ کتاب مذکور و لوحه ۴۷ کتاب مصوری در اسلام تألیف آرنولد) که در ان چهار نفر نمایشگر (ناتکی) با ضرب دف رقاصان را بشکل انسان و خرس و بوزینه میرقصانند و بر یکی ازین صفحات مصور مهری موجود است که آن لوحه منقوشه را خانم صفیه صفویه در حدود ۱۰۱۷ ق ۱۶۰۷ م وقف کرده است .

- ۱۶ - (۲۴۶۶)

کلمستان سعدی :

کتابخانه ملی پاریس که در ۹۰۹ ق ۱۵۰۳ م در شیراز نوشته

شده از مکتب هنری بهزاد .

(۲۴۶۷ - ۲۴۶۸) - ۱۷ - ۱۸ -

شاهنامه فردوسی:

دو جلد در کتابخانه ملی پاریس یکی در ۹۲۱ ق ۱۵۱۴ م کارشیراز است از مکتب بهزاد . دیگر در ۸۳۴ ق ۱۴۳۰ م نوشته شده .

(۲۴۶۹) - ۱۹ -

دفتر پنجم مثنوی مولانا بلخی بقلم سلطان علی مشهدی :

بقلم نستعلیق خوش با رقم سلطان علی مشهدی تاریخ جمادی -
الثانیه ۸۶۵ ق در مجموعه H.vever پاریس . (رك : ایران)

(۲۴۷۰) - ۲۰ -

جهانکشای جوینی :

تحریر ۸۴۱ ق ۱۴۳۸ م (کتابخانه ملی پاریس)

(۲۴۷۱) - ۲۱ -

صورت شاه طهماسب صفوی بقلم بهزاد :

این تصویر شاه جوان طهماسب صفوی را بر درختی نشسته نشان میدهد که امضای پیر غلام بهزاد دارد .

(موزه لوور پاریس - سروی ۱۸۶۰)

این تصویر در کتاب منیا تور ایران از ساکسین در تابلو ۷۵ طبع شده است. (۱۹۲۹ م)

(۲۴۷۲) - ۲۲ -

سبعة سیاره نوایی :

مخطوطه ترکی منقش و مزین بسیار بدیع کتابخانه ملی پاریس شماره (۳۱۶) به قطع ۲۷ × ۲۰ سانتی است که در هرات بتاریخ ۹۳۰ ق تا ۹۳۳ ق = ۱۵۲۵ - ۱۵۲۷ م ترتیب و نگارش یافته و منظری از (ورق ۳۵۰ ب) آن به نمره (۱۰) مجموعه نگارهای داستان نوائی طبع ناسکند چاپ شده است که بهرام و دلارام را سواره در میدان شکار صیدکنان نشان میدهد. رنگ زمینه آبی و صور انسانها و حیوانهای وحشی و درختان و گلها برنگهای گرم و نظرباست و مخصوصاً تزئینات البسه و جزویات نقاشی پوشیدنیهای آن دقیق و دلکش و زیباست .

از همین نسخه منظر يك صفحه بی دیگر است از ورق ۳۵۶ ب که بهرام و دلارام را در کاخ خود در بزم باده پیمائی و ساز و سرود نشان میدهد، این منظر در نهایت پختگی و اتقان و متانت است. نقوش طاق و دیوارها و صحن از رنگهای پخته و بسیار جالب و متمایل به خیره انتخاب شده و البسه بهرام و دلارام عنابی و زرد و مجلل است . مطربان و ساقیان بزم نیز زنان گلچهره بی اندک لباسهای متین سیاه و زرد و سبز دربر دارند . مطربی دف میزند و دیگری قانون مینوازد ، قواله گلندام زیبا دیوان اشعار که حواشی آن مزین و ملون است در دست دارد و شعر میسراید .

رنگ خشت‌های مستطیل صحن آبی است، و در بین آن حوضی از آب (با رنگ تیره) و در بین فواره کوچک و دو مرغابی دیده می‌شود. نقوش ایوان عبارت از گل کاری بسیار دقیق و ریزه ملون است که در آن زنگار و رنگ عنابی و زرد و آسمانی کار شده و در دو جناح آن دیوار مزین با رنگ نارنجی و صحنه مخطوط منقش است که بالای هر دو جناح دو کلکین دیده می‌شود که در هر یکی دختر گلروبی به نظاره بزم سرگرم است .

نقاشی زرد رنگ کنگره‌های ایوان نیز بسیار جالب و متوازن بنظر می‌آید. و قالینی که بهرام و دلارام بر آن نشسته‌اند، رنگ و گل کاری خیره زرد و آسمانی نازک کاری بر زمینه تیره دارد، که این طرح و رنگ و تزئین در قالین‌های این مکتب هنر ممتاز است و تمام نقاشی‌های این منظر سنگینی و متانت خاصی دارد .

(۲۴۷۳) - ۲۳ -

سد سکندری نوائی (ترکی)

این نسخه نفیس نیز از محصولات اواخر مکتب هرات است که به شماره ۳۱۶ در کتابخانه ملی پاریس محفوظ است به قطع يك دوم ۲۷ × ۲۰ سانتی، که بین ۹۳۰ تا ۹۳۳ ق ۱۵۲۵ تا ۱۵۲۷ م در هرات ساخته شده و خط نستعلیق متوسط زیبایی دارد .

در نگارهای نوائی چند صفحه ازین مخطوطه بشرح ذیل طبع شده است :

۱- جنگ اسکندر با دارا. (نمره ۲۴) از (ورق ۴۱۵ ب) نسخه

۳۱۶ پاریس . منظر پیکار تن بتن سواران ایران و یونان است باشمشیر و نیزه . اگرچه سواران تیر و تیر کش دارند، ولی چون بهم آمیخته‌اند، تیرزنی نمیکنند. دوتن پیاده هم دست به نبرد برده‌اند و دوتن با نقش‌های خونین در میدان افتاده و کشته شده‌اند .

زمینه مصوری سبز و آبگون سرد است، پوشاک سواران و اسپان رنگین و فاخر و ملون است . دارا و سواران ایرانی عمامه و جیغه دارند و چتری هم بر سردار افراشته‌اند و شیپورزنی هم در عقب اوست و لباس ایشان عبای رنگین است .

سواران یونانی خود پرچم‌داری بر سر دارند و بالا پوش نیمه آستین کوتاهی پوشیده‌اند، در کشیدن چهره‌های اشخاص و اسپان و تزئینات البسه انسان و یراق اسپان مهارت تام مصور و نقاش ظاهر است .

(۲۴)

۲- اسکندر در دریای مدیترانه . از (ورق ۴۴۷ ب) نسخه ۳۱۶ پاریس .

رنگ آب بحیره سیاه سرد است، و در تمام تصاویر مکتب هرات رنگ آبرو چنین نشان داده‌اند .

درین آب تیره يك كشتی مجلل چتردار با تخت برنگ سیاه گرم دیده می شود ، که سکندر با عمامه جیغه‌دار سپید و عبای سبز بران نشسته و تیر و کمانی در دست دارد و يك تیردار با عمامه و سه سپاهی خوددار با او درین کشتی‌اند ولی بادبان ندارد .

در کشتی سیاه رنگ بادبان‌دار دیگر رنگ بادبان سپید و بسته به

چوبست . که یکنفر ملاح بالای آن نشسته و هشت نفر سرباز نیزه‌دار و پرچم‌دار و تیرانداز در ان‌اند، یکنفر قوی بازو پارو میزند و ملاح سیاه چرده عمامه‌دار آسمانگون پوش، رشته بادبان در دست دارد .

کشتی سوم کوچک با رنگ سرخ گرم است که سه سرباز با پرچم و یکنفر پارو زن ملاح با پاروی دراز دران بنظر می‌آید . ماهیان دریا و کف آب نیز با مهارت تصویر شده است .

(۲۴۷۴) - ۲۴ -

لسان الطیر نوائی (ترکی)

این نسخه بسیار نفیس در ۹۶۰ ق ۱۵۵۳م در بخارا برای کتابخانه محمد یار بهادرخان ترتیب شده يك سوم ۲۲ X يك دوم ۱۳ سانتی، که در کتابخانه ملی پاریس تحت شماره ۹۹۶ ضبط است . در نگارهای آثار نوائی صفحات ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ ، ازین نسخه گرانبها گرفته و طبع شده است . اگر چه این نسخه مستقیماً در هرات کار نشده، ولی از نظر ارزش هنری بکارهای خوب مدرسه هرات و اساتید آن می‌ماند .

خط نسخه نستعلیق بسیار عالی خفی است، رنگ آمیزی تصاویر آن دلکش و سنگین و با تناسب است، چهره‌های اشخاص ماوراءالنهری است، و سه صفحه چاپ شده آن چنین است :

۱ - بیهوش شدن شیخ صنعان عاشق (نمره ۳۰) از روی (ص

۲۰) نسخه ۹۹۶ پاریس . این صفحه تصویر ایوان بزرگ رفیعی است

که بالای آن در بین جدول شنگرف و منقش به سپیداب به نستعلیق خوش نوشته‌اند:

گه معتکف دیرم و گه ساکن مسجد

یعنی کسه ترامی طلبم خانه بخانه

در زیر این نوشته سطری با دو اعوجاج راست و چپ، برزمینه زنگارگرم و تیره به سپیداب بخط رفاع نوشته‌اند :

«برسم کتابخانه خاقان الاعظم . . . ابو الفتح محمد یار بهادر خان . . . فی تاریخ سنه ستین و تسعمائه ببلد بخارا»

در زیر این سطر تقسیمات جناحین و میان ایوان با نقاشی‌ها و جداول و کلکین‌ها و دروازه مرکزی آغاز می‌گردد، که هر قسمت آن شهکار تزئین و نقاشی است .

در صدر ایوان بدو طرف، مدخل دو آرام‌کرسی افتاده و بر آن دو نفر با ریش سفید و چهره روحانی و عمامه سپید و کلاه‌های تیز سرخ و عبا‌های آسمانی تیره رنگ نشسته‌اند . بر صحن ایوان قالین دراز با رنگ‌های پکه و نقاشی دلچسپ هموار است و بران چهار نفر روحانی دیگر با ریش و عمامه و عبا‌های آبی و عنابی و سبز نشسته‌اند و حاشیه این صحن ایوان با کاشی‌های مزین آراسته شده است .

پیش‌روی این ایوان صحن سراسر است که باخشت‌های مستطیل آبی رنگ کاشی‌کاری شده و در بین آن مردی با قبای سبز و لباس آبی رنگ مدھوش افتاده و عصای او هم پهلوی او دیده می‌شود .

بطرف سر و پای این مرد پیر بیهوش افتاده اشخاص ریش‌سپید با چهره‌های ماوراءالنهری و البسه رنگین دیده می‌شوند .

(نمره ۳۱)

۲- آمدن اصحاب نزد شیخ صنعان خوک چران : نصف صفحه

۲۰ نسخه ۹۹۶ پاریس .

در کنار صحرای خشک لیموئی رنگ تیره سبزه زاریست که دران شیخی با چهره روحانی و ریش تک ماش و برنج بر عصائی تکیه زده و شش خوک میچرانند .

قد شیخ قدری منحنی است و عبایی سرخ بر پیراهن سیاه در بر دارد، و کلاه وی تیز نوک سبز رنگی است که بقایای آن تا دوش شیخ می‌رسد .

رنگ خوکان طبیعی و فیلی متمایل بسیاهی است، دندانهای تیز از دهن کشیده خوکان و رفتار و وضع چرای آنها در خور دیدن است . در عقب این گله خوکان و شیخ صنعان پنج نفر از اصحاب ظاهر- بین شیخ با عمامه و عبا‌های رنگین روحانی نما در حالت تعجب دیده می‌شوند .

این منظر با روحانیت خاص خود بسیار ماهرانه کشیده شده و از کارهای خوب اواخر مکتب هنری هرات در بخارا است و نگارندگان آن هم شاگردان اساتید هراتند .

۳- آخرین منظر نیم صفحه‌ی همان نسخه ۹۹۶ پاریس از روی (ص ۲۵) آن چاپ شده (نمره ۳۲) که نعش شیخ صنعان مرده را بر کنار چشمه آب تیره رنگ در بین گلزار پر سبزه با دو درخت و دو پرنده . عکه (سیاه و سپید) نشان می‌دهد .

مرده ریش و موی سیاه و عبای آبی رنگ در بر دارد، از دستهای نحیف و خشکیده این نعش ظاهر است که تعب فراوان دیده و به نهایت ضعف و نحافت رسیده است .

مردی با زی و قیافت امراء و عبای سیاه و دستار سپید با ریش

تنك سیاه انگشت بلب با حیرت ایستاده و بطرف این مرده با تأسف و اندوه مینگرد .

اسپی کهار قوی بنیه بایراق فاخر در عقب این مرد متحیر اندوهگین انگشت بدنان ایستاده است، که این منظر هم ارزش هنری و پختگی فراوانی همدوش آثار هنری مکتب هرات دارد .

- ۲۵ - (۲۴۷۵)

بوستان سعدی :

نستعلیق عالی میرعلی هروی که برای عبدالعزیزخان در بخارا کتابت شده در مجموعه گل بنکیان پاریس (۵۱۴)

- ۲۶ - (۲۴۷۶)

مهر و مشتری بخط ابراهیم خلیل :

تألیف عصار تبریزی ملکیت گل بنکیان پاریس بقلم نستعلیق خوش ورقم ابراهیم خلیل سنه ۵۲۹ ق در بخارا (خ ۱۸۱)

- ۲۷ - (۲۴۷۷)

کلیات همام تبریزی بخط جعفر

در کتابخانه ملی پاریس به نستعلیق خفی متوسط و امضای جعفر - بن علی التبریزی الحافظ در سه صفر ۸۱۶ ق ۱۴۱۳ م که دارای تزئینات عالیست (خوشنویسان ۱۲۲) درینجا با نام جعفر نسبت بایسنغری نیست، شاید درین وقت بدربار او پیوستگی نداشت .

(سر وی: ۳۱۳۷)

- ۲۸ - (۲۴۷۸)

قطعه خط حسن شاملو :

کتابخانه ملی پاریس ، يك قطعه بقلم خوش با رقم «مشقه حسن شاملو» (خ ۱۴۴۱)

- ۲۹ - (۲۴۷۹)

خط محمد باقر بن میرعلی هروی :

يك قطعه خط نستعلیق در کتابخانه ملی پاریس .

- ۳۰ - (۲۴۸۰)

خط محمد بهرام :

رساله رسم الخط مجنون رفیقی هروی با رقم : محمد بهرام به مدینه شام فی سنه ۹۰۹ ق ۱۵۰۳ م . در همین کتابخانه . (خ ۶۶۳)

- ۳۱ - (۲۴۸۱)

خط علاءالدین محمد هروی :

از مردم رزه باخرز و شاگرد سلطان علی مشهدی و کاتب کتابخانه امیر علی شیر در هراتست که خمسۀ امیر خسرو را نوشته بود و این نسخه را در حدود سال هزارم هجری در هند دیده بودند . فعلا چند ورق آن در کتابخانه ملی پاریس است به نستعلیق خوش خفی بارقم : علاءالدین محمد الهروی فی شهر سنه ۹۰۹ فی قبة الاسلام بلخ (۱۵۰۳ م) (خ ۷۸۸)

- ۳۲ - (۲۴۸۲)

تابلوی ملاقات همای و همایون :

این تابلوی شهکار هرات در موزه هنرهای زیبای پاریس و متعلق به کتاب همای و همایون خواجه است که دیدار همای و همایون را در باغ کاخ شاهی چین تصویر کشیده‌اند و سراسر ابداع و مقرون بزبانی و وفق دادن بین اجزاء و قدرت کامل بر تعبیر عواطف و افکار بوده و جنبه اشرافی و بزرگی اشخاص بخوبی در آن آشکار است. رنگ آمیزی عجیب و گل‌های زیبایی که در آن کشیده شده جنبه خاص بسدان میدهد. (صنائع ایران بعد از اسلام ۱۰۸)

از تابلوی ۸۷۹ سروی هنر ایران که ازین صفحه برنگ سیاه چاپ کرده‌اند پدیدار است که خط این نسخه نستعلیق خفی بسیار خوبست و عناوین را به ثلث و رقاع بسیار عالی نوشته‌اند. در صحن باغ جوان ماهروی با البسه فاخر و زیبا ایستاده‌اند، که یکی تاجی کوچک بر سر دارد و این همایونست.

چهره کشی این اشخاص خراسانی و برش البسه هم نظیر کامل عصر تیموریه است، همای و همایون مقابل یکدیگر ایستاده‌اند و در عقب هر یکی پرستنده زیبایی ایستاده که یکی ظرفی بهر دو دست گرفته و آندیگر دستهای خود را برسم احترام بر سینه نهاده است.

در میان باغ پر گل و زیبا، جوی آب روان رنگ خیره مایل بسپاهی دارد و با نظر جوی پیش روی بنای ساده چوبی که سرستونهای آن کله شیر است قبری دیده می‌شود که نقاشی سنگ‌های سیاه آن کاملاً به

قبور هفت قلمی گازرگاه هرات مشابهست. در آثار باقیمانده مکتب هرات، این ۵ تابلو در منظر آرائی و گل کاری و درختان انبوه نظیر ندارد.

- ۳۳ - (۲۴۸۳)

دیوان حافظ کار دو استاد :

در کتابخانه ملی پاریس، دارای پنج منیا توری که یکی ازان امضای شیخ زاده و دوی دیگر آن امضای سلطان محمد نور دارد که شاگرد سلطان علی مشهدیست و تاریخ آن رجب ۹۳۱ ق ۱۵۲۵ م است.

- ۳۴ - (۲۴۸۴)

تحفة الاحرار کار محمود مذهب

در مجموعه هومبرگ کتابخانه ملی پاریس، با امضای محمود مذهب در بخارا ۹۴۲ ق ۱۵۳۵.

- ۳۵ - (۲۴۸۵)

مخزن اسرار نظامی بقلم میر علی هروی :

کتابخانه ملی پاریس، که در سنه ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م در بخارا بدست میرعلی هروی نوشته شده و دو منیا توری کار محمود مذهب در سنه ۹۵۳ ق ۱۵۴۷ م دارد و امتیاز این تصویر در تناسب آن و تباین رنگها می باشد. (صنائع ایران ۱۱۸)

- ۳۶ - (۲۴۸۶)

گلستان سعدی بقلم سلطان علی مشهدی :

در مجموعه Rotschild پاریس (خ ۲۶۱)

- ۳۷ - (۲۴۸۷)

دیوان امیر شاهی بقلم سلطان علی مشهدی :

با رقم او و تاریخ ۹۲۰ ق ۱۵۱۳ م در کتابخانه ملی پاریس

(خ ۲۶۱)

- ۳۸ - (۲۴۸۸)

تحفة الاحرار جامی با همان رقم

تحریر ۹۰۵ ق ۱۴۹۹ م در همین کتابخانه (خ ۲۶۱)

- ۳۹ - (۲۴۸۹)

قطعه خط سلطان محمد نور هروی

بقلم کتابت خفی عالی در همین کتابخانه . (خ ۲۷۷)

- ۴۰ - ۴۱ - ۴۲ - (۲۴۹۲-۲۴۹۰)

خطوط شاه محمود نساپوری :

سه قطعه کتابت خفی عالی با رقم و تاریخ سلخ صفر ۹۳۴ ق

۱۵۲۷ نوشته شده در تبریز . همین کتابخانه (خ ۳۰۴)

- ۴۳ - (۲۴۹۳)

خمسه نظامی

کار و نوشته عالی هرات، ممهور به مهر شاهرخ، در مجموعه

لوئی کارتیه پاریس .

(رهنمای صنایع اسلامی ۵۵)

- ۴۴ - (۲۴۹۴)

منتخب اشعار فارسی :

از مجموعه گل بنکیان پاریس Gulbenkian که در شیراز در سنه

۸۱۳ ق ۱۴۱۰ م برای اسکندر سلطان نوشته و پیراسته شده (۲۷۳ × ۱۷۸ م)

و از آثار نزدیک مکتب هرات متعلق به هنر شیراز است که اثرهای هنری

مکتب بغداد و هنرمند سلطانی در آن نمایانست.

این نسخه نفیس به خط خفی نستعلیق زیبا نوشته شده و تصاویر

و نقاشی آن هم آیتی از هنر و نقاست و ظرافت است که از انجمله حضور

مجنون برگور لیلی از نقایس آثار هنریست، چهره و لباس مجنون کاملاً

عریبست که شیران و آهوان و گوزنان بدور او فراهم آمده و وی پیش

مرقد لیلی با کمال تأثر و تضرع ایستاده است .

زمینه این مجلس منیاتور با درختان گلدار و سبزه زار آن دلکش

است (لوحه ۸۵۹ سروی هنر ایران)

منظر دوم این کتاب هفت صورت در هفت گنبد است، که در هر

گنبدی بتی قرار دارد و بهرام گور در داخل يك بنای بسیار بلند و مزین عالی در قسمت پائین این هفت گنبد ایستاده و به معاینه آن می پردازد. خود شهزاده عبای سیاه و عمامه سپید دارد و پهلوی او دختری گلروی با البسه سیاه گلدار بر صفحه سنگی مستطیل کردهندی ایستاده و بدو دختر جوان دیگر که در مقابلش با نظرف این صفحه ایستاده اند خطاب میکند. تزئین هندسی داخل این بنا با روایهای منقش مستطیل علیا و ستونهای مزین آن نهایت دلکش و جالبست و بالای آن در طبقه بالا زیر گنبدهای کوچک تصاویر زیبای دختران نیکو منظر قرار دارد. گنبدها و مقرنسها و طاقهای بنا نهایت عالی و دلکش است و عظمت بنا از ملاحظه آن دلنشین بینندگان می شود.

چهره کشی اشخاص کاملاً ایرانی با رویهای مهتابی و لباسهای فاخر است، که اصالت هنر از تمام اطراف این بنا با توازن و سلیقه خاصی نمایانست (لوحة ۸۶۰ سروی هنری) دو منظر دیگر این مخطوطه (لوحة ۸۶۱ سروی هنر ایران) است که یکی در بار خسرو و دیگر جنگ خسرو با شیر است، که از روی چهره کشی و تزئین و ترسیم حیوانات و ابنیه و البسه و نقاشی و منظر آرائی در نهایت ثقت است.

در لوحة (۹۴۲ و ۹۴۳) سروی هنر ایران دو صفحه کاملاً منقش این مجموعه که در یکی محتویات آن نوشته شده چاپ سیاه گردیده است، که آیت هنر خطوط اسلیمی و تریج سازی و نقاشی ریزه کاری و تشعیر و تذهیب است، که بعداً در هنر کتاب آرائی مکتب هرات همین شیوه را تکمیل و زیباتر کرده اند.

- ۴۵ - (۲۴۹۵)

مجالس العشاق کار شیراز :

این کتاب منسوب به سلطان حسین بایقرا پادشاه تیموری هرات است که مخطوطات مصور زیاد دارد، و یکی از آن نسخه خطی نفیس مصور کتابخانه ملی پاریس است که در حدود ۱۵۶۰ م ۹۶۸ ق در شیراز نوشته و پیراسته شده و از بقایای هنر هرات در ایران شمرده می شود.

يك صفحه این کتاب نفیس که بخط بسیار عالی خوش نستعلیق نیمه جلی نوشته شده و منیاتور عالی مکتب شیراز (ادامه مکتب هرات) دارد، در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران، طبع سیاه شده (شکل ۱۶۰) و منظر بست از يك دکان کتابفروشی و صحافی که جوانی زیبا کتابفروشی میکند و عاشق دلداده‌ئی به بهانه کتاب خریدن با او معاشقه دارد. در پهلوی این حصه دکان در قسمت دیگر يك دختر نیکو روی و يك بچه کاغذ را مهره میکنند و کاغذهای مهره شده در داخل دکان بر تار آویزانست.

پیش روی این دکان که بنای آن تزئینات عادی دارد و صحن آن بخشش لوزی مفروش است، بازار بست که روی آنرا با سنگ های مستطیل فرش کرده اند، درین بازار منظر بست که مجرمی را با گردن بسته در تخته پاداش انداخته و او را با صدای دهل کشان کشان می برند و مردم از داخل بازار و بام و در او را می بینند.

این منظر برای شناسائی طرز لباس و کلاه مجرم و تخته پاداش

وصورت تشهیر والبسه عامه بازاریان و رسم سقایه بین بازار و تصویر يك دكان صحافی و کتابفروشی نهایت مغتنم است و ازان پدید می آید، که هنرمندان به تصویر مناظر حیات عامه و بازاری نیز پرداخته و دران مهارت خود را نشان داده اند.

(۲۴۹۶) - ۴۶ -

خمسۀ نظامی منسوب به بهزاد :

این نسخه در مجموعه گل بنکیان بود، که چند منیا توریك صفحه بی آن از مکتب بهزاد است. ولی حتماً از شخص او نخواهد بود.
(سروی ۱۸۶۱)

(۲۴۹۷) - ۴۷ -

تحفة الاحرار جامی :

در مجموعه ویور (پاریس) مورخ ۹۶۶ ق ۱۵۵۸ م (سروی ۱۸۷۱)

(۲۴۹۸) - ۴۸ -

خمسۀ نظامی کار بهرام افشار :

از مخطوطات کتابخانه ملی پاریس، که در سنه ۱۵۶۰ م ۹۶۸ ق بخامۀ بهرام افشار اقا تصویر و تزئین گردیده و از عروج مکتب شیراز و دنباله هنر هرات نمایندگی میکند.

در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۶۷-۱۶۸) دو صفحه از سکندر نامه نظامی این کتاب رنگین طبع شده که خط آن نستعلیق عالی نیمه خفی است.

منظر اول منقول ازین نسخه، بنای سد سکندر است که نیم صفحه پائین و یک ثلث چپ قسمت بالای صفحه را فرا گرفته و دو ثلث دیگر آن ابیات مثنوی سکندر نامه نظامیست که :

بدین گونه سدی ز پولاد بست که تا رستخیزش نشاید شکست
چو طالع نمود آن بلند اختری که شد ساخته سد اسکندری
سد از سنگهای خشتی مربع ساخته شده و عمله بساختن آن
مشغولند، بوسیله نردبان سنگهای مربع را بالا می برند، خود سکندر
با تاج و چتر سرخ شاهی و سواران خود ناظر انجام کار است و در
ماورای سد، افراد یا جوج و مأجوج با بدنهای کوچک برهنه و رنگهای
سپید و سیاه دیده می شوند، که شکل و اعضای چهره ایشان تشخیص
شده نمی تواند.

چهره کشتی و رنگ آمیزی این منظر کاملاً ایرانی و زیبا و متناسب است. زمینه این طرف سد آسمانی کم رنگست و از آن طرف دیگر سد گلابی سرد است.

منظر دیگر منقول ازین نسخه نیز يك صفحه بیست و در قسمت پائین دو ستونی ابیات نظامی دارد، که موكب سکندری را در یکی از سفرهای او تصویر میکشد.

این منظر هم خصایص تمام هنر شیراز دارد، چهره کشتی اشخاص

ایرانیست با عمامه‌ها و کلاه‌های دراز سیاه کشیده، موکب سکندر بر زمینه گلابی روشن کشیده شده و آسمان آن طلائی با قطعات کوچک ابر است. شاخ و برگ و درختان صنوبر آن دلکش است. رنگ آمیزی البسه و اسپان متناسب و رنگ آب دریای کشنده تیره است. خود اسکندر جوانیست زیبا با تاج مرصع و جیغه و چتر سلطانی که بر اسپ ابلق خالدار نیلی رنگ نیرومند جسیم سوار است. در موکب شاهی سواران اسپ و شتر هردو دیده می‌شوند و عموماً هردو صفحه منظر روشن دارند.

(۳۴۹۹) - ۴۹ -

تصویر با یقرا منسوب به بهزاد:

در کلکسیون م، ل کارتیه (پاریس) یک پورتریت صورت سلطان حسین میرزا با یقرا که منسوب به بهزاد است (سروی ۱۸۶۳)

(۲۵۰۰-۲۵۰۳) ۵۰ - ۵۳

در کلکسیون م، ۱ ساکین:

(۲۵۰۰) ۵۰- تصویر خواجه حافظ عمل بهزاد (ز ۶۱)
(۲۵۰۱) ۵۱- در سنه ۹۱۳ ق ۱۵۰۷ م محمد شیبانی خان پادشاه اوزبک، شهر هرات را گرفت. و بهزاد یک پورتریت او را ساخت، که امضای «العبد بهزاد» دارد. (سروی ۱۸۶۳)

(۲۵۰۲) ۵۲- تصویر سلطان حسین با یقرا:

این سلطان تیموری هرات بر اسپ سوار نشان داده شده که

امضای «الفقیر بهزاد» دارد، و هنرشناسان آنرا جوانتر از تصاویر بوستان قاهره دانسته‌اند. (شماره ۳۷ مجموعه ساکین) (سروی ۱۸۶۰)
(۲۵۰۳) ۵۳- یک تصویر دیگر مجموعه ساکین، امضای شیخ محمد در سنه ۹۶۴ ق ۱۵۵۶ م دارد. (سروی ۱۸۷۸)

(۲۵۰۴) - ۵۴ -

شاهنامه فردوسی کار سلطان محمد؟

در مجموعه بارون موریس روتشیلد B. M. Rothschild پاریس.
کتابت سنه ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م برای شاه طهماسب صفوی که ۲۵۶ میناتور منسوب به سلطان محمد شاگرد مکتب بهزاد دارد. (سروی ۱۸۷۶)

(۲۵۰۵) - ۵۵ -

دو مجلس میناتور کار هرات:

از مجموعه گل بنکیان پاریس، دو صفحه کامل مصور کار هرات که آنرا منسوب به بهزاد شمرده‌اند (لوحه ۸۸۸ سروی هنر ایران) که از یک مخطوطه گم شده باقی مانده است:

الف: تعمیر یک بنا: در عقب خر سنگ‌های کوه بچه‌ئی یک بنا بنظر می‌آید، که تا سر درب تعمیر آن انجام یافته و معماران به تعمیر حصه دیگر آن مشغولند. درینطرف کوه اشخاص مختلف با لباس‌های فاخر درباریان و سپاهیان بنظر می‌آیند. چهره کشی این تابلو خراسانی و منظر آرائی آن ماهرانه است.

دوم: دربار شاهی زیر یک سایه بان: نقاشی سایه بان و تخت شاهی و قالین و غیره خیلی عالیست، چهره کشی خراسانی و منظر آرائی دلکش

مرصع دارد. شاه‌گفتار پیرمرد موقری را که پیش تخت ایستاده بادقت می‌شنود، دو نفر ریش‌دار معمم، نزدیک تخت شاهی برقالین بسیار زیبایی نشسته‌اند. و جوی آب روان هم بنظر می‌آید و تمام خصایص هنر هرات را حائز است.

قاهره

(۲۵۰۶) - ۱ -

خمسه نظامی اسلوب بهزاد:

از مجموعه شریف صبری قاهره ۲۲ × ۳۰ س، که در سنه ۹۱۶-
۹۱۷ ق (۱۵۱۰-۱۵۱۱ م) بخامه بهرام‌قلی یکی از ارکان مکتب هرات
پیراسته شده ورقم «عمل بهرام‌قلی» هم دارد.

يك صفحه این کتاب نفیس، مجلسی است در بین گلستان، که
عموماً رنگهای گرم در آن بکاررفته و طراوت و متانت و نظربائی خاص
مکتب هرات دارد، و برورق اول تقویم ۱۹۶۰ م مصر چاپ شده است.

(۲۵۰۷) - ۲ -

يك ورق مصور:

در مجموعه شریف صبری قاهره يك دیوان اشعار فارسی محفوظ است
(۱۴۸ × ۲۵۰ م) که در آن تصویر عفریتی را ساخته‌اند که عاشق و معشوق
را برتختی بحضرت سلیمان می‌برد.

این مجلس نفیس منیا تور مکتب هنری هرات امضای مصور تراز و اسلوب نقاشی بهزاد دارد، که بتاريخ ۹۰۲ ق ۱۴۹۶ م نگاشته شده است.

درین منظر بسیار مزین مذهب عالی، سلیمان با قبای سبز گلدار و دستار طلائی کوچک و ریش سیاه تنک، در ایوان مجلل بر تخت شاهی نشسته.

دیوارهای دو جناح و بالای طاق، تزئینات دقیق ریزه کاری رنگین و مطلا و در بین آن نوشته هایی به سپیداب در زمینه منقش دارد. بزم باده و سرود گرم است. ساقیان سیمین تن به باده پیمائی و نوازندگان سرودن ترانه های دلکش سرگرمند. تذهیب و رنگ آمیزی فرش و قالین و لباسها و صحن کاخ و درختان و گلها و مخصوصاً حاشیه گلدار زرین کتاب با ریزه کاریهای نقاشی به آثار برگزیده مکتب هرات مانند است. در صحن کاخ در بین سپاهیان تخت خوابی دیده میشود که عاشق و معشوقه در بستر و لحاف فاخر محو خوابند و در پای این تخت خواب عفریتی با بدن عور بسیار قوی و چشمان مهیب سیاه و دو انیاب سپید برآمده از لب و دو شاخ سپید بر سرش دیده می شود، که این دو دلبر خوابیده را در یک بستر بر تخت خواب پیش سلیمان آورده است.

در منظر پهلوی کاخ درختان پر شاخ و برگ و یک سرو سر برافراشته با رنگ سبز گرم و خیره بسیار زیبا بنظر می آید.

دیدن مناظر این صفحه و ریزه کاریهای هنری آن الهام میدهد، که مصور تراز از سر آمدان مدرسه هرات باشد.

(۲۵۰۸) -۳-

بوستان سعدی بخط سلطان علی و کار بهزاد:

از مخطوطات دارالکتب قاهره (۲۱۰ × ۳۰۵ م)

نسخه نهایت مزین و مذهب با حواشی طلا پاش بخط خوش نستعلیق خفی از آثار بسیار خوب مکتب هنری هرات در سنه ۸۹۳-۸۹۴ ق = ۱۴۸۸-۱۴۸۹ م، که در سنه ۹۱۹ ق بدست شمس الدین محمد کرمانی تکمیل شده است.

خط: سلطان علی در ۸۹۳ ق ۱۴۸۷ م

مذهب: یاری هروی در ۸۹۴ ق ۱۴۸۹ م.

از جمله عمده منیا تور آن چهارتا، امضای بهزاد دارد که برای سلطان حسین بایقرا پیراسته شده و در تصاویر آن استادی کاملی را در ترکیب رنگها و حفظ نسبت تقسیم اشخاص در صورت و دقت در کشیدن اشکال نباتی و مهندسی بسیار دقیق بخرج داده است. در آغاز کتاب تصویر سلطان حسین میرزا را در مجلس جشن و مهمانی کشیده است. صفحات مصور ذیل ازین بوستان در تقویم ۱۹۶۰ م مصر چاپ شده:

۱- علما در مسجد: شهکار هنر هرات با امضای بهزاد در سنه ۸۹۳ ق ۱۴۸۸ م است. که تصاویر و نقاشی و رنگ آمیزیهای آن تماماً لطیف و شهکارند.

تزئین مسجد و تذهیب درها و دیوارها و استعمال رنگهای معتدل و اوضاع مختلف علماء در حالت بحث و دعا گوینان و درس خوانان و وضو سازان و در یوزه گران همه بترتیبی طرح و تصویر گردیده که

متناسب بحال ایشانست.

نقاشی‌های ایوان بزرگ مسجد باگنبد سبز و تزئینات درب و دیوار و کلهکین‌های آن در نهایت لطافت و نازکی با قلم ریزه و حسن آفرین طرح شده، و چهره‌های اشخاص این منظر بدیع، نهایت طبیعی و متوازن است، و آنرا نظیر بهتر مناظر ظریف شاهنامه بایسنغری توان شمرد (ورق دوم تقویم مصر)

۲- دست‌یازی زلیخا بدامن یوسف:

بر ورق ۶ تقویم مصر، شهکاری بامضای بهزاد در سنه ۸۹۳ق ۱۴۸۸م در هراتست (۳۰۵ × ۲۱۰م) که در آن منظر کاخ مجلل دو منزله بسیار مزین با در بها و ایوانهای پائین و بالا و لواحق آن در کمال زینت و احتشام دیده می‌شود. یوسف با لباس سبز و کمر بند سیاه با هاله مظلای نوری در حالیکه روی او دیده نمیشود، دره‌نزل بالای کاخ میدود و دست به زنجیر دروازه اطافی زده تا آنرا بکشاید. زلیخا با لباس سرخ در عقبش میدود و دست بدامن او زده است. بر جناح راست منزل پایین کاخ این بیت سعدی با نستعلیق خفی عالی نوشته شده:

زلیخا چو گشت از می عشق مست بدامن یوسف در او یخت دست
درین منظر تناسب رنگهای گوناگون و استعمال آن در موارد معینه و ریزه کاری‌های نقاشی‌های بنا و تمام خصوصیات عالی هنری مشاهد است.

۳- بزم طرب و سرود سلطان حسین بایقرا، بر ورق ۸ تقویم مصر. نیز شهکاریست عمل بهزاد در ۸۹۳ق ۱۴۸۷م بر یکی از صفحات بوستان سعدی: بدست چپ بیننده عمارت کوچک دو منزله مسدس است با دروازه

مزین و دیوارهای منقش که بالای مدخل آن با سپیده خط خفی رقا ع الحمدلله و علی نعمائه نوشته شده و بطرف راست این بنا بزمگاه سلطان حسین بایقراست که برقالین منقش رنگین با قبای سبز خود نشسته و پیش‌روی او امرد زیبائی باقبای آسمانگون قرار دارد، و در صحن پائین قرارگاه شاه، دسته‌های ساقیان صراحی در دست و مطربان با آلات طرب و رقصان مست دیده می‌شوند، که یکی ازیشان بیهوش افتاده و سر او را دیگری برزانو نهاده است.

این بزم مستانه در زبرخیمه و سایبان بسیار زیبای ملون و منقش به اقسام نقوش ریزه کاری جای دارد که تجیر راهداری آنرا از بیرون جدا می‌سازد.

۴- منظره جدل فقهاء بر ورق ۱۰ تقویم مصر. يك صفحه شهکار هنری بهزاد است که در ۸۹۴ق ۱۴۸۹م بر یکی از اوراق بوستان سعدی طرح و مصوری شده و نماینده این قصه بوستان است که:

فقیهان طریق جدل ساختند لم ولانسلم در انداختند
طاق رفیع مدرسه با نقوش ریزه کاری بدیعی که رنگ آمیزی‌های خاص و دقیق آن تخلیق خامه مقتدر بهزاد است نمایان است و بر حصه بالای صحن ایوان سه نفر علمای مجادل با عباهای رنگین و ریش‌های دراز سپید و سیاه نشسته‌اند که کتابها و قلم و قلمدانی پیش روی آنها افتاده است.

و در زیر صحن ایوان، حیاط مفروش به خشت‌های مستطیل لیموئی رنگ است که بران هم چند نفر با همان لباسهای رنگین و عبا و عمامه ایستاده‌اند.

طاق بلند و مزین مدرسه بردوجناح و بالای خود نوشته‌هایی بر-
زمینه منقش مطلا به سپیداب و خط خفی رقا ع دارد که در قسمت آخر آن
چنین نوشته است: «عمل العبد بهزاد فی سنه اربع و تسعين و ثمانمائة»
حواشی طلافاشان این صفحه و تذهیب جداول بتمام این منظر،
حشمت و ابهت خاصی بخشیده است.

۵- دارا و گله بان اسپان (ص ۱۱ تقویم مصر و شماره اول
هنرهای زیبای عرب و ایران) از همین نسخه بوستان سعدی، که در ۸۹۳ق
۱۴۸۷م امضای بهزاد دارد. و از شهکارهای خامه سحر آفرین اوست.
منظریست دلکش از کوه و صحرا و سبزه‌زار پرگل که گله اسپان
در آن میچرد و دارا بر اسب سرخ رنگ قوی هیکل بالباس سرخ روشن
و تیرو کمان در دست دیده می‌شود و شبان با لباس سبز پیش روی اسب
او ایستاده و بعرض حال مشغولست. قیافت و رنگ اسپان کلان و
کوچک و نوزادیکه پستان مادر را می‌مکند، نهایت طبیعی و جالب
است. یک نفر شبان باعبای آسمانی خیره رنگ نشسته و از مشك دوغ
که به سه پایه چوبی آویخته در کاسه کوچکی دوغ می‌گیرد.

رنگ آمیزی و تزئینات و وضع اشخاص بارنگهای البسه و
چهره کشایی انسانان و الوان اسپان از نهایت استادی و قدرت هنری
مصور نمایندگی دارد. (ص ۱۲ تقویم مصر)

۶- بزم باده پیمائی و می‌گساری

از همین نسخه بوستان سعدی که در سنه ۸۹۳ق ۱۴۸۷م ساخته
و آراسته شده و از کارهای بهزاد شمرده می‌شود.

صحنی است محدود به پنجره که در بی مجلل و مزین دارد، و در

ماورای پنجره سبزه‌زار خرم با درختان زیباست، که بعد از آن صحرای
خشکیده زرد رنگی بنظر می‌آید و در آنجا کلبه ایست که نی نوازی پیش
آن بر سبزه‌زار لطیف نی مینوازد.

در داخل بزم خمها بدوش و صراحی‌ها در دست ساقیان است که
از آن در پیمانها باده می‌ریزند و بدمستی را هم دو نفر در بغل گرفته
می‌برند و امیر با عبای آسمانی رنگ گرم، مستانه بر تخت کوچکی قرار
دارد و پیش روی او جامی با دو صراحی زرین افتاده است و بیرون در
دژخیمی با ریش و قیافت مهیب و عبای سرخ چوبی در دست دارد، و
مردی سیاه پوش را میزند.

مناظر دشت و سبزه‌زار و درختان بارنگهای خاص و هم کاشی کاری
صحن مجلس و تزئینات درب در نهایت ثقت و لطافت است. اشخاص
بزم قباهای رنگین سبز و آبی و عنابی و سیاه و لیموئی و گلابی در بر
دارند و حواشی این صفحه زرافشان است.

این مجلس مصور عیاشی، حاکی از حیات طبقه اشراف و عروج
فیودالی در آسیای میانه است، که هنرمند چیره دست مناظر آنرا با کمال
قدرت کشیده است، ولی اشراف و درباریان عیاش در داخل کاخ به عیش
و نوش و عریبه اندراند، در حالی که بیرون در، هنگامه آزار و لت و
کوب مظلومان بدست دژخیمان گماشته همین درباریان عیاش سیه مست
گرمست.

آیا هنرمند بهزاد یا یکی از شاگردان مکتب او در اینجا اراده
نداشت، که در هنر خود رمزی از حیات طبقاتی آنوقت بگنجاند، تا در
قرنهای مابعد حاکی از درد و اندوه و آلام جان فرسای طبقه مظلوم و

جرائم انسانیت سوز طبقه حاکمه ستمگار باشد؟

اگرما اراده هنرمند را درین منظر دخیل ندانیم ، هم هنر وظیفه خود را که ترسیم و تجسیم و تصویر اجتماع است بجا آورده است.

(۲۵۰۹) - ۴ -

يك ورق مصور (ورق ۹ تقویم مصر)

از يك دیوان شعر فارسی با اسلوب بهزاد حوالی ۹۳۲ق = ۱۵۲۵م از مکتب تبریز (۲۶۰ × ۳۲۰م) درموزه فن اسلامی قاهره. درین منظر شاهی در زیر سایه بان سرخ ساده بر تخت سرخ رنگی نشسته و درباریان او در اطرافش نشسته و ایستاده اند. نقاشی و رنگ آمیزی و چهره کشایی این تصویر بدرجه متوسط است و از آن آشکار می آید که مکتب هنری بهزاد در تبریز تا سال ۹۳۲ق به چه انحطاطی رسیده بود؟

(۲۵۱۰) - ۵ -

شاهنامه فردوسی :

کار مکتب شیراز ۷۹۶ق = ۱۳۹۳م (قاهره) از سوابق مکتب هرات.

(۲۵۱۱) - ۶ -

صفات العاشقین هلالی :

بارقم میرعلی (هروی) که تاریخ ۹۲۹ق = ۱۵۲۲م دارد، در کتابخانه خدیویه قاهره (خ ۵۱۴)

(۲۵۱۲) - ۷ -

یوسف و زلیخای جامی :

اسلوب بهزاد دنباله هنر هرات در مدرسه تبریز ۹۴۰ق = ۱۵۳۳م (۱۵۵ × ۲۴) سانتی . از نسخ خطی دارالکتب قاهره . چند صفحه مصور آن بر تقویم مصر ۱۹۶۰ طبع شده است :

۱- بر ورق ۳ تقویم : مجلس زلیخا با دختران مصر در حالیکه یوسف را می بینند و در حالت حیرت و دلباختگی بجای ترنج انگشتان خود را می برند. درین صفحه در بالا و پایین باخامه بسیار قوی نستعلیق این دوبیت جامی را که حاکی از حیرت و هوش باختگی دختران اهل مجلس است نوشته اند :

در بالا :

ندانسته ترنج از دست خود باز   زد دست خود بریدن کرد آغاز
پایین :

یکی از تیغ، انگشتان قلم کرد   بدل حرف وفای او رقم کرد
این منظر بدیع و شگفته لطیف اگرچه امضا ندارد ولی آنرا از ادامه بسیار مؤفانۀ هنر هرات در تبریز توان شمرد.

ایوان مجلس زلیخا نهایت رنگین و دلکش است . تزئینات و نقاشی های دقیق و رنگهای گرمیکه در آن استعمال کرده اند و لباسهای شوخ و شنگ دختران حسن زده و متحیر جالب است، ولی به تخلیقات خامۀ بهزاد در نسخه بوستان قاهره نمیرسد .

۲- بر ورق ۴ تقویم : منظر معراج و آسمان پر از تجلیات طلایی با براق و فرشتگان بالدار است. رنگهای گرم در لباس فرشتگان و زنگار-

لون آسمان بکار رفته و براق شکل اسپه با سرزنی با تاج مطلا دارد و فرشتگان تحف آسمانی را در قابهای سرپوش دار مطلا بدست دارند . صاحب معراج موزه سیاه و عبای سبز و دستار سپید با کلاه پخش سرخ در بردارد، ولی بر روی او نقابست و چشم و دهن و بینی او را نتوان دید.

واتیکان

(۲۵۱۳)

مفاتیح الاعجاز لاهیجی :

کتابخانه واتیکان ایتالیا، به نستعلیق متوسط بتاریخ ۹۰۳ ق

۱۴۹۷ م (خ ۲۳۶)

يك قطعه از همين مرقع رقم دارد: «قطعه العبد محمد طاهر جلد
الخواقانی فی سنه ۹۶۱ق» (۱۵۵۳م) (خ ۷۸۳)
يك قطعه تصوير اين مرقع امضای «محمود مذهب» در سنه ۹۶۳ق
(۱۵۵۶م) دارد (سروی ۱۸۷۰)

(۲۵۱۶) - ۳ -

همای و همایون بخط محمد بن حسام :
در کتابخانه ملی وین. بقلم خفی نستعلیق بشیوه اظهار تبریزی با
رقم: «محمد بن حسام المشتهر بشمس الدین البایسنغری... فی دار السلطنة
هرات ... فی سنه ۸۳۱ق» (۱۴۲۷م)
این شمس بایسنغری هروی از خطاطان دربار بایسنغر در هرات
بود، که استاد همه خطوط و شاگرد معروف بغدادی متوفای ۸۵۰ق
۱۴۴۶م است (خ ۳۱۵)

وین

(۲۵۱۴) - ۱ -

سلوك ملوك:

رساله تألیف جلال قائنی هروی در کتابخانه وین، دارای مزایای
هنری که بران نوشته اند: «برسم خزانة سلطان الاعظم و خاقان الاعدل
سلطان شاهرخ بهادر خان...»
(ایرج افشار - مجله هنر و مردم شماره ۱۲۲)

(۲۵۱۵) - ۲ -

مرقع سلطان مراد ثالث:

در کتابخانه ملی وین. مجموعه خطوط خوش نویسان اسلامی،
که از انجمله دو قطعه بقلم کتابت و غبار خوش سلطان محمد نورهریست
که یکی در سنه ۹۱۲ق ۱۵۰۶م نوشته شده (خ ۲۷۹) و هم دو قطعه از
همین مرقع بکتابت خفی خوش با رقم «کتبه شاه محمود» نشابوری
است.

يك قطعه بقلم نستعلیق خوش با رقم «کتبه عبدالرحیم الیعقوبی»
که مراد انیسی خوارزمیست.

سنه ۱۰۱۴ .

در آخر این نسخه نوشته است :

« الحمد لله على الاتمام ... فى شهر محرم الحرام ... عام ثمانين و
ثمانمائه .... على يد العبد المذنب ... اظهر الكاتب فى بلدة هراة حفت
بالزهرة . » (ن)^۱

(۲۵۱۸-۲۵۲۰) -۲-۴-

مخطوطات سلطان على مشهدى:

شاگرد اظهار هروى و خطاط نيرومند نستعلیق نويس دربار سلطان
حسين بايقرا در هرات بود (۸۷۳-۹۱۱ ق ۱۴۶۸-۱۵۰۵ م)
(۲۵۱۸) ۲: ديوان حافظ: نمبر ۵۴/۸۱۷ کلکسيون عبدالسلام .
کتابخانه على گريو نيورستى . اين نسخه در آغاز ناقص و چهار ورق اول
آن بخط ديگر است در آخر آنست :
« كتبه المذنب الى الله الغنى سلطان على المشهدى » ۹۱۹ ق
(۱۵۰۸ م)
(۲۵۱۹) ۳: مناجات خواجه عبدالله انصارى : نوشته شده در
هرات ۹۲۱ ق ۱۵۱۴ م نمبر ۷۵۵ رضا لايبيرى رامپور ، بران خطوط
شاهان مغوليه هند است بدین شرح :
الف: رساله خواجه عبدالله انصارى خط ملاسلطان على از پيش
کش خان خانان بتاريخ ۲۴ جمادى الاول سنه ۱۰۲۲ حرره جهانگير ابن
اکبر پادشاه .

۱- مأخوذ از رساله مخطوطات عصر تيموريان در هند از پروفيسور نذير

احمد يونيورستى على گر هند ۱۹۶۹ م، که علامت مخفف آن (ن) است.

هند

(۲۵۱۷) -۱-

مجموعه اشعار بخط اظهار هروى :

اين خطاط ماهر در عصر تيموريان بهرات آمد و در دربار بايسنغر
و سلطان ابراهيم و الخ بيگ و غيره محشور گرديد ، و بعد از ۸۸۰ ق
۱۴۷۵ م درگذشت، سلطان على مشهدى از شاگردان او بود.
يك البم كوچك ۲۵ ورقى او در كتابخانه على گر يونيورستى
محموظست که سه ترجيع بند عراقى و يك يك هم از او حدى و خواجه
کرمانى و امير نعيمى دارد.
خط آن نستعلیق بسيار خوش ريز است در بين نقوش مذهب
رنگين . که جداول و تزئينات هر صفحه آن زيباست.
اين مجموعه اهميت تاريخى هم دارد ، زيرا وقتى در تصرف
جهانگير پادشاه هند بود و بران بخط خود نوشته است:

« الله اكبر »، پنجم آذر سنه ۱ داخل كتابخانه اين نيازمند درگاه
الهى در دارالخلافة آگره . حرره نورالدين جهانگير بن اكبر پادشاه

ب: بتاریخ بیست و پنجم مساه بهمن الهی موافق بیستم شهر جماد الثانیه سنه ۱۰۳۷ هجری که روز جلوس مبارکست داخل کتابخانه این نیازمند درگاه شد حرره شهاب الدین محمد شاه جهان ابن جهانگیر شاه ابن اکبر شاه .

باین طور نوشته‌های عبدالرحیم خان خانان در سنه ۹۹۸ ق ۱۵۸۹ م ومحی الدین محمد عالمگیر پادشاه غازی ومیر کرم الدین خان در ۱۱۸۹ ق ۱۷۷۴ م نیز دارد (ن).

(۲۵۲۰) ۴ يك قطعه خط سلطان علی در موزه باستان شناسی دهلی.

(۲۵۲۱-۲۵۳۰) -۵-۱۴-

خطوط میر علی الکاتب هروی :

از خطاطان نستعلیق نویس ماهر دربار سلطان حسین بایقراست که تا مرگ این پادشاه (۹۱۱ ق) ۱۵۰۵ م با او بود ، وفاتش در حدود ۹۵۱ ق ۱۵۴۴ م باشد. ۱ مخطوطات او درهند :

(۲۵۲۱) ۵- دیوان شاهی:

در ۴۵ ورق نمبر ۱۷۴ بانکی پورپتنه . در آخر امضای « الفقیر علی الکاتب در ۹۱۵ ق» دارد (۱۵۰۹ م)

خط آن نستعلیق روشن ومتقن با جداول رنگین ومذهب است. حواشی آن تزئینات گلدار وشاخسار دارد (ن)

۱- بنام میر علی قطعات مخطوطه و کتب زیاد دیده شده ، و چند نفر

خطاط بدین نام بوده اند (ح)

(۲۵۲۲) ۶- حائنامه عارفی ۱ یامثنوی گوی و چوگان:

کلکسیون حبیب گنج در کتابخانه یونیورسیتی علی گره . به نستعلیق خوش در ۹۲۶ ق ۱۵۱۹ م در هرات نوشته شده و در آخر آنست : « کتبه العبد الفقیر علی الحسینی الکاتب ... فی اوایل شهر ربیع الاول سنه ست و عشرين و تسعمائه بمدينه هراة »

این نسخه نوشته‌ها و مهرهای بسا از رجال تیموریه هند دارد مانند: کتابه عصر اورنگ زیب در فتح گلکنده غره ذیحجه سال ۳۱ جلوس . و امضای قابل خان خانزاد پادشاه عالمگیر ۱۰۹۷ ق (۱۶۸۵ م) (۲۵۲۳) ۷- حائنامه عارفی :

میر علی چندین نسخه این کتاب را نوشته ۲ که نسخه دیگر خطی آن در بانکی پور است (نمبر ۱۷۲ ورق ۲۵) که بر کاغذ خوب به نستعلیق بسیار خوش و جلی با نقوش رنگین . و جداول مذهب نوشته شده و عناوین آن بر زمینه مذهب گلدار است .

(۲۵۲۴) ۸ - بوستان سعدی :

رضا لایبری رامپور (نمبر ۴۰۷۰) بخط میر علی در سنه ۹۲۷ ق ۱۵۲۰ م در هرات . که نقاشیها و تصاویر مکتب هرات نیز دارد و خط آن نستعلیق خوش با جداول و حواشی مذهب رنگین است . (۲۵۲۵) ۹ - یوسف زلیخاء جامی :

این نسخه بسیار جالب در رمضان ۹۳۰ ق ۱۵۲۳ م بخط میر علی

۱- عارفی شاعر عصر شاهرخ متوفا ۸۵۳ ق ۱۴۴۸ م است .

۲- يك نسخه دیگر همین کتاب بخط میر علی در هرات ۹۲۹ ق ۱۵۲۲ م

در کتابخانه جهانگیر بود که آنرا M.L.CARLIER به پاریس برد .

است که در آخر آن چنین نوشته : «علی ید العبد الضعیف میرعلی فی
اواخر رمضان سنه ثلاثین وتسعمائه بمدينة هرات»

نسخه به نستعلیق زیبا بسیار منقش و مزین است ، حواشی و
جداول مذهب رنگین دارد و نمبر آن در کتابخانه بانکی پور (۱۹۶)
است و فهرست نگار این کتابخانه مینویسد که این همان نسخه خطیست
که در آثار جهانگیری (ورق ۳۳ الف) چنین مذکور است :

« روز دوشنبه دوم محرم سنه هزار و نوزده . . . درین روز
یوسف زلیخا بخط ملا میرعلی مصور و مذهب که هزار مهر قیمت داشت
و سپه سالار خان خانان بطریق پیشکش ارسال داشته بود معروض گردید .»
(۲۵۲۶) ۱۰ - مطلع الانوار امیر خسرو :

نستعلیق جلی میرعلی با حواشی مزین رنگین که بر ورق ۱۵۰ ب ،
۱۵۱ الف ، ۱۵۲ ب ، ۱۵۳ الف ، تصاویر صفحه کامل دارد .

خاتمه آن : «تمت علی ید اضعف الکاتبین و اقل العباد السلطانی
میرعلی الکاتب السلطانی الاعدل الاعظم الاکرم معز السلطنه ... عبدالعزیز
بهادر . . . فی اواسط شعبان المعظم سنه سبع و اربعین و تسعمائه بدار الفاخرة
بخارا ، باهتمام سلطان میرک کتابدار»

در کتابخانه بانکی پور پتته (نمبر ۱۲۹)

(۲۵۲۷) ۱۱ - صد پند لقمان :

نمبر ۷۵۶ رضا لایبریری رامپور . در تزئین و نقاشی شبیه مخطوطه
نمبر ۲۰۲۴ بانکی پور است ، الا اینکه جای نوشتن آن معلوم نیست و
فقط امضای میرعلی در ۹۴۵ ق ۱۵۳۸ م دارد . ضمیمه این نسخه سخنان

خواجه عبدالله انصاری بقلم همین میرعلیست .

این نسخه در کتابخانه حکیم هماد بوده و از وبه کتابخانه جهانگیر
و شاه جهان و دخترش جهان آرای بیگم انتقال یافته که خط جهانگیر (۳)
محرم سنه ۱۵) و خط شاه جهان (سلخ ربیع الاول ۱۰۳۹ ق قیمت هزار
روپیه) بران نوشته است .

در ذیحجه سنه ۱۰۴۰ ق ۱۶۳۰ م شاه جهان آنرا بدخترش
جهان آرای بیگم بخشیده و بخط این بانو نیزه طالبی بران نوشته شده است .
(۲۵۲۸) ۱۲ - صد پند لقمان :

کتابخانه بانکی پور نمبر ۲۰۲۴ . با همان خصایص و تزئینات
و خط خوش نسخه سابق ۷ که در بخارا بخط میرعلی در ۹۴۹ ق ۱۵۴۲ م
به نستعلیق بسیار عالی با جداول مذهب و حواشی منقش رنگین ترتیب
گردیده است . در آخر آن مینویسد : «تمت هذه الرسالة ببلدة فاخره
بخارا سنه تسع و اربعین و تسعمائه ، کتبه العبد المذنب علی الکاتب .»

(۲۵۲۹) ۱۳ - مجموعه نفیسه :

بانکی پور نمبر ۱۰۸۹ مجموعه بسیار نفیس اشعار گزیده سعدی ،
نظامی ، خسرو ، جامی و غیره است که چنین آغاز شده :

ای ذات تو از صفات ما پاک کنه تو برون ز حسد ادراک
نام کاتب بر ورق ۱۴ و ۶۸ علی الحسینی و بر ورق ۴۴ الف علی -
الکاتب نوشته شده خط آن نستعلیق خیلی عالی و عناوین آن نهایت
مزین است . در آغاز کتاب دو منیا تور بامضای رضا و دو منیا تور بی امضا
در آخر آنست .

این کتاب در ۸ جمادی الثانیه ۱۰۳۷ ق ۱۶۲۷ م داخل کتابخانه

شاه جهان گردیده و بخط خود این پادشاه نوشته‌ی دارد، و هم نور جهان بیگم بران نوشته که قیمت آن پانصد روپیه است.

(۲۵۳۰) ۱۴ - سبحة الابرار جامی :

کتابخانه دیوان صاحب مدراس (هند) بخط خوش نستعلیق که نام میرعلی‌الکاتب در آخر آن نوشته شده و دو ورق ۶۲ ب ۶۵ الف آن مصور است (ن)

(۲۵۳۱-۲۵۳۴) - ۱۵-۱۸-

خطوط سلطان محمد بن نورالله :

سلطان محمد نور از شاگردان نامور سلطان علی مشهدی و در خدمت امیر علی شیر نوایی بود که وفاتش در حدود ۹۴۰ ق ۱۵۳۳ م باشد، این آثارش در هند است :

(۲۵۳۱) ۱۵ - سبحة الابرار جامی : بانکی پور نمبر ۱۹۱

بخط ظریف نستعلیق با جداول مطلای رنگین دارای عنوان منقش و تزئینات دلکش بر ورق ۱۴ ب ۱۵ الف ۲۹ الف ۹۷ ب . در آخر تاریخ کتابت ۱۵ ذیقعد ۹۱۳ ق ۱۵۰۷ م است چنین :

این کتابت که نسخه ایست بدیع . . . . . عاقبت محمود بنده سلطان محمد بن نور در چه ماه و چه سال ثبت نمود پانزده روز رفته از ذی قعد سال هجرت کتابت من بود

(۲۵۳۲) ۱۶ - کلیله و دمنه بهرامشاهی : رامپور نمبر ۲۹۸۲ رضا

لایبریری. بخط خوش نستعلیق و تزئینات و عناوین مذهب رنگین خیلی

زیاد که سرور قهای آنهم خیلی قشنگ است . تاریخ کتابت ندارد و ای تصاویر و نقاشی آن عالیست .

(۲۵۳۳) ۱۷ : دیوان حافظ : رضا لایبریری نمبر ۳۲۷۲ رامپور :

بخط بسیار عالی سلطان محمد نور در ۹۳۱ ق ۱۵۲۴ م به نستعلیق

خوش با جداول طلائی و حواشی منقش نوشته شده در آخر آن بین لوحه نقاشی نوشته: «تمت الكتاب بعناية الملك الوهاب فی شهر سنه احدى و ثلاثین و تسعمائة، كتبه العبد المهجور سلطان محمد نور»

(۲۵۳۴) ۱۸ - يك قطعه بخط نستعلیق عالی بارقم سلطان محمد نور

در موزه باستان شناسی دهلی (خ ۲۷۷)

(۲۵۳۵-۲۵۳۶) - ۱۹-۲۰-

مخطوطات شاه محمد الکاتب :

نستعلیق نویس بسیار ماهر است که در خراسان زندگی داشت

دو کتاب او در هند است :

(۲۵۳۵) ۱۹ : هفت اورنگ جامی در ۲۸۴ ورق. کتابخانه بانکی-

پور نمبر ۱۸۲. بخط خوش نستعلیق در چهار ستون بین حواشی مطلا و رنگین. دو ورق نخست هر هفت کتاب آن نقاشی ظریف دارد و عناوین آن بر زمینه مذهب گلدار نوشته شده و بر ورق ۱۶۷ ب و ۱۹۱ دو تصویر دارد .

نوشته خاتمه کتاب :

تمت الكتاب ... تحریراً فی سلخ رمضان سنه ۹۰۸ شاه محمد-

الکاتب (۱۵۰۲ م)

(۲۵۳۶) ۲۰ : شاهنامه فردوسی در ۵۳۸ ورق. نمبر ۲ مخطوطات

بانکی پور . نسخه بسیار زیبای شاهنامه با مقدمه بایسنگری است به نستعلیق خوش چهارستونی که نقاشی های رنگین وافر دارد و تزئینات صفحات کامل آن دیدنی و وقایه اصیل آن هم محفوظست .
کتابت آن در آخر با مضای شاه محمد الکاتب است و ۲۷ قطعه تصویر نفیس در بین حواشی دارای شاخسار مطلا دارد .

(۲۵۳۷) - ۲۱ -

هفت اورنگ جامی بخط محمود بن حسن الهروی:
این خطاط ماهر هراتی مخطوطات نستعلیق دلکش و زیبا دارد که يك نمونه هنر او نسخه هفت اورنگ جامیست (نمبر ۱۸۳ بانکی پور) که به نستعلیق روشن در چهارستون با حواشی وجد اول مطلا و عناوین منقش نوشته شده ، و آغاز هر کتاب با صفحات مزین و آراسته است .
در خاتمه کتاب نوشته شده که این نسخه را در مدرسه جلالیه هرات در سلخ رمضان ۹۲۸ ق ۱۵۲۱ م انجام داده است .

(۲۵۳۸) - ۲۲ -

دیول رانی بخط دوری هروی:
سلطان بایزید بن میر نظام مشهور به دوری Dauri از مردم هرات و شاگرد میر علی الکاتب بود ، که بهند رفت و بدر بار اکبر رسید و لقب کاتب الملک یافت تاریخ وفاتش را ۹۸۶ ق ۱۵۷۷ م در راه حج نوشته اند .
نسخه خطی مثنوی امیر خسرو بنام دیول رانی و خضر خان (نیشنل میوزیم دهلی جدید) بقلم اوست و در آخر مینویسد :
« الفقیر ... سلطان بایزید ابن میر نظام مشهور به دوری بتاریخ شهر محرم الحرام سنه ۹۷۶ ق » (۱۵۶۸ م)

این مخطوطه دو تصویر سبک مغولیه هند هم دارد، که یکی ازان در فهرست مشرح موزه ملی هند ۱۹۶۴ م طبع شده است .
این نسخه در ملک سلیمه سلطان بیگم یکی از ازواج اکبر پادشاه بود و بعد ازان به کتابخانه شاه جهان انتقال یافته و اخیراً از کتابخانه کپورتله بموزه ملی دهلی آورده شده است .

(۲۵۳۹) - ۲۳ -

یوسف و زلیخای جامی به خط سلطان حسین بن جمشید هروی :
وی باشنده هرات و شاگرد محمد شادشاه است که این خطاط از شاگردان سلطان محمد خندان بود (تاریخ رشیدی ص ۱۶۵) چون شادشاه در حدود ۹۵۰ ق زندگی داشت ، سلطان حسین هم بعد ازین زندگی کرده باشد . مخطوطاتش کمیابند و مؤلف ریحان نستعلیق (تألیف ۹۸۹ ق) يك نسخه سبک ابرار جامی را بقلم او ذکر میکند .
يك نسخه یوسف و زلیخای جامی نمبر ۲/۸۸ یونیورستی علی گر تحریر ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م امضای سلطان حسین بن جمشید هروی دارد که آنرا در بخارا نوشته و دران خود را الغریب المهجور خوانده است (ن)

(۲۵۴۰) - ۲۴ -

دیوان قاسم انوار بخط عبیدی نشاپوری :
نامش عبدالله بن حسن نشاپوری و شاگرد میرعلیست که در نستعلیق نویسی شهرت داشت . چون يك قطعه او در سنه ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م

نوشته شده، بنابراین بعد ازین سال بعمر ۹۰ سالگی مرده باشد^۱ (بقول مهدی بیانی ۱/۴۲۴)

يك نسخه خطی دیوان قاسم انوار (نمبر ۱۷۰ بانکی پور) در ۱۳۴ ورق به نستعلیق روشن عبیدی نشاپوری در سلخ رجب سنه ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م نوشته شده که جداول مطلا و سرورق مزین دارد (ن)

(۲۵۴۱) - ۲۵ -

رسایل سعدی بخط میرمحمد باقر هروی :

باقر فرزند هنرمند میرعلی الکاتب سابق الذکر است که بهندرفت و بدربار اکبر پذیرفته شد. وی روش نستعلیق نویسی بسیار ماهرانسه پدر خود را بنحوی تقلید میکرد، که بین مخطوطات پدر و پسر فرق کردن مشکل است و ابوالفضل در آیین اکبری شهرت و مهارت او اشارت مینماید (ترجمه انگلیسی ص ۱۰۳)

در کتابخانه بانکی پور مخطوطه نمبر ۹۳ «شش رساله سعدی» محفوظست که درخاتمه آن نوشته اند: کتبه میرعلی الکاتب ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م ولی این صحیح نیست زیرا شاه جهان مغولی هند در آخر آن بقلم خود نوشته :

« حرره شهاب الدین محمد صاحب قران ثانی شاه جهان ، خط باقر پسر ملاعلیست، نام او را تراشیده ، نام پدر نوشته اند »

۱- يك نفر عبیدی قلندر کاتب در مجالس النقایس (ص ۱۴۸) مذکور است که شاید غیر ازین شخص باشد، زیرا مجالس در ۸۹۶ ق ۱۴۹۰ م پیش از عبیدی نشاپوری تألیف شده .

این نسخه در سنه ۱۰۱۹ ق ۱۶۱۰ م به کتابخانه فرزند عبدالرحیم خان خانان رفته و بعد از آن به کتابخانه محی الدین عالمگیر بود که نوشته های این رجال بران است.

نستعلیق این نسخه خیالی دلکش و زیباست ، جداول رنگین طلائی و حواشی منقش بالوحه نقاشی آغاز کتاب دارد ، در سنه ۹۸۶ ق ۱۵۷۷ م درادی پور عرض دیده شده است (ن)

(۲۵۴۲) - ۲۶ - ۲۹ -

مخطوطات محمدحسین کشمیری :

وی شاگرد میرعلی الکاتب بود (مرآة العالم ص ۵۲ و مناقب هنروران ص ۵۰۵) که بدربار اکبر پیوست و لقب « زرین قلم » یافت و بعد از آن جهانگیر او را به « عنبرین قلم » ملقب ساخت ، وفاتش ۱۰۲۰ ق ۱۶۱۰ م است. مخطوطات فراوان از خامه او دیده میشود که از انجمله است:

(۲۵۴۲) ۲۶: دیوان میرحسن ۳۰۰ صفحه (نمبر ۱۳۲ بانکی پور) که برای کتابخانه شیخ فرید بک هری^۲ بقلم محمدحسین کشمیری در سنه ۱۰۱۰ ق ۱۶۰۱ م به نستعلیق روشن با حواشی مذهب نوشته شده است.

(۲۵۴۳) ۲۷: خسرو و شیرین از میرزا جعفر بیگ ۶۳ ورق (نمبر

۱- دنباله هنر خطاطی هرات درهند است .

۲- وی یکی از سالاران دربار اکبر بود که جهانگیر او را لقب رضی خان

داد و در سنه ۱۰۲۰ ق ۱۶۱۰ م بمرد .

۲۷۴ بانکی پور) که تاریخ کتابت ندارد و بخط خوش نستعلیق باجد اول مطلا و حواشی رنگین منقش نوشته شده است.

(۲۵۴۴) ۲۸ : منتخبات فارسی : از آثار نظم و نثر نویسندگان نامدار زبان فارسی (نمبر ۱۰۹۰ بانکی پور) که بهترین نمونه خطاطی محمد حسین شمرده میشود و چندین بار امضای او دارد و تاریخ کتابت آن سنه ۱۵۰۰ هـ ۱۵۹۱ م است.

دومنیاتور بقلم فرخ و سنکر نقاشان هند و چندین تصویر هم دارد، خط آن نستعلیق جلی در حواشی مطلای گلدار است (ن)

(۲۵۴۵) ۲۹ : هفت بندکاشی با تزئین و تذهیب و بهترین خط نستعلیق در کتابخانه علی گرهند.

(۲۵۴۶-۲۵۵۰) -۳۰-۳۴-

مخطوطات محمودشاهی هروی

(ادامه مدرسه هنری هرات) : محمود بن اسحاق شهابی از شاگردان سربر آورده میرعلی الکاتب درهند بود از آثار اوست :

(۲۵۴۶) ۳۰ : دیوان کامران (ورق ۳۴ نمبر ۲۳۷ بانکی پور) که نسخه واحد اشعار فارسی و ترکی این شاهزاده پسر بابر است و در آخر چنین نوشته «علی ید العبد الضعیف محمود بن اسحاق الشهابی الهروی» برین کتاب خطوط جهانگیر در ۱۰۳۵ ق ۱۶۲۵ م و شاه جهان و تحویلی شیخ فیضی در ذیحجه ۹۹۰ ق ۱۵۸۱ م و مهرهای سالهای ۹۸۴-۹۸۷-۹۹۰-۹۹۲ ق هم دیده میشود.

(۲۵۴۷) ۳۱ : مناجات عبدالله انصاری (۲۰ ورق نمبر ۲۰۶۷ بانکی پور) تحریر نستعلیق جلی محمود بن اسحاق شهابی در سنه ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م.

(۲۵۴۸) ۳۲ : نفحات الانس جامی (نمبر ۲۲۸۱ رامپور) بخط خوش و عالی نستعلیق همین محمود هروی بتاریخ ۹۹۳ ق ۱۵۸۴ م.

(۲۵۴۹) ۳۳ : خمسة امیر خسرو (نمبر ۴۱۰۲ رامپور) نسخه بسیار مزین و منقش و مصور است عمل و خط همین محمود که تصاویر ادامه سبک هرات است ، که در آخر امضای خطاط در سنه ۹۷۷ ق ۱۵۶۹ م موجود و نمونه بهترین نستعلیق نویسی است.

(۲۵۵۰) ۳۴ : (موزیم الورهند) یک نسخه مصور بوستان سعدیست با نستعلیق ممتاز محمود شهابی در سنه ۹۴۴ ق ۱۵۳۷ م که دارای ده مجلس مصور سبک مغولیه هند است.

(۲۵۵۱) -۳۵-

نفحات جامی بخط عبدالمؤمن مزاری :

قراریکه نوائی در مجالس النقایس مینویسد : وی شاعر ورزیده و خطاط ماهری بود که مزاری تخلص داشت و بر مزار مولانا عبدالرحمن جامی در هرات میزیست از آثار خطی او یک نسخه نفحات الانس جامیست که در کتابخانه بانکی پور به نمبر ۱۷۸۰ موجود است.

این نسخه به نستعلیق گزیده و عالی و حواشی منقش رنگین و عناوین مزین نوشته شده و در آخر آنست :

«کتب العبد المذنب المتواری عبدالمؤمن المزاری ۹۳۲ ق» ۱۵۲۵ م

(ن)

(۲۵۵۲) -۳۶-

سبحة الابرار بخط کمال :

خطاطی بدین نام در قرن دهم وجود داشت که دکتر بیانی در باره

اومینوینوید: «چندین قطعه از خطوط میرعلی هروی را دیده‌ام، که وی بریده و یا اگر اصل خط به سفیداب یا زر نوشته شده بود، آنرا تحریر کرده است» (خوشنویسان ۱/۵۹۰)

بدین نحو کمال با میرعلی محشور بوده و نسخه خطی نمبر ۱۹۲ بانکی پور که سبحة الابرار جامیست در سنه ۹۲۷ ق ۱۵۲۰ م بقلم اوست. نستعلیق این مخطوطه بسیار زیبا و حواشی آن منقش رنگین است (ن)

(۲۵۵۳)-۳۷-

سبحة الابرار بخط خلیل بن درویش:
ذکر این خطاط در تذکره‌ها نیامده، ولی دکتر بیانی قطعات خط او را دارای تاریخ ۹۶۶ و ۹۷۸ و ۹۶۸ ق دیده است.
نسخه خطی سبحة الابرار جامی (نمبر ۱۹۴ بانکی پور) بقلم همین خلیل بن درویش محمدالجامی در ۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م است، که خط آن نستعلیق نفیس با حواشی مطلا و رنگین است (ن)

(۲۵۵۴)-۳۸-

تمر نامه بخط محمدالکاتب (بن علاءالدین):
از قصبه رزه RAZA باخرز مربوط هرات است که نستعلیق نویس ماهر بود و در سنه ۹۹۲ ق ۱۵۸۳ م تیمورنامه هاتقی را در شهر بلخ نوشت (کتابخانه علی گر) که نستعلیق خوش و حواشی مجدول مطالو نقاشی‌های

۱- رك: نمبر ۴۸ و ایران و فرانسه.

دلکش زیبا دارد و در آخر آن نوشته:

«فی تاریخ شهر رجب المرجب سنه ۹۹۲ ق کتبه العبد المذنب محمدالکاتب رزه عن ولایت باخرز... بیلده فاخره بلخ صورت تحریر یافت» (ن)

(۲۵۵۵-۲۵۵۷)-۳۹-۴۱-

خط عبدالرحیم الهروی (عنبرین قلم):

(۲۵۵۵) ۳۹- وی در هرات پرورده شد و بعد از آن به هند رفت و در آنجا هنر مکتب هرات را رواج داد، از آثار هنر او نسخه مصور انوار سهیلی است در ۲۳۹ ورق به نستعلیق بسیار زیبا که در سنه ۱۰۰۵ ق ۱۵۹۶ م در لاهور نوشته شده و در قلعه بهاون بهارت یونیورسیتی بنارس محفوظست و ۲۷ مجلس تصویر مدرسه هنری دوره اکبری دارد بقلم بساون و جگناته و فرخ‌چیله و دهیوان داس و موکوند و مسکین و مهیش و سنواله و منوهر و شنکر و لجهمن و مادهو و میشندن داس و انند که هنروران عصر اکبر در هندند (ن)

(۲۵۵۶-۲۵۵۷) ۴۰-۴۱- چهل مجلس علاءالدوله سمنانی به خط

او با رقم عبدالرحیم روشن قلم ۱۰۲۰ ق ۱۶۱۰ م در موزه باستان شناسی دهلی. و يك قطعه نستعلیق خوش او با رقم عبدالرحیم عنبرین قلم در همین موزه.

(۲۵۵۸)-۴۲-

خط شاه خلیل الله باخرزی:

وی خطاط دربار ابراهیم عادل شاه ثانی در بیجاپور (هند جنوبی)

بود، که بریاست يك گروه سفارتی بدر بار شاه عباس صفوی فرستاده شد. چون وی از مردم رژه باخرز خراسان و حافظ سنن مدرسه هنرهرات و مخصوصاً میرعلی الکاتب است، بنابراین ذکر يك اثر خامه او در اینجا کرده میشود:

نورس: شاه خلیل يك نسخه کتاب نورس ابراهیم عادلشاه را در سنه (۱۰۲۷ ق ۱۶۱۷ م) بخط بسیار عالی نستعلیق نوشته بود، که فقط یازده ورق این نسخه اخیراً در حیدرآباد دکن بدست آمد و برای موزه ملی هند دهلی جدید خریداری شد، که در یادنامه ذاکر طبع دهلی ۱۹۶۸ م معرفی شده است (ن)

میرخلیل الله شاه از سادات عراق عجم بود که در بیجاپور دکن به استادی خط شهرت داشت وقتی وی از طرف ابراهیم عادل شاه ثانی (۹۸۸-۱۰۳۷ ق ۱۵۸۰-۱۶۲۸ م) بسفارت دربار ایران رفت، درباره او گفته شد:

خورشید عراق از دکن می آید   کان لعل بکان خویشان می آید
سردفتر جمله خوشنویسان جهان   یعنی که خلیل بت شکن می آید

وی در نوشتن نورس خطاب «پادشاه قلم» یافت:

شاه عالی نسب خلیل الله	چون مسخر نمود ملک قلم
پیش استاد و پیر ابراهیم	پادشاهی ستاده خیل وحشم
شاه عادل که از نی خامه	ستد از دست خصم تیغ و علم
از سیاهی کلک گلگونش	روسپید است دودمان قلم
اوستادی که گشت از دانش	در حریم هنر چنان محرم
کز صریر قلم تولد ساخت	گریه برخاست از زبان قلم

قطعه‌یی برد از بی تعلیم   یافت زان قطعه خسرو اعظم
که بفرمان او قلم گردید   شه ورا خواند «پادشاه قلم»
سال تاریخ این خجسته خطاب
شاه گردید پادشاه قلم ۱۰۲۷ ق
(صحیفه خوشنویسان ۱۰۳)

(۲۵۵۹) - ۴۳ -

بیاض اشعار شهزادگان تیموری هرات (نمبر ۱۰۹۱ بانکی پور)

نسخه نهایت نفیس و زیبای نستعلیق عالی و نقاشی‌ها و تذهیب-
های دلکش و سرلوحه مزین دو صفحه بیست مشتمل بر انتخاب اشعار
شعرای بزرگ فارسی و شهزادگان تیموری مانند سلطان حسین میرزا،
بدیع الزمان میرزا، محسن میرزا ابن بایسنقر میرزا، محمد حسین میرزا،
مؤمن میرزا، غریب میرزا و امیرعلی شیرنوا بی.

این نسخه در هند بوده و در سنه ۱۰۱۴ ق داخل کتابخانه جهانگیر
پادشاه شد. و این مطالب بخط شهزاده خرم بن جهانگیر بران نوشته
است (ن)

(۲۵۶۰) - ۴۴ -

دیوان حافظ کتابخانه هرات:

نمبر ۱۵۱ بانکی پور. این نسخه نهایت نفیس و تاریخی بقلم
نستعلیق بسیار دلکش و پخته قرن نهم مدرسه هرات است که نام کاتب
و تاریخ ندارد، ولی وقتی در هرات در کتابخانه سلطان حسین بایقرابود

و بر ورق آخر آن نوشته شده «سلطان حسین بای قرا ۶ شعبان سنه ۱۸ تحویل سهیل شد» بعد ازین نسخه را بهند آورده اند و نزد همایون پسر بابر بود، که شب دوشنبه ذی الحججه ۹۶۲ ق ۱۵۵۴ م بدان تفاول کرده و این مطلب را بران نوشته است. همچنین در محرم ۱۰۲۳ ق ۱۶۱۳ م جهانگیر از تفاول خود بران مطالبی را تحریر کرده و معلومست که در ملك پادشاهان مغولیه هند بوده است (ن)

(۲۵۶۱) - ۴۵ -

تاریخ خاندان تیموریه :

نمبر ۵۵۱ بانکی پور. کتاب مصور نهایت گرانها در تاریخ تیمور و اخلاف، او در ماوراءالنهر و هرات و هند تا سال ۲۲ سلطنت اکبر که بخط شاه جهان بران نوشته شده :

«این تاریخ که مشتملست بر مجمل احوال حضرت صاحبقران گیتیستان و اولاد امجاد آن حضرت و سوانح ایام حضرت عرش آشیانی تا سال بیست و دوم در عهد درلت شاه بابا تصنیف شده ، حرردشاه جهان پادشاه بن جهانگیر پادشاه بن اکبر پادشاه»

این نسخه بقلم بسا از مصوران و نقاشان در بار اکبر مصور گردیده و ۱۱۲ منیاتور بسیار عالی مزین دارد، که متأسفانه نامهای مصوران را در حین جلد بندی آن بریده اند.

این کتاب مستقیماً به مکتب هنری هرات متعلق نیست ، ولی موضوع وهم تصاویر آن ربطی قوی با تاریخ این سرزمین دارد وهم سبک مصوری و نقاشی وابسته با بقایای روایات هنری تیموریان هرات

است که برخی از هنرمندان آنرا با بر با خود بهند آورده بود. يك تصویر رنگین آن برسالتنمای ۱۹۶۱ و دیگری بر تقویم ۱۹۶۷ م از طرف شرکت تمباکوی هند چاپ شده است (ن)

(۲۵۶۲) - ۴۶ -

دیوان کمال خجندی :

نمبر ۱۹۳ بانکی پور . مخطوطه بسیار زیبای دیوان کمال شاعر خجند (متوفی حدود ۷۹۲ ق) است که در سنه ۸۸۶ ق ۱۴۸۰ م بخط خیلی خوش نستعلیق با حواشی جدا اول مطلا نوشته شده و سرعنوان آن دو صفحه منقش مزین است .

در آغاز هر غزل یا قطعه یا رباعی این دیوان ، يك بیت امیر شاهی شاعر متوفی در ۸۵۷ ق ۱۴۵۲ م بخط طلا نوشته است ، خط و کار آن بمدرسه هندی هرات میماند (ن)

(۲۵۶۳) - ۴۷ -

مجالس العشاق بخط احمد شیرازی

بانکی پور نمبر ۶۶۳: مخطوطه گرانهای مجالس العشاق (منسوب) به سلطان حسین بایقرا بن منصور پادشاه هرات است که بخط بسیار خوش نستعلیق با حواشی مطلا و منقش رنگین نوشته شده و سر لوحه بسیار زیبای آراسته دو صفحه بی دارد که مهارت آرایشگر و نقاش آن ظاهر است .

این نسخه ۳۲ مجالس تصویر بسیار نفیس سبک هرات دارد ، و

مهرها و عرض دیدهای زیاد بر ورق اول آن دیده می شود و تاریخ کنابت نسخه معلوم نیست اما امضای خطاط احمد الحافظ شیرازی دارد (ن)

(۲۵۶۴) - ۴۸-

کلیات سعدی به نستعلیق جمال کافی :

در کتابخانه حبیب گنج علی گر ۴۸/۹ .

این نسخه بخط قدیم نستعلیق جمال کافی کاتب در سنه ۸۱۴ ق

۱۴۱۱ م است (که مقدمه مکتب هنر تیموریان باشد) (ن)

(۲۵۶۵) - ۴۹-

خمسه امیر خسرو بخط سمره :

نسخه قدیم و گرانبها در دیوان صاحب مدراس . شاید نوشته

اواخر قرن ۸ یا آغاز قرن ۹ باشد بقلم سمره بن علی ، که مدتی در

کتابخانه ابراهیم عادل شاه بود و بر اوراق اول آن نوشته ها و مهرهای

ابراهیم عادل شاه و علی عادل شاه و غیره دیده میشود و آخر کتاب چنین

است : «حرره العبد الضعیف سمره بن علی» (ن) (مربوط به مکتب

هنر تیموریان)

(۲۵۶۶) - ۵۰-

خمسه امیر خسرو در رامپور :

نمبر ۴۱۰۱ کتابخانه رامپور بخط بسیار زیبای نستعلیق تحریر

۸۵۵ ق ۱۴۵۰ م که نه تصویر هم دارد (ن) (مربوط مکتب عصر تیموریان)

(۲۵۶۷) - ۵۱-

خمسه امیر خسرو بخط حسین شیرازی :

نمبر ۸۹۱ ، ۵۱/۵۵۱۴ نوشته حسین عبدالله در شیراز ، ذیحجه

۸۶۳ ق بخط نستعلیق خوب دارای ۱۷ تصویر (مربوط مکتب هنر تیموریان)

(۲۵۶۸) - ۵۲-

خمسه امیر خسرو :

در موزه ملی هند نمبر ۵۱۲/۵۵ . تحریر ربیع الاول ۸۶۵ ق

۱۴۶۰ م مصور و بخط بسیار خوش نستعلیق (عصر تیموریان)

(۲۵۶۹) - ۵۳-

خمسه خسرو در بانکی پور :

نمبر ۳۸ . تحریر ۳ رجب ۸۸۳ ق ۱۴۷۸ م نستعلیق خوش با

۱۷ مجلس تصویر .

برین کتاب نوشته شده که وقتی در کتابخانه قطب شاه و مهرهای

عنایت الله شاه جهانی و عبدالرشید دیلمی هم دارد (عصر تیموریان) (ن)

(۲۵۷۰) - ۵۴-

خمسه خسرو در علی گر :

نمبر ۴۴/۵ که در سنه ۹۶۳ ق به نستعلیق نفیس با هفت مجلس

تصویر (همه در هفت پیکر) نوشته شده است (بقایای هنر تیموریه) (ن)

(۲۵۷۱) - ۵۵-

شاهنامه رامپور بخط محمود تستری (رك : ترکیه)

نمبر ۳۹۰۹ رضا لایبری رامپور به نستعلیق بسیار نفیس محمود-

ابن محمد التستری در ابرقوه بتاريخ رمضان ۸۴۰ ق ۱۴۳۶ م با تصاویر (عصر تیموریه)

(۲۵۷۲) - ۵۶ -

شاهنامه میوزیم ملی هند بخط محمود تستری :

نمبر ۵۴/۶۰ نوشته محمود بن محمد برای خواجه نورالدین محمد بخط بسیار عالی نستعلیق در ۸۳۴ ق ۱۴۳۰ م با ۹۰ قطعه نقاشی (عصر تیموریه) (ن)

(۲۵۷۳-۲۵۷۴) - ۵۷ - ۵۸ -

شاهنامه بانکی پور بخط مرشد شیرازی :

نمبر ۱ ، بقلم نستعلیق نفیس و روشن مرشد الکاتب شیرازی در ۱۷ رمضان ۹۴۲ ق ۱۵۴۵ م با ۲۳ تصویر .
این نسخه را عالی مردان خان به شاه جهان پیشکش کرده و همین کاتب يك نسخه مختار نامه (بانکی پور نمبر ۵۰۴) را هم به نستعلیق عالی در ۶ شعبان ۹۴۶ ق نوشته است (ادامه هنر تیموریه) (ن)

(۲۵۷۵) - ۵۹ -

سه مثنوی عاصی :

رضا لایبریری رامپور نمبر ۴۱۳۳ و ۳۴ و ۳۵ .

این مجموعه سه مثنوی شاعر یست متخلص به عاصی :

اول : منطق الریاحین سروده ۸۳۰ ق ۱۴۲۶ م .

دوم : عارف و معروف سروده همین سال .

سوم : ناظر و منظور سروده ۸۳۳ ق ۱۴۲۹ م .
نسخه رامپور به نستعلیق زیبا مرقومست که یکی تاریخ ۸۳۰ ق دارد وهم مصور است (مقدمه هنر تیموریه)

(۲۵۷۶) - ۶۰ -

دیوان حافظ خط عبدالرحمن العتاب :

نستعلیق نویس ماهر است، وی يك نسخه دیوان حافظ را در سنه ۹۷۴ ق ۱۵۶۶ م به نستعلیق عالی نوشته (نمبر ۱/۱۲۴ کتابخانه علی - گرهند) که حواشی مجدول مطلا و منقش و سه تصویر دارد (که ادامه هنر تیموریه است) بر اوراق منضمه پشتی کتاب تاریخ ۹۹۶ ق ۱۵۸۷ م هم دیده میشود و نشانه کتابخانه شاه جهان هم بران ثبت است .
پروفیسور ك، الف نظامی آنرا در مجله فكر و نظر جولای ۱۹۶۱ م معرفی کرده است (ن)

(۲۵۷۷ - ۲۵۷۹) - ۶۱ - ۶۲ -

مجموعه اشعار :

این مجموعه دارای ۴۶۲ ورق بخط نستعلیق کهنه دارای سه

کتابست :

(۲۵۷۷) ۶۱ - از ورق ۱ تا ۴۶۲ متن کتاب کلیله و دمنه .

(۲۵۷۸) ۶۲ - » » ۱ تا ۲۷۲ حاشیه، مثنوی منطق الطیر .

(۲۵۷۹) ۶۳ - » » ۲۷۳ تا ۴۶۲ حاشیه، دیوان حافظ .

تمام این مجموعه که اکنون در کتابخانه آصفیه حیدرآباد دکن

است بیک قلم قوی نوشته شده که جداول و حواشی مطلا و تزئینات گل و برگ دارد.

نام کاتب و مسکن او نوشته نشده و بر ورق ۴۶۲ آخر کتاب مرقومست که ختم کتابت آن روز سه شنبه ۱۳ ربیع الاول سنه ۸۱۸ ق ۱۴۱۴ م بود.

حصه کلبله و دمنه این کتاب را در سنه ۱۹۴۶ م در حیدرآباد دکن فکسیمیلی محدود کرده اند. در مجله علوم اسلامیة دسمبر ۱۹۶۰ م معرفی شده است (ن) (از اوائل مکتب هنری تیموریه است)

(۲۵۸۰) - ۶۴ -

مجموعه حافظ سعیدی بخط محمد بن مسعود:

این نسخه مرکب از دیوان حافظ در متن و بوستان سعیدی بر حاشیه است که در مجموعه شخصی خاندان سبزپوش کور کهپور (هند) بود و نام کاتب آن محمد بن مسعود (?) است که در سنه ۸۲۴ ق ۱۴۲۰ م به نستعلیق روشن کهنه نگارش یافته است (ن) (از اوائل مکتب هنری تیموریه)

(۲۵۸۱) - ۶۵ -

خط الغ بیگ:

در سالار جنگ موزیم حیدرآباد یک نسخه خطی بخط خوش و عالی نسخ و رقاع از زیج جدید سلطانی در ۲۰۲ ورق محفوظست که در آخر آن چنین نوشته شده:

«کتبه و رقمه الغ بیگ بن شاه رخ بن تیمور گورکان فی سنه ضمح» که $۸۰۰ + ۴۰ + ۸ = ۸۴۸$ ق ۱۴۴۴ م باشد.

این کتاب عنوان بسیار مجلل مجدول مطلا و منقش هم دارد، که از هنر نقاشی و تذهیب و تزئین همان اوائل مکتب هنری تیموریان نمایندگی میکند. اگر چه در نسبت این نسخه بخط خود الغ بیگ سخنهاست، ولی بذات خود همین نسخه در خطاطی و تذهیب و نقاشی از ایام آغاز مکتب هنری تیموریان شمرده میشود، اگر بخط خود الغ بیگ هم نباشد (ن)

(۲۵۸۲) - ۶۶ -

مرقع اشعار ترکی:

در کتبخانه م، الف علی گریو نیورستی مرقعی از اشعار ترکی به قطع ۱۵ × ۱۲ موجود است که وقتی در تصرف سلاطین خراسان و هرات بود و از آنجا بهند برده شد. خط این نسخه نستعلیق بسیار عالی و تزئین و پیرایش آن هم در نهایت مهارتست. برین نسخه که نمونه هنر مکتب هراتست چنین نوشته اند:

«پنجم آذر سنه ۱ داخل کتبخانه این نیازمند در گاه الهی شد.

حرره نورالدین جهانگیر ۱۰۱۴ بن اکبر پادشاه»

شخصی دیگر بران نوشته:

«این مرقع بعد انتقال از سلاطین خراسان و هرات در کتبخانه

شاهان هندوستان رسید، چنانچه دستخط نوراندین جهانگیر پادشاه

ازان نشان می دهد... ماه شوال ۱۱۵۲ ق» (ن)

- ۶۷ - (۲۵۸۳)

درج الدرر بخط مولانا معین هروی:

نمبر ۴۴/۹۹ مجموعه فرنگی محل یونیورسیتی علی گڑ. نسخه
واحدة تالیف امیر سیداصیل الدین عبدالله بن عبدالرحمن حسینی
(متوفا ۸۸۳ ق) در هراتست که بقلم يك نفر موالف دیگر مولانا معین-
الدین هروی مشهور به معین مسکین (متوفا ۹۰۷ ق در هرات) درسنه
۸۸۹ ق ۱۴۸۳ م ۲۲ سال بعد از تألیف نوشته شده است که بخط خوب
نسخ و نستعلیق باشد.

تألیف این کتاب در قبة الاسلام هرات از صفر ۸۶۳ ق تا حدود
(۸۶۷ ق) ادامه داشته و نوشتن آن در ذیحجه ۸۸۹ ق خاتمه یافته و یکی
از مؤلفان و مرقومات عصر تیموریه هراتست که در هند در کتابخانه
عالمگیر بوده است (ن)

- ۶۸ - (۲۵۸۴)

تفسیر مواهب علیه:

نمبر ۱۱۲۶ بانکی پور. نسخه بسیار آراسته و زیبای تفسیر
حسینی ملاحسین واعظ کاشفی هروی که درسنه ۹۴۱ ق ۱۵۳۴ م از طرف
جلال الدین محمد بن محمد الجامی بمزارجدش احمد زنده پیل (متوفا
۵۳۶ ق) وقف گردیده و به خط نسخ عالی و زیبای خفیی است که
جداول و حواشی مطبلا و سرلوحه و عنوان های منقش آراسته یی
دارد (ن)

- ۶۹ - (۲۵۸۵)

کنز العباد فی شرح اوراد بخط نظام:

شارح علی بن احمد الغوری از باشندگان کره (هند) و از خدام
مولانا رکن الدین است که اقوال شیخ بهاء الدین را شرح کرده و نسخه
خطی آن در مجموعه فرنگی محل کتابخانه یونیورسیتی علی گڑ. نمبر
۱۰۶/۳۹۵ م، الف محفوظست که در مدرسه شاهرخیه هرات درسنه
۸۹۵ ق ۱۴۸۹ م در ۳۵۲ ورق بخط نظام بن حسین نوشته شده و در آخر
آن مینویسد:

«قد اتفق الفراغ من كتابة هذا الكتاب وقت الظهر ليوم الثلاثاء-
السابع عشر من ربيع الثاني سنة خمس وتسعين وثمانمائة في المدرسة-
الميمونة الشاهرخية ببلدة هرات ... علي يد العبد ... نظام بن حسين-
بن نجيب ...»

- ۷۰ - (۲۵۸۶)

نفحات الانس جامی بخط میرماه

مجموعه حبیب گنج کتابخانه علی گریونیورسیتی نمبر ۴۵/۲۲
نسخه نستعلیق بسیار خوب با حواشی جداول طلابی است که بخط میر
ماه خطاط در بلخ نوشته شده (۱۰۰۶ ق ۱۵۹۷ م) و این کاتب برادر-
زاده میر کلنگی یکی از هفت شاگرد میرعلی هرویست. در آخر
کتابست:

«بخط میرماه ابن میرعرب برادر زاده میر کلنگی کاتب است...
فی او اخر شهر ذی الحجه بتاریخ ۱۰۰۶ فی قبة الاسلام بلخ»

- ۷۱ - (۲۵۸۷)

بهارستان جامی:

نمبر ۸۱/۹۸۱ الف، س کتابخانه یونیورسیتی علی گسر، که در ۹ ذی حجه سنه ۸۹۵ ق ۱۴۸۹ م در زمان حیات مولانا جامی سه سال بعد از تألیف کتاب بخط خوش نستعلیق نوشته شده (غالباً در هرات)

- ۷۲ - (۲۵۸۸)

مذکر احباب بخط میرک:

تکملة مجالس النفايس امير علي شير نوائي از بهاء الدين حسن نثاری بخاری در سنه ۹۷۴ ق ۱۵۶۶ م است و يك مخطوطه آن در مجموعه حبيب گنج کتابخانه یونیورسیتی علی گسر (نمبر ۱/۵۱) محفوظست که در سنه (۹۸۰ ق ۱۵۷۲ م) در سمرقند بخط خوش میرک خطاط نوشته شده است.

خط این میرک شباهتی باخصایص خطی نسخه دیوان حافظ نمبر ۱۵۲ بانک یور دارد که در سنه (۹۷۱ ق ۱۵۶۳ م) نوشته شده است (دنباله هنر تیموریه)

- ۷۳ - (۲۵۸۹)

روضة المحبین بقلم میرک:

نمبر ۹۸۸ موزه سالار جنگ حیدرآباد دکن بقلم میرک کتابدار که در سنه (۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م) برای کتابخانه سلطان عبدالعزیز خان

بخارا کتابت و تصویر و نقاشی شده است و این همان سلطان میرک است که میرعلی هروی او را در مخطوطه مطلع الانوار مرقومه ۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م نامبرده است (دنباله هنر تیموریه)

- ۷۴ - (۲۵۹۰)

لوايح جامی بخط محمد محسن هروی (رك: ايران، تركيه، افغانستان)

نمبر ۷۹/۲۱ مجموعه حبيب گنج یونیورسیتی علی گسر، نسخه خطی بسیار نفیس آراسته و مصور باحواشی و جداول مطلا و کاغذ لك زرافشان بقلم خطاط ماهر هرات محمد محسن الهروی در سنه ۱۰۰۲ ق ۱۵۹۳ م که در ۱۰۹۶ ق ۱۶۸۴ م بکتابخانه اورنگ زیب رسیده و بعد از آن هم در کتابخانه های شاهان هند بوده است (دنباله هنر تیموریه)

- ۷۵ - (۲۵۹۱)

تفسیر سوره یوسف از جامی بخط مهر بانو:

نسخه بسیار گرانبهای نمبر ۲۷۲/۵۰ موزه ملی دهلی جدید که بخط جلی نستعلیق عالی با جداول و حواشی مطلا و رنگین منقش بدست مهر بانو بیگم دختر عمر شیخ میرزا و مرید مولانا جامی نوشته شده و در خاتمه کتاب ناصر میرزا (برادر بابر) چنین نوشته است:

«تمام شد تفسیر سوره یوسف من رشحات عین الحیات حضرت قدوة العرفا مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی ... از دست مریده بسا اخلاص و سعیده با اختصاص عظمت الاماره مفخر الجلاله مهر بانو بیگم پوره حضرت اعظم السلطان عمر شیخ میرزا بهادر ... و تصحیح فرموده حضرت مصنف سلمه الله تعالی فی پنجم محرم الحرام سنه اربع و سبعین

و ثمانمانه العبد ناصر مرزا غازی»^۱

از خاتمه مذکور که بخط ناصر میرزا در ۸۷۴ ق ۱۴۶۹ م است پدید می آید که نسخه معتبر بوده و در خانواده پادشاهان تیموری تهیه شده است. مهر بانو بیگم خواهر هنرمند و خطاط بابر را هم از روی این مخطوطه نفیس می شناسیم.

(۲۵۹۳ - ۲۵۹۳) - ۷۶ - ۷۷ -

خمسه جامی و نظامی:

بقلم محمد بن علاء الدین باخرزی که ذکرش در نمبر ۳۸ هم گذشت. خمسه جامی به نستعلیق خوش این خطاط در سنه ۹۷۲ ق ۱۵۶۲ نوشته شده (کتابخانه رضای را پور نمبر ۴۱۵۶)

اما خمسه نظامی مکتوبه او که در هند پیش سید ظهور پتنه است نسخه ممتاز مصور با تزئینات فراوان و خط بسیار خوب نستعلیق است که در آخر آن مینویسد:

«کتبه العبد المذنب محمد بن علاء الدین رزه بولایت باخرز در

قریه رزه صورت و تحریر یافت. « (رك: ایران، ترکیه)

(۲۵۹۴) - ۷۸ -

بوستان سعدی عمل حاجی محمود و خط شهسوار:

نسخه گرانهای مصور بوستان است در موزه ملی دهلی جدید (نمبر ۰۴۸/۶) که در هندوستان در ۹۰۸ ق ۱۵۰۲ م بقلم شهسوار

۱- این ناصر میرزا برادر کوچک بابر و مهر بانو بیگم خواهر اوست.

برای سلطان ناصر شاه بن غیاث شاه بن محمود شاه خلجی نوشته شده و ۴۳ تصویر عمل مصور محمود دارد، که از پروردگان مدرسه هنر هرات است.

این نسخه در اواخر ذی قعدة ۱۰۰۱ ق ۱۵۹۲ م در ایام محاصره احمد نگر پیش عبدالرحیم خان خانان رسیده و بخط او نوشته یی دارد و اثر نایاب است که اثر مدرسه هنر هرات را در هند در همان عصر نمایندگی میکند.

(۲۵۹۵) - ۷۹ -

شاهنامه بخط محمد بن احمد:

ملك سيد ظهور در پتنه هند، که نسخه مصور زیبا و تزئین شده دارای آرایش های فراوان است بقلم محمد بن حاجی اسفندیار الخشمی در ۲۰ رجب ۸۶۹ ق ۱۴۶۴ م که برای امیر رستم بن سالار بن محمد نوشته و این کاتب به «تارکش بند» شهرت داشت. تصاویر و خط آن با مدرسه هنری هرات ربط و معاصر است.

(۲۵۹۶) - ۸۰ -

بیاض همام:

در موزه پتیاله هند است که منتخباتی از شعرای مشهور مانند عطار، مولوی، خواجو، سلمان، عراقی، نظامی، ابن یمن در متن و حاشیه دارد. خط آن نستعلیق بسیار خوش با جداول مطلا و حواشی منقش رنگین و تزئینات فراوان است بقلم همام المنشی المرشدی در سنه ۸۴۹ ق

۱۴۴۵ م.

این نسخه بموجب یادداشتی که بقلم عبدالرحیم بن بیرم خان خانان دارد، بتاریخ ۹۹۳ ق ۱۵۸۴ م در احمدآباد بطریق پیشکش از گووه باو فرستاده شده بود، ومواهر و عرض دیده‌های رجال دربار هند دارد.

- ۸۱ - (۲۵۹۷)

یک قطعه بقلم کتابت خوش بارقم شاه محمود نیشابوری در موزه باستانشناسی دهلی (خ ۳۰۴)

- ۸۲ - (۲۵۹۸)

دیوان حافظ کتابخانه رامپور هند، بخط کمال نوربخشی نیشابوری در سنه ۹۲۹ ق ۱۵۲۲ م (خ ۵۹۰) (رک: ترکیه)

- ۸۳ - (۲۵۹۹)

یک قطعه خط خوش محمد امین سمرقندی از کاتبان قرن ۱۰-۱۱ ه (کتابخانه رامپور) (خ ۶۴۷)

- ۸۴ - (۲۶۰۰)

یک صفحه بیاض بختاورخان کاتب محمد امین مشهدی ۱۰۸۲ ق ۱۶۷۱ م موزه باستان شناسی دهلی (خ ۶۵۱)

- ۸۵-۸۶ - (۲۶۰۱ - ۲۶۰۲)

خمسه نظامی: موزه باستان شناسی دهلی با رقم: شیخ محمد بن

فخرالدین احمد الکاتب السلطانی الهروی ۲۲ رمضان ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م که یک نسخه جام جم اوحدی برقم «محمد بن فخرالدین احمد سنه ۹۱۷ ق ۱۵۱۱ م او در کتابخانه رامپور هند است (خ ۸۰۵) (رک: ایران - ترکیه)

- ۸۷ - (۲۶۰۳)

یک قطعه از یک مرقع کتابخانه سرکاری رامپور با رقم «کتبه محمد معصوم» (رک: ترکیه) (خ ۸۳۸)

- ۸۸ - (۲۶۰۴)

قران السعدین موزه باستانشناسی دهلی بخط محمد یوسف کابلی (متوفا در سورت گجرات ۹۷۰ ق ۱۵۶۲) (خ ۸۶۳)

- ۸۹ - (۲۶۰۵)

قرآن بخط بایسنغر میرزا:

در لتن لایبری علی گر (هند) شعبه نمایش مخطوطات (صحیفه خوش نویسان ۹۲)

یوگوسلاوی

(۲۶۰۶)

دیوان جامی بخط علی جامی:

در کتابخانه اکادمی شرقی یوگوسلاوی، به نستعلیق خفی شیوه
سلطان محمد نور بقام غیاث الدین علی الجامی اواسط ربیع الآخر سنه
۹۳۷ ق ۱۵۳۰ م که يك نسخه تیمور نامه هاتقی تحریر ۹۵۰ ق ۱۵۴۳ م
در کتابخانه مجلس تهران هم بقلم اوست (خ ۴۵۰)

دنیفات

(۲۶۰۷)

کلیات سعدی کاربهاد و محمود مذهب و خط مرشد:

از نسخ خطی ناشر کتب شرقی در المان اتوها را سوویتتر: در
مجالس تصویر این مخطوطه یکی عمل بهزاد و دو دیگر از محمد-ود
مصور و سومی از محمود مذهب است که در آخر رقم «مرشد الکاتب
مشهور عطار الشیرازی» بتاریخ ۹۳۲ ق (۱۵۲۵ م) دارد.

(فهرست مطبوع ناشر مذکور ۱۹۶۹ م)

(۲۶۰۸)

دیوان جامی خط برهان هروی:

به نستعلیق برهان هروی در سلخ ربیع الاول ۹۳۱ ق (۱۵۲۴ م)

نوشته شده (نسخه خطی شماره ۱۲ کتابخانه یو نیورستی توینگن -

المان)

(۲۶۰۹)

بهارستان جامی:

کار محمود مذهب در ۹۵۸ ق ۱۵۵۱ م. در کلاکسیون ۱، دی

لاری A. DE Lorey.

(۲۶۱۰)

دیوان حافظ بخت حمامی:

در مجموعه شخصی زاندر ZANDER بارقم «محمد الشیرازی-

المشهور به حمامی» در سنه ۹۵۰ ق (۱۵۴۳ م) (خ ۸۱۵)

(۲۶۱۱)

بوستان سعدی کار محمود مذهب:

در سنه ۹۶۳ ق ۱۵۵۶ برای احمد خان شیبانی نوشته و پیراسته

شده منیاتورهای متعدد بامضای محمود مذهب دارد (سر وی ۱۸۷۱)

(۲۶۱۲)

دیوان نوائی

نوشته سنه ۹۳۳ ق ۱۵۲۶ م منسوب به سلطان محمد شاگرد بهزاد

در مکتب تبریز (سر وی ۱۸۷۷)

(۲۶۱۳)

کارهای شیخ محمد از مکتب هرات:

نسخه خطی سنه ۸۸۸ ق ۸۸۹ ق ۱۴۸۴ م بقلم خطاط و نقاش

شیخ محمد فخرالدین احمد از مکتب هرات است.

و تصویر يك شهزاده کار همین هنرمند در کلاکسیون م، کوچلین

M. Koechlin بود (سر وی ۱۸۷۸)

(۲۶۱۴)

گلستان کار بهزاد:

در مجموعه روتشیلد، که در آخر امضای جهانگیر پادشاه هند

دارد، و تصاویر آن کار بهزاد است (هنر و مردم ۱۴۳ سنه ۱۳۵۳ ش)

(۲۶۱۵)

گلستان مصور بخت حکیم رکنا:

در مجموعه چستر بیتمی انگلستان. مشتمل بر ۹ تصویر و ۱۲۰

ورق ۱۲ سطری. که در آگره به نستعلیق بسیار عالی نوشته شده و از

متفرعات هنر هرات در هند است و در آخر چنین رقم دارد: «ماه جمادی-

الاول سال هزار و سی و هشت (۱۰۳۸ ق) در آگره بقلم این حقیر رکن-

الدین مشهور به حکیم رکنا پایان یافت...» این نسخه در سنه ۱۸۱۰ م

بوسیله سر جان ملکم انگلیس در کرمانشاه از یک شهزاده زند خریداری

و به انگلستان برده شده است.

شاه جهان پادشاه هندوستان برین کتاب بخت و امضای خود

نوشته که آنرا بر سبیل تحفه و ارمان بجهت اعلیحضرت پادشاه ممالک

انگلستان بتاريخ ۱۷ صفر ۱۰۴۸ ق ارسال نموده بود.

این شاه انگلستان چارلز اول بود، و کتاب هم تمام مدت دو صد

سال در خزانه شاهی انگلستان باقی ماند و بعد از آن جارج چهارم پادشاه

انگلیس آنرا در سنه ۱۸۲۶ م به فتح‌علی شاه قاجار هدیه فرستاد، و بران نوشته‌اند، که در ماه جمادی‌الثانیه ۱۲۴۲ ق داخل کتابخانه همایونی شد. بعد ازین این کتاب در شعبان ۱۲۹۵ ق به کتابخانه بهمن میرزا بن شهزاده عباس میرزای قاجار داخل شد و همین مطلب را هم بران نوشته‌اند.

تصاویر این نسخه امضای نقاش ندارد، ولی از کارهای دوره اول شاه جهانست که اثر نقاشی و مصوری مکاتب متفرع از هنر هرات و ایران در آن نمایانست و در آن وقت در آگره مصورانی وجود داشتند که از عهد اکبری بر آداب و رسوم هنروری ایرانی تریبه شده بودند، و این تصاویر معروف نیکوی تأثیرات هنری ایران بر هند است. چهره‌کشی‌های اشخاص کاملاً خراسانی و البسه هم مانند پوشاک‌های درباریان تیموریانست. و کمی هم اثر هندی در آن بنظر می‌آید.

(۲۶۱۶)

بوستان مصور بخط حکیم رکنا:

این بوستان اکنون در موزه بریتانیاست، که به نستعلیق بسیار زیبایی نیم‌جلی همین حکیم رکن‌الدین مسعود پسر نظام‌الدین عالی کاشانی در ۲۶ ربیع‌الاول ۱۰۳۹ ق در آگره نوشته شده و قطع آن ۱۵ × ۱۲ اینچ است که ده مجلس مصور کار مکتب هند متفرع از هنر هرات دارد، و حواشی آن رنگین منقش و مذهب است.

خصایب خطی و هنری این نسخه عیناً مانند همان مخطوطه گلستان سابق است که با همین کتاب یکجا بوسیله سر جان مالکم از ایران به موزه بریتانیا سپرده شده است.

(۲۶۱۷)

شاهنامه دیموت یا شهکار مکتب تبریز قبیل هرات:

چون این کتاب نفیس را نخستین بار دیموت Demotte هنرشناس معرفی کرد، بنام او شهرت یافت و از شاهکارهای هنر ایران شمرده می‌شود، که اکنون تصاویر آن میان چند موزه معروف متروپولیتن نیویارک و لوور فرانسه و فیت و ولیم کیمبریج متفرق است، که جمله ۵۵ مجلس منیاتور نفیس باشد و از سابق هنر هراتست، که بین سال ۸۰۲-۸۱۲ ق ۱۳۹۹-۱۴۰۹ م بقلم مولانا شمس‌الدین تبریزی ساخته شده است که اثر آن بعدتر در هنر هرات بنظر می‌آید و کتابت آن به نستعلیق خوش ۷۴۰ ق ۱۳۳۹ م است.

رنگهای معدنی روشن و گرم در آن استعمال شده و چهره‌کشی تصاویر آن هم ایرانیست در کتاب سروی هنر ایران لوحه ۸۵۱ مصور رنگین ازین نسخه است که در آن شاه با تاج کوچک و لباس آسمانگون خیره بر کرسی زرین نشسته و درباریان هم البسه زرد و سرخ و آسمانگون و گلایی دارند و کلاههای رنگین‌گنبدین دارای جیغه کوچک پوشیده‌اند.

زمینه آبی و آسمان طلاییست. ابنیه مانند آثار هنر هرات زیبایی فوق‌العاده ندارند، نقاشی گل و برگ درین منظر کم است.

منظر دیگری ازین شاهنامه در هنرهای زیبای عرب و ایران (شکل ۱۰۱) طبع شده که رنگین است و رزم اسکندر را با کر کردن دارد کشیده‌اند.

کر کردن شکل گوسپند کوهی با يك شاخ دراز بسیار تیز دارد و پرداز است. چهره کشتی اسکندر و لشکریان سوارش ایرانیست که کلاههای آهنین بر سردارند. اسکندر که ریش کوتاه و قیافت مهیب دلاورانه دارد سوار است و برین کر کردن به شمشیر حمله آورده که کر کردن شاخ دراز خود را در شکم اسپ اسکندر فرو برده و وضع حمله و جنگ دارد.

(۲۶۱۸)

گلچین اشعار فارسی :

مخطوطه موزه هنر اسلامی ترك در استانبول.

این مجموعه خط خوبی ندارد، و در سنه ۸۰۱ ق ۱۳۹۹ م نوشته شده که از آثار قبیل هنر هرات در هنر شیراز شمرده می شود و در آخر آن منظر باغی کشیده که در نهایت نفاست است. درختان سرو و غیره با شگوفه و برگ و گل بر زمینه سبزه زار و جوی روان و حوضی که مرغابی ها در آن شنا می کنند، و مرغانی که بر شاخسار درختان نشسته اند، منظری دلکش و نظر نواز است.

رنگهای اصیل معدنی دران بکار رفته و رنگ آب جوی و حوض سیاهست، که همین رنگ آمیزی بعدها در مکتب هنر هرات نیز پیروی شده است. این منظر دلکش در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران با رنگهای اصلی طبع شده (شکل ۱۰۹) و قبلاً در سروی هنر ایران بر لوحه ۸۵۶ سیاه چاپ شده بود، که نقاشی آنرا شبیه کارهای عبدالحی مصور شمرده اند.

(۲۶۱۹)

گرشاسپ نامه اسدی طوسی:

مخطوطه موزه برتانيا (۲۵۴ × ۱۶۵ م) بخط خفی نستعلیق خوب محمد بن سعید بن سعد الحافظ القاری در ماه صفر ۸۰۰ ق اکتوبر ۱۳۹۷ م که عناوین زرین و جداول طلا دارد، و صفحه اول آن (لوحه ۹۴۱ سروی هنر ایران) نقاشی زیبا با دوره تشعیر و گل کاری ریزه و هم ترنج های مدور و مستطیل پر نقش و نگار دارد، که تناسب و تناظر تام دران مراعات شده و بین این ترنجهای تشعیر لطیف ریزه کاریست، ولی بکارهای متوازن و بسیار ظریف کتاب آرائی مکتب هرات نمیرسد، و نه شیوه خط و لطافت آن مزه و زیبایی نستعلیق نویسان ما بعد مکتب هرات دارد.

از تصاویر این نسخه مکتب شیراز که پیشرو هنر هرات بود، دو مجلس منیاتور بر ۸۵۷ سروی هنر ایران چاپ سیاه شده که چهره کشتی و البسه و مناظر آن کاملاً ایرانیست، کشیدن کوههای اسفنجی و درختان کوهی و خود و سپر و سلاح سواران جنگی و استیفای لوازم بزم و رزم درین تصاویر بنظر می آید، ولی نوعی از خشونت و اندکی توازن هم دران مشهود است که بعداً در مکتب هرات آنرا بظرافت تام در آورده اند.

(۲۶۲۰)

منیاتور صورت يك شهزاده

در مجموعه ل، کارتیه فرانسه. مربوط بمکتب تبریز در اوائل

قرن ۱۶ م.

چهره‌کشی ابن شهزاده روی بیضوی غبغب دار مکتب تبریز-
لباس وی پیراهن بنفش‌گلدار و قبای سرخ با گل‌های زرد است. که بالای
دوش او بر پارچه سیاه‌گل کاری و خطوط اسلیمی سپید دارد. کلاه او هم
به‌مین رنگ و سلیقه نقاشی شده و دورا دور این قطعه تصویر به‌نستعلیق
متوسط قصیده‌یی نوشته‌اند، که امضان‌دارد (لوحة ۹۰۲ سروی هنر
ایران)

(۴۶۲۱)

خسمة نظامی کار مظفرعلی (?)

مالك‌کنونی این نسخه معلوم نیست، از لوحة ۹۰۴ سروی هنر
معلوم می‌شود که به مکتب تبریز در اواسط قرن ۱۶ م تعلق دارد، و شاید
کار مظفرعلی باشد.

حواشی صفحات آن نقوش گل‌کاری لطیف ریزه‌کاری دارد، و
خود این لوحه از لحاظ منظر نگاری و آرایش باغ و بنا و هندسیت و
موزونی ابنیه و چهره‌کشی و لباس آرایبی به کارهای ثقه مکتب هرات
شبهه و خط آن نستعلیق عالی خفی زیبا و بامزه است.

(۲۶۲۲-۲۶۲۶)

پنج قطعه منیاتور کار میر سیدعلی:

در مجموعه ل، کارتیه فرانسه. مربوط مکتب تبریز، در حدود

۹۴۷ ق ۱۵۴۰ م.

۱- يك منظرچادر نشینی و حیات قبیایو عربی (لوحة ۹۰۸ الف
سروی هنر)

۲- منظر شب در يك شهر با بازار و مسجد و دکانهای میوه‌فروشان
(لوحة ۹۰۸ ب سروی هنر)

۳- استقبال مهمان در زیر خیمه (لوحة ۹۰۹ الف سروی هنر)

۴- بزم يك شهزاده صفوی (لوحة ۹۰۹ ب سروی هنر)

این هرچهار قطعه دارای خصائص هنری شاگردان مکتب بهزاد
(دنباله مکتب هرات) در مدرسه هنری تبریز است.

۵- شکار در کوهستان: که شهسواران در يك صخره زار وسیع
به تاخت و تاز شکار حیوانات مشغولند. و رقم «عمل میرسید علی»
دارد در حدود ۹۶۳ ق ۱۵۵۵ م. این تابلو در ملک خانم E.E. Meugens
بود و در نمایش لندن نمره ۶۳۱ داشت (لوحة ۹۱۳ سروی هنر)

(۴۶۲۷)

اژدر بیجان کار عنایت:

يك قطعه منیاتور بارقم «آقا عنایت الله اصفهانی» از مدرسه هنر
تبریز (?) در اواسط قرن ۱۶ م، که اژدر خطرناک مهیب قوی هیکالی بر
دور يك درخت کهن سال چنار پیچیده است.

این قطعه مصور در ملک Sir Cecil Harcourt Smith بود، که
در نمایشگاه هنر لندن نمره ۶۵۳ داشت (لوحة ۹۱۴ الف سروی هنر)

(۲۶۲۸)

دو تابلو کار محمدی:

۱- از آثار مجموعه کور کیان نیویارک. کار سیاه قلم منسوب به استاد محمدی از مکتب تبریز(?) که در قرن ۱۶ م تصویر شده و در آن یک بیشه پر از جانوران و طیور امثال شیر، پلنگ، گرگ، شغال، آهو، خرس، بوزینه، گربه پلنگ و غیره دیده می شود (لوحة ۹۱۴ ب سروی هنر ایران)

۲- یک صفحه کامل مصور بارنگ خفیف و چهره کشی روی بیضوی و منظر جنگل و گوسپندان چسرنده و غیره از مکتب تبریز و کار محمدی در نصف آخر قرن ۱۶ م، که در مجموعه فلیپ هافر بود (لوحة ۹۱۶ سروی هنر)

(۲۶۲۹)

بری ساقی کار شاه قلی

در فریز گالری هنرهای زیبا (امریکا) بری خوش چهره با تاج و جیغه و بالهای عظیم که صراحی در دست چپ و ساتگینی در دست راست دارد و تصویر خفیف رنگ مکتب تبریز در اواسط قرن ۱۶ م است که رقم «عمل شاه قلی» دارد.

(۲۶۳۰)

خضرخان و دولرانی امیر خسرو:

کار و نوشته هرات، در توپقا پوسرای استانبول، به نستعلیق عالی.

(۲۶۳۱)

دیوان حسن سنجری دهلوی:

در توپقا پوسرای استانبول. به نستعلیق عالی بامجالس مصور منیاتور مکتب هرات.

(۲۶۳۲)

نقاشی منیاتور بر ابریشم:

کلکسیون Comtesse de Behague مربوط به هنر هرات در حدود ۱۳۳۰ ق ۱۴۳۰ م بافته و پیراسته شده که بر زمینه خاکی رنگ زیر درخت بلند دوجوان خوش روی خوش پوش بطرف راست و دو دختر مهروی با پوشاک زیبا و فاخر بدست چپ ایستاده اند.

رنگ آمیزی البسه و نقاشی آن نهایت عالیت و چهره کشی آن هم خراسانی + ماوراءالنهریست. جوانان عمامه ماوراءالنهری دارند، و یک دختر کلاه زیبای مزین کم عرضی پوشیده و دختر دیگر چادر سپید بسر دارد که هردو شانه او را پوشانیده. منظر نگاری این نقش ظریف و رنگ گل و برگ درخت سرد است. و برگهای درخت پنجه چنار خیلی بر طراوت و زیبایی نگاشته شده است (لوحة ۸۷۸ سروی هنر ایران)

(۲۶۳۳)

شاهنامه فردوسی:

ملکیت کرکور میناسیان Kirkor Minassian به نستعلیق زیبای

خفی حدود ۸۵۴ ق ۱۴۵۰ م منسوب به مکتب هرات که اکثر خصائص هنری ابن مکتب در آن بنظر می آید.

لوحة ۸۸۱ سروی هنر ایران ازین نسخه چاپ سیاه خورده که در آن جنگ رخس رستم باشیر ژیان تصویر شده و مصور آن در منظر نگاری رنج برده و چهره انسان و حیوان را کمتر ساخته است. جنگلیست پر درخت و گل و سبزه که يك و جب آن از نبات خالی نیست. زیر درختان کهن سال زیبا رستم برگلی می مخطط خوابیده که چهره خراسانی و ریش کوتاه سیاه دارد. و همدرین جاست که شیر ژیانی حمله می آورد و رخس که بسیار زیبا سپید و سیاه بدون یراق کشیده شده بر شیر ژیان می تازد. مصور این اثر نفیس این شعر فردوسی را مجسم ساخته است:

سوی رخس رخشان بیامد دمان (شیر) بر آتش بجوشید رخس آن زمان
دو دست اندر آورد زد بر سرش همان تیز دندان به پشت اندر ش
همیزدش بر خاک تا پاره کرد ددی را بدان چاره، بیچاره کرد

(۲۶۳۴)

منتخبات اشعار فارسی:

ابن جنگ فارسی منقش و مصور خوشخط در سنه ۸۵۳ ق ۱۴۴۹ م به نستعلیق عالی خفی نوشته و پیراسته شده (۲۱،۵ × ۷،۵ سانتی) که در مجموعه چستر بیتهی دو بلن انگلستانست و صفحات آن همه منقش و مزین و مصوراند.

(لوحة ۹۴۴ ب ج د سروی هنر ایران)

(۲۶۳۵)

منتخبات اشعار فارسی خط سلطان محمد نور:

درفربرگاری هنرهای زیبا (امریکا) که در سنه ۹۲۹ ق ۱۵۲۳ م به نستعلیق بسیار عالی خفی نوشته شده (۲۹،۹ × ۱۸۸ م) و سرورق آن که نقاشی متناظر بسیار لطیف با گل کاری و تریجها و تزئینات دلکش خیال انگیز دارد، در سروی هنر ایران چاپ سیاه شده است (لوحة ۹۴۸)

(۲۶۳۶)

شاهنامه شاهرخی:

این نسخه که در عصر شاهرخ برای کتابخانه او در هرات نوشته و مصور گردیده در هند در ملک راجه محمود آباد قیصر باغ لکهنواست.

(۲۶۳۷)

بیاض کپور تله:

در موزه ملی دهلی نو، بخط سلطان علی مشهدی دارای پنج مجلس منیاتور کار هرات، که مهر ملکه همایون مادر اکبر هم دارد، و شاه طهماسب به همایون اهداء کرده و اکثر آن منتخبات اشعار شاهی است: این نسخه از کپور تله هند بموزه دهلی رسیده است.

(۲۶۳۸)

مثنوی نظامی:

بر آغاز این نسخه نوشته شده: «برسم کتابخانه سلطان حسین-

ابوالغازی» به خط عالی نستعلیق و دومنیاتورکار هرات دارد. تذهیب و نقاشی آن عالیست. از خانواده تیگور کلکته به موزه ملی دهلی انتقال یافته است.

(۲۶۳۹)

مثنوی نظامی:

بخط و کار صادقی کتابدار در سنه ۹۱۵ ق ۱۵۰۹ م ترتیب یافته مذهب و منقش است در موزه ملی دهلی.

(۲۶۴۰)

شاهنامه فردوسی کار هرات

جرائد خبر دادند که در اوائل سال ۱۳۵۴ ش در لیلان آثار باستانی لندن نسخه خطی شاهنامه فردوسی به چندین ملیون افغانی بفروش رسید.

این مخطوطه ۱۴ منیاتورکار مکتب هرات در سنه ۱۵۹۹ ق ۱۰۰۸ م داشت جزویات خصائص این نسخه نشر نشده و معلومست که به اواخر هنر هرات در اواخر عهد صفویه تعلق داشته است، و گمان نمی رود که درینوقت چنین هنری در هرات با همان اصالت باستانی خود باقی مانده باشد!

(۲۶۴۱)

منطق الطیر عطار مصور هرات

در سنه ۱۳۴۵ ش يك مخطوطه مصور خوشخطی در لندن به ۲۰

هزار پوند فروخته شد که آقای پرونتا از کابل برده بود، این نسخه نفیسه نه منیاتور کار هرات داشت. و غالباً متعلق بود به کتابخانه امیرای افغانستان، که در اغتشاش ۱۳۰۸ ش بیگما رفت.

(۲۶۴۲)

قرآن عظیم بخط عبدالله طباطبائی هروی:

این قرآن عظیم از هرات بکتابخانه عامه کابل آورده شده، که منیاتور و تذهیب آن کار اصیل هرات است و در آغاز دو صفحه متناظر نقاشی نفیس دارد، و هر صفحه به سه نوع خط و قلم نوشته شده ولی در آخر امضای کاتب ندارد، چون وقتی این نسخه در کتابخانه شاهان هند بود، بران نوشته اند که خط عبدالله طباطبائی است، و چون خط آن با نمونه های اصیل خطوط طباطبائی مقابله شد، شباهت تامی دارد.

(۲۶۴۳)

حدیقه السعداء خط میرعلی هروی:

ترجمه ترکی روضه الشهداء کاشفی از طرف فضولی بغدادیست، که به نستعلیق نیکوی میرعلی هروی در زمان مترجم نوشته شده و ۱۷ قطعه منیاتور روش بهزاد و جداول زرین و شنجرف و زنگسار دارد. ۲۵۰ ورق ۱۵ سطری ۲۵ × ۵ سانتی.

(کتابخانه قاهره شماره ۵۰۶ فارسی)

(۲۶۴۴)

خاوران نامه مصور

در موزه هنرهای تزینی ایران شماره ۷۵۷، به نستعلیق خوش سنه ۸۵۴ ق و دارای ۱۱۵ تصویر با جداول و ستون بندی مصور در ۶۴۵

ورق بر کاغذ حنایی.

این کتاب در بیست و دو نیم هزار بیت در سنه ۸۳۰ ق در خراسان سروده ابن حسام محمد بن حسام الدین خوشفی خراسانیست (متوفی ۸۷۵ ق) (هنر مردم شماره ۲۰ سال ۱۳۴۳ ش طبع تهران)

(۲۶۴۵)

دیوان حافظ خط محمد بن ابراهیم منعم :

به نستعلیق خوش در سنه ۸۹۳ ق نوشته شده ، عنوانهای زرین دارد، صفحه اول و دوم آن با حاشیه سازی و جدول زر و لاجورد نقاشی متناظر است در ۳۱۴ صفحه ۱۲ سطری. که در تیرماه ۱۳۱۳ ش ملکی آقای مسعود فرزاد (تهران) بود.

(دانش پژوه ، فهرست میکروفلمها ۱۱۴/۲)

نصیل پنجم

چند دجه و نه هنری

طبع شده

فصل پنجم

چند مجموعه هنری

مکتب هنر تیموریان در هرات و متفرعات آن در بخارا و ایران و هند توجه هنرشناسان و خاورشناسان غربی را بخود جلب کرده و از مدتهاست که بران تحقیقات مینمایند، و کتب مصور زیادی را دران باره بزبانهای اروپائی نشر کرده‌اند. ولی چند مجموعه نفیس تصاویر و منیاتورهای این مدرسه هنری و متعلقات آن اخیراً طبع و نشر شده که از ان جمله است:

(۱)

نگارهای داستانهای علی شیر نوائی

(۳۲) صفحه نقاشی و مصوری منتخب از کتب هرات و بخارا که بهترین نمونه هنر نقش نگاری عهد تیموریان در خراسان و آسیای میانه از نیمه دوم قرن ۱۵ تا نیمه دوم سده ۱۶ میباشد.

درین جمله نگارهای آثار امیر شیرعلی نوائی بزبان ترکی مانند لیلی و مجنون و سبعة سیاره و سد اسکندری و حیرت الأبرار و فرهاد و

شیرین و لسان الطیر که نسخ خطی آن در بودلیان انگلستان و کتابخانه ملی پاریس و دیگر کتابخانه‌های دنیا محفوظست بهترین کتب باقی مانده دوره ریعان هنر آسیای میانه است، که بقام کمال الدین بهزاد بزرگترین مصور شرق و مؤسس مدرسه هرات و شاگردانش مانند قاسم علی، دوست محمد، میرک نقاش، محمد مذهب منسوبند.

زیبائی بی‌عدیل این نگارها در ظرافت و نفاست صورت و روشنی و لطافت رنگ و گوناگونی مضامین و تناسب اجزای نقوش است که متمایل به ریالیزم میباشد، و جمال دوستی هنرمندان مکتب هرات و مقلدان آنرا نمایندگی میکند.

این (۳۲) نمونه نفیس و زیبا را ما در موقعیکه آثار هنری کتابخانه‌های انگلستان و پاریس را معرفی کردیم شرح دادیم.

بر سرورق این مجموعه نگارها دو سرلوحه بسیار نفیس رنگین منقش مذهب از همین آثار نوائی طبع شده که یک بیت ترکی او را با نستعلیق بسیار عالی و دلکش در بین آن نوشته‌اند.

گل کاری و نقاشی این دو لوحه بر زمینه نگاری به سپیداب و طلا و الوان سرخ و سبز و زرد و آسمانیست، که از شهکارهای صنعت و هنر هرات شمرده میشود و شبیه است به نقاشی‌های مجلل شاهنامه بایسنغری گلستان تهران. و حدس میتوان زد که این الواح را هم همان استادان تردست مکتب هرات ساخته باشند (رک: شرح نسخ ایران)

(۴)

دوازده مجلس تقویم ۱۹۶۰ م مصر

وزارت ثقافت و ارشاد جمهوریت عربیه متحده تقویم سنه ۱۹۶۰ م

را نشر کرده و در هر صفحه آن یکی از صفحات نسخ خطی مکتب هرات که در قاهره است با چاپ رنگین طبع کرده است، که ناشر آن فولد - مار کلاین (در بادن بادن) است.

این مجموعه منتخبی است از صفحات مصور نسخ خطی هنر هرات که در کتابخانه‌های قاهره مصر محفوظند: این نسخه‌های خطی هم بعد از سقوط تیموریان هرات به مملکت عثمانیه و بعد از آن به مصر که مرکز ثانی ثقافت اسلامی بود انتقال یافته است.

مصوران این نسخ زیبای خطی مکتب هرات همان استادان معروف مانند بهزاد و شاگردانش قاسم علی و بهرام قلی و تراز و غیره - اند، که بعد از انحلال مکتب هرات با تحف ارزشمند هنری به ممالک مجاور رفتند و سنن هنر هرات را در آن دربارها ادامه دادند.

درین ۱۲ مجلس مصوریکه طبع شده شش صفحه فقط از نسخه بوستان سعدی کتابخانه قاهره است که برخی از آن امضای صریح بهزاد هم دارد، و سبک هنری همه به تخلیقات خواجه بهزاد می‌ماند، و یقیناً از شهکارهای هنری بحساب می‌آیند.

شرح نسخ خطی قاهره و ۱۲ صفحه مطبوعه آن تحت عنوان قاهره داده میشود.

(۳)

مجموعه تصاویر آثار جامی

از قرن ۱۵

آثار جامی مانند خمسه نظامی و خمسه امیر خسرو دهلوی بنا بر محبوبیت خاصی که از حیث ظاهر و معنی داشت، در مکتب هرات و متفرعات آن مورد توجه خاص هنرمندان قرار گرفت و نسخ زیاد آنرا باخط خوش و تصاویر زیبا و آرایش‌های هنری نوشته‌اند، که اکنون در اکثر کتابخانه‌ها و موزیم‌ها و مجموعه‌های شخصی دیده می‌شوند.

از انجمله يك مجموعه تصاویر آثار جامی در سنه ۱۹۶۶ م از مسکو در ۹۲ صفحه بزبان روسی و انگلیسی بسعی مقدمه اشرفی و بولد-بریوا، و کمال عینی، و س، لینکینا با (۵۵) قطعه تصاویر رنگین عین میناتورهای تاریخی انتشار یافت که همه به متفرعات و شعب مکتب هرات در مشهد و قزوین و شیراز و تبریز تعلق دارد، و از نقایس آثار هنری مشرق بشمار می‌آید.

شرح این تصاویر در آثار موجوده اتحاد جماهیر شوروی به شماره‌های ذیل آمده است:

۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۲، ۱۹، ۲۰، ۲۱،

(۴)

یازده صفحه مصور آثار نوائی

در مؤسسه شرق شناسی تاشکند از بکستان شوروی کتب مصور اشعار امیر علی شیر نوائی شاعر بزرگ زبان ازبکی و سیاست مدار مدبر هرات (۱۴۴۱-۱۵۰۱ م) موجود است و هم نسخ خطی این آثار در کتابخانه عامه آن شهر است که در سنه ۱۹۶۸ م یازده صفحه مصور ذیل از

ان به قطع پست‌کارد در مسکو باطبع رنگین عیناً طبع شده است:

۱- دیوان نوائی (ترکی) نوشته هرات در اواخر قرن ۱۵ م در کتابخانه مؤسسه شرق شناسی تاشکند. مخطوطه ۱۹۹۵. خط نستعلیق متوسط. تصاویر آن به کار متوسط بخارا شبیه است.

۲- خمسه نوائی (ترکی) خط نستعلیق خفی عالی. در کتابخانه عامه تاشکند. نسخه خطی نمره ۵۵۹. تصاویر این نسخه بکار متوسط مکتب هرات می‌ماند. صفحات مجنون در صحرا، و شاه نشسته بر تخت که در آئینه می‌بیند، و دوتن کارگرد در حین کار و يك منظر میدان جنگ آن طبع شده و شاید از کارهای مکتب هرات و شاگردان بهزاد باشد.

۳- دیوان ترکی نوائی: در نصف اول قرن ۱۶ م در هرات ترتیب یافته. مخطوطه ۷۴۶۳ مؤسسه شرق شناسی تاشکند. خط آن نستعلیق خوب خفی و نقاشی و تزئین و تصاویر و رنگ آمیزی آن به کارهای نفیس مدرسه هرات می‌ماند. و پنج صفحه آن درین مجموعه مصور طبع شده:

اول: يك صفحه منقش گل کاری مجدول رنگین و مطلا. دوم: چندسوار جوان شاه شکاری بالباسهای فاخر و اسپان زیبای قوی هیکل. سوم: موکب شاهی بادوتن شاطر. چهارم: شاه بر تخت نشسته در بزم سرود و انارخوری. پنجم: میدان چوگان بازی و ترکتازی سواران.

۴- دیوان ترکی نوائی: مخطوطه نمره ۲۱۹۷ مؤسسه شرق شناسی

تاشکند. کارهرات در قرن ۱۶. از يك صفحه دارای سر لوحه رساله مسدس که نهایت منقش و مزین است و باطلای ناب بر زمینه زنگاری گل کاری رنگین کرده اند ظاهر است که از نسخ خوب کارهرات است و با نستعلیق عالی خفی نوشته شده است.

(۵)

منیاتوره‌های

قرن ۱۴ تا ۱۷ م

کتایبست در (۵۰) صفحه مقدمه از نشرات اکادیمی علوم شوروی طبع مسکو ۱۹۶۸ بزبان روسی که (۷۸) قطعه تصاویر سیاه و رنگین از نسخ خطی مکتب هرات دارد.

در مقدمه روسی این کتاب نفیس، نویسندگان دانشمند آن او، اکیموشکین و ا، ایوانوف، شرحی مفید و مستند با حواله بمدارک شرقی و غربی (مطبوع و نامطبوع) بر پیدایش هنر ایران و آسیای میانه و خراسان و مکاتب معروف این هنر و رجال و هنرمندان و هنر پروران این سرزمین با چگونگی خصایص هنری نوشته اند.

در (۴۶) ورق دیگر این کتاب که بر کاغذ نفیس هنری لک طبع شده تصاویری از شهکارهای هنری انتخاب کرده و در نهایت نفاست که نمونه بهترین طباعت امروزه خواهد بود، با رنگهای سیاه، یارنگهای اصلی آن چاپ کرده اند، که آغاز آن از دو تصویر سیاه مناظر جنگی شاهنامه مکتب شیراز ۷۳۳ ق ۱۳۳۳ م است و نهایت آن به شهکارهای رضاعباسی و حدود ۱۱۰۹ ق ۱۶۹۸ م میرسد.

درین مجموعه نفیس که نشر آن برای پژوهندگان تاریخ هنر نهایت مغتنم است برخی از تصاویر بمکتب هرات و متفرعات آن تعلق دارد، که در سطور ذیل شرح داده می شود:

۱- يك صفحه مصور از نسخهٔ خمسة نظامی مکتوب ۸۳۵ ق ۱۴۳۱ م لنین گراد و، پ ۱۰۰۰ هر میتاج (نمره ۱۰ عنوان اتحاد جماهیر شوروی درین کتاب) منظری از لیلای و مجنون (۱، ۸، ۴، ۱۶ سانتی لوحه ۳) در گلستان پر گل زبر درختان سر بفلک کشیده خرما و سروهای بلند در دامنه کوهی که قله آنرا بخطوط زنجیری سیاه تحدید کرده اند لیلی نشسته و مجنون بر قلهٔ این کوه با مویهای سیاه ژولیده و چهرهٔ جوان بی ریش دارای پبراهن سپید و تنبان سیاه ایستاده و از دور به لیلی نگاهی مشتاقانه دارد. پختگی نقاشی و گل کاری و چهره سازی آن استادانه است.

۲- از خمسة نظامی سابق الذکر منظر شکار بهرام گور (۱، ۱۲، ۸، ۱۶ سانتی لوحه ۴) که از حدود صفحه مکتوبه بدست چپ بیننده به حاشیه رفته و بهر دو طرف، یمین و یسار منظر بست مقطوع که وسعت صحنهٔ شکار را به تصور می آورد، در دامنه کوهی که قله‌های سیاهی احاطه شده و درختان کوهی و بر شاخسار آن پرندگان دیده می شوند، سواری تاجدار با چهره و ریش مغولی و چشمان گربه‌ئی تیر و کمانی در دست و کیش پرتیر در کمر دارد، با عبائی که آستین کوتاه آن تا ساعد میرسد بر اسب سیاه تازنده آهوئی را تعقیب میکند و از بالای قله‌های کوه، خانم مهروی موی بریده بر بطن نواز بر اسب سپید سوار، در حالتی بنظر می آید که بطرف بهرام می بیند و فقط نصف تنه اسپش از ماورای کوه

نمایانست ، دو سوار عمامه دار سیاه پوش هم در خط دست راست دامنه کوه نیمه مقطوع اند که ادامه منظر را نمایندگی میکند . تناسب و تزئین منظر و حالت روحی شکاری و آهوی دونده و دیگر اشخاص این منظر در نهایت استادی تصویر شده است .

۳- از شاهنامه فردوسی تحریر ۸۴۹ ق ۱۴۴۵ م هر میتاج (رك : ۵۴ اتحاد جماهیر شوروی) چهار منظر گرفته شده که در منظر اول کیخسرو و فرنگیس بر اسبها سوار جیحون را عبور مینمایند (لوحه ۵) دوم اسکندر با خود و لباس جنگی براسپی سیاه سوار است و با درخت عجیب که برگها و گلهای بزرگ و هم پیوسته به شاخهای آن سرهای انسان و فیل و اشتر و آهو و گوزن و اسب دارد حرف میزند (لوحه ۶)

سوم : دیواکوان با قیافت مهیب و انیاب برآمده فلی و سرگاو- آسارستم را برداشته و بدریا پرتاب میکند ، امواج کنار دریا و نهنگی در داخل آب موج بنظر می آید (لوحه ۷)

چهارم : خسرو و شیرین برقالینی نشسته اند و باربد ایستاده طنبور مینوازد (لوحه ۸)

درین چهار منظر ریزه کاری مکتب هرات و مهارت هنرمند دیده نمی شود . در منظر چهارم خسرو مانند طفلی و شیرین مثل دختر نابالغی کشیده شده و در منظر سوم امواج کنار دریا شکل گلهای نبات کرم دارد که به موج دریا نمی ماند. تناسب بدن انسان با اسبها کمتر است و گل های آن برگهای بسیار فراخ و قامتی به تناسب قله درختان دارد و ازان پدید می آید که درین هنر ، خصایص ممتاز هنری ، مکتب هرات اثر فراوان

نداشت .

۴- از خمسة نظامی مورخ ۸۸۴ ق ۱۴۷۹ م (رك : شماره (۵۵) اتحاد جماهیر شوروی) لنین گراد دومجلس ذیل طبع شده :
اول: يك صفحه خسرو و شیرین (۵، ۱۰ × ۱۰ سانتی لوحه ۹) کوهیست دارای درختان و آسمان ابر آلود ، براسست و چپ منظره مقطوع و بنا برین دوام دارست ، در کوه سواری تاجدار جوان نیکو روی با لباس فاخر براسپی ابلق سوار است و با نگاه پراشتیاق می بیند ، از ورای کوه سروگردن اسب و نیمه بدن سوار نمایانست . در دامنه کوه تالابست با آب موج داد و در بین آن شیرین دختری زیبا با مویهای دراز سیاه و بدن سپید عربان که لنگی گلدار سیاه دربر دارد در حالت آبتنی دیده می شود .

دوم: دیدار خسرو و شیرین (۵، ۱۰ × ۱۲ سانتی لوحه ۱۰) دامنه کوه و دو درخت بلند است، زبردختی جوانی براسب سیاه قوی هیکل سوار است . متصل این درخت قصریست زیبا که دیوار با کاشی های لوزی مخطوط و دروازه و کلکینی دارد ، بالای آن دو دختر زیبا بر کنار بام ایستاده اند و مشتاقانه بطرف آن سوار می بیند ، دو دختر دیگر که فقط سرایشان نمایانست از ورای حصه بالای بنا که گنبدی کاشی کاری دارد ، متجسمانه بطرف آندو دختریکه سرگرم دیدار خسرواند می نگرند . تناسب و رنگ آمیزی و چهره کشائی این منظره عالیست و نقش و نگار در و دیوار و گنبد آنهم جالب است .

۵- از خمسة نظامی مورخ ۸۹۶ ق ۱۴۹۱ م (مذکور در شماره ۵۷۱ منیا توره های قرن ۱۴ - ۱۷ شوروی) که در کتابخانه عامه لنین گراد

است هفت قطعه میناتور اعلیٰ نشر شده :

۱- ستم‌کاری : منظریست با رنگهای گرم روشن و نظر را با (۱۱×۹، ۱۴ سانتی لوحه ۱۱) زیرا آسمان نقره‌کار دارای پارچه‌های ابرهای سپید منقوش کوهیست گللابی رنگ با گلهای سرخ و قله آن با خطوط نازک مشخص شده و بران درختی عظیم ایستاده که در زیر آن برزمینه سبز گلدارشش نفر با البسه فاخر رنگین روشن نگاشته شده‌اند ، يك نفر امیر با دستار سپید کلان و عبای مذهب آسمانی رنگ و پیراهن زرین سبز با ریش حنائی نشسته و سه نفر غلامان او شخصی را تعذیب میکنند ، دستار این شخص از سر جدا شده و در حالت افتادن است .
چهره کشائی این منظر خیلی دقیق و عالی و نیمه مغولیست و از کارهای خوب بقایای مکتب هرات است .

۲- مجلسی در باغ (۱۱×۹، ۱۴ سانتی لوحه ۱۲) خانمی با چهره نیمه مغولی و زرخ فرورفته برقالینی عنابی رنگ گلدار نشسته و بالشی کلان پس پشت دارد ، خدمه با البسه رنگین شوخ خوردنی‌ها را باو تقدیم میکنند، پیش روی این منظر بر میزی منقش سه صراحی سپید گلدار افتاده و دو دختر گلچهره خوش لباس یکی دف میزند و دیگری ارغنون می نوازد . از لابلاي برگهای درخت کله جوانی نمایانست که برای تماشای این منظر دلفریب بدرخت بالا رفته و مخفی شده است . يك درخت شگوفه سپید دارد. رنگ آمیزی این منظر نیز خیلی روشن و گرم است و زمینه مجلس همان گللابی گلدار است .

۳- دیدار خسرو و شیرین : منظر لطیف از هنر شیراز (۱۱×۷، ۱۷ سانتی) خسرو با تاج و لباس شاهانه براسپی قوی بنیه سیاه سوار است و در دامنه کوهی زیر درختی کهنسال ایستاده و دستش بطور خطاب در

حرکت است در مقابلش کاخی است بزرگ منقش به الوان کاشی و بر دروازه آن بخط نسخ «السلطان الاعظم» نوشته. بالای در کلکین مستطیلی است که در آن شیرین ایستاده و از سر تا زانو نمودار است ، لباس ، آرایش و چهره کشائی او در نهایت زیبایی و دل انگیزیست نگاه پرناز و اشتیاق او با حرکت سرش نهایت معشوقانه است. اگر بقول بابر «غیب هردو چهره» بی تناسب نبود، آنرا از شهکارهای هنر شمر دیمیم.

۴- بیهوشی لیلی از فراق مجنون (۱۱×۹، ۱۵ سانتی لوحه ۱۵) :
خرگاهيست منقش در پهلوی درختی در دامنه کوه وزیر آسمان ابرآلود ، نزدیک این خرگاه انواع حیوانات وحشی مانند گرگ و گوزن و خرو شیر در دشت دیده میشوند . لیلی مجنون را بدین خرگاه خوانده و با او معاشقه میکرد :

دستش بگرفت و پیش بردش در خیمه خاص خویش بردش
در وقتی که این دو دل داده باهم وداع میکردند ، لیلی بیهوش افتاد ، درینجا پیش روی خرگاه ، لیلی با لباس فاخر عربی غش کرده و مردی با عبای ملون و عمامه سپید و ریش سیاه او را تکیه داده و دو دختر که نیمه بدن ایشان در حاشیه مقطوع است با حیرت و تأسف مینگرند.
مجنون ریشی سیاه و سرو بدن برهنه و لنگ گلدار سیاه دارد بدنش نحیف است و با حرکت يك دست خود که بلند نگهداشته برینحالت فسوس میخورد.

۵- گفتگوی سکندر با شبان (۱۱×۸، ۱۴ سانتی لوحه ۱۶)
کاخی است عالی مزین بانواع کاشی که در دروازه آن جوان دربان خوشروئی ایستاده و بالای بام این کاخ اسکندر جوان بروتی با قیافت خراسانی و تاج و لباس آستین کوتاه بنظر می آید، در پائین کاخ شبانی

پیر که بقول نظامی « همایون یکی پیر با فر و هوش + کلاه و سرش هر دو کافور پوش » بود با عصا و لباس عادی شبانی و قیافت خراسانی زیر درختان پرشگوفه در دامنه کوهی با رمه بز و گوسپند دیده می شود، از اشاره دست اسکندر و توجه پیر مرد بسو پدید می آید که با هم گپ میزنند. از تناسب اشکال و قد انسان و درختان و نباتات و گوسپندان و آسمان پر لکه ابر و طرز عمامه و کلاه اشخاص شباهت این تصاویر با مکتب هرات و هنر خراسان پدیدار است.

۶- مژدا کره سکندر بسا هفت دانشمند (۱۱، ۱۱ × ۲، ۱۶ سانتی) در دامنه کوهی زیر آسمان دارای لکه های ابر بر کنار جوئی سایبان بسیار زیبای منقش با چتر گلدار شاهانه است که زیر آن سکندر با همان تاج و لباس شکل بر تختی نشسته و با پیر سفید ریش دانشمندیکه دستار سیاه و عبای خاکی در بردارد مذاکره میکند و دست راست او متحرک است و دست پیر مرد هم حالت مخاطبه را نمایش میدهد. دورادور تخت شش نفر دیگر با ریش های سیاه کوتاه و عمامه ها والبسه عالمانه دیده می شوند که پیش یکی کتابی هم افتاده است. از جمله این اشخاص یکی بدست راست بیننده جوانیست بی ریش. چهره کشی این مجلس در نهایت دقت و تماماً خراسانیست، دستارهای متوسط اشخاص با طرز البسه و قیافت های زیبا و متوازن دلیل است بر اینکه هنرمند آن با مکتب های هنری خراسان ربطی داشت (لوحه ۱۷)^۱

۱- ازین نسخه نفیس ۱۴۹۱ م کتا بخانه عامه لنین گراد يك صفحه منیا تور با رنگهای اصیل در کتاب هنرهای زیبای عرب و ایران رنگین چاپ شده (شکل ۱۱۳) که در اینجا برای تکمیل مطلب شرح داده می شود :

۶- از لیلی مجنون امیر خسرو دهلوی تحریر ۹۰۰ ق = ۱۴۹۵ م (مذکور در شماره ۵۷ منیا تورهای قرن ۱۴-۱۷) که در لنین گراد است (دورن ۳۹۵) و از روی خصایص هنری به مکتب هرات تعلق دارد.

→ در دامنه کوه اسفنجی رنگین هشتی است پر گیاه و گل با يك درخت کهن سال خنجرک در زیر آسمان طلائی با پارچه های سپید منقش ابر، کسه نزدیک صخره های کوه فرهاد جوان خوش چهره ریش سیاه با عبای الچه راهدار و دستار سرخ و سیاه رنگ و کلاه گنبدی نشسته و اره و تیشه و مقراض و میخ های آهنین پیش او بر زمین افتاده است.

فرهاد روی صخره های کوه را صاف کرده و در بین يك جدول مستطیل با قلم خفی در بالا شکل يك عاشق و معشوقه گل روی زیبا را در حالت مصاحبه با عاشق کشیده است، و زیر این منظر لطیف دلکش عاشقانه، شکل شهسوار تازنده زره و خود پوش نیزه در دست دیده می شود. و این شکلی است که فرهاد در دل صخره کوه کنده است، که کمال زیبایی و تناسب دارد.

فرهاد صراحی دسته داری بهر دست گرفته و آنرا به شیرین که جام شیر باو میدهد تقدیم مینماید. شیرین دختر بیست گلچهره در نهایت حسن و لطافت که عبای زرد گل داری پوشیده و با البسه و تزئینات دلکش با کمال ناز و ادا بر اسبی قوی هیکل سیاه نشسته است.

این اسب خیلی زیبا و یراق آن نفیس و گران بها و منقش و گلدار طلاکار است. بر دو گوشه راست و چپ قسمت بالای این صفحه این ابیات را با خط بسیار خوش نستعلیق نیمه خفی نوشته اند :

دلش را عشق آن بت میخراشید   چو بت بودش چرا بت میتراشید؟
شکر لب داشت با خود ساغری شیر   بدستش داد کاین بریاد ما گیر!

تناسب رنگها درین منظر نهایت بجا و دلکش است، رنگهای سرد و گرم بجای خود استعمال شده و تمام این صفحه مصور خیلی روشن و دیده نواز است.

ازین نسخه تصاویر ذیل طبع شده است:

۱- لیلی و مجنون در مدرسه (۸،۷ × ۹،۱۴ سانتی لوحه ۲۰)
بنای این مدرسه رواقی است مرکزی که بدو طرف وسعت دارد، دیوارها کاشی کاری است و بالای رواق نقاشی ریزه کاری دقیق است. بدو پهلوئی این رواق منقش و زیبا، دو ترنج منقش گلدار با ریزه کاری هنری بسیار زیبا ساخته شده، و در قسمت علیای این بنا زیر کنگره بخط نسخ متمایل بریحان «قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من بنی بیت الله بنی الله له بیتا فی الجنة. صدق رسول الله. فی تاریخ شهر رجب المرجب سنه تسعمائه» نوشته شده. در داخل رواق لیلی بر قالیچه منقش کوچک و مجنون پیش او نشسته و کتابهای درسی پیش روی ایشان افتاده و هر دو با هم گپ میزنند. استاد با عبای سیاه و دستار سپید خود در قسمت بیرونی رواق برقالینی قرار دارد که میزک کتابها پیش اوست. درین منظر کودکان دیگر هم کتاب در دست دیده می شوند. چهره کشائی و تناسب ابدان و لباس و دیگر ریزه کاریهای این مجلس متناسب و بهتر است و بالای این صفحه گنبدی منقش به کاشیهای زیبا بنظر می آید.

۲- پند دادن اقربا مجنون را (۱۱،۷ × ۱۶،۵) این صفحه را بعین رنگهای اصلی منیا تور طبع کرده اند. حاشیه آن زمینه گلابی افشان طلا دارد، جدول اصل صفحه آسمانی وزنگار و شنجرفی و سبز است که بطرف راست بیننده اشکال منیا تور از آن برآمده و بقیه منظر در حاشیه تکمیل شده است. کوهیست طلائی رنگ با درختان بزرگ و کوچک زیر آسمان نیلی رنگ دارای لکه های سپید ابر، در زیر درختان کهن سال با برگهای سبز و زرد، رئیس قبیله با عبای سیاه دراز عربی و

دستار و ریش ماش و برنج و قیافت عربی با قد بلند برقالینی دورنگ آسمانی و سرخ مستطیل گلدار ایستاده و جوانان قبیله با البسه فاخر عربی مجنون راباتنی نحیف و عبای نیلی فرسوده پیش رئیس می آورند، و او هم به مجنون خطاب میکند و پند میدهد. بیک طرف این ایستاد - گان زیر همان درختان کهن سال دوجوان با عباهای سرخ نشسته اند و یکی کتابی کشاده در دست دارد و میخواند و آن دیگری با ولع و اشتیاق می شنود. چهره کشائی جوانان و رنگ آمیزی البسه و مناظر و خرسنگهای دامن کوه و قالین متناسب و دلکش است (لوحه ۲۱)

۷- از نسخه لیلی و مجنون امیر خسرو دهلوی (لنین گراد، دورن ۳۹۴) که بخط خوش بسیار عالی نستعلیق خفی سلطان محمد هروی در قرن ۱۶ م نوشته شده و نقاشی و تصویر سازی آن هم از همان هرات است تصاویر ذیل از آن چاپ گشته:

۱- مجنون در مدرسه درس میخواند (۱۲،۶ × ۱۶،۷ سانتی)
عمارت مدرسه با دیوارهای زیبای کاشی و کلکینهای مشبک و دروازه مستطیل بلند با نازک کاریهای معماری و بخاری نمایانست و بیرون آن حیاطیست که بیکطرف پنجره آهنین دیده می شود و سپیدار کهن سالی با برگهای درخشان سپید در داخل حیاط پهلوئی عمارت مدرسه سر بفلک کشیده، درین حیاط مدرسی که از حرکات دستش حالت خطاب پدیدار است با عبای سیاه دراز و دستار سپید و کلاه سیاه و ریش سیاه کوتاهی نشسته و بسدور وی با همین خصایص چند نفر پیر و جوان نشسته اند، فرش این مجلس قالین ساده است. در بین این گروهیکه همه

لباس وزی و قیافت عالمانه دارند، جوانک خاکی پوش با دستار سپید کوچک دوزانو نشسته و درس استاد را می‌شنود و پیش روی وی کتابی دررا حیل افتاده است. محاسن هنری و چهره کشی خراسانی و خصوصیات البسه و حالت القا و تلقین در استاد و نیوشا بودن حاضران و مخصوصاً مجنون درین مجلس مانند آثار مکتب هرات در خور توجه است (لوحه ۲۲)

۲- لیلی مجنون را نوازش می‌دهد (۱۳،۱ × ۱۵،۴ سانتی) در سر صفحه این ابیات امیر خسرو بانستعلیق بسیار عالی آمده:

او پهلوی یار خویشتن رفت

جان جلوه کنان بسوی تن رفت

افشاند غبارش از تن ریش

بنهاد سرش بزبانوی خویش

از گریه زار در مکتون

میریخت ولی بروی مجنون

کوهیست پردرختان و حیوانات وحشی، که از آن دریای خروشان می‌برآمده، و بیکطرف آن اشتریست با پالان سیاه و توشک نرم که در کنار دریاسبزه می‌خورد و لیلی بالباس دراز عربی و چهره زیبا ولی محزون و گریبان پهلوی خر سنگهای کوه نشسته و مجنون تخته پرپشت در حالت استغراق و بیهوشی باتن زار و نحیف عریان و لنگ سیاه افتاده و لیلی سراو را برزانوی خود نهاده و سر خود را خم کرده بطرف او می‌بیند.

درین جا آهوان، روباه، شغال همه این دو دل داده را مینگرند. بطرف چپ دریا بیرو پلنگ بنظر می‌آیند، کوه منظر نیمه اسفنجی دارد، قیافه کشی و خصوصیات این تصویر عالیست و دوام قسمت پائین کوه و ساحل چپ دریا به حاشیه صفحه برآمده است (لوحه ۲۳)

۸- خمسة نظامی :

مکتب شیراز، که بتاريخ ۲۵ ذی‌قعدة ۹۱۳ ق = ۲۷ مارچ ۱۵۰۸ م بخط ابوتراب منعم‌الدین الاوحدی در شیراز به نستعلیق خفّی شیوة عراق (مدور) خوش نوشته شده است (دورن ۳۴۸ کتابخانه عامه لنین- گراد) ازین نسخه چهار قطعه تصاویر نیم صفحه‌یی طبع شده، که در هنر آن هم خصوصیات مکتب شیراز که متفرع از مکتب هراتست ظاهر است، مثلاً چهره‌های مهتابی گرد و ریش‌های کوتاه و عمامه‌های کلان بسته به نخ که تارهای آن بطور خطوط منحنی پدیدار و کلاهها دراز فتیله‌دار بالای آن نمودار است، و این بعدها از خصایص تصویر کشی عهد صفویه گردید. در منظر کشی آسمان لکه‌های ضخیم ابر که نقاش از آن شکل دلکش منقوشی را بوجود می‌آورد در این مکتب فراوان است:

۱- منظر این داستان مخزن اسرار نظامی که: پیرزنی را ستمی در گرفت - دست زد و دامن سنجر گرفت (۱۰ × ۱۱،۵ سانتی لوحه ۲۶) در دامنه کوهی سرسبز سلطان سنجر سلجوقی با روی گرد ریش کوتاه سیاه و ابروان کشیده و چتر و جیغه بلند شاهانه با همان دستار سبک صفویه و قبای فاخر منقش شاهانه بر اسپه سپید سوار است، شاطرش با

لباس و کلاه مخصوص پیش رویش میدود و موکب او را چابک سواران جوان بدرقه میکنند، پیرزنی ژنده پوش عصادر دست دامن او را گرفته و داد و فریاد میکنند.

۲- خسرو پیران کهن را پیش هرمز بشفاعت می برد از داستان خسرو و شیرین خمسة نظامی (۱۲۰۲ × ۱۲۰۱ سانتی لوحه ۲۷) سایبان منقش عظیمی است که پادشاه با لباس گلدار شاهانه و چهره گرد ریش سیاه کوتاه و همان دستار و جیغه صفوی بر تختی بدر بار خود با درباریان جوان خوشروی نشسته و دو مرد پیر شفاعت کننده بارش های سپید کوتاه و عباهای دراز سیاه ایستاده و شهزاده خسرو را که شمشیر غلافداری در دست دارد و کفن سپید برشانه انداخته بحضور پادشاه آورده و عذر او را میخواهند.

۳- جنگک نوفل با قبیله لیلی (۱۱۰۹ × ۱۲۰۵ سانتی لوحه ۲۸) شتر سواران نیزه دار جنگی در حالت جنگک، ولی چهره و لباس و عمامه ها و کلاه های سبک صفوی دارند.

۴- زیبا نگاری گاو را بردوش خود بیام می برد (۱۰۰۱ × ۱۳۰۲ سانتی لوحه ۲۹) کاخی است با تزئینات عادی کاشی که مانند کار هرات دقیق و دلکش و ریزه کار نیست، بهرام بالای بام با خدمتگاری ایستاده و نردبانی هم باین بام نهاده شده که دختری زیبا و قوی اندام گاوی را بدوش خود گرفته و بر نردبان بالا می برد.^۱

۱- در هنرهای زیبای عرب و ایران شکل ۱۱۴ ازین نسخه سیاه طبع شده که منظر داخل يك مکتب و استاد و شاگردان اوست از بچه و دختر بالوازم درس خوانی و لوحه ها و فلکه جزا و غیره.

۹- قوی و چوگان عارفی:

این نسخه بخط شاه طماسپ صفوی در ۹۹۳۱ ق ۱۵۲۵ م در تبریز نوشته شد، خط شاه نستعلیق خوبست، ولی دران تمام سنن این هنر کاملاً مراعات نشده و نقاشی و تصاویر آن نفیس و عالی کار تبریز ادامه هنر هراتست که دو صفحه رنگین آن را با اصل رنگ و دو صفحه هم سیاه چاپ کرده اند:

۱- درویش باگوی راز دل میگوید (۸،۳ × ۹،۸ سانتی لوحه ۳۰) زمینه اصل طلائی و حاشیه صفحه افشان طلاکار گلابیست، متن تصویر جداول رنگین و مطلا دارد، بین السطور متن داستان هم تشعیر دندان موش منقش مطلاست. بر منظر زمینه طلائی و آسمان و درخت رنگ های گرم طلائی و آسمانی و سبز کار شده و نقاشی دو منار کوچک میدان چوگان بازی زنگار و سبز است که با ریزه کاری استادانه کار شده و در میدان درویشی با عبا عنبابی و دستار سپید و کلاه کوتاه سرخ و ریش سیاه کوتاه بر دو پای نشسته در دستی گوی دارد و با او کپ میزند، چوگانی در دست چپ دارد.

۲- میدان چوگان بازی (۱۳،۸ × ۱۰،۴ سانتی لوحه ۳۱) جوانان خوش پوش خوشروی سوار بر اسپان تازی قوی هیکل سیاه و سرخ و سپید و ابرش که با چوگانها گوی را میزنند و میدان مسابقه گرم است. زمینه تصویر میدان گیاهدار آبی رنگ است در دامنه کوهی که بالای آن درختان پدیدارست، افق بالای کوه آسمان طلائی با پارچه های ابر منقش دیده می شود. بهر دو طرف منظر بریدگی دارد که وسعت این میدان را بتصور

می آورد. چهره کشی جوانان زیبا بالبسه فاخر و کلاههای خاص چوگان بازی دیدنی است. هیكل آرائی اسپان تازنده قوی جثه نیز استادانه است، نقاشی ریزه کاری دومنار میدان با گل‌های سرخ و سبز وزنگار جالب است و روی هم رفته از آثار نفیس مکتب تبریز است که خصوصیات و تناسب و دلکشی هنر هرات را حفظ کرده است.

۳- درویش و غزال (۸، ۱۰ × ۱۵، ۶ سانتی لوحه ۳۲) کوه پر درخت و گل که درویش و غزالی در آن دیده می شوند، در دامنه آن کوه میدان گیاهدار چوگان بازیست.

۴- مسابقه دوسوار چوگان باز با اسپان دیو هیكل بر همان میدان چوگان بازی دارای همان خصایص شماره اول (۴، ۹ × ۱۴، ۵ سانتی لوحه ۳۳) (رک: عدد ۵۹ نسخ اتحاد جماهیر شوروی)

۱۰- احسن الکبار (مذکور در عدد ۲۹ نسخ اتحاد جماهیر شوروی)

این نسخه در ۸۳۷ ق = ۱۴۳۳ م بخط نستعلیق نیم جلی متوسط خراسانی خضر شاه نوشته شده (لنین گراد دورن ۳۱۲) ولی از جمله ۳۹ منیا تور آن که سه قطعه چاپ شده (لوحه ۳۴ - ۳۵ - ۳۶) مستقیماً در هرات بدست هنرمندان همین مکتب ساخته نشده، بلکه يك قرن بعد در عراق (ایران کنونی) بدست هنرمندی تصویر گردیده که به بقایای این مکتب هنر در شیراز یا قزوین تعلق داشت. و در چهره کشائی والبسه و مناظر، خصوصیات سرزمین عراق (ایران کنونی) دارد و از انجمله است:

۱- حمزه بدین اسلام میگرود (۱، ۱۷ × ۱۵، ۲ سانتی لوحه ۳۴) حضرت پیامبر برقالین مستطیل گلدار حاشیه منقوشی نشسته عبای عربی و عمامه طرز صفوی بر سر دارد، روی او را نقاب پوشیده و از سرو دوش او اشعه نور بالاست، هر دودست را بطور خطاب نیمه برافراشته و پیش روی او بر همین قالین مردی با قیافت و ریش سیاه خراسانی و دستار صفویه با لباس سیاه نشسته و خطاب حضرت پیامبر را می شنود گویا وی حمزه است که در عقب وی سه نفر سر باز جوان بی ریش مسلح با البسه عراقی ایستاده اند.

در گلزار پیش این صحنه اشخاص عباپوش عمامه دار باریش - های کوتاه سیاه دیده می شوند، و شهزاده ئی که کلاه شبیه بفرنگی بر سر دارد عنان اسپ سیاه با زین و ابزار فاخر را گرفته و شاطر سیاه چرده تبرزین در دست بالباس شاطری باو چیزی میگوید. این صحنه در دامنه کوهی پردرخت گلدار کشیده شده و بالای آسمان آن لکه های ضخیم ابر منقش بنظر می آید، که قطعات ابر را بشکل منقش در آورده اند.

۲- خطبه حسن بن علی (۲۱ × ۱۵، ۸ سانتی لوحه ۳۵) يك صفحه با رنگهای اصلی طبع شده که رنگ آمیزی و ریزه کاریهای نقاشی و مناظر آن با الوان گرم و معتدل معدنی شباهتی تام بکارهای هرات دارد. طاق مرکزی مسجد نهایت بلند و مزین به انواع کاشی ها و گل کاریهای دقیق است، درینجا شخص بلند قدی با عبای سیاه و عمامه سپید که چهره او دیده نمیشود عصا در دست بالای منبری مزین و بلند ایستاده و خطبه میخواند در پایین منبر بر صحن مسجد بدست راست و چپ گروه

سامعان ایستاده اند، پیرو جوان با البسه رنگین که باولع و اشتیاق گفتار آنحضرت را می شنوند. نقاشی ایوانهای مسجد بسیار عالی و محراب مرکزی آن مزین تر است که باخط ریحان بالای آن در کمال زینت بر زمینه زنگاری به سپیداب نوشته اند: «عجلوا بالصلوة قبل الفوت» بر جبین تحتانی محراب است: «الصلوة معراج المؤمن» قسمت بالای رواقهای دوطرف محراب و منبر را با نقوش طاقی و تصاویر مزین نموده اند مثلاً دو نفر پهلووان در حالت کشتی گیری، در یک طاق، در طاق دیگر دو نفر دختر روی باز، در طاق سوم سه زن با چادرهای رنگین ولی روی باز، در طاق چهارم دو نفر زنان سپید چادر تسبیح در دست نیمه روی باز، از ماورای این بنای محتشم بدو طرف طاق بزرگ منظر آسمان طلائی دیده می شود، که شاخه های درختان عقب مسجد در فضای آن نمایانند. بر کنگره بالای ایوانها باخط ریحان بسیار زیبای خفی بر زمینه زنگاری به سپیداب نوشته اند:

«فی ایام خلافة السلطان الاعظم و الخاقان الاعدل الاکرم ظل-

الله فی الارضین، قهرمان الماء والطين/السلطان ابن السلطان ابن السلطان (ابی المظفر طهماسب بهادرخان خلدالله تعالی) ملکه و افاض علی العالمین عدله/ فی شهرذی الحجة الحرام حجة اثنین و ثلاثین وتسعمائه الهجرية النبویه. علی يد العبد الضعیف قاسم بن علی»

درین نوشته از فی ایام تا السلطان برجبه راست بیننده و از این-

السلطان تاعدله بالای طاق مرکزی و از فی شهر تا آخر برجبه دست چپ بیننده نوشته شده و کلمات بین قوسین درعین وسط طاق مرکزی به آب

طلاست. از ملاحظه این صفحه منیاتور روشن می آید که تاذیحة ۹۳۲ ق = سپتمبر ۱۵۲۶ م هنر هرات در تمام سرزمین ایران کنونی نفوذ کرده و سنن تزئین و نقاشی و رنگ آمیزی و خطاطی مشترکی داشته اند، ولی در چهره کشی اشخاص و لباس مخصوصاً دستار و کلاه، فرقی هست و در عصر صفویه کتب مذهبی (شیعه) را مصور کرده اند، در حالیکه در مکتب هرات اکثریت مصورات، داستانهای عشقی و کتب ادبی بوده است.

۳- یحیی بن هرثمه بحضور حضرت علی النقی (۱۷،۶ × ۱۵،۸ سانتی. لوحه ۳۶) شاید مصور آن همان قاسم بن علی لوحه ۳۵ و ۳۴ باشد، امام علی نقی زیر درختی بلند برکنار چشمه ساری ایستاده قدی بلند و عبای دراز دارد، چند نفر سواران از اسپان قوی هیكل پیاده شده اند. چهره آنحضرت به نقابی پوشیده شده است. خصوصیات این تصویر مانند دو لوحه سابق است.

۱۱- شاه و درویش هلالی: (مذکور در عدد ۶۰ نسخ اتحاد

جماهير شوروی)

نستعلیق خفی عالی، خط کمال در ۹۴۴ ق = ۱۵۳۸ م مصوری و نقاشی آن از مکتب تبریز و شبیه تر به کار هراتست (لنین گراد، دورن ۴۵۹) دو تصویر ذیل ازان چاپ شده است:

اول: شاه غزالی را تعقیب میکند و صید به درویش پناه می برد

(۱۲،۵ × ۹،۵ سانتی لوحه ۳۷) دامنه کوه مشجر پر گل و غزال و آبی رنگ

است که زیر آسمان طلائی با لکه های پیچیده ابر واقع شده شاه بالباس

فاخر و عمامه و کلاه صفوی بر اسپه سرخ قوی هیکل تیر و کمان بدست غزالی را تعقیب کرده و غزال دوان دوان می آید و بدرویشی پناه می برد که با عبای سبز و دستار زنگاری تیره و رشته مهره های زنگاری و سپید در گردن نشسته است، آهو سرخود را بر سبیل تضرع و نجات بخشی بزانونی او میرساند، این منظر از متن صفحه به حاشیه دست راست برآمده که تسلسل منظر را نمایش میدهد، در کوه دو غزال رمیده دیگر هم بنظر می آید در بالا و پائین منظر این دو بیت بر زمینه زرد کم رنگ بخط خفی نستعلیق زیبا نوشته شده:

شه بدنبال و آن غزال از پیش هر دو رفتند تا بر درویش
صید پیشش نهاد روی نیاز یعنی از چنگ او خلاصم ساز
حواشی صفحات این کتاب طلافاشان بر زمینه گلابی رنگ است.

دوم: قصریست عالی و منقش با انواع کاشی های ظریف مخطوط به اشکال مشبك گوناگون دارای ریزه کاری نقاشی که در مدخل آن سر بازی شمشیر بکمر بسته و نیزه بدست ایستاده است و بالای این مدخل «یا مفتوح الابواب الخیر» بخط نسخ نوشته و دروازه آهنین دیگری بسوی راست است که بالای آن «با کافی المهمات» دیده می شود و فوق این درب کلکینی است که سردختری از آن آشکار است. بر گنگره ایوان راست این قصر با نسخ خوب کلمات «خلد الله تعالی ملکه و سلطانه و افاض» دیده می شود.

بر بالای پهلوی مشبك مدخلی که سر باز دران ایستاده بطرف راست

بیننده بانستعلیق نیمه جلی بسیار خوب «شاد باد» و برجناح چپ «دولت و نصر یار باد» نوشته اند.

در عقب این منظر کوهی است بلند که بالای آن درویشی با عبای راهدار سیاه و سپید و عمامه کوچک و کلاه پست سیاه ایستاده که لباس و چهره و عمامه اش خراسانی است، ولی دستار و کلاه سر باز صفویست. بر بالای بام حصه اعلائی قصر دست راست، شاه چوب درازی در دست کبوتر پرانی میکند، وسیل کبوتران در فضای لایتناهی می پرند که از متن علیای صفحه برآمده و بر حاشیه در پروازند.

خصوصیات نقاشی این قصر تماماً به مکتب هرات نزدیک دارد، در بالا و پائین منظر نوشته است:

شاه و بالای سر کبوتر او چون سلیمان و مرغ بر سر او
هر زمان گشته بر سرش جمعی همچو پروانه بر سر شمعی

(لوحة ۳۹-۱۲، ۸، ۸، ۱۲ سانتی. رك: ۶۰ نسخ اتحاد شوروی)

۱۲- خمسة نظامی (رك: عدد ۶۱ نسخ اتحاد شوروی)

۱۳- پنج گنج امیر خسرو دهلوی (رك: عدد ۶۲ نسخ اتحاد شوروی)

(شوروی)

۱۴- دیوان مانی (رك: عدد ۶۳ نسخ اتحاد شوروی)

۱۵- گوی و چو سمان عارفی (رك: عدد ۶۴ نسخ اتحاد شوروی)

۱۶- دیوان سهیلی (رك: عدد ۶۵ نسخ اتحاد شوروی)

۱۷- کار رضا عباسی در هرات (رك: عدد ۶۶ نسخ اتحاد شوروی)

(۶)

منیاتورهای ایرانی

از نسخ خطی قدیم

PERSIAN MINIATURES FROM ANCIENT MANUSCRIPTS

مجموعه کوچک به قطع کتب جیبی است که در سلسله کتب هنری یونسکو MQ 458-95C در ایتالیا چاپ شده و یک مقدمه انگلیسی بقلم بازل گری BASIL GRAY دارد در ۲۴ صفحه کوچک (سپتامبر ۱۹۶۲ م)

درین مجموعه نفیس از نسخ قدیم خطی هنری شرق ۲۸ منظر رنگین زیبا و عالی بر نگه‌های اصیل و سیاه طبع شده که شرح آنرا درین کتاب در موارد متعدد داده ایم و از روی فهرست میتوان آنرا در قسمت های مختلف کتاب مطالعه کرد.

بر سر ورق این مجموعه کوچک نفیس تصویر شهزاده جوانیست که جامع تکامل صورتگری در اواخر مکتب هرات و عروج هنر صفویه است و آنقدر به طبیعت نزدیکست که آنرا فوتوی رنگین یکی از مناظر آن عصر توان خواند.

شهزاده بازی سپید بردست چپ دارد، که چگس و رشته پای مرغ خوب نمایان است و چهره باز نماینده شطارت شکاری بودن آنست که نگاهی به فضا دارد. منظر اطراف دامنه کوه اسفنجی بارنگ طبیعی و گل و سبزه و درخت کهن سال قوی هیکل پنجه چنار که برخی از

ان نمایانست و هم سروهای کوهی خیلی زیبا و دلکش با الوان طبیعی است.

شهزاده جوان زیبایی خوشروی با قیافت ایرانی و بروت سیاه و ریش نارسیده، زلفان دراز سیاه دلکش بزیر دوش کشیده دارد، چین کشال زردگون گلدار با آستر پوست سیاه بدوش اوست، پیراهن سرخ گلدار رنگینش تا زیر زانو میرسد و تنبان راهدار زرد با گل کاری سیاه پوشیده و پایزار لطیف او هم سرخ با گل‌های سیاهست و شمشیری هم بکمربسته و اباغی سپید در دست راست اوست.

از روی این طبیعت نگاری و چهره کشی واقعی ایرانی حکم توان کرد، که در اواخر مکتب هرات و عروج هنر مکتب عصر صفویه، خامه هنرمندان به واقعیت نگاری گرائیده و عناصر هنر چینی و مغولی را در خود آنقدر هضم و تحلیل کرده بود، که چهره اشخاص را مطابق واقعیت ملی و اقلیمی و قیافت نگاری واقعی می آراستند، و چشم و ابرو و بینی و لون گندمی روی بیضوی را مطابق چهره های دلکش خوبان خراسانی می نگاشتند، و این کار هنر ایرانی را از تأثیر ماوراء النهری چهره کشی نیمه مغولی رهایی داد.

تشعیر سازی این تصویر نیز جالبست، برزمینه سیاه گل کاری نازک سرخ و زرد و در بین آن برزمینه های لوزی زرد، گل های لطیف سرخ و سبز کار شده و این ستون ملون و مرصع بین جداول طلائی بر صفحه مستطیلی است که نقاش، دقت و نازک کاری و استعمال الوان متوازن لطیف را فراهم آورده است.

(۷)

شهبکارهای هنر ایران

این کتاب اثر پوپ هم با اشاره یونسکو در سلسله معرفی هنر بشری از طرف کتابخانه نو امریکائی طبع و نشر گردیده که نمونه های دلکشی از نسخ خطی هنری بین قرن ۱۵-۱۸ وارد، و تمام این نمونه های نفیس يك صفحه یی یاد و صفحه یی برنگهای اصل زیبای آن چاپ شده است. در مقدمه آن هم بازل گری متخصص انگلیسی خصایص و سبك و رنگ آمیزی و دلربائی هراثر را دقیقانه شرح داده و به تحلیل هنری آن پرداخته است.

Masterpieces of Persian art. By A. U pope.
Newyork 1945. London 1960.

(۸)

اشعار نظامی در ۱۶ لوحه نگارین

(۹۵۰ ق = ۱۵۲۳ م)

The Poems of Nizâmi (16 Color Plates) Described
By Laurence Binyon. London 1928.

این مجموعه نفیس مشتمل بر يك مقدمه مفید در تاریخ هنر ممالک اسلامی بزبان انگلیسی است، که آنرا هنرشناس ماهر لارنس بنیون نوشته و بعد از آن شانزده لوحه نگارین بسیار دلکش و مرصع و مذهب مصور خمسه نظامی را عیناً با الوان و خصایص اصل آن چاپ کرده است (رک: خمسه نظامی موزه برتانيا ۲ انگلستان) بشرح ذیل:

۱- تزئینات يك صفحه مزین مرصع خمسه.

- ۲- تزئینات ص ۱۵۳ خمسه.
- ۳- نوشیروان و بومان بر خرابه قصر اثر میرک.
- ۴- پیرزن و سنجر.
- ۵- پورتریت خسرو از میرزا علی.
- ۶- خسرو و شیرین از سلطان محمد.
- ۷- بازگشت خسرو بشیرین از میرک.
- ۸- جلوس خسرو از میرک.
- ۹- افسانه شنوی خسرو و شیرین اثر میرک.
- ۱۰- باربد اثر میرزا علی.
- ۱۱- خیمه لیلی از میرسید علی.
- ۱۲- مجنون در صحرا بین ددان اثر میرک.
- ۱۳- معراج پیامبر.
- ۱۴- شکار بهرام شیران را.
- ۱۵- شکار کردن بهرام گور خران را.
- ۱۶- بهرام در شکارگاه ددان اثر مظفر علی.

(۹)

منیاتور و نقاشان ایران و هندو ترکی از قرن هشتم تا هژدهم تالیف

ف، دمارتن در ۲ جلد طبع لندن ۱۹۱۲ م

The Miniature Painting And Painters of Persia,
India And Turkey From The Eighth To The Eighteenth
Century, 2 Vols. London 1912.

(۱۰)

نقاشان منیا توره‌های ایرانی - اسلامی (المانی)

تألیف پ، دبلیو شولز در ۲ جلد طبع لایپزیگ ۱۹۱۴ م.

Die Persische - Islamische Miniaturmalerei, 2 Vols, Leipzig 1914. by P. W. Schulz.

(۱۱)

نقاشی‌های مخطوطات شرقی در کتابخانه ملی پاریس (فرانسه)

تألیف ای، بلوشه. طبع پاریس ۱۹۱۴-۲۰ م.

Les Peintures des Manuscrits Orientaux de la Bibliotheque nationale, Paris 1914-20 by E. Blochet.

(۱۲)

منیا توره‌های فارسی قرن ۱۲-۱۷ م (فرانسه)

تألیف الف، ساکسین طبع پاریس و بروسله ۱۹۲۹ م

La Miniature Persane du x11e au xv11e Siecle, Paris 1929. By A. Sakisian.

این مجموعه نفیس علاوه بر مباحث مفید تاریخ هنر چندین صد تصویر مأخوذ از آثار اصیل هنر اسلامی دارد، و از انجمله تصویر محمدی بقلم خود اوست (لوحه ۱۳۱) که ریش سیاه‌گونه کوتاهی دارد، و یک ورق طلاکار ظریفی در دست راست اوست و با رقم «عمل محمدی» که بالای تصویر نوشته شده «صورت محمدی» هم بنظر می‌آید. (در باره آثار محمدی رك: فرانسه ۱۵ و فهرست کتاب)

(۱۳)

نقاشان منیا توره‌های شرق اسلامی (المانی)

تألیف ای، کوهنل، طبع برلن ۱۹۲۳

Miniaturmalerei im Islamischen orient, by E. Kuhnel, Berlin 1923.

(۱۴)

نقاشی و تذهیبات مخطوطات شرقی در کتابخانه ملی

پاریس (فرانسه)

تألیف ای، بلوشه، طبع پاریس ۱۹۲۶ م

Les Enluminures Des Manuscrits Orientaux De La Bibliotheque Nationale. Paris 1926.

(۱۵)

نقاشی منیا تور فارسی

(بشمول کتلاگ انتقادی و تحلیلی منیا توره‌های نمایش برلینگتون

هوس)

تألیف: ل، بنیون.

ج، و، س و لکنسن.

ب، گری.

طبع اکسفورد ۱۹۳۳ م.

(۱۹)

منیاتورسازان ایرانی (آلمانی)

تألیف: ای، کوهنل. طبع برلن ۱۹۵۹م.

Persische Miniaturmalerei. By E. Kuhnel, Berlin 1959.

(۲۰)

نقاشی ایرانی

تألیف: ب، گری. در سلسله خزائن آسیا، طبع البرت سکیرا.

لندن، پاریس، کلیولیند او هیو ۱۹۶۱م.

Persian Painting By. B. Gray (Treasures of Asia, Edited By Albert Skira) London, Paris And Cleveland, Ohio 1961.

(۲۱)

مصورى در اسلام

تألیف: سرتوماس دلبو، آرنولد

طبع: آکسفورد ۱۹۲۸م. طبع دوم: بوسیل، دلبو روبنسون،

نیویارک ۱۹۶۵م.

PAINTING IN ISLÂM

By Sir Thomàs W. Arnold.

درین کتاب که تاریخ مصوری اسلامیت، بسا از آثار گرانبهای هنری نقش و تصویر هنر اسلامی از روی اصل آن عکاسی و طبع گردیده، که از آن جمله دوائر خامه محمدی هر وی نیز هست (رك: فرانسه ۱۵ و فهرست کتاب):

Persian Miniature Painting, By:

L. Binyon, j.v.s. Wilkinson. B. Gray. Oxford 1933.

(۱۶)

نقاشی های مخطوطات تیموریان

تألیف: آی، سچو کین. طبع پاریس ۱۹۵۴م.

Les Peintures Des Manuscrits Timurides. Paris 1954
By. I. Stchoukine.

(۱۷)

منیاتورهای کتابخانه سلطنتی ایران

تألیف: ب، گری الف، گودارد

در سلسله نشرات هنر جهان از طرف یونسکو ۱۹۵۶م.

Iran, Persian Miniatures – Imperial Library, Unesco
World Art Series 1956.

By. B. Gray.

A. Godard.

(۱۸)

نقاشی های مخطوطات صفویان از ۱۵۰۲ تا ۱۵۸۷ م (فرانسه)

تألیف: آی، سچو کین. طبع پاریس ۱۹۵۹م.

Les Peintures Des Manuscrits Safavis De 1502 A
1587. Paris 1959. By. I Stchoukine.

۱- تصویر يك نفر گدای بلندقد ، بالباس درویشی عجیب و پیراهن تا زانو و چادر کوچکی برشانه پیچیده که نیزه دوسره بدست چپ گرفته و برشانه نهاده است و در دست راست او کتابیست که آنرا میخواند و کشکول گدائی و غیره لوازم آن به بازوی چپ او آویخته است .

تنبان این درویش جوان که قیافت ماوراءالنهری و روی گـرد دارد، تازانویس میرسد و نمونه خوبی از لباس و زندگی طبقه درویشان قرن دهم هجری در آسیای میانه و خراسانست که اکنون این طبقه را «ملنگ» گوئیم . دوران دور این تصویر سیاه قلم بزنجیره زیبائی آراسته شده و در کنج دست چپ پائین آن بانستعلیق خفی نوشته اند: «راقمه محمدی» . این لوحه مصور در کتاب آرنولد تحت نمرة ۶۲ طبع شده است .

۲- نی نواز و پهلوان رقصان بريك صفحه تصویر دو نفر دیده می شود، که یکی نی می نوازند و مانند نوازندگان هیجان انگیز قدری خم گردیده و وضع و قیافتش چنانست که میخوهد يك نفر دیگر یعنی پهلوان رقصنده را در حرکات خود به هیجان آورد .

این پهلوان جوان عیناً قیافت و چهره گرد ماوراءالنهری و موی تنک مجعد دارد و بالای سر خود گرزگاو سار سنگینی بهر دو دست خود بلند گرفته و با آن زور آزمائی و بازی میکند ، و مانند زورمندانست که امروز در سرکسها اوزان سنگینی را بالامیکشند . نقاشی این صحنه در بالامانند طاق بزرگ منقش و در پائین يك ستون زنجیری افقی است که با خطوط اسلیمی آراسته گردیده است . این تصویر امضای محمدی ندارد، ولی در خصوصیات هنری و قیافت اشخاص شباهت تام با تصویر

اول امضادار محمدی دارد و در کتاب مصوری اسلام سر آرنولد طبع شده است .

بقول همین مؤلف در آثار هنری محمدی نفوذ کامل هنر چینی نمایانست که مدتها قبل از او برهنر اسلامی وارد شده بود ، و حتی در نظر آرنولد نام (محمدی) که در نامهای اشخاص کمتر دیده می شود، و انمود میکند که باید، او بدین اسلام در آمده باشد یعنی نومسلم آسیای میانه یا چینی باشد . و بنا برین دکتور مارتین یکی از آثار هنری او را نقل گونه نقاشی یکی از استادان چین لی- لنگ- مین Li - Lung - mien دانسته است (منیاتور ایران و ترکیه و هند ج ۲ ص ۱ طبع لندن ۱۹۱۲م) که باید در قالب اسلامی در ترکستان یا ایران بوجود آمده باشد .

درباره محمدی این نکته نیز درخور یاد آور است که وی بر یکی از آثار هنری خود که در موزه لوور پاریس محفوظست با الفاظ « فقیر- الداعی» امضا کرده ، و «داعی» یکی از مراتب مبلغان فرقه اسماعیلی است که بعد از داعیان، فدائیان هم بوده اند (تاریخ ایران سرپرستی سایکس ۲۷۲) و ازین نتیجه گرفته اند که گویا محمدی از افراد فرقه اسماعیلیه بوده باشد (!) (رك: مجله مؤسسه فرهنگی منطوقی ج ۴ ص ۱۰۲ شماره ۱-۴ طبع تهران ۱۹۷۱م)

(۲۲)

نمایش هنر اسلامی

طبع سان فرانسسکو ۱۹۳۷م

EXHIBITION OF ISLAMIC ART

San Francisco 1937.

این نمایش آثار هنری اسلامی در سنه ۱۹۳۷ م در سان فرانسسکو (امریکا) از طرف دکتور آغامحمد اوغلو ترتیب شده بود، که شرح آثار آن در کتابی بنام مذکور طبع شده است.

از جمله این آثار هنری دو صفحه مصور (شماره ۶۳-۷۵) آن کار هنرمند معروف هروی محمدیست (رك: عدد ۲۱ بالا و فرانسه ۱۵ و فهرست این کتاب) بشرح ذیل:

۱- صحنه رقص ده تن رقص که رقم «عمل استاد محمدی هروی» هم دارد و بر بالای صفحه مهریست که بتاریخ ۱۵۴۵ ق ۱۵۴۵ م کنده شده است، و از این برمی آید که اصل تصویر را در اواسط قرن ۱۶ م کشیده است. دکتور ریچارد ایتینگهوسین Ettinghousen این پدیده هنری را یکی از نفایس مینیاتور قرن شانزدهم شمرده، که فقط صورت ده تن صوفی رقصنده را در يك حلقه با خامه سیه نشان میدهد در حالیکه يك نفر دف زن در کنج بالای راست این حلقه رقص بردوزانو نشسته بنظر می آید، و از وضع این مطرب حالت وجد و هیجان پدیدار است (آرت اسلامی ۱۳۸۲ طبع مشیگان)

رقاصان همه مردانند، عمامه های عصر صفوی با کلاه های سرتیز بر سردارند، پیراهن های دراز سپید پوشیده و کمر بسته اند، یک نفر بسیار فربه و دیگری میانه هیکل ریش سیاه دارد، و باقی بی ریش و یا دارای ریش تنگ موی اند. البسه این گروه رقصنده فاخر نیست و قیافت ایشان خراسانیست و هنرمند توانسته که فقط با خامه سیه حالت رقص و حرکت و هیجان را در چهره و هیکل این رقصان نشان دهد و هم مامیتو انیم وضع بدنی و عضوی هیکل های مختلف مردم آن وقت را ازین تصاویر دریا بیم،

که جوان و میانه سال و پیر بوده اند، و این حلقه رقص نظیر بسیار شبیه حلقه رقص جوانان امروز قبایل افغانیست که در چنین حلقه چنین حرکات را با ضربات دهل در کمال نظم و هیمنه بعمل می آورند و آنرا آدن بروزن وطن گویند.

۲- تصویر سیه قلم دو نفر رقص که بانوای نی يك تن نسی نواز میرقصند. این لوحه مصور اگر چه امضای محمدی ندارد، ولی از طرز و روش هنری آن آشکار است که باید اثر خامه محمدی باشد.

نی نواز جوان با عمامه کوچک و چهره خراسانی و پیراهن دراز کمر بسته در بین گلزاری نشسته و دو جوان دارای ریش سیاه کوتاه با پیراهن های کمر بسته و آستین های دراز و کلاه بلند گنبدین پیش روی او میرقصند و حرکات رقصنده گان متوازن با نغمه های نی بنظر می آید. رقصنده پیش دست افشانی و پای کوبی مینماید، ولی رقص مابعد غالباً آله طرب مانند چنگ یا طنبوری بهر دو دست گرفته و مینوازد، و در حالت هیجان و پای کوبیست.

از تمام آثار خامه هنرمند محمدی هروی که مادرین کتاب ذکر کرده ایم، این سخن روشن می آید که وی تنها هنرمند محافل حکمرانان و فیودالان عصر نبوده، بلکه با حیات عامه طبقات مختلف مانند بازیگران و رقاصان و صوفیان و حتی با دزدکشان مصطبه و مخ بچه و ساقیان میکده نیز سروکاری داشته و اوضاع مختلف حیات طبقات عامه را در هنر خود تصویر کشیده است، و این خود از ابتکارهای روح معشری این هنرمند هراتست، که در تاریخ این مکتب هنر فصل خاصی باید داشته باشد، و ما در آثار هنرمندان و استادان دیگر، کمتر بچنین چیزی بر میخوریم.

هنر آسیای میانه عموماً در پهلوی کاخهای مزین شاهان و مقتدران نشو و نما دید، و هنرمندان هم به حمایت مادی و معنوی امراء نیازمند بوده‌اند.

از برخی آثار محمدی بـرمی آید، که وی هنر را از کاخهای آراسته و پیراسته شاهان و امراء و تصویر مجالس بزم و سرور و پاداش و داوری و شکار و عشق‌بازی امراء و شهزادگان کشیده، و به کوی و آشیانه مردمان رسانیده است.

(۲۳)

هنرهای زیبای کشور های عربی و ایران

قرن ۷-۱۷

این کتاب نفیس مصور تألیف ب. ویمارف A. WEIMARF یکی از هنرشناسان معاصر اتحاد جماهیر اشتراکیه شوروی است که در سنه ۱۹۷۴ در ۱۸۷ صفحه بزبان روسی با ۲۱۶ قطعه تصاویر سیاه و رنگه در مسکو طبع گردیده و در آخر کتاب يك بیلو گرافی مفصل السنه شرقی و غربی درباره منابع تاریخ هنر است، و باز يك تلخیص نامه بزبان انگلیسی در ۱۱ صفحه دارد.

تاصفحه ۸۲ مبحث تاریخ هنرهای زیبای کشورهای عربست. و بعد از آن تا صفحه ۱۸۳ از هنرهای زیبای ایران مانند ابنیه و منسوجات و ظرف سازی فلزی و فخاری و هنرهای کتابسازی و مصوری بحث میراند، و نمونه‌های هر یکی را در تصاویر سیاه و رنگین اصل مواد تاریخی از روی محفوظات موزیم‌ها و کتابخانه‌ها و مجموعه های شخصی شرق

و غرب نشان میدهد .

درین کتاب از مکتب هنری هرات و عصر تیموریان و سوابق و لواحق مابعد آن به تفصیل سخن رفته و نمونه‌های گرانمایه هنری این مکاتب را عکاسی کرده است، که آنچه به موضوع کتاب ما تعلق داشت، در واقع آن از این کتاب اقتباس کرده و حواله داده ایم و جمله ۴۶ قطعه آن متعلق به مکتب هرات و سوابق و لواحق مابعد آنست.

(۲۴)

البیم منیا توره‌های هندی و ایرانی

قرن ۱۶-۱۸ م

بزبان روسی، فراهم آورده: ا، ا، ایبانووا .

ت، ب گریکی

او، ف اکیموشکینا

طبع مسکو ۱۹۶۲ م

(۲۵)

منیا توره‌های ایرانی در مخطوطات شاهنامه

مجموعه لینن گراد

بزبان روسی طبع مسکو ۱۹۳۵ م

تألیف: ل، ت، ن گوزالین .

م، م دیکانوف،

(۲۶)

مصوری ایران

بزبان روسی طبع مسکو ۱۹۳۸ م
تألیف: ب، دنیکی.

(۲۷)

آثار نظامی در هنر آذربایجان و شرق

در قرن ۱۵-۱۷ م

بزبان روسی طبع باکو ۱۹۴۷ م
تألیف: ب، دنیکی.

(۲۸)

ذخائر هنر خلقی مردم خارجه

در هر میتاج

بزبان روسی طبع لینن گراد ۱۹۶۲ م
تألیف: ن، و دیکونوبو.

(۲۹)

نمونه‌های خوش نویسی ایران و آسیای میانه

قرن ۱۵-۱۹

بزبان روسی طبع مسکو ۱۹۶۳ م

فراهم آورده: گک، ی گوستیگو وای

(۳۰)

منیاتورهای آسیای میانه

در قرن ۱۵-۱۸

بزبان روسی طبع مسکو و لینن گراد ۱۹۳۹ م
فراهم آورنده و مقدمه نویس: ن، و دیکونوبو

(۳۱)

نشریه شعبه تاریخ کلتور و هنر شرق ارمنیتاج

جلد ۱-۲ طبع لینن گراد ۱۹۳۹-۱۹۴۷ م (روسی)

(۳۲)

منیاتورهای مناظر زمینی يك مخطوطه منتخبات شهر

۱۳۹۸ م (۸۰۱ ق)

تألیف آقای اوغلو محمد، بزبان انگلیسی طبع استانبول ۱۹۳۶ م

(۳۳)

کتابک مخطوطات و منیاتورهای کتابخانه چستربیتی

دوبلن انگستان (انگلیسی)

جلد اول طبع دوبلن ۱۹۵۹ م

تألیف : ا، ج ازبیری

مجتبی مینوی

ای ، بلوشه

جلد دوم طبع دوبلن ۱۹۶۰

تألیف : مجتبی مینوی

ب ، دلبیور و بنسون

ج ، وویل کنسون

ای ، بلوشه

جلد سوم طبع دوبلن ۱۹۶۲ م

تألیف: چهار نفر مذکور

(۳۴)

هنر مسلمانان (مصور)

تألیف : ر ، کوئچلین .

گک ، مائگیون

طبع پاریس ۱۹۵۶ (فرانسه)

(۳۵)

کتاب کوچک هنر مسلمانان (انگلیسی)

مؤلف: م ، س دیماند

طبع: نیویارک ۱۹۳۰ م. طبع دوم ۱۹۴۴ م. طبع سوم ۱۹۵۸ م

(۳۶)

منیاتور ایرانی (المانی ، ایتالوی)

مؤلف: موريس ديماند .

طبع: برلن: ۱۹۵ م. میلان ۱۹۵۰ م

(۳۷)

منیاتورهای ایرانی در مجموعه برنارد بیرینسون (ایتالوی)

مؤلف: ر ، ایتنگاوزن

طبع: میلان ۱۹۶۱ م

(۳۸)

منیاتور ایرانی

مؤلف: کوبسکو و اویر . طبع پراگ ۱۹۶۰ م

Persische Miniaturen. Kubickova. praha 1960

(۳۹)

مخطوطات مصور ایرانی درموزه برتانیای (انگلیسی)

مؤلف: گک ، م میرید ته - اونس .

طبع: لندن ۱۹۶۵ م

Persian Illustrated Manuscripts in The British Museum. By Meredith – Owens. London 1965.

(۴۰)

منیا توره‌های مکتب بهزاد در مجموعه قاهره (انگلیسی)

مؤلف: مصطفی محمد.

طبع: بادن بادن ۱۹۶۰ م

Miniatures Of The School of Behzad in cairo collections. By Mustafa mohamad. Baden – Baden 1960

(۴۱)

منیا تورها و مخطوطات شرقی در مجموعه سکاندیناوینا

(انگلیسی)

طبع: ستاکهولم ۱۹۵۷ م

Oriental Miniatures and Manuscripts in Scandinavian Collections. Stockholm 1957.

(۴۲)

نقاشی ایرانی در قرن ۱۵ م

مؤلف: پیندر ویلسون.

طبع: لندن ۱۹۵۸ م

Persian Painting of The Fifteenth Century. By R. Pinder-Wilson. London 1958.

(۴۳)

منیا توره‌های ایرانی (انگلیسی)

مؤلف: ولیم بازیل روبنسون.

طبع: اکسفورد ۱۹۵۷ م

Persian miniatures. By. Robinson Basil william. oxf. ord 1957.

(۴۴)

منیا توره اسلامی، قرن ۱۳-۱۹ م
از مجموعه‌های ولایات متحده امریکا و کانادا
کتلاک نمایش گاه وینیزیا ۱۹۶۲ م

ناشر: ج، گروب ارنست.

Muslim Miniature Paintings from The XIII to XIX Century.

By. J. Grube Ernst. Venezia 1962.

(۴۵)

سبک کلاسیک نقاشی اسلامی (انگلیسی)
ببرخی از نمونه‌های مجموعه‌های امریکا

مؤلف: ج، گروب ارنست.

طبع: امریکا ۱۹۶۸ م

The Classical Style in Islamic Painting. By J. Grube Ernst 1968.

(۴۶)

نقاشی شیراز در قرن ۱۶ م (انگلیسی)

مؤلف: جی، دگست.

(۵۰)

منیاتورهای ایرانی در مجموعه‌های آیزلس بر تانیا (انگلیسی)
تألیف: ب ، دلبیو رابنسون. طبع: لندن ۱۹۶۷.

Persian Miniature Painting from Collections in The
British Isles. By B. W. Robinson. London 1967.

(۵۱)

سروی هنر ایران از زمان قدیم تا کنون

ترتیب و فراهم‌آوری: الف ، یو پوپ. فیلیس اکرمان.

طبع اول: جلد ۱ تا ۶ در نیویارک ۱۹۳۹ م.

طبع دوم: جلد ۱ تا ۱۶ در توکیو ۱۹۶۰-۱۹۶۹ م.

در جلد این کتاب تاریخ مصوری و منیاتور و دیگر هنرهای
کتابسازی در ضمن مقالات متعدد بزبان انگلیسی آمده که آنرا هنرشناسان
بصیر غربی و شرقی نوشته‌اند، و در جلد ۹ نمونه‌های آثار مهم هنری و
کتابهای خطی داده شده که ما درین کتاب بجای خود از آن یادآوری
کرده ایم .

در جلد ۱۴ چند مقاله مفید ذیل باعکس های نمونه‌های دلکش

هنری دارد:

۱- مقایسه منیاتور ایران و ترکیه با چندین لوحه مصور نمونه ،

بقلم سوت کمال یتکین.

۲- خطاط بزرگتر مدرسه بایسنغر با نمونه خطوط جعفر، از مهدی

بیانی .

۳- کتب البیطره وحشایش (مصور) با نمونه های نقاشی از

ارنست گروب.

طبع: واشنگتون ۱۹۴۹ م

Shiraz Painting in Sixteenth Century. G. D. Guest.
Washington 1949.

(۴۷)

خوش نویسی و منیاتور بیست‌های شرقی اسلامی (فرانسه)
مؤلف: کلیمان هوارت.

طبع: پاریس ۱۹۰۸ م

Les Calligraphes et Les miniaturistes de l' orient
Musulman, Paris 1908

(۴۸)

کتالوگ تحلیلی نقاشی‌های ایرانی در کتابخانه بودلیان
(انگلیسی)

مؤلف: ب ، دلبیو رابنسون.

طبع: اکسفورد ۱۹۵۸ م

A descriptive Catalogue of The Persian Paintings in
The Bodlian Library. oxford 1958. By. B. W. Robinson.

(۴۹)

اسامی‌های ایرانی از قرن ۱۴ تا ۱۹ م (انگلیسی)

تألف: ب ، دلبیو رابنسون.

طبع: نیویارک ۱۹۶۵ م

Persian Drawings from 14-Th through The 19-th
Century. By B. W. Robinson. New york 1965.

A survey of Persian Art
from Prehistoric Times to the Present.

Editors: A. U. Pope.

Phyllis Ackerman.

Volumes 14.

Text Pages 3205

Plates 1530

Figs 1210

General Edition. July 1967. Teheran. London. New
york. Tokyo.

(۵۲)

منیاتور ایرانی (فرانسه)

مؤلف: آی، سچو کین. طبع: پاریس ۱۹۳۲ م

Les miniatures Persanes. By Ivan Stchoukine. Paris
1932.

(۵۳)

منیاتور مخطوطات شاه عباس اول صفوی (فرانسه)

مؤلف: آی، سچو کین. طبع: پاریس ۱۹۶۴ م

Les Peintures des manuscrits de Shâh A'bbâs Ier
à la fin des safavis. By I Stchoukine. Paris 1964.

(۵۴)

منیاتورهای ایران و قلمرو آن

از نسخه‌های عربی و فارسی و ترکی و هندی که در کتابخانه دولتی
برلین و توپینگن بود ۷۳ نسخه خطی در سنه ۱۹۵۶ م. در نمایشگاه
هنری گذاشته شد، که ج، کریمر فهرستی از آن ترتیب داد و آنرا با
یازده تصویر در همین سال از توپینگن نشر کرد.

فهارس

- ۱- نامهای هنروران
- ۲- نامهای مخطوطات و آثار هنری
- ۳- فهرست منابع ادبی تاریخ هنر

ناسهای هنروران

کتاب سازی

مربوط مکاتب هنری تیموریان و متفرعات آن بعد از نام هر هنرمند عدد عمومی آثار هنری
اوداده شده که در متن کتاب بین قوسین است

(الف)

آقا جان کاتب ۹۹۹	احمد حسینی مشهدی کاتب ۴۲۰/۲۲/۱
آقارضا مصور هروی ۹۷۶/۹۲۶/۸۵۹	۲۳۹۶
ابراهیم کاتب ۹۶۶	احمد رومی (مصور) ۱۰۲۷/۳۴۶
ابراهیم جاهی بن بهرام میرزا صفوی (خطاط)	احمد شیرازی کاتب ۲۵۶۳/۱۷۰
۴۵۰/۴۴۹	احمد بن سلطان علی کاتب هروی ۱۳۹
ابراهیم خلیل کاتب ۲۴۷۶	۲۳۶۲/۲۳۵۹
ابراهیم سلطان بن شاهرخ (خوشنویس) ۹۳۸	احمد لال (کاتب) ۹۹۹
ابراهیم منشی رضوی ۴۴۶ تا ۴۴۸	احمد موسی (مصور) ۹۶۷
ابن محمد حسین حسینی کاتب ۱۸۶	اسدالله کاتب کرمانی ۱۶۸۷
ابوبکر بن اسماعیل مصور ۱۰۱۴	اسکندر بن مسعود کاتب ۱۹۵
ابوظاهر کاتب ۱۲۵	اسماعیل بن ابراهیم کاتب هروی ۱۱۴۴
ابوالقاسم علی بن احمد کاتب ۲۳۶۲	اسماعیل حسینی کاتب ۱۱۴۵
ابوالوفای بن نورالله کاتب ۱۵۰/۱۴۹	اسماعیل کاتب ۲۳۶۷
احمد چوره (مصور) ۱۰۲۷	اظهر کاتب تبریزی ۵۶۵/۵۶۴/۲۲۵/۲۴۵

۸۵۲ تا ۸۵۸ (هفت قطعه) / ۹۵۲	؟ ۲۴۹۹ ؟ ۲۴۹۶ / ۲۴۷۱ ؟ ۲۴۵۱
۱۰۶۴ / ۱۵۱۸ تا ۱۵۵۲ (۳۵ قطعه)	۲۵۰۰ / ۲۵۰۱ / ۲۵۰۲ / ۲۵۰۵ /
۲۵۱۷ / ۲۴۰۸	۲۶۰۷ / ۲۵۰۸
هر کاتب شماخی ۹۶۱	پاینده درویش (نقاش) ۹۶۲ / ۳۴۶
هر کاتب (؟) ۱۲۹ / ۶۷	پیر علی ابن ملا عبدالرحیم عنبرین قلم هروی
بیک (خط او) ۲۵۸۱	۱۸۵
بر بن محمد علی کاتب اردستانی ۱۰۴۲	پیر علی بن عبدالرحمن کاتب جامی ۲۴۶ / ۶۸
(ب ، پ ، ت)	۲۳۷۶ / ۹۶۷ / ۵۵۹
یا جان بن عبدالعلی خطاط و مصور تبریزی ۹۶۷	پیر محمد کاتب ۲۰
یا شاه کاتب اصفهانی ۵۰۷ تا ۵۱۲ (۶ قطعه)	ترسون محمد کاتب بلخی ۱۶۲
۱۵۷۰ / ۱۵۶۹ / ۹۵۳	تمراز (مصور) ۲۵۰۷
شاه بن سلطان علی ۲۴۲۲	ج
بای حصار کاتب ۵۶۶	جعفر بایسنغری کاتب حافظ بن علی تبریزی
بنی محمد بن سلطان علی کاتب نونداکی ۱۷۹	۳۷۲ / ۳۴۶ / ۲۶۷ / ۲۶۶ / ۲۰۶ / ۶۹
بزید کاتب پورانی ۹۶۷ / ۹۶۶	تا ۱۰۲۸ / ۹۹۸ / ۹۶۷ / ۶۹۳ / ۳۷۴
بیسنغرمیرزا (مشق او) ۲۶۰۵ / ۱۰۲۷ / ۳۴۷	۱۵۹۴ تا ۱۵۷۲ / ۱۰۶۵ ؟ ۱۰۴۴
بیسنغری بن محمود (شهزاده خطاط) ۹۶۷	۲۴۷۷ / ۲۳۹۲ / ۲۳۱۹ (۲۳ قطعه)
هان کاتب هروی ۲۶۰۸ / ۱۴۷	جعفر تبریزی (مصور) ۹۶۲ / ۹۶۱
مدان قره (مصور) ۹۶۷	جعفر بن علی حسینی کاتب سبزواری تا ۳۵۵
هرام افشار (مصور) ۲۴۹۸	۳۵۷
هرام قلی (مصور) ۲۵۰۶ / ۹۷۷	جلال الدین بن ظاهر کاتب هروی ۱۵۴
هرام میرزا (خطاط ، مصور) ۹۶۷ / ۵۶۲	جلال الدین (امیر کاسی ، مصور) ۹۶۲
هزاد ۱۶ / ۱۷ / ۱۸ / ۱۹۹ / ۲۱۷ / ۲۲۰ / ۲۳۳	جلال الدین محمود بن فیروز بخت کاتب حسینی
۲۳۷ / ۲۳۲ / ۲۴۲ / ۲۴۳ / ۲۵۸ /	هروی ۹۹۸ / ۹۶۶ / ۶۳۰ / ۶۲۹ /
۲۵۹ / ۲۶۱ / ۲۶۳ / ۲۷۸ / ۲۸۱ /	۱۵۱۷ / ۹۹۹
۲۸۶ / ۲۶۶ / ۳۶۷ / ۳۶۵ / ۹۷۱ /	جمال الدین حسینی کاتب شیرازی ۱۹
۹۷۳ / ۹۷۴ / ۹۷۵ / ۹۸۹ / ۱۰۵۸ /	جمال کاتب مشهدی ۴۵۱

جهانگیر کاتب سلطانی ۱۱۴۶	حمدالله بن شیخ مرتد کاتب ۱۰۶۸
ح	حیدر بن ابراهیم حسینی کاتب ۶۳ / ۹۶۶ /
حاجی محمد قفل ساز (مصور) ۹۶۳	۹۹۸ / ۹۶۸
حاجی محمد کاتب هروی ۱۰۹	خ
حاجی محمد کاتب مشهدی ۲۳۳۱	خان علی کاتب هرات ۹۹۳
حاجی محمد سیاه قلم ۹۶۳	حضر شاه کاتب ۲۹
حالی کاتب ۱۰۰۰	خواجه اختیار منشی هروی ۳۵۱ / ۳۵۰ / ۳۴۹
حبیب بن میر محتی کرمانی (شیخ ثانی)	خواجه خان بن سلطان احمد سیاوشانی کاتب
۱۵۹۸ تا ۱۶۰۲ (۵ قطعه)	هروی ۲۸۳ / ۱۷۲
حبیب بن حسین کاتب سمرقندی ۲۳۶۴	خواجه علی خطاط و نقاش خوارزمی ۱۰۱۵
حسن حسینی کاتب شیرازی ۶۱	خواجده سالک بن میرک کاتب سمرقندی
حسن بن حسین شاملو ۴۵۲ / ۳۲۶ / ۲۰۱ تا	۵۰۲ / ۵۰۱
۴۵۵ (۴ قطعه) ۲۴۷۸	خلیل (شیراز ، مصور) ۳۴۶ / ۳۵۹ / ۹۶۱ /
حسن علی کاتب مشهدی ۱۱۴۷ / ۱۱۵۲ /	۹۶۲ / ۹۶۲
۲۴۰۲	خلیل کاتب تبریزی ۴۵۸
حسن محمد کاتب ۱۵۲	خلیل بن درویش محمد کاتب جامی ۱۰۷۵ /
حسن بن محمد احسن کاتب ۳۲۹	۲۵۵۳ / ۲۳۵۶
حسین (مولانا مذهب) ۹۶۶	خلیل باخرزی (رک : شاه خلیل الله)
حسین کاتب خوارزمی ۴۵۶	د
حسین عبدالله کاتب شیرازی ۲۵۶۷	درویش احمد بن شیخ حسن کاتب ۲۴۴۱
حسین بن علی کاتب تونی ۵۵۴	درویش عبدالله سلطانی کاتب هروی ۳۴۹
حسین علی کاتب ۹۹۸	درویش علی بن درویش محمد کاتب ۶۵۸ / ۱۱۹
حسین الفیض کاتب ۹۶۷	درویش محمد کاتب سمرقندی ۵۶۸ / ۵۶۷
حسین کلو کاتب ۱۱۶۸	درویش محمد مصور ۹۶۱ / ۹۶۲ / ۹۶۳ / ۹۶۶ /
حسین کاتب گیلویی ۱۰۰۵	۱۰۵۴
حسین بن محمد بن شریف الحسینی کاتب	درویش محمد کاتب طاقی ۱۰۲۳
۲۴۰۶	درویش محمد بن علی کاتب ۹۳۴

دوری کاتب هروی (بایزید) ۱۵۷۱ / ۵۶۱ / سلطان علی کاتب باوردی ۱۰۰۹	۲۵۳۸
سلطان علی یعقوبی کاتب قائنی ۳۵۳ / ۷۱ / دوست محمد هروی کاتب شاهي ۱۵۶ / ۷۰ / ۱۰۷۶ / ۹۶۷ / ۴۹۲ / ۴۹۱ / ۴۹۰ تا ۱۱۲۶ (۵۱ قطعه)	۶۵۳ تا ۶۵۱ (سه قطعه) ۹۶۷ / ۹۶۶ / ۱۰۶۹ / ۹۹۹ / ۹۷۷
سلطان علی کاتب مشهدی ۵۲ / ۳۹ / ۳۱ / ۲۵ / دولت جهانگیری (مصور) ۸۶۰ / ۱۰۸ / ۷۵ / ۷۴ / ۷۳ / ۷۲ / ۶۵ / ۵۳ / ۱۱۵؟ / ۲۰۸ / ۲۰۷ / ۱۷۶ / ۱۲۶ / ۲۹۷ / ۲۸۹ / ۲۲۲ / ۲۲۱ / ۲۰۹ تا ۴۵۹ / ۳۵۲ / ۳۳۲ / ۳۰۶ / ۲۹۸	۴۷۰ (۱۱ قطعه) ۹۶۱ / ۸۴۸ / ۵۵۳ / ۲۱۹۸ تا ۲۲۰۵ (هشت قطعه) ۹۸۹ / ۹۸۳ / ۳۶۴ / ۶۶ / ۲۶۱۶ (حکیم) ۶۶۳ / ۲۴۴ (استاد بهزاد) ۸۴۱ زین الدین ابوالفتح حسینی کاتب گنابادی ۶۳۲ / ۶۳۱ / ۴۶ / ۹۹۹ / ۹۶۹ / ۹۶۸ / ۹۶۷ / ۹۶۶
۹۶۱ / ۸۴۸ / ۵۵۳ (۱۱ قطعه) ۹۶۱ / ۹۸۰ / ۹۷۹ / ۹۶۹ / ۹۶۸ / ۹۶۷ / ۱۰۱۶ / ۱۰۰۴ / ۹۸۹ / ۹۸۴ / ۹۸۳ / ۱۱۲۷ / ۱۰۶۲ / ۱۰۶۰ / ۱۰۲۴ تا ۲۱۷۵ (۴ قطعه) ۱۱۳۰ / ۲۴۰۴ / ۲۳۸۵ / ۲۳۴۸ (۴۷۸ قطعه) / ۲۴۸۶ / ۲۴۶۹ / ۲۴۱۳ / ۲۴۱۰ / ۲۵۱۸ / ۲۵۰۸ / ۲۴۸۸ / ۲۴۸۷ تا ۲۶۳۷ (۳ قطعه) ۲۵۲۰	۱۵۱۵
سلطان علی هروی کاتب ۱۹۹ / سلطان بنت شاه اسما عییل صفوی (خوشنویس) ۹۶۷	بین العابدین جرجانی منشی بن سلطان بخت ۹۸۲
سلطان محمد کاتب ۲۴۱۵ / ۲۳۵۷ / سلطان محمد مصور ۲۴۶۰ / ۲۴۵۵ / ۲۴۲ / ۱۵ / ۲۶۱۲ / ۲۵۰۴ / سلطان محمد هروی ۵۸؟ / سلطان محمد خندان کاتب هروی ۱۴۰ / ۹۹۹ / ۹۶۹ / ۹۶۸ / ۶۵۴ / سلطان حسین کاتب ۱۰۷۲ / ۱۰۷۱ / سلطان حسین کاتب بن جمشید هروی ۲۵۳۹	س ۱۰۴۰ سلطان احمد کاتب هرات ۴۰ سلطان احمد (مصور ویسی) ۹۶۳ سلطان حسین کاتب تونی ۹۹۹ / ۹۶۸ / ۶۵۴ سلطان حسین کاتب ۱۰۷۲ / ۱۰۷۱ سلطان حسین کاتب بن جمشید هروی ۲۵۳۹

شاه قاسم کاتب هروی ۲۹۹ / ۴۲۳ / ۵۱۳ / ۲۴۳۹ / ۲۴۳۶ / ۲۳۸۸ / ۲۳۲۲ تا ۵۱۹ (۷ قطعه) / سلطان محمد نور کاتب و مصور هروی ۷۷ / ۷۶ / شاه قلی مصور ۲۶۲۹ / ۹۶۷ / شاه محمد کاتب ؟ ۲۵۳۶ / ۲۵۳۵ / ۲۴۰۵ / ۱۰۴۶ / ۳۶۱ / ۳۰۷ / ۲۲۰ / ۱۶۲ / ۱۱۳ / ۷۸ / شاه محمد کاتب مشهدی ۴۱۹ / ۵۲۰ تا ۵۴۷ / ۹۶۶ / ۹۵۵ / ۸۴۹ / ۴۸۹ / ۴۸۰ / ۹۹۹ / ۹۹۸ / ۹۷۹ / ۹۶۸ / ۹۶۷ (۲۸ قطعه) / شاه محمد مصور ۲۸۵ / ۲۱۸۷ (۱۳ قطعه) / ۲۴۱۸ / ۲۳۸۶ / ۲۳۵۱ / ۲۱۸۸ / شاه محمود کاتب نساپوری ۱۲ / ۱۹ / ۸۸ / ۹۰ / ۳۷۶ / ۳۲۷ / ۳۰۸ / ۳۰۳ / ۲۴۸ / ۲۲۵ / ۲۵۱۵ / ۲۴۸۹ / ۲۴۸۳ / ۲۴۱۹ تا ۴۰۷ (۳۲ قطعه) ۹۶۶ / ۸۴۶ / سلطان محمود کاتب هروی ۱۷۳ / ۹۹۸ / ۹۸۳ / ۹۷۶ / ۹۶۹ / ۹۶۸ / ۹۶۷ / سلطان محمود شاگرد بهزاد ۲۸۲ / سلطان محمود مجلد ۳۰۸ / سلیمان کاتب ۹۶۷ / سلیم نساپوری کاتب ۱۰۱۷ / ۹۹۹ / ۹۹۸ / ۱۵۶۸ / ۱۵۶۷ / ۱۵۶۶ / ۲۴۹۲ (سه قطعه) ۲۵۹۷ / ۲۵۱۵ / شرف الدین حسین کاتب مشهدی (میر) ۱۱۵۴ / ۱۰۶۳ / سمره بن علی کاتب ۲۵۶۵ / سناء الله نقاش ۹۶۳ / سهیل انور (مصور) ۹۶۴ / سیاوش بن احمد کاتب ۱۸۱ / سید احمد کاتب مشهدی ۹۹۹ / ۹۸۳ / ۹۶۶ / سید علی (میر مصور) ۲۴۵۵ / ۲۶۲ (ش، ص، ط) / شمس الدین تبریزی (مولانا) ۲۶۱۷ / شاه حسین بن فخرالدین علی شهابی کاتب هروی ۱۱۵۳ / ۴۵۷ / ۳۰۰ / شمس الدین بایسنغری (محمد بن حسام کاتب) / شاه خلیل الله کاتب باخرزی ۲۵۵۸

شمس‌الدین محمد لطف‌الله کاتب ۹۶۷	۲۶۴۲/۹۹۹/۹۸۰
شهسوار کاتب ۲۵۹۴	عبدالله بن علی مذهب و کاتب بخارا ۱۸۸/۲۴
شیخ زاده (مصور) ۲۴۸۳/۲۴۵۲/۲۲۰	۴۵۱/۲۱۲
شیخ محمد امامی کاتب هروی ۹۶۶/۹۶۱/۹۲۵	عبدالله بن محمد کاتب هروی ۹۶۵/۳۲۸
۹۹۹/۹۶۷	عبدالواحد کاتب جامی ۴۳
شیخ محمد مصور هروی ۹۹۹/۹۸۴/۹۸۳/۹۶۶	عبدالباقی باکو (مصور) ۹۶۳
۲۵۰۳/۱۰۵۷/۱۰۰۲	عبدالجلیل کاتب ۴۲
شیخ محمد بن فخرالدین احمد کاتب سلطانی	عبدالحی مصور تبریزی ۱۰۵۴/۹۶۲/۹۶۱
هروی ۲۷۸/۲۷۷/۶۳۸/۶۳۹	۲۶۱۸/۱۰۵۵
۲۳۸۷/۲۶۰۱/۲۶۰۲/۲۶۱۳	عبدالخالیق بن حبیب‌الله کاتب هروی ۱۲۷/
۱۴۶۷ تا ۱۵۰۷ (۴۱ قطعه)	۶۵۵
شیخ محمد بن حسین کاتب لاری ۲۴۱۲	عبدالرحمن یعقوبی کاتب خوارزمی ۴۱۳/
شیخ محمد بن شیخ کمال کاتب سبزواری ۹۹۸	۱۰۰۳/۴۱۵/۴۱۴
شیخ محمود جعفری هروی کاتب پیربودانی	عبدالرحمن کاتب ؟ ۲۵۷۶
۱۳۱۴ تا ۱۳۵۲ (۴۱ قطعه)	عبدالرحمن بن محمد اسماعیل کاتب ۱۰۰۶
شیخی بیگ نقاش ۹۶۳/۹۶۱	عبدالرحیم انیسی کاتب خوارزمی ۷۹/۶۶۴/
شیرعلی کاتب هروی ۱۶۸۸/۹۶۷/۲۴۹ تا ۱۶۹۱ (چهار قطعه)	۱۱۶۹؟ ۱۰۴۴/۹۶۷/۹۶۱/۶۶۵
صدیقی بیگ نقاش ۹۷۳	تا ۱۲۳۹ (۷۱ قطعه) ۲۳۶۲/
طهماسب حسینی (شاه خوشنویس) ۵۹ (ع.غ)	۲۵۱۵
عارف بن روح‌الله کاتب هروی ۱۶۹۲/۹۶۷	عبدالرحیم خلوتی (مصور) ۹۶۹
عبدالله کاتب زبارتگاهی ۹۶۶	عبدالرحیم بن محمد قاسم کاتب ۹۹۹/۹۶۶
عبدالله کاتب سمرقندی ۲۳۹۸	عبدالرحیم عنبرین قلم هروی ۳۰۹/۳۱۰/
عبدالله شهاب‌الدین مصور هروی ۹۶۹	۳۳۳/۳۵۳/۶۶۶ تا ۶۹۱ (۲۶ قطعه)
عبدالله صراف (نقاش) ۹۶۲	۸۵۰/۲۱۹۲/۲۱۹۳/۲۱۹۴/
عبدالله طباطبای کاتب هروی ۹۶۸/۴۱۱/۴۱	۲۵۵۵/۲۵۵۶/۲۵۵۷/
	عبدالصمد حافظ مصور شیرازی ۱۸۱/۸۴۸
	۹۳۷

علاءالملک کاتب سبزواری ۶۹۲	عبدالعزیز (خواجه مصور) ۲۴۵۳/۹۶۶
علی‌الکاتب ؟ ۲۳۷۷/۵۱	۲۴۵۵
علی بیگ کاتب ۹۶۹	عبدالعزیز خان (شاه خوش نویس) ۹۶۷
علی تبریزی (مصور) ۹۶۲/۹۶۱	عبدالکریم کاتب خوارزمی ۴۱۶/۲۱۶/۸۰
علی جان بن حیدر علی کاتب هروی ۶۵۷	۹۶۱/۹۶۶/۹۹۸/۱۰۴۴؟
علی بن حاجی مذهب ۲۳۴۰	۱۲۴۰ تا ۱۳۱۲ (۷۳ قطعه)
علی حسینی موسوی کاتب هرات ۰۴۵/۹۹۹	عبدالمومن کاتب مزاری ۲۵۵۱
۲۴۰۳/۲۳۲۵	عبدالطک کاتب ۲۳۶۱
علی بن حیدر حسینی قاسمی کاتب ۳۲/۱۱۳۱	عبدالواحد کاتب مشهدی ۸۲۴/۸۲۵/۸۲۶/
۱۳۳۳	۱۴۳۸/۲۴۲۸/۲۴۲۹
علی رضا کاتب مشهدی ۹۷۸/۱۳۲/۱۰۵	عبدالواسع محرر ۹۹۹
۲۴۳۲/۹۹۹	عبدالوهاب حجازی (ابوالکارم کاتب)
علی کاتب قائمی ۱۰۴۸	۸۳۰/۸۲۹
علی بن لطف‌الله معاذ حسینی (کاتب) ۱۴	عبدالوهاب حسینی مشهدی کاتب ۹۶۶
علی بن محمود کاتب تبریزی ۱۶۵	عبدالوهاب محرر مشهدی ۹۹۹
علی بن میرک سمرقندی ۱۶۹	عبدی کاتب نشاپوری ۴۲۴/۸۳۳/۸۳۴/
علی بن نورالدین غوریانی ۱۴۶۱/۱۴۶۰	۸۳۵/۹۶۶/۹۶۷/۹۶۸/۹۹۸/
علی یزدی (مصور) ۹۶۲	۹۹۹/۱۴۳۹ تا ۱۴۵۸ (۲۰ قطعه)
عمادالدین آهنگران کاتب بخارا ۱۴۸	۲۵۴۰/۲۴۱۴
عماد ابرقوهی کاتب ۱۰۰۸	عبیدالله خان (شاه خوش نویس) ۹۶۷
عماد حسنی کاتب قزوینی ۹۹۷/۹۷۲/۹۷۱	عبیدالله مصور بخاری ۹۸۰
۱۳۰/۱۱۷	عبیدالله بن علی کاتب ۲۳۹۷
عماد فراهی کاتب ۹۶۷	عزالدین کاتب هروی ۲۳۲۳
عماد بن محمد کاتب هروی ۱۳۵۵	علاءالدین شیخ احمد کاتب اخیسکتی ۱۳۷/
عمادالدین محیی کاتب هروی ۱۹۳	۲۳۲۴
عنایت (آقا صفهانی) ۲۶۲۷	علاءالدین بن هدایت الله شریف کاتب ۱۰۳۵
عیشی کاتب هروی ۱۰۰۰/۹۹۹/۹۹۸/۹۶۶	علاءالدین محمد هروی ۲۴۰/۸۴۳/۱۰۴۷

کمال الدین حسین کاتب هروی ۵۵۵ تا ۵۵۸	۹۹۹/۹۶۷	کمال الدین مذهب مشهدی
(۴ قطعه) ۹۹۹		۹۶۲/۳۴۶/۲۵۴
کمال الدین مذهب ۹۶۶		۸۴۴
کوپک عکاس ۹۶۸/۹۶۵		۲۶۰۶/۸۴۷
(م)		(ف ، ق ، ل)
مالک کاتب دیلمی ۸۶/۸۷/۵۸۹ تا ۵۹۷		۱۰۰۲
(۹ قطعه) ۹۹۸/۹۷۹/۱۴۰۲ تا		خرالدین علی بن حاجی محمد بخاری کاتب
۱۴۲۱ (۲۰ قطعه)		۱۲۴
مثالی کاتب کاشانی ۲۳۴۴		خرالدین علی بن محمد اصغر کاتب جامی
مجنون رفیقی کاتب هروی ۹۶۷/۲۴۰۹		۸۲۳
محب الله کاتب ۹۹۰		هاد مصور ۲۵۶
محسن بن لطف الله معاد کاتب سبزواری ۲۳۵۵		ید کاتب ۸
محمد (نقاش هروی) ۹۶۱		لاد محمد بن یار محمد کاتب بخاری ۳۲۴
محمد (کاتب هروی) ۳۵/۱۴۰۰/۱۴۰۱		سم کاتب شیرازی ۲۱۵/۲۲۷
۲۴۳۵		سم نقاش ۹۷۳
محمد بن ابراهیم بن مسعود کاتب ۲۳۳۹		سم علی کاتب و مصور شیرازی ۱۶/۲۶۱
محمد بن ابراهیم منعم ۲۶۴۵		۲۲۰۶/۱۱۳۴/۶۵۹/۳۶۰/۲۸۸
محمد ابریشمی کاتب مشهدی ۶۰۰/۶۰۱		طب الدین احمد بن علی شاه کاتب هروی ۱۷۸
۶۰۲/۹۶۷/۹۶۸/۹۹۹/۱۴۲۶		طب الدین بن حسن شاه کاتب کرمانی ۳۷/۳۸
تا ۱۴۳۲ (۷ قطعه)		طب الدین جمال کاتب ۱۵۱
محمد بن احمد کاتب خشمی ۲۵۹۵		طب الدین محمد حسینی کاتب ۲۲۱۴
محمد بن اسحق جنابدی ۲۳۸۴		طب الدین محمد یزدی کاتب ۱۳۹۴/۱۳۹۵
محمد امین بن ابراهیم کاتب هروی ۱۵۰۸ تا		وام الدین مجلد ۳۴۶
۱۵۱۲ (۵ قطعه)		مال ثانی کاتب ۶۶۰/۶۶۲
محمد امین کاتب مشهدی ۳۷۵/۴۲۲/۲۶۰۰		مال کاتب ؟ ۲۵۵۲
محمد امین کاتب سمرقندی ۲۵۹۹		مال کاتب نشاپوری (نوربخشی) ۱۱۳۶
محمد امین کاتب ؟ ۱۰۰۰		۲۵۹۸

محمد امین مذهب ۹۸۹		محمد حسین مجلد ۶۲۶
محمد اوبهی کاتب ۹۶۶		محمد حسینی کاتب ۱۰۱۲
محمد باقر بن میر علی کاتب هروی ۶۰۳/۶۰۴		محمد بن حسن شاه کاتب هروی ۴۷
۲۵۴۱/۱۱۳۸/۱۱۳۷		محمد خیام مصور ۹۶۲/۹۶۳
محمد باقی کاتب بخاری ۲۳۳۴/۹۹۱		محمد رحیم کاتب مشهدی ۵۷۷/۵۷۸/۵۷۹
محمد بدخشی حسینی کاتب ۱۴۶۶/۲۳۸۰		محمد رضا کاتب مشهدی ۹۶۸/۲۳۷۸
۲۴۴۲		محمد رضا کاتب تبریزی ۴۲۰
محمد بخاری کاتب ۹۹۵		محمد سعید بن مسعود کاتب هروی ۵۸۰
محمد بلخی کاتب ۱۴۳۷		محمد بن سعید بن سعد کاتب ۲۶۱۹
محمد بهرام کاتب ۵۰۳ تا ۵۰۶ (۴ قطعه) ۱۴۳۶		محمد بن سلطان محمد کاتب هروی ۹۷۹
۲۴۸۰		محمد بن سلطان شاه کاتب هروی ۹۸۲
محمد بیگ نقاش هروی ۹۶۶/۹۸۰/۱۰۵۶		محمد بن شاه محمد کاتب ترکستانی ۴۱۷
محمد تقی کاتب هروی ۱۳/۵۹۸		محمد شریف کاتب هروی ۹۷۶/۱۴۲۳/۱۴۲۵
محمد جعفر بن محمد باقر بن میر علی هروی		محمد صالح درد مند ۱۶۴/۹۶۸/۲۲۱۱ تا
۲۳۲۹		۲۲۱۳
محمد بن جلال الرشید کاتب ۵۴		محمد صالح بن کمال الدین حسین کاتب مشهدی
محمد بن جمال الدین کاتب ۲۳۳۲		۵۸۷
محمد حسین الماس کاتب ۲۰۰		محمد صالح (میر کشفی کاتب) ۳۱۱/۳۱۳
محمد حسین تبریزی کاتب ۹۸۳		محمد صالح منشی هروی مرتب مرقع خوب در
محمد الحسین بن حاجی محمد هروی کاتب		بخارا ۹۸۳
۲۳۹۱		محمد صالح کاتب هروی ۵۸۸
محمد حسین بن سیف الدین علی کاتب ۱۰۷		محمد صالح بن محمد باقی کاتب ۲۳۷۴
۵۵۱/۵۵۰		محمد بن عبدالله ابولیت کاتب ۵۹۹
محمد حسین بن غیاث الدین علی کاتب ۱۳۸		محمد بن عبدالله هروی نقاش ۹۷۷
محمد حسین کشمیری زرین رقم ۲۹۳/۸۶۱ تا		محمد بن عبدالحی مصور ۹۶۹
۹۲۴ (۶۴ قطعه) ۲۵۴۲/۲۵۴۳		محمد بن عبدالرزاق طبیب کاتب ۲۴۱۱
۲۵۴۵/۲۵۴۴		محمد بن علی (ابوالمکارم مرشدی) کاتب ۲۳۶۸

۲۳۶/۲۳۵/۲۳۴/۲۱۰/۱۶۸	محمود بن حسن کاتب نساپوری ۹۵۷
۳۲۳ تا ۳۱۹/۲۵۲/۲۵۱/۲۵۰	محمود بن حسن کاتب هروی ۲۵۳۷
(۵قطعه) ۶۲۱ تا ۶۱۶ (۶قطعه)	محمود الحسینی کاتب شیرازی ۲۱۱
۲۳۴۹/۲۳۴۷/۲۳۳۸/۱۰۳۲	محمود رفیقی کاتب هروی ۱۳۱۳/۱۵۵
۲۳۷۰/۲۳۵۴/۲۳۵۳/۲۳۵۰	محمود بن سلطان علی کاتب ۱۴۳۳/۶۳۳
۲۵۷۳/۲۴۰۱/۲۳۹۴/۲۳۷۱	محمود شاه خیام (مصور) ۹۶۲
۲۶۰۷/۲۵۷۴	محمود بن علی کاتب ۹۶۷
مسعود بن میرک نقاش و مذهب ۹۹۶/۹۸۰	محمود بن کاتب بلخی ۲۳۳۳
مظفر حسین بن محمد امین کاتب ۶۲۳/۶۲۲	محمود بن محمد کاتب تستری کاغذی ۲۳۱۱/۲۳۱۰
۲۳۱۳/۲۳۱۲/۶۲۴	۲۵۷۲/۲۵۷۱
مظفر سیاه قلم ۹۶۷	محمود مذهب هروی ۶۰۵/۳۶۵/۲۸۴/۲۵۵
مظفر بن عبدالله کاتب ۹۵۸	/ ۹۶۸/۹۶۶/۹۳۶/۹۳۲/۶۰۶
مظفر علی کاتب و مصور تربتی (کاتب السلطانی	/ ۲۴۸۴/۲۴۵۰/۲۴۴۸/۹۷۵
۲۶۲۱/۲۴۵۵/۲۳۷۳/۹۶۶/۲۶۲	۲۶۱۱/۲۶۰۹/۲۶۰۷/۲۵۱۵
معروف نقاش ۹۶۲/۳۴۶	محمود بن مرتضی حسینی کاتب ۳۳۹
معروف خطاط بغدادی ۹۶۲/۶۲۵	محمود بن میرک کاتب ۲۴۲۱
معزالدین محمد حسینی کاتب کاشانی (میر)	محمود بن نظام هروی زرین قلم ۱۰۲۵/۱۳۴
/ ۹۶۶ (۴قطعه) ۹۲۰ تا ۹۲۷/۴۲۱	۲۴۳۰
۲۴۲۶/۹۹۸/۹۸۳	محمود کاتب هروی (شیخ، جعفری پیربودا قی)
معین الدین مسکین هروی خوشنویس ۲۵۸۳	/ ۹۶۱/۶۳۵/۶۳۴/۳۴۸/۲۷۱
معین الدین محمد شریفی کاتب ۹۹۸	۲۳۶۵/۹۶۶
مقصود کاتب هروی ۷۰۲/۷۰۱/۷۰۰	محبی شیرازی کاتب ۶۰۷
موسی بن عیسی کاتب سمرقندی ۱۴۳۴	محبی هروی کاتب ۶۰۸/۶۰۷/۴۴۵/۱۹۳
موسی مصور ۹۶۱	تا ۹۹۸/۹۹۷/۹۳۳ (۸قطعه) ۶۱۵
مهربانوبیکم نستعلیق نویس خواهر بایر ۲۵۹۱	۲۴۲۷/۹۹۹
مهدی قلی کاتب ۹۹۹	مرتضی حسینی کاتب ۲۱۱
میردانگ خطاط ۹۶۷	مرشدالدین محمد کاتب شیرازی عطار ۸۴/

۲۵۹۰/۱۰۰۰	محمد علی کاتب سمرقندی (میر) ۶۳۶
۱۰۳۳/۹۹۴	محمد بن محمد بقال کاتب ۱۸۷
۲۳۳۰/۱۵۱۴/۱۵۱۳	محمد بن علاءالدین رزه باخرزی ۸۳۶/۱۳۶
محمد بن محمد ششقی کاتب ۵۸۱	تا ۸۳۹ (۴قطعه) ۲۵۵۴/۲۵۵۳
محمد بن محمد بن الیاس کاتب ۲۳۲۸	۲۵۹۳/۲۵۹۲
محمد بن مسعود کاتب ۲۵۸۰	محمد طاهر مجلد خاقانی ۲۵۱۵
محمد معصوم کاتب ۲۶۰۳	محمد قاسم اشکابادی بن سلطان محمود کاتب
محمد بن ملا میر حسینی کاتب ۷	۱۰۱۰
محمد مومن بن شاه محمود هروی کاتب ۶۲۶/	محمد قاسم کاتب جامی ۲۴۲۴
۶۲۸/۶۲۷	محمد قاسم کاتب بخاری ۹۶۷
محمد مومن کاتب و مصور بن عبدالله مروارید	محمد قاسم بن شادیشاه (شاه قاسم کاتب)
۱۰۰۱/۹۶۹	۱۴۵/۶۴۰ تا ۶۴۶ (۷قطعه)
محمد ناصر کاتب بخاری ۱۵۱۶	/ ۹۹۹/۹۷۶/۹۶۷/۹۶۶/۹۵۶
محمد بن ناصرالدین محمد فوشنجی کاتب ۱۷۷/	۱۰۰۰/۱۳۵۶ تا ۱۳۹۳ (۳۸قطعه)
۱۹۸	۲۴۲۰
محمد بن نظام الدین محمد کاتب ۲۲۸	محمد قاسم منجم (کاتب) ۹۶۷
محمد بن یوسف کاتب کابلی ۲۶۰۴	محمد قل کاتب ۱۴۴
محمد یوسف حسینی کاتب ۲۳۲۵	محمد بن قوام حمامی کاتب شیرازی ۲۲۹/۸۲
محمدی (مصور هروی) ۳۳۴/۱۳۶/۱۵/۵	۲۳۰/۲۳۱/۲۳۲/۳۱۵/۳۱۶
/ ۲۴۶۵/۲۴۶۲ (۵قطعه) ۳۳۸	۳۱۷/۳۱۸/۳۱۷ تا ۶۴۷ (۴قطعه) ۶۵۰
۲۶۲۸	۱۰۱۸/۱۰۳۶/۱۳۹۶ تا ۱۳۹۹
محمود (کاتب هروی) ۱۰/۲۳۸۲	(۴قطعه) ۲۴۳۸/۲۳۹۵/۲۳۲۱
محمود بن اسحاق شهابی سیاوشانی کاتب هروی	۲۶۱۰
۲۲۱۵/۹۸۳ (۲۰قطعه) ۴۲۵ تا ۴۴۴	محمد کمال کاتب نساپوری ۴۱۲/۶۰
/ ۲۴۳۴ (۹۵قطعه) ۲۳۰۹ تا ۲۴۳۴	محمد لطیف شوخی (کاتب بخاری) ۴۱۹
(۶قطعه) ۲۵۴۵ تا ۲۵۵۰	محمد بن مطهر نساپوری کاتب ۳۷۱
محمود (حاجی-مصور) ۲۶۰۷/۲۵۹۴	محمد محسن کاتب هروی ۴۰۹/۴۰۸/۱۰۱

میرسید خطاط ۹۶۶	میرک خراسانی ۳۴۲
میرزا عنایت مصور ۹۶۷	میرکلنگی (میرحسین حسینی هروی) ۳۰۲/۲۱۱
میرزا علی مصور ۳۴۶/۲۶۲	۳۳۱/۳۳۰ تا ۹۴۳ تا ۵۰۰ (۸ قطعه)
میر شیخ کاتب پورانی ۹۹۹/۹۷۹/۹۶۷	۳۳۷/۲۳۲۷/۱۵۹۵/۹۶۶/۹۵۴
۲۳۱۴ تا ۲۳۱۸ (۵ قطعه)	میرماه (کاتب بلخی) ۲۵۸۶
میر شیخ بن قنلغ حاجی خطاط سمرقندی ۲۳۵۸	میرمحمد بن علی کاتب ۱۴۲
میرعلی بخارانی کاتب ۱۴۵۹	میرمحمد کاتب ۲۴۱۶
میرسید علی مصور ۲۶۲۶/۲۶۲۲	میرمحمد سمرقندی کاتب ۱۴۲۲/۹۷۰
میرعلی تبریزی بن حسن (واضع الاصل) ۲۶۵	میر محمد معصوم کاتب بخاری ۱۴۳۵
۸۰۶/۳۱۴ تا ۸۲۲ (۱۷ قطعه) ۹۹۹	(ن، و، ه، ی)
۱۱۳۵	ناصر کاتب ۸۲۸/۸۲۷
میرعلی حسینی هروی کاتب السلطانی ۳	ناصرالدین علی کاتب بخارا ۱۶۳
۱۰۶/۱۰۳/۸۳/۶۴/۳۳/۲۸/۲۷	نصیر کاتب نشاپوری ۹۹۴ تا ۶۹۸ (۵ قطعه)
۱۷۴/۱۶۷/۱۶۶/۱۴۳/۱۲۸/۱۱۸	۹۶۷
۷۰۳/۳۵۴/۲۲۶/۲۲۴/۲۱۹	نظام بن حسین بن نجیب کاتب هرات ۲۵۸۵
تا ۸۰۵ / (۱۰۳ قطعه) ۸۴۵	نظام بن یقینی ۶۹۹
۸۴۸ تا ۹۲۴ (۷۷ قطعه) ۹۶۶	نظامی (مصور کاسی) ۹۶۲
۹۷۱ / ۹۸۳ / ۱۰۵۲ / ۱۶۹۳	نعمت الله بن محمد کاتب نشاپوری ۱۰۶۷
تا ۱۶۹۷ (۵ قطعه) ۲۴۶۱/۲۴۵۱	نعیم الدین کاتب بن صدرالدین شیرازی ۲۵۳
۲۴۷۵ / ۲۴۷۹ / ۲۴۸۵ / ۲۵۱۱	۲۳۶۹/۱۰۴۱/۸۳۲/۸۳۱/۲۶۴
۲۵۲۱ تا ۲۵۳۰ (ده قطعه) ۲۶۴۳	۲۴۰۰/۲۳۹۰
میرعلی حسینی کاتب هروی (غیر از میرعلی)	نقشی مذهب ۹۹۷
سابق (۱۴۶۲ تا ۱۴۶۵) (۴ قطعه)	نورالدین محمد پورانی کاتب ۹۶۷/۵۶۰
میرک (کاتب سمرقندی) ۲۵۸۹/۲۵۸۸	۱۱۳۹ تا ۱۱۴۳ (۵ قطعه)
میرک کاتب ۲۳۹۹	نوروز احمد خان (حکمران خوشنویس) ۹۶۷
میرک مصور ۲۴۵۵	ویسا هروی (ویسی کاتب) ۲۱۳/۱۶۰
میرک مصور اصفهانی ۲۶۲	ولیعجان مصور ۹۷۵/۹۷۴/۹۷۲/۹۷۰

ولی الدین افندی (شیخ الاسلام خوشنویس)	۲۵۰۸
۹۹۷	یار محمد کاتب هروی؟ ۲۳۸۱/۲۳۵۲
هاشم مذهب ۹۶۷	یعقوب بن حسن سراج الحسنی قطنی کاتب ۵۷۴
هدایت الله کاتب شیرازی ۱۰۶۶	۵۷۵
همام منشی مرشدی ۲۵۹۶	یوسف امیری (کاتب) ۱۰۲۷
یاری بخاری کاتب ۹۶۷	یوسف کاتب جامی ۱۰۱۵
یاری هروی مذهب کاتب ۵۶۹ تا ۵۷۳ (۵ قطعه)	یوسف علی سیزکاتب مشهدی ۲۱۹۶/۲۱۹۵
۱۰۴۳/۹۹۹/۹۹۸/۹۶۷/۹۶۶	۲۱۹۷
۲۲۰۷ تا ۲۲۱۰ (۴ قطعه) ۲۴۳۳	

انوار سهیلی مصور خط عبدالرحیم هروی	البم ۱۴۲۲ یونیورستی استانبول ۹۶۵
عنبرین قلم ۲۵۵۵	البم ۲۱۵۴ مقدمه دوست محمد ۹۶۷
انیس العشاق خط شیخ محمدا مامی هروی ۹۲۵	البم ۱۴۲۳ مجموع العجائب بایسنغرمیرزا
انیس الناس برای ابراهیم سلطان تیموری ۳۶۹	۹۶۴
(ب، پ)	البم ۱۴۸۸ محمد باقی ۹۹۱
بدایع الافکار کار بخارا ۱۳۱	البم ۲۱۵۹ عبدالعزیز خان بخارا ۹۷۹
بلبل نامه عطار خط حبیب سمرقندی ۲۳۶۴	البم ۲۱۵۵ تویقا پوسرای ۹۸۰
بوستان سعدی کار بخارا ۲۱۸	البم ۲۱۶۶ " ۹۷۸
" " کار بهزاد خط شیخ محمد ۲۷۸	البم ۲۱۴۲ " ۹۸۵
" " کار بهزاد و خط سلطان علی	البم ۱۴۹۱ " ۹۹۳
۲۵۰۸	البم ۱۴۸۹ " ۹۹۲
بوستان سعدی کار شیراز ۹۷	البم ۲۱۶۸ " ۹۷۵
" " کار هرات ۲۳۷۹	البم ۱۵۱۴ " ۹۹۵
" " خط پیر علی بن عبدالرحمن جامی	البم ۲۱۶۵ " ۹۸۷
۲۳۷۶	البم ۲۱۴۷ " ۹۷۰
" سعدی خط علی الحسینی در هرات	البم ۲۱۵۸ " ۹۸۹
۱۰۴۵	البم ۲۱۵۷ " ۹۸۲
" سعدی خط سلطان محمد نور ۴۸۷	البم ۲۱۵۶ " ۹۷۷
" " خط سلطان محمد خندان ۴۷۴	البم ۱۴۸۳ " ۹۹۰
" " خط سلطان علی مشهدی کار هرات	البم ۲۱۴۳ تویقا پوسرای ۹۸۶
۲۵	البم ۲۱۴۴ " ۹۷۱
بوستان سعدی " " " " ۱۱۲۸	البم ۲۱۶۲ " ۹۷۴
" خط عماد حسنی ۱۳۰	البم ۲۱۴۰ " ۹۷۳
" " خط عبدالنہ در بخارا ۲۴	البم ۲۱۷۶ " ۹۸۸
" " خط اظہر الکاتب ۱۲۹	البم ۲۱۴۵ " ۹۷۶
" " خط ساه قاسم هروی ۵۱۵	البم ۲۱۳۹ " ۹۸۴
" " خط شہسوار و کار جی محمود ۲۵۹۴	البم ۲۱۴۶ " ۹۷۲

نامهای مخطوطات و آثار

مربوط مکاتب هنری تیموریان و متفرعات آن

بعد از نام هر نسخه خطی شماره عمومی داده شده، که در متن کتاب بین قوسین است.

(الف)

اساس الاقتباس خط محمد بدخشانی ۲۴۴۲	ار مظهر خط محیی هروی ۲۴۲۷
اسرار حج خط محیی ۹۳۳	اب المشق خط بابا شاه اصفهانی ۹۵۳
اسرار نامه عطار خط شاه محمود نسا بوری ۳۸۲	ابن اکبری خط محمد حسین کشمیری ۲۹۳
اسکندر نامه احمدی خط میر علی هروی ۲۷	ابن سکندری مورخ ۹۳۸ ق ۸۴۰
اسکندر نامه ترکی خط ابراهیم منشی ۴۴۸	ابن الکبار خط خضر شاه کار قاسم بن علی
اشتر نامه عطار خط شیخ محمد هروی ۱۴۶۸	۲۹
اظهار المضر خط میرکلنگی ۲۴۳۷	ابن الکبار خط غیاث الدین بن علاء الدین
البم ۲۳۱۰ بایسنغرمیرزا ۹۸۱	۸۴۴
البم ۲۱۵۲ بایسنغرمیرزا ۹۶۲	بلاق محسنی خط محمود شهبانی ۴۲۷
البم ۲۱۶۲ شاه طهماسب ۹۶۶	بلاق محسنی خط حسن محمد الکاتب ۱۵۲
البم سلطان یعقوب ۹۶۱	بلاق منصوری خط محمد بهرام ۵۰۳
البم ۲۱۶۰ سلطان یعقوب ۹۶۳	عبیه حفظ الآفات خط عبداللہ طباح هروی
البم ۲۱۳۷ مرقع خوب ۹۸۳	۴۱۰
البم ۲۱۵۱ یوسف بهادر ۹۶۹	عبین جامی خط شاه محمود نسا بوری ۲۳۲۰
البم ۲۱۳۸ شاه اسماعیل صفوی ۹۶۸	عبین جامی خط محمد قفل ۱۴۴
البم ۱۴۹۶ ابوسعید میرزا ۹۹۴	عبین جامی خط محمد قوام شیرازی ۲۳۲۱

خراسانی در بخارا ۲۱۲	تیمورنامه خط علاءالملک سبزواری ۶۹۲
مویبر عفریت کار تمر از اسلوب بهزاد ۲۵۰۷	" خط شاه محمد دره‌بی در قندهار ۵۶۳
مویری از دربار شاه طهماسپ کار سلطان محمد	" خط شاه محمود مشهدی ۲۴۳۱
یا محمدی ۱۵	" خط شاه محمود نشابوری ۲۲۵
صویری بر پارچه ابریشمی منقوش هرات ۲۵۴	" کتابت و کار هرات ۱۵۲
صاویر کار محمدی چهارقطعه ۲۴۶۲-۲۴۶۵	(ج)
" " " ۳۳۴-۳۳۸	جام جم اوحدی خط شیخ محمد فخرالدین انصاری
" " " سلطان محمود شاگرد بهزاد	۲۳۸۷
۲۸۲	" " " خط حسین کلو ۱۱۶۸
" " " شاه محمد از مکتب هرات ۲۸۵	" " " خط محمود بن نظام زرین قلم
" " " میرعلی شیرنوائی و غیره کار محمود	۱۳۴
مذهب ۳۶۵	" " " خط میر علی هروی ۷۰۴
فسیر حسینی کار بخارا ۱۸۹	" " " خط محمد بن احمد هروی ۲۶۰۲
" " " خط جلال الدین طاهر هروی ۱۵۴	جامع بایسنغری (تاریخ حافظ ابرو) نوشته و کار
فسیر سوره یوسف از جامی خط مهر بانو	هرات ۱۰۳۰
خواهر بابر ۲۵۹۱	" " " نوشته و کار هرات ۱۰۲۹
تفسیری عربی کار هرات ۱۸۲	جلال و جمال (مثنوی محمد آصفی) خط سلطان
تیمورنامه هاتقی خط محمود بن نظام هروی	علی قاینی ۲۴۴۶
۲۴۳۰	جهانگشای جوینی ۲۴۷۰
" " " خط محمود هروی در بخارا ۱۰۲۵	جهانگیر نامه خط عبدالرحیم هروی عنبرین
" " " خط شاه قاسم هروی ۲۹۹	قلم ۶۶۶
" " " خط محمد بن علاء الدین رزه ۸۳۹	جواهر الذات خط احمد بن سلطان علی ۲۳۶۳
" " " " " " " " " ۲۵۵۴	(ج)
" " " خط میرعلی الکاتب هروی کار هرات ۱۷۴	چهارمقاله عروضی کار هرات برای بایسنغر
" " " " " " " " " ۷۰۵	میرزا ۱۰۵۱
" " " خط علی الجامی ۸۴۷	چهل حدیث خط میرعلی هروی کار هرات ۸۴۵
" " " خط هدایت الله شیرازی ۱۰۶۶	" " " " " " " " " ۷۰۹

چهل حدیث خط میرعلی هروی کار هرات ۷۱۰	حالنامه خط میرعلی هروی در هرات ۲۵۲۳
" " " " " " " " " ۷۱۲	" " " " " " " " " ۲۵۲۲
" " " " " " " " " ۵۱۱	" " " " " " " " " ۱۱۸
" " " " " " " " " ۵۱۲	" " " " " " " " " عابدی نشابوری ۴۲۴
چهل حدیث خط سلیم نشابوری در مشهد ۵۴۸	" " " " " " " " " زین الدین محمود در هرات ۴۴
چهل کلمه با ترجمه فارسی خط شیخ محمود هروی	" " " " " " " " " عماد الحسنی قزوینی ۱۱۷
در بغداد ۶۳۴	" " " " " " " " " سلطان حسین هروی در بخارا
" " " خط شاه محمود نشابوری ۱۶۰۴	۶۵۴
" " " " " " " " " ۱۶۰۳	" " " " " " " " " مرشد عطار شیرازی ۶۱۹
" " " " " " " " " ۸۴۶	" " " " " " " " " شاه محمود و حسن علی کار بهزاد
" " " " " " " " " ۴۰۷	۲۴۰۲
" " " " " " " " " ۳۸۷	" " " " " " " " " شرف الدین علی یزدی ۱۱۶
" " " " " " " " " ۳۸۵	" " " " " " " " " میرزا محمد ترکستانی ۴۱۷
چهل مجلس خط عبدالرحیم عنبرین قلم	حدیقه السعدا خط میرعلی هروی ۲۶۴۳
۲۵۵۶	حدیقه سنائی خط میرعلی حسینی هروی
چهل و یک باب خط مالک دیلمی ۱۴۱۹	۱۰۳
(ح)	" " " " " " " " " مرشد عطار شیرازی ۶۱۶
حالنامه (گوی و چوگان عارفی) خط سلطان	حدیقه الحدیقه عطار خط شمس الدین کرمانی
علی مشهدی ۱۱۲۷/۳۵۲	۲۳۳۶
" " خط محمد قاسم شادیشاه کار هرات	حرز الامان خط سلطان محمد خندان هروی
۶۴۱	۲۳۲۲
حالنامه خط محمد قاسم شادیشاه کار هرات	جسن و دل فتاحی خط مالک دیلمی ۸۶
۱۴۵	" " " " " " " " " خط مرشد شیرازی ۲۴۰۱
" " " علی حسینی در هرات ۲۴۰۳	حیره الابرار ترکی خط سلطان علی مشهدی
" " " عبدالکریم خوارزمی ۴۱۶	کار هرات ۲۸۹
" " " شاه طهماسب صفوی ۵۹	حیره الابرار ترکی کار هرات منسوب بقاسم علی
" " " میرعلی هروی در هرات ۶۴	۲۸۸

خمسه نظامی خط مرشد الدین محمد عطار شیرازی خمسه نظامی خط عبدالرحمن خوارزمی یعقوبی ۴۱۵	۲۵۲	" " " " " " " "	۱۰۰۳
" " " " " " " "	۲۳۵۳	" " " " " " " "	۲۳۵۱
" " " " " " " "	۳۲۱	" " " " " " " "	خط سلطان محمد نور
" " " " " " " "	۲۳۵۰	" " " " " " " "	خط عبدالرحمن بن محمد اسماعیل
" " " " " " " "	۲۳۵۴	" " " " " " " "	کار هرات ۱۰۰۶
" " " " " " " "	۲۳۴	" " " " " " " "	خط یار محمد هروی ۲۳۵۲
" " " " " " " "	۳۲۰	" " " " " " " "	خط عبدالله هروی ۳۲۸
" " " " " " " "	۳۲۰	" " " " " " " "	خط محمد قاسم اشکابادی ۱۰۱۰
" " " " " " " "	۶۴۸	" " " " " " " "	قاسم علی شیرازی ۲۱۵
" " " " " " " "	۱۳۹۹	" " " " " " " "	کار میرسید علی مکتب تبریزی ۳۴۵
" " " " " " " "	۲۲۹	" " " " " " " "	خمسه نظامی و خمسه امیر خسرو خط میر علی
" " " " " " " "	۸۲	" " " " " " " "	تبریزی ۸۱۸
" " " " " " " "	۱۰۱۸	" " " " " " " "	خمسه نظامی و خمسه امیر خسرو خط اظهر تبریزی
" " " " " " " "	۲۳۳۹	" " " " " " " "	۹۵۲
" " " " " " " "	۲۳۵۶	" " " " " " " "	خط بابا شاه ۵۰۸
" " " " " " " "	۲۳۴۰	" " " " " " " "	خمسه نوائی خط سلطان علی مشهدی کار
" " " " " " " "	۱۰۰۲	" " " " " " " "	سلطان علی مجلد مذهبی یاری ۵۲
" " " " " " " "	۲۳۵۵	" " " " " " " "	خط سلطان علی مشهدی ۱۰۶۰
" " " " " " " "	۱۰۱۷	" " " " " " " "	۴۹
" " " " " " " "	۸۳۰	" " " " " " " "	خط عبدالوهاب حجازی ۸۲۹
" " " " " " " "	۲۳۴۴	" " " " " " " "	خط عبدالجمیل کار هرات ۴۲
" " " " " " " "	۲۶۰۱	" " " " " " " "	(د، د)
" " " " " " " "	۶۵۶	" " " " " " " "	درج الدرر خط معین الدین مسکین فراهی ۲۵۸۳
" " " " " " " "		" " " " " " " "	دعوات خط علاء الدین رزه ۸۴۳
" " " " " " " "		" " " " " " " "	دقایق الحائق خط علاء الدین بن شیخ احمد
" " " " " " " "		" " " " " " " "	اخسیکتی ۱۳۷
" " " " " " " "		" " " " " " " "	دیوان ابن یمین خط حسین خوارزمی ۴۵۶
" " " " " " " "		" " " " " " " "	خط سلطان محمد خندان ۲۳۸۸

دیوان امیر خسرو خط سلطان علی مشهدی ۴۶۸	۳۳۲	" " " " " " " "	۱۰۶۳
" " " " " " " "	۱۵۱۴	" " " " " " " "	خط محمد بقال
" " " " " " " "	۸۳۲	" " " " " " " "	خط نعیم الدین شیرازی
" " " " " " " "	۲۳۸۱	" " " " " " " "	خط یار محمد هروی
" " " " " " " "	۲۷۵	" " " " " " " "	" " " " " " " "
" " " " " " " "	۲۴۴۵	" " " " " " " "	" " " " " " " "
دیوان امیرشاهی خط سلطان علی مشهدی ۲۴۰۴	۷۲	" " " " " " " "	هروی ۶۵۷
" " " " " " " "	۲۰۸	" " " " " " " "	دیوان بسحق خط عبدالله سمرقندی ۲۳۹۸
" " " " " " " "	۴۶۲	" " " " " " " "	دیوان جامی خط شیخ محمد بن فخر الدین
" " " " " " " "	۲۴۸۷	" " " " " " " "	احمد سلطان هروی ۶۳۷
" " " " " " " "	۶۳۳	" " " " " " " "	خط محمد حسین بن غیاث الدین
" " " " " " " "	۱۳۵۴	" " " " " " " "	علی ۱۳۸
" " " " " " " "	۴۶	" " " " " " " "	خط زین الدین محمود ۶۳۲
" " " " " " " "	۲۴۰۵	" " " " " " " "	خط میر علی هروی کار بهزاد (?)
" " " " " " " "	۳۷۶	" " " " " " " "	۱۰۶
" " " " " " " "	۲۵۲۱	" " " " " " " "	خط عبدالکریم خوارزمی ۲۱۶
" " " " " " " "	۱۴۶۲	" " " " " " " "	خط علی رضا ۱۳۲
" " " " " " " "	۱۴۳۶	" " " " " " " "	خط برهان هروی ۲۶۰۸
" " " " " " " "	۶۴۰	" " " " " " " "	خط مجنون رفیقی هروی ۲۴۰۹
" " " " " " " "	۶۳۰	" " " " " " " "	خط مقصود هروی ۷۰۰
" " " " " " " "	۱۳۹۶	" " " " " " " "	خط درویش علی هروی ۶۵۸
" " " " " " " "	۶۲۷	" " " " " " " "	خط پیر علی جامی ۶۸
" " " " " " " "	۴۲۰	" " " " " " " "	خط اظهر کاتب سلطانی ۲۴۰۸
" " " " " " " "		" " " " " " " "	خط خلیل بن درویش محمد جامی
" " " " " " " "		" " " " " " " "	۱۰۷۳
" " " " " " " "		" " " " " " " "	خط شیخ محمد هروی ۱۴۶۹ و ۶۳۹۹
" " " " " " " "		" " " " " " " "	خط محمد حسین بن خواجه سیف -

دیوان حافظ خط عبدالرحمن کاتب ۲۵۷۶	الدین علی ۵۵۰
" " خط قوام شیرازی ۲۳۹۵	دیوان جامی خط محمد حسین بن خواجہ سیف
" " خط مرشد شیرازی ۲۳۹۴	الدین علی ۱۰۷
" " خط احمد حسینی مشہدی ۲۳۹۶	" " خط غیاث الدین علی جامی ۲۶۰۶
" " خط زین الدین بن رحمن جامی ۲۴۷	" " خط شاه محمود نشاپوری ۳۸۴
" " خط میرکلنگی ۹۵۴	" " خط سلطان علی ۲۴۱۰
" " خط سلطان محمد نور ۲۴۸۳/۲۵۳۳	" " خط سلطان علی قاپینی کارہرات
۴۸۶	۳۵۳
" " خط عبدالرحیم انیسی خوارزمی	" " خط جمال مشہدی تذهب مولانا
۶۶۴	عبدالله ۴۵۱
" " خط سلطان محمد خندان ۳۰۴/۱۴۰	" " خط نعیم الدین ۲۴۰۷
" " خط سلطانعلی مشہدی ۱۰۸/۲۵۱۸	" " کارہرات ۱۵۷ - ۱۵۸
" " " " " " کاربہزاد ۴۶۲	" " دیوان حافظ خط احمد بن سلطان علی ۱۳۹
" " خط شیخ محمود ہروی ۲۳۹۳	" " کار محمود مذهب ۹۳۲
" " خط شاه قاسم ہروی ۵۱۶/۵۱۴	" " خط محمد محسن ہروی کارہرات ۱۰۱
۵۱۷	" " خط کمال نوربخشی نشابوری ۲۵۹۸
" " عصر تیموریہ ۱۰۲۲/۲۵۶۰/۲۵۷۹	" " خط محمد بن علاء الدین رزہ ۸۳۷
۱۰۴۹/۱۰۵۰	" " خط حاجی محمد ہروی ۱۰۹
" " وسعدی خط محمد بن مسعود ۲۵۸۰	" " خط محمد بن حسن نشابوری ۹۵۷
" " کاربہزاد یا شیخزادہ ۲۴۵۲	" " خط قطب الدین محمد حسینی در
دیوان حسن دہلوی خط جعفر بایسنغری در	مشہد ۲۲۱۴
ہرات ۲۶۳۱/۳۷۲	" " خط محمد شیرازی حمامی ۲۶۱۰
دیوان حسینی خط خلیل تبریزی نقل از خط	" " خط محمد بن ابراہیم منعم ۲۶۴۵
سلطانعلی مشہدی ۴۵۸	دیوان حافظ خط رحیم مشہدی ۵۷۸
دیوان خاقانی خط کمال ثانی ۶۶۲	" " خط جعفر بایسنغری ۱۰۶۵/۳۱۹
دیوان خطائی خط یاری ہروی ۵۷۳	۲۳۹۲
دیوان ریاضی خط میرعلی ہروی ۱۶۹۷	" " خط یعقوب بن حسن قفانی ۵۷۵

دیوان سعدی خط میرمحمد بن علی دربخارا	دیوان کاتبی خط سلطان حسین ۱۰۷۰
۱۴۲	" " خط محمود شہابی ۲۵۴۶
" " خط راجو ۱۴۱	دیوان کمال اصفہانی خط شیخ محمود ہروی
دیوان سلطان احمد جلایر خط عبیداللہ بن	۲۳۶۵
علی سلطانی ۲۳۹۷	دیوان کمال خجند ۲۵۶۲
دیوان سلطان حسین بایقرا خط قاسم علی	" " خط سلطانعلی مشہدی کارہرات
۱۱۳۴	۳۹
" " " " خط سلطانعلی مشہدی در	" " خط نعیم الدین کاتب شیرازی ۸۳۱
ہرات ۱۰۲۴/۴۶۵	دیوان مانی خط حیدر بن ابراہیم حسینی ۶۳
" " " " کارہرات ۲۶	دیوان مشفق ۱۱۱
دیوان سلمان ساوجی خط نعیم الدین بن	دیوان معزی ۲۸۷
صدرالدین مذهب درہرات ۱۰۴۱	دیوان مغربی خط شیخ محمد ہروی ۱۵۰۷
دیوان سلیمی (سلطان سلیم) خط عبدالواحد	دیوان موسی خط سلطانعلی مشہدی ۲۲۲
مشہدی ۳ نسخہ ۸۲۴/۲۴۲۸ /	دیوان میرحسن خط محمد حسین کشمیری
۲۴۲۹	۲۵۴۲
دیوان سہیلی خط سلطانعلی مشہدی کارہرات	دیوان سوزنی خط کمال ثانی ۶۶۰
۶۵	دیوان نظام ہروی خط زین الدین محمود ۶۳۱
" " خط سلطان محمد نور ۷۶	دیوان نظام الدین استرآبادی خط علی بن لطف
دیوان سیف اسفرنگ خط کمال ثانی ۶۶۱	اللہ معاذ حسینی ۱۱۴
دیوان شمس خط شیخ محمد ہروی ۱۵۰۶	دیوان نوائی کار ہنر ہرات ۴۸/۹۴/۴۱
دیوان عصمت بخاری خط نعیم الدین ۲۴۰۰	" " کار سلطان محمد ۲۶۱۲
دیوان قاسم انوار خط محمود بن سلطانعلی در	" " " " " " و تبریز ۲۴۶۰
بلخ ۱۴۳۳	" " خط قاسم علی شیرازی ۲۲۷
" " خط عبیدی نشابوری ۲۵۴۰	" " خط شاه حسین بن فخر الدین
" " از مکتب ہرات ۱۱۰/۳۲	علی شہابی ہروی ۴۵۷
دیوان کاتبی خط محمد بقال ۱۵۱۳	" " خط سلطان محمد خندان ہروی
" " خط یوسف علی سبزمشہدی ۲۱۹۷	۷۵

دیوان نوائی خط محیئی هروی ۶۰۸	رساله علم قافیہ خط محمد ابریشمی مشهدی
" " خط سلطانعلی مشهدی کارهرات	۱۴۲۶
" " نقل کار بهزاد ۲۷۹	رساله علم فراست خط سلطانعلی مشهدی
" " دیوان هلانی خط محمود شهابی سیاوشانی	۴۷۰
هروی ۲۴۳۴/۴۲۵	رساله طب خط مرشد الکاتب ۱۶۸
" " خط یاری هروی ۲۴۳۳	رساله معما کار هرات ۹۳۵
دیول زانی امیر خسرو خط سلطان بایزیدین	رساله موجودات سید شریف خط محمد مومن
میر نظام مشهور به دوری هروی	در هرات ۶۲۸
۲۵۳۸	رسائل سعدی خط باقر بن میر علی هروی ۲۵۴۱
ذخیره خوارزمشاهی ۹۳۱	رسم الخط مجنون رفیقی خط محمد بهرام
ذخیره الملوک خط محمود رفیقی در هرات	ورسام ۲۴۸۰
۱۵۵	روشنائی نامه خط عبدالواحد مشهدی ۸۲۶/
(ر، ز)	۱۴۳۸
رباعیات عمر خیام خط شیخ محمود هروی	روضه الاحباب خط علاءالدین بن احمد اخیستی
۲۷۱	۲۳۲۴
رباعیات عمر خیام خط علی حسینی در هرات	روضه الاحباب خط باقی محمد بن سلطانعلی
۲۳۳۵	نوندیکی در هرات ۱۷۹
رباعیات عمر خیام خط محمد قوام شیرازی	روضه الصفا خط علی بن میرک خواجه علی -
۶۵۰	سمرقندی ۱۶۹
رباعیات عمر خیام خط سلطانعلی مشهدی	روضه المحبین خط و کار میرک کتابدار ۲۵۸۹
۴۵۹	زبدۃ الحائق خط سلطان علی قائنی ۷۱
رباعیات سید محمد جامه باف با خط -	زیج الخ بیگی ۲۴۵۹
میرکلنگی در لاهور؟ ۴۹۶	زیج ایلخانی خط زین العابدین گنابادی در
رساله اسماء اعظم خط سلطانعلی مشهدی	هرات ۸۴۱
۴۶۹	زیج جدید سلطانی خط الخ بیگ مذهب منقش
رساله باب حادی عشر خط مالک دیلمی ۵۸۹	۲۵۸۱

سفیرالغبراء خط شاه حسین سبزواری ۸۴۲	(س)
سکندرنامه نظامی کارهرات ۱۱۲	ساقی نامه سنائی ۵۰
سلامان و ابسال جامی خط محمد بن ملا میر	سبحه الابرار جامی خط کمال هروی ۲۵۵۲
حسینی ۷	" " خط شاه محمود نشابوری
سلامان و ابسال جامی خط محمد امین ۴۲۲	۲۴۲۳/۳۸۱
سلسله الذهب جامی خط دوست محمد کارهرات	سبحه الابرار خط سلطان محمد خندان ۴۷۳
۱۵۶	" " خط سلطان محمد نور ۲۵۳۱/۹۵۵
" " خط مرشد عطار شیرازی ۶۱۸	" " خط محمود بن میرک هروی ۲۴۲۱
" " خط بابا شاه کاراصفهان ۵۱۰	" " خط بابا شاه بن سلطانعلی ۲۴۲۲
" " خط شاه محمود نشابوری کارهرات	" " خط خلیل بن درویش محمد جامی
۱۲	۲۵۵۳
" " خط شاه محمد مشهدی ۴۱۹	" " خط محمود مذهب هروی ۶۰۵
" " خط محمد بن علاءالدین رزه ۸۳۸	" " خط محمد قاسم جامی ۲۴۲۴
" " خط میرعلی هروی کارسلطان محم	" " خط معزالدین محمد حسینی ۲۴۲۶
۳	" " خط علی الکاتب در بخارا ۱۴۳
" " خط علی رضاشهدی ۲۴۳۲	" " خط محمد قوام شیرازی ۲۳۰
" " کار قزوین ۶	" " خط شاه محمد مشهدی ۲۴۲۵/۵۲۱
سلوک ملوک برای شاهرخ نوشته شده ۲۵۱۴	" " خط میر علی هروی ۲۲۴/۲۵۳۰
سوره فاتحه خط محمد ابریشمی مشهدی ۶۰۱	" " ۲
(ش)	سبعه جامی خط جلال الدین محمود بن فیروز
شاهنامه فردوسی خط محمد بن جمال کاتب	بخت حسینی ۶۲۹
۲۳۳۲	سبعه جامی و خمسین نظامی و امیر خسرو خط
" " خط محمود بن محمد کاغذی تستری ۲۵۷۲/	احمد حافظ شیرازی کارهرات ۱۷۰
۲۳۱۰/۲۵۷۱	سبعه سیاره نوائی کارهرات ۲۴۷۲/۲۹۲/
" " خط حسن بن محمد احسن در شیراز ۳۲۹	۲۹۴
" " خط محمد باقی کاربخارا ۲۳۳۴	سنه عطار خط عبدالملک برای شاهرخ ۲۳۶۱
" " خط محمود بن محمد بلخی در بخارا	سد سکندری نوائی کاربخارا ۲۹۶
۲۳۳۳	" " کارهرات ۲۴۷۳/۲۹۵

شاهنامه فردوسی مکتب هرات ۲۶۳۳	شاهنامه فردوسی ۲۷۴/۲۷۲/۲۲۳
" " عهد شاهرخ ۲۶۳۶	" " " کاربخارا ۱۵۹۷
" " خط محمد هروی کارتبریز ۳۵	" " " کارشیراز از متفرعات هنر هرات ۹۲
" " خط محمد قوام شیرازی ۱۳۹۷/۳۱۷	۳۶۴/۳۶۳/۲۶۹/۹۶/۹۵/۹۳
" " خط مرشد شیرازی ۲۵۷۳/۲۳۵	۳۶۲/۲۳
" " خط محمد بن احمد خشمی ۲۵۹۵	شاهنامه فردوسی و خمه نظامی خط محمد بن مطهر برای بایسنغر میرزادر هرات
" " خط محمد بن محمد ششنگی ۵۸۱	۳۷۱
" " خط حاجی محمد مشهدی ۲۳۳۱	شاهنامه قاسم جنابادی خط محمد قوام ۲۴۳۸
" " خط محمود بن مرتضی ۳۳۹	شاهنامه دیموت از مکتب تبریز ۲۶۱۷
" " خط محمد مومن بن شاه محمود هروی ۶۲۶	" " کار هرات ۲۶۴۰
" " خط سالک بن سعید ۱۰۴۰	شاه و گدای هلالی خط شاه محمود نشاپوری
" " خط محمد بقال ۲۳۳۰	۲۴۴۷
" " خط شاه محمد کاتب ۲۵۳۶	" " " خط کمال مکتب تبریز ۶۰
" " خط شاه محمد مشهدی ۵۲۳	" " " خط مرشد عطار شیرازی ۶۱۷
" " خط محمد بن جلال الرشید مدرسه یزد ۵۴	شرح رباعیات و لوائح جامی خط برهان هروی در قاهره ۱۴۷
" " خط احمد بن سلطان علی هروی ۲۳۵۹	شرح معما خط موسی بن عیسی سمرقندی ۱۴۳۴
" " (بایسنغر شهکار هنر هرات) ۳۴۶	شرح نهج البلاغه خط عبدالله بن علی در بخارا ۱۸۸
" " کار مکتب بهزاد ۲۴۶۸/۲۴۶۷ جلد ۲	شرفنامه نظامی خط شاه محمود کاتب ۲۳۶۰
" " کار سلطان محمد و میرک و مظفر علی و میرسید علی شاگردان بهزاد ۲۴۵۵	(ص)
" " کار عبدالعزیز شاگرد بهزاد ۲۴۵۴	صد پندلقمان خط میر علی هروی ۲۵۲۷/۲۵۲۸
" " کار سلطان محمد شاگرد بهزاد ۲۵۰۴	۷۱۴
" " کار شیراز از سوابق هنر هرات ۹۸	صد کلمه علی خط محیی شیرازی ۶۰۷
۱۵۹۶/۳۴۱/۳۴۰/۲۶۸/۲۵۷	" " خط شاه محمود نشاپوری ۳۷۷
۲۵۱۰/۲۴۴۴/۲۴۴۳	" " خط شیخ محمد کمال نشاپوری

عشق و روح (مثنوی فضولی) خط جعفر سبزواری ۲۳۲۶ / ۱۰۳۹ / ۱۰۳۸	۴۱۲
۲۵۷	صد کلمه علی خط شاه محمد مشهدی ۵۲۰
علم هیئت خط محمد بن عبدالله معروف به ابولیت ستاران ۵۹۹	صفات العاشقین هلالی خط سلطان محمد خندان ۲۴۳۶
فرائب الصغر نوائی خط علاء الدین رزه کار هرات ۱۰۴۷	" " خط میر علی هروی ۲۵۱۱
" " خط علی قائنی کار هرات ۱۰۴۸	" " خط محمد کاتب ۲۴۳۵
" " کار هرات ۳۴	صفوة الصفی خط محمد قوام شیرازی حمامی ۶۴۷
فتح نامه شادی ادامه کار هرات ۳۰	(ظ)
فرهاد و شیرین نوائی کار هرات ۲۹۰	ظفر نامه تیموری از علی یزدی خط مرشد شیرازی ۱۰۳۲/۳۲۳/۳۲۲/۳۱۹/۸۴
(ق)	" " خط سلطان علی قائنی ۴۹۱
قرآن شریف خط نسخ و ریحان و رقاع محمد کاتب ۱۴۰۰	" " خط پیر علی کاتب جامی ۵۵۹
" " (جزو) خط شاه محمود نشاپوری ۳۸۹	" " خط حمدالله بن شیخ مرشد کاتب ۱۰۶۸
" " (جزو) خط بایسنغر میرزا ۲۶۰۵/۳۴۷	" " خط یعقوب بن حسن قطانی ۵۷۴
" " خط ابراهیم سلطان بن شاهرخ ۹۳۸	" " خط شیر علی برای سلطان حسین بایقرا ۲۴۹
" " خط اسدالله کرمانی ۱۶۸۷	" " خط سلطان محمد نور کار بهزاد و میر عضد ۳۶۱
" " خط عبدالخالق حبیب الله هروی ۶۵۵	" " کار هرات ۱۰۳۱ / ۲۸۱
" " خط شمس الدین بن فخرالدین کار هرات ۱۸۴	ظفر نامه هاتفی خط پیر علی جامی ۲۴۶
" " خط سیاوش بن احمد و تذهیب عبدالصمد ۱۸۱	(ع، غ، ف)
" " خط محمود سلطانی در هرات ۳۴۸	عجایب المخلوقات خط علاء الدین شریف ۱۰۳۵
" " خط دوست محمد هروی ۱۰۶۹ / ۶۵۱	" " خط محمد بقال در هرات ۱۰۳۳
" " خط محمد حسین انمّاس کار بخارا ۲۰۰	" " خط محمد قوام شیرازی ۱۰۳۶
" " کار هرات ۱۷۵	" " خط مرشد شیرازی ۲۳۶
	" " تویقاپوسرای (مصور) ۱۰۳۷ / ۱۰۳۴

آن شریف خط عبدالله طباطبای ۲۶۴۲	قطعه خوشخط سلطان حسین ۱۰۷۱/۱۰۷۲
آن السعدین خط سلطان محمد خندان ۳۰۵	" " سلطان علی مشهدی ۱۴۹۸/۸۴۸
" " خط محمد یوسف کابلی ۲۶۰۴	تا ۲۱۷۵ (جمله ۴۷۸ قطعه) ۲۵۲۰
" " خط سلطان محمد نور ۲۳۸۶/۱۱۳	" " سلطان علی فائنی ۱۰۷۶/۴۹۲ تا
سیده برده مشابیه خط سلطان علی مشهدی کار	۱۱۲۶ (۵۱ قطعه)
هرات ۱۱۵	" " سلطان محمد خندان هروی ۴۷۵ تا
صائد عربی خط شاه قاسم هروی ۹۵۶	۴۷۹ (۵ قطعه) تا ۲۱۷۶ تا ۲۱۸۶
طعه خوشخط ابراهیم منشی رضوی ۴۴۶/۴۴۷	(۱۱ قطعه)
" " ابراهیم سلطان جاهی بن بهرام میرزا	" " سلطان محمد نور هروی ۷۸ / ۸۴۹
۴۵۰/۴۴۹	۱۵۶۴/۴۸۴/۴۸۳/۴۸۱/۴۸۰
" " اظهار تبریزی ۱۵۱۸/۸۵۸/۸۵۲/۶۷	۲۵۳۴/۲۴۸۹/۲۱۸۸/۲۱۸۷
تا ۱۵۵۱	" " سلیم نشاپوری ۱۵۶۶/۵۴۹ تا ۱۵۶۸
" " بابا شاه ۱۵۶۹ / ۱۵۷۰	(سه قطعه)
" " بهرام میرزا صفوی ۵۶۲	" " شادی محمد بن سلطان محمد نور
" " جعفر بایسنغری ۱۵۷۲/۶۹۳/۳۷۴	۱۵۶۵
تا ۱۵۹۴	" " شاه قاسم هروی ۵۱۹
" " جلال الدین محمود ۱۵۱۷	" " شاه محمد مشهدی ۵۴۶/۵۴۵/۵۴۴
" " حبیب الله (میر) بن محتی کرمانی (۵	" " شاه محمود نشاپوری ۹۱ / ۴۰۱
قطعه) ۱۵۹۸ تا ۱۶۰۲	۴۰۵/۴۰۶/۳۹۰ تا ۴۰۰ (۱۱ قطعه)
" " حسن خان شاملو ۲۰۱/۲۳۲۶/۴۵۲	۱۶۰۷ تا ۱۶۸۶ (هشتاد قطعه)
" " ۴۵۵/پنج قطعه ۱۱۴۷ تا ۱۱۵۲ /	۲۴۹۰/۲۴۹۱/۲۴۹۲/۲۵۹۷
۲۴۷۸	" " شرف الدین حسین سلطانی ۱۱۵۵ تا
" " دوری هروی (سلطان بایزید)	۱۱۶۷ (۱۳ قطعه)
۱۵۷۱/۵۶۱	" " شفیع حسینی هروی ۵۸۲
" " درویش محمد سمرقندی ۵۶۷	" " شمس الدین محمد حسام بایسنغری
" " دوست محمد هروی ۶۵۳	۲۱۸۸ تا ۲۱۹۱ (سه قطعه)
قطعه خوشخط رستم علی شاهی ۲۲۰۵ (۸ قطعه)	" " شیر علی هروی ۱۶۸۸ تا ۱۶۹۱ (۴ قطعه)
" " زین الدین محمود ۱۵۱۵	" " شیخ محمد هروی ۱۴۷۰ تا ۱۵۰۵

قطعه خوشخط محمد باقرین میر علی هروی	(۳۶ قطعه)
۲۴۷۹/۱۱۳۸ تا ۱۱۳۷/۶۰۳	قطعه خوشخط عبدالله طباطبای هروی ۴۱۱
" " محمد بدخشی حسینی ۱۴۶۶	" " عبدالرحیم هروی عنبرین قلم
" " محمد بلخی ۱۴۳۷	۳۰۹/۳۱۰/۳۰۹ / ۶۶۷/۶۶۸ / ۶۶۹/۶۶۸
" " محمد بهرام ۵۰۴ / ۵۰۵ / ۵۰۶	۶۹۱/۸۵۰/۸۵۱ / ۲۱۹۲/۲۱۹۴
" " محمد حسین زرین قلم کشمیری ۸۶۱	۲۵۵۷
تا ۹۲۴ (۶۴ قطعه)	" " عبدالرحیم انیسی خوارزمی ۱۱۷۰
" " محمد رحیم مشهدی ۵۷۷ / ۵۷۹	تا ۱۲۳۸ (۶۹ قطعه)
" " محمد شریف هروی ۱۴۲۳ / ۱۴۲۴	" " عبدالکریم خوارزمی ۸۰ / ۱۲۴۰ تا
۱۴۲۵	۱۳۱۲ (۶۳ قطعه)
" " محمد شفیع هروی (شفیعاً) ۵۸۳ تا	" " عبدی نشاپوری ۸۳۳ / ۸۳۴ / ۸۳۵
۵۸۶ (۴ قطعه) ۲۲۱۳ / ۲۲۱۱	۱۴۳۹ تا ۱۴۵۸ (۲۰ قطعه)
" " محمد صالح هروی ۵۸۸	" " علی حافظ غوریانی ۱۴۶۱
" " محمد علی (میر) در سمرقند ۶۳۶	" " قطب الدین محمد یزدی ۱۳۹۴ /
" " محمد قاسم شادیشاه هروی ۶۴۲ / ۶۴۳	۱۳۹۵
۶۴۵ / ۶۴۶ / ۱۳۵۶ تا ۱۳۹۳ (۳۸	قطعه خوشخط کمال الدین حسین هروی
قطعه)	۵۵۷/۵۵۶
" " محمد محسن هروی ۴۰۸ / ۴۰۹	" " مالک دلمی ۸۷ / ۵۹۰ تا ۵۹۶ (۷
" " محمد ناصر بخاری ۱۵۱۶	قطعه) ۱۴۰۳ تا ۱۴۱۸ (۱۶ قطعه)
" " محمود جعفری (شیخ هروی)	۱۴۲۰
" " محمد ناصر بخاری ۱۳۱۴ تا ۱۳۵۳ (۳۹ قطعه)	" " محمد (کاتب) در بغداد ۱۴۰۱
" " محمود بن اسحاق شهابی هروی ۴۲۸	" " محمد ابریشمی مشهدی ۸۱ / ۶۰۰
تا ۲۲۱۸ (۱۷ قطعه) ۲۳۰۹ تا	۱۴۲۷/۱۴۲۹ / ۱۴۳۲
(۹۲ قطعه)	" " محمد امین سمرقندی ۲۵۹۹
" " محمود مذهب ۶۰۶ / ۲۴۵۱	" " محمد امین مشهدی ۲۶۰۰ (در بیاض
" " محتی هروی ۶۱۰ تا ۶۱۵ (۶ قطعه)	بختا ورخان)
" " مظفر حسین بن محمد امین ۶۲۳ /	" " محمد امین هروی درمکه ۱۵۰۹ تا
۲۳۱۳/۶۲۴	۱۵۱۲ (۴ قطعه)

کتابه خوشخط میر شیخ پورانی هروی ۲۳۱۴ تا ۲۳۱۸	کتابه صغه مسجد جامع اصفهان خط کمال - (۵ قطعه)
کلیات علی خط کمال الدین حسین هروی در ۳۱۱ تا	الدین حسین هروی ۵۵۸
خط خوشخط میر محمد صالح کشفی ۳۱۱ تا	کلیات علی خط کمال الدین حسین هروی در ۳۱۱ تا
۳۱۳ (سه قطعه)	مشهد ۵۵۵
" میر علی تبریزی ۸۲۰/۸۲۱/۸۲۲ تا	کلیات امیر خسرو خط محمد سعید هروی بن مسعود ۵۸۰
" میر علی حسینی سلطان هروی ۸۰۴/	" " خط سلطان احمد کار هرات ۴۰
۸۰۵/۱۴۶۳/۱۴۶۴/۱۴۶۵	کلیات جامی نگاشته مشهد ۴
" میر محمد علی در سمرقند ۶۳۶	" " خط محمد بن حسن شاه هروی ۴۷
" محمد معصوم بخاری ۱۴۳۵/۲۶۰۳	" " خط سلطان علی قائنی ۴۹۰
" میر محمد سمرقندی ۱۴۲۲	" " خط محمد حسین بن خواجه سیف -
" " میر معز الدین حسینی کاشانی ۸۳/۹۲۷ تا	الدین علی ۵۵۱
۹۳۰ (۴ قطعه)	" " خط خواوند سالک در سمرقند ۵۰۱
" " میر کلنگی ۴۹۷ تا ۵۰۰ (۴ قطعه)	" " خط خلیل بن درویش محمد جامی
۱۵۹۵	۱۰۷۵
" نصیر منشی نشابوری ۶۹۴/۶۹۵ تا	" " خط حسین بن محمد حسینی در هرات
۶۹۸ (۵ قطعه)	۲۴۰۶
" نورالدین محمد پورانی ۵۶۰/۱۱۳۹ تا	کلیات خاقانی خط محمد لطیف شوخی بخاری
۱۱۴۳ (۵ قطعه)	۴۱۸
" یاری هروی ۵۶۹ تا ۵۷۲ (۴ قطعه)	کلیات خواجه خط سلطان علی مشهدی ۲۹۸
۲۲۰۸/۲۲۱۰	کلیات داعی شیرازی خط سلطان علی مشهدی
" " یوسف علی سبزمشهدی ۲۱۹۵/	۴۶۶
۲۱۹۶	کلیات سعدی کار هرات ۲۳۷۲
قیافت نامه خط محمد جعفر بن محمد باقر بن میر علی هروی ۲۳۲۹	" " خط میر علی تبریزی ۸۱۹
(ک)	" " خط عصر شاه رخ در هرات ۱۰۴۴
کتاب کواکب (زیج الغ بیگی) ۲۱۴	" " خط مظفر بن عبدالله ۹۵۸
کتابه سلطان علی مشهدی در هرات ۱۷۶	" " خط جمال کافی ۲۵۶۴

کلیات سعدی خط مرشد عطار شیرازی ۲۵۰/	کلیات سعدی خط با با میرک تاشکندی ۸۵
۲۶۰۷/۲۳۷۱/۶۲۱	" " خط پیر علی هروی ابن ملا
" " خط شاه محمد مشهدی ۵۲۲	عبدالرحیم عنبرین قلم از متفرعات هنر هرات در هند ۱۸۵
" " خط محمد قوام شیرازی ۲۳۱	" " خط جعفر بایسنغری در هرات ۲۶۷
" " خط محمد علی ۱۸۷	" " کار بهزاد ۲۶۱۴
کلیات عطار کار هرات ۱۵۹	" " خط جعفر حسینی سبزواری ۳۵۵/
کلیات عماد کرمانی خط اظهر تبریزی ۱۰۶۴	۳۵۶
کلیات کاتبی خط سلطان علی مشهدی ۱۱۳۰	" " خط درویش محمد سمرقندی ۵۶۸
" " خط میرک ۲۳۹۹	" " خط سلطان علی مشهدی ۲۰۷/
کلیات نوائی خط میر علی بخاری ۱۴۵۹	۲۴۸۶
کلیات همام خط جعفر حافظ تبریزی ۲۴۷۷	" " خط حکیم رکنا و مصور در هند
کلیده و دمنه کار عصر تیموریه ۱۱/۳۵۸/	۲۶۱۵
۲۵۷۷	" " خط سلطان محمد نور ۴۸۸
" " خط جعفر برای بایسنغر میرزا	" " خط شاه حسین بن فخر الدین
۱۰۲۸	شهابی هروی ۱۱۵۳
" " خط سلطان محمد نور ۲۵۳۲	" " خط شاه قاسم ۴۲۳
" " خط یوسف امیری مذهب ۱۰۲۷	" " خط محمد صالح بن محمد باقی
" " خط شمس الدین محمد بایسنغری کار هرات	۲۳۷۴
۱۰۲۶	" " خط میر علی هروی ۷۱۵
کنز العباد خط نظام بن حسین در هرات	" " خط میر کلنگی حسینی ۴۹۳
۲۵۸۵	" " مکتب بهزاد ۲۴۶۶
کیمیای سعادت کار هرات ۱۷۱	" " برای بایسنغر میرزا در هرات نوشته
(ک)	و مصور گردیده ۵۷۶
گرشاسپ نامه خط محمد بن سعید ۲۶۱۹	" " از بقایای مکتب هرات ۱۴/۳۴۴
گلچین اشعار تاریخی نوشته و تصویر کار هرات	کلیات سعدی خط مظفر علی سلطان
۱۰۵۳	۲۳۷۳
" " فارسی ۲۶۱۸	

مثنویات جامی خط سلطان محمد نور و توسون	محمد بلخی ۱۶۲	مجموعه اشعار خط شرف الدین حسین سلطانی	مشهدی ۱۱۵۴
مثنویات خواجو خط مرشد عطار شیرازی ۶۲۰	"	" از سوابق هنر هرات در شیراز ۲۷۷	"
مثنویات عطار خط جهانگیر سلطانی ۱۱۴۶	مثنویات نظامی ۲۷۶	مجموعه ترجمیات خط عبدالرحمن خوارزمی	۴۱۳
"	" ۲۶۳۸	" خطوط خوشنویسان دربار پیربوداق	"
"	" کار صادقی ۲۶۳۹	مثل شرف الدین حسین مشهدی و	"
مجالس العشاق خط دوست محمد هروی ۶۵۲	"	سلطانعلی مشهدی و غیره ۵۵۲ / ۵۳	"
" از متفرعات هنر هرات ۲۴۹۵	"	مجموعه خطوط مولانا معروف بغدادی ۶۲۵	"
"	" خط احمد شیرازی ۲۵۶۳	" با تصویر بهزاد ۲۳۳	"
مجالس المؤمنین خط محمد صالح بن کمال -	الدين حسين مشهدی ۵۸۷	" و تقاشی عصر تیموریه ۳۶۸	"
مجمع التواریخ حافظ ابرو کار هرات ۳۶	مجموعه کتب امیر خسرو (۴ کتاب) شبیه هنر	هرات ۱۳۵	"
مجموعه اشعار فارسی خط جعفر تبریزی / ۲۶۶	"	" خط قطب الدین احمد هروی ۱۷۸	"
"	"	" خط عماد الدین آهنگران در بخارا	"
"	" خط سلطان علی مشهدی / ۱۱۲۹	۱۴۸	"
"	"	" خط عبدالخالق هروی ۱۲۷	"
"	"	" شاهنامه و خمسه نظامی و مثنویات عم	"
مجموعه اشعار فارسی خط شاه محمود نشابوری	با عمل علی حسینی ۲۴۴۰	خط رقاع و غبار اسماعیل حسینی	۱۱۴۵
"	"	مجموعه سه مثنوی جامی نوشته و کار هرات ۱۸۳	"
"	" خط اظهر تبریزی ۵۶۴	" عاصی (مصور) ۲۵۷۵	"
"	"	" مثنویات خط سلطان محمد نور ۳۰۷	"
"	"	مجموعه مصور اشعار خط مرتضی حسینی درش	۵۵۴
"	"	خط علی بن حیدر قاسمی حسینی در	"
"	"	نشابور ۲ مجلد ۱۱۳۱ / ۱۱۳۲	"
"	"	" خط میر علی هروی (مصور) ۲۵۲۹	"
"	"	مختار الاختیار خط درویش علی بن درویش	"

مثنوی خضرخان و دولرانی خط محمد قوام	۵۴۷	مثنوی خضرخان و دولرانی خط محمد قوام	(م)
خط محمد قوام شیرازی ۶۴۹	"	شیرازی ۲۳۲	"
خط عبدالرحیم خوارزمی ۷۹	"	مثنوی شیخ عطار خط دوست محمد هروی ۷۰	"
خط علی ۵۱	"	مثنوی مولوی (دفتر ۵) خط سلطانعلی مشهدی	"
خط سلطان حسین بایقرا ۴۶۴	"	۲۴۶۹	"
(ل)	"	" خط اسماعیل کاتب ۲۳۶۷	"
لاختیار خط نعمت الله شریف نشاپوری	"	" خط اسکندر بن مسعود ۱۹۵	"
۱۰۶۷	"	" خط ابوالمکارم محمد مرشدی ۲۳۶۸	"
طیبرنوائی کار بخارا ۲۴۷۴	"	" خط محمود شهابی ۴۲۶	"
عراقی و عشق نامه ۲۳۱۱	"	" خط عبدالرحمن خوارزمی ۴۱۴	"
جامی خط میرعلی هروی ۱۶۹۳	"	" خط مرشد الدین محمد ۲۳۷۰	"
" خط احمد حسینی مشهدی کار میرزا	"	" خط شیخ محمد هروی ۶۳۸	"
علی ۱	"	" خط محئی هروی و پسرش کار بلخ	"
" خط محمد محسن هروی ۲۵۹۰	"	۱۹۳	"
کار هرات ۱۸۰	"	" خط سلطان محمود هروی کار هرات	"
لاشراق خط میرکلنگی ۲۳۲۷	"	۱۷۳	"
مجنون امیر خسرو خط سلطان محمد	"	" و دیوان شمس خط ناصر کاتب	"
هروی کار هرات ۵۸	"	۸۲۸	"
" کار هرات ۵۷	"	" خط نعیم الدین بن صدرالدین	"
" نظامی خط سلطان محمد ۲۳۵۷	"	۲۳۶۹	"
" کار هرات ۲۹۱	"	" خط ابوالقاسم علی بن احمد ۲۳۶۶	"
" خط میر شیخ بن قتلغ سمرقندی ۲۳۵۸	"	" کار بخارا ۱۹۶	"
" کار قاسم علی ۱۸	"	" خط اظهر تبریزی ۵۶۵	"
" خط عماد بن محمد مصور هروی ۱۳۵۵	"	" کار هرات ۱۹۴	"
" هاتفی خط مرشد الدین عطار شیرازی	"	" کار بخارا (نسخه ناسخه) ۱۹۷	"
۲۱۰	"	مثنویات جامی خط میرکلنگی ۳۰۱	"

شیراز ۸	یوسف وزلیخا خط میرکلنگی دربخارا ۴۹۴	۲۵۲۵/۲۲۶/۲۱۹
" " خط محمد قوام شیرازی ۳۱۵	" " " " اسلوب بهزاد ۲۵۱۲	
" " خط مظفر حسین بن محمد امین	" " " " دوام هنر هرات در شیراز ۹	
۲۳۱۲	یوسف وزلیخا ، تحفة الاحرار ، سیحفة الابرار	
" " خط میر علی هروی در هرات	جامی ، خط محمد امین هروی در	
	مصر ۱۵۰۸	

فهرست فصل دوم

منابع ادبی تاریخ هنر تیموریان و متعلقات آن

به ترتیب الفبائی نامهای مؤلفان

- ۱/ آصفی هروی : دیوان آصفی / ۱۱ / امیری (یوسف) دیوان امیری
- ۲/ ابن تغری بردی : النجوم الزاهرة . . . / ۱۲ / امین بن احمد رازی : هفت اقلیم
- ۳/ ابن الصائغ عبدالرحمن بن یوسف : تحفة - / ۱۳ / اندرام مخلص : مرآة الاصطلاح پریخانه
- اولی الالباب فی صناعة الخط و / ۱۴ / اوحدی (تقی الدین محمد) عرفات
- الکتاب العاشقین و عرصات العارفین
- ۴/ ابوبکر طهرانی (قاضی) : کتاب دیار بکره / ۱۵ / ایواغلی حیدر : مجمع الانشا
- ۵/ ابوالفضل علامی : آئین اکبری مکاتبات / ۱۶ / باباشاه اصفهانی : آداب المشق
- علامی / ۱۷ / بابر (ظهیرالدین محمد) بابرنامه ، واقعات
- بابری
- ۶/ ابوالقاسم رفیعی : تاریخ خط و خطاطان
- ۷/ ابوالوفاء خوارزمی : دیوان ابوالوفاء
- ۸/ احمد ابراهیمی (قاضی) خلاصة التواریخ
- مجمع الشعراء و مناقب الفضلاء گلستان
- هنر جمع الخيار
- ۹/ احمد بن محمد غفاری : تاریخ نگارستان
- تاریخ جهان آرا
- ۱۰/ اسکندر بیگ منشی : عالم آرای عباسی
- ذیل عالم آرای عباسی
- ۱۱/ بقاءئی (محمد عارف اندجانی) مجمع الفضلاء
- ۲۰/ بدایونی (عبدالقادر بن ملوکشاه) منتخب
- التواریخ
- ۲۱/ بلخی : محمود بن امیرولی : بحر الاسرار
- فی مناقب الاخیار

- ۱/ بیانی (دکتور مهدی) احوال و آثار - ۳۸/ حسن بن لطف الله رازی: میخانه خوشنویسان تکوین و پیدایش خطوط ۳۹/ خواندمیر: حبیب السیر... خلاصه - در ایران الاخبار... نامه نامی
- ۱/ پرویز ناتل خانلری (دکتور) شاهکارهای ۴۰/ خرابات هنر ایران
- ۱/ تقی الدین محمد کاشانی: خلاصه الاشعار ۴۱/ دانش پژوه (محمد تقی) گنجور و برنامه او
- ۱/ جامی (عبدالرحمن) دیوان جامی ۴۲/ درویش محمد صحاف: انساب محمودی
- ۲/ جنگ مرثی بایسنغر میرزا ۴۳/ دمشقی (مصطفی حسینی) رساله اَلیقین فی معرفة بعض انواع الخطوط و - الخطاطین
- ۲/ جونپوری (ممتاز حسین) تعلیم خط و املا ۴۴/ دوغلات (میرزا حیدر) تاریخ رشیدی
- ۲/ جهانگیر (نورالدین پادشاه هند) ترک جهانگیری یا جهانگیرنامه ۴۵/ دوست محمد هروی: دیباچه بر مرقع بهرام میرزا
- ۳/ حاجت قلی مراغی: سلسله الصوفیه ۴۶/ دولت شاه: تذکره الشعراء
- ۳/ حافظ ابرو (عبدالله خوافی هروی): مجمع التوارخ ۴۷/ راقم (شریف سمرقندی) تاریخ راقم
- ۳/ حافظ (حسین کربلایی): روضات الجنان و جنات الجنان ۴۸/ رضوی (کیوان) تاریخچه هنر و نقاشی ایران در دوره اسلامی
- ۳/ حائری: مجموعه حائری ۴۹/ رضا علی شاه قادری: مفتاح الخطوط
- ۳/ میرزا حبیب اصفهانی: خط و خطاطان ۵۰/ فراهی: ریحان نستعلیق
- ۳/ حبیبی (عبدالحی) تاریخ خط و نوشته های ۵۱/ زکی محمد حسن: التصوير فی الاسلام کهن در افغانستان، پیدایش و انکشاف شیوه های خوشنویسی عصر تیموریان
- ومظاهر هنری آن بر ابنیه و کتب. ۵۲/ سام میرزا صفوی: تحفه سامی
- تأثیرات فرهنگی هرات بر آسیا. ۵۳/ سبحان رای: خلاصه المکاتیب
- تاریخچه مختصر مخطوطات افغانستان ۵۴/ سحر بدایونی (دیباچه پرشاد) ارزنگ چین هنر هرات (کتاب حاضر)
- ۳۶/ حسن بیگ روملو: احسن التوارخ ۵۵/ سعید فتاح عباده: انتشار الخط العربی
- ۳۶/ حسن خان شاملو: منشآت حسن خان شاملو ۵۶/ سلطان علی مشهدی: رساله علم خط نستعلیق

- ۵۷/ سنگلاخ (میرزا محمد علی) تذکره الخطاطین ۷۵/ علی شیر (میرقانع) تحفه الکرام
- ۵۸/ سید احمد مشهدی: مقدمه مرقع امیر ۷۶/ علی شیر نوائی (امیر) مجالس النفائس
- غیب بیگ ۷۷/ علی هروی (میر) مداد الخطوط
- ۵۹/ شاغل عثمانی: صحیفه خوشنویسان ۷۸/ غلام رضا ریاضی: دانشوران خراسان
- ۶۰/ شاهی (امیر) دیوان امیر شاهی سبزواری ۷۹/ غلام محمد دهلوی: تذکره خوشنویسان مسوده تاریخ خط و خوشنویسان.
- ۶۱/ صادق علی خان دهلوی: قواعد الحروف رساله حالات خوشنویسان خطوط.
- ۶۲/ صادقی بیگ افشار: مجمع الخواص مثنوی قانون الصور ۸۰/ فتح الله سبزواری: اصول و قواعد خطوط سته.
- ۶۳/ صنیع الدوله (محمد حسن خان اعتماد السلطنه): مطلع الشمس ۸۱/ فخری هروی: روضه السلاطین.
- ۶۴/ طیبی شافعی (محمد بن حسن): جامع محاسن کتابه الكتاب و نزهة اولی - البصائر والالباب ۸۲/ فریدون بیگ (احمد) منشآت السلاطین.
- ۶۵/ عبدالاحد رابط: قواعد ابجد و قانون خوشنویسی ۸۳/ فصیحی (فصیح الدین احمد خوافی): - مجمل فصیحی
- ۶۶/ عبدالباقی نهاوندی: مآثر رحیمی ۸۴/ فکری هروی: ذکر برخی از خوشنویسان و هنرمندان
- ۶۷/ عبدالرزاق سمرقندی: مطلع سعدین... ۸۵/ فضائلی (حبیب الله اصفهانی) اطلس خط
- ۶۸/ عبدالعزیز جواهر الکلام: کتابخانه های ایران پیش از اسلام ۸۶/ قاطعی هروی: مجمع الشعراء جهانگیری
- ۶۹/ عبدالله صیرفی: خطوط سته یا رساله خط ۸۷/ قطب قصه خوان: مقدمه مرقع شاه طهماسب
- ۷۰/ عبدالله مروارید: شرفنامه یا منشآت مروارید ۸۸/ قلقشندی (احمد بن علی قاهری) صبح - الاعشی فی کتابه الانشاء.
- ۷۱/ عبدالله افندی: ریاض العلماء و حیا الفضلاء ۸۹/ قمرآریان: بهزاد (کمال الدین).
- ۷۲/ عبدالله چغتائی (دکتور) اسلامی مصوری ۹۰/ کریم الله خان: دفتر خطاط.
- ۷۳/ عبدالمحمد (میرزا - ایرانی) پیدایش خط و خطاطان ۹۱/ کردی (محمد طاهر مکی) تاریخ الخط - العربی و آدابه.
- ۷۴/ علاء الداله قزوینی: نفایس المآثر ۹۲/ کلیم (همدانی): دیوان کلیم.
- ۹۳/ گلچین معانی (احمد) تاریخ تذکره های فارسی

فهارس کتاب

هنر عهد تیموریان

- ۱- فهرست عمومی فصل اول تاریخ مختصر هنر آسیای میانه .
- ۲- فهرست فصل دوم در نامهای مؤلفان منابع تاریخ هنر تیموریان .
- ۳- فهرست فصل سوم : هنر کتاب سازی و خط در ادبیات فارسی .
- ۴- فهرست فصل چهارم : رجال و آثار هنری عهد تیموریان .
- ۵- فهرست فصل پنجم : فهرست چند مجموعه هنری مطبوع .
- ۶- تکمله هنر عهد تیموریان
- ۷- تصحیح اغلاط طباعتی .

(۱)

فهرست عمومی فصل اول تاریخ مختصر هنر آسیای میانه

(مطالبی که در تاریخ هنر بکار آید ، مطابق عدد صفحات کتاب)

الف	
ابوالحسن مصور ۶۹	آثار نگارین مانوی صفحه ۷۵
ابوسعید نامه احمد موسی ۵۰	آرایش نامهها ۱۴
ابوسعید خدا بنده ۵۰	آغاز رنسانس هنر تیموریان ۸۹
ابوسعید شاگرد احمد موسی ۵۰	آقا رضا مصور ۲۳
ابوالفضل بیهقی ۲۶	ابراهیم (میر قانونی) ۶۸
ابوموسی بن عمار ۲۰	ابراهیم صغیر (مذهب) ۲۰
ابونصر عراق نقاش غزنه ۲۶	ابراهیم (سلطان لودی) ۶۸
اثر هنر چینی ۳۰	ابراهیم سلطان ۶۳
اثر هنر مانی ۷۸	ابری سازی ۳۸
اثر اقدم نقاشی صدر اسلام ۱۹	ابنیه و آثار تاریخی اسلامی در اتحاد شوروی
احسن التواریخ ۳۶	۸۰
احسن التقاسیم ۶۷	ابن سقطی (مذهب) ۲۰
احمد احوال کاتب بغداد ۱۸، ۱۹	ابن مقله (کاتب) ۷۷
احمد جلایر ۲۸	ابوبکر بن احمد غزنوی کاتب ۲۰
احمد قمی (قاضی) ۵۲، ۵۳، ۶۰، ۷۲	ابوجعفر محمد جوز جانی ۸۴
احمد لاجپین (مصور) ۲۹	

احمد بن موسی مصور ۲۹، ۵۰	انساب محمودی (کتاب) ۴۴
احوال سمنیه (کتاب) ۵	انسکو پیدی اسلام ۷۶
اخبار ماوراء النهر (کتاب) ۶	انوب چهارتر (مصور) ۶۹
اخبار خراسان (کتاب) ۶	انواع خطوط در شعر جامی ۹۸
ادب الکتاب صولی (کتاب) ۱۸	انیس العاشقین (کتاب) ۳۵
ارژنگ مانی درخزانه غزنی ۱۱	اوراق ابهی دهرمه بامیان ۵
اردشیر چنگی ۳۴	اوراق مصور دین مانی ۱۰
اسپ نامه های فارسی ۲۵	اوستا (بر پوست گاو) ۴، ۳
اسحاق بن ابراهیم ۱۹	اولجایتو و هنر ۲۹
اسرار التوحید در استانبول ۹۸	ب
اشعار سعدی (استانبول) ۵۰	بابر و هنر ۵۴، ۶۸
اشعار میر علی شیر (بودلیان) ۵۰	بایزید سلطان عثمانی ۳۷
اظهر (مولانا ، کاتب) ۱۰۲	بایسنغر میرزا و هنر ۳۶، ۳۸، ۴۶، ۴۸، ۵۱
اعضای مکتب هنر هرات و دربار عثمانی ۵۶۱	بت = بد ۱۲
افضل مصور ۷۳	بت قندهار ۱۲
اقتباس هنر هرات از دیگران ۳۹	بتان زیبای بامیان و کابل ۱۲، ۷۵
اقسام منابع تاریخ هنر ۱۰۷	بحر المعانی از کتابخانه بامیان ۸۶
اقلام سته ۹۴	البدوء والتاریخ (کتاب) ۱۹، ۷۸
اقوال دساتیر خط نویسی ۱۸	بساون (مصور) ۶۹
اکبر شاه ۶۹	بنای سنگ بست عصر محمود ۷۹
اکبر نامه کار هندیان ۶۹	بوستان مصور خط محبی ۷۱
الغ بیک میرزا ۵۱	بوستان تذهیب یاری ۶۵
الواح پارتی بر پوست گاو و سفال ۴	بوستان کار بهزاد ۵۸
امیر حسن بن جوپان ۳۲	بوعلی سینا ۲۶
امیر خلیل (مصور) ۴۰، ۵۱	بهرام میرزا صفوی ۴۸
امیر دولت یار (مصور) ۵۰	بهزاد (کمال الدین مصور) ۲۸، ۵۱، ۶۹
اندرز نامه نوشته بزر ۱۵	مکتب هنراو ۵۲، القاب او ۵۴
انتقال سنت کتاب نویسی ۶	صورت او بقلم قاسم علی ۶۰

فرمان مقرر ی او ۱۱۰، قیقرش در تحفة الوامق (کتاب) ۱۹	هرات ۵۲، ۵۳
تذهیب (هنر) ۳۹	بیچی تر (مصور) ۶۹
تذکره الشعراء دولت شاه ۱۰۸	پ
تذکره خوشنویسان ۱۰۱	پارچه ایریشمی منقوش غیاث الدین نقاش
ترجمه قرآن به هندی ۵	بطرز چینی ۴۹
ترجمان البلاغه استانبول ۷۹، ۸۴، ۸۵	پارچه منقش بخط کوفی خراسان ۷۷
ترمشیرین (شاه) ۳۲	پرده مصور کار عبدالله مذهب ۷۱
تسعیر (هنر) ۳۸	پیدایش توفیق و مناشیر ۹۵
تصاویر لشگری بازار بست ۹۳	پیدایش خط ثلث ۹۵
تصویر پیرزن و جوان عمل بهزاد ۵۶	پیدایش خطوط عربی ۱۸
تصویر جدال فقیهان عمل بهزاد ۵۸	پیر احمد مصور زر کوب ۵۱
تصویر جنگ شتران عمل بهزاد ۵۸	پیر آموز (خط) ۸۰
تصویر درویشان رقاص عمل بهزاد ۵۹	ت - ث
تصویر سلطان حسین میرزا عمل بهزاد ۵	تابلوی ملاقات همای و همایون ۴۹
تصویر شاه طهماسب عمل بهزاد ۵۶	تاج الدین (خواجه نستعلیق نویس) ۹۹
تعریق (هنر) ۳۹	تاج محمد مذهب ۴۰
تفسیر سور آبادی در لندن ۸۵	تاریخ امیراتوری موریش ۷۶
التفهیم البیرونی در تهران ۹۵	تاریخ بیهقی ۲۴، ۹۳
تقلید اروپا از جلد سازی هرات ۴۱	تاریخ چنگیز خانی کار احمد موسی ۵۰
التنبیه والاشراف (کتاب) ۱۹، ۷۸	تاریخ خط در افغانستان ۹۰
توقع و پیدایش آن ۹۷	تاریخ رشیدی ۲۸، ۲۲
تیمور و هنر ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۴، ۳۵	تاریخ سند ۶۷
تیمور و تیموریان ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵	تاریخ سیفی هروی ۳۰
ثلث (خط) :	تاریخ صنایع ۶۹
بر محراب حوض کرباس هرات ۶	تجلید کتب ۳۸، ۳۹
برلوح مرقد حکیم ترمذی ۹۷	تحریر (هنر) ۳۹
برلوح قبر محمد بن احمد هرات	تحفة الاحرار کار محمود مذهب ۷۰
۹۶	

ج - ج

ع التواریخ مصور لندن	۲۷
ر (مولانا کاتب)	۱۰۳، ۱۰۲، ۵۱
ر ایپورا و بر ۲۳ تن هنرمندان مکتب هرات	۵۶۴
ل بن جعفر (کاتب)	۱۰۳، ۱۰۲
سازي (رساله منظوم)	۴۴
سازي در کشمیر	۴۳
سازي مکتب بخارا	۴۳
ل الدین عبدالرزاق اصفهانی	۲۳
ل نقاش اصفهانی	۱۰۸، ۲۳
یه هنری و تزئینی خط	۷۴
ک سلطان احمد بعدادی	۵۱
ید (سلطان مصور)	۲۸
ید اسناد بعدادی	۵۱
ش و خروش (کتاب)	۳۴
رنال ایشیاتک سوسائتی	۹۹
هانکیر شاه هند و هنر	۵۹
ل (اصفهان و خزانه کتب)	۴
هار تخت (کتاب)	۳۵
هار مقاله عروضی	۲۶
ح	
جی محمد (مصور)	۵۳، ۶۰
یب الله (مصور)	۷۳
یب السیر	۱۰۸
یب عودی	۳۴
سن بعدادی (مصور)	۶۴
سن بن علی فارسی کاتب	۹۹
حسن بن عبدالرحمن صوفی	۲۴
حسین (سلطان بایقرا)	۵۳، ۵۱، ۳۷، ۳۵
	۹۱، ۶۲، ۵۹، ۵۸
حسین مصور	۷۳
حیدر علی مصور	۷۳
حیرة الابرار کار قاسم علی	۶۱
خ	
خالد بن ابوالهیاج (خطاط مذهب)	۱۸
خانه نگارین مسعود در هرات	۹۳
خزانه امام رضا در مشهد	۳۹
خط ترکستانی برمرقد قثم سمرقند	۹۸، ۹۷
خط حسن شالمو برمرقد پیر هرات	۱۰۳
خط جلال جعفر برمصلاي هرات	۹۶
خط جعفر بایسنغری	۱۰۳، ۱۰۰
خط سلطان شاه بر ظرف هرات	۸۹
خط شهزاده ابراهیم تیموری	۹۵
خط شهزاده بایسنغر	۹۵
خط شیخ محمد طغرائی	۹۵
خط کوفی گلدار سرخس	۸۳
خط گور امیر تیمور	۹۸، ۹۴
خط مشجر مدرسه الخ بیگ	۹۴
خط مشجر مرقد احمد یسوعی	۹۴
خط مزار ابوالعلا در هرات	۸۹
خط مزار طغرل فوشنجی	۸۹
خط مزار سید حسن ابدال در قندهار	۹۶
خط مزار عبدالله بغاوردانی	۸۹
خط مقبره اوزگند	۹۷
خط میر علی بن الیاس کاتب	۱۰۲

خط ناشناس مصحف مشهد رضوی	۹۰
خط نسخی و پرورش آن	۹۵
خط ریاسی	۱۸
خط و خطاطان (کتاب)	۹۶
خطوط اینیه هرات	۹۶
خطوط اینیه بخارا	۹۷، ۹۶
خطوط قبور سبکنکین و محمود	۸۱
خطوط تزئینی بجای مصوری	۹۳
خلاصه الاخبار (کتاب)	۳۶
خمسه نظامی ۸۰۱ ق استانبول	۱۰۲
خمسه نظامی کار قاسم علی	۵۰
خمسه نظامی برای ابراهیم میرزا	۶۵
خمسه نظامی کار میرک	۶۵، ۶۶
خمسه نظامی کار قاسم علی	۶۰
خمسه نظامی عمل سلطان محمد	۶۳
خمسه نظامی متروپولیتس	۴۱
خمسه نظامی عمل روح الله میرک	۵۶
خمسه نظامی کار بهزاد	۵۷
خمسه توپقایوسرای	۵۰
خمسه نظامی عمل شیخ زاده	۶۵
خواجه اختیار هروی (خطاط)	۹۹
خواجه عبدالعزیز مصور	۵۳
خواجه علی مصور	۵۱
خواند میر (مورخ)	۶۸، ۳۶
د	
داستان زریا و اودا در عصر هخامنشی	۸
داستان امیر حمزه (مصور در کابل)	۶۸
داسوناته مصور	۶۹
درویش صوفی کاتب	۱۰۱
درویش محمد رامکی صحاف	۴۴
دفتر افشین (گوهر افشین)	۱۴
دمتاش بن عبدالله کاتب	۹۸
دوره عروج خطوط	۹۱
دوست محمد هروی (مصور و کاتب)	۴۸، ۵۱، ۵۰
دیباچه دوست محمد کتابدار مصور	۵۱، ۳۲
ذ	
دیوارهای نگارین سیستان	۲۶
دیوارهای نگارین ماوراءالنهر	۹
دیوارهای نگارین نواحی بلخ و بامیان و غزنه	۹
دیوانهای شاعران سنه (مصور)	۲۷
دیوان محمود بن یمن	۳۳
دیوان حسین بایقرا	۴۹
دیوان سلطان احمد میرزا مصور سنه	۸۰۰
ذ ق (مصور)	۱۰۱
دیوان حافظ عمل شیخ زاده	۶۵
ر - ز	
راحة الصدور (کتاب)	۱۰۸، ۲۲
رکن الدین طغرل سلجوقی	۲۴، ۲۲
رسائل بازیافته از بامیان	۸۶
رستم علی (مصور)	۵۲
رشیدالدین فضل الله	۲۹، ۲۷
رضا عباسی (مصور)	۷۳
روابط هرات با چین	۴۵
روح هندی در صنایع هرات	۳۰

ظروف شیشه مصور بگرام ۹	شکسته آمیز (خط شفیعه) ۱۰۴
ظفر نامه کار بهزاد ۵۹	شکفت پرت (کتاب) ۵
ظهیرالدین اظهر ۵۱	شمس الدین مصور ۵۱، ۵۰
ع - ع - غ	شمس الدین کاخکی (مولانا) ۳۴
عبدالله بن درستویه (مورخ) ۱۹	شهاب الدین (مولانا معمائی) ۶۸۱
عبدالله شیرازی (نقاش) ۶۴	شهاب الدین عبدالله لسان ۵۱، ۳۱
عبدالله مذهب ۷۱	شیر شاه سوری ۶۸
عبدالله مروارید هروی ۱۰۰	شیر علی خطاط ۵۹
عبدالله بن میر علی کاتب ۱۰۲	شیبانی خان و انحلال مکتب هرات ۴۲
عبدالله کشی (ایلچی) ۳۲	شیخ زاده خراسانی (شاگرد بهزاد) ۶۴، ۵۵
عبدالحی (مصور) ۵۱، ۳۲، ۳۰، ۲۸	۷۱، ۶۵
عبدالحی منشی ۱۰۰	شیخ محمد خطاط ۳۲
عبدالرزاق سمرقندی (مورخ) ۳۵	شینکر لعل (مصور) ۶۹
عبدالرحمن (مصور) ۴۸	شیوه نسخی ترکستان ۹۷
عبدالرحیم انیسی (مصور) ۴۸	ص
عبدالصمد شیرازی خطاط و مصور ۲۰۵ و ۶۸	صحافی (نسخ استانبول) ۴۱
تکمله	صفات الشیعه بخط پیرآموز ۸۰
عبدالعزیز مصور ۶۵، ۶۴	صنایع ایران (کتاب) ۴۰، ۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۶
عبدالقادر مجلد ۴۴	۴۱ تا ۴۸، ۵۴، ۵۶، ۵۹، ۶۱، ۶۹
عبدالقادر غیبی ۳۴	۷۱
عبدالکریم کتابدار هرات ۳۴	صنایع اسلامی (کتاب) ۶۴ تا ۶۶
عبدالکریم مصور ۴۸	صنایع هرات و عناصر آن ۲۹
عبدالملک نقاش و مهندس غزنه ۲۶	صورالکواکب مصور، تهران ۲۴
عبدالمجید (درویش طاقی) شکسته نویس ۱۰۴	صورت شهزاده صفوی عمل خواجه عبدالعزیز
عبدالمومن گوینده ۳۴	۶۵
عثمان بن حسین غزنوی ۲۱، ۲۰	ط - ظ
عجائب المخلوقات ۷۰۹ خط احمد هروی	طبقات الصوفیه نور عثمانیه ۱۰۰
۱۰۱	طبقات الصوفیه نافذ پاشا ۹۸

سیاوش مصور ۷۳	تالیه الصفا ۱۰۸
سیاوش خطاط ۲۰۵ تکمله آخر کتاب (تک)	تالی صنایع اسلامی (کتاب) ۴۸، ۴۱
سید میر نقاش ۶۴	۷۱، ۷۰، ۶۹، ۶۴، ۶۰
سیدی احمد نقاش ۵۱	تالیه الالواح (کتاب) ۸۳
سید برکه ۳۱	تالیه مدرس میر عرب بخارا ۹۶
سیمی نشابوری (خطاط) ۳۸، ۳۷	تالیه نمود ساختن دیوار مسجد نبوی ۱۸
سی - یو - کی (کتاب) ۶۷	تالیه محمد حسن (مورخ) ۴۵
ش	تالیه لدین محمود راوندی ۲۳، ۲۲
شاه اسماعیل صفوی و هنر ۵۴، ۵۳	تالیه لدین محمود خطاط ۷۰
شاهرخ و هنر ۹۱، ۴۹، ۴۶، ۴۵، ۳۶، ۳۵	س
شاهزادگان هنرمند تیموری ۹۴	تالیه بهزاد در هند ۶۸
شاهقلی (مصور) ۷۳	تالیه گین (امیر) ۶۶
شاه محمد (مصور) ۶۶	تالیه هنر ایران (کتاب) ۲۵، ۲۳، ۲۱
شاه محمود نشابوری (کاتب) ۶۴	۸۲ تا ۷۹، ۷۸، ۷۷، ۷۵، ۲۷
شاهنامه بایسنغری ۱۰۳، ۹۲، ۴۹، ۴۱، ۴۰	تالیه نامه ناصر خسرو ۲۵
شاهنامه بودلیان ۶۴	تالیه ن اوپس ۵۰
شاهنامه توپقاپوسرای ۲۸	تالیه ن احمد بغداد (مصور) ۵۱
شاهنامه دموت ۱۰۱، ۷۴۰، ۲۹	تالیه ن علی مشهدی خطاط ۱۰۰، ۵۸
شاهنامه عمل سلطان محمد ۶۳	۱۰۲
شاهنامه مکتب هرات ۶۰، ۴۸	تالیه ن محمد مصور ۶۹، ۶۶، ۶۴، ۶۳
شاهنامه خط میر علی تبریزی ۵۱	تالیه ن محمد خندان (کاتب) ۱۰۲
شاهنامه مصور متروپولیتن ۲۷	تالیه ن محمد نور (کاتب) ۱۰۲
شاهنامه های مصور ۸	تالیه ن محمود ۲۶
شرح مختصر قاضی عضد به نستعلیق ۷۸۵	تالیه ن نامه مصور در انگلستان ۷۳
ق ۱۰۲	تالیه ن نامه مصور در بروسه ۷۳
شرح تعرف موزه کراچی ۸۴	تالیه له (مصور) ۶۹
شریف الدین عبدالقهار ۳۶	تالیه نق تزئین و نقاشی ۷
شفیعی هروی شکسته نویس ۱۰۴	تالیه نق کتاب آرائی ۳
شکسته (نام خط و پیدایش آن) ۱۰۳	تالیه واس (مصور) ۶۹

قرآن خطرکن‌الدین سلجوقی	۲۲	۱۰۰	علی بن حسن کاتب السلطانی
قرآن خط عبدالله صیرفی	۸۸	۷۸، ۱۹	علی بن حسین مسعودی
قرآن شیوه خط ترکستان	۹۷	۳۷، ۳۵، ۳۴	عیسی (صدر)
قرآن وقفی منصور هروی	۸۰	۲۹	غازان خان و هنر
قرآن وقفی ابوالبرکات	۸۱	۱۰۴	غلام محمد طرزی شکسته نویس
قرآن وقفی عراقی دبیرسلطان محمود	۷۷	۱۰۱	غلام محمد هفت قلمی دهلوی
قرآن وقفی محمد بن موسی	۷۸	۴۹	غیاث‌الدین نقاش هروی
قرآن بوزه، دمشق نوشته ۲۶۷ق	۷۷		فی
قرآن مشهد رضوی نوشته ۴۱۴ق	۹۹	۶۹	فاخرالله مصور
قرآن مشهد نوشته ۳۲۷ق	۷۷	۳۴	فتوحات (کتاب)
قرآنهاى مشهد رضوی	۴۰	۲۴	فخرالدوله دیلمی
قطاعی (هنر)	۳۹	۶۹	فرخ بیگ مصور
قطب‌الدین (شیخ)	۳۴	۳۵	فرهنگ ایران زمین (مجلد)
قطب‌الدین نائی	۳۴	۱۰۴	فصیحی هروی شکسته نویس
قطب‌الدین بن محمود	۳۱	۷۵، ۶۷	الفهرست (کتاب)
قطب مینارمسجد قوه الاسلام	۸۷		ق
قلمرو سلطنت خراسان	۳۵		قاسم علی هروی (مصور)
قلم نهم (شکسته)	۱۰۳	۷۳	
قوام‌الدین حسن وزیر	۲۷		قباله زمین سنه ۴۰۱ق
قوام‌الدین مسعود (مصور)	۶۴	۸۱	قرآن خط ابوبکر غزنوی در مصر
قوام‌الدین مجلد ۴۱، ۳۸	۵۱	۸۲، ۲۱	قرآن مجموعه چستر بییتی
قوام‌الدین معمار مسجد گوهر شاد	۹۲	۸۱	قرآن خط عثمان غزنوی
قواعد خوش نویسی از احمد احول	۱۸	۸۲	قرآن خط محمد بن عثمان غزنوی
		۸۵	قرآن خط محمد بن عیسی
		۸۱	قرآن خط عیسی بلخی
کاغذ منصوری	۱۷	۹۵	قرآن خط عبدالله طباطبائی
کاغذ نوحی	۱۷		قرآن نوشته دريست
کپک هروی (مولانا، مصور)	۳۸	۸۲	قرآن خط عبدالله مروارید
کتاب آرائی و نقاشی عصر اسلامی	۱۶	۹۵	

کتاب الابنيه	۸۵، ۸۴، ۷۹	کتابه مرقد سلطان غیاث‌الدین غوری در هرات	۸۸
کتابسازی (هنر)	۳۵	کتابه مسجد ارض روم	۹۹
کتاب البيطره مصور	۲۷، ۲۵	کتابه اورگنچ منسوب بقبرامام فخرالدین رازی	۹۰
کتاب بی نام مصور سبک ترکیه	۷۳	کتابه کوفی قبر یوسف بن کبیر	۸۹
کتاب الحشایش	۲۵	کتابه کوفی مسجد الرشید باکو	۸۹
کتاب الحيوان مصور برتانيا	۲۷، ۲۵	کتابه کوفی شیوه ترکستان و باکو	۸۹
کتاب الحين فاهره	۲۵	کتابه‌های مناره‌های غزنه	۸۲
کتاب الكتاب	۱۹	کتابه‌های قصر مسعود سوم در غزنه	۸۳، ۸۲
کتاب و کتابخانه‌های ایران	۲۸، ۲۴، ۲۱	کتابه‌های کوفی قصر مسعود سوم در غزنه	
کتاب مذهب افشین	۱۳	(کتاب)	۸۳، ۸۲
کتاب مصور ساسانی	۷۸، ۱۹	کتابه‌های کوفی بست	۸۳، ۸۲
کتاب نجوم مصور عهد سامانی	۲۴	کتابه‌های مسجد گوهر شاد و سمرقند	۹۴، ۹۶
کتاب الهندالبيروني	۶۷	کشتن دو معمار	۳۳
کتاب الهندوالصين	۶۷	کلیات جامی (مصور)	۳۷، ۳۵، ۳۴
کتاب مصور نجومی و حیوانی و نباتی	۲۵	کلیله و دمنه مصور کاخ گلستان	۴۸
کتاب دینی بودائی ۶ سلسله	۶	کلیله و دمنه کار احمد موسی	۵۰
کتابت اوستا بخط طلا	۷۵	کلیله و دمنه رودکی (مصور)	۲۶
کتابخانه امیر علی شیر	۶۰	کمال‌تبریزی	۷۳
کتابخانه اسماعیل شاه صفوی	۵۴		
کتابخانه بخارا	۱۷	کتابخانه عبدالعزیز خان در بخارا	۷۲
کتابخانه پاریس	۲۱	کتابخانه علاءالدوله	۵۱
کتابخانه بغداد	۲۱	کتابخانه‌های مرو	۲۳، ۱۷
کتابخانه عبدالعزیز خان در بخارا	۷۲	کتابخانه‌های قلمرو خلافت	۱۷
کتابخانه سعدی برای بایسنغر میرزا	۴۸	کتابه لوحه قبر محمد غوری در هرات	۸۳
گلستان هنر (کتاب)	۵۲، ۳۹، ۲۰، ۱۹	کتابه عربی چاه وپهند	۸۴
	۷۷، ۷۲، ۶۰، ۵۵	کتابه لوحه قبور بست	۸۳
گنجینه قرآن (کتاب)	۹۰، ۸۱، ۸۰، ۲۱		
گوردن (مصور)	۶۹		
گوهرافشین (کتاب)	۷۸		

ل

- مجموعه مصور اشعار بخط زین الدین محمود ۱۰۸
 ب الالباب (کتاب) ۱۰۸، ۱۰۷
 التواریخ (کتاب) ۲۸
 برگاه بست ۲۴
 مزار رستم خان در هرات ۱۰۳
 مزار جامی بخط میر علی ۱۰۲
 مزار امیرغیاث بخط سلطان علی مشهدی محمد جلد (معمار) ۳۳
 ۱۰۳
 محمد حیدر دوغلت ۲۸
 مزار زین الدین خوافی ۱۰۲
 حوض زمزم کازرگاه هرات ۱۰۲
 محمد ناصر صحاف ۴۴
 بهای نستعلیق قبور تیموریان هرات ۱۰۳ حمدی (مصور حیات عامه) ۶۴، ۶۳
 محمود بن اسحاق شهابی کاتب ۷۲
 محمود داود (معمار) ۳۳
 محمود رنگی ۳۴
 محمود غازان خان ۲۷
 محمود (سلطان) ۳۲
 بیات خواجو کتبات ۷۸۵ ق درموزه برتانیای ۱۰۲
 محمود بن گرگین ترکی خطاط ۸۵
 محمود مذهب ۶۴، ۷۰، ۷۱
 مع تراشی سنگی ۱۵
 هنر و مردم طبع تهران ۸۳
 مع النوادر محمد عوض (کتاب) ۱۰۰
 مخزن الاسرار نظامی کار محمود مذهب ۵۰، ۷۱
 ل فصیحی (کتاب) ۳۴، ۳۳
 وعه نقاشی محمود مذهب و عبدالله در مخطوطه برای محمد جوکی در هرات ۴۹
 مشهد ۷۰
 مخطوطات استانبول تالیف توغان ۵۰
 وعه مصور اشعار در برلن ۶۴
 مدرسه و خانقاه شاهرخ در هرات ۳۶
 مراد مصور ۶۹
 وعه اشعار بخط مرتضی حسینی ۴۶
 مرتضی قلی شاملو شکسته نویس ۱۰۴
 وعه مصور اشعار در لندن ۶۴
 مرقع بهرام میرزا در استانبول ۵۱، ۵۳
 مرقع شاهی (بادیباچه ابوالفضل) ۱۰۰
 وعه کورکیان نیویارک ۵۵

- مرقع کلیله و دمنه مصور در استانبول ۲۹
 مقدمه دوست محمد ۱۰۹
 مرگ تیمور و تقسیم مملکت او ۳۵
 مقدمه منثور شاهنامه ابی منصورى ۲۶
 مروج الذهب (کتاب) ۷۵، ۶۷
 مکتب هنر هرات:
 المسالك والممالك ابن خردادبه ۶۷
 آغاز عروج ۳۵
 مسجد گوهر شاد و خطوط آن ۹۶، ۹۲
 پراکندگی و هجرت هنرمندان آن
 مسجد مفاک بخارا و نقاشی آن ۸۰
 ۵۶۲، ۵۵۹
 مسجد نائین و نقاشی آن ۷۹
 دنباله آن ۶۲
 مسعود بن محمود (سلطان) ۲۶، ۲۴
 در هند ۶۶
 مسلم کالگرافی (کتاب) ۷۷، ۷۸، ۸۰، ۸۲
 در بخارا ۶۹
 ۸۹
 در ترکیه ۷۲
 مصوری اشعار بزیمی ۴۸
 ممیزات آن ۷۲
 مصوری در مکتب هرات و خصایص آن ۴۵
 مکتب هنر عصر سلجوقی ۲۷
 مطلع سعدین (کتاب) ۳۱ تا ۳۶
 مکتوب تیمور بخط شیخ محمد بمصر ۳۲
 مظفرین هبة الله اسطرلابی ۲۴
 ملک خانم ۳۳
 مظفرین منصور (مصور) ۲۸
 مملکت خراسان ۹۵، ۳۵
 مظفر علی مصور ۵۳، ۶۳، ۶۶
 ممیزات هنری مکتب هرات و بخارا ۷۲
 معبد آفتاب در ملتان و بیت الذهب ۶۷
 منابع ادبی تاریخ هنر تیموریان ۱۰۵
 معتصم (خلیفه) ۲۰
 منابع ادبی تاریخ هنر بترتیب الفبا یکصد و
 المعتمد (خلیفه) ۱۹
 پنجاه و چهار اثر (رک فهرست
 معجم البلدان ۲۳
 سوم)
 معراجنامه مصور هرات ۵۹
 منار جام (غور) ۸۷، ۶۷
 معراجنامه خط عبدالله صیرفی ۵۰
 منار قطب (دهلی) ۶۷
 معزالدین کرت ۳۳
 منافع الحيوان مصور نیویارک ۲۷
 معرق (هنر) ۳۹
 مناقب الشعراء خاتونی ۱۰۷
 معروف خطاط (مولانا) ۳۶
 منبت کاری (اختراع) ۵۱
 معین مصور ۷۳
 منشآت فریدون بیگ ۳۷
 مقاله حبیبی بر مخطوطه بحر المعانی در
 منصور مصور ۲۸، ۶۹
 منوهر مصور ۶۹
 مجله بیغما ۸۶

نستعلیق:

- منیاتورا ایران (کتاب) ۵۶
 موگند مصور ۶۹
 مها بهارت فارسی مصور ۶۹
 میراث ایران (کتاب) ۵۸
 میراث اسلام (کتاب) ۷۶
 میرانشاه ۳۳
 میرزا حبیب اصفهانی ۵۰
 میرزا علی مصور ۶۶، ۶۳
 میر حسین ابیوردی ۳۵، ۳۴
 میر سید علی مصور ۶۸، ۶۶، ۶۳
 میر علی هروی (خطاط) ۱۰۲، ۷۲، ۷۰
 میر علی تبریزی قبله الکتاب ۱۰۱، ۱۰۰، ۳۰
 میرعلی شیر (وزیر و مذهب و مصور) ۳۷، ۳۶، ۳۴
 میرک اصفهانی (مجلد) ۳۸
 میرک خراسانی (مصور شاگرد بهزاد) ۶۳، ۶۰
 میرک نقاش ۶۹، ۴۰
 میرک هروی (امیر روح الله) ۵۳، ۵۱
 میر مصور بدخشانی ۶۸
 میر نقاش ۶۶
 میر هاشم مصور ۶۹
 ن
 ناصر خسرو بلخی (نقاشی او) ۲۵
 نجم الدین محمود مذهب ۲۸
 نرسنگه مصور ۶۹
 نزهة الارواح بقلم جعفر ۵۰
 نزهة المشتاق ادربیسی ۶۷
 نسب نامه کابلشاهان ۵
 نسخ خطی استانبول (کتاب) ۲۹
- پیدایش آن ۱۰۰
 وضع قواعد آن ۱۰۱
 انتقال آن به ممالک دیگر ۱۰۲
 نظام الدین شامی ۳۱
 نفوذ خط تزئینی کوفی باروپا ۷۶
 نفوذ خط تزئینی به هند ۸۷
 نقاشی اسلامی (کتاب) ۵۴
 نقاشی جامع اولیاء غزنه ۲۲
 نقاشی جامع هرات ۲۳، ۲۲
 نقاشی ابنیه چشت ۲۲
 نقاشی مقبره پیر علمدار ۷۹، ۲۳، ۲۱
 نقاشی رباط اشرف سرخس ۲۲
 نقاشی خانه نگارین باغ هرات ۲۴
 نقاشی لوحه قبر سلطان محمود ۲۱
 نقاشی سنگی قصر سلطان مسعود و منارهای
 غزنه ۲۲
 نقاشی مقبره امام یحیی در جوزجان ۲۲، ۲۲
 ۸۳
 نقاشی منارجام غور ۲۲
 نقاشی مدرسه جوند بادغیس ۲۲
 نقاشی بنای سنگ بست ۲۱
 نقاشی در خطوط ابنیه نه گنبدان بلخ و هرات
 و جوندوجام ۸۳، ۴۰، ۲۲
 نقاشی مسجد نائین ۲۱
 نقاشی مسجد خرگرد خراسان ۷۹
 نقاشی لشکرگاه بست ۲۴
 نقاشی مسجد المهدی بغداد ۷۷

- نقاشی ابنیه آگره ۶۹
 نقاشی رنگین بردیوارها ۸
 نقاشی درخشت (بخارا) ۲۱
 نقاشان چینی در دربار ایلخانی ۲۹
 نگار کابل و قندهار در شاهنامه ۱۲
 نگارستان (کتاب) ۳۲ تا ۳۷، ۱۰۹
 نگارهای داستانهای امیر علی شیر (کتاب) ۶۱
 و
 واضع نستعلیق امیر علی و مخترع ثانی جعفر هون هد مصور ۶۹
 تبریزی ۵۸۰
 وامق و عذرا عنصری نشر کرده محمد شفیع ۸۶
 وجیه الدین مسعود ۳۳
 ولی الله نقاش ۵۰
 ولیجان مصور ۷۳
 ه
 هدایة المتعلمین اکسفورد ۸۵، ۸۴
 هرم داس (مصور) ۶۹
 هشام بن عبدالملک ۱۹
- هفت پیکر کار بهزاد ۵۶
 هفت پیکر نظامی کار هند ۶۹
 همای و همایون مصور ایلخانی ۲۹
 همایون بن بابر ۶۸، ۴۳
 هنرمانی ۱۰
 هنرهای کتابسازی ۳۸
 هنر خراسانی و انتقال آن به هند ۶۷، ۶۶
 هنر عصر صفوی ۶۲
 هنر مصوری عصر مغل ۲۶
 ی
 یادداشتهای قزوینی (کتاب) ۱۰۱
 یاری (مصور) ۶۴
 یاقوت حموی ۲۳
 یحیی (خواجه نراد) ۳۴
 یقطینی (مذهب) ۲۰
 یوسف مصور ۷۳
 یوسف و زلیخا جامی (مصور) ۷۰
 یوسف و زلیخا جامی مصور بخت میرعلی ۷۱
 یوسف حسین (سید، صحاف) ۴۴

(۲)

فهرست فصل دوم

نامهای مؤلفان منابع تاریخ هنر تیموریان

(از صفحه ۱۰۷ تا ۲۱۷)

انواع سنه منابع ادبی هنر از صفحه ۱۰۷ تا

صفحه ۱۱۰

۱۱۵

۱/ آصفی هروی : دیوان آصفی ۱۱۱

۱۱۶ مجمع الشعراء

۲/ ابن تغری بردی : النجوم الزاهره ۱۱۲

۱۱۶ گلستان هنر

۳/ ابن الصائغ : تحفة اولی الالباب فی صناعه

۱۱۷ جمع الخیار

الخط ۱۱۳

۴/ ابوبکر قاضی طهرانی : کتاب دیاربکریه

۱۱۸

۱۱۳

۱۱۸ تاریخ جهان آرا

۵/ ابوالفضل علامی هندی : آئین اکبری و

۱۰/ اسکندر بیگ منشی : عالم آرای عباسی

مکاتبات علامی ۱۱۴

۱۱۹

۶/ ابوالقاسم رفیعی : تاریخ خط و خطاطان

ذیل عالم آرای عباسی ۱۱۹ با تکمله

۱۱۵

محمد یوسف

۷/ ابوالوفا خوارزمی (خواجه) : دیوان شعر

۱۱/ امیری (یوسف) : دیوان امیری (مخطوط)

۱۱۵

۱۲۰

۸/ احمد ابراهیمی (قاضی) : خلاصه التواریخ

- ۱۱/ امین احمد رازی: هفت اقلیم ۱۲۰
 ۱۲/ اندرنام مخلص: مرآة الاصطلاح ۱۲۱
 پریخانه ۱۲۲
 ۱۲/ اوحدی تقی الدین محمد: عرفات العاشقین ۱۲۲
 ۱۳/ ایواغلی حیدر بیگ: مجمع الانشاء ۱۲۳
 ۱۴/ بابا شاه اصفهانی: آداب المشق ۱۲۳
 ۱۵/ بایر (ظهیرالدین محمد): بابرنامه ۱۲۴
 ۱۶/ بخاری، درویش محمد بن دوست محمد: فوائد الخطوط ۱۲۶
 ۱۷/ بختاورخان: مرآة العالم ۱۲۶
 بیاض سواد اعظم ۱۲۶
 ۲۰/ بدایونی (عبدالقادربن ملوکشاه): منتخب ۳۵/ حبیبی (عبدالحمی): تاریخ خط و نوشته‌های کهن در افغانستان ۱۳۸
 ۲۱/ بقایبی (محمد عارف): مجمع الفضلاء ۱۲۸
 ۲۲/ بلخی (محمود بن امیرولی): بحر الاسرار ۱۲۹
 ۲۳/ بیالی (دکتور مهدی): احوال و آثار خوشنویسان ۱۲۹
 تکوین و پیدا شدن خطوط در ایران ۱۳۰
 ۲۴/ پرویز ناتل خانلری: شاهکارهای هنر ایران ۱۳۰
 ۲۵/ تقی الدین محمد کاشانی: خلاصة الاشعار ۱۳۱
 ۲۶/ جامی (عبدالرحمن): دیوان جامی ۱۳۱
 ۲۷/ جنگ مرآتی بایسنغر میرزا ۱۳۲
 ۲۸/ جوینوری (ممتاز حسین): تعلیم خط و املا ۱۳۳
 ۲۹/ جهانگیر (نورالدین): تسرک جهانگیری ۱۳۳
 مرقع امیر تیمور کار خلیل ۱۳۳
 ۳۰/ حاجت قلی مراغی: سلسله الضفویه ۱۳۵
 ۳۱/ حافظ ابرو هروی: مجمع السواریخ ۱۳۶
 ۳۲/ حافظ حسن سیرزی: روضات الجنان و جنات الجنان ۱۳۶
 ۳۳/ حائری: مجموعه حائری ۱۳۶
 ۳۴/ میرزا حبیب اصفهانی: خط و خطاطان ۱۳۷
 ۳۵/ حبیبی (عبدالحمی): تاریخ خط و نوشته‌های کهن در افغانستان ۱۳۸
 ۳۶/ حسن بیگ روملو: احسن التواریخ ۱۳۹
 ۳۷/ حسن خان شاملو: نستعلیق بر مرقع پیر هرات ۱۴۰
 منشآت حسن خان شاملو ۱۴۰
 ۳۸/ حسن رازی: مبخانه ۱۴۲
 ۳۹/ خواند میر هروی: حبیب السیر فی اخبار البشر ۱۴۳

- خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار ۵۴/ سحر بدایونی: ارزنگ چین ۱۵۵
 ۱۴۴/ سعید فتاح عبادہ: انتشار الخط العربی ۱۵۵
 نامه نامی ۱۴۴
 ۴۰/ خرابات: از مؤلف نامعلوم هروی ۱۴۴
 ۴۱/ دانش پژوه (محمد تقی): گنجور و برنامه ۱۵۶
 علم خط نستعلیق ۱۵۶
 ۴۲/ درویش محمد صحاف: انساب محمودی ۱۴۵ و ۱
 ۴۳/ دمشق (مصطفی حسینی): رساله الیقین فی معرفة انواع الخطوط والخطاطین ۱۴۶
 ۴۴/ دو غلات (محمد حیدر کورگانی): تاریخ رشیدی ۱۴۸
 دوست محمد کتابدار هروی: دیباچه بر مرقع بهرام میرزا ۱۴۹
 ۴۶/ دولت شاه سمرقندی: تذکرة الشعرا ۱۵۰
 ۴۷/ راقم (سید شریف سمرقندی): تاریخ راقم ۱۵۱
 ۴۸/ رضوی کیوان: تاریخچه هنر و نقاشی در دوره اسلامی ۱۵۲
 ۴۹/ رضا علی قادری: مفتاح الخطوط ۱۵۲
 ۵۰/ فراهی (ناشناس): ریحان نستعلیق ۱۵۲
 ۵۱/ زکی محمد حسن مصری: التصوير فی الاسلام عند الفرس ۱۵۳
 الفنون الایرانیة فی العصر الاسلامی ۱۵۳
 ۵۲/ سام میرزا صفوی: تحفه سامی ۱۵۴
 ۵۳/ سبحان رای منشی: خلاصة المکاتیب ۱۵۵
 ۵۴/ سحر بدایونی: ارزنگ چین ۱۵۵
 ۵۵/ سعید فتاح عبادہ: انتشار الخط العربی ۱۵۵
 ۵۶/ سلطان علی مشهدی: رساله منظوم در علم خط نستعلیق ۱۵۶
 ۵۷/ سنگلاخ (محمد علی خبوشانی): تذکرة الخطاطین ۱۵۸
 ۵۸/ سید احمد مشهدی: مقدمه مرقع امیر غیب بیگ ۱۶۰
 ۵۹/ شاغل عثمانی: صحیفه خوشنویسان ۱۶۰
 ۶۰/ شاهی سیزواری: دیوان شاهی ۱۶۱
 ۶۱/ صادق علی دهلوی: قواعد الحروف رشیدی ۱۶۱
 ۶۲/ صادقی بیگ افشار: مجمع الخواص ۱۶۳
 قانون الصور ۱۶۳
 ۶۳/ صنیع الدوله (محمد حسن خان): مطلع الشمس ۱۶۵
 ۶۴/ طیبی شافعی: جامع محاسن کتابة الكتاب ۱۶۶
 ۶۵/ عبدالاحد رابط: قواعد ابجد و قانون خوشنویسی ۱۶۶
 ۶۶/ عبدالباقی نهاوندی: مآثر رحیمی ۱۶۷
 ۶۷/ عبدالرزاق سمرقندی: مطلع سعدین و مجمع بحرین ۱۶۸
 ۶۸/ عبدالعزیز جواهر کلام: کتابخانه های ایران پیش از اسلام ۱۶۸
 ۶۹/ عبدالله صیرفی: خطوط سته یا رساله

- خط ۱۶۹
عبدالله مروارید: شرفنامه یا منشآت ۸۴ / فکری هروی: ذکر برخی از خوشنویسان مروارید ۱۶۹
عبدالله افندی: ریاض العلماء و حیاض ۸۵ / فضالی (حبیب‌الله اصفهانی) اطلس الفضلاء ۱۷۰
عبدالله چغتایی: اسلامی مصوری ۱۷۰ / قاطعی هروی: مجمع الشعراى جهانگیری عبدالمحمد ایرانی: پیدایش خط و خطاطان ۱۷۱
علاءالدوله قزوینی: نفایس المآثر ۱۷۱ / طهماسب ۱۸۴
صحیفه الارقام ۱۷۱ / قلقشندی (احمد): صبح الاعشى فی ترتیب مرقع امیر حمزه ۱۷۲
علی شیر (فانع تنوی): تحفة الکرام ۱۷۳
علی شیر نوایی: مجالس النفايس و ترجمه های آن ۱۷۴
علی هروی (میر-کاتب السلطانی): مداد الخطوط ۱۷۷
غلام رضا ریاضی: دانشوران خراسان ۱۷۸
غلام محمد دهلوی: تذکره خوشنویسان ۱۷۸
مسوده تاریخ خط و خوشنویسان ۱۷۹
رساله حالات خوش نویسان ۱۷۹ / مجموعه ترجیع بندها در تهران ۱۸۷
فتح‌الله سبزواری: اصول و قواعدسته ۱۸۸ / مجنون رفیقی: رساله رسم الخط ۱۸۸
۱۷۹ آداب الخط ۱۸۹
/ فخری هروی: روضة السلاطين ۱۸۰ / سواد الخط ۱۸۹
/ فریدون بیگ: منشآت السلاطين ۱۸۱ / رساله مرکب سازی ۱۸۹
/ فصیحی احمد خوافی: مجمل فصیحی ۹۸ / محمد اسحاق صدیقی: فن تحریر کی

- تاریخ ۱۹۰
۹۹ / م، جودت: ذیل علی فصل الاخيه
الفتیان ۱۹۰
۱۰۰ / محمد صالح اصفهانی: تذکره خط و خطاطان ۱۹۱
۱۰۱ / محمد صالح کنبوه: شاه جهان نامه = عمل صالح ۱۹۱
۱۰۲ / محمد علی میرزا: تذکره خوشنویسان ۱۹۲
۱۰۳ / محمد محسن هروی: مقدمه مصوردیوان حافظ ۱۹۲
مقدمه مرقع محمد محسن هروی ۱۹۲
۱۰۴ / محمد مفیدی باقی: جامع مفیدی ۱۹۳
محمد مومن بن عبدالله مروارید: مرقع خطوط او ۱۹۴
۱۰۶ / محمد یوسف لاهیجی: کلام الملوک فی بیان ظهور و ایجاد الخط و احوال الخطاطین ۱۹۵
۱۰۷ / محمد یوسف سبزواری: رساله دستور خطاطی ۱۹۵
۱۰۸ / محمود بن محمد: قواعد خطوط ۱۹۵ / ۱۲۹
۱۰۹ / محمود علی خان ماهر: علم الحروف ۱۹۶
۱۱۰ / محمود کمال اینال: خطاطان ۱۹۶
۱۱۱ / محمود هروی: تاریخ شاه طهماسب یا ذیل حبیب‌السیر ۱۹۷
۱۱۲ / مرقع خطوط جعفر و غیره (توبینگن) ۲۰۵
۱۹۷
مرقع خوب: با مقدمه محمد صالح ۱۹۷
۱۴ / مرقع دارا شکوه: ۱۹۸
۱۱۵ / مرقع زیب النساء و دلرس بیگم با مقدمه راشد ۱۹۸
۱۱۶ / مرقع سلطان مراد: ۱۹۹
۱۱۷ / مرقع سلطان حسین یاقرا: ۱۹۹
۱۱۸ / مرقع سلطان یعقوب آق قویونلو: ۱۹۹
۱۱۹ / مرقع شاه اسماعیل: ۲۰۰
۱۲۰ / مرقع شاه عباس: ۲۰۰
۱۲۱ / مرقع شاه عباس ۲۰۰
۱۲۲ / مرقع شاهی یا مرقع گلشن با مقدمه محمد حسین کشمیری ۲۰۰
۱۲۳ / مرقع کتابخانه سلطنتی ایران ۲۰۱
۱۲۴ / مرقع کنجینه شیخ صفی ۲۰۱
۱۲۵ / " " " " ۲۰۲
۱۲۶ / " " " " ۲۰۲
۱۲۷ / " " " " ۲۰۲
۱۲۸ / " " " " ۲۰۲
مرقات ولی‌الدین افندی ۲۰۲
جلد اول مرقعات مذکور ۲۰۳
جلد دوم " " ۲۰۳
جلد سوم " " ۲۰۳
مرقع امیر تیمور ۲۰۳
۱۳۳ / مستقیم‌زاده: تحفه خطاطان ۲۰۵
۱۳۴ / مصطفی عالی افندی: مناقب هنروران ۲۰۵

/ مطربی سمرقندی: تذکره مطربی ۲۰۶	۱۴۷ / واله قزوینی: خلد برین ۲۱۳
/ منشآت: مجهول المؤلف ۲۰۶	۱۴۸ / وصفی (محمد): مقدمه مرقع شاه
/ منشآت خطی: کتابخانه مهدی بیانی	اسماعیل صفوی ۲۱۳
در تهران ۲۰۶	۱۴۹ / هروی: جوامع الانشا ۲۱۴
/ منشآت و رساله خط و قلم: ۲۰۸	۱۵۰ / همایونفرخ (رکن الدین): تاریخچه
/ میر خانی: تذکره خوشنویسان ۲۰۸	کتابخانه های ایران ۲۱۴
/ ناجی زین الدین: الخط العربی ۲۰۸	کتاب و کتابخانه های ایران ۲۱۴
/ ناصرالدین بخاری: تحفة الزائرین ۲۰۹	سیر تحول و تکامل خط فارسی ۲۱۴
/ نثاری بخاری: مذکرا حباب ۲۰۹	هنر کتابسازی در ایران ۲۱۴
/ نصر آبادی محمد طاهر: تذکره نصر	۱۵۱ / هیرالال مونس: طغرای نستعلیق
آبادی ۲۱۰	۲۱۴
/ نعیمی (علی احمد) صورتگران و خوش	۱۵۲ / یعقوب بن حسن: تحفة المجالس ۲۱۵
نویسان هرات ۲۱۱	۱۵۳ / یوسف حسین (سید) رساله جلد ساری
/ واصفی هروی: بدایع الوقائع ۲۱۲	۲۱۵
/ واله داغستانی: ریاض الشعرا ۲۱۲	۱۵۴ / یوسف محرر جامی: فرائد غیاثیه ۲۱۷

(۳)

فهرست فصل سوم: هنر کتابسازی و خط در ادبیات فارسی

(از صفحه ۲۱۹ تا ۲۶۴)

(۱) توصیف مرقع شاهی و مدح شاه جهان: (۱۴) چند خط در یک بیت: محمد سعید	کلیم (مرقع گلشن) ۲۲۱
اشرف ۲۲۶	(۲) جلد: کلیم ۲۲۲
(۱۵) مرکب، قلم، کاتبی ترشیزی ۲۲۶	(۳) جزوه و شیرازه: کلیم ۲۲۳
(۱۶) دوات: کاتبی ۲۲۶	(۴) دفتر، تذهیب، سرلوح: کلیم ۲۲۳
(۱۷) کتب خانه: عماد فقیه ۲۲۶	(۵) خوشنویسان با سهو قلم: جامی ۲۲۳
(۱۸) خطوط زرین: سفدی ۲۲۷	(۶) قلم تراش: جامی ۲۲۳
(۱۹) مجلد و شکنجه: بساطی سمرقندی ۲۲۷	(۷) نسخه زیبای مزین: جامی ۲۲۴
(۲۰) مشق مداوم: قاضی احمد غفاری ۲۲۸	(۸) انحراف خامه: آصفی هروی ۲۲۴
(۲۱) خط بر خطها کشیدن: ظهوری ۲۲۸	(۹) قطر قلم: آصفی هروی ۲۲۴
(۲۲) قلم گل نگار " ۲۲۸	(۱۰) حسن خط: " " ۲۲۵
(۲۳) عقد گهر " ۲۲۸	" " : نورالدین ظهوری ۲۲۵
(۲۴) اهل سواد: طالب آملی ۲۲۹	(۱۱) خط غبار: قاسم انوار ۲۲۵
(۲۵) سنایش قلم: محمد حسین خطاط تبریزی	(۱۲) نسخ و تعلیق: میر جوجک علی بلخی
۲۲۹	۲۲۵
(۲۶) جلد صدف کاری کتاب: کلیم ۲۲۹	(۱۳) خط ترسل: قاآنی ۲۲۶
(۲۷) نگارخانه چین: ؟: ۲۳۰	

- (۲) صورت دلستان: بیدل ۲۳۰
 (۲) دست از قلم کشیده: سلیم ۲۳۰
 (۲) صورتگر چین: سلطان حسین میرزا
 صفوی ۲۳۱
 صورتگر چین: امیر معزی بابا فعانی
 ۲۳۱
 (۲) مصوران چابکدست: شطاح شیرازی -
 سعدی ۲۳۱
 (۳) صورت انگیختن: سعدی - نیاز ۲۳۱ -
 ۲۳۲
 (۳) سلسله پای: میر علی هروی ۲۳۲
 (۳) شاعر خطاط: میر علی هروی ۲۳۲
 (۳) صدالم: " ۲۳۲
 (۳) پنج شرط خطاطی: " ۲۳۲
 (۳) مرثیه هنر: جعفر تبریزی خطاط
 ۲۳۳
 مرثیه هنر: مولانا منشی ۲۳۴
 (۳) جمال مرد: ؟ ۲۳۵
 (۳) حسن خط: لااعلم، عبدالله مروارید
 ۲۳۵
 (۴) سرو قلم: لااعلم ۲۳۵
 (۴) وصف قلم: ؟ ۲۳۶
 (۴) کلید هنر: ؟ ۲۳۶
 (۴) مفتاح رزق: سلطانعلی مشهدی ۲۳۷
 (۴) آرایش توانگر: منسوب بحضرت علی ۲۳۷
 (۴) الخط نصف العلم: سلطانعلی مشهدی
 ۲۳۸
 (۴) هفت خط: ؟ ۲۳۹
- (۴۷) اقلام سته: ؟ ۲۳۹
 (۴۸) نستعلیق: سلطانعلی مشهدی ۲۳۹
 (۴۹) تعلیق: جامی ۲۴۰
 (۵۰) قلم انگشت: بهرام میرزا ۲۴۰
 (۵۱) خط سلطانعلی مشهدی: ؟ ۲۴۰
 بر لوح مرقد سلطانعلی مشهدی:
 محمد ابریشمی ۲۴۱
 (۵۲) قلم جوان: سلطانعلی مشهدی ۲۴۱
 (۵۳) سند علم خط: سلطانعلی مشهدی ۲۴۱
 (۵۴) اصول خط: یاقوت، سلطانعلی مشهدی،
 ۲۴۲
 (۵۵) کاغذ و رنگ: سلطانعلی مشهدی ۲۴۳
 (۵۶) خوش نویس شدن: سلطانعلی مشهدی
 ۲۴۴
 (۵۷) پشیمانی استاد: میر علی هروی ۲۴۵
 (۵۸) مناجات کاتب: شاه محمود نسابوری
 ۲۴۶
 (۵۹) خط یاقوت: ؟ ۲۴۶
 (۶۰) خط دلفریب: ؟ ۲۴۶
 (۶۱) تراشه قلم: ؟ ۲۴۷
 (۶۲) اسلامی و ختائی: ؟ ۲۴۷
 (۶۳) هنر و خیال: ؟ ۲۴۸
 (۶۴) تصویر سخنگوی: ؟ ۲۴۹
 (۶۵) بهزاد: ؟ ۲۵۰
 (۶۶) پادشاه هنرمند: ؟ ۲۵۱
 (۶۷) بت صورتگر: نظری نقاش قمی ۲۵۲
 (۶۸) مهاجرت هنر: میر مصور بدخشی ۲۵۲
 (۶۹) موی جان ده: ؟ ۲۵۲

- (۷۰) وصف مرقد سلطان ابراهیم میرزا: ؟ (۸۰) صندوق کتاب: حسین ابیوردی ۲۶۱
 ۲۵۲ (۸۱) دارالکتب غزنه: مسعود سعد سلمان ۶۱
 (۷۱) کتب خانه: حسن مذهب بغدادی ۲۵۳ (۸۲) عبرت از خواندن خط: محمود بن -
 محمد ۲۶۲ (۷۲) تاریخ نقاشی قبه امام رضا: حسن
 مذهب ۲۵۳ (۸۳) خط یادگار: از یک مجموعه خطی
 (۷۳) در مدح مظفر مصور: صادق بیگ ۲۵۳ ۲۶۲
 (۷۴) هفت اصل: " ۲۵۴ (۸۴) تبریک کتاب: سلمان ساوجی ۲۶۲
 (۷۵) داستان مبنی صورتگر: نظامی ۲۵۵ (۸۵) خامه مشکین: زین العابدین کاتب
 (۷۶) صورتهای شاهان: " ۲۵۷ ۲۶۳
 (۷۷) تاریخ مرقد امیر شیر: عبدالله مروارید (۸۶) دولت خط: کاظم بن محمد ۲۶۳
 ۲۵۸ (۸۷) یادگار بهترین: حسن اصفهانی
 (۷۸) هنر و بشر: نامه نامی ۲۵۸ ۲۶۳
 (۷۹) کلک نقاش: جمالی دهلوی ۲۵۹ (۸۸) خط پریشان: ؟ ۲۶۴

(۴)

فهرست فصل چهارم

رجال و آثار هنری تیموریان

در مکتب هرات و متفرعات آن

نامهای ممالک بترتیب الفبا

۷۲۲-۶۹۷ ص	۹- فرانسه	۲۲۳-۲۶۷ ص	۱- اتحاد جماهیر شوروی
ص ۷۲۳-	۱۰- قاهره	ص ۳۸۴-۳۲۴	۲- افغانستان
ص ۷۳۳-	۱۱- واتیکان	ص ۴۰۲-۳۸۵	۳- آلمان
ص ۷۳۵-۷۳۴	۱۲- وین	ص ۴۴۸-۴۰۳	۴- انگلستان
ص ۷۶۹-۷۳۶	۱۳- هند	ص ۵۵۵-۴۴۹	۵- ایران
ص ۷۷۰	۱۴- یوگسلاوی	ص ۵۵۸-۵۵۶	۶- پاکستان
ص ۷۸۶-۷۷۱	۱۵- متفرقات	ص ۶۹۴-۵۵۹	۷- ترکیه
		ص ۶۹۶-۶۹۵	۸- سویدن

نامهای رجال هنر عصر تیموریان

(اعداد یکه بعد از هر نام آمده ، نمرهٔ مسلسل آثار هنری ایشانست که در فصل)

(چهارم مذکوراند)

(خ - خطاط . م - مصور . تک - تکمله)

الف	
احمد رومی (م) ۱۰۲۷، ۹۶۲، ۳۴۶	آقا جان (خ) ۹۹۹
احمد بن سلطان علی مشهدی (خ) ۱۳۹	آقا رضا هروی (م) ۹۷۸، ۸۵۹
۲۳۶۳، ۲۳۵۹	ابراهیم (خ) ۹۶۷، ۹۶۹
احمد لال (خ) ۹۹۹	ابراهیم خلیل (خ) ۲۴۷۶
احمد موسی (م) ۹۶۷	ابراهیم منشی حضرت رضوی (خ) ۴۴۶
احمد ویسی جلایر (سلطان - م) ۹۶۳	۴۴۸
اختیار الدین منشی هروی (خ) ۳۵۰، ۳۴۹	ابوبکر بن محمود فاروقی از مدرسه هرات
۳۵۱	(خ) ۱۰۱۴
اسدالله کرمانی (خ) ۱۶۸۷	ابوظاهر (خ) ۱۲۵
اسکندر بن مسعود (خ) ۱۹۵	ابوالقاسم علی بن احمد (خ) ۲۳۶۶
اسماعیل بن ابراهیم نجاتی هروی (خ) ۱۱۴۴	ابوالوفابن نورالله (خ) ۱۵۰، ۱۴۹
اسماعیل حسینی (خ) ۱۱۴۵، ۲۳۶۷	احمد چوره (خ) ۱۰۲۷
اظهر تبریزی الکاتب السلطانی (خ) ۲۴۵	احمد حسینی مشهدی (خ) ۲۳۹۶، ۲۲، ۱
۹۵۲، ۸۵۸، ۸۵۲، ۵۶۵، ۵۶۴	احمد الحافظ شیرازی (خ) ۱۷۰، ۲۵۶۳ تک
۲۴۰۸، ۱۵۵۲ تا ۱۵۱۸، ۱۰۶۴	

جلال الدین بن طاهر هروی (خ) ۱۵۴	حسین علی (خ) ۹۹۸
جلال الدین (امیر کاسی - م) ۹۶۲	حسین بن علی تونی (خ) ۵۵۴
جلال الدین محمود بن فیروز بخت حسینی (خ) ۹۹۸، ۹۶۶، ۶۳۰، ۶۲۹	حسین صحاف مشهدی ۱۰۸
۱۵۱۷، ۹۹۹	حسین الفیض (خ) ۹۶۷
جمال الدین حسینی شیرازی (خ) ۱۹	حسین کلو ۱۱۶۸
جمال کافی (خ) ۲۵۶۴	حسین گیلوئی در مدرسه هرات (خ) ۱۰۰۵
جمال مشهدی (خ) ۴۵۱	حسین بن محمد حسینی (خ) ۱۸۶ تک
جنید السلطانی (م) ۲۶۵۰	حسین بن محمد بن شریف حسینی ۲۴۰۶
جهانگیر سلطانی (خ) ۱۱۴۶	حسین مذهب (مولانا) ۹۶۶
ح	حمدالله بن شیخ مرشد (خ) ۱۰۶۸
حاجی محمد هروی (خ) ۱۹	حیدر بن ابراهیم حسینی (خ) ۶۳
حاجی محمد قفل ساز (م) ۹۶۳	حیدرالحسینی (خ) ۹۹۸، ۹۶۶
حاجی محمد مشهدی (خ) ۲۳۳۱	حیدر حسینی در بخارا (خ) ۹۶۸
حاجی محمد بخارا (م) ۹۸۵	حیدر میرزا دو غلت کاشغری ۹۶۳
حالی (خ) ۱۰۰۰	خ
حبیب بن حسین سمرقندی (خ) ۲۳۶۴	خاير خاتون بنت امير عثمان بن عباس
حبیب الله (میر، شیخ، بن محیی کرمانی) (خ) ۱۵۹۸ تا ۱۶۰۲	۱۰۱۵
حسن حسینی شیرازی (خ) ۶۱	خضر شاه (خ) ۲۹ ص ۸۰۸
حسن بن حسین شاملو حاکم هرات (خ) ۳۲۶	خلیل میرزا بن محمد جهانگیر تیموری (م)
۲۴۷۸، ۴۵۵، ۴۵۲	خلیل تبریزی (خ) ۴۵۸
حسن علی جامی (خ) ۲۴۰۲	خلیل حسینی (خ) ۹۴۹ تک
حسن علی مشهدی (خ) ۱۱۵۲، ۱۱۴۷	خلیل بن درویش محمد جامی (خ) ۱۰۷۳
حسن محمد (خ) ۱۵۲	تا ۲۵۵۳، ۲۳۵۶، ۱۰۷۵
حسن بن محمد احسن (خ) ۳۲۹	خواجه جان بن سلطان احمد سیاوشانی
حسین خوارزمی (خ) ۴۵۶	هروی (خ) ۱۷۲ تک ۲۸۳
حسین عبدالله (خ) ۲۵۶۷	خواوند سالک بن میرک سمرقندی (خ) م

بهرام قلی (م) ۲۵۰۷، ۹۷۷	اظهر (خ؟) ۳۲۵
بهرام میرزا صفوی (خ) م، ۵۶۲، ۵۸۱، ۹۶۷	اظهر (خ) ۱۲۹
بهراد (م) ۲۱۷، ۱۹۹، ۱۰۶، ۵۳، ۱۸، ۱۷	اظهر هروی (خ) ۲۵۱۷
۲۴۲، ۲۳۹، ۲۳۷، ۲۳۳، ۲۷۸، ۲۲۰	اظهر شماخی (م) ۹۶۱
تا ۲۷۸، ۲۶۳ تا ۲۵۸، ۲۴۵، ۲۴۳	اظهر گدا (خ) ۹۶۸
۶۶۳، ۳۶۷، ۳۶۶، ۳۶۱، ۲۸۶، ۲۸۱	الغ بیگ میرزا (خ) ۲۵۸۱
۹۶۶، ۹۷۵، ۹۷۳، ۹۷۱، ۸۶۰، ۸۴۸	امیر خلیل (م) ۹۶۱ تا ۹۶۳
۲۴۰۲، ۲۳۴۸، ۱۰۵۸، ۹۸۹، ۹۶۷	امیر غیب بیک (جامع مرقع) ۹۶۶
تا ۲۵۰۰، ۲۴۹۹، ۲۴۷۱، ۲۴۵۲	امیر بن محمد علی اردستانی (خ) ۱۰۴۲
۰۲۶۰۷، ۲۵۰۵	انند (م) ۲۵۵۵
پ - ت	ب
پاینده (درویش - م) ۹۶۲، ۳۴۶	بابا جان حافظ بهرام بن عبدالعلی تربتی (خ، م شاعر) ۹۶۷ ص ۵۸۰
پیر خواجه عبدالله (م) ۹۶۹	بابا شاه اصفهانی (خ) ۵۰۷، ۵۱۲، ۵۱۳
پیر محمد (خ) ۲۰	بابا شاه بن سلطان علی (خ) ۲۴۲۲
پیر علی بن عبدالرحمن جامی (خ) ۶۸	بابا شاه عراقی (خ) ۱۵۶۹، ۱۵۷۰
۹۶۷، ۵۵۹، ۲۴۶	بابا میر (خ) ۹۶۷
پیر علی بن عبدالرحیم (خ) ۱۸۵ تک	بابای حصاری (خ) ۵۶۶
ترسون محمد بلخی (خ) ۱۶۲	باقی محمد نونداکی (خ) ۱۷۹ تک
تمراز (م) ۲۵۰۷	بایسنفر میرزا بن شاهرخ (خ) ۱۰۲۷، ۳۴۷
ج	بایسنفر بن محمود بن احمد بن ابوسعید کورگان
جعفر بن علی تبریزی حافظ بایسنفری (خ) م، ۶۹۳، ۳۴۶، ۲۶۷، ۲۶۶، ۲۰۶	حکمران بدخشان (خ) ۹۶۷
۹۶۱، ۹۹۸، ۹۶۷، ۹۶۱، ۸۳۶	بایزید بورانی (خ) ۹۶۷، ۹۶۶
۲۳۱۹، ۱۰۶۵، ۱۰۴۴، ۱۰۲۸، ۹۶۲	برهان هروی (خ) ۲۶۰۸، ۱۴۷
۲۴۷۷، ۲۳۹۲	بشادان قده (م) ۹۶۷
جعفر بن علی معروف به سید آقا سبزواری	بساون (م) ۲۵۵۵
(خ) ۳۵۷، ۳۵۶، ۳۵۵	بن مولانا عبدالعزیز (خ) ۱۵۳
جگنا ته (م) ۲۵۵۵	بهرام افشار (م) ۲۴۹۸

سلطان میرک کتابدار	۲۵۲۶	۱۰۱۶، ۱۰۲۴، ۱۰۴۰، ۱۰۶۰،
سلیمان (خ)	۹۶۷	۱۰۶۲، ۱۶۹۸ تا ۲۱۷۵، ۲۳۴۸،
سلیم (خ، م) نشابوری	۵۴۸، ۵۴۹، ۹۹۸،	۲۳۸۵، ۲۴۰۴، ۲۴۱۳، ۲۴۶۹،
	۱۵۶۸ تا ۱۵۶۶، ۹۹۹	۲۴۸۸، ۲۴۸۷، ۲۵۱۸،
سمره بن علی (خ)	۲۵۶۵	۲۵۱۹، ۲۵۲۰
سنة الله نقاش	۹۶۳	سلطان علی هروی ۱۹۹
سنکر (م)	۲۵۴۴	سلطان محمد (م شاگرد بهزاد و کتابدار)
سنواله (م)	۲۵۵۵	۲۶۲، ۲۸۲، ص ۸۰۳، ص ۸۱۷،
سیاوش بن احمد (خ)	۱۸۱ تک ۲۰۵ تک	۲۴۵۲، ۲۴۵۵، ۲۴۶۰، ۲۵۰۴،
سید احمد حسینی مشهدی (خ)	جامع مرقع.	۲۶۱۲
امیر غیب بیگ	۴۲۰، ۹۶۶، ۹۸۳،	سلطان محمد بن نور الله هروی (خ) ۵۸،
	۹۹۹	۴۸۰، ۴۸۹، ۲۳۵۷،
سید علی (میر'مصور)	۲۶۲، ۸۴۸، ۲۴۵۵،	سلطان محمد خندان هروی (خ) ۷۵، ۱۴۰،
	۲۶۲۶	۳۰۴، ۳۰۵، ۳۷۱، ۳۷۹، ۹۶۶،
سیف الدین (م)	۳۴۶	۹۶۷، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۲۱۷۶، ۲۱۸۶،
ش		۲۳۲۲، ۲۳۸۸، ۲۴۳۶، ۲۴۳۹،
شادی محمد بن سلطان محمد نور (خ)		سلطان محمد نور هروی (خ، م) ۷۶ تا ۷۸،
	۱۵۶۵	۱۱۳، ۱۶۲، ۲۲۰، ۳۰۷، ۳۶۱، ۸۴۹،
شاه حسین سبزواری (خ)	۸۴۲	۹۴۶، ۹۵۵، ۹۶۶، تا ۹۶۸، ۹۸۸،
شاه حسین بن فخر الدین علی شهابی		۹۹۹، ۱۵۵۳، ۱۵۶۴، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸،
هروی (خ)	۳۰۰، ۴۵۷، ۱۱۵۳،	۲۳۵۱، ۲۳۸۶، ۲۴۱۸، ۲۴۱۹،
شاه خلیل الله رزه با خرسی پادشاه قلم		۲۴۸۳، ۲۴۸۹، ۲۵۱۵، ۲۵۳۱،
	۲۵۵۸ (خ)	۲۵۳۴ تا ۲۶۳۷، ۲۶۳۵،
شاه طهماسب صفوی (خ)	۵۹	سلطان محمد الکاتب ؟ ۲۴۱۵
شاگرد سلطان محمد (م)	۳	سلطانم بنت شاه اسماعیل صفوی (خ) ۹۶۷
شاه قاسم هروی (خ)	۲۹۹، ۴۲۳، ۵۱۳،	سلطان محمود (مجلد ۲) ۲۶۲
	۹۵۶، ۵۱۹	سلطان محمود هروی (خ) ۱۷۳ تک ۳۶۵
شاهقلی (م)	۲۶۲۹، ۹۶۷	سلطان میرزا (حصار - خ) ۱۰۴۰، ۶۱۴،

۹۶۶ تا ۹۶۸، ۵۸۵، ۹۹۹، ۹۶۸،	۵
۱۵۱۵	رویش احمد بن شیخ حسن (خ) ۲۴۴۱
زین العابدین بن زین الدین حسینی گنابادی	رویش عبدالله سلطانی (خ) ۳۴۹
(خ) ۸۴۱	رویش علی بن درویش محرم (خ) ۶۵۸، ۱۱۹
زین العابدین بن سلطان بخت جرجانی (خ)	رویش محمد بن علی (خ) ۹۳۴
۹۸۲	رویش محمد طاقی هروی (خ، م) ۹۶۱ تا
زین العابدین محمد شیرازی (خ) ۲۰۲	رویش محمد کاتب سمرقندی ۵۶۸، ۵۶۷
س	وری کاتب الملک: سلطان بایزید بن میرنظام
سالک بن سعید (خ) ۱۰۴۰	هروی ۵۶۱، ۱۵۷۱، ۲۵۳۸،
سلطان ابراهیم جاهی صفوی (خ) ۴۵۰، ۴۴۹	ست محمد بن سلیمان هروی (خ، م، قاطع، کتاب سلطان احمد (م) ۴۰
	دار) ۷۰، ۱۵۶، ۶۵۱، ۶۵۲، ۹۶۶،
سلطان حسین تونی (خ) ۹۶۸، ۹۹۹،	۹۶۷، ۹۷۷، ۹۹۹، ۱۰۶۹،
سلطان حسین هروی بن جمشید (خ) ۶۵۴،	ولت جهانگیری (م) ۸۴۸، ۸۶۰،
۲۵۳۹	ولت محمد (خ) ۱۹۲ تک
سلطان حسین (خ) ۱۰۷۰ تا ۱۰۷۲	هیوان داس (م) ۲۵۵۵
سلطان سکندر (م) ۲۴۹۴	ز - ز
سلطان علی (خ) ؟ ۲۴۱۰	جو (خ) ۱۴۱
سلطان علی باوردی (م) ۱۰۰۹	بتم علی شاهی (خ) ۹۶۷، ۹۹۹، ۲۱۹۸،
سلطان علی خطائی ۹۷۹	۲۲۰۵
سلطان علی قاینی (یعقوبی، رستمی خ)	با عباسی (م) ۳۳۸، ۳۶۳، ۳۶۴،
۱۱۲۶، ۱۰۷۶، ۹۶۷، ۳۵۳، ۷۱	۹۸۳، ۹۸۹
سلطان علی مجلد مروزی ۵۳	ن الدین مسعود (حکیم رکن) کاشانی ۲۶۱۵،
سلطان علی مشهدی (خ) ۲۵، ۳۱، ۳۹، ۵۲،	۲۶۱۶
۷۲، ۶۵ تا ۱۱۵، ۱۷۶، ۲۰۷	ح الله میرک استاد بهزاد در هرات ۲۴۴
تا ۲۰۹، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۸۹، ۲۹۷،	ن الدین بن رحمان جامی (خ) ۲۴۷
۲۹۸، ۳۰۶، ۳۳۲، ۳۵۲، ۴۵۹،	ن الدین محمود شاگرد و داماد سلطان علی
۴۷۰، ۵۵۳، ۸۴۸، ۹۶۱، ۹۶۶،	مشهدی (خ) ۴۴، ۴۶، ۶۳۱، ۶۳۲،
۹۶۸، ۹۸۰، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۹،	

شکر (م) ۲۵۵۵	اه محمد خیام (م) ۹۶۳
شهاب الدین عبدالله هروی بن پیر علی	اه محمد دره‌یی (خ) ۵۶۳
(م) ۹۶۹	اه محمد مشهدی (خ) ۴۱۹
شهسوار (خ) ۲۵۹۴	اه محمد کاتب هروی ۱۰۴۶، ۲۴۰۵
شیخ زاده (خ، م) ۲۲۰، ۲۴۵۲، ۲۴۸۳	۲۵۳۶، ۲۵۳۵
شیخ محمد بن احمد (میر - خ) ۲۷۸	ه محمد (م) ۲۸۵
شیخ محمد امامی (خ) ۹۶۱، ۹۶۶، ۹۶۷	ه مظفر سیاه قلم هرات ۹۶۳
۹۲۵	ه محمود کاتب مشهدی (خ) ۲۴۲۵
شیخ محمد بن حسین لاری (خ) ۲۴۱۲	۲۴۳۱
شیخ محمد بن کمال سبزواری (خ) ۹۹۸	ه محمود نشابوری (خ) ۱۲، ۸۸، ۸۹
شیخ محمد هروی (خ، م) ۹۶۶، ۹۸۳	۲۲۵، ۲۴۸، ۲۶۲، ۳۰۳، ۳۲۷
۲۵۰۳، ۱۰۵۷، ۱۰۰۲، ۹۹۹	۳۷۶، تا ۴۰۷، ۸۴۶، ۹۴۷، تک
شیخ محمد بن فخرالدین احمد کاتب سلطانی	۹۶۶ تا ۹۶۸، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۸۳
انصاری هروی ۶۳۷، ۶۳۹، ۶۴۷ تا	۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۱۷، ۱۰۶۳، ۱۶۸۶
۱۵۰۷، ۲۳۸۷، ۲۶۰۱، ۲۶۰۲	۲۳۲۰، ۲۳۶۰، ۲۳۷۵، ۲۳۸۳
۲۶۱۳	۲۴۰۲، ۲۴۲۳، ۲۴۴۷، ۲۵۱۵
شیخ محمد رضا هروی (م) ۱۱۷	۲۵۹۷
شیخ محمود جعفری هروی پیر بوداقي (خ، م)	الدین حسین سلطانی مشهدی حسینی
۲۷۱، ۶۳۴، ۶۳۵، ۹۶۱، ۹۶۶	(خ) ۵۵۲، ۹۶۱، ۱۰۶۳، ۱۱۵۴
۲۳۶۵، ۲۳۹۳	الدین علی یزدی (خ) ۱۱۶
شیخی بیگ (م) ۹۶۱، ۹۶۳	عباسی (م) ۶۶
نیر علی هروی کاتب بایسنغرمیرزا ۲۴۹، ۹۶۷	الدین تبریزی (مولانا - م) ۲۶۱۷
۱۶۸۸، ۱۶۹۱	الدین فخرالدین حافظ کاتب ۱۸۴
ص	الدین محمد الشریف الکرمانی (خ)
صادق افشار (م کتابدار) ۶۶، ۲۶۳۹	۶۵۶، ۹۹۸، ۹۶۷، ۲۳۳۶
ع	الدین محمد بن حسام بایسنغری هروی
عارف هروی بن روح الله حسینی (خ) ۹۶۷	(خ) ۲۱۸۹، ۲۱۹۱، ۱۰۲۶
۱۶۹۲	لدین محمد لطف الله (خ) ۹۶۷

عبدالله مذهب (خ) شاگرد محمود: ۲۴، ۲۱	عبدالله مذهب (خ) شاگرد محمود: ۲۴، ۲۱
۴۵۱، ۲۱۲	۴۵۱، ۲۱۲
عبدالله هروی خطاط دربار امیر علی شیردر	عبدالله هروی خطاط دربار امیر علی شیردر
هرات ۳۲۸	هرات ۳۲۸
عبدالله زیارتگاهی هروی (خ) ۹۶۶	عبدالله زیارتگاهی هروی (خ) ۹۶۶
عبدالله سمرقندی (خ) ۲۳۹۸	عبدالله سمرقندی (خ) ۲۳۹۸
عبدالله صراف (م) ۹۶۳	عبدالله صراف (م) ۹۶۳
عبدالله طباخ هروی (خ) ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۶۸	عبدالله طباخ هروی (خ) ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۶۸
۹۹۹، در سمرقند ۹۸۰، ۹۴۰، تک	۹۹۹، در سمرقند ۹۸۰، ۹۴۰، تک
عبدالله (شیخ قاطع هروی) ۱۷۰۶، ۲۱۷۵	عبدالله (شیخ قاطع هروی) ۱۷۰۶، ۲۱۷۵
عبدالله بن محمد هروی (م) ۹۶۵	عبدالله بن محمد هروی (م) ۹۶۵
عبدالله بن علی (خ) ۱۸۸ تک	عبدالله بن علی (خ) ۱۸۸ تک
عبدالواحد بن محمد جامی (خ) ۴۳	عبدالواحد بن محمد جامی (خ) ۴۳
عبدالباقی باکو (م) ۹۶۳	عبدالباقی باکو (م) ۹۶۳
عبدالجلیل (خ) ۴۲	عبدالجلیل (خ) ۴۲
عبدالحی تبریزی (م) ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۷	عبدالحی تبریزی (م) ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۷
۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۲۶۱۷	۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۲۶۱۷
عبدالخالق بن حبیب الله هروی (خ) ۱۲۷	عبدالخالق بن حبیب الله هروی (خ) ۱۲۷
۶۵۵	۶۵۵
عبدالرحمن بن محمد اسماعیل (خ) ۱۰۰۶	عبدالرحمن بن محمد اسماعیل (خ) ۱۰۰۶
عبدالرحمن خوارزمی هروی یعقوبی (خ)	عبدالرحمن خوارزمی هروی یعقوبی (خ)
۴۱۳، ۴۱۵، ۱۰۰۳، ۱۰۰۸	۴۱۳، ۴۱۵، ۱۰۰۳، ۱۰۰۸
عبدالرحیم خلوتی پسر شمس تبریزی مشرقی	عبدالرحیم خلوتی پسر شمس تبریزی مشرقی
(خ) ۹۶۹	(خ) ۹۶۹
عبدالرحیم کاتب ۲۰۵ تک	عبدالرحیم کاتب ۲۰۵ تک
عبدالرحیم انیسی بن عبدالرحمن خوارزمی	عبدالرحیم انیسی بن عبدالرحمن خوارزمی
یعقوبی رستمی ۷۹، ۶۶۴، ۶۶۵	یعقوبی رستمی ۷۹، ۶۶۴، ۶۶۵
۹۶۱، ۹۶۷، ۱۰۴۴، سی و یک اثر	۹۶۱، ۹۶۷، ۱۰۴۴، سی و یک اثر
۱۱۶۹، تا ۱۱۹۹، هفده اثر ۱۲۰۰	۱۱۶۹، تا ۱۱۹۹، هفده اثر ۱۲۰۰
تا ۱۲۱۶ بیست و دو قطعه ۱۲۱۷ تا	تا ۱۲۱۶ بیست و دو قطعه ۱۲۱۷ تا
۱۲۳۵، ۱۲۳۹، ۲۵۱۵	۱۲۳۵، ۱۲۳۹، ۲۵۱۵
عبدالرحیم بن محمد قاسم (خ) ۹۶۶، ۹۹۹	عبدالرحیم بن محمد قاسم (خ) ۹۶۶، ۹۹۹
عبدالرحیم هروی روشن قلم یا عنبرین قلم	عبدالرحیم هروی روشن قلم یا عنبرین قلم
۳۰۹، ۳۱۰، ۳۳۳، ۶۶۶، ۶۹۱	۳۰۹، ۳۱۰، ۳۳۳، ۶۶۶، ۶۹۱
۸۵۰، ۸۵۱، ۲۵۵۵، تا ۲۵۵۷	۸۵۰، ۸۵۱، ۲۵۵۵، تا ۲۵۵۷
عبدالصمد شیرازی مصور و مذهب شیرین قلم	عبدالصمد شیرازی مصور و مذهب شیرین قلم
۴۴، ۱۸۱، ۳۳۳، ۸۴۸، ۹۳۷	۴۴، ۱۸۱، ۳۳۳، ۸۴۸، ۹۳۷
عبدالعزیز خان شاه بخارا (خ) ۹۶۷	عبدالعزیز خان شاه بخارا (خ) ۹۶۷
عبدالعزیز (خواجه - م) ۹۶۶، ۲۴۵۳	عبدالعزیز (خواجه - م) ۹۶۶، ۲۴۵۳
۲۴۵۴	۲۴۵۴
عبدالکریم خوارزمی بن عبدالرحمن (خ) ۸۰	عبدالکریم خوارزمی بن عبدالرحمن (خ) ۸۰
۲۱۶، ۴۱۶، ۹۶۱، ۹۶۶، ۹۹۸	۲۱۶، ۴۱۶، ۹۶۱، ۹۶۶، ۹۹۸
۱۰۴۴، تا ۱۲۴۰	۱۰۴۴، تا ۱۲۴۰
عبدالمومن مزاری هروی (خ) ۲۵۵۱	عبدالمومن مزاری هروی (خ) ۲۵۵۱
عبدالملک کاتب شاهرخ ۲۳۶۱	عبدالملک کاتب شاهرخ ۲۳۶۱
عبدالواحد مشهدی (خ) ۸۲۴، ۸۲۶، ۱۴۳۸	عبدالواحد مشهدی (خ) ۸۲۴، ۸۲۶، ۱۴۳۸
۲۴۲۸، ۲۴۲۹	۲۴۲۸، ۲۴۲۹
عبدالواسع (خ) ۹۹۹	عبدالواسع (خ) ۹۹۹
عبدالوهاب حسینی مشهدی (خ) ۹۶۶	عبدالوهاب حسینی مشهدی (خ) ۹۶۶
۹۹۹	۹۹۹
عبدالوهاب ابوالمکارم حجازی (خ) ۸۲۹	عبدالوهاب ابوالمکارم حجازی (خ) ۸۲۹
۸۳۰	۸۳۰
عبدی قلندر نشابوری (عبدالله بن حسن) مصور	عبدی قلندر نشابوری (عبدالله بن حسن) مصور
۴۲۴، ۸۳۳، ۸۳۵، ۹۴۸، تک ۹۶۶	۴۲۴، ۸۳۳، ۸۳۵، ۹۴۸، تک ۹۶۶
۹۶۷، ۹۶۸، ۹۹۸، ۹۹۹، تا ۱۴۳۹	۹۶۷، ۹۶۸، ۹۹۸، ۹۹۹، تا ۱۴۳۹
۱۴۵۸، ۲۴۱۴، ۲۵۴۰	۱۴۵۸، ۲۴۱۴، ۲۵۴۰

عبدالله خان (شاه بخارا - خ) ۹۶۷	علی بن لطف‌الله معاذ حسینی (خ) ۱۱۴
عبدالله بخاری (م) ۹۸۰	علی بن محمود تبریزی (خ) ۱۶۵
عبدالله علی کاتب سلطانی (خ) ۲۳۹۷	علی بن میرک سمرقندی (خ) ۱۶۹
عزالدین هروی (خ) ۲۳۲۳	علی یزدی (م) ۹۶۲
علاءالدین محمد رزه باخرزی (خ) ۱۳۶	عماد ابر قوهی (خ) ۱۰۰۸
۱۳۷	عمادالدین آهنگران بخارا (خ) ۱۴۸
علاءالدین محمد هروی (خ) ۸۴۳، ۲۴۰	عماد الحسینی قزوینی ۱۱۷، ۱۳۰، ۹۷۱ تا ۹۷۳
۹۴۴، تک ۱۰۴۷	عمادالدین بن محیی هروی (خ) ۱۹۳
علاءالدین بن احمد اخسیکتی ۲۳۲۴	عماد بن محمد هروی (خ) ۱۳۵۵
علاءالملک سبزواری (خ) ۶۹۲	عماد الفراهی (خ) ۹۶۷
علی (خواجه) تبریزی (خ، م) از مصوران شاهنامه بایسنغری ۹۶۱، ۹۶۲، ۱۰۱۵	عنایت الله (آقا اصفهانی) ۲۶۲۷
علی بیگ (خ، م) ۹۶۹	عیشی هروی (خ) ۹۶۶، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰
علی جان بن حیدر علی هروی (خ) ۶۵۷	غ
علی بن حاجی مذهب (حاجی محمد هروی) غیاث‌الدین (خواجه مصور) ۴۴، ۳۴۶، ۹۶۲	غیاث‌الدین مذهب مشهدی ۹۶۷، ۹۹۹
۲۳۴۰	غیاث‌الدین علی جامی ۲۶۰۶
علی حافظ (خ) ۱۴۶۰، ۱۴۶۱	غیاث‌الدین بن علاء‌الدین (خ) ۸۴۴
علی حسینی (میر هروی - خ) ۹۶۶، ۹۹۹	۱۰۴۵، ۲۳۳۵، ۲۴۰۳، ۲۴۴۰
(رک: میر علی هروی)	فخرالدین احمد (خ) ۱۰۰۲
علی بن حیدر حسینی قاسمی ۱۱۳۱ تا ۱۱۳۳ فخرالدین علی بن محمد اصغر جامی (خ)	۸۲۳
علی (مولانا مصور) ۳۴۶	علی رضا مشهدی (خ، م) ۱۰۵، ۱۳۲، ۹۷۸، فخرالدین علی حاجی محمد بخاری
۲۴۳۲، ۹۹۹	هروی (خ) ۱۲۴
علی قائنی (خ) ۱۰۴۸	فرخ چیله (م) ۲۵۴۴، ۲۵۵۵
علی قلی بیگ جبادار (م) ۶۶	فرهاد مصور شیراز ۲۵۶
علی الکاتب هرات (خ) ۱۴۳، ۹۹۳	فرید (خ) ۸
علی کاتب بخارا ۲۳۷۷	فغان‌الدین بلبل شاهنامه خوان ۹۴۱ تک

فولاد محمد بن یار محمد بخاری (خ)	مثالی کاشانی (خ) ۲۳۴۴
۳۲۴	مجنون رفیقی هروی (خ) ۹۶۷، ۲۴۰۹
ق	محب‌الله (م، خ) ۹۹۰
قادمی صفوی (م) ۹۶۵	محسن بن لطف‌الله معاد الحسینی سبزواری
قاسم علی (م) ۲۶۱، ۲۸۸، ۶۶۳، ۲۲۰۶	(خ) ۲۳۵۵
ص ۸۱۰ ص ۸۱۱	محمد بن ابراهیم منعم (خ) ۲۶۴۵
قاسم علی (خ) شیرازی در هرات : ۱۸، ۲۹	محمد بن ابرهیم بن مسعود (خ) ۲۳۳۹
۱۱۳۴، ۶۵۹، ۲۲۷، ۲۱۵	محمد ابریشمی مشهدی (خ) ۶۰۰، ۶۰۲، ۹۶۷
قطب هروی (خ) ۱۷۸ تک	۱۴۳۲، ۱۴۲۶، ۹۹۹، ۹۶۸
قطب‌الدین جمال هروی (خ) ۱۵۱	محمد بن احمد (خ) ۲۵۹۵
قطب‌الدین حسن شاه کرمانی (خ) ۳۷، ۳۸	محمد بن اسحاق جنابدی (خ) ۲۳۸۵
قطب‌الدین محمد حسینی (خ) ۲۲۱۴	محمد امامی (شیخ هروی) (رک: شیخ محمد امامی)
قطب‌الدین محمد یزدی (خ) ۱۳۹۵، ۱۳۹۴	محمد امین بن ابراهیم مذهب (خ) هروی
قوام‌الدین مجلد ۳۴۶	قوام بن محمد شیرازی (خ) ۲۳۹۵
قوام بن محمد شیرازی (خ) ۲۳۹۵	۱۵۰۸، ۴۲۲ تا ۱۵۱۲
ك	محمد امین کاتب شاگرد میر باقر (خ) ۱۰۰۰
کیک (مولانا نادر العصر، عکاس هروی) ۹۶۸	محمد امین سمرقندی (خ) ۲۵۹۹
کمال‌الدین مذهب (م، خ) ۲۷، ۶۰، ۹۶۶	محمد امین مشهدی (خ) ۳۷۵، ۲۶۰۰
۲۵۵۲، ۱۱۳۵	محمد امین مذهب ۹۸۹
کمال ثانی (خ) ۶۶۰، ۶۶۲	محمد اوبهی (خ) ۹۶۶
کمال‌الدین حسین حافظ هروی (خ) ۵۵۵	محمد باقر بن میر علی هروی (خ) ۱۱۳۷
۹۹۹، ۵۵۸	۲۵۴۱، ۲۴۷۹، ۱۱۳۸
کمال نشابوری نور بخشی ۱۱۳۶، ۲۵۹۸	محمد باقی (خ) ۹۹۱، ۲۳۳۴
لچمن (م) ۲۵۵۵	ص ۵۹۲
م	محمد بدخشی حسینی (خ) ۱۴۶۶، ۲۳۸۰
مادهو (م) ۲۵۵۵	۲۴۴۲
مالک‌دیلمی (خ) ۸۶، ۸۷، ۲۴۸، ۵۸۹، ۵۹۷	محمد بلخی (خ) ۱۴۳۷
۱۴۲۱ تا ۱۴۰۲، ۹۹۸، ۹۷۹	محمد بهرام (خ) ۵۰۶، ۱۴۳۶، ۲۴۸۰

محمد ناصر بخاری (خ) ۱۵۱۶	۲۴۲۰، ۱۰۰۰
محمد بن ناصرالدین فوشنجی (خ) ۱۹۸	محمد قاسم بخاری ۹۶۷
محمد بن نظام الدین محمد (خ) ۲۲۸	محمد قاسم جامی (خ) ۲۴۲۴
محمد هروی (خ) ۳۵	محمد قاسم منجم (خ) ۹۶۷
محمد هروی عبدالله نقاش (خ) ۹۶۳، ۹۶۱	محمد قاسم بن سلطان محمود اشکابادی ۱۰۱۰
۹۷۷	محمد قل (خ) ۱۴۴
محمد یوسف (م) ۶۶	محمد قوام شیرازی حمای (خ) ۲۲۹، ۸۲
محمد یوسف حسینی (خ) ۲۳۲۵	تا ۳۱۵، ۲۳۲ تا ۶۵۰، ۶۴۷، ۳۱۸
محمد یوسف کابلی (خ) ۲۶۰۴	تا ۱۳۹۶، ۲۳۲۱، ۱۰۳۶، ۱۰۱۸
محمدی هروی (مصور حیات عامه) ۵، ۱۵، ۳۳۴	۲۴۲۸، ۱۳۹۹
تا ۲۶۲۸، ۲۴۶۵، ۲۴۶۲، ۳۳۸	محمد الکاتب (خ) ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۲۴۳۵
محمود بن اسحاق شهبابی سیاوشانی هروی (خ)	محمد کمال نشابوری (خ) ۴۱۲
۲۳۰۹، ۲۲۱۵، ۹۸۳، ۴۴۴، ۴۲۵	محمد لطیف شوخی بخاری (خ) ۴۱۸
۲۵۵۰ تا ۲۵۴۶، ۲۴۲۳	محمد محسن هروی (خ) ۱۰۱، ۴۰۸، ۴۰۹
محمود جعفری (شیخ هروی - خ) ۱۳۱۴ تا ۵۴	۲۵۹۰
محمود بن حسن نشابوری (خ) ۹۵۷	محمد بن محمد الیاس (خ) ۲۳۲۸
محمود بن حسن هروی (خ) ۲۵۲۷	محمد بن محمد بقال (خ) ۱۵۱۳، ۹۹۴
محمود رفیقی هروی (خ) ۱۳۱۳، ۱۵۵	۱۰۳۳، ۲۳۳۰، ۱۵۱۴
محمود بن سلطان علی (خ) ۱۴۳۳، ۶۳۳	محمد بن محمد علی حنفی (خ) ۵۸۱
محمود سلطانی هروی (خ) ۳۴۸	محمد بن مسعود (خ) ۲۵۸۰
محمود شاه خیام (م) ۹۶۲	محمد بن مطهر بن یوسف نشابوری (خ) ۳۷۱
محمود بن علی (خ) ۹۶۷	محمد معصوم (خ) ۲۶۰۳
محمود الکاتب بخشی منشی سلطان حسین	محمد معصوم حسینی بخاری (خ) ۱۴۳۵
بایقرا (خ) ۲۳۸۲، ۹۶۳	محمد بن ملا میر حسینی (خ) ۷
محمود مذهب هروی (خ) ۲۱، ۲۵۵، ۲۸۴	محمد مومن بن شاه محمود هروی ۶۲۶، ۶۲۸
۹۳۶، ۹۳۲، ۶۰۶، ۶۰۵، ۳۶۵	محمد مومن هروی بن عبدالله مروارید (خ، م)
۲۴۸۲، ۲۴۴۸، ۱۰۵۲، ۹۷۵، ۹۶۸	۱۰۰۱، ۹۶۹
۲۶۰۹، ۲۶۰۷، ۲۵۱۵، ۲۴۸۵	محمد ناصر (صحاف) ۱۳۶

بیگ (م) ۱۰۵۶، ۹۶۳، ۹۸۰، ۹۶۶	محمد رضا مشهدی (خ) ۲۳۷۸، ۹۶۸
تقی هروی (خ) ۵۹۸، ۱۳	محمد زمان (خ) ۹۵۰ تک
جعفر بن محمد باقر بن میر علی هروی	محمد سعید هروی بن مسعود (خ) ۵۸۰
(خ) ۲۳۲۹	محمد بن سعید بن سعد حافظ (خ) ۲۶۱۹
بن جلال الرشید (خ) ۵۴۵	محمد سلطانی (م) ۶۶
بن جمال الدین (خ) ۲۳۳۲	محمد سلطان شاه هروی (خ) ۰۹۸۲
بن حاجی اسفندیار خشمیری (م)	محمد بن شاه محمد ترکستانی (میرزا - خ)
۲۵۹۶	۴۱۷
بن حسام مشهور به شمس الدین بایسنغری	محمد شریف هروی (خ، م) ۱۴۲۵، ۱۴۲۳، ۹۷۶
(خ) ۲۵۱۶	محمد شفیع حسینی هروی شفیعا (خ) ۵۸۲
حسین الماس (خ) ۲۰۰	۵۸۶
حسین تبریزی (خ) ۹۸۳	محمد صالح دردمند (خ) ۲۲۱۳، ۲۲۱۱، ۱۶۴
حسینی هنرمند هرات ۱۰۱۲	محمد صالح بن کمال الدین حسین مشهدی
حسین بن خواجه سیف الدین (خ)	(خ) ۵۸۷
۵۵۱، ۵۵۰، ۱۰۷	محمد صالح بن محمد باقی (خ) ۲۳۷۴
۲۳۹۱	محمد صالح هروی منشی ولی محمد خان (خ)
حسین کشمیری زرین رقم ۸۶۱، ۲۹۳	۹۸۳، ۵۸۸
۲۵۴۲، ۹۲۴ تا ۲۵۴۴	محمد ظاهر مجلد خاقانی (خ) ۲۵۱۵
حسین بن غیاث الدین علی (خ) ۱۳۸	محمد بن علاء الدین رزه باخرزی (خ) ۸۳۶
حسن هروی (خ) ۱۰۰۰	۲۵۵۴، ۸۳۹
بن حسن هروی (خ) ۴۷	محمد بن علی بن محمد مرشدی (خ) ۲۳۶۸
دحلوائی جلالی اسکندری (خ) ۲۷۷	محمد علی (خ) ۱۸۷ تک
د شیرازی حمای (خ) ۲۶۱۰	محمد بن عبدالله بولیت (خ) ۵۹۹
د خیام جامی (م) ۹۶۲	محمد بن عبدالحی (م) ۹۶۹
د رحیم مشهدی (خ) ۷۵۹، ۵۷۷	محمد بن عبدالرزاق طبیب (خ) ۲۴۱۱
د رضا (م) ۱۳۶ (رک شیخ محمد رضا)	محمد فوشنجی (خ) ۱۷۷ تک
د رضا تبریزی ۴۲۰	محمد قاسم شادیشاه هروی (خ) ۱۴۵، ۶۴۰
	۰۹۹۹، ۹۷۶، ۹۶۷، ۹۶۶، ۶۴۶

مظفر علی (م) ۲۶۲، ۸۱۷، ۲۴۵۵، ۲۶۲۱	۲۶۱۱
مظفر علی قاطع ۹۶۷	بود مصور ۲۵۹۴، ۲۶۰۷
مظفر علی سیاه قلم ۹۶۷	مود بن مرتضی حسینی (خ) ۳۳۹
معروف (مولانا بغدادی - خ) ۹۶۲، ۶۲۵	مود بن محمد بلخی (خ) ۲۳۳۳
معروف نقاش ۳۴۶	مود بن محمد یوسف تستری کاغذی (خ)
مزالدین (میر محمد حسینی کاشانی) خ ۴۲۱	۲۳۱۰، ۲۳۱۱، ۲۵۷۱، ۲۵۷۲
۹۲۷، ۹۳۰، ۹۶۶، ۹۸۳، ۹۹۸، ۲۴۲۶	نمود بن نظام زرین رقم هروی مذهب
معین مصور ۶۶	و (خ) ۱۳۴، ۱۰۲۵، ۲۴۳۰
معین الدین محمد شریفی شاگرد میر علی	نمود بن میرک (خ) ۲۴۲۱
هروی ۹۹۸	نمود هروی (خ) ۱۰
مقصود هروی (خ) ۷۰۲، ۷۰۰	حبیب شیرازی (خ) ۶۰۷
منعم الدین اوحدی (خ) ۸۰۵	حبیب هروی (خ) ۱۹۳، ۴۴۵، ۶۱۵، ۹۳۳
منوهر (م) ۲۵۵۵	۲۴۲۷، ۹۹۹
موسی بن عیسی سمرقندی (خ) ۱۴۳۴	مرتضی حسینی محمود (خ) ۲۱۱
موسی مصور ۹۶۱	مرشد الدین محمد عطار شیخ شیرازی (خ)
موکوند (م) ۲۵۵۵	۸۴، ۱۶۸، ۲۱۰، ۲۳۴، ۲۳۶
مهدی قلی (خ) ۹۹۹	۲۵۰ تا ۲۵۲، ۳۱۹ تا ۳۲۲، ۶۱۶
مهر بانو بنت عمر شیخ تیموری خواهر بابر	۶۲۱، ۱۰۳۲، ۲۳۳۸، ۲۳۴۷ تا ۲۳۷۰
(خ) ۲۵۹۱	۲۳۷۱، ۲۳۹۴، ۲۴۰۱، ۲۵۷۳، ۲۵۷۴
مهیش (م) ۲۵۵۵	۲۶۰۷
میر دانگ (خ) ۹۶۷	مسعود بن میرک نقاش ۹۸۰
میرحسینی نسفی بخاری کاتب سلطانی مشهور	مسکین (م) ۲۵۵۵
به میرکلنگی (خ) ۲۱، ۳۰۱، ۳۰۲	مظفر حسین بن محمد امین (خ) ۶۲۲، ۶۲۴
۴۹۳، ۵۰۰، ۹۵۴، ۹۶۶، ۱۵۹۵	۲۳۱۲، ۲۳۱۳
۲۳۲۷، ۲۴۳۷	مظفر بن عبدالله کاتب ابراهیم تیموری (خ)
میرزا عنایت (م) ۹۶۷	۹۵۸
میرزا علی (شاگرد بهزاد - م) ۱۹، ۲۶۲	مظفر علی تربتی کاتب سلطانی (خ) ۹۶۶
ص ۸۱۷	۲۳۷۳

میر سید (خ) ۹۶۶	میرک (بابا تاشکندی) م ۸۵
میر شیخ پورانی هروی (خ) ۹۶۷، ۹۹۹	میرک (م) ۲۴۵۵ ص ۸۱۷
۲۳۱۸، ۲۳۱۴	میرک خراسانی (م) ۳۴۲
میر شیخ بن قتلح حاجی سمرقندی (خ)	میرک سمرقندی (م) ۲۵۸۸، ۲۵۸۹
۲۳۵۸	میرک (خ) ۲۳۹۹
میر عضد (م مذهب) ۳۶۱	میرک هروی (م) ۲۶۳
میر علی بن الیاس تبریزی (خ) ۲۶۷	میشندن داس (م) ۲۵۵۵
میر علی بخاری (خ) ۱۴۵۹، ۱۰۵۲	ن
میر علی تبریزی (خ) ۳۱۴، ۹۶۶، ۹۹۹	ناصر الکاتب (خ) ۲۷۷
میر علی شیرازی (خ) ۹۴۲ تک	ناصر الدین علی بخاری (خ) ۱۶۳
میر علی هروی حسینی کاتب سلطانی (خ)	نصیر کاتب بهرام میرزا (خ) ۹۶۷
۲۷، ۲۸، ۳۳، ۶۴، ۱۰۶، ۱۱۸، ۲۷۰، ۲۸۰، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۸۸	نظام بن حسین بن نجیب هروی (خ) ۲۵۸۵
۱۲۸، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۴، تک	نظام بن یقینی (خ) ۶۹۹
۲۰۴ تک ۲۱۹، ۲۲۴، ۲۲۶، ۳۵۴	نظامی کاسی (م) ۹۶۲
۸۴۵، ۹۸۳، ۹۸۳، ۱۶۹۳، ۱۶۹۷، ۴۶۱	نعمت الله بن محمد شریف نشابوری (خ)
۲۴۷۵، ۲۴۸۵، ۲۴۸۵ تا ۲۵۳۰	۱۰۶۷
میر سید علی (م) ۳۴۵، ۹۶۶، ۹۷۱	نعیم الدین کاتب شیرازی (خ) ۲۶۴، ۲۵۳
ص ۸۱۷	۸۳۱، ۸۳۲، ۲۴۰۰، ۲۴۰۷
میر ماه بن میر عرب برادر زاده میرکلنگی (خ)	نعیم الدین کاتب بن حاج صدرالدین (مذهب)
۲۵۸۶	(خ) ۱۰۴۱، ۲۳۶۹، ۲۳۹۰
میر محمد (خ) ۲۴۱۶	نورالدین محمد پورانی هروی (خ) ۵۶۰
میر محمد باقر بن میر علی هروی ۶۰۲	۹۶۷، ۱۱۳۹ تا ۱۱۴۳
۶۰۴	نوروز احمد خان حکمران تاشکند (خ) ۹۶۷
میر محمد بن علی (خ) ۱۴۲	ویسی هروی (خ) ۲۱۳، ۶۰
میر محمد علی (خ) ۶۳۶	هاشم مذهب و محرر ۹۶۷
میر محمد صالح کشفی ۳۱۱ تا ۳۱۳	هدایت الله شیرازی (خ) ۱۰۶۶
میر مصور و محرر (تبریزی) ۳۰۸، ۹۶۷	همام منشی مرشدی (خ) ۲۵۹۶
میرک آقا اصفهانی (م) ۲۶۲	یاری (مولانا، مذهب و محرر، خ هروی) ۵۲

یوسف علی سبز مشهدی (خ) ۲۱۹۵، ۲۱۹۷	۲۱۷۵، ۱۷۰۶، ۹۹۹ تا ۹۶۶، ۵۳
یوسف بن محمد بن شهاب جامی هروی (خ)	۲۴۳۳، ۲۳۴۸، ۲۲۱۰، ۲۲۰۷
	۱۰۱۵
یوسف مشهور به امیری مذهب و نقاش هرات	۲۳۸۱، ۲۳۵۲، ۱۰۴۳ (خ)
	۱۰۲۷
	بقوب بن حسن ملقب بسراج الحسنی قطنی
	(خ) ۵۷۵، ۵۷۴

آثار هنری مربوط مکتب هنر تیموریان

مذکور در فصل چهارم

(اعدادیکه بعد از هر اثر داده شده ، عدد مسلسل بین قوسین کتابست و ص نشان صفحه)

اژدر بیچان عمل عنایت اصفهانی ۲۶۲۷	الف
اساس الاقتباس خط محمد بدخشانی ۲۴۴۲	آثار محمدی، ص ۸۲۱ تا ۸۲۵
اسرار حج خط محیی هروی ۹۳۳	آثار مظفر بخت محیی هروی ۲۴۲۷
اسرار نامه خط شاه محمود ۳۸۲	آداب المشق خط بابا شاه ۹۵۳
اسکندر نامه خط میر علی هروی ۲۷	آیین اکبری خط محمد حسین کشمیری کار
اسکندر نامه ترکی خط ابراهیم منشی ۴۴۸	هند ۲۹۳
اسماء اعظم خط سلطان علی مشهدی ۴۶۹	آئینه اسکندری ۸۴۰
اشتر نامه خط شیخ محمد هروی ۱۴۶۸	احسن الکبار خط خضر شاه مکتب هرات در
اشعار نظامی مکتب هرات ۲۷۶	سنه ۸۳۷ ق، ص ۸۰۸ و عدد ۲۹
اشعار نوائی کار بهزاد هرات ۲۷۹	احسن الکبار خط غیاث الدین ۸۴۴
اظهار المضر خط میر کلنگی ۲۴۳۷	اخلاق محسنی خط محمود شهابی ۴۲۷
البم شماره ۲۱۳۵ و ۲۱۶۰ ترکیه ۹۶۲	اخلاق محسنی خط حسن محمد ۱۵۲
البم (مرقع خوب ولی محمد خان) شماره	اخلاق منصوری خط محمد بهرام ۵۰۳
۵۹۰ ص ۹۸۳، ۲۱۳۷	اربعین جامی خط قل محمد ۱۴۴
البم شماره ۲۱۳۹ ترکیه ۹۸۴ ص ۵۹۱	اربعین جامی خط شاه محمود ۲۳۲۰
البم شماره ۲۱۴۰ ترکیه ۹۷۳ ص ۵۸۷	اربعین جامی خط محمد قوام ۲۳۲۱

شاه محمود نشابوری ۳۰۳، ۳۷۸، ۳۸۸،	"	بیاض بختاور خان خط محمد امین مشهدی
۲۳۷۵		۲۶۰۰
خط شاه محمد کاتب ۱۰۴۶	"	بیاض کپور تله خط سلطان محمد مشهدی با
خط شاه قاسم ۴۱۵	"	۵ مجلس مصور هرات ۲۶۳۷
خط میر علی هروی ۱۲۸، ۷۴۲،	"	بیاض همام ۲۵۹۶
۱۰۴۵، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۲۴۶۱،	"	پ
۲۴۷۵، ۲۵۲۴، ۲۵۲۵	"	پارچه ابریشمی منقش هرات کار غیاث الدین
خط میر کلنگی بخاری ۴۹۵	"	۲۵۴
خط عبدالواحد مشهدی ۸۲۵	"	پرده بقلم عبدالله مذهب مکتب هرات ۲۱۲
خط سلطان علی مشهدی، عمل بهزاد	"	پری ساقی کار شاه قلی ۲۶۲۹
و مذهب یاری و شمس الدین کرمانی	"	پنج گنج امیر خسرو کار تبریز ۶۲
در قاهره ۲۵۰۸، ۲۵، ۱۱۲۸	"	پهلوان و شیر ژبان ۹۶۲ ص ۵۷۲
خط علی کاتب ۲۳۷۷	"	پور تربیت :
خط میر علی تبریزی ۳۱۴	"	پور تربیت عمل بهزاد ۹۶۵
مصور خط حکیم رگنا ۲۶۱۶	"	" " امیر علی شیر عمل محمود مذهب
خط محمد رضا مشهدی ۲۳۷۸	"	۳۶۵
خط یاری هروی ۲۲۰۷	"	" " عمل صدیقی بیگ (م) ۹۷۲، ۹۷۳
خط محمود مذهب ۲۶۱۱	"	" " سفیر روس بدرنار صفوی ۹۸۰
خط محمد بن نظام الدین ۲۲۸	"	" " شببانی خان عمل بهزاد ۲۵۱
مکتب بخارا در لینن گراد ۲۴	"	" " عمل علی حسینی ۲۴۴۰
مکتب شیراز ۹۷	"	" " عمل کوپک نقاش ۹۶۵
دارای سه مجلس کار هرات ۲۳۷۹	"	ت
بهارستان جامی :	"	تاج المآثر خط قطب الدین کرمانی ۳۷
بهارستان نوشته ۸۹۵ ق ۲۵۸۷	"	تاریخ مصور خاندان تیموریه با ۱۱۲ منیاتور
کار محمود مذهب ۲۶۰۹	"	عصر بابر ۲۵۶۱
خط ناصرالدین علی ۱۶۳	"	تاریخ حافظ ابرو مصور هرات ۱۰۳۰ ص ۶۱۱
بیاض :	"	تحفة الاحرار جامی .
بیاض اشعار تیموریه کار هرات ۲۵۵۹	"	" کار قزوین ۵

شماره ۲۱۴۲ ترکیه ۹۸۵ ص ۵۹۱	البم شاه اسماعیل صفوی ۹۶۸ ص ۵۸۵
شماره ۲۱۴۳ ترکیه ۹۸۶ ص ۵۹۱	البم شاه طهماسب و امیر غیب بیگ ۹۶۶
شماره ۲۱۴۴ ترکیه ۹۷۱ ص ۵۸۷	البم غریب میرزا کار هرات ۹۶۵
شماره ۲۱۴۵ ترکیه ۹۷۶	البم مجموع الغرائب بایسنغر میرزا ۹۶۴
شماره ۲۱۴۶ ترکیه ۹۷۲ ص ۵۸۷	البم یوسف بهادر خان ۹۶۹ ص ۵۸۶
شماره ۲۱۴۷ ترکیه ۹۷۰ ص ۵۸۷	(رک . مرقع)
بایسنغر شماره ۲۱۵۲ ترکیه ۹۶۲	انوار سهیلی مصور خط عبدالرحیم ۲۵۵۵
سلطان یعقوب شماره ۲۱۵۳ ترکیه ۹۶۱	انیس العشاق خط امامی هروی ۹۲۵
۲۱۵۵ ترکیه ۹۸۰ ص ۵۸۹	انیس الناس کار هرات ۳۶۹
۲۱۵۷ ترکیه ۹۸۲	ب
۲۱۵۸ ترکیه ۹۸۹ ص ۵۹۲	باربد اثر میرزا علی ص ۸۱۷
عبدالعزیز خان ۲۱۵۹ ترکیه ۹۷۹ ص	بازگشت خسرو اثر میرک ص ۸۱۷
۵۸۹	بدایع الافکار مکتب بخارا ۱۳۱
سلطان یعقوب ۲۱۶۰ ترکیه ۹۶۳	بلبل نامه عطار خط حبیب سمرقندی ۲۳۶۴
۲۱۶۲ ترکیه ۹۷۴ ص ۵۸۷	بهرام میرزا در شکار اثر مظفر علی ص ۸۱۷
۲۱۶۵ ترکیه ۹۸۷ ص ۵۹۱	بوستان سعدی :
۲۱۶۶ ترکیه ۹۷۸ ص ۵۸۹	" خط اظهار هرات ۱۲۹
۲۱۶۸ ترکیه ۹۷۵ ص ۵۸۸	" خط شیخ محمد کار بهزاد ۲۷۸
۲۱۷۶ ترکیه ۹۸۸ ص ۵۹۱	" مصور عمل حاجی محمد خط شهسوار
۲۱۹۶ ترکیه ۹۷۷	۲۵۹۴
بایسنغر میرزا ۲۳۱۰ ترکیه ۹۸۱	" خط پیر علی بن عبدالرحمن جامی
۱۴۸۳ ترکیه ۹۹۰ ص ۵۹۲	۲۳۷۶
عبدالله خان بخارا ۱۴۸۸ ترکیه ۹۹۱	" عماد حسینی مکتب هرات ۱۳۰
کار سمرقند ۱۴۸۹ ترکیه ۹۹۲ ص ۵۹۲	" کار مکتب بخارا ۲۱۸
سلطان علی ۱۴۹۱ ترکیه ۹۹۳ ص ۵۹۳	" خط سلطان محمد نور ۴۸۷، ۲۱۸۷
ابوسعید میرزا ۱۴۹۴ ترکیه ۹۹۴ ص ۵۹۳	" خط سلطان محمد خندان ۴۷۴
۱۵۱۴ ترکیه ۹۹۵ ص ۵۹۳	" خط محمود شهابی هروی ۲۲۱۵،
بهرام میرزا ۹۶۷	۲۵۵۰، ۲۲۱۶

تصویر رستم و رخس ۹۶۲ ص ۵۶۶	۲۴۹۷
" دواسپ جنگنده کار درویش محمد هروی	" کار هرات ۱۰۲
" نقاش ۹۶۱	" کار هرات در حیات مولف ۱۳۳
" جنگ دو نیزه دار ۹۶۲ ص ۵۶۸	" خط خواند سالک ۵۰۲
" جنگ با ازدها ۹۶۲ ص ۵۶۸	" خط خواجه جان در لندن ۱۷۲ تک
" جنگ با شیر ۹۶۲ ص ۵۶۸	" خط خواجه جان مکتب بخارا ۲۸۳
" جنگ با شیر ۹۶۲ ص ۵۶۹	" خط سلطان علی مشهدی ۲۴۸۸، ۴۶۰
" جنگ ازدها و شکاریان ۹۶۲ ص ۵۶۷	" خط سلطان محمد نور ۲۴۱۹
" جنگ رستم با حکمران چین ۹۶۲ ص ۵۶۹	" خط شاه حسین هروی ۳۰۰
" جنگ دو پهلوان شیر کش ۹۶۲ ص ۵۶۸، ۵۷۰	" خط محمد قاسم شادیشاه ۲۴۲۰
" جنگ شهسوار نازنده (نامکمل) ص ۵۷۱	" خط کمال نشابوری ۱۱۳۶
" جنگ دو سوار نازنده ۹۶۲ ص ۵۶۹	" کار محمود مذهب ۲۴۸۴، ۲۸۴
" شهسوار شیر کش ۹۶۲ ص ۵۷۰	" خط مقصود هروی ۷۰۱
" عمل پسر عبدالله مصور ۹۶۹ ص ۵۸۶	" خط میرکلنگی مکتب بخارا ۳۰۲، ۲۱
" غریب میرزا ۹۶۵	" ۳۳۱، ۳۳۰
" تاج الدین ریخته‌گر از بهرام میرزا ۹۶۷	" خط ناصر کاتب ۸۲۷
" ص ۵۸۱	" تحفة العراقین خط شاه قاسم ۵۱۸
" عمل محمد بن عبدالحی (م) ۹۶۹	" تحفة العشاق ۹۳۹ تک
" ص ۵۸۶	" ترجمه تاریخ طبری خط قطب‌الدین کار هرات ۳۸
" جنگ شتران عمل بهزاد ۳۶۷	" ترجمه تاریخ طبری کار هرات ۲۷۰
" دربار شاه طهماسب ۱۵	" ترجمه نصایح محمد (ص) خط شاه محمود
" قصر بگ حکمران عمل شیخی بیگ (م) ۹۶۱	" ۳۸۶
" ملاقات همای و همایون کار هرات در ۲۴۸۲	" ترجمه منظوم چهل حدیث خط سلطان علی
" ۵ تابلو ۲۴۸۲	" مشهدی ۹۶۷
" راهب عیسوی کار بهزاد ۹۷۵	" ترجیع بند جامی خط میر علی هروی ۷۱۳
	" تصاویر :

" یک صفحه عمل بهزاد ؟ ۲۴۲	" عمل سلطان محمد شاگرد بهزاد در
" جوان نقاش عمل بهزاد در هرات	" ادنبره ۲۸۲
" ۲۵۸	" عمل قاسم نقاش ۹۷۳
" یک صفحه دیوان نوائی سبک بهزاد	" عمل مسعود بن میرک ۹۸۰
" ۲۱۷	" عمل بخارا ۳۶ قطعه ۹۹۵
" عمل حاجی محمد مصور بخارا ۹۸۵	" عمل میر علی (م) ۹۷۱ ص ۸۱۷
" رستم و افراسیاب و رخس ۹۶۲ ص	" عمل میر محمد سمرقندی ۹۷۰
" ۵۷۱	" حمله بهرام گور بر شیر ۹۶۲ ص ۵۷۰
" عمل شهاب الدین عبدالله هروی بن	" شکار شاهزاده عمل استاد محمد هروی
" میر علی در سمرقند ۹۶۹ ص ۵۸۶	" ۹۶۱
" اشعار جامی عمل عبیدالله بخاری	" عمل محمود مصور در هند ۴۳ قطعه
" ۹۸۰	" ۲۵۹۴
" یک صفحه شاهنامه کار هرات ۲۳۸	" عمل ولیجان (م) ۹۷۰ تا ۹۷۵
" عمل علی بیگ کاتب ۹۶۹ ص ۵۸۷	" (رک : منیاتور)
" عمل رضا عباسی در هرات ۶۶	" تفسیر حسینی کار بخارا ۱۸۹ تک
" معراج ۹۷۴	" تفسیر حسینی خط جلال الدین هروی کار
" دربار شاه صفوی ۹۷۷	" هرات ۱۵۴
" صحنه شکار مکتب بخارا ۲۶۰	" تفسیر سوره یوسف خط مهربانو خواهر بابر
" گیو و پیران ۹۶۲	" شاه ۲۵۹۱
" عمل مولانا حسین مذهب ۹۶۶	" تفسیر عربی قرآن کار هرات ۱۸۲ تک
" عمل محب‌الله کاتب ۹۹۰	" تمر نامه خط محمد هروی در بلخ ۲۵۵۴
" شهزاده ترک عمل بهرام قلی (م)	" تیمور نامه هانتفی :
" ۹۷۷	" خط محمود هروی در بخارا ۲۴۳۰
" تصاویر عمل بهزاد ۹۷۱، ۹۷۴، ۳۶۷، ۲۴۳	" خط علی جامی ۲۶۰۶، ۸۴۷
" (رک : بهزاد)	" خط هدایت‌الله ۱۰۶۶
" منقول از کارهای بهزاد ۹۸۵ ص ۵۹۲	" خط محمود مذهب هروی در بخارا :
" عمل اظهر شماخی ۹۶۱	" ۱۰۲۵ ص ۶۰۸
" عمل جعفر تبریزی ۹۶۱	" خط شاه محمود ۲۲۵

خط سلطان حسین هروی ۶۵۴	"	خط سلطان حسین هروی ۶۵۴	"
خط مرشد شیرازی ۶۱۹	"	خط مرشد شیرازی ۶۱۹	"
خط زین‌الدین محمود کار هرات ۴۴	"	خط زین‌الدین محمود کار هرات ۴۴	"
خط عبدالکریم خوارزمی ۴۱۶	"	خط عبدالکریم خوارزمی ۴۱۶	"
خط علی حسینی در هرات ۲۴۰۳	"	خط علی حسینی در هرات ۲۴۰۳	"
حدیقه الحدیقه خط شمس‌الدین کرمانی ۲۳۳۶	"	حدیقه الحدیقه خط شمس‌الدین کرمانی ۲۳۳۶	"
حدیقه سنائی :	"	حدیقه سنائی :	"
خط میر علی هروی در بخارا ۱۰۳	"	خط میر علی هروی در بخارا ۱۰۳	"
مرشد عطار شیرازی ۶۱۶	"	مرشد عطار شیرازی ۶۱۶	"
حدیقه السعداء خط میر علی هروی با	"	حدیقه السعداء خط میر علی هروی با	"
۱۷ منیاتور روش بهزاد ۲۶۴۳	"	۱۷ منیاتور روش بهزاد ۲۶۴۳	"
حرز الامان خط سلطان محمد خندان ۲۳۲۲	"	حرز الامان خط سلطان محمد خندان ۲۳۲۲	"
حسن و دل فتاحی خط مرشد ۲۴۰۱	"	حسن و دل فتاحی خط مرشد ۲۴۰۱	"
حفظ الآفت خط عبدالله طباطبائی هروی ۴۱۰	"	حفظ الآفت خط عبدالله طباطبائی هروی ۴۱۰	"
حیره الابرار نوائی خط سلطان علی مشهدی	"	حیره الابرار نوائی خط سلطان علی مشهدی	"
کار هرات ۲۸۹	"	کار هرات ۲۸۹	"
حیره الابرار نوائی منسوب بقاسم علی مکتب	"	حیره الابرار نوائی منسوب بقاسم علی مکتب	"
هرات ۲۸۸	"	هرات ۲۸۸	"
خ	"	خ	"
خاوران نامه حسام خوسفی با ۱۱۵ مجلس	"	خاوران نامه حسام خوسفی با ۱۱۵ مجلس	"
مصور ۸۵۴ ق ۲۶۴۴	"	مصور ۸۵۴ ق ۲۶۴۴	"
خاور نامه کار فرهاد مصور ۲۵۶	"	خاور نامه کار فرهاد مصور ۲۵۶	"
خسرو و شیرین نظامی :	"	خسرو و شیرین نظامی :	"
خط اظهر ۳۲۵	"	خط اظهر ۳۲۵	"
خط جعفر کار هرات ۶۹	"	خط جعفر کار هرات ۶۹	"
خط سلطان محمد ص ۸۱۷	"	خط سلطان محمد ص ۸۱۷	"
خط علی حسینی ۲۸	"	خط علی حسینی ۲۸	"
خسرو و شیرین میرزا جعفر بیگ خط محمد	"	خسرو و شیرین میرزا جعفر بیگ خط محمد	"
حسین کشمیری ۲۵۴۳	"	حسین کشمیری ۲۵۴۳	"
خسرو و شیرین هاتقی خط مظفر حسین ۶۲۲	"	خسرو و شیرین هاتقی خط مظفر حسین ۶۲۲	"
خط زین‌الدین محمود کار هرات ۴۴	"	خط زین‌الدین محمود کار هرات ۴۴	"
خط عبدالکریم خوارزمی ۴۱۶	"	خط عبدالکریم خوارزمی ۴۱۶	"
خط علی حسینی در هرات ۲۴۰۳	"	خط علی حسینی در هرات ۲۴۰۳	"
حدیقه الحدیقه خط شمس‌الدین کرمانی ۲۳۳۶	"	حدیقه الحدیقه خط شمس‌الدین کرمانی ۲۳۳۶	"
حدیقه سنائی :	"	حدیقه سنائی :	"
خط میر علی هروی در بخارا ۱۰۳	"	خط میر علی هروی در بخارا ۱۰۳	"
مرشد عطار شیرازی ۶۱۶	"	مرشد عطار شیرازی ۶۱۶	"
حدیقه السعداء خط میر علی هروی با	"	حدیقه السعداء خط میر علی هروی با	"
۱۷ منیاتور روش بهزاد ۲۶۴۳	"	۱۷ منیاتور روش بهزاد ۲۶۴۳	"
حرز الامان خط سلطان محمد خندان ۲۳۲۲	"	حرز الامان خط سلطان محمد خندان ۲۳۲۲	"
حسن و دل فتاحی خط مرشد ۲۴۰۱	"	حسن و دل فتاحی خط مرشد ۲۴۰۱	"
حفظ الآفت خط عبدالله طباطبائی هروی ۴۱۰	"	حفظ الآفت خط عبدالله طباطبائی هروی ۴۱۰	"
حیره الابرار نوائی خط سلطان علی مشهدی	"	حیره الابرار نوائی خط سلطان علی مشهدی	"
کار هرات ۲۸۹	"	کار هرات ۲۸۹	"
حیره الابرار نوائی منسوب بقاسم علی مکتب	"	حیره الابرار نوائی منسوب بقاسم علی مکتب	"
هرات ۲۸۸	"	هرات ۲۸۸	"
خ	"	خ	"
خاوران نامه حسام خوسفی با ۱۱۵ مجلس	"	خاوران نامه حسام خوسفی با ۱۱۵ مجلس	"
مصور ۸۵۴ ق ۲۶۴۴	"	مصور ۸۵۴ ق ۲۶۴۴	"
خاور نامه کار فرهاد مصور ۲۵۶	"	خاور نامه کار فرهاد مصور ۲۵۶	"
خسرو و شیرین نظامی :	"	خسرو و شیرین نظامی :	"
خط اظهر ۳۲۵	"	خط اظهر ۳۲۵	"
خط جعفر کار هرات ۶۹	"	خط جعفر کار هرات ۶۹	"
خط سلطان محمد ص ۸۱۷	"	خط سلطان محمد ص ۸۱۷	"
خط علی حسینی ۲۸	"	خط علی حسینی ۲۸	"
خسرو و شیرین میرزا جعفر بیگ خط محمد	"	خسرو و شیرین میرزا جعفر بیگ خط محمد	"

خط شاه محمد دره‌بی در قندهار ۵۶۳	"	خط شاه محمد دره‌بی در قندهار ۵۶۳	"
خط محمد رزه ۱۳۶، ۸۳۹	"	خط محمد رزه ۱۳۶، ۸۳۹	"
خط بن عبدالعزیز هرات ۱۵۳	"	خط بن عبدالعزیز هرات ۱۵۳	"
خط میر علی هروی ۱۷۴ تک ۷۰۵	"	خط میر علی هروی ۱۷۴ تک ۷۰۵	"
خط شاه قاسم هروی ۲۹۹	"	خط شاه قاسم هروی ۲۹۹	"
خط شاه محمود مشهدی ۲۴۳۱	"	خط شاه محمود مشهدی ۲۴۳۱	"
خط علاء الملک سبزواری ۶۹۲	"	خط علاء الملک سبزواری ۶۹۲	"
ج	"	ج	"
چام جم اوحدی خط شیخ محمد هروی ۲۶۰۲	"	چام جم اوحدی خط شیخ محمد هروی ۲۶۰۲	"
چام جم خط حسین کلو ۱۱۶۸	"	چام جم خط حسین کلو ۱۱۶۸	"
چام جم خط میر علی هروی ۷۰۴	"	چام جم خط میر علی هروی ۷۰۴	"
چام جم خط محمود هرات ۱۳۴	"	چام جم خط محمود هرات ۱۳۴	"
چام جم خط شیخ محمد انصاری ۲۳۸۷	"	چام جم خط شیخ محمد انصاری ۲۳۸۷	"
جامع بایسنغری حافظ ابرو مصور و مذهب در	"	جامع بایسنغری حافظ ابرو مصور و مذهب در	"
حیات مولف ۱۰۲۹ ص ۶۱۱	"	حیات مولف ۱۰۲۹ ص ۶۱۱	"
جزو قرآن خط شاه محمود ۳۸۹	"	جزو قرآن خط شاه محمود ۳۸۹	"
جزو قرآن خط دوست محمد ۱۰۶۹	"	جزو قرآن خط دوست محمد ۱۰۶۹	"
جمال و جلال آصفی مصور خط سلطان علی	"	جمال و جلال آصفی مصور خط سلطان علی	"
قائنی در هرات ۲۴۴۶	"	قائنی در هرات ۲۴۴۶	"
جنگ ابراهیم میرزا تیموری مکتب هرات	"	جنگ ابراهیم میرزا تیموری مکتب هرات	"
۳۶۸	"	۳۶۸	"
جنگ اشعار بخط جعفر در هرات ۲۶۶	"	جنگ اشعار بخط جعفر در هرات ۲۶۶	"
جوهر الذات مصور خط احمد هروی ۲۳۶۳	"	جوهر الذات مصور خط احمد هروی ۲۳۶۳	"
جهانگشای جوینی ۸۴۱ ق ۲۴۷۰	"	جهانگشای جوینی ۸۴۱ ق ۲۴۷۰	"
جهانگیر نامه خط عبدالرحیم هروی ۶۶۶	"	جهانگیر نامه خط عبدالرحیم هروی ۶۶۶	"
چ	"	چ	"
چهار کتاب امیر خسرو تحریر ۸۳۲ ق ۱۳۵	"	چهار کتاب امیر خسرو تحریر ۸۳۲ ق ۱۳۵	"
چهار مقاله برای بایسنغر در هرات نوشته	"	چهار مقاله برای بایسنغر در هرات نوشته	"
شده ۱۰۵۱	"	شده ۱۰۵۱	"
چهل حدیث :	"	چهل حدیث :	"
خط بابا شاه ۵۱۱	"	خط بابا شاه ۵۱۱	"
خط میر علی هروی ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۲	"	خط میر علی هروی ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۲	"
۸۴۵	"	۸۴۵	"
خط سلیم نشابوری ۵۴۸	"	خط سلیم نشابوری ۵۴۸	"
خط شاه محمود ۳۸۵	"	خط شاه محمود ۳۸۵	"
خط سلطان علی مشهدی ۷۳	"	خط سلطان علی مشهدی ۷۳	"
چهل و یک باب مالک‌دیلیمی ۱۴۱۹	"	چهل و یک باب مالک‌دیلیمی ۱۴۱۹	"
چهل کلمه علی :	"	چهل کلمه علی :	"
خط شیخ محمود هروی در بغداد ۶۳۴	"	خط شیخ محمود هروی در بغداد ۶۳۴	"
خط بابا شاه ۵۱۲	"	خط بابا شاه ۵۱۲	"
خط شاه محمود ۳۸۷، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۱۶۰۳	"	خط شاه محمود ۳۸۷، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۱۶۰۳	"
۱۶۰۴	"	۱۶۰۴	"
خط عبدالرحیم روشن قلم ۲۵۵۶	"	خط عبدالرحیم روشن قلم ۲۵۵۶	"
ح	"	ح	"
حاتم نامه کاشفی کار هرات ۱۰۴	"	حاتم نامه کاشفی کار هرات ۱۰۴	"
حاتمیه کاشفی خط شاه محمود ۳۸۳	"	حاتمیه کاشفی خط شاه محمود ۳۸۳	"
حافظ و سعدی (اشعار) خط محمد بن مسعود	"	حافظ و سعدی (اشعار) خط محمد بن مسعود	"
۲۵۸۰	"	۲۵۸۰	"
حاشیه شرح عقائد خط عماد‌الدین از مکتب	"	حاشیه شرح عقائد خط عماد‌الدین از مکتب	"
بخارا ۱۴۸	"	بخارا ۱۴۸	"
حالی نامه عارفی :	"	حالی نامه عارفی :	"
خط شاه محمود وحسن علی ۸ مجلس	"	خط شاه محمود وحسن علی ۸ مجلس	"
کار بهزاد ۲۴۰۲	"	کار بهزاد ۲۴۰۲	"
خط عبدی نشابوری ۴۲۴	"	خط عبدی نشابوری ۴۲۴	"
خط سلطانعلی مشهدی ۱۱۲۷، ۳۵۲	"	خط سلطانعلی مشهدی ۱۱۲۷، ۳۵۲	"
خط میر علی هروی ۲۵۲۲، ۲۵۲۳	"	خط میر علی هروی ۲۵۲۲، ۲۵۲۳	"

خط قاسم علی شیرازی ۶۵۹	" عمل محمد حسینی در هرات ۱۰۱۲ ص
خط محمد رزه ۱۳۶	۶۰۴
خط محمود شهابی ۲۲۱۷	" خط محمد قاسم اشکابادی ۱۰۱۰
خط مقصود کار شاگردان بهزاد در بخارا	" کار میرک ۳۴۲، ۲۴۴
۷۰۲	" خط منعم الدین اوحدی ۸۰۵
کار محمود مذهب در بخارا ۲۴۴۹	" خط شمس الدین محمد ۶۵۶
خط محمود رفیقی هروی ۱۳۱۳	" خط عماد ابرقوهی و عبدالرحمن خوارزمی
نظامی :	۱۰۰۸ ص ۶۰۳
کار ابوبکر بن اسماعیل ۱۰۱۴ ص ۶۰۵	" خط علی تبریزی ۸۱۸
برای خایر خاتون هرات ۱۰۱۵	" خط سلیم نشابوری ۱۰۱۷ ص ۶۰۶
خط بابا شاه ۵۰۸	" خط خلیل بن درویش جامی ۲۳۵۶
خط محمد رزه ۱۳۶، ۲۵۹۲، ۲۵۹۳	" خط محمود مذهب در بخارا ۲۴۴۸
خط اظهار ۹۵۲	" خط حسین گیلوئی ۱۰۰۵ ص ۶۰۲
خط شیخ محمد هروی ۲۶۰۱	" خط محمد بن ابراهیم با ۲۷ مجلس مصور
خط علی بن حاجی محمد با ۲۵ مجلس	۲۳۳۹
مصور ۲۳۴۰	" خط مثالی با ۱۵ مجلس مصور ۲۳۴۴
خط کار میر سید علی در تبریز ۳۴۵	" خط یار محمد هروی با ۲۶ مجلس ۲۳۵۲
خط عبدالرحیم هروی عمل عبدالصمد	" برای سلطان محمد فاتح ۱۰۱۳
۳۳۳	" خط قاسم شیرازی ۲۱۵
خط محسن سبزواری ۲۳۵۵	" خط حسن شیرازی ۶۱
خط میر علی هروی ۳۵۴	" خط نعیم الدین ۲۵۳، ۲۶۴
خط سلطان محمد نور ۷۷، ۲۲۰، ۲۳۵۱	" محمد قوام حمامی ۸۲، ۲۲۹، ۶۰۶،
خط فخرالدین احمد و شیخ محمد هروی	۱۳۹۹، ۶۴۸
برای اوزون حسن ۱۰۰۲ ص ۶۰۱	" خط سلطان علی مشهدی ۱۰۰۴، ۴۶۷،
عمل بهرام قلی ۲۵۰۶	۱۰۱۶
عمل بهرام افشار در شیراز ۲۴۹۸	" خط یوسف شاه تبریز با تذهیب و تصویر
عمل مظفر علی ۲۶۲۱	سلطان علی باوردی ۱۰۰۹ ص ۶۰۲
خط عبدالوهاب حجازی ۸۳۰	" خط سلطان علی مشهدی عمل بهزاد

برای شاه اسماعیل صفوی با تذهیب	" کار هرات با مهر شاهرخ ۲۴۹۳
یاری ۲۳۴۸	" کار هرات با صورت الخ بیگ ۱۰۰۷
کار بهزاد و قاسم علی ۲۶۱	" با ۱۵۱ مجلس منیا تور ۲۳۴۱
منسوب بعمل بهزاد ۲۴۹۶	" مکتب بخارا ۱۰۰
عمل شاگردان بهزاد در تبریز ۲۶۲	" عصر تیموریان با ۶۵ مجلس ۲۳۴۲
عمل میرک، بهزاد، قاسم علی ۶۶۳	" عصر تیموریان با ۴۴ مجلس ۲۳۴۵
خط سلطان علی و عمل بهزاد ۱۹۹	" مکتب اصفهان ۸۵۲ ق ۲۷۳
عمل بهزاد در هرات ۲۶۳	" با ۱۶ مجلس مصور هنر تیموریان ۲۳۳۷
خط سلطان علی مشهدی و عمل بهزاد	" کار آذربایجان ۹۵۱
با ۴۰ مجلس مصور ۲۳۴۸	" ۸۳۵ ق لینن گراد ص ۷۹۵
خط عبدالرحمن بن محمد اسماعیل کار	" ۸۸۴ ق لینن گراد ص ۷۹۷
هرات ۱۰۰۶ ص ۶۰۳	" ۸۹۶ ق لینن گراد ص ۷۹۷
خط عبدالرحمن خوارزمی ۴۱۵	خمسه نوایی :
خط عبدالرحمن خوارزمی ۱۰۰۳ ص ۶۰۲	" خط عبدالجلیل کار هرات ۴۲
خط مرشد الدین شیرازی با ۲۰ مجلس	" خط عبدالوهاب حجازی ۸۲۹
۲۳۵۴	" کار هرات در تاشکند ص ۷۹۳
خط مرشد ۲۳۴	" خط سلطان علی مشهدی ۱۰۶۰
خط مرشد با ۳۰ مجلس مصور ۲۳۵۳	" خط سلطان علی مشهدی عمل بهزاد
خط مرشد با ۲۸ مجلس مصور ۲۳۳۸	۵۳
خط مرشد با ۳۶ مجلس ۲۳۵۰	۵
خط مرشد با ۲۹ مجلس ۲۳۴۹	درج الدرر خط عهد تیموریه ۲۵۸۳
خط مرشد با ۲۹ مجلس ۲۳۴۷	دعوات بخط علاءالدین ۸۴۳
خط مرشد ۲۵۲، ۳۲۰، ۳۲۱	دقائق الحقایق خط علاءالدین بن احمد
کار هرات ۱۰۱۱، ۱۴۶، ۴۹، ۱۳، ۱۰	۱۳۷
کار شیراز ۵۶، ۵۵	دیهنامه او یغوری خط زین العابدین ۹۸۲
۱۸ مجلسی عصر تیموریه ۲۳۴۶	دیوان ها :
۲۸ مجلسی عصر تیموریه ۲۳۴۳	دیوان ابن یمین خط حسین خوارزمی ۴۵۶
از سوابق مکتب هرات ۲۴۵۷	" ابن یمین خط حسین محمد خندان

خط خلیل جامی ۱۰۷۳	"	۲۳۸۸
خط درویش علی ۶۵۸	"	امیری خط میر شرف ۱۰۶۳
خط زین الدین محمود ۶۳۲	"	امیر خسرو خط سلطانعلی مشهدی
خط شاه محمود ۳۸۴	"	۴۶۸
خط علی جامی ۲۶۰۶	"	امیر خسرو خط نعیم الدین ۸۳۲
خط علی رضا ۱۳۲	"	امیر خسرو خط محمد بقال ۱۵۱۴
خط غیاث الدین علی جامی ۸۴۷	"	امیر خسرو مکتب هرات ۲۷۵، ۲۵۹
خط مقصود هروی ۷۰۰	"	امیر خسرو خط یار محمد هروی ۲۳۸۱
خط میر علی و عمل بهزاد ۱۰۶	"	امیر خسرو ۸۲۲ ق ۲۴۴۵
خط نعیم الدین ۲۴۰۷	"	انوری خط علی حافظ ۱۴۶۰
دیوان جاهی (ابراهیم میرزا) ۴۵۱	"	انیسی خط عبدالرحیم خوارزمی انیسی
دیوان حافظ :	"	۶۶۵
خط احمد حسینی مشهدی ۲۳۹۶	"	اوحدی خط علی جان هروی ۶۵۷
خط احمد بن سلطانعلی ۱۳۹	"	بسحق خط عبدالله سمرقندی ۲۳۹۸
خط جعفر بایسنغری ۱۰۶۵، ۲۳۱۹،	"	دیوان جامی :
۲۳۹۲	"	مکتب هرات ۱۵۸، ۱۵۷
مصور بهزاد ۲۴۵۲	"	عمل بهزاد ۲۳۷
خط حاجی محمد هروی ۱۰۹	"	خط اظهار ۲۴۰۸
خط زین الدین ۲۴۷	"	خط برهان هروی ۲۶۰۸
خط سلطانعلی مشهدی ۱۰۸، ۴۶۲،	"	خط پیر علی جامی ۶۸
۲۵۱۸	"	خط محمد حسین بن علی ۱۳۸، ۱۰۷،
خط سلطانعلی قائنی ۳۵۳	"	۵۵۰
خط سلطان محمد نور ۴۸۶، ۲۵۲۳،	"	خط محمد محسن با تصویر فریدون میرزا
خط سلطان محمد خندان ۱۴۰، ۳۰۴،	"	و مقدمه عبدالله مروارید ۱۰۰۰
کار شیخ زاده و سلطان محمد نور ۲۴۸۳	"	خط شیخ محمد هروی ۶۳۹، ۱۴۶۹،
خط عبدالرحیم انیسی ۶۶۴	"	خط شیخ محمد بن فخرالدین هروی
خط عبدالرحمن کاتب ۲۵۷۶	"	۶۳۷
خط قطب الدین حسینی ۲۲۱۴	"	خط عبدالکریم ۲۱۶

خط قوام شیرازی ۲۳۹۵	"	دیوان سلطان سلیم خط عبدالواحد مشهدی
خط کمال نور بخشی ۲۵۹۸	"	۸۲۴
خط مرشد شیرازی ۲۳۹۴	"	دیوان سلیمی خط عبدالواحد مشهدی ۲۴۲۸،
خط محمد حمامی ۲۶۱۰	"	۲۴۲۹
خط محمد رحیم مشهدی ۵۷۸	"	دیوان سلطان احمد جلایر خط عبیدالله ۲۳۹۷
خط محمد رزه	"	دیوان سلطان حسین بایقرا :
خط میرک ۲۵۸۸	"	خط و کار سلطان علی مشهدی ۴۶۵،
خط میر کلنگی بخارا ۹۵۴	"	۱۰۲۴ ص ۶۰۸
خط محمد بن ابراهیم منعم ۲۶۴۵	"	خط قاسم علی ۱۱۳۴
خط محمد محسن هروی ۱۰۱	"	کار هرات ۲۶
کار محمود مذهب ۹۳۲	"	دیوان سوزنی خط کمال ثانی ۶۶۰
خط محمود هروی در بغداد ۲۳۹۳	"	دیوان سهیلی خط سلطان علی مشهدی ۶۵
خط محمود نشابوری ۹۵۷	"	دیوان سهیلی خط سلطان محمد نور ۷۶
خط یعقوب حسن ۵۷۵	"	دیوان سیف خط کمال ثانی ۶۶۱
با منیاتورهای عالی هرات در عصر تیموریان ۱۰۲۲، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰،	"	دیوان شاهی (امیر) :
۲۵۷۹، ۲۵۶۰	"	خط سلطانعلی مشهدی ۲۰۸، ۲۰۷۲، ۴۶۳،
دیوان حسن دهلوی :	"	۲۴۸۷، ۲۴۰۴
خط محمد حسین کشمیری ۲۵۴۲، ۳۷۲،	"	خط شاه محمود در تبریز ۳۷۶
۲۶۳۱	"	خط محمد بهرام ۱۴۲۶
دیوان خطائی خط یاری هروی ۵۷۳	"	خط زین الدین محمود هرات ۴۶
دیوان فانی خط کمال ثانی ۶۶۲	"	خط شیخ محمود جعفری ۱۳۵۴
دیوان رانی خط دوری هروی ۲۵۳۸	"	خط محمد قاسم شادیشاه ۶۴۰
دیوان ریاضی خط میر علی هروی ۱۶۹۷	"	خط محمود بن سلطان علی ۶۳۳
دیوان حسینی خط خلیل تبریزی ۴۸۸	"	خط میر علی هروی ۲۵۲۱، ۱۴۶۲،
دیوان سعدی خط راجو ۱۴۱	"	خط محمد قوام شیرازی ۱۳۹۶
دیوان سعدی خط میر محمد بخارا ۱۴۲	"	خط جلال الدین محمود مشهدی ۶۳۰
دیوان سلمان خط نعیم الدین ۱۰۴۱	"	خط سید احمد مشهدی ۴۲۰
	"	خط شاه محمد ۲۴۰۵

" خط محمد مومن هروی ۶۲۷	" خط و عمل سلطان محمد ۲۴۶۰
یوان شمس خط شیخ محمد هروی ۱۵۰۶	" خط سلطان محمد خندان ۷۵
یوان عصمت خط نعیم الدین ۲۴۰۰	" " " " " ۲۶۱۲
یوان قاسم انوار خط شاه قاسم ۵۱۴	" خط محیی هروی ۶۰۸
یوان قاسم انوار خط عبدی ۲۵۴۰	" خط حسین شهابی ۴۵۷
یوان قاسم انوار خط محمود بن سلطان علی	" خط قاسم علی ۲۲۷
در بلخ ۱۴۳۳	" خط درویش محمد هروی ۱۰۲۳
یوان قاسم نوار مکتب هرات ۱۱۰،۳۲	" کار هرات ۹۱،۴۸،۴۱
یوان کاتبی :	" کار هرات در تاشکند ۷۹۴،۷۹۳
" خط سلطان حسین ۱۰۷۰	" کار هرات در لینن گراد ۹۱
" خط محمد بقال ۱۵۱۳	دیوان هلالی :
" خط یوسف علی سبز ۲۱۹۷	" خط محمود شهابی ۲۴۳۴،۴۲۵
یوان کامران خط محمود شهابی ۲۵۴۶	" خط یاری هروی ۲۴۳۳
یوان کمال خجندی :	ذ
" خط نعیم الدین شیرازی ۸۳۱	ذخیره الملوک خط محمود رفیقی ۱۵۵
" خط سلطانعلی مشهدی ۳۹	ر - ز
خط شیخ محمود هروی ۲۳۶۵	راپور جعفر بر ۲۳ تن هنرمند مکتب هرات ۹۶۱
۲۵۶۲	رباعیات خیام خط قوام ۶۵۰
یوان مانی خط حیدر حسینی ۶۳	" " خط علی حسینی در هرات ۲۳۳۵
یوان مشفق ۱۱۱	" " خط شیخ محمود ۲۷۱
یوان معزی ۲۸۷	" " خط سلطانعلی مشهدی ۴۵۹
یوان مغربی خط شیخ محمد هروی ۱۵۰۷	رباعیات خط محمد رضا تبریزی ۴۲۰
یوان ناصر خسرو مصور هرات ۱۰۲۱	رباعیات سید محمد خط میر کلنگی ۴۹۶
یوان نظام هروی خط زین الدین محمود	رساله اضطرابات خط سلطان علی هروی ۱۹۹
۶۳۱	رساله باب حادی عشر خط مالک دیلمی
یوان نظام خط علی حسینی ۱۱۴	۵۸۹
یوان نوایی :	رساله تحقیق جسم خط عماد ۱۴۸
خط سلطان علی مشهدی ۷۴،۵۲،۳۱	رساله حسن و دل فتاحی خط مالک دیلمی ۸۶

" رساله طب خط مرشد ۱۶۸	" خط میر علی هروی ۲۲۴،۲۵۳۰
رساله قافیه خط محمد ایری شمی ۱۴۲۶	" خط محمد قاسم جامی ۲۴۲۴
رساله معما کار هرات ۹۳۵	" خط خلیل بن درویش جامی ۲۵۵۳
رساله موجودات خط محمد مومن هروی ۶۲۸	" خط علی در بخارا ۱۴۳
رسائل سوری خط محمد باقر هروی ۲۵۴۱	" خط بابا شاه ۲۴۲۲
رسم الخط مجنون رفیقی خط محمد بهرام	" خط شاه محمد مشهدی ۵۲۱
در شام ۲۴۸۰	" خط محمد قوام ۲۳۰
رقعات خط میر علی تبریزی ۴ قطعه ۷۱۷،	" خط معزالدین حسینی ۲۴۲۶
۸۲۲،۸۲۱،۷۴۱	" خط سلطان محمد خندان ۴۷۳
رقعات خط میر علی هروی در مرقع گلشن	" خط سلطان محمد نور ۹۵۵،۲۵۳۱
۶۱ قطعه ۷۴۳ - ۸۰۳	" خط محمود مذهب هروی ۶۰۵
روشنائی نامه خط عبدالواحد مشهدی ۸۲۶،	" خط محمود ۲۴۲۱
۱۴۳۸	" خط شاه محمود ۲۴۲۳،۳۸۱
روضه الاحباب خط علاء الدین بن احمد	" خط شاه محمود مشهدی در شیراز ۲۴۲۵
۲۳۲۴	" خط کمال ۲۵۵۲
روضه الصفا خط علی سمرقندی ۱۶۹	سبعه جامی خط جلال الدین محمود مشهدی
روضه الاحباب خط باقی محمد ۱۷۹ تک	۶۲۹
روضه المحبین خط میرک ۲۵۸۹	سبعه سیاره نوائی ۲۴۷۲،۲۹۲
زبدة الحقائق خط سلطان علی قائنی ۷۱	سبعه سیاره نوائی مکتب بخارا ۲۹۴
زیج الغ بیگی مصور ۲۴۵۹	سنه عطار خط عبدالملک برای شاهرخ ۲۳۶۱
زیج ایلخانی خط زین العابدین در هرات	سد سکندری ۱۱۲، ۲۹۶
۸۴۱	سد سکندری ترکی ۲۴۷۳، ۲۹۵
زیج سلطانی بخط الغ بیگ ۲۵۸۱	سفیر الغبراء والخضراء خط شاه حسین سبزواری
س	۸۴۲
ساعت اختراع حاجی محمد هروی ۹۶۳	سفینه اشعار خط اظهر تبریزی ۵۶۴
ساقی نامه سنائی کار هرات ۵۰	سلامان و ابسال جامی ۷
سبحه الابرار جامی :	سلامان و ابسال خط محمد امین ۴۲۲
" دوام مکتب هرات ۲	سلسله الذهب جامی :

شهزاده جوان ص ۸۱۴	الشریف ۱۰۳۵
عبدالرحمن جامی بقلم دولت جهانگیری	" " خط محمد بقال ۱۰۳۳
از روی کار بهزاد در مرقع گلشن	" " مرشد الدین ۲۲۶
۸۶۰	" " مذهب و مصور عالی ۱۰۳۴، ۱۰۳۷،
هاتفی بقلم بهزاد ۹۶۶	۲۳۲۶، ۱۰۳۹، ۱۰۳۸
تکشی دربار هند کار عبدالصمد در مرقع	عشق و روح فضولی خط جعفر حسینی ۳۵۷
گلشن ۸۴۸	علم فراست خط سلطانعلی مشهدی ۴۷۰
درویش محمد هروی ۹۶۶	علم هیئت خط محمد بن عبدالله ۵۹۹
محمدی ص ۸۱۸	غ ف
تصویر ردیف ت و منیا تور ردیف م	غزلیات امیر خسرو خط سلطانعلی مشهدی ۳۳۲
ظ	غزلیات جامی خط سلطانعلی ۲۴۱۰
نامه تیموری از علی یزدی خط سلطان	غزلیات جامی خط مجنون رفیقی ۲۴۰۹
محمد نور عمل بهزاد در هرات	غزلیات موسی خط سلطانعلی مشهدی ۲۲۲
۳۶۱	غزل شاهی مصور محمود مذهب ۲۴۵۰
کار هرات با صورت سلطان حسین بایقرا	غرائب الصغر نوائی:
۱۰۳۱ ص ۶۱۲	" " خط قائنی ۱۴۸
کار بهزاد در هرات ۲۸۱	" " کار هرات ۳۴
خط شیر علی کار بهزاد ۲۴۹	" " خط علاءالدین هروی ۱۰۴۷
خط حمدالله ۱۰۶۸	فتح نامه شادی ۳۰
خط یعقوب بن حسن ۵۷۴	فرائد غیائی ۹۶۰ تک
خط مرشد شیرازی ۳۲۳، ۳۲۲، ۳۱۹، ۸۴	فرهاد و شیرین نوایی ۲۹۰
۱۰۳۲	ق
خط سلطان علی قائنی ۴۹۱	قرآن شریف:
نامه هاتفی خط پیر علی جامی در هرات	" " خط ابراهیم سلطان بن شاهرخ
۵۵۹، ۲۴۶	یک جزو ۹۳۸
ع	" " خط اسدالله کرمانی ۱۶۸۷
ثب المخلوقات خط محمد قوام ۱۰۳۶	" " خط الماس مکتب بخارا ۲۰۰
" " خط علاءالدین هدایت الله	" " خط بایسنغر میرزا (چند ورق) ۳۴۷،

" نستعلیق باباجان تربتی ۹۶۷ دو قطعه	۲۶۰۵
" بابا شاه اصفهانی ۱۵۶۹، ۱۵۷۰	" " خط دوست محمد هروی ۶۵۱
" بابا میر ۹۶۷ ص ۵۸۰	" " خط روز بهان ۹۴۵ تک
" مصور بهزاد ۲۳۳	" " خط زین العابدین شیرازی ۲۰۲
" نستعلیق بهرام میرزا ۵۶۲، ۹۶۷	" " خط سیاوش کار عبدالصمد ۱۸۱
" " با یزید پورانی ۹۶۶، ۹۶۷	" " خط شمس الدین کار هرات ۱۸۴
" بایسنغر میرزا بن محمود ۹۶۷	" " خط عبدالله طباطبائی هروی ۲۶۴۲
" مشق بایسنغر میرزا ۱۰۲۷	" " خط عبدالخالق هروی ۶۵۵
" نستعلیق پیر علی جامی ۹۶۷	" " خط محمد کاتب ۱۴۰۰
" جعفر بایسنغری ۳ قطعه ۹۶۱	" " خط محمود سلطانی ۳۴۸
۱۵۷۲ تا ۱۵۹۲	" " کار هرات ۱۷۵
" " ۹۷۰	" " مذهب ۲۰۳ تک
" " ۳ صفحه ۹۹۸، ۹۹۳	قران السعدین خط سلطان محمد نور ۱۱۳،
" " جلال الدین محمود ۹۶۶، ۹۹۸	۲۳۸۶
۱۵۱۷، ۹۹۹	" " خط سلطان محمد خندان ۳۰۵
" " حسن شالمودر هرات ۲۰۱، ۲۲۶، ۴۵۲	" " خط محمد یوسف کابلی ۲۶۰۴
۰ ۲۴۷۸، ۴۵۵	قطعات هنری و خط:
" " حسین علی مشهدی ۹۹۸، ۱۱۴۷ تا ۱۱۵۲	" " نستعلیق آقا جان ۹۹۹
" " حسین الفیض ۹۶۷	" " ابراهیم ۹۶۶، ۹۶۷
" " حیدر حسینی ۹۶۶، ۹۶۸، ۹۹۸	" " ابراهیم منشی ۴۴۶، ۴۴۷
" " خلیل حسینی در هرات ۹۴۹ تک	" " نستعلیق سلطان ابراهیم جاهی ۴۴۹،
" " درویش محمد سمرقندی ۵۶۷	۴۵۰
" " دوری در مکه ۱۵۷۱، ۵۶۱	" " احمد چوره ۱۰۲۷
" " دوست محمد هروی ۶۵۳، ۹۷۷، ۹۹۹	" " احمد رومی ۱۰۲۷
" " رستم علی شاهی (خ، قاطع) ۹۶۷، ۵۸۱	" " احمد لال ۹۹۹
" " خطوط ایغوری زین الدین جرجانی ۹۶۴	" " اظهر هروی ۹۴۳، ۶۷ تک
۹۸۲	" " اظهر تبریزی ۸۵۲، ۸۵۸، ۱۵۱۸ تا ۱۵۵۱
	سی و سه قطعه

" نستعلیق زین الدین محمود ۹۶۷، ۹۹۹، ۱۵۱۵
 " سلطان حسین تونی ۹۶۸، ۹۹۹، ۱۰۷۲
 " سلطان علی قائی یعقوبی ۹۶۷، ۹۹۲، ۱۰۷۶ تا ۱۱۲۶ پینجاه و یک قطعه
 " سلطان علی مشهدی ۹۶۷، ۸۴۸، ۴۶۷، ۹۶۱
 " شرف الدین حسین مشهدی ۱۱۵۵ تا ۱۱۶۷ (۴۷۸) قطعه، ۲۵۲۰
 " سلطان محمد خندان ۹۶۶، ۴۷۹، ۴۷۵
 " سیزده قطعه، چهل قطعه ۹۶۷، ۹۹۹
 " شمس الدین محمد کرمانی ۹۶۷ (۳ قطعه) ۱۰۰۰ تا ۲۱۷۶
 " سلطان محمد نور هروی ۴۸۴، ۴۸۰، ۷۸، ۹۶۷، ۸۴۹، ۸۴۹ تک، ۹۶۶ (۷ قطعه)
 " (سی قطعه تحریر هاشم مذهب و یاری) ۹۶۸، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۵۵۳ تا ۱۵۶۴
 " یازده قطعه ۲۴۸۹، ۲۵۳۴
 " سلطان حسین ۱۰۷۱
 " سلطانم بنت شاه اسماعیل صفوی ۹۶۷ (دو قطعه)
 " سلیم نشابوری ۹۶۸، ۵۴۹، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۵۶۶ تا ۱۵۶۸ (سه قطعه)
 " سلیمان هروی ۹۶۷
 " سید احمد مشهدی ۹۹۹ (۵۳ قطعه) ۹۶۶، ۹۸۳
 " شاه قاسم ۵۱۹
 " شادی محمد بن سلطان محمد نور ۱۵۶۵
 " شاه محمود نشابوری ۹۰، ۳۹۰ تا ۴۰۰، ۴۰۱ (یازده قطعه) ۴۰۱ تا ۴۰۶، ۵۲۴

۹۶۷، ۵۴۶، ۹۴۷ تک، ۹۶۶ (۹۳ قطعه) ۹۶۷ (۷۲ قطعه) با تحریر دوست محمد مصور
 " ص ۹۶۸، ۵۸۲ (پانزده قطعه) ۹۸۳
 " (سه قطعه) ۹۹۸ (۲۵ قطعه) ۹۹۹، ۲۴۹۰ تا ۱۶۰۷ تا ۱۶۸۶ (۸۰ قطعه)
 " ۲۵۹۷، ۲۴۹۲
 " شرف الدین حسین مشهدی ۱۱۵۵ تا ۱۱۶۷ (۱۱ قطعه)
 " نستعلیق شفیعی هروی ۵۸۶، ۵۸۲
 " شمس الدین محمد هروی ۲۱۸۹، ۲۱۹۱
 " شمس الدین محمد کرمانی ۹۶۷ (۳ قطعه) ۹۹۸
 " شمس محمد لطف الله ۹۶۷ تحریر میر مصور
 " شیر علی هروی ۱۶۸۸ تا ۱۶۹۱، ۹۶۷
 " شیخ محمد سبزواری ۹۹۸
 " نستعلیق شیخ محمد مصور ۹۹۹، ۹۸۳، ۹۹۸
 " ۱۴۷۰ تا ۱۵۰۵ (۳۵ قطعه)
 " عارف بن روح الله حسینی هروی ۹۶۷
 " عبدالله زیارتگاهی هروی ۲ قطعه ۹۶۶
 " نستعلیق عبدالله طباطبائی هروی ۴۱۱، ۹۶۸، ۹۸۰، ۹۹۹
 " عبدالرحیم هروی عنبرین قلم ۳۰۹، ۳۱۰، ۶۶۷، ۶۹۱، ۸۵۰، ۸۵۱
 " ۲۱۹۷، ۲۱۹۴، ۲۵۵۷
 " عبدالرحیم خلوتی بن شمس تبریزی؟ ۹۶۹
 " عبدالرحیم خوارزمی ۲۲ قطعه ۹۶۱، ۹۶۷
 " عبدالرحیم بن محمد قاسم ۹۶۶، ۹۹۹

" عبدالرحیم کاتب ۲۰۵ تک
 " نستعلیق عبدالعزیز خان بخارا ۹۶۷
 " عبدالکریم خوارزمی ۹۶۱، ۸۰ (۶۷ قطعه)
 " ۹۶۶ (۲ قطعه) ۱۲۴۰، ۹۹۸ تا ۱۳۱۲ (۷۲ قطعه)
 " عبدالوهاب حسینی مشهدی ۹۶۶، ۹۹۹
 " عبدی نشابوری ۸۳۳، ۸۳۵، ۹۴۸ تک، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۹۸ (دو قطعه)
 " ۹۹۹، ۱۴۳۹، ۱۴۵۸ (۱۹ قطعه)
 " نستعلیق عبیدالله خان بخارا ۹۶۷
 " علی حسینی مولوی ۱۴۶۲، ۹۹۹ تا ۱۴۶۵ (۴ قطعه)
 " علی خوارزمی ۱۰۱۵
 " علی رضا مشهدی ۹۹۹
 " علی بن حیدر ۱۱۳۱، ۱۱۳۳
 " علی کاتب ۱۴۶۱
 " نستعلیق عماد الفراهی ۹۶۷
 " عماد الحسینی ۹۷۱
 " عیسی هروی ۹۶۶ (۶ قطعه) ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰
 " غیاث الدین مذهب مشهدی ۹۶۷
 " (۳ قطعه) ۹۹۹
 " فغان الدین بلبل شاهنامه خوان ۹۴۱ تک
 " قطب الدین محمد یزدی ۱۳۹۴، ۱۳۹۵
 " کمال الدین مذهب هروی ۵۵۶، ۵۵۷
 " ۹۶۶
 " کمال الدین حسین هروی ۹۹۹
 " نستعلیق گلزار مسعود بن میرکی المذهب ۹۹۶
 " نستعلیق مانی ۱۰۰۰
 " مالک دیلمی ۸۷، ۵۹۰، ۵۹۶، ۴۰۳ تا ۱۴۱۸ (۷ قطعه) ۱۴۲۰
 " مجنون رفیقی هروی ۹۶۷
 " محمد کاتب در بغداد ۱۴۰۱
 " محمد ابریشمی مشهدی ۸۱، ۶۰۰، ۶۰۲، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۹۹، ۱۴۲۶ تا ۱۴۳۲
 " محمد امامی (شیخ هروی) ۹۶۱، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۹۹، ۱۵۰۹ تا ۱۵۱۲
 " محمد امین سمرقندی ۱۰۰۰، ۲۵۹۹
 " محمد اوبهی ۹۶۶
 " محمد باقر بن میر علی هروی ۶۰۳، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۲۴۷۹
 " محمد بخاری ۹۹۵
 " محمد بدخشی حسینی ۱۴۶۶
 " محمد بلخی ۱۴۳۷
 " محمد بهرام ۵۰۴، ۵۰۶
 " محمد حسین تبریزی ۹۸۳
 " محمد حسین زرین رقم کشمیری ۸۶۱، ۹۲۴
 " محمد رحیم مشهدی ۵۷۷، ۵۷۹
 " محمد رضا مشهدی ۹۶۸
 " محمد زمان ۹۵۰ تک
 " محمد بن سلطان شاه ۹۸۲
 " میر محمد صالح کشفی ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳

محمد شریف هروی ۱۴۲۳ تا ۱۴۲۵ (۳ قطعه)	" محمود شهابی ۲۲۱۸، ۹۸۳، ۴۴۴، ۴۲۸ تا ۲۳۰۹ (۹۲ قطعه)
محمد صالح هروی ۹۸۳، ۵۸۸	" محمود بن علی ۹۶۷
محمد صالح دردمند ۲۲۱۱، ۹۶۸	" محمود مذهب هروی ۶۰۶، ۹۶۱ (۳۹ قطعه)
۲۲۱۳، ۲۲۱۲	" میردانگ ۹۶۷
محمد قاسم شادیشاه هروی ۶۴۶، ۶۴۲	" میر حسین حسینی کاتب خاقانی (میر کلنگی ۱۵۹۵، ۹۶۶)
۹۶۶، (۳ قطعه) ۹۶۷ (۲۲ قطعه)	" میر حبیب الله بن محیی کرمانی ۱۵۹۸ تا ۱۶۰۲
۹۹۹ (۷ قطعه) ۱۰۰۰، ۱۳۵۶ تا ۱۳۹۳ (۳۷ قطعه)	" میر سید ۹۶۶
حمد قاسم بخاری ۹۶۷	" میر شیخ پورانی ۲۳۱۸، ۲۳۱۴، ۹۹۹، ۹۶۷
حمد قاسم منجم ۹۶۷	" میر علی شیرازی ۹۴۲ تک
تمد محسن هروی ۱۰۰۰، ۴۰۹، ۴۰۸	" میر علی تبریزی ۸۰۶ تا ۸۱۷ (۱۲ قطعه) ۸۲۰
تمد بن محمد بقال ۹۹۴	" میر علی هروی ۲۰۴ تک، ۸۰۴، ۷۰۳، ۹۸۳، ۸۰۵
تمد معصوم ۲۶۰۳	" میر سید علی ۲۶۲۲ تا ۲۶۲۶
محمد معصوم بخاری ۱۴۳۵	" میر علی محمد در سمرقند ۶۳۶
مد مومن بن عبدالله مروارید هروی	" میر عماد ۹۹۷
۱۰۰۱، ۹۶۹ (۴ قطعه)	" میر محمد سمرقندی ۱۴۲۲
بد ناصر ۱۵۱۶	" ناصر میرزا برادر بابر ۲۵۹۱
دی ۲۶۲۸، ۲۴۶۲ تا ۲۴۶۵ (۴ قطعه)	" نصیر منشی نشابوری ۶۹۴، ۶۹۸، ۹۶۷ (۳ قطعه)
ی هروی ۹۹۹ تا ۹۹۷، ۶۱۵، ۶۱۰	" نورالدین محمد پورانی هروی ۹۶۷، ۵۶۰ (۳ قطعه) ۱۱۴۳ تا ۱۱۳۹
حسین ۲۳۱۳، ۶۲۴، ۶۲۳	" نوروز احمد خان حکمران تاشکند ۹۶۷
علی تربیتی ۹۶۶ (۲ قطعه)	" ولی الدین افندی ۹۹۷
دین (میر حسینی کاشانی) ۸۳، ۹۲۷ تا ۹۸۳، ۹۶۶، ۹۳۰	
الدین ۹۹۸	
یق مهدی قلی ۹۹۹	
حمود جعفری هروی ۱۳۱۴ تا ۱۳۵۴ (۴۰ قطعه)	

" یاری هروی ۵۶۹، ۵۷۲، ۹۶۶، (۲ قطعه) ۲۶۰۷	" " خط شاه محمد مهدی ۵۲۲
۲۲۱۰ تا ۲۲۰۸، ۹۹۹، ۹۹۸، ۹۶۷	" " خط جمال کافی ۲۵۶۴
" یوسف علی سبز مهدی ۲۱۹۶، ۲۱۹۵	" " خط عبدالرحیم و عبدالکریم خوارزمی و جعفر با تصاویر شاهرخ ۱۰۴۴
قوائد عربی خط شاه قاسم هروی ۹۵۶	" " خط محمد علی کاربخارا ۱۸۷ تک
قصیده برده خط سلطان علی مهدی ۱۱۵	" " خط محمد قوام ۲۳۱
قطاعی نقاشی مذهب ۹۹۷	" " خط علی تبریزی ۸۱۹
قیافت نامه خط محمد جعفر حسینی ۲۳۲۹	" " خط مرشد ۲۳۷۱، ۶۲۱، ۲۵۰
کتابه سلطان علی مهدی در هرات ۱۷۶ تک	" " خط مظفر بن عبدالله ۹۵۸
" صفه جامع اصفهان از کمال الدین هروی	" " کار هرات با ۱۷ مجلس مصور ۲۳۷۲
۵۵۸	کلیات عطار مکتب هرات ۱۵۹
کشف الاسرار انصاری ۹۵۹ تک	کلیات عماد فقیه خط اظهر برای بایسنغرمیرزا ۱۰۶۴
کلمات قصار علی خط کمال الدین هروی ۵۵۵	کلیات کاتبی خط سلطان علی مهدی ۱۱۳۰
کلیات :	" " خط میرک ۲۳۹۹
کلیات امیر خسرو خط سلطان احمد کاتب ۴۰	کلیات نوائی خط میر علی برای عبدالعزیزخان ۱۴۵۹
" " خط محمد سعید هروی ۵۸۰	کلیات همام تبریزی خط جعفر تبریزی ۲۴۷۷
" جامی ۴	کلیله و دمنه ابن مقفع کار هرات ۱۱
" " خط محمد هروی ۴۷	" " کار هرات ۳۵۸
" " خط سلطان علی قائنی ۴۹۰	" " خط شمس الدین بایسنغری هرات ۱۰۲۶
" " خط خواوند سالک ۵۰۱	" " خط یوسف امیری در هرات ۱۰۲۷
" " خط محمد حسین ۵۵۱	" " خط جعفر بایسنغری در هرات ۱۰۲۸
" " خط خلیل جامی ۱۰۷۵	" " خط سلطان محمد نور ۲۵۳۲
" " خط حسین هرات ۲۴۰۶	" " ۲۵۷۷
کلیات خاقانی خط محمد لطیف بخاری ۴۱۸	کنز العباد خط نظام حسین مدرسه شاهرخیه
کلیات خواجو خط سلطان علی مهدی ۲۹۸	
کلیات داعی خط سلطان علی مهدی ۴۶۶	
کلیات سعدی :	
" " کار بهزاد و محمود مذهب خط مرشد	

هرات	۲۵۸۵	"	"	خط مظفر علی	۲۳۷۳
واکب (زیج الخ بیگی)	۲۱۴	"	"	خط محمد صالح	۲۳۷۴
بیمای سعادت کار هرات	۱۷۱ تک	"	"	خط محمد قوام	۶۴۹۰
گک		"	"	خط میر علی هروی	۷۱۵
شاسب نامه مصور خط محمد بن سعیدقاری		"	"	خط میر کلنگی	۴۹۳
	۲۶۱۹	"	"	مکتب هرات	۳۴۴
چین اشعار تاریخی برای شاهرخ در هرات		"	"	"	۱۴
	۱۰۵۳	"	"	مصور برای بایسنقر میرزا	۵۷۶
چین اشعار فارسی کار عبدالحی مصور		"	"	گل و مل خط سلطانعلی مشهدی	۴۶۴
	۲۶۱۸	"	"	گوی و چوگان عارفی :	
چین اشعار فارسی خط محمد حلوائی	۲۷۷	"	"	خط شاه طهماسب کار تبریزی	۵۹۹
ش راز خط علی کار هرات	۵۱	"	"	ص ۸۰۷	
ش راز خط عبدالرحیم خوارزمی	۷۹	"	"	خط میر علی هروی	۶۴
ستان سعدی :		"	"	خط عماد حسینی قزوینی	۱۱۷
خط بابا میرک تاشکندی	۸۵	"	"	خط علی یزدی مکتب هرات	۱۱۶
کار بهزاد	۲۶۱۴، ۲۴۶۶	"	"	خط میر علی هرات	۱۱۸، ۲۴۵۱
خط پیر علی	۱۸۵ تک	"	"	خط محمد قاسم شادیشاه هرات	
خط جعفر در هرات	۳۵۵،	"	"		۶۴۱، ۱۴۵
	۲۶۷، ۳۵۶	"	"	خط محمد ترکستانی	۴۱۷
خط درویش محمد سمرقندی		"	"	ل	
	۵۶	"	"	لباب الاختیار خط نعمت الله	۱۰۶۷
خط سلطانعلی مشهدی	۲۰۷،	"	"	لسان الطیرنوائی مصور کار بخارا برای یار	
	۲۴۸۶، ۳۴۴	"	"	محمد خان	۲۴۷۴
خط سلطان محمد نور	۴۸۸	"	"	لمعات عراقی خط محمود کاغذی	۲۳۱۱
خط شاه حسین	۱۱۵۳	"	"	لوايح جامی کار هرات	۱۸۰، ۱ تک
خط شاه قاسم	۴۲۳	"	"	خط محمد محسن هروی	۲۵۹۰
خط شاه محمد مشهدی	۵۴۷	"	"	خط میر علی هروی	۱۶۹۳
مصور خط حکیم رکن	۲۶۱۵	"	"	خط میر کلنگی	۲۳۲۷

لیلی و مجنون امیر خسرو خط سلطان محمد	"	"	"	محمد مرشدی	۲۳۶۸
هروی	۸۰۳، ۵۸	"	"	شیخ محمد هروی	۶۳۸
امیر خسرو کار هرات	۵۷	"	"	با دیوان شمس خط ناصر کاتب	
در لینن گراد	ص ۸۱۰	"	"		۸۲۸
نظامی خط عماد هروی	۱۳۵۵	"	"	خط نعیم الدین	۲۳۶۹
کار بهزاد خط قاسم علی	"	"	"	مکتب بخارا	۱۹۶
	۱۸	"	"	مکتب هرات	۱۹۴
خط سلطان محمد با	۸	"	"	(نسخه ناسخه) مکتب بخارا	۱۹۷
مجلس مصور	۲۳۵۷	"	"	مثنویات جامی خط سلطان محمد نور	۱۶۲
خط میر شیخ سمرقندی	"	"	"	خط میر کلنگی بخارا	۳۰۱
	۲۳۵۸	"	"	خواجو خط مرشد شیرازی	۶۲۰
نوائی مکتب هرات	۲۹۱	"	"	مصور عاصی و منطق الریاحین عارف	
هاتفی خط مرشد شیرازی	"	"	"	و معروف و ناظر و منظور	۲۵۷۵
	۲۱۰	"	"	شیخ عطار خط جهانگیر	۱۱۴۶
م		"	"	مصور نظامی برای سلطان حسین بایقرا	
مثنوی خضرخان دولرانی خط محمد قوام	۲۳۲	"	"	در هرات	۲۶۳۸
مثنوی عطار خط دوست محمد هروی	۷۰	"	"	نظامی خط و کار صادقی کتابدار	
مثنوی مولوی :		"	"		۲۶۳۹
خط اسماعیل	۲۳۶۷	"	"	مجالس العشاق خط دوست محمد هروی	۶۵۲
خط اسکندر بن مسعود	۱۹۵	"	"	مصور و مذهب کار شیراز	
خط اظهر تبریزی	۵۶۵	"	"		۲۴۹۵
خط ابوالقاسم علی	۲۳۶۶	"	"	خط احمد شیرازی	۲۵۶۳
خط سلطانعلی مشهدی	۲۴۶۹	"	"	مصور خط احمد شیرازی	۱۷۰
خط سلطان محمود هروی	۱۷۳	"	"	مجالس النفايس مذهب	۹۷۷، ۹۷۹
تک		"	"	مجالس المومنین خط محمد صالح مشهدی	
خط عبدالرحمن خوارزمی	۴۱۴	"	"		۵۸۷
خط محیی هروی	۱۹۳	"	"	مجموعه ها :	
مرشدالدین	۲۳۷۰	"	"	مجموعه اشعار خط اظهر در هرات	۲۵۱۷

جامی ونظامی خط احمد شیرازی	مخزن الاسرار نظامی خط امیرین محمد ۱۰۴۲
و عمل شاکردان بهزاد ۱۷۰	" " خط سلطانه علی مشهدی ۳۰۶
" خط حسین تونی ۵۵۴	۴۶۱
" خط سلطان علی مشهدی ۱۱۲۹	" خط میرعلی هروی در بخارا
" خط سلطانه علی مشهدی ۲۹۷	۲۴۸۵
" خط شاه محمود نشابوری ۲۴۴۰	" مکتب هرات ۳۷۰
" ۲ جلد خط علی بن حیدر	" مکتب بخارا ۱۲۰
۱۱۳۲، ۱۱۳۱	مختار الاختیار خط درویش علی مکتب هرات
" حافظ و کمال خط حسین سلطانی	۱۱۹
۱۱۵۴	مخنار نامه خط علی بن حیدر ۱۱۳۳
" ترجیعات خط سلطانه علی مشهدی	" خط مرشد شیرازی ۲۵۷۴
۵۵۳	مخطوطه شماره ۶۷۶ استانبول صورت محمد
" خط شرف الدین حسن ۵۵۳، ۵۵۲	محسن میرزا ۱۰۵۹
" خط عبدالرحمن خوارزمی در	" ۸۲۹ استانبول عمل محمد بیگ
بغداد ۴۱۳	هرات ۱۰۵۶
" خط شیخ محمود هروی ۶۳۵	" ۱۶۵۴ استانبول منظر فتح سلطان
" شاهنامه و خمس نظامی و مثنویات	محمود در هند ۱۰۶۱
عطار خط اسماعیل حسینی ۱۱۴۵	" ۲۱۶۰ استانبول عمل عبدالاحی
" خط عماد الدین مکتب بخارا ۱۴۸	مصور ۱۰۵۵
" عبدالخالق هروی مکتب هرات ۱۲۷	" ۲۱۶۱ استانبول عمل شیخ محمد
سه کتاب جامی کار هرات ۱۸۳ تک	هرات ۱۰۵۷
رسائل خط قطب هروی ۱۷۸ تک	" ۲۱۸۰ استانبول عمل بهزاد
کتابخانه سلطنتی ایران کار خلیل از	۱۰۵۸
هرات ۳۵۹	مذکر احباب خط میرک در سمرقند ۲۵۸۸
مثنویات خط سلطان محمد نور ۳۰۷	" خط ویسی هروی در مکه ۲۱۳
نفیسه خط میر علی هروی ۲۵۲۹	مرصاد العباد خط علی تبریزی ۱۶۵
نقاشی شاه محمد مکتب هرات ۲۸۵	" کار هرات ۱۲۱
مع التواریخ حافظ ابرو کار هرات ۳۶	مرقعات .

مرقع آستان رضوی خط ناصرالدین علی ۱۶۳	(رک: البم ردیف الف)
مرقع اشعار کار هرات ۲۵۸۲	مشکوٰۃ خط قطب الدین ۱۵۱
" " نوائی ۹۷۷	مطلع الانوار امیر خسرو مصور خط میر علی
" قصیده خط میر علی ۶۰۴، ۱۶۷	هروی ۲۵۲۶
" خط سلطانه علی مشهدی با مقدمه در شرح	مطلع سعدین خط فولاد محمد ۳۲۴
" مکتب هرات ۲۰۹	معراج نامه خط مغولی مصور هرات ۲۴۵۸
" محمد امین مشهدی ۳۷۵	معارج النبوه خط دوست محمد کار بخارا
" محمد مومن بن عبدالله مروارید ۱۰۰۱	۱۹۲، ۱۹۱ تک
" خوب خط محمد صالح ۹۸۳	مفاتیح الاعجاز در واتیکان ۲۵۱۳
" محمد محسن هروی ۱۰۰۰	مفردات خط علی حسینی ۹۶۶
" شماره ۲۱۵۳ استانبول کار عبدالاحی	" میر علی تبریزی ۱۱۳۵
" مصور و درویش محمد هرات ۱۰۵۴	" کامل خط میر علی تبریزی در هرات
" کلشن یا مرقع شاهی ۹۲۴، ۸۴۸	۹۶۶
" مالک دیلمی ۹۹۸	" نستعلیق میر علی تبریزی ۹۹۹
" سید احمد مشهدی ۹۹۹	" عبدالله طباطبای هروی ۹۴۰ تک
" سلطان مراد با خطوط سلطان محمد نور	مقاصد الالخان خط محمد ۲۳۲۸
و شاه محمود و انیسی و غیره در	مقالات خواجه انصاری خط معزالدین کاشانی
ویانا ۲۵۱۵	۴۲۱، ۹۲۷
" شاه عباس صفوی ۹۹۶	مقدمه سید احمد در ذکر هنرمندان ۹۶۶
" کارهای محمود مذهب و سلطان محمد در	مقدمه دوست محمد هروی بر مرقع بهرام
مشهد ۳۶۵	میرزا ۹۶۷
" امیر حسین بیگ خط مالک دیلمی ۴۰۲	مقدمه امیر حسن بیگ خط مالک دیلمی ۱۴۰۲
" مصور بایسنغری هرات ۲۱۱	مقدمه مرقع محمد حسن هروی ۱۰۰۰
" خط جعفر بایسنغری ۲۰۶	مقدمه مرقع میر علی هروی خط محمد باقر
" قطعات خطاطی مکتب هرات ۲۰۲	پسرش ۶۰۴
" مصور لنین گراد با مجلس عمل بهزاد	مقطعات ابن یمین خط اظهر تبریزی ۱۵۵۲
۱۷	مکتوب شیخ محمود جعفری هروی به سلطان
مرقعات ولی الدین افندی ۹۹۷	یعقوب ۹۶۱

۹۶۶	" کار سلطانعلی مشهدی	۳۴۳	" " "
۹۶۶	" کار میرعلی	۳۶۶	" عمل بهزاد
۹۶۶	" کار عبدالعزیز	۸۴۸	" " " " در مرقع گلشن
۲۵۴۴	" کار فرخ	۸۴۸	" عمل شاگرد بهزاد در مرقع گلشن
۹۶۲	" منوچهر توررامی کشد	۹۶۶	" عمل محمد بیگ داماد بهزاد
۲۶۳۲	" برابریسم کار هرات	۸۴۸	" موكب شاهی در مرقع گلشن
۳۳۸ تا ۳۳۴	" کار محمدی هروی (پنج قطعه)	۹۷۰	" نه قطعه ما بعد تیموریه
		۹۳۷	" کار عبدالصمد
۹۴۴ تک	مواعظ سیدالابرار خط علاءالدین	۲۵۴۴	" کار سنکر
۲۵۸۴	مواهب علیه وفقی مزار احمد جام	۹۲۶	" کار آقا رضا هروی
۹۳۴	" " خط درویش محمد		" مناظر شکار در سلسله الذهب مکتب هرات ۱۲
۲۴۷۶	مهر و مشتری عصار خط ابراهیم خلیل		" پانزده قطعه عهد تیموریه ۹۶۸
۲۳۹۱	" " خط محمد حسین هروی		" قطعات شاهنامه شاهرخ ۹۹۴
۲۳۹۰	" " خط نعیم الدین کار هرات		" مجلس شاه طهماسب از میر مصور در مرقع گلشن ۸۴۸
۲۵۱	" " خط مرشد		" ۲۷ قطعه انوار سهیلی کار هند ۲۵۵۵
۲۵۵	" " منسوب به محمود مذهب (رک: تصویر)		" ترمز نقاش در قاهره ۲۵۰۷
	ن		" زین الدین محمود ۹۶۶، ۹۷۰
۷۱۶	نای نی جامی خط میر علی هروی		" صورت شاهزاده ۲۶۲۰
	نزهة الارواح و لمعات عراقی خط عارف هروی ۱۶۹۲		" معراج ص ۸۱۷
۷۰۶	نزهة العاشقین خط میر علی هروی		" مجنون در صحرا اثر میرک ص ۸۱۷
۲۲	" " خط احمد مشهدی		" کار محمود مذهب ۹۳۶، ۲۴۸۵
	نسخه بینام مکتب هرات با تصاویر تیموریان در سمرقند ۱۰۱۹		" کار شیخ محمود ۹۶۶
	" " خط یار محمد هروی ۱۰۴۳		" کار شیخ محمد هروی ۲۵۰۳، ۹۶۶
	" " مکتب هرات برای سلطان محمود تیموری در سمرقند ۱۰۲۰		" مهمانی در باغ در مرقع گلشن ۸۴۸
			" نوشیروان و بومان کار میرک ص ۸۱۷
			" کار دوست محمد هروی ۹۶۶

۳۸۹	" " " خط محمد حسین کشمیری	۳۵۱، ۳۵۰	یب سلطان حسین بایقرا رقم خواجه اختیار
۲۵۴۴	" " " خط میر علی هروی در بخارا ۳۳		بات عبدالله انصاری:
	" " " جامی خط سلطان محمد نور ۴۸۹		" خط حسین هرات ۱۸۶ تک
	" " " خط سلطان محمد نور ۴۸۵		" خط سلطانعلی مشهدی ۲۵۱۹
	" " " خط سلطان محمد نور ۲۶۳۵		" خط عبدالرحیم بن قاسم ۹۹۹
	" " " خط سلطان محمد نور ۲۶۳۵		" خط میر علی هروی ۷۱۱
	" " " خط شاه محمود نشابوری ۳۷۹،		" خط محمودشهابی ۲۵۴۷
	" " " محمد بدختی ۲۳۸۰		ات حضرت علی خط اسماعیل هروی ۱۱۴۴
	" " " محیی هروی ۶۰۹، ۴۴۵		" خط مالک دیلمی ۱۴۲۱
	" " " خط محمد صالح هرات ۱۶۴		" خط میر علی هروی ۷۰۸، ۱۶۶
	" " " منتخب سبحةالابرار خط مالک دیلمی ۵۹۷		" احمد جامی خط شادیشاه هرات ۱۴۵
	" " " منتخب مثنوی مولوی خط محمود شهابی ۴۲۶		" باشعارانیسی بقلم خودش عبدالرحیم ۱۲۳۹، ۱۱۶۹
	" " " خط شاه قاسم ۵۱۳		" فارسی بخط عبدالرحیم خوارزمی ۱۱۶۹
	" " " منشآت خط درویش و خواجه اختیار هروی ۳۴۹		" خط مولانا معروف بغدادی ۶۲۵
	" " " منقح الطیر خط محمد ابریشمی ۱۴۲۸		" اهلی خط شاه محمود ۳۸۰
	" " " مصور خط عبدالرحیم خوارزمی ۲۳۶۲		" نوائی خط میر علی هروی کار محمود مذهب برای عبدالعزیزخان ۱۰۵۲
	" " " مصور با ۹ مجلس هرات ۲۶۴۱		" خط محمد تقی هروی ۵۹۸
	" " " منیا تورها:		" کار شیراز ۸۱۳
	" " " منیا تور مهمانی در باغ عمل بهزاد ۲۸۶		" فردوسی ۲۶۳۴
	" " " هرمیناج عمل بهزاد یا قاسم علی ۱۶		" جامی خط بابا شاه ۵۰۹
	" " " قاهر اسلوب بهزاد ۲۵۰۹		" " خط محسن ۱۰۰۰
	" " " منسوب به بهزاد ۲۵۰۵		" فارسی خط شاه محمود نشابوری

کار شیخ محمد هروی	۲۶۱۳	"	آقا رضا مصور در مرقع گلشن	۸۵۹
سخ بزرگمهر و خواجه عبدالله انصاری		"	محمود مذهب هروی	۹۶۶
۱۶۰۶		"	منسوب بالغ بیگ	۹۶۲
سخ لقمان خط میر علی هروی	۷۰۷	"	نقش بدیع خط سلطان محمد خندان هروی	
سخ الملوک خط بابا شاه	۵۰۷	"		۲۴۳۹
صت نامه خواجه عبدالله خط محسن هروی		"		۵
۱۰۰۰		"	همای و همایون کار هرات	۲۳۸۹
الجواهر نوائی خط سلطان علی مشهدی		"	خط میر علی تبریزی	۷۷۹ ق
۱۰۶۲		"		۲۶۵
ت الانس جامی :		"	خط محمد حسام	۲۵۱۶
مکتب هرات	۱۲۲	"	هدیة الملوک خط محمد قوام	۱۳۹۸
"	"	"	هشت بهشت امیر خسرو خط محمد فوشنجی	
"	"	"		۱۷۷ تک ۱۹۸
خط عبدالمومن مزاری	۲۵۵۱	"	خط سلطانعلی مشهدی	۲۳۸۵
خط درویش احمد	۲۴۴۱	"	هفت اورنگ جامی :	
خط عزالدین هروی	۲۳۲۳	"	کار هرات	۱۶۱، ۲۴۱۷
خط محمد یوسف	۲۳۲۵	"	کار مشهد	۲۴۱
خط محمود شهابی	۲۵۴۸	"	مصور شیراز خط پیر محمد	۲۰
خط میرماه دربلخ	۲۵۸۶	"	خط سلطان محمد نور	۲۴۱۵،
خط ملاویسا هروی	۱۶۰	"		۲۴۱۸
ستان ملامعین خط فخرالدین علی مکتب		"	خط ابو طاهر مکتب هرات	۱۲۵
هرات	۱۲۴	"	خط ابوالوفا مکتب هرات	۱۵۰
ابراهیم شاه نستعلیق شاه خلیل		"	خط عبدالاحد جامی هرات	۴۳
باخرزی	۲۵۵۸	"	خط عبدی	۲۴۱۴
:		"	سلطانعلی مشهدی	۲۴۱۳
کار عبدالحی مصور تبریزی	۹۶۱	"	خط شاه محمود نشابوری	۸۸،
بر حریر	۹۶۲	"		۲۴۸
میر مصور مکتب تبریز	۳۰۸	"	خط شاه محمد	۲۵۳۵

خط شیخ محمد لاری	۲۴۱۲	"	خط سلطانعلی مشهدی	۱۲۶،
خط شیخ محمد هروی	۱۴۶۷	"		۲۲۱
خط محمد کار هرات	۲۴۱۱	"	خط سلطان محمد خندان	۴۷۱،
خط محمد قوام	۳۱۸	"		۴۷۲
خط محمود بن حسن هروی		"	خط سلطان محمد نور	۲۱۸۸
	۲۵۳۷	"	خط شاه محمود	۱۹
خط میر علی هروی	۷۰۳	"	خط علی	۸۲۳
خط میر محمد کار هرات	۲۴۱۶	"	عمل قاسم علی	۷۰۲
خط محمد حسین کشمیری		"	خط محمد امین هروی	۱۵۰۸
	۲۵۴۵	"	خط محمد رزه	۸۳۶
خط اظهار منسوب بکار بهزاد		"	خط محمد قوام	۳۱۵، ۳۱۶
	۲۴۵	"	خط مظفر حسین	۲۳۱۲
خط شاه محمود نشابوری		"	خط میر علی هروی	۲۱۹،
	۳۲۷	"		۲۲۶
ی		"	خط میر کلنگی	۴۹۴
یوسف وزلیخا جامی :		"	مکتب شیراز	۱۹۰، ۹، ۸
خط بابای حصارى	۵۶۶	"	مصور مکتب تبریز	۲۵۱۲
خط سلطان حسین هروی	۲۵۳۹	"		

(۵)

فصل پنجم

فهرست چند مجموعه هنری مطبوع

- (۱) نگارهای داستان‌های علی شیر نوایی ص ۷۸۷
(۲) دوازده مجلس تقویم ۱۹۶۰ م مصر، ص ۷۹۰
(۳) مجموعه تصاویر آثار جامی قرن ۱۵ م، ص ۷۹۱
(۴) یازده صفحه مصور آثار نوائی ص ۷۹۲
(۵) منیاتور قرن ۱۴ - ۱۷ با ۷۸ قطعه مصور مکتب هرات ص ۷۹۴
(۶) منیاتورهای ایرانی از نسخ خطی قدیم ۲۸ منظر ص ۸۱۴
(۷) شکارهای هنر ایران قرن ۱۵ - ۱۸ ص ۸۱۶
(۸) اشعار خمسه نظامی در ۱۶ لوحه نگارین ۹۵۰ ق، ص ۸۱۶
(۹) منیاتور و نقاشان ایران و هند و ترکی از قرن هشتم تا ۱۸ طبع لندن
ص ۸۱۷ م ۱۹۱۲
(۱۰) نقاشان منیاتورهای ایرانی - اسلامی به آلمانی ص ۸۱۸
(۱۱) نقاشی های مخطوطات شرقی در کتابخانه ملی پاریس طبع
ص ۸۱۸ م ۱۹۲۰
(۱۲) منیاتورهای فارسی قرن ۱۲ - ۱۷ به فرانسه ص ۸۱۸
(۱۳) نقاشان منیاتورهای شرق اسلامی به آلمانی ص ۸۱۹

- (۳۵) کتاب کوچک هنر مسلمانان ۱۹۵۸ م ۸۳۰ص
- (۳۶) منیاتور ایرانی طبع میلان ۱۹۵۰ م ۸۳۱ص
- (۳۷) منیاتورهای ایرانی طبع میلان ۱۹۶۱ م ۸۳۱ص
- (۳۸) منیاتورهای ایرانی طبع پراگ ۱۹۶۰ م ۸۳۱ص
- (۳۹) مخطوطات و مصورایرانی درموزه بریتانیا طبع لندن ۱۹۶۵ م ۸۳۱ص
- (۴۰) منیاتورهای مکتب بهزاد در مجموعه قاهره طبع ۱۹۶۰ م ۸۳۲ص
- (۴۱) منیاتورها و مخطوطات شرقی در اسکندینا و بنایطبع ۱۹۵۷ م ۸۳۲ص
- (۴۲) نقاشی ایرانی در قرن ۱۵ م، طبع لندن ۱۹۵۸ م ۸۳۲ص
- (۴۳) منیاتورهای ایرانی، طبع آکسفورد ۱۹۵۷ م ۸۳۳ص
- (۴۴) منیاتور اسلامی قرن ۱۳ - ۱۹ طبع ۱۹۶۲ م ۸۳۳ص
- (۴۵) سبک کلاسیک نقاشی اسلامی طبع امریکا ۱۹۶۸ م ۸۳۳ص
- (۴۶) نقاشی شیراز در قرن ۱۶ م طبع واشنگتن ۱۹۴۹ م ۸۳۴ص
- (۴۷) خوش نویسی و منیاتوریست‌های شرق اسلامی طبع پاریس ۱۹۰۸ م ۸۳۴ص
- (۴۸) کتلاگ تحلیلی نقاشی‌های ایرانی در بودلیان طبع آکسفورد ۱۹۵۸ م ۸۳۴ص
- (۴۹) رسامی‌های ایرانی قرن ۱۴ - ۱۹ م طبع نیویارک ۱۹۶۵ م ۸۳۴ص
- (۵۰) منیاتورهای ایرانی طبع ۱۹۶۷ م ۸۳۵ص
- (۵۱) سروی هنر ایران از زمان قدیم تا کنون در ۱۶ جلد طبع توکیو ۱۹۶۰ م ۸۳۶ص
- ۱۹۶۹ م ۸۳۶ص
- (۵۲) منیاتور ایرانی - طبع پاریس ۱۹۳۲ م ۸۳۶ص
- (۵۳) منیاتور مخطوطات شاه عباس اول صفوی بفرانسه - طبع پاریس ۱۹۶۴ م ۸۳۶ص
- (۵۴) منیاتورهای ایران و قلمرو آن: طبع توپینگن ۱۹۵۶ م ۸۳۷ص

- (۱۴) نقاشی و تذهیبات مخطوطات شرقی در کتابخانه ملی پاریس (به فرانسه طبع ۱۹۲۶ م) ۸۱۹ص
- (۱۵) نقاشی منیاتور فارسی طبع آکسفورد ۱۹۳۳ م ۸۱۹ص
- (۱۶) نقاشی‌های مخطوطات تیموریان طبع پاریس ۱۹۵۴ م ۸۲۰ص
- (۱۷) منیاتورهای کتابخانه سلطنتی ایران طبع ۱۹۵۶ م ۸۲۰ص
- (۱۸) نقاشی‌های مخطوطات صفویان طبع ۱۹۵۹ م ۸۲۰ص
- (۱۹) منیاتور سازان ایرانی (آلمانی) طبع ۱۹۵۹ م ۸۲۱ص
- (۲۰) نقاشی ایرانی طبع ۱۹۶۱ م ۸۲۱ص
- (۲۱) مصوری در اسلام طبع ۱۹۶۵ م ۸۲۱ص
- (۲۲) نمایش هنر اسلامی طبع ۱۹۳۷ م ۸۲۳ص
- (۲۳) هنرهای زیبای کشورهای عربی و ایران قرن ۷ - ۱۷ م ۸۲۶ص
- (۲۴) البم منیاتورهای هندی و ایرانی قرن ۱۶ - ۱۸ م ۸۲۷ص
- (۲۵) منیاتورهای ایرانی در مخطوطات شاهنامه‌نویسین گراد طبع مسکو ۱۹۳۵ م ۸۲۷ص
- (۲۶) مصوری ایران طبع مسکو ۱۹۳۸ م ۸۲۸ص
- (۲۷) آثار نظامی در هنر آذربایجان و شرق قرن ۱۵ - ۱۷ م طبع باکو ۱۹۴۷ م ۸۲۸ص
- (۲۸) ذخائر هنر خلقی مردم خارجه در هرمیتاج ۸۲۸ص
- (۲۹) نمونه‌های خوشنویسی ایران و آسیای میانه قرن ۱۵ - ۱۹ طبع مسکو ۱۹۶۳ م ۸۲۸ص
- (۳۰) منیاتورهای آسیای میانه قرن ۱۵ - ۱۸ م ۸۲۹ص
- (۳۱) نشریه شعبه تاریخ کلتور و هنر شرق هر میتاج طبع لینن گراد ۱۹۴۷ م ۸۲۹ص
- (۳۲) منیاتورهای مناظر زمینی یک مخطوطه ۸۰۱ ق طبع استانبول ۱۹۳۶ م ۸۲۹ص
- (۳۳) کتلاگ مخطوطات و منیاتورهای کتابخانه چستر بییتی دویلن ۱۹۶۲ م ۸۲۹ص
- (۳۴) هنر مسلمانان طبع پاریس ۱۹۵۶ م ۸۳۰ص

نکمة

هنر عهد تیموریان

افغانستان

در صفحه ۳۸۴ عدد مخطوطات افغانستان از (۱۰۲ تا ۲۰۲) رسیده و بعد از آن سهواً آثار شماره ۲۰۳-۲۰۴-۲۰۵ در چند صفحه از طبع بازمانده که اینک در اینجا مختصراً تکمیل میگردد (حبیبی)

۱۰۳- (۲۰۳) قرآن شریف مذهب :

باخط نسخ عالی دارای جداول لاجورد و طلا و تشعیر و تذهیب بین السطورین باعلایم کوچک آیات مطلا، که آغاز سوره‌ها بخط طلائی جلی رفاع محدود بخطوط خفی سیاهست . جمله ۲۹۱ ورق بدون نام کاتب و تاریخ که غالباً هنر تذهیب دقیق آن بفروع هنر هرات در تبریز یا شیراز تعلق دارد، قطع آن ۱۳×۱۹ سانتی متر است ، ملك شخصی در کابل.

۱۰۴- (۲۰۴) قطعه خط میرعلی هروی:

نستعلیق بسیار عالی بامزه که رقم فقیرعلی بدون تاریخ دارد ، از کتابخانه پوهنتون کابل.

۱۰۵- (۲۰۵) قطعه خط عبدالرحیم کاتب:

نستعلیق عالی با رقم عبدالرحیم کاتب در کتابخانه پوهنتون
کابل.

شاید این کاتب همان عبدالرحیم خوارزمی هنرمند هرات باشد.

پاکستان

اعداد ذیل در حین طبع از چاپ مانده، مربوط ص ۵۵۸

۹- (۹۵۹)

کشف الاسرار وعدة الابراہ تفسیر خواجہ عبداللہ انصاری:

(۹۸۲) صفحه ۳۶ × ۲۴ سانتی متر بر کاغذ ضخیم سمرقندی
بخط بسیار عالی نسخ قرن نهم هجری. باجد اول رنگین زرفشان، جلد
اول ناقص، بدون تاریخ و نام کاتب. نمره ۲۹۰/۲۹۷ کتابخانه گنج-
بخش راولپندی پاکستان.

(فهرست ۳۶۴/۱)

۱۰- (۹۶۰)

فرائد غیائی از پیر احمد خوافی دستور شاهرخ در هرات تألیف ۸۳۴ق:

مشمول بر مکاتیب بسیار مهم دارای ارزش تاریخی شاهان،
وزیران، عالمان، مؤلفان، شعراء، زنان نامدار هند و خراسان و ایران
و غیره.

نسخه واحد نایاب کامل یونیورسیتی پنجاب (لاهور) به نستعلیق
زیبا و پخته ۹×۶ اینچ ۹۱ ورق ۲۱ سطری بر کاغذ حنایی ضخیم، که
در قرن ۹-۱۰ نوشته شده. يك نسخه نصف آخر این کتاب مکتوبه ۱۸۶۱ ق
در کتابخانه شاهی برلن بود (فهرست پرچ نمره ۱۰۶۰ ص ۱۰۱۰)
(مقالات مولوی محمد شفیق ۳/۳۷۱)

ایران

در ص ۵۵۵ عدد آثار ایران تا ۹۳۸ رسیده و بعد ازین تا ۹۵۰ از
چاپ مانده که درین صفحات بهمان نمره مسلسل تکمیل میگردد:

۶۰۹-۹۳۹

تحفة العشاق در مرکبات زبان فارسی مخطوط قرن ۱۰ ق:

با خط جلی بسیار عالی ثلث و خفی نسخ، بزبانهای فارسی و
ترکی ۲۴ صفحه در کتابخانه آقای دکتر اصغر مهدوی (تهران) که
عکس آن در فرهنگ ایران زمین (ج ۱۷ ص ۱-۲۶) چاپ شده. تهران
۱۳۴۹ ش.

۶۱۰-۹۴۰

مفردات عبدالله هروی طباطبائی:

بخط ثلث تویع آمیز که در ذیحجه سنه ۸۷۵ ق نوشته شده و ورق
آخر آن در ملحقات گلستان هنر (مربوط ص ۲۷) طبع بنیاد فرهنگ

ایران در سنه ۱۳۵۲ ش چاپ شده است.

در ملحقات ص ۳۸ همین کتاب قطعه مشق خط متوسط نسخی و ثلث جلی او طبع شده که آنرا در رمضان ۸۵۵ ق در سمرقند نوشته است.

۶۱۱- (۹۴۱)

بلبل شهنامه خوان، فغان الدین:

قطعه خطوط بسیار عالی ثلث و نسخ و توفیق جلی و خفی در سنه ۱۰۰۵ ق با رقم «مشقه العبد الاقل بلبل شهنامه خوان» ضمیمه ص ۴۱ گلستان هنر طبع تهران. که برای امیرشاه سبزواری نوشته شده و از متفرعات هنر هرات است.

۶۱۲- (۹۴۲)

خط میر علی

قطعه خط نستعلیق عالی میرعلی شیرازی، که قطعه (کسی کش خرد رهنمونست هرگز) ابن یمن را در سنه ۸۳۹ ق در دارالسلطنه هرات نوشته، طبع گلستان هنر (ص ۵۷)

۶۱۳- (۹۴۲)

قطعه نستعلیق اظهر:

متن جلی و برهامش آن خفی با رقم «مشقه اظهر تجاوز الله عنه». چاپ ص ۵۷ گلستان هنر. طبع بنیاد فرهنگ ایران.

۶۱۴- (۹۴۴)

مواعظ کلمات سیدالابرار خط علاءالدین:

صفحه اخیر این رساله نفیس در (ص ۴۰) گلستان هنر چاپ شده بدو خط ثلث جلی بسیار عالی و نسخ خفی که آیتی از هنر خطاطیست و در آخر رقم «مشقه علاءالدین فی ۹۸۶ ه» دارد. (رک: ۸۴۳ ایران)

۶۱۵- (۹۴۵)

قرآن شریف خط روزبهان در سنه ۹۵۴ ق:

نسخه مرصع مذهب باجد اول طلا و السوان نظر ربا بخط نسخ متوسط که در آخر مواهیر ۱۲۸۹ و ۱۲۸۷ ه و غیره دارد. با رقم: «تشریف بکته اقل عباد الله روزبهان عفی الله عنه ببر کة القرآن و فرغ منه سنه اربع و خمسين و تسعمائة من هجره» (طبع لواحق گلستان هنر ۸۶)

۶۱۶- (۹۴۶)

قطعه نستعلیق سلطان محمد نور:

شعر و خط هردوازوست:

گرم و سرکش، همچو آتش تندخوی من رسید

تندخویی تیز خشم فتنه جوی من رسید

داشتم زو با دل دیوانه خود گفت و گو

کان پری رودر میان گفت و گوی من رسید

قائله و کاتبه سلطان محمد نور. (طبع گلستان هنر ص ۸۶)

۶۱۷- (۹۴۷)

قطعه نستعلیق جلی و خفی شاه محمود نسابوری:

دومعما باسم فرخ وباسم غلام، که جدا اول لاجورد مطلا و مختصر گل کاری کارهرات هم دارد. بارقم «مشقه الفقیر شاه محمود نسابوری» ولی تاریخ کتابت ندارد. (از مجموعه آقای احمد سهیلی خوانساری در تهران- چاپ ص ۸۷ گلستان هنر)

۶۱۸- (۹۴۸)

قطعه نستعلیق جلی عبدی نسابوری:

چاپ ص ۸۷ گلستان هنر، بارقم «کتابه الفقیر الحقیر المذنب عبدی غفر الله له» بدون تاریخ. خط جلی نستعلیق این قطعه در نهایت اتقان و بامزه است. (رک: ۴۲۴- ایران)

۶۱۹- (۹۴۹)

قطعه نستعلیق قلم متوسط بسیار عالی خلیل حسینی:

سه بیت مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی مصدر «دلم زهجر خراسان از ان هر اسانست» را بخط عالی نستعلیق قلم متوسط بر قطعه ابری منقش ببرگ و درخت نوشته که در آخر بخط خفی رقم «کتابه خلیل الله الحسینی تحریر یافت در بلدة هراة» هم دارد، ولی تاریخ را ننوشته. (طبع گلستان هنر ص ۱۰۲)

۶۲۰- (۹۵۰-)

قطعه نستعلیق جلی محمد زمان:

نستعلیق جلی عالی بارقم «محمد زمان بجهة امتحان قلم» در بین تشعیر و نقاشی ملون مذهب (طبع گلستان هنر ۱۲۰)

هنر عهد تیموری		۹۷۲	
۱۰۱۷	۱۰۱۸	۴	۱۶۲
شماره ۷۴۰	شماره	۹	۱۷۷
صفه	صفحه	۱۱	۱۷۷
به خطی	بخطی	۸	۲۰۷
محفوظ است	محفوظست	۸	۲۰۷
فزود	فروود	۱۵	۲۲۳
رفتند	زفتند	۵	۲۳۴
راهنمای	راهنمای	۲۱	۲۴۱
۷۵	۷۴	۱۲	۲۵۵
که اثر مکتب	که مکتب	۶	۲۶۷
صفه	صفحه	۱۳	۲۶۸
از کتب مکتب	از مکتب	۱۲	۲۷۱
چاهی	جایی	۲۰	۲۷۷
۱۰ - خمسه نظامی	خمسه نظامی	۶	۲۸۱
سنگ	سنگی	۳	۲۹۶
هرات	هراتست؟	۲۲	۲۹۸
گوی	گوو	۲	۳۰۷
صله	سلسله	۷	۳۲۱
حاتم نامه	خاتم نامه	۱۴	۳۲۶
هر صفحه سه حصه	هر سه صفحه	۱۰	۳۵۶
هر صفحه سه سطر	هر سه صفحه	۱۵	۳۶۲
تمام نسخه	تمام اوراق	۲۰	۳۶۵
بد ذوق	ذوق	۱۲	۳۷۲
بخط	خط	۷	۳۸۰
درا	ورا	۹	۳۸۳
حامی	حامی	۱۸	۳۹۲
۲۵۸	۲۸۵	۱۴	۴۰۰
آشفته	شفته	۱۳	۴۱۸
چهره	چهره، سبز	۳	۴۳۵

تصحیح افلاط طباطبائی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۳	۶	از آنچه	زانچه
۳۷	۱۲	ونخط	وبخط
۳۷	۱۰	نسیبی	سیمی
۴۳	۱۰	انتقاد	انتقال
۴۴	۱	حوزد	خورد
۵۰	۲	بعداز	بعدازین
۵۳	۱۲	کن	افکن
۵۶	۱۵	اودر	او کدر
۶۰	۱۱	نقاشی	نقاشی
۸۹	۶	غاوردانی	بغاوردانی
۹۱	۱۴	هرات کرد	هرات دوام کرد
۹۴	۱۶	کوهستان	کوهسان
۹۹	۸	پستخانه	پسخانه
۱۰۲	۶	خواجه	خواجر
۱۱۴	۱۰	تکلمه	تکمله
۱۱۵	۶	ابولفاء	ابوالوفاء
۱۲۸	۲۱	لمد	امیر
۱۵۷	۳	نیز	تیز

پرده‌دار	پرده‌دار	۲۱	۴۴۴
تجلید	تجلید	۱۴	۴۵۰
قوام‌الدین	قیام‌الدین	۱۱	۴۵۱
قوام‌الدین	قیام‌الدین	۴	۴۸۰
برای بایسنغر	بایسنغر	۵	۴۸۷
خیزران	خیزران	۶	۴۸۹
هلالی	حلالی	۶	۵۰۱
حسین	حسن	۱۳	۵۱۵
جلال‌الدین محمود	جلال‌الدین محمد	۱۷	۵۲۵
۶۳۰	۶۴۰	۱۶	۵۲۵
پارس	پاریس	۳	۵۶۶
بران	بدان	۱۲	۵۷۴
۹۷۵	۵۹۷	۲	۵۸۸
ترتیب	تریت	۷	۵۸۹
محمد محسن	محمدحسن	۶	۵۹۹
۱۳۱۳	۳۱۳	۲۰	۶۲۸
غزوی	غزوی	۹	۷۰۲
محمدی	محمد	۱۲	۷۰۲
	بر صفحه سنگی مستطیل گردهندی	۴	۷۱۶
	بزمگاه	۲	۷۲۷
	موج‌داد	۹	۷۹۷
	غشی	۱۴	۷۹۹
	شکل پنجم بر	۱۱	۸۰۰
	نجاری	۱۵	۸۰۳
	چین	۴	۸۱۵
	اسامی	۱۸	۸۳۴
	Times	۶	۸۳۶

یادآوری مهم

نام این کتاب هنر عهد تیموریان است ، ولی برجبین صفحات سهواً هنر عهد تیموری چاپ شده ، و معلومست که این هردو عنوان مفاهیم جداگانه دارد . مراد ما تنها هنری نیست که فقط به عهد تیمور تعلق دارد ، بلکه تمام هنر وسیع و جهانگیر است ، که از عهد تیمور حدود ۸۰۰ ق آغاز و تا حدود اواخر قرن دهم در ممالک وسیع تیمور و اخلافش در ماوراءالنهر و افغانستان و ایران و هند رواج داشت . که نام «هنر عهد تیموری» منسوب بشخص تیمور ، این مطلب را احتوا نمیکند و باید بنام «هنر عهد تیموریان» تصحیح شود .

پرورشگاه مهم این هنر در عهد شاهرخ هرات بود ، ولی سمرقند ، بخارا ، بلخ ، مشهد ، قزوین ، اصفهان ، شیراز ، تبریز هم مراکز بزرگ و شکوهمند این رنسانس هنری آسیای میانه بوده‌اند ، و آثار آن تا برخی شهرهای کوچک هم رسیده بود ، که به نحوی از انحاء با سلطنت های اخلاف تیمور در سمرقند و هرات و حکمرانان معاصر ایشان مانند خوانین ماوراءالنهر و ترکمانان آق قویونلو و مغولیان

هند و صفویان ایران و زبردستان این سلطنت های قوی و حتی با عثمانیان ترکیه هم رابطه‌ی داشته‌اند و بنابراین این هنر میراث مشترك تمام این مردم از استانبول تا اواسط هند بوده و در پرورش آن سهم داشته‌اند ، که مرکز آن هرات است ، و ازینجا بود که مهر تابان هنر بهر سوشعشعه پاشی داشت . (حبیبی)